خالىدە ئىسرائىل ئەسەرلىرى - 3

ئانا دەريانى ئىزدەپ

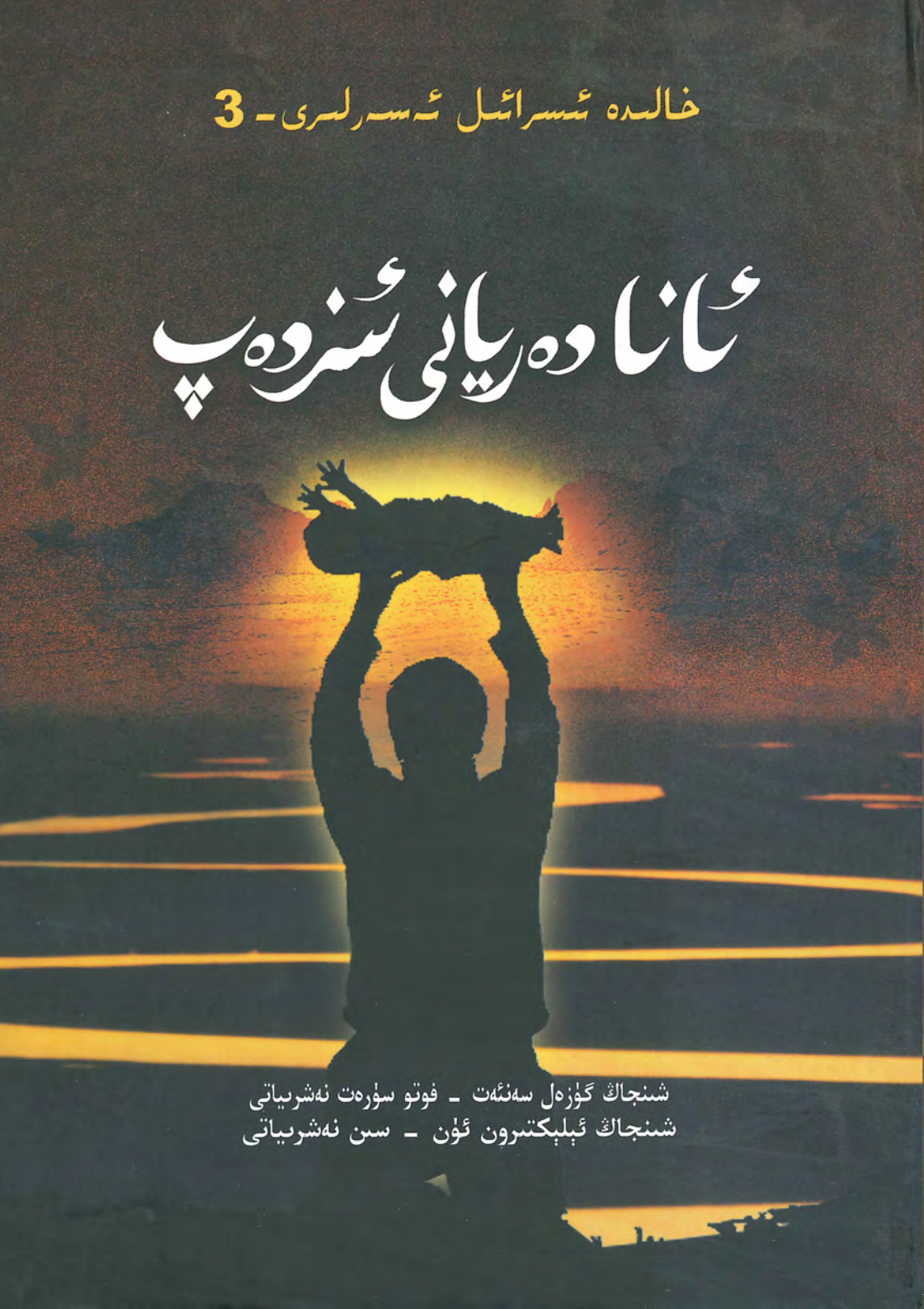

شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت - فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۇن - سىن نەشرىياتى

خالىدە ئىسرائىل ئەسەرلىرى

كەچمىش

قۇملۇقنىڭ چۈشى

ئانا دەريانى ئىزدەپ

ISBN 978-7-80744-522-7

9 787807 445227 >

（民文）定价：58.00元

خالىدە ئىسرائىل

ئانا دەريانى ئىزدەپ

(ھېكايە، پوۋېست، نەسر ۋە ماقالىلەر)

شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۇن ـ سىن نەشرىياتى

مەجمۇئە نامى: خالىدە ئىسرائىل ئەسەرلىرى ـ 3
كىتاب نامى: ئانا دەريانى ئىزدەپ
پىلانلىغۇچى: ئېزىز ئاتاۋۇللا سارتېكىن
ئاپتورى: خالىدە ئىسرائىل
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەنۋەر قۇتلۇق
تەكلىپلىك مۇھەررىرى: ئېزىز ئاتاۋۇللا سارتېكىن
مەسئۇل كوررېكتورى: گۈلباھار توختەم
تەكلىپلىك كوررېكتورى: قەييۇم تۇرسۇن
مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: نۇرمۇھەممەت ئۆمەر ئۇچقۇن
نەشرىيات: شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۇن ـ سىن نەشرىياتى
ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى شىخۇڭ غەربىي يولى 36 ـ قورۇ
پوچتا نومۇرى: 830000
تارقاتقۇچى: شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى
زاۋۇت: شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتى
فورماتى: 1230×880 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 21
نەشرى: 2009 ـ يىلى 12 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
بېسىلىشى: 2012 ـ يىلى 2 ـ ئاي 1 ـ قېتىم بېسىلىشى
باسما سانى: 1 — 5100
كىتاب نومۇرى: ISBN 978-7-80744-522-7
باھاسى: 58.00 يۈەن

(باسما ۋە بەت تۈپلەشتە خاتالىق كۆرۈلسە زاۋۇت بىلەن ئالاقىلىشىڭ)

مۇندەرىجە

باھار ۋە تۇپراق ھەققىدە رىۋايەت 1
ئەڭ گۈزەل خاتىرە 18
يىلتىز 40
يىلان كۆز 60
شەھەردە كالا يوق 75
بىزمۇ ئاتا ـ بوۋا 96
ئامان بولۇڭ، ئاننا مارىي 109
تاش شەھەر 132
مەختۇمسۇلا 174
قەلبىمدىكى ھېكايە 251
مەشئەل كۆتۈرگەن كىشىلەر 329
باھار تىۋىشى 412
ئانا دەريانى ئىزدەپ 477
ئۇيغۇقتىكى ئىزلار 531
ئىلاھىي كۈي 627
مۇقامچى بوۋاي 629
ئۇنچىلەر 631
نان 636
ھاياتىم ۋە ئىجادىيىتىمگە تەسىر كۆرسەتكەن كىتابلار 641
يازغۇچى خالىدە ئىسرائىل بىلەن سۆھبەت 648
ئايال يازغۇچىنىڭ قەلب سۆزى 655

باھار ۋە تۇپراق ھەققىدە رىۋايەت

ئۇ كۈنى ھاۋا ئادەتتىن تاشقىرى ئوچۇق ئىدى. قىزىل، سېرىق، سۆسۈن رەڭلىك ياۋا گۈللەر قاپلىغان دالىدىن كۈن بويى ئات ـ ئۇلاغلارنىڭ دۇپۇرلەشلىرى، ئادەملەرنىڭ چۇقان ـ سۇرەن، كۈلكە ـ چاقچاقلىرى، شوخ ئۇسسۇللارغا دەسسىگەن چاغدىكى رىتىملىق ئاياغ تىۋىشى ئاڭلىنىپ تۇردى. كۈن غەربكە قىيسايغاندا، دالا بىردىنلا تىمتاس بولۇپ قالدى. بۇ تىمتاسلىقنى قاپاق ھەرە، ھەسەل ھەرلىرىنىڭ غوڭۇلدىغان ئاۋازى، قۇشلارنىڭ يېقىملىق چۇرۇقلاشلىرىلا بۇزۇپ تۇراتتى. ماي ئېيىنىڭ ئىللىق ھاۋاسى گۈللەرنىڭ خۇش پۇرىقى، چەيلەنگەن ئوت ـ چۆپلەرنىڭ چۇچۇمەل ھىدى، باھار ئاپتىپىدا قىزىغان مۇنبەت، نەم تۇپراقنىڭ مەست قىلغۇچى پۇرىقى بىلەن تولغانىدى.

يىراقتىكى دۆڭنىڭ ئارقىسىدىن كەينىگە قاراپ ـ قاراپ مېڭىپ، بىر قىز چىقىپ كەلدى. ئۇ، گۈللەر ئەڭ زىچ ئېچىلغان، قويۇق ئوت ـ چۆپلۈككە بېرىپ ئولتۇردى ۋە بىر تال سۆسۈن گۈلىنى ئويناغچە خىيالغا چۆكتى. ئۇزاق ئۆتمەي قاياقتىندۇر بىر يىگىت پەيدا بولدى. ئۇ پۇتنىڭ ئۇچىدا مېڭىپ، قىزنىڭ ئارقىسىغا كەلدى ـ دە، قولىدىكى چۆپ غولى بىلەن بېشىنى سىلىپ ئولتۇرغان قىزنىڭ بويۇنلىرىنى غىدىقلاشقا باشلىدى.

قىز نېمىنىدۇر قوغلىماقچى بولۇپ قوللىرىنى سىلكىدى، ئىككىنچى قېتىمدا بوينىدىن نېمىنىدۇر تۇتماقچى بولغان بارماقلىرى چۆپ غولىغا تېگىپ قالدى. يىگىت چۆپنى تاشلاپ بۇرۇپلا قاچتى. قىز سەكرەپ قوپۇپ ئارقىسىدىن قوغلاشقا باشلىدى.

ئاسمان شۇ قەدەر كۆك، شۇ قەدەر سۈزۈك، ئۇنىڭ ئاستىدىكى بىپايان يېشىل زېمىندا قوغلىشىپ يۈرگەن بىر جۈپ ياش شۇ قەدەر گۈزەل، شۇ قەدەر جۇشقۇن ئىدىكى، كىشىگە يېڭىلا يەر يۈزىگە چۈشكەن ئادەم بىلەن ھەۋۋانى ئەسلىتەتتى. يىگىت ھاسىرىغىنىچە كېلىپ چۆپلۈككە ئۆزىنى ئاتتى. قىزمۇ ئۇنىڭ يېنىغا سوزۇلدى. ئىككىسى يانمۇيان ئاسمانغا قاراپ جىممىدە يېتىشتى. ئۇلار ئاشىق ـ مەشۇق ئىدى. بۈگۈن بۇ يەردە ئۇچرىشىپ توي كۈنىنى بېكىتىشمەكچى ئىدى. بىر پەس داۋاملاشقان نازلىنىش، دومسىيىش ۋە يارىشىپ قېلىشلاردىن كېيىن، يىگىت ئۇزاقتىن بېرى كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەن بىر كۈننى ئېيتتى:

ــ قىزىلگۈل ئېچىلغان، بۇلبۇل ۋىسالىغا يەتكەن كۈنى!

ــ بۇلبۇلنىڭ ۋىسالغا يەتكىنى نەدە...

قىز يۇتۇۋېتەلمەي ئاغزىدىن چىقىپ كەتكەن گېپىگە لەۋلىرىنى چىشلىدى. يىگىتنىڭ يۈرىكى ئاغقاندەك بولدى ھەم چۈشىنىكسىز بىر خىل ۋەھىمە، ئەندىشە ئىچىدە بىر پەس جىمىپ قالدى. ئەمما بۇ جىمجىتلىق ئانچە ئۇزاققا سوزۇلمىدى. ئۇلارنىڭ خىيالى ئاسماندىكى توختىماي شەكىل ئۆزگەرتىپ تۇرىدىغان يۇپقا بۇلۇتلاردەك بىردەمدىلا ئۆزگەردى. يىگىت بىر گەپ قىلىۋېدى، قىز كىچىككىنە مۇشتلىرىنى ئىشقا سالدى. ئۇلار يەنە كەڭرى دالىنى بويلاپ قوغلاشقىنىچە كۆزدىن غايىب بولدى.

شۇ كۈنى ئاخشىمى كىشىلەر بارغانسېرى كۈچىيىۋاتقان

بوراننىڭ ئۇشقۇرتىشلىرىغا، بوراندا سۇنغان دەرەخلەرنىڭ قاراسلاشلىرىغا، تۇرخۇنلارنىڭ ئۆرۈلۈشىگە قۇلاق سېلىپ يېتىپ، ئاستا ـ ئاستا ئۇيقۇغا كېتىشتى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بۇ دۇنياغا قاچان كېلىشى ۋە قاچان ئۆلۈشىنى بىلمىگەنگە ئوخشاش، شۇ سائەت، شۇ مىنۇتتا ئۆزلىرىگە نېمىنىڭ يېقىنلىشىۋاتقانلىقىدىنمۇ بىخەۋەر ئىدى. ئۇلارنىڭ باش ئۇستىدە چۈش تۇمانلىرى خىلمۇخىل رەڭدە تاۋلىنىپ، لەيلەپ يۈرەتتى. تولۇن ئاي قاپقارا چۈمپەردىنىڭ بىر بۇرجىكىنى پات ـ پات قايرىپ، تۇڭلۇكلەردىن مارىلايتتى.

تۇيۇقسىز ئالەمنىڭ بىر چېتىدىن كەلگەندەك ھەيۋەتلىك گۈلدۈرلىگەن سادا بىلەن تەڭ، ئىنسانلار ئىچ ـ باغرىنى ئۆتىمتۆشۈك قىلىۋەتكەن زېمىن خۇددى ئوقىدىن ئاجراپ كەتكەندەك قاتتىق سىلكىندى. سامانيولى سىستېمىسىدىكى بۇ كىچىك سەييارە قىيسىيىپ قالغاندەك بولدى. تاغلار يېرىلىپ، دەريالار تاشتى. ئۆيلەر دۆڭە ـ دۆڭە داڭگالغا ئايلىنىپ، بۇ دۆڭلەر ئارىسىدا سان ـ ساناقسىز جەسەتلەر قالدى.

يىگىت ياتقان يېرىدىن ئۆمىلەپ قوپۇپ، قوغۇشۇن رەڭلىك خىرە ئاسمانىنى، يەر ـ جاھاننى بىر ئېلىپ يېغىۋاتقان قارنى كۆرگەن چېغىدا، ئۆزىنى سوغۇق ھەم سۈرلۈك ناتونۇش دۇنياغا تاشلانغاندەك ياكى بىرەر قورقۇنچلۇق چۈش كۆرۈۋاتقاندەك ھېس قىلدى. ئەمما بۇ چۈش ئەمەس ئىدى. ئاتا ـ ئانا، قان ـ قېرىنداشلىرىنىڭ جەسەتلىرى، خارابلىك ئارىسىدىن ئاندا ـ ساندا كۆرۈنۈپ قالىدىغان تۇنۇگۈنكى گۈزەل تۇرمۇشنىڭ قالدۇقلىرى بۇ تۇيغۇلىرىنىڭ خاتالىقىنى ئىسپاتلاپ تۇراتتى. ئۇ قىزنىڭ ئۆيى تەرەپكە يۈگۈردى. ئۇنىڭ قۇچاقلىغىنى قىز ئەمەس، ئۇنىڭ جەستى بولدى. ئۇ ھەممە نەرسىدىن ئايرىلىپ تىكەندەك يالغۇز قالغانىدى. ئۇ ھاياتتىن بەزگەن چېغىدا ئۆزىدىنمۇ ئاجىز كىشىلەرنىڭ ئاياللار ۋە بالىلارنىڭ يىغا ـ زار،

داد ـ پەريادىنى ئاڭلاپ ئۆز ھاياتىنىڭ ئەھمىيىتىنى تونۇپ يەتتى. ئۇ ھايات قالغان كىشىلەرنى باشلاپ جەسەتلەرنى يەرلىككە قويدى، خارابلىك ئارىسىدىن ئوزۇق ـ تۇلۇك، كىيىم ـ كېچەك يىغدى، ۋاقىتلىق ئۆيلەرنى سالدى. سوغۇق كۈنسېرى كۈچىيىپ، يەرلەر تاشتەك قېتىپ كەتكەنلىكتىن، ئۇلارنىڭ قوللىرى تىتىلىپ، تىرناقلىرى ئورنىدا قىپقىزىل گۆشلەر كۆرۈنۈپ قالدى. كىشىلەر توڭلاپ قېتىپ كەتكەن قۇلاقلىرىنى ئۇۋۇلاپ ئىسسىتىش ئۈچۈن قولىنى ئاپارسا، قۇلاقلىرى قولىغا چىقاتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇلارنىڭ كۆڭلىدە ئۈمىد بار ئىدى. ئۇلار ئۇزاق ئۆتمەي قۇياشنىڭ قارا بۇلۇتلارنى يېرىپ چىقىدىغانلىقىغا، ئىللىق باھارنىڭ يېتىپ كېلىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. ئەمما باھار كەلمىدى. ئاسمانىنى قاپلىغان قوغۇشۇندەك ئېغىر بۇلۇت تارقىمىدى. قۇياش پەقەت چۈشتىن كېيىنلا خىرە پانۇستەك غىل ـ پال كۆرۈنۈپلا غايىب بولاتتى. قار كېچە ـ كۈندۈز توختىماي ياغاتتى. تېمپېراتۇرا كۈندىن ـ كۈنگە تۆۋەنلىمەكتە ئىدى.

دەھشەتلىك سوغۇق كىشىلەرنىڭ ھاياتىغا تەھدىت سېلىشقا باشلىدى. بوۋاقلار ۋە قېرى ـ چۆرىلەر توڭلاپ ئۆلۈپ قېلىشتى.

كىشىلەر جەسەتلەرنى قار ئازگاللىرىغا كۆمۈپ قويۇپ، بىر ـ بىرىگە تەسەللى بېرىشتى. باھار كەلسىلا ھەممە ئىش ياخشى بولۇپ كېتىدۇ، جاراھەتلەر ساقىيىپ، غەم ـ قايغۇلار ئۇنتۇلىدۇ، دېيىشتى. ئۇلار توپ ـ توپ بولۇشۇپ ئېگىز قار دۆۋىلىرىگە چىقىپ ئاسمانغا، يىراق كۈنچىقىشقا سائەتلەپ قاراپ تۇرۇشاتتى. ئايلار، يىللار ئۆتتى، ئەمما باھاردىن دېرەك بولمىدى. تېمپېراتۇرا داۋاملىق تۆۋەنلىمەكتە ئىدى. كىشىلەر سوغۇقنى قوغلىماقچى، قېلىن قار ـ مۇزلارنى ئېرىتىپ، باھارنى چىللىماقچى بولۇپ، دالىلارغا ئاسمان ـ پەلەك ئوتۇن دۆۋىلەپ، ئوت ياقتى. يەر يۈزىنى لاۋۇلداپ يېنىۋاتقان ئوت

يالقۇنى ۋە ئىس ـ تۈتەك قاپلىدى. ئوت ساق بىر ئاي كۆيدى. بىراق ئوت ئۆچۈشى بىلەنلا يەر ـ جاھان تاشتەك قېتىپ، ھەممە يەرنى قېلىن مۇز قاپلىدى. قورۇ ـ مەھەللىلەردە، تاغ ـ دالىلاردا دەل ـ دەرەختىن ئەسەر قالمىدى. ئاشتاختا، نوغۇچ، قامچا دەستىسى دېگەندە نەرسىلەر ئەتىۋارلىشىپ، يۈرتتىن ئېشەك ھەيدىگۈدەك بىرەر تال تاياقمۇ تاپقىلى بولمايدىغان بولۇپ كەتتى، ئەمەلىيەتتە ئېشەكمۇ قالمىغانىدى. قاتتىق سوغۇق دەستىدىن ئات ـ كالا، ئېشەك، قويلار، ئىت، مۈشۈكلەر قىرىلىپ تۈگىگەن، جاڭگالىقلاردىمۇ شىر ـ يولۋاس، بۆرە ـ قاپلانلار، ئېيىق ـ تۈلكىلەر، بۆكەن ـ سۈلەيسۈنلەر، ئۇچار قۇشلارنىڭ نەسلى قۇرۇغانىدى.

ئارقىدىنلا قاتتىق سوغۇققا قوشۇلۇپ دەھشەتلىك ئاچارچىلىق باشلاندى. ئازغىنە زاپاس ئوزۇق ـ تۈلۈك بالىلار بىلەن ئىككىقات ئايالىلارغىلا ئىنتايىن ئاز مىقدارىدا تارقىتىلىپ بېرىلەتتى، كۆپ سانلىق كىشىلەر كۆۋۈدەك ئېچىپ كەتكەن قورساقلىرىنى سۆرەپ، قار ـ مۇزلارنىڭ ئاستى ۋە ئەخلەت دۆۋىلىرىدىن يېگۈدەك نەرسە ئىزدىشەتتى. بۇ ئاچارچىلىق يۈرتتىكى قۇرامغا يەتكەن قاۋۇل ئەركەكلەرنىڭ جېنىغا زامىن بولدى. ئۇلارنىڭ چىنارەك قاۋۇل بەستى، مەغرۇرلۇقى تەبىئەت دۇنياسىدىكى بۇ رەھمسىز ئۆزگىرىشلەرگە ماسلىشالمىغانىدى. بۇ ئەركەكلەرنىڭ يېقىلىشى خۇددى قەدىمكى دىنازاۋۇرلارنىڭ يېقىلىشىدەك ھەيۋەتلىك ھەم ئېچىنىشلىق بولدى. پەقەت ھېلىقى يىگىتلا قانداقتۇر بىر مۆجىزە بىلەن ھايات قالدى. ئۇ، دالىدا ھاياتىنىڭ ئاخىرقى سائەتلىرىنى كۈتۈپ ياتقان چېغىدا، نەچچە كۈنلەردىن بىرى ھېچنەرسىنى سەزمەس بولۇپ كەتكەن قورسىقىنىڭ ئېچىۋاتقىنىنى سېزىپ، بىر ئوچۇم قار يېگەنىدى. بۇ قار ئۇنىڭ پۈت ـ قولىغا ماغدۇر كىرگۈزدى. ئۇ يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، قارنى ئوچۇملاپ يېيىشكە باشلىدى. ئۇ، قار ئارىسىدىن مۇخسىمان بىر

خەل ئۆسۈملۈكنى تاپتى. ئۇنىڭ تەمى قاڭسىق بولسىمۇ، ئاچلىققا دالدا بولاتتى. كېيىن نۇرغۇن كىشىلەر ئاشۇ ئۆسۈملۈككە تايىنىپ ھاياتىنى ساقلاپ قالدى.

يىللار ئۆتتى، قورساقتا قالغان بالىلار تۇغۇلۇپ چوڭ بولدى، ئۇلار دادىلىرىدىن ۋىجدان، چاققان، چىدامليق بولۇپ ئۆستى. دادىلىرىنىڭ تاپىنىنى كۆيدۈرگەن قۇملۇقلار، ئوۋ ئوۋلىغان جاڭگاللار، دادىلىرى ئورغان ئورمىلار، ئاغدۇرغان مۇنبەت يەرلەر ئۇلارغا ناتونۇش ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى نەچچە يۈز مېتىر قېلىنلىقتىكى قار ـ مۇز ئاستىدا يوقالغان، ئۇنتۇلغان، بولۇپ، ئاشۇ قار ـ مۇز ئۈستىدىكى ھايات باشقىچە بىر خىل تەرزدە داۋام قىلماقتا ئىدى. پەلەك چاقىنىڭ تىنماي چۆرگىلىشى بىلەن بۇ جاپاكەش ئەۋلاد تېخىمۇ ۋىجدان، سوغۇققا تېخىمۇ چىدامليق يېڭى ئەۋلادلارنى ھەم ئۆزلىرىنىڭ يېڭى دۇنياسىنى بارلىققا كەلتۈردى. ئۇلار ئەمدى زاۋۇتتا ئىشلەنگەن ئاشلىق، كۆكتات، يەل ـ يېمىشلەرنى يەيدىغان بولدى. ئۇلارنىڭ ئالىملىرى قۇرۇلۇشتا ئىشلىتىدىغان يېڭى ھەم چىدامليق بىر خىل بىرىكمە ماددا ياساشنىڭ ئۇسۇلىنى تاپقان ھەم سۇ بىلەن ھاۋادىن پاختا رەخت ئىشلەپچىقىرىدىغان قۇرۇلمىنى ئىجاد قىلغانىدى. دېمەك، كىشىلەر قاتتىق سوغۇققا ماسلىشىپ، ياشاش يولىنى تېپىۋالغانىدى. ئۇلار نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئىجاد قىلغان بولسىمۇ، بارچە جانلىققا ئىللىقلىق، ھايات بەخش ئېتىدىغان ئاپتاپنى، ئۆز تەبىئىتى، رەڭ ۋە پۇرىقىنى باغرىدىكى ھاياتلىققا سىڭدۈرىدىغان تۇپراقنى ئىجاد قىلالمىدى. شۇڭا ئۇلار يەيدىغان ئاشلىق، كۆكتات، يەل ـ يېمىشلەردە تەم ـ پۇراق بولمايتتى. ئادەملەرنىڭ چىرايى قانسىز، قەلبىدە خۇشاللىق ۋە بارلىق ئالىيجاناب ھېس ـ تۇيغۇلار كەم ئىدى. يالغان گەپ زۆرۈرىيەت ۋە ئادەتكە، ئىككى يۈزلىمىلىك ۋە ھىيلە ـ مىكىر كىشىلەر ھەۋەس قىلىدىغان قابىلىيەتكە ئايلانغانىدى. بۇ خىل قابىلىيەتى

قانچىكى يۇقىرى كىشىلەر شۇنچە ھۆرمەتكە ۋە ئۈستۈن مەرتىۋىلەرگە ئېرىشەتتى. كىشىلەرنىڭ كۆزى پاتۇرۇپ قويۇلغان ئىككى پارچە مۇزغا ئوخشايتتى. قاتتىق سوغۇق ھەم نەملىك تۇپەيلى كىشىلەرنىڭ چىرايى ۋە بەدەنلىرىدە سۆسۈن رەڭلىك قوتۇر كېسىلى يامراپ كەتكەندى. غۇۋا يورۇقلۇق كىشىلەرنىڭ چىرايى ۋە يۈرۈش - تۇرۇشلىرىدىكى خۇنۇكلۇكلەرنى، ئۇلارنىڭ ئەتراپىدىكى چىركىن - پاسكىنا نەرسىلەرنى خىرەلەشتۈرگەن، ھەتتا ئۆزگىچە سېھرىي تۈسكە ئىگە قىلىپ كۆرسىتەتتى. قاچانلاردىن تارتىپكىن، كىشىلەر باھارنى، قېلىن قار - مۇز ئاستىدا قالغان ئانا تۈپراقنى ئۇنتۇدى، ئۇلارنى تىلغا ئالمايدىغان، مەدھىيىلەپ شېئىرلارنى يازمايدىغان، ئەكسىچە كۈمۈش رەڭ قىشنى، قوغۇشۇن رەڭلىك ئاسماننى، قار ئۈچقۇنلىرىنى، ئەبەدىي يېڭىلمەس سوغۇقنى، ھەيۋەتلىك مۇز چوققىلارنى، زاۋۇت گۈللىرىنى مەدھىيىلەپ شېئىرلارنى يازىدىغان، ناخشىلارنى ئېيتىدىغان بولدى. ياشاش شارائىتى، ئەخلاق ئۆلچىمى ۋە كىشىلىك مۇناسىۋەت جەھەتتىكى ئۆزگىرىشلەرگە ئەگىشىپ، بۇ يەرنىڭ تىلىدىمۇ ئۆزگىرىش بولدى. باھار، تۈپراق دېگەن ئاتالغۇلار ۋە ئۇلارغا مۇناسىۋەتلىك بارلىق سۆزلەر تەبىئىي ھالدا ئىستېمالدىن قالدى. نۇرغۇن يېڭى سۆزلەر، يېڭىچە سۆز ئىشلىتىش ئادەتلىرى، يېڭى جۈملە شەكىللىرى بارلىققا كەلدى.

بىزگە تونۇش ھېلىقى يىگىت ھېلىھەم ھايات ئىدى.

قاچانلاردىن تارتىپكىن ئۇ ئەتراپىدىكى كىشىلەردىن يۇچۇن بولۇپ قالدى. بەلكىم تەڭتۇشلىرى ئۆلۈپ تۈگىگەنلىكتىن بولسا كېرەك، ئۇ ئەتراپىدىكىلەرنى تونۇمايتتى، ئۇلارنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىشنىمۇ خالىمايتتى. ئەتىگەندىن كەچكىچە كۆزىنى يىراقلارغا تىكىپ ئۆزى بىلەن ئۆزى پاراڭلىشاتتى. كىشىلەر ئۇنىڭ باھار، قىزىلگۈل، تۈپراق ھەقىقىدىكى سۆزلىرىنى

چۈشەنمەيتتى، ئۇنى ساراڭ دەپ ئويلىشاتتى. ئاخىرى بىر كۈنى بىر توپ ئاق كېيىملىك كىشىلەر ئۇنى روھىي كېسەللەر دوختۇرخانىسىغا ئېلىپ كەتتى. ئۇ تۆت تام، كارىۋاتتىن باشقا نەرسە يوق، تۇرمە كامېرىغا ئوخشايدىغان بىر ئۆيدە تامغا قاراپ ئولتۇرۇپ، ئۇزاق يىللارنى ئۆتكۈزدى. ئۇنىڭغا مەسئۇل دوختۇر قېرىپ ئۆلگەندىن كېيىن، ئۇنى يېڭى كەلگەن يەنە بىر ياش دوختۇرغا ئۆتكۈزۈپ بېرىشتى، نۇرغۇن يىللاردىن كېيىن بۇ دوختۇرمۇ ئۆلۈپ كەتتى. دوختۇرخانىدا ئېگىز بويلۇق، ئىسكىلىتقا ئوخشاپ قالغان بۇ بوۋاينىڭ قانداق ئادەملىكىنى، نەچچە ياشقا كىرگەنلىكىنى بىلىدىغان ئادەم قالمىدى. دوختۇرلار ئۇنىڭدىن زېرىكىپ، ئۇنى دوختۇرخانىدىن چىقىرىۋېتىشتى.

يىللار ئۆتۈۋەردى. توختىماي تۆۋەنلەۋاتقان تېمپېراتۇرا، ئۇزۇلمەي چىقىپ تۇرىدىغان شۇرغان، جاپالىق شارائىت هاياتىي كۈچى ئاجىز بارلىق جانلىقلارنى رەھىمسىزلىك بىلەن شاللاپ، ئۇزۇكسىز يېڭى جانلىقلار تۇرىنى مەيدانغا كەلتۈرمەكتە ئىدى. ئاپتاپ كۆرمەي، سۇنئىي يېمەك ـ ئىچمەك بىلەن چوڭ بولغان ئاخىرقى ئەۋلادنىڭ بەدبىنىدە ئاجايىپ نازۇك ئۆزگىرىشلەر كۆرۈلۈشكە باشلىدى. ئالىملار ئالدى بىلەن بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ يۈرەك، مېڭە، ئاشقازان، جىگەر دېگەندەك مۇھىم ئەزالىرىنىڭ بىر خىل سۇنئىي بىرىكمە ماددىغا ئۆزگىرىۋاتقانلىقىنى بايقىدى. بۇ، ئاجايىپ ئەھمىيەتلىك بايقاش ئىدى! بۇ بايقاش ئىنسانلارغا ئورگانىزملىرىنى يېڭىلاش ئارقىلىق تېخىمۇ ئۇزاق ياشاش ئىمكانىيىتىنىڭ ئۈمىدىنى ئېلىپ كەلگەنىدى.

بۇنداق ئۆزگىرىش ئاساسەن ياكى تولۇق ئىشقا ئاشقان چاغدا ئادەملەرنى كۈنۈپكا ئارقىلىق باشقۇرغىلى بولاتتى. بۇنداق ئادەملەردە هېرىپ ـ چارچاش، شادلىق ۋە غەزەپ، مۇھەببەت ـ

نەپرەت بولمايتتى. بۇ ئاجايىپ مۆجىزە ۋە ئۇنىڭ ئالەمشۇمۇل ئەھمىيىتى بارلىق تەشۋىقات ۋاستىلىرىدا ئېلان قىلىندى. ھەممە يەر داقا ـ دۇمباق، ناخشا ـ ئۇسسۇل سادالىرىغا تولدى، كىشىلەر كەلگۈسىگە بولغان ئىشەنچ ۋە بەختىيارلىق تۇيغۇسىغا چۆمدى.

خۇددى نەچچە يۈز مىڭ يىللىق تەدرىجىي تەرەققىيات جەريانىنى تاماملاپ، تامامەن مەدەنىيەتلىك ئىنسانغا ئايلىنىپ بولغان كىشىلەر ئارىسىدىمۇ تاسادىپىي ھاللاردا ئەسلىگە قايتىش ھادىسىلىرى يۈز بېرىپ، ئاندا ـ ساندا مايمۇنغا ئوخشاش تۇكلۇك ئادەملەرمۇ تۇغۇلۇپ قالغانىدەك، بۇ مۆجىزىلىك دەۋردە بەزى غەلىتە مىجەزلىك بالىلارمۇ تۇغۇلۇپ قالاتتى. ئۇلار چوڭلارنىڭ سۆزلىرىگە ئىككىلەنگەن ھالدا قۇلاق سالاتتى. دائىم قوشۇمىلىرىنى تۇرۇپ: بۇ ئاسمان ھەم زېمىن ئەزەلدىنلا مۇشۇنداقمۇ؟ ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز قانداق ياشىغان؟ كەلگۈسىدىچۇ؟ دېگەنلەرنى ئويلىناتتى. ئەمما ئۇلار سوئاللىرىغا جاۋاب تاپالمايتتى.

ئاشۇنداق بىر بالا بىر كۈنى ئاسمان ـ پەلەك مۇز تاغنىڭ باغرىدا ئايلىنىپ يۈرۈپ، تاغ ئۆڭكۈرىدىن بىر كونا كىتابنى تېپىۋالدى. كىتابنىڭ ۋاراقلىرى ھازىرقى قەغەزگە ئوخشىمايتتى، ناھايىتى چۈرۈك بولۇپ ئاسانلا يىرتىلاتتى. بالا كونا كىتابنى ئاۋايلاپ تازىلاپ، ئۆيىگە ئېلىپ كېتىپ، ئاتا ـ ئانىسىدىن يوشۇرۇنچە ئوقۇپ چىقتى. ئۇنىڭ چۈشىنىشچە، بۇ بىر شېئىرلار توپلىمى ئىدى. ئۇنىڭدا قانداقتۇر «باھار ئاخشىمى»، «يۇلتۇزلۇق ئاسمان»، «تۇپراق»، «خۇش پۇرىقى كىشىنى مەست قىلىدىغان قىزىلگۈل»، «قىزىلگۈلگە ئاشىق بۇلبۇل» دېگەندەك نەرسىلەر كۈيلىنەتتى. بىرنەچچە يېرىدە بىر تۇپ گۈلگە قونۇۋالغان كىچىككىنە قاناتلىق جانىۋارنىڭ رەسىمى بار ئىدى. شېئىرلاردىن قانداقتۇر بىر خىل سېھىرلىگۈچى

هارارەت، هاياجان تەپچىپ تۇراتتى، سۆزلەرنىڭ خۇددى جېنى بارەڭ تۆيۇلاتتى. بالا شۇنىڭدىن كېيىن ھەر كۈنى ھېلىقى غەلىتە بوۋاينى ئىزدەپ باردىغان، ئۇنىڭدىن ھەر خىل سوئاللارنى سورايدىغان بولدى. بوۋاي ئۇنىڭ چىرايىغا زادىلا قارىمايتتى، خۇددى ئۆزى بىلەن ئۆزى گەپلىشىۋاتقاندەك ياش ۋاقىتلىرىدىكى باھار پەسلىنى، قۇياشنى، باغرىدا بارچە جانلىقنى ئۆستۈرىدىغان تۆپراقنى، ھايۋانات، ئۇچار قۇشلارنى، قىزىلگۈلنىڭ پىراقىدا كېچە ـ كۈندۈز سايراپ، دەل قىزىلگۈل ئېچىلىدىغان سەھەر پەيتىدە ئۇخلاپ قالغان بەختسىز بۇلبۇلنى ھېكايە قىلىپ بېرەتتى. قوغۇشۇن رەڭلىك ئاسمانىنىڭ يىراق بۇرجەكلىرىگە تىكىلىپ:

ــ باھار ھامان كېلىدۇ، قار مۇزلار ئېرىيدۇ، ئانا تۆپراق چىراي ئاچىدۇ، شۇ چاغدا ئۇ ھەممىنى قايتا ئاپىرىدە قىلىدۇ ... قىزىلگۈل چوغدەك يېنىپ ئېچىلىدۇ، بۇلبۇل ۋىسالىغا يېتىدۇ ... ــ دەيتتى. بەزىدە قوينىدىن مۇشتىتەك بىر تۇگۇنچەكنى چىقىرىپ، كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئۇخلاپ قالغانىدەك ئۇزاق ئولتۇراتتى. بالا ئۇنىڭ ئۇخلاپ قالمىغانلىقىنى، تۇيۇقسىز يەنە سۆزلەشكە باشلايدىغانلىقىنى بىلەتتى، شۇڭا پۈتۈن زېھنى بىلەن ئۇنىڭ چىرايىغا، تۇرۇم ـ تۇرۇم بوينىدىكى ئۇچلۇق بۇغدىيىكىگە، جاۋغىيىدىكى چوڭقۇر قورۇقلارنىڭ ئۆزگىرىشىگە قاراپ ئولتۇراتتى. دېگەندەك ئۇ بىر چاغدا كۆزلىرىنى غىل ـ پال ئاچاتتى، بۇركۇتنىڭ تىرنىقىدەك ئەگمەچ بارماقلىرى بىلەن بالىنى يېقىن كېلىشكە شەرەت قىلىپ:

ــ مانا بۇ تۆپراق، بىز ــ سېنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرىڭ ياشىغان، قىزىلگۈل يىلتىز تارتقان تۆپراق. ئاۋۇ يىپسىمان نەرسىلەرنى كۆردۈڭمۇ، ھە، ئاشۇ يىلتىزلارنىڭ قالدۇقى، ــ دەيتتى.

بالا دىمىقىغا گۈپپىدە ئۇرۇلغان ئاجايىپ پۇراقنى كۈچەپ

سۈمۈرەتتى ۋە شۇ ھامان روھلىنىپ باشقىچە بولۇپ قالاتتى. خىيالىدا بوۋاينىڭ شۇنچە ئۇزاق ئۆمۈر كۆرگەنلىكى مۇشۇ تۇغۇنچەكتىكى تۇپراق ھىدىنى دائىم پۇراپ تۇرغانلىقىدىن ئىكەن، دەپ قالاتتى.

بوۋاي ئورنىدىن تۇرغاندا، ئۇستىخانلىرى ئىسكىلىتتەك شاراقلايتتى، دەلدەڭشىپ مېڭىپ يۈرگىنىدە ئۇستىخانلىرى شاراقلاپ ھازىرلا چېچىلىپ كېتىدىغاندەك تۇيۇلاتتى. ئەمما بالا بوۋاينى يۆلىگەن چاغلىرىدا، ئۇنىڭ قوللىرىنىڭ بۈركۈتنىڭ پەنجىدەك كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى سېزەتتى.

تولا ۋاقىتلاردا ئۇ يېنىدا بالىنىڭ بارلىقىنى ئۇنتۇپ قالاتتى. ياشاڭغىرىغان كۆزلىرىنى يېرىم ئېچىپ خىيالىدا سۆيگەن قىزى بىلەن، ئاتا ـ ئانىسى بىلەن، گاھىدا دائىم مىنىپ يۈرىدىغان ئېتى ياكى ئارقىسىدىن قالمايدىغان پاقماق كۈچۈكى بىلەن ئۇزاقتىن ـ ئۇزاق سۆزلىشەتتى. بالا بۇ كۆزلەرنىڭ ئىچىدىكى قوڭۇر رەڭلىك ھەسرەت، زەڭگەر رەڭلىك ئەسلىمە، قىزغۇچ سېرىق رەڭلىك سېغىنىشنى ئېنىق كۆرەتتى ۋە ھەيران قالاتتى. چۈنكى ھازىرقى ئادەملەرنىڭ كۆزلىرىدە بۇنداق ھاياجان بولمايتتى، بۇنداق رەڭلەر چاقنىمايتتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدە پۇل، مەنپەئەتنى كۆرگەن چاغلىرىدا چاقناپ قالىدىغان سوغۇق نۇر بوۋاينىڭ كۆزىدىكى نۇرغا ۋە رەڭلەرگە مۇتلەق ئوخشىمايتتى.

بالا خۇش پۇراق چېچىپ، ئوتتەك يېلىنجاپ ئېچىلىدىغان قىزىلگۈلگە خىيالەن ئاشىق بولۇپ، ئىسمىنى «بۇلبۇل» دەپ ئۆزگەرتتى. خىيالىدا ئۆزىنى قىزىلگۈلنىڭ پىراقىدا قان يۇتقان بۇلبۇل، دەپ تەسەۋۋۇر قىلاتتى. ئۇ، ئاتا ـ ئانىسىغا، دوستلىرىغا، كەمدىن ـ كەم ئېغىز ئاچىدىغان، رېئاللىقتىن ئۆزىنى قاچۇرىدىغان بولۇپ قالدى. ئۇنىڭدىكى ئۆزگىرىش ئاتا ـ ئانىسىنى قاتتىق ئەندىشىگە سالدى. ئۇ، دۆلەتمەن ئائىلىنىڭ

ئەتىۋارلىق بىر پەرزەنتى ئىدى. بۇلار ھەممە يەرنى ئاختۇرۇپ بالىنىڭ ھېلىقى كىتابىنى تېپىۋالدى ھەمدە ۋاراقلاپ بېقىشتىنمۇ قورقۇپ، شۇ ھامان كۆيدۈرۈپ تىرناقچىلىك كۈلىنمۇ توزۇتماي، ئەۋرەز يولىغا ئېقىتىۋەتتى. بالا ئۇلارنىڭ ھەرىكىتىگە پەرۋاسىز قاراپ تۇردى. چۈنكى شېئىرلار ئاللىقاچان ئۇنىڭ يۈرىكىگە نەقىشلەنگەنىدى. بىراق بىر كۈنى ئۇ بۇۋاينى ئىزدەپ، دائىم ئولتۇرىدىغان يېرىدىن ئۇنى تاپالمىدى. بۇۋاينىڭ ھويلىسىدىكى يېڭى ياغقان قاردا بىر مۇنچە ئاياغ ئىزلىرى بىلەن تاغارەك بىر نېمىنىڭ سۆرەلگەن ئىزى قالغان ۋە بۇ ئىزلار ئىشىكتىن چىقىپ يىراق دالاغا قاراپ سوزۇلغانىدى.

بالا قارلىق دالىدا بىر كېچە ـ كۈندۈز مېڭىپ، تۆمۈر يولنىڭ بويىغا كەلدى. تۆمۈر يولدىن سائىتىگە 500 كىلومېتىرلىق تېزلىكتە ماڭىدىغان پويىزلار غەلىتە يىرتقۇچتەك ھۇۋلىشىپ، پۇشقىرىشىپ توختىماي ئۆتۈپ تۇراتتى. بالا ئون مېتىرچە ئارىلىقتىكى رېلىس رەڭگىنىڭ قىزىرىپ قالغانلىقىنى كۆردى. ئەما ئەتراپتا نە بىرەر تال ئۇستىخان، نە بىرەر پارچە لاتا قالمىغانىدى. پەقەتلا رېلىسنىڭ ئاستىدا مۇز پارچىسىدەك بىر نەرسە غىل ـ پال كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ھېلىقى تۇگۇنچەك بولۇپ، بوۋاي ئۇنى بالىغا قالدۇرغانىدى. بالا بوۋاينى دوراپ، ئۇنى يۈرىكىگە يېقىن جايدىكى ئىچ يانچۇقىغا سالدى. ئۇنىڭ يۈرىكى بوۋاينىڭ يۈرىكىنىڭ ھارارىتىنى سەزدى، بۇرنىغا قىزىلگۈل يىلتىز تارتقان تۇپراق ھىدى پۇرىدى، شۇنىڭدىن كېيىن بۇ پۇراق زادى يوقالمىدى. بالا كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرۇپ بىردىنلا ئاجايىپ بوي تارتتى. ئۇ ئادەتتىكى كىشىلەر بىلمەيدىغان نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدە سەممىيەتنىڭ پاك نۇرى چاقناپ تۇراتتى. ئۇ ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن يالغان گەپلەرنى قىلىشتىن ئۇڭايسىزلىنىدىغان، باش تارتىدىغان بولدى. كىشىلەر ئۇنىڭغا ئەندىشە ئىچىدە قارىشاتتى،

بۇ بالىنىڭ ئۆزلىرىگە قانداقتۇر بىر بالا ـ قازا ئېلىپ كېلىشىدىن خەۋپسىرەيتىتى. ئەڭ بۇرۇن ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ئۇنى قارغاشقا باشلىدى، ئارقىدىن باشقىلارمۇ قوشۇلدى. بالا ئۆزىنى قاتمۇقات قورشۇۋالغان كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا يەككە ـ يېگانە قالدى. ئۇنىڭ چىرايىدا قورقۇشتىن ئەسەر يوق ئىدى. مۇھاسىرە چەمبىرىكى بارغانسېرى تارايدى، كىمدۇر بىرى ئالدى بىلەن بالىنى پۈتلاپ يىقىتتى، قالغانلار ئۇنى چەمبەرچاس باغلاپ تاغارغا تىقتى، ئۇلار ئۇنى كۆتۈرۈپ يىراق دالىغا ئېلىپ كەتتى، شۇنىڭدىن كېيىن بالا دۇنيادىن ئىز ـ دېرەكسىز يوقالدى.

بىراق بالىنى ئېلىپ كەتكەن كىشىلەر ئۇنىڭ يېنىدىن ھېلىقى تۈگۈنچەكنى تېپىۋېلىشتى ۋە دەرھال ئۇنى ئېچىپ كۆرۈشتى.

ـــ تۈپراق، ـــ دېدى كىمدۇر بىرى بالىدىن ئاڭلىۋالغىنى بويىچە. ھەممەيلەن ھەيرانلىق ئىچىدە بىر ـ بىرلەپ پۈراپ كۆرۈشتى. بۇ پۈراق ئۇلارغا ئۆزلىرىنىڭ ئەزەلدىن نېمىگىدۇر تەشنا ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى. بۇ پۈراق، بۇ خىيال شۇنىڭدىن تارتىپ ئۇلارنىڭ دىلىغا مەھكەم ئورنىشىپ قالدى. ئۇلارنىڭ چىرايىدىكى گاڭگىراش، خىيالچانلىق باشقا كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى تارتتى. ئۇلار بۇ كىشىلەرنىڭ نېمىدىن زەھەرلەنگەنلىكىنى تەكشۈرۈپ ئىسپاتلىغاندىن كېيىن، تۈگۈنچەكتىكى نەرسىنى يوقاتماقچى بولدى. ئۇلار ئۇنى يۇقىرى ھارارەتلىك ئوچاقلاردا كۆيدۈردى، ئۇ كۆيمىدى. سۇدا ئېقىتىۋەتمەكچىمۇ بولدى، ئۇ ئاقمىدى. شامالدا توزۇتۇۋەتمەكچى بولغانىدى، شامال ئۇنى ئۇچۇرۇپ، يەنە بىر يەرگە يىغىپ قويدى. ئۇلار ئۇنى قېلىن قار ـ مۇز ئاستىغا كۆمۈپمۇ بېقىشتى، ئەمما ئۇ قار ـ مۇزلارنى ئېرىتىپ لەيلەپ چىقىۋالدى. ئاخىرى بىناكارلار شەھەر سىرتىدىكى ئادەمسىز دالىغا چوڭ بىر قەسىر سالدى. قەسىرنىڭ ئۆيلىرى قاتمۇقات ھەم سىرلىق بولۇپ،

ئۇنىڭغا كىرگەن ئادەم بىر ئىزىدا ئايلىنىۋېرىپ، ھالىدىن كېتەتتىكى، چىقىش ئېغىزىنى مەڭگۈ تاپالمايتتى. كىشىلەر تۈگۈنچەكنى ئالاھىدە چىدامليق بىرىكمە ماددىدىن ياسالغان ساندۇققا سېلىپ، قەسىرنىڭ ئەڭ پىنھان قازنىقىغا يوشۇرۇپ قويۇشتى ۋە ئاشۇ قاتمۇقات قېلىن تام، ئىشىكلەر، مەخپىي قۇلۇپلار، سىرلىق، گىرەلىشىپ كەتكەن كارىدورلار ئارقىلىق ئۇنى ئىنسانلاردىن ئەبەدىي ئايرىۋەتمەكچى بولۇشتى. بىراق ئۇزاق ئۆتمەي ئىشىك يۇچۇقلىرى، قۇلۇپ تۆشۈكلىرىدىن بىر خىل پۇراق سىرغىپ چىقىشقا باشلىدى. بۇ پۇراق ئۆيلەرنى، كارىدورلارنى، قەسىرنى بىر ئالدى، قەسىردىن يامىراپ چىقىپ دالىغا تارقالدى. بۇ شۇنداق ھاياتبەخش پۇراق ئىدىكى، كىشىلەرنىڭ روھىنى زىلزىلىگە سالاتتى. كىشىلەرنىڭ ۋۇجۇدىدىن ئەبەدىي يوقالماي، روھىنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدىكى ئەزگۈ ھېسسىياتلىرىنى ئويغىتاتتى، ئۆزىنىڭ تەبىئىيلىكى بىلەن كىشىلەرنى ماھىيىتىگە قايتۇرۇپ، ساختىپەزلىك، يالغانچىلىقلاردىن يىرگەندۈرەتتى. پۇراق بارغانسېرى كۈچەيمەكتە ئىدى. قار ـ شۇنىڭ ئۈچۈرۈپ كېتىشكە، يەر يۈزىدىن يوق قىلىۋېتىشكە ئۇرۇناتتى، ئەمما قار توختىغان كۈنلىرى ئۇ يېڭىباشتىن كۈچىيىپ، كۆڭۈللەرنى يوشۇرۇن بىر ۋەسۋەسىگە سېلىپ قويىاتتى. شائىرئتقا ماسلىشىشچانلىقى كۈچلۈك، يۈرەك، جىگەر، ئاشقازان قاتارلىق ئاساسلىق ئەزالىرى بىرىكمە ماددىغا ئايلىنىپ بولغان كىشىلەرلا بۇ پۇراقتا بولغان قارشىلىق كۈچىنى ساقلاپ قالغانىدى.

دەل شۇ كۈنلەردە ئالەملىك تارتىش كۈچى ۋە يىراقتىكى يۇلتۇزلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان بۇ كىچىك سەييارىنىڭ ئىچكى قاتلىمى ئۇزاق نورمالسىزلىقتىن كېيىنكى ئەسلىگە كېلىش باسقۇچىنى باشتىن كەچۈرمەكتە ئىدى. خۇددى ئەسلىگە كەلگەن ھاياتىي كۈچ تۈپەيلى، ئادەم بەدىنىدىكى توسۇلۇپ قالغان

تومۇرلار ئېچىلىپ، قانلار يۇرۇشۇشكە باشلىغاندەك، سەييارىنىڭ ئىچكى قاتلىمىغا يىغىلىپ، ئۇنىڭ نورمال ھەرىكىتىنى چەكلەپ تۇرغان غايەت زور ۋەيران قىلىش كۈچىگە ئىگە ئىسسىق ماگمىلار، لاتقىلار ۋە گاز ئېقىملىرى ئاستا - ئاستا ئۆز يوللىرىغا چۈشۈپ، يۇرۇشۇپ تىنچلانماقتا ئىدى. كىچىك سەييارە كۈچلۈك سىلكىنىشكە موھتاج ئىدى.

ئاخىر بىر كۈنى، كۈن بىلەن تۇن تەڭلەشكەن، قوغۇشۇنىدەك ئېغىر قارا بۇلۇت ۋە قويۇق ئىس - تۈتەك يوپۇرمىقى ئاستىدىكى شەھەرمۇ، شەھەردىكى ئادەملەرمۇ شېرىن ئۇيقۇغا غەرق بولغان بىر مەھەلدە ئالەم گۈمران بولغاندەك دەھشەتلىك گۈلدۇرلەش ئىچىدە يەر - زېمىن قاتتىق سىلكىنىپ يۇلقۇندى - دە، بىردەملىك زىلزىلىدىن كېيىن، تىمتاسلىق ئىچىدە قېتىپ قالدى. ھايات قالغان ئادەملەر ياتقان، يىقىلغان يېرىدىن ئۆمىلەپ قوپۇپ، قورقۇنچ، ئەجەبلىنىش ئىچىدە ئەتراپقا قاراشتى.

ئادەملەر يەنە بىر قېتىم خارابلىك ئارىسىدا يالىڭاچ قالدى. بىراق ئۇلار قارىنىڭ توختاپ قالغانلىقىنى، ئاسماندىكى ئېغىر بۇلۇتلارنىڭ غايىب بولغانلىقىنى، يەر - جاھاننىڭ باشقىچە يورۇپ، ئىللىپ كېتىۋاتقانلىقىنى سەزدى. ئۇلار ھېچقاچان كۆرمىگەن، ئاڭلىمىغان زەڭگەر ئاسماندا يۇلتۇزلار بىر - بىرلەپ يېنىشقا باشلىدى. بۇ مەنزىرە شۇ قەدەر گۈزەل، مۆجىزىلىك ئىدىكى، كىشىلەر ھەممىنى ئۇنتۇپ، تاكى ئاسمان نۇرلۇق يۇلتۇزلارغا لىق تولغانغا قەدەر ھاڭۇېقىپ قاراپ تۇرۇشتى. ھايال ئۆتمەي يۇلتۇزلار سۈسلىشىپ، يىراق ئۇپۇقتا مىسلىسىز ھەيۋەتلىك قىزىللىق پەيدا بولدى. بۇ قىزىللىق بارغانسېرى زورىيىپ، ئۇنىڭ تارام - تارام نۇرى پۈتكۈل ئاسمانىنى، زېمىننى ۋە كىشىلەرنى ئوت ئىچىدە قالغاندەك تۇسكە كىرگۈزدى. قىزىللىق تىترەپ تېخىمۇ نۇرلىنىپ، بىر ئۇلۇغ ھەرىكەتتىن بېشارەت بەرگەندەك قىلدى. شۇ ھامان ئۇنىڭ ئىچىدىن بىر

پارچە يۇمىلاق ئوت لوغۇلداپ كۆتۈرۈلۈپ، كۈچلۈك نۇرى بىلەن كىشىلەرنىڭ كۆزلىرىنى چاقنىتىۋەتتى. كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە بولغان ئارىلىقتا كىشىلەر بىر - بىرىنىڭ كۆكسىپ كەتكەن چىرايى ۋە ۋۇجۇدىدىكى بەتبەشىرىلىكلەرنى، خۇنۇكلۇكلەرنى شۇ قەدەر ئېنىق كۆردى. ئۇلار كۆزلىرىنى توسۇپ پىتىراپ قېچىشىپ، قاراڭغۇ بۇلۇڭ - پۇچقاقلارغا مۆكۈۋېلىشتى. شۇنداقتىمۇ ئۇلار بۇ نۇرنىڭ ئۆز ۋۇجۇدىنى ئىللىتىۋاتقانلىقىنى، ئايىغى ئاستىدىكى تۆمۈردەك قاتتىق يەرنىڭ يۇمشاپ كېتىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلماي تۇرالمىدى.

قۇياش ھەر كۈنى ئۇپۇقتىن كۆتۈرۈلۈپ، نۇرىنى ئايماي چېچىۋەردى. مەڭگۈلۈكتەك كۆرۈنىدىغان قار - مۇزلۇق چوققىلار بىردەمدىلا غايىب بولدى. كىشىلەرنىڭ ئايىغى ئاستىدىكى قاتمۇقات قار- مۇزلار ئېرىپ، قاينام ھاسىل قىلىپ ئېقىشقا باشلىدى. ئادەملەر دەھشەتلىك قاينام ئىچىدە ھاياتلىق ئۈچۈن جان تىكىپ ئېلىشماقتا، بۇ رەھىمسىز ئېلىشىشتا ئۇلارنىڭ ماھىيىتى ئاشكارىلانماقتا ئىدى. سۇ يۇزىدە يەڭگىل سۈنئىي تاختايلاردىن ياسالغان سالالار پەيدا بولدى. ئۇلارنى ئەڭ يۇرەكلىك ھەم ئالىيجاناب ئادەملەر مىڭبىر جاپا - مۇشەققەتتە، ھەتتا ئۆز ھاياتى بەدىلىگە ياساپ چىققانىدى.

— ئالدى بىلەن ئاياللار بىلەن بالىلارنى قۇتۇلدۇرۇڭالايلى!— ئۇلار شۇنداق دېيىشەتتى ۋە شۇنداق قىلاتتى. ئاياللار بىلەن بالىلارنى تارتىپ سۇغا چۈشۈرۈۋېتىپ، سالغا ئۆزى چىقىۋالىدىغانلارمۇ چىقىپ قالاتتى. ئۇلار ھەرقانداق شارائىتقا ماسلىشىش ئىقتىدارى ئىنتايىن كۈچلۈك، ئۆزىنى، ئۆز مەنپەئىتىنى مۇھىم بىلىدىغان ئادەملەر ئىدى. بەزىلەر ھەتتا لەيلەپ يۇرگەن قانداقتۇر قىممەتلىك نەرسىلەرنى سۇزۇۋېلىش ئۈچۈن تېپىرلاپ يۇرۇشەتتىكى، تۇنجۇقۇپ ئۆلۈپ كېتىۋاتقان ئادەملەرگە پەرۋا قىلمايتتى. خۇددى ياخشىلىق بىلەن يامانلىق

ئىنسانىيەتكە مەڭگۈ ھەمراھ بولغىنىدەك، يېڭى ئېرانىڭ سالىلىرىدا ئالىيجاناب ئادەملەر بىلەن رەزىللەر بىللە ئىدى.

كۈنلەر، ئايلار ئۆتتى، ئادەملەر ھەربىر كۈننى نۇرغۇن جاپا - مۇشەققەتلەرنى يېڭىش بەدىلىگە ئۆتكۈزەتتى. شۇنداقتىمۇ ئاچلىق، كېسەللىك ۋە قاتتىق ئىسسىق ئادەملەرگە توختىماي چاڭ سالاتتى. سالىلاردا ئادەملەر بارغانسېرى ئاز قالدى. سۈمۈ ئاستا - ئاستا تىنجىپ تۆۋەنلەشكە باشلىدى. ئەڭ دەسلەپ يىراق ئۇيۇقتا خەنجەر ئۇچىدەك چوققىلار پەيدا بولدى ...

زېمىن قايتا يارالماقتا ئىدى.

ئەڭ گۈزەل خاتىرە

(ھېكايە)

ئاپتوبۇس ئاشۇ كىچىككىنە شەھەرنىڭ تونۇش، توپىلاڭ بېكىتىگە كىرىپ كەلگەندە، قەلبىم چىداپ تۇرغۇسىز بىر خىل تەلپۈنۈش، ھاياجان ئىلكىدە قەپەستىكى قۇشتەك تېپىرلاشقا باشلىدى. مەن نەرسە ـ كېرەكلىرىمنى يىغىشتۇرۇپ، ئالدىراپ ئاپتوبۇستىن چۈشتۇم. بالىلىق دەۋرىمنى، ھاياتىمنىڭ ئەڭ گۈزەل، شۇنداقلا ئەڭ مۇدھىش بىر مەزگىللىرىنى ئۆتكۈزگەن بۇ شەھەرنىڭ ھەر بىر تال گىياھ، تۇپرىقى كۆزۈمگە باشقىچە ئىسسىق تۇيۇلۇپ، قەلبىمنى ئۆزگىچە نازۇك ھېسلارغا تولدۇردى. ئىككىنچى كۈنى مەن تولۇق بىر كۈننى سەرپ قىلىپ، بۈدۈر ـ بۈدۈر قوۋزاقلىق، قۇچاق يەتكۈسىز قېرى تېرەكلەر بىلەن ئورالغان چاڭ ـ توزانلىق كوچىلارنى، شەھەرنى باغرىغا بېسىپ ياتقان زور ئەجدىھادەك تولغىنىپ ـ تولغىنىپ ئاقىدىغان قەدىمىي دەريانىڭ قۇمساڭ قىرغاقلىرىنى، قويۇق سۆگەتلىكلەرنى ھارماي ئارىلىدىم. كىچىك شەھەرنىڭ ئۆزگىچە گۈگۈم پەيتى، ئوتقاشتەك كەچكى شەپەق، دەريا يۈزىدە گويا كۆرگىلى بولىدىغان، ئەمما تۇتقىلى بولمايدىغان ھېلىلە پەردىدەك جىمىرلاپ تۇرىدىغان سۇس تۇمان ··· ئەنە، نامازشام قۇشقاچلىرى شەپەق يۇقتان قاناتلىرىنى پىرىلدىتىپ، كىشىنىڭ باش ئۈستىدىن چۇرۇقلىشىپ ئۆتمەكتە. سۆگەتلىك ئارقىسىدىن كالىنىڭ سوزۇپ مۆرىگەن ئاۋازى، پادىچى بالىنىڭ ھايىت ـ

ھۆيتلىرى ئاڭلىنىدۇ، ئۆسمۇرلەرگە خاس جاراڭلىق ئاۋاز گۇگۈم پەردىسىنى تىترىتىپ، ھاۋادا بىلىنەر ـ بىلىنمەس ئەكس سادا پەيدا قىلىدۇ، ئارقىدىن ئەتراپ مۇگدەۋاتقاندەك چەكسىز جىمجىتلىقنى چۆكىدۇ ... بالىلىق ۋاقتىلىرىمىدىن تارتىپ قەلبىمدە شۇنچە روشەن ساقلانغان، چۈشۈمدە قانچە رەت تەكرارلانغان بۇ مەنزىرە كۆز ئالدىمدا ئەكس ئەتمەكتە. ئەمما ئاشۇ سەبىي دىللار، خۇشخۇي كۈلكىلەر، كىچىككىنە يالاڭ ئاياغلارنىڭ نەم قۇم ئۈستىدە قالدۇرغان ئىزلىرى، قۇمدىن ياسالغان «شەھەر»، «باغلار» قېنى؟

ئاجايىپ ھاياجانلىق ھېسسىياتلار ئىچىدە، ئۆتكەن كۈنلەرنىڭ گۈزەل خاتىرىنى ئىزدەپ يۈرگەن كۈنلىرىمنىڭ بىرىدە، كىچىك ۋاقتىمدىكى بىر ساۋاقدىشىم مېھمانخانىغا مېنى ئىزدەپ كېلىپ قالدى. يىللار ئون نەچچە يىل بۇرۇنقى ئاپپاق چىشلىرىنى كۆرسىتىپ، كۈلۈپلا تۇرىدىغان كەپسىز بالىنى ئوتتۇرا بوي، ئىسسىق چىراي، تەمكىن بىر ئەر كىشىگە ئايلاندۇرغان، جەنۇبلۇقلارغا خاس قارامتۇل پېشانىسىدە، يېقىملىق چاقناپ تۇرىدىغان كىچىكرەك قارا كۆزلىرى ئەتراپىدا ئۆزىنىڭ يول ـ يول ئىزلىرىنى قالدۇرغانىدى. ئۇ ھازىر شەھەر ئەتراپىدىكى يېزا مەكتەپلىرىنىڭ بىرىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىدىكەن، بىز ئەھۋاللىشىپ بولغاندىن كېيىن، ئۇ مېنى ئىزدەپ كېلىشتىكى مەقسىتىنى ئېيتتى. ئۇنىڭ قوشنىسى ـــ ئەينى يىللاردا بىزنىڭ ئائىلە بىلەن باردى ـ كەلدى قىلىپ يۈرگەن بىر كىشىنىڭ مەندە بەكمۇ زۆرۈر ئىشى بار ئىكەن، ئۇ كىشى بولسا ھاياتىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنى ياشاۋاتقانتۇ.

ـــ ئۇ ... ئۇ كىشىنىڭ ئىسمى نېمە؟ ـــ دەپ سورىدىم سەل گاڭگىرىغان ھالدا.

ـــ ھادى ئاخۇن.

بىر پەس ئىككىلىنىشتىن كېيىن، ئۇ يېزىغا ئەتىسىلا

بىرىشقا ۋەدە قىلدىم. ساۋاقدىشىم چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، مەن مېھمانخانىنىڭ پۈرژىنىلىق كارىۋىتىغا ئۆزۈمنى تاشلاپ، ئۇنىڭ سۆزلىرى ئۇستىدە ئويلىنىپ قالدىم. قىزىق، بۇ يەردە ماڭا تەقەززا بولغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە، بىرنەچچە كۈنلۈكلا قالغان بىر كىشى بار ئىكەن. ئەتە ئۇنى چوقۇم يوقلايمەن. ئەمما ئۇ زادى كىمدۇ؟ هادى ئاخۇن؟ ... هادى ئاخۇن؟ ... خىيالىمنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، كۆز ئالدىمدا مىس رەڭ چىراينى ئېرىتقىلاردەك چوڭقۇر قورۇقلار باسقان، قاڭشارلىق بۇرۇنىنىڭ ئىككى يېنىدا ئۇزۇن بۇرۇتى ئېسىلىپ تۇرىدىغان بىر سۇرلۇك قىياپەت خىرە ـ شىرە پەيدا بولدى ۋە شۇنىڭ بىلەن بىللە خاتىرەمدىكى ئاشۇ چىرايغا مۇناسىۋەتلىك ئەسلىمىلەر كۆز ئالدىمدىن بىر ـ بىرلەپ ئۆتۈشكە باشلىدى.

بۇنىڭدىن كۆپ يىللار ئىلگىرى دادام مۇشۇ شەھەردىكى بىر ئىدارىنىڭ باشلىقى بولۇپ تۇرغانىدى. ئۇ بىزگە نىسبەتەن كۈنلىرى تۇگمەس يېغىن، خىزمەت ئىچىدە ئۆتىدىغان قاتتىق قول دادا ئىدى. بىر دۆلەتمەن ئائىلىدە ئۆسكەن، ئائىلىنىڭ بارلىق ئۆرپ ـ ئادەت، ئەنئەنىلىرىگە هېلىھەم رىئايە قىلىدىغان دادامغا «گەپ تېپىپ بېرىشتىن قورقۇپ» تۇرۇپمۇ، كۈنىگە بىرنەچچە ۋاقلىق نامازنى قولدىن بەرمەيدىغان ئانام بولسا دۇنيادىكى ئەڭ ياخشى ئانا. ئۇنىڭ بالا دېسە، مۆلدۈرلەپ تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان كۆز ياشلىرى دۇنيادىكى ئەڭ ئۇلۇغ ئانىلىق مۇھەببەتنىڭ سىمۋولى ئىدى. بىز ئاشۇ مېھرىبان ئانام بىلەن قۇچقىدا ئېغىناپ چوڭ بولغان جەننەت كەبى ماكان بالىلىق ئەسلىمىلىرىمنى هەسەن ـ هۈسەندەك تاۋلىنىپ، كۆزنى قاماشتۇرىدىغان ئالتۇن نۇرلارغا ۋە ئاجايىپ سېھرىگە چۆمۈلدۈرگەنىدى. چوڭلارنىڭ ئېيتىشىچە، بىز ئولتۇرۇشلۇق ئىدارە ئەسلىي مۇشۇ شەھەردىكى چوڭ بىر باينىڭ بېغى بولۇپ، «پولات تاۋلاش» تا دادامنىڭ پۈت تىرەپ چىڭ تۇرۇۋېلىشى بىلەن

دەل ـ دەرەخلەرگە كۆپ زىيان يەتمىگەنلىكى، ئۇنىڭ ئۇستىگە، كېيىنكى ۋاقىتلاردا ياخشى باشقۇرۇلغىنى ئۈچۈن، بۇ باغ ھۆسنىنى يوقاتمايلا قالماستىن، بەلكى تېخىمۇ گۈزەللىشىپ كەتكەندى. بالىلىق چاغلىرىم دەل ئەنە شۇ دەۋرلەرگە توغرا كەلگەنىدى. كۆزۈمنى يۇمسامىلا خىش ياتقۇزۇلغان تار يوللارنىڭ ئىككى يېقىدىكى گىرەلىشىپ كەتكەن مېۋىلىك دەرەخلەر، گۈللۈكلەردە بوي ـ ھۆسن تالىشىپ تۇرۇشقان پىيالىدەك چوڭلۇقتىكى ئەتىرگۈل، قىزىلگۈل، سېرىق گۈل، مودەن گۈل ۋە يەنە مەن ئىسمىنى بىلمەيدىغان ئاللىقانداق گۈللەر كۆز ئالدىمغا كېلىدۇ. باغدىكى دەل ـ دەرەخ ۋە گۈللەرنى ئاشۇ كىشى ـــ مىس رەڭ چىرايىنى چوڭقۇر قورۇقلار باسقان، ئۇزۇن بۇرۇتى قاڭشارلىق بۇرنىنىڭ ئىككى يېقىدا ئېسىلىپ تۇرىدىغان باغۋەن باشقۇراتتى. باغۋەن بىلەن دادام ئوتتۇرىسىدا بىزگە نامەلۇم بولغان يېقىنچىلىق، دوستلۇقتەك بىر نەرسە بار ئىدى. مەن، دادام بىلەن بىللە ئىشلەۋاتقان جايىدىن ئۆتۈپ قالغان چاغلىرىمدا، ئۇنىڭ ياش كۆچەتلەر ياكى ئېچىلىپ كەتكەن گۈللەر ئارقىسىدا تۇرۇپ، ئوڭ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ چوڭقۇر سالام قىلىدىغانلىقىنى كۆرەتتىم. ئەلۋەتتە، دادامۇ ئۇنىڭ سالىمىنى ھۆرمەت بىلەن ئىلىك ئالاتتى. ئۇ تېخى ۋاقىت تاپسىلا، گۈللۈك ياكى كۆچەتلىككە كىرىۋېلىپ، باغۋەن بىلەن گۈل كۆچۈرەتتى. مېۋىلىك دەرەخ ئۇلايتتى ياكى بوۋاينىڭ ئەپچىل كەتمىنىدە گۈل توپىسىنى يۇمشىتاتتى. ھېرىپ قالغان ۋاقىتلىرىدا ئۇنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالغاچ، بىللە تاماكا چېكىشەتتى. بۇنداق چاغلاردا مەن باغۋەننىڭ چوڭقۇر كۆزلىرىدە شادلىق ئۇچقۇنلىرىنى كۆرەتتىم. ئىلگىرى ئۇنىڭ قورۇقلىرى يېشىلىپ، ياشىرىپ قالغاندەك كۆرۈنگەن چىرايىنى، كۈلكىسىنى زادى كۆرۈپ باقمىغانىدىم. ئۇ مېنىڭ نەزىرىمدە، ھېسسىياتسىز سۇرلۇك ياغاچ ئادەم، مەخسۇس كىچىك بالىلارنى قورقۇتۇشقىلا

يارالغان غەلىتە «مەخلۇق» ئىدى.

بىز ئىدارىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى خېلىلا كونىرىغان ئۇچ ئېغىزلىق تاختايلىق ئۆيدە ئولتۇراتتۇق. ئۆيىمىزنىڭ بىر تەرىپىدە ئەتراپى پاكار ـ پاكار چاتقاللار بىلەن ئورالغان كۆل، يەنە بىر تەرىپىدە تۆتاش كەتكەن گىلاسلىق بولۇپ، ئىشىك ئالدىمىزدىن گىلاسلىققا ياندىشىپ ئۆتكەن تار يول باغقا تۇتىشاتتى. گىلاس شاخلىرى ۋە قويۇق دەل ـ دەرەخلەر بىلەن ئورالغان بۇ تارغىنا يولنى مەن بەكمۇ ياخشى كۆرەتتىم. ھەر يىلى باھاردا دەسلەپكى چېچەك بىلەن تەڭ ئىچىمگە بىر جىن كىرەتتى. ھەر كۈنى يىپەكتەك يۇمشاق تۆكۈلگەن چېچەكلەرنى دەسسەپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىمدا، ئىككى يېقىمدىكى، باش ئۇستۈمدىكى بۇلۇتتەك ئاپپاق، قىزغۇچ چېچەكلەرگە قاراپ تويمايتتىم. كۆزۈمنى ئۈزۈشكە، پۈتۈمنى يۆتكەشكە قىيمايتتىم، ئىچىمدىكى جىن: «ئۈز، ئۈزۈۋال، قانغىچە ئۈزۈۋال» دەيتتى. ئالاقزادىلىك ئىچىدە ئەتراپىمغا قارىۋېتىپ، تىترىگەن قوللىرىم بىلەن ئاپپاق چېچەكلەردە بېزەلگەن ئىنچىكە نوتىنى شارتتىدە سۇندۇرۇۋالاتتىم ـ دە، كۆڭلىكىمنىڭ ئېتىكىگە، پۈرمىلىرى ئارىسىغا ياكى يېڭىمگە تىقماقچى بولاتتىم. نېمىشقىدۇر ھەر قېتىمدا ئاشۇ سۈرلۈك بوۋاي ئاسماندىن چۈشكەندەكلا ئالدىمدا پەيدا بولاتتى. ئۇ تىللىمايتتى. ئۈرمايتتى، پەقەت تىكىلىپ قاراپ تۇرۇۋالاتتى. مەن ئۇنىڭ بۇرۇتلىرىغا قاراپلا قورقمىنىمدىن دىر ـ دىر تىترەپ، قولۇمدىكى چېچەكنى ئاستىلا تاشلايتتىم ـ دە، ئالدى ـ كەينىمگە قارىماي تىكىۋېتەتتىم. بۇ ئەھۋال ياز بويى تەكرارلىناتتى. چېچەك ئۈزمەي تۇرالمىغىنىمدەك، گۈللەرنىمۇ ئۈزمەي چىدالمايتتىم. ھەر ئۈزگىنىمدە دەستە ـ دەستە ئۈزۈۋالاتتىم، بوۋايمۇ ھەر قېتىمدا مېنىلا پايلاپ تۇرغاندەك يېتىپ كېلەتتى. نېرى كېتىۋېتىپ ئىچىمدە: «ئۆلمەيدىغان قېرى، يەتتە باشلىق يالماۋۇز!» دەپ تىللايتتىم. پەقەت ئۆيىمىز

بىلەن كۆل ئوتتۇرىسىدىكى بىر تۇپ ئالمىغىلا ئۇنىڭ چىشى پاتمايتتى. ئەمما، ئۇ «بىزنىڭ ئالما» بولغىنى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ھېچقايسىمىز چېقىلمايتتۇق. ھەممىمىز بىرلىكتە يەتتىنچى ئاينى ــ ئالما پىشىدىغان مەزگىلنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتەتتۇق. ئۇ مەزگىل بەكمۇ ئاستا، ئەمما تۈيۈقسىز يېتىپ كېلەتتى. كۈتۈپ ـ كۈتۈپ زېرىككەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، بىر ئەتىگىنىلا ئۆي ئىچى، كۆل بويى پىشقان ئالما پۇرىقىغا تولۇپ كېتەتتى. ئەنە شۇ كۈندىن تارتىپ كۆزۈمگە ئۇيقۇ كەلمەيتتى، ئوچۇق دېرىزە تۈۋىدە ئالمىلارنىڭ «توك»، «توك» قىلىپ يەرگە چۈشكىنىنى، كۆكاتلار ئارىسىغا يۇمىلاپ كەتكەنلىكىنى تۈيۈپ ياتاتتىم. ئەتىگىنى كۆپىنچە كۆلگە چۈشكەن بىرەر ئالمىنىڭ «چولتوك» قىلغان ئاۋازى بىلەن ئويغىنىپ كېتەتتىم. ئورنۇمدىن سەكرەپ قوپۇپ، دېرىزىدىنلا تالاغا چۈشەتتىم ـ دە، شەبنەم باسقان ئوت ـ چۆپلەر ئارىسىدىن بىر ئېتەك ئالما تېرىۋالاتتىم. بۇنداق كۈنلەردە باغۋەننى ئۈچراتسام، قولۇمدىكى ئالمىنى قەستەن بىرلا چىشلەپ يەرگە ئاتاتتىم ـ دە، بېشىمنى كۆتۈرۈپ، گىدەيگىنىمچە ئۆتۈپ كېتەتتىم. شۇنداق قىلىش ئارقىلىق ئۇنىڭدىن ئۆچ ئالماقچى بولاتتىم. ئەمما، ئۇنىڭ مېنى يەنىلا بوش قويۇۋەتمەيدىغانلىقىنى نەدىن بىلەي. بىر كۈنى مەكتەپتىن قايتىپ كېلىۋاتسام، يول بويىدىكى بىر تۇپ دەرەخ تۈۋىگە يىغىپ قويۇلغان بىر مۇنچە ئالما (ھەممىسى چالا يېپ تاشلانغان ئالما ئىدى) نى كۆرستىپ: «قىزىم، يامان بولدۇ. خۇدانىڭ نېمىتىنى بۇنداق خارلىساڭ، يامان بولىدۇ» دېدى. ئۇ يەنە بىر نېمىلەرنى دەپ نەسىھەت قىلماقچى ئىدى. ئۇنىڭ قولىدىن يۇلقۇنۇپلا چىقتىم ـ دە، بىر نەچچە قەدەم مېڭىپ: «ئۆلمەيدىغان پىششىق قېرى، سېسىق ئالمىلارنى گۆرۈڭگە ئېلىپ كېتەرسەن!» دەپ تىللىۋېلىپلا قاچتىم. دەل شۇ پەيتتە دادام قارشى تەرىپىمدىن كېلىۋېتىپتىكەن، قولۇمدىن كاپىدا

تۇتۇۋېلىپ، كاچىتىمغا بىرنى سالدى. شۇ چاغدا تاياق زەربىسىدىن كۆزلىرىمدىن ئوت چاقناپ، بېشىم ۋىڭىلداپ كەتتى. ماڭا دادامنىڭ غەزەپتىن تاتىرىپ كەتكەن چىرايى ھەممىدىن دەھشەتلىك بىلىنگەنىدى. ئۆمرۈمدە دادامدىن تۇنجى قېتىم يېگەن بۇ بىر كاچات مېنىڭ باغۋەنگە بولغان ئاداۋىتىمنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇۋەتتى. مەن خېلى كۈنلەرگىچە ئۇنىڭدىن جىندىن قاچقاندەك قېچىپ يۈردۈم.

ئەمما دۇنيادا بالا قەلبىدەك كىرسىز ھېچنەرسە بولمىسا كېرەك. بىر كۈنى باغ ئېرىقىنى تازىلاۋاتقان باغۋەننىڭ يېنىدا توپا ئويناپ ئولتۇرغان ئون ياشلاردىكى بىر قىز بالىنى كۆرۈپ قېلىپ، يولۇمدىن چىپپىدە توختىدىم. ئاق سېرىققىنە كەلگەن، كۆل سۈيىدەك تىنىق كۆزلىرىنى ئۇزۇن كىرپىكلەر ئوراپ تۇرغان، ئالۇچىدەك قىپقىزىل لەۋلىرى سەل دۇمسايغان كىشىنىڭ ئامراقلىقىنى كەلتۈرگۈدەك بۇ ئوماق قىزنىڭ تېرىسى سۈتتەك ئاق بولۇپ، خىيالىمدىكى كىچىك پەرىشتىگىلا ئوخشايتتى. ئۇ مېنى كۆرۈپ ئاستا يېنىمغا كەلدى. مېنىڭ ئۆزىگە سىنچىلاپ قاراۋاتقىنىمنى كۆرۈپ، توپىغا پاتقان نازۇك، يالاڭ ئاياغ پۇتلىرىنى بىرىنىڭ كەينىگە بىرىنى يوشۇردى. توپا ھەم كۆكات شىرنىسى بىلەن بويالغان قوللىرىنى كۆڭلىكىنىڭ ئېتىكىگە سۈرتتى.

— ئوينامدۇق؟ — دېدىم مەن. ئۇ مۇلايىملىق بىلەن باش لىڭشىتتى. ئەنە شۇنىڭدىن تارتىپ باغۋەننىڭ ئانىسىدىن كىچىك قالغان يالغۇز قىزى مېنىڭ ياخشى دوستۇم ۋە ئائىلىمىزنىڭ دائىملىق ئەزاسىغا ئايلاندى، ئاناممۇ ئۇنىڭغا ئامراق ئىدى. باش ـ كۆزلىرىنى يۇيۇپ ـ تاراپ، كىيىم ـ كېچەكلىرىنى جۆندەپ بېرەتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي، مېنىڭ دەۋىتىم بىلەن ئۇ يېزىدىن شەھەرگە يۆتكىلىش سەۋەبىدىن توختاپ قالغان ئوقۇشنىمۇ ئەسلىگە كەلتۈردى. ئىككىمىز تېخىمۇ ئايرىلماس بولۇپ

كەتتۇق. شۇ جەريانداﻫ مەن ئۇلارنىڭ كۆل بويىدىكى كىچىككىنە ئۆيىگە كىرىپ ـ چىقىپ يۈرۈپ باغۋەنىنىڭ ئۆز تەسەۋۋۇرۇمدىكىدىن پۈتۈنلەي باشقىچە ـــ بەكمۇ ئاق كۆڭۈل، دىلى يۇمشاق ئادەم ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىشقا باشلىدىم. ئۇ قىزىنى ئادەتتىن تاشقىرى ياخشى كۆرەتتى. باشقىلارنىڭ ئۇنى «نۇسرەتكۇل» ياكى «نۇسرەتخان» دېمەي، ئىسمىنى تۇزلا چاقىرىشىنى پەقەتلا ياقتۇرمايتتى. قىزى بىلەن مۆكۈشمەك، تاش تەرمەك ئويناياتتى. بىر قېتىم تېخى ئۇ نۇسرەت ئىككىمىزنىڭ قونچىقىغا چىرايلىققىنە بىر كىچىك بۆشۈكمۇ ياساپ بەرگەنىدى.

بەخت قۇچقىدا غەمسىز ئۆتكەن بالىلىق دەۋرىم ئاشۇ بىر يىلى كېچىسى دادامنىڭ نامەلۇم كىشىلەر تەرىپىدىن تۇتۇپ كېتىلىشى بىلەن ئاياغلاشتى. كۆپ ئۆتمەي ئىسسىق ئۆيىمىزدىن قوغلىنىپ موھتاجلىق، سەرسان ـ سەرگەردانلىق بىلەن تولغان تىنچسىز ھايات كوچىسىغا تاشلاندۇق. شەھەر چېتىدىكى ئەسكى تاملىق كوچىدىكى ئېغىلدەك تار ئۆيدە قىستىلىشىپ، بىر ـ بىرىمىزنىڭ ھارارىتى بىلەن سوغۇق ئازابىنى بىردەملىك يېڭىشنى دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ بەخت ھېسابلاپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۆيىمىزنىڭ بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنغانلىقى، گىلەم، كىگىز، يوتقان ـ كۆرپىلىرىمىزنىڭ ئىسيانچىلارغا تۇشەك بولغانلىقى، تېخى بىرنەچچە ئاينىڭ ئالدىدىكى دادامغا «ساداقەتمەنلىك» تىن قەسەم ئىچىشكە تەييار تۇرغان ئەرلەر ۋە ئۇلارنىڭ بوسۇغىمىزدىن ئاتلاشنى ئەڭ زور ئابرۇي بىلىدىغان خانىملىرىنىڭ دادامنىڭ دىراپ پەلتوسى ۋە ئانامنىڭ سۆسەر جۇۋىسىدىن قىلچە تەپتارتماي بەھرىمەن بولۇۋالغانلىقىنى ئاڭلىدۇق. بۇ خەۋەرنى ئاشۇ باغۋەن يەتكۈزگەن ھەم قالغان ـ قاتقان كونا ـ يېڭى قىشلىق كىيىملىرىمىزدىن قولىغا چىققىنىنى ئالغاچ كەلگەنىدى. ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن، بىزگە ئۇ

ئۆيگە قايتا ئاياغ بېسىش نېسىپ بولمىدى. ئاردىن تالاي يىللار ئۆتتى. نى ـ نى ئۆزگىرىشلەر بولدى. نۇرغۇن ئىشلار ئەستىن كۆتۈرۈلدى. نېمە قىلغۇلۇق، ئادەم دېگەن شۇنداق نەرسىكەن، بوراندا ئۇچقان قامغاق ـ تېكەندەك ئۇچۇپ ـ ئۇچۇپ بىر يەرلەردە يىلتىز تارتىپ قالىدىكەن. ئۆتمۈشنى، مەيلى ئۇ قىپقىزىل گۈللەر بىلەن بېزەلگەن بولسۇن، ياكى قايغۇ ـ ھەسرەت داغلىرى بىلەن تولغان بولسۇن كەينىگە تاشلاپ، ھامان ئەتىگە، يېڭى ـ يېڭى ئارزۇ ـ ئۇمىدلەرگە ئىنتىلىدىكەن ... ئاشۇ باغۇەن بۇگۈن قانداق تۇرۇۋاتىدىكىن؟ ئىككى بىلىكىگە تايىنىپ، يەنە قانچە باغلارنى بەرپا قىلدىكىن؟ ئۇنىڭ ھېلىقى پەرىشتىدەك گۈزەل قىزىچۇ؟ ئۇ بەختلىك بولالىدىمىكىن؟...

ساۋاقدىشىم مېنى ئەتراپى پۇختا چىتلانغان چوڭ بىر باغلىق ھويلىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. ئۇ ئىككى قوۋۇقنىڭ ئارىسىدىن قولىنى تىقىپ ئىشكىنى ئېچىش بىلەن تەڭ، ئالدىمىزغا ئېتىلىپ كەلگەن يوغان سېرىق ئىتنى ھەيدەۋېتىپ، مېنى ئىچكىرىگە باشلىدى.

پاھ، يەنە بىر جەننەت، تار قۇمساڭ يولنى قاراڭغۇلاشتۇرۇپ تۇرغان، ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئۇزۇم بارىكى، كەھرىۋادەك سارغىيىپ پىشقان ئۇزۇملەر، باراڭلىقنىڭ ئىككى يېقىدىكى قويۇق مېۋىلىك دەرەخلەر، قۇشلارنىڭ يېقىملىق چۇرۇقلاشلىرى، دىماقىغا گۈپۈلدەپ ئۇرۇلۇپ تۇرىدىغان گۈل ۋە مېۋە پۇراقلىرى ... ئۇزۇن ئايرىلىپ كەتكەن قەدىم جايلىرىمغا قايتىپ كەلگەندەك ھاياجان، تەقەززالىق ئىچىدە كېتىۋاتىمەن، مانا يېشىل كاردور ئاخىرلاشتى. يېزا پاسونىدىكى ئاددىيغىنا ئۆي، ئۆيگە يانداش باراڭلىق ئازادە سۇپا، گۈللۈك سۇپىدا، قېلىن چىت كۆرپىدە ئېگىز تەكىيەلەرگە يۆلىنىپ ياتقان بوۋاي بىزنى كۆرۈپ قوزغالدى. ئۇ چوڭقۇر كۆزلىرى بىلەن دەسلەپتە ھەمراھىمغا، ئارقىدىن ماڭا ئۇزۇققىچە سەزگۈرلۈك بىلەن تىكىلدى. ئاھ، شۇ

تونۇش چىراي، پەقەتلا بۇرۇنقى قىزىللىقىنى ئەبەدىي يوقاتقان، قاڭشىرى قىڭغاقتەك ئىنچىكىلەپ، ئۇچلۇق ئېڭىكى يەنىمۇ سوزۇلغان، ساقال ـ بۇرۇتلىرى ئۇچىتەك ئاقارغان ...

ـــ ئوبدان تۇرۇڭ، ئاتامدىلا، ھادى ئاخۇن ئاكا؟ ـــ ئۆپكەم ئۆرۈلۈپ سۆزۈمنى داۋاملاشتۇرالمىدىم. بوۋاي خۇددى مېنىلا ساقلاپ ئولتۇرغاندەك:

ـــ ھە ... ھىم، راخمان ئاخۇنىنىڭ قىزىمىسەن؟ قايسى قىزى بولىسەن؟ ـــ دەپ سورىدى.

ـــ ھېلىقى ... چېچەك ... گۈل ئوغرىسىچۇ ... سىلىنى تولا خاپا قىلىدىغان.

بوۋاينىڭ كۆزلىرىدە كۈلۈمسىرەشكە ئوخشاش يېقىملىق ئۇچقۇنلار خىرە چاقنىغاندەك قىلىپ قالدى. ئۇ بىزنى سۈپىغا تەكلىپ قىلغاچ سەل رۇسلىنىپ ئولتۇرۇۋېلىپ، مەن بىلەن ئەھۋاللىشىشقا باشلىدى:

ـــ ئەلاخان ساق تۇردىمۇ؟ ئۆزى تېتىك دېگىن، توۋا، خاپىلىققا چىڭ چىقىپتۇ، بۇمۇ ئالتە بالىنىڭ بەختـ پېشانىسى ... راخمان ئاخۇنغا سەككىز يىل بولاي دېدىغۇ دەيمەن، رەھمەتلىك ياش كېتىپتۇ، «يامانغا ئۆلۈم يوق، ياخشىغا كۇن» دېگەن راست ئىكەن ... ئەينى يىللاردا...

دۇنيادىكى قېرىلارنىڭ ھەممىسى ئوخشاش بولارمىكىن، ئۇلار ئۆتكەن كۈنلىرى توغرىسىدا ئاغزى ئېچىلسىلا يۇمۇلمايلا قالىدۇ. مەن بوۋاينىڭ سۆزىنى بۆلمەي چىدالمىدىم:

ـــ تاغا، نۇسرەتخانچۇ؟ ئۇمۇ ياخشى تۇرۇۋاتىدىغاندۇ؟

خۇددى ماڭا بېرىلگەن جاۋابتەك باغ ئىشىكى شىرىقلىدى، ئىتنىڭ ئەركىلەپ غىڭشىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ھايال ئۆتمەي قاراڭغۇلۇشىپ تۇرغان يولدىن تولا يۇيۇلۇپ ئۆڭۈپ كەتكەن قىزىل ئەتلەس كۆڭلەك كىيگەن، سۇس يېشىل ياغلىقىنى قۇلىقىنىڭ كەينىدىن چىگگەن، زىلۋا ياش ئايال چىقىپ كەلدى.

دۇمبىسىدە بەش ياشلاردىكى ئوغۇل بالا، بىر قولىدا بىر قۇچاق كەلگۈدەك ئوت ـ چۆپ. ئۇ، قولىدىكى ئوتنى تاشلاپ، بالىنى يەرگە چۈشۈردى. تال ـ تال كىرپىكلىك، ئاق ـ قارىسى ئېنىق ھەم تېگى ـ تېگىدىن سۈزۈك كۆزلىرىنى ماڭا تىككىنىچە ئىتتىك ـ ئىتتىك يېقىنلاپ كەلدى. مەنمۇ قوللىرىمنى قۇش قانىتىدەك كېرىپ ئۇنىڭغا ئېتىلدىم ... ئۇ يەنىلا شۇنداق گۈزەل ئىدى. پەقەتلا سەل ـ پەل ئولتۇرۇشقان سۈرمە تارتقانىدەك كۆكۈچ قاپاقلىرى كۆز دائىرىسىنى يەنمۇ چوڭايتقان، سۆز ـ ھەرىكەت ۋە چىراي ئىپادىسىدە بىر خىل چوڭ سۈپەت، تەمكىنلىك قارار تاپقانىدى. ئەمما ئۇ پۈتۈن تۇرقى بىلەن كىشىگە پۈرەكلەپ ئېچىلغان گۈلنى ئەمەس، ئېچىلماي ئۇششۇك تېگىپ، سولىشىپ قالغان گۈلنى ئەسلىتەتتى. تومۇرلىرى كۆپكەن، ئىنچىكە يىرىك بارماقلىرى، قىيغاچ قاشلىرىنى ئۇچۇرغاندا، سىپسىلىق پېشانىسىدە پەيدا بولىدىغان ئۇزۇن ئىككى ـ ئۈچ تال قورۇق ھەم چېكىسىدىكى ۋاقىتسىز ئاقلار بۇ نۇقتىنى يەنمۇ ئىسپاتلايتتى. ئاشۇ كۆزىتىشلىرىم بىلەن تەڭ كۆڭلۈمگە ئاللىقانداق ناخۇش ئويلار غىل ـ پال سايە تاشلاپ ئۆتكەندەك بولدى.

ـــ قىزىم، مېھمانلار كەلگىلى نەۋاق، ئۇسساپمۇ قالغاندۇ؟ قېنى، داستىخاننى سال، مېۋىلەردىن ئېلىپ چىق. بۈگۈن بىز قىلىشىدىغان پاراڭ كۆپ تېخى...

بايىتىن بېرى مەندىنلا ئەھۋال سوراپ، ئۆزى ھەققىدە تېخى ئېغىز ئاچمىغان نۇسرەت ماڭا تارتىشقاندەك كۈلۈمسىرەپ بىر قارىدى ـ دە، لىككىدە تۇرۇپ، ئۇستى بورا بىلەن يېپىلغان يازلىق ئاشخانا تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. بوۋاي بولسا، تەكىيەگە يۆلەنگىنىچە كۆزىنى يۇمۇۋالدى. ھايال ئۆتمەي ئىنچىكە ئۇشقىرتىش قوشۇلغان رىتىملىق خورۇلداش ئىچىدە ئۇيقۇغا كەتتى. ئاشخانا تەرەپتىن سۇنىڭ شىرىقلاپ تۆكۈلگەن ئاۋازى،

چىنىلەرنىڭ غۇچۇرلاشلىرى ئاڭلىناتتى. بۇرجەكتىن گاھ ئەتلەس كۆڭلەك، گاھ ھېلىلە ياغلىقنىڭ بىر بۇرجىكى لەپپىدە كۆرۈنۈپ قالاتتى. يېنىمدا ئولتۇرغان ھەمراھىم كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ، پات ـ پات ئاشخانا تەرەپكە قارايتتى. نۇسرەت مىس لېگەننى كۆتۈرۈپ باغقا كىرىپ كەتتى ۋە بىردەمدىلا ھەر خىل مېۋىلەر بىلەن توشقۇزۇپ چىقتى. ۋاي ـ ۋۇي ! ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان تېتىشقا، ھەتتا كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولالمىغان مېۋىلەر ـــ قوش مۇشتەتەك بولۇپ سارغىيىپ پىشقان سۇلۇق ھەم گۆشلۈك شاپتۇللار، پوستىدىن ھەسەل تەپچىپ تۇرىدىغان ئۈزۈم، ئالما، ئالگىرات، ئەينۇللار ... مەن تەكەللۇپ ـ تۇزۇتلەرنى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ، بالىلارچە ئاچ كۆزلۈك بىلەن چوڭ ـ چوڭ بېقىشقا باشلىدىم. يامداپ يېگەن شاپتۇلنىڭ سۇيى ئېغىزىمدىن ئېڭىكىمنى بويلاپ ئاقاتتى. شۇ تاپتا ئۆزۈمنى گويا ئون نەچچە يىل ئىلگىرىكى چېچەك ئۇزۇپ، مېۋە ئوغرىلاپ يەپ يۈرگەن كىچىككىنە كەپسىز قىز بالىغا ئايلىنىپ قالغاندەك سېزەتتىم.

*　　*　　*

قۇياش يىراقتىكى تاغ كەينىگە ئۆتۈپ كەتتى. تەكلەر، دەل ـ دەرەخلەرنىڭ كۆلەڭگىلىرى قويۇقلاشتى، سەلكىن شامال گۈل، مېۋە پۇراقلىرىغا نەم توپىنىڭ، چىرىگەن قىغنىڭ پۇراقلىرىنى قوشۇپ ھەممە يەرگە تارقىتاتتى. ئېرىق بويلىرىدىكى قىياق، يالپۇز، سېسىق ئوتلارنىڭ ئارىسىدىن پاقىلارنىڭ كۇركىراشلىرى، سەل نېرىدىن چېكەتكىلەرنىڭ چىرىلداشلىرى ئاڭلىناتتى. نۇسرەت ئېتىپ ئەكىرگەن يۇمغاقسۇتى گۈپۈلدەپ تۇرىدىغان چۆچۈرىنى ئىچىپ بولۇپ، دۇئاغا قول كۆتۈرگىنىمىزدە، ئاسماندا دەسلەپكى يۇلتۇزلار پەيدا بولغانىدى. ئوغۇل بالا بوۋىسىنىڭ يېنىغىلا دۇم يېتىپ ئۇخلاپ قالدى.

نۇسرەت قاچا ـ قومۇچلىرىنى يىغىشتۇرۇپ بولۇپ، بالىسىنىڭ ئايىغىغا كېلىپ ئولتۇردى. بوۋاي گەپنى بەكمۇ ئۇزاقتىن، قىران، ياش چاغلىرىدىن باشلىدى. بىر قېتىم چوڭ بىر باغقا سەيلىگە بېرىپ، باغدا ئويناپ يۈرگەن 15 ـ 16 ياشلاردىكى چىرايلىق بىر ئوغۇل بالىنى كۆرگەنلىكىنى، كىمنىڭ بالىسىدۇ، دەپ زوقلىنىپ ياندۇرۇپ قارىغىنىدا، بالىنىڭ تۇمشۇق تېگىگە پاتماي چۈۋۈلۈپ قالغان چىگىلەك چاچلىرىنى، بەقەسەم تونىنىڭ بەلبېغىدىن سەل يۇقىرىسى گۆشگىرده تىقىۋالغانىدەك پومپىيىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران قالغانلىقىنى ... ئاخىرى، بىر ئاخشىمى باغۋەننىڭ ئوغۇل بالىچە ياسىنىۋالغان ئاشۇ قىزنى ئېلىپ قاچقانلىقىنى، كېيىن قىزغا باشتا بەرگەن ۋەدىسى بويىچە قېيىنئاتىسىنىڭكىدىن كاتتا بىر باغ بىنا قىلغانلىقىنى، ئەمما ئايالىنىڭ ئۇ كۈنلەرگە ئۈلىشالماي ئۆلۈپ كەتكەنلىكىنى، شۇنىڭدىن كېيىن بارلىق مۇھەببىتىنى، كۈچ ـ قۇۋۋىتىنى دەل ـ دەرەخ، گۈل ـ گىياھقا بېغىشلىغانلىقىنى ... سۆزلەپ كەتتى. پەقەت نۇسرەت بىر نەچچە قېتىم بوشقىنا: «دادا، دادا!» دەپ قويغاندىن كېيىنلا: «ئاھ، خۇدا!» دەپ ئۇزۇن خورسىنىپ جىم بولۇپ قالدى. ئۇ خېلىدىن كېيىن ھوشىغا كەلگەندەك بولۇپ، گەپنى يۆتكىدى.

ـــ شۇنداق، راخمان ئاخۇن ئالتۇنغا بەرگۈسىز يىگىت ئىدى. دەل ـ دەرەخ، گۈل ـ گىياھ دېگەننى جېنىدەك كۆرەتتى. قاچانكى ئۇ كەتتى، باغنىڭمۇ پەيزى ئۇچتى. تۇۋا، شۇ گۈللەر نېمە گۇناھ قىلىپتىكىن، ھېلىقى يېڭىگە پەتتە تاقىۋالغان قۇلاق كەستىلەر چەيلىۋېتىشتى. بىر كۈنى، يېڭى باشلىقنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن ھاجەتخانا تازىلاۋاتسام، ئاۋۇال راخمان ئولتۇرغان ئۆيلەرنى تازىلىۋەتسۇن، مېھمان كۈتۈش قىلىدىكەن، دېگەن بۇيرۇق كېلىپ قالدى. بارسام ئەلاخان ياغ قۇيۇپ يالىغۇدەك قىلىپ پارقىرىتىپ ئولتۇرىدىغان ئۆي ئەخلەتخانىغا

ئايلىنىپتۇ. بۇلۇڭ ـ بۇلۇڭدا نجاسەت، ساق بىر كۈن تازىلىدىم. كەچتە ئەخلەتلەرنى چىقىرىۋېتىپ، ئەسكى لاتا ـ پېتىلەر ئارىسىدىن ئەپچىلگىنە پاختىلىق چاپانغا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى. بوۋاق بالىنىڭ نىمكەش بولغان چاپىنىكەن، كۆزۈمگە ئىسسىق كۆرۈندى. ھەممىگىلار مېنىڭ ئالدىمدا چوڭ بولغان ـ دە، توپىسىنى پاكىز قېقىپ، ئۆيۈمدىكى ساندۇقنىڭ بىر چېتىگە تاشلاپ قويدۇم، شۇ قويغانچە ئۇنتۇپ كېتىپتىمەن. ئارىدىن ئون نەچچە يىل ئۆتۈپ كەتتى. نۇسرەتخان ئەرگە تېگىپ يەڭگىگەن يىلى ساندۇقنى ئاختۇرسام، قولۇمغا ئاشۇ چاپان چىقىپ قالدى، بالاڭغا كىيگۈزەرسەن، دەپ ئاپىرىپ بەردىم. كىم بىلسۇن، بالا ئەتىسى يوگۇرۈپ كەلدى، دىدارىدا قان يوق ... مېنى ئۆيگە تارتىپ كىچىككىنە بىر خام تۇغۇنچەكنى ئېچىپ: «ئاخشام چاپانىڭ تېشىنى يۇيۇپ ئوڭلاي دەپ سۆكسەم، ئىچىدىن چىقتى» دەيدۇ. قولۇمغا ئېلىپ قارىسام، بىر مۇنچە ئالتۇن ـ كۈمۈش جابدۇقلار! مۇنچە كۆپ بايلىق ئاشۇ ئەلاخانىڭ بولمايي كىمنىڭ بولاتتى! «ئاغزىڭنى مەھكەم تۇت، ھېچكىمگە تىنغۇچى بولما، ھارام بايلىق جانىڭ دۈشمىنى، بۇ بىزگە ئامانەت، خۇدانىڭ ئامانىتى» دېدىم. شۇ ئىشقا مانا نەق بەش يىل بولدى، شۇنىڭدىن بېرى بىر كېچە ئارامىمدا ئۇخلىغان بولسام ئىدى ... بەزىدە ھەتتا: «ئەلاخان بۇ نەرسىلەرنى نېمە دەپ بۇ ئەسكى چاپانغا تىكىپ قويغان بولغىيدى. مەن ئەخمەقمۇ نېمىدەپ بۇ چاپانىنى ئۆيۈمگە ئەكىرىپ يۇرگەن بولغىيدىم؟» دەپ ئەلاخانىمۇ، ئۆزۈمنىمۇ ئەيىبلەپ كەتكەن ۋاقىتلىرىم بولدى ... خەير، خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كەتتى. سەنمۇ ئۆز ئايىغىڭدىن كېلىپ قاپسەن، مانا ئەمدى خاتىرجەم ئۆلىدىغان بولدۇم، ئۇ ئالەمدە راھمان ئاخۇنىڭ چىرايىغا قارىيالايدىغان بولدۇم.

بوۋاي ئۇزاقىچە يۆتىلىپ، خىرقىراپ گېپىنى داۋاملاشتۇرالماي قالدى. نۇسرەت بەرگەن ئىسسىق چاينى بىر ئوتلىغاندىن كېيىن، خۇددى ئۇزۇن يول بېسىپ ئاخىرى مەنزىلگە يەتكەن يولۇچىدەك ئۆزىنى تەكىيەگە تاشلىدى ـ دە، ئېغىر ـ ئېغىر تىنىپ جىم بولۇپ كەتتى. خېلىدىن كېيىن، بىر تال قۇرۇپ قالغان شاخقا ئوخشايدىغان قوللىرى بىلەن بوشقىنا ئىشارەت قىلىۋېدى، نۇسرەت ئۆيگە كىرىپ كېتىپ، هايال ئۆتمەي كىچىككىنە بىر توگۇنچەكنى ئېلىپ چىقتى. ئالدىمغا كېلىپ ئىككى قوللاپ ماڭا سۇندى. تىترەپ تۇرغان قوللىرىم بىلەن توگۇنچەكنى ئېلىپ يەشتىم. زىبۇ ـ زىننەتلەر شەپەق نۇرىدا ۋالىلداپ چاقناپ كەتتى، بىر ـ بىرىگە سۈركىلىپ سۇنۇق شىلدىرلىشىدەك يېقىملىق ئاۋاز چىقاردى. ئالتۇن بىلەزۈكلەر، ئالماس كۆزلۈك ئۈزۈكلەر، ياقۇت كۆزلۈك پەيپەيزىلەر ... ئاھ، شۇنچە يىللاردىن بېرى بىچارە ئانامنىڭ خىيالىدىن بىردەممۇ نېرى بولمىغان، هەربىر قىز چىقىرىپ، ئوغۇل ئۆيلىگەندە، ئۇنى بىرەر ئايلارغىچە سارغايتىپ، ئورنىدىن قوپالماس قىلىپ قويىدىغان بۇ تەۋەررۈك نەرسىلەر مانا قولۇمدا. ئەمما، شۇ تاپتا ئاجىز ئاتا ـ بالا ئالدىدا بۇ نەرسىلەر نېمىشقىدۇر شۇنچىلىك ئەرزىمەس كۆرۈنەتتىكى...

*　　*　　*

«دېمىم سىقىلىدۇ» دەپ نەۋرىسى بىلەن هويلىدىلا يېتىپ قالغان بوۋاي خېلىغىچە توختىماي يۆتەلدى. كىشىنىڭ ئىچىنى ئېچىشتۇرغۇدەك دەرىجىدە بوغۇلۇپ خىرقىراش كۈچلۈك هاسراشقا ئايلىنىپ، بارا ـ بارا جىمىپ قالدى. هەممە ياق جىمجىتلىقا چۆككەندىن كېيىنمۇ، ئۇزاققىچە ئۇيقۇم

كەلمىدى. باغ بوشقىنە گۈرۈلدەيتتى. تامدا ئاي شولىسى تىترەيتتى. باش تەرىپىمدىن تارقىلىۋاتقان نېمىنىڭدۇر مەست قىلغۇچى خۇش پۇرىقى بېشىمنى سەل ئايلاندۇرغاندەك، نېمىنىدۇر ئەسكە سالغاندەك بولاتتى. مەن ئۆرە بولۇپ ياستۇقنىڭ ئاستىغا قول سالدىم ـ دە، قولۇمغا ئۈرۈنغان بىر تۇتام ئۆسۈملۈكنى ئاستا بۇرنۇمغا ئېلىپ باردىم. رەيھان! كۆچلۈك هاياجاندىن يۈرىكىم قېپىدىن چىقىپ كەتكۈدەك بولدى. كۆزلىرىمگە لىقىدە ياش كەلدى. بىر تۇتام رەيھان گۈل ... كىچىك ۋاقىتلىرىمدا نۇسرەتلەرنىڭ كۆلنىڭ نېرىقى چېتىدىكى ئۆيىدە ئۇنىڭ بىلەن بىللە يېتىپ قالغان ۋاقىتلىرىمدا، ئۇ داۋاملىق ياستۇقۇمنىڭ تېگىگە ئەنە شۇنداق بىر تۇتام رەيھان گۈلنى قويۇپ قويىاتتى ۋە ماڭا: «رەيھانىنىڭ پۇرىقى يوتقان ـ كۆرپىلەرنى خۇش پۇراق قىلىدۇ، هاشاراتلارنى قوغلايدۇ» دەيتتى.، مانا بۇگۈنمۇ ياستۇقۇمنىڭ تېگىدە بىر تۇتام رەيھانگۈل، ئاھ...

مەن بېشىمنى سەل كۆتۈرۈپ ئاللىقاچان ئۇخلاپ قېتىپ قالغاندەك كۆرۈنگەن نۇسرەتكە چوڭقۇر مىننەتدارلىق ۋە مېھىر بىلەن تىكىلدىم. دېرىزىدىن قۇيۇلۇۋاتقان سۈتتەك ئاي نۇرى ئەمدى يەردىكى چىپار گىلەمگە، گىلەم ئۈستىدىكى ئورۇندا ياتقان نۇسرەتنىڭ سۈتتەك جامالىغا گويا كۈمۈشتىن بىر قەۋەت هەل بەرگەندى. بويۇن، مۇرە ۋە بەللىرىگە تاشلانغان ئىككى ئۆرۈم چېچى خۇددى شېرىن ئۇيقۇدا ياتقان ساھىبجامالنى چىرمىۋالغان يوغان يىلاندەك كۆرۈنەتتى ... بۇ خىيالىي مەنزىرە نېمىشقىدۇر يۈرىكىمنى سىقىپ، بايا كۆڭۈل ئېكرانىمدا غىل ـ پال كۆرۈنگەن كۆلەڭگىسىز خىياللار كۈچلىنىپ قالغاندەك بولدى. بالىلىق ۋاقىتلىرىمدىكى جانجىگەر دوستۇم، بىر تۇغقىنىمدەك دىلىمغا

يېقىن بۇ چوكانغا بولغان كۆيۈنۈش، ھېسداشلىق ۋۇجۇدۇمنى چۈلغۇالدى. ئۇ نېمىشقا يالغۇز؟ پېشانىسىدىكى ۋاقىتسىز قورۇقلارنىڭ ئاستىغا نېمە قىسمەتلەر يوشۇرۇنغانىدۇ؟ مەن بۇلارنى بىلىشىم كېرەك ئىدى. بىلمەي تۇرۇپ بۇ يەردىن كېتەلمەيتتىم، راستىنلا كېتەلمەيتتىم. ئۇزاق ئىككىلىنىشتىن كېيىن، ئۇنىڭ تېخى ئۇخلىمىغانلىقىغا كۆزۈم يېتىپ ئېغىز ئاچتىم:

— سىڭلىم، بالىنىڭ دادىسى بىر ياققا كەتتىمۇ؟

— ھەئە.

— نەگە؟

— تۇرمىگە.

— تۇرمىگە، نېمىشقا؟

— نېمىشقا بولاتتى، ئوغرىلىق قىلغاچقا ··· قانداق قىلاي، پېشانەمگە پۈتۈلگىنى شۇ ئىكەن، تارتمايي نېمە ئىلاجىم؟ — نۇسرەت بىردىنلا ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتتى، — بوستان ئاچا، مەن ئەسلىي بۇ گەپلەرنى سىزگە دېمەكچى ئەمەس ئىدىم. ئەمما ··· سىزگە دېمىسەم بۇ دەردىمنى كىمگە ئېيتىمەن؟ ھال ـ مۇڭۇمغا ئورتاقلىشىدىغان ئانام، ئاچا ـ سىڭلىم بارمىدى مېنىڭ؟ سىزگە ئېچىمنى تۆكۈۋالاي، چۈشىنەرسىز، جېنىم ئاچا···

*　　*　　*

ئاشۇ تۇگۈنچەكنى تېپىۋالغانلىقىمىزدىن دادامدىن باشقا يەنە بىرسى — مېنىڭ ئېرىم قادىر خەۋەردار ئىدى. دادام ئۇ نەرسىلەرنى ئۆز قولى بىلەن سىلەرگە تاپشۇرۇش ئۈچۈن، سەپەرگە تەييارلىق قىلىۋاتقان كۈنلەردە تۇيۇقسىز قاتتىق ئاغرىپ، سەللىمازا بولۇپ كېتەلمىدى. قانداق قىلغۇلۇق؟ مەن

بولسام ئاجىز مەزلۇم كىشى، قادىر تېخى ... دادام سىلەرگە نەچچە پارچە خەت يازدۇردى. خەتنى سىلىش ئۈچۈن قادىرنى ئاتايىتەن ناھىيەدىكى پوچتىخانىغا بىرنەچچە قېتىم ئەۋەتتى. ئەمما سىلەردىن زادىلا ئۈچۈر بولمىدى. ئەسلىي گەپ قادىردا ئىكەن. ئۇ خەتلەرنىڭ ھەممىسىنى مەھەللىدىن چىقىپلا كۆيدۈرۈۋەتكەنىكەن، مەن ئەخمەق ئۇنىڭ چىرايلىق گەپلىرىگە ئىشىنىپ، دادامنىڭ مەخپىي نەرسىلەرنى قويىدىغان بۇلۇڭلىرىغچە ئېيتىپ قويۇپتىمەن. بىر كۈنى دادام ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ يېتىپ كەپتۇ: «ھېلىقى نەرسىنى قويغان يەرنى يەنە كىم بىلەتتى؟ ھېلىلا مەسچىتتىن قايتىپ كېلىپ قارىسام، ئامانەت جايىدا يوق!» دەيدۇ. شۇ ھامان مېڭىمدىن تۇتۇن چىققاندەك بولدى. قويغان ـ تۇتقىنىمنى بىلمەيلا قالدىم. نېمىشقىكىن كۆز ئالدىمغا قادىر كېلىۋالدى. ئۇنىڭدىن سورىسام، ئۆزىچە ھودۇقۇپ ـ تۆتۆلەپ كېتىپ بارمامدۇ، گۇمانىمنىڭ راستلىقىغا ئىشەندىم. «ئۇ يەرنى سەندىن باشقا ئىنىس ـ جىن بىلمەيتتى، ئويۇن قىلىپ ئېلىپ قويغان بولساڭ قايتۇرغىن، دادامنى خاتىرجەم قىلايلى» دەپ ياخشىلىقچە ئېيتتىم، بولمىدى. ئالداپ باقتىم، بولمىدى. ئاخىرى ساقچىغا مەلۇم قىلىمەن، دەپ مېڭىۋېدىم، بىردىنلا ئالدىمغا تىزلاندى. «تونۇش بالىلار ئېلىپ قويۇپتىكەن، ئاشۇ نارەسىدە بالىمىزنىڭ ھەققىدە بىرنەچچە كۈن تەخىر قىلساڭ، تېپىپ قويسام» دەپ يالۋۇردى. ئۇنىمىسام، خوتۇن كىشىدەك بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتمەسمۇ، ئەر كىشى دېگەننىڭ كۆز يېشى ئاسان يەردىن چىقامدۇ؟ ئېچىم ئاغرىپ «مەيلى» دەپتىمەن. مەن شور پېشانە ئەرگە ئەمەس، قارا يەرگە تېگىپتىكەنمەن. قادىر شۇ چىقىپ كەتكەنچە خېلىغچە ئىز ـ دېرەكى بولمىدى. ئاخىرى ساقچىغا

مەلۇم قىلدۇق. ساقچىلار ئۇنى شەھەردىن، قىمار ئويناۋاتقان يېرىدىن تۇتۇپتۇ. تۇتۇلمىغىنىدا بىر گەپ ئىكەن، تۇتۇلۇش بىلەن تەڭ نۇرغۇن ئىشلىرى ئەسكى مازدەك چۈۋۈلۈپ چىقتى. ئەسلىي ئۇ خېلىدىن بېرى بىر توپ قىمارۋازلارغا چېتىلىپ قېلىپ، كېكىردەكسىگىچە قەرزگە بوغۇلۇپتۇ، قەرزلىرىنى تۆلىيەلمەي كۆپ قېتىم ئوغرىلىقمۇ قىلىپتۇ، بىرنەچچە كۈن ئىلگىرى ھېلىقى تۇگۈنچەكنىمۇ ئوتتۇرۇۋېتىپتۇ. ئۇتۇۋالغۇچى شېرىكى چاققان كېلىپ ساقچىلارغا تۇتۇق بەرمەپتۇ. قادىر يەتتە يىللىق كېسىلىپ كەتتى. بۇ ئىشتىن كېيىن دادامنىڭ ئەھۋالى كۈنسايىن يامانلىشىشقا باشلىدى. ئۇ كۈنلەپ ـ كۈنلەپ سۆزسىز ئولتۇرىدىغان، كىشىلەرگە ئارىلىشىشنى خالىمايدىغان، تېرىككەك بولۇپ كەتتى. يۈزەمگە سالمىغىنى بىلەن، مەندىن خاپىلىقىنى بىلەتتىم. شۇڭا، قولۇمدىن كېلىشچە ياخشى قاراپ، ھەر خىل ئامالالار بىلەن كۆڭلىنى ئېلىشقا تىرىشاتتىم. ئەمەلىيەتتە، ئۆزۈمنىڭ دەردىمۇ يەتكۈچە ئىدى. بىر يېنىمغا قارىسام قېرى دادام بىلەن گۆدەك بالام، يەنە بىر يېنىمدا تېرىكچىلىك غېمى ... ھەممىدىن قورقۇنچلۇقى كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۆيمىزنىڭ ئەتراپىدىن يات كۆلەڭگىلەرنىڭ ئەگىپ كېتەلمەس بولۇپ قالغىنى ئىدى. بىرنەچچە قېتىم دادام يالغۇز قالغان چاغلىرىدا، نامەلۇم كىشىلەر ئۆيگە بېسىپ كىرىپ، ئۆينى ئوڭتەي ـ توڭتەي قىلىۋېتىپ قېچىپ كېتىشىپتۇ. كېيىن ئۇقساق، ئۇ قادىرنىڭ ھېلىقى شېرىكىنىڭ ئادەملىرى ئىكەن، قادىردىن ئوتۇۋالغان ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى تېخى قولغا چۈشۈرەلمەپتىكەن. بۇ خەۋەر بىلەن دادام ئىككىمىزنىڭ كۆڭلىدە يەنە ئاز ـ تولا ئۈمىد پەيدا بولدى. بىز قادىرنىڭ ئېغىز ئېچىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتتۇق، ئاردىدا بىرنەچچە قېتىم

يوقلاپ بېرىپ، يىغلاپ ـ قاقشاپ يالۋۇردۇم. خۇدا ئۇنىڭ كۆڭلىگە ئىنساب بەردىمۇ، قانداق، ئاخىرقى قېتىم بالامنى ئېلىپ بارغىنىمدا، ئۇ بالىنى قۇچاقلاپ يىغلىدى: «مېنى كەچۈر، مېنى قارا بېسىپتىكەن، ئېزىپتىكەنمەن» دەپ، ھېلىقى تۇگۇنچەكنى يوشۇرغان جايىنى ئېيتىپ بەردى. بۇ ئىككى ئايلىق ئالدىدىكى ئىش، كېيىن بۇ ئىشتىن تۇرمە تەشكىلىمۇ خەۋەر تېپىپ، قادىرنى تەقدىرلەپتۇ، ئۇنى مۇددەتتىن بۇرۇنراق قويۇۋېتىشنى ئويلىشىپتۇ. مانا مەنمۇ چوڭ ئۇمىد بىلەن ساقلاۋاتىمەن، خام سۈت ئەمگەن بەندە ئەمەسمۇ؟ ئاتمۇ مۇددۇرۇپ كېتىدىغۇ. سەزدىڭىزمىكىن ماۋۇ مۇئەللىم يىگىت ئىشىكىمىزنى چۆرگىلەۋاتقىلى ئۇچ يىل بولدى. ئانچە چىراي ئاچمىغىنىمغا قارىماي، ئىشلىرىمىزغا قارىشىدۇ، دادام ئاغرىپ قېلىۋېدى، دوختۇرخانىغا ئېلىپ باردى. نەچچە كېچە بېشىدا ئولتۇردى. ھەرقانچە ۋاپادار ئوغۇل بولسىمۇ شۇنچىلىك قىلار، تۇرۇپ ـ تۇرۇپ ئۆزۈمگىمۇ، ئاشۇ بىچارىگىمۇ ئىچىم ئاغرىپ كېتىدۇ. بولدىلا، ئۇ قىمارۋازدىن يەنە نېمە خوۋلۇق كۆرەرمەن، دەيمەنۇ، كۆڭلۈمنىڭ بىر يېرى ئۇنمايدۇ. يېقىن يورۇقلىرىمۇ: «قادىر سېنى ئاخىر ۋەيران قىلماي قويمايدۇ، ۋاقتىدا ئارىنى ئوچۇق قىل، قولۇڭنى يۇيۇۋەت» دېيىشىدۇ. لېكىن كۆڭۈل دېگەن پادىشاھ ئىكەن. ئۇلارمۇ مەندەك بىرسى بىلەن كىچىكىدىن بىللە ئويناپ چوڭ بولۇپ باقسۇن، نى ـ نى يىگىتلەر ئارىسىدىن بىرسىنى يېتىملىقى، گادايلىقى ۋە باشقا نۇرغۇن كەم تەرەپلىرىگە قارىماي، جان ـ دىلى بىلەن ياخشى كۆرۈپ باقسۇن، ئاندىن بىلىدۇ. ئادەم دېگەن شۇنداق ئىززىتىنى بىلمەيدىغان نەرسىمۇ ياكى مەنلا ئەخمەقمۇ!...

بوۋاي بوغۇق ئاۋازدا چاي سورىدى. چاينى غۇرتۇلدىتىپ

ئىچىپ بولغاندىن كېيىن:

ـــ ئۇھ، ئەجەب راھەتلىنىپ ئۇخلاپتىمەن، ـــ دېدى ـ دە، ئارقىدىن نۇسرەت بىلەن كۈسۈرلىشىپ بىر نېمىلەرنى دېيىشتى. قارىغاندا، پاقلاندىن بىرەرنى سويۇشنىڭ مەسلىھەتىنى قىلىۋاتقاندەك قىلاتتى ... ئاھ، ئاق كۆڭۈل، مېھماندوست كىشىلەر!

ئەتىسى چۈشتىن كېيىن مەن بۇ قەدىردان كىشىلەر بىلەن خوشلاشتىم. خوشلىشىش ئالدىدا بوۋاينىڭ پۈتكۈل كۆرۈنۈشىنى كۆڭۈل خاتىرەمگە ئەبەدىي نەقىش قىلىپ چۈشۈرۈۋالماقچىدەك، ئالدىدا ئۇزاق تۇردۇم. شۇ تاپتا قەلبىمنى چۈلغىغان ئېيتقۇسىز خىجىللىق، قەرزدارلىق تۇيغۇسىنى يېڭىشكە ئامالسىز ئىدىم. ئىچ يانچۇقۇمنى بېسىپ تۇرغان تۈگۈنچەك بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ، مېنى يەرگە تارتىپ كېتىۋاتقاندەك، ئۇنى ئېلىپ ئاستىلا بوۋاينىڭ كۆرپىسى ئاستىغا تىقىپ قويسام ياكى غۇلىچمىنى كېرىپ، يىراق ـ يىراقلارغا ئېتىۋەتسەم، ۋۇجۇدۇم ئاندىن يەڭگىللەيدىغاندەك ھېسسىياتتا ئىدىم. ئەمما، بۇ ئالتۇن ـ كۈمۈشلەر، ھەتتا نەچچە ھەسسە كۆپ ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرمۇ بوۋاي ۋە ئۇنىڭ قىزىنىڭ ئۆتۈپ كەتكەن كۈنلىرى، قۇربان بەرگەن بەختىنىڭ ئورنىنى باسالمايدىغانلىقى ماڭا ئايان ئىدى. مەن بۇ تۈگۈنچەكنى ئىككى قوللاپ ياشانغان ئانامنىڭ قولىغا تاپشۇرغىنىمدىلا، ئۇلارنىڭ ئەجرى، سەمىمىيىتىگە جاۋاب قايتۇرغان ھېسابلىناتتىم.

نۇسرەت بىلەن قارامۇتۇق يېگىت مېنى ئاپتوبۇس بېكىتىگىچە ئۇزىتىپ كەلدى. يېگىت كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ پات ـ پاتلا نۇسرەتكە قارايتتى، نۇسرەتنىڭ كۆزلىرى بولسا، يىراق ـ يىراقلاردا ئىدى. ئاپتوبۇس قوزغىلىش ئالدىدا مەن

ئۇنىڭغا: «نۇسرەت، بۇرۇن بىزگە قىممەتلىك بىلىنگەن نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى ھەقىقىي قىممەتكە ئىگە بولۇش ناتايىن، ۋاقىتنىڭ، مۇھەببەتنىڭ سىنىقىغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن نەرسىلەردىن دادىللىق بىلەن ۋاز كەچكىنىمىز، يېڭى، تېخىمۇ گۈزەل تۇرمۇش يارىتىشقا جۇرئەت قىلغىنىمىز تۇزۇك ھەم شۇنىڭغا ھەقلىقمىز. ئۆمۇر قىسقا، ياشلىق تېخىمۇ قىسقا» دېمەكچى بولدۇم. ئەمما، ئۇنىڭ كۆزلىرىدە بىلىنەر ـ بىلىنمەس ئەكس ئېتىپ تۇرغان ھەسرەت، تېڭىرقاش، ئۆتمۇشكە بولغان تارتىشىش ۋە يەنە قانداقتۇر بىر خىل ھېسسىياتلار مېنى ئېغىز ئاچۇرمىدى.

يىلتىز

(ھېكايە)

مەكتەپ بېغىنىڭ قويۇق دەرەخلىك سالقىن يېرىدە، مەخمەلدەك ياپيېشىل چىمەنلىك ئۈستىدە ئۈچ يىگىت سوزۇلۇپ ياتىدۇ. ياق، ئۇلارنىڭ ئىككىسى ياتىدۇ، بىرسى ئولتۇرىدۇ: ئورۇق، ئېگىز بويلۇق، قەلەم بىلەن سىزىلغاندەك چىرايلىق قاشلىرى ئاستىدا چوڭقۇر قارا كۆزلىرى ئويناپ تۇرىدىغان، يارىشىملىق بۇرۇت قويۇۋالغان يىگىت، دەرەخلەر ئارىسىدىن پارچە ـ پارچە كۆرۈنىدىغان ياز ئاسمىنىغا خىيال بىلەن بېقىپ ئوڭدا ياتاتتى. ئۇنىڭ قىممەت باھالىق رەختتىن تىكىلگەن تۆت يانچۇقلۇق، يېرىم پويىزلىق كالتە يەڭ كۆڭلىكى، توق رەڭلىك سارجا شىمىغا ماسلاشقان گالىستۇكى، رەڭگى ھەم نۇسخىسى كۆركەم خۇرۇم ئايىغى ئۇنىڭ ئابرۇيلۇق ئائىلىنىڭ ئەتىۋارلىق پەرزەنتى ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ. سەل نېرىراقتا، تېگى قارامتۇل ئىنچىكە ئاق يوللۇق، ئارىلاشما تالالىق رەختتىن كاستۇم ـ شىم كىيىۋالغان يەنە بىر يىگىت جەينەكلەپ دۇم ياتقىنچە كىتاب كۆرۈۋاتىدۇ. ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ كۆزى كىتابتا ئەمەس. يۇقىرى گىرادۇسلۇق كۆزەينەكنىڭ ئاستىدىن ئوت ـ چۆپ ئارىسىغا تىكىلگەن كۆزى، چىڭ تۇرۇلگەن قوشۇمىسى ۋە قېلىن لەۋلىرىدە قانداقتۇ بىر خىل نارازىلىق ئىپادىلىنىپ تۇرىدۇ.

يىگىتلەرنىڭ ئۇچىنچىسى بۇ ئىككىيلەندىن سەل نېرىدىكى

ياش ئاكاتسىيەگە يۆلىنىپ، بىر تال قۇرۇپ قالغان ئۆسۈملۈك غولىنى چىشلىگىنىچە خىيال سۈرۈپ ئولتۇرىدۇ. ئۇنىڭ كىيىم - كېچىكى بەك ئالاھىدە بولمىسىمۇ، زامانغا لايىق ھەم يارىشىملىق، چىرايىدىن سەل قوپالدەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمما مۇلايىم قاراشلىرى بىلەنمۇ ياكى ۋۇجۇدىدىكى چوڭقۇر بىر ئىچكى كۈچ تەسىرىدىنمۇ كىشىدە ئىللىق، شۇنداقلا چوڭقۇر تەسىر قالدۇرىدۇ. يىگىتلەر دۇنيانىڭ ۋاڭ - چۇڭىدىن قېچىپ بۇ پىنھان جايغا كېلىۋالغان بولسىمۇ، ھەممىسىلا ئۆز خىياللىرى بىلەن ئاۋارە بولۇپ، بىر - بىرىگە زادى ئېغىز ئېچىشمايتتى. بۇگۈن ئۇلارغا نېمە بولدىكىنە؟

بىر ھازادىن كېيىن ئېگىز پاشنىلىق توپلەي، ئاپپاق كۆڭلەك كىيگەن، ھۆسن - جامالدا ئايدەك، لاتاپەتتە پەرىشتىدەك بىر قىز يېنىك قەدەملەر ئېلىپ، دەرەخ شاخلىرى ئارىسىدىن ئۆتۈپ يىگىتلەرنىڭ ئالدىدا پەيدا بولدى.

ـــ پاھ، كېلىۋالغان يېرىنى بۇلارنىڭ! مەن سىلەرنى ساق ئىككى سائەت ئىزدىدىم. مۇشۇ يەرگە بىر كېلىپ باقايچۇ، دېمىگەن بولسام، سىلەرنى ھەرگىز تاپالمايدىكەنمەن...

ئۇ ئاق ئۆڭلۈك، ۋۇجۇدىدىن گۈزەللىكى ئۇرغۇپ تۇرغان قىز ئىدى. كۆزلىرى ئاھۇنىڭ كۆزىدەك چىرايلىق بولۇپ، دولقۇنسىمان قوڭۇر چېچى مۇرىسىدە يېيىلىپ تۇراتتى.

ـــ كېلىڭ دىلئارام، بۇياققا كېلىپ ئولتۇرۇڭ، ـــ ئېگىز بويلۇق ئەكرەم ئىسمىلىك يىگىت قىزغا يېقىنچىلىق بىلەن يېنىدىكى چۆپلۈكنى كۆرسەتتى. كۆزەينەكلىك يىگىت ئەركىنمۇ ھاپىلا - شاپىلا ئورنىدىن ئىرغىپ تۇردى - دە، قىزغا زوق بىلەن تىكىلدى. ئادىل بولسا، ئۇلارنىڭ ئەكسىچە بىر ئاز تۇتۇلۇپ قالغاندەك بولۇپ ئۇندىمىدى.

ـــ كەچتە بىزنىڭ ئۆيگە بېرىپ ئولتۇرۇپ كەتسەڭلار ... ـــ دېدى قىز بىر تال شاخنى تۇتقىنىچە سەل قىزارغان ھالدا.

ئارقىدىن يەنە، ـــ كىم بىلىدۇ، بۇ بىزنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىرگە ئولتۇرۇشىمىز بولۇپ قالار ... ـــ دەپ قوشۇپ قويدى ۋە ئۇلارغا چوقۇم بېرىشنى جېكىلەپ، كەينىگە بۇرۇلدى. ئۇچ يىگىت قىزنىڭ خۇددى كېپىنەكتەك پىلدىرلاپ يىراقلاپ كېتىۋاتقان گەۋدىسىگە قاراپ خېلىغىچە جىم ئولتۇرۇشۇپ قالدى. ئۇلارغا خېلىدىن بۇيان مۇشۇنداق ئىش ئادەت بولۇپ قالدى. قىز پەيدا بولسا، ھەممىسى بەس ـ بەستە سۆزلىشەتتى، چاقچاقلىشىپ كۈلۈشەتتى. قىز كېتىپ قېلىشى بىلەنلا ئۆزلىرىچە جىم بولۇپ كېتىشەتتى. خېلى ئۇزاققىچە بىر ـ بىرىنىڭ كۆزىگە قاراشتىن خىجىل بولغاندەك ئولتۇرۇشاتتى.

كەچقۇرۇن ئەكرەم بىلەن ئەركىن ئادىلنى زورلاپ دېگۈدەك شەھەر چېتىدىكى دەل ـ دەرەخلىك قورۇغا، ئالدى گۈللۈككە قارىغان ئىككى قەۋەتلىك بىنانىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلگەندە، ۋاقىت خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالغانىدى. ئىككىنچى قەۋەتنىڭ يوپيورۇق، يوغان ئەينەكلىك بالكونىدىن ئايال كىشىنىڭ ئوتتۇرا ئاۋازدا گىتارغا تەڭكەش قىلىپ ئېيتقان ناخشىسى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

تېرەك بوستان، تېرەك بوستان
تېرەك بوستانغا مەن ھەيران
سېنىڭ كۆڭلۈم ئارام تاپتى،
مېنىڭ كۆڭلۈم تېخى ۋەيران...

ۋالىلداپ تۇرغان ھال رەڭ يىپەكتىن ئۇزۇن كۆڭلەك كىيىپ، بىلىنەر ـ بىلىنمەس گىرىم قىلىۋالغان دىلئارام ئۇلارنى گۈلدەك ئېچىلىپ كۈتۈۋالدى ۋە يۇقىرىغا، مېھمانخانىغا باشلىدى. يەرگە چېپىدە كەلگەن ئۇزۇن مويلۇق مايسارەڭ گىلەم، تام بويلاپ تارتىلغان توق قىزىل دوخاۋا پەردە، ئاپپاق

تورلار بىلەن چىرايلىق بېزەلگەن كەڭ مېھمانخانا قىز ـ يىگىتلەر بىلەن تولغانىدى. مېھمانلارنىڭ كۆپ قىسمى داستىخاندىن قوپۇپ كەتكەن بولۇپ، كىشىنى ھاياجانغا سالىدىغان مۇزىكىغا جور بولۇپ، بەس ـ بەس بىلەن تانسىغا چۈشمەكتە ئىدى. تورۇستىكى چوڭ ئاسما چىراغنىڭ يورۇقى كەھرىۋادەك سۈزۈك بويۇنلۇق رۇمكىلاردا ۋە قىزلارنىڭ ھاياجانلىق كۆزلىرىدە چاقنايتتى. مۇزىكا بىر پەس توختىدى. تونۇشتۇرۇشلاردىن كېيىن، دىلئارام ئۇلارنى مەجبۇرلاپ دېگۈدەك تۆرگە ئولتۇرغۇزۇپ، ئۇستەلگە يېڭى ـ يېڭى نازۇ نېمەتلەرنى تىزدى. ئارقىدىن قىپقىزىل ئۈزۈم ھارىقى تولدۇرۇلغان رومكىنى قولىغا ئالدى ـ دە، سەل قورۇنغاندەك ئولتۇرغان ئادىلغا تىكىلدى.

ـــ قېنى ئەمىسە، مەكتەپ ھاياتىمىز ··· دوستلۇقىمىز ۋە ئادىل ئۇچۇن ··· ئۇنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى مۇۋەپپەقىيەتلىرى ۋە بەختلىك بولۇشى ئۇچۇن···

ئۇ قەدەھ سۆزىنى شوخلۇق بىلەن باشلىغان بولسىمۇ، سۆزىنىڭ ئاخىرى خورسىنىشقا ئوخشاپ چىقتى، كۆزلىرىدىكى شادلىق نۇرى ئۆچۈپ، لەۋلىرى تىترىگەندەك قىلىپ قالدى.

ـــ دوستىمىز ئادىلنىڭ تەكلىماكانىنى گۈللەندۇرۇشى، تەكلىماكاندىكى ئەڭ گۈزەل قىزغا ئېرىشىشى ئۇچۇن! ـــ دەپ قوشۇمچە قىلدى ئەركىن كۈلۈپ تۇرۇپ. يىگىتلەر رومكىلىرىنى بىر كۆتۈرۈشتىلا بوشاتتى. قىز كۆڭلى بۇزۇلۇپ ئىتتىنىڭ بۇرۇلدى ـ دە، نېرىغا كەتتى. ئۇچەيلەن يەنە جىم بولۇشۇپ قالدى. ئادىل بىلەن ئەركىن داستىخانغا ئانچە ـ مۇنچە قول ئۇزىتىپ قويىاتتى، ئەكرەم بولسا نېمىشقىدۇر تىنچسىزلىق ئىچىدە كۆزلىرىنى دىلئارامنى ئەگىپ يۈرگەن بۇدۇر چاچ يىگىتتىن ئۇزمەيتتى. مۇزىكا توختىشى بىلەنلا، ئۇ ئورنىدىن ئىرغىپ تۇردى ـ دە، ھەمىسىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ، دىلئارامنى

تانسىغا تارتتى. ئۇلار جۇپ ـ جۇپ بولۇپ ئايلىنىۋاتقانلار قاتارىغا قوشۇلۇپ كەتتى. كىشىلەر توپى ئارىسىدىن ئېگىز بوي ئەكرەمنىڭ مەغرۇر قامىتى، دىلئارامنىڭ يېقىملىق چىرايى ئالاھىدە كۆزگە تاشلىناتتى. پاھ، نەقەدەر قاملاشقان بىر جۇپ ـ ھە! خۇددى تۇغۇلۇشىدىنلا بىرى يەنە بىرى ئۈچۈن يارالغانىدەك. بىراق، سىنچىلاپ قارىغاندا، قىزنىڭ كۇلۇمسىرىشى ئاستىغا يوشۇرۇنغان بىر خىل مەيۇسلۇك خۇددى سۇپىسۇزۇك سۇ ئاستىدىكى رەڭدار تاشلاردەك ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ چاغدا ئادىللارنىڭ يېنىغا غەيرىي ياسانغان ئىككى قىز كېلىپ ئولتۇردى.

ئۇلار ھە دېگەندىلا مودا كىيىملەر ئۈستىدىكى پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى.

ـــ بۇ يىل مودا كىيىم ـ كېچەكلەرنىڭ رەڭگى سېرىققا مايىل بولارمىش، ـــ دېدى ئورۇقراق كەلگەن قىز، قانداقتۇر بىر مەخپىي ئىشنى پاش قىلىۋاتقاندەك ئىتتىك ئەتراپىغا قارىۋېلىپ. ئۇ قىز چىرايلىق ئىدى، ئەمما نېمىشقىدۇر كىشىدە يېقىملىق تەسىر قالدۇرمايتتى.

ـــ ۋاي ـ ۋۇي، نېمىدېگەن ياخشى، ئۇنداقتا كىيەلمەي يۈرگەن ھېلىقى توق سېرىق كاستۇم ـ يوپكامى كىيىپ، دوستلىرىمنىڭ كۆزىدىن ئوت چىقىرىۋەتكۇدەكمەن! ـــ دەپ بوشقىنا چاۋاك چېلىۋەتتى دۇپدۇگىلەك كۆزلىرى بىلەن تاشقورچاقنى ئەسلىتىدىغان يەنە بىر قىز. بىر پەس ھاياجانلىق پىچىرلىشىشتىن كېيىن، كىيىم ھەققىدىكى پاراڭ ئاللىكىملەرنىڭ ئۈستىگە يۆتكەلدى. ئۇلار تانسا ئويناۋاتىپ، يوپكىسى چۈشۈپ كەتكەن بىر قىزنىڭ پارىڭىنى قىلىپ كۈلۈشۈشكە باشلىدى. تاشقورچاقنا ئوخشايدىغان قىز كۈلۈۋېرىپ زېرىكتى بولغاي، بىردىنلا ئادىلغا قاراپ يېنىدىكى دوستىنى نۇقۇدى:

ـــ ھوي، بۇياق نېمىشقا پاراڭ قىلماي ياكى تانسىمۇ ئويىنماي بۇتتەك ئولتۇرىدىغاندۇ؟

ـــ رەنجىمەڭلار قىزلار، ئۇ ئەنە شۇنداق غەلىتە مىجەزلىك يىگىت. ئۇ ھازىر تەپەككۇر قىلىۋاتىدۇ، تىنچ ··· ـــ ئەركىن سۆزلەۋېتىپ كۆزەينەكنىڭ ئۈستىدىن ئادىلغا قاراپ كۆزىنى قىسىپ قويدى.

ـــ بەلكى بۇيانقىنىڭ يۈرۈۋاتقان قىزى قىزلارغا قاراپ كۈلمەيسەن، گەپ قىلمايسەن، تانسىمۇ ئويىنمايسەن، دەپ ئەۋەتكەندۇ، ـــ دېدى ئورۇق كەلگەن قىز.

ئادىل قىزلارغا قاراپ زورىغا كۈلۈپ قويدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭغا ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقىنى تامامەن مەنىسىز، ئەخمەقلەرچە ئىشلاردەك، ئۆزى گويا بۇ كىشىلەر، بۇ ئىشلار بىلەن قىلچە مۇناسىۋەتسىزدەك سېزىلمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ قەلبىنى ئېيتقۇسىز بىر خىل يالغۇزلۇق تۇيغۇسى چۈلغىۋالدى. ئەتراپتىكىلەرنىڭ ھەممىسى شۇنچە چىرايلىق كىيىنگەن، مۇلايىم، ئەدەپلىك، يالغۇز ئۇلا باشقىچە. ئۇنى ھېچكىم چۈشەنمەيدۇ. چۈشىنىشنىمۇ خالىمايدۇ، ھەتتا دىلئارامۇ! ئەنە ئۇ ئەكرەمنىڭ مۇرىسى ئۈستىدىن كىمگىدۇر قاراپ كۈلمەكتە···

مۇزىكا ئاخىرلاشتى. كىمدۇر بىرى ئۇنئالغۇ لېنتىسىنى دىسكو مۇزىكىسىغا يۆتكىدى. قىزغىن، ئەسەبىي مۇزىكا ئاۋازى بىلەن ئۆي ئىچى پورۇقشۇپ قاينىۋاتقان قازاندەك قىزىپ كەتتى. چىرقىرىغان، ناله قىلىۋاتقان، گۈلدۈرلىگەن، قاراسلىغانغا ئوخشاش ئاجايىپ ـ غارايىپ ئاۋازلاردىن تەركىب تاپقان غەلىتە مېلودىيە كىشىلەرنى ئەڭ ئىنچىكە نېرۋىلىرىغىچە قوزغاپ، ھاياجانغا سېلىپ، ئەقلىدىن ئازغاندەك تولغاتماقتا، پىرقىراتماقتا، سەكرەتمەكتە، تىترەتمەكتە. رەڭگارەڭ نۇرلار ئاربىسىدا ئىنسان بەدىنىنىڭ ئاجايىپ ـ غارايىپ ھالەتلىرى، خىلمۇخىل چىراي ئىپادىلىرى گاھ كۆرۈنۈپ، گاھ غايىب

بولماقتا. ئەنە، شادلىقتىن خۇدىنى يوقاتقان، ئەسەبىيلەشكەن، بارلىق ئارزۇ ـ ھەۋەسلەر قىلچە پەردازسىز ئىپادىلىنىپ تۇرغان، ئۆپكىدەك ئېسىلىپ، كۆبجىگەن چىرايلار، خۇمارلاشقان، ئالاڭلىغان يىرتقۇچنىڭ كۆزلىرىدەك پارقىراپ كەتكەن كۆزلەر...

ئادىل كۆزىنى يۇمۇۋالدى. ئۇنىڭ ھاراق ـ شاراب، تاماكا بۇسى، ئۇپا ـ ئەڭلىك پۇراقلىرى بىلەن تولغان بۇ ئۆيدىن چىقىپ كەتكۈسى، يۇلتۇزلۇق كېچىنىڭ ساپ ھاۋاسىدىن قېنىپ ـ قېنىپ نەپەس ئالغۇسى كېلىپ ئورنىدىن تۇردى. دەل شۇ پەيتە مۇزىكىمۇ توختىدى. ئۇ ئارىلىقتىكى قالايمىقانچىلىقتىن پايدىلىنىپ چىقىپ كېتىۋاتقاندا، دىلئارامنىڭ ئۆزىگە تىكىلگەن غەمكىن كۆزلىرىنى، بۇدۇر چاچلىق يىگىتنى يەنە بىر قېتىم ئۇمىدسىز قالدۇرۇپ، دادىل ھالدا ئۆزى تەرەپكە قاراپ ماڭغانلىقىنى سەزمىدى.

قىز ئۇنىڭغا قويۇق سېرىنگۈللەر ئارىسىدىكى تارغىنە يولدا يېتىشتى. ئۇلار سۈكۈت ئىچىدە بىردەم يانمۇيان مېڭىشتى.

ـــ بىزدىن قاچماقچى بولۇپسىز ـ دە، ئەمدى، ـــ دېدى قىز غەمكىن ئاۋازدا، ـــ مەن سىزنى مۇنداق قىلار دەپ زادى ئويلىماپتىكەنمەن ... ئەمەلىيەتتىغۇ، سىزنى ئەيىبلەشكە ھەققىم يوق. بىراق ... ھېچ بولمىغاندا، بىز ياخشى ئۆتكەن ساۋاقداشلاردىن ئىدۇق. بۇنداق چوڭ ئىشلاردا بىر ـ بىرىمىزدىن سىر يوشۇرمىساقمۇ بولاتتى...

ـــ خاتالىشىۋاتسىز، دىلئارام، مەن نېمە قىلماقچى ئىكەنلىكىمنى ئەزەلدىن ھېچكىمدىن يوشۇرغان ئەمەس. ئەمەلىيەتتە، مەن سىزنىڭ مېنىڭ بۇ ھەرىكىتىمنى چۈشىنىدۇ، ھەتتا قوللايدۇ دەپ ئويلىغانىدىم.

ـــ ئادىل، سىز ئۆزىڭىزنى زايا قىلماسلىقىڭىز كېرەك. سىز ئۆزىڭىزنىڭ چوڭ ئىشلارنى قىلىش ئۈچۈن

يارالغانلىقىڭىزنى بىلەمسىز؟ سىزنىڭ مول بىلىمىڭىز بار. چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇش شارائىتىڭىزمۇ بار.

ئادىل ئۇنچىقمىدى.

قىز ئۇمىدلەنگەندەك بولۇپ، تىترەك ئاۋازدا ئىتتىك ـ ئىتتىك سۆزلەپ كەتتى:

ـــ ھېلىمۇ كەچ ئەمەس، ئادىل. داداملارنىڭ تەتقىقات ئورنىغا دەل سىزدەك بىر ئادەم تازىمۇ زۆرۈر ئىكەن. ئۇلار سىزنى يىل ئاخىرىغا قالمايلا ئامېرىكىغا ئوقۇشقا ئەۋەتمەكچەن. دادام تېخى مۇشۇ ئىش توغرىسىدا سىز بىلەن ئالاھىدە پاراڭلاشماقچى ئىدى، پەقەت سىز قارارىڭىزنى ئۆزگەرتىڭىز لا...

ئۇ قورقۇنچ ئارىلاش تەقەززالىق ئىچىدە يىگىتكە تەلمۈردى. يىگىت بولسا، ئۇنىڭ سوئالىغا دەرھال جاۋاب بەرمەي، قىزدىن بىرنەچچە قەدەم يىراقلىقتىكى قاراڭغۇلۇشقا تۇرغان قويۇق شاخلىق، ئاسمان ـ پەلەك چوڭ دەرەخكە نەزەر تاشلايتتى. ئۇ سۈتتەك ئايدىڭدا مەرمەر ھەيكەلدەك قېتىپ تۇرۇپ قالغان قىزغا ئاستا يېقىنلىشىپ، ئوتتەك چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا بىرنەچچە سېكۇنت تىكىلدى. ئاندىن يانچۇقىدىن قېلىن بىر كونۋېرتنى چىقىرىپ قىزغا تەڭلىدى:

ـــ دىلئارام، بۇنى ئوقۇپ باقارسىز ... ـــ ئۇ شۇنداق دەپلا، چوڭ ـ چوڭ قەدەم تاشلاپ مېڭىپ كەتتى. قىز يىراقلاپ كېتىۋاتقان يىگىتنىڭ كەينىدىن تاكى ئۇنىڭ قارىسى يىتكىچە قاراپ تۇردى، ئاندىن كەينىگە بۇرۇلۇپ يۈگۈرگىنىچە ئۆز بۆلمىسىگە كىرىپ، ئىشىكنى چىڭ تاقىغاندىن كېيىن، ئادىل بەرگەن خەتنى ئاچتى. ئاچتى ـ يۇ، نېمىدىندۇر قورققانىدەك كۆزلىرىنى يۇمۇۋالدى. بىر پەستىن كېيىن يەنە قەتئىي نىيەتكە كېلىپ خەتكە ئېگىشتى.

« ...بۇ خەتنى بەلكىم سىزگە ھېچقاچان كۆرسەتمەسمەن،

سىز ئۇچۇن قەلبىم ئىشكى مەڭگۈ يېپىقلىق پېتى قالار، شۇنداق بولغىنىمۇ ياخشىدۇر، دېگەن نىيەتتە ئىدىم، لېكىن بۇنىڭغا يۈرىكىم يول قويمىدى. سىزنىڭ پاك قەلبىڭىزنى ئازابلاشنى، ئۆز ئىرادەمگە خىلاپلىق قىلىشنى خالىمىدىم.

بەش يىلدىن بېرى ئوقۇتقۇچىلىرىم ۋە ساۋاقداشلىرىم مېنى قانداقتۇر يۈكسەك ئىشلارنى ئويلاشقا، قىلىشقىلا يارالغان ئالاھىدە ئادەم، دەپ قاراپ كەلدى. بۇنىڭ ئىچىدە سىزمۇ بار، ئەلۋەتتە. بۇ خىل قاراش، ماختاپ ئۇچۇرۇشلار مېنى بولۇتلار ئۈستىدە پەرۋاز قىلىۋاتقاندەك ئاجايىپ ھېسسىياتلارغا چۆمدۈرگەنمۇ بولدى. ئاھ، نادانلىق. ئەمەلىيەتتە، ھەممە ئىش ئۆزۈمگە ئايان ئىدى، كىتابقا قادىلىپ ئولتۇرغان ۋاقىتلىرىمدا تولىراق خىيالىم سىزدە بولاتتى. بىلەمسىزكىن، مەن سىزنى قاتتىق ياخشى كۆرەتتىم. بۇ مېنىڭ تۆت يىلدىن بۇيان قەلبىمنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا يوشۇرۇپ كېلىۋاتقان سىرىم، شېرىن خىيالىم ياكى ئاجايىپ گۈزەل چۈشۈم ئىدى. جىسمىم ۋە روھىمنى تامامەن ئىگىلىگەن بۇ خىيال، بۇ چۈش ماڭا بىر مىنۇتمۇ ئارام بەرمەيتتى. مەن كېچە ـ كۈندۈز سىزنىلا ئويلايتتىم، سىزگە تەلپۈنەتتىم، يەنە نېمىشقىدۇر سىزدىن يىراقلا، بەكمۇ يىراقلا كېتىشنى تىلەيتتىم. يالغۇز ۋاقىتلىرىمدا گاھ چۈشىنىكسىز شادلىق دەستىدىن قىن ـ قىنىمغا سىغماي كەتسەم، گاھى كۈچلۈك قايغۇ دەستىدىن يۈرىكىم يېرىلغۇدەك ئازابلىناتتىم. مۇنداق چاغلاردا مەكتەپ بېغىغا ياكى شامال ئۇرۇپ تۇرىدىغان يوللارغا چىقىپ كېتەتتىم. پىنھان جايلارغا بېرىپ يىغلايتتىم. پۈتبول مەيدانىنى بويلاپ ھېرىپ يىقىلىپ قالغۇچە يۈگۈرەيتتىم ياكى بېشىمنى مۇزدەك تۇرۇبا سۈيىگە تۇتۇپ تۇراتتىم. بىر كۈنى ھېلىقى قېرى سۆگەت ئاستىدىكى ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ تولۇق ئىككى سائەت دەرس تەكرارلىدىڭىز. سىز كەتكەندىن كېيىن مەن ئۇ يەرگە باردىم.

خۇددى بىرسىدىن قىزغىنىۋاتقاندەك ئالدىراش باردىم. ئەتراپ سىزنىڭ ھىدىگىز بىلەن تولغان، چىمەنلەردە نازۇك ئاياغلىرىگىزنىڭ ئىزى قالغاندى. يەردە سولىشىپ قالغان كىچىككىنە بىر تال ماماكاپ گۈلى تۇراتتى. مەن ئۇنى ئېلىپ، بارماقلىرىگىز تەگكەن يەرلىرىنى سىلىدىم، لېۋىمگە تەگكۈزدۈم. كېيىن ئۇنى خاتىرەمنىڭ قېتىغا قىستۇرۇپ قويدۇم. ئۇ ھازىرمۇ ئاشۇ يەردە. شۇ كۈنى مەن سۆگەتكە قەلەمتىراچىم بىلەن سىزنىڭ نامىگىزنى چىرايلىق قىلىپ ئويۇپ قويدۇم. شۇندىن كېيىن گۈللەر نەچچە ئېچىلىپ، نەچچە سولدى. ئاشۇ قېرى سۆگەتمۇ نەچچە قېتىم يوپۇرماق چىقىرىپ، نەچچە قېتىم غازاڭ تاشلىدى. ئەمما سىزنىڭ ئىسمىگىز يوقالمىدى. بەلكى، ئاشۇ دەرەخ بىلەن بىللە قارا تۇپراق ئاستىدىن ئۇنۇپ چىققاندەك دەرەخ غولىدىن يىتمەس ئىز بولۇپ قالدى. ئىشەنچىم كامىلكى، ئۇ دەرەخ بىلەن تەڭ ياشايدۇ. بىر كۈنلەردە، زىيادە بەختتىن، كۆل سۈيىدەك تىنچ تۇرمۇشتىن زېرىككەن چاغلىرىگىزدا، ياشلىق ئىزلىرىگىزنى ئىزدەپ ئاشۇ دەرەخ تۈۋىگە بېرىپمۇ قالارسىز، بىرگە ئۆتكەن كۈنلىرىمىزنى ئەسلەپ، بىر پەس خىيالغا چۆمۈپمۇ قالارسىز ... ماڭا شۇنىڭ ئۆزى كۈپايە، سىزگە ئۇنىڭدىن ئارتۇق تەمەدە بولۇشقا ھەققىممۇ يوق. چۈنكى مەن ئاشۇ قۇملۇقنىڭ ئوغلى، مەن ئۇ يەردىن ئايرىلالمايمەن، مېنىڭ يىلتىزىم ئەنە شۇ يەردە. سىزمۇ ئىللىق قۇياش نۇرى، تىنچ ۋە ئەۋزەل مۇھىتتىن ئايرىلالمايسىز. بۇنى مەن ئوبدان بىلىمەن. ئىككىمىز خۇددى بىر دەريانىڭ ئىككى قىرغىقىغا، بىر - بىرىگە تەلپۈنىدىغان، ئەمما مەڭگۈ قوشۇلالمايدىغان ئىككى قىرغاقتا ئوخشايمىز.

بىلەمسىز دىلئارام، ئاشۇ چەكسىز كەتكەن قۇم دۆڭلىرى، ئۆرۈمە تاملىرىدىن شىرقىراپ قۇم تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان پاكار - پاكار ئۆيلەر، زومىچەك - زومچەك ئۇزۇم تۈپلىرى بالىلىق

ۋاقىتلىرىمدىكى دۇنيايىم ئىدى. مەن شۇ قۇملۇقتا دۇنياغا كۆز ئاچتىم. شۇ يەردە ئېلىپبەنى تونۇدۇم. باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن، ناھىيەگە ئوقۇشقا باردىم. ناھىيەلىك ئوتتۇرا مەكتەپتە ياغلىشىپ كەتكەن بادام دوپپا كىيىپ، بۇرنىنىڭ ئۈستىگە كۆزەينەك قوندۇرۇۋالغان جۇغراپىيە ئوقۇتقۇچىسىدىن يەر شارىنىڭ قۇياش سىستېمىسىدىكى بىر پىلانېتا، يۇمىلاق شار ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ يۈزى پايانسىز دېڭىز ـ ئوكيان، ياپيېشىل بوستانلىق، تاغ ـ ئېدىر ۋە قۇملۇقلار بىلەن ئورالغانلىقىنى، ئۇنىڭ ئاجايىپ چوڭ، گۈزەل، رەڭگارەڭ ئىكەنلىكىنى ۋە يەنە ناھايىتى نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلىۋالدىم. نەزەر دائىرەم بىردىنلا كېڭەيدى، تۇنجى قېتىم يېزامغا قايتقان چېغىمدىكى تەسىراتىم مەڭگۈ ئېسىمدىن چىقمايدۇ. بوران ئۈچۈپ تۇرىدىغان قۇملۇق كوچا، يېرىمىغىچە قۇمغا كۆمۈلگە ئۆيلەر، يۈزىدە كۆزنىڭ ئېچى بىلەن چىشلىرىدىن باشقا ئاق يېرى قالمىغان جۇلدۇر كېپەن ھەم ئاچ بالىلار، دادۇي ئامبىرىنىڭ ئالدىدا ھەپتىلىك نورمىسىنى ئېلىش ئۈچۈن ئامبارچىنى ساقلاپ ئولتۇرۇشقان قېرى ـ چۈرىلەر ··· ئۇنىڭ ئۈستىگە، بالىلىق ۋاقىتلىرىمدىكى ھەمراھىم، ئاشۇ كېيىكتەك ئۈركۈگەك، قوزىدەك مۇلايىم، ئېتىز قىرىدا ئېچىلىپ تۇرغان لەيلىگازاقدەك گۈزەل گۈلقەمەرنىڭ ئۆزىدىن 40 نەچچە ياش چوڭ تۇغمىنچىگە مال ئورنىدا سېتىۋېتىلگەنلىك خەۋىرى مېنى سارالغ قىلىپ قويغىلى تاس قالدى. ئاھ، خۇدا! 12 ياشلىق نارەسىدە قىز ئەمدى ئاللىكىملەرگە «خوتۇن» بولۇپ كەتتىمۇ؟ ئۇنىڭ قوڭغۇراق ئاۋازىدەك يېقىملىق كۈلكىسىنى، لاتا قورچىقىنى ئەللەيلەپ ئېيتقان ناخشىلىرىنى ئەمدى ئاڭلىيالماسەنمۇ؟ مەن خۇدۇمنى يوقىتىپ، ئۆيدە كۆزۈمگە تۇنجى چېلىققان بىر كومزەكنى بېشىمدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ يەرگە ئېتىپ چۈل ـ چۆل قىلىۋەتتىم. كۆزۈمگە قان تولغان ھالدا يەنە قولۇمغا چىققۇدەك

نەرسە ئىزدەپ پىرقىراشقا باشلىدىم. مېنى دادام تۇتۇۋالدى، ئانام بوينۇمغا گىرە سېلىپ يىغلىدى. مەن ئۇلاردىن يۇلقۇنۇپ چىقىپ، ئۆينىڭ ئارقىسىغا قېچىپ چىقتىم. قۇم دۆڭلىرى ئارىسىدا ساراڭلارچە يۇگۇرۇشكە باشلىدىم. قەلبىمدە نىدا قىلاتتىم:

ــ گۇلقەمەر ... گۇلقەمەر...

تاكى مەكتەپكە قايتىپ كەتكۈچە ھېچكىمگە گەپ قىلماي قويدۇم، بىچارە ئاتا ـ ئانامۇ مېنىڭ ئالدىمدا گۇناھكارەك كۆزۈمگە قارىيالمايتتى ۋە ئۆزلىرىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالغاندى. لېكىن ئۇنىڭ مومىسى، ئاشۇ بىر ۋاقلاردىكى رەھىمدىل مومای مېنى مەسخىرە قىلدى، تىللاپ كەتتى.

ــ نېمىدەپ پوتلاڭنى ئېقىتىپ يۇرىسەن ـ ھوي، ئېغى يوق ئىشتان كىيىپ يۇرىدىغان ماڭقا! گۇلقەمەرنى ئانىسى تۇغقان بولسا، مەن باققان، كىمگىلا بەرسەم يېگىنى ئالدىدا، يېمىگىنى ئارقىسىدا تۇرىدىغان يەرگە بەردىم، قانداق؟!

«يېگىنى ئالدىدا، يېمىگىنى ئارقىسىدا... » مەن بۇ سۆزنى چۈشىنەلمەي ئىچىمدە نەچچە رەت تەكرارلىدىم. خۇددى مۇشۇ سۆزگە قانداقتۇر بىر سىر يوشۇرۇنغاندەك بىرنەچچە كۈنگىچە خىيال سۈرۈپ يۈردۈم. قانداقلا بولمىسۇن، ماڭا شۇ ئايان ئىدىكى، ئۇلار بەكلا، بەكلا نامرات ئىدى. توپا ئۆرلەپ تۇرىدىغان قازانغا چاپلاپ پىشۇرغان زاغرا قوتۇرمىچى بىلەن خۇدانىڭ سۈيىگە چالغان ئۇماچمۇ ئۇلار ئۈچۈن ئەتىۋارلىق تاماق ئىدى. ئۇچىسىغا كىيگىنى باشقىلار بالىلىرىنىڭ بېشىدىن ئۆرۈپ بېرىۋەتكەن كونا كىيىملەر ئىدى. دادام بىلەن ئانام بىرەر نەرسىدىن قىسىلىپ قالغان چاغلىرىمدا:

«ھەر نېمە دېگەنبىلەن ھال ـ كۈنىمىز بۇۋىسارىخان ئاچىلارنىڭكىدىن ياخشى، ھېلىمۇ خۇدانىڭ ئىلتىپاتىغا شۈكۈر» دەپ ئۆزلىرىنى ئاۋۇندۇراتتى. ئانام دائىم دېگۈدەك ئۆزىنىڭ

گېلىدىن قىسىپ ئۇلارغا بىرەر چىنە ئۇماچ، بىرەر باغلام چامغۇر، كۆكباش دېگەندەك نەرسىلەرنى چىقىرىپ تۇراتتى. مەنمۇ ئوبدانراق بىر نەرسە تاپسامىلا گۈلقەمەرنى چاقىرىپ بىللە يەيتتىم. گۈلقەمەر ئىككىنچى يىلى كۈزدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن غېرىب كەپسىدە، مومىسىنىڭ قۇچىقىدا جان ئۈزدى ... مىسلىسىز گۈزەل، نازۇك بىر غۇنچە ژاقىتسىز چەيلىنىپ، غازاڭ بولدى. بۇ پاجىئە مېنىڭ گۆدەك قەلبىمدە ئۆچمەس ئىز قالدۇرغاندى. مەن ئەنە شۇ چاغلاردىن تارتىپلا يېزىمىزدىكى ئەر ـ ئايال، قېرى ـ ياشىنىڭ كاللىسىغا ئورناپ كەتكەن نۇرغۇن نەرسىلەرنىڭ بەكمۇ ناتوغرا، ھەتتا رەزىل ئىكەنلىكىنى، بۇنى ئۆزگەرتمەي بولمايدىغانلىقىنى غۇۋا ھېس قىلىشقا باشلىغانىدىم. كېيىنكى يىللاردا، بىر پېشقەدەم ئوقۇتقۇچىنىڭ ماڭا بولغان تەسىرى ناھايىتى زور بولدى. ئۇ ياش ژاقىتلىرىدا نۇرغۇن ئەللەرنى كەزگەن، ئوچ ژىلايەت ئىنقىلابىغمۇ قاتناشقان، ئاخىرقى ئۆمرىنى يۇرتىنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا بېغىشلاش ئۈچۈن شىمالدىكى بىر چوڭ شەھەردىن قايتىپ كەلگەن كىشى ئىدى. ئۇنىڭ ئېغىر دەرىجىدە بوغۇم يالليۇغى كېسىلى بولسىمۇ، زەي ئۆرلەپ تۇرىدىغان پىششىق خىشلىق يەردە ئوچ ـ توت سائەتلەپ ئۆرە تۇرۇپ دەرس ئۆتەتتى. ئۇ پات ـ پاتلا قاتتىق يۆتەل بىلەن دوسكا ئالدىدا ئىككى پۈكلىنىپ قالاتتى. ئەمما، ئۇ بىزگە دۇنيا، دۆلەت، مىللەت، تارىخ ھەققىدە ئاجايىپ پاراڭلارنى سېلىپ بېرەتتى. بىزنى ھارماي ـ تالماي ئۆگىنىشكە، ئەتراپلىق بىلىم ئىگىلەشكە دەۋەت قىلاتتى. ئۇنىڭ يېڭىلمەس ئىچكى كوچ تەسىرىدىن چاقناپ تۇرىدىغان كۆزلىرىدە، ئورۇق گەۋدىسىدە قانداقتۇر غايىبانە بىر نەرسە بارەدەك ئىدى، بىزمۇ ئۇنىڭ سۆزىدىن چىقمايتتۇق. باھار كۇنلىرىنىڭ بىرىدە، ئۇ دوسكا ئالدىدىلا يىقىلدى، شۇ يىقىلغانچە ئورنىدىن تۇرالمىدى. ئەمما، ئۇنىڭ ئارزۇ ـ

ئارمانلىرى شۇ يۇرتتىكى بىرمۇنچە بالىلارنىڭ قەلبىدە قايتا چېچەك ئاچتى. مەنمۇ ئۇنىڭ ئۇمىدىنى يەردە قويمىدىم، تىرىشىپ ئوقۇدۇم. ئەسلىدە ئىمتىھان نەتىجەم يۇقىرى بولغاچقا خالىغان مەكتەپ، خالىغان كەسىپتە ئوقۇش پۇرسىتىگە ئىگە بولغان بولاتتىم. مەن ئىگىلىك باشقۇرۇش كەسپىنى تاللىدىم. بۇ يەردە ئوقۇتقۇچىلىرىم ۋە ساۋاقداشلىرىم مېنى تېخىمۇ يۇقىرىغا ئۆرلەشكە ئۈندەشتى. تەقسىمات ئېلان قىلغان كېچىسى، ئازاب ۋە زىددىيەتلىك كۈرەشكە تولغان ئاشۇ كېچىسى ئۆزۈمنىڭ بارلىق تىرىشچانلىقلىرىمنىڭ ئاشۇ يېزام، يېزىداشلىرىم، گۈلقەمەر ۋە ئۇنىڭغا ئوخشاش پاك، مەسۇم قىزلار ئۈچۈن ئىكەنلىكىنى، ئۆزۈمنىڭ ئۇ يەردىن ئايرىلىپ كېتەلمەيدىغانلىقىمنى چۈشىنىپ يەتتىم.

دىلئارام، مېنىڭ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يېزام بەكمۇ چەت ھەم قالاق، كۆپ يىللاردىن بۇيان بۇ يەردىكى دېھقانلار ھېچكىمنىڭ يادىغا يەتمىدى. ئەكسىچە، خىلمۇخىل سىياسىي بوران - چاپقۇنلار، قارامىلارچە ئېلىپ بېرىلغان ھەربىكەتلەر بۇ يەرنىڭ بەكمۇ كۆپ نەرسىسىنى سۈپۈرۈپ ئېلىپ كەتتى. بۇ يەردە پەقەت قان - زەردىاب تامچىپ تۇرغان ناھايىتى كۆپ جاراھەتلەرلا قالدى. ئۆز ئارىمىزدىن چىقىقان ئېلىپنىڭ سۈنۇقىنى بىلمەيدىغان چوڭ - كىچىك ئەمەلدارلار ھەمىشە ئۆزلىرىنىڭ ئەرزىمەس ئورۇن - مەرتىۋىسى ئۈچۈن ئاشۇ بىچارە دېھقانلارنىڭ مەنپەئىتىنى سېتىپ كەلدى ياكى ئاڭسىزلىقى، نادانلىقى بىلەن خەلقنىڭ بېشىغا كۈلپەت سالدى. بۇنداق دېيىش بىلەن ھەممىنى ئىنكار قىلماقچى ئەمەسمەن، ئەمما مېنىڭ تىللايدىغىنىم رەزىللىك، نادانلىق ۋە خۇراپاتلىق، خەلقنىڭ ئارزۇسى ۋە مەنپەئىتىنى بىلەن تۇپتىن سىغىشالمايدىغان ئاشۇ قارغىش تەگكۈر سىياسەتلەر. مەن ئۇلارنى تىللىماي تۇرالمايمەن. بۇگۈنكى دۇنيادا بىرەر زامانىۋى شەھەرنىڭ قەد كۆتۈرۈشىگە

ھېچقانچە كۆپ ۋاقىت كەتمەيدۇ. ئەمما، مېنىڭ يېزامدا مەن تۇغۇلغان 23 يىلدىن بۇيان پەقەت ئاشۇ ئىككى ئېغىزلىق ئاقارتىلغان ئۆيدە دۇي ئىشخانىسى بىلەن مەدەنىيەت ئۆيىنىڭ ۋىۋىسكىسى نۆۋەت بىلەن ئالمىشىپ تۇرغاندىن باشقا ئۆزگىرىش بولمىدى. يۇرتداشلىرىم ھېلىھەم كونا، كۆرۈمسىز، تاملىرى موربەدەك قاربداپ كەتكەن ئۆيلەردە ئولتۇرۇشىدۇ. ئۇلارنىڭ قولىدا پۇل يوقمۇ ئەمەس، ئەمما ئۇلار پۇللىرىنى تامنىڭ كاۋاكلىرىدا، يەرگە كۆمۈلگەن ساپال كوزىلاردا ياكى سامان تىقىلغان تەكىيەلەرنىڭ ئىچىدە ساقلايدۇكى، بۇ پۇل بىلەن تېخىمۇ چوڭ ئىشلارنى قىلىشنى، ئۆزلىرىنىڭ تۇرمۇش شارائىتىنى ياخشىلاشنى خالىمايدۇ. ئاھ! بىچارە ئادەملەر، بۇگۈنكى دۇنيانىڭ مەدەنىيىتى ئۇلار ئۈچۈن خۇددى ئەپسانىلەردەك خىيالىي، ئۇلار جاپا ـ مۇشەققەتكە خۇددى ئۆزلىرىنىڭ ئات ـ ئۇلاغلىرىغا كۆنۈپ قالغاندەك كۆنۈپ قېلىشقان. مېنىڭ يېزامدا كىنو ـ تىياتىرخانا يوق، باغچا ـ يەسلىلەر ... يوق. يېزىمىزنىڭ بالىلىرى ھېلىھەم ئات ئېغىلىدىن ئۆزگەرتىلگەن سىنىپلاردا ئوقۇيدۇ. قانداقلا سىنىپ بولسا، ئوقۇسىلا ياخشى ئىدىغۇ. ئەمما، يېزىداشلىرىمنىڭ نەزىرىدە بۇ مەكتەپ تېخى قوشنا كەنتتىكى ساختىپەز موللىنىڭ دىنىي مەكتىپىگە يەتمەيدۇ ... سۆزلەپ كەلسەم، مېنىڭ يېزامدا يوق نەرسىلەر ھەقىقەتەنمۇ تولا، لېكىن مەن يەنىلا شۇنداق دەيمەن. مېنىڭ يۇرتۇم دۇنيادا ئاز تېپىلىدىغان ياخشى جاي. ئۇ يەرنىڭ ياشانغانلىرى ھەم قىز ـ يىگىتلىرىمۇ دۇنيادا تېپىلغۇسىز كىشىلەر. ئاشۇ چەكسىز، ھەددى ـ ھېسابسىز قۇم ۋە قۇم بىلەن دائىم بولىدىغان ھايات ـ ماماتلىق ئېلىشىشلار ئۇلارنىڭ جىسمىدا ھەم روھىدا شۇنچە بەلگىلەرنى قالدۇرغانكى، مەن بۇ بەلگىلەرنى يېزىداشلىرىم، ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ ھەربىر كۆلكىسى، ھومىيىشلىرىدىنلا ئەمەس، ئۆزۈمنىڭ

تىنىقلىرىمدىنمۇ ھېس قىلىپ تۇرىمەن.

شۇنداق، قۇملۇق جانسىز، ھېسسىياتسىز، تىپتىنچ. ئەمما ئۇ پۈتۈن دەرد ـ ئەلەمى، غەزەپ ـ نەپرىتىنى، شادلىقنى ۋە مۇھەببىتىنى ئىچىگە چوڭقۇر يوشۇرغان. ئۇ پەرداز قىلىشنى بىلمەيدىغان سەھرا ئاياللىرىدەك ساددا، بېزەكسىز، كۆرۈمسىز، ئەمما، ئۇنىڭ ئىچ ـ باغرى پۈتمەس ـ تۈگىمەس خەزىنە.

ئۇ ئۆز باغرىدىكى ھەممە نەرسىنى شۇنچە ۋايىغا يەتكۈزۈپ ياراتقان. ئۇنىڭ ئىسسىق نەپىسىدىن ئوت يېلىنجىسا، سوغۇقىدىن يۇلتۇزلارمۇ شۇركۈنىدۇ. ئۇنىڭ مېۋىلىرى تاتلىقلىقتا تەڭ يارسا، ئاچچىقلىقتا ئۆتنى يارىدۇ. ئۇنىڭ باغرىدا تۈغۇلۇپ، ئۆمۈلەپ، ئېغىناپ چوڭ بولغان ئادەملەرمۇ خۇددى شۇنداق ياۋاش، ئەمما قەيسەر، جەمغۇر، شۇنداق ھېسسىياتلىق، ساددا، ئەمما گۈزەل، ئۇلارنىڭ مۇھەببىتى قانچە كۈچلۈك بولسا، نەپرىتى ھەم شۇنداق. ئۇلار ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا ئاشۇ يەردە ياشاپ، ھۈنەر ـ سەنئەتنىڭ ئەڭ ئېسىل نەمۇنىلىرىنى يارىتقان. ئاشۇ دېھقانلارنىڭ قاغجىراپ كەتكەن ئېتىزلىقتەك چاك ـ چاك يېرىلىپ كەتكەن ئالقانلىرى دۇنيادا ئەڭ گۈزەل زىلچا ـ گىلەملەرنى، ھەسەن ـ ھۈسەندەك رەڭدار شايى ـ ئەتلەسلەرنى، شاھ ئوردىسىغا يارىغۇدەك ساپال قاچا ـ قۇچىلارنى ياسايدۇ. ئەمما ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئۈسۈلى ھېلىھەم قالاق، ئىش ئۇنۈمى تۆۋەن. ئۇلار ئاشۇ مەھسۇلاتلىرىنى، باغلىرىدا تۆكۈلۈپ ياتقان شېرىن ـ شەربەت مېۋىلىرىنى چوڭ شەھەرلەرگە ئاپىرىپ ساتالمايدۇ. قاچانغىچە شۇنداق ئۆتۈۋېرەر؟ بۇ 20 ـ ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرىغۇ ئاخىر؟!

دىلئارام، مەن يېزامغا قايتىپ يېزا باشلىقى بولمەن. ئۇ يەردىكى قالاق ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش شەكلىگە جەڭ ئېلان قىلىمەن. ئۇ يەرنى ئاپتونوم رايونغا، پۈتۈن مەملىكەتكە

تونۇتماقچىمەن. مېنىڭ قىلماقچى بولغانلىرىم شۇنچە كۆپ. شۇنداق ئەمەسمۇ؟ ئانىنىڭ ئىشىنى ماڭا ئوخشاش ئوغۇللىرى قىلماي كىم قىلىدۇ؟! ئانىنىڭ دەردىگە كىممۇ ئۆز ئوغۇللىرىدەك يېتىدۇ؟! نامرات ئانىسىنى تاشلاپ كەتكەن ئوغۇل چوڭ شەھەرلەردە، كاتتا بىنالاردا ئولتۇرۇپ ياخشى يەپ، ئېسىل كىيىنىپ يۈرگىنىدىمۇ ئۆز ئانىسىنى ئەسلىمەي، ئازابلانماي تۇرالامدۇ؟! ئۇنىڭ كۈلكىسىنىڭ ئاستىغا يىغا، بەختىنىڭ ئاستىغا ئازاب يوشۇرۇنماي قالامدۇ؟

دەرۋەقە، مەن يولۇمنىڭ ئەگرى ـ توقاي، تىكەن ـ چاتقاللارغا تولغان يول ئىكەنلىكىنى بىلىمەن. كىشىلەرنىڭ، ھەتتا يېزىداشلىرىمنىڭ مېنى چۈشەنمەسلىكى، مەسخىرىسى، دۈشمەنلىك بىلەن قاراشلىرىنىمۇ تەسەۋۋۇر قىلىپ يەتكەنمەن. بۇ دۇنيادا ھېچبىر ياخشى ئىش قارشىلىقسىز ۋۇجۇدقا چىققان ئەمەس. گۈزەل ھەم خۇش پۇراق ئەتىرگۈل تىكەنلەر بىلەن تولغان شاختا ئېچىلىدۇ ئەمەسمۇ. ئەمما، مەن يېزامنىڭ ياشلىرىغا، تەڭتۇشلىرىمغا ئىشىنىمەن. ئۇلار قالاق دېھقانلارغا ئوخشىمايدۇ. ئۇلار ئىلىم ـ پەنگە ئىشىنىدۇ، ئالغا ئىنتىلىشنى، مەدەنىيەتلىك بىر ئىنسان سۈپىتىدە دۇنياغا يۈزلىنىشنى خالايدۇ. مەن ئەنە شۇلارغا، تەجرىبىلىك دېھقانلار ۋە چېۋەر ئۇستىلارغا تايىنىپ، يېزامنىڭ ئىگىلىك قۇرۇلمىسىنى باشقىدىن ئورۇنلاشتۇرىمەن. بۇ ھەرگىزمۇ ئەتىياز يامغۇرىدەك شۇررىدا ئۆتۈپ كېتىدىغان بىردەملىك قىزغىنلىقىم، ئەمەلىيەتتىن ئايرىلغان خىيالىم ياكى داڭ چىقىرىش يولىدىكى تەۋەككۈلچىلىكىم ئەمەس. بەش يىلدىن بۇيان، ھەر قېتىمقى تەتىللەردە مەھەللىمۇ مەھەللە، ئۆيمۇ ئۆي يۈرۈپ، يېزامنىڭ تەبىئىي شارائىتى، ئىگىلىك قۇرۇلمىسى، دېھقانلارنىڭ ئائىلە ئىقتىسادىي ئەھۋالى ۋە ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ بارلىق ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن ئىمكانىيەتلىرىگىچە

ئىنچىكە تەكشۈرۈش ئېلىپ باردىم، مەكتەپتە ئۆگەنگەن نەزەرىيەۋى بىلىملەرگە بىرلەشتۈرۈپ، ئاڭ ئەملىي پىلان - تەدبىرلەرنىمۇ تەييارلاپ قويدۇم. ئىككىنچى قەدەمدە، شەھەرلەردىن لايىھەلىگۈچىلەرنى تەكلىپ قىلىپ، دېھقانلارغا چوڭ دېرىزىلىك، ئازادە ئۆيلەرنى سالدۇرىمەن. كىنو - تىياتىرخانا، باغچا، مەدەنىيەت ئۆيلىرىنى ياسىتىمەن. ياشلىرىمىزنى ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىپ ياكى ئالىي بىلىم يۇرتلىرىغا تۈركۈملەپ ئەۋەتىپ ئوقۇتىمەن. ئۇلار شەھەر ياشلىرىدەك پاكىز كىيىنىپ، گالىستۇك تاقاپ يۈرىدىغان، ئەڭ چىرايلىق، مودىلىق كىيىملەرنى كىيىدىغان بولىدۇ. بالىلار باغچا، يەسلىلەردە، ئازادە مەكتەپلەردە تەربىيە ئالىدۇ. يەر شارىدا، ئاسىيانىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئاشۇ تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ بىر بۇرجىكىدە كىچىككىنە بىر جەننەت بارلىققا كېلىدۇ. پاھ، نەقەدەر گۈزەل تەسەۋۋۇرۇ - ھەا ياق، بۇ ھەرگىزمۇ كۆز يەتكۈسىز تەسەۋۋۇر ئەمەس. مۇنداق تەسەۋۋۇر نۇرغۇن جايلاردا رېئاللىققا ئايلاندى، ھەتتا ئۇنىڭدىن ئېشىپ كەتتى. مېنىڭ يېزامدىمۇ، تېخىمۇ كۆپ يېزىلاردىمۇ چوقۇم رېئاللىققا ئايلىنىدۇ. گەپ دەۋر چاقىنى تېزلىتىشكە جۇرئەت قىلغۇدەك بىر ئوغۇل بالىنىڭ بار - يوقلۇقىدا. بۇ يولدا 15 يىل كېتەر، چاچلىرىمغا ئاق كىرىپ، بەللىرىم مۈكچىيەر ... ئەمما بۇ يولغا بېغىشلانغان ھاياتلا چىن ھايات، ئۇنىڭدىن كەلگەن بەختلا چىن بەخت، ئۇنىڭ كۈلكىسىلا چىن كۈلكە بولالايدۇ.

دىلئارام، ياز كېچىسى نەقەدەر قىسقا - ھەا ... شۇ تاپتا، ئۇپۇق ئاقىرىشقا باشلىدى. گىگانت شەھەر ئۇيقۇلۇق كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ ئېچىپ، ئاخىرقى يۇلتۇزلارغا سەپسالماقتا. بۇ پەيتتە سىز بەلكىم شېرىن ئۇيقۇدا ياتىدىغانسىز. دېرىزىڭىزنىڭ تەكچىسىدىكى ھېلىقى بىر تەشتەك ھال رەڭ ئەتىرگۈلىمۇ

مۇگدەۋاتىدىغاندۇ (ئېسىڭىزدىمۇ ئۇنى مەن تەقدىم قىلغان. نېمىسى بىلەنكىن سىزنى ئەسلىتىدىغان بۇ گۈلنى مەن بەكمۇ ياخشى كۆرەتتىم). مەن بولسام تېخىچىلا قىيالماسلىق ئىچىدە ئولتۇرىمەن. قولۇمدا قەلەم، كۆز ئالدىمدا سىزنىڭ ئوبرازىڭىز ··· گويا تۇمانلار ئارىسىدىن جىمىرلاپ كۆرۈنۈپ تۇرغان گۈزەل سۈرەتتەك، ئۇپۇقتىكى تۇنجى نۇر تالاسى بىلەنلا غايىب بولۇپ كېتىش ئالدىدا تۇرغان ئاخىرقى يۇلتۇزدەك ··· ئاھ، خۇدا! ماڭا قانچىلىك ئېغىر، قانچىلىك ئېغىر ھە! ··· مەن پېتوفېنىڭ ھېلىقى مەشھۇر شېئىرىنى مۇنداق ئۆزگەرتىپ ئوقۇشنى ياخشى كۆرىمەن.

ھايات مەن ئۈچۈن ھەممىدىن قىممەت،
ھاياتتىنمۇ قىممەت مۇھەببەت.
لېكىن، كېچىمەن ھەر ئىككىلىسىدىن،
سۆيگەن ئىشلىرىم ئۈچۈنلا پەقەت.

دىلئارام، سىزنى ئەركىن بىلەن ئەكرەمگە ياخشى كۆرىدۇ. ئۇلارمۇ قالتىس ياخشى بالىلار، بولۇپمۇ ئەركىن تېپىلغۇسىز يىگىت. مەن ئۇنىڭدەك تەبىئىي، ئاق كۆڭۈل كىشىلەرنى ياخشى كۆرىمەن، سىزچۇ؟···

زىچ يېزىلغان خەتلەر بىلەن توشقان نېپىز ۋاراقلار قىزىڭ قولىدىن ئاجراپ، ئاياغ ئاستىدىكى پولغا يېيىلماقتا ئىدى. قىز ئۆزىنى دۇئانغا تاشلاپ، ئۇزاققىچە ھەيكەلدەك قېتىپ ئولتۇردى. بۇ ۋاقىت ئۇنىڭغا گويا بىر ئەسىردەك ئۇزاق بىلىندى. پۈتكۈل كائىناتتا پارقىراپ تۇرغان مارجاندەك يۇلتۇزلار بىلەن بىر ئۆزىلا قالغاندەك ئىدى···

سىرتتىن كىملەرنىڭدۇر ئاياغ تىۋىشى ۋە ئۆزىنى چاقىرغان

ئاۋازلارنى ئاڭلىغاندىن كېيىنلا، ئۇ ئاستا ئورنىدىن تۇردى. تۆكۈلگەن غازاڭلاردەك يېيىلغان قەغەزلەرنى بىر - بىردىن تېرىشكە باشلىدى. ئەمما قەغەزلەر ئۇنىڭ بارماقلىرىدا ھېچ تۇرمايتتى. سارغۇچ قوڭۇر رەڭلىك قويۇق چاچلىرى يېيىلىپ چۈشتى. گويا قېلىن پەردىدەك كۆز ئالدىنى توسۇۋالاتتى. قېرىشقاندەك مېھمانخانىدىن يەنىلا ھېلىقى ناخشا ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

تېرەك بوستان، تېرەك بوستان،
تېرەك بوستانغا مەن ھەيران
... ...

يىلان كۆز

(ھېكايە)

ياز ئايلىرىدا خىزمەت بىلەن جەنۇبقا بېرىپ قالدىم، ئۇ تۆمۈر يول، چوڭ يوللاردىن يىراق، تىنچ، ياپيېشىل بىر كىچىك شەھەر ئىدى. كەچقۇرۇن مېھمانخانىنىڭ ئىككى كىشىلىك ياتقىدا يالغۇز يېتىپ، بۇ شەھەردە يېقىنراق بىرەر تونۇش ـ بىلىشمىنىڭ يوقلۇقىغا ئەپسۇسلاندىم. تېلېۋىزوردا ھوللىۋۇدنىڭ رازۋېدكا فىلىملىرىدىن بىرى قويۇلۇۋاتاتتى. فىلىمدىكى ئۇچىلا پېرسوناژ ــ ۋەھشىي قاتىل، يېڭىلمەس باتۇر ئەزىمەت ۋە ساھىبجامال ئوتتۇرىسىدىكى شىددەتلىك ئېلىشىش بارغانسېرى مۇرەككەپ تۈس ئالماقتا ئىدى. ئېلېكترلىك شامالدۇرغۇچ گويا نەپەسنى بوغقۇدەك دەمىققا تەڭ كېلەلمەيۋاتقاندەك ھالسىز ۋېڭىلدايتتى. يېرىم ئوچۇق ئىشىكتىن بىر ئايالنىڭ گۈدۈڭلىغان، كۆلگەن ئاۋازى توختىماي ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

بىردىنلا كۆڭلۈمنى ئېيتقۇسىز زېرىكىش ۋە غەشلىك چۈلغۇالدى. ياتاقتا ئولتۇرغۇم كەلمەي بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ كوچىغا چىقتىم. يېڭىدىن كېڭەيتىپ ياسالغان ئاسفالت يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئاندا ـ ساندا 2 ـ 3 قەۋەتلىك بىنالار ئۇچراپ قالغاندىن باشقا، كۆپ قىسمى بىر قەۋەتلىك ئاقارتىلغان ئۆيلەر بولۇپ، ھەممىلا شەھەردە كۆپ ئۇچرايدىغان «سىچۇەن مەززىلىك تائاملار ئاشخانىسى»، «جېجىياڭ قۇرۇق يۇيۇش دۇكىنى»، «شاڭخەي ئائىلە ئېلېكتىر سايمانلىرى··· » دېگەندەكلەر بار ئىدى. دوقمۇش ـ دوقمۇشتا پات ـ پاتلا كۆزگە

تاشلىنىپ تۇرىدىغان چاچلىرىنى ئەڭ يېڭى مودىدا ياستىپ، يەڭسىز مايكا، بىر غېرىچ يوپكىلارنى كىيگەن قىزلار كىشىگە بۇ كىچىك شەھەرنىڭ ئەملىيەتتە ئۇنچۇالا تىنچ، دۇنيادىن سىرت ئەمەسلىكىنى ھېس قىلدۇراتتى. بۇ شەھەرمۇ تەرەققىي قىپتۇ، لېكىن يەرلىك ئالاھىدىلىكىدىن ئەسەر قالماپتۇ، ئېسىمدە قېلىشچە، بۇ شەھەر ناھايىتى قەدىمكى دەۋرلەردىلا تارىخچىلار تەرىپىدىن تىلغا ئېلىنغان، دېگەنلەرنى ئويلاپ، ئالاڭلاپ مېڭىپ كېتىۋاتسام، كەينىمدىن بىرسى:

ــ ئابدۇللا، ھەي ئابدۇللا! ــ دەپ توۋلاپ قالدى. قارىسام، خىيالىمغا كىرىپ چىقمىغان بىر تونۇشۇم ئالدىمغا يۈگۈرۈپ كېلىۋاتىدۇ. ئادەتتە ئانچە كۆپ ئارىلاشمايدىغان، بەزى قىلىقلىرى تازا دىتىمغا سىغمايدىغان بۇ ئاغىنە بۇگۈن كۆزۈمگە شۇنچىلىك ئىسسىق كۆرۈندىكى، ئىختىيارسىز قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ كەتتىم. ئۇ ئۆزىنىڭمۇ بۇ شەھەرگە كەلگىنىگە بەش ـ ئالتە كۈن بولۇپ قالغانلىقىنى، تازا زېرىككەنلىكىنى، تەلىيىگە «ھەيرانى» بىلەن ئۇچرىشىپ قالغانلىقىنى، ھەيرانى بىلەن بىرلىكتە كىم ـ كىملەرنىڭ داستىخىنىغا داخىل بولۇپ، قايسى باغلارغا چىققانلىقىنى سۆزلەپ ئولگۈردى.

ــ ھەيرانى؟ قېنى ئۇ، قەيەردە؟

ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ كۆڭلۈمدىكى غەشلىك ۋە زېرىكىش سەھەردىكى تۇماندەك بىردىنلا تاراپ كەتتى. بۇ ھۆرمەتكە سازاۋەر، كۆپنى كۆرگەن، گەپدان، دىلكەش مۆتىۋەر بىلەن مۇشۇ كىچىك شەھەردە بىرنەچچە كۈن بىللە بولۇشنىڭ ئۆزى ھەرقانداق ئادەم ئۈچۈن بىر ئامەت ئىدى.

ــ ئەنە ئاۋۇ كىتابخانىدا، مۇشۇ يەرلىك بىر بۇرادىرىمىز بىلەن پاراڭلىشىۋاتىدۇ، شەھەر مەركىزىدىكى باغچىغا بېرىپ ئولتۇرۇپ كېلەيلى دېگەنىدۇق. سىزنى ئۇچرىتىپ···

شۇنداق قىلىپ تۆتىمىز شەھەر مەركىزىدىكى باغچىغا

باردۇق. بۈككىدە دەرەخلىك ئاستىدىكى قېلىن چىملىق ئۈستىدە سورۇن تۈزۈپ ئولتۇرۇپ، تاغدىن ـ باغدىن پاراڭغا چۈشۈپ كەتتۇق. باغچىدا ئادەم كۆپ ئىدى. جۈپ ـ جۈپ بولۇپ قولتۇقلىشىپ يۈرگەنلەرمۇ، بىزدەك توپلىشىپ ئولتۇرغانلارمۇ، ئائىلە بويىچە يۆلىشىپ، يېتىلىشىپ سەيلە قىلىپ يۈرگەنلەرمۇ بار ئىدى. گۈللۈكلەردە پۈرەكلەپ ئېچىلىپ كەتكەن گۈللەرنىڭ خۇش پۇرىقى دىماغقا ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. ئېگىزگە ئېتىلىپ چىقىپ يۇمىلاق سۇ گۈمبىزى ھاسىل قىلغان فونتاننىڭ نېرىسىدىن ئاڭلىنىۋاتقان ساكس مۇزىكىسى باغچا ئىچىنى خىيالىي بىر تۈسكە كىرگۈزگەن ئىدى.

ـــ بۇ شەھەرگە ئىلگىرى بىرقانچە قېتىم كەلگەنمەن، ـــ دەپ پاراڭنى باشلىدى ھەيرانى، ـــ ئىلگىرى دەل بىز ئولتۇرغان يەرنىڭ ئىككى چامدام نېرىسىدىن بىر ئۆستەڭ سۇ ئېقىپ ئۆتەتتى. ئۆستەڭ بويىدىكى قۇچاق يەتمەس تېرەك، سۆگەتلەرنىڭ ئاستىدا قاتار دەڭ ـ سارايلار، ئاشخانا ـ چايخانىلار، تاقىچى، مىسكەر، تۈنۈكىچى، پاختا ئاتقۇچى، پوزىچىلارنىڭ دۇكان ـ يايمىلىرى بار ئىدى. بۇ دەڭ ـ سارايلارنىڭ ئىچىدە ئايىمخان دەيدىغان بىر ئايالنىڭ سارىيى ئەڭ ئاۋات بولىدىغان...

ـــ شۇنداق، شۇنداق، ئەسلىرىدە بار ئىكەن، ئەر كىشىدەك قاۋۇل، ئىككى مەڭزى قىپقىزىل، ۋارقىراپ سۆزلەيدىغان ئايال ئىدى. دۇتار دېگەننى سايرىتىۋېتەتتى. ئۆستەڭ ئۈستىدە گىلەم سېلىنغان يوغان بىر كارىۋات بولىدىغان، بىر سېمىز، شاپ بۇرۇت ئۇستام توختىماي مېھمانلارغا چاي قۇيۇپ تاماق توشۇپ يۈرىدىغان...

ـــ ئۆستەڭ بويىدا كاتو

ئايمىخان دۇتا چاتۇ.

ئايمىخان دۇتا چالسا

ھەممە ئەللەر ھاڭ قاتۇ، ـــ دېگەن قوشاقنى ئاڭلىغان

بولغىيدىكەن، ــ ھەيرانى بۇ قوشاقنى ئاھاڭى بىلەن ئېيتىۋېدى، ھەممىمىز كۈلۈشۈپ كەتتۇق.

ــ ھىم، دىققەت قىلدىكەنلارمىكىن، بۇ يەرنىڭ قىزلىرى بەك چىرايلىق ھەم شوخ كېلىدۇ، ــ دېدى ھەيرانى يەنە. خۇددى ئۇنىڭ سۆزىنى ئىسپاتلىماقچى بولغاندەك ئالدىمىزدىن ئېگىز بوي، چىرايلىق، ياش ئىككى چوكان چىقىپ قالدى. يېڭى مودىدىكى كىيىم ـ كېچەكلەر بىلەن ئەنئەنىۋى ياسىنىش ئادىتىنى ئۆز ۋۇجۇدىدا شۇنچە ماھىرلىق بىلەن بىرلەشتۈرگەن بۇ گۈزەللەر ئەركىن ھەم يېنىك قەدەملەر بىلەن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، ئاق قۇنىڭكىدەك ئۇزۇن بويۇنلىرىنى بۇراپ، سېھىرلىك كۈلۈمسىرەش ئەكس ئېتىپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن بىز تەرەپكە لەپپىدە بىر قاراپ قويۇۋېدى، ھەممىمىز ھوش ـ كاللىمىزنى يوقتىپ قويغىلى تاس قالدۇق. ھەمشەھەر ئاغىنەم:

ــ پاھ، ئاۋۇ ئاق كۆڭلەك كىيىۋالغىنى ئەجەب چىرايلىق نېمىكەن، ــ دەپ تىلىنى چاكىلدىتىۋېدى، قالغانلىرىمىز ھاياجان بىلەن باش لىڭشىتىپ، ئۇنى نېمە دەپ تەرىپلىشىمىزنى بىلمەي قالدۇق.

ــ ياق، ياق، سىلەر بىلەلمىدىڭلار، ياشتە سىلەر، پارقىرىغانلا قوغلىشىسىلەر. ئاۋۇ ھاۋارەڭ كۆڭلەكلىكى قالتىس ئىكەن. مېڭىشغىلا قاراڭلار كاساپەتنىڭ، ئىچىدە سىغمايۋاتقان بىر نەرسە بارەدەك تۇرمامدۇ. ياش ۋاقىتلىرىمدا ئۇچراتقان بىر قىز بولىدىغان، بىر يەرلىرى شۇنىڭغا ئوخشاپ قالىدىكەن...

ــ «لەيلىگە مەجنۇننىڭ كۆزى بىلەن قاراڭ» دەيدىغان گەپ بار، كونا تونۇشىڭىزغا ئوخشىغىنى ئۈچۈنلا سىزگە چىرايلىق كۆرۈنگەن گەپ!

ــ ياق، ئۇنداقمۇ ئەمەس، سىلەر قانداق قارايسىلەركىن، ئەمما مېنىڭچىمۇ ئايالالارنىڭ سېھرىي كۈچى چىرايىدىلا ئەمەس.

ـــ ئەمسە نېمىدە؟

ـــ مەنمۇ ئېنىق بىرنەرسە دەپ بېرەلمەيمەن. ئەمما بەزى ئايالالاردا شۇنداق بىر جەلپكارلىق بولىدۇ. سىلەر يىلانىنىڭ يەردە يېتىپ ئۇچۇپ كېتىۋاتقان قۇشقاچنى قانداق تۇتۇپ يەيدىغانلىقىنى كۆرگەنمۇ؟ ئېيتىشلارچە، يىلانىنىڭ كۆزىدە شۇنداق بىر سېھرىي كۈچ بارمىش، ئۇنىڭ نىشانىغا ئېلىنغان قۇش ئۇچۇپ كەتمەكچى بولۇپ ھەرقانچە پىرقىرىسمۇ، بىر ئىزىدا جان تالىشىپ پەرلىرى پۈر ـ پۈر توزۇپ كەتسمۇ بىكار ئىكەن، ئاخىر يىلانىنىڭ ئاغزىغا چۈشمەي قالمايدىكەن.

ـــ دۇنيادا ئەجەب سىرلىق ئىشلار بار ـ ھە.

ـــ ئۇنداق بولسا، سىز ياش ۋاقتىلىرىڭىزدا تونۇشقان ھېلىقى قىز شۇنداقمىدى؟

ـــ قانداق؟

ـــ يىلان كۆز؟

ـــ ھا، ھا، ھا...

ھەيرانى تاقىر بېشىنى سىلاپ، كۆزەينەكىنى تىترىتىپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. بىز ئۇنىڭدىن ئاشۇ قىز توغرىسىدا سۆزلەپ بېرىشنى ئۆتۈندۇق. ئۇ بىر دەم جىم بولۇپ كېتىپ:

ـــ بوپتۇ، سۆزلەپ بەرسەم بېرەي، رەھمەتلىك ئايالىم ھايات بولغان بولسا، بۇ گەپلەرنى قىلىپ يۈرمەيتتىم. ئەمما ھازىر بۇ ھېكايەم ھېچكىمنىڭ دىلىغا ئازار بەرمەيدۇ، بۇ پەقەت ياشلىقتىكى بىر ھەۋەس، ـــ دېدى ۋە ھېكايىسىنى باشلىدى.

ـــ 80 ـ يىللارنىڭ بېشى ئىدى. نازارىتىمىزنىڭ كەسپىي مۇھاكىمە يىغىنى شىمالدىكى بىر شەھەردە داغدۇغىلىق ئېچىلدى. بۇ ھېلىقى «مىسلىسىز ئىنقىلاب» تىن كېيىنكى تۇنجى يىغىن بولغانلىقتىن، يىغىنغا تەۋەيمىزدىكى ئاتاقلىق كەسپىي خادىملارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك تەكلىپ قىلىنغان ئىدى. بىز شۇ شەھەرنىڭ ئەڭ ئېسىل مېھمانخانىسىغا

ئورۇنلاشتۇق، شەھەردىكىلەر ھەر ئاخشىمى تانسا، كىنو ئورۇنلاشتۇرۇپ بىزنى قالتىس كۈتتى.

ئۇ مېنىڭ دەسلەپكى ئايالىم بىلەن ئاجرىشىپ كەتكىنىمگە بىرەر يىل بولغان، «ھەيرانىمەن» دېگەن شېئىرىمنى يېڭىلا ئېلان قىلىپ «ھەيرانى» دەپ ئاتىلىپ يۈرگەن چاغلىرىم ئىدى. ئۆزۈم قىلتىرىقتەك ئورۇق بولغاچقا، تېخىمۇ ئېگىز كۆرۈنەتتىم. يوغان بۇرنۇم بىلەن ئۇچلۇق ئېڭىكىم چوقچىيىپ تۇراتتى. چېكە چاچلىرىم ۋاقىتسىز چۈشۈپ پېشانەمدىن چوقىغىچە بىر تال تۈك قالمىغاچقا، شەپكەمنى بېشىمدىن ئالمايتتىم. ئۇچىغا شەپكە كىيدۈرۈپ قويغان مومنى كۆز ئالدىڭلارغا كەلتۈرۈپ بېقىڭلار، مەن دەل شۇنىڭغا ئوخشايتتىم.

تۇنجى قېتىمقى تانسا باشلىنىشتىن ئىلگىرى باشقىلارنىڭ ياخشى تىلەكلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇراتتۇق، تۇيۇقسىز بىرى يېنىڭغا قارا دېگەندەك قىلدى. قارىسام، ئالدىمدىكى قاتاردا ئولتۇرغان ئىككى قىز مېنى بىر - بىرىگە كۆرسىتىشىپ بىر نەرسىلەرنى دېيىشىۋاتقان ئىكەن. مەنمۇ ئۇلارغا، توغرىراقى ئۇلارنىڭ بىرسىگە قاراپلا قالدىم. يۈرىكىم جىغىدە قىلىپ قالدى.

ئۇ يۇمىلاق ئاق يۈزلۈك، ئاق بولغاندىمۇ ئىختىيارسىز كىشىگە «سۇ ئىچسە گېلىدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ» دېگەن ئوخشىتىشنى ئەسلىتىدىغان قىز ئىدى. قىسقا كېسىۋالغان تەبىئىي بۈدۈر چېچى گەجگە ۋە قۇلاقلىرىنىڭ ئەتراپىدا دولقۇنسىمان بولۇپ تۇراتتى. چوڭ - چوڭ، سەل ئالغايدەك كۆرۈنىدىغان قارا كۆزلىرىنىڭ ئۇستىدە ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ بۇلۇڭ ھاسىل قىلىپ ئېگىلىپ چۈشكەن قېشى، قېتى تازا ئېنىق ئەمەس، قەغەزدەك نېپىز قاپاقلىرىنىڭ ئاربىسىدىن ئوقتەك ئېتىلىپ چىققان شالاڭ، ئەمما ئۇزۇن - ئۇزۇن كىرپىكلىرى، ئويماقتەك ئاغزى ... ئومۇمەن قىلچە پەردازسىز

تەبىئىي چىرايى پۈتۈن ۋۇجۇدىدىن چىقىپ تۇرغان تۇز، تەبىئىي مىجەزى بىلەن شۇنداق ماسلىشىپ كەلگەن ئىدى. تانسا باشلاندى، ئۇ تالاش ـ تارتىشتا ئوتتۇرىدىن چۈشمەي دېگۈدەك ئويناندى. ئۆزىمۇ شوخ كاساپەتكەن، بارغانچە كۆزۈمگە ئوتتەك كۆرۈنۈپ، بىر تارتىپ باقىقۇم كەلگەن بولسىمۇ، ئۆزۈمنى كۆرۈمسىز چاغلاپ ئالدىغا بېرىشقا جۈرئەت قىلالمىدىم. بىر بۇلۇڭدا تاماكىنى كۆچەپ شوراپ، ئۇنىڭغا يىراقتىن تىكىلىپ قاراپ ئولتۇردۇم.

ئەتىسى شەھەر سىرتىدىكى بىر سۇت فېرمىسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىش ئۈچۈن يولغا چىقتۇق. فېرمىغا يېقىنلاشقانچە ئەتراپتىكى مەنزىرە بەك گۈزەللىشىپ كەتتى، تاغ باغرىدىكى ياپيېشىل چۆپلۈك، ئوتلاپ يۈرگەن كالىلار، سۈزۈك ئاسماندا لەيلەپ يۈرگەن ئاق بۇلۇت، ھەممە يەرنى قاپلاپ ئېچىلىپ كەتكەن ياۋا گۈللەر ... بەئەينى بىر سۈرەت ئىدى. مەن ئۆزۈمنى ئۇنتۇغان ھالدا ئاپتوبۇس دېرىزىسىدىن بېشىمنى چىقىرىپ:

ـــ پاھا! بۇ يەر جەننەت ئىكەنغۇ! ـــ دەپ توۋلاپ كېتىپتىمەن. كۇتۇلمىگەندە بېشىمدىكى شەپكەم ئۈچۈپ كەتسە بولىدۇ، دەرھال بېشىمنى چاڭگاللاپ پەسكە ئېڭىشۈالدىم. ئاپتوبۇستىكىلەر قىيقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈشۈپ، چاقچاق دېگەننى ياغدۇرۇۋېتىشتى، نومۇستىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولدۇم. دەل شۇ پەيتتە ئۇدۇلۇمدا ئولتۇرغان ھېلىقى قىز ماشىنىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، شەپكەمنى تېپىپ كەلدى. ئۇنى ماڭا بەرمەي بېشىغا كىيۈۋېلىپ:

ـــ ھەيرانى ئاكا، بېشىڭىز لېنىنىڭكە بېشىغا ئوخشايدىكەن، بۇ شەپكىنى كىيمەي، كۆزەينەك تاقاپ يۈرىدىغان بولسىڭىز، خەقلەر نەدىن كەلگەن پەيلاسوپكىن دەپ قالىدۇ جۇمۇ سىزنى، ـــ دېدى. ئارقىدىن ئاپتوبۇستىكىلەرگە قاراپ، ـــ ھەي قاراڭلار،

شەپكەم يارىشىپتىمۇ؟ ــ دەپ توۋلىدى.

شۇ گەپنى بىلەن بېشىمنى كۆتۈرۈپ قارىسام، كېچە ـ كۈندۈز بېشىمدىن چۈشمەي گىرۋەكلىرى ياغلىشىپ تۇرىدىغان شەپكەم ئۇنىڭغا شۇنداق يارىشىپ كېتىپتۇ. بېشىمنى توسۇشنى ئۇنتۇپ ئۇنىڭغا قاراپ قاپتىمەن. ئاپتوبۇستىكىلەرمۇ «يارىشىپتۇ، يارىشىپتۇ!» دەپ توۋلاشتى. بىرنەچچىسى:

ــ ئەجەبمۇ تەلەيلىك شەپكە ئىكەن، ھەي ھەيرانى، شەپكەڭنى بىزگە سېتىپ بەر، قانچە دېسەڭ مانا پۇل، ــ دەپ چاقچاق قىلىشتى.

مەنمۇ:

ــ بالدۇرراق دېگەن بولساڭلار بىر گەپ ئىدى، ئەمدى جاننى ئالىدىغان ئىش بولسىمۇ بۇ شەپكىنى ساتمايمەن، ــ دەپ ئالدىغا ئۆتۈۋالدىم.

شۇ كۈنى ئاخشىمى باشقىلار ئۇخلاپ بولغاندا مېھمانخانا دەھلىزىدىكى يوغان ئەينەك ئالدىدا شەپكەمنى ئېلىۋېتىپ، تاقاشقا جۈرئەت قىلالماي يۈرگەن كۆزەينىكىمنى تاقاپ ئۇزاق تۇردۇم. ئۇياق ـ بۇياققا مېڭىپمۇ كۆردۇم. ئەينەككە قارىغانچە قارىغۇم كېلەتتى. قارىغانچە ئۆزۈمنى راستىنلا سالاپەتلىك بولۇپ قالغاندەك سېزەتتىم. بىردەم ئىككىلىنىپ تۇرۇپ ئاخىر شەپكەمنى بىنانىڭ ئارقا تەرىپىگە تاشلىۋەتتىم، تاشلىۋېتىپ بولۇپ بىردىنلا يەڭگىللەپ قالغاندەك بولدۇم.

ھەجەر ئىسىملىك ئۇ قىز مەن بىلەن ئەنە شۇنداق تولا چېقىشاتتى، باشقىلار بىلەنمۇ شۇنداق ئەركىن ئارىلىشىپ چاقچاقلىشىپ يۈرەتتى، ئۇنىڭ ئالدىدا ھېچكىم ئۆزىنى باشقىلاردىن تۆۋەن چاغلىمايتتى.

بىر كۈنى ئاخشىمى زالدا كىنو كۆرۈۋاتقىنىمىزدا بىرسىنىڭمۇ كىنو كۆرگىلى كەلمىگەنلىكىنى بايقاپ قالدىم. ئەمەلىيەتتە ئالدىنقى كۈنلىرىمۇ شۇنداق بولغان

ئىدى. ئۇلار كەچتە نەگە بېرىشىدىكىنە؟ شۇ خىيال بىلەن بالدۇرراق قايتىپ چىقتىم، ھەمراھلىرىم ياتاقتىمۇ يوق، ئەمما 2 ـ قەۋەتتىكى بىر ياتاقتىن ناخشا ـ ساز ئاۋازى، كىشىلەرنىڭ كۈلكە ـ چاقچاقلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بېرىپ ئىشىكنى چەكتىم. پاھ، ياتاق ئادەمگە لىق تولغان بولۇپ، ھەممەيلەننىڭ كۆزى ئوتتۇرىدا گىتار چېلىۋاتقان ھەجەردە ئىدى. ئىشىكتىن كىرىۋاتسام، ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ قاپقارا كۆزلىرىدە ماڭا مۆللىدە بىر قاراپ قويدى. بۇ شوخلۇق، يېقىنلىق ئىپادىلىنىپ تۇرغان ئادەتتىكىچىلا بىر قاراش ئىدى، لېكىن ئادەمنىڭ ئېسىدىن ئۆلگۈچە چىقمايتتى. بىرنەچچە ئاخشام ئەنە شۇنداق كۆڭۈللۈك ئۆتتى. كەچلىك تاماقتىن كېيىنلا بىردىن ـ ئىككىدىن ھەجەرنىڭ ياتقىغا يىغىلىمىز، چاقچاقلىشىمىز، دۇتار ـ تەمبۇر چېلىشىمىز ياكى ھەجەرگە گىتار چالدۇرىمىز. ئۇ گىتارنى ۋاي دەپ كەتكۈدەك چالالمايدۇ، ناخشىسىمۇ شۇنچىلىكلا، لېكىن چاقچاققا يامان. گەپنى چاقماقتەك قىلىپ كىشىلەرنى كۈلدۈرۈپ قويۇپ، سەل ئالغاي كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ، ھەممە ئادەمگە ئوخشاش كۈلۈمسىرەپ قاراپ ئولتۇرىدۇ.

شۇ چاغدا باشقىلارمۇ ماڭا ئوخشاش تۇيغۇدا بولدىمۇ ـ يوق، ئۇنى بىلمەيمەن. ئۇنىڭ تېگىگە يەتكىلى بولمايدىغان ئاشۇ سېھىرلىك كۈلۈمسىرەشلىرى كىشىدە ئاللىقانداق خىيالىي تۇيغۇلارنى قوزغايتتى، ئۇنىڭ ياتقىغا بىرلا كىرىپ قالغان كىشى ئەتىسىمۇ، ئۆگۈنىمۇ كىرمەي قالمايتتى، سانىمىز كۈندىن ـ كۈنگە كۆپەيدى. ھەر ـ ھەر كاتتىلارمۇ، ھەتتا نازىرلارمۇ سېپىمىزگە قېتىلدى. بۇ جەريانداا ھەجەرنىڭ بىرەرسى بىلەن ئارتۇقچە يېقىنلىشىپ كەتكىنىنى، بىرەرسىگە ۋەدە بەرگىنىنى ئاڭلىمىدۇق. ئەمما ھەممىمىز ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قانداق باغلىنىپ قالغانلىقىمىزنى بىلمەي قالدۇق، ھەر كۈنى ئارىمىزدا

ئاخشامقى سورۇننىڭ، ھەجەرنىڭلا گېپى بولاتتى. «ھەجەر پالانى تاماققا ئەجەب ئامراقكەن»، «ھەجەر پالانچىنى گەپ بىلەن ئەجەب بابلىدى ـ ھە»، «ھەجەر پوكۇنى ناخشىنى بىلەمدىغاندۇ؟» دېگەندەك پاراڭلارنى قىلىپ زېرىكمەيتتۇق. ئاخشىمى ئۇنى ئويلاپ يېتىپ، خېلىغىچە ئۇخلىيالمايتتۇق. ئاخىر بىر كۈنى 50 ياشلاردىن ئاشقان بىر بۇرادىرىمىز كارىۋىتىدا يېتىپ:

ـــ ئاھ ھەجەر ... كاساپەتنىڭ كۆزلىرىنە! ـــ دېۋىدى، ھەممىمىزنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. ئەتىسىدىن تارتىپ نېمىشقىدۇر بىر ـ بىرىمىزنىڭ كۆزىگە قاراشتىن ئۇيلىدىغان بولۇپ قالدۇق.

15 كۈن توشۇپ دەھشەتلىك ئايرىلىش كۈنلىرى يېتىپ كەلدى. مەن ھەجەرگە خۇدۇمنى يوقاتقۇدەك دەرىجىدە ئاشىق بولغانىدىم. مۇشۇ شەھەردىن ئايرىلغىچە ئۇنىڭغا كۆڭلۈمنى ئىزھار قىلىۋېلىش ۋەسۋەسىسىدە يۈرۈپ، ئەتراپىمدىكىلەرنىڭ مەندىن ئۆتە ۋەيرانچىلىقتا ئىكەنلىكىنى سەزمەپتىمەن.

يىغىن ئاخىرلاشقان كۈنى كەچلىك زىياپەتتە بولدى دېگۈچە ئىچىپ، ھەجەرنىڭ ياتقىغا چىقتىم، ئىشىكنى چەكسەم ئېچىلمىدى، قايتا ـ قايتا چەكتىم، ھەجەرنى چاقىرىپ يالۋۇردۇم، بولمىدى. ئىشككە قۇلىقىمنى يېقىپ تىڭشىسام، ئۆيدە تىرىقلىغان، گۇدۇڭلىغان ئاۋازلار ئاڭلانغاندەك قىلدى. بىردىنلا قېنىم قاينىپ ياتاققا يۈگۈرۈپ چىقتىم. ياتقىمىز 4 ـ قەۋەتتە، دەل ھەجەرلەرنىڭ ياتقىنىڭ ئۈستىدە ئىدى. كارىۋات كىرلىكىنى يىرتىپ، بىر ئۇچىنى پارىۋايغا، بىر ئۇچىنى بېلىمگە باغلاپ پەسكە يامىشىپ چۈشتۈم. ھەجەرلەرنىڭ دېرىزىسىنىڭ ئۈدۈلىدا ئېسىلىپ تۇرۇپ: «ھەجەر، رازى بولۇڭ، ـــ دەپ توۋلىدىم، ـــ دىدارىڭىزنى كۆرەلمەي ياشىغىنىمدىن ئۆلگىنىم ياخشى، ئەلۋىدا!»

ھەجەرنىڭ قېشىغا قانداق كىرگىنىمنى بىلمەيمەن. پەقەت

قورقۇپ تاتىرىپ كەتكەن ھەجەرنىڭ «چوپچوڭ ئادەم تۇرۇپ نېمە سەتچىلىك بۇ» دەپ ئەيىبلەپ كەتكىنىلا ئېسىمدە. ھەجەرنى كۆرۈپ مەستلىكىم يېشىلىپ، بايىقى باتۇرلۇقۇم ئاللىقايىاقلارغا ئۇچۇپ كەتتى. دۇدۇقلاپ بىر ئېغىز گەپنىمۇ ئوڭلاپ قىلالماي ئولتۇرسام، ئىشىك چېكىلىپ بىرسى پالاققىدە كىرىپ كەلدى ۋە ئىككىمىزنى كۆرۈپلا كەينىگە يانىدى. بۇنى كۆرۈپ يەنە تەلۈلىكىم تۇتتى. نەدىن كەلگەن جۈرئەتكىن، بېرىپلا ھەجەرنىڭ قولىنى تۇتۇۋالدىم. ئۇ كۈچەپ قولىنى تارتىۋالماقچى بولاتتى. مەن ئۇنىڭ نازۇك قوللىرىنى تېخىمۇ بەكرەك قىسىپ تۇرۇپ:

ــ ھەجەر، ئىككىمىز توي قىلايلى، بولامدۇ؟ بۈگۈن ماڭا ئېنىق بىر جاۋاب بېرىۋەتسىڭىز، ــ دېدىم.

ــ ئەجەب گەپ قىلىدىكەنسىز، ھەيرانىكا، ئىككىمىز تونۇشقىلى تېخى 10 كۈنمۇ بولمىسا...

ــ بولدى، سىز ماڭا ماقۇل دېمىسىڭىز، بۇ دۇنيادىن مۇشۇنداق ئۆتۈپ كېتىمەن، ئۆمۈرۋايەت توي قىلمايمەن!

خاپا بولۇپ تۇرغان ھەجەر قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى:

ــ يائاللا، نېمانچە ئۇششۇق ئادەم بۇ، ھېلى ئۆلۈۋالمەن دەپ قورقاتسىڭىز، ھېلى ئۆمۈرۋايەت توي قىلمايمەن، دەپ قەسەم ئىچىپ تۇرۇۋالسىڭىز! دەپ بېقىڭە، مەن نېمە قىلدىم زادى سىزگە؟

شۇ پەيتتە ئىشىك يەنە چېكىلدى، ئىشىك چەككۈچى «كىرىڭ» دېيىشنىمۇ كۈتمەي، ئۈسۈپ كىردى ۋە ئىككىمىزنىڭ ھالىتىنى كۆرۈپ كەينىگە يانىدى.

ــ خەقلەر نېمە دەپ قالىدۇ، قولۇمنى قويۇۋېتىڭ! قانداق ئادەم بۇ ... ــ ھەجەر خىجىللىقتىن قىزىرىپ، ھە دەپ قولىنى ئاجراتماقچى بولاتتى.

ــ ئۇنداق بولسا، مەن بۈگۈن سىزدىن جاۋاب ئالماي ھېچيەرگە چىقمايمەن!

بىرىپ ئىشكىنى تاقىدىم. ھەجەر ماڭا بىر ئالىيىپ قويۇپ گەپ قىلماي ئولتۇردى. ئۇنىڭ ئاشۇ دومسىيىپ ئولتۇرغان قىياپىتىمۇ ئادەمنىڭ ئىچىنى كۆيدۈرەتتى. ئىشك توختىماي چېكىلەتتى، بىرىپ ئاچاتتىم، كىرمەكچى بولغانلار ئىككىمىزنى كۆرۈپ كەينىگە ياناتتى. شۇ تەرىقىدە ساناپ ئولتۇرسام، ئىشىك 27 قېتىم چېكىلىپتۇ. ئىشىك چەككەن بۇرادەرلەرنىڭ تولىسى مەست ئىدى، «ئاھ، ھەجەر، نەدە سىز، بىزنى ئەجەب تەقەززا قىلدىڭىز» دېيىشەتتى، مەستلىكىگە ئېلىپ جاھىللىق بىلەن ئۇسۇپ كىرمەكچى بولغانلىرىنى بىر ئامال قىلىپ چىقىرىۋېتەتتىم. يەنە ئىشكىنى تاقاپ، ھەجەرگە كۆڭلۈمنى چۈشەندۈرۈشكە باشلايتتىم. گەپلىرىم ھېچ قولاشمايتتى. ھەجەر گاھ قاپىقىنى تۈرۈۋالسا، گاھ كۈلۈپ، توختىماي ئەسنەپ ئولتۇراتتى. كېچە سائەت 12 يېرىمدا ئىشىك يەنە بىر قېتىم چېكىلدى. بىرىپ ئاچسام ياشانغان نازىرىمىز ئاسما مايما، كالتە ئىشتان بىلەن ئىشىك ئالدىدا:

— ئاھ ھەجەر، ئەتە كېتىدىغان بولدۇم، دىدارىڭىزنى بىر كۆرۈۋالسام، — دەپ يېلىنىپ تۇرىدۇ.

— كەچۈرۈڭ، نازىر ئاكا، ھەجەر ئىككىمىز توي ئىشىمىز توغرىسىدا پاراڭلىشىۋاتاتتۇق، — دېۋىدىم، نازىر:

— شۇنداقمۇ؟ مۇبارەك بولسۇن، مۇبارەك بولسۇن، — دېگىنىچە غىپىدە كېتىپ قالدى.

شۇ ئاخشىمى سائەت ئىككىلەرگىچە ئاۋارە بولۇپ ھەجەردىن جاۋاب ئالالمايى، ئاخىر غەزەپ ۋە نومۇستىن سىرتقا ئوقتەك ئېتىلىپ چىقتىم. مېھمانخانا ئالدىدىكى دەرەخلىكتە بىرنەچچە بۇرادەر مەيدىسىنى نەم يەرگە يېقىپ: «ئاھ ھەجەر، ۋەسلىگە يېتەلمەي ئۆلۈپ كېتىدىغان بولدۇم» دەپ يېتىشقان ئىكەن، مەنمۇ ئۇلارنىڭ قاتارىغا ئۆزۈمنى تاشلاپ ياتتىم. يەنە سەكرەپ قوپۇپ، ياتاقتىن كىمدۇر بىرى تىقىپ قويغان بىر بوتۇلكا

ھاراقنى تېپىپ چىقىپ، بىر كۆتۈرۈشۈمدىلا گۈپۈلدىتىپ ئىچىۋەتتىم. ئۆمرۈمدە شۇ قېتىمقىدەك مەست بولمىغانىدىم. ئويغانسام ياتاقتا يېتىپتىمەن. كۈتكۈچى ئايال:

ــ ئىككى كېچە ـ كۈندۈز ئۇخلىدىڭىز، قورقۇپ دوختۇر چاقىرتتۇق، شۇنداقمۇ ئىچكەن بارمۇ! ــ دەپ كايىپ كەتتى. سۈرۈشتۈرسەم ھەمراھلىرىمنىڭ ھەممىسى كېتىپ بوپتۇ. ھەجەرنىڭمۇ مېنىڭ ئۆلۈپ ـ تىرىلىشىم بىلەن كارى بولماپتۇ. ھەجەرنى ئويلىغىنىمدا يۈرىكىمگە پىچاق سانجىلغاندەك ئازابلاندىم. يۈز ـ كۆزۈمنى يۇيۇپ، كوچا ئاغزىدىكى خۇيزۇ ئاشخانىسىغا چىقىپ، بىر قاچا ئاچچىق سۇيۇقئاش ئىچىۋېلىپ، قايتىش سەپىرىگە ئاتلاندىم. ھەجەرنى ئەمدى كۆرەلمەيدىغانلىقىم ئايان بولسىمۇ، كوچا ـ كوچىلاردا، بېكەتتە ياكى ئاپتوبۇستا ئۇنى ئۇچرىتىپ قالىدىغاندەك ئەتراپقا تەلمۈرۈپ قارايتتىم.

قايتىپ بېرىپ ئىككى ھەپتىگىچە ئۆيدىن تالاغا چىقمىدىم.

ھېچقانداق ئادەمنىڭ چىرايىغا قارىغۇم كەلمەيتتى. ھەجەرنى ئىزدەپ باراي دېسەم، ئەينى چاغدىكى رەھىمسىزلىكى ئېسىمگە كېلىپ بېرىشقا پېتىنالمايتتىم.

ھەيرانى ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ جىم بولۇپ قالدى. قارىغاندا ئۆتكەن ئىشلارنى ئويلاپ كۆڭلى يېرىم بولۇۋاتقانىدەك قىلاتتى.

ــ شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ قىزنى كۆرمىدىڭىزمۇ؟

ــ كۆردۇم، بىر قىز (مەرھۇم ئايالىم) بىلەن تونۇشۇپ توي قىلىدىغان چاغدا، قانداقلا بولمىسۇن كۆڭۈل توختىتىش مەقسىتىدە ھەجەرنىڭ يۇرتىغا ئۇنى ئىزدەپ باردىم...

ھەيرانى يەنە جىم بولۇپ كەتتى.

ــ قانداق بولدى؟ سىلىگە قانداق مۇئامىلە قىلدى؟ ــ ئالدىراپ سورىدۇق.

ــ ئىلگىرىكىدەكلا ئوچۇق ـ يورۇق مۇئامىلە قىلدى. بىراق

ئەرگە تېگىۋاپتۇ. قانداق ئەر دېمەمسىلە، تازا ... بىر شوپۇرغا. ئۇ پادىشاھتەك ئولتۇرۇپ: «ھەي خوتۇن، ئۇنى قىل، ھەي خوتۇن بۇنى قىل» دەپ ئىشقا بۇيرۇغىلى تۇرسا، ھەجەر ئۇنىڭ ئەتراپىدا پايپېتەك بولۇپ يۈرىدىكەن. ئۇنىڭ چىرايىدا پارلاپ تۇرغان سېھرىي مۇھەببەتنى، ئېرىگە قارىغان چاغدا كۆزلىرىنىڭ چاقناپ كېتىشىنى دېمەمسىلە تېخى. كېيىن شۇ شەھەرلىك بۇرادەرلەر بىلەن بىر يەردە بولۇپ قېلىپ، ھەجەرنىڭ گېپىگە چىقىپ قالدى. ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە، ھەجەر ئۇچ بالىلىق بولۇپتۇ. ئېرى ئۇنى پات ـ پات دۇمبالاپ تۇرىدىكەن...

ـــ تاللاپ ـ تاللاپ تازغا ئۇچراپتۇ ئەمەسمۇ مانا.

ـــ خوپ بوپتۇ، ئۇجمە كۆڭۈللۈك قىلغاندىن...

ـــ ئۇجمە كۆڭۈل دېگىلىمۇ بولماس، بۇ خۇددى كۆرگەنلىكى كىشىنى مەپتۇن قىلىۋالىدىغان كۈلۈمسىرىشى ئۇچۇن موناللىزانى ئەيىبلىگىلى بولمىغاندەك بىر ئىشتە.

ـــ بىرنەچچە يىلنىڭ ئالدىدا، يەنى ئايالىم تۇگەپ كەتكەندىن كېيىن ئۇنى يەنە بىر قېتىم ئىزدەپ باردىم، ـــ ھەيرانى يەنە گەپ باشلاپ قالدى.

ـــ ھە، ھە، قېنى قانداق بولدى؟ ـــ دېيىشىپ يەنە ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراشتۇق.

ـــ بۇ قېتىم ئۆيىگە كىرمىدىم. ئۇلار ئۆي كۆچۈۋاتقان ئىكەن. ئۆيىنىڭ ئالدىدا چوڭ كوزۇپلۇق بىر ماشىنا تۇراتتى. بىرنەچچە ئىشلەمچى ئۆيدىن گىلەم، ئىشكاپ دېگەندەك نەرسىلەرنى ئېلىپ چىقىپ ماشىنىغا بېسىۋاتاتتى. بىر چاغدا سېمىز بىر ئايال چىقىپ، بوغماق بىلەكلىرىنى ئىككى بىقىنىغا تىرەپ تۇرۇپ ئىشلەمچىلەرگە ۋارقىراپ بىر نەرسىلەرنى دېگىلى تۇردى. بىر يەرلىرى تونۇشتەكلا قىلىدۇ. سىنچىلاپ قارىسام، دەل ھەجەرئىكەن. ئېرى بىر خىل تۇرۇپتۇ، ئەمما چاچلىرىغا ئاق سانجىپ قاپتۇ. بىر ئوغۇل بالىمۇ چىقىپ ـ كىرىپ ئىشلەپ

يۈرىدۇ. چىرايى خۇددى ھەجەرنىڭ ياش ۋاقىتلىرىنىڭ ئۆزى ... دوقمۇشتا بىردەم قاراپ تۇرۇپ كېتىپ قالدىم...

ھەممىمىز جىم ئولتۇرۇشۇپ كەتتۇق. بۇ ھېكايىنىڭ مۇنداق ئاخىرلىشىشى كۆڭلىمىزنى غەش قىلىپ قويغانىدى. بىراق تۇرمۇش دېگەن شۇنداق ئەمەسمۇ، ئۇ كىمنىڭ ئارزۇسىغا باققان دەيسىز.

بايا جىمىپ قالغان ساكس ئاۋازى يەنە ياڭراشقا باشلىدى، دەرەخ شاخلىرى ئارىسىدىن تانسا ئويناۋاتقان ياشلار خىرە - شىرە كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ھاۋارەڭ كۆڭلەك كىيگەن بىر قىز بەكرەك كۆزگە تاشلىناتتى...

شەھەردە كالا يوق

قاچانلاردا يۇرتۇمدىكى دەريا بويىغا كېلىپ قالغاندىمەن؟ ئەنە، ئاۋۇ يەردە كىچىك چاغلىرىمدىكى ئاغىنىلىرىم يالىڭاچ بولۇۋېلىپ سۇغا چۆمۈلۈۋاتىدۇ. بەزىلىرى بەس ـ بەستە سۇغا شۇڭغۇسا، بەزىلىرى غۇلاچلاپ بۇزغۇن چاچراتتىپ ئۇزۇپ كېتىۋاتىدۇ، يۇرەكسىزرەكلىرى سۇنىڭ تېيىز يېرىدە تۇرۇۋېلىپ، ئىككى مۇرىسىنى قورۇغىنىچە سۇنى ئوچۇملاپ ئېلىپ بەدەنلىرىگە چېچىۋاتىدۇ...

ـــ تازا ھۇزۇرلىنىۋېتىپتۇ ـ دە، بۇ ئاغىنىلەر. قېنى، يانلىرىغا بىر بېرىپ باقاي، مېنى كۆرۈپ ھەيران قېلىشارمىكىن...

نېمىشقىدۇر بۇ سۇ بالىلىق چاغلىرىمدىكىدەك مۇزدەك ھەم سۇزۇك ئەمەس، تۆۋەن دەريىجىلىك ئاشپۇزۇللارنىڭ قاچا يۇيىدىغان سۇيىگە ئوخشاش قويۇق، مايلىشاڭغۇ ئىدى، بەدەنگە تەگكەنلا يەردە سارغۇچ داغ قالدۇراتتى. سۇنىڭ سۇزۇك يېرىنى تاپماقچى بولۇپ، دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا، ئاغىنىلىرىمنىڭ يېنىغا قاراپ ئۇزۇپ كەتتىم. پۇت ـ قولۇم باغلاپ قويغاندەك ئېغىر ئىدى. ھاسىراپ ـ ھۆمىدەپ مىڭبىر جاپادا دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا باردىم. ئەمما سۇ يەنىلا شۇنداق يېپىشقاق، سارغۇچ. ئاغىنىلىرىمدىن دېرەك يوق. قانداقلارچە شۇنچە كەڭ دەريادا ئۆزۈم يالغۇز قالدىمكىن؟ پاسكىنا سۇ لۆمۈلدەپ ئېقىۋاتىدۇ، ئېگىز بىر دولقۇن باش ئۇستۈمگە يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتىدۇ. قانداق قىلىپ ئۆزۈمنى ئېلىپ قاچارمەن، دەپ ھەريان تەلپۈنۈپ

تۇراتتىم، تۇيۇقسىز ئايالىمنىڭ:

— تۇرسۇن، ھەي تۇرسۇن! قوپۇڭ، ئىشقا ۋاق قالدىڭىز، — دېگەن ئاۋازىنى ئاڭلىدىم. ئايالىم ئاشخانىدا سۇنى شارىلدىتىپ قويۇپ بېرىپ قاچا يۇيۇۋاتاتتى.

ئەسلىدە مۇنداق ئىكەن ـ دە، ئاشخانىدىكى سۇنىڭ شارقىرىغان ئاۋازى چۈشۈمدە مېنى يۇرتۇمدىكى دەريا بويىغا ئېلىپ كېتىپتۇ. دېمىسىمۇ چۈش دېگەن تولا ۋاقىتلاردا رېئاللىقتىكى بەزى ھادىسىلەرگە مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. سائەتكە قارىسام، چۈشتىن كېيىنكى ئىككى يېرىمگە يېقىنلىشىپ قالغانىكەن. ھۆل لۆڭگە بىلەن يۇزۇمنى چالا ـ بۇلا سۈرتۈپ، پىيالىدىكى سوغۇق چايدىن ئوتلىۋېلىپ، دەرھال سىرتقا قاراپ ماڭدىم. بىزنىڭ بۇ بىنانىڭ ھەر قەۋىتىدە ئۈچتىن ئۆيى بار. ئوڭ تەرەپتىكىسى كىچىكرەك باشلىقلار، سول تەرەپتىكىسى ماڭا ئوخشاش ئادەتتىكى كادىرلار ئولتۇرىدىغان كىچىكرەك ئۆيلەر. يان قوشنامنىڭ ئىشىكى چىڭ تاقاقلىق تۇرىدۇ. ئۇ، ناھايىتى مەسئۇلىيەتچان، خىزمەتتىمۇ، مەنپەئەتتىمۇ ئالدىدا ماڭىدىغان ئادەم. ئوڭ تەرەپتىكى چوڭ ئۆينىڭ ئىشىكى ھاڭغىرقاي ئوچۇق. ئىشىك يېنىدىكى ئاياغ ئىشكاپنىڭ ئۈستىدە خوجايىننىڭ دائىم كۆتۈرۈۋالىدىغان ھۆججەت سومكىسى، ئىشكاپ ئالدىدا ئۇنىڭ ئالاھىدە نومۇرلۇق يوغان ساپما كەشى كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدۇ. ھەر قاچانقىدەك چوڭ ئۇنىڭ ئالدىدىن ئېھتىيات بىلەن ئىتتىك ئۆتۈپ كەتتىم ـ دە، ئىككى قانىتى كەڭ ئېچىۋېتىلگەن زال ئىشىكىدىن سىرتقا چىقتىم. چىقتىمىيۇ، بۇران سوققانىدەك كەينىمگە يېنىپ، ئۆزۈمنى ئىشىكنىڭ ئارقىسىغا ئېتىشقا ئاران ئۈلگۈردۈم. ماڭا سوڭدىشىپ يوغان بىر كالا ھەيۋەتلىك مۇڭگۈزىنى دېۋەيلىگىنىچە زال ئىشىكىدىن ئۇچقانىدەك كىرىپ، پاتراقشىپ چاپقىنىچە ئىككى باسقۇچلۇق پەلەمپەيدىن سەكرەپ چىقىپ، خوجايىننىڭ ھاڭغىرقاي ئوچۇق تۇرغان ئىشىكىدىن

لوڭكىدە كىرىپ كەتتى. ئىشىكتىن كىرىشتىكى زالغا سىپىسلىق ھاۋارەڭ چاقچۇق ياتقۇزۇلغاندى. كالا مۇدۇرگەندەك بولۇپ قەدىمىنى ئاستىلىتىپ، كەينىگە تىرەجەپ تۇرۇپ قالدى. تېز - تېز كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان بىقىنىدىن، جاۋغايلىرىدىن ماغزاپ ئېقىپ، كۆزلىرى ئالايغان ئەلپازىدىن گويا ھازىرلا كۆرگەن نەرسىنى ئۈسۈپ ۋەيران قىلۇېتىدىغاندەك ئىدى. دەل شۇ پەيتتە يان تەرەپتىن قولىنى سۈرتكىنىچە خوجايىن چىقىپ كەلدى. ئۇ، ئېگىز بوي، قامەتلىك كىشى ئىدى. ئۇ، بەخىرامان ھالدا ئىشىك تەرەپكە ئىككى قەدەم مېڭىپ بولۇپ، بىردىنلا كۆزىنى چەكچەيتىپ:

— ۋايجان، كا... قا... قالا! — دەپ غەلىتە ئاۋازدا ۋارقىرۇەتتى.

خوجايىن بىلەن كالا بىرەر مېتىرچە ئارىلىقتا بىر - بىرىگە چەكچىيىپ قاراپ تۇرۇپ قېلىشتى. كالىنىڭ سەل ئېگىلگەن ئاجايىپ يوغان ھەم ئۇچلۇق مۇڭگۈزى قان ۋە كۈچكە تولغان ئاشۇ قامەتلىك بەدەننى ھازىرلا تېشىپ ئۆتىدىغاندەك تىترەيتتى. خوجايىننىڭ كۆزى مۇڭگۈزنىڭ ئۇچىغا تىكىلگەنىدى. خوجايىن ئاجايىپ چاققانلىق بىلەن قولياغلىقنى تاشلاپ، چاي شىرەسى ئۈستىدىكى چۇچىلىق داستىخاننى يۇلۇپلا ئالدى. زەر يىپتا تۇقۇلغان داستىخان ۋال - ۋۇل قىلىپ كەتتى.

پاھ، بىر قەپەس ئىسپانچە ئېلىشىش بولامدۇ، نېمە؟ دېگەن غەلىتە خىيال كاللامغا كەلدى. دېمىسىمۇ قالتىس ئادەمدە بۇ. ئەمەل سورۇنىدىكى رىقابەتلەردە، ھاراق ۋە چاقچاق سورۇنلىرىدا ئۇنىڭ كارامىتىنى كۆرگەنمىز. ئۆزۈمچە ھاياجانلىنىپ كەتتىم.

خوجايىن داستىخاننى بىردەم پوملاپ تۇتۇپ، بىردىنلا ئىككى قوللاپ بېشىدىن ئېگىز كۆتۈردى. داستىخان پەسكە سېلىنىپ كالىنى توسۇپلىۋالدى.

— داستىخاننى يانغا تۇتۇڭ، يانغا!

هایاجانلىنىپ توۋلاۋېتىپ، خوجایىننىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ قالدىم. خوجایىن داستىخان بىلەن ئۆزىنى توسقان پېتى ئاستا ـ ئاستا چېكىنمەكتە ئىدى.

كالىمۇ هامان ئىسپانىيەنىڭ كالىسى ئەمەستە. ئۇ، كەينىگە ئۆرۈلۈپلا، زال ئىشىكىدىن چىقىپ يان تەرەپتىكى قورۇق تامنى بويلاپ يۈگۈرۈپ كەتتى. كالا دوقمۇشتىن ئۆتۈپ كۆزدىن يىتىشىگە، تۇرقىدىن سەھرالىق ئوقەتچىلەرگە ئوخشايدىغان ئىككى كىشى، ئىدارە كۆزەتچىسى ۋە ئىككى ـ ئۈچ بىكارچى يۈگۈرۈپ يېتىپ كېلىشتى.

ـــ مۇشۇ يەردىن كالا ئۆتتىمۇ؟ ـــ دەپ هودۇقۇپ سورىدى كۆزەتچى.

ـــ هازىر بىزنىڭ بىنادىن چىقىپ ماۋۇ قورۇق تامنى بويلاپ چېپىپ كەتتى، ـــ دېۋىدىم، هەممەيلەن قورۇق تام تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈپ كېتىشتى، پاقلاندەك سېمىز بوۋاقنى كۆتۈرۈۋالغان بىر بالا باققۇچى ئايالمۇ ئۇلارغا ئەگىشىۋالغانىدى.

ئۇزاق ئۆتمەي كۆزەتچى بىلەن بىكارچىلار، بالا باققۇچى ئايال قايتىپ كېلىشتى.

ـــ قانداقراق كالىكەن، سىز كۆردىڭىزمۇ زادى؟ ـــ فورما كىيگەن كۆزەتچى مەندىن ئىنچىكىلەپ سوراشقا باشلىدى.

ـــ ئۇ راستتىنلا بىناغا كىردىمۇ؟ تېخى خوجايىننىڭ ئۆيىگە كىردى، دەڭ! بىر كىمگە زىيان يەتكۈزمىگەن بولسىلا مەيلىغۇ... ئىسسىقتا مۈگدەپ قاپتىكەنمەن، دەرۋازىدىن يوغانلا بىرنەرسە كىرگەندەك قىلىپ قالدى...

ئاڭغىچە كىشىلەر «ساۋۇت بوتكا» دەپ ئاتايدىغان دۇكانچىمۇ كېلىپ گەپكە ئارىلاشتى:

ـــ دۇكاننىڭ ئىشىكىدىن شۇنداق قارىسام، سېمونت يولدا بىر نەرسە چېپىپ كېتىۋاتىدۇ. بۇ شەھەردە كالا نېمە ئىش قىلىدۇ، كۆزۈمگە كۈپكۈندۈزدە جىن كۆرۈنۈۋاتقان ئوخشايدۇ،

دەپ ئىككى يېنىمغا تۆكۈرۈپ تۇرسام، ماۋۇلار كالىسىنى ئىزدەپ كېلىپ قالدى...

بالا باققۇچى ئايالمۇ ئۇنىڭغا ئۇلاپلا:

— شۇنداق يوغان تاغىل كالىكەن، مۇڭگۈزنىڭ يوغانلىقىچۇ تېخى. ھېلىمۇ خۇدايىم ساقلاپ بىرەر كىمنى ناكار قىلىپ قويمىدى.

— چۈش ۋاقتى بولغاچ، يولدا ئۇششاق بالىلارمۇ يوقكەن، دەڭلار...

شۇنداق دېيىشىپ تۇرساق، خوجايىن ھۆججەت سومكىسىنى كۆتۈرگىنىچە چىقىپ قالدى. كۆزەتچى ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ بېرىپ:

— ئاڭلىسام، ھېلىقى كالا... — دەپ گەپ باشلىۋېدى، قوشنام ئۇنى قاتتىق سىلكىدى:

— ھە، نېمە كالا، نېمە ئۇنداق تىلىڭلىنى چاينايسىلە! جۆيلۈۋاتامسىلە، نېمە؟ مېڭىڭلا، بېرىپ ئىشىڭلىنى قىلىڭلا!

كەچتە ئىشتىن چۈشۈپ كېتىۋاتسام، دەرۋازا تۈۋىدە بىر توپ ئادەم يىغىلىۋېلىپ، قىزىق پاراڭغا چۈشۈپ كېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدە كۆزەتچى، پېنسىيەگە چىققان ئىككى بوۋاي، «ساۋۇت بوتكا» ۋە ئۇ بىر قولۇق يېتىشتۇرگەن ئىككى - ئۈچ ئىچەرمەن، چىرايىدىن مەسئۇلىيەتچانلىق چىقىپ تۇرىدىغان يان قوشنام بار ئىكەن. ئۇلار مېنى كۆرۈپ كۈلۈشۈپ قاراپ تۇرۇشاتتى. ئۇدۇل كېتىۋەرسەم بولاتتى، ئەمما ئادىتىم بويىچە ئۇلارنىڭ يېنىغا باردىم.

— ھە، مانا تۇرسۇن ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپتۇ، ھېلىقى كالا دەل مۇشۇلارنىڭ بىناسىغا، يەنە كېلىپ ئۇدۇل خوجايىنىنىڭ ئۆيىگە ئۇسۇپ كىرىپتۇ، — دېدى كۆزەتچى مېنى گەپكە قىزىقتۇرۇپ.

ـــ تۇرسۇناخۇننى ئۇسۇپ ئۆرۈۋەتكىلى قىل قاپتۇ ئەمەسما، ـــ دېدى «ساۋۇت بوتكا». شۇ ئەسنادا سەل نېرىدا بالا كۆتۈرۈپ تۇرغان ئايالمۇ قېشىمىزغا كېلىپ سۆزلەپلا كەتتى:

ـــ تۇۋا، شۇنداق يوغان كالىكەنكى، مۇڭگۈزىنىك ئۇزۇنلۇقىلا بىرەر ـ ئىككى مېتىر كېلەمدىكىن، دەيمەن. ئادەمنى ئەمەس، بىرەر بىنانىمۇ ئۇسسۇپ ئۆرۈۋەتكۈدەك پەيلى بار، جۇما.

ھەممىسى ھەجىيىشىپ ئاغزىمغا قاراپ تۇرۇشاتتى. مەنمۇ ھەجايدىم. ئەمما خوجايىنىنىك چۈشتىكى ئەلپازىنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرۈپ زۇۋان سۇرمىدىم.

ـــ ھە، شۇنداق قىلىپزە، كالا ئۇدۇل خوجايىنىنىك ئۆيىگە كىردى، دەك، يامانلىقىنى. كۆزى بار ئىكەن جۇمۇ كاساپەتنىك.

ـــ ھەي قويۇڭلا، شۇنداقمۇ بىمەنە گەپ بولامدۇ، كالا دېگەننىك چوك يولنى تاشلاپ بىناغا، يەنە كېلىپ ئۆيگە ئۇسۇپ كىرىشى ئادەمنىك ھېچ ئەقلىگە سىغمايدۇ، جۇمۇ.

يان قوشنامنىك گەپ قىلغاندىكى تەلەپپۇزى بىردىنلا قېنىمنى قىزىتىپ قويدى.

ـــ بەزىدە شۇنداق ئەقىلغە سىغمايدىغان ئىشلارمۇ بولۇپ قالىدىكەن. ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرمىگەن بولسام، مەنمۇ ئىشەنمەيتتىم.

ـــ مانا مەنمۇ كۆردۈم. بالا ئۇخلىماي خەقىشلىك قىلىپ، يولنىك چېتىدە مېڭىپ يۈرەتتىم، كالا پاتراقشىپ چاپقىنچە ئۇدۇل ئاشۇ بىناغا كىرىپ كەتتى. ۋات ئىسسىت، دەپ قالدىم. تىللا خانمنىك يۈرىكى ئاجىز ئىدى، ھېلىمۇ ياخشى ئۇنىڭغا ئۇچراپ قالماپتۇ...

ـــ ئۇنداق بولسا، ئۇ ئۆيگە كىرىپ بىرەر قۇر ئايلىنىۋېتىپ چىقىپ كېتىپتۇ ـ دە. قارىسا ھەممە يەر ۋال ـ ۋۇل قىلىپ تۇرغان، ئەسكىلىك قىلىشتىن ئەيمەنگەندۇ، تايىنلىق.

ـــ ئىشىك تۈۋىدىلا توختاپ قالدى، سىيرىلىپ ماڭالمىدى بولغاي، يا ئالدىغا ماڭماي، يا ئارقىسىغا يانالماي تۇرەجەپ بىردەم تۇردى...

ـــ بىرەرسى چىقىپ قالمىدىمۇ؟

ـــ چىقتى. خوجايىن ھاجەتخانىدىن قولىنى سۈرتكىنىچە چىقىپ كەلدى، كالىنى كۆرمەي، ئالدىغا ئىككى قەدەم مېڭىپ بولۇپ، ئاندىن كۆردى.

ـــ ۋارقىراپ تاشلىمىدىمۇ؟

ـــ ۋارقىرىدى. «كالا» دەيمەن دەپ «قا... قالا»! دەپ ۋارقىراپ تاشلىدى.

ـــ ھا ـ ھا ـ ھا... تازا قورقۇپتۇ ـ دە...

ـــ كىملا بولمىسۇن قورقىدۇ. بىزدەك ئادەملەر بولساق، قورقۇپ يۈرىكىمىز يېرىلىپمۇ كېتەر ئىدى.

ـــ خوجايىن دېگەن خوجايىن ـ دە.

ـــ قالتىس ئادەم جۇمۇ...

ـــ شۇنداق چەبدەسلىك بىلەن شىرە ئۇستىدىكى داستىخاننى ئالدى ـ دە، بېشىدىن ئېگىز كۆتۈردى.

ـــ پاھ، ما يۈرەكنى!

ـــ مەن تېخى خوجايىن چەت ئەلگە چىققاندا ئۆگىنىپ كەلگەن بولسا، بىر قەپەس ئىسپانچە ئېلىشىش بولىدىغان بولدى، دەپ ھاياجانلىنىپ كېتىپتىمەن.

ـــ شۇنداق قىلسىمۇ قىلىدۇ، جۇمۇ.

ـــ بىزنىڭ خوجايىن بەك قاۋۇل ـ دە.

ـــ ھەم بەك چاقچاقچى...

ـــ خوجايىن داستىخاننى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرگەن پېتى كەينىگە چېكىنىپ، شارتتىدە يانغا بۇرۇلدى ـ دە، ئۆيگە كىرىپ ئىشكىنى تاقىۋالدى.

ـــ ھا ـ ھا ـ ھا... قاراڭلار، ماۋۇ پەم ـ پاراسەتنى.

ـــ ھى ـ ھى ـ ھى... بىكار باشلىق بولمىغان ـ دە... كالىچۇ؟

ـــ كالىمۇ شارتتىدە بۇرۇلۇپلا چېپىپ چىقىپ كەتتى. ئارقىسىدىن قارىسام، بىنانىڭ كەينىگە ئۆتۈپ قورۇق تامنى بويلاپ چېپىپ كېتىۋاتىدۇ، ئاڭغىچە سىلەرمۇ كېلىپ قالدىڭلار...

بىز قىزىق پاراڭلىشىۋاتقاندا، توپقا قوشۇلغان بىر نەچچەيلەن قىزىقىپ سورىغىلى تۇردى.

ـــ نېمە كالا؟ نەدىن كەلگەن كالىكەن ئۇ؟

ـــ سەھرالىقلار سېتىۋېلىپ يۈرتىغا ئېلىپ كېتىۋاتقان كالىكەن، مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ماشىنا بۇزۇلۇپ قېلىپ...

كۆزەتچى بىلەن «ساۋۇت بوتكا» ھېكايىنى باشتىن باشلىغىلى تۇرۇۋېدى، ئايالىمنىڭ كېچىلىك ئىسمېنىدا ئىشلەيدىغانلىقى، كەچلىك تاماقنى ئۆزۈم ئېتىشىم كېرەكلىكى ئېسىمگە كېلىپ، دەرھال ئۆيگە قاراپ ماڭدىم. ئىشىك ئالدىدا سومكىسىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ مېنى ساقلاۋاتقان ئوغلۇمنى كۆرۈپ بىردىنلا: ھېلىقى كالا ئوغلۇم مۇشۇنداق ئولتۇرغان چاغدا كېلىپ قالغان بولسىچۇ... دېگەن خىيال كەلدى ـ دە، كۆڭلۈم باشقىچە بولۇپ ئوغلۇمغا ئىچىم ئاغرىپ كەتتى. كەچتە ئوغلۇمغا ئامراق غىزاسىنى ئېتىپ بېرىپ، تېلېۋىزور كۆرگەچ ئۇنىڭ يېنىدا ياتقان ۋاقتىمدا، بۇ بىر كۈندە يۈز بەرگەن ھەممە ئىش ئېسىمدىن كۆتۈرۈلگەنىدى.

*　　*　　*

بىر كۈنى كەچتە ئايالىم: تىللاخان ئاچام چاقىرتىپتۇ، نېمە گېپى باردۇ، دەپ چىقىپ كېتىپ ئۆڭشۈلى يوقلا يېنىپ كىردى. بىر نەرسە دەرمىكىن، دەپ تېلېۋىزورنىڭ يېنىدا ساقلاپ

ئولتۇرسام، ماڭا قاراپمۇ قويماي، ئاشخانىغا كىرىۋېلىپ دومسىيىپ كىر يۇيغىلى تۇردى. ئارقىسىدىن كىرىپ: «نېمە بولدى» دەپ سورىسام، قولىدىكى داسنى «پالاققىدە» قويۇپ:

— سىززە، زادى ئادەم بولمايسىز، نېمىدەپ ئاغزىڭىزنى يىغماي، خەقنىڭ كەينىدە يوقلاڭ گەپ قىلىپ يۈرىسىز؟ باشقا ئادەم ئەمەس، يەنە كېلىپ دۆلەت ئاكىنىڭ كەينىدىن! — دەپ قاينىپلا كەتتى.

— مەن؟... دۆلەت ئاكىنىڭ كەينىدىن...؟ مەن نېمە دەپتىمەن؟

— نېمە دەيدۇ، خۇدايىم... يوقلا بىر گەپنى تېپىپسىزغۇ. كۆپكۆندۈزدە بىزنىڭ بۇ بىناغا بىر كالا كىرىپتىمىش، ھە تېخى، دۆلەت ئاكىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ ئۇنى قوغلاپ كېتىپتىمىش... تىللاخاچام: «تۈرسۇننى خېلى تۈزۈك بالا دېسەم، تازا بىر ئوڭ ـ تەتۈرىنىڭ تايىنى يوق نېمىكەنغۇ» دەپ بەك خاپا بولدى، دېمىسىمۇ...

— توختا، توختىغىنا، دۆلەت ئاكام بارمىدى؟ ئۇ نېمە دېدى؟

— نېمە دەيتتى؟ تۈرسۇن كۆپكۆندۈزدە تولا جۆيلۈپ يۈرمىسۇن، دەيدۇ!

تىلىم تۇتۇلۇپ پېشانەمگە پاققىدە بىرنى قويدۇم. ئايالىمۇ ماڭا قاراپ بىردەم تۇرۇپ كېتىپ، يۇمشاق ئاھاڭدا:

— مەن ئۇلارغا: «مەن تۈرسۇننى چۈشىنىمەن، ئۇ، قارىسىغا سۆزلەپ يۈرىدىغان ئادەم ئەمەس، بۇ يەردە چوقۇم ئويۇن بار» دېدىم. ماڭا قارىڭا، سىزگە بىرسى زىيانكەشلىك قىلىۋاتامدۇيا؟

مەن ئايالىمغا شۇ كۈنى بولغان ئىشنى يېپىدىن يېڭىسىغىچە سۆزلەپ بېرىۋېدىم، ئايالىم تۇرۇپ كېتىپ:

— باشقىلارمۇ كۆرۈپتىكەنغۇ. ئۇنداق بولسا، سىز ياۋاشلىق قىلىپ تۇرماي، گۇۋاھچىلارنىڭ ئالدىدا ئۆزىڭىزنى ئاقلاڭ، — دېدى.

ـــ مانا، خوتۇن كىشىلىكىڭنى قىلغىلى تۇردۇڭ. دۆلەت ئاكام ئۆزى مېنى «جۆيلۇپتۇ» دەپ يۇرگەن يەردە كىم ئوتتۇرىغا چىقىپ بىرنەرسە دېيەلەيدۇ.

ئىككىمىز خېلىغچە ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدۇق. ئاخىرى ئايالىم ئېغىز ئاچتى:

ـــ بۇغۇ چوڭ ئىشمۇ ئەمەسكەن، ئەگەر كالا بىزنىڭكىگە كىرىپ هېلىقى هۇنەرنى سىز كۆرسەتكەن بولسىڭىز ئىدى، دۆلەت ئاكام خەقنى بىرەر يىل كۇلدۇرەتتى... بوپتۇ، كەچۈرۈمۇ سورىماي، ئۆزىڭىزنىمۇ ئاقلىماي، هېچ ئىش بولمىغاندەك يۇرىۋېرىڭ، سىزدە گۇناه يوقكەن.

* * *

كېيىن مەن مۇشۇ گەپلەرنى تالاي قېتىم ئەسلەپ ئۆزۈمگە: «راستىنلا مەندە گۇناه يوقمۇ؟»، «شۇچاغدا، كەچۈرۈمۇ سورىماي، ئۆزۈمنىمۇ ئاقلىماي يۇرگىنىم توغرا بولغانمۇ؟» دەپ سوئال قويدۇم ۋە سوئالىمغا ئېنىق جاۋاب تاپالمىدىم. گۇناهىم بارمىكىن دېسەم يوقىتەك تۇرىدۇ، يوقمىكىن دېسەم بارەك، تۇرمۇشتىغۇ هەرقانداق ئادەم ئۇشتۇمتۇت بىرەر خېيىم ـ خەتەرگە ئۇچراپ قالمايمەن، دېيەلمەيدۇ. خېيىم ـ خەتەردىن ھەممە ئادەم قورقىدۇ، تېخى كۆپىنچە كىشىلەر قورققىنىدىن ئەقلى ـ هوشىنى يوقىتىپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي قالىدۇ. ئۇلارغا سېلىشتۇرغاندا دۆلەت ئاكامنى كارامەت قاملاشتۇردى، دېيىش كېرەك. ئەنە شۇنداق قاملاشتۇرۇپ ئۆزىنى قوغداشمۇ بىر ماھارەت. ئاشۇ چاغدا مەن دۆلەت ئاكامغا هەقىقەتەن قول قويغانىدىم. كېيىن باشقىلارمۇ قايىل بولۇشتى. دېمىسىمۇ، باشقىلىرىمىز شۇنداق قىلالىسا، تازا ماختانغان بولاتتىغۇ، لېكىن...

* * *

كېيىن ئىشلار بىردىنلا مۇرەككەپلىشىپ كەتتى. يېقىنلىرىم ئالدىمنى توسۇپ:

ــ ھەي تۇرسۇن، سەن دۆلەت ئاكامنى كالا قوغلاپ كەتتى، دەپ يۇرۇپسىنا، بۇ ھىندىستان بولمىسا...

ــ نېمىشقا بۇنداق غەلىتە گەپلەرنى قىلىپ يۇردۇڭ، بۇ شەھەردە كالا نېمە ئىش قىلسۇن، ــ دېيىشتى.

بەزىلىرى ھېسداشلىق قىلغان بولۇپ قەستەن گەپ ئالماقچى بولاتتى. مۇنداقلارنىڭ بەزىلىرىگە گەپ قىلغۇمۇ كەلمەيتتى. بەزىدە تۇرۇپلا ۋىجدانىم قاينىپ، ئىشىنىڭ ھەقىقىتىنى سۆزلەپ كېتەتتىم. بارا ـ بارا «يېقىن» لىرىمغا قىلىپ بەرگەن ھەربىر ئېغىز سۆزۈمنىڭ ئەتىسىلا ئىدارىدە ھەممە ئادەمنىڭ ئاغزىدا يۈرگىنىنى، مېنىڭ سۆزۈمگە ھېچكىمنىڭ ئىشەنمەيدىغانلىقىنى ياكى ئىشەنگۈسى يوقلۇقىنى كۆرۈپ يەتتىم. دوستلىرىم بىلەن «يېقىنلىرىم» ناھايىتى تېزلا مەندىن يۈز ئۆرۈشتى، دۈشمەنلىرىم قىن ـ قىنىغا پاتماي قېلىشتى. بىر كۈنى ئىشتىن چۈشۈپ دەرۋازا ئالدىغا كەلسەم، بىر توپ ئادەم تازا قىزىق پاراڭغا چۈشۈپ كېتىپتۇ. كۆزەتچى ئاغزىدىن كۆپۈك قاينىتىپ:

ــ توۋا دەڭلار، بۇ شەھەردە كالا نېمە ئىش قىلىدۇ، مانا مەن مۇشۇ يەردە تۇرۇۋاتقان ئون يىلدىن بېرى... ــ دەپ قاياۋېتىپتۇ. دەرھال ئۆزۈمنى بىر دۇكانىنىڭ ئىچىگە تارتىپ قۇلاق سالسام، «ساۋۇت بوتكا:»

ــ ئاشۇ ئالىقاپىنىڭ گېپىگە ھەممىمىز ئىشىنىپ قاپتۇق ئەمەسمۇ. ئەمەلىيەتتە نەدىمۇ ئۇنداق ئىش بولسۇن، بولسا قېنى كىم كۆرۈپتۇ، ــ دېدى.

ــ ئادەم دېگەن گېپىم بار، دەپ ئاغزىغا كەلگەننى سۆزلىسە

قانداق بولىدۇ. قايسى كۈنى، مۇشۇ يەردە ھېلىقى گەپ بولغان كۈنى خوجايىننىڭ ئۆيىگە كىرسەم... خوجايىن ئاڭلاپ ناھايىتى تېرىكتى. دېمىسىمۇ بۇ دېگەن رەھبەرنىڭ ئابرۇيىنى چۈشۈرمەكچى بولغانلىقتە!

بۇ، يان قوشنامنىڭ ئاۋازى ئىدى. ئۇنىڭغا ئۇلاپلا بالا باققۇچى ئايالنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

ـــ مۇشتتەك تۇرۇپ ئەجەب ئالا نىيەت بالىكىنا ئۇ! قاراپ تۇرۇپ دۆلەت جۇيجاڭنى قولىغا داستىخان ئېلىپ كالا بىلەن چەت ئەلچە ئۇسسۇل ئويناندى، دەۋاتامدا! توۋا دەيمەن، توۋا. مەنغۇ بۇ شەھەرگە كەلگەندىن بېرى كالا كۆرۈپ باقمىدىم، كالا دېگەن سەھرادا بولمامدىغان...

دۇكاننىڭ تار، قاراڭغۇ دالىنىدا قېتىپ تۇرۇپلا قالدىم. دۇكانغا ئالدىراپ كىرىپ ـ چىقىپ يۈرگەنلەر مېنى ئۇيان ـ بۇيان سوقۇپ يىقىتۇەتكىلى تاس قالاتتى. كۆزۈمگە ھېچنەرسە كۆرۈنمەيتتى، ھېچنەرسە ئويلىيالمايتتىم، پەقەتلا قۇلاق تۇۋىمدە بايىقى نەپرەتلىك ئاۋازلار ياڭرايتتى. تىترەپ تۇرغان قوللىرىم بىلەن موخورکا يۆگەپ، ئاچچىق ئىسىنى كۇچەپ ئىچىمگە تارتتىم. ئاغزى ـ بۇرنۇمدىن پۈرقىراپ چىقىۋاتقىنى قاپقارا ئىس، ئىچىمگە توشۇپ كەتكەن دەرد ـ ئەلەمدەك قىلاتتى. باشقىلارنىڭ گېپى يېنىمدىن ئۆتكەن بولسا، ھەممىدىن بەك يان قوشنامنىڭ گېپى جېنىمدىن ئۆتكەنىدى. نەچچە يىلدىن بېرى بىر ـ بىرىمىزگە ھال ـ مۇڭ بولۇپ، ئۇرۇق ـ تۇغقانىدەك ئۆتكەن يان قوشنامنىڭ بىقىنىمدىن پىچاق ئۇرۇشنى ئەسلا ئويلىمىغانكەنمەن.

ئاستا ـ ئاستا تىنچلاندىم. خەپر، بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتەر، سۆزلەپ ـ سۆزلەپ ئۇنتۇپمۇ قېلىشار، بۇ ئۇزۇن جاھانغۇ، دەيتتىم.

توپلاشقانلارنىڭ يېنىدىن بېشىمنى تىك تۇتۇپ ئۆتۈپ

كەتتىم. ئۆيگە كېتىۋېتىپ كاللامغا بىر سوئال كەلدى: «ئەگەر مەن كۆرگەن ئىش يان قوشنامغا ئوچرىغان بولسىچۇ...؟ بەلكىم ھېچ ئىش كۆرمىگەندەك ئاغزىنى چىڭ يۇمۇپ يۈرگەن بولاتتى...ياق! خوجايىن باتۇرلۇق بىلەن كالىنى بىنادىن قوغلاپ چۈشۈرۈپ، كۆپچىلىكنىڭ ھاياتى ۋە مال ـ مۈلكىنى قوغدىدى، دەپ تەشۋىق قىلغان بولاتتى. توغرا، شۇنداق قىلاتتى. شۇنداق ئىشلار نېمىشقا خىيالىمغا كەلمەيدىكەن؟» بىردىنلا كۈلكەم قىستاپ ئىچ ـ ئىچىمدىن كۈلكە قاينىپ چىقتى.

ـــ ھى ـ ھى ـ ھى...

بىنانىڭ ئىشىكىدە ئالدىمغا ئوچرىغان ئايال، يان قوشنام پاتەمخان كۆزۈمگە قورقۇمسىراپ بىر قاراپ قويۇپ، قايسى كۈنى مەن كالىدىن قورقۇپ قاچقاندەك ئالدىمدا پاتىراقشىپ قېچىپ ئۆيگە كىرىۋالدى. ئىشكىنى ئېچىۋاتقىنىمدىمۇ ئىشكىنى قىيا ئېچىپ ئوغرىلىقچە ماڑىلاپ تۈردى. پاكار، دوغلاق كەلگەن بۇ ئايالنىڭ ئۈچ بۇرجەك يۈزى، كىچىك، ھەربىكەتچان كۆزلىرى، بوينى ۋە پۈت ـ قوللىرىنى ئىتتىك ئۈيان ـ بۇيان سوزۇپ، ئىتتىك يىغىۋېلىشلىرى كىشىگە چاشقاننىلا ئەسلىتەتتى.

ـــ مىيا...ۋ، مىيا...ۋ، مىيا...ۋ...

شۇنچىلىك ئوخشىتىپ مىياڭلىۋەتتىمكى، ئىسسىت، ئوغلۇم يېنىمدا بولغان بولسا نەقەدەر خۇشال بولغان بولاتتى ـ ھە.

* * *

كېيىنكى كۈنلەردە كىشىلەرنىڭ قورقۇپ قاراشلىرىدىن، مېنى كۆرسە ئىتتىك ئۆزىنى ئېلىپ قېچىشلىرى ياكى زورۇقۇپ بىر ـ ئىككى ئېغىز ئەھۋال سوراپلا كېتىپ قېلىشلىرىدىن يەنە قانداقتۇر بىر پېشكەللىكنى سەزگەندەك بولدۇم. بىر كۈنى ئىشتىن كەلسەم، دۆلەت ئاكام تۆمۈر ئىشكى ۋالىلداپ تۇرىدىغان

يېڭى پولات ئىشىكىكە ئالماشتۇرۇلۇپتۇ. ئەتىسى يان قوشنامۇ تۆمۈر ئىشىكىنى ئالماشتۇردى. ئۇنىڭ ئىشىكى دۆلەت ئاكامنىڭكىدىن ئاددىيراق، ئەمما سىرتىغا خەنزۇلارنىڭ جىننى قورقۇتىدىغان ئىلاھىنىڭ باش شەكلى ئورنىتىلغانىدى. ئۇلارنىڭ پولات ئىشىكى دائىم دېگۈدەك تاقاقلىق تۇراتتى. ئۇچرىشىپ قالساق، ئەرلىرىلا ئەمەس، خوتۇنلىرىمۇ كۆرمەسكە سالاتتى. فورما كىيگەن مۇھاپىزەتچىلەرمۇ پات - پات ئۆيىمىزنىڭ ئەتراپىنى چۆرگىلەپ تۇرىدىغان بولۇپ قالدى.

«تېررورچىلار سەل ئەدەپ قالغان ئوخشايدۇ» دەپ پەرەز قىلدىم. يەنە بىر قېتىم بالا باققۇچى ئايالنىڭ مېنى كۆرۈپ، يولدا تايتاڭلاپ كېتىۋاتقان بالىنى كۆتۈرۈپلا قاچقاندەك كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ سەل ئەجەبلەندىم. يەنە بىر تۈرۈپ ئۇمۇ ئادەمدە، بەلكىم ئىككى يۈزلىمىلىك قىلغىنىدىن خىجىل بولۇۋاتسا كېرەك، دەپمۇ ئويلىدىم. شۇ ئاردا روزى ھېيتىمۇ كېلىپ قالدى. ھېيتنىڭ تۇنجى كۈنى بىزنىڭ بىنانىڭ ئالدىدا پەتىچىلەر ئۆچرەتتە تۇرغىدەك بولۇپ كېتىشتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئاياللىرىنى چىرايلىق ياساندۇرغان تەڭتۇشلىرىمۇ بار ئىدى. ئەمما بۇ قېتىم ئۇلار مېنىڭ ئىشىكىمگە قاراپمۇ قويۇشمىدى.

بىر كۈنى ئايالىم سىرتتىن كىرىپلا ماڭا سەپسېلىپ قاراپ كەتتى. يۈرۈش - تۇرۇش، ئولتۇرۇش - قوپۇشۇم، چاي ئىچىشىم، تاماق يېيىشىمگە زەن سالدى. ھاجەتخانىغا كىرسەم، ئالايىتەن كەينىمدىن كىرىپ قاراپ باقتى. ئوغلۇم ئۇخلاپ بولغاندىن كېيىن يېنىمغا كېلىپ ئولتۇرۇپ:

— تۇرسۇن، راست گېپىڭىزنى ئېيتىڭا، يېقىندىن بۇيان مىجەزىڭىز قانداقراق؟ كۆزىڭىزگە باشقىچە بىر نەرسىلەر كۆرۈنمەيدىغاندۇ؟ — دەپ سورىدى.

— نېمە دەيدۇ ماۋۇ! مىجەزىمنىڭ قانداقلىقىنى سەن

بىلمەمسەن؟ مېنىڭ كۆزۈمگە نېمە كۆرۈنىدىكەن، يەنە شۇ كالىنىڭ گېپىمۇ؟ قويە شۇ گەپنى، مەنمۇ ھېچنىمىنى كۆرمىگەن بولاي.

ـــ كالىنىڭ گېپىگىغۇ ئىشەنگەن ئىدىم. بىراق... بەزىلەر سىزنى ئۆزى بىلەن ئۆزى سۆزلىشىدىغان، ئۆزىچە كۈلىدىغان بولۇپ قاپتۇ، شۇڭا كۆزىگە كالا كۆرۈنگىنىمۇ بىكار ئەمەس، دېيىشىۋاتىدىغۇ؟ ئادەمنى قورقۇتماي راست گېپىڭىزنى قىلىڭە، زادى...

ـــ ئەخمەق. مەن شۇ ھالەتتە بولسام، سەن بىلەن مۇشۇنداق پاراڭلىشىپ ئولتۇرارمىدىم؟ تولا بېشىمنى ئاغرىتمىغىنا. شۇنداق دېگەنلەر ئۆزلىرى ئىلىشپ قاپتۇ.

ـــ سىز شۇنداق دېگىنىڭىز بىلەن، پاتىمخان ئاچام ئۆيىمۇ ئۆي كىرىپ: «تۇرسۇن كېتىۋېتىپلا ئۆزى بىلەن ئۆزى كۈلىدىغان، مۇشۇكتەك مىياڭشىيدىغان بولۇپ قاپتۇ» دەپ نامىڭىزنى سېستىپ بوپتۇ. سىززە...

ـــ خەقلەر شۇ خوتۇنىنىڭ گېپىگە ئىشىنەرما؟

ـــ ئارقىسىدا ئېرى، دۆلەت ئاكام بىلەن پاتىمخان ئاچاملار تۇرسا، ئۇنىڭغا ئىشەنمەي سىزگە ئىشىنەمدۇ ئەمىسە.

يېتىپ بولغاندىن كېيىنمۇ ئايالىم: «سىز بىر نېمە بولۇپ قالسىڭىز، مەن قانداق قىلىمەن، بالا تېخى كىچىك تۇرسا» دەپ خىلىغچە يىغلىدى.

*　　*　　*

يېقىندىن بۇيان ئۆزۈمچە ساراڭلارغا ھېسداشلىق قىلىدىغان بولۇپ قالدىم. قارىغاندا، ساراڭلارنىڭ كۆپ قىسمى ئادەملەرنىڭ رەزىللىكىدىن شۇنداق بولۇپ قالسا كېرەك. ھەيرانمەن، «ساراڭ» بولۇپ قاپتۇ، «سۆزلەپ قاپتۇ» ياكى «ئوڭ ـ تەتۈر» بولۇپ قاپتۇ

دېگەندەك گەپلەر شامالدا تارالغاندەك شۇنداق تېز تارىلىدىكەن، ياكى بۇ بۇگۈنكى ئۇچۇر دەۋرىنىڭ ئەۋزەللىكىمىكىن. بۇ ئالاھىدە ئاتاق بىر ئادەمنى ئەقەللىي ئادەملىك ئىززەت ـ ھۆرمىتىدىن، ئىنسانىي ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىدىكەن. كىشىلەر سەندىن قاچىدىكەن، نورمال گەپلىرىگگە ھەجىيىشىپ بىر ـ بىرىگە كۆز قىسىشىدىكەن، رەزىل ـ شاللاق ئادەملەر سېنى مايمۇن ئويناتقاندەك ئويناتماقچى بولۇشىدىكەن. بىر ئادەمگە ئۆزى خالىغانچە مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن باھا بېرىشىپ، ئاشۇ باھالارغا ئۆزلىرىچە ئىشىنىپ، ئۇنى ئەڭ تېز سۈرئەتتە تارقىتىپ، ئېچ پۇشۇقىنى چىقىرىشىدىكەن. باشقىلارنىڭ بەختسىزلىكى ھېسابىغا روھىي جەھەتتىكى تەڭپۇڭلۇقىنى ساقلىماقچى بولۇشىدىكەن. قان چىقارماي جان ئالمىدىغان بۇنداق ئادەملەر، بۇنداق مەسئۇلىيەتسىزلىكلەر، ئىنسانىيەتنىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى شۇ قەدەر دەپسەندە قىلىشلار ھېچقاچان، ھېچقانداق قانۇننىڭ جازاسىغا ئۇچرىمايدىكەن.

شۇنىڭغا ھەيرانمەنكى، شۇنچە ئادەملەر ئېچىدىن بىرەرسىمۇ: «ئەمەلىيەت راستىنلا شۇنداقمىدۇ؟» دېمەيدىكەن.

خىيالىم شۇ يەرگە يەتكەندە ئىختىيارسىز بىر زامانلاردا ئىستېداتى، تۇز كۆڭۈللۈكى بىلەن داڭق چىقارغان، مۇشۇ كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا ياشاشقا ئامالسىز قېلىپ، ھەسرەت ـ نادامەت چېكىپ ۋاقتىسىز ئۆلۈپ كەتكەن بىر كىشىنى، قۇرۇق تۆھمەتلەرنىڭ قۇربانى بولۇپ يېرىم ھاياتىنى روھىي كېسەللەر دوختۇرخانىسىدا ئۆتكۈزگەن يەنە بىر بەختسىز سەنئەتكارنى ھېسداشلىق ئىچىدە ئەسلىدىم. تارىختىكى ئۆزۈم بىلىدىغان نۇرغۇن مىساللارنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈردۈم. ھېيلىگەر، رەزىل ئادەملەرگە ئالدىنىپ، سەممىي، ئاق كۆڭۈل ئادەملەرگە ئۇۋال قىلىش ئىنسانىيەتنىڭ تارىخىي ئاجىزلىقى ئىكەنلىكى، شۇنداقلا ئۆزۈمنىڭ ئۇۋال قىلىنغان تۇنجى ھەم ئاخىرقى سەممىي ئادەم

ئەمەسلىكىمنى تونۇپ يېتىش ماڭا غايەت زور تەسەللى بولدى.

*　　*　　*

كۈتمىگەندە يۈرتۈمدىن تاغام كېلىپ قالدى.

ــ سىلەرنى كۆرۈپ كېلەي، دېدىم. يېقىندىن بېرى ئاچام تولا چۈشۈمگە كىرىدىغان بولۇپ قالدى. سىلەردىن ئەنسىرەپ زادىلا ئولتۇرالمىدىم، ــ دېدى. ئەمما تاغامنىڭ بىزدىن ئەنسىرەپلا كېلىپ قالىدىغان ئادەم ئەمەسلىكى ماڭا ئايان.

تاغام يەنىلا بۇرۇنقى تاغام ئىدى. پەقەتلا ئۇنىڭ ئۆتكەن قېتىم كىيىپ كەلگىنى چىمەن دوپپا بولسا، بۇ قېتىم يېشىل دۇخاۋا دوپپا، ئۆتكەندە ئۈچىسىغا كونا توپىرەڭ سارجا تۈجۈركا كىيگەن بولسا، بۇ قېتىم كۈلرەڭ مېترو تۇجۇركا، ئۆتكەن قېتىم ئىچىگە ئىككى چاپان، بىر مايكا كىيگەن بولسا، بۇ قېتىم بىر چاپان بىر مايكا كىيىۋالغانىدى. مىسرەڭ چىرايىدىكى قورۇقلار تېخىمۇ كۆپىيىپ، قىپقىزىل كۆزلىرى تېخىمۇ غىلايىلىشىپ كەتكەنىدەك كۆرۈنەتتى. تاغام كۆپىنى كۆرگەن ئادەم بولغاچقىمىكىن، ماڭا بەك سىنچىلاپ قاراپ كەتمىدى، ئالدىمدا پۇل تاپار ئوغۇللىرىنى ئۆتكەنىكىدەك ماختاپمۇ كەتمىدى. ماڭا مېھرىبانلىقى تۇتۇپ كەتكەنلىكىدىنمۇ ياكى يىللار ئۇنىڭ قەددىنىلا ئەمەس، روھىنىمۇ پۈكۈپ قويغانلىقىدىنمۇ، ئۇنىڭ كۆزىدىكى مېنى مەنسىتمەسلىككىمۇ، ئىچ ئاغرىتىشقىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان ھېلىقى ئىپادە پەقەت بىر قېتىملا غىل ـ پال چاقناپ يوق بولۇپ كەتتى. ئۇ ئاشخانىغا كىرىۋېلىپ، ئايالىم بىلەن كۈسۈرلاشقاندىن باشقا چاغلاردا بازارغا چىقىپ كېتىپ ئايلىنىپ يۈردى. ھەر كۈنى كەچتە تۆردىكى كۆرپىدە تۈگۈلۈپ ئولتۇرۇپ، دوپپىسىنى تىزىغا كىيدۈرۈۋېلىپ، تۈكسىز بېشىنى سىلىغاچ:

ــ ياپىرىم، بۇ ئۇرۇمچى بىر قارىساڭ توختىمايا

ئۆزگىرىپ، كۈندىن ـ كۈنگە زورىيىۋاتقان ئاجايىپ يوغان مەخلۇققا ئوخشايدىكەن. ئۇنىڭدىكى بىنالارنىڭ ئېگىزلىكى، ماشىنىلارنىڭ كۆپلۈكى، چۈمۈلىدەك مىغىلدىشىپ، پاتماي يۈرگەن ئادەملەر... ھەر كۈنى چۈشتە بۇ چۈمۈلىلەر ئېگىز بىنالاردىن چىقىشىپ ئاشخانىلارغا ئاقىدىكەن. ئېگىزدىكى ئاشخانا، پەستىكى ئاشخانا، ئالىي ئاشخانا ... ھەممىسىگە تولۇپ شالاپلىتىپ يەيدىكەن. خۇددى پۈتۈن جاھاننى يالماپ قۇرۇتۇۋېتىدىغاندەك يەپ توختىمايدىكەن. شۇنىڭغا قاراپ ئادەمگە بۇ جاھاندا ھېلىمۇ يەيدىغان نەرسە تۇگەپ قالمايدىكەن، دەپ قالىدىكەن... ــ دەيتتى. جەنۇبتىكى كىچىك شەھەرلەر بىلەن ئۇرۇمچىنى، دېھقانلار بىلەن بۇيەردە ياشاۋاتقانلارنى سېلىشتۇرۇپ: «پۈتۈن شىنجاڭدىكى بايلىق، راھەتنىڭ ھەممىسى مۇشۇ ئۇرۇمچىدىكەن. شۇڭا ھەممە ئادەم بۇ يەرگە كېلىۋالىدىكەن...» دەپ تەھلىل قىلىپ كېتەتتى. بىرەر ھەپتىلەردىن كېيىنكى بىر ئاخشىمى تاغام ئاخىر راست گېپىنى قىلىپ، ئەسلىي مۇشۇ يەردىن جەنۇبقا تۇغقان يوقلاشقا بارغان بىرەيلەندىن مېنى «ساقسىز بولۇپ قاپتۇ» دەپ ئاڭلاپ تۇغقانلارنىڭ ناھايىتى قايغۇرغانلىقىنى، ئۆزىنىڭ ھەممەيلەنگە ۋاكالىتەن مېنى كۆرگىلى، زۆرۈر تېپىلسا يۇرتقا ئېلىپ كېتىپ داۋالاتقىلى كەلگەنلىكىنى، ئەمما كەلگەندىن بۇيان مېنىڭ روھىي ھالىتىم، گەپ ـ سۆزۈمدە ھېچقانداق نورمالسىزلىقنى بايقىمايى خاتىرجەم بولغانلىقىنى ئېيتتى. ئاخشىمى ئىككىمىز ئۇزاق مۇڭداشتۇق. تاغام گېپىمنى زەن قويۇپ ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن:

ــ بۇ ئىشنى تۈزگىلى بولىدۇ، يولىمۇ بەك ئاددىي. ئۆزلىرىنىڭ گېپىنى ئۆزلىرىگە قايتۇرۇپ بېرىمىز شۇ. بىر ئاخشىمى ئىككىمىز بىللە دۆلەتئاخۇنىنىڭكىگە كىرىمىز، ماۋۇ يان قوشنىڭنىمۇ چاقىرىمىز. مەن ئۇلاردىن كەچۈرۈم سوراپ،

ئۆتكەنلەردە تۇرسۇناخۇنلىڭ تازا مىجەزى يوق بولۇپ قالغانىكەن، شۇڭا كۆزنىگە بىر نەرسىلەر كۆرۈنۈپ، ھەرقايسىلىرىنى رەنجىتىپ قويۇپتۇ. مانا ئەمدى ساقىيىپ، خىجىللىقتىن ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي ئالدىلىرىدا ئولتۇرىدۇ. ئەيىبكە بۇيرۇشمىغايلا، دەيمەن. سەندىن ناھايىتى كەتسە «سارائ» دېگەن ئاتاق كېتىدۇ، ئەمما ئىش شۇ ھامان ئوڭشىلىدۇ، ــ دېدى.

ــ نېمە؟ ساپساق تۇرۇپ ئۆزۈمنى سارائ بولۇپ قالغان ئىدىم، دەمدىمەن؟ «سارائ» مەن ئەمەس، ئاشۇلارنىڭ ئۆزى، ــ دەپ سەكرەپ كەتتىم.

ــ بالام تۇرسۇناخۇن، بۇ شەھەردە سېنى يۆلەيدىغان ھېچنېمەڭ يوق. بىر ھېسابتا مەيلى ياخشى بولسۇن، يامان بولسۇن، ئاتاڭمۇ شۇ دۆلەتئاخۇن، ئاناڭمۇ شۇ دۆلەتئاخۇن. ۋاقتى كەلسە گېپىڭنى قىلىدىغانمۇ شۇ دۆلەتئاخۇن. شۇ خەق بىلەن ئېيتىشىپ، بۇ يەردە كۈن كۆرەلمەيسەن. ھازىرغۇ سارائغا چىقىپسەن، يەنە مۇشۇنداق كېتىۋەرسەڭ ئاقىۋىتىڭ نېمە بولار؟ بالاڭنىمۇ ئويلاپ قوي...

ــ ئاشۇنچىلىك ئىشقىمۇ مېنى بىر نېمە قىلىۋېتەرمۇ بۇ دۆلەت ئاكام؟ ئۇ ھازىر كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ قىلىۋاتقان ئىشلارنىڭ ئالدىدا بۇ دېگەن...

ــ ئۇنىڭغا بىر نېمە دېمەك تەس.

تاغامنىڭ بالامنى تىلغا ئېلىشى بىلەن، يېقىندىن بۇيان ئوغلۇمنىڭ كىيىملىرى يىرتىلىپ، ئۇ يەر ــ بۇ يېرى قىزىرىپ قالىدىغان بولۇپ قالغانلىقى ئېسىمگە كەلدى، ئىختىيارسىز چوڭقۇر بىر تىنىپ، جىم بولۇپ قالدىم.

*　　*　　*

ھەممە ئىش، ھەتتا ئاقىۋىتىمۇ تاغامنىڭ دېگىنىدەك بولدى. قوشنىلىرىمنىڭ ئىشكى ئېچىلدى، چىرايىمۇ ئېچىلدى. بىر

تويدا دۆلەت ئاكام يېنىمغا كېلىپ:

ــ هە نوچى، قانداق؟ ئەمدى كۆزىمىزگە كالا كۆرۈنمەيدىغان بولغاندۇ؟ ــ دېۋىدى، تويدىكى ھەممە ئادەم پاراققىدە كۈلۈشۈپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىسمىم «تۇرسۇن كالا» بولۇپ قالدى. ئەمدى كىشىلەر مەن بىلەن ئىلگىرىكىدەك كۈلۈمسىرەپ سالاملىشىدىغان، «ھە، قانداق، ياخشى بولۇپ قالدۇقمۇ؟» دەپ سورايدىغان، تەكتۈشلىرىم: «يۇرە كالا، پوكەيگە يۆلىنىپ ئىككى رۇمكىدىن ئىچەيلى» دەيدىغان بولدى. تاغام ئەمدى ئوغۇللىرىنىڭ، نەۋرىلىرىنىڭ، ئوقتىنىڭ گېپىنى قىلىپ، كېتىشىنىڭ تەرەددۇتىگە چۈشتى. ئۇ ماڭىدىغان ئاخشىمى ئىككىمىز ئۇزاق مۇڭداشتۇق. ئۇ مەندىن ئۆتكەن قېتىم كەلگەندە تونۇشۇپ قالغان سوپى ئاكىنى سوردى. مەن ئۇ ئىدارىدىن يۆتكىلىپ كەتكەندىن بېرى ئۇنى بىرلا كۆرگىنىمنى، ئۇنى پېنسىيەگە چىقىپ راستىنلا سوپى بولۇۋاپتۇ، دەپ ئاڭلىغىنىمنى ئېيتىپ بېرىۋېدىم، تاغام كۈلۈپ كەتتى. مەن ئاشۇ قېتىم ئۇنىڭ بىر ئېغىز گېپى بىلەن يۈز بەرگەن ئىشلارنىمۇ دەپ بەردىم. تاغام دىققەت بىلەن ئاڭلاپ، ئاخىرىدا:

ــ ھەي تۇرسۇناخۇن...، خوتۇنۇڭنىڭ گېپىمۇ راستكەن. سەن زادى چوڭ بولماپسەن. ھايۋان جېنىدا زىيان تارتىدىغان يولغا ماڭمايدۇ. سەنمۇ چوڭ بولۇپ قالدىڭ، ھەرقانداق گەپ ـ سۆزنى ئويلاپ، پايدا ـ زىيانىنى دەڭسەپ قىلىشنى ئۆگەن. بەك راستچىل، ساددا بولۇپ كەتمە، بۇ جاھاندىكى ئىشلار دېگەن بىرى جەڭ، توققۇزى رەڭ بولىدۇ، ــ دېدى.

ــ ئۇنىمۇ دەيمىز، بۇنىمۇ دەيمىز، تاغا، ئەگەر سەن مەكتەپتە ئوقۇپ ئۇرۇمچىدەك يەرلەردە ئىشلەپ قالغان بولساڭىزە، قالتىس ياشايدىكەنسەن، ــ دېسەم:

ــ مەن سەندەك قۇرۇق خىيالنىڭ ئارقىسىدا يۈرمەيتتىم. بۇ چاغقا كىچىك دېگەندە نازىر بولۇپ بولاتتىم، ــ دېدى.

شۇنداق دەۋاتقان چېغىدا ئۇنىڭ كۆزلىرىدىكى مېنى بىزار قىلىدىغان ھېلىقى ئۇچقۇن يەنە چاقناپ كەتتى.

تاغام كەتتى، قارىماققا ھەممە ئىش ئىزىغا چۈشۈپ كەتكەندەك قىلاتتى. ئادەملەرنىڭ چاقچاقلىرىغا كۈلۈپ قويياتتىم، ئەمما ئۇلار كۆزۈمگە بىر قېلىپتا قۇيۇلغاندەك ئوخشىشىپ كېتىدىغان، مەنپەئەتتىن باشقىنى ئويلىمايدىغان، تۇتۇرۇقسىز، خاراكتېرسىز، ھېسسىياسىز «كىلون ئادەم» لەردەك كۆرۈنەتتى. ئاغىنىلىرىم بىلەن بىللە ھاراق ئىچىشەتتىم، چاقچاقلىشاتتىم. ئەمما ئۇلارمۇ نەزىرىمدە ئۆتۈپ كەتكەن ئىككى يۈزلىمىچى ئەبلەخلەر، ياش تۇرۇپ چىرىپ كەتكەن پور كۆتەكلەر ئىدى. (ئۆزۈممۇ شۇلارنىڭ بىرى، ئەلۋەتتە.)

مەن كىشىلەر ئارىسىدا يېتىمسىرايىتتىم. ئىلگىرىكى يەككە - يېگانە يۈرگەن ۋاقىتلىرىمنى، ھەسرەتلىك، ئەمما پاك، خورلانغان، ئەمما پەيلاسوپلارچە ھېس - تۇيغۇلىرىمنى سېغىناتتىم. بىر قېتىم كۆزۈمدىن ئىخىيارسىز ياش چىقىپ كەتتى. تۇزلۇق ياش مەڭزىمنى بويلاپ ئۇدۇل ئاغزىمغا كىردى. ئۇ بىر رېستوران ئىدى. ئىچىپ قىزىۋالغان كىشىلەر شاۋقۇنلۇق، ئەسەبىي مۇزىكىغا ئەگىشىپ ئېگىز - پەس سەكرىشەتتى. ئۆچۈپ - يېنىپ تۇرغان چىراغ نۇرىدا ئۇلار بىر كۆرۈنۈپ، بىر يوقاپ، كىشىگە گويا كۇنۇپكا بىلەن ھەرىكەتلىنىۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى.

بىزمۇ ئاتا ـ بوۋا

مەن بۇ يولدىن ھەر كۈنى تۆت قېتىم ماڭمەن، ئىشقا بارغىچە ئىككى قېتىم، ئىشتىن يانغىچە ئىككى قېتىم. شۇڭا، بۇ يول ماڭا ھەر بىر تال تېشىغا قەدەر تونۇش. ئىلگىرى بۇ يول يازلىقى ئوشۇققىچە توپا ئۆرلەپ تۇرسا، قىش ـ ئەتىيازلىقى پاتقاق دەستىدىن پۈت ئالغىلى بولمايدىغان ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل يول ئىدى. يولنىڭ ئىككى يېقىدا ھازىرقىدەك ئاكاتسىيە بىلەن ئارچا ئەمەس، قېرى تېرەك بىلەن دوڭغاق سۆگەت بار ئىدى. ئەنە، ئاۋۇ سېمونت كۆۋرۈكنىڭ ئورنىدىكى ئۆتمىتۆشۈك بولۇپ كەتكەن تار تاختا كۆۋرۈكنىڭ ئىككى تەرىپى قاچانلا قارىسا توسۇلۇپ قالغان ماشىنا ـ تىراكتور، ئات ـ ئۇلاغلار بىلەن تىقما ـ تىقما بولۇپ تۇراتتى. كۆۋرۈكنىڭ تۆۋەنرەكىدە بىر موزدۇز بوۋاي ئولتۇراتتى. ئۇ بېشىغا رەڭگىنى ئىلغا قىلغىلى بولمايدىغان كونا تۇماق كىيىپ، ئۇچىسىدىكى مازىلىرى ساڭگىلاپ تۇرىدىغان ھەربىيچە جۇۋىسىنىڭ بېلىنى ئىنچىكە تاسما بىلەن باغلۇۋالاتتى، قېرىلىق داغلىرى بىلەن تولغان زەپىرەڭ چىرايىدا ئاپپاق ساقىلى، كۆزلىرىنى بېسىپ تۇرىدىغان ئۇزۇن ـ ئۇزۇن قاشلىرى، بولۇپمۇ مۇشتۇمدەك يوغان بۇرنى ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئالدىغا خېرىدار كەمدىن ـ كەم كېلەتتى. ئەمما، ئۇ ھەر كۈنى مەيلى بوران ـ يامغۇردا بولسۇن ياكى قەھرىتان سوغۇق، پىژ ـ پىژ ئاپتاپتا بولسۇن، خۇددى يول بويىغا يىلتىز تارتىپ قالغاندەك ياكى ئەشۇ ئەبجەق كۆۋرۈكنىڭ بىر قىسمىغا ئايلىنىپ كەتكەندەك كۈندە شۇ يەردە ئىدى.

بېشىنى مەيدىسىگە ساڭگىلىتىپ، يوغان بۇرنىنى جۇۋىسىنىڭ ياغلىشىپ كەتكەن ياقىسىغا تىقىۋېلىپ، كۆزلىرىنى يۇمغىنىچە ئۇزاقتىن - ئۇزاق ئولتۇراتتى، ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارغا، يولدىن گۈرۈلدەپ ئۆتۈۋاتقان ماشىنا - تراكتورلارغا، ئايىغى ئۈزۈلمەيدىغان ئادەم، ئات - ئۇلاغلارغا پەرۋامۇ قىلمايتتى. خۇددى ئۇ پۈتۈن دۇنيانى ئېسىدىن چىقىرىۋەتكەندەك، دۇنيامۇ ئۇنى ئۇنتۇپ كەتكەندەك ئىدى. پەقەت مەنلا ھەر كۈنى بىر خىل تىنچسىزلىق، ئازاب ۋە ئەيمىنىش بىلەن بوۋايغا يېقىنلىشاتتىم ۋە يەنە خۇددى شۇنداق ھېسسىيات بىلەن ئۇنىڭ ئالدىدىن ئۈزاپ كېتەتتىم. بۇ ئەھۋال ھەر كۈنى تۆت قېتىم تەكرارلىناتتى. مەن يەنە پات - پاتلا ئۆزۈمنىڭ ۋە ئۆيۈمدىكىلەرنىڭ ئاياغلىرىنى چوڭ تور سومكىغا سېلىپ، ناھال قاقتۇرۇش، يامىتىش ئۈچۈن بوۋاينىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلەتتىم. بوۋاي ئاغزىغا بىر ئوچۇم ئۇششاق مىخ سېلىۋېلىپ، ئاياغلاردىن بىرنى دۇپىيغا كىيدۈرەتتى. ئاياغنىڭ پاشنىسىنى قوللىرى بىلەن سىلاپ تۇرۇپ ناھالىنى جايىغا ئېلىپ كەلگەندىن كېيىن، تىتىرەك قوللىرى بىلەن مىخ ئۇراتتى. ھەر دائىم بىرىنچى قېتىمدا بولقا مىخقا تەگمەيتتى، ئىككىنچى قېتىمدا سەل سىڭايان تېگەتتى. ئۇ قويۇق ساقاللىرىنىڭ ئارىسىدىن ساڭگىلاپ ئېقىپ چۈشكەن پوتلىسىنى يوغان پەنجىلىك ئالقانلىرى بىلەن سۈرتۈۋېتىپ بولقىنى ئۇچىنچى، تۆتىنچى قېتىم ئۇراتتى. مەن بولسام بوۋاينىڭ كۆزلىرىنىڭ كۆرۈش - كۆرمەسلىكى ئۈستىدە ئويلانغاچ تاكى ئۇ ئاياغلارنى بىر - بىرلەپ قولدىن چىقارغىچە تاقەت بىلەن ساقلاپ ئولتۇراتتىم.

بوۋاي ئىككى كوي تەلەپ قىلسا تۆت كوي، ئۈچ كوي تەلەپ قىلسا، ئالتە كوي بېرەتتىم. ئۇ، پۇلغا قاراپمۇ قويماي يانچۇقىغا سالاتتى. مەن شۇ ئارقىلىق، قەلبىمنى تاشتەك بېسىپ تۇرغان پۈشايماندىن قۇتۇلماقچى بولاتتىم، ئەمما، قۇتۇلالمايتتىم. كۆز

ئالدىمدا ھامان بىر مەنزىرە، ئۇزاق ئۆتمۈشتىكى بىر قەبىھ چۈش قايتا ـ قايتا تەكرارلىناتتى...

ئەمدىلا 14 ـ 15 ياشلارغا كىرگەن، كۆك غۇرىدەك ۋاقىتلىرىم ئىدى. دۇنيانىڭ ئوي ـ دۆڭىنى، ئادەم دېگەن بۇ غەلىتە مەخلۇقنى ۋە ئادەملەر ئوتتۇرىسىدىكى ئاجايىپ ـ غارايىپ مۇناسىۋەتلەرنى تېخى چۈشەنمەيتتىم. كىشىلىك ھايات مېنىڭ نەزىرىمدە گويا باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ھېساب دەرسىدىكى تۆت ئەمەلدەك ئاددىي ئىدى. ئادەملەر ياخشى ۋە يامان، قىيىنچىل ۋە قاپقارىدىن ئىبارەت ئىككى خىلغا بۆلۈنەتتى. «ياخشى» ئادەملەر ياشىشى، «يامان»لار بولسا، بۇ دۇنيادىن يوقىلىشى، ھېچ بولمىغاندا، ئادەمدەك ياشىماسلىقى كېرەك ئىدى. ئۇ ۋاقىتلاردا كوچا ـ كويلاردا ھەر كۈنى ۋە ھەر سائەتتە دېگۈدەك شوئار، داقا ـ دۇمباق سادالىرى ياڭراپ، «يامان»لار ئۆلۈم ـ ئۆلىمىدىن، زاۋۇت ـ ئىدارىلەردىن تۇتۇپ چىقىلاتتى. ئۇزۇن قەغەز قالپاق كىيىپ، جىنايى قىلمىشلىرى پۈتۈلگەن يوغان تاختاينى ئالدىغا، قىزىل كىتابنى يېنىغا ئېسىپ، قولىدىكى ئەسكى داسنى تاراقشىتقاچ، جامائەتكە ئۆز قىلمىشلىرىنى سۆزلەيتتى:

ـــ مەن جىن ـ شەيتان پالانچى بولىمەن... ئىت كاللامغا سىڭىپ كەتكەن ئەكسىلئىنقىلابىي شىئوجېڭجۇيلىق ئىدىيەلەرنىڭ تەسىرىدىن ئىت يۈرىكىمنى قاپتەك قىلىپ...

رەستىدە، كىنوخانىلارنىڭ ئالدىدا سۆزلەيتتى، تۆت ئادەم توپلاشقان يەردە، ھەتتا ئۇششاق بالىلارغىمۇ سۆزلەيتتى، سۆزلەپ ـ سۆزلەپ ئاۋازلىرى پۈتۈپ خىرىلداپ كېتەتتى. بۇنىڭ ئۆزى ئىنقىلاب، دۆلەت ـ خەلقنى بالايىئاپەتتىن ساقلاش يولىدىكى «ئۇلۇغ» ئىش ھېسابلىناتتى. بۇ ئىش بىزدەك ئالاھىدە سىياسىي ئېڭىتىقۇ بىلەن كۆپتۈرۈلۈپ، ئەڭ ئاددىي ئىنسانىي تۇيغۇلىرىنىمۇ يوقاتقان «كىچىك ئەزىمەت»لەر ئۇچۇن كۆڭۈللۈك ھەم جەلپ قىلارلىق مەشغۇلات بولۇپ قالغانىدى. چوڭلار

باشلىقلىرىمىزنىڭ قۇلىقىغا بىر نېمىلەرنى پىچىرلاپ ئاستاغىنە ئارقىغا ئۆتۈۋېلىشاتتى. بىز بولساق ھەش - پەش دېگۈچە تەشكىللىنىپ، سەپ تارتىپ، ياكى بىر بەختسىزنى قەيەردىن بولسىمۇ تېپىپ چىقاتتۇق. شۇڭا، بىزنى كۆرسىلا كىشىلەرنىڭ چىرايى ئۆزگىرەتتى، قورقۇنچاقلىرى بەدەر تىكىۋېتەتتى.

بىر كۈنى، شەھەرنىڭ چەت كوچىلىرىدىكى ئۆيلەرنىڭ بىرىگە باردۇق. ئۇ يېرىم خارابلىققا ئايلانغان كونا پوسۇندىكى ئۆي بولۇپ، ھويلا ۋە دالان، كىچىككىنە تۆشۈكىدىن قول چىراغنىڭ يورۇقىچىلىكلا كۈن نۇرى چۈشۈپ تۇرىدىغان گۇشگا ئۆيلەر مىغ - مىغ ئادەملەر بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. كىشىلەر توپا بېسىپ كەتكەن ئويۇق، تەكچىلەرنى، يوغان، قاپقارا كات ساندۇقلارنى ئاختۇرۇشاتتى، كۈپلەرنى، كۆتەكلەرنى ئاغدۇراتتى. دالاننىڭ ئوتتۇرىسىغا توپلاشقان بىر توپ كىشى تۆۋرۈكىكە يۆلىنىپ تۇرغان بۇرنى ئالاھىدە يوغان بىر بوۋاينى ئارىغا ئېلىۋالغانىدى.

ـــ ئەكسىيەتچى كىتابلىرىڭنى نەگە يوشۇردۇڭ؟ ئېيتە! ئېيت، كونا جەمئىيەتنىڭ قالدۇقى!

ـــ تىقىقان كىتابىڭنى ئۆز قولۇڭ بىلەن تېپىپ بەرمەيدىكەنسەن، ئىت كاللاڭنى يانجىپ تاشلايمىز!

ئۇلار بوۋاينى ئۇيان - بۇيان تارتقۇشلاپ دۆشكەلەيتتى. بىرلىرى تەھدىت سالسا، يەنە بىرلىرى مەسخىرە قىلىپ كۈلەتتى. ئەمما، بوۋاينىڭ ئولتۇرۇشقان كۆزلىرىدە قورقۇنچ، خورلۇقتىن ئەسەر يوق، بەلكى، بۇ ئالەمنىڭ غەم - غۇسسىلىرى تەسىر كۆرسىتەلمەيدىغاندەك ئاجايىپ خاتىرجەملىك بار ئىدى. بۇ ھەددى - ھېسابسىز قۇرۇق ئاۋارىچىلىق، ھەممىدىنمۇ بوۋاينىڭ چىرايىدىكى ئاشۇ خاتىرجەملىك ئەتراپتىكى كىشىلەرنى غەزەپلەندۈرۈپ، ھوش - كالىسىنى

ئايلاندۇرۇۋەتكەنىدى. كىشىلەر مەقسەتلىرىگە يېتەلمىگەنچە قىزىشىپ، قاياناپ، ئېغىز ۋە پۇت ـ قوللىرىنى تېخىمۇ كۆپرەك ئىشقا سېلىشماقتا ئىدى:

ـــ ئىنقىلابىي ئاممىنى بىكار ئاۋارە قىلىشتىغا يول قويۇلمايدۇ! چاپسان ئېيت!

ـــ ۋۇي ئۆلۈمتۇك قېرى! يەنە مۇشۇنداق بېزىرىپ تۇرۇۋېرىدىغان بولساڭ، ئانا ـ ماناڭنى كۆزۈڭگە كۆرسىتىمىز ھېلى!

ـــ بەش مىنۇتقىچە ئىقرار بولمايدىكەنسەن، كېلىپ چىققان ھەر قانداق ياماڭ ئاقىۋەتكە ئۆزۈڭ مەسئۇل!

تەمبەل كەلگەن ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئەر كىشى بىگىز قولىنى بوۋاينىڭ كۆزلىرىگە تىقىپ تۇرۇپ شۇنداق دېگەندىن كېيىن، سائىتىگە قاراپ تۇرۇپ ۋاقىتنى ھېسابلاشقا باشلىدى:

ـــ بىر مىنۇت...

ـــ ئىككى مىنۇت...

ـــ ئۈچ مىنۇت!

ـــ تۆ...ت مىنۇ...ت!

ئەتراپىنى گۆردەك سۇرلۇك جىمجىتلىق باستى. ھەممە كۆزلەر قىنىدىن چىقىپ كېتىدىغاندەك يۇغان ئېچىلىپ، بوۋايغا مىقتەك قادالغانىدى.

ـــ بەش مىنۇت!

ئاخىرى، ھاۋا گۇلدۇرلىگەندەك غەزەپلىك سادا بېسىقماي تۇرۇپلا كىشىلەر تەۋرەپ كېتىشتى، گالاچ ـ گۇلۇچ قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ بوۋاي يەرگە گۈپپىدە يىقىلدى، يامغۇرەك تېگىۋاتقان تېپىك، مۇشت زەربىسىدىن غال ـ غال تىترىگىنىچە خىلىغچە يەرگە چاپلىشىپ ياتتى. ئۇنىڭ ئۆلۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەن كىشىلەر ئۇرۇشتىن توختاپ، ئۇنى يەنە تارتقۇشلاپ ئورنىدىن تۇرغۇزغانىدا، ئۇنىڭ يۈز ـ كۆزى تامامەن

قانغا بويالغانىدى. ئۇ تىترەۋاتقان قوللىرىنى ئاغزىغا ئاپىرىۋېدى، ئالقىنىغا لاي ئارىلاش قان بىلەن بىللە بىر نەچچە تال ساپسېرىق چىش تۆكۈلدى...

شۇ چاغدا، نېمىشقىكىن كۆڭلۈم ئاينىپ كەتتى. چىداپ تۇرالماي هويلىغا چىقىپلا ياندۇرۇۋەتتىم. ئىچىمدىن بەكمۇ ئاچچىق، ساپسېرىق زەردار سۇ ياندى. ئۇنىڭ ئاچچىقى هېلىهەم ئاغزىمدا تۇرغاندەكلا بىلىنىدۇ.

قانچىلىك ۋاقىت ئۆتتىكىن، تۇيۇقسىز هويلىنىڭ بىر چېتىدىكى كونا ئېغىلدىن تەنتەنە سادالىرى كۆتۈرۈلدى. بىر نەچچە كىشى قىن - قىنىغا سىغمىغان هالدا: «تېپىلدى! ئەكسىيەتچى كىتابلار تېپىلدى!» دېيىشكىنىچە يۈگۈرۈپ چىقتى. كىشىلەر ئۆزلىرىنى ئېغىلغا ئېتىشتى. بىزمۇ چوڭلارنىڭ كەڭ مۇرىلىرى ئۈستىدىن، تەر پۇراپ تۇرىدىغان قولتۇقلىرى ئاستىدىن ئۇلارنى مۇنچە خۇشال قىلىۋەتكەن ئولجىنى كۆرۈشكە ئالدىرىدۇق. ئېغىل كولانغان، توپا دۆۋىلىرى ئارىسىدا جىگەررەڭ كونا كىلىونكا بىلەن ئورالغان بىر نەچچە ساندۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بەستىلىك بىر نەچچە ئەر كىشى كۈچىگىنىدىن گەدەنلىرىگىچە قىپقىزىل بولۇشقان هالدا سانداقلارنى بىر - بىرلەپ هويلىغا توشۇدى. سانداقلارغا سېلىنغان داتلىشىپ كەتكەن قۇلۇپلارنى تاش بىلەن ئۇرۇپ چاقتى. سانداقلارنىڭ هەممىسى گىرۋىكىگىچە كىتاب، يۆگەم - يۆگەم قول يازمىلار بىلەن تولغانىدى. ۋاراقلىرى سارغىيىپ يۇمشاپ كەتكەن كىتابلار، سۆسۈن سياه بىلەن كونىچە خەتلەر يېزىلغان سامان قەغەزلەردىن دىماقنى ئېچىشتۇرغىدەك زەي، چىرىندى پۇرىقى، بوۋاينىڭ ئۆزىگە ئوخشاش ئۇزاق زامانلارنىڭ پۇرىقى كېلىپ تۇراتتى. كىتابلار هەش - پەش دېگۈچە تۆكۈلۈپ، كىچىك بىر تاغ بولۇپ دۆۋىلەندى، بىرەيلەن بىر بوتۇلكا بېنزىنىنى ئۇنىڭ ئۈستىگە چاچتى، يەنە بىرى سەرەڭگە يېقىۋەتتى، شۇ هامان

لاپپىدە قىلىپ كۆتۈرۈلگەن زور يالقۇن كىشىلەرنىڭ كۆز ئالدىنى توسۇۋالدى. بۇژۇلداپ كۆيۈۋاتقان كىتابلار خۇددى ئادەمدەك ئاۋاز چىقىراتتى. كۆكۈچ، ياغلىشاڭغۇ ئىسى بالىخانىلارنىڭ ئۆگزىلىرىدىن، تېرەكلەرنىڭ ئۇچىدىن ئېشىپ ئۆتۈپ، ئاستا ـ ئاستا پارچىلىنىپ، كۆپكۆك ئاسمانغا سىڭىپ كېتەتتى، بۇنىڭغا ئەگىشىپ كىشىلەرنىڭ چىرايىدىكى خۇشاللىقمۇ كۈچەيمەكتە ئىدى. كۆزلەر ئەسەبىي قىزغىنلىقتىن چاقنايتتى. كىتابلارنىڭ كۆمۈلگەن يېرىنى ئەڭ بۇرۇن تېپىۋالغان سېرىق چىراي بىر ئەر كىشى ئالەمشۇمۇل ئىش قىلىۋەتكەندەك ھاياجانغا چۆمگەنىدى. ئەتراپتىكىلەرگە قاراپ ـ قاراپ قويۇپ، ئۆزىنىڭ ئېغىلغا قانداق كىرگەنلىكى، قانداق ئاختۇرغانلىقى... نى ھېلىدىن ـ ھېلىغا تەكرارلايتتى. ساندۇقلارنى كۆتۈرۈشكەن، قۇلۇپ چاققان، ھەتتا سەرەڭگە چىقارغانلارمۇ بۇ سورۇندا ئىككىنچى ئورۇنغا چۈشۈپ قېلىشنى خالىماي، بەس ـ بەستە ماختىنىشاتتى. مەن بوۋايغا قارىدىم. ئۇ ئەمدى تۈۋرۈككە يۆلىنىپ كۆزلىرىنى يۇمغىنىچە قېتىپ قالغانىدى، چىرايى تامدەك تاتارغان، چوڭقۇر كۆز چاناقلىرىدا ياش تامچىلىرى پىلىلدايتتى، ئىككى يېقىغا ھالسىز تاشلانغان قوللىرى بوراندا قالغان قۇرۇق شاختەك دىرىلدەپ تىترەيتتى...

يىللار كەينى ـ كەينىدىن ئۆتۈپ كەتتى. بەربات بولغان ئېتىقاد، كۆپۈككە ئايلانغان گۈزەل ئارزۇنىڭ ھەسرىتى، تېڭىرقاش، خىيال ۋە ئىزدىنىش ئىچىدە بارا ـ بارا ئۆسۈپ يېتىلدىم. يىللار ماڭا بەك كۆپ نەرسىلەرنى ئۆگەتتى. ئۇنىڭ ئىچىدە ھەممىدىن قىممەتلىكى، نېمىنىڭ راست، نېمىنىڭ يالغان، نېمىنىڭ گۈزەل، نېمىنىڭ سەت ئىكەنلىكىنى، ھاياتتا نېمىگە ئېتىقاد قىلىش، قانداق ياشاش كېرەكلىكىنى بىلىۋالغىنىم بولدى. بۇ يالغۇز مېنىڭلا ئەمەس، ماڭا ئوخشاش كىچىكىدە ھاياتتىن راست گەپ ئاڭلىمىغان، ئەگرى يولنى كۆپ

ماڭغان دەۋرداشلىرىم، تەڭتۇشلىرىمنىڭ ئورتاق ھېسسىياتى بولسا كېرەك.

شۇنداق ، بۇگۈن مەن قايسىبىر ئۇلۇغ زاتنىڭ ۋەز - نەسىھەتلىرىگە ئەمەس، ئاددىي كىشىلەر ئارىسىدىكى چىنلىق، ئالىيجانابلىق ۋە گۈزەللىككە ئىشىنىمەن. ئىنسان خاراكتېرىنىڭ مۇرەككەپلىكى ۋە كىشىنى تاڭ قالدۇرغىدەك كۆپ تەرەپلىمىلىكىگە، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇنىڭ مەڭگۈ ياخشىلىق ۋە گۈزەللىككە، ئۆز - ئۆزىنى مۇكەممەللەشتۈرۈشكە ئىنتىلىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن. شۇڭا، كۆپچىلىك بىرەرسىنى قارا دېسە، ئەگىشىپ شۇنداق دېمەيمەن. زۆرۈر تېپىلغاندا باشقىلارنىڭ سەۋەنلىك، يېتەرسىزلىكلىرىنىمۇ كەچۈرۈۋېتەلەيمەن. ھېچقاچان ئۆزۈمدىن كۈچلۈكلەرگە ھەسەت قىلمايمەن، ئاجىزلارنى ئانىي تاپمايمەن. ئەتراپىمدىكىلەرگە زەررىچە خۇشاللىق بېغىشلىيالىسام، ئۆزۈمنى بەختلىك ھېس قىلىمەن. كۆڭلۈم كۆل سۈيدەك تىنچ ھەم تىنىق. ئاھ، ھاياتلىق نەقەدەر ياخشى - ھە! ... تاكى يەر يۈزى دەسلەپكى سېرىق ياپراقلار بىلەن قاپلىنىشقا باشلىغان ئاشۇ كۈز ئەتىگىنىگە قەدەر ئۆزۈمنى بەختلىك ھەم مۇكەممەل چاغلاپ يۈردۈم. ئۇ، مەن ئالىي مەكتەپنى پۈتكۈزۈپ يۇرتۇمدىكى ئانا مەكتىپىمگە ئوقۇتقۇچى بولۇپ كەلگەن دەسلەپكى كۈنىنىڭ ئەتىگىنى ئىدى. ئاسمان زۇمرەتتەك سۈزۈك. قاتار تېرەكلەرنىڭ ئارقىسىدىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان يوغان، قىپقىزىل قۇياش كۆك ئاسمانىنىڭ بىر قىسمىغا، كەڭ دالاغا، يوللار، دەل - دەرەخلەرگە، لەرزان ئۇچۇپ چۈشۈۋاتقان سېرىق ياپراقلارغا قىزغۇچ ئالتۇن ھەل بەرگەنىدى. زېمىن قۇياش ئاستا - ئاستا كۆتۈرۈلۈۋاتقان پەيتىنىڭ قۇلاق بىلەن ئاڭلىغىلى بولمايدىغان، ئەمما كىشىنىڭ تومۇر - تومۇرلىرىدا جاراڭلايدىغان ھەيۋەتلىك ئورکىستېرى ئاستىدا

جانلىنىۋاتاتتى. تەبىئەتنىڭ ئەشۇ ساداسىغا مەپتۇن بولۇپ، ئىچ ـ ئىچىمگە سىغمايۋاتقان ئاجايىپ بىر خىل تۇيغۇنىڭ تەسىرىدە تەبىئەتنىڭ ھۆسنىگە تويماي قارايتتىم. ئىچىمدە، رەسسام بولۇپ قالمىغىنىمغا، تەبىئەتنىڭ مۇشۇ بىر دەملىك سېھرىلىك كۆرۈنۈشىنى بوياقلىرىم بىلەن تۇتۇپ قېلىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولالمىغانلىقىمغا مىڭلارچە ئەپسۇسلىناتتىم.

تۇيۇقسىز كۆزلىرىم يول بويىدا ئولتۇرغان موزدۇز بوۋايغا چۈشتى، خۇددى چۈشۈمدە كۆرگەندەك تونۇش چىراي ئۇستىدە بىر پەس تېڭىرقىدىم. خىيالىمدا بولسا، شۇ تاپ چاقماق چېقىلىپ، ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك بولدى. پارلاق قۇياش كۆز ئالدىمدىن غايىب بولدى. ئالدىمدا پەقەت كۆپ يىللار ئىلگىرىكى بىر مەنزىرە، بىر قاباھەتلىك چۈش. تىرىك ئادەمدەك ئاۋاز چىقىرىپ كۆيۈۋاتقان كىتابلار، توپىدا لاغىلداپ تىترەپ ياتقان بىر بوۋاي قايتا ـ قايتا گەۋدىلەنمەكتە ئىدى. مەن بېشىمنى قاتتىق سىلكىۋېتىپ، بوۋايغا يەنە قارىدىم. خۇدايا تۇۋا، دەل ئۆزى، شەك ـ شۇبھىسىز شۇنىڭ ئۆزى ئىدى. شۇ ھامان ۋۇجۇدۇمنى بىر خىل قورقۇنچ ئورۇۋالدى. خۇددى ئۇ مېنى تونۇۋالمىغاندەك، ئورنىدىن چاچراپ قوپۇپ، ئارىدەك قوللىرى بىلەن گېلىمنى بوغۇپ:

ــ سەنغۇ مېنى بوزەك قىلغان! كىتابلىرىم قېنى؟ كىتابلىرىمنى تېپىپ بەر! ــ دەيدىغاندەك بىلىنىپ كەتتى. مەن بوۋاينىڭ ئالدىدىن يۈگۈرگەندەك ئىتتىك كېتىپ قالدىم.

شۇنىڭدىن كېيىنكى بىر نەچچە كۈن ئىچىدە مەن دۇنيادىكى بارلىق ئازابنى، قاتىلنىڭ كۆڭلىدىكى ۋەھىمىنى، گۇناھ ئۆتكۈزۈپ قويغان تەقۋادارنىڭ مېھراب ئالدىدىكى ئىزتىراپى ۋە دەھشىتىنى بېشىمدىن كەچۈردۈم. ئاخىر، شۇ ۋاقىت، شۇ شارائىتنى ھەم گۈدەكلىكىمنى سەۋەب قىلىپ، ئۆز ـ ئۆزۈمگە

ئاز ـ تولا تەسەللىمۇ بەردىم. ئەمما، ئۆز سەۋەبلىرىمنىڭ خۇددى كىچىك بالىلارنىڭ قۇمدىن ياسىغان ئىمارەتلىرىدەك ئاجىز ئىكەنلىكى ئۆزۈمگىمۇ ئايان ئىدى. چۈنكى، گۇناھ ھەر خىل بولىدۇ، ئۇنىڭ بەزىلىرىنى توۋا قىلىش، ئەپۇ سوراش، ياخشىلىق قىلىش ئارقىلىق گەدەندىن ساقىت قىلغىلى بولىدۇ، يەنە بەزىلىرىنى بولسا، گەدەندىن ساقىت قىلىش مەڭگۇ مۇمكىن ئەمەس. ئۇ سېنىڭ ھايات يولۇڭدا خۇددى توختىماي سېسىق بۇس چىقىرىپ تۇرىدىغان تەگسىز ھاڭدەك ئاغزىنى ئېچىپ تۇرىدۇ. ئەگەر ۋىجدانىڭنى تامامەن يوقاتمىغان ئادەم بولساڭ، ئەنە شۇ ھاڭغا ئەبەدىي بەند قىلىنغاندەك روھىي ئازاب تارتىسەن، پايدىسىز ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرۇپمۇ، ھەر خىل يوللار بىلەن ۋىجدان ئازابىدىن قۇتۇلۇشنى ئويلايسەن.

بىر كۈنى، ناھىيەلىك خەلق ئىشلار ئىدارىسىدا ئىشلەيدىغان دوستۇمنى ئىزدەپ باردىم ۋە گەپ ئارىلىقىدا غەرەزلىك ھالدا ھېلىقى بوۋاينىڭ گېپىنى چىقاردىم. ئۇنىڭ قىينىچىلىقى، ئۇنىڭغا تۇرمۇش يارىدەم پۇلى بېرىشنىڭ نەقەدەر زۆرۈرلۈكى توغرىسىدا ھاياجان بىلەن يېرىم سائەت سۆزلىدىم. راست ئەمەسمۇ، شۇنداق بىر يېرى بولمىسا، ئاشۇ قېرى بوۋاي ئىسسىقنى ئىسسىق، سوغۇقنى سوغۇق دېمەي، ئەتىدىن كەچكىچە يولدا ئولتۇرامدۇ؟ ئۇنىڭ ئۇستىگە تەسىر مەسىلىسىمۇ بار...

ــ ھە، ھېلىقى تاختا كۆۋرۈكنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ موزدوزلۇق قىلىدىغان بوۋايمۇ؟ ــ دەپ گەپكە ئارىلاشتى خەلق ئىشلار ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، ــ شۇنداق، ئۇنىڭ ھېچنەرسىسى يوق. ئۇ ئاللىقاچان بىزنىڭ نەپىقە بېرىش ئوبيېكتلىرىمىزنىڭ قاتارىغا كىرگۈزۈلگەن. «مەدەنىيەت ئىنقىلابى»دىن كېيىنلا بىز ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ كېلىۋاتىمىز. لېكىن، ئۇ بىر

غەلىتە مىجەزلىك قېرى، يېمەي ـ ئىچمەي پۇل يىغىدۇ. يېڭى يوتقان، كىيىم ـ كېچەك بەرسەك ئەتىسلا سېتىۋېتىدۇ. بىزنىڭ بەرگىنىمىزگە قانائەت قىلماي، موزدۇزلۇق قىلىپمۇ پۇل تاپىدۇ. كىم بىلىدۇ، ئۇنىڭ يىغقان پۇللىرىنى نېمىگە ئىشلىتىدىغىنىنى...

دېمىسىمۇ، قېرىغاندا ئادەملەردە ھەر خىل غەلىتە ھەۋەسلەر پەيدا بولۇپ قالىدىكەن، لېكىن، پۇل يىغسا يىغمىرامدۇ، ئوغرىلىق، بۇلاڭچىلىق قىلمىغاندىكىن... شۇنداقتىمۇ...

مەن ئەنە شۇنداق زىددىيەتلىك خىياللار ئىلكىدە قايتىپ كەلدىم. كېچىچە ئويلىنىپ، ئەمدى ئۇنىڭغا پۇل بەرمەي يەيدىغان ـ ئىچىدىغان، تېنىگە قۇۋۋەت بولىدىغان نەرسىلەرنىلا ئاپىرىپ بېرەي، دېگەن يەرگە كەلدىم. ئەتىسى چۈشتە ئانامغا تازا مەززىلىك قىلىپ شويلا ئەتتۇرۇپ، بىر قاچىغا ئۈسۈپ بوۋايغا ئالغاچ كەلدىم. ئەمما، بوۋاي ئورنىدا يوق ئىدى. ئۇ يەردە ئەتىيازنىڭ سوغۇق شامىلى قۇرۇق غازاڭلارنى ئۇچۇرتۇپ يۈرەتتى. ماڭا ئەتراپ بىردىنلا چۆللىشىپ كەتكەندەك، بۇ يەردىكى ھەممە، ئاسمان، يول، كۆۋرۈك ھەتتا دەل ـ دەرەخلەرمۇ ئۆزلىرىنىڭ مۇھىم بىر ئەزاسىدىن ئايرىلىپ مۇڭلىنىپ قالغاندەك بىلىندى. نېمىشقىدۇر كۆڭلۈمۇ غەشلىك ئىچىدە قالدى. مەن ئۇنى ئەتىسىمۇ، ئۆگۈنىمۇ... ئۇچرىتالمىدىم. ئاخىر، تاقەت قىلالماي ئۇنىڭ ئۆيىگە باردىم. ئەپسۇسكى، مەن بەكمۇ كېچىكىپ بېرىپتىمەن. ھويلىدا توپلىشىپ تۇرغانلارنىڭ ئېيتىشىچە، بوۋاي ئالدىنقى ئاخشىمى تۇيۇقسىز ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. قولۇم ـ قوشنىلىرى بىرلىشىپ، ئۇنى ئىززەت ـ ھۆرمىتى بىلەن يەرلىكىدە قويۇپمۇ بولۇپتۇ. ئۇلار يەنە ماڭا بوۋاينىڭ كۆپ يىللاردىن بېرى يىغىپ كەلگەن كىتابلارنى تەتقىقات ئورۇنلىرىغا تەقدىم قىلغانلىقى ھەققىدە ۋەسىيەت

قالدۇرغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى. تېخى ئويلىنىشقىمۇ ئۇلگۈرمىگەنىدىم، بوۋاينىڭ ئىچكەركى ئۆيىدىن ياشانغان، كۆزەينەكلىك كىشى بىلەن بىر ياش يىگىت چىقتى. ئىككىلىسىنىڭ چىرايىدىن كۆچلۈك هاياجان بىلىنەتتى، قېرىراقى پات ـ پاتلا قول ياغلىقى بىلەن بۇرنىنى سۈرتەتتى.

ـــ قانداق؟ كىتابلار ئىچىدە ئانچە ـ مۇنچە پايدىلىنىش قىممىتى بارلىرىمۇ بارمىكەن؟ ـــ دەپ سورىدى بىزنىڭ قاتارىمىزدا تۇرغان خەلق ئىشلار ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئېرەنسىزلىك بىلەن.

ياشانغان كىشى بىر پەس سۆزلىيەلمەي تۇرۇپ قالدى، ئارقىدىن كۆچلۈك بىر ئىچكى هاياجاندىن ئۆزگەرگەن ئاۋازدا:

ـــ بار ئىكەن، بولغاندىمۇ قانداق دەڭ! بۇ هۆرمەتلىك زات قالدۇرۇپ كەتكەن كىتابلار ئارىسىدىن قەدىمكى تارىخىمىز ۋە ئەدەبىياتىمىزغا ئائىت بىزگە تېخى مەلۇم بولمىغان، مەلۇم بولغاندىمۇ تېپىلمىغان بىر مۇنچە قىممەتلىك ماتېرىياللارنى ئۇچراتتۇق. قالغانلىرىنى يەنىمۇ چوڭقۇرلاپ تەتقىق قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدىغاندەك قىلىدۇ... ـــ دېدى.

كۆپچىلىك هاڭ ـ تاڭ قالغاندەك جىمىپ كېتىشتى. خەلق ئىشلار ئىدارىسىنىڭ باشلىقى خىجىل بولغىنىنى چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ غودۇڭشىدى:

ـــ هەي... كىم بىلىپتۇ دەيسىلەر، ئۇنىڭ يېمەي ـ ئىچمەي، تاپقىنىغا كىتاب سېتىۋېلىپ يۈرگىنىنى... هەي!

مەن ئاشۇ تونۇش يولنى بويلاپ قايتىپ كەلدىم. ئۇ ئاجايىپ يېقىملىق باهار كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى. جەنۇب شامىلى چىقىۋاتاتتى. كەڭرى دالىلاردىن، يوللاردىن ئېرىق ـ ئۆستەڭلەردىن قويۇق هور كۆتۈرۈلۈۋاتاتتى. مەن بوۋاينىڭ داۋاملىق ئولتۇرىدىغان جايىغا قاراپ زېمىندىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان

ھورلار ئارىسىدىن ئۇنىڭ قامىتىنى غىل ـ پال كۆرگەنىدەك بولدۇم. ئۇ قامەت تەسۋىرلىگۈسىز ئۇلۇغۋار، نۇرانە ئىدى. ئەمما بىزچۇ؟ مەنچۇ؟ بىزنىڭ كۆيدۈرۈۋەتكەنلىرىمىز يالغۇز كىتابلىمۇ؟ بىز ساقلاپ قالالمىغان نەرسىلىرىنىڭ كۆپلۈكى ئۇچۇن ئاتا ـ بوۋىلارنى قارغايمىز. بىراق، ئۆزىمىزنىڭمۇ كېيىنكىلەرگە ئاتا ـ بوۋا ئىكەنلىكىمىزنى داۋاملىق ئېسىمىزدىن چىقىرىپ قويىمىز.

ئامان بولۇڭ، ئانىنا ماڕيي

مەن ئانىنا ماڕيي بىلەن پويىزدا تونۇشتۇم. يېڕىم كېچىدە هاجەتخانىغا كېتىۋېتىپ، قوشنا بۆلۈمچىنىڭ ئاستىنقى كارىۋىتىدا ئالتۇنىدەك سېرىق چاچلىق بىر قىزنىڭ ئۇخلاۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. پاھ، قالتىس چىرايلىق قىز ئىكەن. ئاخشام ئەجەب كۆڕمەپتىمىنا، دېگەنلەر خيالىمدىن كەچتى.

كېيىن، پويىزنىڭ تار كارىۋىتىدا ئۇخلىيالماي، ئۇيان ـ بۇيان ئۆڕۈلۈپ ياتقىنىمدىمۇ خيالىمغا ئاشۇ قىز كىرىۋالدى. ئۇ قاڕىماققا ئوقۇغۇچىدەكمۇ قىلىدۇ ياكى ساياهەتچىكىمىكىن؟ ساياهەتچى بولسا، يات بىر ئەلدە ئۆزى يالغۇز يۈرمەس ئىدى. ياق، چەت ئەللىكلەرنى هېچ نەرسە دەپ بولمايدۇ جۇمۇ. قايسىبىر يىلى گېرمانىيەلىك بىر يىگىتنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ يېزىلىرىدا ئۆزى يالغۇز نەچچە ئاي ساياهەت قىلغانلىقىنى، يېنىدا پۇلى قالماي، ئاچلىق ۋە كېسەللىك سەۋەبىدىن يىقىلىپ قالغاندا، يەرلىك دېهقانلارنىڭ قۇتقۇزۇۋالغانلىقىنى ئاڭلىغانىدۇق. ئۇلار بىزگە نىسبەتەن ماددىي ۋە مەنىۋى جەهەتتىن تويۇنغان خەلق. ئۆز تۇرمۇشىدىن زېرىكىپ يىراق، ناتونۇش جايلارنى، ئۇ يەرلەردىكى ئاجايىپ ـ غارايىپ ئىشلارنى، يېڭى تەسىرات، يېڭى غىدىقلاشلارنى ئىزدەپ يۈرۈشىدۇ. ئۆزلىرى ياشاۋاتقان يەرشارىنى، ئىنسانلارنىڭ خىلمۇخىل ياشاش شەكلى ۋە ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرىنى چۈشىنىشنى ئارزۇ قىلىشىدۇ... قانداقلا بولمىسۇن، ساياهەت قىلىش ياخشى ئىش. شارائىتىم يار بەرسە، مەنمۇ دۇنيانى توختىماي ئايلىنىپ يۈرسەم،

مۇئەللەقتىكى ئاشۇ ئوقۇرسمان ئىشخانىلارنى، ئېلېكترونلۇق مېڭىنىڭ ئالدىدا ئولتۇرۇۋېلىپ سارغىيىپ كەتكەن چىرايلارنى، خۇنى قالمىغان كۆزلەرنى كۆرمىسەم...

پويىزنىڭ قاتتىق سىلكىنىپ، بېكەتكە كىرىپ كېلىشى خىيالىمنى بۆلۈۋەتتى. ئۇ بىر كىچىك بېكەت ئىدى. غۇۋا چىراغلار بىلەن يورۇتۇلغان قۇپقۇرۇق، تىنچ ۋوگزال سۇپىسى پويىزنىڭ توختىشى بىلەن بىردىنلا جانلىنىپ كەتتى. ئەتراپتىكى قاراڭغۇلۇق ئىچىدىن كىشىلەر يوپۇرۇلۇپ چىقىپ، پويىزغا قاراپ كېلىشتى. ئاق خالاتلىق ئورۇق ئايال لىققىدە يېمەك - ئىچمەك بېسىلغان بىر هارۋىنى ئىتتىرىپ، پويىزنى بويلاپ كېتىۋاتاتتى. كىشىلەر ئۇياق - بۇياققا يۈگۈرۈشەتتى، ۋارقىرىشاتتى، چىرايلىرىدىن جىددىيلىك چىقىپ تۇراتتى.

پويىز قوزغالدى، بۇ ئالدىراشلىق ناھايىتى تېزلا بېسىقتى. بىردىنلا چۆلدەرەپ قالغان ۋوگزالنى تاشلاپ، يەنە قاراڭغۇلۇق قوينىغا ئېتىلىپ كىرىپ كەتتى.

ئەمدىلىكتە ۋوگوندىكى بوش ئورۇنلار، دېرىزە يېنىدىكى قاتلىما ئورۇندۇقلار، ۋاگونلارنىڭ ئارىلىقىدىكى هەرچامدام بوشلۇق ئادەمگە تولدى. سولياۋ ئويۇنچۇققا ئوخشايدىغان ۋاگوننىڭ ئىچى بىردىنلا دىمىق بولۇپ كەتتى.

پويىز هەقىقەتەنمۇ سولياۋ ئويۇنچۇققا ئوخشايتتى. سولياۋ تام، سولياۋ كارىۋات، سولياۋ ئورۇندۇق، سولياۋ شىرە، سولياۋ پەردە... پەقەت ئادەملا سولياۋ ئەمەس. كىم بىلىدۇ، هەممە يەرنى قاپلىغان خىمىيەۋى نەرسىلەر ئادەملەرنىڭ ئورگانىزمىنىمۇ ئۆزگەرتىپ ياساۋاتامدۇ تېخى. هاۋا گەرچە ئاپتوماتىك تەڭشىلىپ تۇرسىمۇ، ئادەم خۇددى سولياۋ قۇتىغا سولىنىپ قالغاندەك بىئارامىلىق هېس قىلىدۇ. ئازراق بولسىمۇ ساپ هاۋا، سالقىن شامال بولسا نەقەدەر ياخشى بولغان بولاتتى - هەي! ئۇدۇلدىكى دېرىزىنى توسۇپ، تۆت - بەش ئادەم ۋارقىرىشىپ قارتا

ئويناۋاتاتتى. ئۇلار بۇيەردە ئۆزلىرىدىن باشقا ئادەملەرنىڭ بار ـ يوقلۇقى، ئۇخلاش ـ ئۇخلىماسلىقى بىلەن ھېسابلاشمايدىغانىدەك قىلاتتى.

تازا تىت ـ تىت بولۇپ تۇرسام، فورما كىيگەن پويىز خىزمەتچىسى كېلىپ، بوش ئاۋازدا: «باشقىلارنىڭ ئارام ئېلىشىغا دەخلى يەتكۈزسەڭلار بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ يەردە چەت ئەللىك بىر يولۇچى بىئارام بولۇۋاتىدۇ» دېدى. ئۇنىڭ قولىدا بىر قۇتا دورا بار ئىدى. ئارقىدىنلا ئۇنىڭ يېنىمىزدىكى بىر چەت ئەللىك قىز بىلەن پاراڭلاشقان ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى:

ـــ مانا بۇ دورىنى يەپ كۆرۈڭ، ئاشقازان ئاغرىقىغا بەك پايدا قىلىدۇ. توختاڭ، مەن قاينىق سۇ ئەكېلىپ بېرەي.

چەت ئەللىك قىز پويىز خىزمەتچىسىنىڭ قىزغىنلىقىغا ئانچە پىسەنت قىلماي، ئۆلچەملىك بېيجىڭ تەلەپپۇزىدا:

ـــ ھە، مۇشۇمىدى، بۇ دورا مەندەمۇ بار، بايا يېگەنىدىم، تازا پايدىسى بولمىدى. سىلەردە بۇنىڭدىن ياخشىراق دورا يوقمۇ؟ ـــ دېدى.

ـــ بار ئىدى، تۇغقىپ كېتىپتۇ. ھەراست، پويىز باشلىقىمىز ئاشقازان ئاغرىقىنىڭ دورىلىرىنى ساقلايدىغان. سىز خاپا بولماي بىردەم تۇرۇپ تۇرۇڭ، مەن پويىز باشلىقىدىن سوراپ باقاي.

پويىز خادىمى بىردەمدىن كېيىن ئۆزىدىن چوڭراق ئىككى كىشىنى باشلاپ كەلدى. ئۇلار كېسەلنىڭ ئەھۋالىنى تەپسىلىي سوراپ، ئۆزلىرى ئېلىپ كەلگەن بىرنەچچە خىل دورىنى ئۇنىڭغا ئىچكۈزۈپ، ئۇنىڭ ياخشى دەم ئېلىشىنى تاپىلاپ كېتىپ قېلىشتى. چىراغ ئۆچۈپ ۋاگون ئىچى جىمىپ قالدى.

ـــ بۇ قىز بىرەر مۇھىم شەخسمىدۇ؟ گەپ ـ سۆزلىرىدىن قارىغاندا نەزىرى ناھايىتى ئۇستۇن ئىكەن، ـــ دېدى نېرىقى كارىۋاتتىكى سەپەردىشىم. قارىغاندا، ئۇنىڭمۇ ئويغىنىپ كەتكىنىگە خېلى بولغاندەك قىلاتتى. بىردەمدىن كېيىن ئۇ يەنە،

—

ئادەم يول ئۈستىدە، بولۇپمۇ مۇشۇنداق يالغۇز سەپەرگە چىققاندا ئاغرىپ قالسىزە... — دېگىنىچە بېشىنى پۈركۈپ ئۈيقۇغا چۈشتى. مەنمۇ ئۇنى دوراپ يېتىپ باقتىم، ئەمما ئۇخلىيالمىدىم. ئۇيان ئۆرۈلۈپ، بۇيان ئۆرۈلۈپ سەھەرگە يېقىن ئۇخلاپ قاپتىمەن. تېخى چۈشمۇ كۆرۈپتىمەن. ناھايىتى كۆپ ئادەملەر بىللەن بىللە سەپەرگە چىقىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىۋاتقۇدەكمەن. نەرسە ـ كېرەكلىرىنى تەييارلاپ بولالماي، پويىز كېتىپ قالىدىغان بولدى، دەپ ئەندىشە قىلغۇدەكمەن. بۇ مەن دائىم كۆرىدىغان چۈش. سەپەرگە چىقىشنىڭ ئالدى ـ كەينىدە، سەپەر ئۈستىدە، بەزىدە ئادەتتىكى چاغلاردىمۇ بۇ چۈشنى تەكرار ـ تەكرار كۆرىمەن.

ئويغانسام ئاللىقاچان تاڭ ئېتىپ كېتىپتۇ. پويىزدىكى يېڭى بىر كۈن پەردىلىرى قايرىۋېتىلگەن دېرىزىدىن قىيا چۈشۈپ تۇرغان ئالتۇن رەڭلىك قۇياش نۇرى، رادىيودا ئاڭلىتىۋاتقان يېنىك مۇزىكا، قول بىلەن ئىتتىرىدىغان ھارۋىدىكى رەڭگارەڭ ئىچىملىكلەر بىلەن داغدۇغىلىق باشلىنىۋېتىپتۇ. نېمىشقىدۇر سەل ـ پەل ھاياجانلىنىپ قالدىم. يېڭى بىر كۈن — يېڭى بىر ھايات، يېڭى بىر كەچۈرمىش. ئادەمنىڭ ھاياتى مانا مۇشۇنداق يېڭى كۈنلەردىن تەركىب تاپىدۇ. شۇڭا ئىنسان ئۇچۇن ھەربىر كۈن قىممەتلىك. مەيلى ئۇ پويىزدا، ئايروپىلاندا ئۆتسۇن ياكى يىراق سەھرا يولىدا كالا ھارۋىسىدا ئۆتسۇن، مەيلى قار ـ يامغۇر ياغسۇن ياكى قۇياش پارلاپ تۇرسۇن...

يوغان ئەينەك قۇتىغا دەملەنگەن چايىنى ئىچكەچ، ئولتۇرۇپ گېزىت ئوقۇۋاتقان سەپەردىشىم قولى بىلەن سولياۋ تامنىڭ ئارقىسىنى كۆرسەتتى:

— ئاخشامقى قىز ساپساق، كۇلۇپ ئولتۇرىدۇ. سالام قىلسام، ئىلىك ئالدى. قارىسام بىر يەرلىرى بىزنىڭ قىزلارغىلا

ئوخشاپ تۇرىدۇ، ئۇيغۇرمىدۇ ـ يا؟ ـــ دېدى.

ـــ ئۇنداق بولسا گەپكە سېلىپ باقمامسىز، ـــ دېدىم ئېرەنشىمەي.

قاينىق سۇ ئالغىلى كېتىۋېتىپ قارىسام، ئۇ قىز كىچىك چامادانىدىكى خىلمۇ خىل گىرىم بۇيۇملىرىنى كارىۋاتقا يېيىپ قويۇپ، ئەينەككە قاراپ گىرىم قىلغىلى تۇرۇپتۇ. ئۇچىسىدا ئۆرە ياقىلىق يېشىل پوپايكا، ئەمدىلا ئۆسۈپ يېشىنىڭ تېگىنى ياپقان ساپسېرىق بۇدۇر چاچلىرىنىڭ ئارقىسىدا ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدىغان تۆت ئىلىك ئۇزۇنلۇقتىكى كىچىك، بىرتال ئۆرۈم چېچى ئارقىسىدىن قارىغاندا، ئۇنى كەپسىز ئوغۇل بالىغا ئوخشىتىپ قويۇپتۇ. قايتىپ كەلگىنىمدە، سەپەردىشىمنىڭ ئۇنىڭ كارىۋىتىدا ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئۇيغۇرچە گەپ قىلىۋاتقانلىقىنى كۆردۈم:

ـــ سىز ئۇيغۇرمۇ؟ قەيەردىن كېلىۋاتىسىز. ئىسمىڭىز نېمە؟

چەت ئەللىك قىز مۇرىسىنى كۆتۈرۈپ قويۇپ«NO ـ NO» دېدى ۋە ئىككى قولى بىلەن شەرەت قىلىپ چۈشەنمىگەنلىكىنى بىلدۈردى.

سەپەردىشىم بايىقى سوئالنى خەنزۇچە سورىغىنىدا، قىز سەل ئىككىلەنگەندەك قىلىپ، خۇشياقمىغان تەلەپپۇزدا:

ـــ مەن ياۋروپالىق، ئىسمىم ئانىنا ماريې، ـــ دەپ جاۋاب بەردى ۋە دەرھال يانچۇقىدىن يۈمشاق قەغەزگە باستۇرۇلغان ئىسىم كارتوشكىسىنى ئېلىپ، ئىككىمىزگە بىردىن سۇندى. ئىسىم كارتوشكىسىدا، ئۇ مەلۇم بىر چوڭ شەھەردىكى «ھاۋاي كېچىسى ئويۇن قويۇش ئۆمىكى»نىڭ باشلىقى دېيىلگەنىدى.

ـــ شىنجاڭغا سایاھەت قىلغىلى ماڭدىڭىزمۇ؟

ـــ ياق، ئارتىس قوبۇل قىلغىلى. ئاڭلىسام، شىنجاڭلىقلار ناخشا ـ ئۇسسۇلغا بەك ماھىر ئىكەن.

ـــ شۇنداق، شۇنداق، ـــ دېدۇق تەكەللۇپ يۇزىسىدىن ۋە ئىختىيارسىز بىر - بىرىمىزگە قارىشىپ قويدۇق. قىز ئۇيناق، يېشىل كۆزلىرى بىلەن ئىككىمىزگە «لەپپىدە» بىر قارىۋېتىپ، ئۆزىنىڭ ئەتىگەنلىك تاماقنى تېخى يېمىگەنلىكىنى، قورسىقى ئېچىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتتى. گەپدان سەپەردىشىم ئۇنىڭغا پويىز تاماقخانىسىدا ئەتىگەندە قانداق تاماقلارنىڭ بارلىقىنى، چۈشتە قانداق قورۇمىلارنى بۇيرۇتسا، كەچتە نېمە يېسە بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرگىلى تۇرغاندا، قىز ئۇنىڭ گەپلىرىنى ئىنتايىن قىزىقسىنغان هالدا ئاڭلىدى ۋە ئۆزىنىڭ شىنجاڭنىڭ ئالاهىدە تاماقلىرىدىن يەپ باققۇسى بارلىقىنى ئېيتتى.

ـــ ئۇنداقتا، پولۇ، پېتىر مانتا ياكى كاۋاپ يېسىڭىز بولاتتى، لەڭمەنمۇ بولىدۇ، بىراق پويىزدا ئۇنداق تاماقلار يوق. ئۇنى پەقەت شىنجاڭغا بارغاندىلا يېيەلەيسىز.

قىز چۈشىنىكسىز تىلدا بىر نېمىلەرنى دەپ مۇڭدىشىپ قويدى. ئارقىدىن خەنزۇ تىلىدا ئۆزىنىڭ ناھايىتى ئەپسۇسلانغانلىقىنى بىلدۈردى ۋە بىزنى تاماقخانىغا بىللە بېرىشقا تەكلىپ قىلدى. بىز ئۆزىڭىزنى ئېيتىپ، ئاخىرقى توقاچلىرىمىز بىلەن ناشتا قىلدۇق.

پويىز تاغلىق رايوندا كېتىۋاتاتتى. تۆمۈر يولنى بويلاپ سوزۇلغان ئېدىرلىقلار گاھ يىراقلاپ كەتسە، گاھ قول ئۇزاتسىلا يەتكۈدەك يېقىنلاپ كېلەتتى. پويىز هېلىدىن هېلىغا غارقىراپ تونېللاردىن ئۆتەتتى.

ئېسىمدە قېلىشچە، بۇنىڭدىن 20 نەچچە يىل ئىلگىرى بۇ ئەتراپتىكى توپا تاغلاردا يەرلىك دېهقانلار ياشايدىغان ئۆڭكۇر ئۆيلەر ناھايىتى كۆپ ئىدى. بۇگۈن هەرقانچە سىنچىلاپ قارىپمۇ بۇنداق ئۆڭكۇرلەرنى ئۇچرىتالمىدىم. توپا تاغلارنىڭ ئۇستىگە ئالىقاندەك يەرنىمۇ ئالا قويماي بۇغداي تېرىلغان. دېكابىردىمۇ ياپيېشىل ياشىرىپ تۇرغان بۇغداي مايسىلىرى كۆزگە شۇنداق

چىرايلىق كۆرۈنىدۇ. پويىز دېرىزىسىدىن تاغ باغرىلىرىغا سېلىنغان خىش، كاھىشلىق ئۆيلەر، زاۋۇت بىنالىرى، تۈرخۈنلار ھېلىدىن ھېلىغا «يالت» قىلىپ ئۆچۈپ ئۆتىدۇ.

تۇيا تاغلار بارا ـ بارا پاكارلىشىپ، كەڭ تۈزلەڭ يەرلەر، ئېتىزلار قۇچاق ئاچىتى. ئېتىز ـ ئېرىق، يول بويلىرىدىكى ئېگىز ئاينىغان ئاپېلسىن، مانگو دەرەخلىرىنىڭ قۇرۇق شاخلىرى بوشلۇقتا تۇردەك يېيىلىپ تۇراتتى. دالىلاردا قوي ـ كالىلار تىپتىنچ ئوتلاپ يۈرۈشەتتى. توساتتىن ھەيۋەتلىك گۈدۈك ئاۋازى بىلەن تەڭ شەرققە ماڭغان بىر پويىز يېنىمىزدىن غارقىراپ ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ سۈرئىتى ۋە شاۋقۇنى بىلەن گويا بىزنى ئورنىمىزدا قاتۇرۇپ قويغاندەك بولدى. بۇ تۇيغۇ بىرپەس داۋاملىشىپ، بارا ـ بارا ئەسلىگە كەلدى. يەنە شۇ ئېتىز ـ دالىلار، دەرەخلەر، ئوتلاۋاتقان قوي ـ كالىلار، پات ـ پات كۆرۈنۈپ قالىدىغان قەۋەتلىك ، قەۋەتسىز ئۆيلەر...

كېچىچە تۈزۈكرەك ئۇخلىيالمىغاچقىمۇ، ھارغىنلىق ھېس قىلىپ ھېچ نەرسىنى ئويلىماي بىردەم يېتىشقا تىرىشتىم. بىراق پويىز چاقنىڭ رېلىسقا ئۇرۇلغاندىكى بىرلا خىل، توختىماس ئاۋازى كۆزۈمنى يۇمۇشۇم بىلەنلا كۆچىيىپ، ئاجايىپ يېقىندىن ئاڭلىنىۋاتقاندەك، گويا ئىچىمگە كىرىۋالغاندەك تۇيۇلۇپ بېشىم چىڭقىلىپ ئاغرىشقا باشلىدى. مەن پويىزدا ئادەمنى چارچىتىپ ھالىدىن كەتكۈزىدىغان نەرسىنىڭ مۇشۇ ئاۋاز ئىكەنلىكىنى بىلدىم. توغرا، ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇشنىڭ بىردىنبىر ئامالى ئۇنى ئويلىماسلىق. دەرھال ئورنۇمدىن تۇرۇپ كەتتىم. سەپەردىشىم تار كارىۋاتتا تۇگۇلۇپ يېتىپ ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. قوشنا بۆلۈمچىدىكى چەت ئەللىك قىزمۇ كۆرۈنمەيتتى. ئۇدۇلدىكى دېرىزىدىن تارغىنە يوچۇق ئېچىپ، سالقىن شامالدىن نەپەسلىنىپ بىر پەس تۇردۇم ـ دە، يۈزۈمنى مۇزدەك سۇدا يۇيۇپ كەلمەكچى بولدۇم.

سۇخاندا ھېلىقى چەت ئەللىك قىز دېرىزە تەرەپكە قاراپ يانفوندا بىرسى بىلەن سۆزلىشىۋاتاتتى. يۈزۈمنى يۇيۇۋاتقىنىمدا ئۇنىڭ ئۆلچەملىك خەنزۇچە سۆزلىرى قۇلىقىمغا كىرىپ تۇراتتى. مەن ئۇنىڭ خەنزۇ تىلىنى بۇنچە پىشىق ئۆگىنىۋالغانلىقىغا باشتىلا ھەيران قالغانىدىم. كۇتمىگەندە، تېخىمۇ ھەيران قالغىدەك ئىش يۈز بەردى. ئۇ خەنزۇچە سۆزلەۋېتىپ بىردىنلا «ۋىيەي، قوۋۇرغامنى ئەگمىگىنە ئاداش، قالغان گەپلەرنى مەن بارغاندا بىرنېمە دېيىشەرمىز، خوش ئەمسە!» دېدى. ئۇ ئۇيغۇر تىلىنىمۇ جەنۇبتىكى قايسىبىر يۇرتنىڭ يەرلىك شېۋىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئىنتايىن ئۆلچەملىك سۆزلىدى.

توساتتىن ئۇ كەينىگە بۇرۇلدى. كۆزلىرىمىز ئۇچراشتى. ئۇ سەل ھودۇققاندەك بولدىيۇ، ناھايىتى تېزلا ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىپ، ماڭا قاراپ كۇلدى. شۇ تاپتا ئالدانغىنىمغا ئەمەس، ئۇنىڭ كۇلكىسىدىكى قانداقتۇر بىر ئىپادە غۇزۇزىدە ئاچچىقىمنى كەلتۈرگەندى. گەپ ـ سۆزسىز كەينىمگە بۇرۇلۇپ چىقىپ كەتتىم. ئورنۇمغا كېلىپ ئولتۇرۇشۇمغا، ئۇمۇ كەينىمدىن كەلدى.

ـــ خاپا بولماڭ ئاچا، خاپا بولماڭلار، سىلەر بىلمەيسىلەر، ئىچكىرىدىكى ئۇيغۇرلار بەك مۇرەككەپ، مەنمۇ شۇنداقلارغا چېتىلىپ قالماي، دەپ چەت ئەللىك بولۇۋالغانىدىم. قارىسام، سىلەر ياخشى ئادەملەر ئىكەنسىلەر...

يېڭىلا ئويغانغان سەپەردىشىم ئۇنىڭغا قاراپ ئاغزىنى ئېچىپلا قالدى. ئاخىرى ئاغزىنى ئۆمەللەپ:

ـــ ئۇنداق بولسا، سىز ئۇيغۇرمۇ؟ ئىسمىڭىز...؟

ـــ ھەئە، مەن ئۇيغۇر، ئەسلىي ئىسمىم ئانارگۈل. يېڭى بارغان ۋاقتىمدا ئۇ يەردىكىلەر ئىسمىمنى ئۇزۇن كۆرۈپ ئاننا دەپلا چاقىرىشاتتى، كېيىن خوجايىنىم... ياق، مۇئەللىمىم ئاننا

ماربي دەپ ئىسىم قويۇپ بەرگەن.

ــ مۇنداق دەڭ... سىز ئۇ شەھەرگە قانداق بېرىپ قالغانتىڭىز؟

ئانا ماربي بىردەم نېزىقاپ باقتىيۇ، يەنىلا بىزنىڭ ئەڭ زېرىكمەي ئاڭلىغۇچىلاردىن ئىكەنلىكىمىزنى بىلىپ قالدى بولغاي، سەرگۈزەشتلىرىنى سۆزلەپ بېرىشكە باشلىدى:

مەن جەنۇبتىكى چەت بىر ناھىيەدە، نامرات خىزمەتچى ئائىلىسىدە چوڭ بولدۇم. بىز بىر ئوغۇل، يەتتە قىز ئىدۇق. مەن قىزلارنىڭ كىچىكى ئىدىم. دادامنىڭ ئازغىنە مائاشى بىر ئائىلىدىكى ئون نەچچە جاننىڭ قورسقىغا ئارانلا يېتەتتى. شۇڭا كىچىكىمىزدىن تاپقانىنى يەپ، كونا كىيىملەرنى ئۆرۈپ، ياماپ، چوڭلىرىمىزدىن ئاشقانىنى كىچىكلىرىمىز كىيىپ غۇربەتچىلىكتە چوڭ بولدۇق. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئاتا ـ ئانام كونىچە ئادەملەر ئىدى. «قىز بالا دېگەن خەقنىڭ ئادىمى» دەپ ئاچلىرىمنىڭ ھېچقايسىسىنى ئوقۇتماي ئەرگە بېرىۋەتكەنىدى. ئۇلار پەقەت ئاكامنىلا ھەقىقىي ئۆز بالىسىدەك كۆرەتتى. ياخشىراق بىرنەرسە تاپسا، ئۆزلىرىمۇ يېمەي، تىقىشتۇرۇپ شۇنىڭغا ساقلاپ بېرەتتى. «ئۇ دېگەن ئوغۇل بالا، خەقنىڭ ئالدىدا بوينى قىسىلىپ قالسا بولمايدۇ» دەپ ئۇنى چىرايلىق كىيىندۈرەتتى، قولىغا خەجلىگىلى پۇل بېرەتتى. تېخى مەكتەپتىمۇ ئوقۇتقانىدى. ئەمما ئاكام مەكتەپتە تۇزۇك ئوقۇماي، باشلانغۇچ مەكتەپنى چالا پۈتكۈزۈپلا، بازاردىكى بىر داڭلىق تىككۈچىگە شاگىرت بولدى. «ماشىنىنىڭ ئالدىدا ئولتۇرسام بېلىم ئاغرىيدىكەن» دەپ ئۇ يەردىمۇ ئۇزاق ئىشلىمەي ئۆيگە قايتىپ كەلدى. ئانام بىلەن دادام ئاخشاملىرى قارا چىراغ يورۇقىدا پاراڭلىشىپ ئولتۇرغىنىدا (بىزنىڭ بۇيەردە داۋاملىق توك توختاپ قالاتتى) ئازراق پۇل يىغىپ، ئاكامغا بىر دۇكان ئېچىپ بېرىشنىڭلا ئارمىنىنى قىلاتتى. بۇنداق چاغلاردا كونا

قۇراق يوتقاندا تۇگۇلۇپ يېتىپ، مېنى مەكتەپتىن چىقىرىۋالارمۇ دەپ قورقاتتىم. مېنى ھەممىسى چىرايلىق ھەم ئەقىللىق دېيىشەتتى. دېمىسىمۇ مەكتەپتە يامان ئەمەس ئوقۇغانىدىم. ئۇسسۇل ئۆيناشنىمۇ بەك ياخشى كۆرەتتىم. ئاتا ـ ئانام مېنى مەكتەپتىن چىقىرىۋالمىدى. تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتكۈزۈپ ۋىلايەتتىكى دارىلمۇئەللىمىنلىك سەنئەت سىنىپىغا ئىمتىھان بېرىپ ئۆتتۈم. مىڭبىر جاپادا ئوقۇشنىمۇ پۈتكۈزدۈم. ئەمما دادام مېنى ناھىيە ئىچىگە خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرالمىدى. يىراق يېزىلارغا بولسا ئەۋەتكۈسى كەلمىدى. بىكارچىلىقتىن زېرىكىپ ئاخشاملىرى دوستلىرىمنىڭ چاي ـ ئولتۇرۇشلىرىغا بارسام، ئانام: «قىز بالا دېگەننى بالدۇر ئەرگە بېرىۋەتمەي ئوقۇتۇپ نېمە قىلىدۇ! مانا ئەمدى خىزمەتمۇ يوق، ئالىدىغان ئەر تېخى يوق. مۇشۇنداق يۈرۈپ بىرەر ئىش چىقىرىپ قويسا نى ئات، نى نومۇس» دەپ تاپا ـ تەنە قىلىپ ئارام بەرمەيتتى. بالدۇرراق ئۆيدىن ئايرىلىپ، بۇ گەپلەردىن قۇتۇلۇپ كېتىدىغانلا ئىش بولسا، نېمە قىلسام مەيلى ئىدى، دەپ كېتەتتىم. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە نۇرىمان ئىسىملىك بىر ساۋاقدىشىم مېنى ئىزدەپ كېلىپ: «ئىچكىرىدىكى بىرچوڭ شەھەردىن ئارتىس ئالىدىغانلار كەپتۇ، ئۇ يەرگە بارساق پۇل دېگەننى سوزۇپلا ئالىدىكەنمىز. ئىككىمىز بېرىپ تەلىيىمىزنى بىر سىناپ باقايلى، جېنىم ئاداش» دېدى. شۇ ھامان باردۇق. ئوتتۇرا ياشلىق بىر خەنزۇ كىشى بىلەن چاچلىرىنى سېرىق بويىۋالغان بىر ئۇيغۇر ئايال بىزدىن ئىمتىھان ئالدى. راستىنى ئېيتقاندا، تۇلىراق چىرايىمىز، بەدەن تۇزۇلۇشىمىز، قول ـ پۇتىمىزنىڭ ئۇزۇنلۇقىنى تەكشۈردى. ئانچە ـ مۇنچە ئۇسسۇل ئوينىتىپ، ناخشا ئېيتقۇزۇپمۇ باقتى. بىز ئىشكتىن كىرىشىمىزگىلا ھېلىقى خەنزۇ ئەرنىڭ كۆزلىرى پارقىراپ كەتكەندى، كېيىن ئۇ بىزنى كۆرسىتىپ ئايالىنىڭ قۇلىقىغا

بىرنەچىلەرنى پىچىرلىدى، ئايالمۇ بىزگە قاراپ بېشىنى لىڭشىتتى. مەن ئۇلارنىڭ بىزنى ياقتۇرغانلىقىنى شۇ چاغدىلا سەزگەنىدىم. دېگەندەك ئەتىسى ئەركىشى بىلەن ئايال بىزنىڭ ئۆيگە كېلىپ مېنىڭ قوبۇل قىلىنغانلىقىمنى، توختام تۈزۈشكە كەلگەنلىكىنى ئېيتتى. ئانام مېنى «ئىچكىرىگە پالانى ئىش قىلغىلى بارماقچىمىدىڭ» دەپ تىللاپ، يىغلاپ ئۆينى بېشىغا كىيدى. دادامۇ تامدەك تاتارغىنچە جىم ئولتۇرۇپ كەتتى. بۇ ئولتۇرۇشنىڭ نېمىدىن دېرەك بېرىدىغانلىقى ماڭا ئايان ئىدى. شۇنداق قىلىپ ئەتىسى نۇرىمان ئىككىمىز ئۇلار بىلەن ئۆز ئالدىمىزغا توختام تۈزۈپ، ئاتا ـ ئانىلىرىمىزغا ئۇقتۇرماي، ئىچكىرىگە مېڭىپ كەتتۇق. مەن ئۇلارنىڭ يىغلاپ ـ قاقشايدىغانلىقىنى، «بىزنىڭ بۇنداق قىزىمىز يوق» دەپ داۋراڭ سالىدىغانلىقىنى، بىرەر يىلغا بارا ـ بارماي ھەممىنى ئۇنتۇپ مېنى كەچۈرۈۋېتىدىغانلىقىنى بىلەتتىم.

ئۇرۇمچىدە ئېگىز بىنالارغا تولا قاراپ ھەيرانلىقتىن ئېڭىكىمىز چۈشۈپ قالغىلى تاس قالغانىدى. ئىچكىرىگە بارغاندىن كېيىن، بىرەر ئايغىچە چۈش كۆرۈۋاتقاندەك بولۇپ يۈردۇق. ھەممە يەرنى قاپلىغان يېشىللىق، گۈل، فونتان، ئاجايىپ ئىمارەتلەر، ئىسسىق بەلباغ دەرەخلىرى ئارىسىدىكى خىيابان يوللار بىزگە جەننەتتەك كۆرۈندى. راستىنى ئېيتسام، شۇ چاغدا نۇرىمان ئىككىمىز ئاشۇ توپىلاڭ يۈرتىمىزنى بۇ يەر بىلەن سېلىشتۇرۇپ، «نېمىشقىمۇ ئاشۇنداق يەردە تۇغۇلۇپ قالغاندىمىز» دەپىشىپ كەتكەنىدۇق.

ئۇلار بىزنى شەخسىلەر ئاچقان بىر سەنئەت مەكتىپىگە ئاپىرىپ بەردى. ئۇيەردە بىز چەت ئەللەرنىڭ خىلمۇ خىل ئۇسسۇللىرىنى، تانسا، دىسكو، زامانىۋى ئۇسسۇللاردىن تارتىپ كىيىم مودىللىقى، مېھمان كۈتۈش، ھۆسن تۈزەش قاتارلىقلارغىچە كۆپ نەرسىلەرنى ئۆگەندۇق. ئاردىدىن يېرىم يىل

ئۆتكەندە نۇرىمان جىمجىتلا مەكتەپتىن غايىب بولۇپ كەتتى. سۈرۈشتۈرسەم، ئۇنىڭ بويى پاكارراق بولغاچقا، مەكتەپكە يارىماپتۇ، شۇڭا كېچىلىك بەزمىخانىلاردا ئۇسسۇل ئويناپ پۇل تېپىۋېتىپتۇ، دېيىشتى. بۇنى ئاڭلاپ نۇرىمانغا ئىچىم ئاغرىدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۆزۈمنىڭ تەلەيلىكلىكىمدىن سۆيۈندۈم... مەكتەپنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن مائاشى يۇقىرىراق بىرەر يەرگە ئورۇنلاشسام، تۇنجى قېتىملىق مائاشىمنى ئۆيگە ئەۋەتىپ بېرىشنى كۆڭلۈمگە پۈكۈپمۇ قويدۇم. ئوقۇش يىلى ئاياغلىشىش ئالدىدا دوكلات يۈزىسىدىن ئويۇن قويدۇق. ئويۇنىمىزنى ناھايىتى كۆپ ئادەم كۆردى. زالدا توختىماي ئالقىش ياڭراپ تۇردى. بىر قېتىمقى نومۇردا ئوتتۇرىدا ئۇسسۇل ئويناۋېتىپ، بىزنى يۇرتتىن ئېلىپ كەلگەن ئەركىشىنىڭ يېنىدىكى خوجايىن سۈپەت يەنە بىرسىگە مېنى كۆرسىتىپ، بىرنەرسىلەرنى دەۋاتقانلىقىنى بايقاپ قالدىم. خوجايىن سۈپەت كىشى شۇ ئويۇندىن كېيىن مەكتەپكە پات ـ پات كېلىپ تۇرىدىغان بولۇپ قالدى. ئۇ، يولنىڭ چېتىدە باشقىلار بىلەن پاراڭلاشقان بولۇپ، يوشۇرۇنچە مېنىڭ يۈرۈش ـ تۇرۇشۇمغا سەپسالاتتى. بەزىدە ئاشخانىدا تاماق يېگەچ، يىراقتىن مېنى كۆزىتەتتى. ئۇ سەل نېرىدا كەشتىلىك داستىخان سېلىنغان ئايرىم ئۈستەلدە ئولتۇرۇپ تاماق يەيتتى، ئەتراپىدا نۇرغۇن كىشىلەر پايپېتەك بولۇپ يۈرۈشەتتى. مۇشۇ ئىشلار بىلەن بىللە ئەتراپىمدىكىلەرنىڭ ماڭا بولغان مۇئامىلىسىدىمۇ ئۆزگىرىش بولۇۋاتاتتى. تامىقىمنىڭ سۈپىتى ئالاھىدە ياخشىلانغاندىن سىرت، يوتقان ـ كۆرپە، ياتىقىمنىڭ دېرىزە پەردىلىرىگە قەدەر يېڭىلاندى. دېرىزە تەكچىسىدىكى گۈل قاچىسىغا كۈندە يېڭى گۈللەر چىلاپ قويۇلىدىغان بولدى. مەكتەپنىڭ مەسئۇللىرىدىن تارتىپ تازىلىق ئىشچىلىرىغىچە مېنى كۆرسە ئاغزىدىن شېكەر تامدۇرۇپ ئەھۋال سورىشاتتى، قىلىدىغان قىلىق تاپالماي

قېلىشاتتى. بىر دەم ئېلىش كۈنى ياتاقدىشىم شياۋفەن مېنى «مېڭ دونالد تامىقى» يېيىشكە تەكلىپ قىلدى. «پاھ، بۈگۈن نېمانچە مەرد بولۇپ كەتتىڭ؟» دېسەم: «پۇل دېگەننى خەجلەيدىغان يەردە خەجلەش كېرەك، بولمىسا ئۇنى نېمەدەپ تاپىدۇ» دەپ كۆزىنى قىسىپ قويدى. بىز ئۇ يەرگە بېرىپ ئولتۇرۇشمىزغا يېنىمىزغا ئىككى ئەر كىشى كەلدى. ئۇلارنىڭ بىرى دەل هېلىقى خوجايىن سۈپەت كىشى ئىدى.

شياۋفەن: «ئاننا، بىزنىڭ مەكتەپنىڭ ئەڭ چوڭ خوجايىنى مانا مۇشۇ لى ئەپەندى بولىدۇ، ئۇ شەھىرىمىزدىكى كاتتا ئەرباب. ئىككىڭلار ئالدىرىماي تونۇشۇۋېلىڭلار، بىز چىقىپ ئايلىنىپ كېرەيلى» دەپ يەنە بىر ئەر كىشى بىلەن چىقىپ كەتتى. ئىككىمىز قالدۇق، پارىڭمىز تازا قولاشمىدى. قارىغاندا، ئۇ مېنىڭ بارلىق ئەھۋالىمدىن خەۋەردارەك قىلاتتى. ئاتا ـ ئانامنى، ئائىلىمىزنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىنى، بىر تۇغقانلىرىمنى، مەكتەپنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن قانداق قىلىش ئويۇمنىڭ بارلىقىنى سورىدى. مەن ئۇنىڭ سوئاللىرىغا ئۇدۇللۇق جاۋاب بېرىپ، يەرگە قاراپ ئولتۇردۇم. راستىمنى ئېيتسام، ئۇ ئادەم كۆزۈمگە بەكلا سۈرلۈك كۆرۈنەتتى.

ئۇ مېنى مەكتەپكە ئاپىرىپ قويماقچى بولدى. سىرتتا زۇڭتۇڭلار ئولتۇرىدىغان «مىرسىدىس»تىن بىرسى تۇراتتى. ئۇ پىكاپنى شەھەر سىرتىغا ھەيدەپ، «بۈگۈن كېچىچە پىكاپتا سەيلە قىلايلى، مېنىڭ سىزگە نۇرغۇن گەپلىرىم بار» دېدى. مەن «بالدۇرراق قايتمىسام بولمايدۇ» دەپ تۇرۇۋالدىم. شۇ كۈنى ئۇ پاراڭ ئارىلىقىدا ئائىلە ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ شەھەرلىك ئاكسىيە شىركىتىنىڭ لىدېرى ئىكەنلىكىنى، دادىسى ئۆلكە دەرىجىلىك چوڭ كادىر، بىر تاغىسى مەن تۇرغان شەھەرنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئىكەنلىكىنى، ئىلگىرى بىر رۇس قىزىنىڭ ئۆزى بىلەن توي قىلماقچى بولۇپ يۈرۈپ، توي ئالدىدا

ئۇنىڭ ناھايىتى كۆپ پۇلىنى ئېلىپ غايىب بولۇپ كەتكەنلىكىنى، شۇنىڭدىن كېيىن ئۆزىگە يېقىنلاشماقچى بولغان ئاياللارغا ئىشەنمەس بولۇپ كەتكەنلىكىنى ئېيتتى ۋە:

ــ مەن پەرىشتىدەك گۈزەل ھەم ئاق كۆڭۈل بىر قىزنى ئۇچراتتىم. ئۇ مېنىڭ ئورنۇمغىمۇ، مال دۇنياىمغىمۇ پىسەنت قىلىپ قويمايدۇ. دەل شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئۇنى تېخىمۇ ياخشى كۆرىمەن ھەم ئۇنىڭغا ئېرىشىش ئۈچۈن ھەرقانداق بەدەل تۆلەشكە رازىمەن، ــ دېدى...

ئاننا سۆزلەپ شۇيەرگە كەلگەندە قىسقا چاچلىق بېشىنى ئارقىسىغا تاشلاپ بىر پەس جىم بولۇپ كەتتى. ئۇ ئاشۇ ئۇنتۇلغۇسىز كۈنلىرىنى ئەسلەۋاتامدىكىن ياكى ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇرۇش ـ داۋاملاشتۇرماسلىق ئۈستىدە ئويلىنىپ دېلىغۇل بولۇۋاتامدىكىن.

ئۇ ھەقىقەتەن گۈزەل ئىدى. مەن ئۇنىڭ خۇش پىچىم گەۋدىسىدە نازاكەت بىلەن كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان يۇمىلاق بېشىغا، سارغۇچ قەلەم قاشلىرى ئاستىدىكى زۇمرەتتەك سۈزۈك كۆزلىرىگە، ھەربىر تېلى تۇتۇنگىچە ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان ئەگمە كىرپىكلىرىگە، سۈزۈك ئۆڭىدە غۇنچىدەك چاقناپ تۇرغان لەۋلىرىگە يان تەرەپتىن قاراپ ئولتۇرۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ سەھرالىرىدا قىزىل گۈللەر ئارىسىدىكى سېرىق سەبىدەك شۇنداق ساپ ھالىتىدە ئۇچراپ قالىدىغان سەپكۇن يۈز، «پىروزا كۆز»لەرنى ئويلاپ كەتتىم. ئاننا، ياق، ئانارگۈل ئەنە شۇنداقلارنىڭ بىرى ئىدى.

ــ شۇنداق قىلىپ، ئاشۇ لى ئەپەندى بىلەن توي قىلىشقا قوشۇلدىڭىزمۇ؟

ــ دەسلەپتە قوشۇلمىدىم. ئۇ مېنى ئىزدەپ كېلىۋەردى. ئەتراپىمدىكىلەرنىڭ مۇئامىلىسىدىنمۇ بىرخىل بېسىم ھېس قىلىشقا باشلىدىم. ياتاقدىشىم شياۋفەن دائىم: «ھەي ئاننا، بۇ

ساڭا كەلگەن بىر پۈرسەت، قولدىن بېرىپ قويساڭ، ئۆمۈرۋايەت پۈشايماندا قالىسەن... نۇرىمانىڭ قانداق بولغىنىنى بىلەمسەن؟» دەيتتى. «نۇرىمان نېمە بولدى، ئۇ نەدە زادى؟» دەپ سورىسام گەپنى يوپۇتۇپ، ئېنىق جاۋاب بەرمەيتتى. دېمىسىمۇ مەن ئۇلارغا كېكىردىكىمگىچە قەرز ئىدىم. ئۇلارغا يامان كۆرۈنۈپ قالسام، بۇ يات شەھەردە قانداق جان باقمەن، دەپ قورقاتتىم. بەزىدە قېچىپ كېتىشنىمۇ ئويلايتتىم، لېكىن قاچالماسلىقمىنى بىلەتتىم.

مەن خىيالىلىرىمنى بىر باشقا ئېلىپ چىقالماي، غەم - قايغۇدىن ئاغرىپ قالدىم. خوجايىن مېنى ئالاھىدە ياتاقتا ئورۇنلاشتۇرۇپ، هالىمدىن ئىنتايىن ياخشى خەۋەر ئالدى. شۇ كۈنلەردە مېنى ئۇنتۇپ كەتكەن ئاتا - ئانامدىن تۈيۈقسىز خەت كېلىپ قالدى. خەتتە ئاتا - ئانام مەن ئەۋەتكەن ئون مىڭ يۈەن پۇلنى تاپشۇرۇۋالغانلىقىنى، مەندەك بىر ۋاپادار قىزىدىن نەقەدەر رازى بولغىنىنى يېزىپتۇ. هاڭ - تاڭ قالدىم. مەندە ئون مىڭ يۈەن نېمە ئىش قىلسۇن؟ بۇمۇ خوجايىنىڭ ئىشى ئىكەنلىكى ئېنىق ئىدى.

مەن دوختۇرخانىدىن چىققان كۈنى خوجايىن مېنى پىكاپ بىلەن شەھەرنىڭ ئەڭ ئاۋات يېرىدىكى ياۋروپاچە تاماقخانىغا ئېلىپ باردى. كۈتكۈچى خېنىمنىڭ باشلىشى بىلەن 2 - قەۋەتتىكى زالغا كىرىشىمىزگە، مەكتەپتىكى ساۋاقداشلىرىم «تۇغۇلغان كۈنىڭىزگە مۇبارەك» دېگەن ناخشىنى ئېيتىپ ئالدىمغا چىقتى. ئىككى ئەر كۈتكۈچى ئەتىرگۈللەر ئارىسىغا ئىسىمىم يېزىلغان قەۋەتلىك چوڭ تورتنى كۆتۈرۈپ كەلدى. مەن 20 تال شامنى پۈۋلەپ ئۆچۈرۈۋاتقىنىمدا قەلبىمنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا پىلىلداپ تۇرغان ئاللىقانداق ئەسلىمىلەرمۇ بىر - بىرلەپ ئۆچكەندەك بولدى. راست، بۇگۈن مېنىڭ تۇغۇلغان كۈنۈم. بۇ كۈننى يىراقتىكى ئاتا - ئانامۇ ئۇنتۇپ كەتكەندۇ،

ئەمما مەن بۇگۈن ئاجايىپ بىر دۇنيادا، راھەت ـ پاراغەت، خۇشاللىق ئىچىدە قايتا تۇغۇلدۇم. ئۆتمۈش، يىراقتىكى چەت ناھىيە، دائىم ئەرلەردىن تاياق يەپ نۆۋەت بىلەن يامانلاپ كېلىدىغان ئاچىلىرىم، جاپاكەش يەتتە قىزنىڭ كەنجىسى ـــ بىچارە، نامرات كۇل قىز... ھەممە، ھەممە غايىب بولدى.

شۇ كۈنى ئاخشىمى خوجايىن مېنى شەھەر سىرتىدىكى مەنزىرىلىك جايغا سېلىنغان پۇلدارلانىڭ تۇرالغۇ ئۆيى رايونىغا ئېلىپ باردى. قاتار كەتكەن ياۋروپا ئۇسلۇبىدىكى داچىلارنىڭ بىرى ئالدىدا پىكاپىنى توختىتىپ، يېپىيېڭى بىر تىزىق ئاچقۇچنى قولۇمغا تۇتقۇزدى. بۇ مەندەك بىر قىز چۈشۈمدىمۇ كۆرەلمەيدىغان ئاجايىپ ئۆيلەر ئىدى... شۇنداق قىلىپ... ئۇنىڭ توي قىلىش تەكلىپىگە قوشۇلدۇم.

ئاننا ماڕي يەنە بىر قېتىم سۆزدىن توختاپ قالدى. ئۇ چارچاپ قالغاندەك قىلاتتى. سۆزلىگەنلىرىنىڭ ھەممىسى خۇددى باشقا بىرسىنىڭ ھېكايىسىدەك شۇنچە ھېسسىياتسىز، سوغۇققان ئىدى. بۇ سوغۇققانلىق ئۇنىڭ قەلبىدىكى، ۋۇجۇدىدىكى نۇرغۇن ـ نۇرغۇن نەرسىلەرنى يوشۇرۇپ، چىرايىغا ئۆزگىچە جەلپكارلىق، سېھرىي كۈچ بەخش ئەتكەنىدى. ھارغىنلىق ۋە ئۇيقۇ كەلكۈندەك يامراپ، باشلار ئېغىرلىشىپ، كۆزلەر يۇمۇلۇشقا باشلىغاندا، ئاننا ماڕينىڭ يانفونى تەخىرسىز سايراپ كەتتى. يانفوندىن ياش ئايالنىڭ ئىنچىكە ئاۋازى ئاڅلىنىشقا باشلىدى:

ـــ ئانارگۈل، ھەي ئانارگۈل، ئۇرۇمچىگە چۈشەمسەن ياكى داخىيەندىن ئۇدۇل كېتىۋېرەمسەن؟

ئاننا ماڕينىڭ قىپقىزىل لەۋلىرىدە يىرگىنچ ئەكس ئەتتى:

ـــ قويە ئۇ ئۇرۇمچىنى! نېمىدېگەن مەينەت، نېمىدېگەن قالايمىقان شەھەر ئۇ. ئۇرۇمچىدە بىر كۈن تۇرسام، ئىچ ـ ئىچىمگە ئىس ـ تۈتەك توشۇپ كەتكەندەك بولىمەن. سەن بارغۇ ئاداش، ئەڭ ئېسىل مېھمانخانىدىن ياتاق ئېلىپ قوي. بىزنىڭ

ئۇيەردە يۇلتۇزلۇق مېھمانخانىلار باردۇ؟

— ...

سەپەردىشىم ماڭا مەنلىك بىر قاراپ قويۇپ يەنە سورىدى:

— شۇنداق قىلىپ ئاشۇ لى خوجايىن بىلەن توي قىلىپسىزدە، ئۇندىقتا ئۆيىڭىزدىكىلەرچۇ، ئۇلار نېمە دېدى؟

— ئۆيدىكىلەر نېمە دەيتتى، دەسلەپتە «بىزنىڭ سەندەك قىزىمىز يوق» دەپ تىللاپ ـ قارغاپ خەتلەرنى يېزىشتى. بىرنەچچە يىل مۇناسىۋىتىمىز ئۈزۈلۈپ قالدى. بىر كۈنلەردە ئىككىنچى ئاچامدىن خەت كېلىپ قالدى. ئۇ، ئاچا ـ سىڭىللىرىنىڭ ئىچىدە ماڭا ھەممىدىن ئامراق ئىدى. خېتىدە ئۆيدىكىلەرنىڭ مېنى بەك سېغىنغانلىقىنى، ئانام گەرچە ئاغزىدىن چىقىرالمىسىمۇ، دائىم سۈرىتىمگە قاراپ كۆز يېشى قىلىدىغانلىقىنى، دادامنىڭمۇ مېنىڭ دەردىمدە ھەسرەت چېكىپ يۈرگەنلىكىنى يېزىپتۇ. خەتنىڭ ئاخىرىدا ئاكامنىڭ تۇيۇقسىز يېرىم پارالىچ بولۇپ قالغانلىقىنى، دوختۇرلارنىڭ ۋىلايەتكە ياكى ئۇرۇمچىگە يۆتكەپ بەرمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى... قىستۇرۇپ قويۇپتۇ. خەتنى ئوقۇپ تەلەيسىز ئاكامغا ئىچ ئاغرىتىپ، بىر ھازا يىغلىدىم. كەچتە بۇ گەپلەرنى ئېرىمغا ئېيتسام، ئۇ: «دەرھال بۇ يەرگە ئالدۇرۇپ داۋالىتايلى، ئۆيدىكىلەردىن بىر ـ ئىككيلەن بىرگە كەلسۇن» دېدى. ئۇلارنى ئايروپىلاندا ئېلىپ كەلدۇق. ئۆلكە بويىچە ئەڭ چوڭ دوختۇرخانىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئەڭ داڭدار دوختۇرلارنى تەكلىپ قىلىپ داۋالاتتۇق. ئېرىم ھەر كۈنى دېگۈدەك ۋاقىت چىقىرىپ دوختۇرخانىغا بېرىپ، ئۇلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇردى. دەسلەپتە ئاچام بىلەن كېلىنىمىز ئۇنىڭدىن يېتىرقىشىپ، ئۇ ئېلىپ كەلگەن يېمەكلىكلەرنى ئەخلەتكە تۆكۈۋېتىپ يۇرۇشتى. كېيىن تونۇشقانچە ئۇنى مەندىنمۇ يېقىنراق كۆرىدىغان بولۇپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ سەككىز ئاي بولغاندا، ئاكام ھاسا تاياق بىلەن ماڭغۇدەك بولدى.

ئۇلارنى سوۋغا ـ سالاملار بىلەن چىرايلىق يولغا سالدۇق. كېيىنكى يىلى ئانامنى ئېلىپ كەلدۇق. ئۇ يېنىمىزدا بىر يىل تۇرۇپ قايتتى. پۇل دېگەن ھەرقانداق توڭنى ئېرىتىۋېتىدىكەن، ياتنىمۇ تۇغقانغا ئايلاندۇرۇۋېتەلەيدىكەن. يەنە بىر يىلى ئېرىم ئىككىمىز ئۇلارنى يوقلاپ بارغاندا سەھرالىق ئىككى يېتىم قىزنى پاناھىمىزغا ئېلىپ كەلدۇق. ئۇلارنىمۇ مەكتەپتە ئوقۇتۇپ تەربىيەلىدۇق. ئىچكىرىنىڭ نەم ھاۋاسى ياقمايدىغانلىقىنىمۇ، ھەر ئىككىسى شۇنداق رەڭ تۇزۇپ، بىر پىيالە چاي بىلەن گۈپپىدە يۇتۇۋەتكۈدەك چىرايلىق قىزلاردىن بولۇپ كەتتى. ھەر ئىككىلىسى ھازىر بىزنىڭ سەنئەت ئۆمەكتە ئىشلەيدۇ. ئۇلار ئۈيەردە ناھايىتى ئەتىۋارلىق، كېچىلىك كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرىنىڭ خوجايىنلىرى ئۇلارنى تالىشىپ كېتىدۇ تېخى...

كېيىنكى سۆزلەرنى قىلىۋاتقاندا، ئاننا ماڭىنىڭ چىرايىدا ئۆزىنىڭ ئېسىلزادە خېنىملارغا خاس تۇرقىغا مۇناسىپ بولمىغان ھېلىقى كۈلۈمسىرەش يەنە بىر قېتىم ئەكس ئەتتى. بۇ كۈلۈمسىرەش نېمىشقىدۇر كۆڭلۈمنى غەش قىلىپ قويدى ۋە بۇ غەشلىك كۆڭۈل ئاسمىنىمدا گويا قاراڭغۇ تۇماندەك ئۇزاققىچە تارقالماي تۇردى. مەن خېلىغچە ئۇخلىماي ئاننا ماڭىنىڭ ھېكايىسىنى ئويلاپ ياتتىم. ماڭا ھەقىقەتەنمۇ كۈل قىز بىلەن شاھزادىنىڭ ھېكايىسىنى ئەسلەتتى. تۇرمۇشتا تەلەيلىكلەرمۇ بار، ئەمما يار ـ يۆلەكسىز، ئاجىزلار ئۇچۇن تېخىمۇ كۆپرەكى ئەگرى ـ توقايلىق، قان ۋە ياش، خورلۇق ۋە ئازاب ...

سەھەردە كۆزۈمنى ئاچقىنىمدا پويىز كۆزگە ئىسسىق كۆرۈنىدىغان پايانسىز چۆل ـ جەزىرىدە كېتىۋاتاتتى. قوغۇشۇن رەڭلىك چۆل ئاسمىنىدا كۆز يېتىدىغانلىكى يەردە توزۇنرەڭ ئاپپاق قار ئۇچقۇنلىرى ئۇچۇپ يۈرەتتى. يەر يۈزى ھېلىلىدەك نېپىز بىر قەۋەت قار بىلەن قاپلانغانىدى.

بۇ ئانا يۇرتىمىزنىڭ چۆللىرى. تۇنۇگۈن يول بويىدا ياپيېشىل

مايسىلارنى كۆرگەنىدۇق. بۇ يەردە ئاپپاق قار لەپىلدەپ ياغماقتا. ياغە قار، ياغ.

ئەتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىن، ۋاگوندا ئاپتومات ئاسقان بىرى ئېگىز، بىرى پاكار ئىككى ساقچى پەيدا بولدى. ئۇلارنىڭ پاكارراقى بىزنىڭ ئۇدۇلىمىزدا توختاپ، يۈك ـ تاق جازىسىدىكى تۇرغان چامادانلارنى كۆرسىتىپ:

ـــ بۇ كىمنىڭ نەرسىلىرى؟ ـــ دەپ توۋلىدى.

ـــ مېنىڭ، نېمە بولدى؟ ـــ دېدىم هودۇقۇپ.

ـــ چامادانلارنى ئاقتۇرۇمىز، دەرھال ئېچىڭلار، كىملىكىڭلارنى چىقىرىڭلار، هەي سەنمۇ بار، ـــ دېدى ساقچى سەپەردىشمىنى كۆرسىتىپ.

مەن ياردەم تىلىگەندەك ئەتراپقا قارىدىم.

ـــ نېمىشقا ئاختۇرىسىلەر؟ ئاختۇرۇشقا رۇخسەت قىلىدىغان گۇۋاهنامەڭلار بارمۇ؟

ـــ قۇرۇق گەپنى ئاز قىلىپ، ئاچ دېگەندىكىن ئاچمامسەن، بىز ۋەزىپە ئىجرا قىلىۋاتىمىز، سەن دۆلەتنىڭ كادىرى تۇرۇپ بىزنىڭ خىزمىتىمىزگە ماسلاشمامسەن؟ ـــ دېدى ئارقىدىكى ئېگىز بويلۇق ساقچى كىملىكىمنى قايتۇرۇپ بەرگەچ. ئۇ مۇرىسىدىكى ئاپتوماتنى قولىغا ئېلىپ تۇردى.

ئاپتومات ۋال ـ ۋۇل پارقىراپ تۇراتتى. بولۇپمۇ قاپقارا ئاغزى بەك سۇرلۇك ئىدى. ئۇ هەرقانداق ئادەمنى غۇرۇرى ۋە قەدىر ـ قىممىتىدىن ئايرىپ چۈمۈلىدەك ئەرزىمەس ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويالايتتى. ئەزەلدىن ساقچى، قورال دېگەنلەردىن يىراق تۇرىدىغان مۆمىن پۇقرالارنىڭ گەرچە گۇناهسىز بولسىمۇ، ئاپتوماتنىڭ ئالدىدا قانداق هالغا چۈشۈپ قالىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىش تەس ئەمەس. تىزىمىز ۋە قوللىرىمىزنىڭ سۇس تىترىشىنى چاغدۇرماسلىققا تىرىشىپ، چامادان ـ سومكىلىرىمىزنى ئاچتۇق ۋە مەك تەستە قىستاپ سىغدۇرغان

كىيىم ـ كېچەك، سوۋغاتلارنى چۈۋۈپ، بىر ـ بىرلەپ سىلكىپ ياپدۇق. قورال ئالدىدا غۇرۇرىمىزنى ئىمكانقەدەر ساقلاپ قېلىشقا ۋە ئۆزىمىزنىڭ ئىتائەتمەن پۇقرا ئىكەنلىكىمىزنى ئىپادىلەشكە ئاشۇ يوسۇندا تىرىشتۇق. ئېگىز بوي ساقچىمۇ كۆڭلىمىزنى چۈشەنگەندەك دوستانىلىق بىلەن بىزندىن ئۇنى ـ بۇنى سوراپ قويىاتتى. بۇ جەريان بىزگە پۈتكۈل ئۆمرىمىزدەك ئۇزۇن تۇيۇلدى. قاچانلاردىدۇر ساقچىلار بىزنىڭ نەرسە ـ كېرەكلىرىمىزنى ئاختۇرۇپ بولۇپ، يەنە يۈك ـ تاق جازىسىغا قاراشتۇرۇشقا باشلىدى:

ـــ ماۋۇ سومكا كىمنىڭ؟

ـــ مېنىڭ، نېمە بوپتۇ؟ ـــ ئاننا مارىينىڭ ئاۋازى چىرقىرىغاندەك ئاڭلاندى.

ـــ ئاختۇرىمىز، دەرھال ئاچ! ـــ ئاپتومات شاراقلاپ قالدى.

ـــ سومكىدا كىيىم ـ كېچەكلەردىن باشقا نەرسە بولمىسا، ئاختۇرۇشقا نېمە هەددىڭلار بار!

ـــ ئۆزۈڭچە بىزنى سېنىڭ قانداق نەرسە ئىكەنلىكىڭنى بىلمەيدۇ، دەپ قالدىڭمۇ، بىزنىڭ ئالدىمىزدا ياۋاشراق بول، بولمىسا...

ـــ كىم بىلىدۇ، سەنلەر يالغان ساقچىمۇ تېخى!

ـــ ئاغزىڭنى يۇم، هۇ سېسىق جالاپ!

ئاننا ماريي بىر دۆۋە كىيىم ـ كېچەك ۋە رەڭگارەڭ گىرىم بۇيۇملىرىنىڭ يېنىدا بىچارە قىياپەتتە ئۆرە تۇراتتى. بېشىنىڭ ئارقىسىدىكى دىڭگىيىپ تۇرغان بىر تال ئۆرۈمە چېچى شۇ تاپتا بەكمۇ كۈلكىلىك كۆرۈنەتتى. پاكار ساقچى پادىچىلار رەختىدىن تىكىلگەن چوڭ سومكىغا قولىنى تىقىپ، قولىغا چىققانلىكى نەرسىنى سىلكىپ ئاتاتتى. ئاننا ماريي هېلى: «بۇ مېنىڭ ئىچ كىيىمىم تۇرسا، مۇشۇنىمۇ ئاختۇرامسىلە؟» دەپ جېدەللەشسە، هېلى: «بۇ بىر قۇتىسى ئىككى مىڭ يۈەنلىك يۈز ماي، چېقىلىپ

كەتسە تۆلىشەمتىڭ» دەپ ساقچىلارنىڭ قولىغا ئېسىلاتتى، ساقچىلار ئۇنى سىلكىپ قورقۇتۇپ تىنچلاندۇرماقچى بولغانچە، ئۇ ساقچىلارغا ئۆزىنى ئېتىپ: «ھەرقايسىڭ ساقچىمۇ ياكى باندىتمۇ؟ نېمىشقا مەندەك يالغۇز ئايالنى بوزەك قىلىشسەن، نوچى بولساڭ ئېتىۋېتىشە قېنى؟» دەپ ۋارقىراپ ۋاگونىنى بېشىغا كىيەتتى.

ــ يۇم ئاغزىڭنى! ــ ئېگىز بويلۇق ساقچى مۇشتىنى تۇگۇپ دەھشەتلىك ئاۋازدا ۋارقىرىدى، دېرىزىلەر جاراڭلاپ كەتكەندەك بولدى. ئاننا ماڕيې پەسكويغا چۈشۈپ، بىرنەچچە قۇتىنى قۇچاقلىغىنىچە خىرتىلداپ يىغلاشقا باشلىدى. كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا پات ـ پات ساقچىلارغا قاراپ قويۇپ، ئۇلار دىققەت قىلمىغان چاغلاردا ئۇلارنى تىللىۋالاتتى. ساقچىلار بىر ھۆرپىيىپ قويسا يەنە شۇمشىيىپ كېتەتتى.

چۈشكە يېقىن ئاختۇرۇش، يىغا ـ زارىلار تىنچ ـ ئامان ئۆتۈپ كەتتى. ئەمما ئۇنىڭ تەسىرىدىن بولسا كېرەك، ھېچقايسىمىزنىڭ چۈشلۈك تاماق يېگۈمىز كەلمىدى. گويا مەڭگۈ چارچىماس مەخلۇقتەك ئاخىرقى مەنزىلگە قاراپ توختىماي ئىلگىرىلەۋاتقان پويىز دېرىزىسىدىن يىراقلارغا قاراپ ئولتۇردۇق.

ــ ئېرىكىزنىڭ ئۆلكە باشلىقى دادىسى بىلەن شەھەر باشلىقى تاغىسى بايىقى ئىشلارنى ئاڭلىسا نېمە دەپ كېتەر؟ ــ سەپەردىشىم ئۇزاق جىمجىتلىقتىن كېيىن ئاننا ماڕيغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ دېدى.

ئاننا ماڕيغا جان كىرگەندەك بولدى. ئۇ بىردىنلا جىددىي قىياپەتكە ئۆتۈپ قاپىقىنى تۈردى:

ــ ئۇلارغا دەيدىغان بولسامغۇ، بۇ بىرنېمىلەرنىڭ كۆرىدىغىنى بارئىدى!

ــ شۇنداقمۇ؟ سىزنىڭ ئارقا تېرىكىڭىز ھەقىقەتەن كۈچلۈك ئىكەن!

بىز كۆلۈشكە باشلىدۇق. پۇخادىن چىققۇچە، ئۇزاققىچە كۆلدۇق. بەزى كۆلكىلەر شۇنداق سەۋەبسىز قاياپاپ چىقىۋېرىدۇ، ئۇنىڭ كۆلكە ياكى باشقا نەرسە ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولمايدۇ.

پويىز داخىيەن بېكىتىگە يېقىنلاشقاندا ئاننا ماريې ئەستايىدىل گىرىم قىلدى. قونچلۇق ئۆتۈكىنى، چوڭ ياقىلىق تەتۈر خۇرۇم كالتە جۇۋىسىنى كىيدى. پويىز توختىغاندا بويى بىلەن تەڭ دېگۈدەك يوغان سەپەر سومكىسىنى يۆدۈپ، چاقلىق چامادانىنى سۆرەپ پويىزدىن چۈشتى. بىزگە ئىچكىرىگە بېرىپ قالساق، ئۆزىنى چوقۇم ئىزدىشىنى يەنە بىر قېتىم تاپىلىدى.

داخىيەن ژوگزالىدا ئادەم مىغلىدايىتتى. ئادەملەرنىڭ باش ئۈستىدە قار توزانلىرى ئۇچاتتى. ئالتۇندەك سېرىق چاچلىق، يوغان سومكا يۆدۈڭلغان ئاننا ماريې ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئالاھىدە كۆزگە تاشلىناتتى. ئۇ ھەقىقەتەن چەت ئەللىكلەرگە ئوخشايتتى. لېكىن يەنە ئوخشىمايدىغان يەرلىرىمۇ بار ئىدى، ئۇنىڭ روھىدا بىر سۇنۇقلۇق بار ئىدى.

ـــ ئامان بولۇڭ، ئاننا ماريې!

مەن پويىز دېرىزىسىدىن ئۇنىڭغا قاراپ پىچىرلىدىم. ئاننا تۇيۇقسىز كەينىگە بۇرۇلدى. ئۇنىڭ قارىچۇقلىرىدا ئىللىق بىر نەرسە ڭاللىدە قىلىپ قالدى ـ يۇ، دەرھال ئۆچتى. ئۇنىڭ ئورنىنى مەنسىز، سوغۇق ئىپادە ئىگىلىدى. ئۇ بىز بىلەن ئەزەلدىن ئۇچرىشىپ، سىردىشىپ باقمىغاندەك، ئىككى كۈندىن بۇيانقى ئىشلارنى باشتىن كەچۈرمىگەندەك، بۇنىڭدىن كېيىن ھايات يولىمىزدا قايتا ئۇچرىشىپ قالساق تونۇشماي ئۆتۈپ كېتىدىغاندەك بىر خىل ئىپادىدە ئىدى.

پويىز ئۇرۇمچىگە يېقىنلاشقاندا، سەپەردىشىم ياتقان ئورنىدىن قوپۇپ سورىدى:

ـــ سىزنىڭچە، ئۇنىڭ سۆزلەپ بەرگەنلىرى راستمىدۇ؟

ـــ كىم بىلىدۇ...

— بەلكىم راستتۇ؟

— راست بىلەن يالغانىنىڭ ئارىلاشمىسىدۇ...

مەن سىرتقا قارىدىم. پايانسىز دالىنىڭ يىراق بىر يېرىدە كۆڭلىكى ئۆزىگە چوڭ كېلىپ قالغان، سېرىق چاچلىرىنى ئىككى ئۆرۈۋالغان بىر قىز بالا پويىزغا قاراپ يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقانىدەك كۆرۈنۈپ كەتتى.

تاش شەھەر

بىر كۈنى ئىشخانىدىكىلەر ھازىرقى زامانىدا ياخشى ئادەملەر بارمۇ؟ دېگەن مەسىلە ئۈستىدە مۇنازىرىلىشىپ قالدى. بۇ مۇنازىرىگە سەۋەب بولغىنى، ئالدىنقى كۈنى تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ «جەمئىيەت ۋە تۇرمۇش» پىروگراممىسىدا كۆرسىتىلگەن جەمئىيەتتىكى ھەر ساھە كىشىلىرىنىڭ بالىسىنى داۋالىتالماي، قىينىچىلىقتا قالغان بىر كىشىگە پۇل ئىئانە قىلغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر ئىدى. خەۋەرنىڭ ئاخىرىدا كېسەل بالىنىڭ دادىسى ــ ياداڭغۇ، ئۇچ بۇرجەك يۈزىدە بىرجۈپ چېقىر كۆزى سوغۇق پارقىراپ تۇرىدىغان، رۇسىيەدىكى مۇھىم ئەرباب ۋىلادىمىر پۇتىنغا قۇيۇپ قويغانىدەك ئوخشايدىغان بىر ئادەم تاماشىبىنلارغىمۇ قارىماي، نەگىدۇر بىر يەرگە قاراپ ئولتۇرۇپ، نارەسىدە بالىسىغا كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان، ئىقتىسادىي جەھەتتە ئۆزىگە يارىدىم قىلىۋاتقان كىشىلەرگە رەھمەت ئېيتقان، ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرغانلاردىن ئاغزىغا لىق ئالتۇن چىش سېلىۋالغان گەپدان ھاجى خېنىم بىلەن كالتە خۇرۇم پەلتۇ كىيىگەن، تۇخۇمدەك پارقىراپ تۇرىدىغان كېلىشكەن شىركەتچىمۇ تېلېۋىزىيە رىياسەتچىسىنىڭ ئالاھىدە تونۇشتۇرۇشى ۋە تەلىپى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ بۇ قېتىم ئىئانە قىلغان پۇل سانىنى ۋە ئىلگىرىدىن تارتىپ مەكتەپلەرگە، تەنتەربىيە ئىشلىرىغا داۋاملىق يارىدىم قىلىپ كېلىۋاتقانلىقلىرىنى سۆزلەپ ئۆتۈشكەن، بولۇپمۇ ھاجى خېنىم كېسەل بالىنى تىلغا ئالغاندا، كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش تۆكۈپ،

ناھايىتى تەسىرلىك سۆزلىگەنىدى.

چاتاق يېرى، شاكىر ئاكا ھاجى خېنىمنى ناھايىتى ئوبدان تونۇيدىكەن. ئۇنىڭ يۈرتتىن ئۇرۇمچىگە كېلىپ كىراكەشلىك قىلىۋاتقان بىر كەمبەغەل تۇغقىنىنىڭ 12 ياشلىق ئوغلىنى ئاشۇ ھاجى خېنىمنىڭ ئىككى قىزى ئالداپ، ئىچكىرىگە ئېلىپ كەتكەنىكەن. شاكىر ئاكا بىلەن تۇغقىنى نۇرغۇن يول مېڭىپ، پۇل خەجلەپ، ئىزدەپ ـ سۈرۈشتۈرۈش ئارقىلىق بۇ ئىككى ئايالنىڭ ئۆيىنى تېپىپتۇ. ئۇ بىر كاتتا قورۇ ـ جاي بولۇپ، بۇ قورۇدا كۆپىنچە ئۇلارنىڭ ئانىسى ـــ ھاجى خېنىم تۇرىدىكەن. ھاجى خېنىم: «مەن قىزلىرىمنىڭ ئىشىنى ئىللا ـ بىللا بىلمەيمەن» دەپ ئۇلار بىلەن سۆزلىشىشنى رەت قىپتۇ. بىراق، قولۇم ـ قوشنىلىرى ئۇنىڭ قىزلىرىنىڭ دائىم بۇ ئۆيگە ناتونۇش بالىلارنى باشلاپ كېلىدىغانلىقىنى، ئادەتتە ئۇلارغا ھاجى خېنىم قاراپ تۇرىدىغانلىقىنى ئىچكىرى ئۆيدىن چىقارماي، ئۇرۇپ ـ تىللاپ قورقۇتىدىغانلىقىنى، ئۇزاق ئۆتمەي بۇ بالىلارنىڭمۇ، قىزلىرىنىڭمۇ يوق بولۇپ كېتىدىغانلىقىنى، بىر مەزگىلدىن كېيىن، يەنە يېڭى ـ يېڭى بالىلارنى باشلاپ پەيدا بولىدىغانلىقىنى... بىلىدىكەن.

ـــ ھازىر جەمئىيەت بەك مۇرەككەپلىشىپ كەتتى. ھەرقانچە ساۋابلىق ئىشلارمۇ بەزىلەرنىڭ داڭ چىقىرىشتىكى ياكى بولمىسا ئاللىقانداق رەزىل مەخپىيەتلىكلىرىنى ئەل كۆزىدىن يوشۇرۇشتىكى قالقىنى بولۇپ قالدى. قىسقىسى، ئادەملەر ھەرقانداق ئىشنى چوقۇم مەلۇم مەنپەئەت ئۈچۈن قىلىدىغان بولۇپ كېتىشتى. قارىغاندا، خالىسلىق، ئاق كۆڭۈللۈك دېگەندەك گۈزەل پەزىلەتلەر ۋاقتى ئۆتكەن نەرسىگە ئايلىنىپ قالغاندەك تۇرىدۇ، ـــ دېدى شاكىر ئاكا مۇرەككەپ ھېسسىيات ئىچىدە بایاتىن سۆزلىگەنلىرىنى خۇلاسىلاپ.

ـــ مەن بىر ھاجىنى تونۇيمەن. ئۇ ھېچكىمگە داۋراڭ

سالماي، بەش نامرات ئوقۇغۇچىنى تەببىي ئۇنۇۋېرسىتېتنا ئوقۇتۇۋاتىدۇ، ــ دەپ قوشۇپ قويدۇم مەن.

ــ ھېلىقى كىچىك بالىلارچۇ، ئاتا ـ ئانىلىرى شاكىلات ئېلىپ يېيىشى ئۈچۈن بەرگەن پارچە پۇللىرىنى ئىئانە قىلغان ئاشۇ ئوماق بالىلاردىمۇ بىرەر خۇسۇسىي مۇددىئا بارمىدۇ؟

ئالىي مەكتەپنى پۈتكۈزۈپ يېڭىدىن تەقسىم قىلىنىپ كەلگەن لالە ئىسىملىك قىزمۇ ئۇزۇن، قايرىلىپ تۇرىدىغان سۈنئىي كىرپىكىنى سېھىرلىك لېپىلدىتىپ، لەۋسۇرۇخ سۈرۈلگەن قىپقىزىل لەۋلىرىنى ئۇچلاپ شۇنداق سوئال قويدى.

ــ ئۇ باشقا گەپ. ئۇلار جەمئىيەتنى، ھاياتنى تېخى چۈشەنمەيدۇ. چىنلىق، ئاق كۆڭۈللۈك دېگەنلەر، بەلكىم، شۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدىلا ساقلىنىپ قالدىمىكىن. خۇددى بۇلاق سۈيى باشلانغان يېرىدە پاكىز، ئاققانسېرى مەينەتلىشىپ كەتكەندەك.

ــ ئۇلاردا نېمىشقا خۇسۇسىي مۇددىئا بولمايدىكەن؟ ئۇلارمۇ دوستلىرىدىن ئېشىپ كېتىش، مۇئەللىملىرىگە كۆرسىتىش ياكى ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ پۇلىنى كۆز ـ كۆز قىلىش ئۈچۈن ئىئانە قىلىدۇ ـ دە.

تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا تۇلۇمدىن توقماق چىققاندەك گەپلەرنى قىلىپ قويىدىغان توختىنىڭ بۇ گېپى ھەممىزنى كۈلدۈرۈۋەتتى. بۇ، تەسۈرلەش قېيىن بىرخىل كۈلكە ئىدى.

كۈلكە ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئېچكىرىكى ئىشخانىدىن باشقارمىمىزنىڭ باشلىقى ــ ئېگىز بوي، ئاقسېرىق، دولقۇنسىمان چاچلىرىنى كەينىگە قايرىپ تارىغان، بۇرنىنىڭ ئۈستىگە كۆزەينەك قىستۇرۇۋالغان 38 ـ 39 ياشلاردىكى غالىب چىقىپ كەلدى ۋە جىددىي قىياپەتتە ھەممەيلەنگە بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، شاكىر ئاكىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، كىچىك قەغەز قۇتىدىكى موخۇركىنى تاماكا قەغىزىگە تۆكۈپ يۆگەشكە

باشلىدى.

ئىشخانا ئىچىنى بىردىنلا جىمجىتلىق باستى.

ــ مۇشۇمۇ بولىدىغان موخۇركا ئىكەن، ــ دېدى ئۇ كۆزەينەكنىڭ ئۈستىدىن شاكىر ئاكىغا قاراپ قويۇپ.

ــ بولىدىكەن، لېكىن سەل بوشكەن، تازا دېگەن يەرلەرگە بارمايدىكەن، كاساپەت.

غالىب (خەنزۇچىدا «غا» تەلەپپۇزى بولمىغانلىقتىن، ئادەتتە بىز ئۇنى «ئا چۇجاڭ» دەپ ئاتايمىز) تاماكىسىنى تۈتاشتۇرۇپ بولۇپ، كەينىگە قايرىلىپ، ماڭا:

ــ تۇرسۇن، ماۋۇ يەرگە كەلگىنە، ــ دېگىنىچە ئىچكىرىگە قاراپ ماڭدى.

تاشقىرىدىن كىچىككىنە دالان ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرىدىغان ئىچكىرىكى ئىشخانا چىرايلىق ياسالغانىدى. يوغان دېرىزىسىگە تارتىلغان دۇخاۋا پەردە كۈن نۇرىنى توسۇپ، ئىشخانىنى قاراڭغۇلاشتۇرۇپ تۇراتتى. دېرىزە تەكچىسىگە يوغان يوپۇرماقلىق ئىسسىق بەلباغ ئۆسۈملۈكلىرىدىن بىرنەچچە تەشتەك تىزىلغانىدى. تۆردە جىگەررەڭ، سىرى پارقىراپ تۇرىدىغان ئېگىز، كۆركەم ئۇستەل، ئۇستەلنىڭ ئۈدۈلىغا تام ياقىلىتىپ يۇمشاق دىۋان تىزىلغانىدى.

مەن غالىبنىڭ سۆزىنى كۇتۇپ ئىشىك تۈۋىدىلا تۇردۇم.

ــ كېلە، كەل، نېمانچە قورۇنسەن، بىز دېگەن ئەل ـ ئاغىنە جۇمۇ. سەن بىلەن پات ـ پات مۇڭدىشىپ تۇرسام دەيمەن، لېكىن مۇشۇ ئالدىراشلىقىنىزە...

ئۇ سۆزلىگەچ، قولىدىكى موخۇركىنى ئىشىك تۈۋىدىكى تۈكۈرۈك قاچىسىغا پىرقىرىتىپ ئېتىپ، تارتمىسىدىن «خۇشتاسەن»دىن بىر قاپ ئالدى ۋە پېچىتىنى يىرتىپ، ماڭا تەڭلىدى.

تاماكىنى تۈتاشتۇرۇپ بولۇپ، ئىككىلىمىز بىر پەس جىم

بولۇشۇپ قالدۇق.

ـــ ھە، ئايالىڭ قانداقراق؟ تازا سەمرىگىلى تۇرۇپتۇ ـ ھە، ئۇ. ئوغلۇڭچۇ، ئوغلۇڭ نەچچىنچى سىنىپقا چىقتى؟

مەن بىر چاغلاردىكى ئاغىنەمنىڭ سوئالىغا قورۇنۇپراق، ئۇدۇللۇق جاۋاب بېرىپ قويۇپ، ئۇنىڭ ئەسلى مۇددىئاسىنى ئاشكارىلىشىنى كۈتۈۋاتاتتىم.

ـــ بايام نېمە دېيىشتىڭلار؟ ئەجەب كۈلۈشۈپ كەتتىڭلار ـ ھە. سېنىغۇ بىلىمەن. سەن... ئۆكتى ـ سۆكتى گەپلەرگە ئانچە ئارىلاشمايسەن، كۆڭلۈڭمۇ تۈز. لېكىن مۇشۇ شاكىر ئاكامزە، قېرىغىچە ئەقىل كىرمىگەن ئادەم ـ دە، گېپىم بار دەپ ئاغزىغا كەلگەننى دەۋېرىدۇ، شۇڭىمۇ تېگىشلىك ئورنىنى تاپالماي سۈپۈرۈلۈپ يۈرگەن گەپ. ئاۋۇ توختىمۇ تازا بولمايدىغان ئاداش. ئاشۇنداق ئادەمگە ياقمايدىغان گەپلەرنى نەدىنمۇ تاپىدىكىن...

ـــ باشقا گەپ قىلىشمىدۇق. ئاخشام تېلېۋىزوردا چىققان بىر ئايالنى شاكىر ئاكام تونۇيدىكەن. شۇنىڭ پارىڭى.

ـــ ئاران شۇلىما؟ شۇنچە ئۇزاق پاراڭلىشىپ كەتتىڭلارغۇ، بىرەرسى مېنى چىشلەپ تارتمىغاندۇ؟ باشقا باشلىقلارنىڭ غەيۋىتى بولدىمۇ يا؟

ـــ نەدىكىنى، تېلېۋىزوردىكى بىر خەۋەر توغرىلىقلا... سەنمۇ كۆرگەنسەن بەلكىم، ھېلىقى كىچىك بالىغا بەك ئۇۋال بوپتۇ جۇمۇ.

ـــ ھە، شۇنداقمۇ، بوپتۇ، بوپتۇ. سەندىن ئۈمىدىم چوڭ جۇمۇ، ئاغىنە. مېنى كۆپرەك قوللاپ، گەپ ـ سۆزلەر بولسا... كىرىپ تۇرارسەن. ئۆزۈڭگىمۇ مەلۇم، باشقارمىمىزغا بىر مۇئاۋىن باشلىق كەم. رەھبەرلىك ماڭا نامزاتنى ئۆزۈڭ كۆرسەت، دەۋاتىدۇ. مەن ... سېنى كۆرسەتمەكچى. سېنىڭمۇ گەپ ـ سۆزگە دىققەت قىلىپ، دېگەن يېرىمدىن چىقىشىڭنى ئۈمىد قىلىمەن. مۇھىمى شاكىر، توختى دېگەنلەردىن ئۆزۈڭنى

تارت. ماقۇل ئەمەسە، ھېلىقى توختى دېگەننى چاقىرىۋېتە. ئىككى ئېغىز گەپ قىلىپ قويايلى ئۇنىڭغا.

چۈجاڭ (باشقارما باشلىقى) ئىشخانىسىدىن چىقىپ كۆزۈمگە تىكىلگەن شۇبھىلىك كۆزلەر ئالدىدىن ئورنۇمغا بېرىپ ئولتۇرغىچە نېمىشقىدۇر ھودۇقاندەك بولدۇم. توختىغا غالىبنىڭ بۇيرۇقىنى يەتكۈزۈپ بولۇپ، كۆزلىرىمنى ئالدىمدىكى گېزىتكە قادىدىم.

توختىدىن كېيىن خاسىيەت ئىسىملىك پاكار، سېمىز چوكان كىرىپ كەتتى. ئۇمۇ خېلى ئۇزۇندا كۇلۇپ ـ يايراپ، ھايا‌جاندىن كۆزلىرى يانغان ھالدا چىقتى. شاكىر ئاكا بىلەن لالە بىر ـ بىرىگە قارىشىپ قويۇپ، ئوڭايسىزلانغانىدەك جىم بولۇشۇپ كەتتى. كېيىن قىز ئۇزۇلۇپ قالغان پاراڭنى داۋاملاشتۇرماقچى بولۇپ، ئۇيەر ـ بۇيەردىن گەپ يېشىپ باقتى. ئەمما ھېچكىم ئاۋاز قوشمىغانلىقى ئۈچۈن، بۇ خەققە نېمە بولغاندۇ، دېمەكچى بولغانىدەك كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ، ھەممىسىنىڭ چىرايىغا ئوغرىلىقچە قاراپ چىقتى. ئەمما گېزىتكە قادالغان سۈرلۈك، ياسالما چىرايلاردىن ھېچنەرسىنى بايقىيالماي، يەنە شۇك بولۇپ قالدى. ئىشخانا ھاۋاسىنى قاپلىغان كىشىنى بۇرۇقتۇرما قىلىدىغان بىر خىل جىددىي كەيپىيات كەچكىچە يوقالمىدى.

شۇ كۈنى كەچلىك تاماقتىن كېيىن تۇنجى قېتىم كۆزلۈكۈمدىن شاھمات ئويناشقا چىقمىدىم. بالكوندىكى ياتما ئورۇندۇقتا تاماكا چېكىپ ئولتۇرۇپ، كۈندۈزى يۈز بەرگەن ئىشلارنى، غالىبنىڭ يېقىنچىلىق قىلىپ دېگەن سۆزلىرىنى، توختى، خاسىيەتلەرنىڭمۇ ئۇنىڭ يېنىدىن ناھايىتى ھايا‌جانلانغان ھالدا قايتىپ چىقىشىنى بىر ـ بىرلەپ كۆز ئالدىمدىن ئۆتكۈزدۈم. ئۇ، ئۇلارغا نېمە دېگەندۇ؟... مۇئاۋىن چۈجاڭدىن بىرنى قويىدىكەن، دېگەن گەپ خېلىدىن بېرى بار. بۇ ئىشخانىدا ئىستاژ، قابىلىيەت جەھەتتىمۇ مەندىن ئېشىپ كېتىدىغان

بىرەرسى يوق. شاكىر ئاكام بار دېگەندەمۇ، پېنسىيە يېشىغا يېقىنلىشىپ قالغان «ئۆلۈك يولۇاس» ئۇ. شۇغىنىسى بۇ دۇنيادىكى ئىشلار تولىمۇ مۇرەككەپ بولىدىكەن. ساڭا قاراپ ھەجىيىپ، سەن بىلەن ئاغىنە بولۇپ يۈرگەن ئادەملەرنىڭ ئىچىدە نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىقىنى، ساڭا قانداق تۇزاقلارنى قۇرۇۋاتقانلىقىنى، خۇپيانە ھالدا سېنىڭ چىتلىقىڭنى بۇزۇپ، ئۆز قاشاسىنى قانداق ئېگىزلىتىۋاتقانلىقىنى بىلمەيدىكەنسەن. بىلگىنىڭدە ئاللىقاچان كېچىككەن بولىدىكەنسەن. بۇ ئىشلار بېشىمدىن بىر قېتىم ئۆتكەن. بىر چاغلاردا مېنىڭمۇ ھەممە ئىشلىرىم يۈرۈشۈپ، باشلىقلارنىڭ ئالدىدا تازا ئەتىۋارلىنىپ يۈرگەن ۋاقىتلىرىم بولغان. تەلەي ـ ئامەت دېگەن بۇرنۇمغا پۇراپ تۇراتتى. نەگىلا قارىسام ئاپىتاپتەك ئىسسىق چىرايلارنى كۆرەتتىم، ئايالىمۇ ئەتىۋالىقنىڭ دەستىدە قىلغىلى قىلىق تاپالماي، تېرىسىگە سىغماي يۈرەتتى. دەل شۇ كۈنلەردە ھېلىقى مەرتىۋىلىك «ئاكام» ئۇشتۇمتۇت ۋاپات بولۇپ كەتتى. قازا دېگەنگە ئامال يوق ئىكەن. ئەر ـ خوتۇن ئىككىمىز شۇنىڭدىن كېيىن «بېلىقچى بوۋاي بىلەن ئالتۇن بېلىق» چۆچىكىدىكى بىر ئۇخلاپ قوپۇپ، يەنە پۇچۇق تەڭنىسى بىلەن قالغان بوۋاي ـ مومايغا ئوخشاپ قالدۇق. نېمىشقىدۇر باشلىقلار ماڭا چىرايىنى ئېچىپ قارىمايدىغان، ئەينى چاغدا ئەتراپىمدا چۆرگىلەپ يۈرگەن سەتەڭلەر مېنىڭدىن ئۆزىنى قاچۇرىدىغان، ئۆز ۋاقتىدا ھەسەت قىلىپ تۇرالماي قالغانلار تەنە گەپلەر بىلەن مېنى چېقىۋالىدىغان بولۇپ قېلىشتى. ئادەم دېگەن ئاجايىپ نەرسە ئىكەن.

دەل شۇ كۈنلەردە غالىب ئوتتۇرىغا چىقىپ قالدى. بىر ھېسابتا ئۇنىڭ چىقىشى تاسادىپىي ئىشمۇ ئەمەس ئىدى. بۇيى ـ بەستىگە قارىسا، خېلىلا ئوغۇل بالىدەك كۆرۈنگىنى بىلەن، بىر تىينىلىق مەنپەئەت ئۈچۈن ئار ـ نومۇسلا ئەمەس، جېنىنمۇ تىكىدىغان بۇ «ئەزىمەت» ھازىرقىدەك شارائىتتا ھامان ئوتتۇرىغا

چىقاتتى. مەنپەئەت بار يەرنى ھەممىدىن ئاۋۋال پۇراپ تېپىپ، ئۇنىڭغا ئېرىشىش ئۈچۈن بارلىق ۋاستىلارنى قوللىناتتى. بۇ، ئۇنىڭغا ئوخشاش كىشىلەرنىڭ ئورتاق ئالاھىدىلىكى ئىدى. ئۇ ۋە ئۇنىڭغا ئوخشاشلار گەرچە ناپولېئوننىڭ كىملىكىنى، ئۇنىڭ ئىشلىرى ۋە مەستلىكىنى ئانچە بىلمىسىمۇ، ناپولېئونغا چوقۇنىدۇ. ئۇنىڭ: «گېنېرال بولۇشنى ئارزۇ قىلمىغان ئەسكەر ياخشى ئەسكەر ئەمەس» دېگەن مەشھۇر سۆزىنى ئېغىزلىرىدىن چۈشۈرمەيدۇ. لېكىن، مېنىڭچە ناپولېئون بۇ سۆزنى قىلغاندا، قانلىق جەڭ مەيدانلىرىدىكى باتۇرلۇقنى، ھايات ـ ماماتئالدىدىكى ئالىيجانابلىق ۋە ئەقىل ـ پاراسەتنى كۆزدە تۇتقان، ھەرگىزمۇ تەمەخورلۇق، ھىيلە ـ نەيرەڭ، خۇشامەتچىلىكنى كۆزدە تۇتمىغان. ئەگەر ئۇنداق بولمىسا، يەنى ناپولېئوننىڭ ئەسكەرلىرى ھازىرقى بەزى ياشلىرىمىزدەك بولىدىغان بولسا، ناپولېئون ناپولېئون بولالمىغان بولاتتى.

بىر كۈنى دەل ھازىر غالىب ئۇلتۇرۇۋاتقان ئىشخانىنىڭ دالىسىدا تۇرۇپ، غالىبنىڭ ئەينى چاغدىكى باشلىقىغا مېنىڭ گېپىمنى قىلمۇاتقانلىقىنى، مېنىڭ ئىدارىدىكى بەزى ئىشلار، بەزى ئەمەلدارلار توغرىسىدىكى باھا، چاقچاقلىرىمنى يەتكۈزۈۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قالدىم. ئۇنىڭ دېگەنلىرىنىڭ كۆپ قىسمى راست ئىدى. شۇنىسى كەيپىچىلىكتە دېيىلگەن بۇ گەپلەرنى غالىبنىڭ قانداقلارچە زىر ـ زەۋىرىگىچە ئېسىدە ساقلىغانلىقىغا ھېچ ئەقلىم يەتمەيتتى.

ئۇ چاغدا غالىبنىڭ ئۆيى دەل مېنىڭ ئۆيۈمنىڭ ئاستىدا ئىدى. شۇ ئىشتىن كېيىن ئۆز ئۆيۈمدە چىڭراق دەسسەپ مېڭىشتىن قورقىدىغان، ھەتتا ئوغلۇمنىڭمۇ بەكرەك شوخلۇق قىلىشىغىمۇ يول قويمايدىغان، ئاخشاملىرى غالىبنىڭ قۇلىقىنى دىڭ تۇتۇپ تۇرغان قىيىپتى كۆز ئالدىمغا كېلىۋېلىپ، كارىۋىتىمنىڭ بەكرەك غىچىرلىشىدىنمۇ ئەندىشە قىلىدىغان

بولۇپ قالدىم.

دائىم ئاغىنىلىرىنىڭ داستىخىنىغا داخىل بولۇپ، ھارىقىنى ئىچىپ تۇرسىمۇ، تۇتۇنىنى بولۇت، يۇندىسىنى ئىت كۆرمەيدىغان غالىب ئەمدى پات ـ پات مېھمان چاقىرىدىغان بولۇپ قالدى. تۇنجى قېتىم غالىبنىڭ ئۆيىدىن چىقىۋاتقان ناخشا ـ مۇزىكا، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ ئاۋازلارنى ئاڭلىغىنىمدا، ھە، غالىبمۇ ئەمدى ئادەم بوپتۇ، ئەل ـ ئاغىنىلەرنىڭكىنى يېدىم ـ ئىچتىم، ئەمدى مەنمۇ ياندۇراي دېگەن ئوخشايدۇ، شۇنداق بولسا مېنى ئەجەب ئۇنتۇپ قاپتىغۇ، دەپ قالغانىدىم. يېرىم كېچىدە غالىبنىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ مېھمانلار ئۇزغىلى تۇرغاندا، ئايالىم: كىملەركىن، قاراپ باقاي، دەپ ئىشىككە چىقىپ كېتىپ بىر دەمدىلا پېشانىسىنى تۇتقان پېتى يېنىپ كىردى ۋە «توۋا، بۇ غالىب قالتىس ئىكەن، ساپلا ئىدارىنىڭ باشلىقلىرىنى چاقىرىپتۇ، يەنە كېلىپ كىملەرنى قوشۇپ چاقىرىپتۇ، دېمەمسىز، قىزلارنى! ھەر قىزلار، سېرىق چاچلىق، بىر غېرىچ يوپكىلارنى كىيىشكەن...» دەپ ۋاتىلداپلا كەتتى. «ئاپىلا»! دەپ قالدىم. ئايالىمغا گۆلىيىپ: «بولدى، ئاغزىڭنى يۇم، ھېچنېمە كۆرمىدىڭ، ئاڭلىمىدىڭ، ئۇقتۇڭمۇ؟» دەپ ھەرقانچە قورقۇتقان بولساممۇ، بۇ پاراڭ ئەتىسىلا پۈتۈن ئىدارىغا پۇر كەتتى. بۇنى تارقاتقۇچى، ئەلۋەتتە، مېنىڭ ئايالىم ئەمەس ئىدى.

كېيىن بۇنداق مېھمان چاقىرىشلار كۆپ تەكرارلاندى، گاھى يېڭىدىن ئېچىلىغان ئىسمى غەلىتە، مۇلازىمەتلىرى يېڭىچە رېستوران ـ بەزمخانىلاردا، گاھى ئۆيدە. قىزىق يېرى، بۇنداق مېھماندارچىلىقلار ئەتىسىلا كىشىلەرنىڭ ئاغزىغا چىقىپ بولاتتى. غالىبنىڭ ئايالى تېلېۋىزىيە ئىستانسىسدا بىر بۆلۈمنىڭ مەسئۇلى ئىدى. ئۇنىڭ ئارىلىشىشى بىلەن ئىدارىدىكى مەرتىۋىلىكلەرنىڭ خانىملىرى، بالا ـ چاقا، نەۋرە ـ چەۋرىلىرىگىچە تېلېۋىزىيە چولپانلىرىغا ئايلىنىپ بولايلا دېدى.

غالىبنىڭ پىلانلىشى بىلەن ئىدارە باشلىقىنىڭ بەش ياشلىق نەۋرىسىنىڭ يەسلىدە باشقا مىللەت بالىلىرى بىلەن ئىناق ئۆتىدىغانلىقى توغرىسىدا ئىشلەنگەن ناخشا ـ ئۇسسۇللۇق مەخسۇس پىروگراما جەمئىيەتتە، بولۇپمۇ بۇ ئىداردا ئالاھىدە تەسىر قوزغىدى. ئىدارىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئارىسىدا بىر مەھەل بۇ پىروگراممىنى تەلەپ قىلىش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى.

غالىب ئۆز ئالاھىدىلىكىنى بارغانسېرى جارى قىلدۇرۇپ، ھەر تەرەپلىمە قابىلىيىتىنى نامايان قىلماقتا ئىدى. كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭ رېستورانلار بىلەن ئالاقىلىشىپ، كىملەرنىڭدۇر بالا ـ چاقىلىرىنىڭ تويلىرىنى ئەرزان، ئەمما ھەشەمەتلىك ئورۇنلاشتۇرۇپ بەرگەنلىكى، ئۆيلىرىنى ئەرزان ھەم سۈپەتلىك بېزىتىپ بەرگەنلىكى، يەنە كىملەرنىڭدۇر ئۇنۇڭان ئالىدىغان بالا ـ چاقىلىرىنىڭ ئىلمىي ماقالىلىرىنى گېزىت ـ ژۇرناللاردا ئېلان قىلدۇرۇپ، ھەتتا مۇكاپاتقا ئېرىشتۈرۈپ بەرگەنلىكى، ئوتتۇرا مەكتەپكە چىققان بالىلىرىنىڭ نۇقتىلىق مەكتەپلەرگە كىرىشىنى، ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانلىرىدىن ئۆتەلمىگەنلىرىنىڭ ئوقۇش مەسلىسىنى ھەل قىلىپ بەرگەنلىكىدەك ئىشلىرىنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي سۆزلىشەتتى (ئەلۋەتتە، ئۇلارنىڭ ھەممىسى مەرتىۋىلىكلەرنىڭ بالا ـ چاقىلىرى ئىدى)، ھەيران قېلىشاتتى، ئاغزىدا سەل مەسخىرە قىلغاندەك قىلىشقىنى بىلەن ئەمەلىيەتتە ھەسەت قىلىشاتتى، كۆڭۈللىرىدە ئىختىيارسىز قايىل بولۇشاتتى، بولۇپمۇ ياشلار شۇنداق ئىدى. ئۇلار ئىلگىرىكى ئەخلاق، دىيانەت توغرىسىدىكى گەپلەرنى ۋاقتى ئۆتكەن، زامانىنىڭ تەلىپىگە ماس كەلمەيدىغان كونا گەپ، دەپ قارايتتى. بازار ئىگىلىكى بولغانكەن، مەنپەئەت ئۈچۈن ھەرقانداق ۋاستىنى قوللىنىشقا، ھەممە نەرسىنى سېتىشقا بولىدۇ، پەقەتلا نامراتلىققا تاقەت

قىلغىلى بولمايدۇ، دەپ قارىشاتتى. ھەتتا بەزىلىرى ئۆز مەنپەئىتىدىن باشقا ئىشقا پەرۋا قىلمايتتى، ھېچقانداق ئىشقا ئەجەبلەنمەيتتى. رەزىللىكتىن سەسكەنمەيتتى. ئۇلارنىڭ قەلبىدە ھېچقانداق ئالىيجاناب ئىستەك، ئېتىقاد يوق، پەقەت ئۆزىلا بار ئىدى.

غالىب ناھايىتى تېزلا ئىشلەپچىقىرىش بۆلۈمىگە باشلىق بولدى. مەنپەئەتكە بولغان تۇغما سەزگۈرلۈكى، كۆرۈنۈشتىكى سالاپىتى، مۇئامىلىگە ئۇستىلىقى بىلەن جەمئىيەتتە خېلىلا كەڭ مۇناسىۋەت تورى بەرپا قىلغان ۋە بۇنىڭ تەمىنى خېلىلا تېتىپ قالغان بولغاچقا، مۇناسىۋەتكە تايىنىپ ئىشلارنى يۈرۈشتۈرۈپ، يېرىم پالەچ ھالدىكى ئىشلەپچىقىرىش بۆلۈمىنى جانلاندۇردى. بىر - ئىككى يىلدىلا خېلى پايدا تېپىپ، چوڭ - چوڭ سۆزلەيدىغان، كاتتا كىيىنىپ، تاللاپ يەپ - ئىچىدىغان، ئۇنداق - مۇنداق دېگەن ئادەملەر ئۇخلاپ چۈشىدىمۇ كۆرمىگەن سورۇنلارغا كىرىپ - چىقالايدىغان بولدى. ئۆينى كەينى - كەينىدىن ئىككى قېتىم بېزەتتى. بىر قېتىم ئىلگىرىكى ئاغىنىلەر بىلەن بىر سورۇندا ئولتۇرۇپ كەيپچىلىكتىنمۇ ياكى ماختىنىپمۇ: «ھەرقايسىڭ مېنى بەك ئاسان يول تېپىپ كەتتى، دەپ ئويلىشىسەن، لېكىن مېنىڭ يول تېپىش ئۇچۇن قانچىلىك بەدەل تۆلىگىنىمنى بىلىشمەيسەن. مەن بارغۇ، پالانچىغا؟ تۆگە، پۇستانچىغا؟ ئات؟، پۆكۈنچىگە؟ كالا؟ بەردىم. ھېچنەرسە ئالالمىدى دېگەنلىرىمۇ؟ تەخەيچىلىك پايدامنى كۆردى. دېمەك، بۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئىداردا مېنىڭ گېپىم گەپ. ئەمەل، ئۆي دېگەننىڭ مەندىن ئاشقىنى باشقىلارنىڭ» دېگەنىدى. ئۇنىڭ گېپى ئاز كۇن ئۆتۈپلا ئىسپاتلاندى. ئۇ باشقارما باشلىقى بولدى، كاتتا ئۆيلەرگىمۇ كۆچۈپ چىقتى، ياسىداق ئىشخانىدا ئولتۇرۇپ نەچچە ئون ئادەمنىڭ تەقدىرىنى ئۇيان - بۇيان قىلىدىغانمۇ

بولدى. بىراق ئۇ بەك گۇمانخور ئىدى. بولۇپمۇ بەزىدە كەيپىياتى يامانلىشىپ قالغان چاغلاردا پۈتكۈل دۇنيا ئۆزىنى ئالداۋاتقاندەك، ھەممە ئادەمگە گۇمان بىلەن تىكىلەتتى. باشقىلار ئىلگىرىكى يىللاردىكى نامراتلىقنىڭ، تېز بېيىپ كەتكەن بىرەر ئادەمنىڭ، ئېرىنى ئالدىغان بىرەر ئايالنىڭ گېپىنى چىقىرىپ قالسا، شۇ ھامان ئۆڭۈتتى. ئىلگىرى بىر قېتىم ئىداردىكىلەر تاغقا ئويۇنغىلى چىقىپ، قايتىقاندا شاكىر ئاكام بىلەن غالىبنىڭ سومكىسى ئالمىشىپ قالغانلىقى، شاكىر ئاكام ئۆيىگە كىرىپ سومكىنى ئاچسا، ئىچىدە بىرمۇنچە لۇق گۆش، ئىچىملىك چىققانلىقى ھەممە ئادەمگە پۇر كەتكەچكە، گۆش توغرىسىدىكى گەپلەرگە ئالاھىدە سەزگۈر ئىدى. كىشىلەر ئۇنىڭ ئالدىدا گەپ قىلماي كۈلۈمسىرەپ تۇرسا: «ھە، نېمە بولدى؟ نېمانداق ھەجىيىش بۇ، گەپ بولسا ئوچۇق قىلمامسىلەر!» دەپ ۋارقىراپ، بىگۇناھ كىشىلەرگە قوپالىق قىلاتتى. ئۆزىنىڭ ھوقۇق، ھەيۋىسىنى كۆرسىتىپ قويۇش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئورۇنلۇق تەلەپلىرىنى رەت قىلاتتى، ئىشلىرىغا قىيىنچىلىق تۇغدۇراتتى. ئۇ پەقەت باشقىلارنىڭ ئۆزىنى ماختىشىنىلا ياخشى كۆرەتتى. بولۇپمۇ ئىسلاھاتچى، قابىلىيەتلىك ياش رەھبەر، دېگەندەك گەپلەرنى ئاڭلىغاندا خۇشاللىقتىن يايراپ، ئېچىلىپ، پۈتكۈل دۇنيادىن مەمنۇن بولاتتى. شۇنداق دېگەنلەرنىڭ تەلىپىنى ئاسان ئورۇندىاپ بېرەتتى. بارا ـ بارا قول ئاستىدىكىلەر ئۇنىڭ مىجەزىگە ماسلىشىۋېلىشتى. ئادەتتە ئۇ بار يەردە نامراتلىق، پىخسىقلىق توغرىسىدىكى، خوتۇنى تالاغا قارايدىغان ئەرلەر توغرىسىدىكى سۆزلەرنى، بولۇپمۇ گۆشكە مۇناسىۋەتلىك سۆزلەرنى زادى تىلغا ئالمايدىغان، ئۇنى ماختاپ ئۇچۇرىدىغان پۇرسەتلەر بولسا ھەرگىز قولدىن بەرمەيدىغان بولدى.

قارىغاندا، ئەمدى ماختاش دولقۇنى يېڭى پەللىگە كۆتۈرۈلىدىغاندەك قىلاتتى.

* * *

ــ ئاخشىمى يوتقان ئىچىدە يېتىپ، ئايالىمغا غالىبنىڭ دېگەنلىرىنى سۆزلەپ بەردىم. ئايالىم ئېڭىكىنى قولى بىلەن تىرەپ يېتىپ، سۆزۈمنى ئەستايىدىل ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن:

ئاشۇ غالىبتىن سىزگە ياخشىلىق كېلەرمۇ؟ ئۇنىڭدىن ياخشىلىق تەمە قىلىپ ئۆزىڭىزنى ئاۋارە قىلغىچە، غورۇرىڭىز بىلەن بېشىڭىزنى كۆتۈرۈپ ياشىغىنىڭىز ياخشى، ــ دېدى.

ئايالىم يېقىندىن بېرى، ئۆز تىلىمىزدا راۋان سۆزلەشنىلا ئەمەس، يەنە نۇرغۇن ئىشلارنى ئۆگىنىۋالغانىدى.

ــ بۇ گېپىڭنىڭ جېنى بار، ئەمدى مېنىڭ خوتۇنۇمدەك گەپ قىلىدىغان بولۇپسەن، ــ دېدىم ئۇنى يېنىمغا تارتىپ.

بىر پەستىن كېيىن نېمىشقىدۇر بۇ ئىش يەنە خىيالىمغا كىرىۋالدى. غالىبنىڭ دېگەنلىرىنى، ئۆزۈمنىڭ ئىستاژ، قابىلىيەت جەھەتتىكى ئارتۇقچىلىقىمنى، يېشىمنىڭمۇ باشقىلارنىڭكىدىن ئۇچ ـ تۆت ياش چوڭلۇقىنى قوشۇپ ئايالىمغا يەنە بىر قېتىم سۆزلەپ بەردىم. ئايالىممۇ بۇ قېتىم سەل تۇرۇپ كېتىپ:

ــ ئۇنداق بولسا سىزنىڭ ھەققىڭىز ئىكەنغۇ، بوشاڭلىق قىلىپ باشقىلارغا تارتقۇزۇپ قويماڭ. غالىب ئۆزى شۇنچىلىك دەپ تۇرغان يەردە ئۇنىڭ بىلەن كۆپرەك يېقىنلىشىپ، سىردىشىپ تۇرۇڭ. گەپلەرگە ئارىلاشماڭ، ــ دېدى. ئويلاپ باقسام ئايالىمنىڭ بۇ گېپىمۇ توغرا ئىكەن. دېمىسىمۇ ئىلگىرى مېنىڭ باشلىقلارنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنۈپ قېلىشىم دەل نېمىنى ئويلىسام، شۇنى سۆزلەپ قويغانلىقىمدا ئەمەسمۇ.

* * *

ئەتىسى چۈشتىن بۇرۇن غالىب باشقا ئىشخانىلاردىكى 35 ـ

36 ياشلىقلاردىن يەنە بىر نەچچەيلەننى چاقىرىپ پاراڭلاشتى. ئۇلارمۇ بىزنىڭ ئىشخانىدىكىلەرگە ئوخشاش هاياجانلىنىپ يېنىپ چىقىشتى. قارىغاندا، مۇئاۋىنلىققا كىمنى قويۇش توغرىسىدا ئاممىدىن پىكىر ئېلىۋاتسا كېرەك. مۇشۇ بىرنەچچە كۈندىن بۇيان هەممىلا ئادەم سەل سىرلىقلىشىپ قالغانىدەك بولدى، ئىشخانىدىكى كەيپىياتمۇ ئۆزگىرىپ قالدى. يېڭى كەلگەن قىزغىلا يۈكلىنىپ قالغان ئىشخانا تازىلاش، قاينىاق سۇ ئەكىرىشكە ئوخشاش ئىشلارنى هەممەيلەن تالىشىپ يۈرۈپ قىلىدىغان، تالىشىپ يۈرۈپ باشقىلارغا چاي دەملەپ بېرىدىغان، توختىغا ئوخشاش، ئەتىگەندە ئۆزىنى كۆرسىتىپ قويۇپلا خوتۇنى تاپشۇرغان تۇغمەس ئۇششاق ئىشلارنىڭ ئارقىسىدا چېپىپ يۈرىدىغان، قولىدىن ئايلاپ ـ يىللاپ ئىش چىقمايدىغانلارمۇ سائەت توشقىچە مىدىرلىمای ئولتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ئىشلەۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىپ قويىدىغان بولۇپ قېلىشتى. ئۆزۈمنى ئالسام، كۈندە ئەتىگىنى ئىستاكىنىمدىكى توختى ياكى خاسىيەتِ دەملەپ قويغان چايىنى ئىچىپ ئولتۇرۇپ، باش كۆتۈرمەي گېزىت ئوقۇيمەن. گېزىتتە شۇنچە هەيران قالارلىق ئالاهىدە خەۋەرلەر، قىزىق گەپلەر بولسىمۇ، غىڭ قىلىپمۇ سالمايمەن. راستىنى ئېيتقاندا، بۇنداق قىلىش، كۆڭۈن خۇيۇمنى ئۆزگەرتىش ئاسانغا چۈشمىدى. ئەسىرنىڭ ئاخىرقى بۇ يىلى يېڭى هادىسە، يېڭى قاراش، يېڭى ئوي ـ پىكىرلەرگە شۇنچىلىك تولۇقكى، مۇشۇنداق هادىسىلەر ئالدىدا تىلى بار تۇرۇپ گاچا بولۇۋېلىش ئاسان دەمسىز. بۇ ئىشتىمۇ ئايالمىنىڭ كۆرسەتكەن ئەقلى ئەسقاتتى. ئۇستىلىمده توشقان شەكىللىك بىر قەلەمدان بار ئىدى. قولاقلىرى دىڭگىيىپ تۇرغان، كۆزلىرىگە قىزىل مارجان پاتۇرۇلغان شوخ توشقانچاقنىڭ كاللىسىغا رەڭگارەڭ قەلەملىرىنى سېلىپ قويايتتىم. ئۇ دائىم كومپاك چىشلىرىنى كۆرسىتىپ، ماڭا هەييارلىق بىلەن كۈلۈپلا

تۇراتتى. ئايالىمنىڭ مەسلىھەتى بويىچە ئۇنىڭ يىرتىق كالپۇكىنى يېلىملىق لاتا بىلەن «×» شەكلىدە چاپلىۋەتتىم. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭغا قارىساملا، گەپ قىلماسلىقىم كېرەكلىكىنى ئېسىمگە ئالىدىغان بولدۇم.

ئىشخانىدا ھەممىدىن بىچارە ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغىنى شاكىر ئاكام ئىدى. غالىب، توختى ۋە ماڭا ئوخشاشلار ئوڭ ـ سولىمىزنى بىلمەي يۈرگەن چاغلاردا، ئىدارىنىڭ جاپاسىنى كۆپ تارتقان، ھالال ئىشلىگەن، ئەمەل تەمەسى بولمىغانلىقى ئۈچۈن بىر كىملەرگە خۇشامەتمۇ قىلمايدىغان، خۇشلۇقىنىمۇ، خاپىلىقىنىمۇ ئۆتكۈر چاقچاق، كۈلكە بىلەن ئىپادىلەيدىغان بۇ ئادەم تاماكىنى ئۈلاپ چېكىپ، بۇرۇقتۇرما بولۇپ ئولتۇرۇپ كېتىدىغان بولۇپ قالغانىدى. بەزى كۈنلىرى ئىشنى بالدۇرراق تۈگىتىپ، چۈشتىن كېيىنلىرى سىرتلارغا چىقىپ كېتەتتى. غالىب شاكىر ئاكامنىڭ ئالدىدا يالغان ھەجىيىپ، ھال ـ ئەھۋال سوراپ چاندۇرمىغىنى بىلەن، ئۇ چىقىپ كېتىشىگە قەستەن سۈرۈشتۈرۈپ، ئۆزىنى بېسىۋالغان قىياپەتتە: «قانداق ئۆزىنى سورىمايدىغان ئادەم بۇ، گەپ قىلاي دېسە تېخى، گەپ قىلمىسا...» دەپ غۇدۇرايتتى ياكى چىرايىنى ھەر قىسما قىلىپ بىزارلىقىنى ئىپادىلەيتتى. قاچانلاردىن تارتىپكىن توختى بىلەن خاسىيەت شاكىر ئاكامغا گەپ قىلمايدىغان، ئۇ يوق يەرلەردە، بولۇپمۇ غالىب ئاڭلايدىغان يەرلەردە ئۇنىڭ غەيۋىتىنى قىلىدىغان بولۇۋالدى. غالىبنىڭ ئەتراپىدا يۈرىدىغان بىرنەچچىسىمۇ ئۇنىڭدىن چەك ـ چېگرا ئايرىشتى. يېڭى كەلگەن قىز باشقىلارنىڭ مۇئامىلىسىگە، گەپ ـ سۆزلىرىگە قاراپ ئۇنى ئەسكى ئادەم ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ قالدىمكىن، بىر كۈنى ئۇ يوق چاغدا ئۇستىلىنى ئۇنىڭ ئۇستىلىدىن ئايرىپ، ئايرىم ئولتۇرۇۋالدى. بۇنداق ئىشلارنى كۆرۈپ ئۇندىمەي ئولتۇرغىنىمدا، بىر خىل گۇناھكارلىق تۇيغۇسى قەلبىمنى

چىرمىۋالاتتى. شاكىر ئاكامنىڭ قانداق ئادەملىكىنى مەندەك چۈشىنىدىغان باشقا بىر ئادەم يوقتۇ، دەپ ئويلايمەن. ئون نەچچە يىل بىللە ئىشلەپ، ئۇنىڭ خىزمەتتە ياكى باشقىلار بىلەن بولغان مۇئامىلىدە ساختىپەزلىك قىلغىنىنى، باشقىلارغا قارا سانغىنىنى كۆرمىدىم. بەزىلەر كىچىككىنە ئىش قىلىپ قويسا، قىلغىنىنى ھەممە يەرگە داۋراڭ سېلىپ، قىلمىغىنى قالمايدۇ. شاكىر ئاكام بولسا، باش كۆتۈرمەي ئىشلەشنىلا بىلىدۇ، قىلغان ئىشى سۈپەتلىك، ئېدىتلىق، ھەرقانداق كىشىنى قايىل قىلىدۇ. بىكار ۋاقىتلىرىدا ئانچە ـ مۇنچە ئىچىۋېلىپ، شېئىر ـ قوشاق دېگەندەك نەرسىلەرنى ئوقۇپ قويىدۇ. بىرلا يېرى، تۇلكە ئادەملەرنى كۆرسە، يۇز ـ خاتىر قىلمايدۇ، ئۆزى گەپچى، يۇمۇرچى بولغاچ، ئېپىگە كەلتۈرۈپ گەپ بىلەن سوقۇپ، جاجىسىنى بېرىپ تۇرىدۇ. غالىب ئىلگىرى شاكىر ئاكام بىلەن بىللە ئىشلىگەندە، ئۇنىڭ ئەنە شۇنداق ئۆتكۈر چاقچاقلىرىنىڭ ئاساسلىق نىشانى ئىدى. ئۇنىڭ چاقچاقلىرى ھەممە يەردە كۈلكە قوزغايتتى، ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا تارىلىپ يۈرەتتى. بۇگۈنكى كۈندە بولسا...

بىر كۈنى قاراڭغۇ چۈشۈپ، ئەل ئايىغى بېسىققاندا شاكىر ئاكامنىڭ ئۆيىگە كىردىم. شاكىر ئاكام يېتىپ بولغان ئىكەن. ئۇنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ، يېقىندا ئۇنىڭ ئارقىسىدىن گەپ ـ سۆزنىڭ كۆپىيىپ قالغىنىنى، سىرتقا چىقىپ كەتكەن چاغلاردا غالىبنىڭ بىرنەچچە قېتىم سۈرۈشتۈرۈپ خاپا بولغىنىنى ئېيتىپ، سەل دىققەت قىلىشىنى تاپىلىدىم. شاكىر ئاكا ماڭا چەكچىيىپ قاراپ قالدى:

ــ مېنى ئاشۇ غالىب سۈرۈشتۈردىمۇ؟ ئۇ... ئۆزى ماڭا رۇخسەت قىلغانتىغۇ! مەن ئۇنىڭغا ئوغلۇمنىڭ تويىغا جابدۇنۇۋاتقانلىقىمنى ئېيتقان، ئۇ ئۆزىمۇ خىزمەتكە تەسىر يەتكۈزمەي، ئىشلىرىڭىزنى قىلىۋېرىڭ، دېگەن تېخى... ھا، ھا،

ھا...

شاكىر ئاكام قاتتىق كۈلدى. ئۇنىڭغا قاراپ كۆڭلۈم بىر قىسما بولۇپ، نېمە دېيىشىمنى بىلمەي تۇرۇپ قالدىم.

كېچىچە ئۇياقتىن بۇياققا ئۆرۈلۈپ زادىلا ئۇيقۇم كەلمىدى. ئەتىسى ئەتىگەندە گېزىتتىن «راستتىنلا تاشقى پىلانېتا ئادەملىرى بارمۇ؟» دېگەن تېمىدىكى بىر ماقالىنى ئوقۇپ بولۇپ شاكىر ئاكامدىن سورىدىم:

ــ شاكىر ئاكا، ماڭا ماقالىنى ئوقۇدىڭىزمۇ؟ سىزنىڭچە قانداق، باشقا پىلانېتىلاردا ھاياتلىق بارمىدۇ؟

لالە كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ، ماڭا بىر قاراپ قويدى ــ دە، بېشىنى تۆۋەن سېلىۋالدى. توختى بىلەن خاسىيەت بېشىنى كۆتۈرمىگەن بولسىمۇ، بەدەن قىياپىتىدىن خاتىرجەمسىزلىك، ھوشيارلىق چىقىپ تۇراتتى.

ــ كىم بىلىدۇ، دەيسىز. بىراق ئىنسانلار ئېپتىدائىي ئورمانلاردا يۈرگەن چاغلىرىدا ئاشۇ ئورمانلىقنى ئالەم، دەپ بىلەتتى. بۈگۈنكى كۈندە ئۇلار يۇلتۇزلارنى تەكشۈرۈۋاتىدۇ. ئەتە باشقا بىرەر پىلانېتىدىكى باشقىچە بىرخىل ئادەملەر بىلەن ئالاقە ئورناتمايدۇ، دەپ كىم ئېيتالايدۇ.

شاكىركامنىڭ سۆزى مېنى بىردىنلا ھاياجانلاندۇرۇۋەتتى:

ــ راست ئېيتىسىز، ئالەم شۇنچە كەڭ، يۇلتۇزلار سانسىز. شۇ سانسىز يۇلتۇزلارنىڭ بىرسىدە بىز بولغان يەردە، بىزگە ئوخشاش يەنە باشقىلار بولماي قالامدۇ؟ كىم بىلىدۇ، كېچىلىرى بىز يۇلتۇزلارغا نەزەر سېلىۋاتقان ۋاقىتىمىزدا، ئاشۇ يۇلتۇزلاردىكى تالاي كۆزلەرمۇ بىزگە تىكىلىدىغاندۇ... ئۇ يەردىمۇ نى ــ نى ئادەملەر، ئالىملار، زالىملار باردۇ، پادىشاھ، ۋەزىر، ياساۋۇل ياكى جۈيجاڭ، چۈجاڭ دېگەنلەرمۇ باردۇ. ھېيلە ــ مىكىر، تەخسىكەشلىكلەر، خۇشامەتلەرمۇ باردۇ...

توختى دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، غالىبنىڭ ئىشخانىسىغا

كىرىپ كەتتى. ئارقىدىنلا خاسىيەتمۇ نېمىدۇر بىر نەرسىنى ئۇستىلىگە پاققىدە تاشلاپ قويۇپ، ئېگىز پاشنىلىق ئايىغى بىلەن «تاق، تاق» دەسسەپ ئۇنىڭ كەينىدىن ماڭدى.

شاكىر ئاكام ماڭا قاراپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى. يېڭى كەلگەن قىز لالە قوڭۇر چاچلىق بېشىنى تېخىمۇ تۆۋەن سېلىۋالدى. ئىختىيارسىز ئالدىمدىكى توشقانغا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى. ئۇ، ئالغاي كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ، چاپلىۋېتىلگەن يىرىق كالپۇكلىرى بىلەن مەسخىرە قىلىۋاتقاندەك ھىجىيىپ تۇراتتى. بىردىنلا غەزىپىم ئۆرلەپ، توشقانىنى قامالالاپ تۇتتۇم ـ دە،ئوچۇق دېرىزىدىن گۈللۈكىنىڭ ئوتتۇرىسىغا قارىتىپ ئاتتىم. جايىمغا كېلىپ ئولتۇرۇپ گالىستۇكۇمنى يېشىپ ياقامنى بوشاتتىم. دېرىزىدىن باش يازنىڭ سالقىن شامىلى يېڭى ئېچىلغان گۈللەرنىڭ ھىدىنى ئېلىپ كىردى. ئۆزۈمچە:

ـــ پاھ، قىزىلگۈل ئېچىلىپ، توزۇغلىمۇ تۇرۇپتۇ، بۇ يىلقى باھارنىڭ قاچان كىرىپ، قاچان ئۇزاپ كەتكىنىنى ئەجەب بىلمەي قاپتۇق ـ ھە، ـــ دېدىم.

شاكىر ئاكام ئىككىمىز بىردىن تاماكا ئوراپ چېكىشىپ تۇرساق، توختى كۆرەڭلىگەن قىياپەتتە يېنىپ چىقتى. گويا «ئىككىڭنىڭ كۆرىدىغىنىڭ بار تېخى» دېمەكچى بولغاندەك ئاۋۇال شاكىر ئاكامغا ئارقىدىن ماڭا بىر قاراپ قويۇپ، ئۇنلۇك بىر يۆتىلىۋېتىپ، جايىغا بېرىپ ئولتۇردى. چىرايى ھۇپپىدە قىزارغان، ھاياجانلانغان خاسىيەت بولسا، نېمىدىندۇر خۇدۇكلەنگەندەك ھەمەيلەنگە ئالاق ـ جالاق بولۇپ قاراپ قويدى.

ـــ خىزمەت ۋاقتىدا بىكار پاراڭ سېلىشساڭلار خىزمەتكە تەسىر يېتىدۇ، بۇنىڭدىن كېيىن گېپىڭلار بولسا، سىرتقا چىقىپ قىلىشىڭلار، ـــ دېدى توختى غىڭشىدىغاندەك چىقىدىغان ئاۋازىغا قەتئىي توس بېرىپ.

ـــ ھە، شۇنداقمۇ، بىز تېخى بىلمەي يۈرۈپتۇق، بولدۇ، پاراڭ سېلىشمايلى، ـــ دېدى شاكىر ئاكام.

شاكىر ئاكامغا قارىسام، قاتتىق ئەستايىدىل قىياپەتتە ماتېرىيال ئاختۇرۇشقا چۈشۈپ كېتىپتۇ، ھېچ ماڭا قارايدىغاندەك، مېيىقىدا كۈلۈپ قويىدىغاندەك ئەمەس، ئەمما ئۇنىڭ چىراي ئىپادىسى ۋە جىددىي ھەركەتلىرىدىن خۇددى تىرىك ھەجۈبي رەسسامدەك كۆچلۈك مەسخىرە ۋە ھەييارلىق چىقىپ تۇرىدۇ. ئېسىمدە قېلىشچە، بۇندىن بەش ـ ئالتە يىل ئىلگىرى شاكىر ئاكام توختىنىڭ بىر پارچە گېزىتىنى يىتتۈرۈپ قويغانلىقى ئۈچۈن ئىككىسى قىزىرىشىپ قالغان. توختىنىڭ ئېيتىشچە، ئۇ گېزىتكە قانداقتۇر بىر مۇھىم ھۆججەت بېسىلغانىكەن. ئەينى چاغدا شاكىر ئاكام ئۇنىڭغا: «ھۆججەت بېسىلغان گېزىت بولسا نېمە بوپتۇ، ناھايىتى بىر پارچە گېزىتقۇ» دېگىنىدە، توختى يىغلىغۇدەك بولۇپ: «سىز شۇڭا ئۆسەلمىگەن ئادەمسىز، مۇشۇنداق مۇھىم گېزىتلەرنى ساقلاپ قويۇشنىمۇ بىلمەيسىز، سىزگە چاقچاق بولسا بولدى» دەپ چېچىلغانىدى. شاكىر ئاكام شۇ چاغدىمۇ بۇگۈنكىدەك: «ھە، شۇنداقمىتى، بىز تېخى بىلمەي يۈرۈپتۇق، ئۆسۈشنىڭ يولىنى مانا بۇگۈن بىلىۋالدۇق» دېگەن ۋە بىر كۈن كەچكىچە خۇددى بۇگۈنكىدەك جىددىي قىياپەتتە يۈرگەنىدى.

توختىنىڭ ئاۋازى غىڭشىلدىغاندەك ئارانلا چىقاتتى. خۇددى تۇغۇلۇشىدىنلا ئېگىلىپ يۈرۈشكە يارالغاندەك. يول ماڭسا، سەل دۈمچىيىپ، ھازىرلا لاسسىدە ئولتۇرۇپ قالىدىغاندەك ماڭاتتى. ئادەمگە يەرنىڭ تېگىدىن سوغۇق قارايدىغان ئورا كۆزلىرى كۆزنىڭ كەينىدە يەنە بىر كۆز بارەدەك تەسىر بېرەتتى. توختى كەسىپكە ئانچە بېرىلمەيتتى، ئەمما ئەتە ـ ئاخشاملىرى خۇشامەتنى ياخشى كۆرىدىغان باشلىقلارنىڭ ئۆيلىرىگە كىرىپ تۇراتتى، كىرگەندىمۇ قۇرۇق كىرمەيتتى. باشلىقلارنىڭ يېشى

بىر يەرگە بېرىپ قالغان، توقلۇق ۋە شوخلۇقتىن قىلىدىغان قىلىق تاپالمايۋاتقان، قۇرۇق غەيرەت بىلەن ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىدىغان خانىملىرىغا كۆچۈكلىنىپ قولتۇقىدىن چىقمايتتى، ئىش ـ كۆشلىرىنى قىلىشىپ بېرەتتى. خوتۇنىنىڭ ئالدىدا شۇ قەدەر بىچارە بولسىمۇ، خوتۇنى يوق يەردە ياش قىز ـ چوكانلارغا، ھەتتا ئانىسىدەك ئاياللارغىمۇ چاقچاق قىلىپ باقاتتى. كەسىپتە تازا روناق تاپالمىغانلىقىغا قارىماي، ئەمەلدار بولۇش تەمەسى ئاجايىپ كۆچلۈك ئىدى. كېچە ـ كۈندۈز قانداق قىلىپ بىرەر ئەمەلگە ئېرىشىشنى ئويلايتتى. خىيالىدا بۆلۈم باشلىقى، مۇدىرلارنى پالاكەت بېسىپ، بىر كېچىدىلا مولاق ئاتقان، راك بولۇپ ئۆلۈپ كەتكەن ياكى ماشىنا ھادىسىسىگە ئۇچراپ، ئۇلارنىڭ ئورنىنى ئۆزى ئىگىلىگەن ھالەتتە تەسەۋۋۇر قىلىپ، كۆڭلىنى خۇش قىلاتتى. رېئاللىقتا ئۇلارنىڭ مولاق ئاتمىغانلىقىنى، راكمۇ بولۇپ قالمىغانلىقىنى، ماشىنا ھادىسىسىگە ئۇچراپ ئۆلۈپمۇ قالمىغانلىقىنى كۆرگىنىدە، ئۆزىچە كۈنلەپ، ھەپتىلەپ خۇيلىنىپ ئايالىنىمۇ، خىزمەتداشلىرىنىمۇ بىزار قىلاتتى. ئېچىلىپ قالغان چاغلىرىدا بولسا، ئۇنىڭ ـ بۇنىڭ گەپلىرىگە قوشۇق سېلىپ، گەپ كوچىلاپ باشلىقلارغا توشۇيتتى ياكى ئىشخانىدا قايسىمىز بولمىساق، شۇنىڭ يامان گېپىنى قىلاتتى. توختى ئەنە شۇنداق ياشاپ، 1999 ـ يىللارغا كەلگەندە غالىبنىڭ ئۆز ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشىغا ياردەم بېرەلەيدىغان ئادەم ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ بىلەن نۇرغۇن جەھەتتە بىرىيەردىن چىقالايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى، بىراق ئۇنىڭ رىقابەتچىلىرى بەك كۆپ ئىدى. باشقا ئىشخانىدىكى ياشلارنى ھېسابقا ئالمىغاندىمۇ، بىقىنىدىلا خاسىيەت بار ئىدى. خاسىيەتمۇ بوش چوكان ئەمەس، نام ـ مەنپەئەت ئۈچۈن ۋاستە تاللاپ ئولتۇرمايدۇ. ئۇنىڭ ئەڭ چوڭ كوزىرى ـــ ئاياللىقى، چىرايلىقلىقى. كاساپەتنىڭ بېلىنى

تولغاپ، تولغان كاسسىنى يېنىككىنە چايقاپ مېڭىشلىرى، كۈلۈپ تۇرىدىغان كۆزلىرى ھەرقانداق ئەر كىشىنىڭ يۈرىكىنى ئوينىتىۋېتەلەيدۇ! بىراق ۋاقتى كەلسە، ئايال كىشى دېگەن بىر پەشۋاغىمۇ يارىمايدۇ. بولۇپمۇ بىز خەقنىڭ ئارىسىدا ئايال كىشىنىڭ نامىنى بۇلغاشتىنمۇ ئاسان ئىش يوق. ھېلىغۇ خاسىيەتتەك دەزى بار ئاياللار ئىكەن، تۇخۇمدىن ئاق، سېغىزخاندىن ساق ئاياللارنىمۇ بىرەمدە قاپقارا قىلىۋەتكىلى بولىدۇ. ئايال كىشىنىڭ نامى بۇلغانغىنى ــ تۇگەشكىنى. يېقىندىن بۇيان ئاياللار ئارىسىدا غالىب بىلەن ئىككىسىنىڭ ئۇستىدە كۈس ـ كۈس گەپ چېقىپ قالدى. بۇنچىلىك گەپكە غالىبنىڭ مويى تەۋرىمەيدىلا ئەمەس، ئۇنىڭ ئابرۇيى تېخىمۇ ئۆسىدۇ. ئۇنى ھېچكىم ئەيىبلىمەيدۇ، ھەتتا ئۇنىڭغا ھەۋەس قىلىشىدۇ. خاسىيەتنى بولسا ئاياللارمۇ، ئەرلەرمۇ كەچۈرمەيدۇ، ھەممىدىن مۇھىمى، بۇ گەپنى غالىبنىڭ ئايالى ئاڭلىماي قالمايدۇ...

*　　*　　*

خۇشامەتچىلىك ھاياتلىققا ئوخشاش قەدىمىي نەرسە. ئۇ، جانلىقلارنىڭ تەبىئىتى بىلەن بىللە مەۋجۇت بولغان، ئۇ ئەڭ ئىپتىدائىي جان بېقىش ۋاستىلىرىنىڭ بىرى. ئۇ، ئادەملەرگىلا خاس ئەمەس، شىر ـ يولۋاسلار ئىچىدىمۇ تاپقان ئولجىلىرىنى ئۆزىدىن كۈچلۈكلەرگە ئۆتۈنۈپ بېرىپ، ئۆزى بىر چەتتە قۇيرۇق شىپاڭشىتىپ تۇرۇپ، ئاشقىنىنى يەيدىغانلىرى ياكى ئۆزىدىن كۈچلۈكلەرگە ھەرخىل قىلىقلار بىلەن ياخشىچاق بولىدىغانلىرى بار. ھايۋانلار ئىچىدە ئىتنىڭ خۇشامەت قىلىش ماھارىتى ھەممىدىن يۇقىرى بولسا كېرەك. لېكىن ئۇنىڭ ئىگىسىگە سۇركىلىشىلىرى ئىنسانلارنىڭ ئۆز خىلىغا قىلىدىغان

خۇشامەتنىڭ كىشىنى يېرگەندۈرمەيدۇ. ئۇ تولىراق بىرخىل ساپ مىننەتدارلىق ھېسسىياتىغا، سەبىي بالىلارنىڭ ئەركىلەشلىرىگە ئوخشاپ قالىدۇ ئۇنىڭ ئىگىسىگە بولغان ھەقىقىي ساداقەتنى كۆزدە تۇتقاندىمۇ، ئەمەلىيەتتە، ئىتنى خۇشامەتچى دېگىلى بولمايدۇ. ئەمما ئادەملەرنىڭ خۇشامىتىگە كىشىگە ئېيتقۇسىز تۇرلۇك غەرەزلەر يوشۇرۇنغا بولىدۇ. ئۇنىڭ قىسمەنلىرى زۆرۈرىيەتتىن بولسىمۇ، مۇتلەق كۆپ قىسمى ھەرخىل تەمەلەردىن، ئاچ كۆزلۈك، ئەمەلپەرەسلىك، شۆھرەتپەرەسلىك.. تىن بولىدۇ. ئىنسان ئۆز خۇشامەت ئوبيېكتىغا ھېچقاچان ھەقىقىي سادىق بولمايدۇ، ھەتتا ئۇنىڭغا يوشۇرۇن ئورا كولايدۇ، ئۇنىڭدىن ھامان بىر كۈنى يوز ئۆرۈيدۇ.

جاھالەتلىك ئوتتۇرا ئەسىر خۇشامەتنىڭ پارنىكى، گۇللەنگەن دەۋرى ئىدى. شېكسپىير: «كىچىكىدە ئانىسىنىڭ ئەمچىكىنىمۇ بىرھازا ماختىۋېتىپ، ئاندىن ئېمەتتىمكىن» دەپ تەرىپلىگەن خۇشامەتچىلەر يۈكسەك ماددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت مۇھىتىدا مەۋجۇتلۇق ئىمكانىيىتىدىن ئايرىلىپ، بىزنىڭ ئارىمىزغا كۆچۈپ كەلگەن بولسا كېرەك. بىزدە ئۇنىڭ ئوتتۇرا ئەسىرگە خاس تۇرمۇ، ئىجادىي راۋاجلاندۇرۇلغان، زامانغا يارىشا تېخىمۇ كەڭ، تېخىمۇ چوڭقۇرلۇقتا يۈزلەنگەن، ۋاستىلىرى زامانىۋى بولغان يېڭى تۇرلىرىمۇ بار.

يېقىندىن بۇيان باشقارمىمىزدىكى ياشلار ئارىسىدا ئەرلەر غالىبنى، ئاياللار ئۇنىڭ ئايالىنى مەركەز قىلغان رېستوران ئولتۇرۇشى ئەۋج ئالدى. خۇددى قۇياش سىستېمىسىدىكى پىلانېتىلار قۇياشنى دەۋر قىلىپ ئايلانغىنىدەك، بىز ئۇلارنى دەۋر قىلىپ ئايلىنىپ تۇرىمىز. كۆزىمىز ئۇلاردىن ئۇزۇلمەيدۇ، بارلىق ئوي ـ خىياللىرىمىز، پاراڭ ـ چاقچاقلىرىمىز ئۇلارنى رازى قىلىشقا، خۇشال قىلىشقا بېغىشلانغان. ئەنە شۇنداق ئايلىنىپ نۆۋەت ئەسقەرگە كەلگەندە ئازراق چاتاق چىقتى. ئۇ

ئاخشىمى بىز «تولۇن ئاي»دا ئولتۇرغاندۇق. ئولتۇرۇش ئەۋجىگە چىققاندا خېلىلا قىزىۋالغان غالىب يانفوندا سۆزلىشىپ بولۇپ، بىر قىز بىلەن تانسىغا چۈشۈپ كەتتى، قايتىپ كەلگەندە يانفونىنى ئاختۇرۇپ ھېچيەردىن تاپالمىدى. گەپنىڭ توغرىسى، ئۇ ئۆزىنىڭ يانفونىنى قەيەرگە قويغانلىقىنىمۇ ئېسىگە ئالالمىدى. ئەسقەر خىجىل بولۇپ، پىر ـ پىر پىرقىراپ كەتتى، ئەمما غالىب كېرەكتىن چىقاي دەپ قالغان ئەڭ كونا يانفونغا ئانچە قىلىپ كەتمىدى. ئەتىسى كەچتە ئەسقەرنىڭ غالىبنىڭ ئۆيىگە ئايالى بىلەن بىللە كىرىپ، يىپيېڭى، ئېسىل يانفوندىن بىرنى قويۇپ چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلىدۇق. قائىدە بويىچە، ئەلۋەتتە، ساھىبخانا تۆلىشى كېرەكتە. بەزىلەر بۇنى ئەسقەرنىڭ ھىيلىسىمىكىن، دېيىشتى. قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بۇ ئىش ھەممىزنى ئويغا سېلىپ قويدى. باشقىلارنىڭ قانداق پىلانلارنى سوققانلىقى ۋە ئۇنى قانداق ئەملگە ئاشۇرغانلىقىدىن خەۋىرىم يوق. ئايالىم ئىككىمىز مەسلىھەتلىشىپ، ئۆيدىكى بىردىنبىر پەخىرلىنىدىغان نەرسىمىزنى ـــ بىر تامغا لىق كېلىدىغان ئىمپورت گىلەمنى ئۇنىڭغا تەقدىم قىلماقچى بولدۇق. لېكىن گىلەمنى ئېلىپ بولۇپ، ئاپپاق كۆرۈنۈپ قالغان تامغا قاراپ، گويا ئون نەچچە يىللىق ئۆيۈمنى ئۆز قولۇم بىلەن ۋەيران قىلىۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالدىم. ئاچچىق تاماكىدىن بىرنى يۆگەپ چېكىپ ئولتۇرۇپ، قىلىۋاتقىنىمنىڭ نەقەدەر رەزىل، بىمەنە ئىش ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم ـ دە، گىلەمنى جايىغا ئېسىپ قويدۇم. شۇنىڭدىن كېيىن رېستورانلارغىمۇ بارماس بولدۇم، باشقىلارنىڭ نېمىلەرنى قىلىۋاتقانلىقى بىلەنمۇ كارىم بولمىدى.

بىر كۈنى ئاخشىمى ئاستىنقى قەۋەتتىن تاراق ـ تۇرۇق ئاۋازلار، ناخشا ـ ساز ئاۋازى ئاڭلاندى. ئىلگىرى غالىب ئولتۇرغان ئۆيدە ھازىر توختى ئولتۇراتتى. يېرىم كېچىدە

مېھمانلار ئۇزاشقا باشلىغاندا، ئايالمىنىڭ كونا كېسىلى يەنە تۇتۇپ ئۆتكەن قېتىمقىدەك: «توختى كىملەرنى چاقىردىكىن، قاراپ باقاي» دەپ چىقىپ كەتتى ۋە بىردەمدىن كېيىن:

ــ پاھ، پاھ، قايسى كۈنى قورۇدىكى بالىلارنىڭ توختىنىڭ بالىسىنى: «توختى، كالا پوقىدىن قورقتى» دەپ تېرىكتۈرۈۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغانىدىم، ئەمەلىيەتتە توختىمۇ بوش ئادەم ئەمەسكەن. ئۇمۇ ساپلا باشلىقلارنى چاقىرىپتۇ. يەنە كېلىپ كىملەرنى قوشۇپ چاقىرىپتۇ دېمەمسىز، قىزلارنى! ھەر قىزلار، ھەر قىزلار... ــ دەپ سايراپلا كەتتى.

ــ بولدى قىل، يېرىم كېچىدە تولا سېغىزخانەك شاراقلاۋەرمە. خەقنىڭ قولىدىن ئىش كېلىدىكەن، سەن بىلەن بىزدىن نوچىكەن، قانداق قىلاتتىڭ، سەن قىلالمىغاندىكىن چىدا، چىدىغانغا چىقارغان، ــ دېدىم.

ــ ۋىيىيي، مەن چىدىيالماي قاپتىمەنمۇ، چىدىيالماي قالغۇدەك قانچىلىك ئىشتى ئۇ، ــ ئايالىم قاينىاپلا كەتتى، ــ ئەگەر مەن قىلاي دېسەم بارغۇ، كوچىدىن كەلگەندەك رەپ ـ رەپ بىر نېمىلەرنى ئەمەس، ئۇرۇمچىنىڭ تىرناقتا توختىغۇدەك قىزلىرىنى ئەكىلەلەيمەن جۇمۇ. بىلىسىزغۇ، بىزنىڭ زاۋۇتتىن شياگاڭ (ئىش ئورنىدىن قالغان) بولۇپ كەتكەن ھەر ـ ھەر قىز ـ چوكانلارنى. بىچارىلەرنىڭ قولىدىن ئازراقلا ئىش كېلىدىغان كىشىلەرگە قىلىپ كېتىدىغانلىرىنى كۆرسىڭىز، ئىچىڭىز سىيرىلىپ كېتىدۇ... ئاشۇلارغا «ھايت» دەپلا قويىدىغان بولسام...

ــ بولدى، بولدى، سېنىڭ بىڭىسىڭ بار، ئىشەندىم، ئىشەندىم. لېكىن سەن قىلمايسەنده ئۇنداق ئىشنى.

ــ ھە، مۇنداق دېمەمسىز. گەپ دەل بىزنىڭ قىلمايدىغانلىقىمىزدا. ئادەم بىلەن ئادەمنىڭ پەرقىمۇ شۇ يەردە.

ئايالىمنىڭ گېپىدىن بىردىنلا سۆيۈنۈپ كەتتىم:
ــ توغرا دەيسەن، ئادەم بىلەن ئادەمنىڭ پەرقى دەل شۇ يەردە. سەنزە بارغانچە ئەقىللىق بولۇپ كېتىپ بارسەن جۇمۇ...

* * *

بىر كۈنى ئەتىگەندە گېزىت ئوقۇپ ئولتۇرۇپ، گېزىتنىڭ مۇھىم خەۋەرلەر بېتىگە، باش تەرەپكە بېرىلگەن بىر تەپسىلىي خەۋەرنى كۆرۈپ قالدىم. «تەدبىرلىك يېتەكچى، مۆجىزىكار ئىسلاھاتچى» دېگەن ماۋزۇ ئاستىدا غالىبنىڭ ئىش ـ ئىزلىرى تونۇشتۇرۇلغان بۇ تەپسىلىي خەۋەرنى توختىتى يازغانىدى. گېزىتخانىنىڭ مۇھەررىرلىرىمۇ قانداق مۇھەررىرلەركىن، ئادەمنىڭ غەدىقى كەلگۈدەك كۆپتۇرمە مەدھىيە، ئاشكارا خۇشامەت يېغىپ تۇرغان سۆزلەرنى شۇ پېتى قويۇپ بېرىپتۇ. گېزىت، رادىيو ـ تېلېۋىزىيە دېگەنلەر پۈل ئۈچۈن ھەرقانداق ئادەمنى ماختايدىغان بولۇپ كەتكەن بۇگۈنكى كۈندە، بۇمۇ ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەس، ئەلۋەتتە.

ماقالە ئېلان قىلىنغان كۈنى ياشلار ئىدارە يېنىدىكى يېڭى ئېچىلغان ئاشخانىغا يىغىلىپ، ئۇنى تەبرىكلىدۇق. بىرنەچچىسى ماقالىدىكى سۆزلەرنى گويا بەكمۇ شېرىن بىر نەرسە يەپ ئاغزىنى تامشۇاتقاندەك، ھەۋەس بىلەن بەس ـ بەستە تەكرارلىشىپ كېتىشتى. يەنە بەزىلەر: غالىب ئاكامنىڭ نەتىجىلىرىنى بىرەر پارچە ماقالە بىلەن تەرىپلەپ تۇگەتكىلى بولمايدۇ، دېيىشتى. توختى بىرنەچچە كۈنگىچە كېرىلىپ يۈردى. ئادەتتە كىيىپ يۈرىدىغان كونا كىيىملىرىنى سېلىپ تاشلاپ، سىپتا تىكىلگەن يېڭى شىم ـ كاستيۇم كىيىپ، رەڭلىك كۆزەينەك تاقاپ يۈرىدىغان بولۇپ قالدى. بۇ ئىش ياشلار ئارىسىدا يەنە بىر قېتىم داۋالغۇش پەيدا قىلدى. دېمىسىمۇ، مەنسەپ شۇنداق خاسىيەتلىك

نەرسىكى، ئۇ دۆتنى ئەقىللىق، سەتنى چىرايلىق، يارامسىزنى ياراملىق قىلىپ كۆرسىتەلەيدۇ. ھەممە ئىشىڭغا ئوڭايلىق، تۇرمۇشۇڭغا ھۇزۇر، كۆڭلۈڭگە شادلىق بەخش ئېتىدۇ. شۇڭا، ھەممە ئادەم جان تىكىپ ئۇنى قوغلىشىدۇ. ھازىرقى كۈندە كىمدىن كىم كەم؟ ئەخلاق ـ پەزىلەت، بىلىم ـ ئىقتىدار دېگەنلەر ئاز ـ تولا بولسىمۇ ھېسابقا ئېلىنمىدىغان دەۋرلەر كەلمەسكە كەتتى. كەسپىي قابىلىيەتكە، بىلىمگە ئىشەنگەنلەر ئاغزىنى ئېچىپ قېلىۋەرسۇن. كىم تەدبىرلىك بولسا، مەلۇم جەھەتتە باشلىقنى رازى قىلىپ كۆڭلىنى ئوتالىسا ئامەت شۇنىڭ.

ئىشخانىلاردا ھەممىلا ئادەم ئۆز ئىشى بىلەن يۈرگەندەك قىلغىنى بىلەن تىل بىلەن ئىزھار قىلغىلى بولمايدىغان بىرخىل كەيپىيات دەككە ـ دۈككىگە سىلىپ قويغانىدى. كىشىلەرنى نېرۋىسى جەدىيلىشىپ، خۇددى ھەددىدىن ئارتۇق چىڭ تارتىلغان دارغا ئوخشاپ قالغانىدى.

مۇشۇنداق پەيتتە، تاغقا ئىككى كۈنلۈك دەم ئېلىشقا چىقىدىغانلىقىمىز توغرىسىدىكى خەۋەر ھەممەيلەننى خۇشال قىلىۋەتتى. يېشىل تاغلارغا، ئورمانلارغا، تەبىئەتنىڭ قوچىقىغا قايتىش ئىس ـ تۈتەك باسقان شەھەرنى، تۈگمەس تىرىكچىلىك غېمى، رىقابەت، ھىيلە ـ مىكىر، رەزىللىكلەرگە تولغان ئىشخانىنى بىر پەسكە بولسىمۇ ئۇنتۇلدۇرۇپ، ساڭا تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكىنى، ھاياتنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى ۋە دۇنيانىڭ چەكسىزلىكىنى، كەڭلىكىنى ھېس قىلدۇرىدۇ. رۇھىڭنى پاكلاپ، قېنىڭنى ئۇرغۇتۇپ، قەلبىڭدە ئادەمگە خاس گۈزەل ھېس ـ تۇيغۇلارنى ئويغىتىدۇ. بۇنداق پەيتلەردە روھىڭ ۋە تېنىڭ ھەقىقىي ئارام ئالىدۇ، تاشتەك قاتتىق ئۇخلايسەن، يېگەن ـ ئىچكىنىڭ تېنىڭگە سىڭىدۇ. ئىككى كۈندە پۈتۈن بىر يىللىق ھاردۇقۇڭ چىقىدۇ.

بۇ قېتىم شەھەرنىڭ جەنۇبىدىكى ئېگىز تاغلار ئارىسىدا يېڭىدىن ئېچىلغان بىر ساياھەت رايونىغا چىقىدىغان بولدۇق. ئاپتوبۇسىمىز تۇزلەڭ يولدا بىرەر سائەتتىن ئوشۇقراق مېڭىپ، تاغ ئارىسىغا كىرىپ كەتتى. دۇمبەل، تۆپىلەرگە ئوخشاپ كېتىدىغان پاكار تاغلار بارا - بارا ئېگىزلەپ، تىكلەشتى. ئاپتوبۇس ئىچى خىرە، خىيالىي تۇس ئېلىپ، بىز ھازىرلا تاشلاپ كەلگەن ۋاڭ - چۇڭلۇق شەھەر ۋە ئۇنىڭدىكى ھەممە نەرسە گويا قاچانلاردىدۇر كۆرگەن چۈشكە ئوخشاپ قالدى. يول قاتمۇ قات تىك تاغلار ئارىسىدا تېخىمۇ ئېگىزگە قاراپ، ئەگرى - بۈگرى سوزۇلغانىدى. يول بەزىدە زىچ تاغلار ئارىسىدا يوق بولۇپ كەتكەندەك ئاپتوبۇس بىرپىلا ئۈسىدىغاندەك تۇيۇلسا، تۇرۇپلا يىراقتىكى قاتمۇ قات تاغلار ئارىسىدىن تاغنىڭ بېلىگە چىگىلگەن بەلباغدەك لەپىدە كۆزگە تاشلىناتتى. بەزىدە تاغلار خۇددى چۆچەكلەردىكى توختىماي بىر - بىرىگە سوقۇلۇپ تۇرىدىغان، سۇمۇرغنىڭ پەيلىرىنى ئېلىپ قالغان تاغلاردەك باش ئۈستىگىزگە بارغانسېرى يېقىنلاپ كېلىۋاتقاندەك، ھېلىلا بىر - بىرىگە سوقۇلۇپ ئاپتوبۇسنى مەجبۇر تاشلايدىغاندەك بىلىنسە، بەزىدە ئاستا يىراقلاپ نېرىدا سۇكۇت ئىچىدە قاراپ تۇرغانىدەك كۆرۈنەتتى. يولنىڭ بىر تەرىپىدە قۇرقۇنچلۇق چوڭقۇر جىرالار، جىرانىڭ تېگىدە بۇزغۇن چاچرىتىپ ئېقىۋاتقان سۇزۇك سۇلار كۆزگە تاشلىناتتى. بۇنداق چاغدا ئەتراپ خىيالىي تۈسكە كىرىپ، كىشى ئۆزىنى ئاللىقانداق سىرلىق، مەڭگۇ يېتىپ بارغىلى بولمايدىغان مۆجىزىلىك دۇنياغا قاراپ كېتىۋاتقانىدەك سېزەتتى. مەنزىلگە يېتىپ بارغاندا بولسا، شېرىن چۈشتىن ئويغىنىپ كەتكەندەك قىيالماسلىق ئىچىدە قالاتتى.

ساياھەت ئورنى ئۇچ تەرىپى قارىغايلىق تاغلار بىلەن ئورالغان، بىر تەرىپىدە دولقۇنلۇق دەريا مەۋج ئۇرۇپ ئېقىپ تۇرىدىغان ياپيېشىل ئويمانلىقتا ئىدى. بىر نەچچە يىگىت كېلە -

كەلمەي تاغقا يامىشىشقا باشلىدى. يەنە بىر قىسمىمىز قىزلار بىلەن دەريا بويىدىكى توقايلىقنى ئايلىنىپ كەلمەكچى بولۇپ تۇرساق، ئىداره باشلىقى بىلەن خانىمى چۈشكەن پىكاپ يېتىپ كەلدى. ئۇلار پىكاپتا غالىبىنىڭ ئىككى بالىسىنى ئالغاچ كەلگەنىدى. ئىككى بالا چوڭلار بىلەن بىرلىكتە چىملىقلىقا سېلىنغان ئەدىيال ئۈستىده ئولتۇرۇشنى خالىماي، دەريا تەرەپكە يۈگۈرۈشتى. ئۇلار ھەقىقەتەن ئوماق ئىدى. ھەر قېتىم ئۇلارنى كۆرسەم، تازا بوي تارتالمايۋاتقان ئوغلۇم بىلەن سېلىشتۇرۇپ، ھەسەتخورلۇقۇم تۇتاتتى. ئون ياشلاردىكى، دادىسىغا ئوخشاش ئاقسىرىق، پۇتلىرى ئۇزۇن، يېشىغا قارىغاندا خېلىلا ئېگىز كەلگەن قىز قىسقا سېرىق يوپكا، توق قىزىل ئۆره يېقىلىق مايكا، ئاق شىلەپە، پۇتىغا ئالىبالداق ئۇزۇن پايپاق كىيىۋالغانىدى. سەككىز ياشلاردىكى ئوغۇل ئۇچىسىغا قىممەت باھالىق بىر يۈرۈش پادىچىلار كىيىمى، پۇتىغا چەت ئەللىك سايامەت ئايغىنى كىيگەن، ھەر ئىككىسى دۈمبىسىگە چەت ئەللىك سايامەتچىلەرنىڭ سومكىسىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىردىن كىچىك سومكا ئېسىۋالغانىدى. ئۇلارغا ھەممەيلەننىڭ مەستلىكى كەلدى. خاسىيەت بالىلارنى قۇچاقلاپ، مەڭزىلىرىگە سۆيۈپ، كىيىم ـ كېچەكلىرىنى سىلاپ كەتتى:

ـــ پاھ، سىلەر نېمىدېگەن چىرايلىق، خۇددى مەلىكە بىلەن شاھزادىنىڭ ئۆزى. بۇنچە چىرايلىق كىيىملەرنى داداڭلار ئېلىپ بەردىمۇ، ئاپاڭلارمۇ؟

قالغانلار بالىلارنىڭ دۈمبىسىدىكى سومكىلىرىنى ئېچىپ، قىزنىڭ سومكىسىدىكى كىچىك فوتو ئاپپاراتى بىلەن ئوغۇلنىڭ سومكىسىدىكى دۇربۇننى سىناپ كۆرۈشتى.

دەريا بويىدا چىرايلىق بىر راۋاق بار ئىدى. بالىلار يۈگۈرۈشۈپ راۋاققا چىقتى. راۋاقنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى قويۇق ئوت ـ چۆپ قاپلىغان، ياۋا گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن يانباغىر

بۇككىدە قارىغايلىق تاغقا تۇتىشاتىتى... قامچا گۈلىدەك ئۇزۇن، سۆسۈن ئېچىلىدىغان بىر خىل گۈل بالىلارنى جەلپ قىلىۋالدى. بالىلار گۈل تېرىشكە باشلىۋىدى، ئەتراپتىكىلەر ئۇلارغا بەس - بەستە گۈل ئۇزۇپ بېرىپ، ئۇلارنى گۈلگە كۆمۈۋەتتۇق. بالىلار گۈل تېرىشتىن بىردىنلا زېرىكىپ قالدى. ئوغۇل بالا كېپىنەك قوغلاشقا باشلىدى. قوغلاپ يۈرۈپ باشقىلاردىن سەل يىراقلاپ كەتتى ۋە تۇيۇقسىز:

— توشقان، توشقان! — دەپ ۋارقىرىۋەتتى.

ئۇنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازى بىلەن تەڭلا قىيا تۇۋىدىن ئۇزۇن قۇلاق، سۇر رەڭلىك بىر جۈپ توشقان «پارت» قىلىپلا قاچتى. بالا ئىنچىكە بويىنىنى سوزۇپ، كۆزلىرىنى يوغان ئاچقان پېتى جايىدا قىمىرلىماي تۇرۇپ قالدى. ئۇ تاكى دادىسى كېلىپ قولىدىن تارتقىچە شۇ پېتى تۇردى.

— دادا، ئاۋۇ يەردە توشقان بار ئىكەن، تۇتۇپ بېرىڭە.

— توشقان دېگەن بەك تېز يۈگۈرەيدۇ، تۇتماق تەس. مەن ساڭا ئۆيگە قايتقاندا بازاردىن ئاق توشقان ئېلىپ بېرەي. جۇر، تاماق يەيمىز.

— ياق، مەن مۇشۇنى ئالىمەن. تۇتۇپ بېرىڭە، تۇتۇپ بېرىڭە...

شۇ ئەسنادا ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا ئولاشقان ياشلار بالىغا بولۇشتى:

— بولدى، بولدى، غالىب ئاكا، بىزگە قويۇپ بېرىڭ. بىز دېگەن توشقان قوغلاپ چوڭ بولغان يېگىتلەر تۇرساق.

— بۇ دېگەن قانچىلىك ئىشتى، غالىب ئاكا، سىز ئۇچۇن جېنىمىزنىمۇ ئايىمايمىز دەڭا.

— بالىلىرىڭىز ئۇچۇن بۇ قېتىمقى ساياھەتنىڭ خاتىرىسى بولۇپ قالسۇن.

ياشلار چاپانلىرىنى سېلىپ، ئاياغلىرىنىڭ بۇغقۇچلىرىنى

چىڭىتىپ، توشقان قوغلاشنىڭ تەييارلىقىغا چۈشۈپ كېتىۋىدى، پۇتۇمنىڭ ئاغرىقى يادىمغا كېلىپ كەيپىم راسا ئۇچتى. ئالدىنقى يىلى قىشتا مەستلىكتە بىنانىڭ پەلەمپىيىدىن دومىلاپ كېتىپ، ئوشۇقۇمنى زەخمىلەندۇرۇۋالغانىدىم. شۇندىن تارتىپ قار ـ يامغۇر ياغقان كۈنلەر ياكى قاتتىقراق ھەرىكەت قىلغان ۋاقتىمدا زەخمىلەنگەن يەر ئاغرىيدىغان بولۇپ قالغانىدى. بولمىسىزە، توشقان قوغلاشقا قانچىلىك پەمىمنىڭ بارلىقىنى بۈگۈن بىر كۆرسىتىپ قويىدىكەنمەن.

ئالىم، ئەسقەر، توختىلار قالغانلارنى باشلاپ، تاغ ئېتىكىدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، يانباغرىنىڭ خىلۋەتىرەك يېرىگە يۇرۇپ كېتىشتى. غالىبمۇ ئەگىشىپ تۇرۇۋالغان بالىلىرىنى باشلاپ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن كەتتى. ئۇلار كەتكەن تەرەپتىن خىلىغچە ئۆپۈر ـ تۆپۈر بولۇشلار، «تۈت»، «چاقان بول» دەپ ۋارقىراشلار، غالىبنىڭ بۇيرۇقلىرى ئاڭلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن، ئوۋچىلار خۇشال ـ خۇرام قايتىپ كېلىشتى. بىر توپ ئادەمنىڭ ئوتتۇرىسىدا چاپانغا يۆگەلگەن توشقانىنى قورقۇمسىراپ كۆتۈرۈۋالغان ئوغۇل بالا كېلىۋاتاتتى. ئالىم، ئەسقەر، قەيسەرلەر بىر ـ بىرىگە گەپ بەرمەي، توشقانىنى قانداق قوغلىغانلىقى، ئالدىنى قانداق توسقانلىقى، ئالىمنىڭ ئۇستىدىنلا چۈشۈپ، چاپان بىلەن قانداق ئوراپ تۇتۇۋالغانلىقىنى تەكرار سۆزلىشەتتى. توختى بولسا، زەئىپ ئاۋازدا باشقىلارنى بېسىپ چۈشۈشكە ئۇرۇنۇپ، ھاياجاندىن دۇدۇقلاپ:

ـــ غالىب ئاكا... غالىب ئاكا... غالىب ئاكام بەك جايىدا قوماندانلىق قىلدى، خۇددى توشقانىنىڭ نەگە قاچىدىغانلىقىنى بىلدىغاندەك... ـ دەپ توختىماي تەكرارلايتتى.

تاماقتىن كېيىن بىر نەچچىمىز دەريا بويىدىن سۆگەت شاخلىرىنى سۇندۇرۇپ كېلىپ قەپەس توقۇدۇق. ئۇزۇق قۇلاق

قەپەسكە سولاندى. ئىككى بالا كەچكىچە توشقان بىلەن بولدى.

مەن ئايالالار بىلەن بىرلىكتە پاكاراق تاغلارغا چىقتىم. شۇنداقتىمۇ ھارغىنىمدىن ۋە پۈتۈمنىڭ ئاغرىقىدىن بالدۇرلا يېتىپ، تاشتەك ئۇيقۇغا كېتىپتىمەن.

*　　*　　*

ئەتىگەندە ئويغىنىپلا بىنا ئالدىدىكى رەڭدار تاش ياتقۇزۇلغان ئارا ـ ئارىسىدىن ئوت ـ چۆپلەر ئۇنۇپ چىققان يول بىلەن دەريا بويىغا ماڭدىم.سەھەردە ياغقان ئۆتكۈنچى يامغۇر دەل ـ دەرەخ، ئوت ـ چۆپلەرنى يۇيۇپ ياشارتىۋەتكەنىدى. ئاندا ـ ساندا كۆرۈنۈپ قالغان قارا يەر تېخى نەم ئىدى. دەرەخلىكتە قۇشلار ۋىچىرلاپ سايراشماقتا. سەھەرنىڭ نەمخۇش، سوغۇق ھاۋاسى بەدەننى سەل قورۇپ تۇرسىمۇ، كىشىگە ھوزۇر بېغىشلايتتى. بۇ، شەھەردە زادىلا تېپىلمايدىغان، پاكىز زېمىننىڭ، تاغنىڭ، دەريانىڭ، يېشىللىقنىڭ ھىدى كېلىپ تۇرىدىغان ھاۋا ئىدى. دەريانىڭ نېرىقى تەرىپىدىكى تاغ ئارقىسىدىن قۇياشنىڭ دەسلەپكى نۇرلىرى چېچىلىشقا باشلىغانىدى.

دەريا بويىدا كەڭ ئېتەكلىك ئاق تور كۆڭلەك كىيگەن، قوڭۇر چاچلىرى يەلكىسىدە يېيىلىپ تۇرغان بىر قىز خۇددى ھازىرلا سۇ ئىچىدىن چىقىپ كەلگەن سۇ پەرىسىدەك خىيال بىلەن ئاياغ تەرەپكە قاراپ ئاستا كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭدىن سەل نېرىدا، قويۇق دەرەخلىك ئىچىدە بىر يىگىت قىز تەرەپكە پات ـ پات قاراپ قويۇپ، دەرەخكە يۆلىنىپ تۇراتتى. ئۇزايىدىن ئۇنىڭ يېنىغا بارماقچى بولسىمۇ پېتىنالمايۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇ، يۈۋاش، ئاق كۆڭۈل يىگىت كامىل ئىدى.

ـــ لاله، هەي لاله، توختاڭ، ماۋۇ يامغۇرلۇق چاپىنىڭنى كىيىۋېلىڭ، زۇكامداپ قالماڭ يەنە!

ئالىم يېنىمدىن ئىتتىك ئۆتۈپ، دەريا تەرەپكە چۈشتى. مەن بۇرۇلۇپ دەريانىڭ باش تەرىپىگە كەتتىم. يالغۇز ئايلىنىپ يۈرۈپ، نەگىدۇر ئالدىراۋاتقانىدەك توختىماي ئېقىۋاتقان دەريا سۈيىگە قاراپ، گويا ئاشۇ سۇدەك ئۆتۈپ كەتكەن ياشلىق چاغلىرىمنى، ئالىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چېغىمدا ياخشى كۆرۈپ قالغان بۇلاق كۆزلۈك قىزنى، ئۇنى دەپ چەككەن ئازابلىرىمنى ئەسلىدىم. قىزلار هامان ئۆزىنى ئەڭ پاك مۇھەببەت بىلەن ياخشى كۆرىدىغان يىگىتلەرنى يانداپ ئۆتۈپ كېتىدۇ، پەقەت ئۇلار ياۋاش بولغانلىقى ئۈچۈنلا. مەن شۇ تاپتا كامىلىنىڭ دادىلىراق بولۇشىنى، ئۆزىنىڭ نەقەدەر مۇستەقىل ئوي ـ پىكىرلىك، سەممىي يىگىت ئىكەنلىكىنى، مۇھەببىتىنىڭ نەقەدەر چوڭقۇرلۇقىنى قىزغا چۈشەندۈرەلىشىنى ئارزۇ قىلاتتىم.

چۈشتە داستىخاننى دەريا بويىغا سالدۇق. يەپ ـ ئىچىپ بولۇپ، قىز ـ يىگىتلەر تانسىغا چۈشتى. ئىدارە باشلىقىنىڭ يېشىغا باققاندا هۆسنى ۋە خۇلقىنى يوقاتمىغان خانىمى بەسخور يىگىتلەر بىلەن ئارقا ـ ئارقىدىن تانسا ئويناپ چىملىقتىن ئوت چىقىرىۋەتتى. يەنە بىر تەرەپتە ئىدارە باشلىقى بىلەن غالىبنى چۆرىدەپ ئىچىشۋازلىق داۋام قىلماقتا ئىدى. تۇتۇلغان هاراقلارنى ئىچىۋېتىپ خېلىلا قىزىۋالغان غالىب ئىدارە باشلىقىغا يېقىن ئولتۇرۇۋېلىپ، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىسلاهات پىلانلىرى توغرىلىق نۇتۇق سۆزلەۋاتاتتى. باشلىق ئۇنى هەدەپ ماختايتتى، دۇمبىسىگە شاپىلاقلايتتى، ئارىلاپ ـ ئارىلاپ ئۇنى چۆكۈرۈپ، ئۆزىنى ماختايدىغان گەپلەرنىمۇ قىلىپ قويايتتى. هەر ئىككىسى بىر ـ بىرىنىڭ گېپىنى ئاڭلىماي، ئۆزىنىڭلا گېپىنى قىلىشاتتى. قالغانلىرىمىز ئۇلارنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ گېپىگە كەلسە ـ كەلمەس ۋارقىرىشىپ، دوست تارتىپ كۈلۈشەتتۇق.

ئارىلىقتا تەرتىم قىستاپ ھاجەتخانىغا كېتىۋاتسام، غالىب ئارقامدىن يېتىشىپ كېلىپ، مۇرەمگە قولىنى سالدى، تۇمشۇقىنى قۇلقىمغا سۇركەپ:

ــ قاراپ تۇر، ئۇزاققا بارماي ئاۋۇ قېرى ئەبلەخنى يىقىتىپ، ئورنىغا ئۆزۈم چىقىمەن. شۇ چاغدا بارغۇ... شۇ چاغدا كۆرىسەن، بايا قىلغان گەپلىرىنى بۇرنىدىن بۇلاق قىلمىسام، ئوغۇل بالا بولماي كېتەي. سەن مېنىڭ يېقىن ئاغىنەم، مۇشۇ گەپنىڭ ئېسىڭدە تۇت، ــ دېدى.

مەن ئۇنىڭغا:

ــ سەن مەست بولۇپ قاپسەن، ئەمدى ئىچمەسلىك بولاتتى. سەنمۇ مېنىڭ مۇشۇ بىر ئېغىز گەپنىنى ئاڭلاپ قوي، ــ دېدىم.

ئۇ، قىزارغان، ئېلىشاڭغۇ كۆزلىرىنى ماڭا تىكىپ:

ــ بۇ دېگىنىڭمۇ راست. مەن دېگەن تېخى چوڭ ـ چوڭ ئىشلارنى قىلمەن، شۇڭا ئۆزۈمنى ئايىمىسام بولمايدۇ. مەن ئەمدى ئىچمەيمەن، سەن ماڭا ئاۋۇ... ھېلىقى... خاسىيەتنى چاقىرىپ بەر، مېنى ياتاقتا ساقلاپ قالدى، دەپ قوي، ــ دېدى.

بىردىنلا غەزىپىم ئۆرلەپ: «يوقال كۆزۈمدىن! مەن قىلمىغان مۇشۇ ئىپلاسلىق قاپتىمۇ، يا مېنى توختى دەپ ئويلاپ قالدىڭمۇ» دېمەكچى بولدۇم، ئەمما نېمىشقىدۇر زۇۋان سۇرمىدىم. قايتىپ كېتىۋېتىپ، كۆز ئالدىمغا خاسىيەتنىڭ چىشلىرىنى چىقىرىپ كۈلۈپلا تۇرىدىغان، خاسىيەت نېمە دېسە، شۇنىڭغا ئىشىنىپلا قالىدىغان تۇز كۆڭۈل ئېرى كېلىۋالدى. پوچتىخانىنىڭ يېشىل رەڭلىك فورمىسىنى كىيىپ، ئالدىراشلا يۇرىدىغان بۇ يىگىت غالىبنى ناھايىتى چوڭ كۆرەتتى، بىرەرسى غالىبنىڭ يامان گەپنى قىلسا،دەرھال ئۇنىڭ بىلەن سوقۇشۇپ كېتەتتى. تۇرۇپلا: نېمانچە قىلمەن، گەپ ئايال بولغۇچىدىغۇ، قېنى، خاسىيەت نېمە دەيدىكىن، كۆرۈپ باقمايمۇ، دېگەن ئوي كېلىپ

قالدى ـ دە، بېرىپلا خاسىيەتنى تانسىغا تارتتىم. تانسا ئويناۋېتىپ:

ـــ غالىب سىزنى ئىزدەپ ياتاق تەرەپكە كېتىپ قالدى، ـــ دېدىم.

خاسىيەتنىڭ چىرايى شۇ ھامان ئۆزگىرىپ، كۆزلىرى ئويناپ كەتتى، ئالىقىنىمدا تۇرغان قولىنى تارتىۋېلىپ:

ـــ شۇنداقمۇ؟ ئۇنداق بولسا مەن بېرىپ باقاي جۇمۇ، ـــ دەپ بۇرۇلۇپلا ماڭدى. ئۇنىڭ ھەربىكتى شۇ قەدەر چاققان، كەسكىن ئىدى، تۇرقىدىن ھاياجان ئارىلاش تەقەززالىق چىقىپ تۇراتتى.

ئارقىسىدىن قاراپ تۇرۇپ كۆڭلۈم بىر قىسما بولۇپ قالدى. نېمىشقا دېدىم شۇ گەپنى، مەن زادى قانداق ئادەم؟ دېگەن سوئال يۈرىكىمنى تاتىلايتتى. ئۇنىڭالغۇدىن «كۆك دونای دەرياسى» ياڭراۋاتاتتى. ئەتراپتا رەڭگارەڭ كىيىنگەن كىشىلەر ئويناپ كۈلۈشۈۋاتاتتى. ئالىم سۇ پەرىسى بىلەن پىرقىراپ ژالىس ئويىنىماقتا. ئۇلارغا قارىسام، جون ستىرائۇس بۇ مۇزىكىنى خۇددى مۇشۇ بىر جۇپ ياش ئۇچۇن ئىجاد قىلغانمىكىن، دەپ قالىسەن. سەل نېرىدا ئەسقەر ئىداره باشلىقى بىلەن خانىمىنى، غالىبنىڭ بالىلىرىنى ھەرخىل كۆرۈنۈشتە سۈرەتكە تارتىۋاتىدۇ. ئارىلاپ ئۇلارغا باشقىلارمۇ قېتىلىۋالاتتى. بالىلارغا بىردەم قاراپ تۇرۇپ، ئوغلۇمنى سېغىنغانلىقىمنى ھېس قىلدىم. بىردىنلا كۆز ئالدىمدىكى ئىشلارنىڭ ھەممىسى شۇنچىلىك مەنىسىز بىلىندى. شۇ تەرىقىدە نېمە قىلارىمنى بىلمەي تۇرسام، تۇنۇگۈن ماشىنىدىن چۈشكەندىن تارتىپ ئوچاق بېشىدىن ئايرىلمىغان شاكىر ئاكام بەش ـ ئالتە زىخ كاۋاپ بىلەن يېرىم بوتۇلكا ھاراق كۆتۈرۈپ كېلىپ قالدى. ئۇنى كۆرۈپ خۇددى نىجاتچىمىنى كۆرگەندەك خۇشال بولدۇم. ئىككىمىزلا راۋاق تەرەپكە كەتتۇق. ئەتراپتىكى ياپيېشىل تاغلارغا، دەل ـ دەرەخلەرگە، دولقۇنلىنىپ ئېقىۋاتقان دەريا‌غا قاراپ ئولتۇرۇپ، يەنە ئىككى رۇمكىدىن

قېقىۋەتتۇق. ئۇچىنچى قېتىمدا:
ـــ ئەمدى ئىچمەيلى، يول يامانكەن، شەھەرگە ساقراق كېتىۋالايلى، ـــ دېسەم، شاكىر ئاكام:
ـــ قويۇڭە شۇ شەھەرنى، ـــ دەپ كىمنىڭدۇر شېئىرىنى يادلاشقا باشلىدى:

ـــ تەلۋە، مىسكىن بۇ گۈزەل شەھەر،
تەبىئەتتىن يىراق بىر جايدا،
بىر بوۋاينىڭ تەمكىن چۈشىدە:
تاش يۇز، تاش قول ھەم تاش يۈرەكلىك،
تاش كۆزدە شېغىل يىغلىغان،
نادانلىقنىڭ قاتلاملىرىدا ـ
ئۇخلاپ يېتىپ تاشقا ئايلانغان
تاش بەدەنلىك، تاش ھېسسىياتلىق ـ
دېمەككى تاش ئادەملەر تولغان ـ
تاش شەھەرگە كەتتى ئايلىنىپ.

ئۇنتۇلغۇسىز ئىككى كۈن ئاخىرلىشىپ، شەھەرگە قايتىدىغان چاغىمۇ بولۇپ قالدى. ئىداره باشلىقى بىلەن ئايالى چارچاپ كەتكەنلىكتىن، پىكاپ بىلەن خېلى بۇرۇنلا يولغا چىقىپ كەتكەنىدى. قالغانلار نەرسە ـ كېرەكلەرنى يىغىشتۇرۇپ، ئاپتوبۇستىن ئورۇن ئېلىشقا باشلىدۇق. غالىبنىڭ بالىلىرى توشقان سېلىنغان قەپەسنى كۆتۈرۈپ، خۇشاللىقىدىن قىن ـ قىنىغا سىغمىغان ھالدا ئالدىنقى رەتكە چىقىپ ئولتۇردى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا ئەسقەر بىلەن توختى، يان تەرىپىده ئالىم بىلەن خاسىيەت ئولتۇردى. غالىب شوپۇرنىڭ يېنىدىكى ئورۇندا ئىدى. توختى ئوچاق بېشىدىن ئېلىۋالغان سەۋزە بىلەن قەلەمتىرىچىنى چىقىرىپ، بالىلارغا توشقانغا سەۋزىنى قاندىق

توغراپ بېرىشنى ئۆزگەتكىلى تۇردى.

ئاپتوبۇس قوزغىلىشى بىلەن تەڭلا ئارقىدىكىلەر ناخشا باشلىدۇق. شاكىر ئاكامنىڭ ناخشىغا كەلگەندە خېلى پەيزى بار ئىدى. ئۇ، بىرىنىڭ كەينىدىن بىرىنى ئۇلاپ ئېيتىۋەردى. قالغانلىرىمىز چالا مەستچىلىكتە ئەگىشىپ، كەلسە ـ كەلمەس توۋلاۋەردۇق. ئاپتوبۇس ئەگرى ـ بۇگرى يوللاردىن ئېھتىيات بىلەن ئەگىپ ئۆتۈپ، تىك تاغلار ئارىسىغا كىرىپ كەتتى. يولمۇ تىكلەشتى. ئاپتوبۇسنىڭ ئىچى بىردە قاراڭغۇلىشىپ، تۇيۇقسىز يەنە يورۇپ كېتەتتى. بۇنداق چاغلاردا تاغ قاپتاللىرىدا، ئاپتوبۇستىن خېلى پەستە لەيلەپ يۈرگەن يۇپقا بۇلۇتلار كۆزگە تاشلىناتتى. بۇ مەنزىرە ئىختىيارسىز كىشىنىڭ بېشىنى قايدۇرۇپ، يۈرەكنى دۇپۇلدىتەتتى، كەيپىچىلىكنىمۇ تارقىتىۋېتەتتى.

غالىب يۇگوسلاۋىيە پارتىزانلىرىنىڭ «خەير ـ خوش دوستلار» دېگەن ناخشىسىغا ئىسقىرتىشقا باشلىۋېدى، ئالدىنقى قاتاردىكىلەر دەرھال ئۇنىڭغا ئەگەشتى. بۇنى كۆرۈپ ئارقىدىكىلەر ئاۋازىمىزنى تېخىمۇ قويۇپ بەردۇق. ئاپتوبۇس ئىچىنى ناخشا، ئىسقىرتىش ئاۋازى ۋە خۇشال كۈلكە سادالىرى قاپلىدى.

ھەممىمىز ئويۇن بىلەن بولۇپ كېتىپ، شوپۇرنىڭ جىددىيلىشىپ ئارقىغا قاراپ بىر نېمىلەرنى دېگەنلىكىنى، ئاپتوبۇس سۈرئىتىنىڭ بىردىنلا ئىتتىكلەپ كەتكەنلىكىنى سەزمەپتۇق. تىزگىنىدىن ئايرىلغان تۇلپاردەك چاپچىپ كېتىۋاتقان ئاپتوبۇس خەتەرلىك ئەگمىدىن ئەنە شۇنداق تېز سۈرئەتتە چىرقىراپ بۇرۇلغىنىدا ھەممىمىز ئورۇنلىرىمىزدىن ئۇچۇپ چۈشتۇق.

ـــ نېمە ئىش، نېمە بولدى؟ ـ غالىب تەستە ئورنىدىن

تۇرۇپ شوپۇردىن سورىدى. ئۇنىڭ چىرايى بىردىنلا تاتىرىپ كەتكەندى.

ـــ تورمۇز ئىشلىمەيۋاتىدۇ! ـ دېدى چىپ ـ چىپ تەرلەپ كەتكەن شوپۇر.

ھەممەيلەن بىردىنلا جىددىيلىشىپ، ۋارقىرىشىپ كەتتى، بالىلار يىغلاشقا باشلىدى. ئاپتوبۇس تېخىمۇ تېز سۇرئەت بىلەن ئالغا قاراپ ئوقتەك ئۇچتى، ئالدى تەرەپ چوڭقۇر جىلغا ئىدى! شوپۇر چەبدەسلىك بىلەن رولنى ئوڭغا بۇرىدى. جىلغا لېۋىدىن قايتقان ئاپتوبۇس سىلكىنىپ، چاپچىپ تىك تاغقا قاراپ چاپتى. كىمدۇر بىرىنىڭ دەھشەتلىك ئاۋازىدا چىرقىرىشى كىشىلەرنىڭ قۇيقا چاچلىرىنى تىك تۇرغۇزۇۋەتتى. ئاپتوبۇس قاتتىق بۇرۇلۇپ تاغنىڭ سىپسىلىق قارا تاشلىرىغا سۇركىلىپ ئۆتتى.

ئاپتوبۇس ئەگرى ـ بۇگرى، گاھ ئېگىزگە ئۆرلەپ، گاھ چوڭقۇرلۇققا چۈشۈپ كەتكەن يولدا قۇتۇرغان يىرتقۇچتەك ھۇۋلاپ، ھەريان چاپاتتى. شوپۇر ئەڭ زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، رولنى ئارانلا باشقۇرۇپ كېتىۋاتاتتى. ئەگەر ئالدى تەرەپتىن بىرەر ماشىنا تېز كېلىپ قالغۇدەك بولسا ياكى شوپۇر كىچىككىنە سەۋەنلىك ئۆتكۈزۈپ قويسا... ئۇ ھەر قانچە تىرىشچانلىق كۆرسەتتى دېگەندىمۇ، بىر نەچچە سائەتلىك تاغ يولىدا قاچانغىچە بەرداشلىق بېرەلەر؟ بالا ـ قازا كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە مۇشۇنداق تېز ھەم تۇيۇقسىز يېتىپ كەلگەنمىدۇ؟!

كىشىلەر تەلۋىلەشكەن ئاپتوبۇس ئىچىدە ھەريان تاسقىلىپ يۇرۇپ، ئەڭ ئاخىرقى پەيت يېتىپ كەلگىچە جېنىنى ئېلىپ قاچقىدەك بىرەر ئىمكانىيەت ئىزدىشەتتى. بەزىلەر ئاپتوبۇس دېرىزىسىدىن سەكرىمەكچى بولۇشۇۋاتاتتى. لېكىن بۇمۇ ئوخشاشلا خەتەرلىك ئىدى. غالىب ئۆزىگە مەھكەم يېپىشىپ يىغلاۋاتقان بالىلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قېتىپ قالغاندى، پات ـ

پاتلا ئەتراپىدىكىلەرگە نېمىنىدۇر كۈتۈۋاتقاندەك قاراپ ـ قاراپ قويياتتى، ئەمما ھېچكىمنىڭ ئۇنىڭغا قارىغۇدەك ھالى يوق ئىدى. توختى بىر بۇلۇڭغا تىقىلغان بولۇپ، ئورۇندۇق يۆلەنچۈكىگە ئېسىلغان قوللىرى لاغىلداپ تىترەيتتى. خاسىيەت دېرىزىگە قاراپ: «ۋاي ئىسىت باللىرىم...» دەپ يىغلايتتى. ئالىم، ئەسقەرلەرمۇ ئۆز جانلىرىنىڭ قايغۇسىدا قېلىشقانىدى. ئاپتوبۇس ئۇياقتا بىر، بۇياقتا بىر چاپچىپ، لىق بىر ئاپتوبۇس ئادەمنى گويا دوزاخنىڭ ئۆزىگە ئاپىرىۋەتمىسە كۆڭلى تىنمايدىغاندەك تېنىمسىز ئالغا ئېتىلماقتا، شوپۇر ئاخىرقى كۈچىنى ۋە غەيرىتىنى ئىشقا سالماقتا. قاچانلاردىدۇر شاكىر ئاكام شوپۇرنىڭ يېنىدا پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ شوپۇرلۇقتىن خەۋىرى بار ئىدى. ئۇنىڭ بوم ـ بوم چىقىدىغان ئاۋازى كىشىگە ئىشەنچ بېغىشلايتتى.

ئارقىدىكى بىر نەچچەيلەن دېرىزىدىن سەكرىدى، قالغانلارمۇ قىيا ـ چىيا قىلىشىپ، بىر ـ بىرىنى ئىتتىرىشىپ دېرىزىگە ئولاشتى.

مېنىڭ پۈتۈم سەكرەشكە يارىمايدۇ. بەلكىم جىلغىغا ئۆزۈمنى تاشلاپ ئۆلگىنىمدىن ئاپتوبۇس بىلەن بىللە پاچاقلىنىپ كەتكىنىم ياخشىراقتۇ. ھەممە ئادەم شۇنداقمۇ ـ ئەمەسمۇ، بىلمىدىم، لېكىن شۇ ئاخىرقى دەقىقىلەردە ئۆلۈمگە قاراپ جېنىنىڭ بارچە چېپىپ كېتىۋاتقان ئاپتوبۇس ئىچىدە ئىختىيارسىز ھاياتىمدا ئۆتكۈزگە گۇناھلىرىمنى ئەسلىدىم. بېقىپ قاتارغا قوشۇپ قويغان تاغامنى يوقلاپ تۇرالمىغانلىقىمنى، باشلىق ئاكام بار، دەپ يالغان سۆزلەپ ئىدارىدىكىلەرنى ئالداپ يۈرگىنىمنى، ھەتتا خوتۇنۇمنى قويۇۋەتمەكچىمۇ بولغانلىقىمنى، مۇئاۋىن باشقارما باشلىقى بولىمەن، دەپ سۆزلىمەس بولۇۋېلىپ، شاكىر ئاكامنىڭ دىلىنى

رەنجىتكەنلىرىمنى، تېخى بۇگۈنلا خاسىيەتنى جىنايەت يولىغا باشلىغانلىقىمنى...

بەلكىم بۇ، ئالەمنىڭ ئىگىسىنىڭ ماڭا ۋە ماڭا ئوخشاشلارغا بەرگەن ھەققانىي جازاسىدۇ، ئۇ مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن ئۆلگەن نومۇس، ۋىجدانىمىزنى ئاخىرقى مىنۇتلاردا بولسىمۇ ئويغاتماقچى بولغاندۇ...

كىشىلەر جانلىرىنى ئالىقانغا ئېلىپ تەلۈلەشكەن ئاپتوبۇس دېرىزىسىدىن كەينى - كەينىدىن سەكرىمەكتە. ئالىمۇ دېرىزىگە ياماشتى. دېرىزە گىرۋىكىگە دەسسەپ تۇرۇپ بۇلۇڭدا تۇگۈلۈپ ئولتۇرغان لالەگە بىر قاراپ قويدى - دە، بېشىنى بۇراپ كۆزىنى يۇمغىنىچە چۇشۇپ كەتتى.

خاسىيەت ئۆزىگە ئېسىلىپ تۇرغان كىچىك قىزىنىڭ قولىنى سىلكىپ ئاجرىتىپ دېرىزىگە چىقتى. پۇتلىرىنى يىغىپ، قوللىرى بىلەن بېشىنى چاڭگاللاپ ئۆزىنى قويۇۋەتتى...

لالەنىڭ يېنىغا جىمغۇر يىگىت كامىل كېلىپ ئولتۇردى. لالە گويا يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئۆلۈمدىن خەۋەرسىزدەك خاتىرجەملىك بىلەن يىگىتنىڭ مۇرىسىگە بېشىنى قويدى، يىگىت ئۇنىڭ قولىنى مەھكەم تۇتۇۋالغانىدى.

بالىلار يىغلاشماقتا، غالىب تېخىچە خۇدىنى يوقاتقان ھالدا ئولتۇراتتى، قانسىز بارماقلىرى دىرىلدەپ تىترەيتتى. بىر چاغدا ئۇ ئوغلىنىڭ قولىدىكى قەپەسنى كۆرۈپ قېلىپ، غەزەپ بىلەن ئۇنىڭغا چاڭ سالدى:

ــ تاشلا بۇنى! ئىككىڭ ئاز كېلىپ قاپسەنمۇ ماڭا، ھە؟

بالا قەپەسنى قويۇپ بەرگىلى ئۇنمىدى، ئۇنىڭ كىچىك بارماقلىرى بىر - بىرىگە كىرىشىپ كەتكەندەك ئىدى. شۇ پەيتتە ئاپتوبۇس تېز بۇرۇلۇشتىن قاتتىق سىلكىندى. كىشىلەر يەنە بىر قېتىم ئۆرىتۆپە بولۇشتى. بىر بۇلۇڭدا ئولتۇرغان

توختى كىملەرنىڭدۇر ئۇستىدىن ئۆملەپ ئۆتۈپ دېرىزىگە ئېسىلدى. غالىب بىردىنلا ئۇمىدلەنگەندەك بولۇپ، بوغۇق ئاۋازدا يالۋۇردى:

— توختى، توختاپ تۇرغىنا، ماۋۇ بالىلارنىڭ بىرسىنى...

— ئۆتۈپ بارە ۋاي ئاداش، بالىلىرىڭغا ئۆزۈڭ ئىگە بولمامسەن!— توختى غالىبنىڭ قوللىرىنى سىلكىۋەتتى.

غالىب دەھشەتلىك بوراندا قالغان قولۇاقتەك چايقىلىۋاتقان ئاپتوبۇستا دەلدەڭشىپ تۇراتتى، پۈتىغا ئېسىلىپ يىغلاۋاتقان بالىلىرىغا قاراپمۇ قويماي، گويا قانداقتۇر بىر سادالارغا قۇلاق سېلىۋاتقاندەك قىلاتتى. ئاپتوبۇسنىڭ ھەممىلا يېرى تىترەيتتى، غىچىلدايتتى، جالاقشىيتتى، توپا توزۇتاتتى. گويا ھازىر ئۇگە ـ ئۇگىسىدىن ئاجراپ، پاچاق ـ پاچاق بولۇپ كېتىدىغاندەك قىلاتتى. دېرىزىدىن يولنىڭ بىر چېتىدىكى قويۇق يېشىل ئوت ـ چۆپ ئۆسكەن يانتۇلۇق كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى.

غالىب بىردىنلا بالىلىرىنى ئىتتىرىۋېتىپ، تىترەپ تۇرۇپ دېرىزىگە ياماشتى. قىزى يەنە ئۇنىڭ پۈتىغا ئېسىلىپ يالۋۇردى:

— جېنىم دادا، سەن بولمىساڭ، بىز قورقىمىز، بىزنى تاشلاپ كەتمە، دادا...

غالىب قىزىنى كۆچەپ تەپتى. قىز ئوڭدىسىغا ئۆچۈپ چۈشتى. ئوغۇل ئاچىسىغا قاراپ ۋارقىراپ يىغلاشقا باشلىدى. كۆز يېشى ئۇنىڭ كىرلەشكەن يۈملاق يۈزىدە روشەن سىزىقچىلارنى ھاسىل قىلماقتا ئىدى.

غالىب سەكرەپ چۈشۈپ كەتتى.

مەن دەلدەڭشىپ بېرىپ، قىزچاقنىڭ بېشىنى قۇچىقىمغا ئالدىم، قولۇمغا قويۇق، ئىسسىق قان ئۇرۇلدى. ھېلىمۇ يارا ئېغىزى چوڭ ئەمەس ئىدى. ئوغۇل يېنىمغا كېلىپ ماڭا ئېسىلدى. بىر قولىدا قەپەسنى مەھكەم تۇتۇۋالغانىدى. ئىلگىرى

بۇ بالىلارنىڭ ئېگىز بويى، قىزنىڭ قويۇق، ئۇزۇن قوڭۇر چاچلىرى، ئۇزۇن كىرپىكلىرى، ئوغۇلنىڭ قاپقارا چاچلىق يۇمىلاق بېشى ھەسەتخورلۇقۇمنى قوزغايتتى. ئۇلارنى كۆرسەملا ئۆز ئوغلۇمنىڭ ئادەتتىكىدەك، كۆرۈمسىز بالا بولۇپ قالغانلىقىغا ئېچىم ئېچىشاتتى. شۇ تاپتا، ۋاقىتسىز يېقىنلاپ كېلىۋاتقان رەھىمسىز ئۆلۈم ئالدىدا ئۇلارنىڭ يۇمران بەدەنلىرىنىڭ ئىللىقلىقىنى ھېس قىلىپ، ئۇلارغا بولغان ھېسسىياتىمنىڭ ئوغلۇمغا بولغان ھېسسىياتىم بىلەن بىرلىشىپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلدىم. قەلبىم ئىللىپ كۆزلىرىمدىن ياش قۇيۇلدى...

تۇيۇقسىز شاكىر ئاكام بىلەن شوپۇرنىڭ كۇلۇۋاتقانلىقىنى، كامىل بىلەن لالەنىڭ جانلىنىپ نېمىلەرنىدۇر دەۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدىم. بالىلارنىڭ ئالا ـ پاساق چىرايىدا كۇلكە پەيدا بولغانىدى. بۇ، نېمە ئىش؟ ئۇلارنىڭ ئاۋازىنى چۈشۈمدە ياكى يىراق جايدا ئاڭلاۋاتقاندەك قىلىمەن. ئەتراپ بىردىنلا ئاجايىپ جىمجىتلىققا چۆمگەندەك، يەر شارى ئايلىنىشتىن توختاپ قالغاندەك تۇرىدۇ. ياق، ئاپتوبۇس ئاستا، سىلىق كېتىۋاتىدۇ. ئەنە ئۇ توختىدى. شۇ چاغدىلا كۆز ئالدىم ۋاللىدە يوروپ كەتكەندەك بولدى. ۋۇجۇدۇم تىل بىلەن تەسۋىرلىگۈسىز شادلىققا، بەختىيارلىققا چۆمۇلدى. قارىسام، شاكىر ئاكام بىلەن شوپۇر قۇچاقلىشىۋېتىپتۇ. لالە بىلەن كامىلمۇ قۇچاقلاشتى، بىزمۇ قۇچاقلاشتۇق. ھەممىمىز بىر بولۇپ قۇچاقلاشتۇق، يىغا ئارىلاش كۇلۇشتۇق. بۇ ئۆلۈپ تىرىلگەن ئادەملەرنىڭ شادلىقى ھەم بەختىيارلىقى ئىدى.

شوپۇر ئاپتوبۇسنى كەينىگە يېندۇردى. ئاپتوبۇستىن سەكرىگەنلەرنىڭ كۆپ قىسمى يارىلانغان بولسىمۇ، مەسىلە چوڭ ئەمەس ئىدى. پەقەتلا غالىبىنىڭ يارىسى ئېغىرداك قىلاتتى. يول

بويى توختىماي ئىگىراپ چىقتى، تېننىڭ ئاغرىقىمۇ ياكى قەلبىنىڭ ئاغرىقىمۇ، بىلگىلى بولمايتتى. چۈنكى بالىلىرى ئۈنى كۆرگەندە ئالدىغا يۈگۈرۈپ بارمىدى، بەلكى قورقۇپ مېنىڭ كەينىمگە ئۆتۈۋالدى. يەنە بىرى، ئۇلار قەپەسنى ئېچىپ توشقاننى قويۇۋەتتى.

بىر ئايدىن كېيىن غالىب مېنى ئىشخانىسىغا چاقىرىپ، تەشكىلنىڭ مېنى ئۆستۈرۈشنى ئويلىشىۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. مەن تەشكىلگە رەھمەت ئېيتىپ، قەتئىي قوبۇل قىلمايدىغانلىقىمنى بىلدۈردۈم. سەۋەبىنىمۇ ئېيتىپ بېرەلمىدىم. ئىشقىلىپ، مەن ئۇچۇن ئۆتكەنكىدەك گەپ قىلمايدىغان بولۇۋېلىش ناھايىتى ئېغىر ئىش. مەن شاكىر ئاكامغا ئوخشاش كۆڭلۈمگە كەلگەننى دەپ، خالىسام چاقچاق قىلىپ، خالىسام، ئانچە ـ مۇنچە ئىچىپ قويۇپ، خالىغاندا كىشىلەر بىلەن شاھمات ئوينىاپ، ئەركىن ـ ئازادە ياشاشنى خالايمەن. شۇنداق، مەن ئېيتىپ بېرەلمىگەن سەۋەب مانا مۇشۇ.

شۇنداق قىلىپ، ئاخىرى توختى مۇئاۋىن باشقارما باشلىقى بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن قورۇدىكى كىچىك بالىلار ئۇنىڭ بالىسىنى: «توختى، كالا پوقىدىن قورقتى» دەپ تېرىكتۈرمەيدىغان بولدى.

مەختۇمسۇلا

بوۋاي ئوۋدىن قايتىپ، ئىرغاي كۆتكى يېنىپ كۆيۈۋاتقان ئوچاق يېنىغا سېلىنغان يىلپىز تېرىسى ئۈستىگە يېقىلغاندىن بېرى ئورنىدىن تۇرالمىدى.

ئۇنىڭ ئاي يۈزلۈك قىزى، كۆڭۈل ئارامى مەختۇمسۇلا قاينىتىپ بەرگەن قارىئۆرۈك شورپىسىمۇ، نەۋقىران ئوغلى، قايرىلماس قانىتى چىن تۆمۈر تاغ ئارقىسىدىن باشلاپ كەلگەن قېرى داخانىڭ كۆرسەتكەن كارامەتلىرىمۇ، قارا ئوغلاقنىڭ تېرىسىگە ئېلىپ تەرلىتىشلەرمۇ كار قىلمىدى. ئىككى كۈن بولدى، ئۇ زۇۋاندىن قالدى. مەختۇمسۇلا ئاتىسىنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ، مۆل ـ مۆل يىغلاشتىن باشقىنى بىلمىدى. بىر چاغلاردا ئاجايىپ زور بوي ـ بەستى، تەڭداشسىز كۈچ ـ قۇدرىتى بىلەن يايلاققا پاتماي يۈرىدىغان پالۋان يىلپىز تېرىسى ئۈستىدە يېتىپ، خۇددى كۆيۈپ تۈگەۋاتقان شامدەك تۈگەپ كېتىۋاتىدۇ. چاناقلىرىغا چوڭقۇر چۆككەن كۆزلىرى گاھ قىزىلگۈلنىڭ غۇنچىسىدەك چىرايلىق قوشماق پەرزەنتىگە تويماي باقسا، گاھ كىچىككىنە تۈڭلۈكتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان بىر پارچە زەڭگەر ئاسمانغا تىكىلىدۇ، ئۇزاقتىن ـ ئۇزاق تەلمۈرىدۇ. ئۇنسىز، بىر تېمىم ياشسىز يىغلايدۇ. شۇ تاپتا ئۇنىڭدا «ئېھ» دېگۈدەك مادار يوق، كۆز ياشلىرى بولسا، سۆيگى تۈگىگەن بۇلاقتەك قۇرۇپ تۈگىگەن. ئادەم دېگەن ھۆل نەرسە دېيىشىدىكەن، ئۇنىڭ تارتقان دەرد ـ ئەلىمگە تاغۇتاش بولسىمۇ ۋاقىدە يېرىلىپ كەتمەسمىدى.

ئۇنىڭ بەخت ـ ئامەتتىن بېشى ئاسمانغا يەتكەن كۈنلىرىمۇ بولغان. بۇ دېگەن ياش چاغلىرىدىكى ئىشلار، بۇ ئەتراپىتا ئۇنىڭدەك مەرگەن، ئۇنىڭدەك پالۋان يوق ئىدى. ئۇ، يەتتە تاغنىڭ بېرىسىدىكى ئەڭ گۈزەل قىزغا ئۆيلەنىدى. خوتۇنى ئۇنىڭغا كەينى ـ كەينىدىن ئۈچ ئوغۇل تۇغۇپ بەردى. ئۇ، ھەپتە ـ ھەپتىلەپ شىكارىدا، ئوغلاق ـ بەيگىلەردە بولاتتى، ئوۋ غەنىيمەتلىرىدىن باشقا، ئۇستا چەۋەندازلىقى، ھوشيار ـ چېچەنلىكى بىلەن ئۇيۇر ـ ئۇيۇر يىلقىلارنى ھەيدەپ كېلەتتى. بىر قېتىم يوغان بىر ئالا باش ئۆكۈزنى بېشىدىن كۆتۈرۈپ ئاتقىنى ئۈچۈنلا 50 ئات تارتۇق ئالغانىدى. بارا ـ بارا ئۇنىڭ يىلقىلىرى بۇ ئەتراپتىكى يايلاقلارغا پاتماي قالدى. سىرتتىن بۇ يايلاقنى تۇنجى كەلگەن كىشىلەر ھەيران بولۇپ: «بۇ كىمنىڭ يىلقىلىرى؟» دەپ سورىشاتتى، ھەممىلا يەردە كىشىلەر ئۇلارغا: «رۇستەم پالۋان» نىڭ دەپ جاۋاب بېرىشەتتى.

ئەر ـ خوتۇن ئىككىيلەننىڭ مال ـ دۇنياسىدىنمۇ، جېنىدىنمۇ ئەزىز كۆرىدىغىنى كۈندىن ـ كۈنگە ئۆسۈپ يېتىلىۋاتقان ئوغۇللىرى ئىدى. ئوغۇللار ئەۋلادىغا تارتتى. 16ـ17 لەرگە كىرە ـ كىرمەي، بۇ يۇرتنىڭ ئەڭ قاۋۇل، كېلىشكەن ئەرلىرىدىن سانالدى. چوڭى شىرمۇھەممەد ئېگىز، كەڭ يەلكىلىك يىگىت بولدى. ئۇنىڭدا پالۋانلىقتىنمۇ ئۇستۇن تۇرىدىغىنى پەم ـ پاراسەت ئىدى. ئۇ كىتابلارغا، شېئىرلارغا، ئاتا ـ بوۋىلارنىڭ ھېكمەتلىك سۆزلىرىگە قىزىقاتتى، ئاغزى ئېچىلىدىغانلا بولسا، تەڭتۇشلىرىدىنلا ئەمەس، بېشىنى قار باسقان چوققىلاردەك ئاقارغان چاللارنىمۇ ھەيران قالدۇراتتى. كىشىلەر ئۇنى «جاھان كۆرسە، چوڭ يەرگە بېرىپ ئىلىم تەھسىل قىلسا، داڭقى ئالەمگە تارىلىدۇ» دېيىشەتتى. ئەمما، ئۇنىڭ قىسمەت كىتابىغا ئۇ ئىشلار پۈتۈلمەپتىكەن.

يۇرت كۆرۈپ، جاھان كېزىپ كەلگەنلەر كۆپتىن بۇيان

دۇنیانی یالماپ یۇتۇپ كېلىۋاتقان مىسلىسىز زور ئاپەت ـــ موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ باسمىچى ئەسكەرلىرى توغرىسىدا سۆزلىشەتتى. مەدداھ ـ ۋاھىزلار ئەل ئىچىگە ئۇلارنىڭ ۋەھشىيلىكى، باتۇر، جەڭگىۋارلىقى ھەققىدە ئاجايىپ ـ غارايىپ قىسسە ـ ھېكايىلەرنى تارقىتىشقانىدى. كىشىلەر بۇ ھېكايىلەرنى دەسلەپ ئاڭلىغاندا ھاڭ ـ تاڭ قېلىشاتتى، قورقۇپ ۋەھىمىگە چۈشەتتى. بىراق، ھەر كۈنى شەرقتىن قىزىرىپ چىقىدىغان كۈن، يەنىلا ئۆز قىنىدا شاۋقۇن سېلىپ ئېقىۋاتقان دەريا، بۇرۇنقىدەكلا گۈزەل ئايدىڭ كېچىلەر، ئاسماندا بەخىرامان ئۈزۈپ يۈرىدىغان ئاق بۇلۇتلار كىشىلەرگە ھەممىنى ئۇنتۇلدۇراتتى، تىرىكچىلىكنىڭ تۈگىمەس غېمى ئىچىدە، يۇرت ـ ماكانىنىڭ، يايلاقلىرىنىڭ يېنىغىلا كېلىپ قالغان يانغىن گويا ئالەمنىڭ نېرىسىدىكى ئىشتەك، ئۆزلىرى بىلەن مۇناسىۋەتسىزدەكلا تۇيۇلاتتى.

شۇ يىلى يازدا ئىسسىق بەكمۇ قاتتىق بولدى. كىشىلەر كېچىلىرى ئىسسىقتىن ئۆيلىرىنى تاشلاپ ئۆگزىگە، باغلارغا، دەريا بويىدىكى سالقىن جايلارغا چىقىپ كېتىشتى. كۈندۈزى مەھەللىلەردە، يوللاردا بارغانسېرى كۆپىيىۋاتقان مۇساپىرلارغا ھەيرانلىق، ئىچ ئاغرىتىش ئىچىدە قارىشاتتى، ئۇلارنى ئۆيلىرىگە چاقىرىپ ئېلىپ كىرىپ، نان ـ چاي، مېۋە ـ چېۋە بېرەتتى. قورقۇنچ، ئاچلىق ۋە ھارغىنلىقتىن بىر تېرە، بىر سۆڭەك بولۇپ، كۆزلىرى پىلدىرلاپ قالغان ئەرلەر، ئاياللار ۋە بالىلار ئېتىز ـ باغلىرى، ئۆي ـ ماكانلىرىنىڭ قانداقلارچە كۈلگە ئايلانغانلىقى، ئېرى، خوتۇنى، بالا ـ چاقىلىرى ياكى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ قانداق ئۆلتۈرۈلگەنلىكى توغرىسىدىكى ھېكايىلىرىنى قورقۇنچ ئىچىدە ئاڭلىشاتتى. بىر كۈنى مەھەللىگە ئاتلىق جاكارچىلار كەلدى، ئۇلار ئۇچقاندەك ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، يۇرت چوڭلىرىنىڭ ياۋغا قارشى قوشۇن

تەشكىللەۋاتقانلىقىنى، يۇرتتىكى ئەرلەرنىڭ باتۇرلۇقىنى سىنايدىغان پەيت كەلگەنلىكىنى جاكارلاشتى.

شۇ كېچىسى تۇنجى تۇركۇم يىگىتلەر جەڭ ئېتىغا مىندى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە شىرمۇھەممەدمۇ بار ئىدى. يىگىتلەر ئاتلىنىشتىن بۇرۇن پالۋان ئاتا ئوغلىنىى قورال - ياراغ ساقلايدىغان ئۆيگە ئېلىپ كىردى. ئادەتتە ئۇ، بۇ ئۆيگە ھېچكىمنى كىرگۈزمەيتتى. ئۇ، تامغا ئېسىلغان نەيزە - قالقان، پالاخمان، ئوقيا، گۇرزە، قىلىچ - خەنجەرلەرنى كۆرسىتىپ، «خالىغىنىڭنى ئال، ئوغلۇم» دېدى. يىگىت كىرىچى بىر غۇلاچ كېلىدىغان چوڭ ئوقيانى تاللىدى. پالۋان ئاتا ئۆزى مىنىپ يۈرىدىغان ئاق قاشقىلىق قارا ئارغامىقنى ئېلىپ كېلىپ، ئوغلىنىڭ پېشانىسىدىن سۆيدى. ئانا ئۇنىڭ بوينىغا گىرە سېلىپ يىغلىدى. 16 ياشلىق شىرئېلى بولسا بىر ياندا ئاكىسىغا يېڭىتىدىغاندەك ھومىيىپ قاراپ تۇردى، خوشمۇ دېمىدى. ئۇ، ئاكىسىنىڭ ئامىتىگە قىزغىناتتى، ئۆزىنى ئوغرىلىقچە بىللە ئېلىپ كېتىشكە رازىلىق بەرمىگەنلىكىنى زادىلا كەچۈرەلمەيتتى. بىر ئايدىن كېيىن ئۇنى ئاتقا ئارتىپ ئېلىپ كېلىشتى. ئوغلىنىڭ يۈزىنى كۆرمەكچى بولۇپ ئېتىلغان ئانىنىڭ ئاياغ ئاستىغا يۈرەك پارىسىنىڭ قانغا بويالغان بېشى دۇمىلاپ چۈشتى. ئالتە ئايدىن كېيىن شىرمۇھەممەدنىڭ ئارغامچاق ئېتىغا شىرئېلى مىندى. ئۇ، دادىسىنىڭ قورال - ياراغلىرى ئارىسىدىن گۇرزە بىلەن پالاخمانىنى ئېلىپ، قارشى قىرغاقتا ـــ ياۋ تاپىنى ئاستىدا لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان يايلاقتا يۇرۇپ كەتتى.

شىرئېلى بويىدىمۇ، ئۇستىخانىدىمۇ تەڭ يېتىلگەن، ئاق سېرىق، چېقىر كۆزلىرى سەل ھاياسىز، مەي - بوزا، ئويۇن - تاماشىغا جېنىنى بېرىدىغان، ئەمما قالتىس باتۇر يىگىت ئىدى. كېچىكىدىن ئۇرۇش - جېدەل، جەڭ - ماجىرالارغا بېشىچە

كىرىپ بېشىچە چىقاتتى. مانا ئەمدى ئۇنىڭغا خۇدايىم بەردى. ئۇ، خۇددى سۇغا قويۇپ بېرىلگەن بېلىقتەك، قەپەستىن قۇتۇلغان ئارسلاندەك ئۇرۇش ئوتى ئىچىگە كىرىپلا كەتتى. گۇرزە، پالاخمىنى بىلەن مىڭلىغان ياۋ لەشكىرىنىڭ جېنىغا زامىن بولۇپ، دەريا ـ دەريا قان تۆكۈپ، كىم دېسە «شىرئېلى پالۋان» دەپ داڭق چىقىرىپ، تاغ ـ دالىنى هەيۋە بىلەن كېزىپ يۈردى. شىرئېلىنىڭ نامىنى ئاڭلىسا، دىر ـ دىر تىترەيدىغان ياۋ كاتتىلىرى ئۇنى يەكمۇيەك جەڭدە يېڭەلمەيدىغانلىقىغا تەن بېرىپ، هىيلە بىلەن يېڭىش پىلانىنى تۈزۈشتى. ئۇلار ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن خىزمەتكارىنى سېتىۋالدى. بىر ئاخشىمى ئۇنى ئۆلگۈدەك مەست هالىتىدە قولغا چۈشۈرۈپ، ئۆزلىرىنىڭ بارىگاهىغا ئېلىپ كەتتى ۋە قىلىچ بىلەن چاناپ قىيما ـ چىيما قىلىپ تاشلاپ، بىر توپ غالجىر ئىتقا تاشلاپ بەردى. ئاتا ـ ئانىسى پەرزەنتىنىڭ بىر تال سۆڭىكىنىمۇ تېرىۋالالمىدى.

ياۋ قارشى قىرغاقىغا كېلىپلا قالغاندى، بەزىدە موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرى قوشۇنىنىڭ كۈن ۋە ئاي سۈرەتلىك بايرىقى، پاكار، يۈگۈرۈك ئاتلارغا مىنگەن ئەسكەرلىرى چېلىقىپ قالاتتى، ئاندا ـ ساندا سالاپەتلىك، جەسۇر سەركەردىلىرى دەريا بويىغا كېلىپ ئايلىنىپ ئۆز تىلىدا بىرنېمىلەرنى دېيىشەتتى، بەزىلەر ئۇلارنى «دەريادىن ئۆتۈشنىڭ ئامالىنى ئىزدەڭلار» دېيىشسە، يەنە بەزىلەر «ئۇلار دەريا سۈيىنىڭ مۇز تۈتۈشنى ساقلاڭلار» بولمىسا كىگىز ـ چېدىر، ئوزۇق ـ تۇلۇك، خوتۇن ـ بالىلىرىنى قانداق ئۆتكۈزىدۇ؟» دېيىشەتتى. ئەمما، جەڭ توختىمىغان ئىدى، يىگىتلەر كېچىلىرى دەريادىن ئۆتۈپ موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ قوشۇنىغا هۇجۇم قىلاتتى، بەزىدە دۈشمەننى سۇر ـ توقاي قىلىسا، بەزىدە ئۆزلىرى تالاپەتكە ئۇچراپ، جانلىرىنى ئارانلا ئېلىپ قېچىپ كېلىشەتتى. ئاخىرىغا كۆز يەتمەيدىغان جەڭلەردە قاۋۇل، ئەڭ باتۇر يىگىتلەر بىر ـ بىرلەپ ئۆلۈپ كېتىۋاتاتتى.

شىرزات تېخى كىچىك ئىدى، ئانا كېچىلىرى ئۇنىڭ بېشىدا ئولتۇرۇپ يىغلاپ چىقاتتى، ئۇنىڭمۇ ئاخىر بىر كۈنى قولىغا قورال ئالىدىغانلىقى، ئۇنىڭ تەقدىرىمۇ ئاكىلىرىنىڭكىدەك بولىدىغانلىقى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى. ئاكىلىرىغا ئوخشاش قوللىرىنى ئىككى يانغا تاشلاپ ئۆلۈكتەك قاتتىق ئۇخلايدىغان، چىرايىدىن گۆدەكلىك ۋە هايات تەشنالىقى چىقىپ تۇرىدىغان كىچىك ئوغلى ئۇچۇن ئۇ جېنىنى پىدا قىلىشقا رازى ئىدى. ئۇنىڭ مەيلىچە بولسا، ئوغلىنى قانىتى ئاستىدا ئاسراپ، ئالەمنىڭ ئۇ چېتىگە ئۇرۇش ئوتلىرى يېتىپ بارالمايدىغان يەرلەرگە ئېلىپ كەتكەن بولاتتى. بىراق، دادىسى جاهىل، «ئوغۇل بالا دېگەن جەڭگە يارالغان، قاچانغىچە كۇرۇك توخۇدەك قانىتىڭ ئاستىدىن چىقارمايسەن» دەپ ئۇرۇشقىنى ئۇرۇشقان. ئانا بىكار ئەنسىرىمەيدۇ. رۇستەم پالۋان ئۇنى جەڭگە ئۆزى ئېلىپ كەتتى ۋە تۇنجى جەڭدىلا ئوغلىنىڭ دۇشمەن قىلىچى ئاستىدا تېپىرلاپ جان بەرگىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى. ئۇ، ئوغلىنى قانداقلارچە كۆزىدىن نېرى قىلىپ قويغاندۇ ـ هە!

ئۇ كۈنى يەرلىك ئاھالىدىن تەشكىللەنگەن پىدائىيلار دۇشمەننىڭ ئاساسىي كۇچى بىلەن تۇتۇشقانىدى. موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئەسكەرلىرى قاتار ـ قاتار تۆت چاسا سەپ بولۇپ، كاناي ـ سۇنايلارنى چېلىپ، ئۆز تىلىدا ناخشىلارنى ئېيتىشتى. ئۇلارنىڭ ئاتلىرى ئېشەكتىن سەللا چوڭ، باشلىرى يوغان ئىدى. ئېگىز، خىل ئاتلارغا مىنگەن پىدائىيلار قارشى تەرەپتە گويا ئويۇن كۆرۈۋاتقاندەك توپلىشىپ كۈلۈشۈپ تۇراتتى. ئۇلار موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرى ئەسكەرلىرىنىڭ غەلىتە ئاڭلىنىدىغان ناخشىسىنى، پاكار ئاتلاردىن ئىككى پۇتىنىڭ يەرگە تەگكۈدەك ساڭگىلاپ قالغانلىقىنى مەسخىرە قىلىپ كۈلۈشەتتى، باش ئۇستىدە سايە تاشلاپ تۇرغان ئۆلۈمنى زادىلا ئويلىمايتتى.

جەڭ دۇمبىقى چېلىندى، دۇمباق ساداسى بۇرغا، ناغرا ـ سۇناي، ناخشا ئاۋازى بىلەن بىرلىشىپ ئاجايىپ ھەيۋەتلىك شاۋقۇن ـ سۈرەن ھاسىل قىلغانىدى. موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ قوشۇنى ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۆتتى، يەرلىك ئاھالىدىن تەشكىللەنگەن پىدائىيلارمۇ ئالغا دەۋرەپ چىقىشتى. ھەش ـ پەش دېگۈچە تەرەپ ـ تەرەپتىن يامغۇردەك ئوقيا ئوقى يېغىپ، سەپ ـ سەپ ئاتلار بىلەن ئادەملەر تەڭلا يىقىلدى. ئادەملەرنىڭ قىيا ـ چىيالىرى، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى، قورال ـ ياراغلارنىڭ جاراڭ ـ جۇرۇڭلىرى جەڭگە يېڭى كىرگەنلەرنىلا ئەمەس، كۆپ جەڭلەرنى كۆرۈپ يۈرىكى قاتقان كىشىلەرنىمۇ ئەندىكتۈرۈپ ۋەھىمىگە سالاتتى. ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئوقلىرى تۈگىشى بىلەن تەڭ، قۇچاقلاشما جەڭ باشلىنىپ، ئىككى تەرەپنىڭ ئادەملىرى نەيزە، قىلىچ، توقماقلار بىلەن بىر ـ بىرىنى جەھەننەمگە يوللاشقا باشلىدى. ئاتلار ۋە ئادەملەرنىڭ جەسەتلىرى يەر يۈزىنى قاپلىدى. ئەتراپىدىكى يىگىتلەرنىڭ بىر ـ بىرلەپ يىقىلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ، قېنى قايناپ ھەممىنى ئۇنتۇغان رۇستەم پالۋان شىرزاتنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئىتتىك كەينىگە بۇرۇلغان چېغىدا شىرزات تۆت ـ بەشچە دۈشمەن ئەسكىرىنىڭ قورشاۋىدا قالغانىدى. ئۇ، ئوغلى تەرەپكە ئېتىلدى، ئەمما ئۈلگۈرەلمىدى. شۇ قېتىمقى قۇچاقلاشما جەڭدە رۇستەم پالۋان ئۆزى يالغۇز نۇرغۇن دۈشمەننىڭ بېشىنى كەستى، بىراق ھەرقانچە قىلغان بىلەنمۇ شىرزاتنى تىرىلدۈرۈۋالغىلى بولمايتتى. ئۇ، ئەتىسى سۈبھىدە، ساينىڭ تېشىدەك يېتىپ كەتكەن جەسەتلەر ئارىسىدىن ئوغلىنى تېپىپ، ئۇنىڭ مۇزدەك تېنىنى قۇچاقلاپ ئۇزاق ئولتۇردى. چوڭ ئوغۇللىرىنىڭ، شىرزاتنىڭ تۇغۇلغان ۋاقىتلىرىدىكى خۇشاللىقلارنى، ئۆمىلىگەن، تىلى چىققان، ماڭغان چاغلىرىنى، تۇنجى قېتىم ئاتقا مىنگىنىنى، تەڭتۇشلىرى بىلەن «سوقۇش» قىلىپ ئويناپ

يۇرۇپ، قانداقلارچە بىردىنلا يىگىت بولۇپ قالغىنىنى... ئەسلىدى. بالىنىڭ كىچىكى بولغاچقىمىكىن، شىرزات ئاتا - ئانىسىغا ھەمىدىن يېقىن ئىدى. ئۇ، ئاكىلىرىنىڭ دەردىنى ئۇنتۇلدۇراتتى. ئۇلارنىڭ قولىغا قول، پۇتىغا پۇت بولاتتى. ئۇ، ئەمدى ئۆيگە قانداقمۇ كىرەر؟ ئۇ ئايالىغا «ئوغلۇڭنى قولۇڭغا چوقۇم ساق - سالامەت تاپشۇرىمەن» دەپ ۋەدە بەرگەن ئىدىغۇ؟...

*　　*　　*

يەرلىك خاقانلارنىڭ ھوقۇق تالىشىش كۈرەشلىرى ۋە خەلقلەر ئارىسىدىكى نىزا - ئاداۋەتنىڭ كۈچىيىشى ئۇرۇشنىڭ ئۇزاققا سوزۇلۇپ كېتىشىگە ۋە پايدىسىز تەرەپكە قاراپ يۈزلىنىشىگە سەۋەب بولدى. يۇرت چوڭلىرى دۇشمەن قوشۇنى بىلەن سۇلھى تۈزۈشتى ۋە ئالتۇن - كۈمۈش، قىممەتلىك جاۋاھىراتلارنى، ئېسىل ئاتلارنى ئېلىپ، موڭغۇل خانىنى تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن يىراق شەرققە قاراپ يولغا چىقىشتى.

ئۇزاق ئۆتمەي، ئۇلارنىڭ خانىنىڭ ھېممىتىگە ئېرىشىپ، ئالىي مەرتىۋىلەرگە تەينىلەنگەنلىكى، خانىنىڭ ئۇلارغا ناھايىتى كەڭ سۈيۇرغاللىق يەرلەرنى ھەدىيە قىلغانلىقى توغرىسىدا خەۋەرلەر كەلدى. ئۇزاقتا سوزۇلغان قانلىق جەڭلەردىن ھالسىرىغان زېمىن كۈن ۋە ئاي سۈرەتلىك بايراقنىڭ ئارقىسىدىكى ھەددى - ھېسابسىز موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرى ئەسكەرلىرىنىڭ تاپىنى ئاستىدا ئاستا - ئاستا تىنجىدى. ئۇيەر - بۇيەردە كۆتۈرۈلگەن قارشىلىقلار تېخىمۇ كۆپ بىگۈناھ كىشىلەرنىڭ، قېرى - چۈرى، نارەسىدىلەرنىڭ قانلىق ئۆلتۈرۈلۈشى، ئۆي - زېمىنلىرىنىڭ كۈلگە ئايلىنىشى بىلەن خۇلاسىلىناتتى. بۇ ۋەھشىيلىكلەر كىشىلەرنىڭ يۈرىكىنى ئېزىپ، ھەربىر كۈننى دەككە - دۈككە ئىچىدە ئۆتكۈزىدىغان

قىلىپ قويدى.

موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئەسكەرلىرى ھامان غەربكە قاراپ ئىلگىرىلەيتتى، ئۇلارنىڭ ئايىغى ئاستىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ - توزان قۇياشنىمۇ توسۇۋالاتتى. ئۇلار بېسىپ ئۆتكەن يەرلەر قاغجىراپ قالاتتى. كەنت - يوللارغا توشۇپ كەتكەن جەسەتلەرنىڭ ئەتراپىدا قاغا - قۇزغۇنلار ئايلىناتتى. ئادەم بويى ئوت - چۆپ ئۆسۈپ كەتكەن ئېتىز - باغلار، قورۇ - جايلاردا ئىگىسىز ئاتلار ئايلىنىپ يۈرەتتى. ئۇلار ياشاڭغىرىغان كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ، گويا ئۆتمۈش ئەسلىمىلىرىگە غەرق بولۇپ كەتكەندەك سائەتلەپ قېتىپ تۇراتتى. ئادەملەرنىڭ سايىسىنى كۆرۈش بىلەنلا بەدەر قاچاتتى. تاپ يەپ سەمرەپ كەتكەن لالما ئىتلار ھەممىلا يەردە لاغايلاپ يۈرۈشەتتى.

چوڭ قوشۇن غەربكە ئىلگىرىلەپ كەتكەندىن كېيىن، بۇ يەرگە ھۆكۈمران بولۇپ قالغان موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرى تاغ باغرىدىكى ئەڭ چىرايلىق، مەنزىرىلىك يايلاقلاردا ئۆز كۈرەلىرىنى قۇرۇشتى. كەڭ ۋىلايەتلەرنى بولسا، يەرلىك ئەمەلدارلار ئارقىلىق باشقۇراتتى، يۈرەكئالدى بولۇپ كەتكەن يەرلىك ئەمەلدارلار خوجايىنلىرىغا ياخشى كۆرۈنۈش ياكى ئۆزلىرىنىڭ مەرتىۋىسىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن، يەرلىك خەلققە تېخىمۇ ئاشۇرۇپ زۇلۇم سالاتتى. ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا بۇ زېمىندا ياشاپ كەلگەن خەلق ئەمدى يۇرت - ماكانسىز، قۇللۇق ئاسارىتىگە چۈشۈپ قالغانىدى. بىراق، ھايات قانۇنىيىتى بەربىر ئۆز ئىشىنى قىلىۋېرەتتى، ھەممە ئادەمنى باشقۇرۇپ، ئۆز يولىغا سالاتتى. پادىشاھ ئۈچۈنمۇ، قۇل ئۈچۈنمۇ ياشاش، تىرىكچىلىك زۆرۈر ئىدى. ئەينى يىللاردا ئاتىلىرى جەڭگە ماڭغانىدا، بۆشۈكتە ياكى قورۇلاردا لاي ئويناپ قالغان بالىلار بىلىنىدۈرمەيلا يىگىت - قىزلارغا ئايلانغانىدى. قىز - يىگىتلەرنىڭ خالىي يەرلەردە كۆز بېقىشىپ، ئۇچرىشىپ

يۇرگىنىنى سەزگەن ئاتا ـ ئانىلار ئۇلارنىڭ تويىنى قىلىشقا ئالدىرىشاتتى. تويلار بىلەن تەڭ ناخشا ـ ئۇسسۇل، مەشرەپلەر، ئوغلاق ـ بەيگىلەر ئەسلىگە كەلدى. تۇرمۇش ئەنە شۇنداق ئاستا ـ ئاستا ئىزغا چۈشتى. دۇنيانىڭ تەرەپ ـ تەرىپىگە تۇتىشىدىغان يوللار ئېگىز چاقلىق ھارۋىلار، ئاتلىق، تۆگىلىك، پىيادە سودىگەرلەر، سەييالار، جاھانكەزدى دەرۋىشلەر، مۇساپىرلار، قەلەندەرلەر بىلەن ئاۋاتلىشىشقا باشلىدى.

رۇستەم پالۋان يەنە ئوۋغا جابدۇندى، ئۇنىڭدا ئوۋچىلىقتىن باشقا ھەۋەس قالمىغانىدى. ھەممىلا يېرى ئوغۇللىرىنىڭ، ئۆتۈپ كەتكەن بەختلىك كۈنلەرنىڭ خاتىرىسى بىلەن تولغان ئۆي ئۇنىڭغا خۇددى گۆرىستانىدەك تۇيۇلاتتى. دەرد ـ ئەلەمدىن مۇكچىيىپ 80 ياشلىق مومايغا ئوخشىشىپ قالغان، باشتىن ـ ئاياغ قارا كىيىنىپ قۇيقۇرۇق ئۆيلەردە مەقسەتسىزلا ئەگىپ يۈرىدىغان ئايالى بىلەن ئىككىسى خۇددى بۇ گۆرىستانلىقتىكى ئەرۋاھقا ئوخشايتتى. ئايالى غىزانى ئۇنىڭ ئالدىغا قويۇپلا چىقىپ كېتەتتى، بىر ئېغىز گەپ قىلمايتتى، چىرايىغمۇ قارىمايتتى، كۈنلەر ئەنە شۇنداق ئۆتەتتى.

ئۇ، ئۆزىگە ئوخشاش قېرى ئېتىنى مېنىپ، ئوقياسىنى ئېلىپ، بۇركۇتنى مۇرىسىگە قوندۇراتتى ـ دە، جىم ـ جىملا ئوۋغا چىقىپ كېتەتتى، ھېچكىم ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئۇزاتمايتتى، قايتىپ كەلسە، ھېچكىم ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىقمايتتى. پايانسىز يايلاق، زەڭگەر ئاسمان، ئېگىز تاغ، قويۇق ئورمانلىقلار ئۇنىڭ قايغۇسىنى يەڭگىللىتەتتى. ئۇ، ئېتى، بۇركۇتى بىلەن، كۆپىنچە ئۆزى بىلەن ئۆزى گەپلىشىپ دالىلاردا، ئورمانلاردا، گۈلخان يېنىدا يېتىپ ـ قوپۇپ، ھەپتە ـ ئايلارنى ئۆتكۈزۈۋېتەتتى.

تۇغىدى، ھەممىسى تۇغىدى، يۇرتنىڭ ئەڭ ئېسىل يىگىتلىرى ئۆلۈپ تۇغىدى، ئۇلارنىڭ ئۆلۈمى مۇشۇ ئاقىۋەت ئۇچۇنمىدى؟

مۇنداق بولارىنى ئالدىن بىلگەن بولسا، ئۇلار ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىپ نېمىمۇ قىلاتتى؟ ئۇمۇ ئوغۇللىرىنى جەڭگە ئەۋەتمەي ساقلاپ قالسا بولماسمىدى؟!

مۇنداق ئويلار ئۇنىڭ يۈرىكىنى لەختە ـ لەختە قىلاتتى، ئۆزىنى قويارغا يەر تاپالماي قالاتتى، يۈزىنى قارا يەرگە يېقىپ كۈنلەپ بىھوش ياتاتتى. كېيىن ئۇنى بىر سادا ھوشىغا كەلتۈرەتتى. يۈرەككە بەكمۇ يېقىن، تەمكىن بىر ئاۋاز ئۇنىڭغا «ئوغۇللىرىڭدىن پەخىرلەن. سېنىڭ ئوغۇللىرىڭ ئۆمىلەپ ياشاشقا يارالغانمىدى؟ راست، ئۇلار باش ئېگىپ ياشىيالمايتتى. ئۇلار بىكاردىن ـ بىكار ئۆلمىدى. بەلكى، ئۆزلىرىگە ھاۋا بىلەن سۇدەك زۆرۈر نەرسە ئۈچۈن جېنىنى پىدا قىلدى. بېشىڭنى كۆتۈر، ئوغۇللىرىڭنىڭ روھىنى قورۇندۇرما!» دەيتتى. مۇنداق چاغلاردا ئۇنىڭ كۆڭلى ئېچىلىپ، روھلىنىپ قالاتتى. ئۆيىنى، ئايالىنى سېغىناتتى. ئۆيى تەرەپكە ئوقتەك ئۇچۇپ بارغۇسى كېلەتتى. ئەمما، يىراقتىن ئىشىكى ئالدىدىكى ئاسمان ـ پەلەك چىنارنى كۆرۈشى بىلەنلا كەيپى ئۇچاتتى، يەنە ئازابلىق ئەسلىمىلەر قاينىمىدا بوغۇلۇشقا باشلايتتى.

تومۇز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئۇ ئۆيىگە كېلىۋېتىپ، توقايلىقتىكى يالغۇز يولدا بىر ئايالنى كۆرۈپ قالدى. قارا رومال ئارتقان، ئۇزۇن قارا كۆڭلىكى تاپىنىغا چۈشۈپ تۇرىدىغان بۇ ئايال شۈبھىسىز ئۇنىڭ ئايالى ئىدى. ئۇ ئىلگىرىمۇ مۇشۇ يولدا دائىم ماڭاتتى، بىراق ئۇ چاغلاردا تەڭداشسىز گۈزەل ئىدى. چىرايىدا بەخت شادلىقى ۋە ھايات ئىشتىياقى پارلايتتى. ئۇ، ھەممە ئاياللاردىن چىرايلىق ياسىنالايتتى. كېيىكتەك يەڭگىل قەدەم تاشلاپ ماڭغان چېغىدا، تېقىمىغا چۈشۈپ تۇرىدىغان ئىككى تال ئۆرۈم چېچى رىتىملىق يەلپۈنۈپ تۇراتتى. بىلەزۈك، چاچتەڭگىلىرىدىن يېقىملىق جىرىڭلىغان ئاۋازلار چىقاتتى...

ئۇ، ئىختىيارسىز ئايالىنىڭ ئارقىسىدىن ئەگەشتى. ئايالى

تونۇش يولدا بېشىنىمۇ كۆتۈرمەي ئاستا كېتىپ باراتتى. ئۇ، باشتىن - ئاياغ قارا كىيىمى بىلەن خۇددى قويۇق دەل - دەرەخلەر، رەڭگارەڭ ياۋا گۈللەر قاپلىغان، كېپىنەكلەر ئۇچۇشۇپ يۈرگەن بۇ ماكانغا ئەسلا تەۋە ئەمەستەك، كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە غايىب بولىدىغان خىيالىي كۆلەڭگىدەك كۆرۈنەتتى. ئۇ، شۇ قەدەر يەككە - يېگانە، شۇ قەدەر مىسكىن ئىدى.

يالغۇز ئاياغ يولنىڭ ئاخىرى تۆۋەنلەپ دەريا بويىغا چۈشۈپ كېتەتتى. ئايالى دەريا قولتۇقىنىڭ بۇككىدە مەجنۇنتاللار بىلەن ئورالغان پىنھان بىر يېرىگە كەلگەندە كۆزدىن غايىب بولدى. پالۋان ئاتتىن ئاستا چۈشۈپ، قويۇق شاخلار ئارىسىدىن مارىلاپ ئايالىنىڭ تاشقىنىدىن ھاسىل بولغان ئەينەكتەك سۈزۈك كۆلچەكنىڭ بويىدا توختىغىنىنى كۆردى.

ئايال ئەندىشە ئىچىدە ئەتراپىغا ئالاڭلاپ قارىدى. قولتۇقىدىكى كىچىككىنە بوپسىنى يەرگە قويۇپ قويغانىدىن كېيىن، ئەتراپىنى تىڭشىغاچ كىيىملىرىنى ئاستا يەشكىلى تۇردى. ئايالى ئۇنىڭغا ئارقىسىنى قىلىپ تۇراتتى. ئۇ، بېشىدىن رومىلىنى ئالدى، ئۇزۇن قارا كۆڭلىكىنى، ئىچ كۆڭلىكىنى، تامبىلىنى سېلىۋېتىپ ئىچ تامبال بىلەن سۇغا كىردى. ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ ئاۋايلاپ مېڭىپ، كۆلچەكنىڭ ئوتتۇرىسىغا بارغاندا بىردىنلا ئارقىسىغا بۇرۇلدى. ئايالىنىڭ بەدىنى ھېلىھەم قارەڭ ئاپپاق ھەم يۇمۇران، كۆكسى تېخى چىڭ، بېجىرىم ئىدى. ئۇ، ئۇزاقتىن بۇيان رومال ئىچىدىن چىقارمىغان چاچلىرىنى چۈۋۈپ، دۇگىلەكرەڭ كەلگەن مۇرىسىگە يېيىلدۇردى. قوللىرى بىلەن سۇنى ئوچۇملاپ ئېلىپ چاچلىرىنى، مۇرىلىرىنى ھۆل قىلدى. تۇگۇنچەك ئىچىدىن ئاللىقاندىق خۇش پۇراقلىق دورا - دەرمەكلەرنى ئېلىپ چېچىنى ۋە بەدىنىنى ئۇزاققىچە ئۇۋۇلاپ يۇيدى، ئۇ گويا مۇشۇ يۇيۇشىدا قەلبىدىكى ھەممە دەرد - ئەلەملەرنىمۇ يۇيۇپ چىقىرىۋەتمەكچى بولغاندەك قىلاتتى...

پالۋان كۆز ئالدىدىكى مەنزىرىگە مەپتۇن بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ يۈرىكى بىر ئىشنى تۇيغاندەك ئەنسىز تېپىپ كەتتى. ئۇ، تومۇرىدا قانلىرىنىڭ مەۋج ئۇرۇۋاتقانلىقىنى سەزدى.

شۇ كېچىسى بۇ بىر جۇپ ئەر ـ ئايالغا گويا ئارىدىن شۇنچە يىللار ئۆتمىگەندەك، شۇنچە ئىشلار يۈز بەرمىگەندەك ياكى بىر كارامەت كۆرۈلۈپ، ۋاقىت كەينىگە يېنىپ ئۆزلىرى ياشلىقىغا قايتقاندەك تۇيۇلدى. ئۇلار ۋىسال قاينىمىدا هارغۇچە ئۇزۇپ، شېرىن تۇيغۇلاردىن مەستخۇش بولۇپ يانمۇيان ياتقان چېغىدا ئايالى ئۇنىڭغا:

ــ مەن مۇشۇنداق بولۇشىنى بىلەتتىم، مەن يەنە نۇرغۇن ئىشلارنى بىلىدىغاندەك قىلىمەن، ــ دېدى.

ــ قانداق بىلىۋالدىڭ؟

ــ چۈشۈمگە ئايان بولغان. چۈشۈمدە پەرىشتىدەك بىر موماي قىپقىزىل ئالمىدىن بىرنى بېرىپ «بۇ ئالمىنى كۆيۈڭ بىلەن يە» دەۋاتقۇدەكمىش. ئالمىنى قولۇمغا ئالسام، ئۇ جۇلالىق، قاتتىق بىر نەرسىگە ئايلىنىپ قالغانمىش، ئۇنى «سۇمۇرغىنىڭ تۇخۇمى ئىكەن» دېگۈدەكمىشمەن ... ئويغىنىپ، راستتىنلا بىر يەردىن ئالما چىقىپ قالىدىغاندەك هەممە يەرنى قويماي ئىزدەپتىمەن ...

پالۋان ئايالىنى مەهكەم قۇچاقلىدى. بۇ كېچە ئاي قاراڭغۇسى ئىدى. ئەمما، ئۇلار ياتقان ئۆينىڭ تۆڭلۈكىدىن بىر ئىلاهىي نۇر چۈشۈپ تۇراتتى.

توققۇز ئايدىن كېيىن ئايالى رۇستەم پالۋانغا بىر جۇپ ـ قوشكېزەك ئوغۇل ـ قىز تۇغۇپ بېرىپ، ئۆزى ئۆره بولماي ئۆلۈپ كەتتى. شۇ ئاخشىمى ئۇنىڭ ئېغىلىدىمۇ بىر بايتال قۇلۇنلىدى. قارەك ئاپپاق هەم بەكمۇ چىرايلىق بۇ تايچاق پالۋاننىڭ قەدىناس ئارغامچاق ئېتىنىڭ نەسلى ئىدى.

پالۋان قوشكېزەكلەرنى بايتال سۈتى بىلەن باقتى. ئوغلىغا چىن تۆمۈر، قىزىغا مەختۇمخان دەپ ئات قويدى. ئۇلار كۈنلەپ ـ

ئايلاپ چوڭ بولۇشقا باشلىدى. چىن تۆمۈر بىلەن تايچاق بىر - بىرىدىن بىرەمۇ ئايرىلمايتتى. چىن تۆمۈر كىچىكىدىن تارتىپلا قىلچۇازلىق، مەرگەنلىك، چەۋەندازلىقتا ئۆز كارامىتىنى كۆرسىتىشكە باشلىدى. 15 ياشقا كىرگەندە كىشىلەر ئۇنى «چىن تۆمۈر باتۇر» دەپ ئاتىشىدىغان بولدى. مەختۇمخانمۇ باتۇر، چەبدەس قىز بولدى. ئۇمۇ ئاكىسىغا ئوخشاش ئات مىنىشنى، قىلىچۇازلىقنى ئۆگەندى، بىراق ئۇنىڭدا هەممىدىن ئۈستۈن تۇرىدىغىنى ئەقىلنى لال قىلغۇدەك هۆسن ئىدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدى گويا نۇردىن، سۈدىن پۈتۈلگەنگە ئوخشايتتى. ئەگمەچ، ئۇزۇن كىرپىكلەر بىلەن ئورالغان كۆزلىرى يېشىل، زەڭگەر، قارا، سېرىق، قىزغۇچ رەڭلەردە چاقنايتتى. ئۇنىڭغا قارىغان كىشىنىڭ كۆزلىرى قامىشاتتى. ئۇنىڭ قويۇق، سۈمبۈل چاچلىرىمۇ كۆزلىرى بىلەن رەڭداش ئىدى، بىر قارىسا قارا، بىر قارىسا يېشىل، بىر قارىسا قىزغۇچ كۆرۈنەتتى. ئۇ، بويىغا يېتەر - يەتمەي ئۇنىڭ تەرىپى هەممە يەرگە تارالدى. كىشىلەر ئۇنى «مەختۇمسۇلۇ» (گۈزەل مەختۇم) دەپ ئاتىشىدىغان بولدى. ئاكا - سىڭىل دادىسىنىڭ ئاتا - بوۋىلار، بۇرۇنقى جەڭلەردە ۋە باشقا مەردۇمەردانىلەر توغرىسىدىكى هېكايىسىنى زېرىكمەي ئاڭلايتتى. قېرى پالۋان چىن تۆمۈر بىلەن مەختۇمسۇلانىڭ ۋۇجۇدىدىن ئوغۇللىرى، قولىدىن ئۇچۇپ كەتكەن لاچىنلىرىنى، قەدىناس ئايالىنىڭ ياش چاغلىرىنى كۆرگەندەك بولاتتى، توغرىراقى، ئۇلاردىن ئېشىپ چۈشكۈدەك كۈچ - پاراسەت ۋە هۆسن - جامالىنى كۆرەتتى. ئاتىنىڭ قورۇق باسقان، دەرد - ئەلەمدىن سولغان چىرايىدا يەنە خۇشاللىق پارلىدى. ئۇ، ئۆز هاياتىنىڭ داۋامى ۋە ئۈمىدى بولغان قوشماق پەرزەنتىدىن زوقلىناتتى، پەخىرلىنەتتى، «مېنىڭ ئۇرۇقۇم، مېنىڭ نەسلىم ئەمەسمۇ» دەپ ماختىناتتى، نى - نى ئارمانلارنى قىلاتتى.

بىراق... مانا ئەمدى ئۇ ئۆلۈم تۆشكىدە ئەزرائىلنى كۈتۈپ

ياتىدۇ. قارىغاندا، ئۆلۈمگە تەن بەرمەي ئامال يوق ئوخشايدۇ. ئاتا ئوغلىغا تىكىلدى، كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا بۇلۇڭدىكى كونا تۆمۈر ساندۇقنى ئىملىدى. يىگىت دەس تۇرۇپ بۇلۇڭغا باردى ـ دە، ھېچقانچە كۆچمەي، تۆمۈر ساندۇقنىڭ ئاغزىدىكى يوغان سىرىق قۇلۇپنى داتلىشىپ كەتكەن زەنجىرى بىلەنلا سۇغۇرۇۋېلىپ، ساندۇقتىن قىزىل لاتىغا ئورالغان كۈمۈش غىلاپلىق، كۈمۈش دەستىلىك قىلىچنى ئالدى، ئىككى قوللاپ دادىسىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى ۋە بېلىگە تاقاپ دادىسىغا كۆرسەتتى. دادا زەئىپ كۈلۈمسىرىدى، ئۇ ئاخىرقى كۈچىنى يىغىپ، مۆل ـ مۆل يىغلاپ ئولتۇرغان قىزىنىڭ قولىنى پالۋان ئوغلىغا تۇتقۇزدى ـ دە، تېنى لەسسىدە بوشاپ كەتتى.

*　　*　　*

ئۆي ئالدىدىكى چىنار تۈۋىدە، ئېگىز ئۆسكەن يۆگىمەچ، قىياق، يالپۇزلارنىڭ ئارىسىدا تۆپە تەرىپى مەرمەردەك پارقىراپ، ئاستىنى قېلىن سارغۇچ مۇخ قاپلىغان يوغان قارا تاش چوقچىيىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ تېگىدە قۇرت ـ قوڭغۇز، چۈمۈلىلەرنىڭ تۈخۈملىرى بىلەن تولغان سانسىز كىچىك ئۇۋىلار بار. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇ تاشنى چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ قايسىبىر ئۇلۇغ بوۋىسى ياش ۋاقتىدا مۇشۇ يەرگە ئېلىپ كېلىپ تاشلاپتىكەن، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى يۆتكەيدىغان ئادەم چىقماپتىمىش. كېيىنكى ۋاقىتلاردا «كىمكى ئۇنى يۆتكىسە، ئات بېشىدەك ئالتۇن بېرىمەن» دېگۈچىلەرمۇ، بۇ ۋەدىلەرنىڭ راست ـ يالغانلىقىدىن قەتئىينەزەر، ئۇنى يۆتكەشكە ئۇرۇنۇپ باققۇچىلارمۇ چىققان ئىكەن. ئەمما، ئات بېشىچىلىك ئالتۇنغا ئېرىشىش ھېچكىمگە نېسىپ بولماپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ تاش بارا ـ بارا كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ

كېتىپتۇ. كىشىلەر ئۇنىڭ ئەتراپىغا يىغىلىۋېلىپ، كۈلكە ـ چاقچاق بىلەن كۆڭۈللىرىنى خۇش قىلىشمايدىغان، چېلىشىپ، كۈچ سىنىشىپ بەسلەشمەيدىغان بولۇپ قاپتۇ. بىراق، بۇ تاش ھەققىدىكى رىۋايەتنى چىن تۆمۈر ئۇنتۇمىدى. ئۇ، ناھايىتى كىچىك ۋاقتىلىرىدىلا دادىسىغا: «قاراپ تۇر دادا، مەن چوڭ بولغاندا، مۇشۇ تاشنى يۆتكىۋېتىمەن» دېگەنده، دادىسى مۇشتۇمدەك ئوغلىنىڭ گېپىگە زوقلىنىپ كۈلگەنىدى. بۇ گەپلەرنى دادىسىمۇ ئۇنتۇپ كەتتى، ئەمما چىن تۆمۈر ئۇنتۇمىدى، ئۇ ھەر كۈنى سەھەردە چىقىپ بۇ تاشنى سىلايتتى، مىدىرلاتماقچى بولاتتى، تاشنىڭ كاۋاكلىرىغا سىنچىلاپ قاراپ كېتەتتى... مانا بۈگۈنمۇ ئۇ تاڭ سەھەردىلا پىكىر ـ خىيالىنى ئىگىلىۋالغان بۇ تاشنىڭ ئالدىدا جىممىدە تۇرىدۇ. خۇددى مەشۇقى ئالدىدا تۇرغان تەجرىبىسىز يىگىتتەك يۈرەكلىرى دۈپۈلدەيدۇ، كۆچلۈك ھاياجاندىن كۆكرىكى بىر كۆتۈرۈلۈپ بىر پەسىيىدۇ. مۇشۇ تۇرقىدا ئۇ خۇددى ماھىرلىق بىلەن ياسالغان گۈزەل ھەيكەلگە ئوخشىشىدۇ. ئۇ بەك ئېگىزلەردىن ئەمەس، ئەمما ئالاھىدە كەڭ يەلكىسى، ئۇزۇن، بەردەم پاچاقلىرى ئۇنىڭ پالۋانلىقىنى نامايان قىلىپ تۇرىدۇ. كۆچلۈك ھەم توم بوينى، پۈت ـ قوللىرىنىڭ جايلىشىشىدا ئۆزگىچە بىر ماسلىشىچانلىق، سەنئەت بار. بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايىدىكى جەسۇرلۇقتىن دېرەك بېرىپ تۇرغۇچى قويۇق قارا قاشلىرى قالپىقىنىڭ تېگىدىن چىقىپ تۇرىدىغان سەل بۈدۈر چېكە چاچلىرىغا قەدەر سوزۇلغان. ئېگىز قاڭشىرىنىڭ ئىككى يېقىدىكى قاپقارا، ئۆتكۈر كۆزلىرىگە قانداقتۇر بىر خىيال چۆككەن. ئاشۇ خىيال ۋە نامەلۇم ئىچكى كۈچ تەسىرىدىن گاھ ئوتقاشتەك قىزارسا، گاھ تاتىرىپ، سۈزۈلۈپ قالىدىغان چىرايىدا ئەجدادىغا خاس قىزىققانلىق، كۆچلۈك ھېسسىيات ۋە مەرد ـ مەردانە، ئوچۇق تەبىئەت تېشىغا تېپىپ تۇرىدۇ.

چىن تۆمۇر سارغۇچ تونىنىڭ ئوڭ پېشىنى بەلبېغىغا قىستۇرۇپ، تاشنىڭ يېنىغا زوڭزايدى. ئىككى قولىنى ئۇزىتىپ سىلىق تاشنىڭ ئەپلىك يەرلىرىنى تۇتۇۋالغاندىن كېيىن: «يا پىرىم!» دەپ قاتتىق بىر كۈچىدى. پاھ، يەرگە يىلتىز تارتىپ كەتكەندەك تاش خېلىلا كەڭ دائىرىنىڭ توپىسىنى قومۇرۇپ، خۇددى داڭگالدەك دوملاپ، سەل نېرىدىكى ئويمانغا بېرىپ توختىدى. چىن تۆمۈرنىڭ تەر تەپچىپ تۇرغان، قان تولغان چىرايىغا تەسۈرلىگۈسىز خۇشاللىق تەپتى. ئۇ، شەھەر ئالغاندەك خۇشلۇق ئىچىدە چوڭقۇر ـ چوڭقۇر تىنىپ، بەلبېغى بىلەن تەرىنى سۈرتتى، ئالدىنى ئېچىۋېتىپ يەلپۈندى، سىڭلىسى يۈگۈرۈپ ئاكىسىنى قۇتلۇقلىدى، ئىشىك ئالدىغا ئېتىلىپ چىققان كاپ ـ كاپ كۈچۈكى ئۇنىڭغا ئەركىلىدى، قوللىرىنى يالاپ ئويناشتى، ئېغىلدىكى ئارغىمىقى گويا ئىگىسىنىڭ خۇشاللىقىغا ئورتاقلاشماقچىدەك ياڭراق ئاۋازدا كىشنىدى. يۈرت ـ مەھەللىدىكىلەر بۇ ئىشنى كۆزى بىلەن كۆرۈش ئۈچۈن نە ـ نەلەردىن يېتىپ كېلىشتى، ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرگەندە بولسا، ئۇزاقتىن بۇيان كۈتكەن خاسىيەتلىك ئادىمىگە ئېرىشكەندەك روھلىنىپ، ئۈمىدلىنىپ قېلىشتى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن چىنار تۈۋى يەنە ئاۋاتلاشتى. يېقىن ـ يىراقتىكى قېينى قاياق، جەسۇر يىگىتلەر بۇ يەرگە يىغىلىدىغان بولدى، ئۇلارنىڭ ئىچىدە مەختۇمسۇلانى كۆرۈش ئۈچۈن كېلىدىغانلارمۇ بار ئىدى، ئەلۋەتتە.

*　　*　　*

كېيىنكى يىللىرى بۇ ئەتراپتا كىچىك بىر ئاتلىق قوشۇن پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇلار يەرلىك خەلقنى زار ـ زار قاقشاتقان موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىگە ۋە زوراۋان بەگلەرگە كېچىلىرى ئۇشتۇمتۇت زەربە بېرەتتى. زۇلۇم، ناھەقچىلىق قەيەردە ئېغىر

بولسا، چەۋەندازلار شۇ يەردە پەيدا بولاتتى. ئۇلار قانداق تېز پەيدا بولغان بولسا، شۇنداق تېز غايىب بولاتتى. دۈشمەننىڭ قاتمۇقات قورشاۋلىرى ئىچىدىن كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە بۆسۈپ چىقىپ كېتەلەيتتى. ئۇلارنىڭ باشچىسى قارەك ئاپپاق ئارغىماق مىنگەن، كەڭ يەلكىلىك بىر زەبەردەس پالۋان ئىدى. خەلق ئارىسىدا ئاق ئاتلىق پالۋان ۋە ئۇنىڭ يەتتە كۈنلۈك يولنى بىر كۈندە باسىدىغان ئارغىمىقى توغرىسىدا ئاجايىپ رىۋايەتلەر تارقالغانىدى.

— بىر قېتىم بىزنىڭ پالۋان ھەمراھلىرىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئۆزى يالغۇز دۈشمەننىڭ مۇھاسىرىسىگە چۈشۈپ قاپتۇ، — دەپ ھېكايە قىلاتتى ئاپپاق ساقاللىق بوۋايلار ھەۋەس بىلەن، — ئۇ قورشاۋنى بۆسۈپ چىقىپ كېتىۋاتقان چېغىدا ئۇنىڭ بەدىنىگە دۈشمەننىڭ شۇم ئوقى كېلىپ سانجىلىپتۇ. پالۋان ئاتتىن يىقىلىپتۇ. دۈشمەنلەر ئۇنى تىرىك تۇتىدىغان بولدۇق، دەپ قىن - قىنىغا پاتماي، ئۇنىڭغا قاراپ يوپۇرۇلۇپ كەپتۇ. شۇ چاغدا كارامەت بىر ئىش بوپتۇ. پالۋاننىڭ ئېتى ئۇنى بەلبېغىدىن چىشلىگىنىچە ئوقتەك ئۇچۇپ، دۈشمەن مۇھاسىرىسىدىن ئېلىپ چىقىپ كېتىپتۇ. دۈشمەن ئاغزىنى ئاچقىنىچە قاراپ قېلىشىپتۇ ...

— بىزنىڭ باتۇر ئارغىمىقى بىلەن بىر كۈن، بىر سائەتتە تۈغۈلغان ئىكەن، ئانىسى ئۇنى تۈغۈپ بولۇپلا ئۆلۈپ كەتكەچكە، ئۇ ئارغىماقنىڭ ئانىسىنىڭ سۈتىنى ئىچىپ چوڭ بولغانكەن، ئىككىسى بىر - بىرىدىن بىر قەدەممۇ ئايرىلمايدىكەن، ئۇنىڭ جېنى ئاشۇ ئارغىماقتا ئىكەن ...

— ئۇنىڭ تەڭداشسىز بىر مىسران قىلىچى بار ئىكەن. ئۇ ئاشۇ قىلىچىنى ئېلىپ، ئارغىمىقىغا مىنىپ دۈشمەن توپىغا كىرىپ كەتسە، ئۆزى يالغۇز بىرەر مىڭ دۈشمەنگە تېتىيدىكەن، — دېيىشەتتى يىگىتلەر.

— ئۇنىڭ ئاجايىپ ساھىبجامال ھەم باتۇر سىڭلىسى بار

ئىكەن. ئۇ، سىڭلىسى ئۈچۈن جېنىنى پىدا قىلىشتىن يانمايدىكەن، ــ دېيىشەتتى قىزلار ۋە كۆڭۈللىرىدە مەختۇمسۇلاغا ھەۋەس قىلىشاتتى.

ــ ئۇنىڭ كاپ ـ كاپ كۈچۈكىمۇ بار تېخى، ــ دېيىشەتتى بالىلار بىر ـ بىرىگە گەپ بەرمەي، ــ ئۇ، باتۇرنىڭ ئۆيىگە ھېچقانداق يات ئادەمنى يولاتمايدىكەن، يامان نىيەتلىك ئادەملەرنى يىراقتىنلا بىلىۋېلىپ، تالاپ جېنىنى ئالىدىكەن...

كىشىلەر تىل بىلەن تەسۋىرلىگۈسىز ھاياجان ۋە يوشۇرۇن ئۈمىد ئىلىكىدە تەنلىرى جۇغۇلدىغان ھالدا ئەنە شۇنداق پاراڭلارنى سېلىشاتتى، ئاڭلىغان يېڭى خەۋەرلىرىنى باشقىلارغا يەتكۈزۈشكە ئالدىرىشاتتى، ھەممىلا يەردە ھەممە ئادەمنىڭ ئاغزىدا شۇ بىرلا گەپ ئىدى.

ئاق ئاتلىق پالۋان ۋە ئۇنىڭ قوشۇنى موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن زوراۋان بەگلەرنى دەككە ـ دۈككىگە سېلىپ قويغانلىقتىن، ئۇلار كۆرەلىرىدىن ئاسانلىقچە سىرتقا چىقمايدىغان، دەريادىن ئۆتۈشكە تېخىمۇ پېتىنالمايدىغان بولۇپ قالدى. بەزى جايلاردا كىشىلەر قوزغىلىپ موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىگە ئولپان، ئالۋان ـ ياساق تاپشۇرۇشنى رەت قىلدى. بۇ ھالەت خېلى ئۇزاق داۋاملىشىپ، خەلق ئەركىن نەپەس ئېلىشقا باشلىدى.

قىسقىغىنا بىر نەچچە يىللىق ئەمىنلىك ئىچىدە يايلاقلار يەنە ئۈيۈر ـ ئۈيۈر يىلقىلارغا، ئامبارلار ئاشلىققا تولدى. كىشىلەر ئارىسىدا مەئىشەت، داغۇازلىق ئەۋج ئالدى. قىز ـ چوكانلار توزدەك ياسىنىشاتتى. مەيخورلۇق، ئىچىشۋازلىقلار نەچچە كېچە ـ كۈندۈزلەپ داۋام قىلاتتى. پەقەن چىن تۆمۈرلا مۇنداق ئىشلاردىن ئۆزىنى تارتىپ ئويچان يۈرەتتى. تولاراق سەپەرگە، ئوۋغا چىقىپ كېتەتتى.

بىر كۈنى سەپەردىن قايتىپ، مەختۇمسۇلانىڭ يىغلاپ

ئولتۇرغىنىنىڭ ئۈستىگە چۈشتى.

ــ نېمە بولدۇڭ جانجىگەر قېرىندىشىم؟ ساڭا كىم ئازار بەردى؟ ــ دەپ سورىدى ئۇ.

ــ ھېچكىم، جان ئاكا، ئۆزۈمچە شۇنداق...

ــ كۆز ياشلىرىڭ ئارامىمنى بۇزدى، چىن سۆزۈڭنى ئىشىتىسەم دەيمەن، ــ دېدى چىن تۆمۈر يەنە.

ــ ... چەرچىنمالچىنىڭ بەك چىرايلىق تارغىقى بار ئىكەن، كۈمۈش ساپلىق، ياقۇت كۆزلۈك، ــ قىز خۇددى ئەيىبكارەدەك قىزىرىپ، ئۇزۇن كىرپىكلىرىنى تۆۋەنگە قاراتقىنىچە جىم بولۇپ قالدى.

ــ شۇنچىلىك ئىشمىدى، ھېلىغۇ كۈمۈشكەن، ئالتۇن بولسىمۇ، سېنىڭ بىر تامچە يېشىڭغا ئەرزىمىدۇ سىڭلىم، كۆڭلۈڭنى بۇزما، ــ دېدى چىن تۆمۈر جېنىدىن ئەزىز كۆرىدىغان سىڭلىسىنىڭ پېشانىسىدىن سۆيۈپ. ئۇ، ئۇندىمەي بېرىپ تامدىن ئوقياسىنى ئالدى، ئېغىلغا كىرىپ، ئېتىنى ئېگەرلەپ، كۈچۈكىنى ئەگەشتۈرۈپ دالىغا ــ ئوۋغا ماڭدى.

كۆپ ئۆتمەي كۈمۈش ساپلىق، ياقۇت كۆزلۈك تارغاق مەختۇمسۇلانىڭ بولدى. ئۇ تاپىنىغا چۈشىدىغان يوغان ئىككى ئۆرۈم چېچىنى قۇچىقىغا ئېلىپ چۈۋۈپ چىرايلىق تارغىقى بىلەن تاراشقا باشلىدى. ئۇنىڭ چاچلىرىغا مۇشۇ تارغاقلا لايىق ئىدى. تۇم قارا، دانە ـ دانە چاچ تالالىرى تارغاقنىڭ چىشلىرى ئارىسىدىن، قىزنىڭ نازۇك بارماقلىرى ئارىسىدىن سۈدەك قۇيۇلاتتى، كۆكۈچ، قىزغۇچ رەڭلەردە جۇلالىنىپ، ھەسەن ـ ھۈسەندەك چاقنايتتى. ئۇنىڭ چاچلىرى چاچ ئەمەس، بىر كارامەت ئىدى.

ئەتىسى ئەتىگەندە ئاكىسى دوستلىرى بىلەن سەپەرگە جابدۇندى، يولغا چىقىش ئالدىدا ئۇ سىڭلىسىغا جېكىلىدى:

ــ سىڭلىم، ئوبدان سىڭلىم، ئۆيدىن تالاغا چىقما،

چىقساڭمۇ ئۇزۇن هايال بولما!

ـــ خوپ، جان ئاكا، ـــ دېدى مەختۇمسۇلا.

ئۇ بىر چىرايلىق باهار ئەتىگىنى ئىدى. دەريا بويىدىن كاككۇكنىڭ ئاۋازى كېلەتتى، مۇنداق چاغلاردا دەريا بويىدىكى توقايلىقنى رەڭگارەڭ ياۋا گۈللەر ۋە ياۋا ئالما چېچەكلىرى قاپلاپ كېتەتتى. ياۋا گۈل ۋە چېچەك هىدى كىشىنى مەست قىلاتتى. مەختۇمسۇلانىڭ دەريا بويىغا ئوتتەك بارغۇسى كەلدى، ئەمما ئاكىسىنىڭ نەسىھىتىنى يادىغا ئېلىپ ئۆيدىن چىقمىدى. ئەتىسى، ئۆگۈنىمۇ هاۋا شۇنداق ئوچۇق بولدى. كاككۇك ئاۋازى ئۇزۇلمەي ئاڭلىنىپ تۇردى. مەختۇمسۇلا ئۆيدە ئولتۇرۇۋېرىپ زېرىكتى، ئاخىر ئۇ، كۆموش ساپلىق تارغىقىنى ئېلىپ، كاپ ـ كاپ كۇچۇكىنى ئەگەشتۇرۇپ، دەريا بويىغا قاراپ ماڭدى.

دەريا بويى ئۇنىڭ تەسەۋۋۇرىدىكىدىن نەچچە ھەسسە گۈزەللىشىپ كەتكەنىدى، ئىللىق باهار شامىلى ئۇنىڭ قەلبىدە شېرىن ئارزۇلارنى ئويغاتتى. ئۇ ئۇنچە ـ مارجانلىرىنى چاچرىتىپ، قىنىغا پاتماي، شاۋقۇن سېلىپ ئېقىۋاتقان دەريانى بويلاپ بىر پەس ماڭغاندىن كېيىن، ياپيېشىل قىرغاقنىڭ پەقەت ئۆزىگىلا مەلۇم بولغان ئەڭ گۈزەل، ئەڭ پىنهان بىر يېرىگە بېرىپ ئولتۇردى. شايى كۆڭلىكىنىڭ يېڭىنى جەينەكلىرىگىچە تۇرۇۋەتتى.

كۆموش بىلەزۈكىنى بۇدرۇق بىلەكلىرىنىڭ سەل يۇقىرىسىغا كۆتۈرۈپ قويدى، بېشىدىن رومىلىنى ئېلىپ تاشلاپ چاچلىرىنى قۇيۇلدۇرۇپ سۇغا ئېگىشتى، ئېگىشتىيۇ، سۈزۈك سۇ يۈزىدە كۆرۈنگەن بىر سۈرەتتىن كۆزىنى ئۇزەلمەي قالدى...

پاھ، كىمدۇ بۇ؟ كامانده‌ك ئەگىم ـ ئەگىم قاشلار، يۇلتۇزده‌ك نۇرلۇق كۆزلەر، ئانارده‌ك مەڭزلەر... ئاۋۇ تولغان، ئاپپاق بىلەكلەرچۇ تېخى... تەڭداشسىز بىر ساهىبجامال! هايال ئۆتمەي ساهىبجامال سۈرىتىنىڭ يېنىدا شۇڭقار كۆزلۈك، جەسۇر بىر

چىراي پەيدا بولدى، ئۇ چىن تۆمۈرنىڭ ئەڭ يېقىن دوستى ئىدى. ئۇ كۆزلىرىدىن ئوت چاقنىتىپ مەختۇمسۇلاغا قاراپ كۈلدى. بىر نەرسە دېمەكچىدەك تەلمۈردى، ئۇنىڭغا قاراپ قوللىرىنى سوزدى...

مەختۇمسۇلا بىردىنلا شېرىن چۈشتىن ئويغانغاندەك بولۇپ ئەتراپقا چۆچۈپ قارىدى، ئۆزىچە ئۈيلىپ يۈزىنى قوللىرى بىلەن توستى. بىر پەستىن كېيىن ئۇ بايىقى سۈرەتنى قايتا كۆرمەكچى بولۇپ ئېڭىشۈىدى، كۆزى سۇ يۈزىنى قاپلىغان چاۋار ـ چاتقالغا چۈشتى. تېز ئېقىن بۇ تىنچ قولتۇققا بىرمۇنچە ئەخلەت ـ چاۋار، قۇرۇق شاخ، يوپۇرماقلارنى سۈرۈپ كىرگەنىدى.

*　　*　　*

شۇ سائەتتە دەريانىڭ نېرىقى قىرغىقىدا بىر چىشى كېيىك ئاخىرقى كۈچىنى سەرپ قىلىپ، دەريا بويلاپ قېچىپ كېتىپ باراتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن 30 ــ 20 دەك ئاتلىق قوغلاپ كېلىۋاتاتتى، ئىككى يېقىدىنمۇ ئونلىغان تايغانلارنى ئالدىغا سالغان چىنتۇچىلار قاپسىاپ كەلمەكتە ئىدى. ئادەملەرنىڭ ھايت ـ ھۈيتلىرى، تايغانلارنىڭ قاۋاشلىرى بارغانسېرى كۈچىيىپ، مۇھاسىرە چەمبىرىكى تارىيىشقا باشلىدى. بىچارە جانۋارنىڭ كۆزلىرى پاناھ ئىزدىگەندەك ئەتراپىغا مۆلدۈرلەپ باقاتتى، پۇتلىرى دىر ـ دىر تىترەپ، پات ـ پاتلا مۈدۈرۈپ كېتەتتى، شۇ ھامان يەنە ئۆزىنى رۇسلاپ جان ئاچچىقىدا ئالدىغا ــ تېخىمۇ بىپايان ھەم يوچۇن مەنزىلگە قاراپ چاپاتتى. يىراقتا بىر تۆپىلىك كۆرۈندى. ئۇ ئاشۇ تۆپىلىكتىن ئۆتۈۋالسىلا قېچىپ قۇتۇلغان بولاتتى. ئەمما... تۆپىلىكتە خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەك ئىككى ئاتلىق پەيدا بولدى. ئەمدى ئۇ، جان ـ جەھلى بىلەن ئۆزىنى دەريا بويىدىكى توقايلىققا ئاتتى. ئاتلىقنىڭ بىرى

قولىدىكى بۇركۈتنى قويۇۋەتتى. بۇركۈت چىشى كېيىك تەرەپكە ئوقتەك ئۇچۇپ ئۇنىڭ باش ئۇستىدە بىر پەس ئايلانغاندىن كېيىن، شىددەت بىلەن پەسكە شۇڭغۇدى. ئىككى ئاتلىق يېتىشىپ كەلگەندە، چىشى كېيىك بۇركۈتنىڭ تۆمۈر پەنجىسى ئارىسىدا جان تالاشماقتا ئىدى. ئۇنىڭ قاپقارا كۆزلىرى ئۆلۈم ئالدىدىكى ساھىبجامالىنىڭ كۆزلىرىدەك چەكسىز ھەسرەت، مۇڭ بىلەن يېنىپ خىرەلەشتى ۋە بۇ كۆزلەردىن ئىككى تامچە ياش سىرغىپ چىقتى. كىم بىلىدۇ، ئاشۇ ئاخىرقى پەيتتە ئۇ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ماكانىنى، ئۆزىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈۋاتقان بالىلىرىنى ئەسلىگەندۇ ...

ياندىن تۇگمىلەنگەن ئۇزۇن سىرىق چاپان كىيگەن ئاتلىق كېيىكنى ھەمراھلىرىغا تاشلاپ بېرىپ، ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى. بېشىدىن كىگىز قالپىقىنى ئېلىپ، ياقىسىنى سەل - پەل بوشاتتى، يەڭلىرىنى تۇرۇپ دەريا بويىغا قاراپ ماڭدى. ئۇ 30 ياشلاردىن ئاشقان، كۆزلىرى چاقناپ تۇرىدىغان، يۈز سۆڭەكلىرى بۆرتۇپ چىققان پاكار، دىقماق ئادەم ئىدى. يۈرۈش - تۇرۇشىدىن ھۆكۈمرانلارغا خاس سۆلەت، ئات ئۈستىدە، جەڭ ئوتلىرى ئىچىدە چوڭ بولغان كىشىلەرگە خاس چەبدەسلىك چىقىپ تۇراتتى. ئۇ سۇ بويىغا زوڭزايدى. پەنجىسى كەڭ ئالىقانلىرىغا توشتۇرۇپ سۇ ئېلىپ، تەرلەپ كەتكەن بويۇن - باشلىرىنى يۇيدى. يۇيۇۋېتىپ تۇيۇقسىز بارماقلىرىغا ئىلىنغان بىر نەرسىگە ھەيران بولۇپ سىنچىلاپ قارىدى. ئۇ، ئات يالىدەك بىر نەرسە بولۇپ، ئات يالىدىن ئۇزۇن ھەم پارقىراق، جۇلالىق ئىدى. سۇ ئىچىدە خۇددى ھەسەن - ھۈسەندەك، جېنى بارەدەك، تۇرلۇك رەڭلەردە چاقنايتتى. بۇ نېمىدۇ؟ ئات يالىسى بۇنداق چىرايلىق بولمايدۇ. ئەگەر خوتۇن كىشىنىڭ چېچى دېيىشكە توغرا كەلسە، دۇنيادا مۇشۇنداق چاچمۇ بولامدىغاندۇ؟ مۇشۇنداق چېچى بولغان خوتۇن كىشىنىڭ ئۆزى قانچىلىك گۈزەلدۇر؟

ئۇ ھاڭ ـ تاڭ بولغىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، ئۇزۇن چاپىنىنىڭ ئىچ يانچۇقىدىن يىپەك ياغلىقىنى ئېلىپ، چاچنى ئوربدى ـ دە، چىدىغۇسىز بىر ۋەسۋەسە ئىلكىدە دەريانىڭ نېرىقى قېتىدىكى توقايلىققا تىكىلدى. قارشى قىرغاق تىپتىنچ ئىدى، ئىنس ـ جىن كۆرۈنمەيتتى. ئۇ ئىرغىپ ئېتىغا مىندى ـ دە، ھېچكىمگە بىر ئېغىز گەپ قىلماي، چىدىر ـ بارىگاھلىرى تەرەپكە چېپىپ كەتتى. ئۇ، ئۆز قەبىلىسىدىكى ئەڭ قېرى دانىشمەننىڭ ئالدىغا كىردى. دانىشمەن ئۇنىڭغا: «شاھزادەم، بۇ بىر بولسا دۇنيادىكى ئېسىل ئاتنىڭ يالىسى، ئەگەر ئۇنداق بولمىسا، دۇنيادىكى ئەڭ گۈزەل قىزنىڭ چېچى» دېدى.

ــ ئەگەر دۇنيادا مۇشۇنداق ئېسىل ئات بولسا، ئۇ چوقۇم ماڭا مەنسۇپ بولىدۇ. ئەگەر مۇشۇنداق گۈزەل قىز بولسا، چوقۇم ماڭا خوتۇن بولىدۇ، ــ دېدى ئۇ مەغرۇرلۇق بىلەن.

ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى ۋەسۋەسە كۈنسېرى كۈچىيىپ، ئۇنى ئۇيقۇ ۋە غىزادىن بىدار قىلدى. ئۇنىڭ يايپاڭ يۈزلۈك خوتۇنلىرى ئەمدى ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئالالماس بولۇپ قالدى. مۇڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرى ۋە مەسلىھەتچىلىرى ئۇنىڭ ھالىدىن تەشۋىش ـ ساراسىمىگە چۈشۈپ قېلىشتى. ئۇلار باش قوشۇپ مەسلىھەتلىشىپ، شاھزادىنىڭ ئالدىغا ھېيلىگەر ۋە قىزىقچى ھەرەم بېگى (تەيجى) نى كىرگۈزدى. ھەرەم بېگى مۇشۇ يەردە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن، بۇ يەرنىڭ تىلى، ئۆرپ ـ ئادىتى، ئادەملىرىنى بەش قولدەك پىششىق بىلىدىغان، بىلمىگىنى قالمىغان، گەپدان، قىزىقچىلىقى بىلەن ئۆلۈكنىمۇ تىرىلدۈرىدىغان ئادەم ئىدى. ئۇ، داۋاملىق دەريادىن ئۆتۈپ يەرلىك بەگلەر بىلەن باردى ـ كەلدى قىلاتتى، ھېچكىمنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان قىيىن، مەخپىي ۋەزىپىلەرنىڭ ھۆددىسىدىن چىقاتتى. ئەمما، بۇ قېتىم شاھزادىنىڭ ئالدىدا ئۇ ئامالسىز قالدى.

ــ شاھزادەم، ــ دېدى ھەرەم بېگى، ــ بۇ چاچ دەريانىڭ

نېرىقى قېتىدىكى تەڭداشسىز بىر گۈزەل قىزنىڭ چېچى. ئەمما، ئۇنى ئەمرىڭگە ئېلىش نىيتىڭدىن ۋاز كەچكىنىڭ ياخشى، چۈنكى خانىدانىمىزغا تەھدىت سېلىپ كېلىۋاتقان چىن تۆمۈر، يەنى ئاق ئاتلىق پالۋان ئۇنىڭ ئاكىسىدۇر. ئەگەر ئاشۇ پالۋاننىڭ قولىدىن بۇ قىزنى تارتىۋالماقچى بولساق، يەرلىك خەلق بىزگە قارشى قوزغىلىدۇ، دەريا ـ دەريا قان تۆكۈلىدۇ.

شاھزادە ئۇنىڭ سۆزىدىن دەرغەزەپكە كېلىپ چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ـ دە، قىلىچىنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ، ئالدىدا تىزلىنىپ ئولتۇرغان ھەرەم بېگىنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلماقچى بولدى.

ـــ مۇشۇ بىرلا قېتىم سەندىن بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەيمەن، شاھزادەم، ـــ دېدى چىرايى توپىدەك تاتارغان ھەرەم بېگى بېشىنى چوڭقۇر ئەگكىنىچە، ـــ ماڭا مۆھلەت بەرگىن، ئەگەر ئاشۇ مۆھلەت ئىچىدە مەن ئۇ قىزنى ئالدىڭغا ئېلىپ كېلىپ بېرەلمىسەم، بېشىمنى قىلىچىڭ ئاستىغا ئۆزۈم تۇتۇپ بېرىمەن.

شاھزادىنىڭ كۈمۈش دەستىسىگە بۈركۈت سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن ئەگرى قىلىچى ھاۋادا بىر پەس تۇرۇپ، ئاستا تۆۋەنگە چۈشتى. ئۇ، پۇشۇلداپ ئېغىر تىندى. ساڭگىلاپ چۈشكەن قاپىقى ئاستىدىن ھەرەم بېگىگە ھومىيىپ قاراپ:

ـــ بوپتۇ، ئۆمرۈمدە مۇشۇ بىرلا قېتىم قىلىچىمنى كەينىگە ياندۇرغان بولاي، ساڭا توققۇز كۈن مۆھلەت بېرىمەن، ئېسىڭدە بولسۇن، جېنىڭ مېنىڭ ئالىقىنىمدا، ـــ دېدى.

ھەرەم بېگى بېشىنى چوڭقۇر ئەگكىنىچە ئارقىچىلاپ مېڭىپ، چېدىرنىڭ سىرتىغا چىقتى، بىر نەچچە قەدەم ماڭا ـ ماڭماي پۇتلىرى لاغىلداپ تىترەپ يەرگە موككىدە ئولتۇرۇپ قالدى ۋە چاچلىرى ئاپپاق ئاقارغان بېشىدىن قاما تۇمىقىنى ئېلىپ يۈزىگە باسقىنىچە يىغلاپ تاشلىدى.

سەييياھلار «كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشقىچە بولغان بىپايان زېمىنداﺍ، ئىنسان ئايىغى تەگكەنلىكى يەرلەرنىڭ ھەممىسىدە كۈن ۋە ئاي بەلگىلىك بايراق لەپىلدەيدۇ. بۇ يەرلەرنىڭ ھەممىسى مۇقەددەس ھۆكۈمرانغا قارايدۇ» دېيىشەتتى. تاغ يوللىرىدا يىراق ئەللەرنىڭ كارۋانلىرى ئۈزۈلمەيتتى. غەربتىكى ئەللەرنىڭ ئالتۇن ـ كۈمۈش، ئالماس ـ مەرۋايىتلىرى، ئەينەك قاچا ـ قۇچا، ئېسىل كىيىم ـ كېچەك، يۇڭ چەكمەن، گۈللۈك رەخت پاختىلىرى، نەسىللىك ئات، ئاق شۇڭقار، پولات قوراللىرى، ئىپار، ئەتىر، بۆكەن مۇڭگۈزلىرى، قىممەتلىك جاۋاھىراتلار بىلەن بېزەلگەن كەمەر، ئۆتۈك قاتارلىق مالىلىرى، تۈرلۈك ئۆي جابدۇقلىرى مۇڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرى ئەسكەرلىرىنىڭ مۇھاپىزىتىدە يىراق شەرقتىكى مۇڭغۇل ھۆكۈمرانىنىڭ ئاستانىسىگە توشۇلاتتى. بۇ كارۋانلار تىك داۋانلاردا داۋاملىق يەرلىك تاغلىقلارنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ تۇراتتى. بەزىدە قاتتىق جەڭلەر بولۇپ تاغ يولى جەسەتكە تولاتتى، كارۋانلار مال ـ دۇنياسىدىن ئايرىلىپ، ئۆلگىنى ئۆلۈپ، تىرىك قالغانلىرى جېنىنى ئاران ئېلىپ قاچىدىغان ئىشلار تولا يۈز بېرىپ تۇراتتى. شۇڭا، كارۋانلار بۇ يوللاردا يالغۇز ـ يېرىم مېڭىشتىن ھەزەر ئەيلىشەتتى، خىل قورال ـ ياراغلار بىلەن قوراللىنىپ، توپلىشىپ ماڭاتتى، شۇنداقتىمۇ زىيان تارتىدىغانلار تولاراق يەنىلا كارۋانلار بولاتتى.

بۇ قېتىم تاڭ ئالدىدا قىسقا، ئەمما شىددەتلىك جەڭ بولدى. گۈلخانلار ئۆچۈپ، ھارغىن يولۇچىلارنى سەھەرنىڭ غەپلىتىدىن ئۇيقۇسى باسقان چاغدا، تاغۇتاشلارنىڭ ئارقىسىدا ئەرۋاھتەك سىرلىق كۆلەڭگىلەر پەيدا بولدى. ئۇلار قاراڭغۇلۇق قوينىدا مۇشۇكتەك يەڭگىل ھەم چەبدەس قەدەملەر بىلەن ئېتىلىپ كېلىپ، مۇگدەۋاتقان كۆزەتچىلەرنى جايلىۋەتكەندىن كېيىن، ئېغىر يۈك ئارتىلغان ئات ۋە تۆگىلەرنى يېتىلەپ چاقماق

تېزلىكىدە ئېگىز قىيا تاشلارنىڭ ئارقىسىدا غايىب بولدى. شۇ پەيتتە كىمدۇر بىرى چۈشەكىگەندەك قورقۇنچلۇق ئاۋازدا ۋارقىرىۋەتمىگەن بولسا، بەلكىم تاڭ ئاتقاندا ئويغانغان يولۇچىلار قوللىرىدا مەھكەم تۇتۇۋالغان چۈلۈۋرلارنىڭ بىرەر تاش ياكى بىرەر دەرەخكە باغلاپ قويۇلغانلىقىنى كۆرۈپ بىر پەس قايغۇرغان، كېيىن جانلىرىنىڭ ئامان قالغىنىغا شۈكۈر قىلىشقان بولاتتى، ئەمما ئىش ئۇنداق بولمىدى. كىمدۇر بىرى چۈشەكىگەندەك قورقۇنچلۇق ئاۋازدا ۋارقىرىۋەتتى. كىشىلەر چۆچۈپ ئويغىنىپ، قورالىرىنى قولىغا ئېلىشتى. كارۋانلارنىڭ ئارىسىدىمۇ جاھانىنىڭ ئىسسىق - سوغۇقىنى، نى - نى جەڭلەرنى كۆرۈپ پىشقان ئاجايىپ باتۇر يىگىتلەر بار ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ قېتىم موڭغۇل ھۆكۈمرانىنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى مۇبارەكلەشكە ئاتالغان بۇ ئېسىل سۇۋغاتلارنى مۇھاپىزەت قىلىشقا موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئەڭ تەجرىبىلىك مىڭبېشىلىرىدىن بىرى ۋە بىر توپ جەڭگىۋار ئاتلىق ئەسكەرلەر تەينىلەنگەنىدى.

ئۇلار قىيا تاشنىڭ ئارقىسىدىكى يانباغرىدا بىر توپ نىقابلىق پالۋانلار بىلەن تۇتۇشتى. بىر پەستىلا تاغ باغرىنى قىلىچ - نەيزىلەرنىڭ جاراڭلىغان ئاۋازى، داد - پەريات، ئات - ئۇلاغلارنىڭ ئەنسىز كىشنەشلىرى قاپلاپ، ياپيېشىل چۆپلۈك قانغا بويالدى. ھەر ئىككى تەرەپ جان - پىداكارلىق كۆرسەتتى، ئىككىلا تەرەپتىن تالاپەت ئېغىر بولدى. تاڭ سۈزۈلگىلى تۇرغاندا، نىقابلىقلار جەڭ مەيدانىنى تاشلاپ قاچتى. بۇ تاغلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپلا كەتسە، ئۇلارنى تۇتىمەن دېيىش دېگىزدىن يېڭىنە ئىزدىگەندەكلا بىر ئىش بولاتتى. كۆپ قىسىم كارۋانلار بۇ تاغلار ئارىسىدا تېنەپ يۈرۈپ ھاياتىدىن ئايرىلىپ قېلىشنى خالىمايتتى. بۇ تاغلار ئارىسىدىكى ھەربىر تاغۇتاش، دەل - دەرەخنىڭمۇ ئۆزلىرىگە دۈشمەن ئىكەنلىكى ئۇلارغا ئايان قىلدى. پەقەت مىڭبېشىلا ئامان قالغان ئەسكەرلىرى بىلەن تاغچىلارنى

قوغلاپ ماڭدى، ئۇلارغا بۇنىڭدىن باشقا يول يوق ئىدى، ئۇلار تاغلىقلار ئارىسىدا ئۆلمىسە، ئۆز ئادەملىرىنىڭ قولىدا ئۆلەتتى.

*　　*　　*

چىن تۆمۈر بىلەن كەنجىتاي كەينىگە چۈشكەن موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئەسكەرلىرىنى بىر كېچە - كۈندۈز چۆرگىلىتىپ بېشىنى ئايلاندۇرۇۋەتكەندىن كېيىن، ئۇلارنى تاشلاپ پەقەت ئۆزىگىلا مەلۇم بولغان بىخەتەر يولغا چۈشتى. يىگىتلەر ئىلگىرىكى مەسلىھەت بويىچە ئولجىلارنى ئاللىقاچان ئىشەنچلىك جايغا يوشۇرۇپ بولدى، مانا ئەمدى تىك تاغلار شالاڭلاپ، يول خېلى ئاسانلاشتى، ئۇلار ئاتلارنىمۇ، ئۆزلىرىنىمۇ ئارام ئالدۇرغاچ، ئالدىرىماي كېتىپ باردۇ. چىن تۆمۈر هارغىن، ئويچان، ئەمما سەگەك، دەرەخلەردىكى قۇشلارنىڭ قانات قېقىشلىرى، قۇرت - قوڭغۇزلارنىڭ ئۆمىلەشلىرىنىمۇ تۈيۈپ تۇرىدۇ. كەنجىتايغا گويا هارغىنلىق، ئۇيقۇسىزلىق هېچقانچە تەسىر كۆرسىتەلمىگەندەك، بارار مەنزىلدە قانداقتۇر چوڭ خۇشاللىق كۈتۈپ تۇرغاندەك، ماڭغانچە روهلىنىپ، ئېچىلىپ كېتىۋاتىدۇ. ئۇ، ئەتراپتىكى مەنزىرىلەرگە زوقلىنىپ قارايدۇ. ياراتقۇچىنىڭ چېۋەر قولى بىلەن ئورۇنلاشتۇرۇلغان قاتمۇقات يېشىل تاغلار، قاتار سانجىلغان نەيزىدەك كۆككە قاراپ تەكشى بوي تارتقان 1000 يىللىق قارىغاي - ئارچىلار، قويۇق ئوت - چۆپلەر ئارىسىدا ئېچىلىپ كەتكەن رەڭگارەڭ ياۋا گۈللەر، تاغلار ئارىسىدىن تولغىنىپ، يۆگىشىپ، چاپچىپ چىقىپ، گاھ تاغلارنىڭ ئېتىكىدە، گاھ چوڭقۇر جىلغىلاردا شارقىراپ ئاقىدىغان جىرا سۇلىرى ئۇنىڭغا گويا خىيالىي كۆرۈنۈشلەردەك، ئاشۇ سۇرەتتەك چىرايلىق مەنزىرە ئىچىدىن، قايسىبىر قارىغاي - ئارچىلارنىڭ ئارقىسىدىن لىپلا قىلىپ بىر گۈزەل قامەت چىقىپ

قالمىغاندەك تۇيۇلىدۇ.

ئۇ، يېقىن دوستى، قېرىندىشى چىن تۆمۈرنىڭ سىڭلىسىغا ئاشىق ئىدى. ئەقلىگە كەلگەندىن تارتىپلا، ياق، تال چۈشىنى ئات ئېتىپ، بىللە ئويناپ يۈرگەن چاغلىرىدىن تارتىپلا ئۇنىڭغا ئاشىق ئىدى. «چوڭ بولغاندا كىمنى ئالىسەن؟» دەپ سوراشسا، ئۇ قىلچە ئىككىلىنىپ تۇرماي: «مەختۇمسۇلانى!» دەپ جاۋاب بېرەتتى. بىراق، ئۇ چاغلاردا كۆڭۈل كىرسىز، ساپ ئىدى. ئۇلار قول تۇتۇشۇپ، بىر - بىرىنىڭ چىرايىغا قارىشىپ بىللە ئويناپتتى، بىر كۈنمۇ ئايرىلمايتتى. ئەمما، چوڭ بولغاندىن كېيىن بىللە بولالمايدىغان، ھەپتە - ئايلاپ بىر - بىرىنى كۆرەلمەيدىغان بولۇپ قېلىشتى. كەنجىتاي مەختۇمسۇلانى كېچە - كۈندۈز سېغىناتتى، كېچىلىرى ئۇنى ئويلاپ كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمەيتتى. ئۇ، چىن تۆمۈرنى ئىزدەپ بارغان چاغلىردا مەختۇمسۇلانى بىر كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن ھەر خىل باھانىلەرنى ئويلاپ تاپاتتى. يانىشدا قەستەن بىرەر نەرسىسىنى تاشلاپ قويۇپ، يېرىم يولدىن ئارقىسىغا يېنىپ قايتىپ كېلەتتى. بۇنىڭ نەتىجىسى كۆپىنچە ئۇنىڭ كۈتكىنىدەك بولاتتى. ئۇ ھويلىدا، ئىشىك تۈۋىدە مەختۇمسۇلانى كۆرۈۋالالايتتى، ئاكا - سىڭىل ئىككىسىنىڭ ئىشلىرىغا جان دەپ قارىشىپ بېرەتتى. ئەتىيازدا مەختۇمسۇلا ئۈچۈن باغقا رەڭگارەڭ گۈللەرنى تېرىۋېتەتتى، خىلمۇخىل چىرايلىق قۇشلارنى تۇتۇپ قەپەسكە سېلىپ ئېلىپ كېلىپ بېرەتتى. مەختۇمسۇلا قۇشلارنى تۇتۇپ كۆرۈپ، ئىنتايىن خۇشال بولاتتى، ئەمما ئۇ ئۇزاپ كېتىشى بىلەنلا قۇشلارنى قويۇۋېتەتتى. ئۇ دائىم: «بىچارە قۇشلارنىڭ ئىسسىق ئۇۋىسىدىن، جۈپتى ياكى بالىلىرىدىن ئايرىلىپ قالغىنىنى، قەپەسنىڭ چۈشىغا ئۆزىنى ئۇرۇپ سايراشلىرىنى كۆرسەم چىدىيالمايمەن» دەيتتى.

ئۇ مەختۇمسۇلانىڭمۇ ئۆزىگە كۆڭلى بارلىقىنى تۇياتتى.

ئەمما، نېمىشقىدۇر بۇ ئىشنى دوستى ياكى ئاتا ـ ئانىسى ئالدىدا ئاشكارىلاشقا پېتىنالمايتتى. ئاتا ـ ئانىسى ئەلچى كىرگۈزمەكچى بولسا «توختاپ تۇرۇڭلار، تېخى ۋاقتى ئەمەس» دەيتتى. ئۇنىڭچە بولسا ئاۋۋال چىن تۆمۈر ئۆيلىنىشى كېرەك ئىدى. ئۇ، دوستىنىڭ يوغان قورۇدا يالغۇز قېلىشىنى خالىمايتتى، ئەمما نېمىشقىدۇر چىن تۆمۈر ئۆيلىنىش ئىشىنى زادىلا ئاغزىغا ئالمايتتى. كۈنلەر بولسا ئېقىن سۈدەك ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتى، مەختۇمسۇلا ئۇنىڭ نەزىرىدە قارىسا كۆز يېتىدىغان، ئەمما قول يەتمەيدىغان ئايغا ئوخشىشىپ قالغانىدى.

ئۇلار كېتىۋاتقان ئېدىرلىقنىڭ ئاخىرىسى چەكسىز ھەم مۇنبەت بىنەم يەرلەرگە تۇتىشاتتى. ئالدى تەرەپتىن باش يازنىڭ غۇر ـ غۇر شامىلى ئۇرۇشقا باشلىدى. كەنجىتاي قامچا دەستىسى بىلەن دوپپىسىنى سەل يۇقىرى كۆتۈرۈپ، تونىنىڭ ئالدىنى بوشاتتى، ئۇ كۆزىنى يىراقلارغا تىكىپ، بىر تىنغاندىن كېيىن، مۇڭلۇق لەرزان بىر ئاھاڭغا ئىسقىرتىشقا باشلىدى. يۈرەكنىڭ قات ـ قېتىدىن چىقىدىغان، مۇشۇ تاغ يوللىرىنىڭ، مۇشۇ كۆز يەتكۈسىز مۇنبەت زېمىنىنىڭ پۈرىقى چىقىپ تۇرىدىغان بۇ ئاھاڭلار، بۇ ناخشىلار ناھايىتى ئۇزاق تارىخنىڭ يالدامىسى ئىدى. ئاتا ـ بوۋىلار ئۆزلىرىنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى، خۇشاللىق ۋە قايغۇسىنى مۇشۇ قەدىمكى ناخشىلار ئارقىلىق ئەۋلادلارغا يەتكۈزگەنىدى. شۇڭا، بۇ ناخشىلار ئۆلمەيتتى. بۇ يۈرتنىڭ بالىلىرى تىلى چىقىشى بىلەن تەڭ ناخشا ئېيتىشنى ئۆگىنەتتى، بۇ يۈرتتا ناخشىچىلار قەدىرلىنەتتى، ئەتىۋارلىناتتى. كەنجىتاي يۈرتنىڭ باتۇرلۇقتىمۇ، ناخشا ـ سازىدىمۇ بار ئەتىۋارلىق يىگىتى ئىدى.

يىراقتىكى تۆپىلىكنىڭ ئارقىسىدىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان قويۇق ئىسنى دەسلەپتە چىن تۆمۈر بايقىدى. ئۇلار ئاتلىرىنى تىزگىنلەپ، بىر پەس تۇرۇپ قېلىشتى. كېيىن دېۋىتىپ، ئىس

چىقىۋاتقان تەرەپكە تەڭلا چاپتۇردى. تۆت ـ بەش چاقىرىم كەلگۈدەك تۇزلەڭ ساينى چاقماق تېزلىكىدە بېسىپ ئۆتۈپ، ئېگىز دۆڭنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، ئالدى تەرەپكە نەزەر سالدى. بۇ چاغدا چوغدەك لاۋۇلداپ يېنىپ، دۆڭلەرنىڭ ئارقىسىغا پېتىپ كېتىۋاتقان قۇياش ئاسمانىنىڭ يېرىمىنى قىپقىزىل بويىغانىدى. ئاشۇ ھەيۋەتلىك قىزىللىققا چۆمۈلگەن تۆپىلىكمۇ، تۆپىلىك ئۈستىدە ئالدى تەرەپكە تەلپۈنۈپ تۇرغان ئىككى چەۋەندازمۇ چوغ بولۇپ يېنىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

ئۇلار يېقىنلا يەردە كېسەك تاملىرى ئۆرۈلگەن، كۆيۈپ بولمىغان ياغاچلىرىدىن تېخى ئىس چىقىپ تۇرغان بىر ۋەيرانە ئۆينى كۆردى. ئۆي ئالدىدا بىر قېرى خوتۇن يىغلاپ ئولتۇراتتى. يىگىتلەر ئاتلىرىدىن چۈشۈپ، مومانىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام بەردى، ھال ـ ئەھۋالىنى سورىدى. مومای ئۇلارغا ئۆزىنىڭ تىكەندەك يالغۇز، ئاجىز تۇل خوتۇن ئىكەنلىكىنى، بىردىنبىر ئوغلىنىڭ ئاق ئاتلىق باتۇرنىڭ قوشۇنىغا قاتنىشىپ جەڭدە ئۆلۈپ كەتكەنلىكىنى، ئەتىگەندە بۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر توپ موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئادەملىرى ھېچبىر سەۋەبسىزلا ئۆيىگە ئوت قويۇۋەتكەنلىكىنى ئېيتىپ زار ـ زار يىغلىدى. ئانىسىز چوڭ بولغان چىن تۆمۈرنىڭ كۆڭلى سۇنۇق ئىدى، ئۇ ئەزەلدىن تۇل خوتۇن، يېتىم ئوغۇللارنىڭ يىغا ـ زارىغا چىدىمايتتى، يەنە كېلىپ بۇ مومای ئۇنىڭ ئۆلۈپ كەتكەن يىگىتلىرىدىن بىرىنىڭ ئانىسى ئىكەن. ئۇ، مومايغا چىن كۆڭلىدىن ئىچ ئاغرىتىپ:

ـــ ئوبدان موما، مەن سىزنى ئۆيۈمگە ئېلىپ كېتەي، يالغۇز سىڭلىمغا ھەمراھ بولۇڭ، ئىككىمىزگە ئانا بولۇڭ، ئىككىمىز ئۆلۈپ كەتكەن ئوغلىڭىز ئورنىدا سىزنى بېشىمىزغا ئېلىپ كۆتۈرەيلى، ـــ دېدى. مومانىڭ كۆز يېشى مىڭبىر يېرىدىن تۆكۈلدى، گاھ يىغلاپ، گاھ كۈلۈپ، شېرىن سۆزلەر بىلەن

مىننەتدارلىقىنى ئىزھار قىلدى:

ــ پالۋىنىم، سەندەك باھادىر يىگىتنىڭ ئانىسى بولۇشقا لايىق ئەمەستۇرمەن. خىزمەتكارىڭ، قۇلۇڭ بولاي، سىڭلىڭ ئىككىڭلار ئۈچۈن ھېشىم بىلەن مېڭىپ، كېچە ـ كۈندۈز خىزمەت قىلاي، نامىزىمدا سىلەرگە دۇئا قىلاي...

چىن تۆمۈر باتۇر مومانىنى ئاتقا مىنگەشتۈرمەكچى بولۇۋېدى، ئات چاپچىپ ئۆزىگە يېقىن يولاتمىدى، ئامالسىز ئۇنى كەنجىتاي ئېتىغا مىنگەشتۈردى. بۇ ھالدا قانداقتۇر بىر كىلىشمەسلىكنى تۇيغاندەك ئىككىسىنىڭ كۆڭلى غەش بولدى. ئەمما، مومای يول بويى كارامەتلىك سۆزلىرى بىلەن ئۇلارغا ئۆزىدىن باشقا ھەممىنى ئۇنتۇلدۇردى.

ئۆيگە يېقىنلاشقاندا ئۇلارنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىققان كاپ ـ كاپ كۈچۈك مومايغا قاراپ توختىماي قاۋاشقا باشلىدى. چىن تۆمۈر بىلەن كەنجىتاي مومانىنى ئاتتىن چۈشۈرۈۋاتقاندا، كۆزلىرىدىن بۆرىنىڭ كۆزىدەك ئوت چاقنىتىپ، قورقۇنچلۇق خىرىلدىغىنىچە ئۇنىڭغا قاراپ ئېتىلدى، ھەتتا چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ كايىش، جىملەشلىرىگىمۇ قارىماي، بىچارە مومانىنى تالاپ جېنىنى ئالغىلى تاس قالدى. پەقەت چىن تۆمۈر باتۇر قارىغا بىر نەچچىنى تەپكەندىن كېيىنلا، ئازار يېگەندەك بىر چەتكە ئۆتۈپ، زوڭ ئولتۇرغىنىچە ئۇزاق ـ ئۇزاق غىڭشىدى، يەنىلا كۆزلىرىدىن ئوت چاقنىتىپ توختىماي قاۋىدى.

ــ ھايۋان بەربىر ھايۋانلىقىنى قىلىدىكەن ـ دە! ــ دېدى چىن تۆمۈر باتۇر ئىتىنىڭ ئەلپازىدىن ھەيران بولۇپ.

چاچلىرى كۈمۈشتەك ئاقارغان، خۇشخۇي، شېرىن سۆز، خۇداگۇي بۇ موماي ھەپتە ئۆتمەيلا چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ قانداق غىزاغا ئامراقلىقى، قانداق ۋاقىتتا يېتىپ، قانداق ۋاقىتتا تۇرىدىغانلىقى، مىسران قىلىچىنى نەگە قويىدىغانلىقى، مەختۇمسۇلانىڭ قايسى كىيىمى بىلەن خۇشى يوقلۇقى، قانداق

پاراڭلارغا ئامراقلىقى، ئاكا ـ سىڭىل ئىككىسىنىڭ كىملەر بىلەن باردى ـ كەلدى قىلىشىدىغانلىقىغچە بىلىپ بولدى. ئۇ ئۇلار ئامراق غىزالارنى تاللاپ ئېتىپ بېرەتتى. ئۇلار خۇش بولىدىغان ئىشلارنى تاللاپ قىلاتتى. ئۆيلەرنى چىنىدەك يىغىشتۇراتتى. ئىشىك ئالدىلىرىنى سۈپۈرۈپ سۇ چاچاتتى. ئاخشاملىرى چاق ئېگىرگەچ يەتتە ئىقلىمنىڭ قىزىق پاراڭلىرىنى، قەدىمكى پالۋانلارنىڭ جەڭ قىسسىلىرىنى سۆزلەپ بېرەتتى. ئۇ، ئاغزىنى ئاچىدىغان بولسا، سۆزلەر ئۇنچە ـ مەرۋايىتتەك تۆكۈلەتتى، ھەرقانداق ئادەمنى ئاغزىغا قارىتىپ قاتۇرۇپ قويىاتتى، نەچچە كۈلدۈرۈپ، نەچچە يىغلىتاتتى. ئاكا ـ سىڭىل ئىككىسى بۇ مومايىنى پەرىشتىدەك كۆرۈپ ئىززەتلەيدىغان، ھەممە ئىشنى ئۇنىڭ دېگىنىدەك قىلىدىغان بولدى. ئاكا ـ سىڭىل ئىككىسىنىڭ تەتۈرسىچە، ئېغىلدىكى ئارغىماق بىلەن كاپ ـ كاپ كۈچۈكنىڭ مىجەزى پۈتۈنلەي ئۆزگىرىپ كەتتى. ئات توختىماي يەرنى تېپىپ پۇشقۇراتتى، كىشنەيتتى، يۇلقۇناتتى، بىر نەرسە يېمەي تۇرۇۋالاتتى. ئۇنىڭ ئادەمنىڭكىدەك ئەقىللىق كۆزلىرىدىن ھەسرەت تۆكۈلەتتى. كۈچۈك توختىماي قاۋايتتى، باغلاق زەنجىرىنى ئۈزمەكچى بولۇپ ئۆزىنى ھەر يان ئۇراتتى. ئۇنىڭ سۈرلۈك ھاۋشىلىرى كېچىلىرى ئادەمنىڭ تېنىنى شۇركۈندۈرەتتى.

بىر كۈنى چىن تۆمۈر باتۇر ئوۋغا چىقىپ كەتكەندە، مومای مەختۇمسۇلانىڭ چاچلىرىنى تاراۋېتىپ:

ـــ ئاھ، قىزىم، خۇدايىم ساڭا ھۆسن ـ جامالنى شۇ قەدەر ئاتا قىپتۇكى، نى ـ نى شاھزادىلەرنىڭ ئىشق ـ پىراقىڭدا سارىڭ بولمىقى ھەق ئىكەن. سەن بۇ نامرات كەپىگە ئەمەس، خان سارىيىغا لايىق ئىكەنسەن، ـــ دېدى.

ـــ نېمە دېدىڭىز مومـا؟ قانداق شاھزادىلەركەن ئۇ؟ ـــ مەختۇمسۇلا ئەجەبلەندى.

ـــ ھەي ئەخمەق گۈزىلىم. سەن مۇشۇ تۆت تامنىڭ ئىچىدىن چىقماي نېمىنى بىلەتتىڭ، بىراق سېنىڭ ھۆسن ـ جامالىڭ گويا پارلاپ تۇرغان قۇياش. قۇياشنى توسۇۋالغىلى بولمىغانىدەك، سېنىڭ گۈزەللىكىڭنىمۇ توسۇۋالغىلى بولمايدۇ. سېنىڭ ھۆسن ـ جامالىڭنىڭ تەرىپى يىراق ـ يىراقلارغا تارالغان. ئاجايىپ ئېسىل يىگىتلەر، نى ـ نى بەگزادە، شاھزادىلەر سېنى بىر كۆرۈپ ئۆلۈشنى ئارزۇ قىلىدۇ. بىراق، ئۇلار پالۋان ئاكاڭدىن قورقىدۇ.

مەختۇمسۇلا ئاكىسىدىن پەخىرلىنىپ كۈلدى. ئەتىسى ئىككىسى يالغۇز پاراڭلىشىپ ئولتۇرغاندا موماي يەنە:

ـــ ھەي بىچارە قىزىم، سېنى كۆرۈپ ھالىڭغا ئېچىندىم. مۇشۇ گۈزەل ھۆسنۈڭ بىلەن ياشلىق باھارىڭ تۆت تامنىڭ ئىچىدە زايە بولۇپ كېتىپتۇ. سەن بىلەمسەن، ھۆسن ۋە ياشلىق چاقماقتەك تېز ئۆتۈپ كېتىدۇ، ئۇ ھېچكىمگە رەھىم قىلمايدۇ. شۇڭا، پەيتنى تۇتۇپ، ياشلىقنىڭ مېغىزىنى چېقىش ھەر كىمگە راۋادۇر. ئاكاڭ بىلەن قاچانغىچە بىللە ئۆتەلەيسەن؟ بىر كۈنلەردە خوتۇندىن بىرنى ئالسا، بۇ ماكان ساڭا تار كەلمەسمۇ؟ كۆڭلۈڭگە پۈككەن يىگىتىڭ بولسا ماڭا ئېيتقىن، مەن مۇرادىڭلارنىڭ ھاسىل بولۇشىغا ياردەم قىلىمەن، ـــ دېدى.

ئەزەلدىن مۇنداق سۆزلەرنى ئاڭلاپ باقمىغان مەختۇمسۇلا غەزەپ ۋە نومۇستىن لاغ ـ لاغ تىتىرەپ كەتتى، كايىماقچى بولدى. ئەمما، پەرىشتە سۈپەت بۇ موماينىڭ ئېغىز ئاچالمىدى. موماينىڭ شېرىن سۆزلىرىدىن يەنە يۇمشاپ، قەلبىدىكى پەقەت ئۆزى بىلىدىغان سىرلىرىنى موماينىڭ ئاشكارىلىدى.

ـــ پاھ، كۆزۈڭ بار ئىكەن قىزىم، كەنجىتاي تېپىلغۇسىز ئېسىل يىگىت ئىكەن. بىراق، كۆڭلۈڭگە كەلسىمۇ ئېيتىپ قويايي، قايسى كۈنى يولدا كېلىۋېتىپ، ئاكاڭ بىلەن بىر قىزنىڭ گېپىنى قىلىشىپ قالدى. قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ماقۇلغا كەلگەنمىش. ئەمدى پەقەت قۇتلۇق بىر كۈننى بەلگىلەپ تۇي

قىلىشلا قالغانمىش...

مەختۇمسۇلا يۇرىكىگە خەنجەر ئۇرۇلغاندەك ئىگىرىدى، چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەينىگە قىڭغىيىپ قالدى. ھودۇقۇپ قالغان موماي پايپاسلاپ چىقىپ، بىر قاچا سوغۇق سۇ ئەكىرىپ ئۇنىڭ يۈزىگە سەپتى، ئايەت ئوقۇپ ئۆرىدى.

شۇنىڭدىن تارتىپ مەختۇمسۇلا زادىلا ئېچىلماس بولۇپ قالدى، چىرايى سامانىدەك سارغايدى. چىن تۆمۇر باتۇر ئۇنىڭ ھالىدىن پەرىشان بولدى. مومانىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە تېۋىپ - داخانلارنى چاقىرىپمۇ كەلدى، ئەمما ھېچ پايدىسى بولمىدى.

كەنجىتاي مەختۇمسۇلانى كۆرمىگىلى بىر ئاي بولدى. ئۇنىڭ ئۇچۇن يورۇق كۈنلەر زۇلمەتكە، كېچىلەر دوزاخقا ئايلاندى. ئۇ، ئەمدى ئۇلارنىڭكىگە بارسا، مەختۇمسۇلا ئىشىكنى ئاچقىلى يۈگۈرۈپ چىقمايدۇ. جادۇ كۆزلىرىدىن نەچچە خىل نۇر چاقنىتىپ ئۇنىڭغا قاراپ كۈلمەيدۇ. خۇددى يۈزىنى قارا بۇلۇتلار توسۇۋالغان ئۆلۈك ئايدەك، جامالىنى كۆرسەتمەيدۇ. ئۇنىڭغا نېمە بولغانىدۇ؟ كەنجىتايدىن رەنجىپ قالغانمىدۇ ياكى ئاغرىپ قالغانمىدۇ؟ ئۇ، بىر قېتىم مەختۇمسۇلانى غەل - پال كۆرۈپ قالدى. ئۇنىڭ چىرايىدىكى سېرىقلىق، پۈتۈن قىياپىتىدىن تۆكۈلۈپ تۇرغان دەرد - ئەلەم كەنجىتاينىڭ ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالدى. ئۇ، چىن تۆمۇر باتۇردىنمۇ، ئۇلارنىڭ ئۆيىدىكى مومايدىنمۇ قانائەتلىنەرلىك جاۋاب ئالالمىدى، قويغان - تۇتقىنىنى بىلمەيدىغان، قولى ئىشقا بارمايدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدى. كېچىلىرى ئۇخلىيالمايتتى، كۆزى سەل ئىلىنسىلا قارا بېسىپ، جۆيلۈپ كېتەتتى. چۈشلىرىنىڭ تولىسى مەختۇمسۇلاغا مۇناسىۋەتلىك ئىدى. ئۇ، ھەر قېتىم چۈشىدىن چۆچۈپ ئويغانغان چېغىدا پۈتۈن بەدىنى چىپ - چىپ تەرلەپ، ئازابتىن يۈرىكى پىچاق تىققاندەك ئاغرىيتتى. كۆڭلىگە چۈشىنىكسىز ئەندىشە، ۋەھىمە چۈشۈپ، مەختۇمسۇلادىن ئەنسىرەيتتى. ئۇنىڭ بىلەن

كۆرۈشكۈسى، ھال ـ ئەھۋالىنى بىلگۈسى كېلەتتى، ئەمما يېقىندىن بۇيان ئۆيدىكىلەر بىلەن يىراقلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى، ئارىلىرىدىكى كۆزگە كۆرۈنمەس يارىنىڭ بارغانسېرى كېڭىيىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئويلىغىنىدا، دىلىغۇل بولۇپ توختاپ قالاتتى. كېچىلىرى ئۇخلىيالماي چىن تۆمۈر باتۇر، مەختۇمسۇلا ئوچى بىلله ئويناپ يۈرگەن شاد ـ خۇرام كۈنلەرنى ئەسلەيتتى، ئۆزى يالغۇز چىنارلىق ھويلىنىڭ ئەتراپىنى ئايلىناتتى، ئۇنىڭ مەكزىدىن سۆيگەن، ئۇنىڭ ھىدىنى ئالغان غۇر ـ غۇر شامالغا باغرىنى تۇتۇپ: «ئەي شامالالار، مەندىن مەختۇمسۇلاغا سالام دەڭلار، مېنىڭ مۇھەببىتىمنى، ساداقىتىمنى ئۇنىڭ ئېسىگە سېلىڭلار، ئۇ ماڭا مۇنداق باغرى تاشلىق قىلمىسۇن» دەپ پىچىرلايتتى.

كەنجىتاي يەر ـ جاھاننى زۇلمەت قاراڭغۇلۇقى قاپلىغان بىر كېچىسى چىنارلىق ھويلىنىڭ ئىشىكى «غىچ» قىلىپ ئېچىلغىنىنى، ئۇزۇن قارا رومالغا پۈركەلگەن بىر گەۋدىنىڭ ئىشكىتىن غىپىدە چىقىپ توقايلىققا بارىدىغان چىغىر يول تەرەپكە كەتكىنىنى كۆردى.

«مەختۇمسۇلا»! دەھشەتلىك بىر گۇمان ئۇنىڭ نەپىسىنى بوغدى. ئۇ غەزەپ، ئۇمىدسىزلىك، ۋەھىمىدىن تىترىگىنىچە كۆلەڭگىنىڭ ئارقىسىدىن ئەگەشتى. كۆلەڭگە نېمىدىندۇر قورقۇۋاتقاندەك پات ـ پات توختاپ، ئالدى ـ كەينىگە كەينىگە قارايتتى، كۆڭلىنى تىندۇرغاندىن كېيىن، يەنە تىمسىقلاپ مېڭىشقا باشلايتتى. خۇددى قاراڭغۇلۇقتا سىڭىشىپ يوقلىپ كېتىۋاتقاندەك ھېچقانداق شەپە چىقارمايتتى. دەريا‌غا يېقىنلا بىر يەردە ھېلىقى كۆلەڭگە تۇيۇقسىز توختاپ ئارقىسىغا بىر قارىدى ـ دە، شارت قىلىپلا سول قاتتىكى دەرەخلىككە كىرىپ كەتتى. مۇشۇكتەك چەبدەسلىك بىلەن ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كېلىۋاتقان كەنجىتاي ئۇنىڭ ئېرىق ـ ئازگاللاردىن چاققانلىق بىلەن ئاتلاپ،

دەرەخ شاخلىرىنى قايرىۋېتىپ، ئىتتىك مېڭىپ كېتۋاتقىنىنى، بىر تۈپ دوڭغاق سۆگەتنىڭ يېنىدا توختاپ ئۆزىنى ئوڭشىۋالغاندىن كېيىن، ئەتراپقا قاراپ ئاستا ئۈچ قېتىم چاۋاك چالغىنىنى كۆردى. سىياھتەك قاراڭغۇلۇقنىڭ قايسىدۇر بىر تەرىپىدىن جاۋابەن ئۇرۇلغان چاۋاك ئاۋازى ئاڭلاندى. ئارقىدىنلا يوپۇرماقلارنىڭ شىلدىرلىشى، قويۇق شاخلارنىڭ غىرىسلىغان ئاۋازى، شىپىرلاپ ماڭغان ئاياغ تىۋىشى ئاڭلىنىپ، يوچۇن بىر ئەر ئايالغا يېقىنلاشتى. ئۇلار دوڭغاق سۆگەت ئۈستىدە يانمۇيان ئولتۇرۇپ پىچىرلىشىپ سۆزلىشىشكە باشلىدى. كەنجىتاي كۆزلىرىگە ئىشەنمەيتتى. «چۈش كۆرۈۋاتامدىمەن» دەپ مەڭزىنى، بۇرنىنىڭ ئۇچىنى چىمدىپ باقاتتى. ياق، بۇ ئۇنىڭ چۈشى ئەمەس، رەھىمسىز ھەقىقەت ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا تۇرۇپتۇ. دېمەك، مەختۇمسۇلا شۇنچە ۋاقىتتىن بۇيان ھېچكىمگە تۇيدۇرماي كىمدۇر بىرى بىلەن خۇپىيانە ئۇچرىشىپ يۈرۈپتۇ. كەنجىتاينى بولسا ساختا نازۇ كەرەشمىلىرى، شېرىن ـ شېكەر گەپلەر بىلەن ئالداپ كەپتۇ. ئەگەر شۇ تاپتا كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرمىغان بولسا، مۇنداق ۋەقەنىڭ سادىر بولۇشىغا كاللىسىنى ئېلىۋەتسىمۇ ئىشەنمەس ئىدى. ئەمما ... ئۇ غەزەپ ۋە ئۈمىدسىزلىكتىن تىترەشكە باشلىدى. ئادەتتە جەڭ مەيدانىدا، دۈشمەنگە ئېتىلىش ئالدىدا ئۇنى مۇشۇنداق سۇس تىترەك باساتتى. ئۇ دەھشەتلىك ئاۋازدا ۋارقىراپ دۈشمەن سېپىگە بۆسۈپ كىرىپ، قىلىچىنى ئوينىتىشقا باشلىغاندىلا بۇ تىترەك بېسىلاتتى. ئۇنىڭ مەيلىچە بولسا، شۇ تاپتا بېرىپ ئاۋۇ ئىككىسىنى ئۆلتۈرسە، ئارقىدىن ئۆزىمۇ بۇ دۇنيا بىلەن ۋىدالاشسا ... بىراق مەختۇمسۇلا ئادەتتىكى قىز ئەمەس، ئۇ چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ سىڭلىسى، ئەقىل ـ پاراسەتلىك، تەمكىن قىز. ئۇ چوقۇم ئۆزىنى بەختكە ئېرىشتۈرىدىغان يىگىتتىن بىرنى تاپالايدۇ. بۇنداق قىلىشقا باشقا قىزلارنىڭ ھەققى بولمىسىمۇ، ئۇنىڭ ھەققى بار. كەنجىتاي

چىن تۆمۇر باتۇرغا ئوخشاشلا ئۆزىنى جەڭگە ئاتىۋەتكەن، ئۇنىڭ پۇلى، مال ـ دۇنياسى يوق. ئۇ، كۆز ئالدىدىكى بىر جۈپ ئاشىق ـ مەشۇققا قىلچە زىيان يەتكۈزمەيدۇ، بەلكى ئۇلارنى قوغداشقا، خىزمەتتە بولۇشقا رازى ئىدى...

«ئاشىق ـ مەشۇق» لار ئورنىدىن تۇردى. بىر ـ بىرىگە قارىشىپ پەس ئاۋازدا يەنە بىر نېمىلەرنى دېيىشتى. ئارقىدىن ئايال كەلگەن يولى بىلەن ئارقىسىغا ياندى. «يىگىت» بىر نەچچە قەدەم مېڭىپ بولۇپ، كەينىگە قاراپ ئايالغا خېلى ئۇنلۇك قىلىپ بىرنېمىلەرنى دېدى. كەنجىتاي پەقەت ئۇنىڭ: «ئەتە كەچتە... چوقۇم..» دېگەن سۆزلىرىنىلا پەرق ئېتەلىدى. ئۇ، چاقىنالىق بىلەن ئايلىنىپ ئۆتۈپ «يىگىت» نىڭ ئىزىغا چۈشتى. ئۇنىڭ ئۇدۇل دەريا بويىغا چۈشۈپ كەتكىنىنى، ئاسماندىن چۈشكەندەك پەيدا بولۇپ قالغان بىر قولۇاقنا ئولتۇرۇپ، دەريادىن ئۆتۈپ كەتكىنىنى كۆرۈپ تېخىمۇ ھەيران قالدى. كۆڭلىگە ھەر خىل گۇمانلار كەلدى...

كەنجىتاي بۇگۈنمۇ تۇنۇگۈنكى ئورنىدا ئەتراپنى سەگەكلىك بىلەن كۆزىتىپ ئولتۇراتتى. ئەتراپىدىكى بولۇشىغا ئۆسۈپ، شاخلاپ كەتكەن پاكار ئالما شاخلىرى ئۇنى دالدىغا ئېلىپ تۇراتتى. ئىككى كۈندىن بۇيان قېنىپ ئۇخلىمىغىنىغا قارىماي، ئۇنىڭ كۆزلىرىدە ئۇيقۇدىن ئەسەر يوق ئىدى. بەلكى ئۇ كۆزلەر بۆرىنىڭ كۆزلىرىدەك پارقىرايتتى. ئاي كۆتۈرۈلدى. ئۇ خۇددى قىياقتەك نېپىز، نازۇك ئىدى. ئۇنىڭ يورۇقىدا تۇنۇگۈن «ئاشىق ـ مەشۇق» لار ئولتۇرغان دوڭغاق سۆگەت ئاقىرىپ كۆرۈنەتتى. ئەتراپ جىمجىت، پەقەتلا قۇشلارنىڭ چۈشەكىگەندەك ئۇزۇپ ـ ئۇزۇپ سايراشلىرى ياكى ئۇركۈپ قانات قېقىشلىرى ئاڭلىنىپ قالاتتى. ئۇنىڭ پۇتلىرى ئەتراپىدا قۇرت ـ قوڭغۇزلار تىنماي ئۆمىلەپ يۇرۇشەتتى. پاقىلار ئارقا پۇتىنى ئۇزۇن سوزۇپ ئۇياقتىن ـ بۇياققا سەكرىشەتتى. ئۇ، بېشىنى كۆتۈرۈپ تىترەپ

تۇرغان ئايغا يەنە بىر قېتىم قارىغىنىدا، قەلبىنى سېغىنىش ۋە ھەسرەت ئوتى چۈلغۇالىدى. ئۇ، ھەمراھلىرى بىلەن گۈلخان تۇۋىدە تۇنگەن كېچىلەردە، ئۇزاق سەپەرلەردە، ھەتتا دۇشمەن ئوستىگە ئاتلىنىش ئالدىدا ئاشۇ ئايغا تەلمۇرەتتى. ئۇنىڭدىن مەختۇمسۇلانىڭ ئەگمە قاشلىرىنى كۆرگەندەك بولۇپ، ۋۇجۇدى كۈچ ـ قۇۋۋەتكە تولاتتى. بۇنىڭدىن كېيىن ... مەختۇمسۇلا باشقا بىرىنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ كېتىدۇ. ئۇ، ئەمدى ئۇنى كۆرەلمەيدۇ. ھەتتا ئويلاشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايدۇ. ئەجەبا، ئۇ بۇنىڭغا تاقەت قىلىپ تۇرۇشى كېرەكمۇ؟ ئۇ مەختۇمسۇلانى ئەمدى راستىنىلا قايتا قولغا كەلتۈرەلمەسمۇ؟

كەنجىتاي ئازابتىن يارىلانغان يىرتقۇچتەك ئىڭراپ، بېشىنى ئالىقانلىرىنىڭ ئارىسىغا ئالدى. شۇ ھالەتتە قەلبىدىكى ھەسرەتلىرىگە بويۇن ئېگىپ خېلى ئۇزاق ئولتۇردى. بىر چاغدا ئۇ تۇيۇقسىز ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. قولىنى قۇلىقىنىڭ كەينىگە تۇتۇپ، ئەتراپنى تىڭشىدى. ئۇنىڭ قۇلاقلىرى، ياق، قۇلاقلىرى ئەمەس، نامەلۇم بىر سەزگۈسى غەيرىي بىر ئاۋازنى ئاڭلىغاندەك بولدى. ئورمانلارنىڭ بوغۇق شاۋقۇنىغا، ناھايىتى نۇرغۇن ئادەمنىڭ ئاياغ تىۋىشىغا ئوخشىشىدىغان بۇ ئاۋاز گويا يەرنىڭ تېگىدىن كېلىۋاتقاندەك، بىر تۇرۇپ يەر ـ جاھانىنى قاپلىسا، بىر تۇرۇپ يوقاپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. كەنجىتاي چاتقاللارنى ئارىلاپ تېزلىكتە دەريا تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى. قىرغاققا چۈشۈپ ئەپلىك بىر يەنى تاللاپ ئەتراپنى كۆزەتتى. ئەتراپ جىمجىت ئىدى، ئەمما بۇ جىمجىتلىك ئىچىگە بىر ئەنسىزلىك يوشۇرۇنغانىدى. دەريا سۈيىنىڭ شارقىرىشى، دەريا بويىدىكى ھەربىر تۈپ دەرەخ، ھەربىر كۆلەڭگە شۇ قەدەر سۈرلۈك كۆرۈنەتتى. كەنجىتاي نېرىقى قىرغاققا يەنە بىر قېتىم سىنچىلاپ قاراۋېتىپ، چۆچۈپ كەتكىنىدىن ۋارقىرىۋەتكىلى تاس قالدى.

نېرىقى قىرغاقتا بىر تۇتاش قاپقارا كۆرۈنگىنى تامامەن

دەرەخ ئەمەس ئىدى، ئۇ يەردە نۇرغۇن ئادەملەر يۈگۈرۈشۈپ يۈرەتتى، ئادەملەر يوغان - يوغان كېمىلەرنى سۈغا سۆرەپ چۈشۈرۈۋاتاتتى. ئۇ، موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ كېمىسى ئىدى. ئۇلار بۇ كېچىدە دەريادىن ئۆتۈپ نېمە قىلماقچىدۇر؟! ئۇلارنىڭ چىن تۆمۈر باتۇرنى تۇتقىلى كەلگىنى ئېنىق، ئۇنىڭ ئىشىنى ئۇلارغا مەلۇم قىلغان، بۇ زۇلۇمەت كېچىدە ئۇلارنى بۇ يەرگە باشلاپ كەلگەن لەنىتى خائىن كىمدۇ زادى؟!

كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە كەنجىتاينىڭ خىيالىدىن نۇرغۇن چىرايلا لىپ قىلىپ ئۆتتى. بىراق، ئۇ ئالدىرىغىنىدىن ھەم ھودۇققىنىدىن ئىلگىرى - كېيىنكى ئىشلارنى بىر - بىرىگە باغلاپ ئويلىنىشقا ئۈلگۈرەلمىدى، ئاخىر يول تاللاپ ئولتۇرمايلا تۆپىلىك، ئويمانلىقلارنى، ئازغانلىق چاتقاللىقلارنى ئۇچقاندەك بۆسۈپ ئۆتۈپ، ئۇدۇل چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ بېغىنىڭ تېمىغا ياماشتى.

كاپ - كاپ كۈچۈك ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىقمىدى، ئۇ ھەيران بولدى. قورۇ ئادەتتىن تاشقىرى تىنچ ئىدى، پەقەت چىن تۆمۈر باتۇر ياتىدىغان ھۈجرىنىڭ تۈڭلۈكىدىن سۇس چىراغ يورۇقى چىقىپ تۇراتتى. ئۇ، پۈتىنىڭ ئۇچىدا ئىشىك تۈۋىگە بېرىپ، ئىشىك يوچۇقىدىن ماردى. چىن تۆمۈر باتۇر ئېگىز ھەم كەڭ كات ئۈستىدە ئۆلۈكتەك ياتاتتى. ئۇنىڭ پۇت - قوللىرى قاتمۇقات ئارغامچىلار بىلەن چەمبەرچاس باغلىۋېتىلگەنىدى، ئۇنىڭ ئاياغ تەرىپىدە ئۇزۇن رومال ئارتقان موماي كۆزلىرىنى يۇمۇپ مىسران قىلىچىنى ئېتىكىگە ئېلىپ يۈكۈنۈپ ئولتۇراتتى، قولىدىكى ئۇزۇن تەسۈسىنى سىيرىغاچ، قورۇق بېسىپ ماكچايغان ئاغزىنى بىلىنەر - بىلىنمەس مىدىرلىتاتتى. ئادەتتە مېھرىبانلىق يېغىپ تۇرىدىغان چىرايىدا كۆرەڭلىك، مېيىغىدا زەھەرلىك كۈلكە قېتىپ قالغانىدى.

كەنجىتاي ئىشكنى تېپىلا ئاچتى ـ دە، قېچىشقا تەمشەلگەن مومايىنىڭ گەجگىسىدىن قامالىدى. قىلىچىنى شارتتىدە سۇغۇرۇپ:

ـــ چىن تۆمۈرنى نېمە قىلدىڭ؟ ئېيتە جەددال، ئېيتمىسىڭ هازىرلا جېنىڭنى ئالىمەن! ـــ دەپ ۋارقىرىدى.

موماي دەسلەپتە زورۇقۇپ كۈلۈپ، كەنجىتاينى ئالدىماقچى بولدى، كېيىن ئۆزىنى كەنجىتاينىڭ ئايىغى ئاستىغا ئېتىپ، ناخشا ئېيتقاندەك ئاۋازدا يىغلاشقا، يالۋۇرۇشقا باشلىدى:

ـــ مەن بىر ئاجىز تۇل خوتۇن ئىكەنمەن، قانداق قىلاي، لەنىتى بەگزادىلەر مېنى مەجبۇرلىدى، ئۇردى، قىينىدى، ئۆيۈمگە ئوت قويۇپ، كۈلۈمنى توزۇتتى...

ـــ ئېيتە، چىن تۆمۈرنى نېمە قىلدىڭ؟

ـــ دورا بىھوش بەردىم، هازىرلا هوشىغا كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ شاهزادىسىمۇ هازىر يېتىپ كېلىدۇ، گۈزەل مەختۇمسۇلا ئۇنىڭ بولىدۇ...

ـــ نېمە؟! هە... ئەسلىدە سەن ئىكەنسەن ـ دە، بۇ شۇم ئويۇنىنى ئويناۋاتقان! مانا ئەمىسە، مۇناپىقلىقىڭغا توي، ئارمىنىڭغا يەت، ماڭە بوۋىيىڭنىڭ قېشىغا بار!

كەنجىتاي قىلىچىنى غەزەپ بىلەن شىلتىدى. مومايىنىڭ بېشى بىر بۇلۇڭغا دومىلاپ كەتتى، ئۇنىڭ بىر تۇتام چېچى خۇددى كونا مازدەك بېشىغا چاپلىشىپ تۇراتتى.

ـــ ئاھ، كەنجىتاي...

بايىدىن بېرى هەممىنى كۆرۈپ، ئاڭلاپ تۇرغان مەختۇمسۇلا ئۆزىنى يىگىتىنىڭ قۇچىقىغا ئاتتى. ئۇزاقتىن بۇيان بىر ـ بىرىگە تەشنا بولغان، بىر ـ بىرىنىڭ دەردىدە يەتكۈچە ئازاب تارتقان، پۇچۇلانغان ئىككى ۋۇجۇد ئۆزلىرىدىن باشقا هەممىنى ئۇنتۇپ بىر جان، بىر تەن بولۇپ كەتتى. خۇددى بايا‌ۋاندا ئاچلىق، تەشنالىقتىن ئۆلەر هالغا كېلىپ قالغاندا، شېرىن ـ

شەربەت بۇلاق سۈيىگە ئېرىشكەندەك جانلىنىپ، قىن ـ قىنىغا سىغماي قېلىشتى. ئەمدى ئۇلارنى ئۆلۈمدىن باشقا ھېچ نەرسە ئايرىۋېتەلمەيتتى.

بىراق، بۇ شېرىن دەملەر بەك قىسقا بولدى. مۇدھىش دۈشمەن ئۇلارنى قورشاپ كەلمەكتە ئىدى.

*　　*　　*

ئۇلار ئۆزگىنىڭ ئەتراپىغا تاش دۆۋىلەپ پاناھ ياساپ، قوراللارنى جاي ـ جايىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ تەييار بولدى. ئۇنىڭغىچە مۇڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئەسكەرلىرىمۇ كەلكۈندەك دەۋرەپ كەلگىنىچە ئۆينى 200 چامدامچە نېرىدىن مۇھاسىرىگە ئالدى. ئۇزاق ئۆتمەي ئۇلارنىڭ ئالدى تەرىپىدىكى توپىدىن بەش ـ ئالتە ئادەم ئاجراپ چىقىپ، ئېھتىيات بىلەن ئىشىك تەرەپكە قاراپ كەلدى. ئۇلار دەل يېرىم يولغا كەلگەندە، چىن تۆمۇر بىلەن كەنجىتاي ئۇلارنى بىر ـ بىرلەپ يەر چىشلەتتى.

دۈشمەن توپى ئەھۋالنى چۈشىنىپ بىر پەس جىمىپ قالدى. قاريغاندا، ئۇلارنىڭ كاتتىلىرى مەسلىھەتنى باشقىدىن پىشۇرۇۋاتقاندەك قىلاتتى.

دۈشمەن ئەمدى ئۇچ تەرەپتىن قورشاپ كېلىشكە باشلىدى. ئۇچى ئۇچ تەرەپتىن دۈشمەننى توستى. ئۆزگىنە دۈشمەننىڭ يا ئوقلىرى قار ئۈچقۇنلىرىدەك چۈشەتتى، ئۇلار يا ئوقلىرىنى تېرىۋېلىپ يەنە دۈشمەنگە قارىتىپ ئاتاتتى.

كەنجىتاي سۈمبۈل چاچلىرىنى تۇماقنىڭ ئىچىگە تىقىپ، بېلىنى باغلاپ يىگىتلەردەك چەبدەسلىك بىلەن ئوق ئۇزۇۋاتقان مەختۇمسۇلاغا سۆيۈنۈش ۋە ئەندىشە ئىچىدە قارايتتى. ئۇنىڭغا ئوق تېگىپ كېتەرمىكىن دەپ يۈرىكى سۇ بولاتتى. شۇ تاپتا ئۇ چىن يۈرىكىدىن سۆيگەن قىزى ئۈچۈن زور يانغىنا ئايلىنىپ،

ياۋ ئەسكەرلىرىنى كۆيدۈرۈپ كۈلگە ئايلاندۇرۇۋېتىشنى، قەھرىلىك ئوق بولۇپ، ھەربىر ياۋ ئەسكىرىنىڭ يۈرىكىگە قادىلىشنى، بارلىقى، قىممەتلىك ھاياتى بەدىلىگە ئۇنى ھمايە قىلىشنى چىن يۈرىكىدىن ئارزۇ قىلاتتى.

ئۇچ پالۋان ئۇچ تەرەپتىن زەربە بېرىپ دۈشمەننى يۈرەكلىك ھۇجۇمغا ئۆتەلمەس قىلىپ قويىدى، بىراق تاڭ ئاتقاندا ئۇلار ئۆگزىدە ھېچقانچە ئادەم يوقلۇقىنى بەربىر بىلىۋالاتتى. شۇڭا، پەيتنى چاڭ تۇتۇپ مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىقىپ كېتىشكە توغرا كېلەتتى. چىن تۆمۈر باتۇر سىڭلىسى بىلەن كەنجىتاينى تاڭ قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ، قورشاۋنى بۆسۈپ چىقىپ كېتىشكە ئۈندىدى، ئۇلارغا ۋارقىرىدى، كايىدى، ئەمما ئۇلار ئۇنىمىدى. كەنجىتايمۇ: «ئاكا ـ سىڭىل ئىككىلار بىللە چىقىپ كېتىڭلار، مەن سىلەرنى ھمايە قىلىمەن» دېدى، ھېچقايسىسى بىر ـ بىرىگە گەپ ئۆتكۈزەلمەي يىغلىغۇدەك بولۇشتى. ئاخىر «ئۆلسەك بىللە ئۆلىمىز، ھايات قالساق بىللە ياشايمىز» دېگەن قارارغا كېلىشتى.

شەرق ئاستا ـ ئاستا ئاقىرىشقا باشلىدى. بۇ ئاجايىپ ئۇزۇن كېچە بولدى، قىسقىغىنا مۇشۇ بىر كېچىگە مۇھەببەت ۋە ئۆلۈم، جۇدالىق ۋە ۋىسال، رەزىللىك ۋە مەرد ـ مەردانىلىكنىڭ ئاجايىپ تەسىرلىك كۆرۈنۈشلىرى يىغىنچاقلانغاندى.

دۈشمەن ھۇجۇمنى كۈچەيتتى. ئۇچەيلەن يامغۇردەك يېغىۋاتقان ئوقلار ئىچىدە پەم ـ پاراسەت ۋە چەبدەسلىك بىلەن دۈشمەننىڭ ھۇجۇمىنى قايتۇرۇپ تۇردى. ئەمما، ھەر نېمە قىلغان بىلەن ئۇلار ئۈچلا ئادەم، ئەتراپىنى قورشاپ كېلىۋاتقىنى ھەددى ـ ھېسابسىز دۈشمەن ئىدى. ئۇلار ئۆينىڭ ئەتراپىغا قەدەمىۋقەدەم شىپقاپ كېلىشتى. كەنجىتاي قولىغا قىلىچىنى ئېلىپ، چوڭ ئىشىكنى بۇزۇپ ھويلىغا بۆسۈپ كىرمەكچى بولغان دۈشمەننىڭ ئالدىنى توسماقچى بولدى، بىراق ئۇلگۈرەلمىدى، ئىشىكنىڭ

يېنىغا بارغۇچە بىر توپ دۇشمەن ھويلىغا بېسىپ كىردى. ئىشكنىڭ تۈۋىدە بىر پەس قىر - چاپ بولدى. كەنجىتاي بىر مۇنچە دۇشمەننى جېنىدىن جۇدا قىلدى، بىراق ئۇ، تېخىمۇ كۆپ دۇشمەننىڭ قورشاۋىدا قالدى. ئېگىز بويلۇق بىر ئەسكەر كەنجىتايغا ئارقا تەرەپتىن قىلىچ ئۇرۇپ، ئۇنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلدى. ياش ھەم كۆچلۈك ۋۇجۇد ئۆلۈمگە، جۇدالىققا رازى بولمىغاندەك قاتتىق - قاتتىق سىلكىندى. ئۇنىڭ چىرايلىق كۆزلىرى ئارزۇ - ئارمان بىلەن ئوچۇق پېتى قالدى.

مەختۇمسۇلانىڭ كۆز يېشى يامغۇردەك قۇيۇلدى، چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ غەزەپ ۋە ئۆچمەنلىكتىن تاشتەك قاتقان يۈرىكى تىترىدى، كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش تۆكۈلدى. بىراق، ئۇلارنىڭ قايغۇرۇپ ئولتۇرۇشقا ۋاقتى يوق ئىدى، ھەر ئىككىسى ئۆلۈمنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ قويغان، ئەڭ ئاخىرقى پەيتتە قوللىرىدىكى قىلىچ بىلەن ئۆلۈشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. لېكىن، ئۇنىڭغىچە ئۇلار تېخى خېلى كۆپ دۇشمەننى يەر چىشلىتىدۇ، بىر كەنجىتاي ئۇچۇن ئونلاپ دۇشمەننىڭ جېنىنى ئالىدۇ.

شۇ پەيتتە كۈتۈلمىگەن بىر ئىش يۈز بەردى . پۈتۈن بەدىنى كۈمۈشتەك ئاپپاق، بويىنى ئۇزۇن، پۇتلىرى ئىنچىكە، خۇددى رىۋايەتلەردىكىدەك ئېۋەنسىز، چىرايلىق بىر ئارغىماق ئۇدۇل كەلگەنلىكى دۇشمەننى تېپىپ، چەيلەپ، ياڭراق ئاۋازدا كىشنەپ، جەڭ مەيدانىنى زىلزىلىگە سالدى. نۇرغۇن كىشىلەر ئاتنىڭ سۇر - ھەيۋىتىگە، گۈزەللىكىگە ھاڭ - تاڭ بولۇپ، قېتىپ قېلىشتى، يەنە بەزىلىرى ئۇنى تۇتۇۋالماقچى بولۇپ ئارقىسىدىن يۈگۈرۈشتى. پۈتۈن سەپ پاراكەندىچىلىك ئىچىدە قالدى. ھوشىنى بالدۇرراق يىغىۋالغانلىرى ئاتقا قارىتىپ ئوق ئۇزۇشتى. ئات يامغۇردەك ئوق ئىچىدە ئۇزۇن، ئىنچىكە بولۇپ سوزۇلۇپ، ئاپپاق يالىلىرىنى لەپىلدىتىپ چاپقىنىچە بىر پەستىلا كۆزدىن

غايىب بولدى.

دۇشمەن ئۆزىنى رۇسلاپ يەنمۇ قىستاپ كەلدى. چىن تۆمۇر باتۇر ئۆگزىگە دۆۋىلەنگەن يوغان - يوغان تاشلارنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ، دۇشمەن توپىغا ئېتىشقا باشلىدى، ھەربىر تاش چۇشكەندە ئۇچ - تۆت دۇشمەن يېقىلاتتى، يۈز - كۆزى قانغا مىلىنىپ، قىيا - چىيا كۆتۈرۈلەتتى، قالغانلىرى پىتىراپ قاچاتتى. مەختۇمسۇلا ئاخىرقى بىر تال ئوقى بىلەن كەنجىتاينى چېپىپ تاشلىغان ئېگىز بوي، قىزىل يۈزلۈك دۇشمەننى ئۆلتۈردى ۋە ئوقيانى تاشلاپ ئۆگزىگە يامىشىشقا باشلىغان دۇشمەننى چېپىشقا باشلىدى. ئاكا - سىڭىل:

— كېلە قېنى، كېلىشە! — دەپ ۋارقىرىشىپ، چەبدەسلىك بىلەن قىلىچ ئويناتىپ دۇشمەنلەرنى كەينى - كەينىدىن يېقىتىۋەردى. ئۆگزىنىڭ تۈۋى جەسەت بىلەن توشتى. شۇ پەيتتە چىن تۆمۇر باتۇرنىڭ كۆزىگە قاراپ كۈلۈمسىرەپ تۇرغان دادىسى ۋە ئاكىلىرى كۆرۈنگەندەك بولدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدى تېخىمۇ كۈچكە تولدى.

— سىڭلىم، دادام بىلەن ئاكىلىرىمنىڭ روھى بىزگە مەدەت بېرىۋاتىدۇ، روھىڭنى چۈشۈرمە، بىز ھەرگىز ئەسىرگە چۈشۈپ قالمايمىز! — دەپ ۋارقىرايتتى چىن تۆمۇر باتۇر.

— ياق ئاكا، مەن روھىمنى چۈشۈرمىدىم، مەن سەن بىلەن بىللە جەڭ قىلالىغىنىمدىن خۇش، — دەپ جاۋاب بېرەتتى مەختۇمسۇلا.

دۇشمەنلەرئۆينىڭ ئەتراپىغا قۇرۇق ئوتۇن، شاخ - شۇمبىلارنى دۆۋىلەپ ئوت قويۇۋەتتى. ئوت ھەش - پەش دېگۈچە تۇتىشىپ، ئاسمان - پەلەك بولۇپ كۆيۈشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ ئاتا مىراس ئۆي - جايى، نەقىشلىك پېشايۋانلار، ئاتخانا، يوغان - يوغان لىم ياغاچلار، ئېغىللار چاراسلاپ كۆيۈپ، كۈلگە ئايلانماقتا ئىدى. ئاكا بىلەن سىڭىل قىلىچلىرىنى مەھكەم تۇتۇپ،

ئۆگزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر - بىرىگە يۆلىنىپ تۇردى. ئۇلار بىلەن تۇغۇلغان، بىللە ئۆلۈشى كېرەك ئىدى. پەستە موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئەسكەرلىرى بىر نەرسىلەرنى دەپ توختىماي ۋارقىرىشاتتى.

ئۆگزىگە بىر توپ دۇشمەن باستۇرۇپ چىقتى. ئوت يالقۇنى، ئىس - تۈتەك ئىچىدە قۇچاقلاشما جەڭ باشلاندى. ئادەملەر بىر - بىرىنى پەرق ئېتەلمەي قارىقويۇق پوملاقلىشىپ كەتتى، بەزىلىرى كىيىملىرىگە ئوت تۇتىشىپ، بەدەنلىرى كۆيۈشكە باشلىغاندا ئېچىنىشلىق ئاۋازدا ۋارقىراپ، يۇمىلاپ كېتىشەتتى. چىن تۆمۇر باتۇر ئۆزىگە يوپۇرۇلۇپ كەلگەن دۇشمەن بىلەن ئېلىشىۋاتقاندا، زەربەردەس بىر موڭغۇل مەختۇمسۇلانى دەس كۆتۈرگىنىچە ئوت ئىچىدىن ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئۇ، كۆيۈۋاتقان ئۆيدىن ئىككى قەدەم يىراقلاشماي تۇرۇپ، ئۆي غاراسلاپ ئۆرۈلدى. ئوت يالقۇنى ۋە ئىس - تۈتەك كۆككە ئۆرلىدى. چاڭ - توزان بېسىلغاندا، ئىلگىرىكى ھەيۋەتلىك ئۆيلەرنىڭ ئورنىدا توپا - كېسەك دۆۋىسى ۋە ئۇنىڭ ئارىسىدا داردىيىپ، قاپقارا ئىس چىقىرىپ تۇتەپ كۆيۈۋاتقان ياغاچلارلا قالغانىدى.

موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئەسكەرلىرى جەسەتلىرىنى تېزلىكتە يىغىشتۇرۇپ، كەلگەن يوللىرى بىلەن قايتىشتى. ئۇلار كۆزدىن يىتەر - يىتمەي، ئاسماننى قارا بۇلۇت قاپلاپ شارقىراپ يامغۇر قۇيۇۋەتتى.

ئاخشىمى مەھەللىگە بىر توپ ئاتلىق يىگىت كىرىپ كەلدى. ئۇلار كەنجىتاينى دەپنە قىلىشتى، ئەمما ھەرقانچە ئاختۇرۇپمۇ چىن تۆمۇر باتۇرنىڭ جەسىتىنى ھېچ يەردىن تاپالمىدى. شۇ پەيتتە چىن تۆمۇر باتۇرنىڭ ئارغىمىقى پەيدا بولدى. ئۇ چۈلۈۋۈرنى ساڭگىلىتىپ، ئەتراپتا بىر دەم ئايلىنىپ يۈردى. كېيىن ئۆي ئورنىدىن بەش - ئالتە قەدەم يىراقلىقتىكى ئۇستىنى ئوت - چۆپ قاپلاپ كەتكەن بىر ئازگالغا قاراپ

تېپىچەكلەپ، پۇشقۇرۇشقا باشلىدى. ئاتنىڭ ھەربىتى كۆزىتىپ تۇرغان كىشىلەر دەرھال يۈگۈرۈپ كېلىپ، ئازگالنى ئاختۇرۇشتى.چىن تۆمۈر باتۇر راستىنلا شۇ يەردە ياتاتتى. ئۇ تېخى ھايات ئىدى. بىراق، ئۇنىڭ كۆزلىرى يورۇق دۇنيانى كۆرۈشتىن مەھرۇم قالغانىدى.

*　　*　　*

قاتمۇقات قارىغايلىق تاغلارنىڭ باغرىدىكى كەڭرى كەتكەن ياپيېشىل تۈزلەڭلىككە موڭغۇل خانىنىڭ قارارگاھى جايلاشقانىدى. قارارگاھنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئىشىكى جەنۇب تەرەپكە قاراپ تۇرىدىغان، سىرتىغا قارا قوڭۇر يوللۇق شىر تېرىسى يېپىلغان چېدىر دەل خانىنىڭ چېدىرى بولۇپ، ئۇنىڭ ئاپپاق بۇلغۇن تېرىسى بىلەن ئەستەرلەنگەن ئىچ تەرىپىنى نەقىشلىك ئۇچ تۇۋرۇك كۆتۈرۈپ تۇراتتى. چېدىرنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى پەردە تارتىلغان كىچىك ئىشىكتىن شەكلى ۋە قۇرۇلۇشى ئونىڭغا ئوخشىشىپ كېتىدىغان، ئەمما ئۇنىڭدىنمۇ چوڭراق يەنە بىر چېدىرغا چىققىلى بولاتتى. ئۇ، خانىنىڭ قوبۇلخانىسى شۇنداقلا ھەر خىل زىياپەت، كېڭەشلەرنى ئۆتكۈزىدىغان زالى ئىدى. چېدىرنىڭ ئالدىدا توقماق تۇتقان ئىككى قاراۋۇل كۆزەتتە تۇراتتى. خان چېدىرنىڭ قارشىسىغا خان چېدىرىغا ئوخشاشلا ھەشەمەتلىك، ئەمما سىرتىغا تەڭگە گۈللۈك يولۋاس تېرىسى، ئىچىگە قارا بۇلغۇن تېرىسى تۇتۇلغان يەنە بىر چېدىر ــ شاھزادىنىڭ چېدىرى جايلاشقان. خان بىلەن شاھزادىنىڭ چېدىرىنىڭ ئارقىسىغا خانىكە (خانىكە ــ خانىنىڭ چوڭ ئايالى.)، بېكەچ (بېكەچ ــ خانىنىڭ باشقا ئاياللىرى ۋە شاھزادىنىڭ ئاياللىرى.) لەرنىڭ چېدىرلىرى قاتار ـ قاتار ئورۇنلاشقان بولۇپ، بۇ چېدىرلارمۇ ھەشەمەتتە ئالدىنقى

چېدىرلاردىن قېلىشمايتتى. سىرتىغا ۋە ئىچى تەرىپىگە ئېسىل مويلار تۇتۇلغان، تۇۋرۇكلىرىگە نەپىس ھەم كۆركەم نەقىشلەر ئويۇلغان بولۇپ، چېدىرنىڭ ئارغامچىلىرىمۇ مەشۇتتىن ئىدى.

ئايالارنىڭ چېدىرلىرىنىڭ ئىچىمۇ ئالاھىدە سەرەمجانلاشتۇرۇلغان بولۇپ، تا ئىشىك تۇۋۈگىچە قېلىن كىگىز، يىلپىز ياكى يولۋاس تېرىسى، تۆرگە كىمخاب پەردىلەر سېلىنغانىدى. بۇلۇڭدىكى زەرلىك شايى چىمىلدىق ئىچىدىكى شاھانە كارىۋاتقا سېرىق تاۋاردىن تىكىلگەن قېلىن يوتقان - كۆرپىلەر تىزىلغانىدى.

ئاق روملىنى چېكىلەپ چىگىۋالغان مەختۇمسۇلا چىمىلدىق ئىچىدىكى كارىۋاتتا كۆزلىرىنى چېدىرنىڭ تورۇسىغا تىككىنىچە خىيال سۈرۈپ ياتاتتى. ئۇ بۇنىڭدىن ئىككى يىل ئىلگىرىكىگە قارىغاندا سەل جۇدىگەن، تاتىرىپ قالغان بولسىمۇ، يەنىلا تەڭداشسىز گۈزەل ئىدى. ئەكسىچە، تاتىراڭغۇلۇق ئۇنىڭغا بىر خىل لاتاپەت بەخش ئېتىپ، كۆزلىرىنى تېخىمۇ يوغان، كىرپىكلىرىنى تېخىمۇ ئۇزۇن، قاڭشىرىنى تېخىمۇ تىك ۋە سىپتە كۆرسىتەتتى. چوڭقۇر بىر ھەسرەت، زادىلا يوقالمايدىغان، ئىچ - ئىچىدىن ئۇرغۇپ تۇرىدىغان بىر خىل غەمكىنلىك ئۇنىڭ ئاشۇ قىياپىتىگە كېچە - كۈندۈز ھەمراھ ئىدى. ئىككى يىلدىن بېرى ئۇ بىر قېتىممۇ كۈلۈپ باقمىدى، ئۆزلۇكىدىن يېسىنىپ، پەرداز قىلىپ، ھەسەن - ھۈسەندەك تاۋلىنىپ تۇرىدىغان چاچلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ تاراپمۇ باقمىدى.

ئۇ ئاشۇ كۈنلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرسىلا ئۆلۈمنى ئويلايتتى. ئاشۇ كۈنى سەھەردە ئۇ ھوشىغا كېلىپ، ئۆزىنىڭ قەپەسكە ئوخشىشىدىغان مۆڭگۈل بېگىنىڭ چېدىرىدا ياتقانلىقىنى كۆردى. بېشىدا قاراپ تۇرغان قارامتۇل يايپاق يۈزلۈك، تەمبەل كەلگەن قېرى خوتۇن ئۇنىڭ كۆزىنى ئاچقىنىنى كۆرۈپ، بىر نېمىلەرنى دېگىنىچە يۈگۈرۈپ سىرتقا چىقىپ

كەتتى ۋە ھايال ئۆتمەي بىر ئەر كىشىنى باشلاپ كىردى. 30 ياشلاردىن ئاشقان بۇ ئەر كىشىنىڭ تۇرقىدىن دۆلەتمەن ئادەملەرگە خاس ھاكاۋۇرلۇق، شۇنداقلا چۆل خەلقلىرىگە خاس قوپاللىق چىقىپ تۇراتتى. ئۇ، مەختۇمسۇلاغا بىر قۇلغا، بىر ياخشى ئاتقا ياكى بىرەر ئېسىل قىلىچقا قارىغاندەك ھەۋەس بىلەن سىنچىلاپ قارىدى، خۇشاللىقىدىن قىن ـ قىنىغا سىغمای كۈلدى. قولىنى ئۇزىتىپ، مەختۇمسۇلانىڭ كۆرپە ئۈستىگە چېچىلغان چاچلىرىنى سىلىماقچى بولدى. نەدىن كەلگەن كۆچكىن، مەختۇمسۇلا چايان چاققاندەك چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئېتىلىپ بېرىپ يەردىكى داستىخان ئۈستىدە تۇرغان خەنجەرنى قولىغا ئېلىۋېلىپ، ئۇچىنى ئۆزىنىڭ يۈرىكىگە توغرىلىدى. ئۇنىڭ چوغدەك يانغان كۆزلىرى ئاكىسى بىلەن كەنجىتايىنى ئۆلتۈرگەن دۈشمەنلىرىنىڭ كۆزىگە غەزەپلىك تىكىلگەنىدى. كۈچلۈك غەزەپ ۋە ھاياجاندىن كۆكرىكى بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر چۈشۈپ تۇراتتى. موڭغۇل خوتۇن بىلەن ئەر كىشى ھودۇقۇپ قالدى. شۇ چاغدا سىرتتىن كىرگەن بىر قاراۋۇل ئارقا تەرەپتىن كېلىپلا ئۇنىڭ قوللىرىنى تۇتۇۋالمىغان بولسا...

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ يېنىدىن كېچە ـ كۈندۈز ئادەم ئايرىلمايدىغان، يېنىغا قايچا ـ پىچاقتەك نەرسىلەرنى يېقىن يولاتمايدىغان بولۇشتى. كۆپ ئۆتمەي شاھزادە كاتتا توي مۇراسىمى ئۆتكۈزۈپ، مەختۇمسۇلانى نىكاھىغا ئالدى. مەختۇمسۇلا ھاياتىدا تۇنجى قېتىم دۈشمىنىنى كېچە ـ كۈندۈز ئۆزىگە مەپتۇن قىلىدىغان گۈزەل چىرايىدىن، دۈشمىنىگە ھۈزۈر بەخش ئېيتىدىغان تېنىدىن يىرگەندى. ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ چىرايلىق كۆزلىرىنى ئويۇۋالغۇسى، ناپاك تېنىنى قىيما ـ چىيما قىلىۋەتكۈسى كەلدى. ئۇ، پەقەت ئۆلۈمنىلا ئويلايتتى. كۆزلىرىنى چىڭ يۇمۇپ غىزامۇ يېمەي، سۇمۇ ئىچمەي

يېتىۋالدى. ئۇنى ئالداپ بېقىشتى، قورقۇتۇپ بېقىشتى، يېمەكلىكنى ئاغزىغا زورلاپ تىقىپ بېقىشتى...

بىر كۈنى ئۇ يېقىملىق بىر ئاۋازنى ئاڭلاپ كۆزىنى ئاچتى، ئۇنىڭ يېنىدا ھەر كۈندىكى موڭغۇل خوتۇن ئەمەس، 15 ـ 14 ياشلاردىكى چىرايلىق بىر قىز بالا تۇراتتى. ئۇلار ئايشە ئىسىملىك بۇ قىزنى مەختۇمسۇلاغا دېدەكلىككە سېتىۋېلىپ ئېلىپ كېلىشكەنىدى. ئۇنىڭ ئاۋازى، گەپلىرى مەختۇمسۇلاغا خۇددى ناخشىدەك چىرايلىق ئاڭلاندى. مەختۇمسۇلانىڭ كۆزلىرىدىن تارامالاپ ياش تۆكۈلدى.

ـــ مەختۇمسۇلا ئاچا، غىزا يەڭ، ئۆزىڭىزنى ئايالڭ، ئاكىڭىز چىن تۆمۈر باتۇر سىزنى دەپ ياشاۋاتىدۇ، ئەگەر سىز ئۆلۈپ كەتسىڭىز چىن تۆمۈر باتۇر قانداق قىلىدۇ؟

ـــ نېمە دېدىڭ؟ يەنە بىر دېگىنە! ـــ مەختۇمسۇلا قۇلاقلىرىغا ئىشەنمەي ئۇنىڭغا مەھكەم ئېسىلدى. ئايشە بايىقى سۆزىنى يەنە بىر تەكرارلىدى ۋە ئۇنىڭغا چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ ھايات قالغانلىقىنى، ئۇنىڭ ئارغىماق ئېتى بىلەن كاپ ـ كاپ كۈچۈكىنىڭمۇ ھايات ئىكەنلىكىنى، دوستلىرى ئۇنىڭغا ئىلگىرىكى ئۆيىنىڭ ئورنىغا تېخىمۇ كاتتا ئۆي سېلىپ بەرگەنلىكىنى، ئۇنىڭ ھەر كۈنى دەريا بويىدا ئولتۇرۇپ مەختۇمسۇلانىڭ يولىغا تەلمۈرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى.

بۇ خەۋەر مەختۇمسۇلاغا قايتا ھاياتلىق بەخش ئەتتى. ئۇ ئورنىدىن قوپۇپ ئولتۇردى، چېچىگى ئاتلىق موڭغۇل خوتۇنغا غىزا، چاي ئەكەلدۈرۈپ، تويغۇچە يەپ ـ ئىچتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ كېچە ـ كۈندۈز قېچىپ قۇتۇلۇشنىڭ كويىدا بولدى.

شاھزادە ئۇنىڭدىكى ئۆزگىرىشنى تەقدىرگە تەن بەرگەنلىك، دەپ چۈشىنىپ، خۇشاللىقىدىن بېشى ئاسمانغا يەتتى. مەختۇمسۇلانىڭ تەرسالىقى، باتۇرلۇقى، قارشىلىقلىرى ئۇنىڭ مەختۇمسۇلانى ئىگىلەش، بويسۇندۇرۇش ھەۋىسىنى ھەسسىلەپ

كۆچەيتىۋېتەتتى. ئۇ، مەختۇمسۇلادىن بىردەمدۇ ئايرىلمايدىغان بولۇپ كەتتى. ئۇنى قىممەتلىك جاۋاھىراتلار، ئېسىل كىيىم ـ كېچەكلەرگە كۆمۈۋەتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇش ئۈچۈن دۆلەت ئىشى، ئۆز مەسئۇلىيىتىنى ئۇنتۇدى. شاھزادىنىڭ يات خوتۇننى ئېلىشىغا ئەزەلدىن نارازى بولغان خانىكە ـ بېكەچلەر ئەمدى دەردىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي قېلىشتى. ئۇلار بىرلىشىپ خانغا ئەرز قىلىشتى. خان قاتتىق غەزەپلىنىپ، شاھزادىنى غەربكە ـــ يىراق ئەللەردىكى توپىلاڭنى باستۇرۇشقا ئەۋەتمەكچى بولدى. دەل شۇ كۈنلەردە مەختۇمسۇلانىڭ قورساق كۆتۈرگەنلىكى ئاشكارىلاندى. خانىنىڭ ئوغۇل نەۋرىسى يوق ئىدى. بۇ خەۋەر خاپىلىقنى خۇشاللىققا ئايلاندۇردى. شاھزادە ئامالسىز چوڭ خوتۇننىڭ چېدىرىغا كۆچۈپ چىقتى. مەختۇمسۇلانى بېقىش ۋە كۈتۈشكە يېڭىدىن دېدەك، قاراۋۇللار كۆپەيتىلدى.

ئۇ دەل ئەتىيازدىكى قۇرۇقچىلىق كۈنلەر ئىدى، مەختۇمسۇلانىڭ سېزىكى بەكمۇ قاتتىق بولدى. ئۇنىڭ ئەتىدىن ـ كەچكىچە كۆڭلى ئىلىشاتتى، گېلىدىن ھېچ نەرسە ئۆتمەيتتى. قەپەستەك چېدىر، ئاچچىق تېرە پۇرىقى، تۆردىكى تەكچىگە تىكلەپ قويۇلغان ئەۋلىيا ناتىگەينىڭ ۋە ئۇنىڭ بالا ـ چاقىلىرىنىڭ ھەيكىلى، شاھزادىنىڭ چىرايى.. ھەممىلا نەرسە ئۇنىڭ ئۆچلۈكىنى كەلتۈرەتتى. ئۇنىڭ چىڭ تۇرۇلگەن قوشۇملىرى زادىلا ئېچىلمايتتى، كۆزىدىن ياش قۇرۇمايتتى. شاھزادە بىلەن چېچىگى ئىش بۇنداق كېتىۋەرسە، بالىنىڭ ساغلام تۇغۇلماسلىقىدىن ئەنسىرەپ، مەختۇمسۇلانىڭ تالا ـ تۈزگە چىقىپ كۆڭلىنى ئېچىپ كېلىشىگە يول قويىدىغان بولدى. پەقەت بىرلا شەرت ـــ ئۇنىڭغا نۇرغۇن دېدەك، قاراۋۇللار ھەمراھ بولۇشى كېرەك ئىدى.

مەختۇمسۇلا تاغلارنىڭ، دۆڭلەرنىڭ نېرىسىغا، چېدىر ـ بارىگاھلار كۆرۈنمەيدىغان يەرگە بېرىپ، يۇرتىنىڭ ئاسمىنىغا

يۈزلىنىپ ئولتۇرۇشنى ياخشى كۆرەتتى. ئۇدۇل تەرەپتىن سوققان غۇر - غۇر شامال ئۇنىڭ يۈرتى تەرەپتىن ئالما چېچەكلىرىنىڭ ھىدىنى، كىشىلەر كەچلىك غىزاغا ياققان ئوتنىڭ ئىسىنى، بۇغدايلىرى تەكشى ئۇنۇپ چىققان بىنەم يەرلەرنىڭ پۇرىقىنى ئېلىپ كېلەتتى. ئۇ، كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئۇزاق ئولتۇراتتى. خىيالىدا ئۆزىنى ئۆزى تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان، دادىسىنىڭ، ئانىسىنىڭ، ئاكىلىرىنىڭ، كەنجىتاينىڭ ئىزى ساقلانغان قەدىم جايدا كۆرەتتى. ئىشىك ئالدىدىكى ئاسمان - پەلەك چىنارنى، چىنار ئالدىدا چوقچىيىپ تۇرىدىغان، ئاكىسى چىن تۆمۈرلا مىدىرلىتالايدىغان يوغان قارا تاشنى، تورۇسى ئېگىز، گۈللۈك ئويۇقلىرىغا قەدىمكى چىنە - قاچىلار تىزىلغان، گىلەم سېلىنغان خىرە يورۇق ساراي، ئۆي - ھۇجرىلارنى، تۆپىسىدە كەپتەر گۈڭۈلداپ تۇرىدىغان ئېغىل - سامانخانا، بۇلۇڭ - پۇچقاقلارنى، ئالمىلىق بېغىنى ئايلىناتتى. ئۇ، ئېسىنى بىلگەن ۋاقتىلىرىدىن تارتىپلا ئاشۇ ماكانىنىڭ شاد - خۇرام مەلىكىسى ئىدى. مېھرىبان دادىسى بىلەن پالۋان ئاكىسى ئۇنىڭ ئۈچۈن جېنىنى پىدا قىلىشقا رازى ئىدى. ئۇمۇ ئۇلار ئۈچۈن جان - دىل بىلەن كۆيۈپ - پىشاتتى. ئۆيلەرنى، ئوچاق باشلىرى، بۇلۇڭ - پۇچقاقلارنى سىيرىپ سۈپۈرەتتى، ئاش ئېتىپ، چاي قاينىتاتتى، ئارغىماق ئاتنىڭ، كاپ - كاپ كۈچۈكنىڭ، مۇشۇكلىرىنىڭ، كەپتەرلىرىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالاتتى. ئاشۇ قورۇ، ئۇنىڭدىكى ھەممە نەرسە، ھەربىر بۇلۇڭ - پۇچقاق ئۇنىڭغا شۇنچە تونۇش، شۇنچە يېقىن ئىدىكى، دادىسى بىلەن ئاكىسى قويغان نەرسىسىنى تاپالمىسا، ئۇ بىردەمدىلا تېپىپ بېرەلەيتتى.

ئاكىسى ۋە كەنجىتاي بىلەن مۆكۈشمەك ئويىنىغاندا، «ئۇخلىسا چۈشىگە كىرمەيدىغان» يەرلەرگە مۆكۈۋېلىپ، ئىككىسىنى نەچچە ئاش پىشىم ئىزدىتەتتى...

ئاشۇ ئۆينىڭ ھەممە يېرىدە كەنجىتاينىڭ يۈرىكى،

ساداقىتىنىڭ يالدامسى بار ئىدى. ئۇنىڭ قوللىرى ئەجەبمۇ خاسىيەتلىك ئىدى. ئۇ، بىرەر تال نوتىنى نەم يەرگە سانجىپ قويسا تۇتۇپ قالاتتى. ئۇنىڭ قولى تەگكەن ئالمىلار ئوخشاپ كەتكىنىدىن شېخىنى كۆتۈرەلمەي قالاتتى. ئۇ كۆچۈرۈپ بەرگەن قىزىلگۈل خۇددى دەرەختەك تۇۋلەپ، ئوتتەك لاۋۇلداپ ئېچىلىپ كېتەتتى. قىزىلگۈل پەسلىدە باغدىن كېچىچە بۇلبۇل ئاۋازى ئۇزۇلمەيتتى. ئۇ تۇزەپ بەرگەن چاق باشقىچە يەڭگىل بولۇپ كېتەتتى... چىن تۆمۈر باتۇر ئۇنى بىردەم كۆرمىسە چىدىيالمايتتى. ئۇ بىرەر كۇن كەلمەي قالسا، مەختۇمسۇلا يولىغا تولا قاراپ، ئىشىك ئالدىغا نەچچە چىقاتتى، كېچىسى كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمەيتتى.. كەنجىتاي ئارمان بىلەن كۆزلىرى ئوچۇق كەتتى. مەختۇمسۇلا ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئۆلەلمىدى، كۆزىنى ئۆز قولى بىلەن يۇمدۇرۇپ قويالمىدى، ئۇنىڭ جەسىتىنى بولسىمۇ قۇچاقلاپ يىغلىۋالالمىدى. كىچىك ۋاقىتلىرىدىن تارتىپلا ئۇنىڭ كۆڭلىگە كەنجىتايدىن باشقا ئادەم سىغقان ئەمەس ئىدى. ئۇ، كەنجىتاي بىلەن ئۆمۈرۋايەت بىللە ئۆتۈشنى، ئۇنىڭدەك قاۋۇل، ئەقىللىق ھەم چىرايلىق بالىلارنى تۇغۇپ قاتارغا قوشۇشنى ئارزۇ قىلاتتى. بىراق، ئۇنىڭ ئارزۇسى بالىلىق، ياشلىق ۋاقىتلىرى قالغان ئاشۇ قەدىم جاي بىلەن بىللە كۆيۈپ كۇلگە ئايلاندى. ئون گۇلىنىڭ بىرى ئېچىلمىغان كەنجىتاي ئەنە شۇنداق ئارماندا كەتتى، ئاكىسى چىن تۆمۈر بولسا، نۇرلۇق كۆزلىرىدىن ئايرىلدى. ئۆزى بولسا، يۇرت ـ ماكانىدىن ئايرىلىپ، نەچچە يىل بىر قازاندا قاينىتاسىمۇ قېنى قوشۇلمايدىغان قالماق شاھزادىسىگە خوتۇن بولدى. ئاھ خۇدا! شۇ تاپتا ئۇنىڭ قورسىقىدا مىدىرلاۋاتقىنى ئۇنىڭ دۇشمىنىنىڭ پۇشتى. ئۇ ئۆز تېنىدىن، ئۆز تېنىدىكى تىنىمسىز ھايات ئىگىسىدىن نەپرەتلىنەتتى. ئۇ دۇشمەنىنىڭ ئاياغ ئاستىدا چەيلىنىۋاتقان، يۇرىكى ئۆچلۇك ۋە زەردابتىن يېرىلغۇدەك بولغان

پەيتلەردە ئۇنىڭ تېنى ئۇنىڭغا خائىنلىق قىلغانىدى. شۇڭا ئۇ، ئۆز تېنىنى رەھىمسىزلەرچە قىينىدى، ئازابلىدى، كېچىلىرى قوپۇپ قولىغا چىققان نەرسە بىلەن قورسىقىغا ئۇردى، تولغاندى، سەكرىدى، نەچچە قېتىم ئايشەگە «قورسىقىمغا تەپكىن» دەپ بۇيرۇدى، يېلىنىدى، تىللىدى. ئايشە قورقۇپ ئۇنىماي تۇرۇۋالدى. بىر كېچىسى ئۇ ئۆز ـ ئۆزىنى ئازابلاۋاتقاندا، ئاغرىقىغا چىدىماي ئىڭراپ سالدى. شۇنىڭدىن كېيىن چېچىگى ئۇنىڭ بېشىدا ئۆرە ئولتۇرىدىغان بولدى. قورسىقىدىكى «هازارۇل» مۇ ئۇنىڭ بىلەن تەرسالارچە ئېلىشتى، بارغانسېرى كۈچلىنىپ، ئۇنىڭ قورساقلىرىغا توختىماي تېپىدىغان بولدى. ئۇنىڭ قورسىقى كۆندىن ـ كۈنگە يوغىنىدى. شاھزادە ئۇنى كۈندە بىر قېتىم يوقلاپ كېلەتتى. ئۇنىڭ چىرايىغا سەپسېلىپ، چېچىگىدىن ئىشتىھاسىنى، قانداق غىزا يەۋاتقانلىقىنى سورايتتى. ئۇنىڭغا بىر نېمىلەرنى دەپ تاپىلايتتى. كېيىن يوتقىنىنى قايرىپ مەختۇمسۇلانىڭ قورسىقىنى سىلايتتى، قورسىقىغا قۇلىقىنى يېقىپ تىڭشايتتى. «هازارۇل» نىڭ تېپىچەكلەشلىرىنى سەزگەندەك بولسا، خۇشاللىقىدىن قاقاقلاپ كۈلەتتى، كۆرەڭلىك بىلەن ئەتراپىدىكىلەرگە:

ــ پاھ، بۇنىڭ تېپىشلىرىنى! چىڭگىزنىڭ ئەۋلادى مانا مۇشۇنداق كۈچلۈك بولىدۇ، قارىغاندا بۇ ئوغۇل ئوخشايدۇ! ــ دەيتتى.

مەختۇمسۇلا قورقۇنچ ۋە نەپرەت ئارىلاشقان چۈشىنىكسىز ۋەھىمە ئىچىدە ۋۇجۇدىدىكى هاياتلىقنىڭ دۇنياغا كېلىشىنى كۈتەتتى.

ئۇ كۈن ئاخىر يېتىپ كەلدى. نامازشام بىلەن تەڭ مەختۇمسۇلانىڭ قورسىقى ئاغرىشقا باشلىدى. نەچچە كۈندىن بۇيان مەختۇمسۇلاغا سەپسېلىپ كېلىۋاتقان چېچىگى مەختۇمسۇلانىڭ چىرايىغا قاراپ بىردىنلا ئالدىراپ قالدى.

ئايشەنى ۋە باشقا دېدەكلەرنى بۇيرۇپ ئىسسىق سۇ، پاكىز لاتا تەييارلاتتى، چېدىرنىڭ ئىشىكىنى مەھكەم يېپىپ، ئەر كىشىلەر ۋە يات ئادەملەرنىڭ كىرىشىنى توستى. ئارقىدىن تاختا پەردىكى ئەۋلىيا ناتىگەينىڭ ۋە بالا ـ چاقىلىرىنىڭ ھەيكىلىنىڭ ئىككى تەرىپىگە بىردىن شام يېقىپ قويۇپ، ئىككى قولىنى جۇپلىگىنىچە يەردە دۇم يېتىپ، ئۇزاق دۇرۇت ئوقۇدى، كەينى ـ كەينىدىن يەرگىچە ئېگىلىپ تەزىم قىلدى. ئۇنىڭ لاپ ـ لاپ يېنىپ تۇرغان شام يورۇقىدا مىس رەڭ تۇسكە كىرگەن، ئىخلاس ۋە ھاياجان تەپچىپ تۇرغان چىرايى ناتىگەينىڭ يېنىدىكى سۇرلۇك ئىلاھە ھەيكىلىگە ئوخشىشىپ قالغانىدى.

يېرىم كېچىدە مەختۇمسۇلانىڭ تولغىقى كۈچەيدى. گويا كىمدۇر بىرى ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن ئىچ ـ باغرىنى قىزىق ياغدا داغلاۋاتقاندەك، ئۇستىخانلىرىنى غاراسلىتىپ پارچىلاۋاتقاندەك قىلاتتى. ئۇ چىدىغۇسىز، توسۇۋالغۇسىز دەھشەتلىك ئاغرىق دەستىدىن چېپ ـ چېپ تەرلەپ تولغىناتتى، ئىڭرايتتى، بوغۇلاتتى، ئۆزىنى ھەر يانغا تاشلايتتى. پۇت ـ قوللىرىنى مەھكەم تۇتۇۋالغان خوتۇنلار ئۇنىڭغا: «ئىنجىقلا!»، «ئۆزۈڭنى چىڭ تۇت» دېيىشەتتى. ھەر قېتىم ئاغرىق ئەۋجىگە چىققاندا تەگسىز ئازابلىق بىر قاراڭغۇلۇققا چۈشۈپ كېتىۋاتقاندەك بىھوشلىنىپ، كۆزلىرى پىيالىدەك ئالىيىپ، نەپىسى توختاپ قالاي دېگەندە ئىچىدە: «ئاھ، ئەمدى ئۆلىدىغان بولدۇم» دەپ خۇشاللىناتتى، ئۆلۈمنىڭ قوللىرىغا مەھكەم ئېسىلماقچى بولاتتى، بىراق ھەر قېتىم ئۆلۈم ئۇنىڭدىن يىراقلاپ كېتەتتى. ئۇ يەنە دوزاخ ئوتىدا كۆيۈپ تولغىنىشقا باشلايتتى.

ئۇ ساق بىر كېچە تولغاق ئازابىنى تارتتى. چارچاپ، قىينىلىپ تامامەن ھالدىن كېتەي دېگەندە قوزغالغان يەنە بىر قېتىملىق تولغاقتىن ئۇنىڭ بەدىنى كىرىشىپ قالغاندەك بولدى. ئۇ، بەدىنىنىڭ «چىرىس» قىلىپ يېرىلىشقا باشلىغانلىقىنى

سەزدى ۋە جان تالىشۋاتقاندەك قاتتىق چىرقىراپ جىمىپ كەتتى. دەل شۇ پەيتتە بوۋاق بالىنىڭ يىغلىغان ئاۋازى چېدىرنى بىر ئالدى. ئۇ، بىھوشلۇق ئىچىدە خوتۇنلارنىڭ: «ئوغۇل ئىكەن، ئوغۇل!»، «شاھزادىگە خەۋەر قىلايلى» دېيىشكىنىنى ئاڭلىدى. ھەممەيلەن ئەمدىلا: «ئۇھ» دېيىشكەندە، مەختۇمسۇلا يەنە بىر قېتىم دەھشەتلىك ئاۋازدا چىرقىرىدى، چېچىگى يۇگۇرۇپ كېلىپ، مەختۇمسۇلانىڭ ئايىغىدا بىر دەم ئاۋارە بولغاندىن كېيىن، خۇش بولغىنىنى ياكى ئەندىشە قىلغىنىنى بىلگىلى بولمايدىغان ئاۋازدا:

— ئوھوي، قوشكېزەك ئىكەن! — دەپ توۋلىدى. مەختۇمسۇلا ھوشىدىن كەتتى.

* * *

مەختۇمسۇلا ئوخشاش يۆگەككە يۆگىلىپ، ئىككى تەرىپىدە ياتقان بىر جۈپ بوۋاقنا ھېلىدىن ـ ھېلىغا تىكىلىپ قاراپ كېتەتتى.

قىزىق ئىش، ئۇ بالىلارنى قولىغا ئالغاندىن تارتىپلا، ئۇنىڭ «ھازازۇل» لارغا بولغان ئۆچمەنلىكى نەلەرگىدۇر غايىب بولدى. ئەكسىچە، قەلبىدە پەيدا بولغان يېڭىچە ئىللىق بىر سېزىم بارغانسېرى كۈچىيىۋاتاتتى. دەسلەپكى كۈنلىرى ئۇ بالىلىرىغا قارىماسلىققا، يىغلىسىمۇ كارى بولماسلىققا تىرىشتى، بىراق چىداپ تۇرالمىدى، ئۇ بالىلىرىغا قارىغانچە ھەيران قالدى، ئامراقلىقى كەلدى، ئاخىر قولىغا ئېلىپ باغرىغا باستى. تويغۇچە ئېمىپ، مەڭزىگە قىزىللىق يۈگۈرۈپ، پۇشۇلداپ ئۇيقۇغا كەتكەن ئوغۇللىرىنىڭ يۈمران مەڭزىگە سۆيدى. شۇ پەيتتە ئۇنىڭ قەلبىدىكى مۇھەببەت بىلەن ئۆچمەنلىك تەڭلىشىپ قالدى. شۇنداق قىلىپ، ئۆز ۋۇجۇدىدىن تۆرەلگەن بىگۇناھ پەرزەنتلىرى

ئۇنى ئۆزى كېچە ـ كۈندۈز ئۆلۈمنى تىلەيدىغان دۈشمىنىگە، قەپەسكە ئوخشايدىغان ھەشەمەتلىك چېدىرغا باغلاپ قويدى.

مەختۇمسۇلا ئوغۇللىرىغا ھەسەن ـ ھۈسەن دەپ ئات قويدى. بىر جۈپ بۆشۈك ياستىپ، ئوغۇللىرىنى بۆشۈكىكە بۆلىدى. قوشكېزەكلەرنىڭ چىرايى بىر ـ بىرىگە قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشىشاتتى، بىرى يىغلىسا، يەنە بىرىمۇ تەڭلا يىغلايتتى، بىرى ئاغرىسا، يەنە بىرىمۇ تەڭلا ئاغرىپ قالاتتى. مەختۇمسۇلانىڭ كۈنلىرى ئىككى بۆشۈكنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۆتەتتى. ئۇلارنى ئېمىتەتتى، بۆشۈكنى تەۋرەتكەچ، غىڭشىپ ناخشا ئېيتىپ ئەللەيلەيتتى. بۆشۈكتىن يېشۈېلىپ، ئوغۇللىرىنىڭ بۇغداي ئۆڭلۈك بۇدرۇق تېنىگە، پىلتىڭلاشلىرىغا، بىر يەرلىرى ئۆزىگە، بىر يەرلىرى دادىسىغا ئوخشىشىدىغان چىرايىغا سىنچىلاپ قارايتتى. ئۇلارنىڭ تېنىدە ئېقىۋاتقان قاننىڭ يېرىمى ئۇنىڭ ـــ رۇستەم پالۋاننىڭ، چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ، شىرمۇھەممەد، شىر ئېلى، شىرزاتلارنىڭ؛ قالغان يېرىمى مۇڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ. ئەمما، ئۇنىڭ ئوغۇللىرىمۇ چوڭ بولسا، باشقىلارنىڭ يۈرت ـ ماكانىنى زورلۇق بىلەن تارتىۋالىدىغان، خەلقىقە زۇلۇم سالىدىغان مۇڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ باسمىچىلىرىغا قوشۇلۇپ كېتەرمۇ؟ ياق، مەختۇمسۇلا ئوغۇللىرىنىڭ يېنىدىلا بولىدىكەن، ئۇلارنىڭ باسمىچى بولۇپ قېلىشىغا يول قويمايدۇ. ئوغۇللىرىغا ئىنساب، ئادەمگەرچىلىك، راستچىللىقنى ئۆگىتىدۇ. ئۇ، كېچىلىرى ئوغۇللىرىنىڭ بۆشۈكىگە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، ئۇلارغا رۇستەم پالۋان ۋە چوڭ ئاكىلىرى توغرىسىدىكى ھېكايىلەرنى، ئامراق ئاكىسى چىن تۆمۈر باتۇر، ئۇنىڭ ئارغىماق ئېتى ۋە كاپ ـ كاپ كۈچۈكى توغرىسىدىكى ئىشلارنى، ئۆزىنىڭ بۇ يەرگە قانداقلارچە كېلىپ قالغىنىنى ... سۆزلەپ بېرىدۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇ ئوغۇللىرىغا ئەمەس، ئۆزىگە سۆزلەيتتى، ئۆتكەن كۈنلەرنى ئەسلەيتتى، قايغۇ ـ

ھەسرىتىنى، كۆز ئالدىدىكى رېئاللىقنى ئامال بار ئۇنتۇشقا تىرىشاتتى..

* * *

شاھزادىنىڭ يېشى بىر يەرگە بېرىپ قالغاندا كۆرگەن بىر جۈپ ئوغلى ئۇنى چەكسىز خۇشاللىقتا چۆمدۈردى. خانمۇ ھەرەم بېگىنىڭ ھەمراھلىقىدا نەۋرىلىرىنى كۆرگىلى كەلدى. چېچىگى بالىلارنى بۆشۈكتىن يېشىپ قىپيالىڭاچ قىلىپ، ئۇنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلگەندە، ئۇ خىرەلەشكەن كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ:

ــ نېمىدېگەن قاۋۇل، نېمىدېگەن چىرايلىق بالىلار ـ ھەي! قاڭشىرى بىلەن قېشى ئانا جەمەتىنى، قالغان يەرلىرى پۈتۈنلەي بۇزۇلۇپتۇ. بۇزام شۇنداق كەڭ مۇرىلىك، زەبەردەس، جەمەتىمىز ئىچىدىكى ئەڭ كېلىشكەن ئادەم ئىدى، ــ دېدى. ئۇ قول ئاستىدىكىلەرگە ئانا ـ بالا ئۇچەيلەننىڭ ھالىدىن ئالاھىدە ياخشى خەۋەر ئېلىشنى تاپىلىدى. خەيرلىك بىر كۈننى بەلگىلەپ، نەۋرىلىرىنىڭ شەرىپىگە كاتتا بەزمە ئۆتكۈزۈپ بەرمەكچى بولدى ۋە يىراق ـ يېقىندىكى بەگلەرگە خەۋەرچىلەرنى ماڭدۇردى.

بەلگىلەنگەن كۈن يېقىنلاشقاندا، تەرەپ ـ تەرەپتىن ئاتلىق، ھارۋىلىق ئەزىز مېھمانلار كېلىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ ئات ـ ھارۋىلىرىنىڭ ئارقىسىدا سوۋغاتلىق ئېسىل ئاتلار، يۈك ـ تاق ھارۋىلىرى بار ئىدى. سوۋغاتقا ئېلىپ كېلىنگەن ئاتلار 36 ياكى 81 بولاتتى، باشقا سوۋغاتلارنىڭ سانىمۇ شۇنچە بولاتتى. ئاق ئات، ئاق رەڭلىك سوۋغاتلار ئالاھىدە ئەتىۋارلىناتتى، شۇڭا سوۋغاتلارنىڭ ئارقىسىغا ئاق رەخت قوشۇپ قويۇلاتتى. ئېلىپ كېلىنگەن سوۋغا ـ سالاملار بىر ـ بىرىدىن ئېسىل ۋە ھەددى ـ ھېسابسىز ئىدى. مېھمانلارنىڭ شەرىپىگە يېڭى چېدىر

تىكىلىپ، ناھايىتى نۇرغۇن قوي ـ كالا، ئات ـ تۆگىلەر سويۇلدى. يوغان ـ يوغان كۆپ، كومزەكلەردە ئۇزاق يىل ئېچىتىپ ياسالغان مەي ـ بوزىلار تەييارلاندى. يەتتە ئىقلىمنىڭ ھۆل ۋە قۇرۇق يېمىشلىرى، تۇرلۈك نازۇنېمەتلەر تەقلەندى. موڭغۇل دالالىرىنى كۆيلەيدىغان، قەدىمىي ھەيۋەتلىك ناخشىلارنى ئېيتىشقا ماھىر قېرى ئۆلەنچىلەر، شوخ، جۇشقۇن ناخشا ـ سازلىرى بىلەن سورۇننى قىزىتىدىغان ياش سازەندىلەر، گۈزەل ئۇسسۇلچى قىزلار يىغىلدى. چېدىرلارنىڭ ئالدى تەرىپىدىكى ياپيېشىل چۆپلۈككە شىمالدىن جەنۇبقا قارىتىپ خان، شاھزادە ۋە خانىكىلەر ئۈچۈن ئېگىز سۇپا، تەخت تەييارلاندى، ئەتراپىغا ۋەزىر، سەركەردىلەر، تۇمەن بېگىلەر، مىڭبېشى ۋە يۈزبېشىلار ئۈچۈن مەرتىۋىسىگە قاراپ رەت بويىچە ئورۇنلار ھازىرلاندى.

بەلگىلەنگەن كۈنى ھەممە مېھمانلار ئولتۇرۇپ بولغاندا، خان مۇلازىملارنىڭ ھەمراھلىقىدا سۇپىدىكى تەخت ئۈستىدە جەنۇب تەرەپكە يۈزلىنىپ ئولتۇردى. مۇلازىملار ئۇ يېنىدىن ئايرىمايدىغان، كۆندۈرۈلگەن شىر بالىسىنىمۇ ئۇنىڭ يېنىغا ئولتۇرغۇزۇپ قويۇشتى. ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىگە شاھزادە، سول تەرىپىگە خانىكە، خانىكىنىڭ ئارقا تەرىپىگە شاھزادىنىڭ خوتۇنلىرى جايلاشتى. تەييار بولۇپ تۇرغان مۇلازىملار شۇ ھامان پەتنۇس ـ لېگەنلەرگە ئېلىنغان ئېسىل نازۇنېمەتلەرنى، پىشىق گۆش، چۈجە ۋە ئۇچار قاناتلارنىڭ گۆشىدە قىلىنغان كاۋاپلار، يەل ـ يېمىشلەرنى تۆكمە قىلىپ تىزىۋەتتى. مېھمانلار يەپ بىر يەرگە بارغاندا، مەي ـ بوزىلار تارتىلدى، يەپ ـ ئىچىش ئەۋجىگە چىقتى. موڭغۇل ئايالىلارمۇ يەپ ـ ئىچىشتە ئەرلەردىن قېلىشمىدى. ئەرلەرنى چۈشۈرىدىغان، قىزىتىدىغان چاقچاقلارنى قىلىپ، ئۇلارنى ناخشا ـ ئۇسسۇلغا تارتىپ، سورۇننى قىزىتىۋەتتى. سازەندە ـ ئۇسسۇلچىلارمۇ ئۆز ماھارىتىنى كۆز ـ كۆز قىلىشقا باشلىدى. ئانا يۇرت، موڭغۇللارنىڭ

قەھرىمانلىقلىرى كۆيلەنگەن قەدىمكى ناخشىلار كىشىلەرنىڭ كۆزىگە ياش كەلتۈرسە، شوخ، چەبدەس ناخشا ـ ئۇسسۇللار يۈرەكلەرنى ئوينىتىپ، قانلىرىنى قىزىتاتتى. ئويۇن ـ تاماشا، مەيخورلۇق كەچكىچە داۋاملاشتى.

كەچ كىرگەندە، مۇلازىملار ھەرئون قەدەم ئارىلىقتا گۈلخانلارنى يېقىۋەتتى. ئىچىملىكتىن چىرايى قىزىرىپ، كۆزلىرى خۇمارلاشقان كىشىلەر تاڭ ئاتقۇچە ئەيش ـ ئىشرەت قىلىشتى. مەست بولغانلىرى ئولتۇرغان يېرىگىلا يىقىلىپ ئۇيقۇغا كېتىشتى. ئەتىسى ئۇيقۇدىن ئويغىنىپ، يەنە يەپ ـ ئىچىشتى، ئويناشتى. ئويۇن ـ كۈلكە، تاماشا ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز داۋام قىلدى. بەزمىنىڭ ئۇچىنچى كۈنى ناھايىتى ئابرۇيلۇق، ئېسىل نەسەبلىك بىر تۇمەنبېگى ئوتتۇرىغا چىقىپ، مەختۇمسۇلانىڭ ئۇسسۇل ئويناپ بېرىشىنى تەلەپ قىلىپ چىڭ تۇرۇۋالدى. مەختۇمسۇلا ئۇنىمىدى. بەگ: «مەختۇمسۇلا تىلىكىمنى ئىلىك ئالمىدى» دەپ رەنجىگەندەك قىلىپ، يېمەي ـ ئىچمەي ئولتۇرۇۋالدى. شاھزادە: «بۇگۈن بەگنىڭ دېگىنىنى قىلسىلا، قانداق تەلىپى بولسا ئورۇندايمەن» دەپ بىر مۇلازىمنى مەختۇمسۇلانىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى.

مەختۇمسۇلا: «بۇگۈندىن ئېتىبارەن شاھزادە مېنىڭ يۇرۇش ـ تۇرۇش ئىختىيارىمنى چەكلىمىسۇن» دەپ شەرت قويدى. شاھزادە كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا ماقۇل بولدى. مەختۇمسۇلا بېشىدىن رومىلىنى ئېلىپ تاشلاپ ئوتتۇرىغا چۈشتى. يەرلىك بەگلەردىن بىرى باشلاپ كەلگەن بىر تەمبۇرچى تەمبۇرىنى مۇڭلۇق ھەم كۆپ ئۆزگىرىشلىك بىر كۈيگە چېلىۋىدى، سورۇن يەرگە يىڭنە چۈشسە ئاڭلانغۇدەك تىمتاسلىققا چۆمدى. مەختۇمسۇلا ئۆزىنى، ئەتراپتىكى كىشىلەرنى ئۇنتۇدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا يۇرتى، ئۆز ئۆيى، ئاكىسى، مەھەللە يىگىتلىرىنىڭ گۈلى، چاقماقتەك چەبدەس كەنجىتاي جانلاندى. ئۇنىڭ يۇرىكىدىن

ئېتىلىپ چىققان پىغان ئاجايىپ نەپىس تەن ھەربىكەتلىرى بىلەن بىرلىشىپ كەتتى. دەسلەپتە ئۇنىڭغا كەنجىتاي بىلەن بېقىشىپ ئۇسسۇل ئويناۋاتقاندەك، دەريا بويىدىكى توقايلىقتا قوغلىشىپ يۈرگەندەك تۇيۇلدى، بارا ـ بارا قەلب ئاسمىنىنى قارا بۇلۇت قاپلىدى. لاۋۇلداپ يېنىۋاتقان ئېتىز ـ يايلاقلار، ئېگىسىز جەسەتلەر، خارابىلىككە ئايلانغان ئۆيلەر... بېشى تېنىدىن جۇدا بولغان كەنجىتاي كۆز ئالدىغا كەلدى. ئۇ كەنجىتايىنىڭ يۈزىنى سىلىماقچى بولۇپ قوللىرىنى ئۇزىتاتتى، تولغىناتتى، پىرقىرايتتى، گاھ يەرگە، گاھ ئاسمانغا تەلپۈنەتتى، نالە، ئىلتىجا قىلاتتى.ئۇنىڭ قىيابتى گاھ بەرق ئۇرۇپ تۇرغان گۈلگە، لەرزان تال چۈشقا ئوخشىسا، گاھ ئوق تەگكەن كېيىككە، مۆلدۇر سوققان ياپراققا ئوخشايتتى. پۈتۈن ۋۇجۇدى تىترەپ، ياشلىرى تارامىلاپ تۆكۈلەتتى... ئۇ ئۇزاقتىن بۇيان مۇنداق پۇخادىن چىقىۋچە ئۇسسۇل ئويناپ باقمىغاندى. ئۇ يەڭگىل قەدەملىرى بىلەن شامالدەك تېز پىرقىراپ، ئاخىر يەرگە يېقىلدى، سۇمبۇل چاچلىرى قېلىن پەردىدەك يېيىلىپ تېنىنى توسۇۋالدى.

تىمتاسلىققا چۆمگەن ئالامان ئىچىدىن بىردىنلا كۈچلۈك قىيقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈلدى. ئۇنى دېدەكلەر كۆتۈرۈپ چېدىرغا ئېلىپ كىرىپ كېتىشتى. بەگ مەردانلىك بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆزىنىڭ ئەتىۋارلىق قارا توروق ئېتىنى يېتىلەپ كەلدى ـ دە، ئۇنى مەخسۇملانىڭ چېدىرى ئالدىغا باغلاپ مىننەتدارلىقىنى ئىزھار قىلدى. بەيگىلەردە بىرىنچىلىكنى قولدىن بەرمەي كېلىۋاتقان بۇ ئات ئۇزاقتىن بۇيان ھەممە ئەرلەرنىڭ كۆزىنى قىزارتىپ كېلىۋاتاتتى. شاھزادىمۇ ئۇنىڭدەك ئابرۇيلۇق ئادەم بىلەن ئارازلىشىپ قېلىشتىن ئەنسىرەپلا ئات ھەققىدە ئېغىز ئاچالماي كەلگەنىدى. بىراق، ئۇ ئېسىل ئاتنىڭ ئاخىر ئامراق ئايالىنىڭ چېدىرى ئالدىغا باغلانغىنىدىن ئانچە

خۇشال بولمىدى. ئەكسىچە قاپاقلىرى تۇرۇلۇپ، ئىچىنى بىر نەرسە تاتىلاۋاتقاندەك شۇكلەپ كەتتى.

قوشكېزەكلەر كۈندىن - كۈنگە ئەت ئېلىپ، بوي تارتىپ چوڭ بولۇۋاتاتتى. ئەمدى ئۇلار ئوخشاش ئاۋازدا گۈڭراپ بىر نېمىلەرنى دەيدىغان، ئانىسىنى كۆرسە خۇشاللىقىدىن ۋىلقىلاپ كۈلىدىغان، ئۇنىڭغا تەلپۈنىدىغان بولغانىدى. ئانىسىنىڭ قۇچىقىدىن باشقا بىرى ئالسا قىرقىراپ يىغلىشاتتى، ئانىسى قولىغا ئالغاندىلا ئۇنىڭغا مەھكەم يېپىشىپ، تويغۇچە ئېمىپ، مەڭزىلىرى ياش پېتى ئۇخلاپ قالاتتى. مەختۇمسۇلا ئوغۇللىرىنى باغرىغا بېسىپ ئۇزاقتىن - ئۇزاق قىمىر قىلماي ئولتۇراتتى، ئۇلارنىڭ يۈمران تېنىدىن، پۇرىقىدىن هۇزۇرلىناتتى. ئۇلارنىڭ تۇيۇقسىز ئويغىنىپ، ئۆزىنىڭ يېنىدا يوقلۇقىنى كۆرۈپ قىرقىراپ يىغلىشىدىن قورقاتتى. بۇنداق چاغلاردا ئىچ - ئىچىدىن ئۇرغۇپ چىقىۋاتقان ئانىلىق مۇھەببىتىنىڭ چوڭقۇرلۇقى ۋە تەڭداشسىزلىقىدىن هەيران بولاتتى. «خۇدا نېمە ئۈچۈن ماڭا بۇنچىۋالا كۆچلۈك مېهىر - مۇھەببەت ئاتا قىلغاندۇ؟ مېنىڭ يۈرىكىم بالىلىرىمنىڭ ئوتىدا نېمە ئۈچۈن مۇنداق پىژىلداپ كۆيىدىغاندۇ؟ باشقا ئانىلارمۇ ماڭا ئوخشامدىغاندۇ؟» دەپ قالاتتى. خۇددى بىر سىرنىڭ تېگىگە يەتمەكچىدەك، موڭغۇل ئاياللارنىڭ بالىلىرىنى بېقىشىغا سىنچىلاپ سەپسالاتتى. ئۇلارنىڭ تۇرقىدىن بىر خىل خاتىرجەملىك، ئېزىلەڭگۈلۈك چىقىپ تۇراتتى. بالىلىرى يىغلاپ تېلىقىپ قالسىمۇ كارى بولمايتتى، ئالدىراپ ئەمچەكىمۇ سالمايتتى، بەزىدە ۋارقىراپ، كايىپ كاسىلىرىنى چىمداپمۇ ئالاتتى. مەختۇمسۇلا ئۇلارنى دورىماقچى، ئۇلاردەك بېپەرۋا بولۇۋالماقچى بولسىمۇ، بولالمايتتى. ئوغۇللىرىنىڭ بۇدرۇق چىرايى، پۇت - قوللىرى، ئۆزىگە تەلپۈنۈپ تۇرۇشلىرى ئۇنىڭ ئىچىنى كۆيدۈرەتتى، ئۇلارغا قاراپ تويمايتتى، مەڭزىلىرىگە،

بەدىنىگە، ئالىقانلىرىغا سۆيۈپ قانمايتتى. باشقىلار ئىككى بالىنى بىر - بىرىدىن پەرقلەندۈرەلمەيتتى. بىر - بىرىگە مۇنداق ئوخشىشىدىغان قوشكېزەكلەرنى ھېچ يەردە كۆرمىگەنمىز، دېيىشەتتى. پەقەت مەختۇمسۇلا ئانىلىق كۆڭلى بىلەن ئۇلارنى بىر قاراپلا پەرقلەندۈرەلەيتتى. ئۇلارنىڭ ئىسمىنى چاقىرغاندا ئاجايىپ نازۇك ھېسسىيات، ئامراقلىق چىقىپ تۇراتتى. ئوغۇللىرىدىن بىرەرسى قىزىپ، يۆتىلىپ قالغۇدەك بولسا، كېچىلىرى بېشىدا كىرپىك قاقماي ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ بالىلىرى ئۈچۈن مۇنچە كۆيۈپ - پىشىشى، بالىلىرىدىن بىردەممۇ ئايرىلالماسلىقى شاھزادىنى خېلىلا خاتىرجەم قىلدى. ئۇ چاندۇرماي مەختۇمسۇلانىڭ ئەتراپىدىكى كۆزەتچىلەرنى ئازايتتى. ئۇنىڭ باشقىلارنىڭ ھەمراھلىقىدا ئات مىنىپ سىرتلارغا چىقىشىغا يول قويىدىغان بولدى.

قارا تورۇق ئات شاھزادىنىڭ ئېغىلىدا بېقىلاتتى. ئاتلارغا بىر پۇتى ئاقسايدىغان، يېشى 50 لەردىن ئاشقان دامرىن ئىسىملىك موڭغۇل قارايتتى. دەسلەپكى ۋاقىتلاردا ئۇ مەختۇمسۇلانى ئاتخانىغا كىرىشتىن توسۇيتتى، ئۇنىڭ كىرگىنىنى كۆرۈپ قالسا، قورقۇپ دەرھال چىقىپ كېتىشكە دەۋەت قىلاتتى، قوللىرى بىلەن بېشىنى كۆرسىتىپ: «خوجايىن ئاڭلاپ قالسا، بېشىمدىن ئايرىلىمەن» دەيتتى.

مەختۇمسۇلانىڭ خۇش مۇئامىلىسى، يېقىملىق گەپ - سۆزلىرىدىن ئېرىپ قالدىمۇ ياكى شاھزادىنىڭ پەيلى ئۆزگىرىپ قالغاچقىمۇ، كېيىنچە ئۇ مەختۇمسۇلا بىلەن كارى بولمايدىغان، ئۇنى كۆرسىمۇ كۆرمەسكە سالىدىغان بولدى. مەختۇمسۇلا بەزى كۈنلىرى بالىلىرىنى ئايشەگە تاپشۇرۇپ ئاتخانىغا كېلەتتى. قارا تورۇق ئاتنىڭ بويۇن - باشلىرىنى سىلاپ، يانچۇقىدىن تاتلىق - تۇرۇملارنى چىقىرىپ يېگۈزەتتى. ئۇنىڭغا مىنىپ تالا - تۈزگە چىقاتتى. شۇنداق قىلىپ ئاتخانىنىڭ ئىچى - تېشى ئۇنىڭغا بەش

قولدەك تونۇش بولۇپ كەتتى. ئۇ، دامىرلىنىڭ مەيگە ئامراقلىقىنى، كۈچلۈك، ئۆتكۈر مەيلەرنى ساقلاپ ئىچىدىغانلىقىنى، ئادەتتە ناھايىتى سەگەك ئۇخلىسىمۇ، مەست بولغان چاغلاردا ئۆلۈكتەك ھېچ نەرسىنى تۇيمايدىغانلىقىنى بىلىۋالدى. ئاتخانىنىڭ تاقىقىمۇ ئانچە مۇستەھكەم ئەمەس ئىدى. گەپ پۇرسەتنى كۈتۈشتىلا قالغانىدى. راستىنى ئېيتقاندا، مۇنداق پۇرسەتلەر كەلمىدىمۇ ئەمەس، ئەمما مەختۇمسۇلا ئوغۇللىرىغا قىيالمىدى. ئۇلار بەك كىچىك، سەل چوڭ بولسۇن، ئۇنىڭغىچە ئۇلارنى ئۆزۈمدىن ئاستا ـ ئاستا يىراقلاشتۇرارمەن، ئۇ چاغدا مېنىڭ يوقلۇقۇمنى سەزمەي قالار، دەپ ئويلايتتى ئۇ. ئۇنىڭ خىيالى خىيال پېتىچە قالاتتى، ئۇ ئوغۇللىرىدىن ئۆزىنى تارتالمايتتى. بىركۈنلەردە ئۇلارنى كۆرەلمەيدىغانلىقىنى ئويلىسىلا، كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش قۇيۇلاتتى، ئۆزىنى تۇتالماي ئوغۇللىرىنى باغرىغا مەھكەم باساتتى.

قوشكېزەكلەر يېشىغا يەتكەندە، دەسلەپتە بۆشۈكلىرىگە ئېسىلىپ ئورنىدىن تۇرىدىغان بولدى، كېيىن بىردىنلا تەمتىم مېڭىپ كېلىشەتتى. يېرىم يولدا يىقىلىپ چۈشسە، يىغلىماي ئورنىدىن تۇرۇپ يەنە ماڭاتتى، بىر ـ ئىككى قەدەم قالغاندا تەڭلا ئۇنىڭ قۇچىقىغا ئۆزىنى ئاتاتتى. ئۇلار تەمتىلىگىنىچە ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتقان چاغلاردا مەختۇمسۇلا كۆز ياشلىرىنى ئىچىگە سىڭدۈرۈپ: ئۇلار يىقىلمايدىغان بولسۇن، شۇ چاغدا... دەپ ئويلايتتى.

بالىلار يىقىلمايدىغانمۇ بولدى. ئايشە ئۇلارنى چېدىرنىڭ ئالدىدا ئويناتاتتى. بىر جۈپ بۈدرۈق ئوغۇل ھەممە كىشىنىڭ زوقىنى كەلتۈرەتتى. ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئاياللار، مۇلازىملار ياكى ئەمەلدار ـ بەگلەر ئۇلارنىڭ يېنىدا ئىختىيارسىز توختاپ ئەركىلىتىپ كېتەتتى. مەختۇمسۇلا ئوغۇللىرىغا كۆز تەگمەسلىكى، ئۇلارنىڭ ئامان ـ ئېسەن چوڭ بولۇشى ئۈچۈن،

بىرجۇپ چىرايلىق تۇمار ياستىپ، بوينىغا ئېسىپ قويدى ھەم ئايشەگە ھەر قانداق ئەھۋالدىمۇ ئۇنى ئېلىۋەتمەسلىكنى تاپىلىدى. بۇ تۇمارغا قارىسىلا ئۇنى يىغا تۇتاتتى. ئۇ، ئەتىدىن - كەچكىچە قولىدىن يىپ - يىڭنە چۈشۈرمەي، ئوغۇللىرىغا بىر نەچچە قۇردىن كىيىم تىكتى، يوتقان - كۆرپىلىرىنى سۆكۈپ يۇيغۇزدى. يىڭنە ئىشى قىلىپ ئولتۇرۇپ چېدىرنىڭ ئوچۇق تۇرغان ئىشىكىدىن يىراقتىكى تاغ - ئېدىرلارنىڭ ياپيېشىل تۈسكە كىرگەنلىكىنى بايقىدى. كۈنلەر نېمىدېگەن تېز ئۆتىدۇ - ھەي! مانا ئۇنىڭ مۈشۈ قەپەستە ئۆتۈۋاتقىنىغا ئۈچ يىل بولۇپ قالغانىدى. ھەر يىلى مۈشۈ پەسلىنىڭ مەلۇم بىر كۈنىدە يىراقتىكى ئۇلۇغ موڭغۇل خانىنىڭ مەۋلۈت كۈنى خاتىرىلىنەتتى. موڭغۇللار ئەتىگەندىن تارتىپلا يېيىش - ئىچىشكە، ناخشا ئېيتىشقا چۈشۈپ كېتەتتى. كەچتە ھەممىسى غەرق مەست بولۇپ يېتىشىپ كېتەتتى. مەختۇمسۇلا بارماقلىرىنى پۈكۈپ ھېسابلاپ كۆرۈپ، ئۇ كۈنگە ئانچە ئۇزاق قالمىغانلىقىنى بىلدى...

قۇياشمۇ كەيپ بولۇپ قالغاندەك قىزىرىپ، ئۆزىنى يىراقتىكى تاغلارنىڭ كەينىگە ئالدى. ئەتراپنى ئاستا - ئاستا قاراڭغۇلۇق باستى. تاغلارنىڭ كەينىدە چوغدەك تاۋلىنىپ يېنىۋاتقان كەچكى شەپەق، يېنىۋاتقان بۇلۇتلار نېمىشقىدۇر ئۇزاق يىللار ئىلگىرىكى چۈشتەك خىرە، ھاياجانلىق ئەسلىمىلەرنى قوزغايتتى، كۈندۈزدىكى شاۋقۇن - سۇرەن ئاستا - ئاستا بېسىقىپ، ئوتقاشلار، چېدىرلارنىڭ چىراغلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئۆچتى، سىرتتا ئەتىياز ئاخشىمىنىڭ ئىللىق، يېڭگىل ھاۋاسىدا سۇس مەي پۇرىقى، مەستلەرنىڭ جۆيلۈشلىرى، ئىتلارنىڭ قاۋغان ئاۋازى لەيلەپ يۇرەتتى. كېيىنچە بۇ ئاۋازمۇ يوقالدى. تۇيۇقسىز يىراقتىكى بىر چېدىرنىڭ ئىشكى ئېچىلىپ، كىشىلەرنىڭ گۈدۈڭلاشقان ئاۋازى، بىرنىڭ ئات باشلىق

غەجەككە تەڭكەش قىلىپ ئېيتقان مۇڭلۇق ناخشىسى ئاڭلاندى. ناخشىچى بوغۇق، سەل تىترەك ئاۋازدا يىراقتىكى يۇرتىنى، ئۆزىنى ئۇزىتىپ قالغان سۆيۈملۈك يارىنى كۆيلەيتتى. يايلاق ئاسمىنىغا ئوخشاش مۇڭلۇق، بۇلۇتلاردەك لەرزان بۇ ناخشا يۇرت ـ ماكانلىرىدىن ئايرىلغىنىغا ئۇزاق بولغان، كۆڭلىدىكى مۇھەببەت ۋە نازۇك تۇيغۇلىرىنى يوقىتىپ قويغان بۇ كىشىلەرنى بىر پەس ئەسلى ھالىتىگە ياندۇرغاندەك بولدى، كىمدۇر بىرى خىتىلداپ يىغلاشقا باشلىدى. پۈتۈن بارىگاھ گويا سۈكۈت ئىچىدە بۇ ناخشىنى ۋە بىرەيلەننىڭ دەردلىك يىغىسىنى ئاڭلاۋاتقاندەك تىمتاسلىققا چۆمدى، دۇنيادا دەردى يوق كىم بار؟

يىغا ئاۋازى ئاستا ـ ئاستا يوقالدى. گويا مەست ناخشىچىنىڭ قولىدىكى غەجىكى تۇيۇقسىز يەرگە چۈشۈپ كەتكەندەك، ئۇ ھېچ نەرسىنى تۇيماي ئولتۇرغان يېرىدە ئۇيقۇغا كەتكەندەك، ناخشىمۇ چورت ئۈزۈلدى.

تۆردىكى شايى چىملدىق قايرىلىپ، شاھزادىنىڭ كەيپىلىك ۋە تەقەززالىق چىقىپ تۇرغان چىرايى كۆرۈندى، ئۇ دەلدەڭشىپ كېلىپ مەختۇمسۇلانى كارىۋاتقا تارتتى، مەختۇمسۇلا ئۇنى يۆلەپ كارىۋاتقا ياتقۇزۇپ قويۇشىغا، ئۇ يەنە ھېچ نەرسىنى تۇيماي خورەك تارتىشقا باشلىدى.

مەختۇمسۇلا ئوغۇللىرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ ئولتۇردى. ئۇ گاھ ئۇ ئوغلىغا قارىسا، گاھ بۇنىڭغا قارايتتى، گويا تاتلىق ئۇيقۇ ئىچىدىكى ئوغۇللىرىنىڭ چىرايىنى قەلبىگە نەقىش قىلىپ ئويۇۋالماقچىدەك ئۇلاردىن كۆزىنى ئۈزمەيتتى. كىچىككىنە قوللىرىنى ئالىقىنىغا ئېلىپ سۆيەتتى، ئىچىدە يىغلايتتى، ئوغۇللىرىغا يۈرەك سۆزلىرىنى ئىزھار قىلاتتى.

«ئاھ، بىچارە قوزىچاقلىرىم، جىگەرلىرىم، مەن سىلەرنى تاشلاپ كېتىمەن، ئەمدى سىلەرنى باغرىمغا باسالمايمەن، سىلەرمۇ ئۇيقۇدىن گۈڭراپ ئويغانغان چېغىڭلاردا ئاناڭلارنى

كۆرەلمەيسىلەر. ئاناڭلارنى يىقىلىپ - قوپۇپ ھەريان ئىزدەرسىلەر، قىرقىراپ كېتەرسىلەر ... بىراق ئەمدى يىغلىساڭلار ھېچكىم چىن كۆڭلىدىن باغرىغا بېسىپ تەسەللى بېرەلمەيدۇ، يىقىلىپ كەتسەڭلا ھېچكىم ئالدىڭلارغا يۈگۈرۈپ بارمايدۇ ... بۇلارنى ئويلىسام، يۈرىكىم پارە - پارە بولىدۇ. سىلەردىن ئايرىلسام، كۈچ - ماداريمنى يوقتىمەن. بىراق ... مەن بۇ يەرگە، بۇ كىشىلەرگە تەۋە ئەمەس. بۇ يەردىكى ھەممە ئادەم، ھەممە نەرسە ماڭا دۇشمەن. مەن دۇشمىنىمنىڭ ئالتۇن قەپىسىدە 100 يىل ياشىغاندىن، ئۆز يۇرتۇمدا ئۇچ كۈن ئەركىن ياشاپ ئۆلۈپ كېتىشنى ئەۋزەل كۆرىمەن. مېنىڭ دادام، ئاكىلىرىم شۇنداق ياشىغان، دۇشمىنگە تىز پۈكمىگەن، مەنمۇ شۇنداق ياشايمەن. يۇرتۇمدا ئۆيۈ - ماكانىم، مېھرىبان، تەڭداشسىز باتۇر ئاكام بار. ئۇنىڭ كۆزلىرى ھېچ نەرسىنى كۆرەلمەيدۇ. ئۇنىڭ كۈنى زۇلمەت ئىچىدە ئۆتىدۇ. ئۇنى مېنىڭ دۇشمەنلىرىم شۇنداق قىلىپ قويغان. ئۇ مېنىڭ ياردىمىگە موھتاج. ئۇ مېنى كۆرەلمىسە، غېرىبلىقتىن، قايغۇ - ھەسرەتتىن ئۆلۈپ كېتىدۇ. ئەما، سىلەرنىڭ داداڭلار، بوۋاڭلار بار، سىلەرنى باقىدىغان ئايشە، چېچىگىلەر بار. خەير، جېنىم بالىلىرىم، بوينۇڭلاردىكى تۇمار سىلەرنى ئامان - ئېسەن ساقلىغاي. شور پېشانە، باغرى تاش ئاناڭلارنى ئۇنتۇپ كېتىڭلار، خۇدايىم مېنى كۆڭلۈڭلاردىن كۆتۈرۈۋەتكەي، ئىلاھىم! ئۇزاق ئۆمۈر كۆرۈڭلار، ئىنسانلىق ئادەم بولۇڭلار ...»

مەختۇمسۇلا تاراملاپ ئېقىۋاتقان كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ، ئوغۇللىرىنىڭ ئۇستىگە ئېڭىشتى، ئۇلارنىڭ باش - كۆزىنى سىلاپ - سىيپىدى، ئالدىراپ كۆڭلىكىنى يېشىپ ئۇلارنى ئاخىرقى قېتىم ئېمىتتى. كىچىك ئوغلىنى ئېمىتىۋاتقاندا، ئۇ گويا ئۇيقۇلۇقتا بىر نەرسىنى تۇيغاندەك، كىچىككىنە قولىنى ئۇزىتىپ، ئانىسىنىڭ بىر تۇتام چېچىنى مەھكەم

قاماللىۋالدى. ئېمىپ بولغاندىن كېيىنمۇ قويۇپ بەرمىدى. مەختۇمسۇلانىڭ كۆزلىرىدىن يەنە بىر قېتىم ياش قۇيۇلدى. ئۇ ئوغلىنىڭ قولىنى ئاۋايلاپ ئاجرىتىپ، دۇنيادىن بىخەۋەر تاتلىق ئۇيقۇدا ياتقان ئوغۇللىرىنى ئاخىرقى قېتىم سۆيۈپ، ئالدىراپ كىيىندى. تىقىپ ساقلاپ يۈرگەن ئاش پىچىقىنى قويىنىغا سالدى. دېمىنى ئىچىگە تارتىپ، پۈتىنىڭ ئۇچىدا مېڭىپ، پەگاھىتا ئۆخلاۋاتقان ئايشەنىڭ ئايىغىدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، چېدىرنىڭ ئىشىكىنى ئاۋايلاپ ئاچتى.

پۇچۇق نانەك يېرىم ئاي نېپىز بۇلۇتلار ئارىسىدا غۇۋا نۇر چېچىپ تۇراتتى. ئۇيەر ـ بۇيەردە چاقناپ تۇرغان يۇلتۇزلار نېمىگىدۇر ھەيران بولۇپ كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىۋاتقانەك قىلاتتى.

مەختۇمسۇلا ئاتخانىنىڭ ئالدىغا بارغاندا يۈرىكى بىردىنلا ئەنسىز سوقۇپ كەتتى. خۇددى كىمدۇر بىرى پوسۇرلاپ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كېلىۋاتقاندەك، بولۇڭ ـ پۇچقاقلاردىن سىرلىق كۆزلەر ماراپ تۇرغاندەك تۇيۇلۇپ، پۈت ـ قولىدىن ماغدۇر قاچتى. ئىشىككە چاپلىشىپ بىر دەم تۇرۇۋېلىپ، ئاستا كەينىگە بۇرۇلدى. ئەتراپ جىمجىت، ئىنسۇجىن كۆرۈنمەيتتى. ئاي يۈزىنى بۇلۇتلار توسۇۋالغانىدى.

ئۇ قويىنىدىن پىچاقنى چىقىرىپ، ئىشىكنى ئىچىدىن مەھكەم تاقاپ تۇرغان توغرا ياغاچنى پىچاقنىڭ ئۇچى بىلەن ئاستا بىر تەرەپكە سۈردى، ئىشىك تىرىققىدە قىلىپ ئېچىلىپ كەتتى. شۇ ھامان ئۇنىڭ بۇرنىغا يەم ـ خەشەكنىڭ، تېزەكنىڭ ھەم ئاتنىڭ ھىدى قوشۇلۇپ كەتكەن دىمىق ھاۋا گۇپپىدە ئۇرۇلدى. ئەڭ چەتتىكى ئوقۇرنىڭ ئىچىدىن دامىرىنىڭ ئىككى پۇتى ساڭگىلاپ تۇراتتى. يەردە مەي كومزىكىنىڭ سۇنۇقلىرى چېچىلىپ ياتاتتى. مەختۇمسۇلا پۇتىنىڭ ئۇچىدا تۆردىكى ئوقۇر تەرەپكە ئۆتتى. تورۇق ئات ئۇنى كۆرۈپ ھاياجانلانغاندەك دەپسىنىپ بوش

پۇشقۇردى، قۇلاقلىرىنى مىدىرلاتتى. مەختۇمسۇلا ئۇنىڭ ئارغامچىسىنى يېشىپ، بويۇن - باشلىرىنى سىلىدى، ئات يەڭگىل قەدەم بىلەن سىرتقا قاراپ ماڭدى.

مەختۇمسۇلا ئىشكىنى ئاۋۇالقىدەك يېپىپ قويۇپ، ئاتقا سەكرەپ مىندى. ئۇنىڭ يۇرىكى قىنىدىن چىقىپ كېتىدىغاندەك تېپىچەكلەيتتى. يىراقتىكى دۆڭگىچە ئاتنى ئاستا يورغىلىتىپ، دۆڭدىن ئۆتكەندە مەيلىگە قويۇپ بەردى. ئات خۇددى چېپىشقا تەقەززا بولۇپ تۇرغاندەك ئالغا قاراپ ئۇچتى. تورۇق ئاتنىڭ پاچاقلىرى ئۇزۇن، ئىنچىكە، قەدەملىرى شامالدەك يەڭگىل ئىدى. چاپقان چېغىدا تۇياقلىرىنىڭ يەرگە تەگكەن - تەگمىگىنىنى كۆرگىلى بولمايتتى.

«دەريا شىمال تەرەپتە، مۇشۇ تاغلارنىڭ ئارىسىدىن چىقىۋالسامىلا دەريانى كۆرىمەن ...»

مەختۇمسۇلا كۆڭلىدە شۇنداق ئويلاپ هاياجانلىناتتى. ئاتنى توختىماي دېۋىتەتتى، ئاتمۇ مەختۇمسۇلانىڭ كۆڭلىنى چۈشىنىپ تۇرغاندەك شامالدەك تېز چاپاتتى.

يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئېگىز تاغلار كېچىدە باشقىچە سۇرلۇك كۆرۈنەتتى، تاغلارنىڭ نېرىسىدىكى ئاسمان رەڭگارەڭ بولۇپ ياناتتى، تۇرۇپلا بىرەر - يېرىم يۇلتۇز ئاسماندا ئوتلۇق ئىز قالدۇرۇپ ئۇچۇپ ئۆتەتتى. ئاتنىڭ تۇيقى ئاستىدىن چاچراپ چىققان تاشلارنىڭ يول بويىدىكى چوڭقۇر جىلغىلارغا چۈشۈپ كەتكەن ئاۋازى يۇرەكنى جىغىلدىتاتتى.

«قارارگاھتىكىلەر مېنىڭ يوقلۇقۇمنى بىلدىمىكىن؟ ئوغۇللىرىم كۈندە مۇشۇ چاغلاردا قورسىقى ئېچىپ يىغلاپ ئويغىنىپ كېتىدىغان، چوقۇم ئاۋۇال ئايشە ئويغىنىدۇ. مېنىڭ يوقلۇقۇمنى بىلىپ، قورقۇپ نېمە قىلارنى بىلمەي قالىدۇ. يىغلاپمۇ كېتەر بىچارە قىز. مەختۇمسۇلانى سەن قاچۇرۇۋەتتىڭ، دەپ ئۇنى ئازابلاشمىسىلا مەيلى ئىدى ...»

تاغ ئارىسى خېلىلا سوغۇق ئىدى. مەختۇمسۇلا بۇلغۇن جۇۋىسىنىڭ ئالدىنى مەھكەم ئېتىپ، رومىلىنى مەھكەم ئورىدى. تورۇق ئاتنىڭ بويۇنلىرىنى سىلاپ، ئازراقمۇ تەرلىمىگەنلىكىنى بىلىپ خۇشال بولدى ۋە ئىختىيارسىز ھېلىقى تەكەببۇر موڭغۇل بەگنى ئەسلىدى. ئاشۇ بەگ مەختۇمسۇلاغا يارەم بەرگەندەكلا بىر ئىش قىلدى. تورۇق ئات بولمىغان بولسا، ئۇ ھازىرغىچە بۇ يولنىڭ يېرىمىنىمۇ باسالمايتتى. قوغلاپ كەلگەنلەر ئۇنى بىرەمدىلا تۇتۇۋالاتتى. ئاپىرىپ ئىتنىڭ ئورنىدا سولاپ قوياتتى، خارلايتتى، ئۇرۇپ ـ سوقاتتى. ئۇلار ئەزەلدىن ئۆزلىرىدىن يۇز ئۆرىگۈچىلەرگە رەھىم قىلمايدۇ ...

«.. بۇ چاغقىچە ئايشە قورقۇپ، يىغلاپ تۇرۇپ چېچىگىنى ئويغاتقاندۇ، چېچىگى شاھزادىنى ئويغىتىدۇ. ئۇ ئاچچىقىدىن يېرىلىپ كەتكۈدەك بولۇپ، مېنى ھەممە يەردىن ئىزدەيدۇ. ئەلۋەتتە، ئاۋۋال ئاتاخانىغا بارىدۇ. تورۇق ئاتنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى كۆرسە، ھەممە ئىشنى چۈشىنىدۇ. كەلگۈلۈك بىچارە دامىرىنغا كېلىدىغان بولدى. قول ئاستىدىكى لاياقەتسىز خادىملارنىڭ كاللىسىنى ئېلىش ئۈنىڭ ئۈچۈن دائىملىق ئەمەك. دامىرىن دائىم: خوجايىن بېشىمنى ئالدۇ دەيدىغان، دېگىنىدەك بولىدىغان بولدى ...»

تاغلار بارا ـ بارا شالاڭلاشقا باشلىدى، سوغۇق شامال كۈچەيدى. شەرق تەرەپ ئاقىرىشقا باشلىغاندا مەختۇمسۇلا بىردىنلا پايانسىز ياپيېشىل تۈزلەڭلىككە چىقىپ قالدى. ئۇ روھلىنىپ، ئۈمىد بىلەن شىمال تەرەپكە نەزەر سالدى، دەريا كۆرۈنمەيتتى. بىراق، ھاۋا ئىسسىپ يول مېڭىش ئاسانلىشىپ قالغانىدى. چۈشكە يېقىن ئۇ بىر پادىچىنىڭ كەپسى ئالدىدا توختاپ، ئېتىنى سۇغاردى. پادىچى ئۇنىڭغا كەچكىچە توختىماي ماڭسا، دەريا بويىغا يېتىپ بارالايدىغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى. مەختۇمسۇلا ئېتىنى بىرەم ھاردۇق ئالدۇرۇۋېلىپ، يەنە يولغا

چۈشتى. ئۇ، ئوت ـ چۆپلەر يەلپۇنۇپ، سۇزۇك سۇلار شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرغان، توپ ـ توپ يىلقا، قوي ـ كالىلار ئوتلاۋاتقان يەرلەردىن ئۆتتى. يەنە قاراڭغۇ چۈشتى. ئۇ شىمال تەرەپتە بۆرە كۆزىدەك پارقىراپ تۇرغان يۇلتۇزدىن كۆزىنى ئالمايتتى، ئۇنىڭ ئەتراپىنى خىرە، ئۇششاق يۇلتۇزلار چۆرىدەپ تۇراتتى. كىچىك ۋاقتىدا دادىسى ئۇنىڭغا ئاشۇ يۇلتۇزنى تونۇۋېلىشنى، ئېزىپ قالغان چاغلاردا ئاشۇ يۇلتۇزغا ئەگىشىپ ماڭسا، ئۆيىنى تېپىپ كېلەلەيدىغانلىقىنى ئېيتىپ بەرگەنىدى.

دەريا ئاشۇ يۇلتۇز تەرەپتە، دەريا ئاشۇ تەرەپتە، دەپلا ئويلايتتى ۋە ھامان ئاكىسىنى ئەسلەيتتى.

بىچارە ئاكام شۇ تاپتا نېمە قىلىۋاتىدىكىن، ئۇخلاۋاتامدىكىن ياكى تامغا قاراپ ئولتۇرامدىكىن، ئەگەر ئويغاق بولسا مېنى ئويلاۋاتامدىكىن، مېنى كۈتۈپ ئولتۇرامدىكىن ...؟ شۇنداق، ئۇ كېچە ـ كۈندۈز مېنىڭ يولۇمغا قارايدۇ. ئۇ مېنىڭ ھامان قايتىپ كېلىدىغانلىقىنى، ھايات قايتىپ كېلەلمىسەم، روھىمنىڭ قايتىپ كېلىدىغانلىقىنى بىلىدۇ. شۇ تاپتا ئۇ مېنى چۈشىدە كۆرۈۋاتىدىغاندۇ، كۆڭلى بىر نەرسىنى تۇيۇپ بولغاندۇ... ئاھ ئاكا، دىدارىڭنى كۆرسەم، كىچىك ۋاقىتلىرىمدا مۇرەڭگە بېشىمنى قويۇپ ئولتۇرغاندەك، يېنىڭدا ئولتۇرسام، ساڭا ئىچىمدىكى تۈگىمەس گەپلىرىمنى ئېيتىپ بەرسەم، كېچە ـ كۈندۈز خىزمىتىڭدە بولۇپ قولۇڭغا قول، پۇتۇڭغا پۇت بولسام...

تورۇق ئات شامالغا، ئوتقا ئوخشايتتى، ياق، ئۇنىڭ ئۇچۇشىنى بىرنەرسىگە ئوخشاتقىلى بولمايتتى. بۇ ئەتراپتا ئۇنىڭغا تەڭ كەلگۈدەك ئات بار دېسە، چىن تۆمۈر باتۇرنىڭ ئارغىماق ئېتى تەڭ كېلىشى مۇمكىن ئىدى، باشقا ئاتلار چاڭ ـ توزاندا قالاتتى.

ئۇدۇل تەرەپتىن نەم ھىدى كېلىشكە باشلىدى. تورۇق ئات ھەدەپ بېشىنى ئالدىغا سوزۇپ، بۇرۇنلىرىنى كۆپتۇرۇپ نەم ھاۋانى ئىچىگە سۈمۈرەتتى ـ دە، بېشىنى تىككىدە تۇتقىنىچە

چېپىپ كېتەتتى. مەختۇمسۇلا قۇلاق تۈۋىدە ئۇشقىرتىپ تۇرغان شامالنىڭ ئاۋازىدىنمۇ كۈچلۈك، بوغۇق گۇرۇلدەشنى ئاڭلىغاندا، قۇلاقلىرىغا ئىشەنمەي قالدى. بۇ ئاۋاز ئۇنىڭغا دادىسىنىڭ ئاۋازىدەك، ئۆزى يۇزىنى كۆرەلمىگەن ئانىسىنىڭ ئەللەيلىشىدەك ئاڭلىناتتى. ئۇچ يىلدىن بۇيان بۇ ئاۋازغا شۇ قەدەر تەشنا بولغانىدى! ئۇنىڭ كۆزلىرىگە ياش كەلدى. ئۇ ئالدى تەرەپكە كۆزلىرى تالغۇچە قاراپ، ئاقۇچ تۇمان ئىچىدە ئەجدىھادەك سوزۇلۇپ ياتقان ئانا دەريا سىنى كۆردى. خۇددى چۈش كۆرۈۋاتقاندەك، هاياجاندىن يۇرىكى يېرىلغۇدەك بولدى.

خۇددى شۇ پەيتتە يىراقتا، ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولغان بىر توپ ئاتلىق چۇقان - سۈرەن بىلەن مەختۇمسۇلا تەرەپكە چېپىپ كېلىشكە باشلىدى. مەختۇمسۇلا چۆچۈپ كەينىگە بىر قارىدى - دە، ئېتىنى قامچىلىدى، ئات دەريا تەرەپكە قاراپ ئۇچتى. دەريا بويىدىكى چاتقاللار شالاڭ كۆرۈنەتتى. ئۇلۇغ سۇ دەريا قىنىغا پاتماي شىددەت بىلەن ئېقىۋاتاتتى. نېرىقى قىرغاقتىكى يوغان دەرەخلەر بۇ تەرەپتىن قارىغاندا خۇددى كىچىك - كىچىك كۆچەتلەردەك كۆرۈنەتتى. مەختۇمسۇلا دەريانى سەپسېلىپ، تېيىزرەك يېرىنى تېپىشقا ئالدىرايتتى. قوغلاپ كەلگەنلەر بارغانسېرى يېقىنلاشماقتا ئىدى. شۇ ئەسنادا بىردىنلا هاۋا توتۇلۇپ ئەتراپنى قويۇق تۇمان قاپلاشقا باشلىدى. يەر - جاهان ئاقۇچ پەردە ئىچىگە يوشۇرۇندى. بەش قەدەم نېرىدىكى نەرسىنى ئاران ئىلغا قىلغىلى بولاتتى. مەختۇمسۇلا بارغانسېرى يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازىنى، موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرى ئەسكەرلىرىنىڭ ۋارقىراشقانلىرىنى ئېنىق ئاڭلىدى.

دەريا سۈيى شىددەت بىلەن تۇرۇلۇپ ئاقاتتى. ئۇنىڭ هەممىلا يېرى شۇ قەدەر تېز، سۈيى شۇ قەدەر ئۇلۇغ، گويا هەرقانداق نەرسىنى يالماپ يۇتۇپ، ئېقىتىپ كېتىدىغاندەك ئەلپازدا ئىدى.

مەختۇمسۇلا ئېتىنى چاپتۇرۇپ، موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئەسكەرلىرىنى خېلىلا ئارقىغا تاشلاپ كەتتى. ئەمدى ئۇلارنىڭ ئاۋازى ئېنىق ئاڭلانماس بولۇپ قالدى. مەختۇمسۇلا ئەندىشە ئىچىدە هېلى دەريا، هېلى يورۇپ كېتىۋاتقان ئاسمانغا قارايتتى.

ئۇ ئەمدى دەريا بويلاپ چېپىپ يۈرەلمەيدۇ، تورۇق ئات هەرقانچە كۈچلۈك بولسىمۇ، هامان بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ، موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئادەملىرى ئۇنى بىردەمدىلا تۇتۇۋالىدۇ. ئۇنىڭغا دەريانى كېچىپ ئۆتۈشتىن ئۆزگە يول يوق، بىراق ئات بەرداشلىق بېرەلەرمىكىن؟... شۇ پەيتته ئالدى تەرەپتىن، يېقىنلا يەردىن ئاڭلانغان ئاتنىڭ تۇياق ئاۋازى ئۇنى ئەندىكتۈرۈۋەتتى، ئارقىدىنلا قويۇق تۇمان ئىچىدىن هايت ـ هۇيتلاپ ئىككى ئاتلىق چىقىپ كەلدى. كۆزىنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە بولغان ئاشۇ پەيتته، ئۇنىڭ كۆزلىرى بۇركۈتنىڭ چاڭگىلىدىكى چىشى كېيىكنىڭ كۆزلىرىگە ئوخشاش خىرەلەشتى. قورقۇنچ ۋە ئۇمىدسىزلىكتىن پۈت ـ قوللىرى تىترىدى. خۇددى شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇ ئېرىنىڭ: «قايسىڭ قاچۇرۇۋەتسەڭ، جېنىڭغا ئاگاھ بولۇش!»، «تىرىك تۇتمىز، تىرىك ...!» دەپ ۋارقىرىغىنىنى ئاڭلىدى. شۇ هامان ئۇنىڭ ۋۇجۇدى كۈچلۈك غەزەپ ۋە ئۆچمەنلىكتىن لەرزىگە كەلدى، گويا غايىبانە بىر كۈچ مەدەت بېرىۋاتقاندەك شىجائەتكە تولدى. ئۇ ئىككى پۇتنىى ئاتنىڭ قورسقىغا تىرەپ، ئاتنىڭ ئىسسىق بوينىنى مەهكەم قۇچاقلىغىنىچە، ئاتنى دەرياغا قاراپ دېۋىتتى. دەريا بويىغا يېتىپ كېلىشكەن موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئەسكەرلىرى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن هەيرانۇهەس بولۇپ قېلىشتى.

ـــ سادىغاڭ كېتەي تورۇق ئېتىم، باتۇر ئېتىم، گۈزەل ئېتىم، ئىككىمىزنىڭ جېنى سېنىڭ مەزمۇت پۇتلىرىڭغا باغلانىدى. مۇدۇرۇپ، تېيىلىپ كەتمىگىن، هەممە كۈچ ـ

قۇدرىتىڭنى، كارامىتىڭنى ئىشقا سال، ئىككىمىز قىرغاققا ئامان ـ ئېسەن يېتىۋالايلى، ئاڭلاۋاتامسەن، تورۇق ئېتىم...

مەختۇمسۇلا توختىماي پىچىرلاپ، ئاتقا بارغانسېرى چىڭ يېپىشاتتى. سۇ بىر دەمدىلا ئاتنىڭ قورسىقىغا كەلدى، بارا ـ بارا چوڭقۇرلىشىشقا باشلىدى. مەختۇمسۇلا ئاتنىڭ تىترەۋاتقانلىقىنى سەزدى، تىترەك ئۇنىڭ بەدىنىگىمۇ ئۆتتى. ئۇ توختىماي:

ـــ تورۇق ئېتىم، باتۇر ئېتىم، گۈزەل ئېتىم... ـــ دەپ تەكرارلاۋەردى. ئۇنىڭغا ئات گويا ھەممە گېپىنى چۈشىنىدىغاندەك تۇيۇلاتتى.

موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئەسكەرلىرى قىرغاقتا توپلىشىۋېلىپ ھەدەپ ۋارقىرىشاتتى. مەختۇمسۇلا دەسلەپتە ئۇلارنىڭ نېمە دېيىشۋاتقانلىقىنى ئىلغا قىلالمىدى. كېيىن بىردىنلا تېنى جۇغۇلداپ ئىتتىك كەينىگە بۇرۇلدى. بۇ چاغدا تۇمان خېلىلا شالاڭلاپ قالغانىدى، يەر ـ جاھان خىرە ـ شىرە يورۇشقا باشلىغانىدى. ئۇ ئېرىنىڭ قولىدا قانداقتۇر بىر نەرسىنى ئېگىز كۆتۈرۈۋالغانلىقىنى كۆردى.

ـــ مەختۇمسۇلا، كەينىڭگە قايت! شۇ تاپتا ئىككى بالاڭ قولۇمدا، كەينىڭگە قايتمىساڭ، بالىلىرىڭنى دەريادا تاشلايمەن!

بۇ ئېرىنىڭ ئاۋازى ئىدى. ئۇنىڭ سۆزلىرىگە گۇۋاھلىق بەرگەندەك قىرغاق تەرەپتىن ئوغۇللىرىنىڭ قىرقىراپ يىغلىغان ئاۋازى كەلدى.

ئاھ خۇدا، لەنتى قانخور راستىنلا دېگىنىنى قىلارمۇ؟ راستىنلا ئۆزىنىڭ يۈرەك پارىسىنى دەريادا تاشلاپ، بېلىقلارغا يەم قىلىۋېتەرمۇ؟

مەختۇمسۇلا تورۇق ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتتى. ئۇنىڭ يۈرىكى بالىلىرىنىڭ ئىچ ئاغرىقىدا پارە ـ پارە بولۇپ كېتىۋاتاتتى، ئىككى كۆكسى چىڭقىلىپ ئاپپاق سۈتى ئاقماقتا ئىدى.

مەختۇمسۇلانىڭ ئىككىلىنىپ قالغىنىنى كۆرگەن ئېرى

تېخىمۇ كۈچەپ، كانىيى يىرتىلغۇدەك ۋارقىرىدى:

ــ قايتىپ كەل، مەختۇمسۇلا قايتىپ كەلسەڭ، كەڭچىلىك قىلىمەن، نېمە دېسەڭ شۇنى قىلىپ بېرىمەن!...

مەختۇمسۇلا ئوغۇللىرىنىڭ ئېچىنىشلىق يىغىسى ئىچىدە قەپەسكە ئوخشىشىدىغان چېدىرنى، ئۇنىڭ ئىچىدە تارتقان خورلۇقلىرىنى، شاھزادىنىڭ يىرگىنىچلىك تېنىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى.

ئۇ، ھېچنىمىگە قارىماي ئاتنى دېۋېتتى. ئات دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا قاراپ كەتتى.

ــ مەختۇمسۇلا! كېلىپ بالاڭنى تۇتۇۋال!

مەختۇمسۇلا ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ئېرىنىڭ ئېگىز كۆتۈرۈۋالغان قولىدا يىغلاۋاتقان چوڭ ئوغلىنىڭ دادىسىنىڭ قولىدىن ئايرىلىپ، بىر كاللەك چالمىدەك شىددەتلىك ئېقىنغا چۆكۈپ كەتكىنىنى كۆردى.

ئۇنىڭغا يەر، ئاسمان ۋە دولقۇنلۇق دەريا ئاستىن ـ ئۈستۈن بولۇپ كېتىۋاتقاندەك، ئۆزى ئوغلى بىلەن بىللە يەرنىڭ قەرىگە چۆكۈپ كېتىۋاتقاندەك بىلىندى. ئۇ كۆزلىرىنى چىڭ يۇمۇۋالدى.

ئۇ بىھوشلۇق ئىچىدە ئېرىنىڭ قورقۇنچلۇق ئاۋازىنى يەنە ئاڭلىدى:

ــ مەختۇمسۇلا! دۇنيادا سەندەك باغرى تاش ئانا بارمىدۇ؟ چوڭ ئوغلۇڭغا تارتىشمىدىڭ، ئەمدى كىچىكىگىنىڭغۇ تارتىشارسەن؟ كەينىڭگە قايت، يالغۇز ئوغلۇڭنى ئۆزۈڭ باق...!

مەختۇمسۇلا دەريا سۈيىنىڭ ئاتنىڭ بوينىغا چىققىنىنى، ئۆزىنىڭمۇ بوينىغىچە مۇزدەك سۇ ئىچىدە قالغىنىنى، جۇۋىسى بىلەن روملىنىڭ ئېقىپ كەتكىنىنى سەزمىدى. ئاتنىڭ نەچچە مۇدۇرۇپ كېتىپ، ئېقىپ كەتكىلى تاس ـ تاس قالغىنىنىمۇ سەزمىدى. ئۇ پەقەت ئېرىنىڭ قەھرىلىك ئاۋازىنى، كىچىك

ئوغلىنىڭ كىشىنىڭ يۈرەك - باغرىنى ئېزىۋەتكۈدەك يىغىسىنى، خۇددى دەرياغا يوغان تاش چۈشكەندەك «چولتۇك» قىلىپ چۆكۈپ كەتكىنىنى، يىغلاش ئۈچۈن يوغان ئاچقان ئاغزىغا سۇ قاپلىشىپ كىرگەندە «ھىق» قىلىپ بوغۇلۇپ قالغىنىنى ئاڭلىدى ھەم كۆردى. راست، بۇ دۇنيادا ئۇنىڭدەك ئانىدىن يەنە بىرى تېپىلارمۇ؟! ئۇنداق ئانا بۇ دۇنيادا ياشاشقا لايىقمىدۇ؟!

تورۇق ئات دەريانىڭ تېيىز يېرىگە چىقىپ قالدى. ئاتنىڭ ھەم ئاتقا مەھكەم يېپىشىۋالغان مەختۇمسۇلانىڭ ھەممە يېرىدىن سۇ ئېقىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ ئۈستىبېشىدىن ئېقىۋاتقان سۇ تامچىلىرى سەھەر قۇياشىدا مەرۋايىتتەك چاقنايتتى.

تورۇق ئات قىرغاققا چىقىپ توختاپ قالدى، ئۇنىڭ ئۇزۇن، كۆركەم پاچاقلىرى ھېلىھەم تىترەۋاتاتتى، مەختۇمسۇلامۇ تىترەۋاتاتتى، ئۇنىڭ چۇۋۇلغان ھۆل چاچلىرى يۈز - كۆزىگە چاپلىشىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ دەرياغا قاراپ ماڭدى، تىزىغىچە سۇ كېچىپ تۇرۇپ مەڭگۈ نەگىدۇر ئالدىراۋاتقاندەك تېز ئاقىدىغان دەريا سۈيىگە تىكىلىپ قالدى. سەھەر قۇياشى سۇ يۈزىنى قاندەك قىزارتقانىدى. ئۇ نېمىنىدۇر كۈتۈۋاتقاندەك، نېمىنىدۇر ئىزدەۋاتقاندەك قان رەڭگىدىكى دولقۇنلارغا ئۇزاق قارىدى. ئۇ كۈتكەن نەرسىسىنى كۆرەلمىدى، دولقۇنلار ئۇنىڭغا ھېچ نەرسە دەپ بېرەلمىدى، ئۆتكەن كۈنلەرنى، ئۆتكەن كۈنلەرنىڭ ھەممە، ھەممە نەرسىسىنى ئەنە شۇنداق ئېلىپ كەتتى.

نېرىقى قاتتا مەختۇمسۇلاغا قاراپ تۇرۇشقان موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئەسكەرلىرى ئاتلىرىنىڭ بېشىنى بۇراپ كېتىپ قېلىشتى. ئۇ يەر خۇددى ئەزەلدىن ھېچكىم تۇرمىغاندەك، ھېچقانداق ئىش يۈز بەرمىگەندەك جىمجىت، ئىنس - جىنسىز بولۇپ قالدى.

مەختۇمسۇلا قىرغاقتا چىقىپ تورۇق ئاتقا سەكرەپ مىنىدى. كۆز ئالدىدا سۇس ھور كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان چەكسىز مۇنبەت زېمىن يېيىلىپ ياتاتتى. ئۇنىڭ دىمىقىغا بىنەمىنىڭ، ئالما چېچەكلىرىنىڭ ھىدى، ئەتىگەنلىك چايغا يېقىلغان ئوتنىڭ ئىسى ئۇرۇلدى. ئۇ كۆكسىنى كېرىپ چوڭقۇر بىر نەپەس ئالدى، شۇ ھامان كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش تۆكۈلدى...

ئۇ ئېتىنى قامچىلاپ يېشىللىق قوينىدا ئاققان يۇلتۇزدەك ئۇچۇپ كەتتى.

قەلبسىدىكى ھېكايە

(پوۋېست)

ھەرقانداق قەلبتە بىر ھېكايە بولىدۇ. ئادەم قەلبى خۇددى تۇگۈلۈپ، قاتتىق قېپى ئىچىگە كىرىۋالىدىغان يۇمشاق قۇلۇلگە ئوخشايدۇ. ئەمما بىرنەچچە تامچە ئىللىق يامغۇر ئۇنى قېپىدىن چىقىرالايدۇ. قەلبلەرگە ئاشۇ يامغۇر تامچىلىرىدەك غەمخۇشلۇق، ئىللىقلىق ئاتا قىلالىسا، چىن قەلبتىن ئۇرغۇغان نۇرغۇن تەسىرلىك ھېكايىنى ئاڭلايسەن. ئۇنىڭ ئىچىدە كىشىنى گاھ كۈلدۈرۈپ، گاھ يىغلىتىدىغان، ئاجايىپلىقتا ۋەھىمىلىك كىنولاردىكى ياكى ۋەقەلىك قوغلىشىدىغان رومانلاردىكى ئىشلارنى بېسىپ چۈشىدىغان ھېكايىلەرمۇ، قارىماققا ئاددىي، تېپىتىنچ، ئەمما كىشىنى چوڭقۇر ئويلاندۇرىدىغان سىر - ھېكمەتلەر يوشۇرۇنغان ھېكايىلەرمۇ بولىدۇ.

ئەلۋەتتە، مېنىڭ قەلبىمدىمۇ بىر ھېكايە بار، مەن بۇ ھېكايەمنى بالامغا — تېخى تۇغۇلمىغان پەرزەنتىمگە بېغىشلىماقچىمەن.

بالام، بۇگۈن مەن سېنىڭ بۇ دۇنياغا ئاپىرىدە بولىدىغانلىقىڭدىن خەۋەر تاپقان چېغىمدا، بەخت ۋە شادلىقتىن بېشىم ئاسمانغا يېتىپ، يېڭىدىن بىر ئادەمگە ئايلانغانىدەك بولدۇم. بىلىمەن، سەن تېخى بەك كىچىك، كىچىكلىكتە خۇددى بىر تال غۇنچىغا ئوخشايسەن. سەن ئاپاڭنىڭ تېنىدە كۈنسېرى بوي تارتىپ ئۆسۈپ يېتىلىۋاتىسەن. تەن، ئەقىل ۋە ھۆسن

تۇزۇپ، ھەقىقىي كىشىلىك ھاياتقا يۇزلىنىشكە تەييارلىنىۋاتىسەن. بۇنىڭ ئۈچۈن يەنە يەتتە ئاي ۋاقىت كېتىدۇ. مەن بۇ يەتتە ئايىنىڭ تېزرەك ئۆتۈشىنى، سېنى باغرىمغا باسىدىغان كۈنلەرنىڭ تېزرەك يېتىپ كېلىشىنى شۇ قەدەر ئارزۇ قىلىمەن. چۈنكى سەن مېنىڭ 35 يېشىمدا ئاران ئېرىشكەن يۇرەك پارەم، ھاياتىمنىڭ مەنىسى، مېنىڭ بارلىقىم. مەن سەن بىلەنلا مۇكەممەل ئادەمگە، بىر دادىغا ئايلىنىمەن. شۇ تاپتا مەن نېمىدېگەن بەختلىك ـ ھەا! بىراق ··· قەلبىمدە سېنىڭ خۇشاللىقىڭ بىلەن تەڭ پەيدا بولغان بىر تىنچسىزلىق، غەلىيان ماڭا بىر مىنۇتمۇ ئارام بەرمەي، مېنى ئازابلاپ كەلمەكتە. چۈنكى مەن سېنىڭ پەرىشتىدەك پاك، گۈل بەرگىدەك يۇمران چىرايىڭغا قانداق قاراشنى، بىر كۈنلەردە ھامان سورايدىغان سوئاللىرىڭغا قانداق جاۋاب بېرىشنى تېخى بىلمەيمەن. مېنىڭ تېخى تەييارلىقىم يوق، بالام. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئۆزۈم ھەققىدە، ئەڭ يېقىن كىشىلىرىم بولغان دادام بىلەن ئاپام، مېھرىبان ئايالىم، يەنى، سېنىڭ ئاپاڭ ھەققىدە، بىزنىڭ ئەگىرى ـ توقاي ھايات يولىمىز ھەققىدە بىر ھېكايە يازماقچىمەن. بۇ ھېكايەم بىر كۈنلەردە سوراپ قېلىشىڭ مۇمكىن بولغان سوئاللارغا جاۋاب بېرەلىسە، سېنىڭ، مېنىڭ ۋە ھەممىمىزنىڭ قەلبىنى چۈشىنىش، مۇھەببەت ئىشەنچىنىڭ پاك نۇرى بىلەن يورۇتۇپ، روھلىرىمىزنى مەڭگۈ ئايرىلماس قىلىپ بىرلەشتۈرەلىسە، كەلگۈسىدە ھاياتىنىڭ ئېگىز ـ پەس داۋانلىرىدا ساڭا ئاز ـ تولا مەنىۋى كۈچ بەخش ئېتەلىسە، مەن ھەممە ئارزۇيۇمغا يەتكەن بولاتتىم.

شۇ تاپتا كەچ سائەت 11 بولدى. تام سائىتىنىڭ تىلى چىك ـ چاك، چىك ـ چاك قىلىپ، مىنۇت ـ سېكۇنتلارنى توختىماي ساناپ، مېنى ئالدىرىتىۋاتىدۇ. ئاپاڭ شېرىن ئۇيقۇغا كەتكىلى نەۋاق، چىرايىدا بەختىيار تەبەسسۇم. قارىغاندا، چۈشىدە ئۇ سېنى

ئەركىلىتىۋاتقاندەك قىلىدۇ. يېقىنقى كۈنلەردىن بۇيان ئۇنىڭ چىرايى، يۈرۈش ـ تۇرۇشىدا بىر خىل سۈلكەت، يوشۇرۇن بىر خۇشاللىق، جانلىنىش پەيدا بولغانىدى. ئەسلى بۇ سېنىڭ سەۋەبىدىن ئىكەن، بالام.

مەن قولۇمغا قەلەم ئالدىم، قوللىرىم تىترەپ زادىلا قولاشمايتتى. كەتمەن ـ گۈرجەككە پىشقان، ماشىنا رولىغا كۆنگەن بۇ قوللار كىچىككىنە قەلەم ئالدىدا ئامالسىز قېلىۋاتاتتى. دېمىسىمۇ قانچە يىللار بولۇپ كەتتى ـ ھە، مەن قولۇمغا قەلەم ئېلىپ باقمىغىلى.

مەن بۇ ھېكايەمنى راستىنلا يېزىپ چىقالارمەنمۇ؟

1

بۈگۈن مەن كوچىدا 40 ياشلارغا تېخى بارمىغان، بېشىغا ياغلىق ئارتىپ، ئاددىيلا كىيىنگەن بىر ئايالنى ئۇچراتتىم. ئۇ مەندىن بەش ـ ئالتە قەدەم ئالدىمدا كېتىپ باراتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قارىغانچە قارىغۇم كېلىپ، ئۆزۈمچىلا ئۇنىڭغا ئەگىشىپ خېلى يەرگىچە كېتىپ قاپتىمەن. ئۇنىڭ بوي ـ تۇرقى، كىيىنىشى، يەرگە قاراپ ئىتتىك ـ ئىتتىك مېڭىشى رەھمەتلىك ئاپامغا شۇنچىلىك ئوخشايتتىكى، خۇددى راستىنلا ئاپام تىرىلىپ قايتىپ كەلگەندەك ھاياجانلاندىم. يۈرىكىم قېپىدىن چىقىپ كېتىدىغاندەك دۈپۈلدەيتتى. ئۇ ئايال 7 ـ يول ئاپتوبۇسىغا چىقىپ كېتىپ قالدى. ئۇنىڭ بىلەن نە بىرەر ئېغىز پاراڭلىشالمىدىم، ھەتتا چىرايىنى بولسىمۇ كۆرەلمىدىم. ئەمما ئۇنىڭ قىياپىتى ئاپامنىڭ كۆڭۈل خاتىرەمدىكى قىياپىتى بىلەن بىرلىشىپ، كىچىكچە كۆز ئالدىمدىن كەتمىدى. ئاپام شۇنداق ياش، شۇنداق مۇلايىم، مېھرى ئىسسىق ئايال ئىدى. قايتا پەرزەنتلىك بولالمىغانلىقى ئۈچۈنمىكىن، مەن ئۇچۇنلا

ياشاۋاتقاندەك قىلىپ كېتەتتى. ھازىرغىچە ھايات بولغان بولسا، 50 ياشلاردىن ئاشقان بولاتتىمىكىن.

دادام بۇ يىل 60 ياشقا كىردى. ئۇ بەك سەمىمىي، تۇز كۆڭۈل ئەمما جاھىلراق ئادەم. ئۇ كىچىك ۋاقىتلىرىدىكى ئىشلارنى سۆزلەشنى ياخشى كۆرىدۇ. ئۇ سۆزلەپ بېرىدىغان ئىشلار ۋە ئادەملەر ئەينى يىللاردا ماڭا خۇددى چۆچەكلەردىكىدەك ئاجايىپ ۋە قىزىقارلىق تۇيۇلاتتى. بەزىدە مەنمۇ نېمىشقا ئاشۇ چاغدا تۇغۇلۇپ قالمىغان بولغىيتتىم، دەپ ئارمان قىلىپ كېتەتتىم.

ــ يەنىلا ھازىرقى زامان ياخشى، بالام، ــ دەيتتى دادام، ــ بىز كۆرگەن ئاچارچىلىق يىللارنى، «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» نى خۇدا بەندىلىرىگە ئىككىنچى قېتىم كۆرسەتمىسۇن…

ئاچارچىلىق يىللىرى دادامنىڭ 13 ـ 14 ياشلاردا، تازا ئۆسۈۋاتقان ۋاقتى بولغاچقىمىكىن، ئۇنىڭدا ناھايىتى قاتتىق تەسىر قالدۇرغانىكەن. ھەر قېتىم مەن تاماق يېگىلى ئۇنماي خەقىشلىق قىلسام: «بالام، بىز كىچىك ۋاقتىمىزدا يەيدىغان نان يوق، بىر ۋاقىلىق تامىقىمىزغا ئاران بىرەر تىلىم كاۋا ياكى بىرەر سىقىم پۇرچاق يەيتتۇق. ئاچلىقتىن پۈت ـ قولىمىزدا ماغدۇر بولمىغاچقا، سىنىپتا ھەممىمىز پارتىغا چاپلىشىپ يېتىپ كېتەتتۇق. مۇئەللىم دەرس سۆزلىسە، قۇلىقىمغا خۇددى توختىماي «نان، نان» دەۋەتقاندەك ئاڭلىناتتى. شۇڭا مەن تولۇقسىز ئوتتۇرىنى بەش يىلدا ئاران تۈگەتكەن» دەيتتى. شۇ يىللاردا دادام نۇرغۇن باللار ۋە چوڭلارنىڭ بىر بۇردا نانغا زار بولۇپ ئۆلۈپ كەتكىنىنى، بەزى ياشلارنىڭ بىر نان ئۈچۈن ئوغرى، قاتىل بولۇپ كەتكىنىنى كۆرگەنىكەن. شۇڭا ئۇ ئىسراپچىلىقنى بەك يامان ئالىدۇ. ئۇنىڭ نان ئۇۋاقلىرىنى تېرىپ، پۇۋلەپ ئاغزىغا سېلىشلىرى ئادەمنىڭ كۆڭلىنى بىر قىسما قىلىپ قويىدۇ. بولۇپمۇ، ئۇ رېستورانلاردىكى ئىسراپچىلىقلارنى كاللىسىدىن ئۆتكۈزەلمەيدۇ. ئاشۇنچىۋالا

ئېسىل تائاملارنىڭ تۆكۈلۈپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرسەم، يۈرىكىمنى سۇ بولۇپ ئېقىۋاتقاندەك، ئۆزۈم چوڭ بىر گۇناھقا شېرىك بولغاندەك تۇيۇلۇپ كېتىدىكەن، دەيدۇ. باشقىلاردىن ئاڭلىشىمچە، ئۇ بىر قېتىم شۇنداق ئىشلارنى كۆرۈپ: «ھەي، خالايىق، بۇنداق قىلمايلى، گۇناھ بولمامدۇ، قورسىقى تويمايۋاتقان نى ـ نى ئادەملىرىمىز تۇرۇپ، بىز بۇنداق ئىشلارنى قىلىپ يۈرسەك، خۇدا راۋا كۆرەمدۇ!...» دەپ سۆزلەپ قويۇپ، توي ئىگىلىرىنى نارازى قىلىپ قويغانىكەن. شۇنىڭدىن تارتىپ رېستورانغا بارماس بوپتۇ.

دادام يەنە «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دا ساۋاقداشلىرى بىلەن بىللىكىگە قىزىل بەلگە تاقاپ، مومايلارنىڭ چېچى بىلەن بوۋايلارنىڭ ساقىلىنى كەسكەنلىرىنى، مەسچىت، خانىقا، گۈمبەزلەرنى چاققانلىرىنى، كىتابلارنى كۆيدۈرگەنلىرىنى، ئىلگىرى كۆزىگە تىك باقالمايدىغان مۇئەللىملىرىنى «جىن ـ شەيتان» دەپ سۆرەپ يۈرۈپ، كۈرەش ـ تەنقىد قىلغانلىرىنى ئاجايىپ كۈلكىلىك قىلىپ ۋە ئېچىنىپ تۇرۇپ سۆزلەپ بېرەتتى.

ـــ ئىنقىلاب قىلىپ يۈرۈپ، نورما ئاشلىقىنىمۇ ئالالماي، ھەپتىلەپ ئۆچرەت تۇرىدىغان بولۇپ كەتكەنىدۇق. بىر قېتىم ئۆزۈم تولا قاقشاتقان بىر مۇئەللىمنىڭ ئۆچرەتنىڭ ئاخىرىدا ئىنتايىن مەيۈس ھالدا ئايلىنىپ يۈرگەنلىكىنى كۆرۈپ قالدىم. ئالدىغا يۈگۈرۈپ بېرىپ، ئۇن خالتىسى بىلەن كىنىشكىسىنى ئېلىپ، ئۆچرەتتىكى مىڭ ـ مىڭ ئادەمنىڭ يەلكىسىگە دەسسەپ بېرىپ، نورما ئاشلىقىنى بىردەمدە ئېلىپ بەردىم. مۇئەللىم كۈرەش قىلمىز دەپ سالغان جاپالىرىمنى ئۇنتۇپ، ئاشۇ كىچىككىنە ياخشىلىقنى ئېسىدە تۇتۇۋاپتۇ. ئۇ مېنى نەدە كۆرسە، شۇ ئىشنى سۆزلەپ، مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈپ كېتىدۇ، ـــ دەپ بەك ھاياجانلىنىپ كېتەتتى.

داداملار جاهاننى سوراپ يۈرگەن كۈنلەردە يۇقىرىدىن زىيالىي ياشلارنى تاغ - يېزىلارغا «قايتا تەربىيە ئېلىش» قا چۈشۈرۈش توغرىسىدا پەرمان كېلىپ قاپتۇ. دادام 6 ساۋاقدىشى بىلەن بىر چەت يېزىغا ئورۇنلىشىپتۇ. دەسلەپتە دېھقانلار «زىيالىي ياشلار كەلدى» دەپ ئۇلارنى قارشى ئېلىپ، ھەرجەھەتتىن ئېتىبار قىپتۇ. ئەمما كېيىن قارىسا، ئۇلار بىر - بىرىدىن ئۆتە ئاقىنانچى، ھۈرۈن ئىكەن. كۈن بويى ئەمگەككە چىقماي ئۇخلايدىكەن، توخۇ - تۇخۇم، قوغۇن - تاۋۇز ئوغرىلاپ دېھقانلارغا ئازار بەرمەيدىكەن. شۇنىڭ بىلەن دېھقانلار ئۇلارنى «زىيانداشلار» دەپ ئاتايدىغان بوپتۇ. ئۇلار ئاشۇ يېزىدا ئۇنتۇلغۇسىز ئەسلىمىلەرنى قالدۇرۇپ، بىردىن - ئىككىدىن يول تېپىپ، شەھەرگە قايتىپ كېتىپتۇ. دادامۇ تالاي ئەگىرى - توقاي يوللار ئارقىلىق كىچىك بىر زاۋۇتقا ئىشچى بولۇپ ئورۇنلىشىپتۇ. بىرەر يىلدىن كېيىنلا، بۇ زاۋۇت ئورۇمچىگە يۆتكىلىپ، كېڭەيتىپ قۇرۇلۇپتۇ، دادامۇ باشقا ئىشچىلار بىلەن بىللە ئورۇمچىگە يۆتكىلىپ كەپتۇ. بۇ يەردە ئۆزى بىلەن بىر يۈرتلۇق، گېزىتخانىدا نابورچىكلىق قىلىدىغان بىر ئادەمنىڭ قىزىغا ئۆيلىنىپتۇ. ئىككىنچى يىلى مەن تۇغۇلۇپتىمەن. دادام ئاشۇ ئىشلارنى سۆزلەپ كېلىپ: «كىچىكمىدە، تازا ئۆسۈۋاتقان چېغىمدا ئاچارچىلىققا دۇچ كېلىپ كۆرمىگەننى كۆردۇم. ئالىي مەكتەپتە ئوقۇپ ئادەم بولىدىغان چاغدا مەكتەپلەر تاقىلىپ يېزىدا قىغ توشۇدۇم. زاۋۇتتا سېخ مۇدىرى بولۇش نۆۋىتى ئەمدىلا ماڭا كېلىۋىدى، يۇقىرىدىن ئالىي مەكتەپ پۈتكۈزگەنلەرنى، زىيالىيلارنى ئۆستۈرۈش سىياسىتى كېلىپ، سېخ مۇدىرىمۇ بولالمىدىم. مەن زادى تەلىيىم تەتۈررەك ئادەممەن» دەيتتى.

ئاپام ئۇنىڭغا قايىل بولماي: «سىلىدەك يېزىغا چۈشكەنلەردىن ئالىي مەكتەپتە ئوقۇپ، كاتتا ئادەم بولۇپ كەتكەنلەرمۇ جىققۇ!»

دېسە، دادام: «ئوسمىنى دەمدەك قويۇپ، ھىلىلە ياغلىقنى بوينۇڭغا سېلىپ، كۈندە كەچتە كېلىپ، كۆزۈمگە قاراپ ئولتۇرۇۋالمىغان بولساڭ، مەنمۇ ئۆيلىنىمەن دەپ يۈرمەي، ئالىي مەكتەپتە ئوقۇغان بولاتتىم» دەپ تېرىكتۈرەتتى. ئاپام چىدىماي قېلىپ: «كۈندە كەچتە كېلىۋالغان كىم ئىكەن؟» دەپ تالاشقىلى تۇرسا، دادام: «بولدى، خوتۇن، تالاشمايلى، بىز قىلالمىغان ئىشلارنى ئوغلىمىز بەختىيار قىلار. بىز ئېرىشەلمىگەن كۈنلەرگە بەختىيار ئېرىشەر. بالىمىزنىڭ پېشانىسى ئوچۇق بولسۇن، دەپ تىلەيلى» دەيتتى. ئارقىدىن ماڭا قاراپ: «ئوغلۇم، سەن ماڭا ئوخشاش يېرىم ئادەم بولۇپ قالما. ئالىي مەكتەپنى پۈتكۈزۈپ، بولسا چەت ئەللەرگىمۇ چىقىپ ئوقۇ. ھازىر جاھان كەڭرىپ قالدى، قانچىلىك ئوقۇيمەن دېسەڭ، ئىمكانىيەت بار» دەيتتى. مەنمۇ ئىچىمدە: «ھەر نېمە بولسىمۇ دادامدەك بىچارە بولۇپ قالماسمەن»، دەپ ئويلايتتىم.

مەن مەكتەپتە خېلى ياخشى ئوقۇيتتۇم. بەك ئەلاچىلاردىن بولمىسامۇ، ئىمتىھانلاردىن ئۆتەلمەي قالمايتتىم. مۇئەللىملىرىم: «كاللاڭ خېلى ئىشلەيدۇ، لېكىن تىرىشمايسەن» دەيتتى. ھازىر ئويلاپ قارىسام، ئەينى چاغدا دىققىتىمنى چېچىپ تۇرىدىغان ئىشلار كۆپ ئىكەن. مەن كۆپ ئىشقا قىزىقاتتىم. ئەدەبىي كىتابلارنىمۇ خېلى ئوقۇپ قويۇاتتىم. «تىنچ دون» دىكى گېرىگورىي، «مەمەت ئاۋاق» تىكى مەمەت، «گىراف مونتى. كىرىستو» دىكى ئىدمون، «سىپارتاك» تىكى سىپارتاك، «ئۆتكەن كۈنلەر» دىكى ئاتابېكلار چوقۇنىدىغان قەھرىمانلىرىم ئىدى. ئۇلار مېنى گاھ نەچچە مىڭ يىللار ئىلگىرىكى غۇۋا ئۆتمۈشكە ئېلىپ كەتسە، گاھ يېقىنقى زامانىدىكى ئىس ـ تۈتەكلىك جەڭ مەيدانلىرىغا ياكى ئاددىي تۇرمۇش، ھېسسىيات قاينىمىغا باشلايتتى. مەن ئۆزۈمنى ئاشۇ پېرسوناژلاردەك ھېس قىلىپ، ئۇلار بىلەن تەڭ ھاياجانلىنىپ، قانلىرىم تەڭ قاينايتتى،

ئېچىنىشلىق، تەسىرلىك يەرلىردە كۆزلىرىمدىن ياشمۇ چىقىپ كېتەتتى. مەن مۇزىكىغىمۇ ھەۋەس قىلاتتىم. مودا ناخشىلارنىمۇ خېلى قاملاشتۇرۇپ ئېيتىپ قويياتتىم. بىر مەزگىل بىر ساۋاقدىشىمدىن گىتار چېلىشنى ئۆگىنىپ، مەكتەپتە ھەم مەھەللىدە گىتارچى ئاتىلىپ يۈرگەنىدىم.

ئۆيدە توك، سۇ يوللىرىنى، بۇزۇلغان كارېۋات، دېۋانلارنى ئوڭشايدىغان ئىشلارنى ئۆزۈم قىلىپ، دادامنىڭ يۈكىنى خېلى يەڭگىللەتكەنىدىم. بىر قېتىم سۇنۇپ كەتكەن كونا بىر دېۋاننى ياساپ قويسام، ئاپامنىڭ نەچچە ۋاقىتقىچە خۇشال بولۇپ، ئۆيگە كىرگەنلىكى ئادەمگە كۆرىنىپ، داڭلاپ يۈرگىنى ئېسىمدە.

مېنى ئاتا ـ ئانامىلا ئەمەس، ساۋاقداشلىرىمۇ ياخشى كۆرەتتى. بولۇپمۇ بىرمۇنچە قىز ساۋاقدىشىم «بەختىيار، بىزگە گىتار چېلىپ بەرگىنە» دەپ كەينىمدىن چىقمايتتى. مەن ئۆزۈمچە ئۇنداق شوخ، ساددا قىزلارنى ياراتمايمەن، ئۇلارنىڭ چىشىغا تېگىدىغان ناخشىلارنى تاللاپ ئېيتىپ، ئۆزۈمدىن بەزدۈرمەكچى بولاتتىم.

مەن تولۇق ئوتتۇرىغا چىقىقان يىلى سىنىپىمىزغا باشقا مەكتەپتىن بىر بالا يۆتكىلىپ كەلدى. ئۇ چوڭ ئادەملەردەك ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇپ يۈرىدىغان، ئېگىز بوي، ئاقسېرىق، قىزلارنىڭكىدەك ئىنچىكە، سارغۇچ قاشلىق، چېقىر كۆزلۈك، سەل ئالقاپراق كۆرۈنىدىغان، پاراڭچى بالا ئىدى. مۇئەللىم ئۇنى مېنىڭ يېنىمغا ئولتۇرغۇزۇپ قويدى. ئىككىمىز تېزلا چىقىشىپ كەتتۇق. ئۇنىڭ ئىسمى خالمۇرات ئىدى. بىز «مۇرات» دەپلا چاقىراتتۇق. ئۇ ياسىنىپ يۈرەتتى ھەم كىيىم ـ كېچەكلىرىنى كۆز ـ كۆز قىلىشقا ئامراق ئىدى. دەرسخانىدا پۈتىنى ئورۇندۇقتىن ئۇزۇن سۇنۇپ، چىرايلىق خۇرۇم ئايىغىنى كۆرگەزمە قىلىپ ئولتۇراتتى. «تۇغقانلار سايۇزدىن ئالغاچ كەپتىكەن» دەپ، سىپتا تىكىلگەن كاستۇم ـ بۇرۇلكىلارنى

كىيىپ كەلسە، ھەممىمىز ھەۋەس قىلىپ قالاتتۇق. ئۇ ماڭا ئىشتان بىلەن ئاياغنىڭ ماندىقىنى، پايپاقنىڭ ئاندىقىنى كىيىسەن، دەپ ئۆگىتەتتى. ئۇ مەندىن ئىككى ياش چوڭ بولغىنى بىلەن تېخى بۇرۇتى چىقمىغانىدى. مېنىڭ ئەمدىلا خەت تارتقان قاپقارا بۇرۇتۇمغا بەك ھەۋەسلىنىپ، ئۆزىنىڭ ئۈستىرا سېلىپمۇ بۇرۇتىنى ئۆستۈرەلمىگەنلىكىنى ئېيتىپ قاقشايتتى. مۇنداق چاغلاردا مەن ئۇنى «سەن ئاپاڭنى دوراپ قاپسەن، مەن دادامنى دورىغان» دەپ تېرىكتۈرەتتىم. ئۇ تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا بەك مەرد بولۇپ كېتەتتى. چوڭ ـ چوڭ پۇللارنى يانچۇقىدىن چىقىرىپ، ئوغۇللاردىن بىرنەچچىمىزنى مېھمان قىلاتتى ياكى بىزگە خېلى قىممەت سوۋغىلارنى تەقدىم قىلاتتى. بالىلار ئارىسىدا ئۇنى كاتتا بىر باينىڭ بالىسى ئىكەن، دېگەندەك گەپلەر تارقالغانىدى.

ئالدىمىزدىكى پارتىدا چىرايلىق ئىككى قىز ساۋاقدىشىمىز ئولتۇراتتى. مۇرات ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئېگىز بوي، ھاكاۋۇررەك كەلگەن سانىيە ئىسىملىك قىزنى ياخشى كۆرەتتى. ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرىدىغان ئوتتۇرا بوي، تولۇقراق كەلگەن، ئۇزۇن قايرىما كىرپىكلىك، كۆزلىرى خۇمارلىشىپ تۇرىدىغان مەرزىيە كۆزۈمگە باشقىچە ئىسسىق كۆرۈنەتتى. بىراق مۇراتقا ئوخشاش مەن ئۇنىڭغا ھەرخىل سوۋغىلارنى تەقدىم قىلالمايتتىم، كاتتا ئاشخانىلارغا باشلاپ بارالمايتتىم. دادامنىڭ ئاددىي ئىشچى، ئاپامنىڭ ئائىلە ئايالى ئىكەنلىكىنى، ئائىلەمنىڭ نامرات ھالىتىنى ئويلاپ، كۆڭلۈم يېرىم بولاتتى.

بىر قېتىم مۇرات ئىككىمىز بىللە كوچا ئايلاندۇق. «دۆڭكۆۋرۈك» تىكى قاتار بوتكا دۇكانلار جايلاشقان بازارنى ئايلىنىپ بولۇپ، بىر كىچىك ئاشپۇزۇلدا لەڭمەن يېدۇق. بۇ مۇشۇ ئەتراپتىكى خېلى بازارلىق ئاشخانا ئىدى. پولۇ، كاۋاپ، پېتىر مانتىلىرىمۇ ئىشتىھانى تارتىپ تۇراتتى. بىز لەڭمەننى يەپ بولغاندا، مۇرات يەنە كاۋاپ بۇيرۇتقانىدى، مەن ئۇنىڭ

مەردلىكى ئالدىدا خجىل بولۇپ قالدىم. دېمىسىمۇ، خەقنىڭ پۇلىغا تاماق يەپ يۈرۈش ئوغۇلبالىغا لايىق ئىش ئەمەستە. «خەپ، بۇنىڭدىن كېيىن مۇرات بىلەن بازارغا چىقمىغان بولسام، ئادەم بولماي كېتەي» دېدىم ئىچىمدە. كاۋاپنى يەپ بولغاندا، مۇرات:

ــ «بەيگە مەيدانى» تەرەپلەرنى ئايلىنىپ كېلەيلى، ھازىر ئۇ يەر قالتىس چوڭ بازار بولۇپ كەتتى، بەلكىم سەن ئۇ تەرەپلەرگە بېرىپ باقمىغانسەن، ــ دەپ قالدى. «بەيگە مەيدانى» غا بارغۇم بولمىسىمۇ، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئاپتوبۇسقا چىقتىم. ئاپتوبۇستا ئادەم جىق ئىدى. ئىككىمىز قىستىلىپ يۈرۈپ ئاران چىقتۇق. جەڭ مەيدانىدىن قايتقان كونا ئەسكەردەك تاتۇق، يارا ئىزلىرى بىلەن تولغان بۇ ئاپتوبۇس ئىڭراپ ـ غىچىلداپ ئاران ماڭاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە يول ناچار بولغانلىقتىن، ھەر بىر ئەگمىدە ياكى يولنىڭ ئېگىز ـ پەس يەرلىرىگە كەلگەندە، خۇددى دەھشەتلىك دولقۇندىكى كونا قولۇاقتەك چايقىلىپ، ئادەملەرنى ئۇياقتىن بۇياققا تاسقايتتى. شۇنداق تاسقىلىشلارنىڭ بىردە ئۆزۈمنى ئەمدىلا رۇسلاۋېتىپ، ئالدى تەرەپتە تۇرغان ئۆزۈم دېمەتلىك بىر بالىنىڭ ئۆزىنى جايلاشتۇرۇش بىلەن بولۇپ كەتكەن چوڭ ياشلىق بىر ئايالنىڭ سومكىسىنى ئاختۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇ ھەش ـ پەش دېگۈچە سومكىدىن بىر پورتمانىنى ئېلىپ قويىنىغا تىقتى ـ دە، ئەتراپقا ئالىيىپ بىر قاراپ قويۇپ، ئاپتوبۇسنىڭ ئارقا ئىشكى تەرەپكە قىستىلىپ كەلدى. پورتمان ئىگىسى ئاپامدىن چوڭراق ئايال ئىكەن، بىچارە ھېچنېمىنى سەزمەيلا قالدى. يانچۇقچى بالا ئارقىسىچە مەن تەرەپكە سۈرۈلۈپ كېلىپ، مېنى ھەدەپ قىستاشقا باشلىدى. مەن ئۇنى ئارقىسىدىن قوچاقلاپ تۇتۇۋېلىپ: «پۇلنى چىقار، ئاپاڭدەك ئادەمنىڭ پۇلىنى ئوغرىلاشتىن نومۇس قىلمامسەن!» دەپ ۋارقىراشقا تەييارلاندىم. قولۇمنى مىدىرلىتىشمىغىلا بىرسى ئىككى قولۇمنى چىڭ

تۇتۇۋالدى، قارىسام مۇرات. كۆزلىرى نېمىشقىدۇر ئادەمنى ئەيمەندۇرگىدەك پارقىراپ كېتىپتۇ. ئۇ ماڭا قاراپ: «جىم تۇرا!» دېگەن ئىشارىنى قىلدى. قوللىرىمنى چىلىك تۇتۇۋالغىنىچە ئوتتەك يانغان كۆزلىرى بىلەن يانچۇقچى بالىنىڭ ئاپتوبۇستىن چۈشۈپ كېتىۋاتقىنىغا قىزىقىپ قاراپ تۇردى.

كېيىنكى بىكەتتە بىزمۇ چۈشۈپ قالدۇق. ھېلىقى ئايال خىرامان ئولتۇرۇپ قالدى. كېيىن پۇلىنىڭ يوقالغانلىقىنى سەزگەندە نېمە بولۇپ كېتىشىنى خۇدانىڭ ئۆزى بىلىدۇ. ئىككىمىز بىردەم جىمجىت ماڭدۇق. مەن ئۇنىڭ بىخەتەرلىكىمنى دەپ شۇنداق قىلغانلىقىنى چۈشىنىپ تۇرسامۇ، ئەپسۇسلۇق ئىچىدە:

— ئەتتەڭە، ئىككىمىز بولغاندىكىن، ئوغرىنى تۇتۇۋالغان بولساق بەك ياخشى بولاتتى، — دېدىم.

— كىمىن ئۆچ ئالسا قانداق قىلىسەن؟ — دېدى ئۇ ئىرەنىشىمەيلا. مەن ئۇنىڭغا قانداق جاۋاب بېرىشىنى ئويلىنىۋاتسام، ئۇ يەنە ئېغىز ئاچتى، — مەن ساڭا دادامنىڭ بىر گېپىنى دەپ بېرەي. ئۇ دائىم: «تۇرمۇشتا بەزى ئادەملەر ھەرقانداق تىرىشىپ ـ تىرماشسىمۇ، ئۆمۈرۋايەت نامراتلىق ئىچىدە ئۆتىدۇ. يەنە بەزىلەر ھېچقانداق ئەجىر قىلمايمۇ باي بولۇپ، تىنىپ كېتىدۇ. يەنە كىلىپ ھازىرقى بەزى بايلار يا باج ـ سىلىق، يا ئۆشرە ـ زاكات تاپشۇرمايدۇ. شۇڭا ئۇنداق كىشىلەرنىڭ مال ـ دۇنياسىنى ئوغرىلاش ھارام بولمايدۇ. دۇنيادىكى ئىشلار ئەنە شۇنداق تەڭشىلىپ تۇرىدۇ» دەيدىغان. مېنىڭچە، ئاۋۇ ئايال چوقۇم بىر ئەمەلدارنىڭ خوتۇنى. قارىمامسەن، ئۇنىڭ كىيىمى ئادەتتىكى ئادەملەر كىيەلەيدىغان كىيىملەردىن ئەمەس، قولىدىكى سومكىسىمۇ ئاز دېگەندە بەش ـ ئالتە يۈزگە يارايدۇ، ھېلىقى بالا بولسا، يوقسۇزلۇقتىن شۇ يولغا ماڭغان بىر بىچارە دېگىنە.

ئاغزىمنى ئاچقىنىمچە ئۇنىڭغا قاراپ قالدىم. ئۇ مەن ئۆمرۈمدە ئاڭلاپ باقمىغان گەپلەرنى قىلىۋاتاتتى. ئاڭلىماققا ئۇنىڭ ھەق تەرىپىمۇ باردەك قىلاتتى. بىراق…

ــ ئوغرىلىق دېگەن بەربىر ئوغرىلىقتە، ــ دېدىم ئۆز ـ ئۆزۈمگە سۆزلەۋاتقاندەك غۇدۇڭشىپ، ــ ياپياشلا تۇرۇپ تۇتۇلۇپ قالسا، ياشلىقنىڭ ئۇۋال بولىمدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوغرىلىق ـ يانچۇقچىلىق دېگەن ناھايىتى پەس ئىشلارغۇ.

ــ سەن بەك نادانكەنسەن. ئوغرىلىق دېگەنمۇ بۇ دۇنيادىكى 72 خىل ھۈنەرنىڭ بىرى. چوڭ دادام «تۇتۇلۇپ قالمىسلا ئوغرىلىق دېگەنمۇ ئوبدان ھۈنەر» دەيدىغان. ئوغرىلىققىمۇ ھەۋەس قىلىدىغان، بىر ـ بىرى بىلەن بەسلىشىپ، نى ـ نى ئىشلارنى قىلىدىغان ئادەملەر بولىدۇ، ئوغرىلارنىڭمۇ ئاجايىپ بايلىرى بولىدۇ.

ــ قانداقلا بولمىسۇن خەقنىڭ نەرسىسىگە قول ئۇزىتىش، تەييارغا ھەييار بولۇش ھالال ئىش ئەمەس، مەيلى قانۇندا بولسۇن ياكى خەقلەرنىڭ نەزىرىدە بولسۇن…

ــ سەن ھالال ـ ھارام دەپ ئايرىپ قالدىڭ. سەن بىلەن مەندەك بىچارىلەر شۇنداق گەپلەر بىلەن دەككە ـ دۈككىدە ئۆتىمىز. خەقنىڭ ئۆيىگە كىرىپ، بىرەر چاپىنىنى ئوغرىلاپ قويساڭ، ھارام بولىدۇ، 10 ـ 20 يىللىق كېسىلىپ كېتىسەن. لېكىن تېلېۋىزورغا قارىساڭ، دۇنيادا كۆچلۈكلەر ئاجىزلارنىڭ يۈرت ـ ماكانىنى بېسىۋېلىۋاتقان، بايلىقلىرىنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىۋاتقان، ئادەملىرىنى قىرىپ ـ چېپىۋاتقان، يەنە ھەممىدىن يوللۇقى شۇلار بولۇۋاتقان. بۇنداق ئىشلار ئازمۇ؟ مەن ساڭا يەنە بىر گەپنى دەپ بېرەي. يېقىندا بىزنىڭ مەھەللە تەرەپتە ئۇچ بالا ئۈيناۋېتىپ، توختىتىپ قويۇلغان پىكاپتىن كونا بىر سومكىنى ئېلىۋاپتۇ. ئۇلار سومكىنى نېرىراق ئاپىرىپ قارىسا، ئىچىدە لىق پۇل بار ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن پۇلنى بۆلۈشۈپتۇ. لېكىن ئۇلار

بىر - بىرىدىن قورقۇشۇپ، پۇلىنى چوڭراق بىرەر ئىشقا ئىشلىتەلمەپتۇ. ئاخىرى، ئاردىدىن بىرسىنىڭ ئاچىسى بۇ ئەھۋالنى ساقچىغا مەلۇم قىلىپ قويۇپ، بالىلارنىڭ ھەممىسى كېسىلىپ كەتتى. ئەسلى ئۇ بىر زاۋۇتنى كۆتۈرە ئالغان خوجايىننىڭ، ياق، زاۋۇتنىڭ پۇلى ئىكەن. ئاردىدىن بىرەر يىل ئۆتكەندە ھېلىقى خوجايىن تېخىمۇ جىقراق پۇلنى ئېلىپ كاناداغا قېچىپ كەتتى. ئۇ ھازىر ئۇ يەردە كاتتا باي ھېسابلىنىپ، راھەت - پاراغەت، ئىززەت - ھۆرمەت ئىچىدە ياشاۋاتىدىغاندۇ؟ مەن دەيمەن، دۇنيادا ئادالەت يوق. ھەرقانداق ئىشنى چاندۇرماي قاملاشتۇرۇپ قىلساڭ بولىۋېرىدۇ. شۇ چاغدا ھەممىدىن كاتتا ئادەم سەن بولىسەن. لېكىنزە، چاندۇرۇپ قويساڭ، ئۆزۈڭدىن كۆرمەي ئىلاجىڭ يوق...

ئۇنىڭ گەپلىرى ماڭا قاتتىق تەسىر قىلدى. ئۇ مەندىن جىق بولسا ئىككى ياش چوڭدۇ، شۇنچىۋالا گەپلەرنى نەدىن ئۆگىنىۋالغاندۇ، ئۇنىڭ دادىسى قانداق ئادەمدۇ؟ دېگەن خىياللار نەچچە كۈنگىچە كاللامنى چىرمىۋالدى. كەچلىكى ئاپام ئەتكەن بىر چىنە سۈيۇقئاشنى ئىچىپ، كېكىرىپ قويۇپ، شەھەر ئالغاندەك قانائەت بىلەن يانپاشلاپ يېتىپ كېتىدىغان دادامغا دېلىغۇللىق ئىچىدە قارايدىغان بولۇپ قالدىم. مۇرات بىلەن ئاشخانىلاردا يېگەن پېتىر مانتىلار، كاۋاپلار، ھەر خىل قورۇمىلارنىڭ ئالدىدا بىزنىڭ ئۆينىڭ تاماقلىرى تاماق بولامدۇ؟ بەسەي بىلەن ياڭيۈدا قوروپ ئەتكەن لەڭمەندىن چىۋىنىڭ قانىتىدەك ئىككى تال گۆشنى ئاران تاپقىلى بولىدۇ. شۇمۇ تۇرمۇش بولدىمۇ. دادام ئەجەبمۇ بوشاڭ ئادەم ئىكەن، تۇزۇكرەك ئوقۇپ، چوڭراق يەرلەردە ئىشلەپ قالماپتىكەن. يا بىرەر ئەمەلمۇ تۇتالماپتىكەن.

بىر قېتىم دادامنىڭ قاتار ئىسىۋەتكەن تەقدىرنامىلىرىنى كۆرسىتىپ:

ـــ دادا، ماۋۇ نېمىلىرىڭنى ئېلىۋەتكىنە، ساۋاقداشلىرىم كۆرسە زاڭلىق قىلىدىكەن، ـــ دېدىم. دادام بىردىنلا ئۆڭۈپ، غەزەپتىن بوغۇلۇپ، گەپ قىلالماي قالدى. ئارقىدىن:

ـــ بالام، سەن بۇ نەرسىلەرنى ئاددىي كۆرۈپ قالدىڭمۇ؟ بۇ دېگەن مېنىڭ ھالال ئەمگىكىم بىلەن زاۋۇتقا سىڭدۈرگەن ئەجرىمنىڭ ئىسپاتى. كىم زاڭلىق قىلسا قىلۋەرسۇن. لېكىن، ساڭا دەپ قويايي، ناننى ھالال ئىشلەپ يېگەن ئادەمنىڭ ئىككىلا دۇنيادا يۈزى يورۇق بولىدۇ. ئەمگەك قىلغان، تەر ئاققۇزغانىنى زاڭلىق قىلغان ئادەم ياخشى ئادەم ئەمەس، سەن ئۇنداق بالىلار بىلەن ئارىلاشما، ـــ دېدى.

مەن تېخىمۇ ئەزۋەيلەپ:

ـــ ئەمىسە، ئاۋۇ نەرسىلىرىڭنى كوچىغا ئېلىپ چىقىپ ساتساڭ، بىرموچەنگە يارامدۇ؟ ـــ دېدىم.

ـــ ھۇ، مۇناپىق، تۇزكۇر!

دادام ئىشتا پىشىپ كەتكەن ئالىقانلىرى بىلەن ئاغزىمغا بىر كاچات سالدى. كالپۇكۇم يېرىلىپ، ئالىقىنىم قانغا بويالدى. ئاپام دادامغا كايىغىنىچە ئاللا ـ توۋا كۆتۈرۈپ يىغلاپ يۈرۈپ، پاختا كۆيدۈرۈپ بېسىپ، كالپۇكۇمنىڭ قېنىنى توختاتتى. كالپۇكىمدا دادامنىڭ ئاشۇ كاچىتىدىن قالغان كىچىككىنە ئىز خېلى ۋاقىتلارغىچە مانا مەن دەپ كۆزگە تاشلىنىپ تۇردى.

شۇنىڭدىن كېيىن دادامغا گەپ قىلماس بولدۇم. دادامۇ ماڭا گەپ قىلماقچى بولسا، ئاپامغا قاراپ سۆزلەيتتى. نەزىرىمدە دادام كاللىسى قېتىپ كەتكەن، قولىدىن چوڭ ئىش كەلمەيدىغان، تۇرغانلا بىر ھاماقەت ئىدى. بىر سىنىپتىكى بالىلار ئارىسىدا كىمنىڭ دادىسىنىڭ قانچىلىك پۇل تاپىدىغانلىقى، كىمنىڭ دادىسىنىڭ ئەمەلدار، قولىدىن ئىش كېلىدىغان كاتتا ئادەملىكى توغرىسىدىكى گەپلەر تولا بولاتتى. مۇنداق چاغلاردا مۇرات گىدىيىپ، ئۇندىمەي سىرلىق قىياپەتكە كىرىۋالاتتى. مەن

بولسام باشقىلارنىڭ: «بەختىيار، داداڭ نېمە ئىش قىلىدۇ؟» دەپ سوراپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، بېشىمنى سېلىپ، كىتاب ئوقۇغان بولۇپ ئولتۇرۇۋالاتتىم. نىغمەت ئىسمىلىك ساۋاقدىشىمىزنىڭ دادىسى ساقچى ئىدى. نىغمەت دادىسىدىن ئاڭلىغان گەپلەرنى بىزگە ناھايىتى قىزىقارلىق قىلىپ سۆزلەپ بېرەتتى. ئۇنىڭ سۆزلەپ بېرىدىغانلىرى ئىچىدە خىروئىن سېتىپ بېيىپ كەتكەنلەر، ئوغرى ـ بۇلاڭچىلار، كەسپىي قىمارۋازلار توغرىسىدىكى گەپلەر بىزنى بەك قىزىقتۇراتتى. بولۇپمۇ مەن بىر ئاخشامدىلا مەملىكەتنىڭ ھەممە يېرىدىن كەلگەن داڭلىق قىمارۋازلارنىڭ پۇلىنى پاك ـ پاكىز ئوتۇۋېلىپ، ئىز ـ دېرەكسىز غايىب بولۇپ كەتكەن توكۇر قىمارۋازغا بەك ھەۋەس قىلاتتىم. مەن پات ـ پاتلا نىغمەتتىن:

ـــ ھەي نىغمەت، داداڭدىن سوراپ باقتىڭمۇ؟ ھېلىقى توكۇر قىمارۋاز ئاخىرى قانداق بوپتۇ؟ ـــ دەپ سورايتتىم.

ئارىدىن خېلى كۆنلەر ئۆتۈپ، بىر كۈنى نىغمەت:

ـــ ئۇ توكۇر گۇاڭجۇدا مىليونېرلار ياتىدىغان خەلقئارا مېھمانسارايغا يوشۇرۇنۇۋاپتىكەن. بىر كۈنى شېرىكلىرى ئۇنى كاتتا بىر قىمار سورۇنغا تەكلىپ قىپتۇ. ئۇ شۇ چىقىپ كەتكەنچە قايتىپ كەلمەپتۇ. كېيىن دېڭىز بويىدىن جەسىتى تېپىلىپتۇ. ئۆز ۋاقتىدا پۇلىنى ئوتتۇرۇۋەتكەن قىمارۋازلار ئۇنى تۇتۇۋېلىپ، چاناپ، تاغارغا سېلىپ دېڭىزغا تاشلىۋەتكەنكەن، ـــ دېدى.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ لاسسىده بولدۇم، مۇرات:

ـــ مەيلى ئەمەسمۇ، بىرەر يىل ئاشۇ توكۇردەك ياشىۋېلىپ ئۆلۈپ كەتسەڭمۇ ئەرزىيدۇ جۇمۇ! ـــ دېگەنىدى. قانداقتۇ بىر شۇملۇقنى سەزگەندەك يۈرىكىم مۇزلاپ، تەنلىرىم تىكەنلەشكەندەك بولدۇم.

ئۇ يىللار شۇنداق يىللار ئىدى. ھاۋادىن ئالتۇن ـ كۈمۈش

پۇرىقى كېلىۋاتقاندەك ھەممىلا ئادەم ۋەسۋەسىگە چۈشۈپ قالغاندى. كەلكۈندەك دەۋرەپ كېلىۋاتقان ئادەملەر، بەس - بەستە قەد كۆتۈرۈۋاتقان ئاسمان - پەلەك ئېگىز بىنالار خۇددى بىر ئۇستا سېھىرگەر سېھىر تايىقىنى بىرلا چۆرۈپ چوڭ بىر شەھەرنى، يەنە بىر چۆرۈپ مىليونلاپ ئادەمنى بەرپا قىلىۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى.

ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى تەرەققىي قىلىۋاتقان رايونلارنىڭ بازار ئىزدەپ غەربكە كېڭىيىشى، سابىق سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنىڭ ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيەتلىرى بىلەن توسۇلۇپ قالغىنىغا نەچچە ئون يىل بولغان ئالاقە يوللىرىنىڭ ئەسلىگە كېلىپ، دۆلەتلەر دەرۋازىلىرىنىڭ ئېچىۋېتىلىشى جېنى بارلىكى ئادەمنى سودىگەرگە ئايلاندۇرۇپ قويغانىدى. توپ - توپ سودىگەر دېڭىز بويلىرىدىكى ئۆلكىلەردىن رەڭدار نىلۇن رەخت، كىيىم - كېچەك، پولات ماتېرىياللىرىنى توشۇيتتى. كاتتا ئېگىز بىنالاردا، شىركەتلەردىلا ئەمەس، كوچا - كويلاردىمۇ سودا قىزىپ، پۇل دېگەن شاراقشىپ ئاقاتتى.

پات - پاتلا ساۋاقداشلىرىمىزدىن ئىككى - ئۈچى بىر بولۇپ، ئاتا - ئانىسىنىڭ يىغقان - تۆككەنلىرىنى يېنىغا سېلىپ، ئوغرىلىقچە ئىچكىرىگە كېتىپ قالىدىغانلارمۇ چىقاتتى. لېكىن ئۇلار كۆپىنچە بىرەر - ئىككى ئاي تۇرۇپ، پۇللىرىنى خەجلەپ تۈگىتىپ، قېقىندى - سوقۇندى بولۇپ، ساقچىلارنىڭ ھەمراھلىقىدا ياكى ئۆزلىرىلا قايتىپ كېلىشەتتى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرىنى ئاق تاماكىغا خۇمار بولۇپ قاپتۇ، دېيىشەتتى. ئۇنداقلا جىن چاپلىشىپ قالغاندەك، كۆزلىرى نامەلۇم نۇقتىغا تىكىلگەن ھالدا ئەتىدىن - كەچكىچە ئالدىراش يۇرۇشەتتى. نىغمەت: «ئاق تاماكىغا خۇمار بولۇپ قالغان ئادەم ئۇنىڭ خۇمارىدىن ئۆمۈرۇزايەت قۇتۇلالمايدىكەن، چېكىۋېرىپ، پۈتكۈل بەدەنلىرى چىرىپ كېتىدىكەن» دەيتتى. بالىلار ئارىسىدا ئاق

تاماكا توغرىسىدا ئاجايىپ قورقۇنچلۇق، سىرلىق ھېكايىلەر تارقالغانىدى. بولۇپمۇ قىزلار ئاق تاماكا چېكىدىغانلار چېكىدىغانغا پۇلى قالمىغاندا، ئاق تاماكا چېكىپ ئۆلگەن جەسەتنىڭ ئۇستىخىنىنى ئېزىپ چېكىدىكەن ... دېگەندەك گەپلەرنى ۋەھىمە ئىچىدە پىچىرلىشىپ سۆزلىشىپ يۈرۈشەتتى. بۇنداق ھېكايىلەرنى ئاڭلىغاندا ئوغۇل بالىلارمۇ قورقۇپ جېنىمىز چىققۇدەك بولاتتۇق. چېكىدىكەن دەيدىغان بىرەرسىنى كۆرۈپ قالساق، خۇددى ئادەم يەيدىغاندەك بەدەر قاچاتتۇق.

مەكتىپىمىزنىڭ يېنىدىلا سىنقويغۇخانىدىن بىرنەچچىسى بار ئىدى. مۇرات ئىككىمىز شياڭگاڭنىڭ ۋەھىمىلىك كىنولىرىنى تولا كۆرەتتۇق. بىر قېتىم مۇرات: «قىزلارنىمۇ باشلۇالايلى» دېدى. شۇ كۈنى تەلىيىمىزگە ئامېرىكىنىڭ تازا داڭلىق ئىشقىي مۇھەببەت كىنولىرىدىن بىرى قويۇلدى. شۇنىڭدىن كېيىن تۆتىمىز بىللە سىنئالغۇ فىلىمى كۆرىدىغان، پات ـ پات دەرس تاشلايدىغان بولدۇق.

قىزلار بىلەن ئارىلىشىش ئۇچۇن پۇل كېرەك، ئەلۋەتتە. «8 ـ مارت» تا، روزا ھېيىت، قۇربان ھېيىتىتا، ئۇلارنىڭ تۇغۇلغان كۈنىدە بىرەر سوۋغات بىلەن خۇشال قىلمىساڭ، «چۈپەي»، «ئادەمگەرچىلىكى يوق» دېگەن ئاتاقا قالىسەن. مەرزىيە ئۆكتەبىردە تۇغۇلغانىكەن، ئۇ گەپ قىلمىسىمۇ مۇنىرە ماڭا نەچچە قېتىم سوۋغاتنىڭ گېپىنى پۈرىتىپ بولدى. مۇراتمۇ «بىر ئامال قىلىپ ئاز ـ تولا پۇل تاپساق بولاتتى» دەپ قويىاتتى. ئۇ بىر كۈنى كەچتە مېنى ئىزدەپ كەلدى. قولىدا بىر يەشىك بار ئىدى. ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئەرەنچە كالىتە يەڭ مايكا ئىكەن، ئاكىسىنىڭ دۇكىنىدىن ئاپتۇ. سېتىپ پۇلىنى تەڭ بۆلۈشىدىكەنمىز. ئىككىمىز كەچلىك بازارغا چىقىپ مايكىنىڭ بىرىنى ئون كويدىن ساتتۇق. مېلىمىز ھەش ـ پەش دېگۈچە سېتىلىپ بولدى. ساناپ باقساق بىردەملا 500 كوي

تېپىپتۇق. بۇ بىز ئۇچۇن، بولۇپمۇ مەن ئۇچۇن ئاز پۇل ئەمەس ئىدى. يەنە بىر كۈنى ئىككىمىز كەچلىك بازارنى ئارىلاپ پىلان سوقۇپ كېتىۋېتىپ، يەر تالىشىپ ياقا سىقىۋاتقان يايمىكەشلەرنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ قالدۇق. بىرمۇنچە ئادەم ئۇلارنى ئورىۋاپتۇ. سېتىۋاتقان مالىرى بىر ياندا قاپتۇ. مۇرات ماڭا بىر قاراپ قويۇپ بىر يەشىكنى كۆتۈرۈپلا ماڭدى. بىز ئۇنىڭدىكى مالىلارنىمۇ يەنە بىر بازارغا ئاپىرىپ، ئەرزانلا سېتىۋەتتۇق. شۇنىڭدىن كېيىن مال سېتىشقا ھەۋەس قىلىدىغان، دائىم كەچلىك بازارلارنى ئارىلايدىغان بولۇپ قالدۇق. ئۆكتەبىردە مەرزىيەنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى يېڭى ئېچىلغان رېستورانىدا كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزدۇق. مەن ئۇنىڭغا سۇس شاپتۇل چېچىكى رەڭلىك كۆز قويۇلغان بىر جۇپ ھالقا سوۋغا قىلدىم. بۇ ھالقىنى مۇرات ماڭا سوۋېت مالىرى بازىرىدىن ئېلىشىپ بەرگەنىدى. شۇ ئىشتىن كېيىن قۇلۇپلانمىغان يېپىيېڭى ۋېلىسىپىتتىن بىرنى ئۆزۈم يالغۇز سوقۇۋەتتىم. بۇ ئىشمىدىن نەچچە كۈنگىچە پەخىرلىنىپ يۈردۈم. مۇرات ئىككىمىز «ئوتتۇرا كۆۋرۈك» تە قىممەت باھالىق خۇرۇم چاپان كىيگەن بىر ئەركىشىنىڭ سومكىسىنى بۇلاپ قاچتۇق. ئۇنىڭ ئىچىدىكى 5000 يۈەن نەق پۇلنى ئېلىۋېلىپ، سومكىنى قالغان نەرسىلىرىنى بىلەن قوشۇپ تاشلىۋەتتۇق.

شۇنىڭدىن كېيىن كاللامغا دەرس چۈشمەيدىغان بولدى. بارغانچە قېنىم قىزىپ، تېخىمۇ قارامىلارچە پىلانلارنى تۇزۇپ، چوڭراق ئىشلارنى قىلىپ باققۇم كېلەتتى. يەنە بىر تۇرۇپ، مەن نېمە ئىشلارنى قىلىۋاتىمەن؟ بۇنداق كېتىۋەرسەم ئاقىۋىتىم قانداق بولار؟ ئاتا ـ ئانامچۇ ...؟ دەپ ئويلاپ قورقۇپمۇ قالاتتىم. مۇرات دەككە ـ دۈككىگە چۈشۈپ قالغىنىمنى سېزىپ:

ـــ بۇ دۇنيادا پۇل تاپقان ئادەملەرنىڭ قايسىبىرى توغرا يول بىلەن تاپقان دەيسەن. ئىچكىرىدىن كەلگەن سودىگەرلەردىن

سېتىۋالغان قىممەت ئاياغلار كىيىپ ئۆيۈڭگە يېتىپ بارغىچە بۆسۈلۈپ كېتىدۇ. ئەمەلدارلارغا پۇل بەرمىسەڭ، ئىشىكنى ھەل قىلمايدۇ. دوختۇرنىڭ يانچۇقىغا پۇل سېلىپ قويمىساڭ، ئاغرىقنى ھارام ئۆلتۈرۈپ قويسا قويىدۇكى، ئوپېراتسىيە قىلمايدۇ. مۇئەللىمگە پۇل بەرمىسەڭ، سېنى ئىمتىھاندىن ئۆتكۈزمەيدۇ. دادام: «مۇشۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى سۇرۇشتۇرۇپ كەلسەڭ، بۇلاڭچىلىقتىن كۆپ پەرقلەنمەيدۇ» دەيدۇ. دېمىسىمۇ شۇنداق ئەمەسمۇ، ــ دەپ ژەزخانلىق قىلاتتى.

ــ داداڭ زادى نېمە ئىش قىلىدۇ، ئاداش؟ ئۇ بىرەر ئالىي مەكتەپنىڭ پىروفېسسورىمۇ ياكى چوڭ سودىگەرمۇ؟ ــ دەپ سورىسام، مۇرات كۈلۈپ قويۇپ:

ــ دادام ئۆزىنى تەلىيىم ئوڭدىن كەلمىگەن ئادەمەن، بولمىسا مەنسەپدارنىڭ ئەڭ كاتتىسى بولاتتىم، ھېچبولمىغاندا، كىتاب يېزىپ، ھەممە ئادەم قول قويغۇدەك ئالىم، ئۆلىما بولاتتىم، دەيدۇ. شۇنداق دېسەم، بەلكىم، ئىشەنمەسلىكىڭ مۇمكىن، ئۇ تېخى قۇرئانغا تەپسىر ئېيتالايدىغان چوڭ مولا. ھازىر چىقىۋاتقان كىتاب، گېزىت ـ ژۇرناللارنىمۇ قويماي ئوقۇيدۇ، تېلېۋىزورغىمۇ بەك ئامراق، ئورنىدىن قوپماي ئولتۇرۇپ، پۇتكۈل جاھاننىڭ ئىشلىرىنى باھالاپ چىقىدۇ، ــ دەيتتى.

قىشلىق تەتىل ئالدىدا دادام ئاتا ـ ئانىلار يىغىنىغا بېرىپ كەلگەندىن كېيىن، چىرايى قارا بۇلۇتتەك تۇتۇلۇپ كەتتى. كەچلىك تاماقنى يەپ بولغاندا، دادام ئاپامنىڭ چىرايىغا قاراپ تۇرۇپ مېنى تازا بىر تىللىۋېتىپ، ئاخىرىدا يۇمشاپ، نۇرغۇن نەسىھەت قىلدى. يەنىلا شۇ «مەنغۇ ئوقۇي دېسەم شارائىت يوق، يېرىم ئادەم بولۇپ قاپتىمەن. سېنى ئوقۇپ پۈتۈن ئادەم بولسۇن دەپ ھەممە شارائىتىڭنى تەل قىلىپ بېرىۋاتساق، نېمەڭگە نېمە يەتمەي، ئوقۇشنى تاشلاپ مەكتەپتىن قېچىپ يۈرىسەن؟...»

دېگەندەك گەپلەر. ئىچىمدە: «ھە، شارائىتىمنى بەك تەل قىلىپ بېرىۋاتىسىلەر، سىلەرنىڭ قولۇڭلىرىغا قاراپ ئۆتكەن كۈنمۇ كۈن بولامدۇ؟ سىلەردەك ئادەملەر ئات ـ ئېشەكتەك ئىشلەپلا ياشىساڭلارمۇ رازى بولىسىلەر» دەيتتىم. دېمىسىمۇ، 18 يىللىق ئىستاژىغا ئىگە دادام ئارام 100 نەچچە كويچە مائاش ئالاتتى. ئاپام بىچارە زاۋۇت قورۇسىدا پارچە ـ پۇرات ئىشلارنى قىلىپ، ئايدا ئاران 50 ـ 60 كويچە تاپاتتى. مەن ئۇلاردەك ئادەم بولۇشنى، ئۇلاردەك ياشاشنى ھەرگىز خالىمايتتىم. بىراق، ئۇلارغا بۇ گەپلەرنى قىلغىلى بولاتتىمۇ؟ يوتقانىنى بېشىمغا پۈركەپ ئۇخلىغان بولۇپ يېتىۋالدىم، ھەتتا يالغاندىن خورەكمۇ تارتىپ قويدۇم. دادام مېنى ئۇخلاپ قالدى دەپ، چوڭقۇر بىر تىنىۋېتىپ ئاپامغا:

ــ بۇ ئەتىۋارلىق ئوغلىمىز بەش پەندىن ئۆتەلمەپتۇ، ھە دېسە دەرس تاشلايدىكەن. قارىغاندا، بۇ ئەتىگەندە ئۆيدىن مەكتەپكە بارىمەن، دەپ چىقىپ كەتكىنى بىلەن باشقا يەرلەردە يۈرىدىغان ئوخشايدۇ، ئۇ زادى نېمە ئىش قىلىۋاتىدىغاندۇ؟ نېمىشقا بىزنىڭ كۆڭلىمىزنى چۈشەنمەيدىغاندۇ؟ ــ دېدى. ئارقىدىن يەنە:

ــ ئىلگىرى ئاتا ـ ئانىلار يىغىنىغا بارسام، بېشىمنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، كۆڭلۈم توق ئولتۇراتتىم. بۈگۈن بېشىمنى يەردىن كۆتۈرەلمەي قالدىم، ــ دېدى.

ــ بۇ بالا ئىلگىرى بۇنداق ئەمەس ئىدى، ــ دېدى ئاپامۇ، ــ ھېلىقى چېقىر كۆز بىلەن ئارىلاشقاندىن بېرى تالاغا تولا قاترايدىغان، قۇلىقىغا گەپ كىرمەيدىغان بولۇپ قالدى. قايسى كۈنى كىيىملىرىنى يۇيۇۋېتەي دەپ يانچۇقىنى ئاختۇرسام، ئىشتىنىنىڭ يانچۇقىدا بىر مۇنچە پۇل تۇرىدۇ. قورقۇنمىدىن تاس قالدىم ئايلىنىپ چۈشكىلى. ئاخشىمى «بالام، نەدىن كەلگەن بۇنچىۋالا پۇل بۇ؟» دەپ سورىسام، بىردەم دۇدۇقلاپ تۇرۇپ:

«سىنىپتىكى بالىلارنىڭ كىتاب پۇلى، مۇئەللىم يىغىپ بەر دېگەن» دېدى. بۇ گېپىگە تازا ئىشىنەلمىدىم. قارىغاندا، بىرەر ياماق يولغا كىرىپ قالدىمۇ نېمە بۇ بالا؟ ــ دېدى.

ــ ئاغزىڭنى ئۇشۇتمىگىنە، يوقىلاڭ گۇمانلارنى قىلمايلى، بەختىيار ئۇنداق ئەسكى بالىلاردىن ئەمەس. بۇنىڭدىن كېيىن بەكرەك پەخەس بولايلى، سەن مەريەم مۇئەللىم بىلەن پات ـ پات كۆرۈشۈپ تۇرغىن.

ــ سىلە دېققەت قىلدىڭلىمۇ؟ يېقىندىن بېرى بۆلەكچە بوي تارتىپ، قاڭشىرى ئېگىزلەپ، سىلىنىڭ ياش ۋاقتىڭلىغا ئوخشاپ قېلىۋاتىدۇ بۇ بالا. كۆندە ئەتىگەندە كىيىملىرىنى كىيىپ، چاچلىرىنى تاراپ مەكتەپكە ماڭسا، «مېنىڭ ئوغلۇم چوڭ بولدى. مۇشۇ چىرايلىق يىگىت مېنىڭ بالام ـ ھە» دەپ ئارقىسىدىن قاراپ قالىمەن. ئۆزىمۇ ئەينەككە تولا قارايدىغان، توختىماي چېچىنى تارايدىغان بولۇپ قالدى. خۇدايىم كۆڭلىگە ئىنساب بېرەر، بەخت ـ تەلىيىنى بېرەر بىر تالا بالامنىڭ ... ــ ئاپامنىڭ سۆزىنىڭ ئاخىرى ئېسەدەشكە ئۆزگەردى.

دادام ئىشكاپنى تاراقشىتىپ بىر نەرسىلەرنى ئالغاندەك قىلدى. كارىۋىتىمنىڭ بېشىغا كېلىپ:

ــ بۇ پوپايكىنى بەختىيار كىيسۇن. ئېسىڭدىمۇ، ئۆتكەندە كىيىپ بېقىپ، ئەينەككە قاراپ: «دادا، مۇشۇ پوپايكاڭنى ماڭا بېرىۋېتە» دېسە، سەن: «داداڭنىڭ ئۆمرىدە كىيگەن تۇزۇكرەك پوپايكىسى مۇشۇ. سەن تېخى ياش، نى ـ نى كىيىملەرنى كىيىسەن» دەپ توسۇپ قويغانىدىڭ. ھازىرقى بالىلار كىيىم ـ كېچەككە بەك ئېتىبار بېرىدىكەن. بىزمۇ ئۇنىڭغا ياخشىراق كىيىم ئېلىپ بېرەلمىدۇق. ئاداشلىرىنىڭ ئالدىدا بوينى قىسىلىپ قالمىسۇن دەيمەن، ــ دېدى.

مەن يوتقاندا يېتىپ ۋۇجۇدۇمنى لەرزىگە سېلىۋاتقان ئېچ ـ ئىچىمدىن ئۆرلەپ چىقىۋاتقان يىغىنى پۈتۈن كۈچۈم بىلەن

بېسىۋالمىغان بولسام، ھۇڭرەپ يىغلاپ، ئۆزۈمنى ئاتا ـ ئانامنىڭ ئايىغىغا ئاتقان، «ئاپا، دادا، مېنى كەچۈرۈڭلار، مەن ئادەم ئەمەس، مەن سىلەرنى ئالدىدىم، يامان ئىشلارنى قىلدىم. سىلەرنىڭ ئۈمىدىڭلارنى ئاقلىيالمىدىم» دېگەن بولاتتى.

دادام پوپايكىنى كارىۋىتىمنىڭ بېشىغا ئارتىپ قويۇپ چىقىپ كەتتى. ئارقىدىن ئاپاممۇ چىقىپ كەتتى. مەن كېچىچە نۇرغۇن ئىشنى ئويلىدىم. نىغمەتنىڭ تېخى يېقىندىلا مېنى چاقىرىپ: «بەختىيار، سەن مۇراتتىن ئۆزۈڭنى تارتقىن. دادامنىڭ دەپ بېرىشىچە، ئۇنىڭ دادىسى ئۆمرىنىڭ تەڭدىن تولىسىنى تۈرمىدە ئۆتكۈزگەن داڭلىق ئوغرى ئىكەن. ئۇ ھازىر ياشقا چوڭىيىپ ئۆزى ئوغرىلىق قىلمىغان بىلەن، چوڭ ئوغۇللىرىنى ئۆزى بىر قوللۇق تەربىيەلەپ يېتىشتۈرگەنمىش، مۇراتنىمۇ بىر نېمە دەپ بولمايدۇ، شۇڭا دىققەت قىلغىن. بۇ گەپلەرنى ئۆزۈڭ بىلىپ قال، باشقىلارنىڭ ئالدىدا، بولۇپمۇ مۇراتنىڭ ئالدىدا ئاغزىڭدىن چىقارما» دېگەنلىرىنى ئېسىمگە ئالدىم. مۇراتقا ئەگىشىپ قىلغان ـ ئەتكەنلىرىمنى ئويلىسام، ۋۇجۇدۇمدا گۈلدۈرماما گۈلدۈرلەپ، چاقماقلار چېقىلغاندەك، چاقماقنىڭ يورۇقىدا روھىمنىڭ چوڭقۇر جىرا، ئوي ـ دوڭغۇللىرى پاللىدە يۈرۈپ كەتكەندەك، «سەن زادى قانداق ئادەم، نېمىشقا قاراپ تۇرۇپ ئۆزۈڭنى ئوتقا ئۇرىسەن، بىلىپ تۇرۇپ جىنايەت يولىغا ماڭسەن؟ مۇشۇنداق كېتىۋەرسەڭ، ئاقىۋىتىڭ قانداق بولماقچى؟» دېگەن سوئاللار سىرتماق بولۇپ گېلىمنى بوغۇۋاتقاندەك بولاتتى. بىراق، بۇ ئازاب ـ پۇشايمانلار مەرزىيەنىڭ ئۇزۇن كىرپىكلىرى ئاستىدىكى مەستخۇش كۆزلىرىنى كۆڭۈل ئېكرانىمدىن يوق قىلىۋېتەلمەيتتى. تۆتىمىز بىر بولۇپ رېستورانلاردا، ئاسمان ـ پەلەك قارىغايلىق تاغلاردا، ھەيۋەتلىك شارقىراتما بويلىرىدا، قويۇق ئورمانلاردا ئۆتكۈزگەن كۆڭۈللۈك ـ لەززەتلىك پەيتلەرنى خىيالىمدىن يىراقلاشتۇرۇۋېتەلمەيتتى. ئەكسىچە، ئاشۇ

كۆرۈنۈشلەر باشقىچە سېھىرلىك تۈستە جۇلالىنىپ، مېنى قوينىغا چاقىرىۋاتقاندەك، قۇلاق تۈۋىمدە: «ھايات دېگەن مانا مۇشۇنداق بولىدۇ، مانا مۇشۇنداق بولىدۇ» دېگەن سادا توختىماي تەكرارلىنىۋاتقاندەك بولاتتى...

كېچىچە تولغىنىپ، تولا ئۆرۈلۈپ، تاڭ يورۇشقا يېقىن قاتتىق ئۇخلاپ كېتىپتىمەن. سەھەردە ئاپام ھەرقاچانقىدەك سەل يىرىك، ئەمما مېھىرلىك قوللىرى بىلەن پېشانەمنى، بويۇن - باشلىرىمنى سىلاپ، قۇلاقلىرىمنى ئاستا تارتىپ، پەس ئاۋاز بىلەن مېنى ئويغاتتى. ئاپامنىڭ قولىدىن ئەتىگەنده سۈت بىلەن سىڭىپ پىشقان نانىنىڭ ھىدى كېلەتتى. مەن كىچىك ۋاقىتلىرىمدىكىدەك بۇ پۇراقنى كۆچەپ سۈمۈرۈپ، ئاپامنىڭ سىلاشلىرىدىن ئۇزاقراق ھۇزۇرلىنىش ئۈچۈن كۆزۈمنى ئاچماي يېتىۋالدىم. ئاپام مېنى چاي ئىچىشكە چاقىرىپ قويۇپ چىقىپ كەتتى. مەن ئالدىراپ كىيىنىشكە باشلىدىم. ياستۇقۇمنىڭ يېنىدا چىرايلىق قاتلانغان كۆل رەڭ يۇڭ پوپايكا ــ دادامنىڭ پوپايكىسى تۇراتتى. ئۇنى كىيىپ باقماقچى بولۇپ قولۇمنى ئاپاردىمىيۇ، قوللىرىم ئوتتا كۆيگەندەك بولۇپ، شۇئان تارتىۋالدىم. چاي ئىچىۋاتقاندا دادام:

ــ پوپايكىنى كىيىۋالماپسەنغۇ؟ ھاۋا سوۋۇپ قالدى. سوغۇق ئۆتكۈزۈۋالما يەنە! ــ دېدى.

ــ مەن تېخى توڭلىمىدىم، ــ دېيىلىدىم بوغۇق ئاۋازدا ئارانلا.

شۇ كۈنى كەچكىچە كىتاب ئوقۇغان، كونسېپىك كۆرگەن بولۇپ مۇراتقا گەپ قىلمىدىم. مەرزىيەنى مەجەزى يوقىكەن، ئىككى كۈنلۈك ئىسپىراپكا ئېلىپ كېلىپ بېرىپتۇ، دەپ ئاڭلاپ خېلى يەڭگىللەپ قالدىم. مۇراتنىڭ بۇرۇلۇپ چىرايىمغا ئۇزاقتىن - ئۇزاق قاراشلىرىدىن ئۇنىڭ ھەيران بولۇۋاتقانلىقىنى، ماڭا گەپ قىلغۇسى بارلىقىنى سېزىپ

تۇراتتىم. دەرستىن چۈشكەندە، ئۇ كەينىمدىن كېلىپ:

ــ نېمە بولدى، ماڭا ھېچ گەپ قىلمايسەنغۇ؟ بىز دېگەن قىيامەتلىك ئاغىنە جۇمۇ. بىزنىڭ ئىشلىرىمىزنى بىرەرسىگە دەپ قويمىغانسەن؟ ــ دېدى.

ــ خاتىرجەم بول، ــ دېدىممەن، ــ ھېچكىمگە دېمەيمەن بىراق ... ئەمدى بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنداق ئىشلارنى قىلمايلى، سەنمۇ ماڭا ئۇنداق گەپلەرنى قىلما.

ــ قورقۇۋاتامسەن نېمە؟ مەن سېنى خېلى ئەركەك تۇتكى بار ئوغۇل بالا دەپ بىلىمەن جۇمۇ. ماڭا قارا بەختىيار، بۇگۈن بەك ئىشەنچلىك بىر خەۋەر كېلىپ قالدى، ئازراقلا غەيرەت قىلساق، ئۆمۈر بويى يەپ ياتقۇدەك بىر نەرسىگە ئېرىشىپ قالاتتۇق. مەنمۇ بۇنىڭدىن كېيىن قولۇمنى يۇيۇۋېتەتتىم.

ــ مەنغۇ قورقمىدىم، لېكىن بۇ گەپلەرنى قىلما ماڭا.

مۇرات كەينىمدىن يەنە سوغدىشىپ كەلدى:

ــ ھەي، ئەخمەق بولما دەيمەن. باشقىلارغا دېسەمغۇ ياغدەك ياقىدۇ، لېكىن دېگۈم كەلمىدى ئۇ گۈيلارغا. پۇلنى تاغارلاپ تاپىدىغان ئىبراھىم تاز دېگەننى ئاڭلىغانمىدىڭ؟ ئايروپىلاندا خىروئىن يۆتكەپ سېتىپ، بېيىپ كەتكەن نېمە ئۇ. ئۇنىڭ پۇلىنى ئالساق ھارام بولمايدۇ. ياخشى يېرى، ئۇ ھېچكىمگە ئىشەنمەيدۇ، دائىم ئۆزى يالغۇز، بەك سىرلىق ھەرىكەت قىلىدۇ. ئەتە كەچتە ئۇ بىر يەرگە مال ئالغىلى بارماقچى، ئىككىمىز قولىدىكى سومكىنى تارتىۋېلىپ قاچساقلا بولىدۇ.

ئۇ، گەپ قىلمىغىنىمنى كۆرۈپ يەنىمۇ يېقىنلاپ گۇدۇڭلىدى:

ــ ئۇنچىلىك پۇلنى ئاتا ــ ئاناڭ ئۇخلاپ چۈشىدىمۇ كۆرەلمەيدۇ. بۇ پۇرسەتنى ئۆتكۈزۈۋەتسەك، ئۆمۈرۋايەت پۇشايماندا قالىمىز جۇمۇ ... ئۇنداق بولسا ئەتە كەچ سائەت سەككىزدە «ئوتتۇرا كۆۋرۈك» تە ــ ئۆتكەنكى يەردە كۆرۈشەيلى،

كېچىكىپ قالساڭ قەتئىي بولمايدۇ!

ئەتىسى شەنبە ئىدى. ئەتىگەندە دادام بىلەن «بەيگە مەيدانى» غا گۆش ئالغىلى باردۇق. دادام: «سەن دېگەن ئوغۇل بالا، گۆش ئېلىشنى ئۆگىنىۋال، كېيىنچە مەن يوق بولۇپ قالساممۇ، ئاپاڭغا ئەسقاتىسەن» دەپ گۆش ئالىدىغان چاغدا دائىم مېنى باشلىۋالاتتى. مەن قۇشخانىدىن بەك سەسكىنەتتىم. تېرىسى سويۇلۇپ، كانارلارغا قاتار ـ قاتار ئېسىلىپ كەتكەن قويلار، قويۇق قان ھىدى كەيپىياتىمغا تەسىر قىلىپ، كۆڭلۈمنى ئايلاندۇرۇۋېتەتتى. گۆشنى ئېلىپ ئاپتوبۇسقا چىقىپ بولغۇچە كۆزۈم تۆت بولاتتى. تەلىيىمىزگە ئۇ كۇنى دادام ئانچە ئۇزۇن ئايلانمايلا سودىسىنى پۈتكۈزدى. شۇنداق بولسىمۇ، چۈشلۈك تاماق ۋاقتىدا گېلىم غىققىدە بولۇپ، ھېچ نەرسە يېگۈم كەلمىدى. ئاپام بىلەن دادامغا مىجەزىم يوق دەپ قويۇپ، مېھمانخانىغا كىرىپ كارىۋاتقا ئۆزۈمنى تاشلىدىم. كۆزۈمنى يۇمۇپ ھېچنېمىنى، ھېچكىمنى ئويلىماي يېتىشقا تىرىشتىم، ئەمما بۇ قانداقمۇ مۇمكىن بولسۇن؟ كۆڭلۈمنىڭ بىر بۇرجىكىدە نېمىلىكىنى ئۆزۈممۇ ئېنىق بىلمەيدىغان، كۆڭۈل ئىلىشىشقىمۇ، بىئاراملىققىمۇ، بىزارلىققىمۇ ئوخشىمايدىغان غەلىتە بىر تۇيغۇ بار ئىدى. ئەنە شۇ تۇيغۇنىڭ تەسىرىدىن بولسا كېرەك، كاللام ئەندىشىلىك، غەمكىن خىياللار بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. خىيالىمغا نېمىشقىدۇر تولىراق ئۆتكەن ئىشلار، بالىلىق چاغلىرىملا كېلەتتى. بۇ كىچىككىنە مېھمانخانىدا ئۆزۈم يالغۇز يېتىۋاتقىلى قانچە يىل بولغاندۇ؟ بەلكىم سەككىز ـ توققۇز يىل بولدىمىكىن. كىچىك ۋاقىتلىرىمدا ھۇجرا ئۆيدىكى چوڭ تاختا كارىۋاتتا دادام بىلەن ئاپامنىڭ يېنىدا ياتاتتىم. مەن مەكتەپكە كىرگەن يىلى دادام ماڭا ئاتاپ بىر كارىۋات، بىر ئۈستەل چىرىغى ئېلىپ مېھمانخانىغا قويۇپ بەردى. ئاخشىمى ئۇ قولىغا بىر پارچە گېزىت ئېلىۋېلىپ، يېنىمدا ئولتۇرۇپ

تاپشۇرۇق ئىشلىشىمگە ھەيدەكچىلىك قىلاتتى ياكى «ھېساب» تىكى تۆت ئەمەل، كەررە دېگەنلەرنى ئۆگىتەتتى. ئاپام نېرىقى ئۆيدە دېرىزە تۈۋىگە قويۇۋالغان كىيىم تىكىش ماشىنىسىدا شىلدىرلىتىپ كىيىم تىكەتتى. مەن خېلى چوڭ بولغۇچە ئاپام تىكىپ بەرگەن كىيىملەرنى كىيىپ يۈردۈم. تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپكە چىققاندىن كېيىن، دادام ماڭا دەرس ئۆگىتەلمەيدىغان بولدى. ئاپاممۇ ماڭا كىيىم تىكىپ بەرمەي، بازاردىن ئېلىپ بېرىدىغان بولۇپ قالدى. ئاخشاملىرى مېھمانخانا ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئىچىدىن تاقىۋېلىپ، ئۆزۈم خالىغان كىتابلارنى ئوقۇيتتۇم، دادامنى تاپشۇرۇق ئىشلىدىم، دەپ ئالدايتتىم. باشلانغۇچنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا، ئالدىنقى يىللىقتىن چۈشۈپ قالغان چوڭ بالىلار بىز بىرنەچچىمىزنى تۈتۈۋېلىپ: «ئوغۇل بالا دېگەن تاماكا چېكىشنى بىلمىسە، ئەركەك ھېسابلانمايدۇ، قېنى چېكىشە!» دەپ زورلاپ تاماكا چەكتۈرگەنلىرى، مەن ئۇلارغا ئۆزۈمنى بىر كۆرسىتىپ قويۇش، تاماكا چەككەندە يۆتەلمەيدىغان بولۇش ئۈچۈن بىر قاپ تاماكا سېتىۋېلىپ، دېرىزىنى ئېچىپ قويۇپ تاماكا چېكىشنى ئۆگەنگەنلىرىم؛ سەل چوڭ بولغاندا ئەرزان ھاراقتىن بىر بوتۇلكا سېتىۋېلىپ، ئىشىكنى تاقاپ ئۆزۈم يالغۇز يېرىمدىن كۆپرەكىنى ئىچىپ مەست بولۇپ قالغىنىم، ئەتىسى دادام ئۇقۇپ قېلىپ، قاتتىق كايىپ كەتكەنلىرى تېخى تۇنۇگۈنكى ئىشلاردەكلا تۇرىدۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ ئاستا ـ ئاستا چوڭ بولدۇم. بويۇم ئۆسۈپ، ئاۋازىم غاراڭ ـ غۇرۇڭ چىقىدىغان بولۇپ قالدى. مەن پات ـ پاتلا كارىۋاتتا يېتىپ قىزارلارنى ئويلايدىغان، ئۇزۇن ئەينەكنىڭ ئالدىدا سائەتلەپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ كېتىدىغان بولۇپ قالدىم. كېيىن ... مۇرات دېرىزە تۈۋىگە كېلىپ ئىسقىرتىپ، مېنى چاقىرىدىغان بولدى. مەن ئاۋۇ ئاق تور پەردىنى قايرىپ تۆۋەنگە بىر قارىۋېتىپ، ئاپامنىڭ «نەگە بارىسەن؟ مانا، تاماق

تەييار بولدى» دەپ توسۇشلىرى قارىماي، يۇگۇرۇپ چىقىپ كېتىدىغان بولدۇم. يولنىڭ نېرىقى قېتىدا چوڭ قىزلاردەك ياسىنىپ، گىرىم قىلىۋالغان سانىيە بىلەن مەرزىيە بىزنى ساقلاپ تۇراتتى. سورۇنلاردا ئۇلار بىلەن تانسا ئويناۋاتقىچە، كېلەر قېتىمقى ئۇچرىشىش ئۇچۇن كېتىدىغان پۇلنى قانداق تېپىشنى ئويلايتتىم. مەرزىيە ··· كۆزۈمگە بەزىدە ئاجايىپ سەبىي، ئاجايىپ ئوماق كۆرۈنىدىغان، بەزىدە مۇزدەك سوغۇق، مەنمەنچى كۆرۈنىدىغان مەرزىيەدىن زادىلا مېھرىمنى ئۇزەلمەيتتىم···

ئاپام تامىقا چاقىرغانىدى، «بىر نەرسە يېگۈم يوق» دەپ چىققىلى ئۇنمىدىم. ئاپام يەنە ئىشكنىڭ تۇۋىگە كېلىپ: «بەختىيارجان بالام، ئاغرىپ قالمىغانسەن؟ مۇنداق تاماق يېمەي يېتىۋالساڭ، ئەنسىرەپ قالىدىكەنمەن» دېدى. «ھېچنېمە بولمىدى ئاپا، ئادەمنى ئۇخلىغىلى قويە، تولا كوتۇلدىما!»

ئاپام ئىشىك تۇۋىدە بىردەم تۇرۇپ بېقىپ كېتىپ قالدى. تۇرۇپلا ئاپامغا قوپاللىق قىلغىنىمغا پۇشايمان قىلدىم. خىيالىم يەنە كىچىك ۋاقىتلىرىمغا كەتتى. مەكتەپكە بارىدىغان تۇنجى كۇنۇم ئاپامنىڭ يېڭى كىيىملەرنى كىيدۇرۇپ، چاچلىرىمنى تاراپ، مەكىزمگە سۆيۈپ ئەركىلەتكەنلىرى، دادامنىڭ «ئوغلۇم، سەن ئەمدى چوڭ بولدۇڭ، مۇئەللىملىرىڭنىڭ گېپىنى ئاڭلا، ئوبدان ئوقۇ. ئۆزۈڭدىن كىچىكلەرنى، قىز بالىلارنى بوزەك قىلما. كەپسىز، ئەسكى بالىلارغا ئارىلاشما» دېگەنلىرى، ھەر كۇنى ئەتىگەندە ۋېلىسىپىت بىلەن مەكتەپكە ئاپىرىپ قويۇشلىرى ··· كۆز ئالدىمدىن بىر ـ بىرلەپ ئۆتتى.

ھەر كۇنى دەرستىن چۇشۇپ يۇگۇرۇپ سىرتقا چىقسام، ۋېلىسىپىتنى تۇتقىنىچە مېنى ساقلاپ تۇرغان دادامنى كۆرەتتىم. بەزىدە باشقا بالىلارنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈۋېلىپ، دادامنىڭ كۆزىنى غەلەت قىلىپ سىرتقا چىقىۋالاتتىم. دادام

بىچارە مېنى خېلىغىچە ساقلاپ بېقىپ، ئۇنىڭدىن ـ بۇنىڭدىن سوراپ، ئاداشلىرىمنىڭ ئۆيىگە ئىزدەپ باراتتى. كەچتە ئۆيگە كېلىپ مېنىڭ بەخىرامان ئولتۇرغىنىمنى كۆرۈپ: «ئۆزۈڭ قايتىپ كېلەلمىدىڭمۇ بالام؟ قارا سېنى» دەپ خۇشال بولۇپ كېتەتتى، ئارقىدىن «ئەمدى بۇنداق قىلمىغىن، مېنى مۇشۇنداقمۇ ئاۋارە قىلامسەن؟» دەپ كايىپ قويىاتتى. دادام تاكى مەن باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتكۈزگىچە مەكتەپكە ئاپىرىپ ـ ئەكىلىپ قويۇشنى بىر كۈنمۇ ئۈزۈلدۈرمىدى. مەن ئوقۇيدىغان تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ شەھەرنىڭ يەنە بىر تەرىپىدە ئىدى. دادام دائىم دەرستىن چۈشۈپلا ئۆدۈل ئۆيگە قايتىشىمنى تاپىلايتتى. ئۆزى كۈندە كەچتە ئاپتوبۇس بېكىتىدە مېنى ساقلاپ تۇراتتى. ئاغىنىلىرىم بىلەن ئويناپ كېچىكىپ قالغان چاغلىرىمدىمۇ دادامنىڭ قاراڭغۇدا ئۆزى يالغۇز دېگۈدەك مېنى ساقلاپ تۇرغىنىنى كۆرەتتىم. ياز كۈنلىرىغۇ بىر گەپ، بولۇپمۇ بالدۇر قاراڭغۇ چۈشۈپ كېتىدىغان قىش ئايلىرىدا، قار ـ شۇرغانلىق كېچىلەردە قۇلاقچىسىنى چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان دادام توختىماي يەرنى تېپىپ، ئۇياقتىن بۇياققا مېڭىپ يۈرەتتى. ھەر قېتىم دادامغا يېقىنلاپ كېلىۋاتقىنىمدا، پۈتلىرىم مىڭ جاڭ تاش ئېسىپ قويۇلغاندەك ئېغىرلىشىپ، كۆزلىرىمگە ياش تولاتتى. «دادا، ئەمدى ئالدىمغا چىقمىساڭمۇ بولىدىغۇ» دېسەم، «يەنىلا سەندىن ئەنسىرەيدىكەنمەن، ئوغلۇم» دەيتتى. ھازىر ئويلىسام، دادامنىڭ كۆڭلى شۇ چاغلاردىلا بىر نەرسىنى تۇيۇاتتىمىكىن، دەپمۇ قالىمەن. ئىككىنچى يىلى دادام قاتتىق ئاغرىپ ئوپېراتسىيە قىلىندى. شۇنىڭدىن كېيىن بېكەتكە چىقمايدىغان بولدى. يەنە بىر تەرەپتىن مېنى چوڭ بولۇپ قالدى، دەپ ئويلىدىمىكىن، يۈرۈش ـ تۇرۇشۇمنى ئانچە قاتتىق چەكلىمەيدىغان بولۇپ قالدى. ئەمما تاماق يەۋاتقان، تېلېۋىزور كۆرۈپ ئولتۇرغان، ھەتتا بەزىدە ئۇخلاۋاتقان چاغلىرىمدىمۇ دادامنىڭ ماڭا ناھايىتى ئەستايىدىل قىيابەتتە، زادىلا كۆرۈپ

باقمىغان يېڭى بىر نەرسىدىن زوقلىنىۋاتقاندەك ھەيرانلىق ئىچىدە تىكىلىپ قاراۋاتقانلىقىنى سېزەتتىم. ئۇنىڭ بۇ قارىشى كىچىك ۋاقىتلىرىمدىكى ئامراقلىق بىلەن قاراشلىرىغا ئوخشىمايتتى. يېقىندىن بېرى دادام ماڭا گاڭگىراپ قالغاندەك كۆرۈنىدىغان بولۇپ قالدى. ئۇ ماڭا چۈشىنىكسىز بىر نەرسىدە بىرپەس قاراپ تۇراتتى ـ دە، كۆزىنى ئېلىپ قىچىپ، بىر نۇقتىغا تىكىلىپ، جىمىپ كېتەتتى. نېمىشقىدۇر بۇ جىمجىتلىقتىن مەن ئاجايىپ قورقاتتىم. دەرھال ئورنۇمدىن تۇرۇپ ئۆيۈمگە كىرىپ، ئىشىكنى ئىچىدىن تاقۋالاتتىم. دادام ئېغىر قەدەملىرى بىلەن ئۆينىڭ ئىچىدە ئۇياقتىن بۇياققا بىر پەس مېڭىپ يۈرەتتى ـ دە، چاپىنىنى كىيىپ، بىنا ئالدىدىكى گۈللۈكتە جاھانىڭ پارىڭىنى سوقۇپ ئولتۇرىدىغان بوۋايلارنىڭ يېنىغا چىقىپ كېتەتتى. دادام بۇگۈن نەدە ھايال بولۇپ قالدىكىن، ئۇ ھەرقانداق ئەھۋالدىمۇ كەچلىك تاماق ۋاقتىدا چوقۇم ئۆيدە بولاتتى، ئەزەلدىن كوچىدىكى ئاشخانىلارغا كىرىپ تاماق يېمەيتتى...

ئىختىيارسىز سائەتكە قارىدىم. سائەت دەل يەتتە يېرىم بوپتۇ! تېنىم جۇغغىدە قىلىپ قالدى. ئورنۇمدىن چاچراپ تۇرغىنىمنى، تەخسىگە ئېلىپ قويغان تاماقنى ئالدىمغا ئېلىپ كېلىۋاتقان ئاپامغا قاراپمۇ قويماي، پەلەمپەيدىن ئوقتەك چۈشۈپ كەتكىنىمنىلا بىلمەن. كاللامدا «ئاخىرقى قېتىم ئاخىرقى قېتىم! ئاخىرقى قېتىم!» دېگەن بىرلا سۆز توختىماي پىرقىراپ ئايلىناتتى...

2

مۇرات ئىككىمىز نۇرغۇن تونۇش، ناتونۇش كوچىدىن ئۆتۈپ چوڭ بىر قۇرۇلۇش ئورنىنىڭ ئارقىسىدىكى خالتا كوچىغا

كىردۇق. قاراڭغۇ كېچىدە ئەخلەت، يۇندى بىلەن توشقان ئارقا كوچىلاردا، ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل يوللاردا ئېگىز ـ پەس دەسسەپ يۇقىرىغا قاراپ ماڭدۇق. مۇرات:

ـــ ھېلى ئالدىمىزغا پاكار، دوغلاق، پاينەكباش بىر ئادەم ئۇچرايدۇ. سەن بېرىپ: ئابلەت موزدۇزنىڭ ئۆيى مۇشۇ كوچىدىمۇ؟ دەپ سورايسەن. ئاڭغىچە مەن ئارقىسىغا ئۆتۈپ قولىنى كەينىگە قايرىپ تۇتىمەن ـ دە، بىر قولۇم بىلەن پىچاقنى گېلىغا تەڭلەپ: «جان لازىم بولسا يېنىڭدىكى پۇلنى چىقار!» دەيمەن، ـــ دېدى. ئۇ بىر پىچاقنى كۆرسىتىپ قويۇپ قوينىغا سېلىۋالدى. پىچاقنى كۆرۈپ: «ئاپلا، ئىش چاتاقمۇ ـ نېمە؟ ئۇ باشتا سومكىنى ئېلىپ قاچساقلا بولىدۇ دېگەنتى،» دەپ ئويلىدىم. جىمىپ كەتكىنىمنى كۆرۈپ مۇرات ماڭا ئالىيىپ بىر قاراپ قويدى:

ـــ نېمە بولدى، قورقۇۋاتامسەن؟ دېمىڭ ئىچىڭگە چۈشۈپلا كەتتىغۇ؟

ـــ ياق، ياق، مەن…

دەل شۇ چاغدا ئالدى تەرەپتىن بىر ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈندى. ئىككىمىز ئۈن ـ تىنسىز ئالدىمىزغا قاراپ ماڭدۇق. مەن ئۆزۈمنى پايانسىز قۇملۇقتا كېتىۋاتقاندەك سېزەتتىم. قەدىمىم ئېغىرلىشىپ، تاماقلىرىم قۇرۇپ كېتىۋاتاتتى، پاينەكباش ئادەم بىپايان قۇملۇقنىڭ نېرىقى چېتىدىن بارغانسېرى يېقىنلاپ كېلىۋاتاتتى…

ـــ دەل ئۆزى! سەل يېقىنلىشىپ كەلگەندە سەن ئالدىغا بېرىپ گەپ سورا. مەن بايا دېگەندەك، ئابلەت موزدۇزنىڭ ئۆي مۇشۇ كوچىدىمۇ؟ دېگىن.

ئىككى تىزىمنىڭ تىترىشىنى تەستە بېسىپ، ئۈنىڭغا قاراپ ماڭدىم. ئۇ ئۆزىنى ئېلىپ قاچقاندەك يانغا داجىدى.

ـــ ئاۋۇ … ئابلەت موزدۇزنىڭ ئۆيى مۇشۇ كوچىدىمۇ؟

مۇھىم بىر ئىش بىلەن ئىزدەپ كەلگەنىدۇق، ئۆيىنى تاپالمايۋاتىمىز...

ئۇ مېنىڭ تىترەڭگۈ ئاۋازىمنى ئاڭلاپ سەل خاتىرجەم بولۇپ قالدى بولغاي، سەل ئىككىلىنىپ جايىدا توختىدى، ئارقىسىغا يېرىم بۇرۇلۇپ، قولى بىلەن كوچىنىڭ ئىچكىرىسىنى كۆرسىتىپ چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى:

— ئۇدۇل مېڭىۋەرسەڭلار، بىر دوقمۇش بار. دوقمۇشتىن ئوڭغا بۇرۇلۇپ... ھەي... ئىسىت!

ئۇ پىچاقنىڭ گېلىغا تىرەلگەنلىكىنى سەزگەندە، چىشىنى غۇچۇرلىتىپ تۇرۇپ شۇنداق دەۋەتتى. مۇرات ئۇنى يەنە بىر دۆشكەلىدى:

— زۇۋانىڭنى چىقارما، جان لازىم بولسا، يېنىڭدىكى پۇلنى ياۋاشلىق بىلەن چىقار، ھەممىنى!

ئۇ يېنىدىكى پۇلنى ئالماقچىدەك ئېڭىشتى. ئۇشتۇمتۇت ئارقىچىلاپ بىر پەشۋا ئېتىپ مۇراتنى ئوڭدىسىغا يىقىتتى ـ دە، ئالدى ـ ئارقىسىغا قارىماي كوچا ئېغىزى تەرەپكە يۈگۈردى. مۇرات سەكرەپ قوپۇپ پىچاقنى تۇتقىنىچە ئارقىسىدىن قوغلاپ كېتىۋېتىپ:

— بەختىيار! نېمە قاراپ تۇرىسەن، ئاۋۇنى تۇتۇۋالايلى، چاققان يۈگۈر! — دەپ توۋلىدى. ئاڭغىچە پاينەكباش خېلى يىراقلاپ كەتكەنىدى، ئىككىمىزمۇ بار كۈچىمىز بىلەن ئۇنى قوغلاشقا باشلىدۇق.

جاھاندا ئىشلار تاسادىپىي يۈز بەرگەن كىچىككىنە بىر ئىش نۇرغۇن ئادەمنىڭ ھەتتا دۇنيانىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەپ قويىدۇ. پاينەكباشنى تۇتۇۋېلىشتىن ئۇمىدىمىز ئۈزۈلگەن بىر پەيتتە، ئۆلەر ـ تىرىلىشگە باقماي يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان پاينەكباش بىر نەرسىگە پۇتلىشىپ قاتتىق يىقىلدى. ئۇ دەل ھېلىقى قۇرۇلۇش ئورنى ئىدى. مۇرات ئۇنىڭ يېنىغا بېرىپ ھاسىرغىنىچە:

ـــ پۇلنى چىقار، تېز بول! ئەمدى قۇتۇلۇپ كېتەرمەنمىكەن دەپ خىيال ئەيلىمە! ـــ دېدى.

ـــ ھۇ، ھارام سۈيدۈك، پۇل لازىم بولسا كېلە قېنى! ئاكاڭنى بوش كۆرۈپ قالغان ئوخشىمامسەن؟!

قولىغا يوغان پىچاق ئېلىۋالغان پاينەكباش ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ پىچاقنى شىلتىپ ھەيۋە قىلدى. يۇقىرىدىن چۈشۈپ تۇرغان غۇۋا چىراغ نۇرىدا ئۇنىڭ قولىدىكى پىچاقنىڭ بېسى ۋال ـ ۋۇل قىلىپ يالىلدىدى. شۇ چاغدا قانداقتۇر بىر كۈچنىڭ تۇرتكىسىدە قېنىم قاياپ، كۆزلىرىمگە قىزىللىق تىقىلغاندەك بولدى. يان تەرەپتىن ئېتىلىپ بارغىنىمچە، پاينەكباشنىڭ پىچاق تۇتقان قولىغا بار كۈچۈم بىلەن ئېسىلدىم. مۇرات ئۇنىڭ كۆكرەك، قورسىقىغا كەينى ـ كەينىدىن بىر نەچچە پىچاق تىقىۋەتتى. ئېتىلىپ چىقىقان ئىسسىق، قاڭقىق قان يۈز ـ كۆزلىرىمگە، كىيىملىرىمگە چاچرىدى. مۇرات تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن پاينەكباشنىڭ بېلىنى سىلاشتۇرۇپ، ئايالچە ئۇزۇن پايپاقتىن ئۇچنى تارتىپ چىقاردى. ئۇچلىسىنىڭ ئىچىدە باغلام ـ باغلام پۇل بار ئىدى.

ئىككىمىز ئەتراپقا ئالاق ـ جالاق بولۇپ قارىغىنىمزچە، بىر پۇتى پۈكلىنىپ، غەلىتە ھالەتتە قىيسىيىپ تۇرغان پاينەكباشنى تاشلاپ قۇرۇلۇش ئورنىدىن ئايرىلدۇق. ئەڭ قاراڭغۇ، ئادەمسىز يوللارنى تالىلاپ مېڭىپ، «تىنچلىق» ئۆستىڭىنىڭ يېيىلىپ ئاقىدىغان يېرىدە يۈز ـ كۆز، قوللىرىمىزدىكى قانىنى يۇيۇپ تازىلىدۇق. ئارقىدىن مۇراتنىڭ مەسلىھىتى بويىچە بىر تۇپ قارىياغاچنىڭ تۈۋىنى چوڭقۇر كولاپ، پۇلنى كونا سولياۋ پارچىسىغا يۆگەپ، پىچاق بىلەن قوشۇپ كۆمدۇق. مۇرات يوغان بىر تاشنى پۇل كۆمگەن يەرنىڭ ئۈستىگە ياستۇرۇپ قويۇپ:

ـــ مانا، بۇ بەلگە، سەنمۇ ئوبدان كۆرۈۋال. كېيىن، خەتەر ئۆتۈپ كەتكەندە، ئىككىمىز بىللە كېلىپ پۇلنى تەڭ

بۆلۈشمىز. ئەگەر قايسىبىرىمىز ۋەدىمىزگە ئەمەل قىلمىساق، تەقدىرىمىز پاينەكباشنىڭكىدەك بولىدۇ! ــ دېدى. ئارقىدىن، ــ ئەگەر تۆتۈلۈپ قالساق ياكى... بىرسىمىز ئېتىلىپ كەتسەك، پۈلنىڭ يېرىمى شۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسىغا تەۋە بولىدۇ. لېكىن جان چىقسا چىقىدۇكى، پۈلنىڭ گېپى ئېغىزىمىزدىن چىقمايدۇ، ــ دېدى.

دەككە ـ دۈككە، قورقۇنچ ئىچىدە چىراغ يورۇقىدىن، ئادەملەردىن قېچىپ قاراڭغۇ بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلاردا يىرتقۇچتەك تىمىسقىلاپ يۈرگىنىم كېيىنكى ۋاقىتلاردىمۇ پات ـ پات تەكرارلىنىپ تۇردى. ھەر قېتىم ئويغىنىپ چۈشۈم ئىكەنلىكىنى بىلگىنىمدە خۇشال بولۇپ، ئۆزۈمنى شۇقەدەر يەڭگىل سېزەتتىم. ئەمما ئاخشامقى ئىشلار چۈش ئەمەس ئىدى... ئۆيۈمنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ، چىراغنى ياقمايلا ئۆزۈم ياتىدىغان مېھمانخانىغا كىرىۋالدىم. بۇ جەريان شۇنچىلىك ئۇزاق ھەم چىدىغۇسىز ئازابلىق بىلىندى. قاراڭغۇدا كىيىملىرىمنى ئالدىراپ سېلىپ تاشلاپ، كونا بىر سومكىغا پوملاپ تىقتىم - دە، كارىۋاتنىڭ ئاستىغا يوشۇردۇم. ئىشكاپتىن پاكىز كىيىملىرىمنى ئېلىپ كىيىپ، يوتقانغىمۇ كىرمەي، تىزمىنى قۇچاقلاپ ئولتۇرۇپ كەتتىم. كۆز ئالدىمدا ئاشۇ دوزاختەك قاراڭغۇ كوچا، غەلىتە ھالەتتە قىيسىيىپ قالغان پاينەكباش، ئۇنىڭ كۆكرىكىدىن ئېتىلىپ چىقىپ ئاغزى ـ بۇرنۇمغا چاچرىغان قان، قانىنىڭ كۆڭۈلنى ئىلىشتۇرىدىغان قاڭسىق ھىدى...

قانچىلىك ئولتۇرغىنىمنى بىلمەيمەن، دېرىزىنىڭ خىرە ـ شىرە ئاقارغىنى، چىشلىرىم كاسىلداپ، جالاقلاپ تىترەۋاتقىنىم ئېسىمدە، ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلار ئېسىمدە يوق.

قاچاندىدۇر ئېچىنىشلىق يىغا ئاۋازىدىن ئويغىنىپ كەتتىم. بەك يىراقتىن ئاڭلىنىۋاتقان ئۇ يىغا بارا ـ بارا يېقىنلاشتى.

تەستە كۆزۈمنى ئېچىپ قارىسام، ئاپام بىلەن دادام كارىۋىتىمنىڭ بېشىدا ماڭا قاراپ تۇرۇپتۇ. ئاپام يىغلاۋاتىدۇ.

ـــ بولدى يىغلىما، كۆزىنى ئاچتى، ھوشىغا كەلدى، ئەمدى ياخشى بولۇپ كېتىدۇ، ـــ دادام شۇنداق دەپ يوغان ئالقىنىنى پېشانەمگە قويۇپ، ماڭا تىكىلىپ قارىدى. ماڭا ئۇنىڭ كۆزلىرى باشقىچىلا ئولتۇرۇشۇپ، چېكە چاچلىرى بىردىنلا ئاقىرىپ كەتكەندەك بىلىندى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىكى مۇسىبەت قايغۇسىنى كۆرۈپ، دادامنىڭ ئىشىنىڭ تېگىگە يېتىپ بولغانلىقىنى سەزدىم.

ـــ ئادەمنى شۇنداقمۇ قورقۇتامسەن جېنىم بالام، كېچىچە ۋارقىراپ، جۆيلۈپ، ئۆزۈڭنى ئۇياقتىن ـ بۇياقىقا ئېتىپ چىقتىڭ. ئارقىدىن ئوت ـــ كاۋاپتەك قىزىپ، جىمىپ كەتكىلى ساق تۆت سائەت بولدى. ھەرنېمە بولسا ھوشۇڭغا كەلدىڭ. بىر يېرىڭ ئاغرىدىمۇ؟ يا كۆزۈڭگە بىر نەرسە كۆرۈندىمۇ؟ ـــ ئاپام كارىۋىتىمنىڭ ئالدىدا يۇكۇنۈپ ئولتۇرۇپ قوللىرىمغا سۆيۈپ كەتتى. بىردىنلا چۆچۈپ قولۇمنى تارتىۋالدىم.

ـــ قولۇم مەينەت ئاپا...

ـــ تولا گەپ قىلما، بالىنى جىم ياتقىلى قوي، چىقىپ سۈيۈق ـ سەلەڭ بىرنەرسە قىلغىن، بەختىيارنىڭ قورسىقى ئاچقاندۇ.

ئاپام چىقىپ كەتتى. دادام دىۋاندا قوللىرى بىلەن بېشىنى چاڭگاللىغىنىچە يەرگە قاراپ ئولتۇرۇپ كەتتى.

مەن كۆزلىرىمنى يۇمۇۋالدىم، ئۆمرۇمدە مۇنداق ئازابنى تارتىپ باقمىغانىدىم. پۈتۈن بەدىنىم ئوتتا داغلىنىپ، قورۇلۇپ، سىرقىراپ كېتىۋاتقاندەك، يۈرىكىمگە سانسىز خەنجەر سانجىلىپ قوچۇۋاتقاندەك، كاللامدا سانسىز زەھەرلىك ھەرە غوڭۇلداپ ئۇچۇپ يۈرگەندەك... بىراق، بۇ جىسمانىي ئازاب ئەمەس، روھىي ئازاب. ئۇ جىسمانىي ئازابتىن نەچچە ھەسسە كۈچلۈك. تېنىڭ ئازابلانسىمۇ يۈرىكىڭدە بىر كۈچ، بىر ئۈمىد بولىدۇ،

يۈرىكىڭدىكى ئازابتىن، ئۇمىدسىزلىك، قاراڭغۇلۇقتىن قورقۇنچلۇق نەرسە بولمايدۇ.

دادامنىڭ ئەلەملىك كۆزلىرى ماڭا بىر نەچچە قېتىم سوئال نەزىرىدە قاتتىق تىكىلدى. ھەر قېتىمدا كۆزلىرىنى ئېلىپ قېچىپ ئۇخلىغان بولۇپ يېتىۋالدىم. دادام بىرنەرسىنى يوقىتىپ قويغاندەك پەرىشان ھالەتتە ئېغىر ـ ئېغىر تىناتتى.

شۇ كۈنى كەچتە ئاپام ماڭا ئاخشام جۆيلۈگەنلىرىنى دەپ بېرىۋىدى، قورقمىدىن پۈتۈن بەدىنىمنى سوغۇق تەر بېسىپ كەتتى. چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ:

ـــ مېنى قارا بېسىپ قاپتۇ، ئاپا. بىر چۈش كۆرۈپتىمەن، شۇنداق قورقۇنچلۇقكى، ھازىر ئويلىسامۇ چېچىم تىك تۇرۇپ كېتىدۇ، ـــ دېدىم. شۇنداق دەۋېتىپ دادامغا قارىسام، ئۇنىڭ كۆزلىرىدە ياش لىغىرلاپ قاپتۇ. گۈمان، پەرىشانلىق قاپلىغان چىرايىدا بىر خۇشالىق پەيدا بوپتۇ.

ـــ شۇنداقمۇ، ئوغلۇم؟ توختا، مەن ساڭا بىر دورا قىلاي. سەن بارغۇ، ئېغىر كېلىدىغان بىرنەرسە يېپ سالغان ئوخشايسەن. ئاخشام كەچ قالغانتىڭ، مەنمۇ سېنى چوقۇم شۇنداقراق بىر يەرگە كەتتى، دەپ ئويلىغان.

دادام دورا ئالغىلى كوچىغا چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ خۇشاللىقتىن تەمتىرەپ كەتكەن ھالىتى ئادەمنىڭ ئىچىنى سىيرىلدۇرەتتى. ئاخشىمى دادام سوقۇپ تەييارلاپ بەرگەن دورىنى ئىچىپ، بالدۇرلا يوتقانغا كىرىۋالدىم. ئاپام مېنى قورقۇتقان جىنلارنى قوغلىۋېتىش ئۈچۈن، ئادراسمان بىلەن ئۆيگە ئىسرىق سالدى. سەل يىرىك قوللىرى بىلەن باش ـ كۆزۈمنى، بەدەنلىرىمنى مۇجۇپ پىچىرلاپ بىرنەرسىلەرنى ئوقۇپ «ئوت كۆچۈردى». ئاپام چىقىپ كەتكەندىن كېيىن گاراڭ ھالەتتە چۈش بىلەن ئويغاقلىقنىڭ ئارىسىدا خېلى ئۇزاق ياتتىم. يېرىم كېچىدە كەينى ـ كەينىدىن ھاجەتكە چىقىپ، راستىنلا خېلى

يەڭگىللەپ قالغاندەك، كاللامۇ سەگىپ قالغاندەك بولدۇم. ئىككى كۈندىن بېرى بېشىمدىن ئۆتكەن ئىشلارنى ئويلاپ: «بولغۇلۇق بولدى، بۇ ئىش ھامان ئاشكارىلانماي قالمايدۇ، بېشىمغا كەلگەننى تارتماي ئىلاجىم يوق» دېگەن يەرگە كەلدىم. پەقەتلا ئاتا ـ ئانامنىڭ مەندىن ئەنسىرەپ سەدىپارە بولغان ھالىتى كۆز ئالدىمغا كېلىۋېلىپ يۈرىكىمنى ئۆرتەيتتى. ناۋادا مەن قانۇن بويىچە ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىپ، ئۆلگۈچى ئالدىدىكى گۇناھىمنى يۇيغان تەقدىردىمۇ، نى ـ نى ئارزۇ ئۇمىدلەر بىلەن بېقىپ ئۆستۈرگەن ئاتا ـ ئانام ئالدىدىكى گۇناھىمنى ھېچقانداق قىلىپ يۇيالمايتتىم. مەن ئۇلارنىڭ بارلىق ئارزۇ ـ ئارمىنى، شادلىقى ۋە ھاياتلىق ئۇمىدىنى نابۇت قىلغانىدىم. مېنىڭ ياشلىقىم بۇنداق خاراب بولماسلىقى، ئاتا ـ ئانامۇ بارچە شادلىقى ۋە ھاياتلىق ئۇمىدىدىن مەھرۇم قالماسلىقى، بەختلىك ياشىشى كېرەك ئىدى...

كۆز ياشلىرىم توختىماي ئېقىپ ياستۇقۇمنى نەمدەشكە باشلىدى. مەن كىم؟ مەن بىر ئەشەددىي جىنايەتچى، قاتىل، ماڭا ھېچكىم ئوڭ كۆزىدە قارىمايدۇ، ھېچكىم مېنى ئادەم قاتارىدا كۆرمەيدۇ، مەرزىيەدەك قىزلار ئەمدى مەندەك ئادەمدىن سەسكىنىدۇ...

بارغانچە ئېچ ـ ئىچىمدىن يىغا ئۆرلەيتتى. يوتقانىنى بېشىمغا پۈركەپ ئېسەدەپ، ئۆپكىدەپ ئۇزاق يىغلىدىم. يىغلا ـ يىغلا ئۇخلاپ كېتىپتىمەن، ھەتتا چۈشۈمۇ كۆرۈپتىمەن.

ۋاقچىرەك قوپۇپ، زورلاپ ئاز ـ تولا ناشتا قىلىپ، مەكتەپكە ماڭدىم. يول بويى ئوچۇرىغان ساقچىلار خۇددى ماڭىلا قاراۋاتقاندەك بىلىندى. دەككە ـ دۈككىدە سىنىپقا كىرىپ ئولتۇردۇم. مۇرات مەكتەپكە كەلمەپتۇ. مەرزىيە مېنى ئۆزىگە قارىمىدى، دەپ دومسىيىپ قاپتۇ. مەن نېمە كويدا، ئۇ نېمە كويدا، ئىشىك تىرىققىدە قىلسا، چاچراپ تۇرۇپ كېتىمەن،

ساۋاقداشلىرىم ياكى مۇئەللىم ئېتىمنى چاقىرىپ قالسا، ئەندىكىپ كېتىمەن. بىر كۈننى ئاجايىپ تەستە كەچ قىلدىم، ئەتىسىمۇ تىنچ ئۆتتى. ئۆگۈنى بۇ ئىشلارنى بىلكىم ھېچكىم بىلمەي قالار، دەپ يۈرەكلىنىپمۇ قالدىم. چۈشتىن كېيىنكى ماتېماتىكا دەرسى ۋاقتىدا سىنىپ مەسئۇلىمىز سىنىپقا كىرىپ، مېنى سىرتقا چاقىردى، ئىككىمىز مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ئىشخانىسىغا كىردۇق. ئىشخانىدا ئىككى ساقچى ئولتۇرغانكەن...

شۇنداق قىلىپ قولغا ئېلىندىم. مۇراتمۇ ئەتىسىلا تۇتۇلۇپتۇ. مۇراتنىڭ ئاتا ـ ئانىسى دادامنىڭ ئالدىغا بېرىپ يىغلاپ: «بالىمىز ئېتىلىپ كېتىدىغان بولدى. بەختىيار ئەمدى 16 ياشقا كىرىپتۇ، ئۇنىڭغا ئېغىر جازا كەلمەپتۇ. جىنايەتنى ئۇ ئۈستىگە ئالغان بولسا، ئىككى يىلدىن كېيىن كاپالەت پۇلىنى تۆلەپ چىقىرىۋالساق» دەپ يېلىنىپتۇ. دادامنىڭ كۆڭلىنىڭ يۇمشاقلىقى، ئادۋوكاتنىڭ ئۈستىلىقى بىلەن مۇرات بەش يىللىقلا كېسىلدى، ئىككى يىلدىن كېيىنلا نامەلۇم سەۋەبلەر بىلەن تۇرمىدىن چىقىپ، ئىز ـ دېرەكسىز غايىب بولۇپ كەتتى. مەن بولسام ئۆلۈم جازاسى بېرىلىپ، ئىككى يىل كېچىكتۈرۈپ ئىجرا قىلىنىشقا ھۆكۈم قىلىندىم، «قۇرامىغا يەتمىگەن جىنايەتچىلەرنى ئۆزگەرتىش ئورنى»دا ئۆزگىرىش ئىپادەم ياخشى بولغانلىقى ئۈچۈن 20 يىللىق كېسىمگە ئۆزگەرتىلدى. شۇنىڭ بىلەن جەنۇبتىكى بىر ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىغا يۆتكەلدىم.

*　　*　　*

تۇرمە دېگەن ئاجايىپ بىر دۇنيا، تۇرمىدە چار ساقال مولا سۈپەت، سۆزمەن بىر ئادەم بولىدىغان، ئۇ دائىم: «تۇرمە دېگەن

پانىي ئالەمدىكى دوزىخىلار يىغىلغان جاي» دەيتتى. ئارقىدىن: «ئوچ ۋاق غىزايىمىز بار. تۇزۇمگە بويسۇنۇپ ئوبدان ئىشلىسەكلا، بىر كۈنلەردە چىقىپ كېتىپ، يېڭىدىن ئادەم بولىمىز. ھەممىدىن دەھشەتلىكى ئۇ ئالەمدىكى دوزاختا تارتىدىغان جازا! دوزاختا تاشلانغان گۇناھكار بەندىلەر ئېغىر زەنجىر بىلەن تۆۋرۈكلەرگە ئېسىلىدۇ، پەستە لاۋۇلداپ يېنىپ تۇرغان دوزاخ ئوتى ئۇلارنىڭ بەدىنىنى ئورتەپ قاپقارا قىلىۋېتىدۇ. قان ـ زەردap ئېقىپ تۇرغان بەدىنىگە يىرىك قىلدىن توقۇلغان كىيىملەرنى كىيىدۇ. قورسىقى ئاچسا گالدىن ئوتمەيدىغان زەققۇم بىلەن زەرئى دەيدىغان سېسىق تىكەننى يەيدۇ. ئون توققۇز پەرىشتە ئۇلارنىڭ ئەتراپىدا مۇئەككەل بولۇپ كۆزىتىپ تۇرىدۇ» دەيتتى. بىز پانىي ئالەمدىكى جىنايەتچى ـ دوزىخىلار ۋەھىمە ئىچىدە كۆزلىرىمىزنى يوغان ئېچىپ، ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلايتتۇق. بۇ يەرگە ھەقىقەتەنمۇ پانىي ئالەمدىكى بارچە رەزىللىك ۋە جىنايەتنىڭ ئىگىلىرى توپلاشقاندى. بۇ يەردىكى ھېكايىلەر ئادەمنىڭ تېنىنى شۇركەندۈرەتتى. ئاچ كۆزلۈك، ئۆچمەنلىك، ھەسەت ۋە كۈنداشلىق، يۇگەنسىز ھاۋايى ـ ھەۋەسلەر ئادىمىيلىك تۈيغۇسى ۋە نورمال ھايات مىزانلىرىدىن ئايرىپ تاشلىغان بۇ بەندىلەر ئاخىرەتنىڭ سېھرىي كۈچى ۋە ۋەھىمىسى ئالدىدا ئادەمنىڭ كۆزىگە بەكمۇ ئېچىنىشلىق، بىچارە كۆرۈنۈپ كېتەتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا خۇدا بىلەن كۈننىڭ ئەتىگەنده چىقىپ پاتقىغانلىقىدىن باشقىنى بىلمەيدىغان، ئۆز مەھەللىسىدىن چىقىپ باقمىغان، شەھەرنى، تاغنى، چوڭراق دەريانى، دېڭىزنىڭ نېمىلىكىنى، دۇنيانىڭ قانداقلىقىنى بىلمەيدىغان؛ 20 ـ 30 كوي پۇل ئۈچۈن، ئاتا ـ ئانىسى ئۆيلەپ قويمىغانلىقى ئۈچۈن ئادەم ئۆلتۈرۈپ قويغان نادان بالىلارمۇ كۆپ ئىدى. ھەممىز ئېغىر جىسمانىي ئەمگەك ئاستىدا ھاياتمىز، ياشلىق باھارىمىز ۋە ئەركىنلىكىمىزنى بەدەل قىلىپ

گۈناھلىرىمىزنى يۇيۇشقا، روھىي جەھەتتىن پاكلىنىشقا تىرىشاتتۇق. ئەمما... بۇ راستتىنلا مۇمكىنمۇ؟ ئۆلگەن ئادەملەرنى تىرىلدۈرۈش، بەختسىزلىك، پاجىئەلەرنى يوقىتىپ ھەممىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مۇمكىنمۇ زادى؟! ئۇرۇمچىدىن يىراق چەت جاڭگالدا، مۇشۇ ئادەملەر ئارىسىدا تۇرۇپ ئۆتكەن ئۆمرۈمنى، بېشىمدىن ئۆتكەن ئىشلارنى ئويلىسام، خۇددى چۈشتەك غۇۋا، بەكمۇ يىراقتىكى ئىشلاردەك بىلىنەتتى.

مەن ئۆزۈم ئۇستىدىكى ھۆكۈمنى ناھەق بولدى، دەپ قارىمايتتىم. ئاشۇ چاغدا پاينەكباش ئىبراھىمنىڭ قولىنى تۇتۇۋالمىغان بولسام، ئۇ بەلكىم ئۆلمەي قالغان بولاتتى ـ ھە، دەيدىغان بىر خىيال ھەردائىم مېنى قىينىاپ كەلگەندى. ھېچكىمدىن ئاغرىنىشقا ھەققىم يوقلۇقىنى ئوبدان بىلەتتىم. ئەمما يېقىنقى كۈنلەردىن بۇيان ئەتراپىمدىكى ئالاھىدە مۇھىت، كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ، قۇلقىم بىلەن ئاڭلاپ تۇرىدىغان خىلمۇخىل ئىشلار مەندە: «مەن تېخى بىر گۆدەك ئىكەنمەن، مەن دۇنيانى، ئادەملەرنى تېخى چۈشەنمەيدىكەنمەن، دۇنيادىكى ئىشلار كىتابتا يېزىلغىنىغا مۇتلەق ئوخشىمايدىكەن» دەيدىغان چۈشكۈن بىر تۈيغۇنى پەيدا قىلىپ قويغانىدى. ۋۇجۇدۇمدىكى نورمال ھېس ـ تۈيغۇلار، ئەركىن ھاياتقا بولغان ئىنتىلىش، گۇناھكارلىق تۈيغۇسى مەندىن بارغانسېرى يىراقلىشىپ كېتىۋاتقاندەك ئىدى. مەن پەقەت ئەتراپىمدىكىلەر بىلەن ئەپ ئۆتۈش ئۈچۈن، خارامۇش ـ گاراڭ ھالەتتە، سۇنىڭ ئېقىشىغا قاراپ كۈن ئۆتكۈزۈشتەك بىر يولغا كىرىپ قالغانىدىم.

بىر ئاخشىمى كۆڭۈل ئېچىش ئۆيىدە تېلېۋىزوردىن «ماركونىڭ ئاپىسىنى ئىزدىشى» دېگەن كارتون فىلىمىنى كۆرۈۋېتىپ، كىچىك ۋاقىتلىرىمدىكى ئىشلارنى ئويلاپ قالدىم. «ماركونىڭ ئاپىسىنى ئىزدىشى» يېڭى قويۇلغان چاغلاردا، مەن باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇيتتىم. ئۇ چاغلاردا ئۆيىمىزدە

تېلېۋىزور يوق ئىدى. ھەر كۈنى كەچلىك تاماقتىن كېيىن، مەھەللىدە تەشكىللىرىم بىلەن تازا قىزىق ئويناۋاتسام، بالىلاردىن بىرەرسى بالكونغا چىقىپ، ئاۋازىنىڭ بارىچە: «بالىلار، ماركونى باشلىدى!» دەپ توۋلايتتى ياكى بىرىنچى قەۋەتتىكى سېمىز ئايال ئىشىك ئالدىغا چىقىپ: «زۇلپىقار، قونچىقىڭنى باشلىدى، ئىتتىك كىرىپ كۆرۈۋال، بالام!» دەپ چاقىراتتى. دوستلىرىمنىڭ ھەممىسى ئويۇننى تاشلاپ، شامال ئۇچۇرۇپ كەتكەندەك ئۆيلىرىگە كىرىپ كېتىشەتتى. پەقەت مەنلا ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ھەۋەس بىلەن قاراپ يالغۇز قالاتتىم. بىر قېتىم ئاپام بالكوندا قاراپ تۇرۇپ بۇ مەنزىرىنى كۆرۈپ قاپتۇ. ئۆيگە كىرىشىمگە، ئۇ مېنى قۇچىقىغا ئېلىپ، باش - كۆزۈمنى سىلاپ: «بىچارە بالام، ئاداشلىرىڭ كۆرگەن قونچاقنىمۇ كۆرەلمەي بوينۇڭنى قىسىپ قالدىڭ - ھە. ھېلىمۇ بالىمىزنىڭ بىرلا بولۇپ قالغىنى... » دەپ يىغلاپ كەتتى. شۇ كۈنى ئاپام بىلەن دادام مەن ئېسىمنى بىلگەندىن بۇيان، تۇنجى قېتىم ۋارقىرىشىپ جېدەللەشتى. ئەتىسى ئاپام مېنى ئېلىپ چوڭ ئاپاملارنىڭكىگە يامانلاپ بېرىۋالدى. ئىككى - ئۈچ كۈنلەردىن كېيىن قايتىپ كەلسەك، دادام كىچىكرەك رەڭسىز تېلېۋىزوردىن بىرنى ئېلىپ كېلىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ھەر كۈنى كەچتە ئاپام بالكونغا چىقىپ: «بەختىيار، قونچىقىڭنى باشلىدى، چاققان بول بالام!» دەپ چاقىرىدىغان بولدى. ئاپام ئاۋازىنى ئەتەي چىڭ چىقىراتتىمكىن، ئۇنىڭ ئاۋازى ھەممىدىن جاراڭلىق ئاڭلىناتتى. مەن خۇشال بولۇپ: «مانا، ھازىر كىرىمەن، ئاپا» دېگىنىمچە، ئۆيگە يۈگۈرۈپ كىرىپ كېتەتتىم ... ئاشۇ خىياللىرىم بىلەن تەڭلا ئاپامنىڭ مېھرىبان سىماسى، يۈرۈش - تۇرۇشى، ئۇنى يەۋال، بۇنى كىيىۋال دەپ ئەتراپىمدا پەرۋانە بولۇشلىرى، ھورى چىقىپ تۇرىدىغان ئىسسىق تاماقنى ئالدىمغا قويۇپ، ئېڭىكىنى يۆلىگىنىچە تاماق يېيىشىمگە قاراپ ئولتۇرۇپ

كېتىشلىرى شۇنچىلىك روشەن جانلىنىپ كۆز ئالدىمغا كېلىۋالدىكى...

ئۇرۇمچىدە «قۇرامغا يەتمىگەن جىنايەتچىلەرنى تەربىيەلەش ئورنى» دىكى ۋاقتىمدا، دادام مېنى ئۆزى يالغۇز يوقلاپ كېلەتتى. ئاپامنى سورىسام: «ئاپاڭنىڭ مىجەزى يوق، كېلەلمىدى، ساڭا سېغىنىپ سالام دەيتتى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا دادامنۇ بارغانچە ئاز كېلىدىغان بولدى. بۇ يەرگە كەلگەندىن بۇيانقى ئالتە ئاي ئىچى بىر پارچىلا خەت كەلدى. بەزى كۇنلىرى پىغانىم ئۆرلەپ قالغان چاغلاردا: «ئاتا ـ ئانامنۇ مەندىن بىزار بوپتۇ، ئۇلار شۇنداق قىلىشقا ھەقلىق،» دەپ ئويلاپ كېتەتتىم.

① بىز، دادام مېنى يوقلاپ كەلگەن كۇننىڭ ئالدىنقى كۇنى كېچىسى ئاپامنى چۇشەپ قاپتىمەن. مەن دادامغا:

ـــ بىر كۇنى سەھەردە ئاپامنى چۇشەپ قاپتىمەن. ئۇزۇن ئاق كۆڭلەك كىيىۋالغان ئاپام كارىۋىتىمنىڭ بېشىدا تۇرۇپ، باش ـ كۆزۇمنى سىلاپ: «بالام، مەن سېنى بەك سېغىندىم، سەن مېنى يوقلاپ بېرىپ قويايمۇ دېمىدىڭ. مانا سەن بىلەن كۆرۈشكىلى ئۆزۈم كەلدىم» دەۋاتقۇدەك. بېشىمنى كۆتۇرۇپ ئاپامنى قۇچاقلىماقچى بولۇپ قولۇمنى ئۇزاتسام، ئۇ ماڭا كۇلۇمسىرەپ قارىغىنىچە ئىشىك تەرەپكە قاراپ مېڭىپ، بىردەمدىلا غايىب بولۇپ كەتكۇدەك، ـــ دېدىم. دادا كۆزلىرىنى چىمچىلىقتىپ، ئۇياق ـ بۇياققا قارىغان بولۇپ گەپنى يۆتكەپ كەتتى. ئاخىرىدا:

ـــ بالام، ئاپاڭمۇ سېنى سېغىندى. ئۇ: «بەختىيار مېنى سېغىنغان بولسا تىرىشىپ ئىشلەپ، ياخشى ئۆزگىرىپ، تېزراق قايتىپ كەلسۇن» دەيدۇ، ـــ دېدى. بىچارە دادام ماڭا دېمەكچى بولغان نۇرغۇن گېپىنى دېيەلمەي، مەندىن ئايرىلغۇسى كەلمەي بىرەر ھەپتىدەك تۇرۇپ قالدى. ئۇ كەتكەندىن كېيىن بىر تەربىيەچىمىز ماڭا ئاپامنىڭ بۇنىڭدىن ئىككى يېرىم يىل

بۇرۇن، يەنى مەن تۇتۇلۇپ كەتكەن كۈنىنىڭ ئەتىسىلا كارىۋات ئاستىدىكى قانغا بويالغان كىيىملىرىمنى كۆرۈپ قېلىپ «ئىسىت بالام··· !» دېگىنىچە بىھوشلىنىپ يىقىلىپ قالغانلىقىنى، دادام ئۇنى تەرەپ ـ تەرەپكە ئاپىرىپ داۋالاتقان بولسىمۇ، ياخشىلانمايلا بىر ئايىنىڭ ئالدىدا دۇنيادىن ئۆتكەنلىكىنى يەتكۈزدى. شۇ كۈنلەردە مەن ئۇمىدسىزلىك، ئازاب، چۈشكۈنلۈك تۇپەيلى ئەقلىمدىن ئېزىپ قېلىش گىردابىغا بېرىپ قالغاندا، ئاشۇ تەربىيەچى مېنى نورمال ھايات قوينىغا قايتۇرۇپ كەلدى. ئۇ دادام دېمەتلىك، ئۇزۇن يىل تۇرمىدە ئىشلەپ، ھەددى ـ ھېسابسىز بەختسىزلىك، پاجىئەنى كۆرگەن، ئادەملەرگە بىر قاراپلا باھا بېرەلەيدىغان، ھەربىر ئېغىز گېپىنى كىشىنىڭ يۈرەك بېغىشىغا يەتكۈزەلەيدىغان ئادەم ئىدى. ئۇ بېشىمدىن ئۆتكەن ئىشلارنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلايتتى. ھەربىر ئىش، ئادەملەرنى مەن بىلەن بىللە تەھلىل قىلاتتى. قىزىق ـ يۇمۇرلۇق سۆزلەر بىلەن ئادەمنى روھلاندۇرۇۋېتىشنىمۇ بىلەتتى. ئۇ مۇراتنىڭ دادىسىنىمۇ تونۇيدىغانلىقىنى ئېيتىپ: «سەن شەيتان ئەلەيھىلەننى بىلەمسەن؟ ئۇ دەل شۇنىڭ ئۆزى. سەنلا ئەمەس، بېشىدىن ئىش ئۆتكەن خېلى ـ خېلى ئادەملەرمۇ ئۇنىڭ قىلتىقىدىن ئامان قالمىغان» دەيتتى. ئارقىدىن: «ئۆتكەن ئىشلار كەتتى، ئۇنىڭغا ئامال يوق. ئوغۇل بالا دېگەنىنىڭ بېشىغا ھەر ئىشلار كېلىدۇ، گەپ، بۇنىڭدىن كېيىن يولۇڭنى تېپىپ مېڭىشىڭدا. سەن تېخى ياش، ياخشى كۈنلەر ئالدىڭدا» دەيتتى.

مەن ھەددى ـ ھېسابسىز خىيالدىن، پۇشايمان ۋە تەگسىز ئازابتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، ئۆزۈمنى ئىشقا ئۇراتتىم، نەدە ئېغىر، پاسكىنا، خەتەرلىك ئىش بولسا، تالىشىپ ئىشلەيتتىم. ئىشتىن يېنىپلا ئۆلۈكتەك قاتتىق ئۇخلاپ كېتەتتىم. ئاندا ـ ساندا بىكار قالغان ۋاقىتلىرىمدا، تۇرمە قىرائەتخانىسىدىن كىتاب ئېلىپ ئوقۇيتتىم. تۇرمىدە نۇرغۇن ئەدەبىي كىتابنى ئوقۇپلا قالماي، قانۇنغا، سىياسەتكە، تېبابەتچىلىككە ئائىت

كىتابلارنىمۇ كۆپ ئوقۇدۇم. كىتاب مېنى ئۇمىدسىزلىك ۋە چۈشكۈنلۈكتىن قۇتۇلدۇرىدىغان يەنە بىر سىرداش دوست بولۇپ قالغانىدى. بىر قېتىم «گىراف مونتى. كىرىستو» نى ئوقۇپ ئولتۇرسام، ھېلىقى پېشقەدەم تەربىيەچى كىرىپ كىتابنى ئۆرۈپ ـ چۆرۈپ قاراپ بېقىپ:

ـــ ھە، قانداق؟ سەنمۇ ئىدمۇندەك بىرەر غايىب بايلىققا ئېرىشىپ قالسام دەپ ئويلاۋاتامسەن؟ ـــ دەپ سورىدى. مەن نېمە دېيىشىمنى بىلەلمەي جىم تۇرۇپ قالدىم. مەن بايلىقنى دەپ مۇشۇ كۈنگە قالغان ئادەم، مەن ھاياتىمنى بەدەل قىلىپ ئېرىشمەكچى بولغان ئۇ بايلىق ئۇرۇمچىدىكى بىر تۇپ قارىياغاچنىڭ ئاستىدا قالغانىدى. بەلكىم بۇ ۋاقتىچە مۇرات ئۈنى ئېلىپ كەتكەندۇ. ئۆز ۋاقتىدىمۇ ئىككىمىز بىللە ئاچمىز دەپ قەسەم ئىچكەن...

ـــ تۈگىمەيدىغان بىر بايلىق، مەن ساڭا ئېيتىپ بېرەي، قېنى ئولتۇرا! ـــ ئۇ، كۆزەينىكىنىڭ ئۈستىدىن سىرلىق كۈلۈمسىرەپ چىرايىمغا قارىدى. ئۇ بۇغداي ئۆڭلۈك، بۇرنى ئادەتتىن تاشقىرى يوغان، ئەمما ئېڭىكى يوق ئادەم ئىدى. كۈلسە ئاغزى ئۇ قۇلىقىدىن بۇ قۇلىقىغا يېتەتتى.

مەن ئۈنچىقماي بېرىپ ئولتۇردۇم. ئۇ ماڭا تىكىلىپ بىر پەس قاراپ تۇرغاندىن كېيىن ئاۋازىنى پەسەيتىپ:

ـــ ئۇ بايلىق ئادەمنىڭ ئۆزىدە، ئۈنىڭ يۇرىكىدە. سەن كۈلمە، بىر كۈنلەردە گېپىمنىڭ تېگىگە يېتىپ قالسەن، ـــ دېدى. ھەقىقەتەنمۇ مەن ئۈنىڭ گېپىنى كۆپ يىلدىن كېيىن چۈشەندىم. مەنمۇ بۇ سۆزنى ئۆزۈم يېقىن كۆرىدىغان ئادەملەرگە دەپ بېرىدىغان بولدۇم. ئۇلارمۇ ئەينى يىللاردىكى ماڭا ئوخشاش بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندا پەرۋاسىزلىق بىلەن كۈلۈپ قويۇشاتتى. بىراق، مەنمۇ ئۇلارنىڭ ئاخىرى بىر كۈنى چۈشىنىپ يېتىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتىم.

تۇرمىدە ئادەملەرنىڭ خىلمۇخىل تىپىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

ئاندا ـ ساندا بۇ يەرگە قانداقلارچە كىرىپ قالغاندۇ، دەپ قالغۇدەك مۇلايىم، پاك تەبىئەتلىك كىشىلەرمۇ، ھېسسىيات ۋە پىكىرگە باي، يۇرىكى ئوتتەك يېلىنجاپ تۇرغان ئېسىل يىگىتلەرمۇ ئۇچراپ قالاتتى. مەن ئەنە شۇنداق يىگىتلەرنىڭ بىرى بىلەن يېقىن ئۆتتۇم. راستىنى ئېيقاندا، بىزنى ناخشا، ناخشا ـ مۇزىكىغا بولغان ئىشتىياق يېقىنلاشتۇردى.

بىر كۈنى ئىش ۋاقتىدا ئاجايىپ مۇڭلۇق بىر ناخشا ئاۋازى ھەممىزنى جەلپ قىلىۋالدى. كۆچىلىك بېشىنى بۇراپ قارىشىپ، «كىم ئىكەن؟ ئەجەب مۇڭلۇق ئېيتتا!» دەپ غۇلغۇلا قىلىشتى. ئۇنى تونۇيدىغانلار: «يېڭى كەلگەن غۇلجىلىق يىگىت، تەمبۇرنى ئاجايىپ چېلىۋېتىدىكەن، كاساپەت» دېيىشتى. دەرۋەقە، قۇربان ھېيتنى تەبرىكلەپ ئۆتكۈزۈلگەن كۆڭۈل ئېچىشتا يار مۇھەممەت ئىسىملىك بۇ يىگىتنىڭ كارامىتىنى كۆردۇم. ئۇلاپ ئېيتىلغان «قاپقارا قوي كۆزلۈكۈم»، «بۇاپا»، «يوللۇق ئالما»، «خانلەيلۇن» دېگەندەك ناخشىلار جېنىمىزنى ئېلىپ جاڭگالدا قويدى.

يوللۇقۇم بولسۇن ساڭا،
قوينۇڭغا سالغىن ئالمىنى.
ھەر سېغىنغاندا پۇراپ،
يادىڭغا ئالغىن يار مېنى.

دېگەن يەرلىرىگە كەلگەندە يۇرىكى تاشتەك قېتىپ كەتكەن كونا جىنايەتچىلەرمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي ئاپىرىن ئېيتىپ كېتىشتى. يۇرىكىنى تۇتۇپ: «ئاھ، يۇرىكىم، بۇگۈن مەن يۇرتۇمغا قايتقاندەك بولدۇم» دەپ ھۆڭ ـ ھۆڭ يىغلاپ كەتكەنلەرمۇ بولدى. تۇرمە نازارەتچىلىرى ناخشا ـ سازنىڭ جىنايەتچىلەرنىڭ روھىغا تەسىر كۆرسىتىۋاتقانلىقىغا دىققەت قىلدى بولغاي، بىر باشلىقمىز ئوتتۇرىغا چىقىپ: «ئاراڭلاردا

ساز چالالايدىغان، ناخشا ئېيتالايدىغانلار بارمۇ؟» دەپ سورىغاندا، «مانا مەن بار، گىتار چېلىپ ناخشا ئېيتالايمەن» دەپ ئورنۇمدىن تۇردۇم. يەنە بىر نەچچە دۇتارچى، راۋابچى، ئۇسسۇلچى بالىلارمۇ ئۆزلىرىنى مەلۇم قىلىشتى. شۇنداق قىلىپ، بىزنىڭ ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمىكىمىز قۇرۇلدى.

يارمۇھەممەت تولىراق مۇڭلۇق، غەمكىن ئىلى ناخشىلىرىغا چالاتتى. مەن گىتار بىلەن ئۆزۈمگە ئوخشاش ياشلار ياخشى كۆرىدىغان «تارىم ناخشىسى»، «سېنى ئەسلەيمەن»، «ئىلى يولى» دېگەندەك ناخشىلارغا، «سىگانوچكا» دەك تاتارچە ئاھاڭلارغا چالاتتىم. بىز تاتارچە ئاھاڭلارغا ئۆزىمىز ئىجاد قىلغان ياكى ئۆزگەرتكەن تېكىستلەرنى سېلىپ ئوقۇۋېرەتتۇق. ئۆزىمىزمۇ نۇرغۇن يېڭى ئاھاڭ ئىجاد قىلغانىدۇق. دەسلەپكى ۋاقىتلاردا يار مۇھەممەت ئىككىمىز ئىجاد قىلغان:

ئىچىم قاينايدۇ، قاينايدۇ،
قازاندا قاينىغان چايدەك.
① ئۆمرۈم شۇنداق ئۆتەرمۇ،
② تارىمدىكى لاي سۇدەك.

دېگەن ناخشا تۇرمىدىكى ھەممە ئادەمنىڭ ئاغزىدىن چۈشمەيدىغان بولۇپ كەتكەنىدى. كېيىن:

ئانامنىڭ كۆزلىرى قان ـ ياش،
گېلىدىن ئۆتمەيدۇ ھەم ئاش.
رازى بولغىن جېنىم ئانا
ئاق سۈت بېرىپ باققانغا.

تاياق يېگەننى ئېيتايمۇ،
ئاچ قالغاننى ئېيتايمۇ.

رازى بولغىن جېنىم ئاتا
ئەجىر قىلىپ باققانغا.

دېگەن ناخشا ھەممىلا ئادەمنىڭ قەلبىنى لەرزىگە سالدى. بىز تۇرمە دائىرىلىرىنىڭ تەشكىللىشى بىلەن يېقىن ئەتراپتىكى باشقا تۇرمىلەرگىمۇ، ھەتتا مەكتەپلەرگىمۇ بېرىپ ئويۇن قويدۇق. ھەر قېتىمقى ئويۇندا زالغا ئادەم پاتماي قالاتتى. بىز يۇرىكىمىزدىكى ھەسرەت ـ نادامەتلىرىمىزنى، پۇشايمان، سېغىنىشلىرىمىزنى، گاڭگىراش، ئارزۇ ـ تىلەكلىرىمىزنى ناخشا ئارقىلىق ئىزھار قىلاتتۇق. ناخشا ئېيتىۋېتىپ كۆزلىرىمىزدىن ياش ئاقاتتى. تارامىلاپ ئېقىۋاتقان ياشنى سۇرتمەيلا ناخشىمىزنى داۋام قىلاتتۇق. تۆۋەندە ئولتۇرغانلارمۇ بىز بىلەن تەڭ يىغلايتتى، تەڭ ۋارقىراپ ناخشا ئېيتاتتى. ناخشا ئۇلارنىڭ ئۇخلاپ ياتقان ۋىجدانىنى، گۇزەل ھېس ـ تۇيغۇ، ئارمانلىرىنى ئويغىتاتتى. ئۇلارنى بەختكە، سۆيگۈگە، ئادەمدەك ياشاشقا ئۈندەيتتى.

*　　*　　*

كۇتكەن كۈنلەر ئاخىرى يېتىپ كەلدى. 2000 ـ يىلى يېڭى ئەسىر كىرىش ئالدىدا مەن ۋە يارمۇھەممەت باشلىق بەش ـ ئالتىمىزنى قويۇپ بېرىدىكەن، دېگەن پاراڭ تارقالدى. راستىنلا شۇنداق كۈنلەرمۇ كېلەرمۇ؟ بىچارە دادام قانچىلىك خۇشال بولۇپ كېتەر. جەمئىيەتكە چىقسام، باشقا ئادەملەردەك بېشىمنى تىك تۇتۇپ يۈرەلەرمەنمۇ؟ دېگەندەك خىيالىلار بىلەن كېچىلىرى كۆزۈمگە ئۇيقۇ كەلمەيتتى.

كۇتكەن كۈنلەر ئاخىرى يېتىپ كەلدى. 2000 ـ يىلى 30 ـ دېكابىر يارمۇھەممەت ئىككىمىز تەڭلا ئەركىنلىككە چىقتۇق. ئۆيدىكىلەرنى تۇيۇقسىز خۇش قىلىۋېتەيلى دەپ، ھېچكىمگە

خەۋەرمۇ قىلمىدۇق. ئاپتوبۇس بېكەتتىدە يارمۇھەممەتنى غۇلجىغا يولغا سېلىۋاتقان چېغىمدا، بۇ ئوڭۇممۇ ـ چۈشۈممۇ دەپ پات ـ پات مەڭزىمنى چىمداپ باقاتتىم. يارىنىڭ ھالىمۇ مېنىڭكىدىن قېلىشمايتتى. مەن ئۇرۇمچىگە قاراپ يولغا چىقتىم. 31 ـ دېكابىر كەچتە، يەنى 20 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرقى ئاخشىمى ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلدىم. خاتىرەمدىكىدىن ناھايىتى كۆپ ئۆزگىرىپ كەتكەن ئۇرۇمچىنىڭ قېلىن قار باسقان كوچىلىرىدا ئۇزاق ئايلىنىپ يۈردۈم. ئۇرۇمچى ئون نەچچە يىل ئاۋۋالقى ئۇرۇمچى ئەمەس، مەنمۇ ئون نەچچە يىل ئىلگىرىكى بەڭۈاش بالا ئەمەس ئىدىم. مەن خۇددى كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن بۇ قەدىناس شەھىرىم بىلەن، ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ۋە كىرىپ كېلىۋاتقان يىللار بىلەن سىردىشىۋاتقاندەك، «بۇ مەن، شەھىرىم، بۇ مەن، يىللار. مەن ئەمدى سىلەرنىڭ قوينۇڭلاردا ئەركىن ياشايمەن. ئەمدى قانداق ياشايدىغانلىقىمنى كۆرۈپ قويۇڭلار» دەۋاتقاندەك تۇيغۇدا ئىدىم. شەھەر نېمىشقىدۇر ئادەتتىن تاشقىرى جىمجىت، ماشىنىلار ۋە يولۇچىلار شالاڭ ئىدى. خىرە يورۇپ تۇرغان يول چىراغلىرى قارغا كۆمۈلگەن يوللارنى، قار باسقان شاخلىرىنى كۆتۈرەلمەي قالغان قارىغاي، قارىياغاچلارنى، ئاسمان ـ پەلەك ئېگىز بىنالارنى خۇددى بىر تىلسىمات شەھەردەك سىرلىق يورۇتۇپ تۇراتتى. ئاسماندىن توزۇپ چۈشۈۋاتقان قار خۇددى نەچچە ئەسىرلىك قەرزىنى ئادا قىلىۋاتقاندەك ياكى بۇ شەھەرنى ئەبەدىيلىككە كۆمۈپ تاشلاشقا ئەھدە قىلغاندەك بارغانسېرى كۈچىيىپ كېتىۋاتاتتى. شۇ ئاخشىمى ئۆزۈم تۇغۇلۇپ ئۆسكەن مەھەللەمنى، ئۆز ئۆيۈمنى تاپالماي خېلى تەمتىرىدىم. ئۆيىمىز جايلاشقان چوڭ يول كەڭرىپ، ھەيۋەتلىك ئۆتۈشمە كۆۋرۈك قەد كۆتۈرۈپتۇ. يول بويىدىكى ئەسلىدىكى زاۋۇت دەرۋازىسى، زاۋۇت ئۆيلىرىدىن ئەسەر قالماپتۇ، ئۇنىڭ ئورنىغا رەت ـ رەت زامانىۋى

ئولتۇراق ئۆيلەر سېلىنىپ كېتىپتۇ. يوچۇن بىر دۇنياغا كېلىپ قالغاندەك تەمتىرەش ئىچىدە ئەتراپقا نەزەر سېلىۋېتىپ، يول بويىدا ئۆتمۈشنىڭ يالدامىسى سۈپىتىدە تەنها قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان كونا سېرىق بىناغا كۆزۈم چۈشكەندە، نېمىشقىدۇر يۈرىكىم «قارتتىدە» قىلىپ قالدى. چوڭقۇر تەلپۈنۈش ئىچىدە بېشىمنى كۆتۈرۈپ، ئەڭ ئۈستۈنكى قەۋىتىگە نەزەر سالدىم. ئىلگىرى بىنانىڭ ئاشۇ بۇرجىكىدە بىر تۈپ باراقسان تېرەكنىڭ بار ئىدى. بەشىنچى قەۋەتتىكى ئۇ ئۆيى ئىلگىرى كۆزۈمگە دەرەخ ئۈستىدىكى قۇش ئۇۋىسىدەك كۆرۈنەتتى. بىر چاغلاردا ئاشۇ ئىسسىق ئۇۋىدا ئاتا ـ ئانا قۇش بىلەن بالا قۇش بەختلىك ياشايتتى. كېيىن بالا قۇش يولدىن ئېزىپ غايىب بولۇپ كەتتى. ئانا قۇش بالا قۇشنىڭ دەردىدە ئۆلۈپ قالدى. ھازىر پەقەت تەنها دادا قۇشلا قالدى ... ئۆينىڭ قېلىن چاڭ ـ توزان باسقان دېرىزىلىرىدىن زەررىچە يورۇقلۇق كۆرۈنمەيتتى. ئۆيدە ئادەم يوقمىدۇ، دادام كۆچۈپ كەتكەنمىدۇ ياكى...

تونۇش پەلەمپەيدىن چىقىۋاتقىنىمدا پۈت ـ قولۇم تىترەپ، نەپىسىم قىسىلدى. نېمىدىندۇر قورققاندەك ئىككى تىزىم ماغدۇرسىزلىنىپ، پەلەمپەي رېشاتكىسىغا چاپلىشىپ قالدىم. «غەيرەت قىل! بەختىيار، غەيرەت قىل! سەن ھەممىگە كۆنۈشۈڭ، ھەممىگە بەرداشلىق بېرىشىڭ كېرەك!» دەپ ئۆز ـ ئۆزۈمگە مەدەت بېرەتتىم. ئاخىرى ئۆيۈمنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كەلدىم. ئىشىكنى چەكتىم. ئۇچىنچى قېتىم چېكىپ بولۇپ، كەينىمگە يېنىپ چۈشۈپ كەتمەكچى بولۇپ تۇرغىنىمدا، ئىچكىرىدىن دادامنىڭ يۆتەل ئاۋازى ئاڭلاندى. دادام مېنى كۆرۈپ بىردەم قېتىپ تۇرۇپ قالدى. ئارقىدىنلا مېنى چاڭ قۇچاقلىۋېلىپ بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى. ئىككىمىز بىر ـ بىرىمىزنى يۆلىشىپ ئۆيگە كىردۇق. بەكمۇ تونۇش، مېھرى ئىسسىق، ئەمما نامرات

چىراي ئۆي. ھەممە نەرسە ئىلگىرىكى ئورنىدا. پەقەتلا كونىرىغان، ئۆڭگەن، غېرىبلىق توزانلىرى باسقانىدى. دادامنىڭ قولىدىن ئاجراپ خۇددى ئاپام كۈتۈپ تۇرغاندەك ھەممە ئۆيگە يۈگۈرۈپ كىرىپ چىقتىم.

ــ ئاپا، ئاپا، مەن كەلدىم، گۇناھكار ئوغلۇڭ كەلدى، ئاپا! سەن مېنى نېمىشقا ساقلاپ تۇرمىدىڭ ئاپا ... ــ دەپ ۋاراقىراپ يىغلىدىم. يىغلىغىنىمغا ئاپام تىرىلىپ قالمىدى. ۋاقىت كەينىگە يانمىدى. ئاشۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى كۆرۈپ، بىلىپ تۇرغان مۇزدەك تۆت تامدىن بىرەر سادا چىقمىدى.

دادام مېھمانخانىدىكى، ئەينى چاغدا مەن ياتقان كارىۋاتنى كۆرسىتىپ:

ــ ئاپاڭ كېسەل ۋاقتىلىرىدا مۇشۇ كارىۋاتتا ياتقان، ــ دېدى. مەن كارىۋاتنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ ئاپامنىڭ يوتقان ـ كۆرپىلىرىگە يۈزۈمنى يېقىپ ئۇزاق ئولتۇردۇم. قاچانلاردۇر كۆزۈم ئىلىنغاندەك بولدى. ئىللىق شامالدەك راھەتبەخش بىر سېزىم ۋۇجۇدۇمنى سىيپاپ ئۆتۈپ، قۇلاق تۈۋىمدە «ئورنۇڭدىن تۇر، ئوغلۇم!» دېگەندەك يېقىملىق شۇڭىرلاش ئاڭلانغاندەك بولدى. بېشىمنى ئىتتىك كۆتۈرۈپ، ئەتراپقا نەزەر سالسام، ھېچكىم كۆرۈنمەيتتى. دادام نېرىقى ئۆيدە يېنىك خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتاتتى. دېرىزە ھەم ئېتىلگەن، تۇپا باسقان دېرىزىدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان بىر پارچە ئاسمان ئاقىرىشقا باشلىغانىدى. بۇ يېڭى ئەسىرنىڭ تۇنجى تېڭى ئىدى.

3

مەن تولۇق بىر ئاي ئۆيدىن تالاغا چىقمىدىم. كۈنلىرىم دادام بىلەن پاراڭلىشىش، خىيال سۈرۈش، تاماق ئېتىش، ئۆي تازىلاش بىلەن ئۆتتى. تالا ـ تۈزگە چىقسامۇ، مېنى ھېچكىم

تونۇمايتتى. ئەينى يىللاردىكى ئىنچىكە، ئېگىز بويلۇق ئۆسمۇر بىلەن يۈز - كۆزىنى ساقال باسقان، ئىش - ئەمگەكتىن پىشىپ سۆڭىكى قاتقان 31 ياشلىق ئەركەكنىڭ پەرقى بەك چوڭ ئىدى.

بۇ ئەتراپتىكى ئادەملەر بىلەن كوچىلار ماڭمۇ يوچۇن كۆرۈنەتتى. ئىلگىرىكى زاۋۇت ئورنى يەر - مۇلۇك سودىسى قىلىدىغان بىر شىركەتكە سېتىۋېتىلىپ، شىركەت بۇ يەرگە ئاھالىلەر مەنزىرىلىك ئولتۇراق ئۆيلىرىنى ساپتۇ. دادام شۇ قورۇنىڭ دەرۋازىسىغا قاراپ بېرىپ ئايدا 1000 يۈەن ھەق ئالىدىكەن. «ھازىر ياخشى بولۇپ كەتتى، يېڭى ئىشتىن قالغاندا ئايدا بىرىدىغان 300 كويغا قاراشلىق بولۇپ قېلىپ خېلى تەمتىرىگەنىدىم» دەپ ئۆز - ئۆزىگە تەسەللى بېرىۋاتقان دادامغا قاراپ، ئۇنىڭ بىر چاغلاردا ئېغىزىدىن چۈشۈرمەيدىغان «مەن زادى تېلىيىم تەتۇر كەلگەن ئادەممەن··· » دېگەن گەپلىرىنى ئويلاپ كەتتىم.

ئۆيمىز يولنىڭ بويىدا، ئۇنىڭ ئۈستىگە بەشىنچى قەۋەتتە بولغاچ، ئۆيدە ئولتۇرۇپ قارىسا، ئۆتۈشمە كۆۋرۈكتىن غۇيۇلداپ ئۆتۈشۈۋاتقان ئاپتوموبىل - پىكاپلار خۇددى كارىۋىتىمىزنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندەك، قارشى تەرەپتىن كېلىۋاتقانلىرىمۇ خۇددى بىزنىڭ ئۆيگىلا قاراپ كېلىۋاتقاندەك كۆرۈنىدىكەن. ئون نەچچە يىل جاڭگالدا يۈرۈپ، بىردىنلا تەرەققىياتنىڭ قاينىمىغا كىرىپ قېلىش تولىمۇ قىزىقارلىق ئىش ئىدى. خىلمۇخىل، بىر - بىرىدىن كاتتا پىكاپلار مېنى تولىمۇ قىزىقتۇرغانلىقتىن، دادام مېنىڭ پىكاپلارغا قىزىقىپ قالغىنىمنى كۆرۈپ:

ـــ ماۋۇسى سانتانا، ماۋۇ شىيالى، ماۋۇ خوندا، ماۋۇ نىسسان ··· ـــ دەپ زېرىكمەي تونۇشتۇراتتى.

بىر كۈنى دادام مۇراتنىڭ گېپىنى چىقىرىپ قالدى. ئۇنىڭ دەپ بېرىشچە، مۇراتنىڭ ھازىرغىچە ئىز - دېرىكى بولماپتۇ.

ئۆز ۋاقتىدىكى ئۆلگۈچىنىڭ تۇغقانلىرى «ئەسلىي قاتىل مۇرات ئىدى» دەپ، ھېلىغىچە ئۇنى ئىزدەپ، پۇلنى قايتۇرۇۋېلىشنىڭ كويىدا يۈرىدىكەن. مۇرات يوقاپ كېتىپ ئۇزاق ئۆتمەي، ئاتا ـ ئانىسى ئارقا ـ ئارقىدىن ئۆلۈپ كېتىپتۇ. ئاكىلىرى مىراس بۆلۈشەلمەي پىچاقلىشىپ، بىرى ئۆمۈرلۈك ناكار بوپتۇ، يەنە بىرى تۇرمىدە ئىكەن.

ــ بۇ شۇنداق ئۆتنە ئالەم، ياخشىلىق قىلساڭمۇ، يامانلىق قىلساڭمۇ، ئۆزۈڭگە قىلىسەن. يامانلىقنىڭ جازاسىنى تارتماي ئىلاجىڭ يوق، ياخشىلىقنىڭ بولسا، ئەجرىنى كۆرىسەن، بۇ دۇنيادا ھالال ئىشلەپ يېگەن، تۇز يولدا ماڭغان كىشىنىڭ دىلى يورۇق، كۆڭلى خاتىرجەم بولىدۇ، يېگىنى تېنىگە سىڭىدۇ، ئىشلىرى روناق تاپىدۇ. بالام، بۇنىڭدىن كېيىنكى تۇرمۇش يولۇڭدا مۇشۇنى ئېسىڭدە تۇتقىن. كىچىك ۋاقتىڭدا بىز ساڭا مۇشۇنى بىلدۈرۈپ قويالمىغاچقا، بىر قېتىم قاتتىق ئازدىڭ. ھەممىمىز تارتقۇلۇقنى تارتتۇق. ئەمدى بۇ ساۋاقنى ئېسىڭدە چىڭ تۇت. بۇ مېنىڭ ساڭا قىلغان ئۆمۈرلۈك ۋەسىيىتىم بولسۇن، ــ دېدى. مەن يەردىن بېشىمنى كۆتۈرەلمىدىم. ئىچىمدە: «مەن بۇ ساۋاقنى قانداقمۇ ئۇنتۇپ قالاي، بېشىمدىن ئۆتكەن كۈنلەرنى، ئارماندا ئۆلۈپ كەتكەن ئاپامنى قانداقمۇ ئۇنتۇپ قالاي، دادا!» دەپ نىدا قىلاتتىم.

تۇنجى قىلغان ئىشىم شوپۇرلۇق كۇرسىغا ئىمتىھان بېرىش بولدى. ئىمتىھاندىن ئۆتتۈم، ئۈچ ئاي ئوقۇپ پىراۋىمۇ ئالدىم. دادامنىڭ بىر تونۇشى ئارقىلىق خېلى يېڭى بىر شىالىنى ئەرزانلا سېتىۋالدۇق. شۇنداق قىلىپ مەن تاكسى ھەيدەپ، كىراكەشلىك قىلىشقا باشلىدىم. كېچە ـ كۈندۈزلەپ تىرىشىپ ئىشلەيتتىم. ناھايىتى ئاز ئۇخلايتتىم. بەزىدە تاماقنىمۇ ماشىنىدىلا يەيتتىم. پۇلنى كۆپرەك تېپىپ، بىر كۈنلەردە يارى بىلەن بىرلىشىپ بىر مۇزىكا ئەترىتى قۇرۇشنى، ئەينى چاغدا

تۇرمىدە ئېيتقان ناخشىلىرىمنى ئۇنئالغۇ لېنتىسى قىلىپ ئىشلەشنى، ھەتتا ئۆزۈمنىڭ كەچۈرمىشلىرىمنى بىر كىنو سىنارىيەسى قىلىپ يېزىپ چىقىشنى ئارزۇ قىلاتتىم. دادامغا تازا ئېسىل ئۆيدىن بىر يۈرۈش ئېلىپ بېرىشنى، ئۆزۈمنىڭ ھالال ئەمگىكىگە تايىنىپ پۇل تاپالايدىغانلىقىمنى، خېلى ـ خېلى ئىشلارنى تەۋرىتەلەيدىغانلىقىمنى مېنى تونۇيدىغان ھەممە ئادەمگە بىلدۈرۈپ قويۇشنى ئويلايتتىم. بىر كۈنى تاكسى ھەيدەپ ئەينى يىللاردىكى ئاشۇ ۋەقە سادىر بولغان ئارقا كوچىدىن ئۆتۈپ قالدىم. قانداقتۇر ۋەھىمە ۋە قىزىقىشنىڭ تۇرتكىسىدە پىكاپنى ئاستىلىپ ئەتراپقا سەپسالدىم. ئۇ يول ھازىر تۈزلىنىپ چوڭ كوچا بولۇپ كېتىپتۇ. ئەينى چاغدا سېلىنىۋاتقان ئېگىز بىنا ھازىر خەلقئارالىق مېھمانخانا ئىكەن. ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئايلانما يول، ماشىنا توختىتىش مەيدانى، فونتانلىق گۈللۈك، ئۇنىڭ نېرىسىدىكى چوڭ ـ كىچىك دۇكانلارغا قاراپ، ئەينى يىللاردىكى ئېگىز ـ پەس ئارقا كوچىنى قىياس قىلىش تەس ئىدى. مەن ئېسىمدە قالغىنى بويىچە پىكاپىمنى ھەيدەپ، مۇرات ئىككىمىز يۈز ـ كۆزىمىزنى يۇيغان ئۆستەڭ بويىغىچە باردىم. ئۆستەڭ قاشالىنىپ، يېنىدىن سېمونت يول ئېلىنىپتۇ. ئەتراپتا قارىياغاچتىن ئەسەر يوق، قاتار ـ قاتار بىنالار سېلىنىپ، بىنا ئارقىسىغا قارىغاي بىلەن پاكار، كەڭ يوپۇرماقلىق دەرەخلەر تىكلىپتۇ. دەرەخ تۈۋىگە كۆمۈلگەن ئۇ پۇلنى مۇرات ئېلىپ كەتمىگەن بولسا، قۇرۇلۇش ئىشچىلىرى تېپىۋالغاندۇ، لېكىن مۇرات ئۇنداق تەيىار پۇلنى خەقچە تاشلاپ بېرىدىغانلاردىن ئەمەس...

بۇ ئەتراپ شەھەر مەركىزىگە قارىغاندا تىنچ ئىدى. خۇددى ئەينى يىللاردىكىدەك شارقىراپ ئېقىۋاتقان ئۆستەڭ سۈيى كىشىگە خۇددى ۋاقىت ۋە دۇنيادىكى ھەممە نەرسە ئىزىدا توختاپ قالغاندەك تۇيغۇ بېرەتتى. ئەمما ئەتراپتىكى ئۆزگىرىش،

يېڭىلىنىۋاتقان شەھەر يىللارنىڭ قۇرغىچە جايىدا بولغان بولسا، پۇلنى ئالغان بولاتتىمىكىن؟ ئۇنى بىر نەرسە دېيەلمەيمەن. قانداقلا بولمىسۇن، پۇلنىڭ بولمىغىنى ياخشى بولدى. ئۇ مەينەت پۇل، قان ـ زەردەپ، ئۆلۈم ۋە جىنايەت سىڭگەن پۇل، ئۇنى ھەرقانچە خەيرلىك ئىشقا ئىشلەتتىم دېگەن تەقدىردىمۇ ۋىجدان ئازابىدىن قۇتۇلۇش مۇمكىن ئەمەس. مەن قىلمىشىمنىڭ جازاسىنى تارتتىم. مەن جىنايەتلىك ئۆتمۈشكە ھەرقانداق يول بىلەن قايتا باغلىنىپ قېلىشنى ھەرگىز خالىمايمەن.

ماشىنامنىڭ رولىغا قولۇمنى قويۇپ ئولتۇرۇپ، ئىختىيارسىز يېنىك تىن ئالدىم. ئۆستەڭ تەرەپتىن كېلىۋاتقان سالقىن شامال كىشىنى ھۇزۇرلاندۇراتتى. مەن ئۇزاقتىن بېرى مۇنداق ھۇزۇر، ئازادىلىك تۇيغۇسىدا بولۇپ باقمىغانىدىم.

*　　*　　*

مەن تولىراق «چېگرا رايون» مېھمانخانىسىدىن پويىز ئىستانىسىغىچە، سۇ ئۈستى ئىستىراھەت باغچىسىدىن «بۇلاقبېشى» كوچىسى ئەتراپلىرىغچە قاتنايتتىم. كەڭرى، رەتلىنىپ، كۆركەملىشىپ كەتكەن يوللار، ئاسما كۆۋرۈك، يەر ئاستى ئۆتۈشمە ئېغىزلار، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە قەد كۆتۈرگەن چىرايلىق، زامانىۋى بىنالار، خىلمۇخىل كىيىنگەن، قوللىرىغا يانفون ئېلىپ، ئالدىرىشىپ يۈرگەن ئادەملەر كۆز ئالدىمدىن توختىماي ئۆتۈپ تۇراتتى. شەھەر ۋە ئادەملەرنىڭ قىياپىتى گۈزەللەشكەن بىلەن ئادەملەر ماڭا باشقىچە رەھىمسىز، ئاچ كۆز، ساختىپەز بولۇپ كەتكەندەك تۇيۇلاتتى. پىكاپمىغا پات ـ پاتلا كىچىك تۇرۇپ بەك غەلىتە ياسىنىۋالغان، كۆزلىرى ئويناپ تۇرىدىغان قىز ئوقۇغۇچىلار چىقاتتى. ئۇلارنىڭ گەپلىرىنىڭ ئۇياتسىز ـ لاۋزىلىقىدىن ھەيران قالاتتىم. ئاشۇنداق كىچىك

قىزلارنى ئەگەشتۇرگەن «خوجايىنلار»، سالاپەتلىك، ھەتتا چوڭ ياشلىق ئادەملەرمۇ كۆپ ئىدى. ئېسىل كىيىنىپ، قېنىق گىرىم قىلغان ياش، ئوتتۇرا ياشلىق ئاياللار ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي كىيىم ـ كېچەكنىڭ، ئالتۇن ـ كۈمۈشنىڭ گېپىنى قىلىشاتتى. ئۇلارنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، بەزىدە قىزىقىپ كۈلسەم، بەزىدە بىزار بولاتتىم. پىكاپىمغا چىقىدىغان ياش، ئوتتۇرا ياش ئەرلەرنىڭ كۆپىنچىسى مەست ئىدى. ئۇلار مەستلىكتە بىلىپ ـ بىلمەي، ئۆزلىرىنىڭ خوتۇنلىرىنىمۇ، پۇلغا تويمايدىغان ئاشنىلىرىنىمۇ ئاغزىنى بۇزۇپ تىللىشاتتى. ماڭا ھەممىدىن قۇلاقلىرىغا بىر نەرسە تىقىۋىلىپ، جىن چاپلىشىپ قالغاندەك تەركىدۇنيا بولۇپ يۈرگەن ئوقۇغۇچىلار غەلىتە تۇيۇلاتتى. ناخشا ـ مۇزىكىغا بىزمۇ ھەۋەس قىلغان، لېكىن ھازىرقى زامانىنىڭ بالىلىرى باشقىچە ئىكەن، دەپ قالاتتىم.

بىر كۈنى، كېچە سائەت 12 لەردە ھېرىپ ـ ئېچىپ ئۆيگە قايتتىم. پىكاپنىڭ ئارقا ئىشىكىنى ئېتىۋاتقىنىمدا، ئورۇندۇقتا سومكىدەك بىر قارا نەرسە كۆزۈمگە چېلىقتى. دەرھال ئىشىكنى ئېچىپ قارىسام، ھەقىقەتەنمۇ ئايالچە خۇرۇم سومكا ئىكەن. ئىچىدە كىملىك، ھەرخىل كارتا، ھۆججەتلەردىن باشقا، ئىككى ـ ئۈچ مىڭ كويەك نەق پۇلمۇ بار ئىكەن. شۇ چاغدا يۈرىكىم بىردىنلا دۈپۈلدەپ تېز سوقۇپ، ھەممە قانلىرىم بېشىمغا يىغىلغاندەك بولدى.

ئۆزۈمنى توختىتىپ، كىملىكتىكى سۈرەتكە قارىسام، تېخى بايىلا ئۆزۈم ئۇن زاۋۇتى تەرەپكە ئاپىرىپ قويغان ياشتا چوڭراق ئايالغا ئوخشايدىغاندەك كۆرۈندى. كىملىكتىكى ئادرېسىمۇ شۇ تەرەپتە ئىدى. دەرھال پىكاپىمنى ئوت ئالدۇرۇپ، كەلگەن يولۇمغا قاراپ ماڭدىم. ئايال چۈشۈپ قالغان يەرگە كېلىپ، كىملىكتىكى بىنانىڭ ئالدىغا كېلىپ تۇرسام، ئايال ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ بىنادىن چىقىپ كەلدى. ئۇ مېنى كۆرۈپ سەل

قورققاندەك بولدى. ئارقىدىنلا قولۇمدىكى سومكىنى كۆرۈپ:

ــ بۇ مېنىڭ سومكامغۇ! خۇداغا شۈكۈر، سومكام بار ئىكەن، ۋاي ئاللا، ئۆيگە كىرىپلا سومكامنىڭ يوق تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ يۈگۈرۈپ چۈشكەنىدىم. چۈشكىنىم بىلەن قانداق تاپاتتىم. ئۇ ھېلىمۇ سىزدەك ئىنسابلىق شوپۇرغا ئۇچراپ قاپتىمەن. رەھمەت بالام! ــ دەپ سۆزلەپلا كەتتى. سومكىنى ئېچىپ پۇللىرىنىڭ جايىدا تۇرغىنى كۆرۈپ، 100 كويلۇق پۇلدىن ئىككىنى تەڭلەپ تۇرۇۋالغانىدى. رەھمەت ئېيتىپ ئالغىلى ئۇنىمىدىم. پىكاپىمنى ھەيدەپ قايتىپ كېلىۋاتقىچە، ئۇ ئايالنىڭ «ھېلىمۇ سىزدەك ئىنسابلىق شوپۇرغا ئۇچراپ قاپتىمەن» دېگەن چاغدىكى ھاياجانلىق چىرايى كۆز ئالدىمدىن كەتمىدى. بۇ ئىش باشقىلار ئۈچۈن ئادەتتىكى بىر ئىش ھېسابلىنىشى مۇمكىن، ئەمما مەن ئۈچۈن چوڭ ئىش، ئىنتايىن چوڭ ئىش. ئەتىسى كۈن بويى خۇشال، روھلۇق يۈردۈم، بۇ ئىشنى دادامغا دەپ بېرىۋېدىم، ئاڭلاۋېتىپ دادامنىڭمۇ كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى.

دادام پات ـ پاتلا: «ئۆيىمىزگە بىر ئايال كىشى كەم. ئايال كىشى يوق ئۆي ئۆيگە ئوخشىمايدۇ» دەپ قاقشاپ قويياتتى. بۇ، دادامنىڭ مېنى تېزرەك ئۆيلىنىشكە دەۋەت قىلغىنى ئىكەنلىكىنى سېزىپ تۇراتتىم. مەن بۇنى ئويلىماي قالاتتىمۇ، ئەلۋەتتە ئويلايمەن. تۇرمىدىكى ۋاقىتلىرىمىزدا ئۆيلەنگەن بالىلارنىڭ ياكى چوڭلارنىڭ ئەر ـ خوتۇنچىلىق توغرىسىدىكى ھەزىل ـ چاقچاقلىرىنى، ئەر ـ خوتۇنلۇق تۇرمۇشنىڭ ئوجۇر ـ بوجۇرلىرىنىمۇ قالدۇرماي سېلىشتۇرغان ئەپسانە پاراڭلىرىنى ناھايىتى قىزىقىپ ئاڭلايتتۇق. ئەمگەككە بېرىپ ـ كەلگىچە يىراقتىن ئايال جىنايەتچىلەرنى ئۇچرىتىپ قالساق، بويىنىمىز قايرىلىپ كەتكۈدەك قارىشىپ: ئاۋۇ ئاقكەن، ماۋۇ قارىكەن، ياكى ئاۋۇ سېمىزكەن، ماۋۇ ئورۇقكەن دەپ ئۆزىمىزچە باھالاپ، ئاۋۇ

ساڭا لايىقكەن، ماۋۇسى ماڭا، دەپ تالىشىپمۇ كېتەتتۇق. مەن ئاخشاملىرى يېتىپ مەرزىيەنى ئويلايتتىم. مەرزىيە باي ئائىلىنىڭ قىزى ئىدى. بۇ ۋاقتىچە ئالىي مەكتەپنى پۈتكۈزۈپ تويمۇ قىلىپ بولغاندۇ. مېنىڭ ئۇنىڭدىن ئاغرىنىشقا ھېچقانداق ھەققىم يوق. ئەمما ئۇ مېنى ئانچە - مۇنچە ئويلاپمۇ قويامدىغاندۇ، ياكى تامامەن ئۇنتۇپ كەتكەنمىدۇ، دەيدىغان بىر سوئال كونا كېسەلدەك پات - پات پەيدا بولۇپ، يۈرىكىمنى تاتىلايتتى. پىكاپىمنى ھەيدەپ كېتىۋېتىپ يولدا كېتىۋاتقان چىرايلىق قىزلارغا تىكىلىپ قارايتتىم. بىر يەرلىرى مەرزىيەگە ئوخشايدىغان قىزلارنى كۆرسەم، ئۆزۈمچە ھۇلۇقۇپ كېتەتتىم. كەچلىرى يوللاردا جۇپ - جۇپ بولۇشۇپ يۈرگەن قىز - يىگىتلەرنى، ياش ئەر - خوتۇنلارنى كۆرسەم، باشقىچە ھەۋەسىم كېلەتتى. بەزىدە ماڭا سۈركىلىپ يېقىنلاشماقچى بولىدىغان قىزلارمۇ چىقىپ قالاتتى. ئەمما ئۇنداقلاردىن ئۆزۈمنى قاچۇراتتىم.

بىر كۈنى كەچتە «ياشلار» باغچىسى ئەتراپىدىكى كوچىدىن ماشىنامغا بالا يېتىلىۋالغان ياش ئەر - ئايال چىقتى. ئايالغا ئانچە سەپسالمىغان ئىكەنمەن، پىكاپقا چىقىپ ئولتۇرۇپ ئېرى بىلەن پاراڭلىشىشقا باشلىغاندا، بىردىنلا ھاياجانلىنىپ كەتتىم. بۇ مەرزىيەنىڭ ئاۋازى ئىدى! ئۇنىڭ بەكمۇ يېقىملىق ئاڭلىنىدىغان ئاۋازىنى بىرەر مىڭ ئادەمنىڭ ئارىسىدىنمۇ پەرقلەندۈرەلەيتتىم.

كەينىمگە شۇنچىلىك قارىغۇم كەلگەن بولسىمۇ، قاراشقا جۈرئەت قىلالمىدىم. پىكاپنىڭ ئالدىدىكى كىچىك ئەينەكتىن ئۇنىڭ ئېرىنىڭ چىرايى ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇ قويۇق قارا قاشلىق، كىچىكرەك قارا كۆزلىرى ئويناپ تۇرىدىغان، خېلى كېلىشكەن ئادەم ئىكەن. تۆت ياشلارغا كىرگەن، دادىسىغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايدىغان قىزى چۈڭۈلداپ سۆزلەپلا تۇرىدىكەن.

مەرزىيە قانداقتۇ بىر ئىشتىن نارازى بولسا كېرەك، قېيىدىغاندەك بىر گەپلەرنى قىلاتتى. ئېرى سوغۇق، ياسىما ئاھاڭدا ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياسايتتى. ئۇلارنى تېببىي ئۇنىۋېرسىتېت دوختۇرخانىسىغا ئېلىپ باردىم. دوختۇرخانا ئالدىدا پىكاپتىن چۈشۈپ بولۇپ، مەرزىيە يانچۇقىدىن يۈز كويلۇق پۇلدىن بىرنى چىقىرىپ ماڭا تەڭلىدى. تەڭلەۋېتىپ كۆزى ماڭا چۈشۈپ، بىر پەس قېتىپ قالدى ـ دە، بوغۇق ئاۋازدا «ۋىيەي!» دەپ توۋلىۋەتتى. قولىنى مەيدىسىگە قويغىنىچە قاتتىق قورقۇپ كەتكەندەك يۈگۈرۈپ نېرىغا بېرىپ، ئارقىدىن بارغان ئېرىگە مېنى كۆرسىتىپ بىر نېمىلەرنى دېدى. ئاشقان پۇلنى ئالغىلى ئېرى كەلدى. مەن پۇلنى ساناپ بولغىچە ئۇ ماڭا ئاشكارا كەمسىتىش ھەم نەپرەت نەزىرىدە مىختەك تىكىلىپ تۇردى. مانا بۇ مەن ئېسىمدىن چىقىرالماي كەلگەن مەرزىيە ئىدى.

شۇ ئىشتىن كېيىن، نەچچە كۈنگىچە بوغۇزۇمغا بىرنەرسە كەپلىشىپ قالغاندەك بولۇپ يۈردۈم. ئەمما ناھايىتى تېزلا ئۆزۈمنى ئوڭشىۋالدىم. مەرزىيەگە بولغان ھېسسىياتىم تاماكىنىڭ سۈسقىنا ئىسى بىر پەستە تاراپ كەتكەندەك تاراپ كەتتى. مەن ئۇچۇن ھېچقانداق خام خىيالغا ئورۇن يوقلۇقىنى، ھەممە ئىشنى يېڭىباشتىن باشلىشىم كېرەكلىكىنى يەنە بىر قېتىم ھېس قىلدىم.

ئاردىن ئۇچ يىل ئۆتۈپ، 2003 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە يىغقان پۇلۇم مۆلچىرىمدىكىدىن خېلى ئاشتى. دادام بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، چوڭراق بىر ئىش قىلماقچى بولدۇم. ئەمما خېلى بىر مەزگىل كۆڭۈل توختىتالماي دېلىغۇل بولۇپ يۈردۈم. دادام: «كىچىكرەك تاللا بازىرىدىن بىرنى ئاچايلى، پۇلۇڭ يەتمىسە، مەندىنمۇ ئاز ـ تولا بار» دەيتتى. پىكاپ ھەيدەپ كېتىۋېتىپ قەدەمدە بىر ئۇچرايدىغان «تاللا بازار» لىرىنى كۆرگىنىمدە، ئىچىدە «قانداق بولاركىن» دەپ قالاتتىم. بولۇپمۇ

بىزنىڭ ئۆينىڭ ئەتراپىدىلا چوڭ، ئوتتۇراھال «تاللا بازىرى» دىن ئىككى ـ ئۈچى بار ئىدى. بۇ ئەتراپتا كەم نەرسە تۇزۇكرەك بىر ئاشخانا، ئۇيغۇرچە تاماقلارنى ئېتىدىغان تېز تاماقخانا ئىدى. بولۇپمۇ پولۇ، كاۋاپ، لەڭمەن دېگەندەك تاماقلارنىڭ بازىرى ئۆلمەيتتى. گەپ ئاشپەزدە، تاماق سۈپىتىگە كاپالەتلىك قىلىشتىلا ئىدى.

شۇنداق قىلىپ، ئۆيمىزنىڭ نېرىسىدىكى ئېگىز بىنانىڭ ئاستىنقى قەۋىتىدىن 70 نەچچە كىۋادرات مېتىرلىق ئاشخانىنى ئىجارىگە ئالدىم. ئاستىغا چاقچۇق يانقۇزۇپ، تاملىرىنى سىرلاپ، پەردە ـ چىراغ ئورنىتىپ، ئاددىي، پاكىز، كۆزگە ئىسسىق كۆرۈنىدىغان تېز تاماقخانىدىن بىرنى تەييار قىلدىم. ئاشپەزنى دادام تېپىپ كەلدى. قولۇم ـ قوشنىلارنىڭ ئىشسىز ئولتۇرغان بالىلىرىدىن ئۈچ ـ تۆتنى كۈتكۈچلىككە ئالدۇق. ئۇزاق يىللار يالغۇز ياشىغان دادامنىڭ تاماق ئېتىشكە خېلى ئېپى بار ئىدى. ئۇمۇ «چارچاپ قالارسەنمىكىن» دەپ توسقىنىمغا ئۇنىماي، دەرۋازىۋەنلىكنى تاشلاپ، ئوچاق بېشىغا قاراشماقچى بولدى. دادامدەك بىر ئادەم ئوچاق بېشىدا تۇرسا، مەن ئەلۋەتتە خاتىرجەم بولاتتىم. شۇنىڭ بىلەن تاماقخانىمىز تېز يۈرۈشۈپ كەتتى.

سەھەردە ئەتكەنچاي، قۇيماق، بولاق مانتا چىقىراتتۇق. ئەتراپتىكى ئوقۇشقا، خىزمەتكە ئالدىرايدىغانلارنىڭ كۆپىنچىسى تاماققا كىرگەچكە، ئاشخانىمىز ئادەمگە لىق تولۇپ، ئورۇن يېتىشمەي قالاتتى، ياز كۈنلىرى ئىشىك ئالدىغا ئۇستەل ـ ئورۇندۇق تىزىشقا مەجبۇر بولاتتۇق. دادام: «مانتىغا قىيمىنى ئاز ساپسەن، كاۋاپنىڭ گۆشى كىچىكلەپ كېتىپتۇ» دەپ ئاشپەز ياكى كاۋاپچى بالىلار بىلەن پات ـ پات تەگىشىپ تۇراتتى. «خېرىدارلار رازى بولسىلا، ئىشىمىز يۈرۈشۈپ كېتىۋېرىدۇ، كىچىككىنە پايدىنى دەپ خېرىدارنى ئالدىساق، پايدا ئېلىش تۇگۈل، دەسمايىمىزدىنمۇ قۇرۇق قالىمىز» دېگەن گەپنى

ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى. بىر كۈنى ئەتىگەندە، بىزنىڭ بىنانىڭ نېرىقى ئىشىكىدە ئولتۇرىدىغان نىساخان دېگەن ئايال بىر قىز بالىنى باشلاپ كىردى ۋە ئۇدۇل ئالدىمغا كېلىپ:

ــ ئۇكام بەختىيار، ماۋۇ سىڭلىم ئۆيدە ئولتۇرۇۋېرىپ، سەل مىجەزى يوق بولۇپ قالغان، ئىشقا ئېلىپ قويغان بولسىڭىز، ئاشخانىدىكى بالىلار بىلەن ئارىلىشىپ، كۆڭلى ئېچىلىپ قالار ئىدى. ئۆزى قازان بېشىغا بەك پىششىق، قولىنىڭ تەمى بار، قانداق ئىشقا قويسىڭىز بولۇۋېرىدۇ، ھازىرچە ھەق بەرمىسىڭىزمۇ مەيلى، ــ دېدى. يېقىندىن بېرى ئادەم كۆپىيىپ كەتكەن ۋاقىتلاردا سەل يېتىشەلمەي قىلىۋاتقىنىمىزنى ئويلاپ:

ــ بولىدۇ، ھەدە، ئىشلەپ تۇرسۇن، ــ دېدىم. قىزنىڭ ئىسمى گۈلباھار ئىكەن. تۇرقىغا قارىسام بەكلا ئورۇق، چىرايى تاتىراڭغۇ، ياش قىزلارغا خاس خۇلق ـ مىجەزدىن ئەسەر يوق. يەرگە قاراپلا تۇرىدۇ. ئەنسىزلىنىپ:

ــ ھەدە سىڭلىڭىزدا يۇقۇملۇق كېسەل بولسا بولمايدۇ جۇمۇ! ــ دېسەم، ھەدىسى:

ــ خاتىرجەم بولۇڭ، نېرۋىسى ئاجىزلاپ قالغان، ھازىر ئوڭشىلىپ كەتتى، ــ دېدى.

ــ ئەمىسە قازان بېشىدا كۆكتات ئادالىشىپ، قاچا يۇيۇشۇپ بەرسۇن، ــ دېدىم. گۈلباھار ھەدىسىگە قاراپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ، قازان بېشى بار ئۆيگە كىرىپ كەتتى. ئۆزاق ئۆتمەيلا مەن بۇ كېسەل چىراي قىز بالىنىڭ تېپىلغۇسىز ياردەمچى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم. ئۇ قازان بېشىدا ئۆزى يالغۇز ئىككى ـ ئۈچ ئادەمنىڭ ئىشىنى قىلاتتى. كۈندە كەچتە تازىلىق قىلىپ قازان بېشى، تاماق ئۈستەللىرى ۋە ئىشىك ـ دېرىزىلەرنى سۈرتۈپ پارقىرىتىۋېتەتتى. بىر قېتىم ئاشپەز ئۈستام كېلەلمەي قالغاندا، ئۆزى يالغۇز قورۇما ـ تاماقلارنىڭ

ھۆددىسىدىن چىقتى. ئېخى ئۇنىڭ «ئۆي لەڭمىنى» شۇ كۈنى ھەممە ئادەمگە تېتىپ كەتتى.

ئاي ئاخىرىدا ئۇنىڭغا باشقا بالىلاردىن ئاشۇرۇپ 800 كوي ئىش ھەققى بەردىم. ھەدىسى ئالايىتەن كىرىپ رەھمەت ئېيتتى. رەھمەت ئېيتىۋاتقان چېغىدا كۆزلىرىدىن تارامىلاپ تۆكۈلۈۋاتقان ياشلار ئۇنىڭ نەقەدەر مىننەتدار بولغانلىقىنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى.

ـــ بولدى، ئۇنچىۋالا رەھمەت ئېيتىپ كېتىشنىڭ ھاجىتى يوق. سىڭلىڭىز بەك تىرىشىپ ئىشلەيدىكەن، قارىغاندا ئۇنى ئىشقا بەك پىشۇرىۋېتىپسىز، ـــ دېدىم.

دادام گۈلباھارنى ئىشقا ئالغىنىمغا ھېچقانداق ئىپادە بىلدۈرمىدى. ئادەتتە ئۇنىڭدىن سەل ئۆزىنى تارتىپ يۈرگەندەك قىلاتتى. ئۇنى كۆرسە، دادامنىڭ كۆزلىرىدە ئېچ ئاغرىتىش ئارىلاشقان بىر خىل سوغۇقلۇق پەيدا بولاتتى. بۇنىڭدىن مەن ئۇنىڭ بۇ كېسەل چىراي قىز بالىنى ئانچە ياقتۇرمايدىغانلىقىنى ھېس قىلاتتىم.

دادام مېنى ئۆيلەشنىڭ تەييارلىقىنى تېزلەتتى. ئۇنىڭغا مەسلىھەت كۆرسەتسەم، يول باشلايدىغان بىر يۈرتلۇق ئىككى ئاغىنىسى بار ئىدى. ئۇلار ئاشخانا ئىشكىدە پەيدا بولۇشى بىلەنلا، دادام ئالدىراپ ـ تېنەپ چىقىپ كېتەتتى. ئۇچى بىر بولۇپ بىر يەرگە بېرىپ قىز كۆرۈپ كەلگەندىن كېيىن، ماڭا پالانى يەردە مۇنداق بىر قىز بار ئىكەن ··· دەپ كۆپتۇرۈپ ماختاپ بېرەتتى. ئۇ قىزلار بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، قىزلارنىڭ ئۇلار ئېيتقانچىلىك ئەمەسلىكىنى ھېس قىلىپ، ئىچىمدە: «چوڭلار بىلەن ياشلارنىڭ قىزلارنى باھالىشىدا پەرق بەك زور ئىكەن» دەپ قالاتتىم. ئۇ قىزلارمۇ مېنىڭ ئاشخانا، پىكاپىم بارلىقىنى، رەڭگىرويىمنىڭ يامان ئەمەس ئىكەنلىكى كۆرۈپ قىزىقىپ، بىر مەزگىل كېلىپ ـ كېتىپ يۈرەتتى. بىر كۈنلەردە «تۇرمىدە يېتىپ چىققانكەن، يەنە كېلىپ ئادەم

ئۆلتۈرگەنىكەن، ئاتا ـ ئانام قوشۇلمىدى» دەپ ئارىنى ئوچۇق قىلىپ كېتىپ قېلىشاتتى. بۇ ئەھۋال ھەر قېتىم تەكرارلانغانىدا دادامغا: «بولدى دادا، ئۆزۈم تاپاي، مېنىڭمۇ پېشانەمگە پۈتۈلگەن بىرەرسى باردۇ. بولمىسا بالىدىن بىرنى بېقىۋېلىپ، يالغۇز ئۆتۈپ كېتەرمەن» دەيتتىم. دادام بىچارە چارىسىز بېشىنى قامالىلاپ، ئۇن ـ تىنسىز ئولتۇرۇپ كېتەتتى.

گۈلباھار ئاشخانىدا ئىشلەپ يۈرۈپ خېلى ئېچىلىپ، رەڭ تۈرۈپ قالدى. بەزىدە ئۇنىڭ ئوچاق بېشىدا ئاق خالات، ئاق پوسما كىيىپ، ماسكا تاقاپ ئىشلەپ يۈرگەنلىكىنى كۆرۈپ: «ئەسلىدە بىر چىرايلىق قىز بالا ئىكەن، بىچارە، كېسەلدىن شۇنداق بولۇپ قاپتىكەن» دەپ قالاتتىم. ئۇنىڭ يۈرۈش ـ تۇرۇش، ئىش ـ ھەرىكەتلىرىدە باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان بەزى ئالاھىدىلىكلەر بار ئىدى. گەپنى ئاز، ئەمما ئورۇنلۇق قىلاتتى. باشقىلاردىن پاكىز، ئېدىتلىق ئىدى. قاچا ـ قۇچىلارنى، قازان بېشىنى ناھايىتى ئەستايىدىل دېزىنفېكسىيە قىلاتتى. تازىلىق قىلغاندا، كۆكتات يۇيغاندا قولىغا رېزىنكە پەلەي كىيۋالاتتى. باشقىلار توڭلاتقۇغا كەلسە ـ كەلمەس، قالايمىقان سېلىپ قويغان نەرسىلەرنى زېرىكمەي رەتلەپ، توڭلاتقۇنى كۈندە تازىلاپ تۇراتتى. بىر چەتتە ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ ئاشۇنداق ئىشلىرىغا قىزىقىپ قارىغىم كەلگەنچە، ئۇ مەندىن ئۆزىنى قاچۇراتتى. ماڭا گەپ قىلىشقا مەجبۇر بولغان ياكى يۈزمۇ يۈز ئۇچرىشىپ قالغان چاغلاردا، چىرايىدا بىر خىل سوغۇقلۇق ئىپادىلىنەتتى. ئۇنىڭ ھالىتىنى ئۆزۈمچە: «مېنى تۇرمىدە يېتىپ چىققان دەپ، ئۆزىنى قاچۇرۇپ يۈرگىنىغۇ بۇ» دەپ چۈشىنىپ، ئۇنىڭدىن ئۆتە پەرۋاسىز، سوغۇق قىياپەتكە كىرىۋالاتتىم.

بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن، ئادەم سەل سېلىككەن چاغدا ئاشخانا ئىشكى جالاقلاپ ئېچىلىپ، سەل سېمىز، ئاشۇرۇپ

گىرىم قىلغان، قىرىق ياشلارغا بېرىپ قالغان بىر ئايال كىرىپ كەلدى. سالىمىمنى ئىلىك ئالماي، ئۇدۇل قازان بېشىغا قاراپ مېڭىشىدىنلا كۆڭلۈم بىر ئىشنى تۇيۇپ، ئارقىسىدىن قاراپ تۇردۇم. ئايال ئەينەك ئىشكنى تېپىپ ئېچىپ:

ــ چىقىشە رەسۋالار، ئوغرىلىقچە كۇسۇرلاشماي گېپىڭ بولسا، مانا مېنىڭ ئالدىمدا قىلىش! ــ دەپ ئېرىنىڭ كاچىتىغا كېلىشتۈرۈپ بىرنى سالدى. ئارقىدىن گۈلباھارنىڭ بېشىدىكى پوسمىسىنى قاماللاپ ئېلىپ تاشلاپ، ئۇزۇن، قويۇق چاچلىرىنى قولىغا يۆگەپ، سۆرەپ يىقىتقىنىچە ئۇرۇپ كەتتى:

ــ ھۇ، رەسۋا جالاپ! داشۆدە ھارامدىن بالا تېپىپ، تۇغقان بالاڭنى دېرىزىدىن تاشلاپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن، تۈرمىدە ئۈچ يىل يېتىپ چىققان بۇزۇققۇ سەن! ئېتىۋەتسە بولمامدۇ سەندەك قانجۇقنى! ئەرگە قانماي، خەقنىڭ ئېرىنىڭ پېيىگە چۈشتۈڭمۇ ئەمدى، ئۈچ بالامنى يېتىم قىلاي دەمسەن ئەمدى...

داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدىم. ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىغان سۆزلەرنىڭ دەھشىتىدىن، باغرى تاش، ھازازۇل ئايالنىڭ ئايىغى ئاستىدا ئۈن ـ تىنسىز تۇرغان گۈلباھارنىڭ بىچارىلىقىدىن، كۆز ئالدىمدا يۈز بېرىۋاتقان يولسىزلىقتىن ھەيرانۇ ھەس بولۇپ، يۈرىكىم بوغۇزۇمغا تىقىلىپ تۇرۇپ قالدىم.

كۈتكۈچى بالىلار بىلەن نەدىندۇر يۈگۈرۈپ كەلگەن دادام گۈلباھارنى ئايالنىڭ قولىدىن ئاجراتتى، دادام ئۆزىنى باسالماي:

ــ قانداق خوتۇنسىز، نېمىلەرنى دەپ يۈرىسىز! گۈلباھار بۇ يەردە ئىشلەۋاتقاندىن بېرى، بىر ئېغىز گەپنى ئارتۇق قىلغىنىنى ئاڭلىمىدۇق. قازان بېشىدا بولغاندىكىن، ئېرىڭىزنىڭ تاپشۇرۇقىنى ئورۇنداشتىن باشقا نېمە گەپ قىلاتتى. گەپ ـ سۆزبولسا بىز قاراپ تۇرامدۇق، نېمىدەپ چاغلاۋاتىسىز بىزنى! ــ دەپ كايىپ كەتتى.

ـــ ھە، ياماڭ كاتتا ئاشخانا بۇ، ھەرقايسىلىرىدەك كاتتا خوجايىن يوق بۇ جاھاندا! بىلمەيدۇ دېيىشمىسىلە...

ئېرى ئايالىنى زورلاپ، تارتىپ چىقىپ كەتمىگەن بولسا، يەنە نېمە گەپلەر بولاتتىكىن. بىرەرسى خەۋەر قىلغان بولسا كېرەك، گۇلباھارنىڭ ھەدىسىمۇ چىرايىدا قانۇ قالمىغان ھالدا كىرىپ، يىغلاپ ئولتۇرغان سىڭلىسىنى يۆلەپ چىقىپ كەتتى. جېدەل شۇنىڭ بىلەن بېسىققان بولدى. ئەمما ھەممىزنىڭ كۆڭلىگە بىر ئەنسىزلىكنى سېلىپ قويدى.

دادامنىڭ دەپ بېرىشچە، گۇلباھارنىڭ ئىشلىرى، تۇرمىدە ئۇچ يىل يېتىپ چىقىقىنى راست ئىكەن، ئۇ ئالىي مەكتەپنى پۈتكۈزىدىغان يىلى بىر ئوغۇل ساۋاقدىشى بىلەن مۇھەببەتلىشىپتۇ. ئۇلار ئوقۇش پۈتكۈزگەندىن كېيىن ئورۇمچىدە قېلىپ توي قىلماقچى بولۇپ پۈتۈشكەنكەن. ئوقۇش پۈتكۈزگەن چاغدا، يىگىت ئاتا ـ ئانامدىن رازىلىق ئېلىپ كېلەي، دەپ بىر كەتكەنچە كەلمەپتۇ. گۇلباھار ھەدىسىنىڭ ئۆيىدە يىگىتىنى ساقلاپ بىر مەزگىل تۇرغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ ھامىلدار بولۇپ قالغانلىقىنى بىلىپتۇ. يىگىتىنى ئىزدەپ يۇرتقا بارسا، يىگىت توي قىلىپ بولغانكەن، ئامالسىز ئورۇمچىگە قايتىپ كەپتۇ. بىراق بۇ ئىشنى ھەدىسىگە دېيىشتىن قورقۇپ، قورسىقىنى تېڭىۋېتىپ، ھەدىسىنىڭ ئىشلىرىغا قارىشىپ يۇرۇپتۇ. ئاخىرى بىر كېچىسى تولغاق تۇتۇپتۇ، گۇلباھار ھاجەتخانىنىڭ ئىشىكىنى مەھكەم تاقاپ، ئاغزىغا لۆڭگە تىقىۋېلىپ، ئۆزى يالغۇز يەڭگىپتۇ. بالىنىڭ يىغلىمىغانلىقىنى قاراپ ئۆلۈك ئوخشايدۇ دەپتۇ. قانداق قىلىشنى بىلمەي تۇرغاندا ھاجەتخانىنىڭ ئىشكى جىددىي چېكىلىپتۇ. گۇلباھار بالىنى ھاجەتخانىنىڭ دېرىزىسىدىن تاشلىۋېتىپتۇ...

ـــ نەساخان ئۇنى باشلاپ كىرگەندىلا، ئايىغى

ياراشمىغايدىغانلىقىنى كۆڭلۈم تۇيغان. بىراق، ئىچىم ئاغرىپ گەپ قىلمىغان. ئەمدى ئاشپەزدىن ئايرىلىپ قالىدىغان بولدۇق. ياخشىراق ئاشپەز تېپىپ بولغىچە ئىشلار ئاقساپ قالىدىغان بولدى، ــ دېدى دادام.

مەن بىردەم ئويلىنىۋېلىپ:

ــ گۈلباھار ئاشپەزلىك قىلىۋەرسۇن، ئۆگەنچى بالىلاردىن بىرنى يېنىغا قوشۇپ بېرەيلى. ئۇ ئىلگىرى ئۇستام كېلەلمەي قالغان چاغلاردا، قورۇمىنى ئۇستامدىن ياخشىراق قورۇغان، ــ دېدىم.

ئەتىسى دادام بىلەن سوۋغا ـ سالام كۆتۈرۈپ نىساخانىڭ ئۆيىگە كىرىپ، ئاچا ـ سىڭىل ئىككىسىگە ئۆزرە قويدۇق. گۈلباھار ئاشپەزلىك قىلىشقا تەستە ماقۇل بولدى. ئاچىسى بىزنى ئۇزىتىپ چىقىۋېتىپ:

ــ ھەرقايسىڭلاردىن يوشۇرۇشنىڭ ئورنى قالمىدى. سىڭلىم بېشىغا كۇن كېلىپ مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ قالغىنى بىلەن، ئەسلىي ناھايىتى نومۇسچان، مىجەزى ئۆكۈلۈق، پاكىز قىز بالا ئىدى. ئۇ داشۆدىمۇ ناھايىتى ياخشى ئوقۇغان. ئۇ تۇرمىگە كىرىپ قالغاندا، تۇرمىدىكىلەر ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىپ، ئېغىر ئىشقا سالماي ئاشخانىدا ئىشلەتكەنىكەن. تاماق ئېتىش، قورۇما قورۇشنى شۇ يەردە ئۆگىنىپتىكەن. بالىلىرىمۇ تاماقنى گۈلباھار ئاچام ئەتمىسە يېمەيمىز، دەپ تۇرۇۋالىدۇ، ــ دېدى.

گۈلباھار بىزنىڭ كۇتكەن يېرىمىزدىن چىقتى، ھەتتا كۇتكىنىمىزدىن ئارتۇق چىقتى. مەن ئاشخانىنى دادام بىلەن گۈلباھارغا تاشلاپ بېرىپ، يەنە تاكسىنى تېپىۋالدىم. تاكسى ھەيدەپ يۈرۈپ يېشى 30 لاردىن ئېشىپ قالغان ھەدىيە ئىسىملىك قىز بىلەن مۇھەببەتلەشتىم. ئۇ مېنىڭ تۇرمىدە يېتىپ چىققانلىقىمنى، ھەممە كەچۈرمىشىمنى ئاڭلاپ مەندىن تانمىدى. ئەكسىچە، سۆزلەپ بەرگەنلىرىمنى ناھايىتى قىزىقىپ

ئاڭلىدى. بەزىدە بېشىڭدىن ئۆتكەن ئىشلارنى باشقىلارغا سۆزلەپ بېرىشمۇ ياخشى ئىش ئىكەن. ئۆتكەن ئىشلارنى ئەسلەش داۋامىدا ئىلگىرى ئويلاپ يەتمىگەن نۇرغۇن ئىشنى ھېس قىلىدىكەنسەن، نۇرغۇن ساۋاقنى يەتكۈنلەيدىكەنسەن. مەن تاكسى ھەيدەپ كېتىۋېتىپ يېنىمدا ئولتۇرغان ھەدىيەنى ئۇنتۇپ، ئۆز ـ ئۆزۈمگە سۆزلەۋاتقاندەك ھەممىنى بىر باشتىن سۆزلەپ چىقتىم. تۇرمىداشلىرىمنىڭ بېشىدىن ئۆتكەن ئىشلارنىمۇ سۆزلىدىم. خۇلاسەم شۇ بولدىكى، بۇ ئالەم سەۋەبنىڭ، ئەجرىنىڭ ئالىمى ئىكەن. سەممىي نىيەت بىلەن سەۋەب ئەجىر قىلساڭ، ھەسسىلەپ ئېرىشىدىكەنسەن. سەۋەب، ئەجىر قىلماي ئېرىشمەكچى بولغىنىڭ تۈيۇق يولغا قاراپ قەدەم باسقىنىڭ ئىكەن. ياخشىلىق بىلەن يامانلىقنىڭ، دوزاخ بىلەن جەننەتنىڭ ئارىلىقى ئەنە شۇنچىلىك ئىكەن: بىر قارىساڭ، كۆز يەتكۈسىز يىراق، بىر قارىساڭ بىرلا قەدەم. گەپ، ئەنە شۇ بىر قەدەمنى ئېلىشىڭدا ئىكەن...

يېنىمدا ئولتۇرغان ھەدىيە بۇ مۇلاھىزىلىرىمنى ئاڭلاپ بولۇپ، مەنىستەمسىلىك بىلەن:

ــ ئەجەب مۇئەللىمەكلا سۆزلەپ كەتتىڭىز. بىر قېرى مۇئەللىمىز بولىدىغان، شۇنداق گەپلەرنى تولا قىلىپ، بېشىمىزنى بەك ئاغرىتاتتى، ــ دېدى. ھەدىيە ئەينى يىلاردا مۇرات ئىككىمىز دەرەخ تۈۋىگە كۆمۈپ قويغان بايلىققا بەك قىزىقاتتى. «سىز راستىنلا شۇ پۇلنى ئالالمىدىڭىزمۇ؟ پۇلنى مۇرات ئېلىپ كېتىپتىمۇ؟ ئۇنداقتا تېز تاماقخانىنى قانداق ئاچتىڭىز؟» دەپ تەكرار ـ تەكرار سورايتتى.

ــ 14 يىل تۇرمىدە ئىشلىدىم. چىقىقاندىن بېرى كېچە ـ كۈندۈز تاكسى ھەيدىدىم. ياز كۈنلىرى ئۈچ ـ تۆت سائەتلا ئۇخلىدىم، بەزىدە تاماقنىمۇ تاكسىدا يېدىم. تاپقان پۇلۇمنى بۇزۇپ ـ چاچمىدىم، ــ دېدىم.

ـــ قىزلار بىلەنمۇ ئارىلاشمىدىڭىزمۇ؟

ـــ ئارىلاشمىدىم دېسەممۇ بولىدۇ.

ئۇ ماڭا ئىشەنمىگەندەك قاراپ قويدى. ئارقىدىنلا ناھايىتى مۇھىم بىر ئىشنى ئېسىگە ئالغاندەك:

ـــ يەكشەنبە كۈنى تۇغۇلغان كۈنۈم جۇمۇ. چوقۇم بېرىڭ، ئاتا ـ ئانامنىڭ سىز بىلەن كۆرۈشكۈسى بار، ـــ دېدى سەل تۇرۇۋېلىپ يەنە:

ـــ ئاكىلىرىمنىڭ بىرى ھالقا، بىرى ئۈزۈك ئالماقچى، سىز قۇرۇق قول بېرىپ قالماڭ. بولمىسا، بوينۇمدىكى ماۋۇ مېدالىيونىنى بېرىپ تۇراي. بۇغۇ ساختىسى. چاندۇرماي، ماۋۇ مېنىڭ سوۋغام دەپ قويۇپ تۇرامسىز؟ ـــ دېدى.

ـــ بولدى، ئاۋارە بولماڭ، مەن ئۆزۈم ئېلىپ بارىمەن، ـــ دېدىم.

مەن شۇ كۈنىلا مەخسۇس زىبۇ ـ زىننەت ساتىدىغان چوڭ بىر دۇكانغا بېرىپ مېدالىيونىنىڭ تازا قىممىتىنى ئالدىم. مېدالىيون ئىككى كۈنگىچە قويۇن يانچۇقۇمدا ئېغىر بېسىپ تۇردى. يەكشەنبە كۈنى ساقلىمنى ئېلىۋاتقىنىمدا، ھەدىيە بىلەن بولغان ئىشلىرىم شۇنچىلىك مەنىسىز تۇيۇلۇپ كەتتىكى، ساقلىمنى ئېلىپ بولۇپلا ئۆزۈمنى كارىۋاتقا تاشلىدىم. شۇ ياتقانچە ساق تۆت سائەت ئۇخلاپتىمەن، يانفونۇمنىڭ چاقىرىشلىرىمۇ مېنى ئويغىتالماپتۇ.

كەچتە ئاشخانىغا بارسام، گۈلباھار ئۆزى يالغۇز ئوچاق بېشىنى يېغىشتۇرۇۋېتىپتۇ. ئۇ مېنى كۆرۈپ:

ـــ بىرەر نەرسە يەمسىز؟ ـــ دەپ سورىدى.

ـــ ئەلۋەتتە يەيمەن. سىزنىڭ تامىقىڭىزنى يېيىش ئۈچۈن، باشقا ئاشخانىلارغا كىرمەي ئاتايىتەن كەلدىم، ـــ دېدىم.

ئۇ ئۇندىمەي كىرىپ كېتىپ، بىر پەستىلا بىر تەخسە لەڭمەننى تەييار قىلىپ چىقتى. تۇنۇش، مەززىلىك پۇراق

بۇرنۇمغا «گۈپپىدە» پۇراش بىلەن تەڭ، ئېچ سىقىلىش، بىئارامىلىقلار يوقاپ، ئىشتىهايىم ئېچىلىپلا كەتتى. لەڭمەننى يەۋېتىپ:

— گۈلباهار، بىر كۈنلەردە ئاشخانىدىن كېتىپمۇ قالارسىزمۇ؟ سىزمۇ هامان توي قىلىسىز، شۇ چاغدا ئىشلار قانداق بولۇپ كېتەر ... — دېدىم.

— كېيىنكى ئىشلارنى مەن قانداق بىلەي، — دېدى ئۇ.

— سىز بۇ ئاشخانىنى ياخشى كۆرمەمسىز؟

— ياخشى كۆرسەممۇ ماڭا تەۋە ئەمەستە. مەن دېگەن بىر ئىشلەمچى.

— مەن بۇ ئاشخانىنى سىزگە بېرىۋەتسەم ئالامسىز؟

ئۇ هەيران بولۇپ بېشىنى كۆتۈردى. شۇ چاغدا بىر تۇتام قوڭۇر چېچى كۆزىگە چۈشۈۋالغاندى. ئۇ ئىنچىكە بارماقلىرى بىلەن قۇلىقىنىڭ كەينىگە قىستۇرۇپ قويۇپ، كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ ماڭا قارىدى. ئاشۇ پەيتتە قانداقتۇر بىر خىل سېزىم يۈرىكىمنى تىترەتتى، هودۇقۇشتىن تىلىم كالۋالىشىپ، ئۇنىڭغا قاراپ تۇرۇپلا قالدىم، خېلى تەستە ئۆزۈمنى توختىتىۋېلىپ:

— راست دەۋاتىمەن، مەن بۇ ئاشخانىنى سىزگە بېرىۋېتىمەن. لېكىن بىر شەرتى بار، ئىككىمىز توي قىلىمىز، — دېدىم.

ئۇنىڭ ۋۇجۇدى سىلكىنگەندەك بولدى. بىردىنلا قېرى خوتۇندەك مۇكچىيىپ، ئىلگىرىكى هالىتىگە — ئاشخانىغا يېڭى كەلگەن چاغدىكى هالىتىگە قايتتى.

— ماڭا جاۋاب بېرىڭ، گۈلباهار. ئىككىمىز بىر - بىرىمىزنى چۈشىنىمىز، بىر - بىرىمىزنى كەمستەيمىز. گەپ مەن سىزدەك ئالىي مەكتەپنى پۈتكۈزمىگەن. ئەمما، ئىككىمىز بىر - بىرىمىزگە تازا لايىق كېلىمىز.

— ياق، مەن توي قىلالمايمەن، — دېدى ئۇ بوغۇق ئاۋازدا.

ـــ نېمىشقا؟

ـــ ئۆمۈر بويى مۇشۇنداق ئۆتۈپ جازايىمنى تارتىش پېشانەمگە پۈتۈلگەن.

ـــ ياق، سىز تارتقۇلۇقنى تارتىپ بولدىڭىز، مەنمۇ شۇنداق. بىزنىڭمۇ بەختلىك ياشاش ھوقۇقىمىز بار.

... ...

مەن ئۇنىڭ ئاجىز، مەيۈس، ناتىۋان تۇرقىغا قاراپ، ئۇنىڭ تاغدەك غەمنى يالغۇز يۈدۈپ توقۇغۇز ئاي ياشىغانلىقىنى، ھاجەتخانىدا ئاغزىغا لۆڭگە تىقىۋېلىپ، ئۆزى يالغۇز يەڭگەنلىكىنى ... يېڭى تۇغۇلغان بوۋىقىنى تۇتۇپ نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قورقۇپ تۇرغان ھالىتىنى ...كۆز ئالدىمغا كەلتۈرۈپ، ئۇنىڭغا شۇنچىلىك ئىچىم ئاغرىدىكى، كۆزۈمدىن ئىختىيارسىز ياش چىقىپ كەتتى، بېشىمنى چاڭگاللاپ، كۆز يېشىمنى كۆرسەتمەسلىككە تىرىشتىم. ياشلىرىم ئېقىپ بولغاندا، بوغۇزۇمغا كەپلىشىپ تۇرغان پىغان سەل پەسەيدى.

ـــ ئەسلىي جازانى سىز ئەمەس، سىزنى مۇشۇ قىسمەتكە دۇچار قىلغان ئادەم تارتىشى كېرەك ئىدىغۇ. ئۇ قەيەردە؟ جەمئىيەتتە بالىلىرىنى ئوغرىلىقچە ئالدۇرۇۋېتىپ، يەنىلا ئەخلاق ـ پەزىلەتلىك سانىلىپ يۈرگەن قىزلار ئازمۇ. بىراق سىز كەمبەغەل ئوقۇغۇچى بولغانلىقىڭىز، پۇلىڭىز بولمىغانلىقى ئۈچۈن، بەك ساددا، ئىش كۆرمىگەن بولغانلىقىڭىز ئۈچۈن بالىڭىزنى ئالدۇرۇۋېتەلمىدىڭىز. جەمئىيەتنىڭ بېسىمىدىن، ھاياتىڭىز، ئىستىقبالىڭىز ۋە نام ـ ئابرۇيىڭىزنىڭ نابۇت بولۇشىدىن قورقتىڭىز. نىكاھسىز تۇغۇلغان بالىنى رەھىمسىز دۇنياغا سىغدۇرۇپ كېتىشكە كۆزىڭىز يەتمىدى. ئەگەر جەمئىيەت، ئادەملەر سىزگە بۇقەدەر رەھىمسىزلىك قىلمىغان بولسا، شۇ ئادەملەرمۇ ئۆزلىرىنىڭ يۈرىكىگە قول سېلىپ باققان بولسا ... سىز بەلكىم بۇ يولغا ماڭمىغان بولاتتىڭىز. جىنايەتنى

قانداقلارچە سىزگە دۆڭگەپ قويغىلى بولسۇن، ــ دېدىم.

ــ بۇنىڭغا ئامال يوق. ئادەملەر رەھىمسىز، ھەتتا ئاتا ـ ئانىلارمۇ شۇنچىلىك رەھىمسىز. ئۇلار ئايال كىشى ئاجىز، دېيىشىدىيۇ، ھامان ئاياللارنى جازالايدۇ. ھەممە ئىشنىڭ سەۋەبچىسى بولغان ئەرنى نېمىشقىدۇر ئەركىشى، ئوغۇل بالا دېگەن شۇنداق، دەپ ئۇلارنى ئاقلايدۇ، تېخى. راست گەپنى قىلسام، مەنمۇ ئەسلىدە نىكاھسىز تۇغۇلغانكەنمەن. ئاپام نومۇس، ئىزا ـ ئاھانەتكە چىدىماي ئۆلۈۋالغانكەن. ئۆيدىكىلەر ــ چوڭ ئانام، چوڭ دادام، تۇغقانلىرىم مېنى ھەممە بەختسىزلىكنىڭ سەۋەبچىسى، دەپ قارايتتى. مېنى ھەمىشە ئۇرۇپ، تىللايتتى، ئادەم قاتاردا كۆرمەيتتى. مەن سەككىز ياشقا كىرگىچە ئۇلار مېنى قازناققا سولاپ باقتى. مەن كۈن بويى قاراڭغۇ قازناقتا ئولتۇراتتىم، پەقەت قاراڭغۇ چۈشكەندىلا قازناقتىن چىقىپ ھويلىغا، تالا ـ تۈزگە چىقالايتتىم. مەن سەككىز ياشقا كىرگەندە، مەكتەپنىڭ بىر مۇئەللىمى مېنىڭ ئىشىمدىن خەۋەر تېپىپ، ئادەم باشلاپ كېلىپ قازناقنىڭ ئىشىكىنى چېقىپ، مېنى مەكتەپكە ئېلىپ باردى. ئۆيدىكىلەر يۈزىمىزنى تۆكتى، دەپ ماڭا تېخىمۇ ئۆچ بولۇپ كەتتى. بىراق مەن مەكتەپتە ياخشى ئوقۇپ كەتتىم. ئالىي مەكتەپكىمۇ ۋىلايەت بويىچە يۇقىرى نومۇر بىلەن ئۆتكەنمەن ··· كېيىن ئۆزۈمنىڭمۇ ئاپامنىڭ يولىدىن مېڭىپ قالىدىغانلىقىمنى زادىلا ئويلىمىغان. بىراق بەزى ئىشلار قىسمەتكە پۈتۈلۈپ كېتىدىكەن. ئاشۇ كېچىسى مەن ئاشۇ بىر پارچە يۇمران گۆشنى قولۇمدا تۇتۇپ تۇرغاندا، قاراڭغۇ قازناق ئىچىدە، تىل ـ ھاقارەت، كەمسىتىلىش ئىچىدە ئۆتكەن بالىلىق دەۋرىمنى ئويلىدىم···

ــ سىز بۇ ئالەمدە تارتىدىغان ھەممە ئازاب ـ ئوقۇبەتنى تارتىپ بوپسىز. ئەمدى ئۆزىڭىزنى قىينىۋەرمەي، بېشىڭىزنى تىك تۇتۇپ ياشاڭ، ھايات ھەممىدىن قىممەتلىك.

ئۇ ئېتىقاد يولىدا ئۆلۈمدىنمۇ يانمايدىغان زاھىتلاردەك تەمكىن ئىپادىدە يەنە بىر قېتىم:

ــ مەن توي قىلمايمەن، ــ دېدى.

مەن قويۇن يانچۇقىمدىن مېدالىيوننى چىقىرىپ:

ــ سىز ئاشخانىمىز ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈپ ئىشلەۋاتىسىز. راستىنى ئېيتسام، سىزگە قانداق رەھمەت ئېيتىشىمنى بىلمەيمەن. بۇ ئاددىي سوۋغا، بۇنى قوبۇل قىلىڭ، قولۇمنى قايتۇرماڭ، ــ دەپ ئۇنىڭ ئالدىغا قويۇپ، ئاشخانىدىن چىقىپ كەتتىم. قىلغان ئىشىمدىن بىر ـ ئىككى كۈنگىچە خۇشال بولۇپ يۈردۈم. بىراق، بىر كۈنى ئاخشىمى سومكامدىن بىر نەرسە ئاختۇرۇۋېتىپ، مېدالىيوننىڭ سومكامدا تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ لاسسىدە بولۇپ قالدىم. كاللامغا: «ئۇ بەلكىم ئالىي مەكتەپتە بىللە ئوقۇغان ھېلىقى ۋاپاسىز يىگىتىگە تارتىشىدىغان ئوخشايدۇ» دېگەن پەرەز كەلدى. دېمىسىمۇ، بۇ دۇنيادا ئىشلار شۇنداق تەتۈر. «قوغلىغاندىن قاچ، قاچقاننى قوغلا» دېگەندەك، ئادەملەر ھامان ۋاپاسىزنىڭ ئارقىسىدىن چاپىدۇ، بولۇپمۇ ئاياللار.

ئىككى كۈن قاتتىق ئويلىنىپ، مەنمۇ قاچقاننى قوغلاپ باقاي، دېگەن نىيەتكە كەلدىم. ئادەملەرنىڭ ماھىيىتى تاشقى قىياپىتىدەك بولۇشى ناتايىن، گۈلباھارنى رەھىمسىز تۇرمۇش مۇشۇ ھالغا كەلتۈرۈپ قويغان. مەن مېھىر ـ مۇھەببىتىم، سەمىمي ـ ساداقىتىم بىلەن ئۇنىڭ يۈرىكىدىكى مۇزنى ئېرىتمەي قويمايمەن ...

34 ياشقا كىرگەن كۈنۈمنى تاكسىدا ئۆتكۈزدۈم. مەن تاكسى ھەيدەشنى ھەقىقەتەن ياخشى كۆرىمەن. كەڭ ـ ئازادە يوللاردا ئۇچقاندەك تېز سۈرئەتنىڭ، يان ـ يېنىمدىن سىيپاپ ئۆتۈۋاتقان سالقىن شامالنىڭ ھۇزۇرىنى سۈرۈپ، ئۆزۈم ياقتۇرىدىغان ناخشا ـ مۇزىكىلارنى ئاڭلاپ ئولتۇرغىنىمدا، ئۆزۈمنى خۇددى قانات

چىقارغاندەك سېزىمەن. ۋاقىتنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكىنىنى، قورسىقىم ئېچىپ، ئۇچەيلىرىمنىڭ تارتىشىپ قالغانلىقىنى سەزمەي قالىمەن.

شۇ كۈنى كەچتە ھېرىپ ـ ئېچىپ ئاشخانىغا قايتىپ كەلسەم، شاگىرت بالىلاردىن بىرى ئالدىمغا يۈگۈرۈپ كېلىپ:

ـــ بەختىيار ئاكا، سىزنى بىر كىشى ئىزدەپ كەپتىكەن، كۆرۈشمىسەم بولمايدىغان زۆرۈر ئىشىم بار، دەپ ساقلاپ ئولتۇرىدۇ، ـــ دېدى. ئۇ كۆرسەتكەن تەرەپكە قاراپ، تۆر تەرەپتە ماڭا تىكىلىپ ئولتۇرغان قاتما، ئېگىز بوي، قارا كۆزەينەك تاقىۋالغان سالاپەتلىك ئادەمگە كۆزۈم چۈشتى. شۇنچىلىك يوچۇن، سىرلىق بۇ ئادەمنىڭ قانداقتۇر بىر يەرلىرى تونۇشتەك بىلىنەتتى. يۈز ـ كۆزۈمنى سوغۇق لۆڭگىدە سۈرتۈۋېتىپ، ئۇنىڭ ئالدىغا باردىم. ئۇ ئورنىدىن تۇرمايلا:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، سالامەت تۇردۇڭمۇ دوستۇم، سېنى بۇ ھالدا كۆرۈپ ئىنتايىن خۇشال بولدۇم، ـــ دېدى تەلەپپۇزىغا سەل ـ پەل چەت ئەل پۇرىقى سىڭگەن بولسىمۇ، ئىنتايىن تونۇش بۇ ئاۋاز مېنى ھاڭ ـ تاڭ قالدۇرۇپ، يۈرىكىمنى جىغىلداتتى. ئۇ، مۇرات ئىدى.

ئىككىمىز بىر ـ بىرىمىزگە قارىشىپ. بىر پەس جىم تۇرۇپ قالدۇق. ئۇنىڭ ئولجىسىغا ئېتىلىش ئالدىدا تۇرغان بۇركۇتنىكىگە ئوخشايدىغان كۆزلىرى قارامتۇل كۆزەينەك ئارقىسىدىن ماڭا قاتتىق تىكىلگەنىدى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، بۇرادەر، ئۆزۈڭ ساق ـ سالامەت كەلدىڭمۇ؟ ئۆزۈڭنى نەدىن سورايمىز، ئاسماندىن چۈشتۈڭمۇ ياكى يەردىن؟ ـــ دەپ مەنمۇ سالىمىغا جاۋاب قايتۇردۇم. «ئاۋۋال تائام، ئاندىن كالام» دەپتىكەن، دەپ تاماق، كاۋاپ، قورۇما بۇيرۇتتۇم. ئىككىمىز غىزالانغاچ، ئالدىرىماي تاغدىن ـ باغدىن پاراڭ سېلىشىپ ئولتۇردۇق. تېزلا قاراڭغۇ چۈشۈپ ئاشخانىدا

ئادەم شالاڭلىدى، شاگىرت بالىلار ئىشتىن چۈشۈپ قايتىشتى. پەقەت گۈلباھارلا چاي دەملەپ بەرگەچ، يەنە بىرەر تاپشۇرۇق بارمىكىن، دەپ قازان بېشىدا ساقلاپ ئولتۇراتتى.

ـــ مەن كەلگىلى بىر ھەپتە بولدى. بىزنىڭ ئۆيدىكىلەر ۋەيران بولۇپ كېتىپتۇ. ئاغىنە، بەلكىم بۇ بىر تارتقۇلۇقتۇ، تەقدىرگە نېمە ئامال ... كېلىپلا سېنى ئىزدىدىم. بەزىلەر سېنى تۇرمىدە، دېيىشتى. بەزىلەر قايتىپ چىقتى، دېدى. ئاخىرى بۇ يەرنى ئىزدەپ تاپتىم. كۆزىتىشىمچە، ئىشلىرىڭ ئوبدان يۇرۇشۇۋېتىپتۇ. راسا قولى تاتلىق، ۋاپادار ئايالغا ئېرىشىپسەن، مۇبارەك بولسۇن، ـــ دېدى.

ـــ رەھمەت تەرىپىگە، ـــ دەپ كۈلۈپ قويدۇم، ـــ ئۆزۈڭچۇ؟ بالا ـ چاقلىق بولۇپ كەتكەنسەن؟

ـــ بىر بالام بار، ئايالىم بىلەن تازا ئەپ ئەمەس. ئۇ تەرەپنىڭ ئادەملىرى بىزگە ئوخشىمايدۇ، دوستۇم، ـــ دەپ ئۈلۈغ ـ كىچىك تىندى.

ـــ ئۆزۈڭ سالامەت تۇرۇپسەن، ئون نەچچە يىلدىن كېيىن مانا مۇشۇنداق دىدارلىشىپ ئولتۇرۇپتىمىز، مۇشۇنىڭ ئۆزى چوڭ ئىش، ـــ دېدىم.

مۇرات بىردەم جىم ئولتۇرۇپ كېتىپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ سەنمۇ پەرەز قىلغانسەن، ھېلىقى پۇلنى مەن ئېلىپ كەتكەنىدىم. ئىچكىرىدە، دېڭىز بويلىرىدا شۇ پۇل بىلەن بىر مەزگىل ئوقەت قىلدىم. ئوقىتىم ئاقماي، جېنىمنى ئېلىپ چەت ئەلگە چىقىپ كەتتىم. ئۇيەر ـ بۇيەردە قاڭقىپ يۈرۈپ، ئاخىرى جەنۇبىي ئافرىقىدا تۇرۇپ قالدىم. شۇ يەردە بىر يۇرتلۇقمىزنىڭ ياردىمى بىلەن ئون يىل تىرىشىپ ئىشلەپ، ئىگىلىك تىكلەپ ئاز ـ تولا پۇل تاپتىم. راستىمنى ئېيتسام، بۇ يىللاردا مەن سېنى زادى ئېسىمدىن چىقىرالمىدىم. سېنى تۇرمىگە تاشلاپ كەتكىنىم ئۈچۈن، ۋىجدان ئازابىدىن قۇتۇلالمىدىم. مانا ئاخىرى

قەرزىمنى قايتۇرۇش پۇرسىتىگە ئېرىشكىنىمدىن خۇشالمەن. مەن بۇ قېتىم مەخسۇس مۇشۇ ئىش ئۈچۈنلا كەلگەن. مانا بۇ سېنىڭ ھەققىڭ، ئۆسۈمى بىلەن قايتۇردۇم، ــ دەپ، كىچىك بىر قارا چامادانىنى ئالدىمغا قويۇپ، سىيرتمىسىنى ئېچىپ ئىچىدىكى پۇلنى كۆرسەتتى.

ئىككىمىز يەنە بىر پەس جىمجىت ئولتۇرۇپ قالدۇق. ئۇ مەندىن بىرەر سادا كۈتۈپ، ماڭا تىكىلىپ ئولتۇراتتى. شۇنچىۋالا پۇلنى كۆرۈپ يۈرىكىمنىڭ گۈپۈلدەپ سوقۇپ كەتمىگىنىگە، ھاياجاندىن ئەس ـ ھوشۇمنى يوقىتىپ قويمىغىنىمغا ئۆزۈمۇ ھەيران ئىدىم. خېلىدىن كېيىن ئېغىز ئاچتىم:

ــ بۇرادەر، سەن ماڭا قەرزدار ئەمەس، بۇ مېنىڭ پۇلۇمۇ ئەمەس. مەن بىر قېتىم ئازغان، لېكىن جىنايەتكە يارىشا جازايىمنى تارتىپ بولدۇم. مەن ئۆزۈمگە تەۋە بولمىغان بۇ پۇل ئۈچۈن بەك ئېغىر بەدەل تۆلىدىم. ھەممىدىن ئۆزۈمنى كەچۈرەلمەيدىغىنىم ــ مەن ئاپامنىڭ ۋاقىتسىز ئۆلۈپ كېتىشىگە سەۋەبچى بولدۇم. مەن بۇ پۇلغا قولۇمنى تەگكۈزسەم، رەھمەتلىك ئاپامنىڭ روھى قورۇنىدۇ. ياشىنىپ قالغان دادامنى رەنجىتىمەن. ئەڭ مۇھىمى ئۆز ۋىجدانىمغا يۇز كېلەلمەيمەن. شۇڭا بۇ پۇلنى قوبۇل قىلالمايمەن. سەن بولساڭ چەت ئەلدە مۇساپىر بولۇپ تۇرۇۋاتسەن. يەككە ـ يېگانە ئىگىلىك تىكلەپ جاھاندارچىلىق قىلىۋاتسەن، بۇ پۇلنى ئۆزۈڭ ئىشلەت. مېنىڭ ھېچقانداق دەۋايىم يوق، ــ دېدىم. كېيىنكى ئىشلار ناھايىتى قىزىق بولدى. ئۇ مېنى تەنە قىلىۋاتىدۇ، دەپ چۈشىنىپ تۇرمىدە 20 يىل يېتىشقا، ھەتتا ئېتىلىپ كېتىشكە لايىق ئادەمنىڭ ئۆزى ئىكەنلىكىنى، مېنىڭ ئۆز ھاياتىنى قۇتۇلدۇرغان ياخشىلىقىمنى مەڭگۈ ئۇنتۇمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ پۇلنى قوبۇل قىلىشىمنى قايتا ـ قايتا ئۆتۈندى، ھەتتا كۆز يېشىمۇ قىلدى. ئاخىرى ئۇمىدسىزلىنىپ ئورنىدىن تۇردى.

مەن ئۇنى چۈشكەن يېرىگە ئۆزۈم ئاپىرىپ، چامادانىنى جايلاشتۇرۇپ بەردىم. خوشلىشىدىغان چاغدا، ئۇ مېنى قۇچاقلاپ يەنە بىر قېتىم كۆز يېشى قىلدى. مېنىڭمۇ كۆزلىرىمگە ياش كەلدى. ئۆز ۋاقتىدا سىنىپتا ھېچكىم كىيەلمەيدىغان كىيىملەرنى كىيىپ يۈرىدىغان، مودا ئايىغىنى پارقىرىتىپ قىزلارغا كۆز ـ كۆز قىلىدىغان لاپچى مۇرات كۆز ئالدىمغا كەلگەندەك بولدى. ئىككىمىز ئاشۇ بارسا ـ كەلمەس يولغا ماڭمىغان بولساق، بەلكىم بىزمۇ باشقا تەڭتۇشلىرىمىزدەك ئالىي مەكتەپتە ئوقۇپ، بىرەر ئىدارىغا ئورۇنلىشىپ، ئاستا ـ ئاستا قورساق سېلىپ، تىنچ، بىر خىلدا تۇرمۇش كەچۈرگەن بولاتتۇق ـ ھە، دەپ ئويلىدىم.

كۇنلەر، ھەپتىلەر، ئايلار بىر ـ بىرىنى قوغلىشىپ ئۆتۈپ، يىللارمۇ ئۆرۈلدى. ھەر كۈنى تاكسىنىڭ كىچىك ئەينىكىگە قاراپ، چاچلىرىمنى تاراۋاتقاندا چېكە چاچلىرىمنىڭ ئوبدانلا شالاڭلاپ، پېشانىمدە قورۇقلارنىڭ كۆپىيىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىمەن. «قېرى يىگىتمۇ بولۇپ قالدۇق مانا» دەپ ئۆزۈمچە كۇلۇپمۇ قويىمەن. ئامال قانچە، بىز ياراتقان قىزلار بىزنى ياراتمىسا. مۇشۇ كۇنلەردە گۈلباھارغا بارغانسېرى چىڭراق باغلىنىپ قېلىۋاتاتتىم. ئىككىمىزنىڭ ئىشىنى ئاشخاندىكى شاگىرت بالىلارلا ئەمەس، دادام بىلەن نىساخان ھەدىمۇ بىلىپ بولغاندى. دادام باشتا سەل نارازى بولۇپ، كېيىن رايىمغا قويۇپ بەردى. شۇغىنىسى گۈلباھارنىڭ يۈرىكىدىكى مۇز تېخىغىچە ئېرىمەيۋاتاتتى. پەقەت ئېرىمىدى دېسەممۇ بولماس، مەن ھەممىلا يەردىن، ھەممىلا ئىشتىن ئۇنىڭ مېھىر ـ مۇھەببىتىنى، كۆيۈنۈشىنى سېزىپ تۇرغاندەك بولاتتىم، ئەمما...

2005 ـ يىلى يازدا يارمۇھەممەت ئارقا ـ ئارقىدىن خەت يېزىپ، تېلېفون قىلىپ، بۇياقلارغىمۇ كېلىپ بىر ئويناپ

كەتسەڭ، دەپ يۇرتىغا تەكلىپ قىلدى. گۈلباھارنىڭ دەردىدە پىغانىم ئۆرلەپ تۇرغان بىر كۈنى، دادام بىلەن خوشلىشىپ، غۇلجىغا قاراپ يولغا چىقتىم. بىر كېچە مېڭىپ، تاڭ سەھەردە تەلكە تاغلىرىغا كەلگەندە مۇگدەشلىرىم ئاللىقاياقلارغا ئۇچۇپ، كۆزلىرىم يوغان ئېچىلىپ كەتتى. خۇددى جەننى ئالەمنىڭ گۈزەللىكى يىغىلغاندەك كۆركەم، ھەيۋەتلىك تاغلار، قاتمۇ قات، ھەددى ـ ھېسابسىز رەڭدار مەنزىرىلەر، ھېلىلا چوڭقۇر جىرالاردا تاشتىن ـ تاشقا سەكرەپ يۈرسە، بىردەمدىلا خىيالىي كۆرۈنۈشتەك كۆز ئالدىڭدا يېيىلىپ، جىمىرلاپ ئاقىدىغان تاغ سۈلىرى... مېنى ئۆزىگە تارتىۋالدى. قۇلاق تۈۋىمدە يارمۇھەممەت ئاغزىدىن چۈشۈرمەي ئېيتىدىغان ئىلى ناخشىلىرى باشقىدىن ياڭرىغاندەك بولۇپ، «شۇنچە مۇڭلىنىپ، يۇرتىنى شۇنچىۋالا ئۇلۇغلاپ، سېغىنىپ كېتىشلىرى بىكار ئەمەسكەن» دەپ قالدىم. پىكاپىمنى توختىتىپ، خۇددى كىچىك بالىدەك گاھ يانباغىردا ئېچىلغان تاغ گۈللىرىدىن ئۈزۈپ كەلسەم، گاھ ئايىغىمنى سېلىپ، پۇچقىمنى تۈرۈۋېتىپ سۇ كېچىپ ئويناپدىم. يېنىمدا گۈلباھارمۇ بىللە بولغان بولسا، ئىككىمىز خالىغان يەردە توختاپ، ئاز ئۈچرايدىغان بۇ گۈزەللىكلەرنى قانغۇچە تاماشا قىلغان بولساق ـ ھە. خەير، كېيىنچە مەن قاراڭغۇ قازناق ئىچىدە چوڭ بولغان ئۇ بىچارە قىزنى چوقۇم بۇ يەرگە ئېلىپ كەلمەي قويمايمەن، دەپ ئويلىدىم.

پىكاپىمنى ھەيدەپ تاغلار ئارىسىدا كېتىۋاتىمەن. گاھ ئوڭغا، گاھ سولغا، تۇرۇپلا ئارقىغا قارايمەن. تاغلار بىر ـ بىرىگە ئوخشاشتەك كۆرۈنىدۇ، ئەمما دىققەت قىلساڭ، ھەر بىرسىدە بىر مەنزىرە. زوقلىنىپ ھارمايسەن، كۆيلەپ ھارمايسەن.

ئەنە شۇ مەستخۇشلۇق ئىلكىدە كېتىۋېتىپ، بىر ئەگمىگە كەلگەندە باش ئۇستۇمدىن يوغان، قارا بىر نەرسىنىڭ

چۈشكەنلىكىنى، ئاسمان كۆمتۇرۈلۈپ، يەر يېرىلغانىدەك گۈلدۈرلىگەن سادا ئىچىدە پىرقىراپ، يۈلقۇنۇپ بىر چوڭقۇرلۇقتا غۇلاپ كېتىۋاتقىنىم ئېسىمدە. ئەنە شۇ كۆز يەتكۈسىز چوڭقۇرلۇقتا ياتمەن، كۆزۈمنى ئاچالمايمەن، مىدىرلىيالمايمەن، سۆزلىيەلمەيمەن. بەزىدە ئەتراپىمدا كىملەرنىڭدۇر گەپ ـ سۆزلىرى، يىغىسى ئاڭلىنىپ قالىدۇ. ئارقىدىنلا ئاشۇ دەھشەتلىك چۈش يەنە تەكرارلىنىدۇ، ئاسمان ئۆرۈلۈپ، يەر يېرىلغاندەك گۈلدۈرلەش ئىچىدە قاراڭغۇ چوڭقۇرلۇقتا قاراپ غۇلايمەن... بىر قېتىم تەلكە تاغلىرىنىڭ ئۈستىدىن يوغان، ئاپپاق بىر قۇش ئۇچۇپ كەپتۇدەك، مەن ئۇنى ئاپام دېگۈدەكمىشمەن. ئۇ مېنى قاناتلىرى ئۈستىگە ئېلىپ يەر ئۈستىگە، ماشىنامنىڭ قېشىغا ئەكىلىپ قويۇپ غايىب بولۇپ كېتىپتۇدەك. «ئاپا، ئاپا!» دەپ توۋلاپ كېتىپتىمەن. ئۆز ئاۋازىمدىن چۆچۈپ كۆزلىرىمنى ئاچسام، دوختۇرخانىدا يېتىپتىمەن، ئەتراپىمدا دوختۇر ـ سېستىرالار، دادام... كۆزلىرى ياش يۇقى گۈلباھار تۇرىدۇ. ئۇ نېمە ئۈچۈن يىغلىغاندۇ، ئۇنى كىم يىغلاتقاندۇ... دەپ ئويلىدىم. ئۇلار كۈلۈمسىرىشىپ بىر ـ بىرىگە قاراشتى. ئاستا ئېڭىشىپ، مەندىن بىر نېمىلەرنى سورىدى. جاۋاب بەرمەكچى بولۇپ ھەر قانچە كۈچىسەمۇ تىلىمنى، لەۋلىرىمنى مىدىرلىتالمىدىم. پەقەتلا كۆزۈمدىن ئاچچىق ياش سىرغىپ چىقتى. گۈلباھار ئاستا كېلىپ ئاپپاق، يۇمشاق لۆڭگە بىلەن كۆزۈمنى سۈرتتى. ئەتراپىمدا تۇرغانلار بىر ـ بىرلەپ چىقىپ كېتىشتى، ئىككىمىزلا قالدۇق... مەن ئۇنىڭمۇ چىقىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، تەقەززالىق بىلەن قارىدىم. ئۇ، قولۇمنى يۇمشاق قوللىرى ئارىسىغا ئېلىپ كۆزىگە، لەۋلىرىگە تەگكۈزدى. ئارقىدىن يۈزۈمگە يېقىن ئېڭىشىپ، چاچلىرى بىلەن بوينۇمنى غىدىقلاپ، چوغدەك

لەۋلىرىنى قۇلىقىمغا تەگكۈزۈپ تۇرۇپ:

— مەن سىز بىلەن توي قىلىشقا قوشۇلدۇم، — دېدى.

مەن «ياق، بولمايدۇ!» دېگەن مەنىده بېشىمنى چايقىدىم. مەن ئۇنىڭغا يۈك بولۇپ قېلىشنى خالىمايتتىم. ئۇ بەختلىك ياشىشى كېرەك ئىدى.

ئۇ دومسىيىپ تەتۇر قارىۋالدى. بىردەمدىن كېيىن يەنە يېنىمغا كېلىپ، ھەييارلىق بىلەن كۈلۈمسىرەپ:

— سىز رازى بولسىڭىزمۇ، بولمىسىڭىزمۇ، سىز بىلەن توي قىلغىنىم قىلغان، — دېدى.

ئالتە ئايدىن كېيىن قولتۇق تاياق بىلەن ماڭغۇدەك بولغان ۋاقتىمدا ئىككىمىز راستىنلا توي قىلدۇق. يارمۇھەممەت غۇلجىدىن كېلىپ تويىمىزغا قاتناشتى، بىزگە بەخت تىلىدى. دوختۇرلار مېنىڭ ساقىيىپ كېتىشىمنى بىر مۆجىزە، دېيىشتى. بۇ مۆجىزىنى گۈلباھار ياراتقانىدى. ئەسلىي مەن ھوشۇمغا كېلىشتىن بۇرۇن دوختۇرلار مېنى ئۆمۈرلۈك پالەچ بولۇپ قالىدۇ، دەپ ھۆكۈم قىلغان بولۇپ، گۈلباھار شۇ چاغدا مەن بىلەن توي قىلىپ، مېنى ئۆمۈرۋايەت باقىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەنىكەن.

بۇ ئالتە ئاي ئىچىده بىز ئىقتىسادىي جەھەتته ۋەيران بولۇش گىردابىغا بېرىپ قالدۇق. ماشىنام بولسا، چوڭقۇر جىرادا پاچاق ـ پاچاق بولۇپ ياتىدۇ. ئەمما مەن تېخىمۇ قىممەتلىك بايلىققا — قازناق ئىچىده چوڭ بولغان ئاجايىپ بىر قىزغا ئېرىشتىم. ئۇلا مېنىڭ يېنىمدا بولسا، مەن ھەرقانداق جاپانى يېڭىپ كېتەلەيمەن. تېخىمۇ كۆپ پۇل تېپىپ ياخشى كۆرگەن ئايالىم، كەلگۈسىدىكى بالىلىرىم ئۈچۈن بەختلىك تۇرمۇش يارىتالايمەن.

بىر كۈنى ئاخشىمى ئايالىم قۇلىقىمغا پىچىرلاپ:

— بۈگۈن دوختۇرخانىغا بارغانىدىم... بويۇمدا قالغان

ئوخشايدۇ، ـــ دېدى. مەن خۇشاللىقىمدىن ئۇنى كۆتۈرۈۋېلىپ ئۈسسۈل ئويناپ كەتتىم. مەن ئۆمرۈمدە بۇنداق ئېسىل خۇش خەۋەرنى ئاڭلاپ باقمىغانىدىم. شۇ ئاخشىمىدىن تارتىپ مەن تۇغۇلمىغان بالام ئۈچۈن ئۆز ھېكايەمنى يېزىشقا كىرىشتىم. بېشىمدىن ئۆتكەن ياخشى ـ يامان ئىشلارنى، تەسىرات، ئوي ـ پىكىرلىرىمنى، گۈلباھارنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى، ھەممىنى، ھەممىنى يازماقچى بولدۇم...

2006 ـ يىل 20 ـ دېكابىر، شەھىرى ئۈرۈمچى

مەشئەل كۆتۈرگەن كىشىلەر

(پوۋېست)

1857 ـ يىلى ئەنگلىيە ئىشچىلىرى دۇنيا بويىچە تۇنجى پۇتبول كۇلۇبى ـــ شېفىرد كۇلۇبىنى قۇردى.

1863 ـ يىلى ئەنگلىيەدىكى 11 پۇتبول كوماندىسى بىرلىشىپ تۇنجى پۇتبول جەمئىيىتىنى قۇردى.

1870 ـ يىلى ئەنگلىيە پۇتبول جەمئىيىتى ئەنگلىيە ھەم دۇنيا بويىچە تۇنجى پۇتبول مۇسابىقىسى ـــ «يەڭگۈچى» پۇتبول مۇسابىقىسىنى ئۆتكۈزدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئەنگلىيەدە پۇتبول ھەرىكىتى كەڭ قانات يېيىپ، ئاۋستىرىيە، ئاۋسترالىيە، ئىسپانىيە، ئىتالىيە، فىرانسىيە، بېلگىيە، گوللاندىيە قاتارلىق ئەللەرگە تارالدى.

1896 ـ يىل پۇتبول ھەرىكىتى خەلقئارا ئولىمپىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنىڭ بىر تۈرى قىلىپ قوشۇلدى.

1904 ـ يىلى مايدا پارىژدا خەلقئارا پۇتبولچىلار بىرلەشمىسى «FIFA» قۇرۇلدى.

1928 ـ يىلى خەلقئارا پۇتبولچىلار بىرلەشمىسى 1930 ـ يىلىدىن تارتىپ تۆت يىلدا بىر قېتىم دۇنيا پۇتبول لوڭقىسىنى تالىشىپ مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈشنى قارار قىلدى…

1870 ـ يىللىرى ئەنگلىيەنىڭ مانچېستېر شەھىرىدىكى باغچا، مەيدانلاردا توپ تېپىپ يۈرگەن پىرېستان ئىشچىلىرى ئارىسىدا بىر ئۇيغۇر يىگىتمۇ بار ئىدى. بەستلىك، چاققان،

ئىنتايىن زېرەك بۇ يىگىت يېڭىلا ئۆگىنىۋالغان بىرنەچچە ئېغىز ئىنگلىزچە سۆزنىگە تايىنىپ بۇ يەردىكى ئىشچىلار بىلەن چىقىشۋالغان ۋە پۇتبول ئويناشنى ناھايىتى ئوبدان ئۆگەنگەندى. كىشىلەر ئۇنىڭدىن: «سەن قەيەرلىك؟» دەپ سورىسا، ئۇ ئويلىنىپ تۇرۇپ كېتىپ:

ــ مەن ئۈستۈن ئاتۇشلۇق، ئۈستۈن ئاتۇشنىڭ ئىكىساق دېگەن يېرىدىن، ــ دەپ جاۋاب بېرەتتى ھەممە ئىشقا قىزىقمىدىغان ئەنگلىيەلىكلەرگە.

ھاشىم بالىخان 17 ـ 18 ياش ۋاقىتلىرىدا ياشىنىپ قالغان ھاممىسى بىلەن ئىلىغا چىقىپ كەتتى. ھاممىسى ئىلىدا ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، كارۋانلارغا ئەگىشىپ ئەنجانغا، ئۇ يەردىن تۇركىيەگە باردى. ئىزمىردا مۇساپىرلىق ۋە يوقسۇزلۇقنىڭ دەردىنى تارتىپ يۈرگەن چاغلىرىدىلا زەرىپ بەي دەيدىغان كىشىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشىپ، خەلقئارا يۇك پاراخوتىنىڭ يارەمچى مال تىزىملىغۇچىسى بولدى ۋە پاراخوت بىلەن ئەنگلىيەنىڭ مانچېستېر شەھىرىگە بېرىپ، ئۇ يەردە بىر يىل تۇرۇپ قالدى. ئىككىنچى يىلى تۇركىيەگە قايتىپ مويىنا (ياۋايى ھايۋان تېرىسى) ساتىدىغان بىر دۇكاندا ئىشلەپ بىر مەزگىل ئۆتكەندە، خوجايىننىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن مال سېتىۋالغۇچىلارغا يول باشلاپ، سىبىرىيەنىڭ بىر قىسىم جايلىرىغا، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئالمۇتا، رۇسىيەنىڭ شەمەي شەھەرلىرىگە، كېيىن يەنە قازانغا باردى.

قازان ئەينى دەۋردە غەرب ۋە شەرق ئوتتۇرىسىدىكى مۇھىم ئىقتىسادىي تۈگۈن بولۇپلا قالماي، مەدەنىيەت ـ مائارىپ ۋە ئىلىم ـ پەن ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىۋاتقان، غەرب دۇنياسى بىلەن شەرق دۇنياسىغا تەۋە خىلمۇخىل دىن ۋە مەدەنىيەت ھادىسىلىرى، پىكىر ئېقىملىرى ئۆزئارا ئۇچرىشىپ توقۇنۇشىدىغان ھەم بىر ـ بىرىگە تەسىر كۆرسىتىدىغان،

گۇللەنگەن زامانىۋى شەھەر ئىدى. رىقابەت تۈسى قويۇق، قىزىقارلىق تەنتەربىيە تۈرى بولغان پۈتبول بۇ يەردىكى مەكتەپلەردە يېڭىدىن يولغا قويۇلۇۋاتاتتى.

ھاشىم بالىخان قازاندىكى بۇ يېڭىلىقنىڭ ئاكتىپ تەشەببۇسچىسى ۋە قاتناشقۇچىسى بولدى. ئۇ بۇ يەردىكىلەرگە ئەنگلىيەچە ئويناش قائىدىلىرىنى ئۆگەتتى، مۇسابىقىلەرگە قاتناشتى ۋە ناھايىتى تېزلا بۇ يەردىكى داڭلىق توپچىلاردىن بولۇپ قالدى. شۇ مەزگىلدە ئۇ سودا ئىشى بىلەن قازانغان كەلگەن بىر يۈرتلۇقى، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى داڭلىق باي — باھاۋۇدۇن ھاجى بىلەن كۆرۈشتى. ئۇلار ياش قۇرامى تەڭ، زېھنىي كۈچى، پىكىر ـ ھېسسىياتى ئۇرغۇپ تۇرغان يېگىتلەر ئىدى. ئىككىسىلا يۇرتىنى، ئىكىساقنى قىزغىن سۆيەتتى، نامراتلىق، نادانلىق ئىلكىدە ياشاۋاتقان يۇرتداش، قان ـ قېرىنداشلىرىنى، ئۇلارنىڭ تەقدىرىنى كۆپ ئويلايتتى. شۇڭا، ئوي ـ پىكىرى كۆپىنچە بىر يەردىن چىقاتتى. ھاشىم بالىخان ئۇزاق يىل مۇساپىرلىق دەردىنى تارتىپ يۇرتىنى سېغىنغانلىقىنى، يۇرتقا كەتكۈسى بارلىقىنى، مۇشۇ يەردىكى بالىلارغا پۈتبول ئويناشنى ئۆگەتكەندەك، يۇرتىدىكى ئوشۇق ئويناپ يۇرگەن بالىلارغىمۇ پۈتبول ئويناشنى ئۆگەتكۈسى بارلىقىنى ئېيتقاندا، باھاۋۇدۇنباي كۆزلىرىگە ياش ئالدى. ئۇمۇ يۇرتىدىكى قاراڭغۇ مەدرىسەلەرنى ئىسلاھ قىلىش، ئوقۇتۇش مەزمۇنىغا پەنىي دەرسلەرنى كىرگۈزۈش، شارائىت يارىتىپ، بۇ يەردىكىدەك يېڭىچە مەكتەپلەرنى قۇرۇش، تەن تەربىيەسىنى يولغا قويۇش قاتارلىق خېلىدىن بېرى ئوي ـ خىيالىنى چىرماپ، يۇرىكىدىن چىقماي كېلىۋاتقان ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى سۆزلىدى. ئۇلار كۆپ قېتىم ئەنە شۇنداق سىردىشىپ، ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ پىلانلىرىنى تۈزۈشتى. باھاۋۇدۇنباي ھاشىم بالىخاننى يۇرتىغا قايتىدىغان كارۋانلار بىلەن يولغا سالىدىغان

چاغدا ئۇنىڭغا ئۈچ پۇتبول توپى بىلەن بىر ناسوس يوللۇق تۇتتى. بۇ توپلار پامىر تاغلىرى ئارىسىدىكى تىك، خەتەرلىك مۇز داۋانلاردىن ساق ـ سالامەت ئۆتۈپ، هاشىم بالىخان بىلەن بىللە ئىكىساققا يېتىپ كەلدى. تەۋەككۈلچىلىك روھىغا باي ئىكىساق دېھقانلىرى پۇتبولنى ياقتۇرۇپ قالدى.

1880 ـ يىللاردا ئىكىساقنىڭ ئەڭ دەسلەپكى پۇتبول كوماندىسى بارلىقىقا كەلدى. ئۇلار دەسلەپتە تۆت ئادەم بىر گۇرۇپپا بولۇپ ئويناياتتى. هاشىم بالىخان، تاياخۇن، نامانكام، خەلامكام، نەسىپاخۇن، سوپىكام، نۇردۇككام، نەبىكام قاتارلىق توپچىلار ئىكىساق پۇتبولچىلىق تارىخىنىڭ بوران ـ چاپقۇنلۇق ئۆزگىرىشلىرىگە ئەگىشىپ، پۇتبول هەرىكىتى يېڭىلىق ـ تەرەققىياتىنىڭ سىمۋول سۈپىتىدە ئىكىساقلىقلارنىڭ تەقدىرى بىلەن چەمبەرچاس بىرلىشىپ كەتتى.

*　　*　　*

1927 ـ يىلنىڭ ئاپرىل ئايلىرى. قەدىمىي شەهەر قەشقەرنىڭ نوبۇشى دەرۋازىسىدىن هېيتگاهقا قاراپ سوزۇلغان ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل يولدا ئەنگلىيەنىڭ كىچىك بايرىقى قادالغان تۆت چاقلىق ئىنگلىز پەيتۇنى ئىرغاڭلاپ تېز كېتىۋاتاتتى. ئانچە كەڭ بولمىغان بۇ كوچىدا ئات ـ ئۇلاغ ۋە يولۇچىلارنىڭ كۆپلۈكىگە قارىماي، ئۇچقانداك كېتىۋاتقان پەيتۇن ئالدىدىن پات ـ پاتلا دوڭغاقلاپ مېڭىپ كېتىۋاتقان ياشانغان بوۋايلار، ئىشتانسىز كىچىك بالىلار ياكى پەرەنجىلىك ئايالىلار هودۇقۇپ يۈگۈرۈپ ئۆتۈشەتتى. كوچىدىكى ئادەملەر چاڭ توزۇتۇپ يىراقلاپ كېتىۋاتقان بۇ ئالىپتە پەيتۇنغا هەيرانلىق، قىزىقسىنىش، ئەيمىنىش ۋە نەپرەت ئارىلىشىپ كەتكەن مۇرەككەپ هېسسىيات ئىچىدە قارىشىپ قالاتتى.

تار كوچىدىن ئۇزۇن پەرەنجىگە يۆگەنگەن بويى زىلۋا بىر قىز يەرگە قارىغىنىچە ئاستا مېڭىپ چىقىپ كەلدى. قارىغاندا ئۇ چوڭقۇر خىيالغا پاتقاندەك قىلاتتى. بولمىسا ئارقىسىدا كوچىنى بىر ئېلىپ تاراقلاپ باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ئۇچ ئاتلىق پەيتۇنىنى بايقىغان بولاتتى. ئەمما ئۇ ھېچ نەرسىنى سەزمەيلا قالماستىن، پەرەنجىسىنىڭ گىرۋەكلىرىنى نازۇك بارماقلىرىغا يۆگەپ تۇتقىنىچە، يولنىڭ قارشى تەرىپىگە قاراپ قەدەم تاشلىدى. كىشىلەر ۋاراقىرىشىپ كەتتى. شۇ چاغدىلا قىز ئارقىسىغا قاراپ ئۈستىگە باستۇرۇپ كېلىۋاتقان يوغان ھارۋىنى، ئۆزىنىڭ يوغان قارا ئاتنىڭ ئېگىز كۆتۈرۈلگەن پۇتلىرى ئارىسىغا كىرىپ قالغانلىقىنى بايقىدى. ئاشۇ ئاخىرقى دەقىقىلەردە ئۇ كىمنىدۇر ئىزدىگەندەك كەينىگە قارىدى. ئۇنىڭ تاتارغان، ئەمما تەڭداشسىز گۈزەل چىرايىنى، ئۈمىدسىزلىكتىن خىرەلەشكەن قارا كۆزلىرىنى كۆرگەنلەر «ۋاي ئىسىت» دەپ قېلىشتى.

دەل شۇ پەيتتە مۆجىزىدەك بىر ئىش يۈز بەردى. نەدىندۇر بۇركۈتتەك ئېتىلىپ كەلگەن بىر يىگىت قىزنى ئارقىسىدىن قۇچاقلىغىنىچە يولنىڭ چېتىگە قاراپ يۇمۇلىدى. ئاتلار ئۇركۈپ، پەيتۇنىنى تاراقشتىپ سۆرەپ كەتتى. ھەيران قالغان ھەم ھاياجانلانغان كىشىلەر قىز بىلەن يىگىتنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى. بۇ كوچىدىكى كىشىلەر قىزنىڭ چوڭ بىر باينىڭ يالغۇز قىزى ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇلار يىگىتنى «سەن كىم؟ قەيەرلىك سەن؟» ، «سەن ئۆزۈڭ قۇتۇلدۇرغان بۇ قىزنىڭ كىملىكىنى بىلەمتىڭ؟» دېگەندەك سوئاللارغا كۆمۈپلىۋەتتى.

ـــ مەن بىر يولۇچى، ـــ دېدى يىگىت ۋە كىشىلەرنىڭ تېخىمۇ كۆپ سوئالىنى جاۋابسىز قويۇپ يولىغا راۋان بولدى. قىز بولسا ئاللىقاچان بايا چىققان تار كوچىغا قېچىپ كىرىپ كەتكەنىدى.

پەيتۇنىدا ئولتۇرغان ئەنگلىيە كونسۇلىنىڭ خانىمىمۇ بۇ

كۆرۈنۈشتىن ھاياجانلانغانىدى. بولۇپمۇ يىگىتنىڭ چەبدەسلىكى ئۇنىڭغا بەك ياراپ كەتتى. ئۇنىڭ ئوقتەك كېلىپ قىزنى قۇچاقلاپ يۇمۇلىغان ھالىتى خانىمغا ئەنگلىيەدە پات ـ پات ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرىدىغان پۇتبول مۇسابىقىلىرىنى، داڭلىق پۇتبولچىلارنىڭ چەبدەسلىك بىلەن ئېتىلىپ كېلىپ توپنى ئېلىپ مېڭىشلىرىنى ئەسلەتتى. بۇ ئەنگلىيە ئەمەس، بۇ يەردە پۇتبول مۇسابىقىسىنىڭ بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. بۇ بىر خەتەرلىك ھادىسە، بايىلا بۇ يەردە ياشلا بىر قىز ھاياتىدىن ئايرىلغىلى تاس قالدى. شۇنداق چىرايلىق بىر قىز...

گېللىئان خانىم خوزالىق[1] پەيتۇنكەشكە نارازىلىق ئارىلاشقان ئەندىشە ئىچىدە قاراپ قويدى. قارا چاچ، تېرىسى سارغۇچ قارامتۇل كەلگەن، ياڭاق سۆڭەكلىرى بورتۇپ چىقىپ تۇرىدىغان 30 نەچچە ياشلاردىكى بۇ ئادەم تىپىك ئاسىيالىق ئىدى. ئەمما ئۇ ئۇزاقتىن بۇيان ئاق تەنلىكلەر بىلەن ئارىلىشىپ ئۆتكەنلىكتىن بولسا كېرەك، ئاسىيالىقلارنى، بولۇپمۇ قەشقەرلىكلەرنى پەس كۆرەتتى. پەيتۇننى ئۇچقاندەك تېز ھەيدەپ، بۇ غەلىتە ھارۋىغا ھاڭۋاققىنىچە قاراپ قېلىپ، ئۆزىنى چەتكە ئېلىشنى ئۇنتۇغان كىشىلەرنى، بولۇپمۇ سەھرالىقلارنى «چۆچۈتۈپ» قويۇشنى ياخشى كۆرەتتى. ئۇ قورقۇنچتىن ئالاق ـ جالاق بولۇپ كەتكەن كىشىلەرنىڭ يېنىدىن تېز سۈرئەتتە، سۈركىشىپ دېگۈدەك ئۆتۈپ كېتەتتى ۋە ئۆزىنىڭ ماھارىتىدىن سۆيۈنۈپ، نەچچە كۈنگىچە كۆرەڭلەپ يۈرەتتى. ئەمما بۇ سىناق داۋاملىق مۇۋەپپەقىيەتلىك بولىۋەرمەيتتى. بىر قېتىم ئېشەكلىك بىر بوۋاي ئېشىكى بىلەن پەيتۇن تېگىدە قالدى. يەنە بىر قېتىم بالا كۆتۈرۈۋالغان بىر ئايال يىقىلىپ، بالىسى نەچچە مېتىر يىراقلىققا ئۇچۇپ چۈشكەنىدى. ھەر قېتىم ھادىسىگە ئۇچرىغۇچىنىڭ تۇغقانلىرى

---

① خونزا ـــ كەشمىردىكى كىچىك بىر خانلىق. 1891 ـ يىلى ئەنگلىيەگە مەجبۇرىي بويسۇنغان.

بۇ ئىشنى خۇدادىن كۆرۈپ، كىشنى ھەيران قالدۇرغىدەك سەۋر ـ تاقەتچانلىقىنى ئىپادىلەيتتى. ھەتتا كونسۇل گېللىئان ئەپەندى ھال سوراش يۈزىسىدىن بەرگەن پۇللارنىڭمۇ قايسى بەگ، قايسى قازىنىڭ يانچۇقىغا چۈشۈپ كەتكىنىنىمۇ بىلمەيتتى. گېللىئان خانىم قىزىل جىيەكلىك فورما كىيىپ، پەيتۇندا گىدىيىپ ئولتۇرىدىغان پەيتۇنكەشنىڭ مۇنداق ئىشلىرىدىن نارازى ئىدى. ئۇنىڭ پەيتۇننى پاكىز تۇتىدىغانلىقى، ئاتلارغا ياخشى قارايدىغانلىقى ئۈچۈنلا، ئۇنى ئىشتىن بوشىتىۋېتىشكە قىيىمغانىدى. شۇڭا داۋاملىق ئۇنىڭغا پەيتۇننى ئېھتىيات بىلەن ھەيدەشنى جېكىلەپ تۇراتتى:

ــ بۇلارمۇ ئادەمغۇ. تۇرمۇشنىڭ قىينىلىقى، تىرىكچىلىك شارائىتىنىڭ ناچارلىقى بۇ ئادەملەرنى مۇشۇ ھالغا چۈشۈرۈپ قويغان. ئىنچىكىلەپ قارايدىغان بولسىڭىز، بۇلاردا بىر خىل ئېسىل سۈپەتلىك بار. ئاۋۇ ئاپپاق ساقاللىق بوۋاينىڭ سالاپىتىگە قارىڭ، ئۇنىڭ پېشانىسى خۇددى سوقراتنىڭكىگە ئوخشايدىكەن ... ئاۋۇ ئىشىكتە تۇرغان ئايالنى كۆردىڭىزمۇ، لوندوندا بولىدىغان بولسا، چوقۇم داڭلىق گۈزەللەردىن ھېسابلانغان بولاتتى. بالىلىرىنى دېمەسىز، نېمىدېگەن سۆيۈملۈك، نېمىدېگەن چېچەن ـ ھە. مەن ئۇيغۇر بالىلىرىنى بەك ياخشى كۆرىمەن...

خانىم ئەنە شۇنداق سۆزلەپ كېتەتتى. ئوچۇق، زەڭگەر كۆزلىرىنى سىرتقا تىكىپ، «مىڭبىر كېچە» چۆچەكلىرىنى ئەسلىتىدىغان بۇ ئاجايىپ يۇرت ۋە ئۇنىڭدا ياشايدىغان كىشىلەر توغرىسىدا تىنماي مۇلاھىزە قىلاتتى.

پەيتۇن قەشقەرنىڭ ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل كوچىلىرىدا بىر پەس ماڭغاندىن كېيىن ھېيتگاھ جامەسىنىڭ ئەنجان رەستىسى تەرەپتىكى بۇرجىكىگە كېلىپ توختىدى. ھېيتگاھ جامەسىنىڭ ئالدىدىكى كەڭرى مەيدان ھەر قاچانقىدەك يېمەك ـ ئىچمەك،

يەل ـ يېمىش، كىيىم ـ كېچەك ساتىدىغان ئوششاق تىجارەتچىلەر، خېرىدارلار، ئىش كۈتۈپ تۇرۇشقان ھامال ـ مەدىكارلار، چۆرىدىشىپ ئولتۇرۇپ جىمى جاھاننىڭ پارىخىنى سوقىدىغان بىكارچىلار، ساپايى چېلىپ، تىلەمچىلىك قىلىدىغان قەلەندەرلەر بىلەن تولغانىدى. جامەنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئېگىز تېرەكلەرنىڭ سايىسى چۈشۈپ تۇرىدىغان سۇپىلاردا يوغان سەللىلىك، ئاپپاق ساقاللىق موللىلار قاتار ئولتۇرۇشۇپ، قىزىق سۆھبەتكە چۈشكەنىدى. دوپپىلىق، تۇماقلىق، بەقەسەم ياكى چەكمەن تون كىيىپ، بەللىرىنى بەلباغ بىلەن باغلىغان ئەركىشىلەرنىڭ ئارىسىدا كەڭ، ئۇزۇن پەرىجە كىيىپ، يۈزىنى ياپقان، بالىلىرىنى ئەگەشتۈرۈۋالغان ئايالىلار ئاندا ـ ساندا كۆرۈنۈپ قالاتتى. لىق گىرده تولدۇرۇلغان يۇمىلاق، يوغان تەۋەكنى بېشىغا ئېلىپ، ئۇستا سېركچىدەك مىغ ـ مىغ ئادەملەر ئارىسىدا خىرامان ئايلىنىپ يۈرگەن شاگىرت بالا، ھېلىلا بازاردىن سېتىۋالغان قىزىل خورىزىنى قولتۇقىغا قىستۇرۇۋالغان تاغلىق دېھقان ئالاھىدە كۆزگە تاشلىناتتى. قاما تۇماق، تاۋار تون كىيگەن، چىرايى پارقىراپ تۇرىدىغان، كەينىدە چاپارمەنلىرى ئەگىشىپ يۈرگەن بايۇەچچىلەر ئالامان ئىچىدە سوقۇشقاق خورازلاردەك گىدىيىشىپ يۈرۈشەتتى. ھېيتگاھنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى چوڭ يولدىن ئېسىل ئاتلار قوشۇلغان ياسىداق مەپىلەر قوڭغۇراقلىرىنى جىرىڭلىتىپ توختىماي ئۆتۈپ تۇراتتى. كاتتىراق بىرەر مەپە ئۆتكەن چاغدا، بىكارچىلاردىن بىرەرسى: كۆردۈڭلارمۇ، پالانى ھاجىمنىڭ ياكى پالانچى بەگنىڭ مەپىسى، دەيتتى. قالغانلار بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ تاكى مەپىنىڭ قارىسى يىتكىچە قارىشاتتى، ئارقىدىن تىلىنى چاكىلدىتىپ ئاتنى ياكى مەپىنىڭ بېزەكلىرىنى بىر ھازا ماختىشاتتى، تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ مەپە ئىگىسىنىڭ ئۇجۇر ـ بۇجۇرلىرىغىچە سۆزلىشىپ، كۆڭلىنى خۇش قىلىشاتتى. ئەجىنەبىيچە پەيتۇن

ئەلۋەتتە بۇ يەردە ھەممىدىن زور قىزىقىش قوزغىدى. بىردەمدە پەيتۇن ئەتراپىدا بىر مۇنچە بىكار تەلەپ بىلەن تىلەمچى پەيدا بولدى. پاكار، دوغلاق، قىزىل يۇزلۇك قاساپ ئۆزىدىن داۋاملىق گۆش ئالىدىغان پەيتۇنكەشنى كۆرۈپ يۇگۈرۈپ يېتىپ كەلدى ۋە تەزىم قىلىپ، ئۇنىڭغا شەرەت ئارىلاش بىر نەرسىلەرنى دېگىلى تۇردى. چىرايى ئاپتاپتا كۆيۈپ قارىداپ كەتكەن ئەر كىشىلەر باشلىرىنى ئېگىپ، پەيتۇن ئىچىدە ئولتۇرغان ياش خانىمغا قىزىقىپ قارىشاتتى ۋە كۈلۈشۈپ بىر - بىرىگە بىر نەرسىلەرنى دەيتتى. بەزىلىرى پەيتۇننىڭ ئۇ يەر، بۇ يېرىنى تۇتۇپ سىلاپ بېقىشاتتى. خانىم ئەنگلىيەدىن يېڭى كەلگەندە كىشىلەرنىڭ ئۆزىگە قاراپ كۈلۈشكىنىنى كۆرۈپ ئۇيغۇرچە سۆزلەشنى بىلمىدىغان كاتىپتىن: «ئۇلار نېمە دەيدۇ؟» دەپ سورىغىنىدا، كاتىپ ئۇنىڭغا: «كەچۈرىسىز خانىم، ئۇلار سىزنى مايمۇنغا ئوخشايدىكەن دەۋاتىدۇ» دەپ جاۋاب بەرگەنىدى.

پەيتۇنكەش قاپقىنى تۇرۇپ، ئەتراپتىكىلەرنى قوغلاشقا باشلىدى. دېمىسىمۇ بۇ كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا ئاجايىپ چېۋەر ئوغرىلار بار ئىدى. ئۇلار پۇرسەت تاپسىلا، پەيتۇندىن قولىغا چىققان نەرسىنى ئوغرىلاپ كېتىشەتتى. ئۇلارنىڭ ئادەمنى قارىتىپ تۇرۇپ ئاشۇ نەرسىلەرنى قانداقلارچە شۇنچە تېز ئوغرىلاپ كەتكىنىگە ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيتتى.

كوچا ئاغزىدىن تىقىلىشىپ تۇرغان بىر نەچچە مەپە جايىدىن قوزغىلىپ ئەنجان رەستىسىگە ئۆتىدىغان يول ئېچىلدى. پەيتۇنكەش ئەتراپتىكىلەرنى «ھارامتاماق ئوغرىلار، يالقاۋلار» دەپ تىللاپ، پەيتۇننى ئەنجان رەستىسىگە قاراپ ھەيدىدى. ئەنجان رەستىسى قەشقەردىكى كەڭرەك، رەتلىكرەك كوچىلارنىڭ بىرى ئىدى. كوچا ئوستى ياغاچ، بورىلار ياكى ئىككى ياقتىكى ئۆيلەرگە ئارتىلدۇرۇپ سېلىنغان بالخانا ئۆيلەر بىلەن يېپىلغان بولۇپ، ئۇيەر - بۇ يەردىن چۇشۇپ تۇرغان كۈن نۇرى كوچىنى

خىرە يورۇتۇپ تۇراتتى. كوچىنىڭ ئىككى يېقىدا ئۆزىبەك، ھىندى ۋە يەرلىك باي سودىگەرلەر، جازانىخورلارنىڭ ئىككى قەۋەتلىك خىش ئۆي ۋە دۇكانلىرى، بىر ـ بىرىگە ئۇلىشىپ كەتكەن زەگەر بازىرى بار ئىدى. بۇ دۇكانلاردا چەت ئەللەرنىڭ ئېسىل رەخت، مۇينا، كىيىم ـ كېچەكلىرىدىن تارتىپ ئىران گىلەملىرى، خاڭجۇ ۋە خوتەننىڭ يىپەك رەخت، ئەتلەسلىرى سېتىلاتتى. يەرلىك زەرگەرلەر ياسىغان ئالتۇن ـ كۇمۇش، زىبۇ ـ زىننەتلەرمۇ خېلى سېپتا ئىدى. گېللىئان خانىم پەيتۇننى بازارنىڭ ئىچكىرىسىدىكى بىر تار كوچىنىڭ ئاغزىغا توختاتتى. ئاشۇ تار كوچىدا خېلى چوڭ بىر يىپەك مال دۇكىنى بار ئىدى. دۇكان خوجايىنى ئەزەلدىن چەت ئەللىكلەر بىلەن سودا قىلىپ كەلگەن ئوقۇمۇشلۇق يەرلىك سودىگەر ئىدى. دوقمۇشتا قىزىل سىرلانغان ئېگىز چاقلىق، ئىشىكىگە چىلتەكىلىك تاۋار پەردە تۇتۇلغان مەپە توختىتىلغانىدى.

مەپە ئالدىدا قوراللىق ئىككى ئەسكەر تۇراتتى. سەل نېرىدا يەرلىك كىشىلەردىن بىر توپ ياش ئەر بىلەن ئۇششاق بالىلار تاماشا كۆرۈپ تۇراتتى. تار كوچىغا پىيادە كىرمەكچى بولۇپ تۇرغان خانىم ئەسكەرلەرنىڭ رەتلىك قەدەم تېۋىشى، ئوفىتسېرنىڭ بۇيرۇق ئاۋازى، مىلتىقنىڭ شاراق ـ شۇرۇق قىلغىنىنى ئاڭلاپ جايىدا تۇرۇپ قالدى. تار كوچىدىن يەتتە ـ سەككىز ئەسكەر يۇگۇرۇشۇپ چىقىپ، مەپىنىڭ ئەتراپىدا ئىككى قاتار بولۇپ ھۆرمەتتە تۇردى. ئارقىدىنلا بىر نەچچە ياش ئوفىتسېرنىڭ ھەمراھلىقىدا قىزىل، ھاۋارەڭ تاۋار كۆڭلەك، زەرلىك تاۋار كەمزۇل، كىچىك پۇتلىرىغا گۇل بېسىلغان خەي كىيگەن، ئالتۇن ـــ كۇمۇش، قاشتېشى زىبۇ ـ زىننەتلەرنى بولۇشىغا تاقاپ، قېنىق گىرىم قىلغان ئىككى ياش خېنىم ئەركىلەپ، تولغانغىنىچە چىقىپ كەلدى. تاماشا كۆرۈپ تۇرغان ياش ئەرلەر بىلەن ئۇششاق بالىلار ئۇلارنى كۆرۈپلا يوپۇرۇلۇپ

كەلدى. ئەرلەرنىڭ چىرايىدا ئاشكارا بىر ھەۋەس، ئېچىرقاش ئىپادىلىنەتتى. بولۇپمۇ توپنىڭ ئەڭ ئالدىدا تۇرغان كىيىملىرى جۇل - جۇل، يۇز - كۆزىنى قاسماق باسقان، گومۇش چىراي بىر ئەر ياش خېنىملارغا قاراپ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي ھىڭگىيىپ كۇلۇۋېدى، قېلىن لەۋلىرىنىڭ بۇرجىكىدىن سىرغىغان شۆلگىيى يىپتەك ئۇزۇن سوزۇلۇپ، كىردىن پارقىراق كەتكەن تونىنىڭ ياقىسىغا ئېقىشقا باشلىدى. ئەركە - نازاق خېنىملاردىن بىرى ئۇنى كۆرۈپ:

— ئەيىۋ، جېگې سىڭكۇ چى سالې، — دېيىشىگە، ئوفىتسېرلار بىلەن ئەسكەرلەر يۇگۇرۇشۇپ كېلىپ، ھېلىقى گومۇشنى يەرگە يېقىتىپ مۇشتلاپ، دەسسەپ كېتىشتى. بۇنىڭ بىلەن پۇخادىن چىقماي ئەتراپتا تۇرغانلاردىن ئۇچ - تۆتىنى تارتىپ ئېلىپ كېلىپ، مىلتىقنىڭ پاينىكى بىلەن ئۇرۇپ، باش - كۆزىنى قانغا بويىدى...

بۇ ۋەقە كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە يۇز بەردى. ئوفىتسېر - ئەسكەرلەر ئىككى خېنىمنى يۆلەپ مەپىگە چىقىرىپ، مەپىنىڭ ئارقىسىدىن يۇگۇرۇپ، بىردەمدە كۆزدىن غايىب بولدى. بۇ ۋەقەنىڭ ئىسپاتى سۈپىتىدە ھېلىقى گومۇش تېخىچە يەردە ئىڭراپ ياتاتتى. تاياق يېگەن بىرنەچچىسى دەلدەڭشىگىنىچە «ۋايجان - ۋاييەي» دەپ ناله قىلىشاتتى. دۇكان خوجايىنلىرى، خېرىدارلار، بايىقى بىر توپ تاماشا كۆرگۈچى بۇ يەردە ھېچ ئىش يۇز بەرمىگەندەك، ھېچقانداق ئىشنى كۆرمىگەندەك بىر خىل سوغۇق ئىپادىدە قاراپ تۇرۇشاتتى. بۇ سوغۇقلۇق نېمىشقىدۇر ئادەمنىڭ تېنىنى شۇركەندۇرەتتى...

گېللىئان خانىم بىردىنلا كەينىگە ياندى. ئۇنىڭ كۆڭلى ئىلىشقاندەك بولدى. ئۇنىڭ بۇ يەردىن مال سېتىۋالغۇسى

كەلمىدى، بۇ كوچىدىن، بۇ كوچىدىكى، بۇ شەھەردىكى ئادەملەردىن رايى يانغانىدى.

*　　*　　*

چىنىباغ ــ ئەنگلىيەنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى جايلاشقان باغلىق قورۇنىڭ نامى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئىسىم قويۇشقا ماھىر قەشقەرلىكلەر بۇ باغنىڭ پەلەمپەيسىمان يەر شەكلىنى ۋە جانان چىنىدەك چىرايلىق، كۆركەملىكىنى سۈپەتلەش ئۈچۈن چىنىباغ دەپ ئاتىغانكەن. چىنىباغ ھەقىقەتەن گۈزەل بىر باغ. بۈككىدە دەل ــ دەرەخلىك ئارىسىغا جايلاشقان ئىنگلىز پوسۇنىدىكى ئىمارەتلەر ۋە راۋاق شەھەر سېپىلىغا ياندىشىپ، پۈتكۈل قەشقەر شەھىرىگە ۋە شەھەر ئەتراپىدىكى چەكسىز ئېتىز ــ باغلارغا، ئەگرى ــ بۈگرى كەتكەن دەريا ــ ئېقىنلارغا، يىراقتا ھەيۋەت بىلەن قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان پامىر تاغلىرىغا نەزەردىن قەشقەرگە كەلگۈچىلەر ئۈچۈن ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ سۈت ئۇيقۇسىدا ياتقان بۇ قەدىمىي شەھەردىكى زامانىۋى مەدەنىيەتكە، بۇ شەھەرنى يىراقتا تاشلاپ كېتىۋاتقان شاۋقۇن ــ سۈرەنلىك كەڭ دۇنياغا ۋە تەرەققىياتقا ۋەكىللىك قىلىدىغان كىچىككىنە ئارال، چۆل ــ جەزىرىدىكى خىيالىي جەننەت ھېسابلىنىدۇ.

پەيتۇن ئەنگلىيەنىڭ قالقان شەكىللىك دۆلەت گېربى قادالغان كونسۇلخانا دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەلگەندە سوكنودىن فورما كىيگەن، قىزىل سەللىلىك، بومبۇر ساقال ئىككى ھىندى ئەسكەر تىك تۇرۇپ كونسۇل خانىمغا سالام بەردى.

دەرۋازا ئىچىدىكى توپ مەيداندا يالاڭما خادىملار بىلەن پۈتبول ئويناۋاتقان ياش يارەمچى كونسۇل جورج. شىرىف ئەپەندى خانىمغا يىراقتىن ئېھتىرام بىلدۈردى. پەيتۇن يولنىڭ

ئىككى يېقىندىكى رەتلىك سېلىنغان يالالانما خىزمەتچىلەر ئۆيى، ھىندىستان ئەمەلدارىنىڭ، كونسۇلخانا دوختۇرىنىڭ ئۆيىدىن ئۆتۈپ، دۆڭدىكى قورۇنىڭ ئالدىدا توختىدى. پەيتۇنكەش ئاۋۇال سەكرەپ چۈشۈپ، پەيتۇننىڭ ئىشكىنى ئېچىپ، خانىمنىڭ پەيتۇندىن چۈشۈشىگە ياردەملەشتى.

گېللىئان خانىم دەرەخلەر ئارىسىدىكى بالكونلۇق، يوغان دېرىزىلىرى كۈن نۇرىدا ۋالىلداپ تۇرغان كونسۇلخانا بىناسىغا نەزەر سالغىنىدا ھەر قاچانقىدەك كۆڭلىدە مەمنۇنلۇق ۋە قانائەت تۇيغۇسى پەيدا بولدى. ئۇ، پەي قىستۇرۇلغان شىلەپىسىنى قولىغا ئېلىپ، ئاق تور پەلىيىنى يەشكەچ، كەڭ پەلەمپەيگە چىقتى. قولىدىكى نەرسىلەرنى ئىشىكنى ئېچىپ بەرگەن ھىندىستانلىق خىزمەتكارغا بېرىپ:

— ئەپەندىم ئۆيدە بارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ئەپەندىم ھازىرلا ئاتلىق چىقىپ كەتكەندى، — دېدى خىزمەتكار ھۆرمەت بىلەن. ئۇ خىزمەتكارنىڭ سۆزلىرىگە ئىشەنمىگەندەك، تاملىرىغا ھايۋان مۈڭگۈزلىرى ۋە باش سۆڭەكلىرى، چوڭايتىلغان سۇرەتلەر ئېسىلغان قوبۇلخانىنى، تورۇسى ئېگىز، تېپتىنچ، سۇرلۇك ئىشخانىلارنى، ئىككىنچى قەۋەتتىكى چىرايلىق بېزەلگەن، ئوتتۇرىسىغا بىلىيارد شىرەسى، پاتېفون، تام بويلاپ ئېگىز ئەينەكلىك كىتاب ئىشكاپلىرى قويۇلغان چوڭ ئۆينى ئارىلىدى. ئۇ شۇ تاپتا گېللىئان ئەپەندىنى بۇ يەردە كۆرۈشنى، بۇگۈن بازاردا كۆرگەنلىرىنى، كاللىسىدىكى خىلمۇ خىل ئوي ـ پىكرىنى ئېيتىپ بېرىشنى، ئۇنىڭ تەسەللى سۆزلىرىنى ئاڭلاپ كۆڭلىدىكى غەشلىكلىرىنى ئۇنتۇپ كېتىشنى شۇ قەدەر خالايىتى. ھەر قاچان، ھەر قانداق ئىشتا بۇيۇك بىرىتانىيە ئىمپېرىيەسىنىڭ مەنپەئىتى نۇقتىسىدىن پىكىر يۈرگۈزىدىغان گېللىئان ئەپەندى ھەددىدىن ئارتۇق ھېسسىياتچان خانىمنى بىر نەچچە ئېغىز ماختاپ ئۇچۇرۇش ۋە يېنىككىنە

تەنبىھ بىلەنلا پەسكويغا چۈشۈرۈپ قويىاتتى. خانىمۇ ئۇنىڭ سۆزلىرىگە قايىل بولاتتى ۋە ئۇنىڭدىن تەسەللى تاپاتتى.

ئۇ كىتاب ئىشكاپىنىڭ ئالدىغا بېرىپ كىتابلارنىڭ يۇقىرىسىغا چاپلانغان «ئوتتۇرا ئاسىياغا ئائىت قىممەتلىك ھۆججەتلەر ۋە ئەسەرلەر»، «ئوۋچىلىق قامۇسى»، «رازۋېدكا رومانلىرى» دەپ يېزىلغان كىچىك باغاقچىلارغا بىر دەم قاراپ تۇردى. ئارقىدىن ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ، كىچىك شىرەدىكى پاتېفون پىلاستىنكىلىرىنى ئاختۇرۇشقا باشلىدى. نېمىدېگەن قىزىق ـ ھەي! قەشقەرلىكلەر پاتېفونىنى «شەيتان نەغمىسى» دەپ ئاتىشىدۇ.

ئۇ پاتېفوننى ئېچىپ كونا بىر پىلاستىنكىنى قويدى، ئۇ، موزارتنىڭ مۇزىكىسى ئىدى. بۇ يەردە ـــ قەشقەردە موزارتنىڭ مۇزىكىسىنى ئاڭلاش تولىمۇ غەلىتە تۇيۇلاتتى.

ئۇ تەۋرەنمە ئورۇندۇقتا مۇھەببەت كۈيلەنگەن يېقىملىق مۇزىكىنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ نېمىشقىدۇر نوبېشى كوچىسىدىكى ھېلىقى كىچىككىنە قىستۇرمىنى ـــ نازۇك، لاتاپەتلىك، گۈزەل قىز بىلەن ئۇنى ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرغان بۇركۈتتەك چەبدەس يىگىتنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ئىختىيارسىز كۈلۈمسىرىدى.

*　　*　　*

ئۇ يىگىت شۇ تاپتا قەشقەردىن ئاتۇشقا قاراپ سوزۇلغان يولدا چاپىنىنى مۇرىسىگە سېلىپ تېز قەدەملەر بىلەن كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ بۇغداي ئۆڭ، يۇمىلاقراق كەلگەن يۈزىگە يارىشىپ، ئەقىل ۋە ھېسسىياتقا بايلىقىنى ئىپادىلەپ تۇرىدىغان ئۇزۇن كىرپىكلىك يوغان قارا كۆزلىرىگە چوڭقۇر خىيال ۋە مۇڭ چۆككەن، يۇرىكى ھاياجانغا تولغانىدى. سېھىرلەنگەندەك ئالدىدىكى نامەلۇم بوشلۇققا تىكىلگەن كۆزلىرى گويا قانداقتۇر

خىيالىي بىر ئىشىنى كۆرۈپ تۇرغانىدەك ياكى كىم بىلەندۇر سۆزلىشىۋاتقانىدەك گاھ غەزەپتىن ئوتتەك چاقناپ كەتسە، گاھ مۇھەببەتتىن مۇلايىم، خۇمارلىق جىلۋىلىنەتتى، لەۋلىرى نېمىلەرنىدۇر پىچىرلاۋاتقانىدەك بىلىنەر ـ بىلىنمەس تىترەيتتى ... ئەجەب بىر ئىش بولدى ـ ھە. خۇددى بىرسى ئىتتىك بول، دېگەندەك، پېشىمدىن تارتقانىدەك يۇگۇرۈپ كەلگەنىدىم. بىر قەدەم كېچىككەن بولسامزە ... كارامەتلىك خۇدا، ئىككىمىزنىڭ دىلىغا بۇ ئوتنى باشتا ئۆزۈڭ سالغان، بۇگۈن بۇ يەردە مېنى بىر سىنىماقچى بولغانمىدىڭ؟ سىنىقىڭدىن ئۆتكەن بولسام، ئىشمنى ئۆزۈڭ ئاسان قىلغايسەن، يېتىم بەندەڭنى مۇرادىغا يەتكۈزگەيسەن، ئاھ، خۇدا!

ئۇ بۇگۈن قەشقەرگە ئاشۇ قىزنى بىر كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن كەلمىگەنمىدى، ئۇنىڭ كوچىسىنى، ئۆيىنىڭ ئەتراپىنى نەچچە ئايلانمىغانمىدى؟ ئاخىر قىزنى كۆرۈش ئۈمىدىنى ئۈزۈپ، ھېيتگاھنى بىر پەس ئايلىنىپ قايتىپ كەتمەكچى بولدى. ئاشۇ چاغدا كۆڭلى بىر نەرسىنى تۇيغاندەك، بىر نەرسە ئۇنى ئاشۇ مەھەللە تەرەپكە تارتقانىدەك بولدى. ئۇ ئاشۇ يۇگۇرۈك پۇتلىرىغا تايىنىپ قىزنى ئەزرائىلنىڭ چاڭگىلىدىن تارتىۋالدى. ئۇ قىز ئۈچۈن ئۆز ھاياتىنى قۇربان قىلىشقىمۇ رازى ئىدى.

ئۇ قىزنىڭ يۈمران تېنىنىڭ ھارارىتىنى، قاتتىق ھاسىراپ، ئوق تەگكەن كېيىكتەك تېپىرلاشلىرىنى سەزگىنىدە، بىردىنلا قاتتىق ھودۇقۇپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى. قىز ئۇنىڭ قولىدىكى ئاجراپ، ئۇنىڭغا لەپپىدە بىر قاراپ قويدى ـ دە، تېزلىكتە ئۆزىنى ئوڭشاپ، ئۆيى بار تار كوچىغا قېچىپ كىرىپ كەتتى.

ئۇ قىزنىڭ قىزارغان يۈزىنى، ھاسىراشتىن نازۇك گەۋدىسىنىڭ تىترەشلىرىنى، كۆزلىرىدىكى ۋەھىمە ۋە ھاياجانىنى، ئۇياتچانلىقنى شۇنچە يېقىندىن كۆردى. ئۇنىڭ ئاشۇ

لەپپىدە بىر قاراپ قويۇشى ئۇنىڭ يۈرىكىگە چوڭقۇر ئورناپ كەتتى. ئۇ ھېسابسىز مەنىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان قاراش ئىدى، ئۇنى تىل بىلەن تەسۋىرلەش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. پەقەت ئاشىق يۈرىكى ئارقىلىق سېزىۋالالايتتى. شۇ تاپتا ئۇ خۇددى بېخىل پۇل پارچىلىغاندەك قىزنىڭ ئاشۇ قارىشىنى ئۆز خىيالىدا پارچىلاپ، ئۇنىڭ ھەربىر بۆلىكىدىن ئۆزگىچە زوق ـ لەززەت ئالاتتى. بۇ زوق ۋە لەززەت تەڭداشسىز كۈچ ـ قۇۋۋەتكە ئايلىنىپ، ئۇنى قاناتلاندۇراتتى. ئۇنىڭ خۇشلۇقى ئىچىگە سىغماي، كۆز ئالدىدىكى يېشىل دالىنى، يەر ۋە ئاسماننى قۇچاقلىماقچىدەك قوللىرىنى كېرىپ شامالغا قارشى يۈگۈرۈپ كېتەتتى. ئەگىرى ـ توقاي يوللار، ئېگىز ـ پەس سارغۇچ دۆڭلەر، كۆكىرىشكە باشلىغان ئوت ـ چۆپ، چاتقاللار، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى سۇرەتتەك رەڭدار تاغلار، ھەزرەت، ئاۋات، بەشكېرەمنىڭ باغلىرى ئۇنىڭ ئۇچقۇر تاپانلىرى ئاستىدىن ئۆتۈپ يىراقلاپ كەتتى. ئەمدى ئۇ ئۇستۇن ئاتۇشنىڭ تاغ باغرىنى بويلاپ، بىر ـ بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن يۇرت ـ مەھەللىلىرى ئىچىدە كېتىۋاتاتتى ... ئەنە، ھەمراباينىڭ خۇۋەينى ئۆرۈكلۈك بېغىمۇ كۆرۈندى. بىر چاغلاردا بۇ باغنىڭ ئېگىز ئەنجان تاملىرى ئۇستىدىن ئۇ ياخشى كۆرىدىغان قىزنىڭ زىل ئاۋازدا ئېيتقان ناخشىلىرى ئاڭلىناتتى. قىز قەشقەرگە كەتكەندىن تارتىپ بۇ چوڭ باغ ئۇنىڭ كۆزىگە چۆلدەرەپ قالغاندەك كۆرۈنىدىغان بولدى.

يىراقتىن ھەزرىتى ھەببە ئەجەم مازىرىنىڭ ئېگىز مۇنارىسى كۆرۈنگەندە، ئۇ قەدىمىنى تېزلەتتى. ھەببە ئەجەم مازىرى يېنىدىكى ئاددىي قەبرىدە ئاجايىپ بىر ئادەم مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. ياق، ئۇنىڭ جىسمى ئۆلگەن بىلەن روھى ھاياتتۇر، ئوغۇللىرى قىلىۋاتقان خاسىيەتلىك ئىشلارنى ئاشۇ روھ ئۇلارنىڭ دىلىغا سېلىپ تۇرىدىغاندۇ...

مازارغا يانداپ سېلىنغان بىر كورپۈس ئاپپاق بىنا،

قاپقاقلىرى ھاۋارەڭ سىرلانغان چوڭ دېرىزىلىك سىنىپلار، ئوقۇتقۇچىلار ئىشخانىسى، يېڭىدىن سېلىنغان ئوقۇتقۇچىلار ياتاقلىرى، تاش مۇنچا، تىياتىرخانا، كەڭ كەتكەن توپ مەيدانى ... مانا بۇ ئاسىيا قىتئەسىنىڭ ئىچكىرىسىدىكى زارلار بىلەن تولغان بىر سەھرادا يۈز بەرگەن مۆجىزە ــ «ھۈسەينىيە» مەكتىپى ئىدى. ئىللىق چىرايىدىن سەبىلىك، ئاق نىيەت پارلاپ تۇرغان بۇ يىگىت بولسا، مۇشۇ مەكتەپنىڭ بالا ئەپەندىسى ئىدى.

*　　*　　*

قىز بىلەن يىگىت ئەسلىدە بىر مەھەللىدە ــ ئۈستۈن ئاتۇشنىڭ ئىكىساق كەنتىدە بىللە ئويناپ چوڭ بولغان بالىلار ئىدى. ئوغۇلنىڭ ئىسمى كېرەم بولۇپ، كىشىلەر ئۇنى دادىسى كىچىكئاخۇننىڭ ئىسمىنى قوشۇپ كېرەك كىچىك دەپ چاقىرىشاتتى. قىزنىڭ ئىسمى مەرىگۈل ئىدى. كىچىك ۋاقىتلىرىدا مەھەللىنىڭ ئېرىق ـ ئۆستەڭلىرىدە سۇغا چۆمۈلۈپ، لاي ئويناپ يۈرگەن چاغلىرىدا ئۇلار باراۋەر ئىدى. كېرەم مەرىگۈللەرنىڭ ئۆيىگە كىرىپ، ئۇنى ئويىنغىلى چاقىرىپ چىقاتتى ياكى ئۇنىڭ بىلەن ئاشۇ جەننەتتەك باغ ئىچىدەئەتىدىن ـ كەچكىچە بىللە ئوينايتتى. ئۇلار ئاستا ـ ئاستا چوڭ بولدى. مەرىگۈلمۇ باشقا قىز بالىلاردەك ئۆيىدىن تالاغا چىقمايدىغان، ئۇلار كۆرۈشەلمەيدىغان بولۇپ قالدى. مەرىگۈلنىڭ دادىسى پات ـ پات تاغ ئارقىسىغا سودا قىلىغلى بېرىپ تۇرىدىغان چوڭ سودىگەر ئىدى. ئۇنىڭ قەشقەردىمۇ كاتتا دۇكانلىرى، ئۆيلىرى بار ئىدى.

كېرەمنىڭ دادىسى كىچىكئاخۇن بولسا كېرەم قورساقتا چاغدا كارۋانلارغا ئەگىشىپ ئەنجان تەرەپلەرگە چىقىپ كەتكەنچە خەت ـ خەۋىرى بولمىغانىدى. ئانا ـ بالا ئىككىسى مەھەللىنىڭ

ئايغىدىكى كىچىك بىر ھويلىدا يالغۇز ياشايتتى. كىچىك ناھايىتى كىچىك ۋاقىتلىرىدىن تارتىپلا، ئانىسىغا يارەملىشىشكە باشلىغانىدى. ئۇلارنىڭ ئۆيىدىن بىر ـ ئىككى چاقىرىم يىراقلىقتىكى جاڭگالدا كىچىكىنىڭ چوڭ ئانىسىنىڭ ئۆيى بار ئىدى. ئانىسى ھەر كۈنى ئاشنى تاۋاقتا ئۈسۈپ، داستىخانغا چىڭ چىگىپ: «ئوبدان بالام، يۈگۈر، ماۋۇ ئاشنى چوڭ ئاناڭغا ئاپىرىپ بەر. ئاش سوۋۇپ كەتسە، چوڭ ئاناڭنىڭ دۇئاسىنى ئالالماي قالىسەن، يۈگۈرۈپ بېرىپ، يۈگۈرۈپ كەل!» دەيتتى. قۇلىقى يۇمشاق كىچىكىم ئاشنى ئىسسىق پېتى ئېلىپ بارىمەن دەپ پىلدىرلاپ يۈگۈرۈپ ماڭاتتى. چوڭ ئانىسى ئىسسىق ئاشنى ئىچىپ، ئۇنىڭغا ۋە ئانىسىغا ئاتاپ دۇئا قىلىپ بولۇپ «تاتلىق نەۋرەم، قارا كۆز نەۋرەم» دەپ ئەركىلىتەتتى. قولىغا قۇيماقتەك ساپسېرىق، شېرىن قاقلارنى تۇتقۇزۇپ: «بىچارە ئاناڭ ئەنسىرەپ قالمىسۇن، يۈگۈرۈپ ـ يۈگۈرۈپ ئۆيۈڭگە كەتكىن، بىر كىملەر ئېتىڭنى چاقىرسا، ئالدى ـ كەينىڭگە قارىمىغىن» دەپ تاپىلايتتى. كىچىكىم ئانىسىنىڭ چۆچەكلىرىدىكى دەرەخ ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇرۇۋالىدىغان، مەھەللىدىكى ھەممە ئادەمنىڭ ئېتىنى بىلىدىغان جىنلارنىڭ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشىدىن قورقۇپ، ئالدى ـ كەينىگە قارىماي ئۇدۇل ئۆيى تەرەپكە چاپاتتى. ئۇ يەتتە ياشقا كىرگەن يىلى مۇسا ھاجىمنىڭ ئوغۇللىرى ئاچقان «ھۇسەينىيە» مەكتىپىگە ئوقۇشقا كىردى. ئۇ مەكتەپكە كىرگەن تۇنجى كۈنى تۇرسۇن ئەپەندىنىڭ ئۇنى يېتىلەپ ئىسسىق مۇنچىغا ئېلىپ كىرىپ يۇيۇندۇرغىنى، سارغۇچ ماتادا تىكىلگەن مەكتەپ فورمىسىنى كىيدۈرۈپ قويغىنى ئۇنىڭ ئېسىدىن زادى چىقمايدۇ. ئۇ مەكتەپ ھاياتىغا تېزلا ئۆزلىشىپ كەتتى. بولۇپمۇ ئۆزىنىڭ يۈگۈرۈك، چەبدەسلىكى بىلەن تۇرلۇك تەنتەربىيە پائالىيىتىدە ئالاھىدە كۆزگە كۆرۈندى. مەكتەپ مۇدىرى تۇرسۇن ئەپەندى تۇركىيەنىڭ داڭلىق بىلىم يۇرتلىرىدا ئون يىللاپ ئوقۇپ

كەلگەن ئالىي مەلۇماتلىق، بىر نەچچە خىل چەت ئەل تىلىنى پىششىق بىلىدىغان، ھەممە ئادەمنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر كىشى ئىدى. ئۇ يەنە چېنىققان تەنتەربىيەچى، ئۇستا توپچى ئىدى. بىر قېتىم كېرەم كىچىك 100 مېتىرغا يۈگۈرۈشتە بىرىنچىلىكنى ئالغاندا شۇ ئەپەندىم ئۇنىڭ باش ـ كۆزىنى سىلاپ: «باربكاللا ئوغلۇم، ئاتاڭغا رەھمەت، خۇدا خالىسا مۇشۇ يۈگۈرۈك پۈتلىرىڭ بىلەن ھەممە مۇراد ـ مەقسىتىڭگە يېتىسەن» دەپ پىشانىسىدىن سۆيگەنىدى. ئۇ سەل چوڭ بولغاندا تۇرسۇن ئەپەندى ئۇنى قولىدىن يېتىلەپ ئاپىرىپ، مەكتەپ پۈتبول كوماندىسىدىكىلەرگە: «مانا بۇ يېگىت ئۇزاققا بارمايلا ناھايىتى ياخشى ھۇجۇمچى بولۇپ قالىدۇ» دەپ تونۇشتۇردى. ئەنە شۇنىڭدىن تارتىپ ئۇنىڭ ئەس ـ يادى پۈتبولغا باغلاندى. ئۇ، «كېرەم توپچى» دېگەن نامغا ئاشۇ مۇشتىتەك ۋاقىتلىرىدىلا ئېرىشتى. تۇرسۇن ئەپەندى ئۇنىڭ ئۇچۇن بۇ دۇنيادىكى مېھرىبان، ئەڭ قەدىرلىك، شۇنداقلا ھەيۋەت ئۇلۇغ ئادەم ئىدى.

ھەر كۈنى ئەتىگىنى ئانىسى نامازغا قوپقاندا، كېرەم كىچىكمۇ تەڭلا ئورنىدىن تۇراتتى. ئالدىراپ ناشتا قىلىۋېلىپلا مەكتەپكە يۈگۈرەيتتى. ئۇ ئەمدى جىنىدىن قورقمايدىغان بولۇپ قالغانىدى. مەكتەپكە بالدۇرراق بېرىش ئۈچۈن باغلارنىڭ شورىلىرىدىن ئۆمىلەپ كىرەتتى. قاشالاردىن ئاتلاپ، ئۆستەڭلەرنى كېچەتتى. بەزىدە ئۆيلەرنىڭ ئارقىسىدىن يوغان بۆرە ئىتلار چىقىپ، ئۇنى قوغلاپ كېتەتتى. ئىتلار تاپانلىرى يەرگە تېگەر ـ تەگمەي دېگۈدەك يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان كېرەمنىڭ ئارقىسىدىن بىردەم قوغلاپ بېقىپ، ئۇمىدسىزلەنگەندەك توختاپ قېلىشاتتى. تاڭ نۇرى ھەزرىتى ھەبىب ئەجەم مازىرىنىڭ ئاسمان ـ پەلەك پەشتىقىنى، پەشتاق يېنىدىكى ئاپپاق ئاقارتىلغان سىنىپلارنى، توپ مەيدانىنى، مەكتەپ ۋە مەيدان ئەتراپىدىكى قويۇق تېرەكلەرنى غۇۋا يورۇتۇشقا باشلىغاندا، ئۇ مەكتەپكە

يېتىپ كېلەتتى. ئۇ ھەرقانچە بالدۇر كەلسىمۇ، مەيداندا ئۆزىدىن بۇرۇن كەلگەن تۇرسۇن ئەپەندىنى كۆرەتتى. ئاق كۆڭلەك كىيگەن، ئوتتۇرا بوي، خۇش پېچىم كەلگەن تۇرسۇن ئەپەندى ئۇنى كۆرۈپ:

— تىنچ قوپۇپسەنمۇ ئوغلۇم؟ — دەپ سورايتتى.

— تىنچ قوپتۇم، ئەپەندىم، سىزمۇ تىنچ قوپۇپسىزمۇ؟ — دەپ سورايتتى كېرەم كىچىك بېشىنى كۆتۈرۈپ قاراپ. تۇرسۇن ئەپەندى ئۇنىڭ جاۋابىدىن مەمنۇن بولۇپ كۈلۈپ كېتەتتى. كېرەم يۈگۈرۈپ بېرىپ دەرەخكە ئېسىپ قويۇلغان توپ خالتىسىدىن توپنى ئېلىپ كېلەتتى. بۇ، تۇرسۇن ئەپەندى ئۆزى قەشقەردىكى موزدۇزلارغا بۇيرۇتۇپ تىككۈزگەن سارغۇچ تېرە توپ ئىدى. خالتىدا يەنە توپچى بالىلارنىڭ ئانىلىرى كونا تۇماق، بۆكلەرنىڭ ئىچىگە سامان، زىغىر پاخلى سېلىپ تىكىپ بەرگەن توپلارمۇ بار ئىدى. ئادەتتە توپ ئوينايدىغان ھەرقانداق بالىنىڭ چەكمەن چاپان تىكىدىغان قىل رەختتە ياكى قېلىن ماتادا تىكىلگەن توپى بولاتتى. ئۇلار ئۇنى ھويلىدا، يوللاردا، خامانداً تېپىپ ئوينايتتى. مەھەللىدىكى ئۇششاق بالىلارمۇ ئۇلارنى دوراپ ئانىلىرىغا ھەر خىل پۇرۇچ رەختتىن گۈل تەپچىلگەن توپلارنى تىكتۇرۈپ، ئويناپ يۈرۈشەتتى.

تۇرسۇن ئەپەندى بىلەن كېرەم كىچىك بىر ـ بىرىگە پاس بېرىپ، توپنى پۇت، مەيدە، مۇرە، باش بىلەن توختىتىشنى مەشىق قىلاتتى.

تۇرسۇن ئەپەندى توپنى پىرقىرىتىپ پۇتىنىڭ ئۇچى، دۈمبىسى، تىزى، تاپىنى بىلەن تەپكۈچ تەپكەندەك تېپىپ، گاھ تىزىنىڭ ئارىسىدىن، گاھ مۇرە، قولتۇقىدىن چىقىرىپ ھۇنەر كۆرسىتەتتى. توپ خۇددى ئۇنىڭ بەدىنىگە چاپلىشىپ، ئۇنىڭغا ئۇنسىز ئىتائەت قىلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. مەيداننىڭ ئىككى

بېشىدا كېسەك بىلەن ياسالغان ۋاراتا بار ئىدى. تۇرسۇن ئەپەندى توپ تەپسە، كېرەم ۋاراتار بولاتتى. كىچىكلىكىگە، بويىنىڭ پاكارلىقىغا باقماي، يىقىلىپ ـ قوپۇپ، دومىلاپ يۇرۇپ توپنى تۇتۇۋېلىشقا تىرىشاتتى. ئۇ توپ تەپكەندە تۇرسۇن ئەپەندى ۋاراتار بولۇپ، ئۇنىڭ ھەربىر توپ، ھەربىر ھەرىكىتىنى ماختاپ ياكى تۆزىتىپ تۇراتتى. بارا ـ بارا مەيدانغا ئابدۇرەھمان ئەپەندى، ئابلىز ئەپەندى، مەسئۇد ئەپەندىلەر، پۇتبول كوماندىسىدىكى ئەنۋەر، ئىبراھىم، غوپۇر، پەخرىدىن، تۇرسۇن قارىي، بېشىراخۇنلار يىغىلاتتى. ئابدۇرەھمان ئەپەندى بىلەن ئەنۋەرمۇ قالتىس توپچىلاردىن ئىدى. بولۇپمۇ قاش ـ كۆزى تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان، مەڭزى قىزىل كەلگەن ئەنۋەرنىڭ تەپكەن توپى زايا بولمايتتى. شۇڭا ھېچقانداق مۇسابىقە ئەنۋەرسىز قىزىمايتتى.

يىغىلغانلار ئادەم سانىغا قاراپ بەش ـ ئالتىدىن ياكى سەككىزدىن بىر كوماندا بولۇپ مۇسابىقىگە چۈشۈپ كېتەتتى. بەزىدە مۇسابىقىنى كۆرگىلى كەلگەن دېھقان ياشلارمۇ مەيدانغا چۈشەتتى. ئادەم بارغانچە كۆپىيىپ، مەيدان قىيقاس ـ چۇقان، باركاللا سادالىرى بىلەن قايناپ ـ تاشقىنلىققا چۆمۈلەتتى.

ئەتىگەن سائەت سەككىزدە مەكتەپنىڭ بىر كۇنلۇك مەشغۇلاتىنىڭ مۇقەددىمىسى بولغان گىمناستىكا باشلىناتتى. ھەر بىر ئوقۇغۇچى مەيدانىدىكى مۇقىم ئورنىنى تېپىپ رەتلىك تىزىلاتتى. ئابدۇرەھمان ئەپەندى باشچىلىقىدىكى دۇخۇۋۇي مۇزىكا ئەترىتى ناغرا ـ سۇناي، نەي چېلىپ مەيدانغا كىرەتتى. ئوقۇغۇچىلار مۇزىكا سىداسىغا تەڭكەش قىلىپ گىمناستىكا ئويناياتتى. گىمناستىكىدىن كېيىن نۆۋەتچى ئەپەندىلەر ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئالدىنقى كۇندىكى ئوقۇتۇش، تەرتىپ ـ ئىنتىزام، تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىدىن خۇلاسە چىقىراتتى، ئەلاچى ـ ئىلغار ئوقۇغۇچىلار تەقدىرلىنەتتى، سەۋەنلىكلەر

تەنقىد قىلىناتتى. خۇلاسە ئاياغلىشىشى بىلەن يەنە مۇزىكا ياڭراپ ئوقۇغۇچىلار:

قوپ ئى ئاداش، تۇر،
ئەتراپىڭغا باق.
باق نە كۆرەرسەن،
ئويلىغىن ئۇزاق!
...

دېگەن مارش ساداسى ئىچىدە سىنىپلارغا قاراپ ماڭاتتى. «ھۇسەينىيە» نامى يېڭى بىر كۇنى ئەنە شۇنداق باشلىناتتى.

«ھۇسەينىيە» دە شۇ ۋاقىتنامى ئادىتى بويىچە شەنبە ھەپتە بېشى ھېسابلىنىپ، جۇمە كۇنى ئارام ئېلىناتتى. چارشەنبە ئەتىگەندە قۇرئان تەجۋىد ئۆتۈلۈپ، پەيشەنبە پۈتۈن كۇن «قۇرئان» ئوقۇلغاندىن باشقا ۋاقىتلاردا، شىپاھىيە (گىراماتىكا)، ياد ئىملا، ھېساب، يۇرت تەھسىلى (تارىخى)، تەبىئەت، رۇس تىلى، ئەرەب تىلى، جۇغراپىيە قاتارلىق دەرسلەر ئۆتۈلەتتى. تۇرسۇن ئەپەندى شىپاھىيە، ياد ئىملا ۋە تارىخ ئۆتەتتى. ئوقۇغۇچىلار ئۇنىڭ دەرسىنى ئۆزىنى ئۇنۇتقان ھالدا ئاڭلايتتى، قاچان تۇرسۇن ئەپەندىنىڭ دەرسى كېلەركىن، دەپ تۆت كۆزى بىلەن كۇتۇشەتتى. تۇرسۇن ئەپەندى «ئانا تىلنى تولۇق بىلىش، توغرا قوللىنىش ھەر بىر ئىنسان پەرزەنتى ئۈچۇن پەرز ۋە قەرزدۇر. بىزنىڭ چىرايلىق، پېقىملىق ئانا تىلىمىز بولغاچقا، بىز ئۆزىمىزنىڭ تىلىدا ئانا، دادا دەپ چاقىرىشنى، باشقىلار بىلەن ئالاقىلىشىشنى، جاھاندارچىلىق قىلىشنى ئۆگەندۇق. ئانا تىلىمىز بىلەن خۇدانى، دۇنيانى بىلدۇق. دۇنيادىكى، ئىنسانچىلىقتىكى نۇرغۇن ـ نۇرغۇن ئىشنى چۈشەندۇق. ئانا تىلىمىز بىلەن شۇنداق چىرايلىق ناخشىلارنى ئاڭلىدۇق ھەم ئېيتتۇق. ئانا تىلىمىز بىلەن بۇۋاقلارنى

ئېغىزلاندۇرۇپ، ئۆلگەنلەرنى ئۇزاتتۇق. ئانا تىلىمىز بولمىغان بولسا، بىز بىر بىچارە خەلق بولۇپ قالغان بولاتتۇق. شۇڭا ئانا تىلنى ياخشى ئۆگىنىشىمىز، ئۇنى بېشىمىزغا ئېلىپ، ئەتىۋارلىشىمىز كېرەك» دەيتتى. دەرسنى بەك ئەستايىدىل ئۆتۈپلا قالماي، ئىملا ۋە تىل قائىدىسى جەھەتتە تەلەپنى قاتتىق قويىاتتى. ئۆزى خەتنى چىرايلىق، ئۆلچەملىك يازاتتى. ئوقۇغۇچىلاردىنمۇ شۇنداق يېزىشنى تەلەپ قىلاتتى. تارىخ ئۆتكەندە، دۇنيادىكى، يىراق ئەللەردىكى زور ئىشلارنى خۇددى مۇشۇ يۇرتتا بولغان ئىشلاردەك قىزىقارلىق، چۈشىنىشلىك قىلىپ سۆزلەپ بېرەتتى. دۇنيانى سۆزلەپ بولۇپ شىنجاڭنى، قەشقەرنى، ئاتۇشنى، سەلتەنەتلىك، ئازاب ـ ئوقۇبەتلىك ھەم ئېچىنىشلىق تارىخنى، ئەركىنلىك، ئازادلىق يولىدا كۈرەشكەن، قان تۆككەن باتۇر ـ ئەزىمەتلەرنى، داڭدار بىلىم ـ مەرىپەت ئىگىلىرىنى سۆزلەپ، ئۆز نۆۋىتىدە مۇشۇ يۇرتتىن چىقىپ جاھان كېزىپ، كۆزى ئېچىلىپ پۈل ۋە يۇز تېپىپ، زور ئىشلارنى قىلغان كاتتا بايلارنى بىر ـ بىرلەپ ساناپ، «ئاشۇلار بىزنىڭ يۇرتلۇق، بىر مەھەللىلىك قان ـ قېرىنداشلىرىمىز ئىدى، ئۇلار قىلغانىنى بىز قىلالمامدۇق؟» دەپ بالىلارنىڭ كۆڭلىگە بىر ئوتنى سېلىپ قويىاتتى. يۇرتنى، ۋەتەننى، ئۇنىڭ تارىخىنىلا ئەمەس، تاغ ـ دەريالىرىنى چۈشىنىشنى، بىلىشنى، يۇرت كۆرۈپ، شەھەر، دۆلەت ئاتلاپ دۇنيانى چۈشىنىشنى تەشەببۇس قىلاتتى. بىر قېتىم ئۇ قەشقەر توغرىسىدا سۆزلەپ كېلىپ ئوقۇغۇچىلاردىن:

ـــ ئاراڭلاردا قەشقەرگە بېرىپ باقىقانلار بارمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى.

13 ـ 14 ياشلارغا كىرىپ قالغان بۇ بالىلار كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ، ئۇندىمەي ئولتۇرۇشتى. ئۇ يەنە:

ـــ قەشقەرگە بېرىشنى خالايدىغانلار بارمۇ؟ ـــ دېدى.

ـــ مەن خالايمەن!
ـــ مەنمۇ خالايمەن!
ـــ مەنغۇ خالايتتىم، لېكىن شۇ ... ئاشۇ...

پەيشەنبە كۈنى تۈرسۇن ئەپەندى باشلىق ئون نەچچە بالا ئوزۇق ـ تۈلۈك ۋە يېپىنچا ئېلىپ پىيادە قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى. قەشقەردە تۈرسۇن ئەپەندى ئۇلارنى باشلاپ ھېيتگاھ جامەسى، خانلىق مەدرىسە، يۇسۇپ خاس ھاجىپ مەقبەرىسى، بۇلاقبېشى، قىلىچ بۇغراخان مازىرى، ھەزرەت قاتارلىق جايلارنى ئايلاندۇرۇدى. قەشقەرنىڭ ئاۋات بازىرى، مىڭ ـ مىڭ ئادەملەر ئىكىساقلىق بالىلارنىڭ كۆزىنى ئالىچەكمەن قىلىۋەتتى. شۇ كۈنى كېرەم كىچىك بىلەن ئەنۋەر ئېگىز بوي، سېرىق چاچ، كۆزلىرى كۆپكۆك بىر ئادەمنى كۆرۈپ ھەيرانلىقتىن ئاغزىنى ئاچقىنىچە ئارقىسىدىن ئەگىشىپ يۈرۈپ، يولدىن ئېزىپ قالغاندا، تۈرسۇن ئەپەندىنىڭ ئۆگەتكىنى بويىچە خانلىق مەدرىسەنى ئىزدەپ ـ سوراپ يۈرۈپ، ھەمراھلىرى بىلەن ئاخىر تېپىشقانىدى. شۇ قېتىمقى سەپەردىن كېيىن، بۇ سەپەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن بالىلار بىردىنلا چوڭ بولۇپ قالغانىدەك بولدى. تۈرسۇن ئەپەندى ئۇلارغا قازان، ئىستانبۇل، پارىژ، بېرلىن دېگەندەك شەھەرلەرنىڭ قەشقەردىن نەچچە ھەسسە چوڭلۇقى، ئۇ شەھەرلەردىكى كىشىلەرنىڭ رادىيو ئارقىلىق دۇنيادىكى يېڭىلىقلاردىن خەۋەردار بولالايدىغانلىقى، ئايروپىلان، ئاپتوموبىل، پويىز، پاراخوتلارنىڭ سۈرئىتى ھەققىدە سۆزلەپ بەرگەندە، بۇ سۆزلەر ئۇلارغا چۆچەكتەك تۇيۇلمايدىغان بولدى.

تەبىئەت دەرسىنى مەسئۇد ئەپەندى، جۇغراپىيەنى ئەمرۇللا ئەپەندى ئۆتەتتى. مەسئۇد ئەپەندى ياز كېچىلىرى ئوقۇغۇچىلار بىلەن مەكتەپ مەيدانىدا تۇنەپ، ئۇلارغا قاپقاراڭغۇ ئاسمان بوشلۇقىدىكى سامان ۋە ئۆنچىلەر چېچىلىپ كەتكەن يېزا يولىغا ئوخشاش ئاقىرىپ كۆرۈنىدىغان سامانيولى ھەققىدە، يۇلتۇزلار،

ئاي، كۈن، چولپان يۇلتۇزى ۋە ئۇلارنىڭ جايلىشىشى، ھەربىرى ھەققىدە سۆزلەپ بېرەتتى. مۇنداق ئۆتۈلگەن دەرسلەر ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئېسىدىن ئۆمۈرۋايەت چىقمايتتى. جۇغرافىيە ئۆتىدىغان ئەمرۇللا ئەپەندى دۇنيادىكى داڭلىق يانار تاغلارنى ۋە بانار تاغلارنىڭ پارتلاش سەۋەبىنى ئۆتكەندە، كەنت سىرتىدىكى قۇمساڭ يەرگە دورا كۆمۈپ، ئۇستىگە تاغ شەكلىدە قۇم دۆۋىلەپ، دورىنى پارتلىتىش ئارقىلىق يانار تاغ ھادىسىسىنى جانلىق چۈشەندۈرگەنىدى.

ئابدۇرەھمان ئەپەندى قاشلىرى قاپقارا، قاڭشارلىق، ئېگىز بوي، جانلىق، تېتىك يىگىت ئىدى. ئۇ تەنتەربىيەنى قىزغىن سۆيەتتى. ئۆزى تەنتەربىيە دەرسى بېرىدىغان ئوقۇغۇچىلارنى تېخىمۇ قىزغىن سۆيەتتى. ئۇلارنى دائىم دالىغا، ئۆستەڭ بويلىرىغا ئېلىپ چىقىپ يۈگۈرۈش، سۇ ئۈزۈش، چېلىشىش پائالىيەتلىرىگە تەشكىللەيتتى. ئوقۇغۇچىلارنى يۈگۈرتۈپ، ئاق تاغقا ئاپىرىپ تاغقا چىقىش، توشقان قوغلاشتا مۇسابىقىگە سالاتتى. ئۇ بەك ھېسسىياتلىق، كۆڭلى يۇمشاق ئىدى، ھېرىپ قالغان، مەجەزى يوق بولۇپ قالغان بالىلارنى ھاپاش قىلىپ كۆتۈرۈۋالاتتى. كەمبەغەل ـ نامرات بالىلارنى كۆرسە چىداپ تۇرالماي، قولىدا نېمە بولسا بېرىۋېتەتتى. بىر قېتىم ئۇ بالىلارنى باشلاپ تاغقا چىقىپ كېتىۋاتقاندا، ئۇلارنىڭ ئالدى تەرىپىدىن بىر كېيىك چىقىپ قالدى. بالىلار ئۇنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ قوغلاپ چوڭقۇر بىر جىراغا قاپسۇالدى. ئابدۇرەھمان ئەپەندى ئۆزى جىراغا چۈشۈپ كېيىكنى تۇتۇپ چىقتى. كېيىكنىڭ پۇت ـ قولى باغلاندى. باغلاقلا چۈشكەن كېيىك دىر ـ دىر تىترەيتتى، ياش تولۇپ تۇرغاندەك كۆرۈندىغان قاپقارا كۆزلىرى بىلەن ئەتراپقا غەمكىن تەلمۈرۈپ قارايتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار تاغ ئۈستىدە دەم ئېلىپ ئولتۇرغاندا، ئابدۇرەھمان ئەپەندى نېمىشقىدۇر ئېچىلالماي خىيال سۈرۈپ قالدى. كېيىكنى

سويۇپ، گۆشنى كاۋاپ قىلىشقا تەقەززا بولۇپ تۇرغان بالىلارمۇ مۇئەللىمگە قاراپ شوخلۇقلىرىنى قىلالماي شۇكلەپ قېلىشتى. ئابدۇرەھمان ئەپەندى بىر دەم جىم ئولتۇرغاندىن كېيىن، بىردىنلا بېشىنى كۆتۈرۈپ:

— بالىلىرىم، كېيىكنى قويۇۋەتسەك، رازى بولامسىلەر؟ — دەپ سورىدى.

بالىلار بىر ـ بىرىگە قاراشتى. «قويۇۋېتىمىزمۇ؟ ئەمىسە نېمىشقا جاپا تارتىپ تۇتتۇق؟ قورساق ئېچىپ تۇرغاندا، تەييار كاۋاپنى نېمىشقا يېمىگۈدەكمىز؟» بالىلارنىڭ سەبىي كۆزلىرىدىن ئاشۇ مەنە ئەكس ئېتىپ تۇراتتى.

— بۇ بىچارە تۇتقۇنغا قاراڭلار. مۇشۇ تاغدا ئەركىن يايلاپ يۈرگەن بۇ جانۋار بىزنىڭ نەپسىمىز تۈپەيلى ئەركىنلىكىدىن ئايرىلدى. ئەمدى جېنىدىنمۇ ئايرىلىش ئالدىدا تۇرىدۇ. ئۇنىڭمۇ ئاتا ـ ئانىسى، ئاكا ـ ئىنى، ئاچا ـ سىڭىللىرى باردۇ، ئۇلار شۇ تاپتا بۇ بىچارىنىڭ يولىغا قاراپ تۇرۇشقاندۇ···

كېرەم كىچىكىنىڭ يوغان، قاپقارا كۆزلىرىگە ياش تولدى.

— ئەپەندىم، قويۇۋېتەيلى، — دېدى ئۇ تىترەك ئاۋازدا.

— قويۇۋېتەيلى! — دېيىشتى قالغان بالىلارمۇ.

كېيىك باغلاقتىن ئازاد بولۇپ تاقلاپ ـ تاقلاپ قىيالار ئارىسىدا غايىب بولدى. ھەممەيلەننىڭ كۆڭلىدىكى غەشلىك يوقاپ، كۆڭۈللىرى ئېچىلىپ قالدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار تاغقا چىقسا توشقان، كېيىك ئوۋلىمايدىغان بولدى.

*　　*　　*

بىر كۈنى كېرەم ئاغىنىلىرى بىلەن يولدا توپ تېپىپ ئويناپ كېتىۋېتىپ، تاغىسى ئىمىن مەزىنگە ئۇچراپ قالدى. توغرىسىنى ئېيتقاندا، ئۇنىڭ تەپكەن توپى دەل تاغىسىنىڭ قاڭشىرىغا بېرىپ

تەگكەنىدى. مەزىن تاغىسى ئۇنى قۇلىقىدىن تارتقىنىچە ئانىسىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كىرىپ قوللىرىنى شىلتىپ، كۆزلىرىنى ئالايتىپ، ئاغزىدىن شالىلىرىنى چاچراتقىنىچە تىللاپ كەتتى:

ــ ھۇ جۇھۇد، مۇرتەد! ئىمانسىزلارنىڭ ئارقىسىدىن يۇرۇپ يولدىن چىققان نانقېپى! جېنىڭ ئىچىگگە پاتماي قالغان بولسا، مۇشۇ ئەسكى توپنى تېپىپ يۇرگىچە، ئېتىزغا چىقىپ كەتمەن چاپساڭ بولماسمىدى!

ئىمىن مەزىن يېڭىچە مەكتەپلەرگە ۋە ئەپەندىلەرگە جېنىنىڭ بارىچە ئۆچلۈك قىلاتتى. يۇرت بېگى ۋە بىر قىسىم قازى ـ قۇزاتلار بىلەن بىرلىشىپ: «مۇسابايلار بالىلىرىمىزغا پەرەڭلەرنىڭ ئىشلىرىنى ئۆگىتىپ نېمە پايدا تاپتى. بالىلار ئەتىدىن كەچكىچە ئەپەندىلەرنىڭ ئارقىسىدا شەيتانىنىڭ توپىنى تالىشىپ يۇرۇپ، مۇسۇلمانچىلىقنىڭ يولىدىن چىقىپ كەتتى. بۇ ئەسكى توپتىن ئاش ـ نان چىقامدىكەن؟» دەپ ۋەز ئېيتاتتى. تاغىسى كېرەمنى نەدە كۆرسە، تۇتۇۋېلىپ پەند ـ نەسىھەت قىلاتتى ياكى تىللاپ ۋەز ئېيتىپ قورقۇتماقچى بولاتتى. كېرەمنىڭ ئانىسى يا ئاكىسىغا بولۇشۇشنى، يا ئوغلىغا بولۇشۇشنى بىلەلمەي مىشىلداپ يىغلايتتى. ئاكىسىنىڭ دېگەنلىرىمۇ ھەق. دېمىسىمۇ مۇشۇ مۇشتۇمدەك بالىغا نېمە جىن چاپلاشتىكىن، ئولتۇرسا، قوپسا تۇرسۇن ئەپەندى بىلەن توپنىڭ گېپىدىن باشقا گەپ قىلمىغان، كېچىلىرى نېمىلەرنىدۇر دەپ ۋارقىراپ جۆيلۈپ ئادەم قورقۇتۇۋاتقان، چۈشەكەپ، توپ تەپتىم دەپ يوتقاننى تېپىپ، يوتقان توشاتمىغان ... ئۇ ئاكىسىنىڭ مەسلىھىتى بويىچە ئوغلىنى ئوقۇتۇپ، دېمىدە سۆيى ئىچكۈزۈپمۇ باقتى، نەسىھەت قىلىپمۇ، ئۆيگە سولاپ قويۇپمۇ باقتى، لېكىن كار قىلمىدى، ھېچ نەرسە كېرەمنى يولىدىن قايتۇرالمىدى. تېخى، بىر جۈمە كۈنى نامازدىن يانغاندا، ئەپەندىلىرىم سېنى

مەكتەپكە كەلسۇن دەيدۇ، ھەممە بالىنىڭ ئانىلىرى باردىكەن، دەپ مەكتەپكە باشلاپ باردى. ئەسلىدە ئۇ كۈنى چوڭ مۇسابىقە بولغانىكەن. كېرەمنىڭ ئانىسى ئۆزىگە ئوخشاش يۈزىنى ياپقان بىر توپ ئايالنىڭ ئارىسىدا ئولتۇرۇپ، ئوغلىنىڭ مەيدانىدا ئوقتەك تېز يۈگۈرۈپ، توپنى ژاراتاغا قاندىق تېپىپ كىرگۈزگىنىنى، توپ كۆرۈۋاتقانلارنىڭ «كېرەم كىچىك، ياشاپ كەت!» ، «ئوغالبالا!» دەپ توۋلاشقانلىرىنى كۆردى ھەم ئاڭلىدى. ئۆزىمۇ ھاياجانلىنىپ، گاھىدا ئوغلىدىن ئەنسىرەپ، نەچچە قېتىم ژارقىراپ سالغىنىنى تۇيمايلا قالدى. مۇسابىقىدىن كېيىن تۇرسۇن ئەپەندى ئوتتۇرىغا چىقىپ، كېرەمنى مۇرىسىگە ئولتۇرغۇزۇۋېلىپ: «خالايىق، بۈگۈندىن ئېتىبارەن كېرەمنىڭ ئېتى كېرەم توپچى بولسۇن!» دېگەنىدى، ھەممە ئادەم چاۋاك چېلىپ، ئالقىشلاپ كەتتى. ئانىسى شۇنىڭدىن كېيىن كېرەمنى توسمايدىغان، تېخى ئۆزىگە ئوخشاش ئانىلار بىلەن توپنىڭ، مۇسابىقىنىڭ پارىڭىنى سېلىشىدىغان، ئوغلىدىن پەخىرلىنىدىغان بولدى. كېرەم بىر كۈنى ئۇنىڭغا: «ئانا، ئاڭلىسام پەرەڭلەرنىڭ توپى بىزنىڭكىدىن قاتتىق ئىكەن. مەن ھەرقانداق قاتتىق توپنىمۇ تېپىلەيدىغان بولسام دەيمەن. سەن ماڭا زىغىر پاخىلىنىڭ ئارىسىغا شېغىل ئارىلاشتۇرۇپ بىر توپ تىكىپ بەرگىنە» دېگەندە، نەچچە كۈن باش قاتۇرۇپ ئوغلى دېگەندەك توپتىن بىرنى تىكىپ بەردى. بۇ توپنى تەپكەن دەسلەپكى كۈنلەردە كېرەمنىڭ يالىڭاياغ پۇتلىرى قىزىرىپ، قاناپمۇ كەتتى. بىراق بىر مەزگىلدىن كېيىن قانماس بولدى، ئانىنىڭ كۆڭلىمۇ جايىغا چۈشتى. كېرەم ئەنە شۇنداق توپ تېپىپ يۈرۈپ چوڭ بولدى. مەكتەپ پۈتكۈزۈپ، شۇ مەكتەپكە ئەپەندى بولدى. توپ تېپىپ يۈرۈپ، مۇشۇ يۇرتتىكى ئەڭ چىرايلىق قىزنىڭ مۇھەببىتىگمۇ ئېرىشتى.

بىر كۈنى كېرەم ئاغىنىلىرى بىلەن كونا تۇماقنى ئۆزگەرتىپ

بولۇپ، كۈچەپ تېپىشى بىلەن توپ يول بويىدىكى ئەنجان تاملىق چوڭ باغنىڭ ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. باغنىڭ تاملىرى ئېگىز ئىدى. تام بويلاپ ئاسمان ـ پەلەك قەد كۆتۈرگەن قويۇق سەگۈ تېرەكلەر باغنى قاراڭغۇلاشتۇرۇپ تۇراتتى. كېرەم توپنى ئېلىۋېلىش ئۈچۈن باغنىڭ شورىسىدىن ئۆمىلەپ كىردى. باغدا ئۇ بايىنىڭ قىزى مەرگۈلنى كۆردى. ئۇ، قىزنىڭ قولىدىكى توپنى ئېلىۋالماقچى بولۇپ، ئۇنىڭ ئالدىغا باردى.

ــ كېرەم كىچىك، سېنى قەشقەرگە بېرىپ ئوقۇيدىكەن دەيدىغۇ، راستمۇ؟ ــ دەپ سورىدى مەرگۈل بۇلاقتەك كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ.

ــ ئەپەندىم مېنى قەشقەردە ئوقۇتماقچى بولغان، لېكىن ئانامنى يالغۇز قالدۇ، دەپ بارمايدىغان بولدۇم. ئەپەندىم: «ئۇنداق بولسا، سېنى ئۆزۈم تەربىيەلەيمەن» دېدى، ــ دېدى كېرەم مەغرۇرلۇق بىلەن

ــ قەشقەرگە ئاناڭنىمۇ بىللە ئېلىپ كەتسەڭ بولىدىغۇ؟

ــ ئانام ئۇنىمايدىكەن. سەھرادا ئازادە ياشاپ ئۆگىنىپ قالغان ئادەم شەھەرگە كۆنەلمەيمەن، دەيدۇ. مەن تۇغۇلمىغان ۋاقتىمدا، دادام بىلەن قەشقەرگە بېرىپ، شەھەرنىڭ دەرۋازىسىغا ئېسىلغان ئادەملەرنى كۆرۈپ قورقۇپ كېتىپتىكەن، قەشقەرنىڭ گېپى چىقسا، ھازىرمۇ تىترەپ كېتىدۇ.

ــ ئوغۇ راست، مەنمۇ قەشقەرگە كۆنەلمەيمەن، ــ مەرگۈل شۇنداق دەۋېتىپ ناھايىتى چىرايلىق ھەم چەبدەس ھەرىكەت بىلەن توپنى باغ سىرتىغا قارىتىپ تەپتى. توپ ئېگىز ئەنجان تېمى ئۈستىدىن ھالقىپ، كۆكۈچ پارقىراپ تۇرغان سەگۈ تېرەكلەر ئارىسىدىن غۇيۇلداپ ئۆتۈپ كەتتى.

ــ نېمە، سەن ... سەن ... ؟

ــ قانداق، مەندىن باشقا ئادەم توپ ئويناليالمايدۇ، دەپ قالغانمىدىڭ، ــ دېدى مەرگۈل لەۋلىرىنى دومسايتىپ ۋە

بىردىنلا ئېچىلىپ كۆلدى، ــ مېنىڭمۇ بىر توپۇم بار، ئاۋۇ بۇلۇڭدا بىر ۋاراتامۇ بار تېخى.

ــ ئوغۇل بالا بولۇپ قالساڭمۇ بولۇپتىكەن، ــ شۇنداق دەپ كېرەممۇ مەرىگۈلدىن سورىدى، ــ راست، سەن ھېلىقى، مېنى قەشقەرگە باردىكەن، دېگەن گەپنى نەدىن ئاڭلىدىڭ؟ مەن ھېچكىمگە دېمىگەنتىم.

ــ كالۋا، ــ مەرىگۈل سەدەپتەك چىشلىرىنى كۆرسىتىپ يەنە كۈلدى، ــ ھەممە ئادەمنىڭ ئاغزىدا سېنىڭلا گېپىڭ، تېخى سېنى ئەنجانلىق بىر ئەپەندى بىلەن ئەنجانغا كېتىدىكەن دېگەن گەپمۇ بار!

...

كېرەملەر شۇنىڭدىن كېيىن دائىم مۇشۇ باغنىڭ تۆۋىدە توپ تېپىدىغان بولۇپ قالدى. كېرەم ھەر قېتىمدا بىر ـ ئىككى نۆۋەت توپ ئېلىپ چىققىلى باغقا كىرىپ تۇردى. كېرەم ھەر قېتىم ياغقا كىرىپ كەتسە، نېمىشقا پات چىقمايدىغانلىقىغا ئەجەبلەنگەن ئاغىنىلىرى باغنىڭ شورىسىدىن ئۆملەپ كىرىپ، كېرەمنىڭ مەرىگۈل بىلەن ئېرىق بويىدا يانمۇيان ئولتۇرۇپ مۇڭدىشىۋاتقانلىقىنى كۆردى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىكىساقتىكى ياش بالىلارنىڭ ئارىسىدا بىر ناخشا تارىلىپ كەتتى. ناخشىنىڭ نامى «گۈلمەرەم» ئىدى. بۇ ناخشا شۇنچىلىك مۇڭلۇق، گۈزەل ئىدىكى، ئاڭلىغانلا كىشىنىڭ يۈرەك تارىنى چېكىپ، ئۇزاققىچە ئېسىدىن چىقمايتتى.

بىر كۈنلەردە مەرىگۈلنىڭ دادىسى ھەمراباي قىزى بىلەن كېرەم توپچى توغرىسىدىكى گەپلەرنى ئاڭلاپ نومۇس ۋە غەزەپتىن يېرىلىپ كەتكۈدەك بولدى. «نى ـ نى بەگزادىلەرنى قىزىمىزغا لايىق كۆرمەي يۈرسەك، قىزىمىز بىر يالاڭ تۆش يېتىم ئوغلاق بىلەن تېپىشىپتىمۇ. ۋاي ئىسىت، قىز بالا دېگەننىمۇ باقامدىغان!» دەپ نالە ـ پەريات چېكىپ، خوتۇنىغا يەتكىچە

كايىپ، ئاخىر خوتۇنى بىلەن قىزىنى قورۇقچىلارنىڭ ھەمراھلىقىدىكى قەشقەردىكى پىنھان قورۇ - جايىغا يولغا سالدى.

كېرەمنىڭ پۇتلىرى ئالدىدا قەشقەرنىڭ يولى قانچىلىك يول ئىدى! ئۇ ھەپتە، ئون كۈندە بىر قەشقەرگە بېرىپ نو بېشى تەرەپتىكى كوچىلارنى ئارىلايتتى. مەرگۈلمۇ بەزىدە يالغۇز، بەزىدە بىر قېرى خوتۇننىڭ ھەمراھلىقىدا كوچا تەرەپكە چىقىپ قالاتتى. ئۇ پەرەنجىگە يۆگەلگەن قىزنىڭ بۇرۇلۇپ لەپىدە بىر قارىشىدىن، نازۇك بەدىنىنىڭ ئالاھىدە قىياپەتلىرىدىن ئۆزىنى كۆرگىنىنى سېزەتتى ۋە ئۆزىچە قىزىرىپ، ھاياجانلىنىپ، شېرىن خىياللار ئىلكىدە ئارقىسىدىن ئۇزاق قاراپ قالاتتى. قىزنى يىراقتىن بولسىمۇ بىر كۆرەلىگەن چاغلىرىدا، ئۇنىڭغا يولنىڭ يىراقلىقى، ھارغىنلىق ۋە ئاچلىق، ۋىسال ئازرۇسىنىڭ بىقارارلىقى بىلىنمەي قالاتتى.

*　　*　　*

ئاق تاغ خۇددى ئاسماندىن توككىدە چۈشۈپ قالغاندەك ياكى يەر تېگىدىن ئۈسۈپ چىققاندەك ئىكىساقنىڭ جەنۇبىدىكى قۇم - تاشلىق چۆلىدە سىرلىق قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ. قاراڭغۇ كېچىلەردە، تاڭ سەھەردە ۋە گۈگۈم پەيتىدە، ئۇ سۈكۈت ئىچىدە زېمىنغا نەزەر سېلىپ تۇرغان مويسىپىتقا ئوخشىسا، ئايدىڭ كچىلەردە ياكى ئاپتاپ قاينىغان ياز كۈنلىرىدە كىرىستالدەك يالتىراپ نۇر چاچىدۇ. تېخىمۇ يىراقتىن نەزەر تاشلىغاندا، ئۇ خۇددى ئىكىساقتىن ئىبارەت بۇ قەدىمىي يۇرتنىڭ بېشىدىكى ئوتۇغاتەك كۆرۈنىدۇ. تارىختىن بۇيان شېغىل تاشلىق بۇ يۇرتتا، بۇ يۇرت ئەتراپىدىكى كىچىك - كىچىك بوستانلىقلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزگىچە خاراكتېرگە ئىگە بىر قوۋمى ياشىغان. بۇ

يۇرت خەلقىنىڭ ئەڭ گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكى جاھان كېزىش بولسا كېرەك.

يېرىنىڭ ئۇنۇمسىز، قۇرغاقلىقى ۋە قىستاڭچىلىق ئۇلارنى باشقىلاردىن تىرىشچان، چىداملىق قىلىپ يېتىلدۇرۇپلا قالماي، جاھان كېزىپ، باشقىچە تىرىكچىلىك يولى تېپىشقا مەجبۇر قىلغان. نەتىجىدە ئۇلار ئەۋلادمۇئەۋلاد تاغ ـ داۋانلاردىن ئېشىپ، چۆل ـ باياۋان، دېڭىز ـ ئوكيانلاردىن ھالقىپ، دۇنيانىڭ ھەممىلا يېرىدە ئاياغ ئىزلىرىنى قالدۇرغان. بارغانلا يېرىدە رونақ تېپىپ، ئۆز يۇرتىدىكىدىن كۆپ ياخشى ياشىغان. ئەمما ئۇلار ئاشۇ كىچىككىنە، تاشلىق زېمىننى زادى ئۇنتۇپ قالمىغان. شۇڭا ئۇ يەر ئۇيغۇرلار يۇرتىدىكى تاشقى دۇنيا بىلەن ئالاقىسى ئەڭ زىچ، دۇنيادىكى يېڭىلىقلار ئەڭ ئاسان ئۆزلىشىدىغان كۆزنەك بولۇپ، پۈتكۈل ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخى ۋە تەقدىرىگە تەسىر كۆرسىتىپ كەلگەن. تارىختا شۇنداق بولغان، بۈگۈنمۇ شۇنداق بولۇۋاتىدۇ. 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن تارتىپ مۇسابايلار ئاچقان «ھۇسەينىيە»، «ھەببىزادە دارىلمۇئەللىمىن» مەكتەپلىرى، مەرىپەتپەرۋەر بايلار ئاچقان ۋە ئېچىۋاتقان تېخىمۇ كۆپلىگەن مەكتەپ خۇددى قاراڭغۇلۇق قوينىدا لاۋۇلداپ يانغان مەشئەلدەك كىشىلەرنى ئويغىتىۋاتىدۇ، ئۇمىدلەندۇرۇۋاتىدۇ، تېخىمۇ گۈزەل مەنزىلگە ئىنتىلدۇرۇۋاتىدۇ ... لېكىن، دۇنيادا ياخشى، گۈزەل ئىشنىڭ ۋۇجۇدقا چىقمىقى نەقەدەر مۇشكۈل، ئۇنىڭ رەقىبلىرى نەقەدەر كۆپ ۋە رەزىل ـ ھە...

يۇرت بېگىنىڭ ئۆيىدىن ئاتلىق چىقىپ كەلگەن تۇرسۇن ئەپەندى چوڭقۇر خىياللارغا پاتقانىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن چىرايى غەزەپتىن قىيسىيىپ، ساقاللىرى تىترەپ تۇرغان يۇنۇس بەگ ۋە بەگنىڭ مېھمانخانىسىدا تۇكۇرۇكلىرىنى چاچرىتىپ سۆزلەپ «ھۇسەينىيە» نىڭ ئوقۇتۇشىغا، تەنتەربىيە ئىشلىرىغا، بولۇپمۇ، چوڭ ـ كىچىك ھەممە ئادەمنىڭ پۈتبول ئوينىشىغا

تىل ـ ئاھانەت ياغدۇرۇۋاتقان قازى ـ قۇززات، ئىشان ـ مەزىنلەر بىر ـ بىرلەپ ئۆتمەكتە ئىدى.

ـــ كونىچە مەدرىسەلىرىمىزنىڭ نېمىسى يامان؟ بالىلىرىمىزنى قويىنىڭ قوزىسىدەك ياۋاش ـ يۇمشاق، تەقۋادار مۇسۇلمان قىلىپ تەربىيەلەپ كېلىۋاتقىنى، ئاشۇ مەدرىسە ئەمەسمۇ!

ـــ پەنىنى دەرس دەپ دىنىمىزغا، «قۇرئان كەرىم»، ھەدىس، مۇبارەككە خىلاپ پەتىۋالارنى تارقىتىپ يۈرسە، جاھانىڭ ئىشلىرى ئىزىدىن چىقىپ كەتمەمدۇ! يەر دېگەننى خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن بىر كالا مۈڭگۈزىدە كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ، ئۇنىڭ نېرىسىدىكى ئىشلارنى بىر خۇدايىمنىڭ ئۆزى بىلىدۇ. جەدىت ئەپەندىلەر يەر يۇمىلاق ـــ توپقا ئوخشايدۇ، توختىماي چۆرگىلەپ تۇرىدۇ، دەپ دەرس ئۆتكىنىدەك. ئەگەر ئۇلار دېگەندەك بولسا، ماۋۇ پىيالدىكى چاي نېمىشقا مىدىرلىمايدۇ، تۇرسۇن ئەپەندى قانداقچە يۇمىلاپ كەتمەي، بىزنىڭ يېنىمىزدا بەخۇدۇك ئولتۇرالايدۇ، ھا ··· ھا ··· ھا···

ـــ بىر ئوبدان بالىلىرىمىزنى تاغمۇتاغ، باغمۇباغ چاپتۇرۇپ يۈرۈپ ياۋايىلاشتۇرۇۋەتتى بۇ ئەپەندىلەر. ھېلىقى پەرەڭلەرنىڭ شەيتان توپى ھەممە يەرنى قاپلاپ كەتتى. نەگە قارىسا شۇ، كىمنىڭ ئاغزىغا قارىسا، شۇنىڭ گېپى. ھەتتا خاتۇن خەقلەرمۇ چەتتە قالمىدى. بالىلار خەلپەتلەرنىڭ گېپىنىلا ئەمەس، ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ گېپىنىمۇ ئاڭلىمايدىغان بولۇپ كەتتى.

ـــ ئاۋۇ ئەمرۇللا بەگنى خېلى ئوڭلۇق ئادەم دەپ يۈرسەك، ئۇششاق بالىلارنى باشلاپ، تاش مەسچىتنىڭ يېنىدىكى قۇملۇققا مىلتىق دورىسى كۆمۈپ پارتلىتىپ، «يانار تاغ» مۇشۇنداق پارتلايدۇ، دەپ يۈرۈپتۇ. جاھانىڭ ئىشلىرى خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن بولامدۇ يا ئەمرۇللا ئەپەندىنىڭ ئىرادىسى بويىچە بولامدۇ! سىلى دەپ باقسىلا تۇرسۇن ئەپەندى، سىلى چوڭ يەرلەردە

ئوقۇغان، چوڭ ئىشلارنى كۆرگەن ئادەم. بىزنىڭ يۇرتتىكى بۇ ئىشلار قالايمىقانچىلىق، دەھرىيلىك بولماي نېمە؟! بۇ ئىشلارنى دوتەي ئالىيلىرى ئاڭلاپ قالمىغان بولسىغۇ، كۆرگىلى بار بۇ ئەپەندىلەرنىڭ.

ئېگىز پاپاخ، ئاق كۆڭلەك ئۈستىگە بەدىنىگە چىپىدە كېلىدىغان خورمىرەڭ تون كىيگەن تۇرسۇن ئەپەندى يوغان سەللىلىك، پار ـ پۇر تونلۇق، يوغان قورساق قازىـ قۇززاتلارنىڭ ئارىسىدا چاققان، خۇش پېچىم كۆرۈنەتتى. ئۇ بىر قېشىنى سەل ئېگىز كۆتۈرۈپ، نېپىز لەۋلىرىنىڭ بۇرجىكىدە سۇسقىنە كۈلۈمسىرىگەن پېتى ئۇلارنىڭ قايناشلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇردى. ئۇ ئۇلارغا بۇنىڭدىن 430 يىللار ئىلگىرى پەرەڭلەرنىڭ ئىتالىيە دېگەن يېرىدە دىنىي ئۆلىمالار بىلەن بىر ئالىم ئوتتۇرىسىدا دەل مۇشۇنداق مۇنازىرىلەرنىڭ بولغانلىقىنى، كوپېرنىك ئىسىملىك بۇ ئالىم يەر شارى قۇياشنى مەركەز قىلىپ ئايلىنىدىغان ئادەتتىكى بىر پىلانېتا دېگەن قارىشىدا چىڭ تۇرغانلىقى ئۈچۈن، ئۆمۈرۇزايەت نەزەربەند ئىچىدە ياشاپ ئۆلۈپ كەتكەنلىكى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۆتكەن ئالىم گالىلىينىڭمۇ كوپېرنىك تەلىماتىنى ياقلىغانلىقى تۈپەيلى، كوپېرنىك بىلەن ئوخشاش قىسمەتكە دۇچار بولغانلىقى، 1600 ـ يىلى گىئوردانو بىرونو ئىسىملىك بىر ئالىمنىڭ كوپېرنىك تەلىماتىنى تەشۋىق قىلغانلىقى تۈپەيلى، رىم مەيدانىدا ئوتتا كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرۈلگەنلىكى ... لېكىن، بۇ نەزەربەند ۋە كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرۈشلەر بىلەن ئىلمىي يەكۈن يوقالمايلا قالماستىن، بۈلۈتلارنى يېرىپ ئۆتكەن قۇياش نۇرىدەك چاقناپ، ئىنسانلارنىڭ دۇنيانى بىلىشىنى ۋە ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنى زور بىر قەدەم ئالغا ئىلگىرىلەتكەنىنى ... دەپ بەرگۈسى كەلدى. ئەمما ئۇ ئۇلارنىڭ چىرايىغا بىر ـ بىرلەپ نەزەر سېلىپ بۇ نىيىتىدىن يانىدى. ئاچ كۆزلۈك، تەمە ۋە نادانلارچە مەنمەنلىك قاپلىغان بۇ

چىرايلار ئۇنىڭ رايىنى قايتۇرغاندى. ئۇلار سۆزلەپ ھارغاندا ئۇ ئالدىرىماي گەپ باشلىدى:

ــ ھەرقايسىلىرى يۇرتىمىزنىڭ مۆتىۋەرلىرى، كاتتىلىرى. ھەرقايسىلىرى كېچە ـ كۈندۈز پۇقرانىڭ، يۇرتنىڭ غېمىنى يېيىشىدىلا، ھەرقايسىلىرىنىڭ نەسىھەت ـ تەلىملىرىگە ئەمەل قىلماي ھەددىمىز ئەمەس، چوقۇم ئەمەل قىلىمىز، لېكىن بىزمۇ ھەر قايسىلىرىنىڭ ئىككى ئېغىزگېپىمىزنى ئاڭلاپ قويۇشلىرىنى ئۆتۈنىمىز. ھەرقايسىلىرى ئاق تاغقا چىقىپ باققان بولۇشلىرى مۇمكىن. تاغدىن پەسكە قارىساق، بىزنىڭ بۇ ئىكىساق ئالىقانچىلىكلا كۆرۈنىدۇ. ئۇنىڭغا ئەتراپىدىكى قايراق، بەيساق، تاقۇت، يولچىلارنى قوشقاندىمۇ ھەتتا پۈتكۈل ئاتۇش، قەشقەرنى قوشقاندىمۇ ئۇ يەنىلا ئالىقانچىلىك يۇرت. دۇنيادا تاغنىڭ نېرىسىدا تاغ، يۇرتنىڭ نېرىسىدا يۇرت، دەريانىڭ نېرىسىدا دەريا، ھەتتا قاتمۇقات دېڭىز ـ ئوكيانلار بار. ئاشۇ تاغلارنىڭ، دېڭىز ـ ئوكيانلارنىڭ نېرىسىدا ھېسابسىز نۇرغۇن ئادەم بار. ئاشۇ ئادەملەر نى ـ نى ئىشلارنى قىلىۋاتىدۇ، ئاجايىپ يوغان دۇربۇن، تېلېسكوپلارنى ياساپ، يۇلتۇزلارنىڭ سىرىنى ئېچىۋاتىدۇ، يەر ئاستىدىن خىلمۇخىل بايلىقلارنى قېزىۋاتىدۇ. ماشىنا، ئايروپىلان، پاراخوت، پويىزلارنى كەشىپ قىلىپ ئالتە ئايلىق يولنى بىر كۈندە بېسىۋاتىدۇ. ئۇلار بۇنى ئىلىم ـ پەنگە، مائارىپقا تايىنىپ قىلىۋاتىدۇ. ئۇلار ياراتقان ئىلىم ـ پەن نەتىجىلىرىگە كۆز يۇمغىلى، شەك كەلتۈرگىلى بولماس. بىز مۇشۇ يۇرتتىن چىقماي ئولتۇرۇۋېلىپ، ئاكاڭ قارىغاي ھەممىدىن كاتتا، دەپ جاھاندىكى ھەممە ئىش، ھەممە يەر بىر قېلىپتا دەپ قارىساق بولماس. مەرھۇم ئابدۇقادىر دامۇللام بۇ خارايى شەرىپىنىڭ ئۆلىمالىرىدىن «ئۇسۇلى جەدىت ۋاجىب» دېگەن پەتىۋانى ئېلىپ كەلمىدىمۇ؟! يۇرتىمىزدىن چىققان مۇسا ھاجىم ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى چەت ئەللەرنى كۆرۈپ، يۇرتنى ئويلاپ،

خەلقىمىزنىڭ كۆزى ئېچىلسۇن، جاھالەتتە قالمىسۇن، دەپ «ھۈسەينىيە» نى بەرپا قىلمىدىمۇ؟! ئەمدى تەنتەربىيەگە كەلسەك، ئۇسۇلى جەدىت ئەقلىي تەربىيە بىلەن بەدەن تەربىيەسىگە تەڭ ئېتىبار بېرىدۇ. بەدەن چېنىقتۇرغاندا، روھىي ۋە جىسمانىي ئىللەتلەردىن خالىي بولغىلى بولىدۇ. جۇشقۇن روھ ۋە ساغلام بەدەنسىز ھېچقانداق ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولماس. ھەرقايسىلىرىمۇ بالىلىرىمىزنى، دېھقانلىرىمىزنىڭ روھىدىكى جۇشقۇنلۇقنى كۆرۈۋاتىدىغانلا. پېقىرنىڭ قارىشىچە، بۇ يامان ئىش ئەمەس. بىز خەلقنى سۈغا ئوخشاتساق، توختام سۇ چىرىندى بىلەن تولغان ئۆلۈك سۈدۇر. ئېقىپ تۇرغان جۇشقۇن سۇلا ساپ، تازا ۋە تىرىك سۇ ھېسابلىنىدۇ. بۇ ۋەجىدىن ئالغاندا بەدەن چېنىقتۇرغانىنىڭ نېمىسى يامان؟ ئۇ نېمە سەۋەبتىن ھەرقايسى زاتى مۇبارەكلىرىمىزنىڭ كۆزىگە سىغماي قالدىكىن؟

يۇرت چوڭلىرى بىر پەس بىر ـ بىرىگە قارىشىپ، جىم بولۇشۇپ كەتتى. كېيىن ئۆزئارا كۈسۈرلىشىپ، دىمىقىنى قېقىپ، گاللىرىنى قىرىپ، تۇشمۇتۇشتىن سۆز باشلاشتى:

ــ تۇرسۇن ئەپەندىم، سىلىنىڭ دېگەنلىرىنى بىزمۇ بىلىمىز. ئۇ يەرلەرگە بارمىساقمۇ، بارغانلاردىن ئاڭلاپ تۇرۇۋاتىمىز. لېكىن ئۇلار كىم؟ بىز كىم؟ بىزنىڭ دىنىمىزمۇ، ئۆرپ ـ ئادىتىمىزمۇ، تۇتقان يولىمىزمۇ ئۇلارنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ. شۇنچە يىلدىن بۇيان بىز ئۇلارسىزمۇ ياشاپ، يولنى ئوڭ مېڭىپ كەلدۇق. ئەمدى، بۇگۈنگە كەلگەندە، خەقنى دورايمەن دەپ ئوڭدا چۈشمەيلى يەنە! بۇ ئالەمنىڭ ئىشلىرىغىغۇ بەك كايىپ كەتكۈچىلىكىمۇ يوق. خۇدايىم بىزگە بۇ دۇنيالىقنى بەرمىگەندىن كېيىن، بىز خەق نامىزىمىزنى ئوقۇپ، شەرئەت يولىنى تۇتۇپ، سىڭگەن ناننى يەپ، تىنچ ئۆتسەك بولارمىكىن.

ــ ئۇ دۇنيا، ئۇ دۇنيا دەپلا مۇشۇ كۈنگە قالغان خەق بىز. ئۇنداق بولسا خۇدايىم بىزنى بۇ دۇنياغا ــ مۇشۇنداق گۈزەل،

باي ـ باياشات بىر زېمىن ئۈستىگە نېمىدەپ ياراتتى؟ ياراتقۇچى، مەن دېگەن گەپلەرنى مۇشۇ يەردە قويۇپ، ھەرقايسىلىرىغا مۇھىم بىر خەۋەرنى يەتكۈزەي. باھاۋۇدۇن ھاجىم چەت ئەللەردىكى زىيارىتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، پات ئارىدا يۇرتقا يېتىپ كەلگۈدەك. ھاجىم كەلسىغۇ قاراپ تۇرماس. لېكىن بىز ھازىر تازا ئۈزۈكچىلىك ئىچىدە تۇرۇۋاتىمىز. بالىلىرىمىز قىينىلىپ قالمىسا بولاتتى. ھەرقايسىلىرىغا ئايان بولغىنىدەك، يېقىندىن بۇيان مەكتىپىمىزدە ئوقۇيدىغانلار ھەسسىلەپ كۆپەيدى، خىراجەت بولسا، يەنە بۇرۇنقىدەك. شۇڭا ھەرقايسىلىرىنى جامائەت ئىسكىلاتىدىن بېرىلىدىغان ياردەمنى مۇۋاپىق كۆپەيتىپ بەرسە دېگەن ئۈمىدتە بىز. بولسا، جاۋابىنى ھازىر ئېلىپ كەتسەم.

يۇرت چوڭلىرى يەنە بىر نۆۋەت جىم بولۇپ كېتىشتى. بۇ جىمجىتلىق خېلى ئۇزاق سوزۇلدى. ئۇلارنىڭ رايىچە بولسا خىراجەتنى كۆپەيتىش ئەمەس، بەلكى پەقەتلا بەرگۈسى يوق ئىدى. ئەمما باھاۋۇدۇن ھاجىم راستتىنلا كېلىپ قالسا، ئۇ كىشىگە يۈز كەلگىلى بولمايدۇ ـ دە. ئۇ دېگەن ئۇنداق ـ مۇنداق ئادەم ئەمەس، دۇنيانىڭ يېرىمى تونۇيدىغان كاتتا باي. ھېلىغۇ قەشقەردىكى چوڭلار ئىكەن، ئۆلكىدىكىلەرمۇ ئۇنىڭغا ھۆرت ـ پۆرت دېيەلمەيدۇ، ئاشۇنداق بىر ئادەمگە ھاجىتىم چۈشمەيدۇ، دەپ ھېچكىم ئېيتالمايدۇ...

باھاۋۇدۇن ھاجىمنىڭ نامى تىلغا ئېلىنىشى بىلەنلا ھەممە نارازىلىقلار قايناپ تۇرغان قازانغا سۇ قۇيۇلغاندەك بېسىقىپلا قالماي، خىراجەت ئىشىمۇ ھەل بولدى. تۇرسۇن ئەپەندى دەيدىغانلىرىنى دەپ، مەقسىتى ھەل بولغاندىن كېيىن، ئۇلارنى ئوڭچە قالدۇرۇپ، ئۆزرە سوراپ قايتىپ چىقتى...

تۈنۈگۈن ئاتچىلار ئەۋەتكەن كىشىدىن باھاۋۇدۇنباينىڭ يۇرتقا كېلىدىغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن تارتىپ، تۇرسۇن ئەپەندىنىڭ كۆڭلىدە ئىللىق بىر سېزىم، بىر خۇشلۇق پەيدا

بولدى. ئەينى يىللىرى باھاۋۇدۇنباي مۇشۇ يۇرتلۇق ئون نەچچە بالىنى تۇركىيەگە ئوقۇشقا يولغا سالىدىغان چاغدا، ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ، پېشانىسىدىن سۆيگەندىمۇ ئۇنىڭ كۆڭلىدە ئاشۇنداق ئىللىق سېزىم، خۇشلۇق پەيدا بولغانىدى. ئۇ چاغلاردا باھاۋۇدۇنباي ياش، قاۋۇل ئىدى. مەخمەلدەك قويۇق، قاپقارا قاشلىرىنىڭ قۇيرۇقى بېشىدىكى ئېگىز پاچاخنىڭ ئىچىگە قەدەر سوزۇلغان بولۇپ، ئوتتەك چاقناپ تۇرىدىغان كۆزلىرىدىن، كىشىگە سەممىي، ئىللىق بېقىشلىرىدىن، گەپ ـ سۆزلىرىدىن بىر خىل ئاق كۆڭۈللۈك، مېھرىبانلىق چىقىپ تۇراتتى. ئۇ:

ـــ بالىلىرىم، تىرىشىپ ئوقۇپ، يۇرتىمىزغا خەلقىمىزگە كېرەكلىك ھەممە نەرسىنى ئۆگىنىۋېلىڭلار، بىز سىلەرنى تۆت كۆزىمىز بىلەن كۈتىمىز، ئاتۇش خەلقى سىلەرنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتىدۇ ··· ـــ دېگەنىدى.

ئۇ بىر كەتكەنچە تۇركىيەدە ئون يىلچە تۇرۇپ قالدى. دەسلەپتە قىسقا كۈرسلاردا، كېيىن ئالىي بىلىم يۇرتى «سۇلتانەم» دە ئوقۇدى. بۇ جەريانىدا باھاۋۇدۇنباي تاپىلىغانىدەك، ئۆزى يۇرتىمىزغا كېرەكلىك دەپ قارىغان ھەممە نەرسىنى ـــ ھېساب، تىل ـ ئەدەبىيات، تارىخ، جۇغراپىيە، رەسىم، مۇزىكا، ئاستىرونومىيە، ھېسابات باشقۇرۇشنى، تۇركچىنىلا ئەمەس، ئىنگلىز، فىرانسۇز تىللىرىنىمۇ ئۆگەنىدى. تەنتەربىيە، توپ تۇرلىرىنىڭ ھەممىسىگە ماھىر بولۇپ يېتىشتى. ئاخىر ۋاقتى ـ سائىتى كېلىپ ۋەتەنگە قايتىدىغان چاغدا تۇركىيەدە تونۇشقان، ئارىلاشقان دوستلىرى، خىزمەتداشلىرى ئۇنىڭغا چىدىمايى قېلىشتى. ئىسىت، ئاشۇ چەت، قالاق يەرگە سەنەدەك ئادەم بىكار كېتىسەن، دەپ ئەپسۇسلىنىشتى. ئۇنى كاتتا خىزمەتلەرگە تونۇشتۇرۇشتى. ئەمما ئۇ ئاشۇ بىلىم ـ ماھارەتلىرىنى يۇرتى، خەلقى ئۈچۈن ئۆگەنگەنىدى. ئۇ ئۆگەنگەنلىرىنىڭ بىرىنى قالدۇرماي يۇرتى ۋە خەلقىگە تەقدىم قىلىشى كېرەك ئىدى. شۇنچە

يىلدىن بېرى، ئۇ بۇ ئەقىدىسىنى ئەملىگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن كۆيۈپ پىشتى، ھەريان چاپتى، كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ ئىشلىدى. ئۇۋالچىلىق، ھاقارەت، زىيانكەشلىكلەرگە ئۇچرىغاندىمۇ، ھاياتى خەۋپ ئاستىدا قالغاندىمۇ ئۆز يولىدىن تەۋرىنمەپ قالمىدى. ئۇ مائارىپنىڭ مەنىلىك، ئۇلۇغ ئىش ئىكەنلىكىگە چىندىن ئىشىنەتتى. مائارىپ بىلەن ئۆز يۇرتىنىمۇ ئۆزگەرتەلەيدىغانلىقىغا كۆزى يېتەتتى. شۇڭا ئۆز تەقدىرىنى، بارلىق ئارزۇ ـ ئارمىنىنى، بەخت ۋە ئازابىنى «ھۈسەينىيە» نىڭ ئىشلىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈۋەتكەنىدى.

«ھۈسەينىيە» ھەقىقەتەنمۇ بىر مەشئەلگە ئوخشايتتى. ئۇ جاھالەت، نادانلىق قاپلىغان بۇ زېمىندا نەچچە ئەۋلاد مەرىپەت تارقاتقۇچىلارنىڭ جانىنى جانغا ئۇلاپ، قولدىن قولغا يەتكۈزۈشى بىلەن 40 يىل ياندى. ھەر قېتىم ئاسمانىنى قارا بۇلۇت قاپلاپ، دەھشەتلىك بوران ـ چاپقۇن كۆتۈرۈلگەندە، ئۇ سۈسلاپ ئۆچۈپ قېلىش گىردابىغا بېرىپ قالسىمۇ، بوران توختاپ، سۈزۈك ئاسمان يۈز ئاچقاندا تېخىمۇ يالقۇنجىدى، لاۋۇلداپ ئۇلغايدى.

تۈرسۇن ئەپەندى بېشىنى كۆتۈرۈپ يىراقلارغا، ئېگىز سەگۈ تېرەكلەرنىڭ نېرىسىدىكى شېغىل تاشلىق چۆللەرگە، ھەيۋەتلىك ئاق تاغقا قارىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىگە ئاق تاغ چوقىسىدا راستتىنلا بىر مەشئەل لاۋۇلداپ يېنىۋاتقاندەك، مەشئەلنىڭ ئارقىسىدا نۇرغۇن دېھقان بالىسى تىقما ـ تىقما بولۇپ ئالغا ئىنتىلىپ تۇرغاندەك كۆرۈندى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ بىر قولىدا قەلەم، بىر قولىدا توپ بار ئىدى. قەلەم ئۇلارنى ئىلىم ئۆگىنىشكە ئۈندىسە، توپ ئۇلاردا غۇرۇر ۋە ئىشەنچىنى، ھەر بىر كىشى كۆپچىلىك ئۈچۈن، كۆپچىلىك ھەربىر كىشى ئۈچۈن دەيدىغان جەڭگىۋار بىرلىكنى يېتىلدۈرگەنىدى.

تۈرسۇن ئەپەندى ئارقا تەرىپىدىن چېپىپ كېلىۋاتقان ئاتنىڭ تۇياق تىۋىشىنى ئاڭلاپ سەگەكلەشتى. بىر قېتىم كۈپكۈندۈزدە

ئاشۇنداق بىر ئاتلىق ئارقا تەرىپىدىن كېلىپ، ئۇنى چوماق بىلەن ئۇرۇپ يىقىتماقچى بولغان. ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ يالغۇز ۋاقىتلىرىدا ئەتراپىدىكى شەپىلەردىن هوشيار تۇرىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئۇ يولنىڭ چېتىگىرەك چىقىپ، كېلىۋاتقان ئاتلىققا يول بەردى. ئاتلىق تېز كېلىۋاتاتتى. ئۇ يېقىنلاپ كېلىپ: «تىنچ ـ ئامانلىقمۇ موللا ئاكا. مەن سەندىن ئەنسىرەپ بەگنىڭ ئۆيىگە بارسام، سېنى كەتتى دېيىشتى. كەينىڭدىن ئالدىراپ يېتىپ كېلىشىم... » دېگەندىلا، تۇرسۇن ئەپەندى كەينىگە قاراپ كۈلۈمسىرىدى. ئۇ مۇشۇ كەنتلىك مۇسا پالۋان دېگەن يىگىت ئىدى. ئۇلار ئۇچ ئاكا ـ ئۈكا بولۇپ، هەممىسىلا سۈۋادان تېرەكتەك بوي ـ بەستلىك، پالۋان يىگىتلەردىن ئىدى. ئۇلار تۇرسۇن ئەپەندىنى بىر تۇغقان قېرىندىشىدەك كۆرۈپ، ئۇنىڭغا كۆز ـ قۇلاق بولۇشاتتى.

ـــ تىنچلىق، رەھمەت ساڭا مۇسا. كەلمىسەڭمۇ بولاتتى. هە، توپخاندا مۇسابقە باشلىنىپ كەتكەندۇ؟

ـــ سېنى ساقلاپ قېلىشتى، ئەپەندىم ئۆزى باش بولۇپ بەرسە دېيىشۋاتىدۇ.

ـــ تېزرەك ماڭايلى ئەمىسە، ـــ ئۇلار ئاتنى قامچىلاپ ئىتتىك يۈرۈپ كەتتى.

* * *

ئاپرىل كىرىشى بىلەن چىنىباغ ئاجايىپ گۈزەللىشىپ كەتتى. باغ ئەتراپىدىكى تېرەكلەر پوتلا تاشلاپ، نازۇك يېشىل يوپۇرماقلارنى چىقاردى.

يول بويلىرىغا تىكىلگەن تۇخۇمەك دەرەخلىرى، قارىياغاچ، سېدە، ئەرمىدۇن دەرەخلىرى تۈگۈچلىرىنى يېشىپ، خىلمۇخىل شەكىللىك يېشىل يوپۇرماقلىرىنىڭ يېيىشتى. يول بويلىرىدىكى

بوش يەرلەرگە ياتقۇزۇلغان چىم يېشىل مەخمەلدەك تاۋلىناتتى. باش باھاردىكى بۇ يېشىللىق كۆزگە ۋاللىدە كۆرۈنۈپ، كۆڭۈللەرنى يايرىتىدىغان بىر خىل پاك، يۇمران يېشىللىق ئىدى.

گېللىئان خانىم كۈنگەي تەرەپتىكى بىر تۈپ ئۆرۈكنىڭ چېچەكلىگىنىنى كۆرۈپ، كۆڭلىدىكى خۇشلۇقىدىن ھۇزۇرلىنىشقا تېخى ئۈلگۈرمىگەنىدى. ئەتىسىلا قورۇدىكى ۋە باغدىكى ئالما، ئۆرۈكلەر غۇنچىدە چېچەكلەپ كېتىشتى.

پاكار، ۋىجدان، مىسرەڭ چىرايى قات ـ قات قورۇقلار بىلەن تولغان باغۋەن گۈللۈكتە ئىشلەپ يۈرەتتى. ئۇ ئېڭىشىپ تۈپراقتىن ئەمدىلا بىخ يېرىپ چىققان يۇمران مايسىلار بىلەن گەپلىشىۋاتقاندەك بىر نېمىلەرنى دەيتتى. گېللىئان خانىم تەرجىماندىن سوراپ يۈرۈپ، ئۇنىڭ گۈللەرگە: «تىنچ ـ ئامان ئۈنۈپ چىقىۋالدىڭلارمۇ، باللىرىم؟ قورقماڭلار، ياخشى كۈنلەر ئەمدى كېلىدۇ، ئاپىتاپتا ئىتتىك ـ ئىتتىك ئۆسۈڭلار··· » دېگەنلىكىنى بىلىپ، نەچچە كۆنگىچە كۈلۈپ يۈردى. باغۋەن كونسۇلخانىدىكى چەت ئەللىكلەرگە ئۆزىچە ئۇيغۇرچە ئىسملارنى قويۇۋالاتتى ۋە شۇنداق چاقىراتتى. بۇ ئىسملار بارا ـ بارا ئومۇملىشىپمۇ قالاتتى. ئۇ گېللىئان خانىمنىڭ مارگارىتا دېگەن ئىسمىنى ئېغىزغا كەلمەيدىكەن، دەپ ياراتماي، «مەريەمخان» دەپ چاقىراتتى. گېللىئان ئەپەندىنى جېللىئاخۇن، كونسۇلخانىغا تولا كېلىدىغان ئىسمى بەكمۇ مۇرەككەپ بىر قېرى مىسسىئونېرنى «گىلدىڭباش ئەپەندى» دەيتتى. گېللىئان خانىم ئۇنىڭ بۇنداق گەپلىرىگە ئامراق ئىدى.

گېللىئان خانىم باھار مەنزىرىسىدىن ئىلھاملىنىپ، بۇگۈنگە چاقىرىپ قويغان مېھمانلارنى باغدا كۈتمەكچى بولدى. خىزمەتكارلار ئۇنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن سېپىل تەرەپتىكى چوڭ بىر تۈپ ئۆرۈكنىڭ ئاستىغا ئۈستەل ـ ئورۇندۇقلارنى تىزدى.

ئۇستەلگە پاكىز ئاق داستىخان سېلىپ، سالفېتكا، تەخسە، ژېلكا ـ قوشۇق، رومكىلارنى تىزىپ تەييار قىلدى. لوندوندىكى داڭلىق ئۇستىنىڭ قولىدىن چىققان سۇس كۈل رەڭ شىم ـ كاستۇمىنى كىيىپ، گالىستۇك تاقىغان كونسۇل گېللىئان ئەپەندى بىلەن ياقا ۋە مەيدىسىگە تور تۇتقان، ئۆزە ياقىلىق ئاق كوپتا، ئۇزۇن قاتلاق يوپكا كىيگەن، مۇرىسىگە نېپىز تور يېپىنچا تاشلاپ، سېرىق چىڭگىلەك چاچلىرىنى ئارقىسىغا تۇرۇۋالغان گېللىئان خانىم مېھمانلارنى قىزغىن كۈتۈۋېلىپ، ئىنگلىز پاسونىدىكى ئېگىز يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇقلارغا باشلىدى. بۈگۈنكى مېھمانلار يارەمچى كونسۇل شېرىف ئەپەندىدىن باشقا كونسۇلخانىنىڭ دائىملىق مېھمىنى بولغان شۇېتسىيەلىك دىن تارقاتقۇچىلار ئۆمىكى دوختۇرخانىسىنىڭ باشلىقى يوھان. ئاندېسىن ئەپەندى، شۇېتسىيەلىك مىسسىئونېر، داڭلىق ئۇيغۇرشۇناس روكايتىس ئەپەندى، ئەنگلىيەلىك ئاقسۆڭەك ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان، 1 ـ دۇنيا ئۇرۇشى جەڭ مەيدانىدىكى قانداقتۇر كەچۈرمىشلىرى تۇپەيلى ھەربىي ئىشلار ۋە سىياسىيدىن قول ئۇزۇپ، تەقۋادار خېرىستىيانغا ئايلانغان، ئەنگلىيەدىكى راھەت ـ پاراغەتلىك تۇرمۇشىنى تاشلاپ، قەشقەرگە كېلىپ، شۇېتسىيە دىن تارقاتقۇچىلىرى ئۆمىكىدە دىن تارقاتقۇچى بولغان مان ئەپەندى، يەنە شۇ شۇېتسىيەلىكلەر بىلەن بىللە ئىشلەۋاتقان ئەنگلىيەلىك رېچېر خانىم، ئەنگلىيەلىك سایاھەتچى ۋە مۇخبىر مېچېل ئەپەندى، پامىر ئېگىزلىكى ۋە تەڭرىتاغلىرىدىكى ئۆسۈملۈكلەرنى تەكشۈرۈپ، تۇرگە ئايرىش خىزمىتى بىلەن كەلگەن ئۆسۈملۈكشۇناس فرانك. لودىلو، ھىندىستان ئارقىلىق قەشقەرگە سایاھەتكە كەلگەن ئەنگلىيە قۇرۇقلۇق ئارمىيە لېيتېنانتى گرېگسېن ۋە ئۇنىڭ خانىمى، ئۇلار بىلەن بىللە كەلگەن جۇغراپىيەلىك تەكشۈرۈش ئۆمىكىدىكى ئۇچ كىشىمۇ بار ئىدى.

مېھمانلار جايلىشىپ، ئۆزئارا تونۇشۇۋالغاندىن كېيىن، تېزلا قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كېتىشتى. پامىر، قاراقۇرۇم تاغلىرىدىكى مۇشەققەتلىك يوللار ئارقىلىق توشۇپ كېلىنگەن شوتلاندىيە ۋىسكىسى، مەدەنىيەتلىك جەمئىيەتنىڭ قاتمۇقات قائىدە ـ يوسۇنلىرى، تىرىكچىلىك غېمى، رىقابەتلىرىدىن يىراق، رىۋايەت تۈسى قويۇق بۇ قەدىمىي شەھەر، ئەتراپتىكى ئۆزگىچە باھار مەنزىرىسى، ھەممە يەرنى قاپلىغان چېچەكلەرنى ئارىلاپ ئۇچۇپ يۈرۈشكەن ھەرە ـ كېپىنەكلەر ... مېھمانلار ۋە ساھىبخانىنىڭ كەيپىنى بىراقلا كۆتۈرۈۋەتكەنىدى.

ئۆزلىرىگە مەلۇم بولغان لوندون ۋە نيۇ يورك توغرىسىدىكى ئەڭ يېڭى خەۋەرلەردىن كېيىن، ئۇلارنىڭ پاراڭ تېمىسى تەبىئىي ھالدا كونسۇلخانا مەنزىرىسى ۋە ئۇنىڭ قۇرۇلۇشىغا، شۇنىڭدەك مىسسىئونېر، ۋىراچ ھەم ئارخىتېكتور خاۋگېرىگنىڭ لايىھىلىشى، قەشقەرلىك تامچىلارنىڭ تىرىشچانلىقىدا سېلىنغان كۆركەم ۋە ئېلىك كونسۇلخانا ئىمارەتلىرى، بۇ ئىشلارغا يېتەكچىلىك قىلغان قەشقەردىكى تۇنجى كونسۇل ماكارتىنىي ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىگە، ئۇلارنىڭ يېقىن دوستى ـــ نېمىشقىدۇر قەشقەردە ئۇزاق يىللاپ ئۆزى يالغۇز ياشاپ، ئاخىر يەككە ـ يېگانە ھالدا ئۆلۈپ كەتكەن گوللاندىيەلىك مىسسىئونېر ھېندىرىكسقا يۆتكەلدى. كۆپ يىلدىن بۇيان، بۇ كونسۇلخانىغا كېلىپ ـ كەتكەن خىلمۇ خىل ئادەملەر، بۇ يەردە يۈز بەرگەن ئاجايىپ ۋەقەلەر ئەسلەندى. ئولتۇرغانلار ئىچىدە راكويتس ئەپەندى قەشقەرگە ھەممىدىن كونا ھېسابلىناتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ يەردە ئاۋرىل. ستەين، سۈئېن ھىدىن، گېرمانىيەلىك فون. لىكوك، ئامېرىكىلىق لاتىمۇر قاتارلىق مەشھۇر شەخسلەر بىلەن كۆرۈشكەن چاغلىرىنى، ئۇلارنىڭ ئۆزىدە قالدۇرغان تەسىراتىنى قىزىقارلىق قىلىپ سۆزلەپ كۆپچىلىكنى جەلپ قىلىۋالدى. بولۇپمۇ 19 ـ ئەسىرنىڭ

ئاخىرى، 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا دۇنيا مىقياسىدا شىنجاڭنىڭ قەدىمكى زامان مەدەنىيىتى ۋە ئاسار ئەتىقىلىرىگە كۈچلۈك قىزىقىش كۆتۈرۈلگەن، ھەرقايسى ئەللەردىن كەلگەن ئارخېئولوگ، ئېكسپېدىتسىيەچىلەرنىڭ قەدىمىي خارابىلىقلاردىن قازغان ۋە يەرلىك كىشىلەردىن سېتىۋالغان ھەددى - ھېسابسىز مەدەنىيەت مىراسىنى ساندۇقلاپ ئۆز دۆلەتلىرىگە ئېلىپ كېتىۋاتقان شارائىتتا، خوتەنلىك كىتابپۇرۇش ئىسلامئاخۇنىنىڭ چەت ئەللىكلەرنى قانداق كولدۇرلاتقانلىقى توغرىسىدىكى ھېكايە ھەممەيلەنگە قاتتىق تەسىر قىلدى.

ئاشۇ يىللاردا ئەنگلىيەنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلى ماكارتنىي، رۇسىيە كونسۇلى پېتروۋىسكىي ۋە دۇنيانىڭ نۇرغۇن جايلىرىدىن كەلگەن ئارخېئولوگلار ئىسلامئاخۇنىنىڭ قولىدىن نامەلۇم قەدىمكى يېزىقتا يېزىلغان، سارغىيىپ، چىرىپ كەتكەن ھۆججەت، كىتابلارنى سېتىۋالىدۇ. بۇ كىتابلار كالىكۇتتا، سان - پېتېربۇرگ، لوندون، پارىژنىڭ كىتابخانا ۋە كۈتۈپخانىلىرىدا پەيدا بولىدۇ. دۇنيادىكى كۆپلىگەن ئالىم بۇ «قەدىمكى يېزىق» نىڭ مەنىسىنى يېشىش يولىدا تىرىشچانلىق كۆرسىتىدۇ. ئەنگلىيەلىك مەشھۇر ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقاتچىسى سىر رودولف. خوئېنلى بۇ «قەدىمكى يېزىق» ئۈچۈن قىممەتلىك بەش يىل ۋاقىتنى سەرپ قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى بۇ كىتابلارنىڭ ئىجادچىسىنىڭ ئېلىپنىڭ سۇنۇقىنىمۇ بىلمەيدىغان بىر ئۇششاق تىجارەتچى ئىكەنلىكىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيدۇ. ستەين يەنە بىر قېتىم شىنجاڭغا كەلگەندە، خوتەن ئامبىلى فەن دارېننىڭ ياردىمىدە ئىسلامئاخۇن بىلەن كۆرۈشىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن ئۇستىلىق بىلەن ئەينى يىللاردا ئۆزىگە سېتىپ بەرگەن كىتابلارنىڭ كېلىش مەنبەسى توغرىسىدا گەپ ئالىدۇ. ئەسلىدە ئىسلامئاخۇن ۋە ئۇنىڭ شېرىكلىرى خوتەن قەغەزىنى توغراق يېلىمىنىڭ سۇيىگە چىلاپ سارغايتقاندىن كېيىن، قەغەزنى كونا

كىتابقا ئوخشاش كېسىپ، تۈپلەپ، خەتكە ئوخشىتىپ بىر نېمىلەرنى سىزىپ قويىدىكەن ـ دە، سېۋەتكە سېلىپ ئوچاقنىڭ موربىسىغا بىر ـ ئىككى ئايغىچە ئېسىپ قويىدىكەن ... دۇنيادىكى نى ـ نى ئالىم، ئارخېئولوگنى نەچچە يىللار قايمۇقتۇرغان بۇ «قەدىمكى يېزىقتا يېزىلغان كىتابلار» نىڭ بارلىققا كېلىش جەريانى ئەنە شۇنداق ئاددىي ھەم مۇكەممەل ئىكەن.

بۇ ۋەقەگە قارىتا، سورۇندىكىلەرنىڭ ئىنكاسى ھەر خىل بولدى. شۇبھىسىزكى، ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى، بولۇپمۇ دىن تارقاتقۇچىلار بۇ يەردىكى ئاھالىنى چۈشكۈن، خۇراپىي، دىنىي ئاسارەت ئىلكىدە گۇناھقا پېتىپ ياشاۋاتقان دوزىخىيلار، دەپ بىلگەنلىكتىن، ئىسلامئاخۇنىنىڭ قىلمىشىنى كەچۈرگۈسىز ئالدامچىلىق دەپ ئەيىبلەشتى. لېيتىنانت، مۇخبىر ۋە جۇغراپىيەشۇناسلار: ئۇ ھەقىقەتەن تالانتلىق سودىگەر ئىكەن، دېدى. راكويتىس ئەپەندى ئۆزى يىغىپ توپلىغان بىر نەچچە كۇپلېت ئۇيغۇرچە قوشاق ۋە ماقال ـ تەمسىلىنى تەرجىمە قىلىپ بەرگەندە بولسا، ھەممەيلەن ئىختىيارسىز ئاپىرىن ئوقۇشتى. گېللىئان خانىم ھەممىدىن بەك ھاياجانلىنىپ:

ـــ بىز ئۇلارنىڭ ھېسسىياتىنى ھېچقانچە چۈشەنمەيمىز. مېنىڭچە، ئۇلار بىز ئويلىغاندەك نادان ئەمەس. يەنە بىرى، سىلەرمۇ دىققەت قىلدىڭلارمىكىن، ئۇلاردا بىر خىل تۇغما ئېسىل سۈپەتلىك بار. ئۇلارنىڭ ئەرلىرى، بوۋايلىرى نېمىدېگەن سالاپەتلىك ھەم مەردانە، ئاياللىرى نېمىدېگەن سۈلكەتلىك. ئۇلاردا گۈزەللەر بەك كۆپ. ئۇلارنىڭ ناخشا ـ مۇزىكىلىرى، ئۇسسۇللىرىمۇ بەك گۈزەل ... ـــ ئۇ سەل ئويلىنىۋېلىش ئۈچۈن بېشىنى كۆتۈرۈپ، نېرىدىكى گۈللۈكتە ئىشلەپ يۈرگەن باغۋەننى كۆردى ـ دە، سۆزىنى داۋام قىلدى، ـــ ئاۋۇ قېرى ئادەم دائىم گۈللەر بىلەن، ھايۋانلار بىلەن گەپلىشىدۇ. يېڭى ئۇنۇپ چىققان مايسىلارغا قاراپ: «تىنچ ـ ئامان ئۇنۇپ چىقالىدىڭلارمۇ؟ ئەمدى

قورقماڭلار، مەن بار» دەيدۇ. ماڭا بۇ گەپلەردە ناھايىتى چوڭقۇر شېئىرىي مەنە باردەك تۇيۇلىدۇ...

ياش ھەم جۇشقۇن ياردەمچى كونسۇل ئۇنىڭ سۆزىگە قوشۇلدى:

ــ ئىنچىكە كۆزەتسەك، بۇ ئادەملەردە ھەقىقەتەن بىر خىل سۈپەت بار. ئۇلار ھەم بەك ئەقىللىق، ئەمما ئۇلارنى چۈشەپ تۇرغان نەرسىلەر بەك كۆپ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى ھەم ۋۇجۇدىدىكى يوشۇرۇن كۈچىنى بايقىيالمىغان ھەم ئۇنداق شارائىتمۇ يوق.

ــ ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە. بىر قەدىمىي مىللەت سۈپىتىدە ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا مەلۇم ئالاھىدە تەرەپلەر مەۋجۇت، ــ دەپ سۆز قاتتى ئاندىسىن ئەپەندى، ــ لېكىن نېمىشقىدۇر ئۇلاردا ۋەتەن، مىللەت ئېڭى يوق، بۇلار ناماز ئوقۇش بىلەن قورسىقىدىن باشقا نەرسىنى ئويلىمايدۇ. مىللىتىڭ نېمە دېسە، مەن مۇسۇلمان ياكى قەشقەرلىك، دەپ جاۋاب بېرىدۇ. ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى ياۋاش، ئىتائەتمەن كېلىدۇ. بۇ ئالاھىدىلىكى بىلەن ئۇلار باشقا مىللەتلەر تەرىپىدىن باشقۇرۇلۇشقىلا مۇۋاپىق كېلىدۇ.

ــ مەن قەدىمىي قەشقەرلىكلەر بىلەن شىۋېتسىيەلىكلەر ئوتتۇرىسىدا قانداقتۇر باغلىنىش بارلىقى توغرىسىدا بەزى رىۋايەتلەرنى ئاڭلىغان، ــ دېدى مۇخبىر ھەم ساياھەتچى مېچىل ئەپەندى كۈلۈمسىرەپ، ــ شىۋېتسىيەلىك مىسسىئونېرلارنىڭ مۇشۇنداق جاپالىق جايدا، يەرلىك كىشىلەرنىڭ دۈشمەنلىك بىلەن قارىشى ئاستىدا شۇنچە كۆپ ئىشنى قىلىشى ئەنە شۇ قەدىمىي رىشتىنىڭ سەۋەبىدىنمۇ، قانداق؟

ــ بۇ رىۋايەت ئەمەس، ــ دېدى راكويتس ئەپەندى، ــ دۆلىتىمىزنىڭ قەدىمكى يىلنامىلىرىدە ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى كاسكارد دېگەن شەھەردىن كۆچۈپ كەلگەنلىكى توغرىسىدا خاتىرىلەر بولغان، بەزى ئالىملىرىمىز بۇ

ھەقتە چوڭقۇر ئىزدىنىپ، مەخسۇس ئەسەرلەرنى يازغان، ئەمما بۇ ھېچ نەرسىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدۇ. تەكلىماكان قۇملۇقى بىلەن شىمالىي قۇتۇپ ئوتتۇرىسىدا پەرق قانچە زور بولسا، بۇگۈنكى ئۇيغۇرلار بىلەن شۇ‌ېتسىيەلىكلەر ئوتتۇرىسىدىكى پەرقمۇ شۇنچە زور.

ھىندىستانلىق ئاشپەز ئوخشىتىپ ئەتكەن پۇدىڭنىڭ ① داستىخانغا كېلىشى بىلەن پاراڭنىڭ تېمىسى ئۆزگەردى. ئۇلار گېللىئان خانىمنىڭ مول داستىخىنى ۋە مېھماندوستلۇقىنى مەدھىيەلىشىپ، تاماقتا تۇتۇش قىلىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن خېلىغىچە پاراڭ تازا قولاشمىدى. تاماق يېيىلىپ بولغاندا، بۇگۈنكى بۇ سورۇندا ناھايىتى ئاز سۆزلەپ، تارتىنىپ ئولتۇرغان سېرىق چاچ، ياش جۇغراپىيەشۇناس:

— مەن بۇ قېتىمقى سەپىرىمدىن ناھايىتى مەمنۇنمەن، — دەپ سۆز باشلاپ قالدى، — شىنجاڭنىڭ تاغلىرى كارامەت ھەيۋەتلىك، كۆركەم ئىكەن، ئادەمدە ئىختىيارسىز ھۆرمەت قوزغايدىكەن. تەكلىماكان قۇملۇقى ماڭا خۇددى مەۋج ئۇرۇپ تۇرغان ھالىتىدە قاتۇرۇلغان دېڭىزنى ئەسلەتتى. بەلكىم ئۇ تېخىمۇ سەلتەنەتلىك، سىرلىق يەنە بىر خىل دېڭىزدۇ. مەن مۇشۇنداق بىر زېمىندىن يارىماس خەلقنىڭ چىقىشىنى تازا تەسەۋۋۇر قىلالمايمەن. مېنىڭچە، ئۇلار ھامان بىر كۈنى ئويغىنىدۇ، ئۆزلىرىنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى تونۇپ يېتىدۇ.

كۆپچىلىك مۇرەككەپ خىياللار ئىلكىدە بىردەم جىم ئولتۇرۇشۇپ قالدى. ئاربىدىن كىمدىن بىرى:

— مۇمكىن ئەمەس، بۇ خەلق مەڭگۈ مۇشۇنداق ئۆتۈپ كېتىدۇ. ئۇلارنى ئويغىنىدۇ دېگەندىمۇ، ئۇنىڭغا يەنە ئاز دېگەندە مىڭ يىل بار، — دېدى.

— كەچۈرۈڭلار، بۇ گەپلەرنى قىلىشمايلى، كۆز ئالدىمىزدىكى گۈزەل باھار مەنزىرىسىدىن ھۇزۇرلىنايلى، مۇزىكا

① پۇدىڭ — بىر خىل ياۋروپاچە تاماق.

ئاڭلايلى، تانسا ئوينايلى...

گېللىئان خانىم چەتتىكى ئۇستەلگە قويۇلغان پاتېفوننىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان «باھار ساداسى» دېگەن ۋالىس مۇزىكىسىنى قويدى. تونۇش - گۈزەل مېلودىيە، يەر - جاھانىنى قاپلىغان ئاپپاق چېچەكلەر، زەڭگەر ئاسمانىدا ئېرىنچەكلىك بىلەن ئۇزۇپ يۈرگەن يۈپقا بۇلۇتلار مېھمانلارغا ئۆزلىرىنى خۇددى ۋېينا شەھرىنىڭ يېنىدىكى ئورمانلىقلاردا سەيلە قىلىۋاتقاندەك خىيالىي بىر تۇيغۇنى بەخش ئەتتى. گېللىئان ئەپەندى بىلەن خانىمى، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن لېيتېنانت بىلەن ئۇنىڭ ياش، چىرايلىق خانىمى ئوتتۇرىغا چۈشۈپ، ۋالىس ئاھاڭىغا كەلتۈرۈپ يەڭگىل ئايلىنىشقا باشلىدى. شېرىف ئەپەندى بىلەن رېچېر خانىممۇ ئولتۇرالماي ئوتتۇرىغا چۈشمەكچى بولۇشتى ... دەل شۇ پەيتتە، سېپىلنىڭ ئارقىسىدىنلا بىر ئۇيغۇر ئەر كىشىنىڭ ياڭراق ناخشا ئاۋازى ئاڭلىنىپ، پاتېفون ئاۋازىنى بېسىپ كەتتى. ئۇ قوپال، سەل غاژ - غۇژ، ئەمما جەلپكار ئاۋاز خۇددى ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ئىسپاتلىماقچى بولغاندەك يوچۇن، ساددا، ئەمما خىلىلا يېقىملىق بىر ئاھاڭغا جېنىنىڭ بارىچە توۋلايتتى...

تانسا ئويناۋاتقانلارمۇ، ئوينىماقچى بولۇۋاتقانلارمۇ توختاپ قالدى. ھەممەيلەن ئىختىيارسىز باشلىرىنى بۇراپ، ئاشۇ ناخشىغا قۇلاق سالدى. سېپىل كەينىدىكى يولدىن ئېشەك مىنىپ كېتىۋاتقان يولۇچى ياكى كەتمەننى مۇرىسىگە سېلىپ ماڭغان بىرەر دېھقان ئېيتقان بۇ ناخشا ئۇلارغا ئۆزلىرىنىڭ قەشقەردە تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئەسلىتىپ، ئۇلارنى رېئاللىق قوينىغا قايتۇرۇپ كەلگەنىدى.

*　　*　　*

باھاۋۇدۇن ھاجىم ئىكىساقىقا كەلدى. ئۇ كېلىدىغان كۈنى

يۇرت مۆتىۋەرلىرى، ئىكىساق خەلقى، «ھۇسەينىيە» نىڭ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلىرىدىن يۈزدەك كىشى قايراقنىڭ يۇقىرىسىغىچە بېرىپ ئۇنى كۈتۈۋالدى. كۈتۈۋېلىشقا ماڭغان خەلق توپىنىڭ ئالدىدا فورما كىيگەن پۈتبول كوماندا ئەزالىرى مارشقا دەسسەپ كېتىۋاتاتتى. ئۇلارنى باشلاپ ماڭغىنى توپ سېلىنغان خالتىنى بوينىغا ئاسقان كېرەم توپچى ئىدى. شۇ تاپتا پۈتكۈل يۇرت خەلقىگە باش بولۇپ ماڭغىنىدىن ئىپتىخارلىنىپ، ئۇنىڭ ئاپتاپتا كۆيگەن چىرايى ئانارەڭ قىزىرىپ كەتكەنىدى. ئۆز ئانىسىلا ئەمەس، مەھەللىدىكى ھەممىلا ئادەم دېگۈدەك نامىزىدا نامىنى ئاتاپ دۇئا قىلىدىغان، بۇ يۇرتتىكى كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن بۇ ئۇلۇغ ئادەمنى كۆرۈش ئارزۇسىدا يۇرىكى تېپچەكلەپ، قىنىدىن چىقىپ كېتىدىغاندەك سوقاتتى. ئۇ ئەقلىگە كەلگەندىن بېرى باھاۋۇدۇنبايىنى كۆرۈپ باقمىغان بولسىمۇ، بۇ يۇرتتىكى ھەربىر كىشىگە ئوخشاش باھاۋۇدۇنبايىنىڭ نامى ئۇنىڭ قەلبىنىڭ چوڭقۇر قېتىغا سىڭىپ كەتكەنىدى. كەنتتە، كەنتتىكى ھەربىر ئۆيدە، «ھۇسەينىيە» دە باھاۋۇدۇنباي بىلەن باغلىنىشلىق بولغان نۇرغۇن ئىش بار ئىدى.

ئىلگىرى ئىكىساق تەۋەسىدىكى كىشىلەر سۇ ماجىراسى تۇپەيلى جەڭگى - جېدەل، ئاداۋەت ئىچىدە ياشايدىكەن، ئۆلۈم - يېتىم ئىشلىرىمۇ دائىم يۈز بېرىپ تۇرىدىكەن. ئۇزاق يىللار ئىلگىرى باھاۋۇدۇنباي ئوتتۇرىغا چىقىپ: بىر يۇرتلۇق، قان - قېرىنداش تۇرۇپ، خۇدا بەرگەن سۇنى نېمە ئۈچۈن باي - كەمبەغەل دەپ ئايرىماي، سېپىنىڭ - مېپىنىڭ دېمەي تەڭ ئىشلەتمەيمىز؟ — دەپ كەنتتىكى يەر ۋە ئائىلىلەرنى رەتكە تىزىپ، سۇنى نۆۋەت بىلەن ئىشلىتىشنى تۈزۈملەشتۇرۇپتۇ. ئەڭ ئادىل، ئەڭ قاتتىق قول كىشىلەرنى مىرابلىققا تالىلاپتۇ. ئەنە شۇنىڭدىن تارتىپ بۇ تۈزۈم بۇزۇلماپتۇ، ئىكىساقتا سۇ ماجىراسىمۇ يۈز بەرمەيدىغان بوپتۇ.

ئىلگىرى بۇ يۇرتتا يېتىم - يېسىر، يوقسۇل كىشىلەر پۇلغا موھتاج بولغاندا، جازانىخورلاردىن يۇقىرى ئۆسۈملۈك قەرز ئېلىشقا مەجبۇر ئىكەن. شۇ تۈپەيلى نۇرغۇن ئادەم ۋەيران بولۇپ كەتكەنكەن. باھاۋۇدۇنباي بىلەن ھۈسەينباي چەت ئەللەرنى كۆرۈپ كەلگەندىن كېيىن، ئىكىساقتا «ۋاردات» ۋە «جامائەت ئىسكىلاتى» نى قۇرۇپتۇ. خەلقنىڭ ئۆلۈم - يېتىم ئىشلىرىدىكى ئىسقاتىنىڭ يېرىمى، سودا شېرىنكانىسىنىڭ يېرىمى، ھەشەمەتلىك توي قىلغانلارنىڭ «ياغلىق پۇلى»، جەمئىيەت تەرتىپىنى بۇزغانلاردىن ئېلىنىدىغان جەرىمانىلار «ۋاردات» قا يىغىلىدىكەن. خەلقنىڭ ئۆشرە - كەپسەنلىرى بولسا جامائەت ئىسكىلاتىغا تۆكۈلىدىكەن. شۇنىڭدىن كېيىن «ۋاردات» ھاجەتمەنلەرگە ئۆسۈمسىز قەرز بېرىپ تۇرىدىغان، قەرزنى تۆلىيەلمىسە، ئاجىز - يوقسۇللارنىڭ قەرزىنى كۆتۈرۈۋېتىدىغان، ھەتتا قېينىچلىقتا قالغانلارنى يۆلەيدىغان بوپتۇ. جامائەت ئىسكىلاتىغا يىغىلغان ئۆشرە - كەپسەنلەر بولسا مەكتەپلەرگە ئىشلىتىپتۇ. باھاۋۇدۇنباي جۈمە نامىزىدا ۋە ھەر خىل سورۇندا تەرەققىي تاپقان ئەللەردىكى كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش ئادەتلىرى ۋە تىجارەت يوللىرىنى تونۇشتۇرۇپ، كىشىلەرنى تېجەشلىك، ئىقتىسادچىل ياشاشقا، پاكىزلىققا، توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغلارنى ھەشەمەتلىك قىلماسلىققا، بالىلارنى ئىلىملىك، ھۈنەرلىك، ئەدەپ - ئەخلاقلىق قىلىپ تەربىيەلەش، قىز - ئاياللارنى ئاسراش، ئىلىم ئىگىلىرى ۋە سەنئەتكارلارنى قەدىرلەش، ھۆرمەتلەشكە ئۇندەيدىكەن. ھۈسەينباي، باھاۋۇدۇنبايدەك چەت ئەللەردە نى - نى زاۋۇتلىرى بار كىشىلەرگە قانچىلىك ھەشەمەتچىلىك قىلسا ياراشقان بولاتتى ئەمما ئۇلار پەرزەنتلىرىگە مۇڭاپىق لايىق چىقسىلا، بىر قازان ئاشنى ئېتىپ، تۆت ئادەمنى چاقىرىپلا نىكاھ ئوقۇتۇپ قويىدىكەن. مال - دۇنياسىنى كۆز - كۆز قىلىشنى زادى راۋا كۆرمەيدىكەن،

نېمىشقا بۇ دۇنيادىكى بايلارنىڭ ھەممىسى شۇلاردەك بولمايدىغاندۇ ـ ھە···

كېرەم توپچى بارغانسېرى يېراقلاپ كېتىۋاتقان خيالىلىرىنى يىغىپ، «گۈس ـ گۈس» دەسسەپ كېتىۋاتقان ھەمراھلىرىغا بويۇنداپ قاراپ قويدى. ھەممىسىنىڭ چىرايىدا ۋىلىلداپ تۇرغان بىر ھاياجان ـ خۇشلۇقنى كۆرۈپ، مەيدىسىدىكى توپنى ئىختىيارسىز چىڭ باستى. يېقىنقى كۈنلەردىن بېرى يۈرت بېگى، ئىمام ـ ئىشانلار «يېڭى مەكتەپنىڭ بالىلىرى پەننىي دەرسلەرنى ئوقۇسا ئوقۇسۇن، ئەمما ھېلىقى شەيتان توپنى ئويناپ، ئادەم يىغىپ يۈرتنى پاراكەندە قىلمىسۇن» دېيىشىپ مەكتەپكە بېسىم ئىشلەتكەنلىكىنى، ھەتتا بەزىلەرنىڭ قەشقەردىكى ئۆمەربايى، دوتەيلەرگىچە ئەرز قىلغىنىنى، مەكتەپكە قورالىلىق چېرىكلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا ئۇزۇن قارا تاۋار چاپان كىيگەن ئەلپازى بۇزۇق ئەمەلدارلارنىڭ كەلگەنلىكىنى ··· كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، ھېلىلا خۇشلۇق ئىچىدە تېپچەكلەپ تۇرغان كۆڭلىگە بىر غەشلىك سايە تاشلىدى. «توپتا نېمە گۇناھ؟ توپ ئويىنىغانلىقىڭ گۇناھى نېمە؟ بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلاردا ئوشۇق ئويناپ، نەشە چېكىپ يۈرسە بولامتى ئەمىسە!»

كېرەم توپچى ئىختىيارسىز بۇرۇلۇپ، ھەمراھلىرىغا يەنە بىر قارىدى. ۋۇجۇدىدىن جۇشقۇنلۇق، چىرايلىرىدىن نۇر تېمىپ تۇرغان بۇ بالىلار مەدرىسەلەردىكى بالىلاردىن ئاسمان ـ زېمىن پەرقلىنەتتى. يول ماڭسا، قەددىنى تىك تۇرۇپ، روھلۇق ماڭاتتى. مۇئاملىدە دادىل، ئوچۇق ـ يورۇق، سۆزلىرى چاقماقتەك ئىدى. بىر قېتىم بۇ يېزىغا كەلگەن بىر چەت ئەللىك ئۇلارنىڭ مەشىق، مۇسابىقىلىرىنى كۆرۈپ: «ئەنگلىيەدە بارلىققا كەلگىنىگە ئانچە ئۇزاق بولمىغان پۇتبول ھەرىكىتىنىڭ ئاسىيانىڭ ئىچكىرىدىكى بۇ چەت يېزىدا بۇنچىۋالا ئومۇملىشىپ كېتىشىنى زادىلا تەسەۋۋۇر قىلمىغانىكەنمەن. پۇتبول بۇ يەردىكى كىشىلەرگە

ئاجايىپ بىر جۇشقۇنلۇق ئېلىپ كەپتۇ» دەپ ھەيرانلىقى ۋە قايىللىقىنى ئىپادىلىگەنىدى. تۇرسۇن ئەپەندى ئەجەب توغرا ئېيتتى: توپتا گۇناھ يوق، توپ ئويناشتا گۇناھ يوق! گۇناھ ئاشۇلاردا، يېڭىلىقنى، تەرەققىياتنى كۆرەلمەيدىغان، ئاللىقانداق رەزىل مەقسەتلىرى ئۈچۈن خەلقنى مەڭگۈ ئىتائەتمەن، نادان ھالىتىدە قالدۇرۇشنى ئويلايدىغانلاردا. توپنى ئويىنىغىنىمىز ئويىنىغان. پۈتبولنى ئىكىساققا ھاشىم بالىخان بىلەن باھاۋۇدۇن ھاجىم ئېلىپ كىرگەن. باھاۋۇدۇن ھاجىم ئىكىساقنىڭ پۈتبول ھەرىكىتىگە باشتىن ـ ئاياغ كۆڭۈل بۆلگەن، يانتاياق بولغان. بۇ قېتىم بىز ئۇ زاتقا ئەجرىنىڭ بىكارغا كەتمىگىنىنى بىلدۇرۇپ قويايلى. روھلۇق ـ جۇشقۇن ھالىتىمىز، ئەڭ يۇقىرى ماھارىتىمىز بىلەن ئۇنى خۇشال قىلايلى، ئۇنىڭ كۆڭلىگە تەسەللى بېرەيلى...

توپ ئىچىدە بىردىنلا كۆتۈرۈلگەن غۇلغۇلا كېرەم توپچىنىڭ خىيالىنى بۆلدى. ئۇ كىشىلەر «كەلدى، كەلدى!» دېيىشىپ كۆرسىتىۋاتقان تەرەپكە قاراپ، بىر نەچچە ئاتلىق كىشىنىڭ ۋە ئۇچ ئاتلىق بىر مەپىنىڭ دوقمۇشتىن قايرىلىپ، چوڭ يولغا چۈشكەنلىكىنى كۆردى.

خەلق توپى داۋالغۇپ كەتتى. تۇرسۇن ئەپەندى بىلەن يۇرت چوڭلىرىدىن بىر نەچچىسى ئىتتىكرەك مېڭىپ ئىلگىرىلەپ كېتىشتى. بىر قىسىم ياشلار بىلەن ئۇششاق بالىلار ئۇلارنىڭ كەينىدىن يۈگۈردى. ئالدىغا ماڭغانلارنى كۆرۈپ مەپە توختىدى. باھاۋۇدۇن ھاجىم باشقىلارنىڭ توسقىنىغا قارىماي، مەپىدىن چۈشۈپ جامائەت بىلەن سالاملاشتى. گاھىلىرى بىلەن قول سقىشىپ ياكى قۇچاقلىشىپ، مۇرە قېقىشىپ كۆرۈشتى. كېيىن قارشى ئالغۇچىلار بىلەن بىللە ئاستا خەلق توپى تەرەپكە قاراپ كەلدى.

كېرەم توپچى كوماندا ئەزالىرىغا سەپنى بۇزماسلىقنى

جېكىلەپ، مەكتەپ ناخشىسىنى باشلىدى. كۆپچىلىك ئۇنىڭغا تېزلا ئەگىشىپ كەتتى. توپچىلارنىڭ بىر خىلدىكى قەدەم ئاۋازى بىلەن ياڭراق ناخشا ساداسى باھار تۈسىنى ئالغان دالىنى لەرزىگە كەلتۈردى.

چېكە چاچلىرى ۋە ساقاللىرى ئاقارغان، جۈدەپ، ئاجىزلاپ قالغان بولسىمۇ كۆزلىرىدىن پاراسەت، مېھرىبانلىق نۇرى چېچىلىپ تۇرغان، كىيىنىشى ئاددىي، ئەمما يەنىلا شۇنداق سۆلەتلىك. مېھرى ئىسسىق باھاۋۇدۇنباي خەلق توپىغا ئالدىغا كېلىپ:

ــ ئەسسالام خەلقىم! ــ دەپ چوڭقۇر ھۆرمەت بىلەن باش ئېگىپ تەزىم قىلدى. باينىڭ تۇغقانلىرىدىن بىر نەچچە موماي ھۇ تارتىپ، قوشاق قېتىپ يىغلىشىپ كەتتى. ئاق ساقاللىق ئىككى مويسىپىت ئىتتىك بېرىپ، ئۇنى يۆلەپ تۇرغۇزغاندا، كېرەم توپچى باينىڭ قارا كۆزلىرىگە ياش تولغانلىقىنى كۆردى. كېرەم توپچىنىڭ باشلامچىلىقىدا پۇتبولچىلار بايىغا ياڭراق ئاۋازدا سالام بەردى. قاتار تىزىلىپ تۇرغان بىر ـ بىرىدىن چىرايلىق، چاققان ـ چەبدەس بالىلارنى كۆرۈپ باينىڭ لەۋلىرى تىترەپ، كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلدى. ئۇ پۇتبول كومانداسىدىكى ھەربىر بالىنى بىر ـ بىرلەپ باغرىغا بېسىپ: «كىمنىڭ ئوغلىسەن، بالام؟» دەپ سوراپ، پېشانىلىرىگە سۆيدى. جامائەتنىڭ توسقىنىغا قارىماي، توپچىلار قاتاردا خېلى يەرگە پىيادە مېڭىپ، بۇ قېتىمقى سەپەرنىڭ ھىندىستان، تۈركىيە، گېرمانىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىكى بىر مۇنچە چوڭ شەھەرگە بارغانلىقىنى، بارغان يېرىدىكى مەكتەپلەردە كۆرگەنلىرىنى، گېرمانىيە، تۈركىيەنىڭ چوڭ شەھەرلىرىدە ئۆزى كۆرگەن پۇتبول مۇسابىقىلىرىنىڭ ئەھۋالىنى ئىنتايىن قىزىقارلىق قىلىپ سۆزلەپ بەردى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە ماڭغان بالىلار ئۇنىڭ ھەر بىر ئېغىز سۆزىنى زەن قويۇپ ئاڭلاپ، ئېسىدە مەھكەم

تۇتۇۋېلىشقا تىرىشتى. دەرۋەقە، باھارنىڭ ئاشۇ چىرايلىق، ئىللىق بىر كۈنى شۇ مەيداندىكى بالىلارنىڭ خاتىرىسىدە ئۆمۈرۋايەت ساقلىنىپ قالدى.

باھاۋۇددۇنباي شۇ كۈنى ھېرىپ - چارچىغىنىغا قارىماي، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىللە «ھۈسەينىيە» گە بېرىپ، ھەزرىتى ھەببىب ئەجەم مازىرى يېنىدىكى دادىسىنىڭ تۈپرىقىنى يوقلىدى، مەسچىتتە بىر رەكەت نامىز ئوقۇپ بولۇپ، دېھقانلار كومانداسى بىلەن «ھۈسەينىيە» كومانداسىنىڭ مۇسابىقىسىنى كۆردى. بۇ، 1927 - يىلنىڭ ئاپرىل ئېيى بولۇپ، باھاۋۇددۇنباي شۇ يىلى 77 ياشتا ئىدى.

* * *

ئىكىساق تىنچ، كىچىك كەنت ئىدى. ئۇ يەر - بۇ يەردىكى قويۇق ئۆرۈكلۈك، شاپتۇل، ئۈزۈملۈك باغ ئىچىگە سىلىنغان كېسەك تاملىق ئاددىي ئۆيلەردە كىشىلەر خاتىرجەم ياشايتتى. كەنت مەركىزىدىكى مەسچىتتىن ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان ئىمىن مەزىنىنىڭ مۇڭلۇق ئەزان ئاۋازى بىلەن «ھۈسەينىيە» دىكى بالىلارنىڭ كىتاب ئوقۇۋاتقان جاراڭلىق ئاۋازىلا كەنتنىڭ جىمجىتلىقىنى ئاندا - ساندا بۇزۇپ تۇراتتى. بەزى - بەزىدە ئۆيلەرنىڭ ئارقىسىدىكى ياپيېشىل قوناقلىقتىن ئاڭلىنىپ قالىدىغان ھەسرەتلىك ناخشا ئاۋازى يۈرەكلەرنى لەرزىگە سېلىپ ئۆتەتتى - دە، جىمجىتلىق يەنە ئەسلىگە كېلەتتى. كۈنلەر بىر خىلدا، تىنچ ئۆتەتتى.

باھاۋۇددۇنباينىڭ كېلىشى بىلەن ئىكىساقنىڭ زېرىكەرلىك جىمجىتلىقى بۇزۇلدى. ئىكىساقتىن قەشقەرگە، ئاستىن ئاتۇشقا، ئۇلۇغچات تاغلىرىغا تۇتاشقان يوللاردا ياسداق مەپىلەر، ئېسىل ئاتلارنىڭ قوڭغۇرىقى توختىماي جىرىڭلاشقا باشلىدى.

باھاۋۇدۇنباينىڭ ئېغىل، ھويلىلىرى، ئىشىك ئالدى مەپىلەر، نەسىللىك ئاتلار بىلەن تولۇپ تۇراتتى. مېھمانلارنىڭ ئىچىدە مۇسا بايلارنىڭ قەشقەردىكى، يېڭىسار ـ يىراق ناھىيىلەردىكى ۋە چېگرا بويلىرىدىكى سودا ۋاكالەتخانىلىرىنىڭ خادىملىرى، ئۇرۇغ ـ تۇغقان، ئەل ـ ئاغىنىلىرى، ئەتراپىتىكى يۇرتلارنىڭ ۋە قەشقەرنىڭ يۇرت چوڭلىرى، ئىلىم ئەھلى، ئۆلىمالار، داڭلىق تېۋىپلار بار ئىدى. كەلگۈچىلەر ئۇزاق ھايال بولمايتتى. بايمۇ ئۇلارنى ئارتۇقچە تۇتۇپ كەتمەيتتى، ساقلىقى يوقلىقى تۇپەيلى، ئۇلارنى ئۇزىتىپمۇ چىقمايتتى. پەقەت بىرلا قېتىم باھاۋۇدۇنباي بىر مېھماننى ساق بىر كۈن تۇتۇپ قالدى. ساھىبخانا بىلەن مېھمان ئىنتايىن بېرىلىپ قاناداقتۇر ئىشلارنى مۇھاكىمە قىلىشتى، سىردىشىپ، مۇڭدىشىشتى. ئاخىرىدا مېھماننىڭ توسقىنىغا قارىماي، ئۇنى كوچا بېشىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى. مېھمانمۇ ئۇنىڭ بىلەن كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا خوشلاشتى. بۇغداي ئۆڭلۈك، كۆزلىرى ئوتتەك يېنىپ تۇرىدىغان بۇ ئادەم مەشھۇر پېداگوك، ژۇرنالىست ھەم يالقۇنلۇق شائىر قۇتلۇق شەۋقىي ئىدى.

باھاۋۇدۇنباي مەكتەپنى بىر كۈنمۇ ئېسىدىن چىقارمايتتى. سالامەتلىكى ياخشى بولۇپ قالغان كۈنلىرى ئەتىگەنلىك گىمناستىكا ۋاقتىدا، بەزىدە دەرس ئۆتۈلۈۋاتقان چاغلاردا ھاسىغا تايىنىپ مەكتەپتە پەيدا بولاتتى. بىردەم ـ يېرىمدەم ئولتۇرۇپ، مۇئەللىملەرنىڭ دەرسىنى ئاڭلايتتى. ئوقۇغۇچىلارنى خەت يازدۇرۇپ، خەتنى چىرايلىق، توغرا يازغان بالىلارنى كۆرسە بەك خۇشال بولۇپ، ماختاپ كېتەتتى. يېتىم ـ يېسىر، نامرات بالىلارنى كۆرگەندە ئىچ ئاغرىتىپ كۆزلىرىگە ياش ئالاتتى. بەزىلىرىگە ئۆزى يېنىدىن چىقىرىپ پۇل، كىيىم ـ كېچەك تارقىتىپ بەرسە، بەزىلىرىگە جامائەت ئىسكىلاتى، «ۋاردات» ئارقىلىق يارەم قىلاتتى. تۇرسۇن ئەپەندى بىلەن ھارۇندا

ئولتۇرۇپ مەھەللىلەرنى، ئېتىز - ئېرىقلارنى ئارىلاپ، چوڭلاردىن كىملەرنىڭ ۋاپات بولغىنىنى، كىشىلەرنىڭ تېرىقچىلىق ئەھۋالى، تېرىكچىلىك يوللىرىنى سۈرۈشتۈرەتتى. كىم بىلەن كىمنىڭ قۇدا - باجا بولۇشقىنىنى، كىملەرنىڭ كۆكلەپ، كىملەرنىڭ ۋەيران بولغانلىقىنى چوڭقۇر خىيال ئىچىدە كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلايتتى. تۇمىقىنى قولىغا ئېلىپ، ئاق تاغقا ئوخشاش ئاقارغان بېشىنى سىلاپ، كۆزىنى يىراقلارغا تىكىپ سۆزلەيتتى:

— ئۆمرۈمنىڭ كۆپ قىسمى ياقا يۈرتتا ئۆتۈپتۇ، كۆپ ئەلنى كېزىپتىمەن، بايۇەچچە، باي، هاجى ئاتىلىپ راهەت - پاراغەتتە، ئىززەت - هۆرمەت ئىچىدە ياشاپتىمەن. لېكىن كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن مۇشۇ ئالىقاندەك يەرنى هېچىيەرگە ئوخشاتمىدىم. ئانىلىرىمىز سامان قالاپ ياققان هەمەك نان، زاغرىلارنى، ئاياللىرىمىز سالغان قۇيماقلارنى دۇنيانىڭ هېچقانداق يېرىدىن ئىزدەپ تاپالمىدىم. ئاشۇ يۇرتلاردا يۈرۈپ ئاتۇشلۇقمەن. ئىكىساقلىقمەن، دېگەن ئادەم كۆزۈمگە دادامدەك كۆرۈندى. چۈش كۆرسەم دائىم ئاق تاغنى چۈشىدىم، دائىم يۇرتۇمغا هېچ ئىش قىلىپ بېرەلمىدىم، دەپ پۇچۇلىنىپ يۈردۈم. ئەمدى ئويلاپ باقسام «هۇسەينىيە» نىڭ ۋەزنى ئۆمۈرۋايەت تاپقان مال - دۇنيالىرىمىزنىڭ ۋەزنىدىن ئېغىر ئىكەن. ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ يۈزى «هۇسەينىيە» بىلەن يورۇق بولىدىكەن. دادام رەهمەتلىكنىڭ بىر تەرىپىگە هەززىتى هەببىب ئەجەمنى، بىر تەرىپىگە «هۇسەينىيە» نى ئېلىپ يېتىشمۇ بىكار ئەمەس ئىكەن...

كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرىدۇ، مۇشۇ قېتىم كەتسەم، ئاتۇشقا يەنە بىر كېلىش يوق ماڭا. شۇڭا ساڭا قىلىدىغان ۋەسىيىتىم شۇ بالام: «هۇسەينىيە» خاراب بولمىسۇن...

تۇرسۇن ئەپەندى بايىنىڭ سۆزلىرىنى ئۇن - تىنسىز

ئاڭلايتتى. ئۇ ۋەدە بەرمىگەن، چىرايلىق گەپلەرنى قىلمىغان بولسىمۇ، يۈز سۆڭەكلىرى قوپال، قارامتۇل كەلگەن بۇ ئەزىمەتنىڭ چىرايىدا ئەكس ئەتكەن ئىپادىلەردىن باھاۋۇدنباي غايەت زور ئىشەنچ ۋە تەسەللى تاپاتتى.

بىر كۈنى باھاۋۇدۇنباي بېغدىكى ئۆرۈك چېچەكلىرى ئاستىغا قويۇلغان نەقىشلىك كات ئۈستىدە قوش ـ قوش دۇخاۋا تەكىيەلەرگە يۆلىنىپ ئارام ئېلىپ ياتاتتى. ئىنىسىنىڭ كەنجى قىزى ئابىدەم ئۇنىڭغا كۈمۈش پەتنۇستا چاي ئېلىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئاياغ تەرىپىگە كېلىپ ئولتۇرۇپ، خىيال سۈرۈپ چاي ئوتلاۋاتقان بايدىن:

ــ تاغا، نېمە ئويلاۋاتىسەن؟ ئەتىدىن كەچكىچە قوشۇماڭنى تۈرۈپ خىيال قىلىدىكەنسەن، ئويلىغانلىرىڭنى بىزگىمۇ دەپ بەرسەڭ بولمامدۇ؟ ــ دېدى.

13 ـ 14 ياشلارغا كىرگەن، ئۆڭى قولىدىكى كۈمۈشتەك سۈزۈك، قاش ـ كۆزلىرى سىزىپ قويغاندەك چىرايلىق جىيەن قىزىغا قاراپ باھاۋۇدۇنباي ئامراقلىق بىلەن كۈلدى:

ــ نېمىنى ئويلاتتىم، مېنىڭ ئابىدەم قىزىم نېمانچە چىرايلىقتۇ، خۇدايىم نېمىشقا بەزى ئادەملەرنى چىرايلىق، بەزى ئادەملەرنى سەت يارىتىدىغاندۇ، دەپ ئويلاۋاتىمەن.

ــ يالغانچى، تاغام دېگەن يالغانچى! ــ قىز نېپىز لەۋلىرىنى پۈرۈپ، دومسايغاندەك قىلىپ ئورنىدىن تۇردى.

ــ توختىغىنا قىزىم، ئاۋۇ باغۋەن تاغاڭنى قىچقىرىۋېتە بۇ يەرگە، ــ دېدى باي. قىز بىر قولىدا بېشىدىكى دوپپىسىنى تۈتۈپ، ئۇششاق ئۆرۈمە چاچلىرىنى سىلكىتىپ، ھويلا تەرەپكە يۈگۈردى. ھايال ئۆتمەيلا ساقاللىرى ئۇچىتەك ئاقارغان، ئىككى مەڭزىدىن قان تېمىپ تۇرىدىغان باغۋەن كېلىپ، بايىنىڭ ئاياغ تەرىپىدە قول باغلاپ تۇردى. باي سەل كۆتۈرۈلۈپ ئولتۇرۇدى:

ــ تۇردىكا، باغ بەك قۇرۇپ كېتىپتۇ، بىر سۇغىرىۋەتسەڭ

قانداق؟

ـــ مەنمۇ شۇنى ئويلاپ تۇراتتىم ھاجىم، شۇغىنىسى بىزنىڭ نۆۋىتىمىز تېخى كەلمىدى ئەمەسمۇ.

ـــ بېرىپ سۇنى ئېچىۋەرگىن، بىر نېمە دېسە، باھاۋۇدۇن ھاجىم شۇنداق دېدى، دە.

باغۋەن ئېڭىشىپ تەزىم قىلىپ چىقىپ كەتتى. كۆپ ئۆتمەي باغدىكى ئېرىقتا شىلدىرلاپ سۇ كەلدى. ئەمما دەرەخلەرنىڭ ئارىسىغا يېتىپ بارماي تۇرۇپلا توختاپ قالدى. ئارقىدىنلا قېرى باغۋەنمۇ ھاسىراپ ـ ھۆمىدەپ يېتىپ كەلدى.

ـــ مەن دېمىدىمۇ ھاجىم، ئاۋۇت مىراب دېگەن زادى يۇزسىز نېمە، تاپقان دادىسىغمۇ يۇز ـ خاتىر قىلمايدۇ ئۇ. سۇنى ئېچىپ بولۇشۇمغا يۇقىرى تەرەپتىن قار ـ يامغۇر بولۇپ يۇگۇرۇپ كەلدى. «ئېچىقنى ئەت! ئەت دېدىم ئەت!» دەپ كەتمەننى تەڭلەپ تۇرىدۇ ئۇ مۇناپىق. باھاۋۇدۇنباي ئاچ دېگەن، دېسەم، بۇ سېنىڭ بېيىڭنىڭ سۇيى ئەمەس، خەلقنىڭ سۇيى، باش كېتىدىغان ئىش بولسىمۇ نۆۋەتنى بۇرۇغلى بولمايدۇ، دەپ ھەيۋە قىلىۋاتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن···

ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان بايىنىڭ چىرايى ئاستا ـ ئاستا ئېچىلدى. باغۋەننىڭ ئارقىسىدا ئۇلارنىڭ سۆزىگە قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغان ئابدەم تاغىسىنىڭ ئەتىگەندىن بېرى تۇرۇكلۇك تۇرغان قوشۇمىسىنىڭ ئېچىلىپ كەتكىنىنى كۆرۈپ ھېچ نەرسىنى چۈشىنەلمەي بېشىنى چايقىدى. شۇنچە كاتتا باي تۇرۇپ، بىر سوكال مىرابقا سۆزىنى ئۆتكۈزەلمەي، خاپا بولۇشنىڭ ئورنىغا كۈلۈۋاتىدۇ تېخى، دەپ ئەجەبلەندى.

ئەتىسى، جۈمە نامىزىدىن كېيىن باھاۋۇدۇنباي جامائەت ئالدىدا بۇ ئىشنى تىلغا ئېلىپ ئاۋۇت مىرابنى تەرىپلىدى. ئۇنىڭدىن رازى بولغانلىقىنى ئېيتىپ: «سۇ يۇرتنىڭ، خەلقنىڭ سۇيى. مەيلى باي ياكى كەمبەغەل بولسۇن، ئۇنىڭدا ھەممە

ئادەمنىڭ ھەققى بار، ئەمما ئۇنى ھەر كىم قائىدە بويىچە، ئۆز نۆۋىتىدە ئېلىشى شەرت. قائىدە ـ يوسۇن بۇزۇلسا، كىشىلەر كۆڭلى پاراكەندىچىلىكتە قالىدۇ، ئەلدىن ئىنساب كۆتۈرۈلىدۇ. ئىنساب كۆتۈرۈلگەن ئەلدىن بەخت ـ سائادەت قاچىدۇ» دېدى. شۇ سورۇندا ئۆز قولى بىلەن ئاۋۇت مىرابقا تون كىيگۈزدى. بۇ ئىش، بۇ سۆز ھەممە ئادەمنىڭ كۆڭلىگە يېقىپ، ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا، ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا تارالدى. ئاۋۇت مىرابمۇ ئىكساقتىكى مەشھۇر ئادەم بولۇپ قالدى.

قەشقەردىن ۋەلىخانباي كەلدى. ئۇ باھاۋۇددۇنبايىنىڭ قەشقەردىكى سودا كارخانىلىرىنىڭ باشقۇرغۇچىسى ئىدى. بۇ كارخانىلارنىڭ ھىندىستان ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا شەھەرلىرى بىلەن بولغان ئالاقە ئىشلىرىنىمۇ ئاشۇ ۋەلىخانباي باشقۇراتتى. ئۇ بۇ قېتىم خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلمىگەندى. ھىندىستانىنىڭ شىنجاڭدىكى سودىگەر، جازانىخورلىرى قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئەنگلىيە كونسۇلخانىسىنىڭ ھمايىسى ئاستىدا ئەزەلدىن جۇڭگو تەرەپكە باج ـ سېلىق تاپشۇرمايتتى. پەقەت يېقىنقى يىللاردىلا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ پەرمانى بىلەن شەكىل ئۇچۇن ئاز ـ تولا رەسمىيەت بېجى تاپشۇرىدىغان بولغاندى. ھىندىستان ھۆكۈمىتى بولسا ھىندىستاندىكى شىنجاڭلىق سودىگەرلەردىن ھەسسىلەپ باج ئېلىپلا قالماي، قەدەمدە بىر ئىشلىرىغا قىيىنچىلىق تۇغدۇرۇپ، ئۇلارنى قاقتى ـ سوقتى قىلاتتى. يېقىندا يەنە باجنى ئۆستۈردى. ئۇنىڭ ئۈستىگە يوشۇرۇن يوللار بىلەن شىنجاڭنىڭ خام ئەشيالىرىنى ھىندىستانغا ئاپىرىپ تۆكمە قىلىپ سېتىپ، مۇسابايلارنىڭ ۋە باشقا شىنجاڭلىق سودىگەرلەرنىڭ مالىلىرىنى كاساتلاشتۇرۇۋەتكەنىدى. ۋەلىخانباي بىلەن باھاۋۇددۇنباي بۇ ئىشلاردا ئەزەلدىن دوستانە ئۆتۈپ كېلىۋاتقان ئەنگلىيە كونسۇلخانىسىنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈرۈش مەسلىھەتىگە كېلىشتى. ئاپرېلنىڭ ئاخىرلىرىدا ۋەلىخانباي تۇرسۇن ئەپەندىنى

ئېلىپ قەشقەرگە باردى. چىنىباغدا كونسۇل گېللىئان ئەپەندى ئۇلارنى دەبدەبىلىك، ئەمما قۇرۇق تەكەللۇپ سۆزلەر، ھىندىستاننىڭ خۇش پۇراقلىق چېيى بىلەن كۈتۈۋالدى. سورۇندا كونسۇلخانىدا تۇرۇشلۇق ھىندىستانلىق مۇسۇلمان ئەمەلدارمۇ بار ئىدى. تۇرسۇن ئەپەندى راۋان ئىنگلىز تىلىدا ئۆزلىرىنىڭ مۇسا بايلار ئىگىلىكىنىڭ ۋارىسى باھاۋۇدۇن مۇساباي ئىكەنلىكىنى ئېيتقاندا، كونسۇل جانابلىرى بىلەن ھىندىستان ئەمەلدارىنىڭ ئاغزى ئېچىپلا قالدى. ئۇلار ئاددىي ـ ساددا، سىپايە كۆرۈنىدىغان بۇ سەھرالىق ئۇيغۇرنىڭ ئىنگلىزچە سۆزلىشىنى ئەسلا كۈتمىگەنىدى. شۇنىڭ بىلەن تونۇشۇش ۋە چۈشىنىش بىر قەدەم چوڭقۇرلىشىپ، سۆھبەت دوستانە تۈس ئالدى. ۋەلىخانباينىڭ پاكىتلىق، قائىدىلىك سۆزلىرى ئالدىدا كونسۇل جانابلىرى ئارتۇقچە بويۇن تولغاشنى راۋا كۆرمىدى. چۈنكى مۇسابايلار بىلەن بولغان كۆپ تەرەپلىمە ھەمكارلىقىنىڭ زىيانغا ئۇچرىشىنى ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىمۇ، ھىندىستانلىقلارمۇ خالىمايتتى. گېللىئان ئەپەندى يۇقىرىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئىشلارنى ئەستايىدىل ئېنىقلاش ۋە تۈزىتىشكە كۈچ چىقىرىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ھىندىستانلىق مۇسۇلمان خىزمەتكار ئۇلارغا بىر پەتنۇستا قەن ـ گېزەك ھەم قەھۋە ئېلىپ چىقتى. ئۇلار قەھۋە ئىچكەچ، راۋاقتىن كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان گۈزەل مەنزىرىلەرگە نەزەر تاشلىدى. راۋاقنىڭ تۆۋىنى يول بولۇپ، يولدىن ئات ـ ئۇلاغ مىنگەن ئادەملەر، ھارۋا ـ مەپىلەر توختىماي ئۆتۈپ تۇراتتى. يولنىڭ نېرىسى كەڭ كەتكەن ياپيېشىل ئېتىز، ئۇنىڭ نېرىسىدا قىزىل دەريا لۆمشۈپ ئاقاتتى. دەريا بويىدا بىر مۇنچە ئات، بەزىلىرى سۇ ئىچىدە، بەزىلىرى قىرغاقتا تۇرۇپ سۇ ئىچىۋاتاتتى. قىپيالىڭاچ ئوغۇل بالىلار بۇ ئاتلارغا مىنىۋالغان بولۇپ، ياۋىداق ئاتلار ئۈستىدە شۇنداق ئەركىن ئولتۇراتتى. ئاتلارنىڭ باش تەرىپىدە سۇ

ئېلىنغان تۇلۇم، سوغىلار ئارتىلغان ئېشەكلەر، چېلەكلەرگە سۇ ئېلىۋاتقان ئوغۇل بالىلار ۋە چوڭ ئادەملەر بار ئىدى. ئۇلار بۇ سۇنى شەھەرگە ئەكىرىپ ساتاتتى. دەريانىڭ قارشى تەرىپى بوياقچىلار مەھەللىسى بولسا كېرەك، ئۆگزىلەرگە يېيىلغان قىزىل رەختلەر يىراقتىن بەك چىرايلىق كۆرۈنەتتى. راۋاق ئاستىدىن تۇگمەنچىلەرنىڭ بۇرغا ئاۋازى، ئادەملەرنىڭ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭى ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى ... بۇ تەرەپتە ـــ كونسۇلخانا قورۇسى ئىچىدە ئاپپاق ئاقارتىلغان رەت ـ رەت ئۆيلەر، گۈللۈكلەر، ھۆپپىدە ئېچىلىپ كەتكەن چېچەكلەر، توپ مەيدانى خۇددى كەڭ يېيىلغان سۇرەتتەك كۆرۈنەتتى. مەيداندا پۇتبول ئوينىۋاتقان ئاق تەنلىك ۋە قوڭۇر تەنلىك كىشىلەر تۇرسۇن ئەپەندىنىڭ دىققىتىنى تارتتى. ئۇ ئۇلارنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىگە زەن قويۇپ قارىدى. ئۇلار ھەممىسى دېگۈدەك ئېگىز بوي، قاۋۇل يىگىتلەر ئىدى، ماھارىتىمۇ خېلى ئۇستۇندەك قىلاتتى.

گېللىئان ئەپەندى تۇرسۇن ئەپەندىگە قاراپ كۈلۈمسىرىدى.

ـــ بۇ ئويۇنغا قىزىقىۋاتسىزغۇ دەيمەن، ئەپەندى؟

ۋەلىخانباي ئۇنىڭ ئورنىدا جاۋاب بەردى:

ـــ كونسۇل جانابلىرى، بۇلارنىڭ يۇرتىدىمۇ ناھايىتى ياخشى تەربىيەلەنگەن پۇتبول كوماندىسى بار. مۇشۇ ئەپەندىم ئۇلارنىڭ يېتەكچىسى، مېنىڭچە، ئۇ سىزنىڭ ئادەملىرىڭىز بىلەن مۇسابىقىلىشىشنى ئويلاۋاتىدىغۇ دەيمەن.

كونسۇل بىردىنلا قىزىقىپ قالدى. ئىلگىرى سۇۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلىنىڭ بۇ يەردىكى قانداقتۇر دېھقان پۇتبولچىلار توغرىسىدا ئېيتقانلىرىنى ئېسىگە ئېلىپ، بۇنى بۇيۇك بېرىتانىيە مەدەنىيىتىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بىر غەلىبىسىنى نامايان قىلىشنىڭ ياخشى پۇرسىتى، دەپ ئويلىدى.

ـــ راستمۇ؟ ناھايىتى ياخشى، بۇ قالتىس ياخشى گەپ بولدى. مەن سىلەرنىڭ كوماندىلار توغرىسىدا ئىلگىرى

ئاڭلىغان. بىز مۇسابىقە ئوينايلى. ئەمەلىيەتتە قەشقەردە ياۋروپالىقلارنىڭ ئىككى كوماندىسى بار. بىرى ئەنگلىيەنىڭ، يەنە بىرى شىۋېتسىيەلىكلەرنىڭ. مېنىڭچە، ئۇلارمۇ بۇ پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويۇشنى خالىمايدۇ...

شۇ قېتىمقى سۆھبەتتىن كېيىن، ئەنگلىيەنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنىڭ ياردەمچى كونسۇلى شىرىف ئەپەندى بىلەن شىۋېتسىيە دىن تارقىتىش ئۆمىكى دوختۇرخانىسىنىڭ باشلىقى ئاندىسىن ئەپەندى ئىكىساققا كەلدى. ئۇلار ئىكىساقلىقلارنىڭ يەرلىك توپلىرىنى، يالاڭ ئاياغ پۇتلىرىدا توپ تېپىپ ئوينىغان مۇسابىقىلىرىنى قىزىقىپ كۆردى. ئىككى تەرەپنىڭ مەسلىھەتلىشىپ بېكىتىشى بىلەن مۇسابىقە 20 ـ، 21 ـ مايدا ئۆتكۈزۈلىدىغان بولدى.

بۇ خەۋەر چاقماق تېزلىكىدە قەشقەر، ئاتۇش دائىرىسىگە تارالدى. كۆپ قىسىم كىشى ئۈچۈن بۇ بىر كۈتۈلمىگەن خەۋەر بولدى.

ــ ئىنگلىزلار دېگەن كىم؟ بىزكىم؟ بىزنىڭ دېھقانلىرىمىز ئۇلارنىڭ بىر پەشۋاسىغىمۇ يارىماس...

ــ ئىنگلىز ـ شىۋېتلاربىلەن پۇتبولدا مۇسابىقىلىشىمەن، دېيىش ئۆزىنى بىلمەي شىلتىڭ ئاتقانلىق بولماي نېمە!

ــ ئىكىساق پۇتبولچىلىرىمۇ بوش ئەمەس، ئۇلارنىڭ قانداق ئوينىغىنىنى مانا مەن كۆرگەن!

كىشىلەر شۇنداق دېيىشىپ، ئۆزئارا تالاش ـ تارتىش قىلىشاتتى، ھەتتا ئۇرۇشۇپ ـ تىللىشىپ، كاللا ـ قاپاق يېرىشقانلارمۇ بولدى.

قەشقەردىكى ئۆمەر باي قاتارلىقلار باھاۋۇدۇنبايغا دۇئايى سالام يوللاپ «دېھقانلارنىڭ ئىنگلىز ـ شىۋېتلار بىلەن مۇسابىقىلەشمەكچى بولغىنى ئەخمىقانە ئىش ئەمەسمۇ، ئۇلارنى يېڭىشقۇ مۇمكىن ئەمەس، يېڭىۋالغان تەقدىردىمۇ ئۇلارنىڭ

چىشىغا تېگىپ قويساق، ئىككى ئوتتۇرىدىكى دوستانە مۇناسىۋەتكە دەز كەتمەمدۇ، ئالدى بىلەن جانابلىرىنىڭ سودا ئىشىغا دەخلى ـ تەرۇز يەتمەمدۇ. جانابلىرىنىڭ بۇ ئىشنى دەرھال توسۇشلىرىنى ئۈمىد قىلمىز» دېيىشتى. قەشقەر دوتىيى ماشاۋۇمۇ باھاۋۇدۇنبايغا ئادەم ئەۋەتىپ: «ئەل كۆڭلىگە پاراكەندىچىلىك سالىدىغان، چەت ئەل دائىرىلىرى بىلەن بولغان ئىناق مۇناسىۋەتكە دەخلى يەتكۈزىدىغان»بۇنداق «مۇسابىقە» دىن خاتىرجەمسىزلىنىۋاتقانلىقىنى، باھاۋۇدۇنبايىنىڭ بۇ ئىشنى ئاقىلانىلىك بىلەن توسۇشىنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى، باھاۋۇدۇنباي بولسا:

«بۇ ئاددىي، دوستانە مۇسابىقە، ئۇنىڭدا باشقىچە مەقسەت، مۇددىئا يوق، يەنە كېلىپ كونسۇل جانابلىرى ئۆزى خالىغان، ئىككى تەرەپ مەسلىھەتلىشىپ، بېكىتىپ بولغان ئىش. ئۇنى ئۆز ئالدىمىزغا ئەمەلدىن قالدۇرساق مۇۋاپىق بولماس. پېقىر ھەرقايسىلىرىنىڭ قارشى تەرەپ بىلەنمۇ مەسلىھەتلىشىپ كۆرۈپ، قايتا يوليورۇق بېرىشلىرىنى كۈتىمەن» دەپ جاۋاب قايتۇردى.

بىر كۈنى، شەھەر كاتتىلىرى ھەم چەت ئەل كونسۇللىرى داخىل بولغان بىر سورۇندا، ئۆمەر بايلار گەپ ئېچىشقا پۇرسەت كۈتۈپ ئولتۇرۇشقاندا، گېللىئان ئەپەندى كونسۇلخانىدىكىلەر بىلەن شېۋېتسىيەلىكلەرنىڭ ئىكىساقلىق دېھقانلار بىلەن پۇتبول مۇسابىقىسى ئۆتكۈزمەكچى بولغانلىقىنى جاكارلاپ قالدى. بۇنى سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلى دومپىس ئەپەندى دەرھال قىزغىن قوللىدى ۋە دوتەي جانابلىرى بىلەن شەھەر چوڭلىرىنىڭمۇ بۇ ئىشنى قوللىشىنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. دوتەي ماشاۋۇ شۇ يەردىلا:

ـــ ياخشى، بۇ بىر رەسمىي مۇسابىقە بولسۇن. بىزنىڭ دېھقانلار كوماندىسىنى «جۇڭگو كوماندىسى» لا دەيلى، لېكىن

ئۇلار يېڭىلىپ قالسىمۇ كېرەك يوق. كىم ئۇلارنى يېرىنى تېرىماي توپ ئويىنسۇن دەپتۇ! ــ دېۋىدى، ھەممەيلەن كۇلۇشۇپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن كاتتىلار بۇ «خەلقئارالىق پۇتبول مۇسابىقىسى» نى قانداق قىلىپ ياخشى ئۆتكۇزۇشنىڭ مەسلىھەتىگە چۇشتى. شۇ سورۇندا ئولتۇرۇغان ھوشۇر ھاجى سەمەن يولىدىكى بېدىلىكىنى توپ مەيدانى قىلىشقا بەردى. يەنە بىر باي ۋاراتا ياستىپ بەرمەكچى بولدى. مۇسابىقە تۇغرىسىدا ئېلانلار چاپلىنىپ، كوچىغا جاكارچىلار چىقىرىلىدىغان بولدى. مۇشۇ سورۇندا ئولتۇرغانلار باشلامچىلىق بىلەن مۇسابىقىنى كۆرۇشكە دەۋەت قىلىندى.

شۇنداق قىلىپ مۇسابىقە توغرىسىدىكى تالاش ـ تارتىشلار پەسكويغا چۇشۇپ، ھەممە ئادەم مۇسابىقە بولىدىغان كۇنلەرگە ئىنتىزار بولۇشتى، پەقەت ھەمرابايلا شەھەردىكى ئۆيدە ئەتىدىن كەچكىچە كوتۇلداپ يۇرەتتى. يۇرتىدىكى «توپا توزۇتۇپ يۇگۇرۇپ يۇرگەن تۆت ـ بەش قەلەندەر» نى تىللىغىنى تىللىغاندى. بىر كۇنى مەرىگۇل چىداپ تۇرالماي ئېغىز ئاچتى:

ــ يېڭەلمەتىكى، يېڭەلمەيدۇ ئۇ خەق!

ــ ناۋادا يېڭىۋالسىچۇ··· ؟

ــ راستلا يېڭىۋالساق قانداق قىلىسەن؟

قىزىنىڭ جاھىللىقىغا قاراپ ھەمرابای ئىچىدە «قىز بالا بولسىمۇ مېنى دورىغان دە، ئىسىت، ئوغۇل بالا بوپقالسىچۇ» دېگەنلەرنى ئويلىدى. قىزىنىڭ بېشىنى سەل سىڭايان قىلىپ، قاپقارا قاشلىرىنى ھىمىرىپ تۇرغان تۇرقىغا مەستلىكى كېلىپ پىخىلداپ كۇلۇۋەتتى:

ــ ناھايىتى كەلسە ناغرا ـ سۇناي چالدۇرۇپ بېرەرمەن شۇ.

ــ ئاران شۇنچىلىكما؟ ــ دېدى قىز ياراتمىغاندەك لەۋلىرىنى ئۇمچەيتىپ.

ــ ھە، بوپتۇ، ئاۋۇ ئېغىلدىكى ئېرىكنى سويۇپ مېھمان

قىلارمەن ئەمەسە، ــ شۇنداق دەۋېتىپ، بىردىنلا قىزىغا بەك بالدۇر ۋەدە قىلىپ قويغىنىنى سېزىپ، دەرھال قاپىقىنى تۇرۇۋالدى، ــ قېنى، ۋاقتى كەلسۇن، ھازىرچە كىمنىڭ ئۇتۇشىنى بىر ئاللا بىلىدۇ...

*　　*　　*

مۇشۇ زېمىن، مۇشۇ تاغلار يارالغاندىن تارتىپ ئېقىپ كېلىۋاتقان تۇمەن دەريانى نېمە ئىشلارنى كۆرمىگەن ـ ھەي ئۇ ئۆز ۋاداسىدا ياشىغان كىشىلەرنىڭ ھەممە خۇشاللىق ۋە غەم ـ قايغۇلىرىنى، سېغىز توپىلىق يارلىق ئۇستىدىكى بىر ـ بىرىگە ئۇلىشىپ، گىرەلىشىپ كەتكەن توپىرەڭ ئۆيلەرنىڭ قايسىبىرى قاچان سېلىنغىنىنى، قىيىپىالىڭاچ بولۇۋېلىپ، ئۆز باغرىدا پىلتىڭلاپ ئۇزۇپ ئويناۋاتقان ئوغۇل بالىلارنىڭ قاچان چوڭ بولۇپ ئۆيلىنىپ، قېرىپ تۇپراق ئاستىغا كۆمۈلگىنىنى؛ نى ـ نى ھەشەمەتلىك ئوردا ـ قەسىرلەرنىڭ قاچان بىنا بولۇپ، قاچانلاردا كۈلگە ئايلانغانلىنى بىلىدۇ. ئۇ يەنە شەھەرنى ئەجدىھادەك ئوراپ تۇرغان ئېگىز، قېلىن سېپىلنىڭ قانچە قېتىم ۋەيران بولۇپ، قانچە قېتىم قايتا سوقۇلغىنىنى، سېپىلغا تىرىك كۆمۈلگەن ئادەملەرنى كۆرگەن. ئەجدىھانىڭ ئېغىزىدەك سۇرلۇك دەرۋازىلارغا قاتار ئېسىلغان ئادەم باشلىرىنى كۆرگەن. سېپىل دەرۋازىلىرىدىن توختىماي كىرىپ ـ چىقىپ تۇرىدىغان بايلار ۋە نامراتلارنى، دېھقانلار، ئىشلەمچىلەرنى، سودىگەر، بەگزادىلەرنى، كىيىملىرىگە يىراق يۇرتلارنىڭ توپىسى سىڭگەن سەييياھ ـ جاھانكەزدىلەرنى ھەم كۆپ كۆرگەن، ئەمما ئۇ بۇگۈنكىدەك ھەممە ئادەمنىڭ شەھەر سىرتىغا قاراپ سۇدەك ئاققىنىنى كۆرمىگەن.

راست، بۇگۈن قەشقەرلىكلەرگە نېمە بولدى ـ ھە؟ ئەتىگەندىن

تارتىپلا قەشقەر تەۋرەپ كەتكەنىدى. ھەممە ئادەمنىڭ ئاغزىدا توپنىڭ، مۇسابىقىنىڭ گېپى. ئاشخانا ـ ناۋايخانىلار، دۇكانلار تاقالدى. ئادەم بىلەن تولۇپ تۇرىدىغان كوچىلار چۆلدەرەپ قالدى. شەھەرئەتراپىدىكى ئۇچما راۋاندىن ياراباغ دەرۋازىسىغچە، بەشكېرەمدىن تۆشۈك دەرۋازىغچە، ناچۇق ئۆستەڭ بويلىرىدىن قۇمدەرۋازىغچە بولغان يوللاردا ئات ـ ئېشەكلىك، ھارۋىلىك، پىيادە ئادەملەر مۇسابىقە بولىدىغان سەمەن يولىغا قاراپ ئاقماقتا.

مۇسابىقە بولغان بېدىلىكتە كىشىلەر ئاق ھاك چېچىپ بەلگە قىلىنغان «مەيدان» نى چۆرىدەپ يىغىلىشقانىدى. مەيداننىڭ باش تەرىپىدە ھەمراباي ئەكەلدۇرگەن ناغرا ـ سۇنايچىلار ئەتىگەندىن تارتىپلا توختىماي شوخ ئاھاڭلارنى چېلىپ كىشىلەرنى جەلپ قىلماقتا، ھاياجانلاندۇرماقتا. مەيداننىڭ «تۆر» تەرىپىگە دوتەي، شەھەر چوڭلىرى، چەت ئەل كونسۇللىرىنىڭ ئولتۇرۇشى ئۈچۈن ۋاقىتلىق ياغاچ ئورۇندۇقلار ياسالغان، ئاددىي پۇقرالار ـ سەللىلىك، دوپپىلىق، تۇماقلىق كىشىلەر، ئۇششاق بالىلار ئاللىقاچان ئالدىنقى ئورۇنلارنى ئىگىلەپ، چاپان ـ چارا، كىگىزلەرنى سېلىپ، بەداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ بولۇشقانىدى. مەيداننىڭ سەل نېرىسىغا ئۇششاق يايمىچىلار، غالتەكچىلەر، دوغاپچىلار، سامسىپەز ـ مانتىپەز، ئۆپكە ـ ھېسىپچىلار، گازىر ـ پۇرچاقچى، لەڭمۈچىلار جايلىشىپ، ئاۋات بازار شەكىللەندۇرگەنىدى. ئۇششاق بالىلار بىلەن چوڭراق بالىلار بازار بىلەن مەيدان ئوتتۇرىسىدا توختىماي چېپىشىپ، ئۇنى ـ بۇنى سېتىۋېلىپ يېيىشەتتى ياكى قوغلىشىپ ھەر خىل شوخلۇقلارنى قىلاتتى. ئۇلار بۇگۈن خۇددى ھېيت بولغاندەك خۇشال ئىدى.

مەيداننىڭ بىر چېتىدە تۇنۇگۈن ئاتۇشتىن پىيادە مېڭىپ كەلگەن ئىكىساقلىق توپچىلار ۋە ئۇلارغا ئەگىشىپ كەلگەن

بىرەر يۇزدەك ئادەم دائىرە بولۇپ ئولتۇرۇشاتتى. مۇسابىقىگە چۈشىدىغانلارنى باھاۋۇدۇنباي بىلەن تۇرسۇن ئەپەندى مەكتەپتىكىلەر ۋە دېھقانلار ئارىسىدىن ئىنچىكىلەپ تاللىدى. بۇ جەريانىدا قايسىسىنى تاللاپ، قايسىسىنى قويۇشنى بىلمەي خىجالەتچىلىكتىمۇ قالدى. بىز دېگەن ھاشىم بالىخانىڭ شاگىرتلىرى تۇرساق، مۇنداق مۇسابىقىگە بىز چۈشمەي كىم چۈشىدۇ، دەپ تۇرۇۋالغان ئاپپاق ساقاللىق ئىككى بوۋاينى ئامالسىز زاپاس توپچىلار قاتارىغا قوشۇپمۇ قويۇشتى. ئالدىنقى كۇنى توپچىلار يولغا چىقىدىغان چاغدا، باھاۋۇدۇنباي باشچىلىقىدا يۇرت خەلقى قومۇرۇلۇپ چىقىپ ئۇلارنى ئۇزاتتى. پۇتبول دېسە، جېنىنى بېرىدىغان بىر توپ ئادەم يولنىڭ يىراقلىقىغا قارىماي، ئۇلارغا ئەگىشىپ قەشقەرگىچە كەلدى. توپچىلار بىر كېچە قونغان خانلىق مەدرىسەدە بۇ سەپ تېخىمۇ زورايدى. شۇ تاپتا مۇشۇ مەيداندا ئولتۇرغان شۇنچىۋالا جامائەتمۇ توپچىلارغا چەكسىز ھۆرمەت ۋە ئۈمىد ئىچىدە تەلىپۈنۈۋاتىدۇ. ئاشپەز ـ ناۋايلار ئوخشىتىپ ئەتكەن تاماقلىرى، كۆڭۈل قويۇپ باقىقان نانلىرى بىلەن ئۇلارنى بېقىۋاتىدۇ. دوغاپچىلار: «يۇرىكىڭلارنى سەگىتىپ، جېنىڭلارنى ياشارتىدىغان دوغاپ بۇ» دېيىشىپ، يوغان چىنىلەردە دوغاپ ئېلىپ كېلىپ بېرىشۋاتىدۇ. ئۇلار نېمىشقا مۇشۇنداق قىلىدۇ؟ تۇرسۇن ئەپەندى ئويلىغانچە ئۆزىنى بىر تاغ يۇدۇۋالغاندەك سېزەتتى. بەزىدە ئەندىشىگىمۇ چۈشۈپ قالاتتى. لېكىن، تېگى ـ تەكتىدىن ئالغاندا، ئۇنىڭ يۇرىكى توق، ئىشەنچىسى كۈچلۈك ئىدى. ئۇ ئەتراپىدا ئولتۇرغان ئاشۇ بىر ـ بىرىدىن قاۋۇل، چەبدەس يىگىتلەرگە ئىشىنەتتى. ئۇ ئۇلارنىڭ خېلى كۆپىگە قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، خەتنى توغرا ھەم چىرايلىق يېزىشنى ئۆگەتكەن. پۇتبول دېگەننى جۇرئىتى بار ئوغۇل بالا ئۆينايدىغان نەرسە ئىكەنلىكىنى بىلدۇرگەن. ئۇ ئۇلارنىڭ ھەر بىرىنى ـــ ئاۋۇ چاقماقتەك

چەبدەس كېرەم كىچىكنى، قاراقاش، قارا كۆز قاڭشارلىق، ئېگىز بوي ئەنۇەرنى، بەستلىك، چىرايى قىزىل، سېرىق ساقال ئىبراھىمنى، يوغان ـ يورپا، قاۋۇل، ئەمما، كىچىك بالىدەك ساددا غۇپۇرنى، ياۋاش، ئەمما پەملىك بېشىراخۇننى، مۇسا پالۋاننىڭ ئىنىلىرى پالۋان قامەت تۇرسۇن قاربي بىلەن ئەمەت قارىيلارنى... بەك چوڭقۇر چۈشىنەتتى. ھەربىرىنىڭ مىجەزىنى، توپنى قانداق تېپىدىغانلىقىنى، ئارتۇق ـ كەم تەرەپلىرىنى بەش قولدەك بىلەتتى. قارىماققا ياۋاش، جىمغۇر كۆرۈنىدىغان بىر بالىنىڭ كۈتمىگەنده كارامەت ئىشلارنى قىلىۋېتەلەيدىغانلىقىنى ھەم بىلەتتى. بىر ئايدىن بۇيانقى جاپالىق مەشق داۋامىدا ئۇلارنىڭ ھەربىرى خېلىلا ئورۇقلاپ، چىرايلىرى قاراداپ قالغان بولسىمۇ، روھى كۆتۈرەڭگۈ ئىدى. ۋۇجۇدىدىن پۈتمەس ـ تۈگىمەس كۈچ ئۇرغۇپ تۇرغانىدەك كۆرۈنەتتى. مانا ئۇلار شۇ تاپتىمۇ:

ئارقاداشلار توپلىنايلى، جەھلىن ئويىنى بۇزغىلى،
ئەل كۆزىدىن ئالغان قارائىغۇ پەردىلەرنى يىرتقىلى.
ئىنقىرازدىن خەلقىمىزنى قۇتقۇزغۇچى ئىلىمدۇر،
بىزلەرنىمۇ دەل بۇگۈن ھەم بىلىم ئۆزى قۇتقۇزۇر.

دېگەندەك ناخشىلارنى كەينى ـ كەينىدىن ئۇلاپ ئوقۇپ، مەيدانىنى لەرزىگە سالماقتا ئىدى.

ئۇلارنىڭ قارشى تەرىپىدە ـــ مەيدانىنىڭ سىرتىدا ھەممىسى بىر خىل ئاق رەڭلىك تەنھەرىكەت كىيىمى، پۈتبول ئايىغى كىيگەن ئېگىز بوي، سېرىق چاچ، كۆك كۆز كەلگەن ئىنگلىزلار ۋە ھىندىستانلىقلاردىن تەركىب تاپقان «ئەنگلىيە كوماندىسى» دىكىلەر توپلىشىپ تۇرۇشاتتى. ئۇلارنىمۇ بىرەر يۈز ئادەم ـ كونسۇلخانا خىزمەتچىلىرى، شۆبۈت دىن تارقاتقۇچىلىرى ھەم

دوختۇرخانا خادىملىرى ۋە تاماشا كۆرگۈچىلەر ئورىۋالغانىدى.

كەينى ـ كەينىدىن كەلگەن ھەشەمەتلىك مەپلەردە دوتەي ۋە شەھەر بەگلىرى، قازىكالان، ئۆلىمالار ۋە كاتتا، زەردارباياللار يېتىپ كېلىشتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىنلا رۇسچە ۋە ئىنگلىزچە پەيتۇندا ئەنگلىيە ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇللىرى خانىملىرى بىلەن يېتىپ كەلدى. بۇ چاغدا مەيدان ئەتراپى سانجاق ـ سانجاق ئادەم بىلەن تولۇپ، يېڭىنە سىغقۇدەك يەر قالمىغان، ئەتراپتىكى ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىسى، دەرەخ شاخلىرىغىمۇ ئادەملەر چىقىۋالغانىدى. ئىككى كونسۇل خادىمى دوتەينىڭ ئىككى تەرىپىگە ئورۇنلاشتى. دوتەي ئىككى تەرىپىدىكىلەر بىلەن بىرنەچچە ئېغىز سۆزلىشىپ باش لىڭشىتتى. ئارقىدىن ئورنىدىن تۇرۇپ، ئېگىز بوي، ئاۋاق تىلماچ بىلەن مەيداننىڭ ئوتتۇرىغىراق كېلىپ سۆزىنى باشلىدى. بۇگۈنكى قەشقەر تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن كاتتا خەلقئارالىق مۇسابىقىنىڭ جۇڭگو ـ ئەنگلىيە خەلقلىرىنىڭ دوستلۇقىنى كۈچەيتىشتىكى مۇھىم بەلگە تېشى بولۇپ قېلىشىنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى ۋە ھەر ئىككى تەرەپ توپچىلىرىغا ئامەت تىلىدى. ئارقىدىنلا كونسۇل گېللىئان ئەپەندى سۆز قىلىپ ئالاھىدە بىر خىل ئۇستۇنلۇك تۇيغۇسى ئىچىدە، بۇگۈنكى شۇنچە كۆپ، شۇنچە قىزغىن تاماشىبىنىنى كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ پۇتبول يۇرتى بولغان ئەنگلىيەلىك ئىكەنلىكىدىن پەخىرلىنىۋاتقانلىقىنى، بۇ مۇسابىقىدە «ئەنگلىيە كوماندىسى» نىڭ ماھارىتى ھەم جاسارىتىگە، كۆڭۈلدىكىدەك نەتىجە يارىتالايدىغانلىقىغا تولۇق ئىشىنىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. «جۇڭگو كوماندىسى» توغرىسىدىمۇ نۇرغۇن تەسىرلىك تەرەپلەرنى ئاڭلىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇلارغىمۇ ئامەت تىلىدى. ئاخىردا يۇمۇرلۇق تەلەپپۇزدا: «ئەگەر جۇڭگو تەرەپ ئۇتۇۋالسا، بىز ئۇلارغا كۈمۈش ئېگەر ـ جابدۇقلۇق بىر جۇپ ئارغىماق بېرىشكە ۋەدە قىلىمىز.

بىز ئۇتۇۋالساق، جۇڭگو تەرەپ بىزگە نېمە بېرىدىكىن؟» دەپ ئەتراپىدىكىلەرگە قارىدى. چەت ئەللىكلەر قاقاقلاپ كۈلۈشتى. تۇرسۇن ئەپەندى تىلماچنىڭ تەرجىمە قىلىپ بولۇشىنى ساقلىمايلا، يۇقىرى ئاۋازدا:

ــ بىز بىرگە ئىككىنى بېرىشكە تەييار! ــ دەپ جاۋاب بەردى. تىلماچ كونسۇلنىڭ سۆزىنى تەرجىمە قىلىپ بولغاندا، تاماشىبىنلار باركاللا ئېيتىشىپ، چاۋاك چېلىشىپ كېتىشتى.

مۇسابىقە باشلاندى. ئىككى كومانداً ناغرا ـ سۇناي، ئالقىش ساداسى ئىچىدە مەيدانغا كىرىپ كەلدى. بۇ بىر ـ بىرىگە تۇيتىن ئوخشىمايدىغان ئىككى كوماندا ئىدى. ئاق كىيىملىك «ئەنگلىيە كوماندىسى» يارەمچى كونسۇل شىرىن ئەپەندى، كونسۇلخانا دوختۇرى، ئۇزاقتىن بېرى كونسۇلخانىدا تۇرۇۋاتقان مۇخبىر ھەم سایاھەتچى شاپ بۇرۇت مېچىل ئەپەندى، ئەنگلىيە قۇرۇقلۇق ئارمىيەسىنىڭ لېيتېنانتى گرېگسېن، ئىككى نەپەر ياش جۇغراپىيەشۇناس ۋە ھىندىستانلىق ئۇچ خادىمدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ھەممىسىنىڭ چىرايىدىن غالىبلىق، ھەتتا مەسخىرە ئالامەتلىرى چىقىپ تۇراتتى. دېمىسىمۇ مەدەنىيەتلىك دۇنيادىن يىراق، جاھاننىڭ بىر چېتىدىكى سەھرالىقلارنىڭ ئۇلار بىلەن مۇسابىقىگە چۇشمەكچى بولغىنى كۈلكىلىك بىر ئىش ئەمەسمۇ. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ياخشى چېنىققان شېرىن ئەپەندى بىر مەزگىل لوندوندىكى پۇتبول كۇلۇبلىرىدا توپ تەپكەن، پۇتبولغا ئائىت ئوبزورلارنى يازغان مېچىل ئەپەندى، تاغقا چىقىش ماھىرى گرېگسېنلار تۇرسا، خەيرىيەت، بۇ مۇسابىقە ئۇلار ئۈچۈن بىر قېتىملىق يەڭگىل كۆڭۈل ئېچىش بولۇپ قالغۇسى. ماۋۇ يېرىم ياۋايى ئادەملەر ئۈچۈن بولسا، ھەقىقىي مۇسابىقىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى كۆرۈۋالىدىغان بىر پۇرسەت، پۇرسەت بولغاندىمۇ، ھاياتىدا يەنە بىر قېتىم ئېرىشەلمەيدىغان تېپىلغۇسىز پۇرسەت.

ئىكىساق كوماندىسىدىكىلەر بېشىغا ئاق دوپپا، ئۇچىسىغا ئاق ماتا كۆڭلەك كىيگەن، بەللىرىگە بەلباغ باغلىغان، پۇتلىرىدىكى مەسە ـ كالاچلىرىنى چۈشۈپ قالماسلىقى ئۈچۈن، خىلمۇخىل شوينىدا باغلىۋېلىشقانىدى. ئەمما دىققەت بىلەن كۆزەتكەن كىشىلەر ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئەستايىدىللىقنى، مەقسىتىگە يەتمىگۈچە توختىمايدىغان «ياۋايى كۈچ» ۋە يۈرەكنى جىغىلداتقۇدەك قەيسەرلىكنى ھېس قىلايتتى.

سوۋېت ئىتتىپاقىلىق رېپىرىنىڭ پۈشتەك چېلىپ بەلگە بېرىشى بىلەنلا، ساقاللىق ئىنگلىز دوختۇر توپنى قارشى تەرەپنىڭ مەيدانىغا قارىتىپ تەپتى. شۇنداق قىلىپ، دۇنيانىڭ مەدەنىيەت مەركىزىدىن كەلگەنلەر بىلەن «يېرىم ياۋايى» لار ئوتتۇرىسىدىكى ئىس ـ تۈتەكسىز كۈرەش باشلىنىپ كەتتى.

مۇسابىقىنىڭ دەسلەپكى پەيتلىرىدە، ئىككى تەرەپ كوماندا ئەزالىرىنىڭ روھىي دۇنياسى ئاسمان ـ زېمىن پەرقلىنەتتى.

ئەنگلىيە كوماندىسىدىكىلەرنىڭ چىراي ئىپادىسى ۋە مەيدانىدىكى ھەربىكەتلىرى ئۇلارنىڭ ئۆزىگە شەكسىز ئىشىنىدىغانلىقىنى ئىپادىلەپ تۇراتتى، ئىكىساقلىقلار بولسا ھە دېگەندىلا تەمتىرەپ قېلىۋاتاتتى. ناتونۇش، كۆچلۈك رەقىب، تۇمەنلىگەن تاماشىبىنىنىڭ دېگىز شاۋقۇنىدەك چۇقان ـ سۈرەنلىرى ئۆمرىدە بۇنداق كاتتا سوروننى كۆرۈپ باقمىغان بۇ ساددا كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرۈشىگە كاشىلا قىلماقتا ئىدى. ئۇلارنىڭ تەمتىرەپ قېلىۋاتقانلىقىنى سەزگەن ئەنگلىيەلىكلەر چەبدەسلىك بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئۇلارنىڭ ھۇجۇمى ھەدېگەندىلا ئوڭۇشلۇق بولۇۋاتاتتى. بۇ ھالەت يەنە بىر پەس داۋاملاشقىدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ غەلىبە ئاساسىنى قۇرۇۋېلىشىدا گەپ يوق ئىدى.

دەل شۇ چاغدا، مەيداننىڭ بىر چېتىدىن بوراندەك غەزەپلىك ئاۋاز ياڭرىدى. ھەممە ئادەم ئاۋاز چىققان تەرەپكە بۇرۇلۇپ

قاراشتى. ئىكىساقنىڭ زاپاس كوماندا ئەزالىرى ئارىسىدا ئولتۇرغان ئاپپاق ساقاللىق، تەمبەل بىر بوۋاي ساقاللىرىنى تىترىتىپ: « ···ئوينىيالمىساڭ چۈشە مەيداندىن! ھەرقايسىڭ توپنى تالاشماي، ساماغا چۈشتۈڭمۇ مەيدانغا؟!» دەپ ۋارقىراۋاتاتتى. ئۇ ئىكىساقنىڭ ئەڭ دەسلەپكى توپچىلىرىدىن بىرى بولغان نامان ئاكا ئىدى. نامان ئاكىنىڭ قەھرلىك ئاۋازى ۋە ئاپپاق ساقىلى كوماندا ئەزالىرىنى سەگىتتى. كېرەم كىچىك ئىختىيارسىز بوۋايغا ئاپىرىن ئوقۇدى. ئۇ بىردىنلا پۇت ـ قولىنىڭ كۈچكە تولغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ ئەنگلىيەلىكلەر چەبدەسلىك بىلەن پاسلىشىپ ئېلىپ كېتىۋاتقان توپنى بۈركۈتتەك ئېتىلىپ بېرىپ ئۈزۈپ ئالدى···

ــ بارىكاللا! ئوغال بالا دېگەن مۇشۇنداق بولىدۇ مانا.

ــ ئاتاڭغا رەھمەت! ــ دەپ توۋلىشاتتى ئەتراپتىكىلەر. كېرەم توپنى توختىتىپ، كوماندا ئەزالىرىغا بىر نەزەر سالغاندىن كېيىن، ھۇجۇمچى ئورنىدا تۇرغان ئەنۋەرنى كۆردى ـ دە، «ئالە ئەنۋەر!» دېگىنىچە توپنى كۈچەپ تەپتى. ئاللىقاچان توپنى كۈتۈپ تۇرغان ئەنۋەر توپنى مەيدىسىگە شۇنداق چىرايلىق ئېلىپ توختاتتىكى، ئەنگلىيەلىكلەرنىڭ چىرايىدىمۇ ھەيرانلىق ئەكس ئەتتى. مەيدان سىرتىدىكىلەر ھاياجاندىن ئورنىدىن تۇرۇشۇپ، گۈرۈلدىشىپ كەتتى.

ئەنۋەر بۇرۇلۇپ ئەنگلىيە تەرەپنىڭ ۋاراتاسىغا قاراپ شامالدەك تېز يۈگۈردى. مۇداپىئەچىلەرنى كەينىگە تاشلاپ، ئالدىغا كەلگەن بىر ئىنگلىز بىلەن ھىندىستانلىقنى ماھىرلىق بىلەن ئالداپ ئۆتۈپ، توپنى ۋاراتاغا قارىتىپ كۈچەپ تەپتى. پۇختا تەييارلىق كۆرۈپ تۇرغان ئەنگلىيە ۋاراتارى توپنى سالماقلىق بىلەن تۇتۇۋالدى. ئەمما بۇ بىر توپ ئىكىساق كوماندىسىدىكىلەر ئۈچۈن ئىلھامبەخش ھۇجۇم سىگنالى بولۇپ قالدى. مۇسابىقە بارغانسېرى كەسكىنلەشتى. ئەنگلىيە

كوماندىسىنىڭ بىرنەچچە قېتىملىق قاملاشقان ھۇجۇمىمۇ كىشىلەرنى ساراسىمگە سېلىپ، چۇقان كۆتۈرگۈزۈۋەتتى. ئىككى تەرەپنىڭ جان ـ پىدالىق بىلەن ئېلىشىشى پۈتكۈل مەيدانىنى مىسلىسىز جىددىيلىك ئىچىگە ئېلىپ كىردى. مەيداننىڭ ئۇمۇمىي ئەھۋالىدىن قارىغاندا، ئىكىساق كوماندىسىنىڭ ئىپادىسى بارغانسېرى ياخشىلىنىۋاتقان بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىدىكى جىددىيچىلىك ۋە يۈرەكسىزلىكنى تۈگىتىپ، ئاستا ـ ئاستا مۇسابىقىگە كىرىشىپ كېتىۋاتاتتى. ئەنگلىيە كوماندىسىكىلەرمۇ ئۆزلىرىنىڭ بۇ «يېرىم ياۋايى» لارنى بوش چاغلاپ قويغانلىقىنى سېزىپ، ئەسلىدىكى ھاكاۋۇرلۇقىنى تاشلاپ، توپنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئويناشقا باشلىغانىدى.

ئىكساق كوماندىسى كەينى ـ كەينىدىن ھۇجۇمغا ئۆتۈپ ئەنگلىيە كوماندىسىنى خېلىلا تەمتىرىتىپ قويدى. بولۇپمۇ كېرەم توپچى بىلەن تۇرسۇن ئەپەندى ئۇلارنىڭ يۈرىكىگە قادالغان خەنجەردەك توختىماي زەربە بېرەتتى. مۇسابىقىنىڭ ئىكىساقلىقلارغا پايدىلىق تەرەپكە يۈزلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن تاماشىبىنلار بولسا، خۇددى بۇ ئالەمدىكى ئاجايىپ كارامەتلىك مۆجىزىنىڭ شاھىتىدەك ئۆزلىرىنى ئۇنۇتقان ھالدا چۇقان ـ سۈرەن سېلىشاتتى.

بۇ ھال ئەنگلىيە كوماندىسىنىڭ ئاساسلىق ھۇجۇمچىسى بولغان لېيتېنانت گرېگسېننى قاتتىق تېرىكتۈردى. نېمە ئىش بۇ، ماۋۇ يالىڭاياغلار خۇددى خۇداسىدىن مەدەت ئالغاندەك كۈچىيىپ كېتىپ باردىغۇ. مەيلى، ئۇلارغا كىمنىڭ مەدەت بېرىشىدىن قەتئىينەزەر، بىز يېڭىشىمىز كېرەك. بۇ ياۋايىلارنىڭ بۇيۇك بېرىتانىيە ئىمپېرىيەسىنىڭ تەڭداشسىز ئوبرازىغا نۇقسان كەلتۈرۈشىگە يول قويۇشقا بولمايدۇ. بۇلار يېرتقۇچ يولۋاس بولغان تەقدىردىمۇ، قامچا بىلەن باش ئەگدۈرۈش كېرەك! دەپ ئويلىدى.

ئۇ ئويلىغانسېرى غەزەپلىنىشكە، ئەسەبىيلىشىشكە باشلىدى.

دەل شۇ چاغدا ئەنگلىيە تەرەپنىڭ چەكلەنگەن رايونىغا قاراپ توپنى ماھىرلىق بىلەن ئېلىپ كېتىپ بارغان بېشىر ئاخۇنغا قاراپ ئېتىلغان قوڭۇر تەنلىك بىر بېك بېشىر ئاخۇننىڭ ئوشۇقىغا كېلىشتۇرۇپ بىرنى تەپتى. بۇنداق يولسىز ھۇجۇمغا تەييارلىقسىز تۇرغان بېشىر ئاخۇن ئاغرىققا چىدىماي، يەردە يۇمىلاپ كەتتى.

ـــ ياخشى! ـــ دەپ ۋارقىرىدى لېيتېنانت، ـــ ئۇلارنى مۇشۇنداق قوپالماس قىلىپ قويۇش كېرەك.

ـــ نېمە قىلىق بۇ، شۇنداقمۇ نامەردلىك قىلغان بارمۇ؟!

ـــ چىدىغانغا چىقارغان! چىدىماسلار ئويىنىمسۇن!

نارازىلىق سادالىرى مەيدانىنى بىر ئالدى. سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسىدىن تەكلىپ قىلىنغان رېپېرى دەرھال پۈشتەك چېلىپ مۇسابىقىنى توختاتتى ۋە بېنگاللىق بېكىنى ئاغزاكى ئاگاھلاندۇردى، توپنى ئىكىساق كوماندىسىغا ئىختىيارىي باشلاتقۇزدى.

شۇنىڭدىن كېيىن، ئىكىساقلىقلار كەينى ـ كەينىدىن يىقىلغىلى تۇردى. تۇرسۇن ئەپەندى ئەھۋالنىڭ خەتەرلىكىنى سېزىپ، ئەزالىرىنى ھوشيار بولۇشقا چاقىردى. ئىكىساق كوماندىسىدىكىلەرنىڭ كۆزلىرىدىنمۇ غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاچرىماقتا ئىدى.

ئەنگلىيە كوماندىسى ھۇجۇم قىلىپ، توپنى ئىكىساق تەرەپنىڭ چەكلەنگەن رايونى ئەتراپىغا ئېلىپ كەلدى. ئەڭ ئالدىدا يۈگۈرۈپ كەلگەن مېچىل ئەپەندى توپنى ئېلىشىغا، ئەنگلىيەلىكلەرنىڭ «ئىلتىپاتى» دىن تولا بەھرىمەن بولۇپ، ئىچى قاينىاپ تۇرغان ئەمەت قارىي يۈگۈرۈپ بېرىپ، مېچىل ئەپەندىنى دولىسى بىلەن كېلىشتۇرۇپ ئۇستى.

ئېگىز بوي مېچىل ئەپەندى دەرھەتتەك ئۆرۈلۈپ، يەردە نەچچە

يۇمىلاپ كەتتى. رېپىر دەرھال پۇشتەك چېلىپ، ئەنگلىيە كوماندىسىغا ئىختىيارىي توپ باشلاتقۇزدى. ئىكىساق كوماندا ئەزالىرى بۇنىڭغا نارازى بولدى، تۇشمۇتۇشتىن رېپىرىنىڭ ئالدىغا يۇگۇرۇپ بېرىپ، بۇنى قائىدىگە خىلاپ ھەرىكەت ئەمەس، دەپ تالىشىشتى.

ئەنگلىيەلىكلەر بولسا، تېز سۇرئەتتە توپنى باشلاپ، قارشى تەرەپنىڭ تەييارلىقسىز تۇرغان پۇرستىدىن پايدىلىنىپ، ۋاراتاغا قارىتىپ توپ تەپتى. پۇتۇن دىققىتىنى مەيداننىڭ يەنە بىر تەرىپىدىكى تالاش ـ تارتىشقا قارىتىپ تۇرغان ۋاراتار مۇھەممەت توپنى توسۇشقا ئۇلگۇرەلمىدى. مەيداندىكى تاماشىبىنلار بۇ تۇيۇقسىز ئەھۋالدىن ھودۇقۇپ، ھاڭۋېقىپ قېلىشتى. رېپىرى بولسا ئىككىلەنمەي، كىرگەن توپنىڭ ئىناۋەتلىك ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلىپ، ئوتتۇرا مەيداندىن توپ باشلاشنى ئۇقتۇردى.

گېللىئان ئەپەندى بىلەن خانىمى باشچىلىقىدىكى كونسۇلخانا خادىمىرى، شۆبىتسىيەلىكلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ چاۋاك چېلىپ، تەنتەنە قىلىشتى. تاماشىبىنلار بوراندەك گۇركىرەپ ۋارقىراشتى:

ـــ ناھەق بولدى، ناھەق!

ـــ ھۇ نامەردلەر، خوتۇن كىشىدىن ئۇششۇق نېمىلەركەن بۇ!

ـــ يالغانلىقىمىز چېنىپ قالمىسۇن، دەپ قويۇۋالغان ساقاللىرىغا قاراڭلار، خالايىق!

بۇنچە كۆپ كىشى ئەزەلدىن بۇگۈنكىدەك بىر نىيەت، بىر مەقسەت ئۈچۈن جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىرىشىپ، چۇقان سېلىپ باقمىغان، مۇشتلىرىنى چىڭ تۇگۈپ سەكرەشمىگەنىدى. شۇ تاپتا مەيدان ئىچى بىلەن سىرتى بىرلىشىپ كەتكەنىدى. تاماشىبىنلارنىڭ يۇرىكى ئۆز توپچىلىرىنىڭ يۇرىكى بىلەن تەڭ سوقاتتى. ھېس ـ تۇيغۇلىرى ئۇلار بىلەن تەڭ ئۆركەشلەپ، دېڭىزدەك داۋالغۇيتتى.

سوۋېت ئىتتىپاقىلىق رېپېرى سائەتكە قاربدى - دە، ئىكىساق كوماندىسىدىكىلەر ئوتتۇرا مەيداندىن توپنى باشلىشى بىلەنلا، پۇشتەك چېلىپ، يېرىم مەيدان مۇسابىقىنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى ئۇقتۇردى. تېزلىكتە بېرىپ توپنى قولىغا ئېلىپ، تۇرسۇن ئەپەندىگە ئەتراپتىكى چۇقان - سۇرەن سېلىشىپ تۇرغان تاماشىبىنلارنى ۋە غەزەپلىك چىرايلارنى كۆرسىتىپ، بىر نېمىلەرنى دەپ مەيداندىن چىقىپ كەتتى.

ئەنگلىيەلىكلەر مەيدان سىرتىغا سايىۋەن بېكىتىپ ئالاھىدە راسلانغان ئورۇنلارغا بېرىپ ئارام ئېلىشتى. شۇېت دوختۇرلىرى ئۇلارنىڭ ئەتراپىدا پايپېتەك بولۇشاتتى، كونسۇلخانا خىزمەتچىلىرى ئۇلارنىڭ بەدەنلىرىنى ئۇۋۇلاپ، ئىچىملىك ئېلىپ كېلىپ بېرىپ، ھارغىنلىقىنى تۇگىتىشكە تىرىشاتتى.

ئىكىساقلىقلار بولسا، تۇرسۇن ئەپەندىنىڭ باشچىلىقىدا مەيدان ئوتتۇرىسىدا يۇمىلاق بولۇپ ئولتۇرۇشتى.

ـــ ھەممىز ماۋۇ خەلقنى كۆرۈپ ئولتۇرۇپتىمىز، ـــ دېدى تۇرسۇن ئەپەندى، ـــ ئۇلار بىزنىڭ ئارقا تىرىكىمىز، كۈچ - قۇۋۋىتىمىزنىڭ مەنبەسى. ئاشۇ ئەزىز خەلقىمىزنىڭ ئالدىدا مەغلۇپ بولۇش بىز ئۈچۈن ئۆلۈم بىلەن باراۋەر. بۈگۈن بىزگە ئەجەل كەلگەن تەقدىردىمۇ، مۇشۇ مەيداندا رەقىبلىرىمىزنى يېڭىپ، يۇرت خەلقىنىڭ تەنتەنىسى ئىچىدە ئۆلىمىز. قورقۇنچاقلىق قىلىشقا، چېكىنىشكە قەتئىي يول يوق. رەقىبىمىزنىڭ قانچىلىك كۈچلۈك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بىز ئۇلاردىنمۇ كۈچلۈك بولۇشىمىز كېرەك!

دەل شۇ چاغدا ئالمان ئىچىدىن بىر ئادەم توپنى يېرىپ، كوماندا ئەزالىرىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇ مۇسابىقىنىڭ دەسلىپىدە ۋاقىراپ، ئىكىساقلىق توپچىلارنىڭ دىققىتىنى يىغقان، ئاپپاق ساقاللىرى مەيدىسىگە چۈشۈپ تۇرىدىغان نامان توپچى ئىدى. ئۇ، تۇرسۇن ئەپەندىنىڭ قوللىرىنى تۇتۇپ:

ـــ بالىلىرىم، پالۋانلىرىم، مەن سىلەردىن رازى بولدۇم، خەلقىمىز سىلەردىن رازى بولدى. سىلەر جېنىڭلارنى تىكىپ قويۇپ ئوينىدىڭلار، ئاۋۇ ھاكاۋۇر پەرەڭلەرنى ئەندىشىگە سېلىپ قويدۇڭلار، ئۇلۇغ ئاللا پۇت ـ قولۇڭلارغا يەنىمۇ كۈچ ـ قۇۋۋەت بەرگەي، سىلەرگە نۇسرەت ئاتا قىلغاي، خەلقنىڭ ئالقىش ـ رەھمىتىدىن كۆكلەپ كەتكەيسىلەر ئىلاھىم، ئامىن!ـــ دەپ دۇئا قىلدى. ھاياجان ياشلىرى بوۋاينىڭ ئۇزۇن، ئاق ساقاللىرىغا ئېقىپ چۈشتى. بۇ چاغدا كوماندا ئەزالىرىنىڭ كۆزلىرىمۇ ئوتتەك يېنىپ، تومۇرلىرىدىكى قانلار ئۆركەشلەپ ئاقماقتا ئىدى. ئۇلار ئەتراپقا قاراپ، بېدىلىككە يىغىلغان تۈمەنلىگەن خەلقنىڭ ئۆزلىرىگە تىككەن ئۈمىدلىك كۆزلىرىنى كۆردى. بۇ كۆزلەر ئىچىدە يەتتە ياشلىق سەبىيلەرنىڭ غۇبارسىز كۆزلىرىمۇ، 70 ياشلىق بوۋايلارنىڭ نۇرى قاچقان كۆزلىرىمۇ بار ئىدى. بۇ كۆزلەردىكى ئۈمىد ئۇچقۇنىنى ئۆچۈرۈۋېتىشكە، ئۇلارنىڭ ئارزۇ ـ ئۈمىدلىرىنى جان تىكىپ ئاقلىماي بولمايتتى.

رېپىرى مەيدانغا كىرىپ پۇشتەك چالدى. ھەل قىلغۇچ جەڭ باشلاندى.

ئىكساق كوماندىسىدىكىلەر خۇددى باشقىچىلا ئادەملەرگە ئۆزگىرىپ قالغاندەك ئىدى. ئۇلار ھېچنېمىدىن قورقمايتتى، نىشانغا قاراپ شىردەك ئېتىلاتتى، ھەرىكەتلىرى شۇ قەدەر چاققان، چىرايلىق ئىدى. ئۇلار ئەنگلىيە تەرەپ ۋاراتاسىغا توختىماي ھۇجۇم قىلاتتى. ھۇجۇملار خۇددى دېڭىز دولقۇنلىرىدەك بىر ـ بىرىدىن شىددەتلىك، بىر ـ بىرىگە ئۇلىشىپ كېلەتتى. ئەمدى ئەنگلىيە كوماندىسىدىكىلەر تەمتىرەپ قېلىشقان بولۇپ، ئۆز مەيدانىدا توپلىشىپ مۇداپىئەدىلا تۇراتتى. تېپەتتى، پۇتلايتتى، ئالدىغا ئۆتكەننى تارتىپ يىقىتاتتى. ئەمما ئىكساق كوماندىسىدىكىلەر يىقىلسا، دەرھال قوپاتتى ـ دە، ھېچ

ئىش بولمىغاندەك ئالغا يۈگۈرەيتتى، ئېتىلاتتى، يەنە يىقىلسا، يەنە تۇراتتى، يەنە يۈگۈرەيتتى، يىقىلغان يەردىن قۇۋۈەت ئالغاندەك تېخىمۇ قەيسەر بولۇپ كېتەتتى. ئەنگلىيەلىكلەرنىڭ چىرايىدا كۆرەڭلىكتىن ئەسەر قالمىدى. ئۇنىڭ ئورنىنى ھەيرانلىق، قورقۇش، ھەتتا ئاز ـ تولا قايىللىق ئىگىلىدى.

تۇرسۇن ئەپەندى پەخرىدىن بەرگەن پاسنى ئالدى ـ دە، تېز سۈرئەت بىلەن قارشى تەرەپ كوماندىسىنىڭ چەكلەنگەن رايونىغا ئېلىپ كىردى. ھىندىستانلىق ۋاراتار تۇرسۇن ئەپەندىنى نىشان قىلىپ شىددەت بىلەن ئېتىلىپ چىقتى. قارشى تەرەپنىڭ مەقسىتىنى پەملىگەن تۇرسۇن ئەپەندى ئۆزىنى يانغا ئېلىپ، ئۇنىڭ يېنىدىن شامالدەك ئۆتۈپ كەتتى. ۋاراتار ئۆزىنى تۇتالماي، ئۆزىگە ئوخشاش مەقسەت بىلەن تۇرسۇن ئەپەندىگە قاراپ ئېتىلىپ كەلگەن سەپدىشى بىلەن قاتتىق سوقۇلۇشتى ۋە ھۆركىرەشكىنىچە يەردە يۇمىلاپ كېتىشتى. بۇنى كۆرگەن تۇرسۇن ئەپەندى توپىنى ۋاتاراغا تەپمەستىن، يان سىزىقتىن تېپىپ چىقىرىۋەتتى ـ دە، دەرھال بېرىپ ۋاراتارنى يۆلىدى. بۇ ئالىيجاناب ھەربىكەت پۈتكۈل مەيداننى لەرزىگە سېلىۋەتتى. ھەتتا كونسۇل گېللىئان ئەپەندى بىلەن خانىمىمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، تۇرسۇن ئەپەندىگە قاراپ كۇچەپ چاۋاك چالدى. ئۇلارغا ئەگىشىپ كونسۇلخانا خادىملىرى ۋە ئەنگلىيە كوماندىسىنىڭ زاپاس ئەزالىرىمۇ ئۆزلىرىنى ئۇنتۇغان ھالدا چاۋاك چېلىشىپ كەتتى. كونسۇلخانىنىڭ داۋالاش خادىملىرى دەرھال مەيدانغا يۈگۈرۈپ كىرىشتى.

بۇ كىچىككىنە ئۇزۇلۇش داۋامىدا گېللىئان ئەپەندى مەيداننىڭ چېتىگە كېلىپ، ئەنگلىيە كوماندىسىدىكىلەرگە: «بۇ مۇسابىقىدە بەلكىم ئۇتتۇرۇشمىز مۇمكىن. ئەمما ئىناۋەتنى ئوتتۇرۇپتىشكە بولمايدۇ. ئۇنتۇپ قالماڭلاركى، ھازىر سىلەر بۈيۈك بىرىتانىيە ئىمپېرىيەسىنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە

تۇرۇۋاتىسىلەر. بېرىڭلار، ئۇلارغا ھەقىقىي ئەنگلىيە مۇتىۋەرلىرىنىڭ پەزىلىتىنى كۆرسىتىپ قويۇڭلار، پەرۋەردىگار سىلەرگە يار بولغاي» دېدى.

ئادەم ئالماشتۇرۇلۇپ، كەسكىن جەڭ يەنە باشلاندى. ئەمما بۇ قېتىم مەيداندىكى كەيپىيات تۈپتىن ئۆزگەرگەنىدى. ياپونىيەشىل بېدىلىكتە 22 ئەزىمەت باراۋەر ئورۇندا، كەمىستىش ۋە كەمىستىلىشتىن خالىي ھالدا غەلىبە ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتاتتى. مانا بۇ ھەقىقىي مۇسابىقە ئىدى.

ئىكىساق كوماندىسىدىكىلەر توپنى ھۇجۇم سېپىدە تۇرغان ئەنۋەرگە پاس بېرىشتى. ئەنۋەر توپنى ئەپچىللىك بىلەن كونترول قىلىپ، قارشى تەرەپنىڭ ۋاراتاسىغا ئوقتەك تېز يۈگۈرۈپ كەتتى. ئۇ ئالدىنى توسقان ھۇجۇمچىلاردىن ئۈيان - بۈيان ئەگىپ، ناھايىتى چاققانلىق بىلەن ئۆتۈپ كەتتى. ئۇلار ھەرقانچە قوغلاپمۇ ئەنۋەرگە يېتىشەلمىدى. ئۇ توپنى ئېلىپ ئەنگلىيە كومانسىنىڭ چەكلەنگەن رايونىغا كىرىپلا، ئوڭ بۇرجەككە قارىتىپ مېڭىپ كۈچ بىلەن تەپتى، ۋاراتار توپنى توسۇپ بولغۇچە، توپ كىرىپ كەتتى. ناغرا - سۇناي ساداسى، قىيقاس - سۈرەن قاپلىغان مەيدان داۋالغۇپ كەتتى. كىشىلەر ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا تەنتەنە قىلىشتى.

رېپىرى توپنى ئېلىپ ئوتتۇرا مەيدانىنى كۆرسەتتى، ئىككى تەرەپنىڭ نەتىجىسى بىردە بىر بولۇپ، تەڭلىشىپ قالغانىدى.

مۇسابىقىنىڭ ئاخىرقى مىنۇتلىرىدا، ئەنگلىيە كوماندىسىنىڭ ئەزالىرى ھەممىسى دېگۈدەك ئۆز مەيدانىغا قايتىپ، قەيسەرلىك بىلەن مۇداپىئەدە تۇرغاچقا، مۇسابىقە تىركىشىش باسقۇچىغا كىرىپ قالدى. ۋاقىت مىنۇت - سېكۇنتلاپ ئۆتمەكتە، رېپىرى توختىماي سائەتكە قارايتتى. تاماشىبىنلارنىڭ چىرايىدىن تاقەتسىزلىك ئالامەتلىرى چىقىپ تۇراتتى. مۇسابىقە ۋاقىتنىڭ

توشۇش ئالدىدا تۇرغانلىقىنى كۆرگەن ئەنگلىيەلىكلەرنىڭ چىرايىدىكى جىددىيلىكمۇ يوقلىشقا باشلىغانىدى.

توپ ئەنگلىيە كوماندىسىنىڭ پۇتىدا بولۇپ، ئۇلار ئاخىرقى بىر نەچچە مىنۇت ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋېلىش ئۈچۈن، ئۆز مەيدانىدا پاس بېرىشىپ يۈرمەكتە ئىدى.

توپنىڭ يېنىدا پەيدا بولغان كېرەم چاققانلىق بىلەن توپنى لېيتېنانت گىرېگسېننىڭ پۇتىدىن تارتىپ ئالدى ـ دە، ئەنگلىيە كوماندىسىنىڭ ۋاراتاسىغا قاراپ يۈگۈردى. ئۇ شۇنداق تېز يۈگۈردىكى، كۆزۈپ تۇرغان ھەممە ئادەم ھەيرانلىقتىن قېتىپ قالدى. گىرېگسېن بولسا، ھازىرلا پۇتىدا تۇرغان توپنىڭ قانداق قىلىپ بۇ مۇشتۇمدەك بالىنىڭ پۇتىغا چۈشۈپ قالغىنىنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى. كېرەم ئاجايىپ چاققانلىق ۋە ماھىرلىق بىلەن قات ـ قات توساقلاردىن ئۆتۈپ ۋاراتانىڭ ئالدىدا كەلدى. ۋاراتار ئۆزىنى كېرەمنىڭ پۇتىدىكى توپقا ئاتتى. كېرەم بولسا سېھىرگەرلەردەك بىر ھەرىكەت بىلەن توپنى ۋاراتارنىڭ ئالدىدىن ئېلىپ ئۆتتى ـ دە، بوش قالغان ۋاراتاغا قارىتىپ كۈچىنىڭ بارىچە تەپتى، توپ كىردى.

نەتىجە ئىككىدە بىر بولدى. مەيدان قاينام ـ تاشقىنىقا چۆمدى، كىشىلەر سەكرىشۈاتقان، ۋارقىرىشۈاتقان، تونۇشسۇن، تونۇشمىسۇن مەھكەم قۇچاقلىشىپ يىغلىشۈاتقان ئاشۇ دەقىقىدە، كونسۇل خانىمنىڭ چىداپ ئولتۇرالماي، پەيتۇنىغا چۈشۈپ، ئۆزى يالغۇز كېتىپ قالغىنىنى كىشىلەر كۆرمەي قالدى.

رېپىرىنىڭ پۇشتەك چېلىپ مۇسابىقە ئاخىرلاشقانلىقىنى ئېلان قىلغانلىقىنىمۇ سەزمىگەن تاماشىبىنلار مەيدانغا سەلدەك يوپۇرۇلۇپ كىرىپ، ئۆزلىرىنىڭ قەھرىمان توپچىلىرىنى قاتمۇقات ئورىۋالدى. ھەممە ئادەم ئۇلارغا ئىككى ئېغىز يۇرەك

سۆزىنى ئېيتىۋېلىشنى ياكى بىرەرسىنىڭ چاپىنىنىڭ پېشىنى بولسىمۇ تۇتۇۋېلىشنى ئارزۇ قىلاتتى. كىشىلەر توپىنىڭ سىرتىدا ھەمرابايمۇ ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ ئايلىنىپ يۈرەتتى. قىزارغان يۈزىدىكى تەرلىرىنى توختىماي سۈرتكەچ، كىشىلەر توپىغا ئۆزىنى ئۇرۇپ، قىستىلىپ ئالدىغا ئۆتمەكچى بولاتتى. سانجاق ـ سانجاق تۇرۇشۇپ كەتكەن ئادەملەر يول بەرمىگەندە بولسا، پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ، بوينىنى سوزۇپ ئىكىساقلىق يۇرتداشلىرىنى ياكى ئۆزى دائىم تىللاپ، قارغاپ يۈرۈيدىغان كىرەم كىچىكنى، ياق، كىرەم توپچىنى كۆرۈۋالماقچى، ئۇلارنى ئۆيىگە باشلاپ، يوغان ئەركەك قوينى سويۇپ، مېھمان قىلماقچى ئىكەنلىكىنى ئېيتماقچى بولاتتى...

ئادەملەر توپى پىچاق بىلەن كەسكەندەك ئىككىگە ئايرىلىپ، يول ئېچىلدى. دوتەي باشلىق ئەمەلدارلار ۋە يۇرت چوڭلىرى، سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلىدىكىلەر توپچىلار بىلەن كۆرۈشكىلى كەلدى. ھەممىسىنىڭ ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەن، خۇشاللىق ۋە ھەيرانلىقتىن ئاغزى گەپكە كەلمەي قالغاندى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى دومپىسى ئەپەندى «ئەمگەكچى خەلقنىڭ جاھانگىرلىك ئۇستىدىن قىلغان غەلىبىسى»نى تەبرىكلەپ ئىكىساق كوماندىسىغا ئىككى پۇتبول تەقدىم قىلدى. توپلار ناھايىتى چىڭ بولۇپ، يېڭى، پارقىراپ تۇراتتى، خۇددى كىرەم بىلەن ئەنۋەرلەرنىڭ ئارزۇسىدىكىدەك ئىدى.

ئىككىنچى كۈنى، يەنى 21 ـ مايدا ئىكىساق پۇتبول كوماندىسى شۆبىسىلىك دىن تارقاتقۇچىلار، دوختۇرخانا خادىملىرىدىن تەشكىللەنگەن پۇتبول كوماندىسى بىلەن مۇسابىقىگە چۈشۈپ، ئۇلارنى يەتتىدە بىر نەتىجە بىلەن يەڭدى.

مۇسابىقىدىن كېيىن مىڭلىغان خەلق ئىكىساق كوماندىسىدىكى پۇتبولچىلارنى دولىسىدا كۆتۈرۈپ، شەھەر ئايلانىدۇرۇپ، خانلىق مەدرىسەگىچە ئاپىرىپ قويدى.

توپچىلار ئەتىسىلا ئىكىساقىقا قايتىتى. باھاۋۇدۇنباي بىلەن يۇرت خەلقى ئۇلارنى چوڭ يولغا چىقىپ كۈتۈپ تۇرۇشاتتى. ئىكىساقلىقلار قەھرىمان توپچىلىرىنىڭ غەلىبىسىنى تەبرىكلەپ چوڭ توي ئۆتكۈزۈپ بەردى. تويلار تويلارغا ئۇلىشىپ كەتتى. شۇ تويلارنىڭ بىرى كېرەم توپچى بىلەن مەرگۈلنىڭ ئىدى.

ئادەم دېگەن قىزىق بولىدۇ. نامرات تۇل خوتۇنىنىڭ ئوغلى كاتتا باينىڭ يالغۇز قىزىنى ئەمرىگە ئېلىپ، باينىڭ ئەتىۋارلىق كۆيۈئوغلى بولۇپ قالغانىدى، ھېچكىم كېرەمنىڭ توپنى قالتىس ياخشى ئۇينايدىغانلىقىنى تىلغا ئالمىدى. بەلكى كېرەم كىچىكىنىڭ ئانىسىغا نەقەدەر كۆيۈمچان ئىكەنلىكىنى، كىچىك ۋاقىتلىرىدا چوڭ ئانىسىنىڭ دۇئاسىنى كۆپ ئالغىنىنى، ئۇنىڭ ئاشۇ ياخشىلىق ۋە دۇئالارنىڭ خاسىيىتىدە كۆكلەپ، بۇگۈنكى كۈنگە ئېرىشكىنىنى سۆزلەپ يۈرۈشتى.

ئىيۇل كىرىپ تاغ ھاۋاسى ئىسسىغاندا، باھاۋۇدۇنباي غۇلجىغا قاراپ يولغا چىقتى. ئىكىساق خەلقى ئۇنى يىغا ـ زار بىلەن ئۇزاتتى. باھاۋۇدۇنباي غۇلجىغا بېرىپ بىر يىلدىن كېيىن، يەنى 1928 ـ يىلى ۋاپات بولدى.

يىللار توختىماي ئۆتۈۋەردى. جاھاندا نۇرغۇن ئۆزگىرىش بولدى. ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى لوندوندىكى «ئارکوس» شىركىتىنىڭ جاسۇسلۇق دېلوسى تۈپەيلى، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئۈزگەنلىكتىن، قەشقەردىكى ئەنگلىيە، سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇللىرى بىر سورۇندا ئولتۇرمايدىغان بولدى.

بۇ يىللاردا شىنجاڭدا ئۇچ قېتىم ھاكىمىيەت ئالماشتى.

ئۆلكە ئاسمىنىنى قارا بۇلۇت قاپلاپ، جۇدۇن - چاپقۇن ئۇزۇلمىدى.

1937 - يىلى تۇرسۇن ئەپەندى شېكى شىسەي تۇرمىسىدە ئۆلتۈرۈلدى.

يىللار ئىكىساقتىمۇ نۇرغۇن ئۆزگىرىشنى بارلىققا كەلتۈردى. كىچىكلەر چوڭايدى، چوڭلار قېرىپ ئالەمدىن ئۆتتى. «ھۇسەينىيە» نىكى مۇژۇۋەر ئوقۇتقۇچىلىرى كەينى - كەينىدىن تۇتۇلدى. قېرىپ - چېپىلدى. ئەمما «ھۇسەينىيە» تاقىلىپ قالمىدى، ئىكىساقلىقلارنىكى پۈتبولغا بولغان ئىشتىياقىمۇ ئۆچمىدى.

1954 - يىلى ئىكىساقتا تۇنجى پۈتبول جەمئىيىتى قۇرۇلدى.

2006 - يىل 1 - ماي، شەھىرى ئۇرۇمچى

باھار تىۋىشى

(پوۋېست)

ـــ سىنىپىمىزدىكى قىزلار ئىچىدە كىم ئەڭ ئوماق، كىم ئەڭ ئەقىللىق، بىلەمسىلەر؟

سىنىپ مەسئۇلىمىز نىياسەم مۇئەللىم قىپقىزىل، گۆشلۈك لەۋلىرىنى يىمىرىپ، ئىككى مەڭزىدىكى چىرايلىق زىننخلىرىنى كۆرسىتىپ، سىرلىق قىياپەتتە سورىدى.

ـــ بىلىمىز، نەرگىسئاي ئەڭ ئوماق، ئەڭ ئەقىللىق!

سىنىپتىكى كۆپ قىسىم ئوقۇغۇچى ئېگىز ـ پەس ئاۋازدا شۇنداق دەپ جاۋاب بەردۇق.

مۇئەللىم نەرگىسئاينەڭ نەقەدەر تىرىشچانلىقى، ئىنتىزامچان، ئەدەپ ـ قائىدىلىكىنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختىدى، ئارقىدىن مۇقەددەس، گۈلزىرە، نىگارە، رىزۋانگۈللەرمۇ بىرەر قۇر تەرىپلەندى.

مەن بولسام ئالدىمدىكى خاتىرەمنىڭ تېشىغا: «سىنىپىمىزدىكى ئەڭ ئوماق، ئەڭ ئەقىللىق قىز ـــ گۈلنىسا» دەپ يازدىم. ئىچىمدە قورقۇپ ئولتۇرىمەن. ماختاشلار ئاخىرلىشىپ، ئۇچۇقداش باشلانسا، ئۆزۈمنىڭ قۇتۇلالمايدىغانلىقىمنى بىلىمەن. چۈنكى ئۇدا بىرنەچچە كۈن كېچىكىپ كەلدىم. ئۆتكەن مەۋسۇملۇق ئوقۇش پۈلىنى تېخى تاپشۇرالمىدىم ··· مۇئەللىم مېنى كۆرمىسە، ئۇنتۇپ قالسا ئىلاھىم، ياكى مەن بىردىنلا كۆرۈنمەس ئادەمگە ئايلىنىپ

قالسام…

ئۆتكۈر كۆزلەرنىڭ ئۆزۈمگە چۈشۈپ قېلىشىدىن قورقۇپ، بېشىمنى پەسكە ئېگىپ تۆۋەنگە سىيرىلىشقا باشلىدىم. پۈتۈم ئالدىنقى قاتاردىكى رۇستەمنىڭ پۈتلىرى ئارىسىغا كىرىپ قالدى.

ــ ھە، ئاخىر تۇتۇلدۇڭمۇ!

رۇستەم ئوڭ پۈتۈمنى ئىككى پۈتى بىلەن مەھكەم قىسىۋالدى.

مەن قىسماققا چۈشۈپ قالغان توشقاندەك تىپىرلاپ، ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇشقا ئۇرۇندۇم، ئەمما قۇتۇلالمىدىم. ئۇ دېگەن «دۇە» تۇرسا.

ــ گۈلنىسا، تۇرە ئورنىڭدىن!

مۇئەللىم يېنىمدىلا تۇراتتى. ئۇنىڭ بايا نەرگىسئايلارنى ماختىغان چاغدىكى كۈندەك ئېچىلىپ كەتكەن چىرايىنى ئەمدىلىكتە قارا بۇلۇتلار قاپلىغانىدى.

ــ «سىنىپىمىزدىكى ئەڭ ئوماق، ئەڭ ئەقىللىق قىز ـ گۈل … نى … سا» مۇئەللىم خاتىرەمنىڭ تېشىدىكى خەتلەرنى ئۇنلۇك ئوقۇدى. سىنىپتا كۈلكە كۆتۈرۈلدى. مەن سەكرەپ تۇرماقچى بولدۇم، ئەمما تۇرالماي يىقىلىپ چۈشتۈم. بېشىڭنى يەيدىغان دۇە!

بېشىم قاتتىق بىر نەرسىگە تېگىپ، كۆزۈمدىن ئۇچقۇنلار چاقنىغاندەك بولدى … كۆزۈمنى ئاچسام، مەكتەپ دوختۇرخانىسىنىڭ كارىۋىتىدا يېتىپتىمەن. ئۇدۇلدا ــ يېرىم يېپىلغان ئىشىكتە بىرمۇنچە بالىلار ھەجىيىشىقىنىچە قىستىلىشىپ تۇرىدۇ. ئىككى يېنىمدا مەكتەپ دوختۇرى بىلەن نىياسەم مۇئەللىم خۇددى مەن ئۆلۈپ، قايتا تىرىلگەندەك ھاياجان بىلەن ماڭا قاراپ تۇرۇشىدۇ.

مەن راسا چوڭقۇر بىر تىندىم.

ـــ مانا، ياخشى بولۇپ قالدىڭىز، مۇشۇ يەردە بىر دەم ئارام ئېلىپ، بىرەر سائەتلەردىن كېيىن سىنىپقا چىقسىڭىزمۇ بولىدۇ، ـــ دېدى مۇئەللىم مېھرىبانلىق بىلەن يوتقىنىمنى ئوڭلاپ يېپىپ قويۇپ، ئىشىكنى قىستۇرۇلۇپ تۇرغانلارنى باشلاپ چىقىپ كەتتى.

ـــ ياريڭىز ئاغرىۋاتامدۇ؟ ـــ دوختۇر بېشىمنى شەرەت قىلىپ سورىدى.

ـــ ياريڭىز؟ ··· ـــ بېشىمنى تۇتسام چوقامدىكى ئازراق يەر داكا بىلەن تېڭىپ قويۇلۇپتۇ.

ـــ ياق، ئاغرىمىدى.

دوختۇرمۇ ماڭا قاراپ ئىللىق كۈلۈمسىرىدى. مەن راھەتلىنىپ كۆزۈمنى يۇمدۇم. كېسەل بولۇپ قېلىش، بولۇپمۇ ئاغرىنى سەزمەيدىغان كېسەل بولۇش نېمىدېگەن راھەت ـ ھەا! ھەممە ئادەم ماڭا قاراپ كۈلۈمسىرەيدۇ، ساڭا غەمخورلۇق قىلىدۇ. سېنى بىئارام قىلماسلىققا تىرىشىپ ئەتراپىڭدا پېچىرلىشىپ سۆزلىشىدۇ. بىراق چوڭ ئاپام مېنىڭ ئاغرىپ قېلىشىمدىن بەك قورقىدۇ. «بىز دېگەن كەمبەغەل خەق، ئاشۇ دوختۇرخانىغا بېرىشتىن خۇدايىم ساقلىسۇن» دېگەننى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدۇ. دېمىسىمۇ شۇنداق. ئەگەر مەن قاتتىقراق ئاغرىپ قالىدىغان بولسام، ئاپام بىلەن دادام دوختۇرخانىغا تۆلەيدىغان پۇلنى بىر ـ بىرىگە ئىتتىرىشىپ، مېنى ئۆلتۈرۈپ قويىدىغۇ دەيمەن. ئۇلار مەسئۇلىيەتنى بىر ـ بىرىگە ئىتتىرىشكە بەك ئۇستا. ھەر قېتىم ئوقۇش پۇلى، كىتاب پۇلى ··· دېگەنلەرنى ئالغىلى بارسام، ئاپام: «داداڭ بەرسۇن» دەيدۇ، دادام بولسا: «ئاپاڭ نېمىشقا بەرمەيدىكەن، ئاپاڭدىن ئال» دەيدۇ. ئاپامدىن ئالمىشىمەن، ئاپام ماڭا پۇل تۇگۇل بىر قاچا ئاشنىمۇ تىتىرەپ تۇرۇپ بېرىدىغان تۇرسا. بەزىدە ئۇلارنىڭ، بولۇپمۇ دادامنىڭ ياقىسىغا ئېسىلىپ تۇرۇپ: «مەن كىمنىڭ بالىسى، مېنى

ھەرقايسىڭ بۇ دۇنياغا نېمە دەپ ئاپىرىدە قىلغان؟!» دەپ ۋارقىرىغۇم كېلىدۇ. ئەمما ئۇنىڭ پايدىسى يوق. مەن دادام بىلەن ئاپامنى ئۆزۈمدىن بەكرەك چۈشىنىمەن.

ئەقلىمگە كەلسەم، دادام بىلەن ئاپام كۈن ئارىلاپ دېگۈدەك قاتتىق سوقۇشىدىكەن. مەن بۇ جېدەللەرنىڭ تېگى ـ تەكتىنى چۈشىنىشكە قادىر ئەمەس ئىدىم. پەقەتلا دادام نېمىشقىدۇر ۋارقىراپ، چىنە ـ قاچىلارنى ئاتقىلى تۇرغاندا، قىيامەت قايىم بولغاندەك ۋەھىمە ئىچىدە يۈگۈرۈپ بېرىپ ئاپامغا مەھكەم چاپلىشۋالاتتىم. دادام كىچىككىنە، ئورۇق قوللىرىنى قوپاللىق بىلەن قايرىپ، مېنى ئاپامنىڭ قۇچىقىدىن يولۇپ ئالاتتى ـ دە، بىگىز بارمىقىنى كۆزۈمگە تەڭلەپ: «ئاۋازىڭنى چىقارغۇچى بولما، بولمىسا بوغۇپ تاشلايمەن!» دەپ قورقۇتاتتى. ئارقىدىن قوللىرى بىلەن بېشىنى توسۇپ بىر بۇلۇڭغا تىقىلىۋالغان ئاپامنىڭ چاچلىرىنى بىر قولىغا يۆگىۋېلىپ، يوغان مۇشتى بىلەن يۈز ـ كۆز، بويۇن ـ باشلىرىغا توختىماي ئۇراتتى. ئۇرۇۋېرىپ قولى ئاغرىپ كەتكەندە، تېپىپ يەرگە يىقىتىپ، دەسسەپ ـ چەيلەشكە باشلايتتى. ئاپامنىڭ نالە ـ زارىغا چىدىماي، يۈگۈرۈپ كېلىپ دادامغا ئېسىلاتتىم. چىرايى قارىداپ، كۆزلىرى ئالىيىپ قورقۇنچلۇق تۇسكە كىرىپ قالغان دادام مېنى غەزەپ بىلەن ئىتتىرىۋېتەتتى. مەن يىقىلغان يېرىمدىن قوپۇپ، يەنە ئاپامنى چۆرگىلەپ قىرقىراپ يىغلايتتىم. قوشنىلار كىرىپ دادامنى يان ئۆيگە ئېلىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىنمۇ، قورقىنىمدىن ئېسىمگە كېلەلمەي، ئۇزاقىچە ۋارقىراپ يىغلاۋېرەتتىم.

دادام ھەر قېتىم ئاپامنى ئۇرۇپ بولۇپ يېرىم كېچىلەرگىچە يوقاپ كېتەتتى. قاپاقلىرى كۆكەرگەن، يۈزىنىڭ نەچچە يېرى قىزىرىپ، ئىششىپ چىققان ئاپام مېنى باغرىغا باسقىنىچە ئىچ ـ ئىچىدىن بۇقۇلداپ يىغلاپ كېتەتتى. ئۇنىڭ ئاشۇ بىچارە تۇرقىغا

قاراپ مەنمۇ یىغلایتتىم. یىغلاپ تۇرۇپ: «ئاپا، بىز بۇ ئۆیدىن كېتەیلى، چوڭ ئاپامنىڭ قېشىغا كېتەیلى» دەپ یالۋۇراتتىم. «بىز نەگە كېتىمىز؟ بارىدىغان یېرىمىز بولمىسا. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىز كەتسەك، داداڭ باشقا خوتۇن ئالىدۇ. ئۇ خوتۇن داداڭغا بالا تۇغۇپ بېرىدۇ. ئۇ چاغدا سەن یېتىم بولۇپ قالمامسەن؟ سەن بىلمەیسەن، بۇ دۇنیادا تۇل خوتۇن، یېتىم قىز دېگەننى ھېچكىم كۆزىگە ئىلمایدۇ. سېنىڭ یېتىم بولۇپ قالماسلىقىڭ ئۈچۈن ھەرقانچە تایاق یېسەممۇ مەن رازى» دەیتتى ئاپام. «یاق، ئاپا، مەن دادامغا ئۆچ، ماڭا ئۇنداق دادا لازىم ئەمەس» دەپ یىغلایتتىم. كېچىلەردە چۆچۈپ ئویغىنىپ كېتەتتىم، ئىشىكنىڭ تاراقلىشىدىن، بىر كىملەرنىڭ ئۈنلۈكرەك سۆزلىشىدىن قورقۇپ تىترەیتتىم. كۆرۈشنى خالىمایدىغان ئېچىشىنىشلىق مەنزىرە دائىم كۆز ئالدىمدا تەكرارلىناتتى. كېچىلىرى چۈشۈمدىن، كۈندۈزلىرى خىیالىمدىن كەتمەیتتى. مەن بارغانچە قورقۇنچاق، جىمغۇر بولۇپ كېتىۋاتاتتىم. یەتتە یاشقا كىرگەن یىلى ئاپام تایاق زەربىسىدىن دوختۇرخانىدا یېتىپ قالدى. ئاپامنىڭ ئاشۇ چاغدىكى بىچارە تۇرقى، دوختۇرلارنىڭ دادامنىڭ زوراۋانلىقىنى، ئاپامنىڭ ھەددىدىن ئارتۇق ئىتائەتمەنلىكىنى ئەیىبلەپ كەتكەنلىكى ھېلىمۇ ئېسىمدە.

ئاپام دادامغا خەۋەر قىلمایلا دوختۇرخانىدىن چىقىۋالدى. ئۇ ئۆیگە كېلىپ، ئىشكاپ ـ چاماداندىكى ئىككىمىزنىڭ كىیىم ـ كېچەكلىرىنى یوغان بىر سومكىغا سېلىپ، بىر قولىدا سومكىنى كۆتۈرۈپ، بىر قولىدا مېنى یېتىلەپ سىرتقا قاراپ ماڭدى. مەن ئۇنىڭدىن توختىماي: «ئاپا، نەگە بارىمىز؟» دەپ سورایتتىم. ئۇ قانداقتۇر بىر ئىشقا ئالدىرىغاندەك گەپ ـ سۆز قىلماي ئىتتىك ـ ئىتتىك ماڭاتتى. مەن یۈگۈرۈپ دېگۈدەك مېڭىپ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئاران یېتىشەتتىم. چوڭ بىر كۆۋرۈككە كەلگەندە ئاپام بىردىنلا توختاپ، یانچۇقىدىن ئۆینىڭ ئاچقۇچىنى ئېلىپ،

غۇلىچىنى كەڭ يايغىنىچە يىراقتا قارىتىپ ئاتتى. مەن كۆڭرۈك رېشاتكىسىدىن بوينۇمنى سوزۇپ ئاچقۇچىنىڭ كۇن نۇرىدا ۋال - ۋۇل قىلىپ چاقنىغىنىچە تۇرۇلۇپ ئېقىۋاتقان ئۆستەڭ سۇيىگە چۈشۈپ، غايىب بولغىنىنى كۆرۈپ تۇردۇم.

بىز ئاپامنىڭ بىر تۇغقىنىڭكىدە بىر مەزگىل تۇردۇق. كېيىن ئارقا كوچىدىكى بىر قورۇدىن بىر ئېغىزلىق ئۆيىنى ئىجارىگە ئېلىپ ئايىرىم تۇرۇشقا باشلىدۇق. تۇنجى قېتىم ئاپام بىلەن بۇ قورۇغا كىرگىنىمدە ئالىقانچىلىك هويلىدىكى يەرنىڭ تېگىگە چۆكۈپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنىدىغان پاكار ئۆيلەر، بىر بۇلۇڭغا دۆۋىلەپ قويۇلغان ئەسكى - تۈسكى ياغاچ - تاشلار كۆزۈمگە غەلىتە كۆرۈنۈپ، كۆڭلۈم يېرىم بولغانىدى. ئاپام ئىككىمىز ئۆيىنى ئاقلاپ، تازىلاپ، يىغىشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، ئۆي كۆزۈمگە خېلىلا ئىسسىق كۆرۈنۈشكە باشلىدى.

كوچىنىڭ ئىچكىرىسىدە كونا كىيىم - كېچەك، كونا ئۆي جاھازلىرىنى ساتىدىغان بازار بار ئىدى. بىز ئۇ يەرگە بىرنەچچە قېتىم بېرىپ، خېلى يېڭى بىر كىيىم ئىشكاپى، ئىككى ياغاچ كارىۋات، بۇلۇڭ ئەينەكى، ئۈچ بۇلۇڭ ئىشكاپ دېگەندەك نەرسىلەرنى سېتىۋالدۇق. بۇ نەرسىلەرنى تىزىپ، دېرىزىگە پەردە تارتىپ بولغاندا، ئۆيىمىز باشقىچىلا بولۇپ كەتتى.

ئاپام مېنىڭ تېلېۋىزور كۆرەلمەي زېرىكىۋاتقانلىقىمنى كۆرۈپ، كونىراق رەڭلىك تېلېۋىزوردىن بىرنى كۆتۈرۈپ كېلىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بۇ ئۆي ئانا - بالا ئىككىمىزنىڭ جەننىتىگە ئايلاندى. بولۇپمۇ مېنىڭ نەزىرىمدە شۇنداق ئىدى. مەن ئەمدى ئاخشاملىرى خاتىرجەم ئۇخلىيالايدىغان بولدۇم. ئەتىگىنى خۇشال - خۇرام ئويغىنىپ، چېيىمىنى ئىچىپ بولغاندىن كېيىن قورۇدىكى بالىلار، چۈجە - كۇچۇكلەر بىلەن ئوينىغىلى چىقىپ كېتەتتىم. ئاپام ئاچقۇچىنى بويۇمغا ئېسىپ قويۇپ ئىشقا كېتەتتى.

شۇ يىلى كۈزدە مەن مەكتەپكە كىردىم. ئوقۇتقۇچىمىز بىزنى تۇنجى قېتىم يوقلىما قىلىۋېتىپ، مېنىڭ ئىسمىمغا كەلگەندە توختاپ قالدى.

ــ گۈلنىسا··· ؟ فامىلىڭىزچۇ، دادىڭىزنىڭ ئىسمى نېمە؟

ــ مېنىڭ دادام يوق، شۇڭا فامىلەم يوق.

مۇئەللىم ماڭا قاراپ بىردەم ئويلىنىپ قېلىپ:

ــ ھەرقانداق ئادەمنىڭ فامىلىسى بولىدىغۇ، قىزىم. دادىڭىز ئۆلۈپ كەتكەنمىدى ياكى··· ؟ ــ دېدى.

ــ مېنىڭ فامىلەم گۈلسۇمخان، مېنى ئاپام باققان، ــ دېدىم ئاۋازىمنى كۆتۈرۈپ.

مۇئەللىم كۈلۈۋەتتى. ساۋاقداشلىرىمۇ: «قارا، قارا، ماۋۇ قىز بالىنىڭ فامىلىسى گۈلسۇمخان ئىكەن» دېيىشىپ كۈلۈشكىلى تۇردى.

ــ بولدى، بولدى، كۈلۈشمەڭلار، بوپتۇ، ھازىرچە گۈلسۇمخان بولۇپ تۇرسۇن، ــ دېدى مۇئەللىم.

ئادەتتە ساۋاقداشلىرىم دادىلىرى بىلەن ماختانسا، مەن: مېنىڭ ئاپام بەك چىرايلىق، دەپ ماختىناتتىم. ئاپام ھەقىقەتەن چىرايلىق ئىدى. ئۇ ماڭا ئەرزان بولسىمۇ، ئەڭ چىرايلىق كىيىملەرنى، ساۋاقداشلىرىمنىڭ ھەۋىسى كەلگۈدەك پوسما، ئاياغلارنى ئېلىپ بېرەتتى. كىتاب پۇلى، ئوقۇش پۇلى دېگەنلەردىن زادىلا قىسىلدۇرمايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن، مەن دادىسى بىلەن ماختىنىدىغان ساۋاقداشلىرىمغا ئانچە ھەۋەس قىلمايتتىم. مېنىڭ دادام يوق، مەن باشقىلاردىن بىچارە، دېگەن ئويلار خىيالىمغا كىرىپ چىقمايتتى. ئاپامنىڭ كونا تونۇشلىرى بىلەن كوچىدىكى بەزى مومايلار مېنى كۆرسىلا بېشىمنى سىلاپ: «بىچارە قىز، مۇشتىتەك تۇرۇپ تىرىك يېتىم بولدى، كېيىن نېمە كۈنلەرنى كۆرەر» دەپ كۆز يېشى قىلىشىپ كېتەتتى. ماڭا ئۇلارنىڭ بۇ گەپلىرى ئەھمىيەتسىز، كۈلكىلىك تۇيۇلاتتى، شۇڭا

ئۇلارنى كۆرسەم ئۆزۈمنى قاچۇراتتىم.

بىر كۈنى دەرستىن چۈشۈپ ئۆيگە كېتىۋېتىپ، مەكتەپ دەرۋازىسى ئالدىدا تۇرغان دادامنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇ مېنى كۆرۈپ مەن تەرەپكە قاراپ ئىتتىك كېلمەكچى بولسا، بەدەر قاچقان بولاتتىم.

ــ قىزىم، ئوبدان تۇرۇۋاتامسەن؟ قارا، چوڭ بولۇپ كەتكىنىڭنى، ــ دېدى دادام بېشىمنى سىلاپ. مەن بېشىمنى دادامنىڭ قولى ئاستىدىن چىقىرىۋېلىپ، نېرىراق بېرىپ تۇردۇم.

ــ مەن ساڭا قىشلىق ئاياغ ئېلىپ قويغان. جۇر، ئۆيگە بىللە بارايلى. مەن بىلەن بىرەر ئاي تۇرامسەن يا؟

دادام قولۇمنى تۇتۇۋېلىپ كۈچەپ تارتتى. مەن تىرەجەپ ماڭغىلى ئۇنمىدىم. دادام كۆتۈرمەكچى بولۇۋېدى، ۋارقىراپ يىغلاشقا باشلىدىم. يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان كىشىلەر، كىچىك بالىلار ئەتراپىمىزغا ئۇلاشقىلى تۇردى.

مەن زوڭزىيىپ ئولتۇرغان دادامنى ئىتتىرىۋېتىپ، قېچىپ كەتتىم. ئۇ، يەردە ئولتۇرۇپ قالدى. مەن قېچىپ خېلى يىرگە بارغاندا توختاپ كەينىمگە قارىسام، دادام تېخىچە شۇ يەردە ماڭا قاراپ تۇرۇپتۇ.

ئاشۇ ئىشلارغا قانچە يىللار بولۇپ كەتتى ـ ھە. ھازىر ئويلىسام، مېنىڭ بالىلىق ھاياتىمدىكى ئەڭ بەختلىك چاغلىرىم ئاپام بىلەن بىللە تۇرغان چاغلىرىم ئىكەن.

*　　*　　*

ــ تولۇق 3 ـ يىللىق 2 ـ سىنىپتىكى ساۋاقداشلار دىققەت، ئەڭ يېڭى خەۋەر، ئەڭ يېڭى خەۋەر: يېڭى تىل ـ ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى كېلىپتۇ. دەرس دېگەننى كاللىغا

قۇيۇپلا قويغۇدەك. لېكىن ئويۇن قېپىلارغا زادى يۇز ـ خاتىر قىلماسمىش. رۇستەم، مەردان، ئىلياس، سىلەر ئېھتىياتقىلمىساڭلار ئىشىڭلار چاتاق...

1 ـ قاتاردا ئولتۇرىدىغان دوغلاققىنا كەلگەن، يۇپيۇمىلاق يۈزىدە بىر جۈپ يوغان كۆزى شوخلۇق بىلەن ئوينىپاپ تۇرىدىغان گۈلزىرە مەشىق دەپتىرىنى كانايچە قىلىپ ئاغزىغا تۇتۇۋېلىپ، ئارقىسىغا قاراپ سۆزلەۋاتاتتى. ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپ بولغۇچە ئورۇق، ئېگىز بوي، چاچلىرىنى ئارقىسىغا تارىغان، ئۇزۇن قارا پەلتو كىيگەن ئوقۇتقۇچى سىنىپقا كىرىپ بولدى. ھەممىمىز پارتىلارنى تاراقشىتقىنىمىزچە، ئالدىراپ ئورنىمىزدىن تۇردۇق. مۇئەللىم جىددىي، سىنچى كۆزلىرى بىلەن كۆچىلىككە بىر قۇر قارىۋېتىپ «ئولتۇرۇڭلار» دېدى. سىنىپ ئىچىدە بىر پەس جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. ئاشۇ بىر جۈپ كۆز بىلەن 50 نەچچە جۈپ كۆز گويا نېمىنىدۇر ئىزدەۋاتقاندەك بىر ـ بىرىگە تىكىلگەنىدى. بۇ تىكىلىش ئادەتتىكىدىن ئۇزاقراق داۋاملاشتى. نۇرغۇن كۆز مۇشۇ تىكىلىشكە بەرداشلىق بېرەلمەي، دەسلەپتىلا چاندۇرۇپ قويدى. قارىغاندا بۇ مۇئەللىم باشقىچىدەك قىلاتتى.

ـــ مېنىڭ ئىسمىم مەھمۇت، ئىلگىرى × × كان رايون مەكتىپىدە ئىشلىگەن. ئەمدى بۇنىڭدىن كېيىنكى بىرنەچچە ئايىنى بىللە ئۆتكۈزىمىز. ساۋاقداشلار، مۇشۇ پارتىدا 12 يىل ئولتۇرغان ھەرقانداق بىر ئەقىل ئىگىسىنىڭ بۇگۈنگە كەلگەندە بوشاڭلىق قىلمايدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن، ھەم مەن ھېچكىمنىڭ بوشاڭلىق قىلىشىغا يول قويمايمەن. ھەربىر ئىلارنىڭ ئىستىقبالىڭلار، ئەتەڭلەرگە مەسئۇل بولۇش مېنىڭ مەجبۇرىيىتىم. ئەتە ئۇچۇن، جەمئىيەتكە يارامليق، مۇكەممەل ئادەم بولۇش ئۇچۇن تىرىشىش سىلەرنىڭ مەسئۇلىيىتىڭلار. بىز ئورتاق بىر مەقسەت يولىدا سەپەرگە ئاتلانغان جەڭچىلەرگە ئوخشايمىز. قېنى، بۇ سەپەرگە ئاتلىنىشتىن بۇرۇن سەپتىن

چېكىنىدىغانلار بولسا، ئۆزىنى مەلۇم قىلسۇن. لېكىن، كېيىن كۆز يېشى قىلىدىغانلار چىقىپ قالمىسۇن!

يېڭى مۇئەللىم كۆزلىرىنى سۈرلۈك چاقنىتىپ، شېئىر ئوقۇۋاتقانىدەك جەلپكار ئاھاڭدا يېرىم سائەت توختىماي سۆزلىدى. بىز ھەممىمىز چوڭراق تىنىشقىمۇ پېتىنالماي، كۆزىمىزنى يوغان ئاچقان ھالدا ئۇنىڭ ھەربىر ئېغىز سۆزىنى قەلبىمىزگە ئورنىتىۋېلىشقا تىرىشتۇق. مەن ئىچ - ئىچىمدىن كۆتۈرۈلگەن ئىللىق بىر ئېقىمنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدۇمغا تاراۋاتقانلىقىنى، قەلبىمنىڭ شادلىق ۋە ئىشەنچكە تولغانلىقىنى ھېس قىلدىم. ئەتراپىمغا قارىسام، ھەممىسى كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ، سېھىرلىنىپ قالغاندەك ئولتۇرۇشۇپتۇ.

— قانداق، باشقىچە پىكىرلەر بارمۇ؟ كۆپچىلىك ئۆز قاراشلىرىڭلارنى دادىل ئوتتۇرىغا قويۇڭلار، چارە - تەدبىر، تەكلىپلەر بولسىمۇ، سوئاللار بولسىمۇ بولىۋېرىدۇ. بىز ئوچۇق - يورۇق، سەممىي ھالدا كۆڭلىمىزدىكى گەپلەرنى قىلىشايلى، بۇ ئۆزئارا چۈشىنىشكە پايدىلىق.

مۇئەللىم 1 - پارتىنىڭ گىرۋىكىدە جەينىكىنى پارتىغا تىرەپ، پۈتىنى ئالماشتۇرۇپ ئولتۇرۇپ، ئۇزۇن، ئورۇق بارماقلىرى بىلەن چاچلىرىنى كەينىگە تاراشقا باشلىدى.

— مۇئەللىم، مېنىڭ بىر سوئالىم بار، دېسەم بولامدۇ؟ — رۇستەم ھىجايغىنىچە ئىرغاڭلاپ ئورنىدىن تۇردى.

— ھە، بولىدۇ، بولىدۇ، قانداق گېپىڭ بولسا دەۋەرگىن.

— مۇئەللىم، سىز قانچە ياشقا كىرىڭىز، قانچە بالىڭىز بار؟

كۆپچىلىك پاراقلاپ كۈلۈشتى. سىنىپنىڭ كەيپىياتى بىردىنلا جانلاندى.

— يارايسەن ئاغىنە، سوئالىڭ جايىدا. مەن بۇ يىل 32 ياشقا كىردىم. لېكىن تېخىچە توي قىلمىدىم. بەلكىم بۇنىڭدىن كېيىن

قىلىشىم مۇمكىن. شۇ چاغدا چوقۇم سىلەرنى تويغا تەكلىپ قىلىمەن. قېنى، ئۆزۈڭنىڭ قانداق ئويلىرىڭ بار، سۆزلەپ باقمامسەن، قىينىچىلىق، مەسىلىلەر بولسىمۇ بولىدۇ.

ــ ئۇنداق بولسا ... سۆزلەي، مەن ... مەن ئەزەلدىن ئەدەبىيات دەرسىنى ياخشى كۆرمەيمەن. ھەرقانچە تىرىشىپ ئۆگىنەي دېسەممۇ ئۆگىنەلمەيدىكەنمەن. ئىلگىرىكى ئەدەبىيات مۇئەللىممۇ مېنى شۇنداق دەيتتى. بىر قېتىم تاپشۇرۇق بەرگەندە، شېئىر يېزىپ كەلسەم، ئۇ مېنى «زامانىمىزنىڭ پۇشكىنى» دەپ زاڭلىق قىلغان...

سىنىپتا كۈلكە كۆتۈرۈلدى، ئوغۇللاردىن بىرى رۇستەمنىڭ شېئىرىنى ئۇنلۇك دېكلاماتسىيە قىلىشقا باشلىدى.

گۈلنىسا، ھەي گۈلنىسا،
گەپ قىلسا يا ئاڭلىمىسا.
ھەي گۈلنىسا، گۈلنىسا...

مۇئەللىم كۈلكىسىنى بېسىپ قىزىقسىنغان ھالدا سورىدى:

ــ گۈلنىسا دېگەن كىم؟

ــ ئەنە، ئەنە، ئاۋۇ قىز شۇ!

ھەممىسى مېنى كۆرسىتىشتى، ئىزا تارتقىنىمدىن ئۆلگۈدەك بولۇپ، يۈزۈمنى قوللىرىم بىلەن توسۇۋالدىم.

ــ بولدى قىلايلى ساۋاقداشلار، رۇستەم ئىككىمىز ئايرىم پاراڭلىشىمىز. باشقىلارنىڭ يەنە قانداق ئويلىرى، قېنى ئاڭلاپ باقايلى...

ئېلېكتىرلىق قوڭغۇراقنىڭ تاقەتسىز جىرىڭلىشى مېنى قىينىن ئەھۋالدىن قۇتۇلدۇردى. مەن بېشىمنى پارتىغا قويۇپ يېتىۋالدىم. سەن دېۋە نېمانچە ئەسكى ـ ھە. ئۆتكەندە يىقىتىۋەتكىنىڭنىڭ ھېسابىنى تېخى ئالماي تۇرۇپ، يېڭى مۇئەللىمنىڭ ئالدىدا يۈزۈمنى چۈشۈرۈۋاتىسىنا. مەن سېنى كەچۈرەلمەيمەن، مەڭگۈ كەچۈرەلمەيمەن. سېنىڭ چىرايىڭغا

مەڭگۈ قارىمايمەن··· كۆڭلۈمدە ئەنە شۇنداق ئاچچىق ئويلار كېزەتتى. يېنىمدىكى پارتىدا ئولتۇرىدىغان مۇقەددەس بىر نەچچە قىزنى ئەتراپىغا يىغۋېلىپ، تور ئارقىلىق تونۇشقان «يىگىتى» بىلەن قىلىشقان قىزىقارلىق گەپلىرىنى قىلىپ بېرىۋاتاتتى، قىزلار توختىماي پىخىلداپ كۈلۈشەتتى.

ـــ مەھمۇت مۇئەللىمنى دەرس دېگەننى «سەت» ئۆتۈۋېتىدۇ دەيدۇ. ئىلگىرىكى مەكتىپىدە بۇ مۇئەللىم دەرس بەرگەن سىنىپنىڭ ئەدەبىيات نەتىجىسى بەك يۇقىرى چىقىپتىكەن، ـــ دېدى گۈلزىرە ھازىر مودا بولۇۋاتقان «سەت» سۆزىنى ئالاھىدە ئۇرغۇ بىلەن چىقىرىپ.

ـــ ھەي، ئاڭلىدىڭلارمۇ، بۇ مۇئەللىمنىڭ يۇرۇۋاتقان قىزى ئەنگلىيەگە ئوقۇشقا چىقىپ كېتىپ، چەت ئەللىك بىلەن توي قىلىۋالغانكەن. «سەت» سەتەڭ ئىكەنمىش···

مەن كۈسۈر ـ كۈسۈر گەپلەرگە قىزىقىپ كېتىپ، رۇستەمگە قېيىداشنى ئۇنتۇپ قالغىلى تاسلا قاپتىمەن. رۇستەم كەينىگە قاراپ چاچلىرىمنى تارتقىلى تۇرغاندى، ئاچچىق بىلەن ئۇنىڭ قولىنى سىلكىۋەتتىم.

ـــ گۈلنىسا، ھەي گۈلنىسا، يىغلاۋاتامسەن؟ خاپا بولما جۇمۇ. مەن قەستەن قىلمىدىم. مەن شېئىرنى ھەرگىز ئوقۇمايتتىم، ئاۋۇ مەردان دېگەن···

بىردىنلا كۆڭلۈم ئېرىپ قالدى. راست، شېئىرنى ئۇ ئوقۇمىدىغۇ. دېگەنبىلەن ئۇ بەزى يەرلەردە مېنىڭ كۆڭلۈمنى بەك ئايايدۇ. مەن بىرەرسىدىن ئازار يەپ قالسام، ماڭا بولۇشىدۇ. ئاڭلىسام، ئۇ ئۆتكەن قېتىم مەن يىقىلىپ ھوشۇمدىن كەتكەندە بەك قورقۇپتۇ. ئىشىكنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋېلىپ چوڭ دادىسى ئۆگىتىپ قويغان ئايەتلەرنى ئوقۇپتۇ. ھەي بۇ دۇنيا ···

داۋاملىق چاتاق تېرىپلار يۈردۇ. ئىشنى تېرىپ بولۇپ، ئىشكىنىڭ ئارقىسىغا كىرىۋېلىپ «ئاللا ھۈممەھەرنى مىس بەينى يەدەييە ۋەمىن خەلفى ۋە ئەن بەھىنى ۋە ئەن شىمالى ۋە مىن ھەۋفى··· » دېگەن ئايەتنى ئوقۇيدۇ. ئۇنىڭ دەپ بېرىشچە بۇ: ئى ئاللاھ! گۇناھلىرىمنى كەچۈرگەيسەن. مېنى ئالدىمدىن، كەينىمدىن، ئوڭ تەرىپىمدىن، سول تەرىپىمدىن، ئۈستۈمدىن ··· قوغدىغايسەن، دېگەن مەنىدىكى ئايەت ئىكەن.

مەن چوڭ ئاپام بىلەن تۇرغانىدەك، ئۇمۇ چوڭ دادىسى بىلەن بىللە تۇرىدۇ. چوڭ دادىسى ئېگىز بوي، كەكە ساقال، سۆزلەپلا تۇرىدىغان تېتىك ئادەم. دائىم مەكتەپكە كېلىپ تۇرىدۇ. بەزىدە سىنىپقىمۇ كىرىپ، بىر ھازا ئۇنى ـ بۇنى دەپ بالىلارنى كۈلدۈرىدۇ.

ئالايغان بولۇپ ئۇنىڭغا قارىسام، «دېۋە» نىڭ چىرايى تېخىمۇ قارىداپ، قويۇق قاشلىق قوشۇملىرى تېخىمۇ تۇرۇلۇپ، نېگىر بوكسچىلارنىڭكىگە ئوخشايدىغان قېلىن لەۋلىرى ھازىرلا يىغلىۋېتىدىغاندەك دومسىيىپ كېتىپتۇ.

ـــ سارائ دېۋە، سارائ دېۋە! ـــ دېدىم كۈلۈمسىرەپ. ئۇنىڭ چىرايى بىردىنلا ئېچىلدى. ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ، ئوتتۇرىغا چىقىۋالغان مەردان، ئېلىيارلارنىڭ يېنىغا كەتتى. شۇ تاپتا مەردان مەھمۇت مۇئەللىمنىڭ كىيىم ئاسقۇچتا تۇرغان ئۇزۇن قارا پەلتوسى بىلەن شىلەپىسىنى كىيىپ، ئاغزىدا مۇزىكا چېلىپ، جېكسوننى دوراپ ئۈسسۈلغا چۈشتى. ئۇنىڭ شامالدەك پىرقىراشلىرى، پۇت ـ قولىنىڭ چاقماقتەك تېز ھەرىكىتى، مۇرە، بەل، بويۇن ـ باشلىرىنىڭ، ھەتتا قول ئۇچىنىڭ ھەربىر مىدىرلىشى كىشىنى ئىختىيارسىز باريكاللا ئېيتقۇزۇۋېتەتتى.

ھەممىمىز ئورنىمىزدىن تۇرۇپ، ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتۇق. ئوغۇل بالىلاردىن بىرنەچچىسى ئاغزىلىرىنى كۆپتۇرۇپ ساكىس، كاناي ـ سۇنايلارنىڭ ئاۋازىنى دوراشتى، بەزىلىرى پارتىنى چېكىپ، دۇمباق چالاتتى. يەنە بەزىلىرى «ياشاپ كەت مەردان»، «قاينىپا!» دەپ ئۇسسۇلچىغا ئىلھام بېرەتتى. ئۇشتۇمتۇت تازا ۋارقىراۋاتقانلاردىن بىرنەچچىسى جىم بولۇشۇپ، بىر ـ بىرىنى نوقۇشقىلى تۇردى. قارىساق، مەھمۇت مۇئەللىم ئىشىك تۈۋىدە تۇرىدۇ. قارىغاندا قىيا ـ چىيا بىلەن بولۇپ، قوڭغۇراقنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىماي قالغان بولساق كېرەك، دەرھال تارقاپ ئورۇنلىرىمىزغا بېرىۋېلىشتۇق. پەقەت مەردانلا ھېچنەرسىنى تۇيماي، تازا قىزىپ ئويناۋاتاتتى. مۇئەللىمۇ ھېچ ئىش بولمىغاندەك، ھەتتا ناھايىتى ھۇزۇرلىنىۋاتقاندەك قىياپەتتە تۇراتتى.

مەردان كۆپچىلىكنىڭ جىمىپ كەتكىنىنى كۆرۈپ بىردىنلا توختاپ، مۇئەللىمنى كۆرۈپ قالدى.

ئۇ ھودۇقمۇدىن گەدىنىنى تاتىلاپ بىر پەس تۇردى ـ دە، بېشىدىكى شىلەپىنى سىقىمدىغىنىچە پارتىسىغا قاراپ يۈگۈردى.

ـــ توختا، مەردان، ئۇسسۇلۇڭغا رەھمەت، ئاجايىپ ئۇسسۇلچىكەنسەن، قالتىس ھۇزۇرلاندۇق، شۇنداقمۇ ساۋاقداشلار، ـــ دېدى مۇئەللىم ۋە مەردانغا قاراپ قوشۇپ قويدى:

ـــ ئەمدى پەلتونى ماڭا بېرىپ، جايىڭدا ئولتۇرغىن، دەرسىمىزنى باشلايلى.

ھەممىمىز كۈلۈشتۇق. بۇ كۈلكىدە ئازادىلىك ۋە قايىللىق بار ئىدى. ئىلگىرىكى مۇئەللىم بولىدىغان بولسا، ھەممىمىزنى راسا تىللاپ، مەردانىنى بىر ـ ئىككى قېتىم دۆشكەلىۋالغان بولاتتى. قارىغاندا بۇ مۇئەللىم ھەقىقەتەن باشقىچىدەك قىلاتتى.

*　　*　　*

ئوقۇش پۇلى بېشىمغا بىر بالا بولدى. سىنىپ مۇدىرىمىزنىڭ تەنىلىك قاراشلىرى، زەھەردەك سۆزلىرى، تۈگىمەس ۋەز ـ نەسىھەتلىرى ··· خۇددى مەن بۇلارنى بىلمەيدىغاندەك، ئوقۇش پۇلى مېنىڭ يانچۇقۇمدىن چىقىدىغاندەك. مېنىڭ باشقىلارنىڭكىدەك شاراقشىتىپ پۇل خەجلەيدىغان دادام بولمىسا، «ۋاي بالام، ۋاي خانقىزىم» دەپ ئەتراپىمدا پايپېتەك بولىدىغان ئاپام بولمىسا، ئاپام بىلەن دادامغۇ بار، بىراق ··· كىچىك ۋاقىتلىرىمدا تاياقتىن يېرىمجان بولۇپ قالغان ئاپام: «مەن داداڭدىن ئاجرىشىپ كەتسەم، داداڭ باشقا خوتۇن ئالىدۇ. ئۇ خوتۇن داداڭغا بالا تۇغۇپ بەرسە، سەن يېتىم بولۇپ قالىسەن ئەمەسمۇ» دېسە چۈشەنمىگەنىكەنمەن. دادام ئاشۇ قېتىم مېنى مەكتەپكە ئىزدەپ كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا توي قىلىۋالدى. كېيىنكى يىلى بىر ئوغۇللۇق بولدى. شۇنىڭدىن تارتىپ دادام مېنى ئىزدىمەيدىغان، سوتتىن كېسىم قىلىپ بەرگەن ئايلىق 25 يۈەن تۇرمۇش پۇلىنىمۇ بەرمەيدىغان بولدى. مەھەللىدىكى ئاياللار بىلەن ئاپامنىڭ دوستى: «25 يۈەن دېگەن نېمە ئۇ، بۈگۈنكى كۈندە بالىلارنىڭ تۇرمۇش خىراجىتى ئۆسۈپ كەتتى. ئاجرىشىپ كەتكەنلەر بالىلىرىغا ئايدا 300 يۈەن، كەم دېگەندە 100 يۈەندىن بېرىۋاتىدۇ. سىز سوتقا ئەرز قىلىڭ، دادىسى بالىغا بېرىدىغان تۇرمۇش خىراجىتىنى ئۆستۈرۈپ بەرسۇن» دېيىشەتتى. ئاپام ئۇلارنىڭ دەۋىتى بىلەن سوتقا ئەرز قىلدى. ئويلىمىغان يەردىن دادام كېيىنكى ئايالىنىڭ ئىلگىرىكى ئېرىدىن بولغان ئىككى بالىسىنى، كېيىنكى ئايالىنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنى، ئۆزىنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنى ۋە ئوغلىنى ئۆزى يالغۇز بېقىۋاتقانلىقى، تۇرمۇشتا قىينىلىپ، قاتمۇقات قەرزگە بوغۇلۇپ كەتكەنلىكى توغرىلىق ئىسپات تېپىپ كېلىپ، سوتتا

ئاپامنى ئەيىبلەپ، قورقۇتۇپ جېنىنى ئاران قويۇپتۇ. ئاپام شۇ قېتىم يىغلاپ يېنىپ كەلگەنچە، سوت دېگەننى ئاغزىغىمۇ ئالماس بولدى. شۇ يىللىرى كېلىنى پاتقۇزماي، يۇرتتا يالغۇزسىراپ قالغان چوڭ ئاپامنىمۇ ئۇرۇمچىگە ياندۇرۇپ كەلدۇق. شۇنىڭدىن تارتىپ چوڭ ئاپامۇ بىز بىلەن بىللە تۇرۇشقا باشلىدى. بىز بىرنەچچە يىلنى كۆڭۈللۈك ھەتتا بەختلىك دېگۈدەك ئۆتكۈزدۇق.

مەن تولۇقسىز ئوتتۇرىغا چىققان يىلى كۇزدە ئاپام بىلەن چوڭ ئاپام تۇيۇقسىز ئالدىراش بولۇپ كەتتى. ئۆيگە ئەر ـ ئايال مېھمانلار كۆپ كېلىدىغان، بەزىلىرى ئۇزاق ـ ئۇزاق ئولتۇرىدىغان، مەن مەكتەپتىن كەلسەم، ماڭا مەنىلىك قارىشىپ بىر نېمىلەرنى دەپ كۇسۇرلىشىدىغان بولۇپ قېلىشتى. كۆڭلۈمگە ھەر خىل يامان ئويلار، ئەندىشىلەر كېلەتتى، قانداقتۇر بىر ئىشنىڭ يۇز بېرىدىغانلىقىنى سەزگەندەك بولاتتىم. بىر كۇنى كەچتە ئاپام ئۆيدە يوق چاغدا، چوڭ ئاپام بېشىمنى سىلاپ تۇرۇپ:

ـــ گۇلنىسا قىزىم، ماڭا بىر گەپنى ئېيتالماي قىينىلىپ يۇرىمىز. ئاپاڭغا ئوبدان بىر لايىق چىقتى، ئەمدى ئۇنىڭدىن ياخشىراقنىڭ چىقىشى تەس. ئۇ ئۆيى، خىزمەت ئورنى بار، بالىسى يوق، ئۆزىنى تۇتۇۋالغان ئادەم، ـــ دېدى. چوڭ ئاپام مېنى يىغلاپ، ئالەمنى مالەم قىلىۋېتىدۇ، دەپ ئويلىدى بولغاي، مېنىڭ پەرۋاسىز ئولتۇرغىنىمنى كۆرۇپ بەكمۇ ھەيران قالدى. مەن ئۇنىڭغا كىتابتىن، كىنودىن ئۆگىنىۋالغان سۆزلىرىم بىلەن جاۋاب بەردىم:

ـــ ئاپامنىڭ ئۆز بەختىنى تېپىۋېلىش ھوقۇقى بار. ئۇ تېخى ياش، شۇنداق چىرايلىق تۇرسا. مەن ئاپامنىڭ بەختلىك بولۇشىنى تىلەيمەن.

شۇنداق قىلىپ، ئاپام ئەرگە تېگىپ، كەينى ـ كەينىدىن ئىككى بالا تۇغدى. ئەمدى قاچانلا بارسام شۇ بالىلىرى قۇچىقىدا،

شۇلارنى ئەركىلىتىۋاتقان، سۆيۈۋاتقان، شۇلارنىڭ غېمىنى يەۋاتقان، ماڭا بولسا يات ئادەمگە قارىغاندەك قاراپ، «كەلدىڭمۇ» دەپلا قويىدۇ. ئاپامنىڭ قۇچقىنى، سىلاشلىرىنى، ھىدىنى سېغىنىپ ئەركىلىسەم، مېنى نېرى ئىتتىرىۋېتىپ، يەنە ھېلىقى بالىلىرىنى قولىغا ئالىدۇ. بولۇپمۇ ئېرى ئۆيدە چاغدا مېنى ئىتتىكرەك ئۆيدىن چىقىرىۋەتكۈسى كەلگەندەك بىر ئىشلارنى قىلىپ كېتىدۇ. ئېرىنىڭ خۇددى مەندىن ئۆيدىن نېمىلەرنى ئېلىپ كېتەركىن دەپ گۇمان قىلىۋاتقاندەك قاراپ كېتىشلىرىچۇ تېخى. ئۇ ئاپامغا: «ئاشۇ قىزىڭنى ئەركىلەتسەڭ، كۆزۈمگە خۇددى بۇرۇنقى ئېرىڭنى ئەركىلىتىۋاتقاندەك كۆرۈنسەن. ئۇ قىز بالا دادىسىغا نېمانچە ئوخشايدىغاندۇ» دېگۈدەك. دادامغا ئوخشىشىمۇ گۇناھ بوپتۇمۇ ئەمدى. ئەمەلىيەتتە مەن دادامغىمۇ ئانچە ئوخشاپ كەتمەيمەن. ئاپامنى بىلىدىغانلار مېنى كۆرسە «گۈلسۈمخانىڭ ئۆزى بوپتۇ» دېيىشىدۇ.

كېيىن ئاپام خىزمەتتىن قالدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئېرىنىڭ ئالدىدا تېخىمۇ بېشىنى كۆتۈرەلمەس بولۇپ كەتتى. مەن ھەر قېتىم ئوقۇش پۇلى، كىتاب پۇلى دېگەنلەرنىڭ گېپىنى قىلىپ بارسام، ئاپام قورقۇپ تۇرۇپ، ئوغرىلىقچە يىغقان 20 ـ 30 كويىنى قولۇمغا تۇتقۇزۇپ قويىدۇ. ئەتىسى دادامنىڭكىگە بارىمەن. دادامنىڭ چېچەن پاكىز ئايالى ئۆيۈمنى مەينەت قىلىۋېتەرمىكىن دەپ ئەنسىرەپ، بېشىمدا قاراپ تۇرۇپ ئايىغىمنى سالدۇرۇپ، ئاشخانا ئۆيىدىكى ئۇستىلىگە باشلاپ قويىدۇ. ئۇ ماڭا تەنە بىلەن قاراپ: «ھە، پۇل لازىم بولدىمۇ؟ ئاپىڭىز بىلەن ئۆگەي دادىڭىز بەرسە بولمامدۇ، بىزمۇ كۈنمىزنى ئاران ئېلىۋاتساق··· » دەپ بىر ھازا قاقشاپ بېرىدۇ. «كۈنۈڭلارنى ئاران ئېلىۋاتقان بولساڭلار ئۆيىنى شۇنچىۋالا ئېسىل ياستالامتىڭلار؟» دېگۈم كەلسىمۇ، يەرگە قاراپ جىم ئولتۇرىمەن. كەچتە دادام ئىشتىن

روھلۇق، خۇشال كەلسە، ئىشمىنىڭ ئوڭدىن كەلگىنى شۇ. لېكىن تولا ۋاقىتلاردا ئىككى ـ ئۈچ سائەت قۇرۇق ساقلاپ، تەنە گەپلەرگە غىققىدە تويۇپ، كېكىرىپ يېنىپ چىقىمەن. ئۆگەي ئاپامنىڭ ھاكاۋۇرلۇقى، زەھەردەك گەپلىرىنى ئويلاپ ئىچىمدە «دادام سېنىڭمۇ ئەدىپىڭنى بەرسىدى» دەپ ئويلاپ كېتىمەن. لېكىن دادامنىڭ بۇ ئايالىنى بەك ئەتىۋارلايدىغانلىقى، كۆزىگە قاراپ، سىزىقىدىن چىقماي ئۆتىدىغانلىقى ماڭا ئايان. دۇنيادا ياۋاش ئادەم دائىم زىيان تارتامدىغاندۇ. ئاپام بىچارە خورلۇققا چىدىماي، دادامدىن ئاجرىشىپ كەتكىنى بىلەن يەنىلا ياخشى كۈن كۆرۈپ كەتكىنى يوق. مەنمۇ يېتىمچىلىكتە قېقىندى ـ سوقۇندى بولۇپ يۈرىمەن. ئەگەر ئۇ دادامدىن ئاجراشمىغان بولسا دادام بارا ـ بارا تۈزۈلۈپ قالاتتىمكىن. لېكىن ئاشۇ كۈنلەرنى ـــ دوزاختا ياشىغاندەك ۋەھىمە ئىچىدە ياشىغان بالىلىق چاغلىرىمنى ئويلىسام، ھېلىمۇ يۈرىكىم تىترەيدۇ. مەن بىرلا نەرسىگە ئىشىنىمەن: ئەگەر ئاپام بىلەن دادام ئاشۇ ھالەتتە يەنە بىر نەچچە يىل بىللە ياشىغان بولسا، يا ئاپام ئۆلۈپ قالاتتى ياكى مەن سارائ بولۇپ قالاتتىم. مەن دائىم: دادام نېمە ئۈچۈن ئاپامغا تۆگىمەس ئۆچى باردەك مۇئامىلە قىلىدىغان بولغىيتتى؟ ئۇ يەنە نېمىشقا ھازىرقى ئايالىنىڭ ئالدىدا شۇنچە رايىشتۇ؟ دەپ ئويلاپ كېتىمەن، ھەرقانچە ئويلىساممۇ تېگىگە يېتەلمەيمەن. بىر قېتىم چوڭ ئاپامدىن بۇ سوئالنى سورىسام، ئۇ تۇرۇپ كېتىپ:

ـــ يۇلتۇزى، بەخت ـ پېشانىسى توغرا كەلمىگەن. مىجەزى كېلىشەلمەيدىغان ئەر ـ خوتۇنلار ھەرقانچە قىلسىمۇ ئەپلىشىپ ئۆتەلمەيدۇ. شۇڭا ئەر ـ خوتۇننىڭ ئاجرىشىپ كېتىشى قەدىمدىن قالغان ئىش. سەن بۇ ئىشلارنى بەك ئويلاپ كەتمە، پايدىسى يوق، ـــ دېدى.

ـــ ئۇنداق بولسا مەن قانداق قىلىمەن؟ مېنىڭ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇغۇم بار، چوڭ ئاپا. ئوقۇش پۈلۈمنى كىم تۆلەيدۇ،

مېنى كىم ئوقۇتىدۇ؟ ــ مەن ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالماي يىغلاپ كەتتىم.

ــ خۇدايىم بار، قىزىم. يېتىمنىڭ ئىشىنى خۇدايىم ئۆزى ئوڭلايدۇ، ــ چوڭ ئاپام بېشىمنى سىلاپ، يىرىك ئالىقانلىرى بىلەن كۆز يېشىمنى سۈرتتى.

بۇ تۇرمۇش نېمانچە مۇرەككەپتۇ. نېمە ئۈچۈن بەزى ئادەملەر بەختلىك، بەزى ئادەملەر بەختسىزدۇر. مېنىڭ كەلگۈسۈم قانداق بولار؟ بۇلارنى ئويلىسام قورقىمەن، مەڭگۈ چوڭ بولمىسام، مەكتەپ قوينىدىن ئايرىلمىسام، دەپ كېتىمەن. ئەمما بۇ مۇمكىنمۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەن ئىتتىكرەك چوڭ بولۇپ پۇل تېپىپ، چوڭ ئاپامنى باقمىسام بولمايدۇ. چوڭ ئاپام دائىم:

ــ سېنىڭ تويۇڭنى كۆرۈپ ئۆلۈپ كەتسەم، ئارمىنىم قالمايتتى، ــ دەيدۇ. مەن ئۇنىڭغا:

ــ چوقۇم كۆرىسەن، چوڭ ئاپا، سەن تېخى ئۇزاق ياشايسەن. مەن جىق پۇل تېپىپ، سېنى ئۇخلاپ چۈشۈڭدىمۇ كۆرمىگەن راھەت تۇرمۇشقا ئېرىشتۈرىمەن، دەيمەن.

ــ ماڭا بۇنىڭدىن ئارتۇق راھەتنىڭ نېمە كېرىكى، قېرى جېنىمدا جىقراق يەي دېسەم سىڭمەيدۇ. چىرايلىقراق كىيەي دېسەم ياراشمايدۇ. مەن پەقەت خۇدادىن ئاپاڭ ئىككىڭلارنىڭ بەختىنى تىلەيمەن، ــ دەيدۇ چوڭ ئاپام.

شۇنداق دېگىنى بىلەن چوڭ ئاپام ھېلىھەم شۇنچىلىك تېتىك. ئۇ ئاپتوبۇس ـ پىكاپلارنى ياخشى كۆرمەيدۇ، ماشىنىغا چىقسام بېشىم قايىدىكەن دەپ، يىراق ـ يىراق يەرلەرگىمۇ پىيادە بېرىپ كېلىۋېرىدۇ. ئۇ تاماق تاللىمايدۇ. چايغا نان چىلاپ يېيىشنى بەتتە ـ پولۇدىن ئەلا كۆرىدۇ. ئۇنىڭ بىرنەچچە توغرام گۆش بىلەن ئاپپاق بەسەيدە قورۇپ ئەتكەن لەڭمەنلىرى قارىماققا غورىگىلدەك كۆرۈنگىنى بىلەن، يېسە ئادەمنىڭ ئاغزىدا قالىدۇ. ئۇ يۈزىنى سوغۇق سۇدىلا يۇيىدۇ. لېكىن چىرايى پاكىزلىقتىن

پارقىراپ تۇرىدۇ. ئۇ چاچ يۇيۇش سۇيۇقلۇقى دېگەندەك نەرسىلەرنى ياخشى كۆرمەيدۇ. پۇرىقى بېشىمنى ئاغرىتىدىكەن، دەپ چېچىنى يېلىمدا يۇيۇپ، ئۇزۇن، ئىنچىكە قىلىپ ئىككى تال ئۆرۈۋالىدۇ.

چوڭ ئاپامنىڭ ساندۇقىدا ياش ۋاقىتلىرىدا كىيگەن گىرۋىكىگە ساپسېرىق قاداق تۇتقان مارجان دوپپىسى، غىجىم روملى، ئىنگلىشىم تاۋرىدىن تىكىلگەن كۆڭلەكى، جىلىتكىسى، ھەرە قانىتىدەك سارغۇچ سۇزۇك رەختە تىكىلگەن چۈمبىلى بار. ئۇ بۇ تەۋەررۇكلىرىنى بەك ئەتىۋارلايدۇ. خۇشال بولغان چاغلىرىدا: «بۇلارنى سەن چوڭ بولۇپ، تويى قىلغاندا ساڭا بېرىمەن، سەن كىيسەڭ تازا يارىشىدۇ» دەيدۇ. چوڭ ئاپام سىرتقا چىقىپ كەتكەندە مەن بۇ تەۋەررۇكلەرنى سانداۇقتىن ئېلىپ كىيىپ باقىمەن. ئۇزۇن تاۋار كۆڭلەكنىڭ بېلىنى بوغقۇچ بىلەن چىڭ باغلاپ، بېلىمگە كېلىدىغان چاچلىرىمنى قويۇپ بېرىپ، سېرىق مارجان دوپپىسىنى كىيىدىغان بولسام، ئۆزۈمنى چۆچەكلەردىكى مەلىكىلەرگە ئايلىنىپ قالغاندەك سېزىمەن. ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز دوپپىنى خان تاجىسىغا تەقلىد قىلىپ ئىجاد قىلغانمىدىكىن، ئۇنىڭ قىرىنى قاڭشىرىمغا توغرىلاپ كىيىدىغان بولسام، چاچلىرىمنىڭ ئۇستىدە كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان تۆت قىرى ئالتۇن تاجنىڭ قىرىغا ئوخشاپ قالىدۇ. مەن چۈمبەلنى تارتىپ بېقىپ، دەرھال ئېلىۋېتىمەن. ئۇ ماڭا زۇلۇم ـ خورلۇقنى ئەسلىتىدۇ. مەن تەبىئىتىمدىن كۇن نۇرىنى، ئەركىن ـ ئازادلىكنى، ئوچۇق ـ كۆركەم رەڭلەرنى ياخشى كۆرىمەن. بىلىشىمچە، چۈمبەلنى چوڭ ئاپامۇ ياخشى كۆرمەيدۇ. ئۇنى پەقەت ئىلگىرىكى ۋاقىتلارنىڭ، ياش چاغلىرىنىڭ خاتىرىسى دەپلا ئەتىۋارلايدۇ. چوڭ ئاپام گەپچى، ماقال ـ تەمسىللەرگە بەك ئۇستا. ئۇ بىلىدىغان ماقال ـ تەمسىللەرنىڭ بەزىلىرىنى كىتابلاردىنمۇ تاپقىلى بولمايدۇ. چوڭ ئاپام ئايەتلەرنىمۇ جىق

بىلىدۇ. ھەرقانداق ئىشنى قىلىشتىن بۇرۇن بىر ئايەتنى ئوقۇيدۇ. بەزىدە قىزىپ، يۆتىلىپ قالسام، ئايەت ئوقۇپ پىيالىدىكى چايغا بىرنەچچە قېتىم «سۇپ» لەپ ئىچكۈزۈپ قويسا، ياكى پۇچۇق نان بىلەن ئوت كۆچۈرۈپ قويسا، راستتىنلا ساقىيىپ قالغاندەك بولۇپ قالىمەن.

چوڭ ئاپامنىڭ قىزىق ئىشلىرى ھەقىقەتەن بەك تولا. مەن ساۋاقداشلىرىمغا ئۇنىڭ ئىشلىرىنى دەپ بەرسەم، ئۇلارمۇ خۇددى تاشقى پىلانېتا ئادەملىرى توغرىسىدىكى رىۋايەتلەرنى ئاڭلاۋاتقاندەك ھەيران بولۇپ قالىدۇ. «ئۇلار دېگەن كونا ئادەملەر ـ دەڭ!» مەن چوڭ ئاپامنىڭ تەلەپپۇزىنى دوراپ پەخىرلەنگەن ھالدا شۇنداق دەيمەن.

*　　*　　*

مەھمۇت مۇئەللىم دەرس ۋاقتىدا ئالدى بىلەن تېكىستنى ئىختىيارىي ئوقۇتۇپ، ئۆز ئالدىمىزغا تەھلىل قىلدۇرىدۇ، ئارقىدىن ھەممىمىزنى نۆۋەت بىلەن سۆزلىتىدۇ، ئاخىرىدا ھەممىمىزنىڭ سۆزلىگەنلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ، ئىخچام ـ مېغىزلىق خۇلاسىلەپ، «كاللىمىزغا قۇيۇپلا قويىدۇ». ئۇنىڭ ئاڭلىق ئەدىبلەر، ئاڭلىق ئەسەرلەر توغرىسىدىكى بايانلىرىنى خۇددى ھېكايە ئاڭلىغاندەك قىزىقىپ ئاڭلايمىز. قىزىقارلىق تارىخىي ۋەقەلەر، كەچۈرمىشلەر بىلەن بىرلىشىپ كەتكەن ئىسىملار ۋە يىللار خاتىرىمىزگە چوڭقۇر ئورناپ قالىدۇ. دەرسخانىنىڭ كەيپىياتى شۇنداق جانلىق، قىزغىن. رۇستەم بىلەن ئېلىيارلار ئاغزىغا كەلگىنىچە سۆزلىسىمۇ، مۇئەللىم خاپا بولمايدۇ، تېخى ئۇلارنى ماختايدۇ. مەن يېقىندىن بېرى سىنىپىمىزدىكى ئاڭلىق «ئۇچ نوچى» نىڭ ماھىر چەۋەندازغا دۇچ كەلگەن شاش ئاتلاردەك ئاستا ـ ئاستا مەھمۇت مۇئەللىمگە

يېقىنلىشىشقا باشلىغانلىقىنى ھېس قىلدىم.

سىنىپتىكى ئوغۇل بالىلار رۇستەم، ئىلياس ۋە مەردانىنى «ئۇچ نوچى» دەپ ئاتايدۇ. ئۇلار كىنولاردىكى، چۆچەكلەردىكى پىرسوناژلارغا ئوخشاش تازا تېپىشقانلاردىن. ئۇچىلىسىنىڭ «دەرس» دېسە، بېشى ئاغرىيدۇ، ئويۇن دېسە، جېنىنى تىكىشكە تەييار. ئېگىز، ئىنچىكە كەلگەن مەردان بىرلا كۆرگەن ھەرقانداق ئۇسسۇلنى قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشىتىپ ئوينىيالايدۇ. مەيلى ئىرېلاندىيەنىڭ «دەريا ئۇسسۇلى» بولسۇن، ئەرەب ـ ھىندى ئۇسسۇلى بولسۇن، ياكى «ئادىنوچكا» بولسۇن، ھېچقايسىسى ئۇنىڭدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. خۇشى تۇتۇپ قالغان چاغلاردا يالغان بۇرۇت چاپلاپ، چىرماپ دەسسەپ چارلىز چاپلىنىنى دورايدىغان بولسا، كۇلدۇرۇپ ئۇچەيلىرىمىزنى ئۇزۇۋەتكىلى تاس قالىدۇ. پاكار، قارا قاش، قارا كۆز كەلگەن ئىلياس چاقچاققا شۇنچىلىك چېچەنكى، خېلى ـ خېلى گەپچىلەرمۇ ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمەيدۇ. ئۇ بار يەردە، ھەتتا ئىمتىھان مەيدانلىرىدىمۇ كۇلكە ئۇزۇلمەيدۇ.

ئىمتىھان، مەيدەڭنى تۇتۇپ قاقاقلاپ كۇلمە،
ئالدىڭدا قىزىرىشتىن ئەلا كۆرىمەن ئۆلۈمنى.
قالدۇرمەن دەپ ئارتۇقچە كۆڭۈل بۆلمە.
ئاخىرقى جەڭگە ئاتاپ قويىمەن 60 نى.

ئىلياس ئۆزلەشتۇرۇپ ئۆزگەرتكەن، توقۇغان مۇنداق شېئىر ـ قوشاقلار ھەر قېتىم ئىمتىھان مەزگىللىرىدە ئېغىزدىن ئېغىزغا، سىنىپتىن سىنىپقا كۆچۈپ يۈرىدۇ.

بىر قېتىم مەكتەپ بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن تەنھەرىكەت يىغىندا رۇستەم يۇز مېتىرغا يۈگۈرۈپ بىرىنچى بولدى. ئۇ خۇشاللىقىدىن مۇئەللىم ۋە سىنىپتىكى بالىلار ئولتۇرغان يەرگە

يۈگۈرۈپ كېلىپ: «ئاڭلىدىڭلارمۇ، مەن مەكتەپنىڭ رېكورتىنى بۇزۇۋېتىپتىمەن!» دەپ توۋلىدى. «بۇزغان بولساڭ تۆلەيسەن، رېكورت دېگەن مەكتەپنىڭ نەرسىسى» دېدى ئېلىيار. ئولتۇرغانلار پاراقلىشىپ كۈلۈشۈپ كەتتى. رۇستەم بىچارە گۇناھكاردەك قىزىرىپ تۇرۇپلا قالدى. ئېلىيارنىڭ مۇندىق چاقچاقلىرى بەك كۆپ. ئەگەر ھەممىنى يېغسا، چوقۇم بىر كىتاب بولىدۇ.

رۇستەم تەنھەرىكەت ھەۋەسكارى، مەكتەپ پۈتبول كوماندىسىنىڭ ھۇجۇمچىسى. يۈگۈرۈش، سەكرەش، چويۇن توپ، دىسكا ئېتىش، ئېغىرلىق كۆتۈرۈش دېگەنلەردە مەكتەپ بويىچە ھېچكىم ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتەلمەيدۇ. شۇڭا دەرسنى ئانچە بىلمىسىمۇ، مۇئەللىملەر ئۇنى تالىشىدۇ. شۇغىنىسى ئۇنىڭ ئادەتتىكى گەپ ـ سۆز، ئىش ـ ھەرىكەتلىرى سەل غەلىتە، بىر ئىشقا خۇشال بولسا، كىچىك بالىلاردەك ئۆزىنى تۇتالمايدۇ، خاپا بولسا، ئاسمان ئۆرۈلۈپ كېتىدىغاندەك تېپىرلاپ، ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالىدۇ. باشقىلار چىشىغا تەگسە، قىپقىزىل بولۇپ، ئاسمانغا قاراپ تۇرۇپ كېتىپ، ئادەمنىڭ خىيالىغا كەلمەيدىغان شۇندىق گەپلەرنى قىلىدۇكى…

سىنىپ باشلىقىمىز ئالىم باشقىلارغا لەقەم قويغىلى ئامراق ئىدى. ئۇ داۋاملىق ئادەم كۆپ يەردە، بولۇپمۇ قىزلارنىڭ ئالدىدا رۇستەمنى مەسخىرە قىلىشقا ئۇرۇناتتى. بىر قېتىم مەكتەپ بويىچە ھەممە ئوقۇغۇچى مەيداندا تىزىلىپ تۇرغاندا ئالىم رۇستەمنى «ھەي دەلدۇش!» دەپ چاقىردى.

رۇستەم ئۇنىڭ پېشانىسىدە پاخپىيىپ تۇرغان چېچىغا بىردەم قاراپ تۇرۇپ كېتىپ، ئاغزىنى يوغان ئاچقىنىچە: «ھە، نېمە دەيسەن ئوروس توخۇسى!» دەپ جاۋاب بەردى. مەيداندا كۈلكە كۆتۈرۈلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئالىمنىڭ لەقىمى «توخۇ» بولۇپ قالدى. ئەمما ھېچكىم رۇستەمنى «دەلدۇش» دەپ چاقىرىپ باقمىدى.

سىنىپىمىزدا ھەممىنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغىنى يەنىلا نىياسەم مۇئەللىمنىڭ «ئۇچ مەلىكە» سى. بۇ نامنى ئۇلارغا ئالىم قويغان. مەلىكىلەرنىڭ بىرىنچىسى نەرگىسىئاي — شەھرىمىزدىكى داڭلىق يېڭى بايىنىڭ ئەتىۋارلىق قىزى. مەكتەپكە پىكاپتا كېلىپ، پىكاپتا كېتىدىغان، بايلىق، راھەت ـ پاراغەت ئىچىدە ياشايدىغان بۇ قىز «پۇۋ» دېسە، ئۇچۇپ كەتكۈدەك ئاجىز، كېسەلچان، دادىسى مۇشۇ قىزى ئۈچۈن داۋاملىق مەكتەپكە پۇل ئىئانە قىلىپ تۇرىدۇ، جاپا چېكىۋاتقان ئوقۇتقۇچىلاردىن پات ـ پات «ھال سوراپ» تۇرىدۇ. نەرگىسىئاينىڭ ئۆگىنىش نەتىجىسىگە مەكتەپ مۇدىرىدىن تارتىپ سىنىپ باشلىقىمىزغىچە ھەممىسى كۆڭۈل بۆلىدۇ. بولۇپمۇ بىزنىڭ سىنىپ مەسئۇلىمىز نىياسەم مۇئەللىم نەرگىسىئاي ئۈچۈن جېنىنى پىدا قىلىشتىن يانمايدۇ. مەلىكىلەرنىڭ ئىككىنچىسى مۇقەددەس، شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسىدىكى بىر باشلىقنىڭ قىزى. ئېگىز بوي، قاش ـ كۆزلىرى تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان، ئەڭ يېڭى مودىدا ياسىنىپ يۈرۈيدىغان بۇ قىز داڭلىق مودىللارغا ھەۋەس قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ سۈرەتلىرىنى ئەتىۋارلاپ ساقلايدۇ. ئۇلار ھەققىدىكى ھېكايىلەرنى زوق ـ شوق بىلەن سۆزلەپ يۈرىدۇ. يۈرۈش ـ تۇرۇش، كىيىنىشتە، ئۆزۈقلىنىشتا ئۇلارنى ئۆزىگە ئۇلگە قىلىدۇ. ئۇ دەرستىمۇ ئەلاچىلارنىڭ بىرى، سىنىپىمىزنىڭ ئۆگىنىش ھەيئىتى.

ئۇ ئوقۇتقۇچىلار بىلەن تەڭتۇشلىرىدەك چاقچاق قىلىشىپ پاراڭلىشالايدۇ. ئۇنى كۆرسە ھەرقانداق ئوقۇتقۇچىنىڭ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرىدۇ. سىنىپتا ئۇ بىرەر سوئالغا جاۋاب بەرسە، مەيلى ھەرقانچە ئادەتتىكىچە بولسۇن، قىزغىن مەدھىيەلەرگە ئېرىشىدۇ. ئۇنىڭ يازغان ماقالىلىرى، تۈزگەن جۇملىلىرى ھەرقانچە تاققا ـ تۇققا، مەنتىقسىز بولسۇن، ئۆرنەك سۈپىتىدە ئوتتۇرىدا ئوقۇلىدۇ. قىسقىسى، ئوقۇش ئۇنىڭ ئۈچۈن ئاجايىپ

راھەت ئىش. مەكتەپتە ئۇ خۇددى ئەينەك قاچىدىكى ئالتۇن بېلىقتەك ئەركىن ئۈزۈپ يۈرىدۇ. باشقىلارغا قالغىنى پەقەتلا ھەۋەسلىنىش، خالاس.

يۈزلىرى يۇپيۇمىلاق، ئوماققىنە كەلگەن گۈلزىرە قايسىبىر ئاخبارات ئورنىنىڭ مەسئۇلىنىڭ قىزى. تېلېۋىزىيە مۇخبىرى بولۇش ــ ئۇنىڭ تۇغما ئارزۇسى. ئۇ تولۇقسىز ئوتتۇرىدا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدىن تارتىپلا مەكتەپتىكى يېڭىلىقلارنى يېزىپ «كىچىك مۇخبىر» دەپ نام ئالغانىدى. ئۇ ھازىر ئالىي مەكتەپنىڭ رادىيو ـ تېلېۋىزىيە ئاخباراتچىلىقى كەسپىگە ئۆتۈش ئۈچۈن جىددىي تەييارلىق قىلىۋاتىدۇ. ئۇ ئاجايىپ تىرىشچان، دائىم قولىدىن كىتاب چۈشمەيدۇ. ئاپىسى ئۇنى كېچە سائەت 12 گىچە دەرس تەكرارلايدۇ، دەيدۇ. نىياسەم مۇئەللىم «ئالىم بولىدىغان قىزىم» دەپ ئۇنىڭدىن ئاجايىپ پەخىرلىنىدۇ. ئۇنىڭ قىزىقىشى، مۇناسىۋەت دائىرىسى كەڭ، باشقىلارغا ياردەم قىلىشنى ياخشى كۆرىدۇ. ئۇ ساۋاقداشلىرىنىڭ ئاتا ـ ئانىسى، ئائىلە ئەھۋالىنى بىلىپلا قالماي، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ھەۋەس ـ قىزىقىشلىرى، مىجەزى، ئۆزئارا مۇناسىۋىتى، ئائىلە تاۋابىئاتلىرى، توي قىلمىغانلىرىنىڭ كىملەر بىلەن ئارىلىشىپ يۈرگەنلىرىگىچە پىششىق بىلىدۇ. سىنىپتا بىرەر پائالىيەت ئۆتكۈزمەكچى بولساق، نامدار شەخسلەرنى، تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ مۇخبىرلىرىنى چاقىرىپ كېلەلەيدۇ. شۇڭا سىنىپ مۇدىرىمىز كۆپ ئىشتا ئۇنىڭغا تايىنىدۇ. قىسقىسى، نىياسەم مۇئەللىمنىڭ ئۈچ قىزى سىنىپىمىزنىڭ يادروسى، شان ـ شەرىپى، بىزدەك قىزلارنىڭ ئۆگىنىدىغان، ئۆرنەك قىلىدىغان ھەم يوشۇرۇنچە ھەسەت قىلىدىغان نىشانىمىز. ئىش ئورنىدىن قالدۇرۇلغان ئىشچى، قولى قىسقا تىجارەتچى ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان بىزدەك قىزلار، ئەلۋەتتە ئۇلارنى دوراپ بولالمايمىز. ئەمما ئۇلارنىڭ مەۋجۇتلۇقى بىزگە باشقىچە بىر خىل دۇنيا، باشقىچە

بىر خىل ھاياتتىن ئۈچۈر بېرىپ، قەلبىمىزدە سۆز بىلەن ئىپادىلىگۈسىز مۇرەككەپ ھېس - تۇيغۇ، ئارزۇ - ئارمانلارنى ئويغىتىدۇ. تولۇقسىزلىقى ئۇچىنچى يىللىقىدا ئوقۇۋاتقان چېغىمدا، نەرگىسىئاينىڭ بىر يوپكىسىغا شۇنچىلىك ھەۋەس قىلدىمكى، بىرنەچچە كۈنگىچە خىيالىمدىن پەقەتلا چىقىرالمىدىم. ھەر كۈنى دەرستىن چۈشكەندە توپ تارقىتىش بازارلىرىنى ئايلىنىپ يۈرۈپ، ئاشۇ يوپكىنى ئىزدىدىم ۋە ئاخىرى تاپتىم. «باھاسى 20 يۈەنگە چۈشۈرۈلدى» دېگەن خەت چاپلانغان ئۇ يوپكىنى ئۇچامغا كىيىپ ئەينەك ئالدىدا ئۇياقتىن - بۇياققا نەچچە رەت ماڭدىم. يوپكا پاكار بويلۇق نەرگىسىئايغا قارىغاندا ماڭا تېخىمۇ ياراشتى، ئەتراپتىكىلەر ھەۋەس بىلەن قارىشىپ كەتتى. بىراق مەندە 20 يۈەن ئەمەس، بەش يۈەنمۇ يوق ئىدى. شۇ چاغدا مەن مىڭ - مىڭ ئادەم، ئاپتوبۇس، پىكاپلار بىلەن تولغان، ئىككى تەرىپىدىن ئالىي دەرىجىلىك كىيىم - كېچەك ماگىزىنلىرى، قاۋاقخانىلار، مېھمانسارايلار قەد كۆتۈرگەن چوڭ كوچىدا يالغۇز كېتىۋېتىپ ھەسرەتلىك ھەم ئۇلۇغۋار تۇيغۇلار ئىچىدە: «خەپ، بىر كۈنلەردە مەن ئاتا - ئانامنىڭ كۈچى بىلەن ئەمەس، ئۆز كۈچۈم بىلەن شۇنداق بىر ئادەم بولىمەنكى···» دەپ قەسەم ئىچتىم. ئەنە شۇنىڭدىن تارتىپ مەن سىنىت - موچىنلەپ پۇل يىغىدىغان ئادەتنى يېتىلدۈردۈم. كىيىم - كېچەك، كۆكتات ئېلىپ ئاشقان پارچە پۇللارنى، ئاتا - ئانام بەرگەن ھېيتلىق پۇللارنى بىر سىنتنى ئۈيان - بۇيان قىلماي يىغاتتىم. يازنىڭ تومۇز كۈنلىرىدە بىرەر تال چوكا مۇز، قەھرىتان سوغۇق كۈنلەردە بىرەر جۈپ پەلەي سېتىۋالمايتتىم. باشقا قىزلار ياخشى كۆرىدىغان يۈزماي، تاغاق، چاچ قىسقۇچ دېگەندەك نەرسىلەرگە كۆز قىرىمنىمۇ سېلىپ قويمايتتىم. مەن ئاتا - ئانىسىغا تايىنىپ كۆرەڭلەيدىغانلارغا ئانچە قايىل ئەمەس ئىدىم، ئاتا - ئانىسىنىڭ ئاجىز - نامراتلىقى تۈپەيلى، ئۆزىنى

تاشلىۋەتكەنلەرنى كۆزىگە ئىلمايتتىم.

بىر قېتىم بىز ياش - ئۆسمۈرلەر تۇرمىسىگە زىيارەتكە باردۇق. بىزگە تەسىراتنى سۆزلەپ بەرگەن بىر ئوغۇل بالا ئاتا - ئانىسىنىڭ ئاجرىشىپ كېتىشى ئۆزىنىڭ يامان يولغا مېڭىشىغا سەۋەب بولغانلىقىنى سۆزلەۋاتقاندا، مەن ئىچىمدە: ئۆز گۇناھىڭنى ئاتا - ئاناڭنىڭ بەختسىزلىكىگە ئارتىپ قويۇشتىن ئۇيالمامسەن؟ سەن ئاتا - ئاناڭ ئۈچۈن ياشاپ بېرەمتىڭ؟ سەنمۇ بىر ئەقىل ئىگىسىغۇ، دەپ ئويلىدىم. ئەمما رېئاللىقتا كىشىلەر مەسلىگە ھامان شۇنداق قارايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئاتا - ئانىسى ئاجرىشىپ كەتكەنلەرنىڭ يامان يولغا مېڭىشى يوللۇق ئىشتەك خاتا قاراش شەكىللىنىپ قالغان. ئەمەلىيەتتە پەرزەنتلەرنىڭمۇ ئاتا - ئانىسىنىڭ بەختسىزلىكىنى چۈشىنىشى، ئۇلارغا ھېسداشلىق قىلىشى، باتۇرلۇق بىلەن رېئاللىققا يۈزلىنىپ مۇستەقىل ياشاش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈشمۇ زۆرۈر ۋە يوللۇق ئەمەسمۇ.

*　　*　　*

ئىمتىھان دېسە، بولۇپمۇ ئالىي مەكتەپلەرنىڭ بىر تۇتاش ئىمتىھانى دېسە چۆچۈمەيدىغان كىم بار. ئاشۇ ئىمتىھاندا 12 يىل يىغقان دەسمايىلىرىمىز غالتەكە چىقىپ، ھايات يولىمىز بەلگىلىنىدۇ. ياق، مەن ۋە ماڭا ئوخشاشلار ئۈچۈن ئىمتىھان نومۇرى ھايات يولىمىزنى بەلگىلەيدىغان بىردىنبىر ئامىل ئەمەس، ئالىي مەكتەپتە ئوقۇش ئۈچۈن زۆرۈر بولغان نۇرغۇن پۇلنىڭ غېمى بىزنىڭ يەلكىمىزنى تاغدەك بېسىپ تۇرىدۇ. قانداقلا بولمىسۇن تىرىشىپ ئۆز ئىقتىدارىمىزنى، شۇنچە يىل بىكار نان يېمەگەنلىكىمىزنى كۆرسىتىپ قويۇش — ھەممىمىزنىڭ ئارزۇسى. لېكىن تىرىشقىنىمىز بىكارغۇ، نېمە

ئۇچۇن بۇنچە جاپا چېكىمىز؟ دەيدىغان بىر ئۇمىدسىزلىكمۇ پۈرسەت تاپسىلا يۇقۇملۇق كېسەل ژۇرۇسدەك يامراپ، ئىشەنچ ۋە ئىرادە قورغىنىمىزنى ۋەيران قىلىشقا تەييار تۇرىدۇ.

بىرنەچچە كۈندىن بېرى، مەردان بىلەن ئېلىيار باشلىق بەش - ئالتە بالا ھەر كۈنى چۈشتىن كېيىن دەرسكە قاتناشمايدىغان بولۇۋالغانىدى. سىنىپ باشلىقىمىز ئالىم باشقا ئوغۇللاردىن ئۈلارنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى سوراپ جاۋاب ئالالمايۋ، نىياسەم مۇئەللىمنى باشلاپ كىردى. نىياسەم مۇئەللىم ئېغىر ئىياغ بولۇپ، ئاي - كۈنى يېقىنلاپ قالغانىدى. بۇنداق چاغدا ئۇنى خاپا قىلىپ قويۇشنى خالىمايتتۇق. شۇغىنىسى، خۇددى چوڭ ئاپامنىڭ «تۆگىنىڭ مازار بىلەن نېمە ئىشى» دېگىنىدەك، بۇ ئوغۇل بالىلار ئۆزىنىڭ ئوغۇل بالىلىقىنى قىلماي قويمايتتىمۇ.

مۇئەللىم قورسىقىنى تومپايتقىنىچە ئېغىر قەدەم تاشلاپ، ئۇدۇل رۇستەمنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئالىم خۇددى مۇئەللىمنى قوغدىماقچىدەك ئۇنىڭ يېنىدا تەييار ھالەتتە تۇراتتى.

— مەردان بىلەن ئېلىيارلار نەگە كەتتى، سەن بىلىسەنغۇ دەيمەن؟

— خاپا بولماڭ مۇئەللىم ... مەن بىلمەيمەن.

— سەن بىلىسەن، سەن، سەن ... ساۋاقداشلىرىڭغا مۇشۇنداق كۆيۈنمەسەن؟

— .....

— نېمىشقا گەپ قىلمايسەن؟ ئۇلارچوقۇم تورخانىدىغۇ دەيمەن، قەيەردىكى، قايسى تورخانىدا؟

— مۇئەللىم، مەن ... مەن ... راستتىنلا...

— ھۇ دەلدۇش، سەن مۇشۇ ھەپتىدە خۇلاسە ئىمتىھان بارلىقىنى، بۇ ئىمتىھاننىڭ ئۇلارنىڭ ئومۇمىي نەتىجىسىگە، ئالىي مەكتەپكە ئۆتۈشىگە تەسىر كۆرسىتىدىغىنىنى بىلمەمسەن! — مۇئەللىم سۆزلەۋېتىپ بىردىنلا غەزەپتىن

قىپقىزىل بولۇپ ۋارقىراپ كەتتى: ــ دۆت ئېشەكلەر، ھەممىڭ ئېشەك، ئادەم بالىسى بولساڭ مۇشۇنداق پەيتتە قۇشقۇنغا ئولتۇرۇشامتىڭ ... ئىسىت، سەن نېمىلەر بىلەن ئاۋارە بولۇپ ئۆتكەن ئۆمرۇم!

مۇئەللىم بېشىنى تۇتقىنىچە بوشىشىپ كەتتى.

ــ مۇئەللىم، خاپا بولماڭ! ھەرگىز خاپا بولماڭ...

قىزلار يوپۇرۇلۇپ كېلىپ مۇئەللىمگە تەسەللى بەردى ۋە ئۇنى يۆلەپ ئېلىپ چىقىپ كېتىشتى.

ئالىم رۇستەمگە غەزەپ بىلەن ئالىيىپ قويۇپ، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن چىقىپ كەتتى.

بۇ سائەتلىك دەرس ئەدەبىيات ئىدى. مەھمۇت مۇئەللىم سىنىپقا كىرىپ كەلدى. ئۇ كۇلۇمسىرەش چىقىپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ھەربىر ئوقۇغۇچىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقتى. ئۇ مۇشۇ كۇلۇمسىرىشى بىلەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ قەلبىدە بىر خىل چۈشىنىش، بىرلىك ھاسىل قىلالايتتى.

ــ ساۋاقداشلار، نىياسەم مۇئەللىمنىڭ بايىقى سۆزى ئۇچۇن مەن سىلەردىن ئەپۇ سورايمەن. خاپا بولماڭلار ... ــ ئۇ توختاپ چوڭقۇر بىر تىنىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى: ــ نىياسەم مۇئەللىمۇ بۇ گەپنى سىلەرگە بولغان كۆيۈنۈشتىن، ئاچچىقتىن دەپ سالدى. ئۇنى چۈشىنىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن. ئاتا ــ ئانىنىڭمۇ بالىغا كايىيدىغان ۋاقتى بولىدۇ. ئۇ سىلەرنىڭ ئۇچ يىللىق سىنىپ تەربىيەچىڭلار. ئۇ سىلەرگە ئاز ئەجىر سىڭدۈرمىدى. ئەسلىدە بىز ئۇنى خاپا قىلماسلىقىمىز كېرەك ئىدى، شۇنداققۇ؟ مېنىڭچە، بىز بىر ــ بىرىمىزنى چۈشىنىۋالايلى، ئۆزئارا چىقىشىۋالايلى، مېنى ئاكا ئورنىدا كۆرۈڭلار، نىياسەم مۇئەللىمنى ئاچاڭلار ئورنىدا تەسەۋۋۇر قىلىڭلار. ئەمەلىيەتتىمۇ بىز ئاكا ــ ئۇكىغۇ، قېرىنداشقۇ. بىز نېمىشقا قارشىلىشىمىز، نېمىشقا بىر ــ بىرىمىزنى

چۈشەنمەيمىز. بىزنىڭ مەقسىتىمىز بىر، بىزنىڭ ئوتتۇرىمىزدا ھېچقانداق مەخپىيەتلىك ياكى زىددىيەت يوققۇ!

رۇستەم، سەن دوستلىرىڭغا مېنىڭ سۆزۈمنى يەتكۈزۈپ قوي، باشقىلىرىڭلارمۇ يەتكۈزۈپ قويۇڭلار، مەن ئۇلارنىڭ ئىلگىرىكى سەۋەنلىكىنى سۈرۈشتۈرمەيمەن، بۇنىڭدىن كېيىن دەرسكە تولۇق قاتناشسىلا بولىدۇ. يەنە بىر ئىش، نىياسەم مۇئەللىم كېلەر ھەپتىدىن تارتىپ دەم ئالىدۇ، يىل ئاخىرىغىچە سىلەرگە مەن مەسئۇل بولىمەن. ئەمىسە...

شۇ چاغدا كىم باشلاپ چاۋاك چالدىكىن، سىنىپتا بىردىنلا چاۋاك ئاۋازى ياڭراپ كەتتى. قارىسام رۇستەمنۇ يوغان قوللىرى بىلەن تازا كۈچەپ چاۋاك چالغىلى تۇرۇپتۇ.

— ئەمىسە دەرسنى باشلايلى، ساۋاقداشلار!

مۇئەللىم دەرسلىك كىتابقا ئېڭىشتى، شۇ ئارىلىقتا ماڭا ئۇنىڭ كۆز جىيەكلىرىدە ياش لىغىلداپ قالغاندەك كۆرۈندى.

شۇنىڭدىن كېيىن مەردان، ئىلىيارلار دەرس تاشلاپ باقمىدى. سىنىپنىڭ كەيپىياتىدا بىلىنەر ـ بىلىنمەس بىر جانلىنىش بولۇۋاتاتتى. ئەدەبىيات دەرسىگە قىزىقمايدىغان رۇستەمنۇ يېقىندىن بېرى دەرسنى ئەستايىدىل ئاڭلايدىغان، مۇئەللىمدىن دەرسكە مۇناسىۋەتلىك سوئاللارنى سورايدىغان بولۇپ قالدى. مەھمۇت مۇئەللىم ئۇنىڭ بىر ماقالىسىنى سىنىپتا ئوقۇدى. ماقالىنىڭ ماۋزۇسى «مەندە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغان كىشىلەر» بولۇپ، ئۇ ماقالىسىدە چوڭ دادىسىنى، كىچىكىدە ئۆلۈپ كەتكەن ئاپىسىنى، دادىسىنى يېزىپ بولۇپ، ئاخىرىدا مېنىمۇ قىستۇرۇپتۇ. «مەن ئارقامدىكى پارتىدا ئولتۇرىدىغان ئاشۇ ئورۇق، ئاددىي كىيىنىپ يۈرۈيدىغان قىز بالىدىن قەيسەرلىكنى، مۇستەقىل ياشاشتىن قورقمايدىغان ئىرادىنى، تىرىشچانلىقنى ئۆگەندىم» دەپ يېزىپتۇ. ماقالىنى ئەلاچىلارنىڭ ماقالىسىگە سېلىشتۇرغىلى بولمايتتى، لېكىن ئۇنىڭدا ئادەت بولۇپ كەتكەن

دەبدەبىلىك سۆزلەر، سۈنئىي كۆپتۈرمىلەر يوق ئىدى. مۇئەللىم ئۇنىڭ ماقالىسىنى ماختاۋاتقاندا، رۇستەم خۇشاللىقتىن ئاغزىنى يۇمالماي قالدى. مەنمۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن خۇشال بولدۇم. لېكىن بۇ خۇشاللىقنىڭ كەينىگە چوڭ بىر كۆڭۈلسىزلىكنىڭ يوشۇرۇنۇپ تۇرغانلىقىنى كىم بىلسۇن.

تەنەپپۇس ۋاقتىدا ھەممىمىز توپ مەيدانىنىڭ ئەتراپىدا تۇراتتۇق، نەرگىسىئاي رۇستەمنىڭ ئالدىغا كېلىپ چۈڭۈلداپ سۆزلەپ كەتتى:

ــ ھەي دەلدۇش، مەھمۇت مۇئەللىم ساڭا ئەجەب ئامراق بولۇپ كېتىپتىغۇ، تايىنى يوق بىر نېمەڭنى ماختاپ كەتتا، توۋا شۇمۇ ماقالە بولدىمۇ!

رۇستەم قىزارغىنىچە بىردەم دۇدۇقلاپ تۇردى ـ دە، بىردىنلا:

ــ چىدا، چىدا، چىدىمىساڭ بېرىپ ئۆلۈۋال! ــ دېدى. نەرگىسىئاينىڭ چىرايى ئۆڭۈپ لەۋلىرى تارتىشقاندەك بولۇپ كەتتى. چۈنكى، ھېچكىم ئۇنىڭغا بۇنداق گەپ قىلىشقا پېتىنالمايتتى. ئۇ يۇگۇرۇپ كېلىپ رۇستەمنىڭ مەيدىسىدىن ئىتتىردى:

ــ دەلدۇش، دەلدۇش، سەن بېرىپ ئۆل!

ــ سەن ... سەن ... بارە نېرى!

رۇستەم شۇنداقلا ئىتتىرىپ قويۇۋېدى، نەرگىسىئاي ئوڭدا چۈشتى. ئۇنىڭ بېشى دەل مەيدانىنىڭ سېمونت قىرىغا تەگدى.

ھەممىمىز قېتىپ تۇرۇپ قالدۇق، رۇستەمنىڭ چىرايى بىردىنلا ئۆلۈكتەك تاتىرىپ كەتتى.

نەرگىسىئاي سېمونت يەردە مىدىرلىماي سوزۇلۇپ ياتاتتى، قاپقارا قان ئۇزۇن، ئىنچىكە قۇرتتەك ئۇنىڭ چاچلىرى ئارىسىدىن سىرغىپ چىقىپ، گەدىنى ئاستىغا قاراپ ئېقىۋاتاتتى ...

نەرگىسىئاي تېز قۇتقۇزۇش ماشىنىسىدا دوختۇرخانىغا ئېلىپ

كېتىلدى. مەكتەپ دوختۇرىنىڭ ئېيتقىچە، ھاياتىغا خەۋپ يەتمەيدىكەن، ئارقىسىغا بوغۇۋالغان چېچى ئۇنىڭ ئارقا مېڭىسىنى قوغداپ قاپتۇ. ئەمما مېڭىسى سىلكىنىپ كەتكەن بولۇشى ئېھتىمالغا يېقىن ئىكەن. چۈشتىن كېيىن دەرس ئۆتۈلۈۋاتقاندا نەرگىسئاينىڭ دادىسى ــ قاپقارا، سېمىز ئادەم سىنىپقا كىرىپ رۇستەمنى ئاغزىنى بۇزۇپ تىللاپ، ئۇرماقچى بولۇپ دېۋەيلەپ كەلدى. ئوغۇللار يۇگۇرۈپ كېلىپ ئۇنى تۇتۇۋالدى. سىنىپ باشلىقىمىز ئالىم، مۇقەددەس، گۈلزىرەلەر رۇستەمگە بولغان غەزەپ ـ غەپرىتىنى ئىپادىلەپ، پات ـ پات ئارقىسىغا قاراپ ئالىيىپ قويۇشاتتى.

«ھەي دېۋە، ھېلىمۇ تەلىيىڭ بار ئىكەن، خۇداغا شۈكۈر دېگىن. غەيرەتلىك بول، بۇ ئىشلارمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ!» مەن كىچىككىنە باغاقچىگە شۇنداق دەپ يېزىپ، رۇستەمنىڭ ئالدىغا تاشلاپ قويدۇم. بىردەمدىن كېيىن قارىسام، يوغان قوللىرىدا باغاقچىنى تۇرمىلەكلەپ، ھازىرلا يىغلىۋېتىدىغاندەك لەۋلىرىنى چىشلەپ ئېسىلگىنىچە ئولتۇرىدۇ. بىردىنلا مېنىڭمۇ ئىچىم ئاچچىق بولۇپ كەتتى. زەردەم قايناپ: «ھەممىڭلار كۆردۈڭلار، گۇناھ خەقنىڭ ئۆزىدىغۇ، ئۇ رۇستەمنى بىكاردىن ـ بىكار تىللاپ، ئىتتىرىپ كەتمىدىمۇ... » ۋارقىرىۋېتىشتىن ئۆزۈمنى ئارانلا تۇتۇۋالدىم.

ئەتىسى چۈشتىن كېيىن، ھەممىمىز نەرگىسئاينى يوقلاپ باردۇق. نەرگىسئاي يوغان، ئاپپاق پەر ياستۇققا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، بارماقلىرىدا قوش ـ قوش ئۈزۈكلەر پارقىراپ تۇرىدىغان سېمىز ئايال كېسىپ بەرگەن ئالمىنى يەۋاتاتتى. ئۇ بىزنى كۆرۈپ ئورنىدىن تۇرماقچى بولغانىدى، سېمىز ئايال ئۇنى كارىۋاتتىن چۈشىگىز بولمايدۇ، دەپ توسۇۋالدى.

ياتاقنىڭ دېرىزىسى، تومپۇچكىلارنىڭ ئۈستى گۈل بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. بىز ئېلىپ كەلگەن گۈلىمىزنى قويىدىغان

مۇڭاپىق جاي تاپالماي، يەرگىلا قويۇشقا مەجبۇر بولدۇق. نەرگىسئاي ھەدەپ بىزنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلاتتى، ئەمما ياتاقتا ئىككىلا ئورۇندۇق بار ئىدى.

مۇقەددەس ئورۇندۇقنىڭ بىرىنى نەرگىسئاينىڭ ئالدىدىغا قويۇپ ئولتۇرۇپ يېقىنچىلىق بىلەن سورىدى:

— قانداقراق؟ خېلى ياخشى بولۇپ قالدىڭمۇ، چوڭ چاتاق يوقتۇ؟

— چاتاق يوق، دوختۇر ئەسلى بۇگۈن چىقىپ كەتسەڭلار بولىدۇ، دېگەن، دادام بىرەر كۈن ئارتۇق كۆزىتىپ بېقىڭلار، دەپ تۇرۇۋالدى شۇ. مېنىڭغۇ ھازىرلا چىقىپ كەتكۈم بار، ئىمتىھان ۋاقتى تۇرسا…

— ھېلىقى رۇستەم دېگەن باردۇ ئاراڭلاردا؟ — سورىدى ئايال.

— رۇستەم كېلەلمىدى، ئايرىم يوقلاپ كەلمەكچى…

— كەلگەن بولسا قۇلىقىنى يۇلۇۋالاي دېگەنتىم، خەقنىڭ قىزىنى ئاشۇنداق بوزەك قىلىدىغان نەنىڭ نوچىسكەن ئۇ!

بىز بۇياقتا كەلمەكچى بولغاندا رۇستەمنىڭ جاھىللىقى تۇتۇپ بويۇن تولغاپ تۇرۇۋالغانلىقىنى ئويلاپ، كۆڭلۈمدە توغرا قىلغانكەن، دەپ قالدىم.

نەرگىسئاي دوختۇرخانىدىن چىقىپ، ھەممە ئىش ئىزغا چۈشكەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە گۈلزىرە يېنىمغا كېلىپ، مېنى مەكتەپ مۇدىرى ئىشخانىسىغا چاقىرىۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. ھەيرانلىق ئىچىدە مۇدىرنىڭ ئىشخانىسىغا كىردىم. مۇدىر مېنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ، مەندىن ئۇدۇللا سورىدى:

— ئاڭلىسام، بۇنىڭدىن بىرنەچچە ئاي ئىلگىرى رۇستەم سىزنىمۇ يېقىتىۋەتكەنكەن، راست شۇنداق ئىش بولغانمۇ؟

— يېقىلىپ چۈشكىنىم راست، لېكىن رۇستەم يېقىتىۋەتكەن ئەمەس، ئۆزۈم ئورنۇمدىن تۇرىمەن دەپ

ئالدىراپ...

— بولدى، ئۇنى ئاقلىماڭ، مەن باشقىلاردىن ئەھۋالنى ئىگىلەپ بولغان. گۈلزىرەنىڭ ئېنىقلىشىچە، رۇستەم كىچىكىدە ماشىنا ھادىسىسىگە ئۇچراپ مېڭىسى زەخىملەنگەنكەن. دوختۇرلار ئۇنى كېيىنچە نېرۋىسىدىن چاتاق چىقىشى مۇمكىن، ئېھتىيات قىلىڭلار، دەپتىكەن. ئىلگىرى ئۇ سىرتتىمۇ جېدەل چىقارغانكەن. بىرنەچچە كۈندىن بېرى، بەزى ساۋاقداشلارنىڭ ئاتا ـ ئانىسى بالىمىزنى بۇ مەكتەپتە ئوقۇتمايمىز، دەپ دەۋا قىلىۋاتىدۇ. سىزنىڭچە، رۇستەم نورمالمۇ؟

— مەن رۇستەم بىلەن بىر پارتىدا ئولتۇرغان، مېنىڭچە ئۇ نورمال. ئۇ ئاتا ـ ئانا تەربىيەسى كۆرمىگەچكە، مىجەزى سەل غەلىتە. لېكىن ئۇ ھېچكىمگە يامانلىق قىلغىنى يوق، ئۆتكەنكى ئىشتىمۇ نەرگىسئاي باشتا...

— بولدى، بولدى، ھازىرچە بۇ ئىشلارنى باشقىلارغا، بولۇپمۇ رۇستەمگە دېمەي تۇرۇڭ، بىز مۇزاكىرىلىشىپ مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلىمىز.

نېمە ئىشنى مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلىدىغاندۇ ئۇلار؟ مۇدىر ئىشخانىسىدىن چىقىپ، كۆڭلۈم بىر قىسما بولۇپ قالدى. مەيداندا ئوغۇل بالىلار خۇشال ـ خۇرام ۋارقىرىشىپ توپ ئويناۋاتاتتى، ئۇلار ئارىسىدا رۇستەممۇ بار ئىدى. ئۆتكەنكى بىر مەزگىللىك پاراكەندىچىلىكتىن كېيىن ئۇ خىلىلا ئارام تېپىپ، روھلىنىپ قالغانىدى، ئاشۇ بىچارىگە يەنە بىر كۆڭۈلسىزلىك كەلمىسە بولاتتى.

ئىشنىڭ كېيىنكى تەرەققىياتى ناھايىتى تېز بولدى. نەرگىسئاينىڭ دادىسى ئۇزۇن قارا پىكاپتا كېلىپ، مۇدىرنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ كېتەتتى. رۇستەمنىڭ چوڭ دادىسىمۇ مەكتەپكە بىرقانچە قېتىم چاقىرتىلدى. سىنىپتا رۇستەم مەكتەپتىن چېكىنىدۇرۇلىدىكەن، دېگەن گەپ تارقالدى. مەھمۇت

مۇئەللىم رۇستەمنى قوغداپ قالماقچى بولغان بولسىمۇ، مەقسىتىگە يېتەلمىدى. مۇدىر ئۇچۇن نەرگىسئاينىڭ مەكتەپتىن يۆتكىلىپ كېتىشى تۇپەيلىدىن بولىدىغان زىيان ئالدىدا باشقا ئىشلارنىڭ تىلغا ئالغۇچىلىكى يوق ئىدى.

شۇنداق قىلىپ رۇستەم مەكتەپتىن چېكىنىدۇرۇلدى. ئۇنىڭ كىتاب ـ دەپتەرلىرىنى كۆتۈرۈپ سىنىپتىن چىقىپ كېتىۋاتقان چاغدىكى بىچارە تۇرقى كۆڭۈل خاتىرەمدە ئۇنتۇلغۇسىز بولۇپ ساقلىنىپ قالدى. ئۇ مېنىڭ 12 يىللىق ساۋاقدىشىم ئىدى. ئىككىمىزنىڭ ئائىلە شارائىتىمىز ئوخشاپ كەتكەچكىمۇ، ئۇ مېنى يېقىن كۆرەتتى. ئېغىر ـ يېنىك ئىشلاردا ماڭا ياردەم قىلاتتى، تالاش ـ تارتىشلاردا ھامان مېنىڭ تەرىپىمنى ئالاتتى. نەرگىسئاي، مۇقەددەسلەرنىڭ نەزىرىدىكى قورقۇنچلۇق «دەلدۇش» مېنىڭ نەزىرىمدە بەزىدە گەپ ئاڭلىمايدىغان كىچىك ئۇكىغا، بەزىدە كۆيۈمچان ئاكىغا ئوخشايتتى. ئۇ سىنىپىنىڭ ئىشلىرىغىمۇ ئاجايىپ كۆڭۈل بۆلەتتى، تازىلىق ـ ئەمگەكلەردە تەرلەپ ـ پىشىپ، ئىككى ـ ئۈچ كىشىلىك ئىشلەيتتى. ئەتىياز، كۈز پەسىللىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىلىرىدە جان تىكىپ ئېلىشىپ كۆپ قېتىم سىنىپىمىزغا شان ـ شەرەپ كەلتۈرگەنىدى. ھەر يىلى يازدا تاغقا، دالىغا سايا‌ھەتكە چىققاندا، قازان ـ قومۇچ، گۆش ـ كۆكتاتلارنى يۈدۈپ توشۇيتتى. باشقىلار ئويناۋاتسا، يۈزلىرىنى قارا ـ قۇرا قىلىپ كاۋاپ پىشۇراتتى. نەدە ئېغىر، مەينەت ئىش بولسا رۇستەمنىڭ ئىدى. ئۇ ھېچقاچان باشقىلارغا بەس سالمايتتى، قىلغان ئىشىغا مىننەت قىلمايتتى. ئۇ چېچىنى پارقىرىتىپ تاراپ، ئىش ـ ئەمگەك دېسە بەش كۈنلۈك يەرگە قاچىدىغان، قاچان قارىسا قىز بالىلار بىلەن غەيۋەت قىلىشىپ، گەپ توشۇپ يۈرىدىغان ئوغۇل بالىلاردىن باشقىچە بىر دۇنيا ئىدى. ئاشۇ رۇستەم ئاخىر بېرىپ مۇشۇ كۈنگە قالدىمۇ؟ دۇنيادا سەممىي ئادەملەرلا زىيان

تارتامىدىغاندۇ؟ دادامنىڭ كېيىنكى ئايالىدەك، نەرگىسىئايلاردەك ھازازۇل، ساختىپەزلەرنىڭ ئىشى ئوڭدىن كېلىۋېرەمدىغاندۇ... ؟

*　　*　　*

ـــ گۈلنىسا، ماڭا قارا قىزىم، مەندىن نەسىھەت بولۇپ قالسۇن، سەن ھەرگىز باشقا قىزلارنى دوراپ مۇھەببەتلىشىپ يۈرمە...

ـــ مۇھەببەتلەشكەنگە نېمە بولىدۇ چوڭ ئاپا، ھازىر ھەممە قىزلار مۇھەببەتلىشىپ توي قىلىدۇ. بىزنىڭ سىنىپتىكى بەزى قىزلار تولۇقسىزدىن تارتىپلا مۇھەببەتلىشىشكە باشلىغان. لېكىن مەندىن خاتىرجەم بول چوڭ ئاپا، مەن ھازىر مۇھەببەتلەشمەيمەن، «بالدۇر ئېچىلغان گۈل بالدۇر توزۇيدۇ» دېگەننى مەن ئوبدان بىلىمەن. لېكىن سەن نېمىشقا 13 يېشىڭدا ئەرگە تېگىۋالغان؟

ـــ مەن ئۆزۈم تەگمىگەن، ئاتا ـ ئانام مەجبۇرلاپ بەرگەن. ئۇ زامان شۇنداق ئىدى، قىزلارنى تۇماق بىلەن بىرنى قويسا يىقىلمىغۇدەك بولسىلا ئەرگە بېرىۋېتەتتى. بىز ئاغزىمىزدىن سۆت پۇرىقى كەتمەي تۇرۇپ، ھېچ نەرسىنى ئۇقماي، بىلمەي تۇرۇپ خوتۇن، ئانا بولۇپ قالاتتۇق. جاھان دېگەن شۇنداق دەپ ھەممىگە كۆنۈپ كېتەتتۇق. ھازىر قىز بالىلار ئوقۇپ، خىزمەتكە چىقىپ، مۇھەببەتلىشىپ توي قىلىدىغان بولىدۇ، بۇمۇ ياخشى بولدى. لېكىن...

ـــ لېكىن نېمە بولدى، چوڭ ئاپا؟

ـــ نېمە بولاتتى، زىيان تارتقىنى يەنىلا ئايال كىشى، قىز بالا بولدى. ئىلگىرى ئۆيدە ئولتۇرۇپ ئېرى بىلەن بالىلىرىنىڭلا خىزمىتىنى قىلىدىغان ئايالار ھازىر ھۆكۈمەتنىڭ خىزمىتىنىمۇ، ئېرى، بالىلىرىنىڭ خىزمىتىنىمۇ قوشلاپ

قىلىدىغان بولدى. ئەر كىشىلەر قولىنى ئەگرى قىلماي ئولتۇرۇپ خوتۇنىنىڭ ئېتىپ بەرگىنىنى يەيدىغان، تېپىپ بەرگىنىنى خەجلەيدىغان بولدى. تەييار پۇل كىمگە خۇشياقمايدۇ. مۇشۇ مۇھەببەتلىشىدىغان ئىشنى ئالساقمۇ، ئوغۇل بالا دېگەن قانچە قىز بىلەن مۇھەببەتلەشسىمۇ ھېچكىم ئۇنى ئەيىبلىمەيدۇ، لېكىن قىز بالا ئۇنىڭغا ئوخشىمايدۇ. بىرەرسى بىلەن ئېتى چىققان قىز بالا ئاشقان ئاشقا ئوخشاپ قالىدۇ، يەنە بىرسىنىڭ كېلىپ ئۇنى ئېچىشكە كۆڭلى تارتمايدۇ. ئوغۇل بالا دېگەن ئاشۇنداق قىز بالىنىڭ نامىنى چىقىرىپ قويۇپ، ئۆزى خالىغان بىرسىنىڭ كەينىدىن كېتىۋېرىدۇ. قىز بالىنىڭ بىتەلەي بولغىنى بولغان.

ـــ ۋاي ـ ۋۇي چوڭ ئاپا، نەدىكى گەپنى قىلىدىكەنسەن. مۇھەببەتلەشكەن قىزلارنىڭ ھەممىسى «ئاشقان ئاش» بولمايدۇ، دۇنيادا ياخشى قىزلار كۆپ، ياخشى ئوغۇللارمۇ كۆپ. مەن ساڭا بىر ھېكايە ئېيتىپ بېرەي.

ـــ ھە ئېيتە، قۇلىقىم سەندە.

ـــ بىر يىگىت بىلەن بىر قىز بولغانىكەن، ئۇلار بىر ـ بىرىنى ئىنتايىن ياخشى كۆرىدىكەن، ئەمما يىگىتنىڭ تېخى ئىش ـ ئوقىتىنىڭ تايىنى يوق ئىكەن. قىزمۇ تېخى 18 لەرگە ئەمدىلا كىرگەنىكەن. ئۇلار ئاتا ـ ئانىسىدىن ئوغرىلىقچە ئۇچرىشىپ تۇرىدىكەن. بىر قېتىم ئۇلار يېقىن ئەتراپتىكى ئورمانلىقتا ئۇچرىشىپتۇ. بۇ باھار پەسلى بولۇپ، دەرەخلەر ئاربىسىدىن ئىللىق باھار ئاپتىپى تۆكۈلۈپ تۇرىدىكەن. ئورمانلىق يۇمران يوپۇرماقلار بىلەن ياۋا گۈللەرنىڭ خۇش پۇرىقىغا تولغانىكەن. قۇشلار خۇددى ھاياتىنىڭ باھار پەسلىدە تۇرۇۋاتقان بۇ بىر جۈپ ئاشىق ـ مەشۇقنى قارشى ئالغاندەك توختىماي ۋىچىرلىشىپ سايرىشىدىكەن. ئۇلار مۇھەببەتتىن ۋە كۆز ئالدىدىكى مەنزىرىدىن مەست بولۇپ، ماڭا ـ ماڭا ئاخىر ئېزىپ قاپتۇ. ئۇلار ئورمانلىق

ئىچىدىن شۇنچە ئىزدەپمۇ قايتىش يولىنى تاپالماپتۇ. قاراڭغۇ چۈشۈپتۇ، يىگىت قىزنى قىيىن ئەھۋالدا قويغىنىدىن قاتتىق ئازابلىنىپتۇ. ئۇلار قاراڭغۇدا ئۇزاق يول يۈرۈپ ئورمان قاراۋۇلىنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قاپتۇ. ئۇ ئىككى ئېغىزلىق كونا ياغاچ ئۆي بولۇپ، ئىچىدە ئادەم يوق ئىكەن. يىگىت خۇشال بولۇپ قىزنى ئىچكىرىكى ئۆيدىكى بىردىنبىر كارىۋاتقا ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ. ئۆزى تاشقىرىقى ئۆيدە ئۇزۇن ئورۇندۇقتا يېتىپتۇ. هاياتىدا تۇنجى قېتىم ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆيىدىن ئايرىلىپ، ئادەمزاتسىز ئورمانلىقتىكى يالغۇز كەپىدە قونۇشقا مەجبۇر بولغان قىز دەككە ـ دۈككىدە ئۇزاققىچە ئۇخلىيالماپتۇ. ئىشىكنىڭ زەنجىر هالقىسى بارئىكەن، ئۇ قوپۇپ زەنجىرنى تاقاي دەپتۇ ـ يۇ، يىگىت بىلەن ئۆزى ئوتتۇرىسىدىكى پاك، نازۇك مۇناسىۋەتكە شەك كەلتۈرۈپ، يىگىتنى رەنجىتىپ قويۇشنى خالىماپتۇ. ئىشىكنى تاقىماسلىققا تېخى كۆڭلى ئۇنىماپتۇ. ئۇ ئۇزاق ئويلىنىپ بىر چارە تېپىپتۇ. ئۇ ئۇزۇن، قويۇق چېچىدىن بىر تال ئۇزۇپ ئىشىكنىڭ هالقىسىنى چاچ بىلەن باغلاپ قويۇپتۇ ـ دە، شۇ هامان ئۇيقۇغا كېتىپتۇ.

سەھەردە قىز ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ ئىشىككە قارىسا، چاچ ئاخشامقى پېتى تۇرغۇدەك. ئۇنىڭ قەلبى شادلىق ۋە مۇھەببەتكە تولۇپتۇ ۋە شۇ چاغدا مەيلى قانداق ئىش يۈز بېرىشىدىن قەتئىيەزەر، كەلگۈسىدە مۇشۇ يىگىتتىن باشقا كىشىگە ياتلىق بولماسلىق نىيىتىگە كەپتۇ. كېيىن ئۇلار توي قىپتۇ. خۇددى ئۇنىڭ كۈتكىنىدەك ئۇ يىگىت ئۇنى ئۆمۈرۋايەت قەدىرلەپ، ئۇنى ئايال كىشى ئۆمرىدە ئېرىشىدىغان هەممە بەخت ۋە ئىززەت ـ هۆرمەتكە ئېرىشتۈرۈپتۇ...

چوڭ ئاپا، مەن دەل ئاشۇنداق يىگىتنى تاپمىسام، توي قىلمايمەن، مەندىن خاتىرجەم بول.

ـــ مەن خاتىرجەم بولدۇم بالام، خاتىرجەم بولدۇم. ئاپاڭ

بىچارە ئۆمرىدە تۇزۇك خۇڭلۇق كۆرمەي ئۆتتى، سەن بولساڭمۇ يولۇڭنى تېپىپ ماڭغىن، خۇدايىم بەخت - تەلىيىڭنى بېرەر ئىلاھىم.

قىزى چوڭ بولۇشقا باشلىغاندىن تارتىپ ئانىلارنىڭ قىزىدىن ئەنسىرىشىمۇ قەدىمدىن قالغان ئىش، چۈنكى قىز بالا دېگەن ئاجىز، چوڭ ئاپام دائىم شۇنداق دەيدۇ. ئاپام بىلەن چوڭ ئاپام مەندىن قاچاندىن تارتىپ ئەنسىرەشكە باشلىدىكىنە؟ 13 يېشىمدا ئادەت كېلىشكە باشلىغاندىن تارتىپمۇ ياكى يېقىنقى يىللاردىن بۇيان چوڭ بولۇپ، ئۆزۈمنى تۇزەشتۇرۇپ يۇرۇيدىغان بولغاندىن تارتىپمۇ؟

ئەمەلىيەتتە كىچىك ۋاقتىمدىكى كەچۈرمىشلىرىم مەندە ئەر - ئاياللىق مۇناسىۋەتكە نىسبەتەن قورقۇنچ ۋە يىرگىنىشنى پەيدا قىلىپ قويغانىدى. مەن بۇ ھېسسىياتتىن ئۆزاققىچە قۇتۇلالمىدىم. تۇنجى قېتىم ئۆزۈمنىڭ بالاغەتكە يەتكەن قىز بولۇپ قالغىنىمنى بىلگىنىمدە ئۆز - ئۆزۈمدىن سەسكەندىم، ھەتتا روھىي جەھەتتە قاتتىق ئازابلىنىپ يۇردۇم. ئەتراپىمدىكى بالدۇر يېتىلگەن قىز - ئوغۇل ساۋاقداشلىرىمنىڭ ئۆزگىرىشىدىن مۇئامىلىلىرى مېنى بىزار قىلاتتى. ھاياتىمنىڭ ئۆزۈم خالاش - خالىماسلىقىمدىن قەتئىينەزەر، يېتىپ كەلگەن يېڭى بىر باسقۇچى، تېنىم ۋە روھىي ھالىتىمدىكى ئۆزگىرىشلەر ماڭا يوچۇن، يىرگىنىچلىك، لېكىن يەنە قانداقتۇر ئاجايىپ سېھىرلىك تۇيۇلاتتى. مەن ئاشۇ يىللاردا مەڭزىمنىڭ ئوت بولۇپ يېنىپ، يۈرىكىمنىڭ ھەددىدىن ئارتۇق تېپىچەكلەشلىرىگە، ئىللىق باھار كۈنلىرى بىر كېچىدىلا بىخ سۈرۈپ ھۆسن تۇزگەن دەرەخ شاخلىرىنىڭ شامالدا تەۋرىنىشىگە قۇلاق سېلىپ، تالاي كېچىلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزگەنىدىم.

شۇ يىللىرى، بىر كۈنى مەكتەپتىن كەلسەم، چوڭ ئاپام بىلەن ئاپام ئىككىسى ئۆيدە پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپتۇ. مېنى كۆرۈپ

دەرھال گېپىنى توختىتىپ، ماڭا قاراپ كېتىشتى. ئۇلارنىڭ كۆز قارىچۇقى بېشىمدىن ئايىغىمغىچە، ئايىغىمدىن بېشىمغىچە يۆتكىلىپ، دەل كۈنسېرى كۆتۈرۈلۈۋاتقان كۆكسۈمگە كېلىپ توختىدى. مەن تەرسالىق بىلەن مۇرەمنى قورۇپ دومسايغىنىمچە ئۇلارنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتتىم.

ـــ ماڭا قارا قىزىم، بۇنى كىيىۋالغىن، ـــ ئاپام كەينىمدىن ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ، قولۇمغا بىر ئىچ كىيىمنى تۇتقۇزدى. ئۇ سىدام تىكىلگەن، بەدەنىنى قورۇپ تۇرىدىغان ئىچ كىيىم ئىدى.

ـــ مەن بۇنى كىيمەيمەن، ـــ دېدىم بېشىمنى كۆتۈرمەي. ئاپامنىڭ بۇ ئىشى نېمىشقىدۇر مېنى ھاقارەتلىگەندەك تۇيۇلۇپ كەتتى.

ـــ نېمىشقا كىيمەيسەن، مۇكچىيىپ مومايدەك ماڭىدىغان بولۇپ قاپسەن، بۇنى كىيىۋالساڭ قىسىلماي ماڭسەن ئەمەسمۇ.

ـــ نېمىدىن قىسىلغۇدەكمەن، بۇنى مەن ئۆزۈم پەيدا قىلمىدىم. سەن شۇنداق تۇغۇپسەن. بۇنى كىيىۋالغان بىلەن خەق مېنى كىچىككەن، چوڭ بولماپتۇ دەپ قالارمۇ.

ـــ ھەي داپشاق، چوڭ بولۇشقا ئالدىراپ كەتكەن ئوخشىمامسەن؟ كىيە بۇنى!

ـــ كىيمەيمەن!

قاتتىق تەگكەن شاپىلاق مەڭزىمدىن ئوت چىقىرىۋەتتى. چوڭ ئاپام كىرىپ ئاپامغا «ئادەتتىغۇ ھېچ ئىشى بىلەن كارىڭ يوق، بۇگۈن ئەجەب ئۇرۇپ كېتىپسىنا» دەپ كايىغىلى تۇرغانىدى، ياشلىرىم بىردىنلا قۇيۇلۇشقا باشلىدى. دادامنىڭ گۆدەك قەلبىمدە قالدۇرغىنى جاراھەتلا بولدى. ئەمما مەن ئاپامنى ياخشى كۆرەتتىم، كىچىك ۋاقتىلىرىمدىن تارتىپلا ئۇ مېنىڭ بارلىقىم ئىدى. ئەمما ئۇمۇ مېنى تاشلاپ، يات بىر كىشىنىڭ ئارقىسىدىن كەتتى. ئاشۇ ئەركىشىدىن تۇغقان بالىلىرى ئاپامنىڭ قەلبىدىكى

بىر پارچە ئورنۇمنىمۇ تارتىۋالغانىدى.

ئاپام مەيۈس ھالدا كېتىپ قالدى. بىراق ئەتىسىدىن تارتىپ مەن كىيىمنى كىيىۋالدىم. تاكى تولۇق 2 ـ يىللىققا چىققانغا قەدەر كىيىپ يۈردۈم. مۇقەددەس مېنى دائىم: «18 ياشقىچە كۆكسىنى تېڭىپ يۈرۈيدىغان تومپاي»، «سەن 21 ـ ئەسىرنىڭ ئەمەس، 16 ـ ئەسىرنىڭ ئادىمىسەن» دەپ مەسخىرە قىلاتتى. بىر كۈنى مەن بازاردىن قىزلار كىيىدىغان ئادەتتىكى، ئەرزان ئىچ كىيىمدىن بىرنى سېتىۋالدىم. ئۆيگە ئېلىپ كېلىپ كىيىپ باقسام، بەدىنىمنىڭ كەم يەرلىرى تولۇقلىنىپ، خېلى ئىسكەت تۈزۈپ قالغاندەك، زادى ياراشمايدىغان كۆڭلەكلىرىممۇ باشقىچە يارىشىپ كەتكەندەك بىلىندى.

مەن ئاخشىمى خېلى ۋاقىتلارغىچە كۆڭلەكلىرىمنى بىرمۇبىر كىيىپ كۆرۈپ، ئەينەكنىڭ ئالدىدا مودېللارنى دوراپ مېڭىپ يۈردۈم. ئۆز ـ ئۆزۈمگە «خېلى چىرايلىقكەنسەن گۈلنىسا، سەن ئەمدى چوڭ بولدۇڭ، يۈرۈش ـ تۇرۇشۇڭ چوڭ قىزلارغا ئوخشىشى كېرەك» دەپ پىچىرلايتتىم.

شۇنىڭدىن كېيىن مەن تەڭتۇش قىزلارنىڭ كىيىم ـ كېچەك، يۈرۈش ـ تۇرۇشىغا دىققەت قىلىدىغان بولدۇم ۋە ئىنتايىن ھەيرانلىق ئىچىدە ئۆزۈمدە كىيىم ـ كېچەك، رەڭگە نىسبەتەن ئالاھىدە بىر خىل تەبىئىي سېزىمنىڭ بارلىقىنى بايقىدىم. مەن قىلچە زورۇقمايلا، ئەڭ ئاددىي كىيىملىرىمنىمۇ ئىجادچانلىق بىلەن ماسلاشتۇرۇپ كىيىشنى ئۆگىنىۋالدىم. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، مەن ئۆزۈممۇ سەزمىگەن ھالدا باشقا ئىشلارنىمۇ ئويلايدىغان بولۇپ قېلىۋاتاتتىم. پاراللېل سىنىپتىكى قاراقاش بالىنىڭ پات ـ پات قاراپ قويۇشلىرى، چاقچاق گەپلىرى، يەنە كىملەرنىڭدۇر ياراشتۇرۇپ كىيگەن كاستۇملىرى، بۈدۈر چاچلىرى خىيالىمغا كىرىپ قالاتتى. لېكىن بۇلار مېنىڭ ئۆگىنىشكە بولغان قىزغىنلىقىمنى

سۇسلاشتۇرالمىغانىدى. مەن خاتىرەمنىڭ ژاراقلىرىغا توختىماي «گۇلنىسا ئەڭ ئوماق، ئەڭ ئەقىللىق، ئەڭ ئەلاچى» دەپ يازاتتىم. مەن چوقۇم ئەلاچى بولۇشۇم كېرەك ئىدى. مەن تىرىشىپ ئوقۇش ئارقىلىق ئىستىقبالىمنى تېپىپ، ئورنۇمنى ئۆزگەرتەلەيدىغانلىقىمغا ئىشىنەتتىم. ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانى كۈنسېرى يېقىنلىشىپ كېلىۋاتاتتى. مەن تەقدىرىمنى ئۆزگەرتىدىغان ئاشۇ پەيتنى ھاياجان ئارىلاشقان تەقەززالىق ئىچىدە كۈتەتتىم.

دەرسلەر، خۇلاسە ئىمتىھانلار ئاياغلىشىپ، ئومۇمىي تەكرار باشلانغان كۈنى ئەتىگەندە سىنىپنى تازىلاۋاتساق، مەھمۇت مۇئەللىم كىرىپ ئېلىياردىن:

— رۇستەمنى يوقلاپ تۇرالمىدىڭلارمۇ، ئۇ نېمە ئىش قىلىۋېتىپتۇ؟ — دەپ سورىدى.

— مەن يېقىندا ئۇنى كوچىدا ئۇچراتقان، ئەھۋالىنى سورىسام، بىر رېمونتچىغا شاگىرتلىققا كىرگەنلىكىنى ئېيتتى. ئۆزى سەل جۇدەپ قاپتۇ، لېكىن روھىي كەيپىياتى خېلى ئۇستۇن كۆرۈنىدۇ، — دېدى ئېلىيار.

— مۇئەللىم ئەجەب ئۇنى سوراپ كەتتىغۇ، ئۇنى مەكتەپكە قايتۇرۇپ ئەكىلەمدۇ ـ نېمە؟ — دېدى ئېلىيار.

— مەھمۇت مۇئەللىم رۇستەمنى ئىمتىھانغا قاتنىشىۋالسۇن دەپ يول مېڭىۋاتقۇدەك. قارىغاندا، نەرگىسىمۇ باشقا مەكتەپكە يۆتكىلىپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ، — دېدى گۈلزىرە.

ھەممىمىز جىم بولۇپ كەتتۇق. دېمىسىمۇ يېقىندىن بېرى مەھمۇت مۇئەللىم دەرس ۋاقتىدا نەرگىسىمىزدىن تولا سوئال سورايدىغان بولۇپ قالغان، ھەتتا بىر قېتىم كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدىلا «مۇشۇ سوئالغىمۇ جاۋاب بېرەلمىگەن يەردە ئىمتىھانلاردا 100 نومۇرنى قانداق ئالغان؟» دەپ قوپال تەگكەن، نەرگىسىمىز نەچچە كۈنگىچە يىغلاپ، كۆزلىرىنى قىزارتىپ

يۈرگەنىدى.

ـــ مەھمۇت مۇئەللىم ياشىسۇن! مەھمۇت مۇئەللىم يارايدۇ، بىزگە مۇشۇنداق نوچى مۇئەللىم كېرەك!

مەردان قولىدىكى سۈپۈرگىنى گىتار قىلىپ ئۇسسۇل ئويناپ كەتتى.

ـــ ھە مەردان، بىرەر پەدە ئويناپ بېرە، ئۇزاق بوپتۇ سېنىڭ ئۇسسۇلۇڭنى كۆرمىگىلى.

ـــ قېنى مەردان، ياخشى خەۋەرنى تەبرىكلەپ ئوت چىقىرىۋېتە!

ـــ ئاشۇ رۇستەم بايقۇش ناھەقچىلىككە ئۇچرىغاندىن بېرى ئۇسسۇلمۇ يادىمغا كەلمەيدىغان بولۇپ قالغانىدى، بوپتۇ، بۈگۈن راسا ئوينايلى!

راست، بۇ يىل بىزگە نېمە بولدى، خۇلاسە ئىمتىھانلارنىڭ ئالدىراشلىقى، چوڭ ئىمتىھاننىڭ ئەندىشىسى يەلكىمىزدىن بېسىپ، ياشلارغا خاس بارلىق ھېس ـ تۇيغۇلىرىمىزنى يوقىتىۋەتتىمۇ ياكى چوڭ بولۇپ قالدۇقمۇ، ھەممىمىز باشقىچە ئېغىر ـ بېسىق بولۇپ كېتىپتۇق. دېرىزىمىزنىڭ تۈۋى، يوللارنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى چىملارنىڭ قاچان يېشىل تۈسكە كىرىۋالغانلىقى، قاردەك ئاپپاق، ھال چېچەكلەرنىڭ قاچان ئېچىلىۋالغانلىقىنى سەزمەيلا قاپتۇق. ئىلگىرىكى يىللاردا رۇستەم دائىم تۇنجى ئېچىلغان چېچەك، پوتلا بولغان سۆگەت شېخى، بىرەر تال گۈل دېگەندەك نەرسىلەرنى پارتامغا تاشلاپ قوياتتى، پارتامدىن نەچچە كۈنگىچە باھار ھىدى كېلىپ تۇراتتى. بۇ يىل ئۇمۇ يوق، چېچەكمۇ يوق، ئۇنىڭ بوش قالغان پارتىسىغا قارىسام يىغا تۇتىدۇ.

*　　*　　*

جۈمە كۈنى مەھمۇت مۇئەللىمنىڭ تەشكىللىشىدە سىنىپ

بويىچە دالا سەيلىسىگە چىقتۇق. ئۇ كۈنى قىزلارنىڭ كۆپ قىسمى مەكتەپنىڭ ھاۋارەڭ تەنھەرىكەت چاپىنىنى، رەڭلىك يوپكىلارنى كىيگەن، گۈللۈك روماللارنى ئارقىسىدىن چىڭ چىگىۋالغانىدى. مۇقەددەس بىلەن نەرگىسىئايلا مەسلىھەتلىشىۋالغاندەك سۈس سارغۇچ كالتە پەلتو، پۇتىغا قىممەت باھالىق سایاھەت ئايىغى كىيىۋاپتۇ. ئېگىز بويلۇق مۇقەددەسكە كىيىمى باشقىچىلار يارىشىپتۇ.

بىز شەھەر سىرتىغا چىقىپ، بىر ئۆستەڭ بويىدا ئاپتوبۇستىن چۈشۈپ قالدۇق. ئۆستەڭنىڭ بىر چېتى كونا قارىياغاچلىق، يەنە بىر چېتى تۈپتۈز دالا ئىدى. دالىدىن باھارنىڭ تېخى زەھىرى كەتمىگەن شامىلى غۇر - غۇر ئۇرۇپ تۇراتتى. بۇ يەردە ئاندا - ساندا يەر بېغىرلاپ ئۆسكەن ئوت - چۆپلەر، ئاق تىكەنلەر كۆزگە تاشلانغاندىن باشقا، چوڭراق بىرەر تال تاشمۇ كۆزگە چېلىقمايتتى.

— يۇرۇڭلار قىزلار ... ئا ھۇ ... ي...

ئوغۇللار مەھمۇت مۇئەللىمنىڭ باشچىلىقىدا بىر سەپ بولۇپ شامالغا قارشى يۈگۈرۈپ كېتىشتى. شامال ئۇلارنىڭ ئىشتان - چاپانلىرىنى ھاۋا خالتىسىدەك كۆپتۈرەتتى، ئوينىشۇاتقاندەك شەپكىلىرىنى ئۇچۇرۇپ، يىراق - يىراقلارغا ئەكېتەتتى. قىزلارنىڭ ئالىيېشىل يوپكىلىرىنى، ياغلىقلىرىنى بايراقتەك لەپىلدىدەتتى.

ئوغۇللار 100 مېتىرچە يىراقلىقتا بىزنى ساقلاپ تۇردى. بىز يېقىنلىشىپ بېرىشىمىزغا ئوغۇللار يەنە يۈگۈرۈپ كەتتى. قىزلار مەڭزىلىرىمىز قىزارغان ھالدا ھاسىرىشىپ، نەرگىسىئاينى ساقلاپ تۇردۇق. تېنى ئاجىز نەرگىسىئاينىڭ چىرايى بىر ئاز تاتىرىپ قالغانىدى. بارا - بارا ئۇنىڭ مەڭزىگىمۇ قىزىللىق يۈگۈردى. بىز ھېلى يۈگۈرۈپ، ھېلى مېڭىپ، ئوغۇللار بىزنى ساقلاپ تۇرغان كۆۋرۈك بېشىغا بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن

قارىياغاچلىققا قاراپ ماڭدۇق.

قارىياغاچلىق سۇ يۈگۈرگەن قوۋزاق ۋە ياش يوپۇرماقلارنىڭ ھىدىغا تولغانىدى. قۇرۇغان سان ـ ساناقسىز شاخ ـ يوپۇرماق ئايىغىمىز ئاستىدا غىرىس ـ غىرىس ئاۋاز چىقىراتتى. قارىياغاچلىقنىڭ ئۇ يەر ـ بۇيېرىدە ئاندا ـ ساندا ئاپپاق چېچەكلەپ كەتكەن ياۋا ئالما، ياۋا نەشپۈت دەرەخلىرىمۇ ئۇچراپ قالاتتى.

ئوغۇللار يۈگۈرۈشۈپ يۈرۈپ، بىر پارچە ئوچۇقچىلىقنى تاپتى. ئۇ يەردە كۈزدە كىملەردۇر كېسىۋەتكەن، ئېلىپ كېتىشكە ئۈلگۈرمىگەن قېرى قارىياغاچ سوزۇلۇپ ياتاتتى. ئۇنىڭ كۆتىكىدىن يۇمران شاخلار كۆكلەپ چىقىشقا باشلىغانىدى. مەھمۇت مۇئەللىم كۆتەكتە ئولتۇرۇپ:

ـــ بۈگۈن بۇ يەرگە چىقىشىمىزدىكى مەقسەت، بىرى، دالا ھەم ئورماننىڭ ساپ ھاۋاسىدىن قانغۇچە نەپەسلىنىپ، ۋۇجۇدىمىزنى شەھەرنىڭ دىمىق ھاۋاسىدىن تازىلاپ، ئومۇمىي تەكرار ھەم چوڭ ئىمتىھانغا يېڭىچە روھ بىلەن تەييارلىنىش. يەنى بىرى، تەبىئەت قوينىغا قايتىپ، نەزەر دائىرىمىزنى كېڭەيتىش. ساۋاقداشلار، شۇ نەرسە بەلكىم سىلەرگىمۇ مەلۇملۇقتۇ، مۇشۇ ۋەتەندە ياشىغان ئادەم ۋەتەننىڭ تاغ ـ دەريا، يەر ـ زېمىن، ھايۋانات، دەل ـ دەرەخ، گۈل ـ گىياھلىرىنى تونۇشى، چۈشىنىشى كېرەك. بىر تال تاش بولسىمۇ، ئۇنىڭغا نىسبەتەن ھېسسىيات پەيدا بولىدۇ. ۋەتەنگە بولغان مۇھەببەت ئەنە شۇنداق كونكرېت ھېسسىياتلارنىڭ يىغىندىسى بولسا كېرەك. بىز بۈگۈن ئۈستىدە ئولتۇرغان مۇشۇ قارىياغاچ، ماۋۇ كىچىككىنە بوشلۇق، ئەتراپىمىزدىكى دەل ـ دەرەخلەرگە نىسبەتەن بىزدە ھېسسىيات پەيدا بولدى. مۇشۇ مەنزىرىنى بىز بەلكىم ھاياتىمىزنىڭ ئاخىرىغىچە ئەسلىشىمىز مۇمكىن. بىرەرسىڭلار كەلگۈسىدە چەت ئەلدە ئولتۇراقلىشىپ قالساڭلار،

ۋەتەننى ئويلىساڭلار، كۆز ئالدىڭلارغا مۇشۇ قارىياغاچلىق، ئەمدىلا دۇنياغا كۆز ئاچقان يۇمران يوپۇرماقلار، بۇ يەردە چۆرىدىشىپ ئولتۇرغان ئوماق ساۋاقداشلىرىڭلار كېلىشى مۇمكىن. مۇشۇ پۇرسەتتە مەن سىلەرگە بىر تاپشۇرۇق بېرەي، ئالدىمىزدىكى ھەپتىدە ھەممىڭلار قارىياغاچ ھەققىدە ماقالە يېزىپ كېلىڭلار. ياخشى يېزىلغانلىرىنى گېزىت ـ ژۇرناللارغا ئەۋەتەيلى، قانداق دەيسىلەر؟

ـــ قوشۇلىمىز! ـــ دەپ ۋاراقشاتۇق بىر ئېغىزدىن.

چۈشتە ئوتتۇرىغا يايغان يالتىراق داستىخانغا ھەممىمىز ئۆيىمىزدىن ئېلىپ كەلگەن يېمەكلىكلىرىمىزنى قويدۇق. ئۇنىڭ ئىچىدە نانمۇ، پىشىق تۇخۇمۇ، گۆشنانمۇ، پېچىنە ـ پىرەنكمۇ، چىلىغان كۆكتاتمۇ بار ئىدى. مەھمۇت مۇئەللىم پۈتۈن توخۇ كاۋىپى، نەرگىسىڭاي يوغان بىر پارچە تونۇر كاۋىپى ئېلىپ چىقىپتۇ. ھەممىسىنى قوشقاندا داستىخىنىمىز ئىنتايىن مول بولدى. تاماق ۋاقتىدا ئېلىيار توخۇ ـ تۇخۇمغا باغلاپ چاقچاق دېگەننى شۇنچىلىك كەلتۈرۈۋەتتىكى، تولا كۈلۈپ قورساقلىرىمىز ئاغرىپ يۇمىلاپ كېتىشتۇق. ئەما بەزىلەر ئولتۇرالماي قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭغۇنى قويۇۋەتتۇق. مەردان بىلەن مۇقەددەس بېقىشىپ ئۇسسۇل، دىسكو ئويناپ كۆزلىرىمىزنى ئالىچەكمەن قىلىۋەتتى. مەھمۇت مۇئەللىم: «بۇگۈنكىدەك ئېسىل ئۇسسۇلنى ئۇنداق، مۇنداق سورۇنلاردا كۆرگىلى بولمايدۇ جۇمۇ! مەردان، سەن خالىساڭ كېيىن مېنى ئىزدە، مەن سېنىڭ ئۇسسۇل كەسپىدە ئوقۇشۇڭغا ياردەم قىلاي، سەن ئاز ئۆچرايدىغان تالانت ئىگىسى ئىكەنسەن» دېدى.

باشقىلار ئويناۋاتقاندا تۇرمۇش ھەيئىتى رىزۋانگۈل ئىككىمىز داستىخاندىكى ئاشقان تاماق، يالتىراق خالتىلارنى يوغان قارا خالتىغا قاچىلىدۇق. ئەتراپتا يەنە كەمپۈت قەغىزى، مېۋە شۆپۈكى دېگەندەك نەرسىلەر چېچىلىپ تۇراتتى. ئۇلارنمۇ بىر ـ

بىرلەپ تەرمەكتىن باشقا نېمە ئامال بولسۇن. بىز چەت ئەللىك ساياھەتچىلەردىن ئۆگەنسەك بولىدۇ، ئۇلار بىزنىڭ زېمىنىمىزغا كەلسە، بىرەر تال ئەخلەت تاشلاشقىمۇ كۆڭلى ئۇنىمىغان يەردە، بۇ زېمىننىڭ ئىگىسى بولغان بىز ئۇنى ئاسرىمىساق بولامدۇ.

كېلىشىمىزدە كۆڭرۈكنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئورنىتىلغان چىرايلىق ئەخلەت ساندۇقلىرىغا كۆزۈم چۈشۈپ قالغاندى. يوغان قارا خالتىغا بىر كەلگەن ئەخلەتنى كۆتۈرۈپ، ئاشۇ تەرەپكە ماڭدىم. قارىياغاچلىقتىن چىقىپ قارىسام، كۆڭرۈك ئويلىغىنىمدىن خېلىلا يىراق ئىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەتراپتا ئادەم كۆرۈنمەيتتى. ئەخلەتنى يەرگە قويۇپ ھېلى ئالدىمغا، ھېلى كەينىمگە قاراپ ئىككىلىنىپ تۇرسام، مەھمۇت مۇئەللىم مەن تەرەپكە قاراپ كەلدى. ئۇ ئەخلەتنى كۆتۈرۈۋالماقچى بولغانىدى، مەن ئۇنماي ئىتتىك مېڭىپ كەتتىم. ماڭا ئوخشاش كىچىكىدىن ئىش قىلىپ ئۆگەنگەنلەرگە بۇنچىلىك يول مېڭىش ھېچقانچە گەپ ئەمەس ئىدى. يۈگۈرۈپ دېگەندەك مېڭىپ ئەخلەتنى تېگىشلىك جايىغا تاشلاپ كەينىمگە يانسام، مەھمۇت مۇئەللىم كەينىمدىلا تۇرىدۇ. مۇئەللىم ئەسلى مېنى مۇھاپىزەت قىلىپ كەينىمدىن بىللە كەلگەنكەن، دەپ ئويلاپ خۇشال بولدۇم.

ـــ توختاڭ، گۇلنىسا، ـــ مەھمۇت مۇئەللىم ئالدىمغا كېلىپ چىرايىمغا قاراپ مېھرىبانلىق بىلەن كۈلدى، قولىنى ئۇزىتىپ چېچىمغا يېپىشىپ قالغان قۇرۇق غازاڭنى ئېلىۋەتتى. ئارقىدىن ئالدىمغا چۈشۈپ قالغان بىر تۇتام جىڭگىلەك چېچىمنى قۇلىقىمنىڭ كەينىگە ئۆتكۈزۈۋەتكەچ، بىر ئاتا قىزىنىڭ ياكى بىر ئاكا سىڭلىسىنىڭ بېشىنى سىلىغاندەك ئىللىق مېھىر بىلەن پېشانەمنى سىلاپ قويدى.

مەن ئورنۇمدىن قېتىپ تۇرۇپلا قالدىم. مۇئەللىمنىڭ قوللىرى سىلاپ ئۆتكەن چاغدىكى راھەت بىر سېزىم پۈتۈن ۋۇجۇدۇمنى قاپلىدى. نېمىشقىدۇر كۆزلىرىمگە ياش كەلدى. دادام

مېنىڭ پېشانەمنى مۇنداق مېھىر بىلەن سىلاپ باقمىغانىدى، ئاپامۇ مېنىڭ بېشىمنى سىلاپ باقمىغىلى قانچە يىللار بولۇپ كەتتى ـ ھە…

مۇئەللىم كەينىگە بۇرۇلدى. دەل شۇ چاغدا ئورمانلىقتىكى مۇقەددەسنىڭ ئېگىز بويى، ئارقىسىدىن باشقا قىزلار، ئوغۇللار كۆرۈندى. مەن چۈش كۆرۈۋاتقاندەك بىر ھالەتتە جايىمدا قېتىپ تۇراتتىم.

ـــ قىزىرىپ كېتىپسىزغۇ، قىزچاق! ـــ مۇقەددەس چىرايىمغا مەنىلىك قاراپ قويۇپ ئۆتۈپ كەتتى. ئۇنىڭ قاراشلىرىدىن چىرايىمغا مەينەت بىر نەرسە چاپلىشىپ قالغاندەك بولۇپ قالدىم.

مەندىكى ئاشۇ چۈش كۆرۈۋاتقاندەك تۇيغۇ ئىككى ـ ئۈچ كۈنگىچە يوقالمىدى. قولۇم ھېچ ئىشقا بارمايدۇ، بىر نۇقتىغا تىكىلىپ ئولتۇرغىنىم ئولتۇرغان. خىيالىمدا مۇئەللىمنىڭ قولىنى ئۈزىتىپ پېشانەمنى سىلىغان چاغدىكى كۆرۈنۈش، ئاشۇ ئىللىق، غەلىتە، يوچۇن سېزىم…

ـــ گۈلنىسا، ھەي گۈلنىسا، قىزىم، چۆگۈندىكى چاي قاينىغىلى نەۋاق، نېمانداق ھاڭۋېقىپ ئولتۇرىدىغانسەن؟ توختىغىنا، سەن ئاغرىپ قالدىڭمۇ يا باشقا بىرەر ئىش بولدىمۇ؟

چوڭ ئاپام بىر ھازا سۆزلەپ پېشانەمنى تۇتۇپ كۆردى. چىرايىمغا سىنچىلاپ قاراپ، خۇددى قانداقتۇر بىر ۋەھىمدىن بېشارەت ئالغاندەك دەككە ـ دۈككىگە چۈشۈپ ئولتۇرالماي قالدى.

ـــ ۋاي ئىسىت، ۋاي قانداق قىلارمىز، ساڭا بىر ئىش بولدىمۇ قىزىم؟ روھىڭ چىقىپ كەتكەندەك غەلىتە بولۇپ قاپسەن، قارىچۇقۇڭ پىلدىرلاپلا قاپتۇ، كۆز تەگدىمۇ يا. توختا، توختاپتۇر، مەن بىر ئوت كۆچۈرۈپ قويايى…

ـــ بولدىلا چوڭ ئاپا، ئاۋارە بولمىغىنا، مەن ھېچ نەرسە

بولمىدىم. ھېرىپ كەتتىم شۇ. بالدۇررىاق يېتىۋالسام، ئوڭلىنىپ قالىمەن.

چوڭ ئاپام بەدەنلىرىمنى ئاغرىتىپ ـ ئاغرىتىپ تۇتۇپ، ئىسرىق سېلىپ، كارىۋىتىمنىڭ ئەتراپىدا بىر ھازا ئاۋارە بولدى. ئۇ ئەۋلىيا ـ ئەنبىيالارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ، ئۆزى توقۇۋالغان ئاللىقانداق «ئايەت» لەرنى پىچىرلاپ ئوقۇپ بولغىچە ئۇخلاپ قاپتىمەن. ئەتىگىنى ئويغانسام، بەدەنلىرىم راستىنلا يەڭگىل بولۇپ قاپتۇ. ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن چوڭ ئاپامغا ئۆيلەرنى يىغىشتۇرۇشۇپ بېرىپ، كىچىك ئۆينىڭ ئىشىكىنى تاقاپ، ماقالىگە تۇتۇش قىلدىم.

«يۇرتىمىزنىڭ ھەممىلا يېرىدە ئۇچرايدىغان، رايونىمىزنىڭ قۇرغاق، سوغۇق ئىقلىمىغا ماسلاشقان، باھاردا ھەممىدىن بۇرۇن ياشىرىپ، كۈزدە ھەممىدىن كېيىن يوپۇرماق تاشلايدىغان بىر دەرەخ بار. قاپقارا، غۇدۇر ـ بۇدۇر قوۋزاقلىرى قارىماقتا كۆرۈمسىز بولسىمۇ، ئېگىز، باراقسان ئۆسىدىغان بۇ دەرەخنىڭ نامى قارىياغاچ··· »

يېزىپ ـ يېزىپ ئاشۇ قارىياغاچلىق ئىچىگە كىرىپ كېتىپتىمەن. مەھمۇت مۇئەللىمنىڭ: «بۇگۈن بىز ئۇستىدە ئولتۇرغان قارىياغاچ، ماۋۇ كىچىككىنە بوشلۇقنى ··· بەلكىم ھاياتىمىزنىڭ ئاخىرىغىچە ئەسلىشىمىز مۇمكىن ··· ۋەتەننى ئويلىساڭلار، كۆز ئالدىڭلارغا مۇشۇ قارىياغاچلىق، ئەمدىلا دۇنياغا كۆز ئاچقان يۇمران يوپۇرماقلار، بۇ يەردە چۆرىدىشىپ ئولتۇرغان ئوماق ساۋاقداشلىرىڭلار كېلىشى مۇمكىن··· » دېگەنلىرى، ئاشۇ كۈندىكى ھەر بىر ئىش، مۇقەددەسنىڭ «قىزىرىپ كېتىپسىزغۇ قىزچاق» دېگەنلىرى، ئاخىرىدا چوڭ ئاپامنىڭ ئەندىشىلىك چىرايى كۆز ئالدىمدىن تىزىلىپ ئۆتتى. راستىلا، مەن نېمە بولدۇم؟ مېنى بۇنچە ھاياجانلاندۇرۇۋەتكىنى زادى نېمە ياكى مەھمۇت مۇئەللىمنى ياخشى كۆرۈپ قالدىمۇ؟

ئىلگىرى يۇقىرى سىنىپتا ئوقۇۋاتقان بىر قىزنىڭ ياش، كىبلىشكەن ئوقۇتقۇچىسىنى ياخشى كۆرۈپ قالغانلىقى توغرىسىدىكى ھېكايىلەرنى ئاڭلىغاندۇق، ئەمدى نۆۋەت ماڭا كەلدىمۇ؟

ياق، بۇ مۇھەببەت ئەمەس، بىر خىل سۆيۈنۈش، مىننەتدارلىق، ئەزەلدىن دادا مېھرى كۆرمىگەن گۆدەك، پاك بىر قىزنىڭ ئۆزىگە يوچۇن بولغان مېھىر ـ مۇھەببەت ئالدىدىكى گاڭگىرىشى. مەھمۇت مۇئەللىم ھەرقانداق قىزنىڭ ياخشى كۆرۈشىگە ئەرزىيدىغان ئادەم. مەن ئۇنىڭغا ھەۋەس قىلمەن، ئىنتايىن، ئىنتايىن قايىل بولىمەن. لېكىن ئۇ مېنىڭ ئۇچۇن يارالغان ئەمەس، مەنمۇ ھەم شۇنداق. ئۇنىڭ ئۆزىگە خاس ئۆتمۇشى، بۇگۇنى ۋە كەلگۈسى بار. بۇلار ماڭا مۇناسىۋەتسىز. دۇنيادا شۇنداق ئادەملەرمۇ بار، ئىككى يات جىنس ئوتتۇرىسىدىكى ھەرقانداق مۇناسىۋەتنى ئۆزلىرى بىلىدىغان ئاشۇ بىرلا خىل مەنگە ئۆرۈپ تەھلىل قىلىدۇ. ھەرقانداق ئالىيجاناب، پاك ھېسسىياتمۇ ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ئاددىي، ئىپلاس سودىغا ئايلىنىپ قالىدۇ، ئۇلارغا ئامال يوق.

*　　*　　*

ـــ 12 يىل جاپا تارتىپ ئوقۇدۇڭلار، ئەمدى خۇلاسىسى چىقىدىغان پەيت كەلدى، تىرىشىڭلار ئۇكىلىرىم، پۇتۇن كۈچۈڭلار بىلەن تىرىشىڭلار. ئۆزۈڭلەرگىمۇ ئايان، سىلەر ھاياتىڭلاردىكى مۇھىم بۇرۇلۇش نۇقتىسىدا تۇرۇۋاتىسىلەر، سەللا بوشاڭلىق، مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلساڭلار، ئۆمۈرۋايەت پۇشايمانغا قېلىشىڭلار مۇمكىن…

ـــ سىلەر ياشلار ـــ بۇ ئەسىرنىڭ ئىگىسى، مىللەت، ۋەتەن ئۈمىدى. مىللىتىمىزنىڭ دۇنيا مىللەتلىرى قاتارىدا پۇت تىرەپ

تۇرۇش ـ تۇرالماسلىقى سىلەرگە باغلىق. بۇنىڭ ئۈچۈن، ياشلىرىمىز ئالىي مەلۇماتلىق، ساپالىق بولۇشى كېرەك. ئالىي مەلۇماتلىق، ساپالىق بولۇشىنىڭ ئاساسى قەيەردە؟ مانا مۇشۇ دەرسخانىدا!...

مۇئەللىملىرىمىز بارلىق ماھارىتىنى، ئەڭ تەسىرلىك سۆزلىرىنى ئىشقا سېلىپ، بىزنى روھلاندۇراتتى، ئىلھاملاندۇراتتى. دوسكا ئالدىدا بور يۇتۇپ، نەچچە يىللىق دەرسلەرنى بىزگە ئىخچام، چۈشىنىشلىك تەكرار قىلىپ بېرىشكە تىرىشاتتى. بىچارىلەرگە كەچلىك تەكرار ۋاقىتلىرىدىمۇ ئارام يوق ئىدى. مۇئەللىملەر نېمىدېگەن جاپاكەش، خالىس نىيەت ئادەملەر ـ ھە!؟

ئاۋازى پۈتۈپ، جۈدەپ قالغان مەھمۇت مۇئەللىم يېقىندىن بۇيان سەل ھارغىن كۆرۈنىدىغان بولۇپ قالدى. ئاڭلىشىمىزچە، رۇستەمنىڭ ئىشىدىن كېيىن، ئۇ ئوقۇتۇشتىكى بەزى نامۇۋاپىق تەرەپلەر، مۇدىرنىڭ خىزمەت ئۇسۇلىدىكى بەزى مەسىلىلەر توغرىسىدا پىكىر بېرىپ، مۇدىر بىلەن مۇنازىرىلىشىپ قالغانكەن. شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسىدىن كەلگەن تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلاردىن پىكىر ئالغاندىن كېيىن، مۇدىرنىڭ تەدبىرلىرىنى مۇقىملىق، ئىتتىپاقلىققا پايدىلىق، دەپ خۇلاسە چىقىرىپتۇ. ئەمدىلىكتە مۇدىر بىلەن بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلار ئۇنى ئىلگىرىكى مەكتىپىدىمۇ باشقىلارنىڭ ئىشىدىن تولا قۇسۇر تېپىپ، ھېچكىم بىلەن پېتىشمىغانكەن، دەپ چەتكە قېقىشقا باشلاپتۇ. مەھمۇت مۇئەللىم ئالدىمىزدا چاندۇرمىغىنى بىلەن كۆڭلى جايىدا ئەمەس ئوخشايدۇ.

ئۆتكەندە مەھمۇت مۇئەللىم قارىياغاچ توغرىسىدىكى ماقالەمنى سىنىپتا ئوقۇغان كۈندىن تارتىپ، نەرگىسىڭاي بىلەن مۇقەددەسىنىڭ ماڭا بولغان پوزىتسىيەسى ئۆزگەردى. ئۇلار مېنى كۆرسىلا قەستەن مەھمۇت مۇئەللىمنىڭ گېپىنى چىقىرىپ،

ماڭا مەنىلىك قارىشىپ قويىدىغان بولۇپ قېلىشتى. ئۇلار بىلەن يېقىن ئۆتىدىغان بىر قىسىم قىزلارمۇ خۇددى يۇزۇمگە بىر نەرسە چاپلىشىپ قالغاندەك غەلىتە قارىشىدىغان، ھەتتا بەزىلىرى ماڭا قاراپمۇ قويمايدىغان بولۇۋېلىشتى.

سىنىپتىكى قىزلار پۈل يىغىش قىلىپ، نىياسەم مۇئەللىمنى يوقلاپ بارغانىدۇق، نىياسەم مۇئەللىمۇ ئاغزىنى قىيسايتىپ تۇرۇپ: «سىزنى ماقالىنى قالتىس يازىدىغان بولۇپ كەتتى، دەپ ئاڭلايمىزغۇ؟» دەپ مەنىلىك كۈلۈپ قويدى. نىياسەم مۇئەللىم پاقلاندەك بىر ئوغۇل تۇغۇپتۇ. بىز ھەممىمىز بوۋاقنى تالىشىپ كۆتۈرۈپ ئويناتتۇق. نىياسەم مۇئەللىم ئاشخانىغا چىقىپ كەتكەندە مەن ئۇنى قۇچىقىمغا ئېلىپ ئەركىلىتىۋاتسام، مۇقەددەس: «بالىنىڭ بىر يېرلىرى مەھمۇت مۇئەللىمگە ئوخشايدىكەن ـ ھە!» دېدى. قىزلار غەيرىي ئاۋازدا قاقاقلاپ كۈلۈشتى.

ئاشۇنداق چاغلاردا گەپ قىلمىغىنىم بىلەن ئىچىمدە: «ھەسەتخورلار، كۆرمىز تېخى كۆرەڭلىگەنلەرنىڭ قانچىلىكلىكىنى ··· » دەيتتىم. مەن ئۆزۈمنىڭ ئۆگىنىش ئۇسۇلۇمغا ۋە ئاساسىمغا ئىشىنەتتىم. ۋاقىتنى مۇۋاپىق تەقسىملەپ، پىلانلىق تەكرار قىلىپ، كۈنلەرنى ئالدىراشلىق ئىچىدە ئۇنۇملۇك ھەم كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزمەكتە ئىدىم.

مانۇېر ئىمتىھانلارمۇ ئېلىنىپ بولدى. ئەمدى بىزنى پەقەت بىرلا، ئەڭ ئاخىرقى ئىمتىھان، توغرىراقى، ئوتتۇرا مەكتەپ ھاياتىمىزدىكى ئاخىرقى ئىمتىھان كۈتۈپ تۇراتتى. ھەممىلا ئادەمنىڭ خىيالى شۇنىڭدا، ھەممىلا ئادەم دەككە ـ دۈككىدە، سىنىپىمىزدىكى بەزى بالىلار جىددىيلىشىپ كەتكەنلىكتىن تىنچلاندۇرۇش دورىسى يېمىسە، ئۇخلىيالمايدىغان بولۇپ قېلىشتى. بىز بىلەن پاراللېل سىنىپتىكى بىر ئوغۇل بالا دەرس ۋاقتىدا قالايمىقان ۋارقىرايدىغان بولۇپ قېلىپ، دوختۇرخانىدا

يېتىپ قالدى.

ــ جىددىيلەشمەكلار، روھىي كەيپىياتىكلارنى تەكشەپ تۇرۇشنى ئۆگىنىۋېلىكلار. ئىمتىھان پەقەت بىر ئادەمنىڭ مەلۇم جەھەتتىكى سەۋىيەسىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. ئۇ ھەرگىزمۇ بىر ئادەمنىڭ ئومۇمىي ساپاسىنى ئىپادىلەپ بېرەلمەيدۇ، بىر ئادەمنىڭ تەقدىرىنى تېخىمۇ بەلگىلىيەلمەيدۇ. ھازىر ئىمتىھانىنىڭ ياش چەكلىمىسى يوق، ئۆتەلمىسەكلار قاچان بولمىسۇن، قايتا بەرسەكلا بولىۋېرىدۇ. ئالىي مەكتەپتە ئوقۇمايمۇ ئىستىقبالىلىق بولغىلى بولىدۇ، مەسىلەن، نۇرتاي ھاجىم قايسى ئالىي مەكتەپنى پۈتكۈزگەن، ئادىل ھوشۇرچۇ؟

مۇئەللىملەر ئەمدى ئاشۇنداق سۆزلەر بىلەن بىزدىكى جىددىيلىك، ئەندىشىنى يوقتىشقا ئۇرۇنمىدىغان، كىتابلارغا ئىمكانقەدەر ئازراق قاراپ، كۆپرەك ئارام ئېلىش، كۆڭۈل ئېچىشنى تەشەببۇس قىلمىدىغان بولدى. سىنىپتىكى بالىلار ئاتا ـ ئانىسىنىڭ نەقەدەر كۆيۈمچان بولۇپ كەتكىنىنى، «ۋاي بالام ئۇخلىۋال، ۋاي بالام نېمە يەيسەن؟» دەپ پايپېتەك بولۇۋاتقىنىنى پەخىرلىنىپ ھەم كۈلكىلىك قىلىپ سۆزلىشىپ يۈرۈشەتتى.

بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن مەكتەپتىن قايتىپ كەلسەم، دادام ئۆيدە ئولتۇرۇپتۇ. شىرەنىڭ ئۈستىدە 10 ـ 20 تۇخۇم، بىر نەچچە قۇتا ئىچىملىك دېگەندەك نەرسىلەر تۇرىدۇ. چوڭ ئاپام بىچارە خۇشاللىقىدىن چاي دەملەپ، داستىخان سېلىپ، قىلغىلى قىلىق تاپالماي قاپتۇ. دادام بىلەن كۆرۈشۈپ بولۇپ، سومكامنى كۆتۈرۈپ ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ كەتتىم ۋە ھېرىپ كەتكىنىمنى باھانە قىلىپ، دادامنىڭ قېشىغا چىققىلى ئۇنمىدىم. ئەمما ئۇلارنىڭ گېپىگە پۈتۈن زېھنىم بىلەن قۇلاق سېلىپ ئولتۇردۇم.

ــ گۇلنىسا بەك ئوبدان ئوقۇدى. ئىمتىھاندىن يۇقىرى نومۇر ئېلىپ ئۆتۈپ كېتىدىغاندەك تۇرىدۇ. سىلىمۇ بىلىلا،

ئانىسى خىزمەتسىز بولۇپ قالغاندىن بېرى، ئۇنىڭغا تازا قارىيالمىدى. ئويلاپ باقسام، ئۇنىڭغىمۇ ئامال يوق ئىكەن. خوتۇن كىشى شۇنداق ئاجىز بولىدىكەن. بۇ بالىنىڭ ھېلىمۇ ئىنسابى بار، خەقنىڭ قىزلىرىدەك كىيىم ـ كېچەك غەلۋىسى قىلمايدۇ، ئۇنى يەيمەن، بۇنى يېمەيمەن دېمەيدۇ. قاچانلا قارىسا، ئۆيدە تاپشۇرۇق ئىشلەۋاتقان. مۇشۇنىڭغىمۇ شۇكۇر قىلساق بولىدۇ، خۇش بولساق بولىدۇ. ئەمدى بۇ بالىنىڭ ئىشىنى راۋۇرۇس ئويلىشىدىغان ۋاقتى كەلدى. ئالىي مەكتەپكە تۆلەيدىغان پۇل ئاز پۇل ئەمەس، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر قېتىم، ئىككى قېتىم بىلەن تۆگەيدىغان ئىش ئەمەس. مېنىڭغۇ ساندۇقۇمدا بىر ئالتۇن بىلەزۈكۈم بار، شۇنى سېتىپ بولسىمۇ، بىرەر مىڭ كوي جايلاپ بېرەرمەن. قالغىنىنى كىم بېرىدۇ؟ ئابلىزاخۇن بالام، سىلى بۇ بالىغا زادى ئىگە بولاملا ـ بولماملا؟ ئەگەر ئىگە بولمىسىلا، بۇ بالىنى قانداق قىلىمىز؟

ئارىغا ئېغىر جىمجىتلىق چۈشتى، دادام خىلىغچە زۇۋان سۈرمىدى. دادامنىڭ بىرەر ئىشنى جىددىي ئويلانغاندا، ئوڭ مۇرىسىنى لىڭ ـ لىڭ كۆتۈرۈپ قويىدىغان ئادىتى بار ئىدى. شۇتاپتا مەن ئۇنىڭ مۇرىسىنىڭ لىڭ ـ لىڭ قىلىپ كەتكىنىنى كۆرۈۋاتقاندەك بولدۇم.

ـــ ئايسىخاچا، راست گەپنى قىلمىساق بولمايدۇ. گەپنى چوڭ قىلغان بىلەن ھۆددىسىدىن چىقساق بولىدۇ. مەنمۇ جىق بولسا، يىلدا بىرەرمىڭنى بېرەلەيمەن، ئۇنىڭدىن ئارتۇقىغا مەنمۇ ئامالسىز. مېنىڭمۇ ئۆيۈم، ئايالىم بار ئادەم، مېنىمۇ چۈشەنسىلە.

ـــ شۇنچىلىك بولسىمۇ بېرەي دېگەنلىرىگە رەھمەت، بالام. قالغىنىغا ۋاقتى كەلگەندە، خۇدايىم ئۆزى بىر نېمە دەر. بۇ گەپلەرنى قىلىپ ئولتۇرۇشۇمدا مېنىڭمۇ ئويلىغىنىم بار. سىلىمۇ بىلىلا، قېرى ئادەم دېگەن پىشىپ قالغان مېۋىگە

ئوخشايدۇ، پىشقان مېۋە ساپىقىدا تۇرمايدۇ. كېچە رەھىمەتلىك ئېرىمنى چۈشەپ قاپتىمەن. ياش ۋاقىتلىرى ئىكەن، ئۆيگە كىرىپ «چاپىنىم ئۆيدە قاپتۇ، شۇنى ئېلىۋالاي دەپ نە ـ نەدىن كېلىشىم» دەۋاتقۇدەك، ساندۇقتىن چاپاننى ئېلىپ بەرسەم، كىيىپ چىقىپ كېتىپتۇ. خۇدايىم ئامانەتنى ئالىدىغان ئوخشايدۇ، دەپ ئەتىگەندىن بېرى يۇرىكىم سېلىپ، كۆڭلۈم بىر قىسما بولۇپ تۇراتتى، خۇدا كۆڭۈللىرىگە سالغاندەك سىلى كېلىپ قالدىلا، بەك خۇش بولدۇم. مېنىڭ ئولتۇرسام ـ قوپسام ئويلايدىغىنىم ئۇشتۇمتۇت ئۆلۈپ ـ تارتىپ كەتسەم، مۇشۇ گۇلنىسا قانداق قىلار، بويۇن قىسىپ قالارمۇ دېگەندىن باشقا نەرسە ئەمەس، بالام.

ـــ ئايسىخاچا، كۆڭۈللىرىگە كەلسىمۇ دەۋرەي. ئۆز ۋاقتىدا بالىنى تالىشىپ گۇلسۇمنىڭ قىلمىغانلىرى قالمىغان. قانۇندىنمۇ بالىنى شۇنىڭغا بۇيرۇغان. شۇنداق دېگەنبىلەن مەنمۇ قاراپ تۇرمىدىم، كىيىم ـ كېچەك ئېلىپ بەردىم، ئوقۇش پۇلىنى تۆلىدىم، بالامكەن دەپ. لېكىن بالىنىڭ قانۇنلۇق ئىگىسى تۇرۇپ، پۇل تۆلەپ دەردىنى تارتىدىغان يېرىگە كەلگەندە ماڭا ئىتتىرىپ قويسا، مەنمۇ خوپ دەپ ئولتۇرمايمەن جۇمۇ.

ـــ ئابلىزاخۇن بالام، قانۇن دېگەننى ئادەملەر تۇزىۋالغان، لېكىن گۇلنىسانى سىلىگە خۇدايىم ئۆزى بەرگەن. ئاتا ـ بالىلىق مۇناسىۋەتنى ھېچكىم، قانۇنمۇ يوق قىلىۋېتەلمەيدۇ. مۇشۇ ئاجىز قىز بالا نېنىنى پۈتۈن يەيدىغان ئادەم بولسا، سىلىگىمۇ ياخشى بولار؟

ـــ ياخشى بولسا ئانىسىغا بولىدۇ، ماڭا بولامتى. ئۇنىڭ مېنى كۆرىدىغان كۆزى يوق، دادام دېگۈسىمۇ يوق ··· پۇل لازىم بولغاندا ئىزدەيدۇ ئۇ مېنى!

ئۆزۈمنى ئاران تۇتۇپ ئولتۇراتتىم، دادامنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى خۇددى زەھەرلىك ئوقتەك يۈرىكىمگە قادالدى. مەن

بىر دىنلا دەلدەڭشىپ ئورۇنۇمدىن تۇردۇم:

ــ بولدى، بولدى، تالاشماڭلار! مەنلا يوقالسام، ھەر قايسىڭلارغا ئېغىرلىق سالمىسام بولامدۇ زادى! سىلەردەك ئادەملەرگە يېلىنىشتىن كوچىغا چىقىپ تىلەمچىلىك قىلغىنىم ياخشى.

مەن چىرايىمنى تۇرۇپ مىت قىلماي ئولتۇرغان دادامنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ، ئىشكنى جالاقشىتىپ يېپىپ چىقىپ كەتتىم. چوڭ ئاپام كەينىمدىن بىر نەرسىلەرنى دەپ توۋلاپ قالدى.

ئاچچىقىمدا ئاپتوبۇس بېكىتىگە بېرىپ، قوزغىلىۋاتقان ئاپتوبۇسقا سەكرەپ چىقىۋالدىم. ئاپتوبۇسنىڭ يول نومۇرى، قەيەرگە بارىدىغانلىقى بىلەن ھېسابلاشماي، ئەڭ ئاخىرقى ئورۇنغا بېرىپ ئولتۇرۇۋدۇم.

ئاپتوبۇس دېرىزىسىدىن سىرتقا قاراپ ئولتۇرىمەن. دېرىزىدىن كۆرۈنۈۋاتقىنى يوللار، دەرەخلەر، بىنالار ئەمەس، ئۆگەي دادامنىڭ سوغۇق قاراشلىرى، ئاپامنىڭ قورقۇپ ـ تىترەپ تۇرۇشلىرى، مەنمەنچى ئۆگەي ئانامنىڭ ئاشخانىسىدا تەنە گەپلەرنى، كەمستىشلەرنى ئاڭلاپ يەرگە قاراپ ئولتۇرغانلىرىم، تۆتىنچى قەۋەتكە نەچچە قېتىم چىقىپ، دادامنىڭ ئۆيىنىڭ ئىشكىنى چېكىشكە پېتىنالماي يېنىپ چۈشكەنلىرىم، قار يېغىۋاتقان جۇدۇنلۇق كۈنلەردە بىنا ئالدىدا كەچكىچە دادامنى ساقلاپ «قار مەلىكە» گە ئايلىنىپ كەتكەنلىرىم، نىياسەم مۇئەللىمنىڭ ئالىيىپ قاراشلىرى، جاندىن ئۆتكۈدەك ئاچچىق گەپلىرى، نەرگىسئاي، مۇقەددەسلەرنىڭ كالپۇكلىرىنى قىيسايتىپ مەسخىرىلىك قاراشلىرى ··· ئىدى. ياشلىرىم تارىلاپ ئېقىپ، مەڭزىمنى بويلاپ ئاغزىمغا ئېقىپ كىرەتتى. شورلۇق، ئىسسىق ياشلىرىمنى يۇتۇپ ئولتۇرۇپ ئىچىمدە: يېتەر ئەمدى! بولدى ئوقۇمايمەن، ھېچكىمنىڭ ئالدىغا يېلىنىپمۇ بارمايمەن. ئاشخانىلاردا يالىلىنىپ ئىشلىسەممۇ، مالاي بولۇپ

كەتسەمۇ... دېگەنلەرنى ئويلايتتىم.

ئاپتوبۇس شەھەر سىرتىدا ئۇچقانىدەك كېتىۋاتاتتى. يول بويىدىكى بۇغدايلىقلار، تىكەنلىك سىم بىلەن قورشالغان كەڭرى چىملىق، دەرەخلىكلەر تونۇشتەك كۆرۈنۈپ بىردىنلا سەگەكلەشتىم. ئاپتوبۇس ئۆستەڭ بويىدا توختىدى، مەن ئاپتوبۇستىن ئالدىراپ چۈشتۈم. بۇ دەل بىز ئەتىيازدا سايادىكى چىققان يەر ئىدى. ئۆستەڭنىڭ بىر تەرىپى ئاندا ـ ساندا يېشىل ئوت ـ چۆپلەر كۆرۈنۈپ قالىدىغان كەڭ كەتكەن تۈپتۈز دالا، يەنە بىر تەرىپى قاراڭغۇلىشىپ تۇرغان قارىياغاچلىق. بىز يۈگۈرۈشۈپ ماڭغان دالا شۇ پېتى تۇرۇپتۇ. ئەمما ئۇنىڭدىكى ئۇرغۇپ تۇرغان ياشلىق، شاد كۈلكىلەردىن ئەسەر يوق. مۇشۇ يەردە مەھمۇت مۇئەللىم ئوغۇللارنى باشلاپ يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ «قىزلار، يۈگۈرۈڭلار!» دەپ توۋلىغانىدى. نەرگىسىڭاي ھاسىراپ ئاۋۇ يەردە ئولتۇرۇۋالغان. ئەنە كۆۋرۈك، كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ مەردان مېنى سۈغا ئىتتىرىۋېتىمەن، دەپ قورقۇتقان...

كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ ئۆستەڭ بويىدىكى ياز ئاپتىپىنىڭ تەپتى سىڭگەن تاش ئورۇندۇقتا ئولتۇردۇم. ئاسمانىڭ غەربىدە ساڭگىلاپ تۇرغان قۇياش زېمىنغا ئاخىرقى نۇرلىرىنى سەپمەكتە ئىدى. كۆۋرۈكتىن قارىياچلىققىچە بولغان ئارىلىق كۆز ئالدىمدا پارقىراپ يېيىلىپ ياتاتتى. ئەتراپ شۇ قەدەر جىمجىت، ئۆستەڭ سۈيىنىڭ بىر خىلدا شارقىرىشىمۇ بۇ جىمجىتلىقنىڭ بىر قىسمىغا ئايلىنىپ كەتكەندەك بىلىنەتتى. سېھرىي كۈچكە تولغان ياپيېشىل قارىياغاچلىق بۇ جىمجىتلىققا ھاياتىي كۈچ بەخش ئېتىپ تۇراتتى ... ئەنە، قارىياغاچلىقتىن ھاۋارەڭ تەنھەرىكەت فورمىسى، كالتە چاقماق يوپكا كىيگەن، قوڭۇر چاچلىرىنى ئارقىسىغا بىر تال قىلىپ بوغۇزالغان ئوقۇغۇچى قىز، قارا كۆڭ تەنھەرىكەت كىيىمىنى كىيگەن ياش

مۇئەللىم كۆرۈندى. قىز ئەخلەت تۆكۈۋاتقاندا، مۇئەللىم سەل نېرىدا ئۇنىڭغا قاراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن كۆيۈنۈش، مېھرىبانلىق چىقىپ تۇراتتى.

ــ گۈلنىسا، توختاڭ، بۈياقتا كېلىڭ...

ئۇ قىز ئوقۇغۇچىسىنىڭ چېچىغا ئەخلەتلەرنى يېپىشتۇرغان هالدا ساۋاقداشلىرىنىڭ ئالدىغا بېرىشنى خالىمىدى. ئۇ قىزنىڭ چېچىغا يېپىشىپ قالغان نەرسىلەرنى ئېلىۋېتىپ، ئۇنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ تۇرغان جىڭگىلەك چاچلىرىنى قولىقىنىڭ ئارقىسىغا قايرىپ قويدى. قىزنىڭ قىزىرىپ، تەرلىگەن يۈزىگە ئامراقلىق بىلەن قاراپ ئىختىيارسىز ئۇنىڭ پېشانىسىنى سىلىدى. خۇددى ئۆزىنىڭ سىڭلىسىنىڭ پېشانىسىنى سىلىغاندەك ...

مەن تاش ئورۇندۇققا ئۆزۈمنى تاشلاپ، كۆزۈمنى يۇمۇپ ئۇزاققىچە ئولتۇردۇم. مەن مەھمۇت مۇئەللىمدەك بىر ئاكامنىڭ بولۇشىنى نەقەدەر خالايتتىم ـ هە. مەن كۆڭلۈمدىكى هەممە گەپلىرىمنى ــ خۇشاللىقىم، خاپىلىقلىرىمنى ئۇنىڭغا ئېيتسام، يىغلىغۇم كەلسە، ئۇنىڭ ئالدىدا يىغلىسام، ئۇ يوغان قوللىرى بىلەن ياشلىرىمنى سۈرتۈپ، بېشىمنى سىلاپ تەسەللى بەرسە...

مەن شۇ قەدەر يەككە ـ يېگانە، خۇددى تاشنىڭ قىسىلچاقلىرىدا ئۆسۈپ قالغان يالغۇز گىياهدەك. بۇ دۇنيادا مەن ئۈچۈن هېلىمۇ چوڭ ئاپام بولۇپ قاپتىكەن. ئۇ بولمىغان بولسا، نېمە كۈنلەرنى كۆرەتتىمكىن.

چوڭ ئاپام يادىمغا كېلىشى بىلەنلا ئولتۇرۇپ كېتىۋاتقان كۈنگە قاردىم. شۇ تاپتا ئۇ ئەنسىرەپ نېمە بولۇپ كېتىۋاتىدىغاندۇ. دادام ئاللىقاچان پېشىنى قېقىپ كېتىپ بولدى. چوڭ ئاپام بىچارە ئاپامنىڭكىگە بارغاندۇ. ئىككىسى بىردەم مۇڭدىشىپ، كۆز يېشى قىلىشىپ بولۇپ، رىزۋانگۈل بىلەن ئايگۈلگە تېلېفون قىلغاندۇ. ئۇلار كۆرمىدۇق دېسە،

تىپىرلاپ كېتىشكەندۇ...

ئەتراپقا سۈس گۈگۈم پەردىسى يېيىلدى. ئورمان تېخىمۇ قارىيىپ سىرلىق تۈس ئالدى. قورسىقىمنىڭ پۈزىلداپ ئاچقىنىدىن چۈشتىمۇ بىر نەرسە يېمىگىنىم ئېسىمگە كەلدى. يانچۇقۇمدىكى بارى - يوق بىر كويىنى ئاپتوبۇسقا خەجلۈەتتىم. ئەمدى يەنە ئاپتوبۇسقا چۈشۈپ ئۆيگە قايتقۇدەكمۇ، بىرەر نان ئېلىپ يېگۈدەكمۇ پۇلۇم يوق. ئورمانلىق تەرەپتە يالاڭباشتاق ئۇچ - تۆت ئەر كىشىنىڭ قارىسى كۆرۈندى. ئۇلار مەن تەرەپكە قاراپ - قاراپ قويۇپ، بىرەر ئىشنى مەسلىھەتلىشىۋاتقاندەك قىلاتتى. بىردىنلا قورقۇنمىدىن ئۆپكەم ئاغزىمغا تىقىلدى. ئورنۇمدىن تۇرۇپلا ئاپتوبۇس بېكىتىگە قاراپ يۈگۈردۈم. بېكەتتە ئادەم جىق ئىدى. توپلىشىپ تۇرغان كىشىلەر ئارقا - ئارقىدىن ئاپتوبۇسقا چىقىپ كېتىشتى. بېكەت يەنە چۆلدەرەپ قالدى. مەن ئاپتوبۇسقا ئەگىشىپ يۈگۈرۈشكە باشلىدىم. خۇددى چۈشۈمدە كۆرگەندەك بىر يەرلىرى تونۇش يوللار، ئېتىزلار، دەل - دەرەخلەر، بىنالار كۆز ئالدىمدىن يۈگۈرۈپ ئارقامغا ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. بارا - بارا ئېتىزلىق، ئوچۇقچىلىقلار يوقاپ، چىراغلىرى ژالىلداپ تۇرغان ئاۋات كوچىلار قۇچاق ئاچتى. ئۇدۇلدىكى كوچىغا ئۆتۈپ، يەنە بىر نەچچە بېكەت يول ماڭسام، ئۆيۈمنىڭ ئەتراپىغا باراتتىم. كوچىنى كېسىپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىمدا يېنىمدا پىكاپ، ئاپتوبۇسلار غۇيۇلداپ ئۆتۈپ تۇراتتى. ئۇچقاندەك كېلىۋاتقان بىر تاكسىنىڭ يېنىدىن سۈركىلىپلا ئۆتۈپ كېتىۋېدىم، شوپۇر قولىنى شىلتىپ، بىر نېمىلەرنى دەپ تىللىدى. ئىچىمدە: مېنى ماشىنا سوقۇۋەتسە، دوختۇرخانىنىڭ ئاپپاق كارىۋىتىدا سوزۇلۇپ ياتسام، ئاپام بىلەن دادام قىلمىشلىرىغا پۇشايمان قىلىپ تازا يىغلىسا ... دەپ ئويلايتتىم. ئەمدى پىيادىلەر يولىدا ئىتتىك - ئىتتىك مېڭىپ كېتىۋاتقىمەن. بىر دوقمۇشقا كەلگەندە قەدەملىرىم ئىختىيارسىز

توختاپ قالدى. توغرا، مەھمۇت مۇئەللىمنىڭ ئۆيى مۇشۇ ئەتراپتىكى بىر قورۇدا. بىر چاغدا سىنىپتىكى ئوغۇل - قىزلاردىن بىر نەچچىمىز ئۇنىڭ ئۆيىگە ئومۇمىي تەكرارغا ئائىت ماتېرىياللارنى ئالغىلى بارغانىدۇق. مۇئەللىم چوڭ - چوڭ، يورۇق ئۆيلەردە ئۆزى يالغۇز تۇرىدىكەن. ئۆيىدە خىلمۇخىل ئاۋاز ياڭراتقۇ، نۇرغۇن كىتاب بار ئىكەن. بۇگۈن مەن ئۇنىڭغا ئىمتىھانغا قاتناشمايدىغانلىقىمنى، بىرەر ئىش تېپىپ مۇستەقىل ياشاش قارارىغا كەلگەنلىكىمنى ئېيتتىمەن. ئۇ ماڭا يول كۆرسىتىدۇ، تونۇش - بىلىشلىرى ئارقىلىق بىرەر خىزمەت تېپىشىپ بېرىدۇ...

قويۇق دەل - دەرەخلەر، گۈللەر بىلەن تولغان يوپيورۇق قورۇنىڭ ئىچىگە كىرىپ، تونۇش بىنانى ئاسانلا تاپتىم. شۇ تاپتا چەتتىكى ئىشىكنىڭ 5 - قەۋىتىدىكى ئاشۇ ئۆينىڭ يوغان دېرىزىلىرى چىراغ نۇرىدا ۋالىلداپ تۇراتتى. بۇ مۇئەللىمنىڭ ئۆيىدە بار ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرەتتى.

5 - قەۋەتكە يۈگۈرۈپ دېگۈدەك چىقتىم. ئىشىك تۇۋىدە چوڭقۇر - چوڭقۇر تىنىپ بېردەم تۇرۇۋېلىپ، ئىشىكنى ئالدىرىماي ئۇچ قېتىم چەكتىم.

— كىم؟

بىر ياش ئايالنىڭ خوخايىنلارچە ئاۋازى، ئارقىدىن بىرنىڭ شىپىداپ ماڭغان ئاياغ تىۋىشى ئاڭلاندى. مەن تىۋىش چىقارماسلىققا تىرىشىپ پەلەمپەيگە ئۆزۈمنى ئاتتىم.

— ئىشكنى چەككەن كىم؟ ھەي مەھمۇت، چىقىپ قاراپ بېقىڭە، ئىشىك تۇۋىدە ھېچكىم يوققۇ! — ئۇ بەختلىك، ئەركە ئايالنىڭ ئاۋازى ئىدى.

مەن يەنە ئالدىمغا قاراپ ماڭدىم. بايىقى بىر دەملىك دەككە - دۈككىدىن كېيىن كۆڭلۈم ئارامغا چۈشۈپ، تىنچلىنىپ قالغاندەك ئىدى. كۆز ئالدىمدا ستېرىئولۇق ئۆتۈشمە

كۆۋرۈكلەر، ئورماندەك قاتار قەد كۆتۈرگەن ئاسمان ـ پەلەك بىنالار، سان ـ ساناقسىز ماشىنا ئۇياقتىن بۇياققا غۇيۇلداپ ئۆتۈشۈپ تۇرغان كەڭ، يورۇق كوچىلار، ئاجايىپ ـ غارايىپ ئېلانلار بېرىلىۋاتقان غايەت زور سىپىرلاشقان ئېكرانلار يېيىلىپ تۇراتتى. كۈندىن ـ كۈنگە ئۆزگىرىپ، ناتونۇش تۈس ئېلىۋاتقان بۇ شەھەر بىر ئارقا كوچىدا، ۋەيرانە قورۇدىكى بىر ئېغىزلىق ئۆيدە ياشايدىغان چوڭ ئاپام ئىككىمىز بىلەن مۇناسىۋەتسىزدەك ئىدى. بىز خۇددى بارغانچە نىيۇ يوركقا ئوخشاپ قېلىۋاتقان بۇ شەھەرنىڭ ئىچكىرىسىدىكى يېگانە ئارالدا ياشاۋاتقان سەرگەردانلارغا ئوخشايتتۇق.

مەن سائەت ساتىدىغان بىر دۇكاننىڭ ئەينەك دېرىزىسىدىن سائەتنىڭ كىچىك تىلى 11 نى كۆرسىتىپ تۇرغانلىقىنى كۆردۈم. مەن ئەزەلدىن مۇنداق كەچكىچە كوچىدا يۈرۈپ باقمىغانىدىم. قورسىقىم ئاچ، ھېرىپ ھالىمدىن كەتكەن بولساممۇ، ئۆيگە قايتقۇم، ئىمتىھان، ئوقۇش پۇلى توغرىسىدىكى گەپلەرنى قايتا ئاڭلىغۇم يوق ئىدى. يول بويىدىكى كىچىك بوتكىلار، دوكانلار بىر ـ بىرلەپ تاقالدى، كوچىدا ئادەم بارغانسېرى ئاز قالدى. سەل نېرىدىكى ئوتتۇراھال دۇكانلار تېخىچە ئوچۇق تۇراتتى. ئۇنىڭ ئىشىك، دېرىزىسىدىن چۈشكەن چىراغ نۇرى دۇكان ئالدىدىكى بىر پارچە يەرنى يورۇتۇپ تۇراتتى. قارىغاندا، ئۇ ئائىلە ئېلېكتىر سايمانلىرىنى رېمونت قىلىدىغان دۇكان بولسا كېرەك، دۇكان ئىچىگە تېلېۋىزور، توڭلاتقۇ دېگەندەك نەرسىلەر تىزىلىپ كېتىپتۇ. بىر چەتتىكى پۇكەي ئالدىدا ياش بىر ئۇستا قاپقىقى ئېچىۋېتىلگەن تېلېۋىزور بىلەن ھەپىلىشىپ ئولتۇرىدۇ. رېمونتچىلىقمۇ بولىدىغان ئىش. مانا بۇ بالىمۇ مەن قۇراملىق ئىكەن، بىر ئوبدان رېمونتچىلىق قىلىۋېتىپتۇ. ئەگەر مەن ئوغۇل بالا بولۇپ قالغان بولسام، رېمونتچىلىقنى ئۆگىنەتتىم، دەپ ئويلاپ تۇرسام، ياش ئۇستا بېشىنى كۆتۈرۈپ ماڭا قارىدى.

ھەر ئىككىمىز ھەيران بولۇپ بىر پەس تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدۇق.

ـــ رۇستەمغۇ سەن! سەن ئەسلىدە مۇشۇ يەردە ئىشلەۋېتىپسەندە···

ـــ ۋۇي سەن ··· سەن بۇ يەردە نېمە قىلىسەن! ـــ رۇستەم دەرھال ئورنىدىن تۇردى.

دۇكانغا كىرىۋېتىپ بېشىم قايغاندەك بولدى، دەلدەڭشىپ بېرىپ بىر ئورۇندۇققا ئارانلا ئولتۇرۇۋالدىم.

ـــ گۇلنىسا سەن ··· نېمە بولدۇڭ، مىجەزىڭ يوقمۇ؟

رۇستەمنىڭ چىرايىدا ئەنسىزلىك ئەكس ئەتتى.

ـــ سۆزلىسەم گەپ تولا، يېگۇدەك نەرسەڭ بولسا بەرگىنە ماڭا···

رۇستەم ھودۇقۇپ، دۇكاننىڭ ئىچىدە بىر پىرقىرىۋېتىپ، يەنە ئالدىمغا كەلدى. ئۇنىڭ ئاشۇ ئۇزۇن قوللىرىنى قويغىلى يەر تاپالمىغاندەك تۇرقى ماڭا ئاجايىپ تونۇش ئىدى.

ـــ دۇكان ··· دۇكاننىڭ ئىچىدە يېگۇدەك نەرسە يوق. مەن سېنى بىر يەرگە ئاپىراي.

ـــ يىراقمۇ؟

ـــ ياق، مۇشۇ يەردىلا.

رۇستەم مېنى دوقمۇشتىكى چاققانغىنە بىر ئاشخانىغا باشلاپ كىردى. ئاشخانىنىڭ ئىشىكىگە «كېچە ـ كۈندۈز مۇلازىمەت قىلىمىز» دەپ يېزىلغانىدى. ئىككىمىز چەتتىكى شىرەگە كېلىپ ئولتۇردۇق. بىر مۇلازىم بالا ئۇيقۇسىرىغان ھالدا بىر چەينەك چاي بىلەن ئىككى پىيالىنى ئالدىمىزغا قويۇپ نېرى بېرىپ تۇردى. رۇستەم تاماقنى بۇيرۇتۇپ بولۇپ، ماڭا قاراپ جىممىدە ئولتۇردى. مەن ئىسسىق چايدىن بىر نەچچە ئوتلام ئىچىپ بولۇپ ئۇنىڭغا:

ـــ مەن بۇگۈن ئۆيۈمدىن يامانلاپ چىقتىم. مەن ئىمتىھانغا

قاتناشمايمەن، مەنمۇ سەندەك ئىش تېپىپ ئىشلەيمەن، ــ دېدىم. رۇستەم ئۇندىمىدى.

ــ بايام مېنى كۆرۈپ ھەيران قالدىڭ ـ ھە؟

ــ راست ھەيران قالدىم، قورقتۇم. سەن بىلمەيسەن، كېچىلىرى بۇ كوچىدا ھەرخىل ئاياللار، قىزلار تەمتىرەپ يۈرىدۇ. كۆپ قىسمى جەنۇب تەرەپتىن كېلىپ قالغانلار، ھەر خىل ناشايان ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار…

ــ ئانا ـ ئانام ئوقۇش پۇلۇمنى كۆتۈرەلمەيدۇ، ھەر قانچە تىرىشقىنىم بىلەنمۇ بىكار. مەن بەك تەلەيسىز ئىكەنمەن.

رۇستەم يەنە ئۇندىمىدى.

ــ سېنى يەنە مەكتەپكە قايتىپ كېلىدىكەن، دەپ ئاڭلىغانىدۇق.

ــ مەھمۇت مۇئەللىم مېنىڭ ئىشىمنى شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسىدىكىلەرگە دەپتىكەن. ئۇلار دوختۇرنىڭ ئىسپاتىنى ئېلىپ كەلسۇن، دەپتۇ. مۇئەللىم بىر كۈنى مېنى دوختۇرخانىغا ئاپاردى. نېمە بولغىنىنى بىلمىدىم. دوختۇر مەندىن ئىككى ئېغىز گەپ سورا ـ سورىمايلا ئەقلىي ئىقتىدارى كەمتۈك ئىكەن، دەپ ئىسپات يېزىپتۇ. مۇئەللىم تاس قالدى ئۇ دوختۇر بىلەن سوقۇشۇپ قالغىلى. مۇئەللىم باشقا دوختۇرخانىغا بارايلى، دېگەنىدى، مەن ئۇنمىدىم. شۇنىڭ بىلەن…

رۇستەمگە چەكچىيىپ قاراپ ئولتۇرۇپ كەتتىم. رۇستەمنى ھەر نېمە دېسە ئىشىنەرمەن، لېكىن ئەقلىي ئىقتىدارى كەمتۈك دېسە ئىشەنمەيمەن.

ــ رېمونتچىلىق تەسمىكەن؟

ــ ئاسان ئىش نەدە دەيسەن، لېكىن خېلى ئېپىنى بىلىپ قالدىم.

تاماق ۋاقتىدا ئۇ بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى. تاماقتىن كېيىن چاي ئىچىپ بولۇپ، يېنىدىن بىر قاپ تاماكا ئالدى.

ـــ خاپا بولما، سېنىڭ ئالدىڭدا ئەدەپسىزلىك بولدى.

ـــ چېكىڭەر، مەن سېنىڭ چېكىدىغىنىڭنى بۇرۇنلا بىلەتتىم.

ئۇ كۈلۈپ قويدى. تاماكىنى چېكىپ، بىر پەس ئويلىنىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن:

ـــ ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇزۇتنىڭ كېرىكى يوق. رەنجىسەڭمۇ دەڭبرەي، سەن بۇگۈن توغرا قىلماپسەن. قىز بالا ئۇچۇن ئۆيدىن چىقىپ كېتىش ئۆلۈمدىن ئېغىر ئىش، ـــ دېدى.

ـــ سەن مېنىڭ كۆرگەن كۈنلىرىمنى بىلمەيسەن ...

ـــ بىلمەن، تازا بىلمەن. شۇنداق شارائىتتا تۇرۇپمۇ ئۆزۈڭنى تاشلىۋەتمىگىنىڭگە، دەرستە ئۆتكۈرلۈكۈڭگە ھەۋەس قىلاتتىم. تولا ۋاقىتلاردا ئاشۇ مۇشتۇمدەك قىز بالىچىلىك بولالمامدىمەن، دەپ ئۆزۈمگە سېنى ئۇلگە قىلاتتىم.

ـــ سەن بىلمەيسەن...

ـــ ياق، سەن بىلمەيسەن، تەڭتۇش ـ ساۋاقداشلىرىدىن ئايرىلىپ قېلىشنىڭ، ئوقۇيالماسلىقنىڭ دەردىنى سەن بىلمەيسەن، ئىش ئىزدەپ بىر كىملەرگە يالۋۇرۇپ يۈرۈشنىڭ، قارا كۈچۈڭگە تايىنىپ، نان تېپىپ يېيىشنىڭ تەسلىكىنى سەن بىلمەيسەن، خوجايىنلار، پۇلدارلار كۈچىگە ئىشىنىپ، دەپسەندە قىلىۋاتقان قىزلارنى سەن بىلمەيسەن، كېيىن «ئىسىت» دەپ قالدىغىنىڭنى تېخىمۇ بىلمەيسەن!

ـــ ئەمىسە مەن قانداق قىلىمەن؟ پۇل بولمىسا، خەق بىكارغا ئوقۇتۇپ قويامتى؟

ـــ سەن ئاۋۋال ئىمتىھاندىن يۇقىرى نومۇر بىلەن ئۆت. مېنىكچە، ۋاقتى كەلگەندە ئاتا ـ ئاناڭ قاراپ تۇرمايدۇ. ئۇلارنىڭ يۇرىكى تاش ئەمەستۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە ھازىر ئوقۇش ئۈچۇن قەرز پۇل ئالغىلىمۇ بولىدۇ، دەيدۇ. يەنە ... مەنمۇ بار. مەنمۇ ساڭا پۇل قەرز بېرىپ تۇرالايمەن.

ـــ سەن؟ ماڭە نېرى...

ـــ مەن ھازىر مېڭ كوي يېغدىم، سەن ئوقۇشقا ماڭغىچە يەنە مېڭ كوي يېغىمەن، راست گەپ. تېخى بارا ـ بارا جىقراق يېغالايدىغان بولىمەن.

مەن پاكىز يالتىراق يېپىلغان ئۈستەلگە بېشىمنى قويۇۋېلىپ تارامىلاپ ئېقىۋاتقان ياشلىرىمنى يوشۇردۇم. رۇستەم ئالدىمدا جىممىدە قاراپ ئولتۇردى. مەن بېشىمنى كۆتۈرگەندە، ئۇ قولۇمغا بىر پارچە يۇمشاق قەغەزنى تۇتقۇزدى:

ـــ يۈز ـ كۆزۈڭنى سۈرتۈۋەت. بىز ماڭايلى. چوڭ ئاپاڭ ئەنسىرەپ نېمە بولۇپ كەتكەندۇ بۇ چاغقا.

بىزنىڭ قورۇنىڭ ئالدىغا كەلگەندە رۇستەم توختاپ ماڭا قارىدى:

ـــ ئەمدى ھەر قانچە ئىش بولسىمۇ، ئۆيدىن يامانلاپ چىقمايمەن دەپ قەسەم ئىچ، بولمىسا، مەن ئۆيۈڭنىڭ ئالدىدىن كەتمەيمەن.

ـــ قەسەم ئىچتىم: بۇنىڭدىن كېيىن ھەرگىز ئۆيدىن يامانلاپ چىقمايمەن! بولدىمۇ، دېۋە؟

ـــ ھەي گۈلنىسا، گۈلنىسا...

2005 ـ يىل فېۋرال، ئۈرۈمچى

ئانا دەريانى ئىزدەپ...

(زىيارەت خاتىرىسى)

1

ھەر قېتىمدا ۋەتەن خەرىتىسىگە نەزەر تاشلىغىنىمدا، ئانا دەريا تارىمىنىڭ ئەگرى ـ بۈگرى ئېقىنلىرىغا قاراپ چوڭقۇر خىياللارغا چۆكىمەن. گويا خەرىتىدىكى تۈرلۈك رەڭ، سىزىقلار بىردىنلا جانلىنىپ، كۆز ئالدىمدا تەكلىماكان قوملۇقىنى ئوراپ تۇرغان تەڭرىتاغ، قارا قۇرۇم، پامىر تاغلىرىنىڭ كۆككە بوي سوزغان قارلىق چوققىلىرى، يېقىنقى، ھازىرقى زامانىدا شەكىللەنگەن مۇزلۇقلار ۋە مەڭگۈلۈك قار جۇغلانمىلىرى بىلەن خەتەرلىك جىلغا ـ جىرالىرى، قۇياش نۇرىدا ئېرىپ، ئاستا ھورلىنىپ، قار ـ مۇزلار ئارىسىدىن شىرىلداپ يىغىلىپ، جىلغا ـ جىرالارنى زىلزىلگە سېلىپ ئاقىدىغان زور، شاش ئېقىنلار كۆز ئالدىمغا كېلىدۇ. ئەنە، تارىم دەريا‌سىنىڭ شىمالىدا كۆككە تاقاشقان ھەيۋەتلىك تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبىدىن باشلىنىپ، ئېقىپ بارغانلا يەرنى گۈللەندۈرۈپ، تارىم ئويمانلىقىغا قاراپ ئاققان توشقان دەريا‌سى بىلەن كۇنمالىق دەريا‌سى؛ غەربتە پامىر، قارا قۇرۇم تاغلىرىدىن باشلىنىپ، بىر مۇنچە قەدىمىي مەدەنىيەتلەرنى بەرپا قىلىپ، تارىم ئويمانلىقىغا قاراپ سوزۇلغان قەشقەر، يەكەن دەريالىرى؛ قارا قۇرۇم تاغلىرىنى مەنبە قىلغان، قۇملۇق باغرىدا زۇمرەتتەك يېشىل بوستانلىقلارنى ۋە ھۇنەر ـ سەنئەتنىڭ نادىر ئۈلگىلىرىنى يارىتىپ، تېخىمۇ چاڭقاق كۆلگە ـ

تارىم ئويمانلىقىغا سوزۇلغان خوتەن، قاراقاش دەريالىرى، بۇ دەريالارنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن «تارىم دەرياسى»دەپ ئاتىلىپ بىرلىككە كەلگەن زور قوشۇندەك ھەيۋەت بىلەن ئۆركەش ياساپ، «ئۆلۈك دېڭىز»دا ھاياتلىق بەلبېغى، ھاياتلىق زېمىنى، ھاياتلىق ئۇمىدى بولۇپ چاقناپ، قاغجىرىغان زېمىن ۋە ھاياتلىقنى قاندۇرۇپ، ئاخىرى قۇملۇق باغرىدىكى مۆجىزىلىك كۆلگە ئايلانغان ئانا دەريا…

خەرىتىنى يانتۇ قىلىپ تىكلىۋېدىم، ئەگرى ـ بۈگرى سىزىق خۇددى يېشى ئالەمگە تەڭ خاسىيەتلىك دەرەخكە، ئۇنى ھاسىل قىلغان ئىنچىكە ھاۋا رەڭ سىزىقلار ئۇنىڭ يەرنىڭ تومۇر ـ تومۇرلىرىغا غۇلاچ يايغان يىلتىزلىرىغا ئوخشاپ قالدى. ئۇنداقتا لوپنۇر كۆلىچۇ؟ ئۇخۇددى پۈرەكلەپ ئېچىلغان، مىليون يىللاپ بەرق ئۇرۇپ تۇرىدىغان، گۈزەللىكى ئەقىللەرنى لال قىلىدىغان كىرستال گۈل!ئاھ، كىرستال گۈل…

ئۇ قېنى؟ بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە، ئۇ قەيەرگە كەتتى؟ ئۇ چاغلاردا ھەم قانداقلارچە ئۆتمۈشكە، قاچاندۇر بىر چاغدا كۆرگەن غۇۋا چۈشكە، ئەسلىمىگە ئايلىنىپ قالدى؟«خاسىيەتلىك دەرەخ»نىڭ ئۇچى نېمە ئۈچۈن چاقماق سوقۇۋەتكەندەك كۆيۈپ كۆتمەكلەشتى؟ ئۇنىڭ ئوق يىلتىزى نېمە ئۈچۈن كېسىپ تاشلاندى؟

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن تارتىپ، تارىم دەرياسىنىڭ بېشىغا كەلگەن قىسمەتلەر ھېچكىمگە سىر ئەمەس. ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى بارغانسىرى قىسقىراپ، ئېقىنى تارىيىپ، سۇ تەركىبىنىڭ ئۆزگىرىپ كېتىۋاتقانلىقى، ئەتراپىدىكى يېشىل كاربۇر ۋە يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەرنىڭ قۇرۇپ كېتىۋاتقانلىقى، بۇ ھالنىڭ تارىم ۋادىسىنىڭ، شىنجاڭنىڭ، ھەتتا دۇنيانىڭ ئېكولوگىيەلىك تەڭپۇڭلۇقىغا، مۇھىتىغا كەلتۈرۈۋاتقان تەھدىدىتى بۈگۈنكى كۈندە مەملىكەت ئىچى ـ سىرتىدىكىلەرنىڭ

دىققىتىنى تارتىۋاتقان مۇھىم مەسىلە بولۇپ قالدى. شۇڭا، ھاۋايدا چىقىدىغان گېزىتلەرگە :تەكلىماكاننىڭ قۇمى ئاتلانتىك ئوكيانىدىن ئۆتۈپ ھاۋايغىمۇ يېتىپ كەلدى، دەپ يېزىلغىنىغا كىشىلەر ئانچە ئەجەبلىنىپ كېتىشمىدى. بەزى ئالىملار مۇشۇ پېتى كېتىۋەرسە، ئۇزاققا قالماي تارىم دەرياسى مەۋجۇت بولماي قالىدۇ، دەپ يەكۈن چىقىرىشتى.

راستتىنلا شۇنداق بولارمۇ؟ 1972 - يىلى ئامېرىكا ئالىملىرى سۈنئىي ھەمراھ ئارقىلىق تارتقان سۈرەتلەردىن لوپنۇر كۆلىنىڭ ئورنىدا قولاق شەكىللىك كۆكۈچ ئىز قالغانلىقىنى بايقاپ، لوپنۇر كۆلىنىڭ يەر شارىدىن يوقالغانلىقىنى جاكارلىغانىدى. بىز دۇنياغا مەشھۇر لوپنۇر كۆلىنى ئەنە شۇنداق قۇرۇتۇۋېتىپ، ھېچ ئىش بولمىغاندەك ئولتۇردۇق. ئۇزاققا بارماي يەنە بىر كىملەر تارىم دەرياسىنىڭ قۇرۇپ كەتكەنلىكىنى جاكارلارمۇ؟ ئۇمۇ رېئاليەتكە ئايلىنىپ كېتەرمۇ؟ ئىنسان ئاپىرىدە بولغاندىن تارتىپ مۇشۇ زېمىندا ياشىغان، تەكرىتاغ، پامىر، قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ كۆكسىدىن سىرقىغان ئوغۇز سۈتىنى ئىچىپ، شۇنىڭغا تايىنىپ تىرىكچىلىك قىلىپ كەلگەن كىشىلەرنىڭ ئەۋلادىغا، ئاشۇ خەلق ئۆز قوينىدا تەربىيەلەپ يېتىشتۇرگەن قەلەم ئىگىسىگە خاس مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى، بالىنىڭ ئانىغا بولغان مۇھەببىتىگە ئوخشاش ئوتلۇق مۇھەببەت ئۇزاقتىن بېرى مېنى تەشۋىشكە ۋە ئازابقا سېلىپ كەلگەندى. ھەر قېتىم ئاخبارات ۋاستىلىرىدىن تارىم دەرياسى توغرىسىدىكى خەۋەرلەرنى ئوقۇغان، كۆرگەن ۋاقىتلىرىمدا، قەلبىم ئانا دەريامغا تەلپۈنەتتى . تىپتىنچ كېچىلەردە مەن ئۇنىڭ يىراقتىن كەلگەن ساداسىنى، دەرد - ئەلىمىنى، «سەن مېنىڭ ئۆز پەرزەنتىم ئىدىڭمۇ، سەن نەدە؟» دېگەن چاقىرىق، ئىلتىجالىرىنى ئاڭلىغاندەك بولاتتىم . ئاخىر 2000 - يىلىنىڭ باھار پەسلى ئاخىرلىشىۋاتقان كۈنلەردە مەن ئانا دەريانى ئىزدەپ

سەپەرگە ئاتلاندىم . ئاددىيغىنە سەپەر سومكامدا بىر نەچچە قۇر كىيىم بىلەن گېزىت - ژۇرناللاردىن كېسىۋالغان مۇناسىۋەتلىك خەۋەر - ماقالىلەر ۋە بىر نەچچە ئىلمىي ماقالىلەر توپلىمى بار ئىدى.

مەن كارىۋاتلىق ئاپتوبۇسنىڭ تار كارىۋىتىدا كىرلىشىپ كەتكەن يوتقان - كۆرپىلەرگە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، دېرىزە سىرتىدىن ئۇچقاندەك ئۆتۈپ كېتىۋاتقان چۆل مەنزىرىسىگە قاراپ چوڭقۇرخىيالغا غەرق بولدۇم . بالىلىق چاغلىرىمدىن تارتىپ قويۇق يۇلغۇنلار، ئوت - چۆپلەر قۇرۇپ تاقىرلىشىپ كېتىۋاتقان بۇ يوللاردا، مۇشۇنداق ئاپتوبۇسلاردا تالاي ماڭغانمەن. بۇ تۇڭمەس چۆل، ئېغىر سۈكۈنات ئاستىدىكى دېڭىزغا ئوخشاش بىپايان، سېھرىلىك دالا، سەل نېرىدا كۆكۈچ مانان ئىچىدە قاتار قاتلىشىپ ياتقان تاغلار مېنى يېڭىدىن يېڭى هاياجانغا ۋە شۇنداق تەگسىز، شۇنداق سېھرىلىك خىياللارغا غەرق قىلىدۇ. بۇ يەردىكى ئاندا - ساندا يامغۇر ياققان چاغلاردا كۆكىرىپ، بولمىسا، قۇرۇپ قالىدىغان هەر بىر تۈپ ئاجىز گىياھ، هەر بىر تال تاش گويا ئىنسان تارىخىنىڭ، ئىنسان تارىخىدىمۇ كۆپ ئىلگىرىكى ئاجايىپ دەۋرلەرنىڭ شاهىتىدەك تۇيۇلىدۇ.

بۇنىڭدىن تەخمىنەن 200 مىليون يىل ئىلگىرى بۇ زېمىن، بۇ دالا راستىنلا پايانسىز دېڭىز ئىدى. جەنۇبتا هىندى ئوكيانىغا، غەرپتە ئەرەب دېڭىزىغا تۇتاشقان بۇ دېڭىزنىڭ ئاسمىنىدا بۇلۇتلار قېتىپ قالغاندەك ئېسىلىپ تۇرمايتتى، بەلكى سۈدەك ئاقاتتى. ئۇنىڭ هۆل - يېغىنلىق قىرغاقلىرىدكى ئېپتىدائىي ئىسسىق بەلباغ ئورمانلىقلىرىدا دۇنيادىكى ئەڭ زور دىنازاۋۇرلار ياشايتتى . بۇ دېڭىز تالاي يىللار، ئەسىرلەر ئۆركەشلەپ، نەرە تارتىپ تۇردى. بۇنىڭدىن 70 مىليون يىل ئىلگىرىكى يېڭى هايات دەۋرىنىڭ 3 - ئېراسىدا هىمالايا تاغلىرىنىڭ يارىلىش هەرىكىتى ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى تاغلارنى

ئېگىزلىتىۋەتتى. ئۇنىڭ ئۈچ ئەترابى دېڭىز يۈزىدىن 4000 مېتىردىن كۆپرەك ئېگىزلىكتىكى تاغلار بىلەن ئورالدى:ئۇنىڭ جەنۇبى ۋە غەربىنى چىڭخەي ـ شىزاڭ ئېگىزلىگى، پامىر ئېگىزلىكى توسۇپ تۇرسا، شىمالى ۋە غەربىنى تەكرىتاغلىرىنىڭ ئوتتۇرا ۋە غەربىي بۆلىكى، شەرقىي شىمالىنىڭ قۇرۇقتاغ ئېدىرلىقى توسۇۋالدى. ھىندى ئوكيان، ئاتلانتىك ئوكيانىنىڭ نەم ھاۋا ئېقىمىنىڭ توسۇلۇپ، كىلىماتىنىڭ قۇرغاقلىشىشى، تاغلارنىڭ يۆتكىلىشىنىڭ كۈچىيىشى، دېڭىزنىڭ قۇرۇشى، قۇرۇقلۇقنىڭ قوشۇلۇشى، نەچچە مىڭ يىللىق بوران - چاپقۇن ۋە كەلكۇنىنىڭ يالىشى بىلەن ئاخىرى 337 مىڭ كۈادرات كىلومېتىرلىق بۇ زور كۆچمە قۇملۇق پەيدا بولدى. بۇ، بۇنىڭدىن تەخمىنەن 100 مىڭ يىل ئىلگىرىكى دەۋرلەر ئىدى . قۇملۇق گويا ياراتقۇچى تەرىپىدىن قاتۇرۇۋېتىلگەن دېڭىزدىكى قاتمۇ قات دولقۇنغا ئوخشايتتى. قۇملۇق توختاۋسىز تەۋرىنىپ تۇراتتى، قۇممۇ ئۆركەشلەيتتى. ئۇمۇ خۇددى كەلكۇندەك ھەممە نەرسىنى ئۆز دولقۇنلىرىغا غەرق قىلىۋېتەلەيتتى. قۇملۇقنىڭ ئەتراپىدىكى تاغلاردىن ئېقىپ چۈشكەن يۈزلىگەن چوڭ ـ كىچىك دەريالار ئۇنىڭ باغرىغا سىڭىپ، يوق بولۇپ كېتەتتى. پەقەت تەكرىتاغنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالى ئېتىكىدىن باشلانغان بىرنەچچە يۈز ئېقىن ۋە ئۇلارنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ھەيۋەتلىك چوڭ دەريالا بۇ قۇملۇقتا 2000 كىلومېتىردىن ئارتۇق مۇساپىنى بېسىپ ئۆتۈپ، ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ كىچىك دېڭىزىنى — لوپنۇر كۆلىنى ھاسىل قىلغانىدى. ئۇ قۇملۇق باغرىدا 100 مىڭ يىللاپ ئاقتى. خۇددى دۇنيادىكى ئەڭ ئۇلۇغ مەدەنىيەتلەرنىڭ مەنبەسى بولغان نىل، ھىندى، ئامۇ دەريالىرىغا ئوخشاش قەدىمى يەتكەنلىكى يەردە ئاشۇ ئۇلۇغ مەدەنىيەتلەردىن قېلىشقۇسىز مەدەنىيەت نەمۇنىلىرىنى ياراتتى. ئۇزاق قەدىمكى تارىم ۋادىسىدىكى بوستانلىقلاردا ياشىغان ئەجدادلىرىمىز ناچار

شارائىتتا، باشقىلارنىڭ نەزىرىدە ھايات كەچۈرۈش ئىمكانىيىتى يوق دېيەرلىك ماكاندا، قۇم ـ بوران ۋە قۇرغاقچىلىق بىلەن بولغان كۈرەشلەر داۋاملىدا، تېرىقچىلىق، چارۋىچىلىق، باغۋەنچىلىك، بېلىقچىلىقتەك كۆپ خىل ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلمىسى ۋە ئۆز شارائىتىغا ماس بولغان سۇغىرىش سىستېمىسىنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، قۇملۇق باغرىدا ئاۋات شەھەر ـ يېزىلارنى قۇردى ۋە ئاشۇ شەھەر ـ يېزىلارنىڭ ھەممىسىدە ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە مىللىي ئىقتىساد ۋە ئەنئەنىلەرنى ياراتتى. ئۇلار قەدىمدىن تارتىپلا ئەتراپىنى ئوراپ تۇرغان قۇملۇق، چۆل ـ باياۋان، تىك تاغ، خەتەرلىك داۋانلاردىن ھالقىپ ئۆتۈپ، چەت ئەللەر بىلەن سودا ئالاقىسى ئورنىتىپ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇپ، جاھانغا مەشھۇر «يىپەك يولى»نى ئاچتى. ئۇلار چەت ئەللەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادەت، مەدەنىيەت ـ سەنئىتىدىكى ئىلغار تەرەپلەرنى قوبۇل قىلىپلا قالماي، ئۆز تۇپرىقى، مىللىي تاۋىقىدا تاۋلاپ يۇكسەلدۇرۇپ، تېخىمۇ يۇكسەك، تېخىمۇ ئېسىل، ئۇيغۇر پۇرىقى چىقىپ تۇرىدىغان يېڭى مەدەنىيەتلەرنى ياراتتى. مەسىلەن، ئەينى دەۋردىكى بۇددىزم سەنئىتى گىرىك، قەندىھار (ھىندىستان) سەنئىتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان بولسىمۇ، خەلقىمىز ئۇ تەسىرلەرنى ئۆز تۇپرىقىدا يۇغۇرۇپ ۋە يۇكسەلدۇرۇپ، ئۆزىنىڭ نەرسىسىگە ئايلاندۇرۇپ، تام رەسىملىرى ۋە ھەيكەلتىراشلىقتا پېرسونالارنىڭ ئىندىۋىدۇئاللىقىنى گەۋدىلەندۇرۇش جەھەتتە ھىندى ـ ئاريان بۇددا سەنئىتىدىن، بەدەن گۈزەللىكىنى ئىپادىلەش ماھارىتى جەھەتتە گىرىك سەنئىتىدىن ئېشىپ كەتتى. كېيىنكى مەزگىللەردە دىنىي ۋە ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلەر تۇپەيلى، رەسساملىق ۋە ھەيكەلتىراشلىق سەنئىتى تەرەققىي قىلالمىغان بولسىمۇ، خەلقىمىزنىڭ ۋۇجۇدىدىكى تارىم دەرياسىنىڭ ئوغۇز سۈتى بىلەن كىرگەن سەنئەتكارلىق سەنئەتنىڭ باشقا تۈرلىرىدە ـ

بىناكارلىق، قول ـ ھۈنەرۋەنچىلىك، بولۇپمۇ ناخشا ـ ئۇسسۇل، مۇزىكا سەنئىتىدە قايتا ئۆزىنى كۆرسەتتى. ئوخشاشلا ئەرەب ـ پارس، ھىندى ناخشا ـ مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلغان ئۇيغۇر ناخشا ـ مۇزىكا سەنئىتى يەنە قويۇق يەرلىك ۋە مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپلا قالماي، يۈرۈشلەشكەن، زور ھەجىملىك، كۆپ ئۆزگىرىشلىك، مەشھۇر كىلاسسىك شېئىرلار تېكىسىت قىلىنغان «12مۇقام»نى بارلىققا كەلتۈردى. ئۇيغۇر ئۇسسۇلى ھەم تېخىمۇ ئېسىل، تېخىمۇ نەپىس، تېخىمۇ ھايالىق، ئىچكى گۈزەللىك بىلەن تاشقى گۈزەللىكنىڭ بىرىكىشىگە ئەھمىيەت بېرىدىغان ھەقىقىي ئېسىل سەنئەتلىكى بىلەن پەرقلىنىدۇ. بۇ ئالاھىدىلىك ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ھەممە ساھەلىرىدە، بولۇپمۇ ئۆرپ ـ ئادەت، ئەخلاق، ياشاش پەلسەپىسى جەھەتتە، شۇنداقلا، ئىقتىساد، ئىگىلىك ئېڭى قاتارلىق جەھەتلەردىمۇ ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. شۇڭا ئۇيغۇرلار بىرلىككە كەلگەن، گۇللەنگەن دەۋرلەردە ئۆز مەدەنىيىتى بىلەن شۆھرەت قازانغان، ئىنسانىيەت مەدەنىيەت خەزىنىسىگە تۆھپە قوشالىغان. بۇ ھەرگىزمۇ تاسادىپىيلىق ئەمەس. بىراق، كېيىن دېڭىز يوللىرىنىڭ ئېچىلىشى ئاسىيا قورۇقلۇقىنىڭ ئەڭ ئىچكىرىسىگە جايلاشقان، چۆل ـ باياۋان، قۇملۇق ۋە ئېگىز تاغلارنى تەبىئىي توسۇق قىلغان تارىم ۋادىسىنى جاھاندىن، تەرەققىياتتىن چەتتە قالدۇردى. بىر زامانلاردا گۇللەنگەن ـ ئاۋات «يىپەك يولى» خارابلاشتى. تارىم ۋادىسى ۋە تارىم مەدەنىيىتى ئۆزگىرىۋاتقان، تەرەققىي قىلىۋاتقان دۇنيانىڭ ئېسىدىن ناھايىتى تېزلا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە خوجىلارنىڭ نەچچە ئەسىرلىك ھۆكۈمرانلىقى، ئۇلار تارقاتقان تەركىدۇنيالىق، تەسەۋۋۇپچىلىق ئىدىيىلىرى، ئايىغى ئۆزۈلمەس ئۇرۇش ـ يېغىلىقلار بۇ يەرنى بىر قارىسا، يۇكسەك مەدەنىيەت، ئەنئەنە ئىزنالىرى چالا ـ بۇلا ساقلىنىپ قالغان، يەنە بىر

قارىسا، قالاقلىق، نادانلىق، جاھالەت چوڭقۇر يىلتىزلاپ كەتكەن، ئادەم بېشىدىن ياسالغان مۇنارلار قەدەمدە بىر ئۇچراپ تۇرىدىغان زۇلۇمەت ماكانىغا ئايلاندۇرۇۋەتتى. تاكى 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى 20 ـ ئەسىرنىڭ بېشىدا قۇم ئاستىغا كۆمۈلگەن مەدەنىيەت مۆجىزىلىرى بىردىنلا چاقناپ، جاھان ئەھلىنى ھەيران قالدۇرغانغا قەدەر، تارىم دەرياسى ئەنە شۇنداق غېرىبلىقتا، نام ـ نىشانسىز، ئۇن ـ تىنسىز ئاقتى.

قۇم ئاستىدا نەچچە مىڭ يىل كۆمۈلۈپ ياتقان، قەدىمكى ھىندى، مىسىر مەدەنىيىتى بىلەن بەسلىشەلەيدىغان، بۇ پارلاق مەدەنىيەت غەرپ ئەللىرىدە تارىم ۋادىسى توغرىسىدىكى تەتقىقات قىزغىنلىقىنى قوزغىدى.

ياۋروپالىق ئېكسپېدىتسىيەچى، ئارخېئولوگ، ئىنسانشۇناس، تەۋەككۇلچىلەر شىنجاڭغا يوپۇرۇلۇپ كېلىشكە باشلىدى. ئۇلار كىشىنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرىدىغان بۇ مەدەنىيەت جەۋھەرلىرىمىزنى — تام رەسىملىرى، قاپارتما رەسىم، ھەيكەل، تۇرلۇك ئاسار ئەتىقە، كىتاب ـ ۋەسىقە قاتارلىقلارنى بىر قېتىمدا 150 ـ 160 ساندۇقلاپ ئېلىپ كېتىپ، ئۆزلىرىنىڭ مۇزېيلىرىنى بېزىدى. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى گېرمانىيەدىكى ئاسارئەتىقىلىرىمىزنىڭ 40% ى 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشىدا ۋەيران بولغاندىن باشقا، قالغانلىرى ھېلىھەم ياۋروپانى ئاساس قىلغان 40 نەچچە دۆلەتنىڭ مۇزېيلىرىنى نۇرلاندۇرۇپ تۇرماقتا.

ئاشۇ مەدەنىيەت تاجاۋۇزچىلىرى. ئۆزلىرىنى مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ سىمۋولى ھىسابلايدىغان ئاشۇ كىشىلەر ئاجىز بىر خەلقنىڭ بايلىقىنى بۇلاپ ـ تالاۋاتقانلىقىدىن ھېچقانچە خىجىللىق ھىس قىلمىشىدى. ئۇلار بۇ يەرنى، بۇ يەردىكى كىشىلەرنى، ئۇلارنىڭ بېشىغا كەلگەن قىسمەتلەرنى چۈشەنمەيتتى. ئۇلار بۇ خەلققە، ئۆزلىرىگە يول باشلاپ، بىباھا مەدەنىيەت مىراسلىرىنى ئىككى قوللاپ سۇنۇپ بەرگەن يەرلىك

كىشىلەرنىڭ ھېچقانچە قىممىتى يوق بىرەر مىس ئۈزۈكنى تالىشىپ، پىچاقلىشىپ يۈرگىنىگە قاراپ باھا بېرىشەتتى. ئۆز ئۈستۈنلۈك تۇيغۇسى بۇ يەرنى جۇغراپىيەۋى جەھەتتىكى «ئۆلۈك دېڭىز»، مەدەنىيەت جەھەتتىكى « بىر پارچە بوشلۇق »دەپلا قارىشاتتى. ھەتتا مېڭىۋېلەردىن، بۇددا خارابىلىرىدىن، يەر ئاستىدىن بايقالغان سەنئەت جەۋھەرلىرىنى شىنجاڭنىڭ ھازىرقى ئاھالىسىدىن ئىلگىرى ياشىغان ۋە كېيىن غايىب بولغان ئاللىقانداق بىر خەلقنىڭ ئىجادىيىتى، ۋىزانتىيەلىكلەرنىڭ قولىدىن چىققان سەنئەت، دېيىشكەنىدى. ئۇ چاغدا بۇ بۇيۇك مەدەنىيەتنىڭ ۋارىسلىرى ئەقىل ـ ھېسسىيات ۋە تىلدىن ئايرىلغان كىشىلەردەك زۇۋان سۈرمەي، سۈكۈتتە تۇرۇشقانىدى. «12مۇقام»دەك مۆجىزىلىك، «قۇتادغۇبىلىك»، «تۈركي تىلار دىۋانى»دەك شاھانە ئەسەرلەرنىڭ يەر ئاستىدىن چىققان ئەنە شۇ تەڭداشسىز مەدەنىيەت ۋارىسلىرىنىڭلا قولىدىن چىقىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، مۇنازىرىلىشەلمىدى.

تارىم دەرياسى ئاشۇلارنىڭ ھەممىسىنى كۆرۈپ، ئاڭلاپ تۇردى. ئۇ، قۇدرەتلىك، تەرسا، يۇگەنسىز ئىدى، غەزەپلەنگىنىدىن ئاسمان ـ پەلەك بوي تارتىپ ئۆركەشلەيتتى، يارلارنى چېقىپ، قۇملۇقلارغا يامراپ، دەۋرەپ ئاقاتتى، ئەمما ھېچنەرسە دېيەلمەيتتى. «مانا مەن بىلىمەن، مەن ھەممىنى كۆرگەن، مەن گۇۋاھ» دېيەلمەيتتى.

*　　*　　*

تەكلىماكان قۇملۇقىنى كېسىپ ئۆتىدىغان ئەڭ چوڭ دەريا بولغان تارىم دەرياسىنىڭ ئەھمىيىتى يالغۇز«ئۆلۈك دېڭىز»دىكى ھاياتلىق مەنبەسى ۋە يۇكسەك قەدىمىي مەدەنىيەتنىڭ مەنبەسى بولغانلىقىدىلا ئەمەس. ئۇ، 337 مىڭ كۇۋادرات كىلومېتىر كېلىدىغان، دۇنيا بويىچە 2 ـ ئورۇندا تۇرىدىغان زور كۆچمە

قۇملۇق باغرىغا سىڭىپ، ئۆركەشلەپ تۇرغان بىپايان ھەم رەھىمسىز قۇم بارخانلىرىنى يۇگەنلەپ، قۇملۇق ئاتمۇسفېراسىنى تەڭشەپ، شۇ ئارقىلىق شىنجاڭ، ئاسىيا، ھەتتا پۈتكۈل يەر شارى مۇھىتىنى قوغداۋاتقان پىداكار، بارلىقىنى يەر شارىمىزنىڭ ئەمىلىكىگە، ئىنسانىيەتكە بېغىشلىغان قەھرىمان. ھەرگىزمۇ كىملەردۇر ئېيتقاندەك: «مەغلۇپ بولغان قەھرىمان»، «يېرىم يولدا توختاپ قالغان پىداكار»ئەمەس. ئۇ گويا خالىس ھەم مېھرىبان ئانا، قۇملۇق باغرىدىكى بارچە ھاياتلىقنىڭ ئانىسى. ئەگەر تارىم دەرياسى بولمىسا، يېرىم يولدا قۇملۇققا سىڭىپ كېتىدىغان باشقا نۇرغۇن ئېقىنلار بولمىسا، تەكلىماكان قۇملۇقى پانىي ئالەمدىكى لاۋۇلداپ تۇرغان دوزاخقا، يەر شارى ۋە ئىنسانىيەتكە تەھدىت سالىدىغان كۇھىقاپقا ئايلانغان بولاتتى.

قۇملۇق، يېشىللىق بىلەن ئىنسانىيەتنىڭ مۇناسىۋىتى ئۇنچىۋالا ئاسان، يەڭگىل مۇناسىۋەت ئەمەس، بەلكى تىغمۇ تىغ ھالەتتىكى ھايات ـ ماماتلىق مۇناسىۋەت. بولۇپمۇ، تارىم ۋادىسىدا شۇنداق. ئۇ ئىنسانلارنىڭ كىچىككىنە سەۋەنلىكىنى، ئاچ كۆزلۈكىنى، نادانلىقىنى كەچۈرمەيدۇ، ئەكسىچە، ئىنسانلاردىن ھەسسىلەپ بەدەل تۆلىتىش يولى بىلەن ئۆچ ئالىدۇ. قارامليق بىلەن بېسىلغان بىر قەدەم ئىنسانىنى نەچچە قەدەم كەينىگە چېكىندۈرىدۇ. كىچىككىنە مەنپەئەت ئىنسانىنى كۆزئالدىدىكى قىممەتلىك زېمىندىن، ئېتىز ـ ئېرىقتىن، ئۆي ـ ماكانىدىن ئايرىپ تاشلايدۇ. ياراتقۇچى بۇ ۋادىغا تەقسىم قىلغان سۈدا قۇملۇقنىڭمۇ، چۆل ـ جەزىرىنىڭمۇ، يىرتقۇچ ھايۋان، ئۇچار ـ قانات، قۇرت ـ قوڭغۇزلارنىڭمۇ ھەم ئىنسانىنىڭمۇ رىزقى بارکى، ھېچكىمنىڭ ئۇنى ھەددىدىن ئارتۇق ئىگىلىۋالىدىغانغا ھەققى يوق. ئىلگىرىكى تارىم ۋادىسىدا ئادەملەر ئاز چاغلاردا دەريانىڭ ئېقىنى ئۇزۇن، تارىم دەرياسىغا

قۇيۇلىدىغان تارماق ئېقىنلارمۇ كۆپ، قۇملۇقنىڭ كۆلىمىمۇ هازىرقىدىن زور دەرىجىدە كىچىك بولۇپ، كۆللەر بىر - بىرىگە تۇتاشقان، بۇلاقلار قاياپ تۇرغان، چەكسىز كەتكەن قەدىمىي ئېپتىدائىي ئورمانلىقلار، ئوتلاقلار، تۇرلۇك ياۋايى هايۋانلار، ئۇچار قاناتلار بىلەن تولغانىدى. ئىنسانلارنىڭ، ئىنسانىيەت پائالىيىتىنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ، يېشىللىق چېكىنىپ، ئىنساندىن باشقا هاياتلىقنىڭ ياشاش ماكانى تارىيىپ، قۇملۇق بارغانسېرى كېڭەيدى ۋە ئىنسانىنى يىلدىن - يىلغا، تېز سۈرئەتتە قىستاپ كېلىشكە باشلىدى. بۇ، خىيالىي پەرەز ئەمەس، بەلكى ئىلمىي دەلىل. كۆز ئالدىمىزدا «مانا مەن»دەپ تۇرغان رەھىمسىز رېئاللىق. تارىخىي تەرەققىيات داۋامىدا تارىم ۋادىسىدىكى ئىنسانلار مۇنداق ئېچىنىشلىق قىسمەتلەرنى كۆپ قېتىم بېشىدىن كەچۈرگەن. تەكلىماكان قانچىلىك بەگلىكلەرنى، شەهەر - رابات، يېزا قىشلاقلارنى، ئىبادەتخانا، بۇتخانا، ئۆتەڭلەرنى يۇتۇۋەتكەن. نى - نى شانۇ شەۋكەتلىك سەلتەنەتلەر، كۆزنى چاقنىتىدىغان مەدەنىيەت - سەنئەت نامايەندىلىرى، ياخشىلىق ۋە يامانلىق، مەردۇ مەردانىلىك، نامەردلىك، مۇهەببەت ۋە نەپرەتكە تولغان سۆزلەپ تۈگەتكۈسىز هېكايىلەر هەم قۇم ئاستىدا غايىب بولغان. بۇ قىسمەتلەر قۇملۇق گىرۋىكىدە — قۇرغاق مۇهىتتا ياشاپ كەلگەن ئۇيغۇرلاردا دەل - دەرەخكە، يېشىللىققا ئىنتىلىدىغان، كۆچەت تىككەن، باغ قىلغان كىشىلەرنى خىزىردەك هۆرمەتلەيدىغان، ئۆينىڭ، مەهەللىسىنىڭ، يۇرتنىڭ ئەتراپىغا دەل - دەرەخ، گۈل - گىياھ ئۆستۈرۈشنى زۆرۈرىيەت هېسابلايدىغان ئېسىل تۇرمۇش ئادىتى، مەدەنىيەت قارىشى يېتىلدۈرگەن. بۇ ئادەت، بۇ قاراش ناهايىتى قەدىمكى دەۋرلەردىلا شەكىللەنگەن بولۇپ، 2000 يىللار ئىلگىرىكى قەدىمكى نىيا خارابىسىدىن تېپىلغان قارۇشتى يېزىقىدىكى تاش پۈتۈككە «باشقىلارنىڭ دەرىخىنى كېسىش

قانۇنغا خىلاپ» دەپ يېزىلغان ھەم يەنە ئېنىق قىلىپ: «قۇرۇپ قالمىغان دەرەخنى ھەر قانداق كىشىنىڭ يىلتىزى بىلەن قومۇرۇۋېتىشىگە بولمايدۇ، ئۇنداق قىلغۇچىغا بىر ئات جەريمانە قويۇلىدۇ، دەرەخ شېخىنى يېرىۋەتكۈچىلەرگە بىر كالا جەريمانە قويۇلىدۇ»دەپ يېزىلغان. بۇ بەلكىم جۇڭگو بويىچىلا ئەمەس، دۇنيا بويىچىمۇ ئەڭ بۇرۇنقى ئورمان قانۇنى ھېسابلانسا كېرەك...

*　　*　　*

سەپىرىمنىڭ تۇنجى بېكىتى ــ كورلىغا سەھەردە يېتىپ كەلدىم. تارىخىمىزدىكى نۇرغۇن ۋەقەلەرنىڭ گۇۋاھچىسى بولغان بۇ شەھەر بۈگۈنكى كۈندە تامامەن يېڭى قىياپەتتە قەد كۆتۈرۈپ تۇرسىمۇ، سەھەرنىڭ ساپ، سالقىن ھاۋاسىدا گويا تارىخنىڭ ئېغىر خورسىنىشىنى، توپا باسقان ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل يوللاردا كېتىۋاتقان، چارچاپ ھالىدىن كەتكەن خىلمۇخىل قوشۇنلارنىڭ رەتسىز ئاياغ تىۋىشىنى، ھارۋا چاقلىرىنىڭ غىچىرلىشى، قىلىچ ـ مىلتىقلارنىڭ شاراق ـ شۇرۇقىنى ئاڭلىغاندەك، بىر چاغلاردا ھەيۋىسى تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى تىترەتكەن بەدۋىلەتنىڭ ھاياتىدىكى ئەڭ ئاخىرقى ئېغىر بىر قەدەمنى كۆتۈرگەن قوللىرىنىڭ تىترىشىنى، تەبىئىي توسۇق باشئەگمىدىن ئات ئويىنىتىپ، قان كېچىپ ئۆتكەن تالاي غالىب گېنېرالىلارنى كۆرگەندەك بولدۇم. ئەنە شۇ سېمالار قاتارى بىر سېما ــ يىراق ياۋروپادىن كەلگەن قورقماس تەۋەككۈلچى، ئېكسپېدىتسىيەچى كۆز ئالدىمدا قېتىپ قالدى ۋە بارغانسېرى زورايدى. ئۇ دەل بۇنىڭدىن 100 يىل ئىلگىرى تارىم دەرياسىنى ۋە ئۇنىڭ ۋادىسىنى، تەكلىماكان بويىدىكى قەدىمىي مەدەنىيەتنى ئىزدەپ كەلگەن سۇېن ھېدىن ئىدى. ئۇ، يەكەن دەرياسىدا

كېمىگە چۈشۈپ، يەكەن دەرياسى بىلەن تارىم دەرياسىنىڭ قوشۇلىدىغان يېرى ئاۋاتقىچە، ئۇ يەردىن يول باشلىغۇچىلارنىڭ ھەمراھلىقىدا، كىچىك قېيىق بىلەن ئۆزى يالغۇز لوپنۇر تەۋەسىگە بارغان، يەنە لوپنۇر كۆلىگە قاراپ يۈرۈش قىلغان. يول بويى تارىم دەرياسىنىڭ تېز، خەتەرلىك ئېقىنى، ئىككى قىرغىقىدىكى ئاجايىپ مەنزىرىلەر توغرىسىدا نۇرغۇن قىزىقارلىق خاتىرىلەرنى قالدۇرغان ھەم مۇشۇ قېتىملىق سەپىرىدە دۇنيا ئىلىم ساھەسىنى زىلزىلىگە سالغان چوڭ بىر ئىشنى ئورۇندىغان. يەنى، يەر شارىدىن ئىز ـ دېرەكسىز يوقىلىپ كەتكىنىگە 1300يىل بولغان، غەربىلىكلەر «پومپې»، ئاسىيادىكىلەر «پومپى شەھىرى» دەپ ئاتايدىغان كىرورلىغان قەدىمىي شەھىرىنىڭ خارابىسىنى تاپقان. ئەنە شۇنىڭدىن تارتىپ، سۈبىن ھېدىننىڭ نامى شىنجاڭ، تارىم دەرياسى، تەكلىماكان ۋە شىنجاڭنىڭ تارىخى بىلەن چەمبەرچاس باغلىنىپ كەتكەن. ئۆمۈر بويى توي قىلماي ئۆتكەن، ھاياتىدا شىنجاڭ بىلەن شىزاڭغا ئالتە قېتىم كېلىپ، نۇرغۇن ئىلمىي خىزمەتلەرنى قىلغان بۇ مەشھۇر ئېكىسپېدىتسىيەچى كىشىلەرنىڭ نېمىشقا توي قىلمىغانلىقى ھەققىدىكى سوئالىغا جاۋاب بېرىپ مۇنداق دېگەن: «بۇ مەسىلە بەك قىزىقارلىق. مەن كۆپ قېتىم مۇھەببەتلەشتىم، لېكىن باشتىن ـ ئاخىر ئوتتۇرا ئاسىيا مېنىڭ ئايالىم بولۇپ كەلدى. مەن ئۇنىڭ مۇزدەك قۇچىقىغا ئەسىر بولغانمەن، شۇڭا ئۇ كۈنلەمچىلىك قىلىپ، مېنىڭ باشقىلارنى سۆيۈشۈمگە يول قويمايدۇ، مەنمۇ ئۇنىڭغا ئىنتايىن سادىق، بۇ تەبىئىي ئەھۋال.»

ھەر قېتىم مۇشۇ سۆزلەرنى ئويلىسام، ئىختىيارسىز ھاياجانلىنىمەن. يىراق ياۋروپا، ئەۋزەل، مەدەنىيەتلىك مۇھىتتا ياشاپ تۇرۇپ، ياشلىقىدىكى بارلىق قىزغىنلىقى ۋە كۈچ ـ قۇۋۋىتىنى تەكلىماكانغا، شىزاڭنىڭ قارلىق تاغلىرىغا

بېغىشلىغان، قانداقتۇر بىر مۆجىزە بىلەن تەكلىماكاندا بىرقانچە قېتىم گۆر ئاغزىدىن قايتقان بۇ ئاجايىپ ئادەمگە ھۆرمىتىم ئاشىدۇ. سەپەرگە چىقىش، يول ئېچىش، ئۆزى ياشاۋاتقان دۇنيانى ۋە شۇ ئاساستا ئۆزىنى قايتىدىن تونۇش خەيرلىك ئىش. ئىنسانلار ئەنە شۇنداق ساياھەت، تەۋەككۈلچىلەر ئارقىلىق يەر شارىنىڭ يۇمىلاق ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ قىتئەلىرىنى، يەر تۈزۈلۈشىنى، دېڭىز ـ ئوكيان، تاغ ـ دەريالىرىنى، مۇھىتى، كىلىماتى ۋەھاكازالارنى بىلدى، ئۆلچەپ خەرىتىگە چۈشۈردى ۋە ئاستا ـ ئاستا باشقا پىلانېتىلارغا نەزەر سېلىشقا باشلىدى. ئەپسۇسكى، بۇلارنىڭ ھەممىسى ياۋروپالىقلارنىڭ تۆھپىسى. بىز يەر شارى تۈگۈل ئۆز زېمىنىمىزنى، تاغلىرىمىز، دەريالىرىمىزنى بىلمەيمىز، ئەجدادلىرىمىز تاغ ـ دەريالىرىمىز ھەقىقىدە مەخسۇس كىتاب يازغانمۇ ـ يوق، بۇ ماڭا تازا ئېنىق ئەمەس. بەلكى ھازىرقىلارنىڭمۇ كۆپ يازمىغانلىقى، كۆپ قىسىم كىشىلەرنىڭ ھەتتا ئۇنداق ئىشلارغا كۆڭۈل بۆلمەيدىغانلىقى، خىيالىغا كەلتۈرۈرۈپ باقمايدىغانلىقى ماڭا ئايان. شۇڭا، مەن بۇ قېتىمقى سەپىرىمدە نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ھەتتا خېلى ئوقۇمۇشلۇق كىشىلەرنىڭمۇ چۈشەنمەسلىكىگە تالاي قېتىم ئۇچرىدىم. «بىر ئايال كىشى، يەنە كېلىپ ئۆزىڭىز يالغۇز سەپەرگە چىقىپسىز، تارىم دەرياسىنى كۆرۈپ نېمىمۇ قىلار ئىدىڭىز، ئۆيىڭىزدە راھەت كۆرۈپ ئولتۇرماي» دېگۈچىلەر كۆپ بولدى. مېنىڭ جاۋابىم: «مۇشۇ زېمىنىمنىڭ يازغۇچىسى ئىكەنمىز، بۇ زېمىن دۇچ كېلىۋاتقان مۇشۇنداق چوڭ ئىشقا ئېتىبارسىز قاراش، ئۇنىڭغا ئۆز سادايىمىزنى قوشماسلىق ۋىجدانسىزلىق بولىدىغاندىمۇ بىخۇدلۇق. ھېلىمۇ ئېتىبارسىز قاراۋاتقان ئىشلىرىمىز ئازمۇ؟» شۇنداق قىلىپ، بۇ ئوبلاستتىكى ھەشەمەتلىك «كىروران» مېھمانخانىسىنىڭ ياسداق ياتقىنى تاشلاپ، تارىم دەرياسىنىڭ

تۆۋەن ئېقىنىدىكى چاقلىق ناھىيەسىگە قاراپ يولغا چىقتىم. يەنىلا شۇ كارىۋاتلىق ئاپتوبۇسنىڭ قىستاڭ كارىۋىتى، كىرلەشكەن يوتقان ـ كۆرپىلەر، كورلا بىلەن ئورۇمچىنىڭ ئارىلىقىدىنمۇ يىراق مۇساپە، قۇم بېسىپ كېتەي دەپلا قالغان ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل ئۆزۈن يول. ئەمما، ئۇ يەردە تارىم دەرياسىنىڭ ياش، قۇدرەتلىك دەۋرلىرىنىڭ ئىزى، ھالاكەت گىردابىدا جان تالىشىۋاتقان تۆۋەن ئېقىم، قۇرۇپ كەتكەن توغراقلىقلار، سۈيى ھېدىن، ئاۋرىل ستەيىنلەرنىڭ ئىزى بار. ئاپتوبۇس شەرقىي جەنۇبقا قاراپ ئىلگىرىلىگەنسىرى، كورلىنىڭ نەمخۇش ـ سالقىن ھاۋاسى دىماقنى قۇرۇتۇپ، نەپەسنى بوغىدىغان قۇرغاق ھاۋاغا ئالماشتى. ئاپتوبۇس قۇم ـ توپا ئۆرلەپ تۇرغان ئېگىز ـ پەس يولدا توختىماي چايقىلاتتى. دېرىزىلەرنىڭ مەھكەم ئېتىلگىنىگە قارىماي، ئورۇن ـ كۆرپىلەرنى توزان قاپلاپ كېتەتتى. ھېلىمۇ ياخشى بۇ يولنىڭ كۆپ قىسمىنى كېچىدە، چالا ئۇيقۇلۇقتا بېسىۋالغىنىمىز.

ھەمسەپەرلىرىم ئىچىدە ئېگىز بوي، قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، قۇڭۇر چاچلىق بىر قىز دىققىتىمنى تارتتى. بۇ قىزنىڭ ئويۇپ ياسالغاندەك چىرايلىق ھەم سىپتا مەڭزى بىلەن پېشانىسىنى قارامتۇل داغ قاپلاپ تۇراتتى. بۇ قىز چاقلىقنىڭ ھاۋاسى ئىنتايىن قۇرغاقلىقى، بوران كۆپ چىقىدىغانلىقى، شۇڭا كىشىلەرنىڭ تېرىسى يىرىكدەپ، يۈزىدە ئاسانلا داغ پەيدا بولىدىغانلىقى ھەققىدە سۆزلەپ بەردى.

ـــ ھازىر تېرىنى گۈزەللەشتۈرۈشنىڭ ئامالى شۇنچە كۆپ تۇرسا، دوختۇرغا كۆرۈنۈپ باقمىدىڭىزمۇ؟ ـــ دەپ سورىدىم.

ـــ كۆرۈندۈم، ھەر قانچە داۋالاتسامۇ، چاقلىققا قايتقاندىن كېيىن ئەسلىگە كېلىۋالىدۇ، ـــ دېدى قىز.

چاقلىققا بارغاندىن كېيىن، ھەقىقەتەنمۇ خېلى كۆپ ئاياللارنىڭ، ھەتتا ئادەتتە تېرىسى سۈزۈك كېلىدىغان خەنزۇ

ئايالىلارنىڭمۇ يۈزىدە غەلىتە داغلارنىڭ بارلىقىنى بايقىدىم. قاغلىقتا قورغاقچىلىقنىڭ ئىزنالىرىنىڭ يالغۇز كىشىلەرنىڭ چىرايىدىنلا ئەمەس، قۇرۇپ چاك ـ چاك يېرىلىپ تۇرغان ئېتىزلىقلاردىن، ئېتىز قىرلىرى، ئېرىق بويلىرىنىڭ تاقىرلىقىدىن، قۇرۇپ كەتكەن باغلاردىن كۆرگىلى بولاتتى. كىشىلەرنىڭ سۆھبىتىدىن ھازىر ئۇلارنىڭ باغ قىلىشقا ئانچە قىزىقماس بولۇپ قالغانلىقىنى ئاڭلاپ، سورىدىم:

ـــ نېمىشقا باغ قىلمايدۇ؟يېزا دېگەندە باغ بولمىسا، قانداق بولىدۇ؟

ـــ سۇ يوق تۇرسا...

كالپۇكلىرى گەز باغلاپ كەتكەن بىر دېھقان شۇنداق دېدى.

يېقىنقى 30 يىلدىن بۇيان چاقلىق ناھىيەسىدە تەبىئىي ئاپەت ۋە قۇم ـ بوران يىلدىن ـ يىلغا كۆپەيگەن. ناھىيەدىكى 70% ئوتلاق قۇم ئاستىدا قالغان. ھەر قېتىمقى كېۋەز تېرىلغۇسىدا كېۋەزنى ئىككى قېتىمدىن تېرىمىسا، پاختىنىڭ سۈپىتىگە كاپالەتلىك قىلغىلى بولمايدىغان بولۇپ قالغان. 1999 ـ يىلى ئاپرېلدا ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز توختىماي بوران چىقىپ تېمپېراتۇرا تۆۋەنلەپ كەتكەنلىكتىن، ناھىيە بويىچە نەچچە تۈمەن مو يەردىكى كېۋەز پۈتۈنلەي نابۇت بولغان. ئوتلاق، چاتقال، ئورمانلار قۇرۇپ، يەرلەرنىڭ شورلىشىپ كېتىۋاتقانلىقى، قۇملىشىش تېزلىشىپ، بەزى يەرلەردە تېرىلغۇ يەر، باغبارلاڭلار، ئويلەرنىڭ قۇمنىڭ ئاستىدا قېلىۋاتقانلىقى كىشىنى تېخىمۇ ئەندىشىگە سالىدىكەن. سەۋەب زادى نەدە؟ يەنىلا سۇدا. خېلى كۆپ قىسىم رايونى تارىم دەرياسىنىڭ سۈيىگە قاراشلىق بولغان بۇ ناھىيە 1968 ـ يىلى تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەنكى ئېقىمى قۇرۇپ كەتكەندىن كېيىن، ئېغىر قىسمەتلەرگە دۇچ كەلگەن...

ئاخشىمى ناھىيەلىك ھۆكۈمەت ئىشخانىسىنىڭ تېپتىنچ

ياتقىدا شىنجاڭ خەرىتىسىنى ئالدىمغا يېيىپ، يەنە ھېلىقى قۇرۇشقا باشلىغان خاسىيەتلىك دەرەخكە تىكىلدىم. خىيالىمدا دەرەخ ئاستا ـ ئاستا جانلىنىپ، ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان دەريانى ئايلاندى. ئۇ ئۆزىنىڭ 100 مىڭ يىلدىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان بوغۇق، ھەيۋەت ساداسى بىلەن نېمىلەرنىدۇر دېمەكچى بولاتتى، ئىچىدە نۇرغۇن گەپلىرى بارەك قىلاتتى. دەرۋەقە، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن بۇيان، تارىم ۋادىسىدىكى ھەر مىللەت خەلقى كومپارتىيەنىڭ تۇغرا رەھبەرلىكىدە سۇ، تۇپراق بايلىقىنى كەڭ كۆلەمدە ئېچىپ، بۇ جايدا غايەت زور ئۆزگىرىشلەرنى بارلىققا كەلتۈردى. بولۇپمۇ تارىم دەرياسى مەنبە ـ ئېقىنلىرىنىڭ قۇيۇلۇش ئېغىزىغا، غول ئېقىنىنىڭ بېشىغا ئورۇنلاشقان بىڭتۈەن يېزا ئىگىلىك 1 ـ دىۋىزىيەسىنىڭ تۈەن ـ مەيدانلىرى بىلەن تۆۋەن ئېقىنىنىڭ يۇقىرى قىسمىدىكى سۇ شارائىتى ياخشى جايلارغا ئورۇنلاشقان يېزا ئىگىلىك 2 ـ دىۋىزىيەسىنىڭ تۈەن ـ مەيدانلىرى سۈئنئي بوستانلىق ئېكولوگىيەسى ۋە سۈئنئي سۇغىرىش ئەسلىھەلىرى قۇرۇلۇشى شەكىللەندۈرگەن دېھقانچىلىق سۇغىرىش رايونىنى بەرپا قىلىپ، يۇقىرى ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئۈنۈم ياراتتى. 1990 ـ يىللاردا تارىم ۋادىسى دۆلەت تەرىپىدىن پاختىچىلىق بازىسى ھەم شىنجاڭنىڭ ئاشلىق، ئەلا سورتلۇق مېۋە بازىسى قىلىپ بېكىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، نېفىت بايلىقى ئېچىلىپ، تارىم ۋادىسى شىنجاڭنىڭ، شۇنداقلا، جۇڭگونىڭ كەلگۈسى تەرەققىيات ئىستراتېگىيەسىدىكى مۇھىم رايون بولۇپ قالدى. نەتىجىدە تارىم ۋادىسىدا نوپۇس شىددەت بىلەن كۆپىيىپ، تەبىئىي ئورمان ۋە يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەرنى يوقىتىش ھېسابىغا بوز يەرلەر كۆپلەپ ئېچىلىشقا باشلىدى…مۇشۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى سۇ بىلەن يۇرۇشەتتى، تارىم ۋادىسىدىكى سەككىز مىليونغا يېقىن ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۇرمۇشى،

دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا، تەكلىماكان باغرىدا قاتار قاتار قەد كۆتۈرگەن نېفىت قودۇقلىرىغا سۇ كېرەك ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە تارىم دەرياسىنى بىر تۇتاش پىلانلاپ باشقۇرۇش يېتەرسىز، سۇ قۇرۇلۇشى ئەسلىھەلىرى كونا ۋە قالاق بولغانلىقتىن، سۇ ئىسراپچىلىقى ئېغىر ئىدى. سۇ چەكلىك بولغان ئەھۋالدا يۇقىرى ئېقىمنىڭ گۈللىنىشى سۇ سەرپىياتىنىڭ ئېشىشى مۇقەررەر ھالدا تۆۋەن ئېقىمنىڭ خارابلىشىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىراتتى.

تارىم دەرياسى بولسا، 1968 ـ يىلىدىن تارتىپلا تېز سۈرئەتتە قىسقىراشقا باشلىغانىدى. ئۇنىڭ ئاخىرقى نوقتىسى لوپنۇر كۆلىدىن قاراقۇشۇن كۆلىگە، ئاندىن قارا بوران كۆلىگە، كېيىن تېتىما كۆلىگە قىسقارغان، ئەڭ ئاخىرىدا داشكۆل سۇ ئامبىرىمۇ قۇرۇپ كېتىش خەۋپىگە دۇچ كەلگەن. بۇنىڭ بىلەن دەريانىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى ئەسلىدىكى 1231 كىلومېتىردىن 998 كىلومېتىرغا چۈشۈپ قالغان. تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىم ئېقىنى ئۇزۇلگەن، دەريا قىنى، قۇرۇغان كۆللەر، خارابلاشقان يېشىللىق، دېھقان ـ چارۋىچىلارنىڭ ئۆيلىرى قۇم ئاستىدا قالغان. يەر ئاستى سۇ ئورنى 1950 ـ يىللاردىكى ئۇچ ـ بەش مېتىردىن 1980 ـ يىللاردا 13 ـ 16مېتىرغا، 1990 ـ يىللاردا 16 ـ 19مېتىرغا چۈشۈپ قالغان، توغراقلىق كۆلىمى بەش مىليون 100مىڭ مودىن 1975 ـ يىلى ئىككى مىليون موغا چۈشۈپ قالغان، ساقلىنىپ قالغان يەردىكى توغراقلارنىڭمۇ 80% قۇرۇپ كېتىۋاتقان چوڭ ياشلىق، شالاڭ توغراقلىق. تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدا 1950 ـ يىللاردىكى توغراقلىق كۆلىمى 810 مىڭ مو بولسا، 1995 ـ يىلى 110مىڭ موغا چۈشۈپ قالغان. ئۆتمۈشتىكى كەڭ كەتكەن قومۇشلۇق، سازلىق، يۇلغۇنلۇقلار يوقلىپ، يېپىنچا ئۆسۈملۈك بەلبېغى 1950 ـ يىللاردىكى 5 ـ 10 كىلومېتىردىن 2 ـ 5 كىلومېتىرغا چۈشۈپ

قالغان. چاقىلىق تاشيولى قۇم ئاستىدا قېلىش خەۋپىگە دۇچ كەلگەن. قۇرۇقتاغ قۇملۇقى 3 ـ 5 كىلومېتىر سۈرئەت بىلەن غەربكە ئىلگىرىلەپ بوستانلىقنى يالمىسا، تەكلىماكان قۇملۇقىمۇ غەربكە كېڭىيىپ، نۆۋەتتە تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمى خەۋپكە دۇچ كېلىپلا قالماي، يۇقىرى تەرەپتىكى بەش تۇەن ـ مەيدانمۇ قاتتىق سىناقتا دۇچ كەلگەن. بىر قىسىم تۇەن ـ مەيدانلارنىڭ تېرىلغۇ يەرلىرى، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئۆيلىرى قۇم ئاستىدا قېلىپ، كىشىلەر ئالاقزادىلىك ئىچىدە قالغان، بەزىلەر ماكانلىرىنى تاشلاپ كېتىشكەن…

بۇ يەردە مۇنداق بىر قىستۇرما ئارتۇقچىلىق قىلماس. 1987 ـ يىلى جېجىياڭلىق دېھقانلاردىن تەشكىللەنگەن كېمىچىلەر ئەترىتى سۈېن ھېدىنىنىڭ ئىزىنى بويلاپ، تارىم دەرياسىدا لەيلەپ ماڭماقچى بولغان، لېكىن سۇ بەك تېيىز بولغانلىقتىن كېچىك يەل قېيىق ھە دېسىلا لايغا پېتىپ قالغان. كۆپ جايلاردا كېمىچىلەر يەل قېيىقنى سۆرەپ پىيادە ماڭغان. جۇڭگو بويىچە «ئەڭ چوڭ ئىچكى قۇرۇقلۇق دەرياسى» ئەنە شۇنداق ھالغا چۈشۈپ قالغان. ئىگىلىك تىكلەش قىزغىنلىقىغا چۆمۈلگەن كىشىلەر رەھىمسىز رېئاللىق ئالدىدا چۆچۈپ ئويغىنىشتى ۋە ئەتراپىغا قايتىدىن نەزەر سېلىپ، مەسلىنىڭ نەقەدەر ئېغىرلىقىنى ھېس قىلىشتى. پەن ـ تەتقىقات خادىملىرى مۇھىت ئاسراش، ئېكولوگىيەلىك تەڭپۇقلۇقنى قوغداشنى يولغا قويۇشتى، ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەر بۇنىڭغا ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىشقا باشلىدى. نەچچە يىلدىن بېرى نۇرغۇن خىزمەتلەر ئىشلەندى، نۇرغۇن تەدبىرلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى. بۇ ۋەزىيەت كىشىنى ئۇمىدلەندۇرىدۇ، خۇشاللاندۇرىدۇ. بىراق ھەر قانچە قىلغان بىلەنمۇ لوپنۇر كۆلىنى، لوپنۇر كۆلى ئەتراپىدىكى ئاينى چۆرىدىگەن يۇلتۇزلارەك قاتار ئورۇنلاشقان ئوتتۇرا، كىچىك كۆللەرنى، يېڭىسۇ، قارىداي، ئارغان، قورغان قاتارلىق

جايلاردىكى تۇتىشىپ كەتكەن يۇرت ـ مەھەللىلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولامدۇ! گۈلخانغا قاقلاپ پىشۇرغان بېلىقلارنى يەپ ياشىغان، يۇلغۇندىن ئوقيا ياساپ، چىڭخەيدىن كەلگەن باندىتلار ۋە باسمىچى موڭغۇللار بىلەن جەڭ قىلغان لوپنۇرلۇقلارنىڭ گۈزەل ئۆتمۈشىنى ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولامدۇ؟

ھەممىگە ئايانكى، بىرەر يۇرتنىڭ يەر شارىدىن يوقىلىشى شۇنچىغا ئالاقىدار بىرمۇنچە مەدەنىيەتلەرنىڭ يوقىلىشىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئۇزاق ۋاقىتلاردا شەكىللەنگەن بۇنداق مەدەنىيەتلەرنىڭ يوقىلىشى ھېچكىمنىڭ دىققىتىنى تارتمايدىغان، ھېچكىمنى ئەپسۇسلاندۇرمايدىغان شۇقەدەر ئاددىي ئىشمۇ؟ ئۇزاق ئۆتمۈشتىكى «كىرۇران»نىڭ يوقالغىنىغا پۈتكۈل دۇنيا ئەپسۇسلىنىدۇ، ئۇنىڭ يوقىلىش سەۋەبى، ئەينى يىللاردىكى مەدەنىيىتى ۋەھاكازالارنى تەتقىق قىلىشقا دۇنيا ئالىملىرى قاتنىشىۋاتىدۇ، بىراق بىز ئايىغىمىز ئاستىدىكى نۇرغۇن «كىرۇران»لەرنىڭ يوقىلىشىغا قاراپ تۇرۇۋاتىمىز.

ئەينى يىللاردىكى تارىم دەرياسى بويىدىكى مۇھىم ئۆتەڭ ــ سۇبن ھېدىن، ستەيىنلەر ئارقىلىق دۇنياغا تونۇلغان ئابدال كەنتىگە قاراپ كېتىۋاتقىنىمدا تارىخ، مەدەنىيەت، رېئاللىق ۋە ئىنسان ھەقىقىدە چوڭقۇر خىياللارغا چۆمۈلگەنىدىم. پىكاپ ئاسفالت يولدا ئۇچقاندەك كېتىۋاتاتتى، ئەتراپ چوغدەك قىزىپ كەتكەن. ساي، گاھى قۇرۇپ كەتكەن كۆل ياكى سازلىقنىڭ ئورنى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ تۇرىدىغان يېرىلىپ كەتكەن تېتىرلىق. گاھىدا ئاندا ـ ساندا قومۇش، يۇلغۇنلار كۆزگە تاشلىنىپ يوق بولۇپ كېتىدۇ. چۇشلۇك غىزانى ناھىيەنىڭ شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان مىرەن شەھىرى يېنىدىكى بىڭتۇەن يېزا ئىگىلىك 2 ـ دىۋىزىيە 36 ـ تۇەنده يېدۇق. ئابدال كەنتى بۇ يەردىن 70نەچچە كىلومېتىر يىراقلىقتا ئىدى. 1907 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا ئەنگلىيەلىك ئارخېئولوگ ستەيىن نۇرغۇن ئەسىرلەر مابەينىدە

ئىنسانلار ئەزەلدىن تىنچلىقنى بۇزۇپ باقمىغان مىرەن قەدىمىي شەھەر خارابىسىگە كېتىۋېتىپ، چۈشىنىكسىز، سىرلىق ھاياجانغا غەرق بولغان. ئۇ بۇ يەردە 18 كۈن تۇرۇپ، «ئەزەلدىن ئېلان قىلىنمىغان تەسەۋۋۇردىن سىرت»، ئېسىل ھەم نەپىس تام رەسىملىرىنى، زاڭزۇچە كىتاب، قۇلۇله قېپى كىتاب ۋە سىرلانغان دۇبۇلغا پارچىلىرىنى، نېيا خارابىسى بىلەن ئوخشاش دەۋرگە تەۋە توپ ئەر ـ ئايال رەسىمى ۋە قاناتلىق پەرىشتە رەسىمى، قارۇشتى يېزىقىدىكى ئايەت چۈشۈرۈلگەن يېپەك بەلباغ پارچىسى قاتارلىقلارنى بايقىغان. سىتەيىن «قاناتلىق پەرىشتە»نى تاپقانلىقىدىن ئىنتايىن ھاياجانلىنىپ: «بۇ ھەقىقەتەنمۇ بىر ئولۇغ بايقاش! دۇنيا بويىچە ئەڭ بۇرۇنقى قاناتلىق پەرىشتە بۇ يەردىن تېپىلدى»، «مېنىڭچە، بۇ تام رەسىمىنىڭ پۈتكۈل تۈزۈلۈشى، كۆز قاتارلىقلارنىڭ ئىپادىلىنىشى تامامەن غەربچە»دېگەن. سىتەيىنىڭ بايقىشى ياۋروپا مەدەنىيەت ساھەسىنى زىلزىلىگە سالغان. «مىرەن» دېگەن بۇ ئىسىم شۇنىڭدىن تارتىپ دۇنيا كىشىلىرى ئۇچۇن يوچۇن ئەمەس، بەلكى ئۇلار كۆرۈشنى ئارزۇ قىلىدىغان جاي بولۇپ قالدى. مىرەن 1979 ـ يىلى ئاتاقلىق ئالىم پاك جيامۇنىڭ ئىز ـ دېرەكسىز يوقاپ كېتىشى بىلەن يەنە بىر قېتىم دۇنياغا تونۇلدى.

گويا ھايات ـ ماماتلىق رىشتى لوپنۇرغا باغلانغاندەك، پاك جيامۇ شاڭخەيدىكى ئەۋزەل تۇرمۇش، خىزمەت شارائىتىنى تاشلاپ، 1956 ـ ۋە 1958 ـ يىلى ئىككى قېتىم شىنجاڭغا كېلىپ خىزمەت قىلغان ھەم لوپنۇر كۆلىنى تەكشۈرۈش تەكلىپىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئىككىلا قېتىمدا ئۇنىڭ ئارزۇسى ئەملىگە ئاشماي، 1964 ـ يىلىغا كەلگەندە ئاندىن لوپنۇرغا بېرىش پۈرسىتىگە ئېرىشكەن. لېكىن خىزمەتنى باشلىماي تۇرۇپلا «كەسىپكە بېرىلىپ سىياسىيغا سەل قارىدى»دېگەن بەتنام بىلەن قايتۇرۇپ كېلىنگەن. «مەدەنىيەت

ئىنقىلابى»ئاخىرلىشىشى بىلەنلا ئۇ يەنە لوپنۇرغا بېرىش ئارزۇسى بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن ھەمدە 1979 ـ يىلى دېكابىردا جۇغراپىيە، خىمىيە، بىيولوگىيە، تۇپراق، قۇملۇق، ھاۋارايى قاتارلىق كۆپ خىل پەنلەر مۇتەخەسسىسلىرىدىن تەركىب تاپقان بىرلەشمە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ تەركىبىدە لوپنۇر رايونىغا كەلگەن. بۇ، «مەدەنىيەت ئىنقىلابى»دىن كېيىنكى جۇڭگو ئالىملىرىنىڭ تۇنجى قېتىملىق چوڭ ئىلمىي پائالىيىتى بولۇپ، پىڭ جيامۇ بۇ گۇرۇپپىنىڭ تەشكىللىگۈچىسى ۋە رەھبەرلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئىككىنچى يىلى، يەنى 1980 ـ يىلى ئىيۇندا ئۇ يەنە بىر ئىلمىي تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنى باشلاپ، مىرەن دېھقانچىلىق مەيدانىغا كەلگەن. بىرنەچچە كۈنلۈك تەييارلىقتىن كېيىن، گۇرۇپپىنىڭ تۆت نەپەر ئەزاسىنى باشلاپ ئىككى ماشىنا بىلەن لوپنۇر كۆلنى تەكشۈرۈشكە ماڭغان ھەم شۇ ماڭغانچە لوپنۇر ۋادىسىدا غايىب بولغان. بۇ دەل جۇڭگونىڭ تۇنجى ئاتوم بومبىسىنى پارتلاتقان تەجرىبە مەيدانى بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ سىرلىق ۋەقە مەملىكەت ئىچى ـ سىرتىدا كۈچلۈك تەسىر قوزغىغان، چەت ئەللەرنىڭ رازۋېدكا سۈنئىي ھەمراھلىرى بىر مەزگىل بار كۈچىنى بۇ رايونغا مەركەزلەشتۈرگەن. 1700يىل ئىلگىرىكى مىرەن قەدىمىي شەھىرى بەلكى ئۇنچە مەشھۇر بولمىغىيدى، ئەمما ئۇنىڭ نامىنىڭ ئارىدىن شۇنچە ئۇزاق يىللار ئۆتكەندىن كېيىن، دۇنياغا مەشھۇر بولۇپ كېتىشىنى كىممۇ ئويلىغان.

ئەنە شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، ئىتالىيەنىڭ ھازىرقى 2 ـ چوڭ شەھىرى، مىلادىيە 4 ـ ئەسىردە قۇرۇلۇپ، رىم ئىمپېرىيەسىنىڭ پايتەختى، ئىتالىيە ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئويغىنىشىنىڭ مەركىزى بولغان مىلان شەھىرىنىڭ باشلىقى دۇنيادىكى ھەممە ئىسىمداش شەھەرلەر بىلەن ئالاقە ئورنىتىش، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش مەقسىتىدە، جۇڭگونىڭ شىنجاڭ

ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى مەرەن شەھىرىنىڭ «شەھەر باشلىقى»غا بىر پارچە خەت يازغان. ئۇ دوستانە چاقىرىق، شۇنداقلا زامانىۋى مەدەنىيەتنىڭ قەدىمىي مەدەنىيەتكە بىلدۈرگەن ئېھتىرامى ئىدى. ئەپسۇس، مەرەن قەدىمىي شەھىرىدە بۇ چاقىرىققا ئاۋاز قوشىدىغان«شەھەر باشلىقى» يوق ئىدى.

مەن مەرەن قەدىمىي شەھەر خارابىسىگە قاراپ ئۇنىڭ بىلەن ئۇنسىز خوشلىشۇاتقان چېغىمدا، «مەن يەنە كېلىمەن، مەرەن قەدىمىي شەھىرىگىلا ئەمەس، كىروران قەدىمىي شەھىرىگىمۇ بارىمەن...»دەپ نىيەت قىلدىم.

ئابدال تەرەپكە ماڭغانچە تارلىشىپ كەتكەن يول گاھ يوقاپ كەتسە، گاھ پەيدا بولۇپ قالاتتى. شوپۇر تەجرىبىلىك بولغانلىقتىنمۇ ياكى بۇ يولدا ئىلگىرىمۇ تالاي ماڭغانلىقىدىنمۇ، ئىلغا قىلغىلى بولا ـ بولماس يولنى تاللاپ، بىر دەمدىلا ماشىنا ئىزى بار ئوبدان يوللارغا چىقىۋالاتتى، لېكىن بىر نەچچە قەدەم ماڭا ـ ماڭماي ئېگىز ـ پەس قومۇشلۇق، يانتاقلىق ئارىسىدا يولنى يوقىتىپ قويياتتى...ئىككى تەرەپ ئۇزاقتىن ئۇزاققا سوزۇلغان، چاك ـ چاك يېرىلغان تېتىرلىق ئىدى. بەزى ـ بەزىدە توختام سۆلار، توپ ـ توپ ياپيېشىل قومۇشلارمۇ كۆزگە تاشلىنىپ قالاتتى. ئارىدا ئوت ـ چۆپلەر بولۇق ئۆسكەن يەرلەردىن ئۆتتۇق. ئۇزاق ئۆتمەي تاسما شەكىلدە سوزۇلغان، يېرىمىنى ياپيېشىل قومۇش قاپلىغان، سۇيى بەكمۇ سۇزۇك چوڭقۇر سازلىق كۆزگە تاشلاندى. ئەتىگەندىن بېرى قاقاسلىقتا مېڭىپ كېلىۋاتقانلىقىمىز ئۈچۈن بۇ مەنزىرە بەكمۇ چىرايلىق كۆرۈندى. ناھىيەلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىدە ئىشلەيدىغان فوتو سۈرەتچى ھەمراھىمىز ھەممىمىزنى بىرنەچچە پارچىدىن سۈرەتكە تارتىپ قويدى (ئەپسۇس، ھازىرغىچە بىرەرىنىمۇ تاپشۇرۇپ ئالالمىدىم.)

ـــ ئىلگىرى مۇشۇ يەرلەر تۇتاش كەتكەن سازلىق كۆل

ئىدى، ـــ دېدى بىزگە ھەمراھ بولۇپ كەلگەن تۇمەن ـ مەيداننىڭ مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى. ئۇنىڭ سۆزى ماڭا سۆيۈن ھېدىننىڭ خاتىرىسىدىكى بايانلارنى ئەسلەتتى. ئۇ، خاتىرىسىدە ئابدال كەنتىنىڭ ئەتراپىدىكى ياپيېشىل قوموش قاپلىغان سازلىق، كۆللەرنى تەسۋىرلىگەنىدى.

ئەنە، ئېگىز قىرغاقتا قاتار مۇكچىيىپ تۇرغىنى تارىخىمىزدىكى يەنە بىر مەشھۇر جاي ـــ ئەينى يىللاردا چىڭخەي ـ شىزاڭدىن شىنجاڭغا كىرىشتىكى تۇنجى كەنت، شۇنداقلا چاقلىقتىن چىڭخەي ـ شىزاڭغا قاراپ مېڭىشتىكى ئاخىرقى بېكەت ئابدال كەنتى. يېرىم ـ يارتا تاملارنىڭ كېسەكلىرى شامال ـ بورانلارنىڭ يالىشى، ئاپتاپنىڭ كۆيدۈرۈشى بىلەن قىزىرىپ پىشىپ قالغاندەك، تۇتىسمۇ قولغا توپا يۇقمايدىغان بولۇپ كەتكەن ئىدى. ئىشىك ـ دېرىزە، ئويۇقلارنىڭ ئورنى، ئۆيلەرنىڭ شەكلىدىن قايسىسى مېھمانخانا، قايسىسى ئاشخانا، ھويلا، ئېغىل ئىكەنلىكى «مانا مەن» دەپ كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. بىر ھويلىدا ھەتتا تونۇرنىڭ ئىزى، ، كۆمۈر ئۈۋاقلىرىمۇ بار ئىدى. تېگى ئاق، قىزىل ئاي ـ يۇلتۇز گۈللۈك چىت پارچىسى ھەممىلا يەردىن دېگۈدەك تېپىلاتتى. قارىغاندا، بۇ، ئەينى يىللاردا ئابدالىق ئاياللار ئەتىۋارلايدىغان رەخت بولسا كېرەك. ھەممىلا ئۆيلەردە يەنە ھاۋارەڭ، يېشىل گۈللۈك چىنە سۇنۇقلىرى، يوغان ـ يوغان بېلىق تورلىرى ئۇچرايتتى. ئەمما ئۇ تورلار قولغا ئالسىلا ئۇۋلىپ كەتكۈدەك ھالغا كېلىپ قالغانىدى. ئۆيلەرنىڭ ئارقىسىدىكى كەڭ ھەم چوڭقۇر قۇرۇق ئېقىن ـ تارىم دەرياسىنىڭ قىنى ئىدى. ئۇنىڭ چوڭقۇر ھەم كەڭلىكىگە قاراپلا تارىم دەرياسىنىڭ نەقەدەر شىددەت بىلەن ئاقىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولاتتى. سۇنى ھېدىن مۇشۇ يەردىن قېيىققا چۈشۈپ، دۆڭلۈك دېگەن يەرگىچە بارغان. مۇشۇ يەردىن خىزمەتكار يالىغان. ئۇنىڭ قېيىقى ياغاچقا سوقۇلۇپ دۈم

كۆمىتوروللوپ كەتكەندە، لوپنورلۇقلار كىچىك قەبىلىلىرىغا چۈشۈپ چاقچاقلىق بىلەن ئۇنىڭ سۆغا چۈشۈپ كەتكەن نەرسىلىرىنى سۈزۈپ بەرگەن. ستەيىن مۇشۇ يەردە — ئۆركەشلەپ تۇرغان تارىم دەرياسىنىڭ نېرىقى تەرىپىدە ئامبار سالدۇرۇپ، بارلىق ئاسارئەتىقىلەرنى ۋە پۇل - مالىلىرىنى ساقلىغان، لوپنورلۇقلار ئۇنىڭغا بەش قېيىقنى چېتىپ كۆۋرۈك ياساپ بەرگەن. ئۇ، بۇ يۇرتنىڭ كۆپىنى كۆرگەن، چوڭقۇر پىكىرلىك مەزىنى بىلەن دىن ۋە باشقا ئىشلار ھەققىدە كۆپ پىكىرلەشكەن...

ئويۇڭىلىنغان كۆزگە ئوخشاپ قالغان چوڭقۇر قۇرۇق ئېقىن بويىدا ئۇزاق تۇردۇم. ئەينى چاغلاردىكى قويۇق دەل - دەرەخلەر، يەلپۈنۈپ تۇرغان ئوت - چۆپلەر، چۆپلۈكتە ئوتلاپ يۈرگەن قوي، كالىلار، تېگى ئاق، ئاي - يۇلتۇز گۈللۈك كۆڭلەكلەرنى كىيىپ، بېشىغا رومال سالغان، ئۇزۇن چاچلىرىغا چاچتەڭگىلەرنى ئېسىپ، ئىشىك ئالدىدا كۆك ۋە يېشىل گەردىن چىنىلەرنى يۇيۇۋاتقان، تونۇرغا نان يېقىۋاتقان، بېلىق پىشۇرۇۋاتقان ئاياللارنى، دەريا‌غا تور تاشلاپ بېلىق تۇتۇۋاتقان ئەرلەرنى، ئۆيلەرنىڭ ئەتراپىدىكى چۆپلۈكتە ئويناپ يۈرگەن ئۇششاق بالىلارنى كۆرگەندەك بولدۇم. مانا بۇ تارىم دەريا‌سى بويىدا پەيدا بولغان، دەريانىڭ قۇرۇشى بىلەن تەڭلا قۇرۇپ كەتكەن لوپنورلۇقلارنىڭ كىچىك كەنتى. ئەگەر ئىككى مەشھۇر چەت ئەللىك ئېكسپېدىتسىيەچىنىڭ نامى بىلەن باغلانمىغان بولسا، باشقا نۇرغۇن يېزا - كەنتلەرگە ئوخشاش كىشىلەر ئۇنى ئاللىقاچان ئۇنتۇپ كەتكەن بولاتتى.

مەن تارىم دەريا‌سىنىڭ قەدىمكى ئىزلىرى بويىدىن قايتىپ كەلگىلى بىر يىلدەك بولدى. تارىخ، رېئاللىق ۋە كەلگۈسىگە باغلانغان شۇقەدەر ۋەزىنلىك ھەم جىددىي بۇ تېمىنى قانداق ئىپادىلەش ھەققىدە كۆپ ئويلاندىم. يۈرەكسىزلىنىپ باش تارتقان

ۋاقىتلىرىمىز بولدى. ئەمما تاشتەك ئېغىر بىر نەرسە بوغزىمغا كەپلىشىپ، يۇرىكىمنى بېسىپ تۇرغاندەك بىر ھېسسىياتتىن زادى قۇتۇلالمىدىم. بولۇپمۇ چاقىلىقنىڭ ئوتام يېزىسىدا كۆرگەن تۈگىلوكىگىچە قۇمغا كۆمۈلگەن ئۆيلەر، قۇرۇپ كەتكەن مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ ئۇچى چىقىپ تۇرغان، قۇم باسقان باغ كۆزۈمنى يۇمسامىلا كۆز ئالدىمغا كېلىۋالاتتى. ئۇ خۇددى رېئالىلىقتا ئايلانغان سانسىز رىۋايەتلەرنىڭ، تەكرارلانغان ھېسابسىز پاجىئەلەرنىڭ جانلىق كۆرۈنۈشى ئىدى. يەنە بىرى، بىز قورغان ئەتراپىدىكى قۇرۇپ كەتكەن توغراقلىق ۋە تارىم دەرياسىنىڭ قۇم بېسىپ كەتكەن كونا ئىزىنى كۆرۈش ئۈچۈن يولغا چىقىقان ۋاقتىمىزدا ئاددىي بىر شوپۇرنىڭ ئېغىزىدىن چىققان بىر ئېغىز گەپ. ئۇ كۇنى ناھىيە بازىرىدىن 200 كىلومېتىردەك مېڭىپ، تاشيولدىن ئەگىپ، ئوڭ تەرەپتىكى شالاڭ توغراقلىق ئىچىگە كىرىپ كەتتۇق. ماشىنا ئېگىز ـ پەس يەرلەردىن بەكمۇ تەستە ئايلىنىپ ئۆتەتتى.

ـــ قانداق، ماڭالامسەن؟ ـــ دەپ سورىدى بىر ھەمراھىمىز شوپۇردىن.

ـــ ماڭىمەن، چاقىلىقتا ئازراق پايدىسى بارلا ئىش بولسا، ئالەمنىڭ ئۇ چېتىگىمۇ بارىمەن.

گەپ ياساشنى بىلمەيدىغان تۇز، ئاق كۆڭۈل شوپۇرنىڭ ئاغزىدىن چىققان بۇ سۆز قەلبىمگە شۇنداق چوڭقۇر ئورنىشىپ قالدى. ئەپسۇسكى، مەن چاقىلىق ئۈچۈن ھېچنەرسە قىلىپ بېرەلمەيمەن، قىلىپ بېرەلەيدىغىنىم، پەقەتلا چىن قەلبىمدىن ئۇرغۇغان مانا مۇشۇ بىرنەچچە ئېغىز سۆز...

ئىچكىرىلەپ ماڭغانسېرى كۆز يېتىدىغانلىكى يەرنىڭ ھەممىسى قۇرۇپ كەتكەن توغراقلار بىلەن قاپلانغانىدى. بۇ توغراقلار گويا كىملەردۇر قەستەن ئورۇنلاشتۇرغان ئاجايىپ ـ غارايىپ، قورقۇنچلۇق، سۇرلۇك ئوبرازلار كۆرگەزمىسىگە

ئوخشايتتى. ھەربىر تۈپ توغراق گويا بۇ دۇنيادىكى كىشىلەرگە تەشنالىقنىڭ نېمىلىكىنى ئۇقتۇرماقچى بولغاندەك قاغجىراشتىن، ئوتتەك ھارارەتتىن، بوراندىن ئۆزۈلمەس - ئۆزۈلمەس كېتىۋاتقاندەك، لېكىن ئىچ - ئىچىدىن قاينىاپ چىققان يەنە بىر كۆچ تۈپەيلى، مەھكەم كىرىشىپ تولغىنىپ، يىقىلىپ - قوپۇپ چۈقان سېلىپ، ھالاكەت ۋە ماماتلىق بىلەن ئېلىشىۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى. دەرەختەك يوغان، ئۇزۇن يىلتىزلار نەملىك ئىزدەپ يەر ئۈستىگە چىقىپ، ئۇيان - بۇيان سويلاپ، يەنە يەر ئاستىغا كىرىپ كەتكەندى. يەر ئاستىدىكى ۋە يەر ئۈستىدىكى ئاشۇ يىلتىزلار ئۆز ئەتراپىدىكى ھەر چىمدىم تۈپراقنى مەھكەم قۇچاقلاپ تۇرغانلىقتىن، ھەربىر تۈپ توغراق بىر يۈملاق دۆڭنى شەكىللەندۈرگەن. ئارىلىقتىكى بوش يەرلەر بولسا، بوراننىڭ ئۇچۇرتۇشى بىلەن چوڭقۇر ئازگالغا ئايلانغان. مانا بۇ، توغراقنىڭ ھەممە ئۇلۇغلۇقى. ئەپسۇسكى، كىشىلەر بۇنى بەكمۇ كېچىكىپ چۈشەندى. ھەممە ئادەم ئۆزىنىلا ئويلىدى. مەنلا ياشىشىم كېرەك، دەپ ئۆز نەپسىگە چوغ تارتتى. 50 يىلدىن بۇيان ئارال سۇغىرىش رايونىغا كېلىدىغان سۇ ئانچە كۆپ ئازلىمىغان بولسىمۇ، تۆۋەن ئېقىمدىكى چاراغا كېلىدىغان سۇ ئارالدىكى سۇنىڭ يۇزدىن بەش - ئالتە پىرسەنتىلا بولدى. بۇ يەرلەرگە بولسا، بىر تېممىمۇ سۇ كەلمەيدىغان بولۇپ كەتتى. ئىلگىرى كولىسىلا سۇ چىقىدىغان يەرلەرنىڭ يەر ئاستى سۇيى تۆۋەنلەپ، 19 - 21 مېتىرغا چۈشۈپ قالدى. ۋەھالەنكى، توغراقنىڭ ھايات تۇرۇشى ئۈچۈن سۇ ئورنى تۆت مېتىردىن تۆۋەنلەپ كەتمەسلىكى شەرت ئىدى. شۇنداق قىلىپ بۇ توغراقلار — تەكلىماكاندىكى باتۇر ئەزىمەتلەر تۇركۈم - تۇركۈملەپ، تۇمەن - تۇمەنلەپ قۇرۇپ كەتتى. ئەمما ئۇلارنىڭ يىلتىزى ھېلىھەم ئايىغى ئاستىدىكى تۈپراقنى مەھكەم قۇچاقلاپ، تارىم دەرياسىنىڭ كونا ئېقىنى بويىدىكى خارابلاشقان «يېشىل

كارىدور»نى قوغدىماقتا. تەكلىماكان چوڭ قۇملۇقى بىلەن قۇرۇقتاغنىڭ قوشۇلۇپ كېتىشىنى توسۇپ تۇرماقتا. ئەينى ۋاقىتتا بەزىلەر يۇقىرى ئېقىننىڭ تەرەققىياتىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن تۆۋەن ئېقىننى تاشلىۋېتىشنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئەمما ئەمەلىيەت تۆۋەن ئېقىننى تاشلىۋەتكەندە، ئىككى چوڭ قۇملۇق قوشۇلۇپ، دۆلەت تاشيولى ئۈزۈلۈپ قالىدىغانلىقىنى، چاقىلىق، لوپنۇر ناھىيەلىرىلا ئەمەس، كورلا شەھىرىمۇ قۇمنىڭ بىۋاسىتە تەھدىتى ئاستىدا قالىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. شۇنداقلا كىشىلەرگە بۇ قەدىمىي «يېشىل كارىدور»نى، بۇ يەردىكى ھەر بىر تۈپ يېشىللىقنى قوغداشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇتتى.

بىز قۇرۇغان توغراقلىقنى ئارىلاپ كېتىۋېتىپ، يەرلىك كىشىلەر تاشلاپ كەتكەن كونا ئۆيلەرنى ئۇچراتتۇق. بۇ ئۆيلەرنىڭ سەل نېرىسىدا قۇمغا كۆمۈلۈپ تىنىپ كېتەيلا دەپ قالغان چوڭ، ئۇزۇن ئازگال — تارىم دەرياسىنىڭ (قۇرۇغان دەريانىڭ) قىنى سوزۇلۇپ ياتاتتى. دەريانىڭ نېرىقى تەرىپىمۇ ئوخشاشلا توغراقلىق، گىياھسىز ئېگىز - پەس قۇملۇق ئىدى. 100 يىللاپ ئۆركەشلەپ ئاققان، ساھىلىدا دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ، ئەڭ قەدىمىي توغراقلىقنى ھاسىل قىلغان تارىم دەرياسى بۈگۈنكى ئىنسانلار خۇي - پەيلىنىڭ بەلگىسى بولۇپ، مانا شۇنداق ئېچىنىشلىق ھالدا تاشلىنىپ ياتاتتى.

ھەمراھلىرىمنىڭ ئىچىدە مۇشۇ ئەتراپتىكى ئورمان ئاسراش پونكىتىنىڭ مەسئۇلى بار ئىدى. شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتكۈزگەن بۇ يىگىت ياشلىقىنى ئادەمسىز جاڭگالدا، ئاشۇ توغراقلارغا سەرپ قىلىۋېتىپتۇ. ئۇنىڭ سومكىسىدىكى بىر خاتىرىگە بۇ توغراقلارغا ئائىت كۆڭۈلنى غەش قىلىدىغان سانلار ۋە ۋەزىنلىك ئوي - پىكىرلەر خاتىرىلەنگەنىكەن. ئەمما تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىدىكى

140 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى خېلىلا كەڭ دائىرىنى باشقۇرىدىغان ئورمان ئاسراش پونكىتلىرىنىڭ شارائىتى ناچار بولغانلىقى ئۈستىگە، ئۇلاردا بىرەرمۇ قاتناش قورالى يوق ئىكەن. ئۇلار: «قاچانمۇ ئۆز فۇنكسىيەمىزنى ھەقىقىي جارى قىلدۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشەلەرمىز» دەپ تىت ـ تىت بولىدىكەن.

قورغاندىن ئايرىلىۋاتقان چېغىمىزدا غۇر ـ غۇر شامال چىقىشقا باشلىغانىدى. ھەمراھلىرىم:

ـــ تەلىيىڭىز بار ئىكەن، يولدا قۇم ئاققىنىنى كۆرىدىغان بولدىڭىز، ـــ دەپ چاقچاق قىلىشتى. دەرۋەقە ئاسفالت يول يۈزىدىن قۇم خۇددى ئېقىن سۇدەك ئېقىپ ئۆتۈشكە باشلىدى. بۇ ھەقىقەتەنمۇ باشقا جايلاردا كۆرۈشكە نېسىپ بولمايدىغان ئۆزگىچە مەنزىرە ئىدى! ئەمما بۇ گۈزەل مەنزىر، كىشىنى ئەندىكتۈرەتتى، ئويلاندۇراتتى. .

مەن ئايرىلىش ئالدىدا بۇ يەردىكى خىسلەتلىك توغراقلارغا، ھاياتىنى ئاشۇ توغراقلارغا ئاتىغان، ئاشۇ يولدا قان ـ تەر ئاققۇزۇپ، كۆيۈپ ـ پىشىۋاتقان بارلىق ياخشى كىشىلەرگە ئامەت تىلىدىم:

ئېھ، شور پېشانە توغراقلار...

ئېھ، ئاق نىيەت، جاپاكەش ئادەملەر، بەخت ۋە ئامەت سىلەرگە قۇچاق ئاچسۇن!

2

سۇبۇن ھېدىن تارىم دەرياسىدا كېمە بىلەن ئۇزۇپ، لوپنۇرنىڭ يېڭى كۆل دېگەن يېرىگە كەلگەندە، دەريا سۈيى تامامەن مۇزلاپ كەتكەنلىكتىن، ئالغا ئىلگىرىلەشكە ئامالسىز قالدۇ. ئۇ ھەمراھلىرى بىلەن قومۇشتىن ئامبار، ئېغىل، مېھمان كۈتىدىغان چايخانىلارنى ياساپ، چېدىر تىكىپ بۇ يەرنى باركاھقا

ئايلاندۇرىدۇ. كىشىلەر ئۇنىڭ بارىگاھىنى «تۆرە سالغان ئۆي»دەپ ئاتىشىدۇ. سودا قىلىدىغانلار بۇ يەرگە يىغىلىدۇ، ئەرز ـ دادى بارلار سۆبەن ھېدىنىنى ئىزدەپ كېلىدىغان بولىدۇ، ھەتتا مال سېتىپ يۈرگەن بۇخارالىق سودىگەرلەرمۇ بۇ يەرگە كېلىدۇ. سۆبەن ھېدىن يەردە بىر مەزگىل ئۇنتۇلغۇسىز كۈنلەرنى ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، 1900 ـ يىلىنىڭ باھاربدا لوپنۇر كۆلىگە يۈرۈش قىلىدۇ. ئۇ ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ھاياتلىقتىن ئەسەر يوق قۇملۇقتا خېلى كۈنلەر ماڭىدۇ. بىر كۈنى ئۇلارنىڭ ئالدىغا بىر دۆڭدە ئۇچ ئېغىزلىق كونا ياغاچ ئۆي ئۇچرايدۇ. سۆبەن ھېدىن بۇ يەردىن قەدىمىي پۇل، پالتا، رەسىم ئويۇلغان تاختا قاتارلىقلارنى تاپىدۇ. ئۇ بارغانسېرى قويۇقلىشىۋاتقان گۈگۈم قوينىدا شەرقىي جەنۇب تەرەپتە قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان بىرنەچچە دۆڭلۇككە قاراپ قويۇپ، ئىختىيارسىز ھالدا ئېلىۋالغان سۇ بىلەن ئوزۇقلۇقنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە ئاز قېلىۋاتقانلىقىنى ئويلايدۇ. ئۇلار ئەتىسى ئەتىگەندە يولغا چىقىپ يېرىم يولغا كەلگەندە ئۆزلىرى ئۈچۈن بەكمۇ زۆرۈر بولغان گۈرجەكنىڭ ئاخشامقى خارابلىقتا ئۇنتۇلۇپ قالغانلىقىنى بايقايدۇ. بۇ پېشكەللىكنىڭ ئەھمىيەتتە ئامەت پەرىشتىسىنىڭ بېشارىتى ئىكەنلىكىنى كىممۇ ئويلىسۇن! گۈرجەكنى ئەكەلگىلى كەتكەن ئۆردەك ئىسىملىك يول باشلىغۇچى ئەتىسى سەھەردە ـــ كىشىلەر ئۇنىڭ ھاياتىدىن ئۈمىدىنى ئۈزگەن بىر پەيتتە ھاياجان ئىچىدە يېتىپ كېلىدۇ. ئەسلىدە گۈرجەكنى ئېلىپ قايتىشىدا بوراندا ئېزىپ قېلىپ، بىر دۆڭلۇكنىڭ تۈۋىدە بوراندىن پاناھلانغان، بوران توختىغاندىن كېيىن، ئورنىدىن تۇرۇپ ئايىغى ئاستىدا شالدىرلاپ تۇرغان تەڭگە پۇللارنى، ئاجايىپ نەپىس رەسىملەر ئويۇلغان تاختا پارچىلىرىنى كۆرگەن، بىرنەچچە قەدەم ئالدىغا مېڭىپ، «ئۆمرىدە كۆرگەن ھەرقانداق خارابلىققا سېلىشتۇرغۇسىز»نۇرغۇن ئۆيلەرنى بايقىغان…

سۆبەن ھېدىن ئۇ ئېلىپ كەلگەن پۇللارغا، ئاجايىپ نەپىس ئويما رەسىملەرگە قاراپ، بىردىنلا قىزىرىپ، ھاياجاندىن ئۆزىنى باسالماي، شۇ ھامان ئارقىسىغا قايتماقچى بولىدۇ. ئەمما بۇ چاغدا پەقەت بىر كۈن يەتكۈدەكلا سۇ قالغانلىقىنى، ئەتراپىدىكى شۇنچە ئادەمنىڭ ھاياتىنى ئويلاپ يەنە تۇرۇپ قالىدۇ... ئۇ ئىككىنچى يىلى شىزاڭدىن قايتىپ، بارلىق ئوي ـ پىكرىنى ئەسىر قىلىۋالغان بۇ خارابىلىقتا كەلگەندە ئۆزىنىڭ بىكار ھاياجانلانمىغانلىقىنى، بۇ قېتىمقى مۇڭەپپەقىيىتىنىڭ ئارخېئولوگىيە ساھەسىدىكى مىسلىسىز مۇڭەپپەقىيەت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىدۇ. ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە : «مەن شۇنىڭغا ئەجەبلىنمەن، نېمە ئۈچۈن بىزنىڭ شۆبىتسىيەدە مەن كىرورانداپ بايقىغان تارىشا پۈتۈكلەر ۋە قەغەزلەردىن قەدىمىيراق بىرەر ئابىدە يوق؟»دەيدۇ. شۆبىتسىيەلىك تىلشۇناس گۇننار يارىرىڭ ئەپەندى ئۇ ئېلىپ بارغان ئاسارئەتىقىلەرنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، بۇ شەھەر خارابىسىنىڭ نامى كىروران ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ!

سۆبەن ھېدىن بۇ مۇڭەپپەقىيەتلىرى بەدىلىگە دۇنياغا تونۇلغان ئېكسپېدىتسىيە چولپىنىغا ئايلىنىپ، ستوكھولىم پورتىدا نەچچە ئون مىڭلىغان يۇرتداشلىرىنىڭ گۈللەرگە كۆمۈپ قارشى ئېلىشىغا، پادىشاھ، باش ۋەزىر قاتارلىقلارنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ۋە يۈكسەك باھاسىغا ئېرىشكەن. پادىشاھ گوستاف: «سىزنىڭ تىرىشچانلىقىڭىز ئارقىسىدا شۆبىتسىيەنىڭ نامى دۇنيادا ھۆرمەتكە سازاۋەر بولدى»دېگەن. لوپنۇرلۇق ئۆرەڭ بولسا، ئۆمرىنى نامراتچىلىق ئىچىدە ئىز ـ دېرەكسىز ئۆتكۈزگەن.

ئارىدىن 34 يىل ئۆتكەندە، شىنجاڭغا قايتا كەلگەن سۆبەن ھېدىن ئۆرەڭ بىلەن يەنە كۆرۈشكەن. ئۇ، شۇ ھەقتە يازغان ماقالىسىدە ياشىنىپ قالغان، تۇرقىدىن نامراتلىق چىقىپ تۇرغان

ئۆردەكىنىڭ ئوغلى بىلەن بىللە ئاتقا مىنىپ كەلگەنلىكىنى مۇنداق تەسۋىرلىگەن : « بوۋاي قىرغاقتىن كېمىگە چۈشۈپ ئالدىمغا كەلدى. كۆزىگە لىققىدە ياش ئالغىنىچە قولۇمنى مەھكەم تۇتۇۋالدى. جاپالىق يىللار ئۇنىڭ ئالىقىنىدا قېلىن قاداقلارنى پەيدا قىلغانىدى. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ ئۆردەك ئىدى! مەن بۇ قەدىناس دوستۇمغا سەپسېلىپ، يىللارنىڭ جەبىر ـ جاپاسى ئۇنىڭ چىرايىدا قالدۇرغان بەلگىلەرنى كۆردۈم. ئۇ بەكمۇ ياداڭغۇ ئىدى، پېشانىسىنى چوڭقۇر قورۇق قاپلىغان، ساقىلى ئۇچلۇق ئېڭىكىدە ئېسىلىپ تۇراتتى، تۇرقىدىن بەك ئاجىزلاپ كەتكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى...» ئۆردەكمۇ قەدىناس دوستىغا چوڭقۇر ھېسسىيات بىلەن تىكىلىپ: 32 يىلنىڭ ئالدىدا سىز چوقۇم كېلىمەن، دېگەنىدىڭىز، بىز سىزنى بەك ئۇزاق كۈتتۇق، لېكىن سىز كەلمىدىڭىز، ئەينى چاغدىكى چاكارلارنىڭ كۆپى ئۆلۈپ كەتتى، ياشاۋاتقانلارمۇ بار. مەن ئاخىرى سىز بىلەن كۆرۈشەلىگەنلىكىمدىن بەك خۇرسەن» دېگەن. سۆزىن ھېدىن ئۇنىڭ سەممىي دوستلۇقىدىن تەسىرلىنىپ، قولىغا قەلەم ئېلىپ ئۆردەكنىڭ رەسمىنى سىزىۋالغان. بۇ رەسىم ھازىرغىچە ساقلانماقتا.

لوپنۇر ناھىيەسىدىكى چوڭكۆل چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ ئايىغى تەرىپىدىن ئۆتىدىغان تارىم دەرياسى بويىغا كېتىۋاتقىنىمدا، ئاشۇ ئاجايىپ ساپ دىل، ساددا، دوستلۇقىنى ئەزىز كۆرىدىغان، جاھانغا مەشھۇر بىباھا مەدەنىيەت مىراسلىرىنىڭ تۇنجى بايقىغۇچىسى تۇرۇقلۇق نامراتلىق ئىچىدە ياشاپ ئالەمدىن ئۆتكەن ئۆردەكنى ئويلىدىم. تارغىنە تاشيولدىن ھارۋا، قول تىراكتورى ياكى ۋېلىسىپىت ھەيدەپ ئۆتۈپ تۇرىدىغان چىرايى ئاپتاپتا كۆيۈپ قارىدىغان، ياڭاق سۆڭىكى بۆرتۇپ چىققان لوپنۇرلۇقلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ كۆزۈمگە سۈزۈن ھېدىن سىزغان رەسىمدىكى ئۆردەككە ئوخشاپ

كېتىدىغاندەك تۇيۇلدى.

ناھىيەدىن يىراقلىغانچە يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئاندا ـ ساندا كۆزگە تاشلىنىدىغان كەنت ـ مەھەللىلەرنىڭ ئورنىنى توپ ـ توپ قوموش، يانتاق ھەم يۇلغۇن باسقان قۇملۇق چۆل ئىگىلىدى. ماشىنا دېرىزىسىدىن بېنزىن پۇرىقى ئارىلاش چۆل ھاۋاسى يۈزگە ئۇرۇلاتتى، يىراقتا، چۆلنىڭ ئوتتۇرىسىدا نېفىت قۇدۇقلىرىنىڭ جازىلىرى، سېرىق بىرزېنت چېدىرلار، گۈركىرەپ مېڭىپ يۈرگەن دالا ماشىنىلىرى كۆزگە تاشلىناتتى. يول بويلىرىنى لوپنۇر ياۋا كەندىرىنىڭ تۆۋەنگە قاراپ ئېچىلىدىغان ھال رەڭ گۈللىرى قاپلاپ كەتكەنىدى. بەزى يەرلەردە ئۆسۈملۈك شۇنچىلىك جىق ئىدىكى، يىراقتىن گويا چۆل ئۈستىنى قويۇق ھال رەڭ تۇمان قاپلىغاندەك كۆرۈنەتتى. فېرما ئورگىنىدا توختاپ، بىزنى دەريا بويىغا باشلاپ بارىدىغان ياش مائارىپ كادىرىنى ئېلىۋالدۇق. ئۇمۇ ئىنچىكە، ئېگىز بوي، تېرىسى قىزغۇچ قارامتۇل كەلگەن، ئېچەك ۋە ياڭاق سۆڭەكلىرى بۆرتۇپ چىققان تېپىك لوپنۇرلۇق ئىدى. ماشىنىمىز فېرمىدىن چىقىپ 100 مېتىردەك توز يولدا ماڭغاندىن كېيىن، توقايلىق ئارىسىدىكى ئەگرى ـ بۈگرى يولغا چۈشتى. يۇلغۇنلار، سارغىيىپ كەتكەن قوموشلۇقلاردىن ئۆتۈپ، بارا ـ بارا قويۇق توغراقلىق ئارىسىغا كىرىپ كەتتۇق. ئاندا ـ ساندا ياپيېشىل، باراقسان ئۆسكەن توغراقلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، كۆپ قىسمى ئۈستى ياپيېشىل تۇرسمۇ ئاستى ياكى يېرىمى قۇرۇشقا باشلىغان ئوتتۇرا ياشتىن يۇقىرى توغراقلىقلار ئىدى. يەر يۈزىنى قاپلىغان ئوت ـ چۆپلەر تامامەن سارغىيىپ كەتكەنىدى. ئويمان يەرلەردە كۈزدە يايلاق سۈغارغاندا ھاسىل بولغان كۆلچەكلەر ساقلىنىپ قالغان بولۇپ، بەزىلىرى خېلىلا چوڭ ئىدى. كۆلچەكلەرنىڭ ئۈستىدە بىرە ـ بىرە ياۋا ئۆردەك، بېلىقئالغۇچىلار كۆزگە چېلىقىپ قالاتتى. تۇيۇقسىز يول

بویىدىكى ئوت ـ چۆپ ئارىسىدىن ئاق ئارىلاش قوڭۇر رەڭلىك ئىككى قۇش پالاقلاپ ئۇچۇپ چىقتى.

ـــ ھاڭگىت دېگەن مانا مۇشۇ، ـــ دەپ تونۇشتۇردى يول باشلىغۇچىمىز، ـــ ئىلگىرى بۇنداق قۇشلار بەك كۆپ بولىدىغان، ھازىر ئازلاپ كەتتى.

ـــ باشقا ھايۋانلارچۇ، بۇ ئەتراپتا باشقا ھايۋانلارمۇ بارمۇ؟ ـــ دەپ سورىدىم.

ـــ ھازىر ئانچە ئۇچرىماس بولۇپ كەتتى، ئادەم كۆپىيىپ، جاڭگاللار شالاڭلاپ كەتتى ئەمەسمۇ.

ـــ ئىلگىرى بۇ ئەتراپتا ئۇچار قۇش، ياۋايى ھايۋانلارنىڭ كۆپلۈكىنى تولا ئاڭلايتتۇق. سىۋېن ھېدىن قېيىق بىلەن تارىم دەرياسىدا كېتىۋېتىپ، قىرغاقتىكى قويۇق قومۇشلۇق ئارىسىدا ئۈركۈمەي جىمجىت قارىشىپ تۇرغان چوڭلىرى قارا، كىچىكلىرى قوڭۇر كەلگەن بىر توپ قاۋاننى، كېمىنىڭ ئەتراپىدىلا بەخۇدۇك ئۈزۈپ يۈرگەن ياۋا غازلارنى، قىرغاقتىن لىپ ـ لىپ كۆرۈنۈپ قالىدىغان، كېمىنىڭ يېنىدىنلا ئۈزۈپ نېرىقى قىرغاققا ئۆتۈپ كېتىدىغان كېيىكلەرنى، بىر تۈلكىنىڭ قىرغاققا يېقىن ئۈزۈپ كېتىۋاتقان بىر ياۋا غازنى خېلىغىچە ماراپ ماڭغانلىقىنى كۆرگەن.

ئۈچ بۇرجەك بولۇپ سەپ تارتىپ، چۇۋۇلدىشىپ ئىسسىق تەرەپلەرگە، گانگ دەرياسى بويلىرىغا ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ياۋا غازلار توپىنىڭ ئۇزۇنلۇقى نەچچە يۈز يارد (بىر يارد 914. 0 مېتىر)غا يېتىدىغانلىقىنى تەسۋىرلىگەن. ئۇ يەنە قۇملۇقتا كېتىۋېتىپ قارامتۇل كەلگەن ئىنتايىن چەبدەس بۆرىلەرنى، قۇم بارخانلىرى ئارىسىدا 20 ـ 30لاپ ئوتلاپ يۈرگەن ياۋا تۆگىلەرنى، ھېلىلا مېڭىپ ئۆتكەن يىلپىز ھەم يولۋاسنىڭ ئىزلىرىنى كۆرگەن. قاپقان ئارقىلىق يولۋاس ئوۋلىغۇچىلار بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇلاردىن يولۋاس تېرىسى سېتىۋالغان ۋە

ئۇنى ستوكھولىمدىكى ئۆيىگە ئېسىپ قويغان. ئۇ، قۇملۇقتىكى «مۇقەددەس ھەم ئېسىلزادە ھايۋان» ياۋا تۆگىگە ئاجايىپ زوقلانغان ۋە قۇملۇقتا ئاچ قېلىش خەۋپىدە تۇرغاندىمۇ ئاشۇ تۆگىلەرنى ئوۋلاشقا نەقەدەر قىيالمىغانلىقى توغرۇلۇق ئاجايىپ تەسىرلىك ھەم گۈزەل خاتىرىلەرنى قالدۇرغان.

تارىم يولۇسى توغرىسىدىكى ئەڭ ئاخىرقى مەلۇمات 1940 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىدا گومىنداڭنىڭ مۇشۇ ئەتراپتا تۇرۇشلۇق بىر لىيەن ئەسكىرىنىڭ بىر يولۋاسنى قوغلاپ، قورشاپ ئۆلتۈرگەنلىكى بولسا كېرەك. ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن، بولۇپمۇ 1950 ـ يىللاردىن كېيىن تارىم ۋادىسىدا يولۋاسنىڭ نەسلى قۇرۇغان.

تەكلىماكان قۇملۇقى گەرچە ئىنتايىن قۇرغاق، ئېكولوگىيە سىستېمىسى ئاجىز رايون بولسىمۇ، ئۇنىڭدا مەۋجۇت بولۇپ كېلىۋاتقان قەدىمىي سۇ سىستېمىسى، بولۇپمۇ تارىم دەرياسى سۈيىنىڭ سىڭىشى بۇ قۇملۇقتا ھاياتلىقنىڭ كۆپ خىل بولۇشتەك ئالاھىدىلىكىنى شەكىللەندۈرگەن. شىنجاڭنىڭ ياۋايى ھايۋانلار مۇتەخەسسىسى يۈەن گويىن «شىنجاڭدىكى ياۋايى ھايۋانلار»دېگەن كىتابىدا، شىنجاڭنىڭ قۇملۇق رايونلىرىدا يولۋاس، بۇغا، بۆرە، تۈلكە، ياۋا مۇشۇك، لەڭمەنتاقتاق، ياۋا تۆگە، قۇڭۇر ئېيىق، ئاق يىلپىز، ياۋا ئېشەك، ياۋا قوتاز، جەرەن قاتارلىق 125خىل ياۋايى ھايۋان، ئاق قۇ، ياۋا غاز، قىرغاۋۇل... قاتارلىق 364خىل قۇش، 618خىل ئۆمىلىگۈچى، 20000 خىل قۇرت ـ قوڭغۇز بار ئىكەنلىكىنى، بۇلارنىڭ نەسلى قۇرۇپ كەتكەنلىرىدىن باشقا، مۇتلەق كۆپ قىسمىنىڭمۇ يوقىلىش گىردابىدا تۇرۇۋاتقانلىقىنى يازغان.

بۇ قۇرلارنى يېزىۋاتقان چېغىمدا، كۆز ئالدىمدا تارىم ۋادىسىدىكى قۇرۇپ كەتكەن توغراقلىق، يالىڭاچ قۇملۇقتا، قۇمنىڭ ئوتتەك ھارارىتى ئاستىدا تەنھا قالغان ئىنسانىنىڭ

ئېچىنىشلىق، غېرىب ھالىتى كۆرۈنگەندەك بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، نوھ ئەلەيھىسسالام توغرىسىدىكى قەدىمىي رىۋايەتنى ئەسلىدىم. يەر يۈزىنى توپان بالاسى قاپلاپ كېتىۋاتقاندا ئۇ نېمە ئۈچۈن كېمىسىگە بالا ـ چاقىلىرىنىلا ئەمەس، دۇنيادىكى بارلىق جانلىقلاردىن بىر جۈپتىن ئېلىۋالدى؟ قارىغاندا، ئىنسانلار كۈندە دېگۈدەك ئاڭلاپ تۇرىدىغان بۇ رىۋايەتنىڭ مەنىسىنى زور بەدەلسىز تونۇپ يېتىلمىسە كېرەك.

دەريا تەرەپكە يېقىنلاشقانچە، يول بويلىرىدىكى ئېگىز قۇم دۆڭلىرىنىڭ ئۈستىدە قومۇشتىن ياسالغان يوغان ساتمىغا ئوخشاپ كېتىدىغان مالچى ئۆيلىرى (لوپنۇرلۇق چارۋىچىلار ئادەتتە مۇشۇنداق ئۆيلەردە ئولتۇرىدۇ) ئۇچراشقا باشلىدى. شۇنداق ئۆيلەردىن بىرىنىڭ ئالدىغا كەلگىنىمىزدە، ئۆي ئىگىلىرى ئالدىمىزغا كېلىپ، بىزنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى. سىرتتىكى ئوچاققا بىرنەچچە كىشى ئۇزۇن ـ ئۇزۇن يۇلغۇن زىخلارغا ئۆتكۈزۈلگەن گۆشلەرنى كاۋاپ قىلىپ پىشۇرۇۋاتاتتى. ساتما ئۆينىڭ تۆرىدىكى سۇپىغا كىگىز ـ كۆرپىلەر سېلىنغان بولۇپ، كۆرپىلەردە ناھىيەلىك چارۋىچىلىق ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، مال دوختۇرلۇق پونكىتىنىڭ باشلىقى قاتارلىقلار ۋە شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ بىر پىروفېسسورى بىلەن ياش بىر ئوقۇتقۇچى بار ئىكەن. بۇ ئىككىيلەن بۇ يەردە قويلارنىڭ نەسلىنى ياخشىلاش، كالا سورتىنى يېڭىلاش، گۆش، سۈت مىقدارىنى كۆپەيتىش سىنىقى ئېلىپ بېرىۋېتىپتۇ. ياش يىگىت بۇ چەت جاڭگالدا چارۋىچىلار ئارىسىدا داۋاملىق تۇرىدىكەن. بۈگۈن يەرلىك كىشىلەر ئۇلارغا رەھمەت ئېيتىش ئۈچۈن مال سويۇپ، ئۇلارنى مېھمان قىلىۋېتىپتۇ. ئەمەلىيەتتىمۇ لوپنۇرلۇقلار ناھايىتى مېھماندوست كېلىدىكەن. ھەرقانداق مېھماننى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ، ئەتىۋارلاپ مال سويۇپ كۈتۈۋېلىش بۈگۈنكى كۈندىمۇ ئۇلارنىڭ ئادىتى ئىكەن.

بىز سورۇندىكىلەرنىڭ قىستىشى بىلەن داستىخانغا كەلدۇق. داستىخانىغا پىشۇرۇلغان گۆش، كاۋاپ، نان قاتارلىقلار تىزىلغانىدى. پىروفېسسور — يۇمىلاق قىزىل يۈزلۈك، خۇش چاقچاق كىشى بۇ يەردە سۇنىڭ قىسلىقى، دەريا سۈيىنىڭ ئاچچىقلىقى، شۇڭا بوتۇلكىلارغا قاچىلاپ سېتىلىدىغان «مىنېرال» سۇنى قاينىتىپ ئىچىۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. كېيىن پاراڭ تەبىئىي ھالدا گېزىت ـ تېلېۋىزىيە ئۈستىگە يۆتكەلدى. ئولتۇرغانلار پىروفېسسور بىلەن شاگىرتىنىڭ ئەمگىكىنى تەرىپلەپ: «بىزدە مۇشۇنداق ئەھمىيەتلىك ئىشلارنى قىلىۋاتقانلارمۇ كۆپ. لېكىن گېزىت ـ تېلېۋىزورلاردا مۇنداق كىشىلەر خەۋەر قىلىنمايۋاتىدۇ» دېيىشتى. ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، قۇملۇق ـ چۆلدە، چارۋىچىلار ئارىسىدا ئايلاپ ـ يىللاپ تۇرۇپ، ئۈن ـ تىنسىز تۆھپە يارىتىۋاتقان بۇ كىشىلەر توغرىلىق بىرەر نەرسە يېزىشنى، ئۇلار بىلەن كۆپرەك سۆزلىشىشنى ئويلاپ قالدىم. ئەمما بىئەپ ئىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە يولىمىز خېلى بار، دەريا بويىغا بېرىپ كەلگۈچە قاراڭغۇ چۈشۈپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى. بىز خوشلىشىپ، يەنە يولغا چۈشتۇق.

توغراقلىق، قۇم بارخانلىرى ئارىسىدىن سوزۇلغان ئەگرى ـ بۈگرى يول بەزىدە تارىيىپ كەتسە، بەزىدە ئويمانلارغا چۈشۈپ كېتەتتى. ماشىنا توختىماي سەكرەيتتى. بەزىدە قويۇق توپا ئىچىدە ماڭاتتۇق. گاھى بوز توپىلىق ئۈستىگە قومۇش ئۆسكەن دۆڭلەر، گاھى قامغاق، تىكەنلىكلەر ئورۇن ئالمىشىپ تۇراتتى. تۇرۇپلا ياپيېشىل، گىلەمدەك يۇمشاق چىمەنلىك، يانباغىرلار ئۇچراپ تۇراتتى. ئۇ يەر ـ بۇ يەردە ئوتلاپ يۈرگەن توپ ـ توپ قويلار كۆرۈنەتتى. دەريا تەرەپكە يېقىنلاشقاندا ھاۋا سالقىنداپ، توغراقلىق بىلەن يېشىللىق قويۇقلاشتى. ياش توغراقلار سۈلكەتلىك، ياپيېشىل، ئاجايىپ كۆركەم ئىدى. ياۋا كەندىرلەرمۇ باشقىچە ئېچىلىپ، ئەتراپنى بىر تۇتاش قىزغۇچ تۈسكە

كىرگۈزۈۋەتكەنىدى. بىر چاغدا يول باشلىغۇچىمىز:

ــ كەلدۇق، ئەنە ئاۋۇ يەر دەريانىڭ قېشى شۇ، ــ دېدى .

مەن قۇلىقىمغا ئىشەنمەي قالدىم. ھەيۋەتلىك تارىم دەرياسى راستتىنلا شۇمۇ؟ ئۇنىڭ ئۆركىشى، گۆركىرەشلىرى، قېنى؟ دەريا ئەمەس ئۆستەڭمۇ شارقىرايدىغۇ؟

قېلىن توغراق، قومۇشلۇق ئارىسىدا تارىم دەرياسى تىپتىنچ، شاۋقۇنسىز، ياۋاشلىق بىلەن ئېقىۋاتاتتى. ئومۇمى كەڭلىكى 20 مېتىرغىمۇ يەتمەيدىغاندەك قىلاتتى. يەنە كېلىپ 10 مېتىرچە يېرىنىڭ چوڭقۇرلىقى قانچىلىك؟ ئۇمۇ نامەلۇم.

ــ تارىم دەرياسى راستتىنلا مۇشۇمۇ؟ ــ مەن ئۆز ـ ئۆزۈمدىن سوراۋاتقاندەك يەنە بىر قېتىم تەكرارلىدىم. ئېڭىشىپ سۇپسۇزۇك سۇنى قولۇمغا ئالغان چېغىمدا ۋۇجۇدۇمنى ھاياجان قاپلىدى. ئۇزاقتىن بۇيان تەلپۈنگەن ئانا دەريانىڭ بويىغا كەلگەن تۇرۇقلۇق ئۇنىڭ ھاياتبەخش سۈيىنى قېنىپ ئىچمەي قانداقمۇ كېتەلىشىم مۇمكىن. سۇنى ئاغزىمغا ئالدىمىۋ ـ دەرھال تۈكۈردۈم. سۇ زەھەردەك ئاچچىق، شورلۇق ئىدى.

ــ بۇ، تارىمنىڭ سۈيى ئەمەس، تارىمنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى زەيكەشلەرنىڭ سۈيى، ــ دېدى يول باشلىغۇچى.

ــ ئۇنداقتا تارىمنىڭ سۈيى···

ئۇ ئارالدىن تارتىپ داشخەي سۇ ئامبىرىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى چوڭ ـ كىچىك سۇ ئامبارلىرىدا، سانسىز توسما ـ دامبا، ئېچىقلاردا، توختىماي ئېچىلىۋاتقان بوز يەرلەردە. بۇ يۇرتقا قالغىنى بولسا زەي سۇ. بۇ ناھىيەنىڭ قارچىغا يېزىسىدا تارىمنىڭ سۈيىنى ئىچكەن ھايۋانلار ئۆلگەن. بۇ سۇدا سۇغىرىلغان زىرائەتلەر قۇرۇغان. بۇ ھەرگىزمۇ رىۋايەت ياكى توقۇلما ئەمەس.

بىز دەريا بويىدىن قايتىپ يول بويىدا يېڭىدىن ئېچىلىپ، كېۋەز تېرىلغان بوز يەرلەرنى كۆردۇق. بىراق سۇ ئاچچىق

بولغانلىقتىن، مايسىلار تازا ئايىنىيالمىغانىدى. ھەمسەپەرلەرنىڭ ئېيتقىنىچە، بۇ يەرنىڭ قېتىقى ئالاھىدە تەملىك بولىدىكەن. بىز قېتىق ئىچمەكچى بولۇپ، بىر قۇم دۆۋىسى ئۈستىدىكى ئۆي ئالدىدا توختىدۇق. ماشىنىنىڭ گۈرۈلدىگەن ئاۋازىنى ئاڭلاپ، ئۆي ئىگىلىرى ــ تەمبەل، ئوتتۇرا بوي مالچى بىلەن ئاق يۈزلۈك، سېمىز، ئۇزۇن ئاق رومال سېلىۋالغان ئايال ئالدىمىزغا چىقتى ھەم بىزنى ئوچۇق چىراي بىلەن ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى. بىز قېتىق ئىچىپلا كېتىدىغانلىقىمىزنى ئېيتساقمۇ، ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ چىڭ تۇرۇۋالدى.

ــ مالچىلارنىڭ ئادىتى شۇنداق، ئۇلار بەك مېھماندوست، ــ دېدى شوپۇر.

«مېھماندوست»، مەن بۇ سۆزنى بەك كۆپ ئاڭلىغان، يالغۇز مالچىلارلا ئەمەس، بىز ئۇيغۇرلار ھەممىز ئاجايىپ مېھماندوست. ھەي ...بۇ مېھماندوستلۇقىمىز.

ساتمىنىڭ بىر چېتىدىكى ئوچاقتا گۆش قاينىۋاتاتتى. تۇزۇكىكە بىر پوت يېڭىدىن سويۇلغان گۆش ئېسىپ قويۇلغانىدى. ساتمىدىكى سۇپىدا بىزدىن باشقا يەنە ئۈچ ـ تۆت مېھمان بار بولۇپ، ئۇلار قوشنا مەھەللىدىن كەلگەن ياشلار ئىكەن. ئۆي ئىگىلىرى ئىككى لېگەنگە گۆش ئېلىپ، بىر لېگەننى مېھمانلارنىڭ ئالدىغا، بىرنى بىزنىڭ ئالدىمىزغا قويدى. ئەر ـ ئايال ئىككىسى پەگادا قول باغلاپ تۇرۇپ، تۆرگە چىقىرىپ قويۇلغان مېھمانلارنى ــ يەنى بىزنى ھەدەپ گۆشكە زورلايتتى، ئۆزلىرىنىڭ چىرايىدىن قورسىقىنىڭ ئاچلىقى، قۇرۇپ گەز باغلاپ تۇرغان لەۋلىرىدىن گۆش ـ شورپا دېگەننىمۇ كۆندە كۆرۈپ تۇرمايدىغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. نېمىشقىدۇر كۆڭلۈم بىر قىسما بولۇپ قالدى. قىزىق چايدىن ئوتلاپ ئولتۇرۇپ، ئىچىدىغان سۇنى نەدىن ئەكىلىدىغانلىقىنى سورىدىم.

ــ باسما قۇدۇقىمىز بار، قۇدۇق سۇيى ئىچىمىز، ــ دېدى

مالچى.

ـــ مالىلارنىچۇ، مالىلارنىمۇ قۇدۇق سۈيىدە سۇغىرامسىلەر؟

ـــ دەريانىڭ سۈيى بىلەن سۇغىرىمىز، قوي دېگەن تىلسىز، ياۋاش مەخلۇق، ئىچمەي ئامال يوق، ـ دەپ كۈلدى مالچى.

ـــ تارىمنىڭ سۈيى ئىلگىرىمۇ مۇشۇنداق ئاچچىقمىدى؟

ـــ دۇنيادا تارىمنىڭ سۈيىدەك تاتلىق سۇ يوقمىدىمكىن، دەيمەن، ـــ دېدى مالچى، ـــ ئىلگىرى سۇ بەك كۆپ ئىدى، قىنىغا پاتماي مۇشۇ ئارىلىققىچە ئاقاتتى، ھەممىلا يەردە چوڭ ـ چوڭ كۆللەر، بۇلاقلار بار ئىدى. دەريا بويىدىكى توغراقلىق، توقايلىقلارنىڭ قېلىنلىقىدىن ئۆتەمەك تەس ئىدى. ئاسماندا خىلمۇخىل قۇش، يەردە مال ـ چارۋا، ياۋا توشقان، بۇغا ـ مارال، سۇدا بېلىق دېگەنلەر پاتماي يۈرەتتى. ئاجايىپ يۇرت ئىدى بۇ.

ناھايىتى سۆزمەن بۇ ئادەمنىڭ ئاھاڭىدىن ئۆتكەن كۈنلەرنى سېغىنىش، شۇنداقلا يەنە ئاجايىپ چوڭقۇر ھەسرەت، بىچارىلىق تۆكۈلۈپ تۇراتتى. بۇ قولىدىكى ئېسىل نەرسىسىنى يوقىتىپ قويۇپ، ئۆمۈرلۈك ھەسرەتتە قالىدىغان كىشىلەردىلا بولىدىغان، تەسۋىرلەش قىيىن بىر ھالەت ئىدى.

بىز ئۆي ئىگىلىرى بىلەن خوشلاشتۇق. قوشنا مەھەللىلىك يىگىتلەرمۇ ئۇزاپ چىقتى. ئۆي ئىگىلىرىنىڭ قوشنا مەھەللىگە يالتلىق قىلىنغان قىزى مېھرى ئىسىق ياش كېلىنچەك ماشىنىمىزغا چىقىۋالدى. مېھمان يىگىتلەرنىڭ ئىككىسى موتوسىكلىتلىق، بىرسى ئاتلىق كەلگەنكەن. موتوسىكلىت بىلەن ئات بىرلا ۋاقىتتا چېپىشقا چۈشتى، قارىغاندا، يىگىتلەر بەسلىشىۋاتقاندەك قىلاتتى. دەسلەپتە ئات ئىلگىرىلەپ كەتتى، ئات ئۈستىدە يېپىشىپ ئولتۇرغان يىگىت ئاتنى بولۇشىغا چاپتۇرماقتا ئىدى. ئاتمۇ خېلى يۈگۈرۈك ئات ئىكەن، تەڭمۇ تەڭ

هالەت خېلى ئۇزاق داۋاملاشتى. موتوسىكلىت ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل يولدا كۇچەپ ئالغا ئېتىلاتتى. يول سەل سىلىقلاشقاندىن كېيىن موتوسىكلىتنىڭ سۈرئىتى تېزلەشتى ۋە ئاتتىن ئۆتۈپ كەتتى. ئاتلىق يىگىت تۇز يولىنى تاشلاپ پاكار قۇم دۆۋىلىرى ئارىسىغا كىرىپ كەتتى ۋە بىر پەستىن كېيىن ئۇشتۇمتۇت موتوسىكلىتنىڭ خېلىلا ئالدىدىن چىقىپ، چوڭ يول تەرەپكە قاراپ كەتتى. ھەممىمىز كۈلۈشتۇق. ياش كېلىنچەك پەخىرلەنگەن ھەم تارتىنغان ھالدا كۈلۈپ ئولتۇراتتى. ئەسلىدە ئاتلىق يىگىت ئۇنىڭ ئېرى ئىكەن.

فېرما ئورگىنىدا يول باشلىغۇچى بىلەن كېلىنچەك چۇشۇپ قالدى. قاراڭغۇ چۈشۈشكە باشلىغاندى، بىز بۇ يەردە ئۇزاق تۇرماي، ناھىيە بازىرىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتۇق.

* * *

قۇملۇق تاشيولىدا ماڭسىڭىز، بۇگۈرنىڭ جەنۇبىدىكى قۇملۇقتا قاتار ـ قاتار تىزىلغان نېفىت قۇدۇقلارنى، تەرەپ ـ تەرپكە تۇتاشقان يوللارنى، مۇكىدەك ئۆتۈشۈپ تۇرغان ماشىنا ـ ئاپتوموبىللارنى، قۇملۇق ئوتتۇرىسىدا قەد كۆتۈرگەن زامانىۋى بىنالارنى كۆرىسىز. چۆلنىڭ ئۇ يەر ـ بۇ يېرىدە ئېگىز تۇرۇبنىڭ ئۇچىدا لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان تەبىئىي گاز خۇددى قۇملۇققا ئورۇنلاشتۇرۇلغان غايەت زور ئولىمپىك مەشئەللىرىدەك، بۇ يەردە خۇددى مىسلى كۆرۈلمىگەن چوڭ كۆلەملىك مۇسابىقە ـــ گىگانت ماشىنا ئادەملەرنىڭ مۇسابىقىسى بولۇۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرىدۇ. ھەر قانداق مۇسابىقە ئاخىرلىشىدۇ، لېكىن بۇ مۇسابىقە ئاخىرلاشمايدۇ، بەلكى تېخىمۇ قىزىيدۇ. چۈنكى بۇ تارىم نېفىتلىكىنى ئېچىش ـــ غەربىي رايونىنى ئېچىش مۇسابىقىسى.

تارىم ۋادىسىدا بۇنداق نېفىتلىكلەر، قۇدۇقلار ئازايمايدۇ، بەلكى تېخىمۇ كۆپىيىدۇ. تەكلىماكان قۇملۇقى ئاستىدا ئۆركەشلەپ تۇرغان 70مىليارد تونناددىن ئارتۇق نېفىت كىشىلەرنىڭ نەزىرىدىكى «ئۆلۈك دېڭىز»نى «ئۇمىد دېڭىزى»غا، دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ نېفىت ئامبىرىغا، 21 ـ ئەسىردىكى پارس قولتۇقىغا ئايلاندۇردى. تەكشۈرۈشلەرگە ئاساسلانغاندا، بۇ يەردىكى نېفىت يەر شارى ئومۇمىي نېفىت زاپىسىنىڭ ئۇچتىن بىر قىسمىنى ئىگىلەيدىكەن. تەبىئىي گاز زاپىسى 8 تىرىليون كۇب مېتىر بولۇپ، ئامېرىكا تەبىئىي گاز مىقدارىنىڭ ئىككى ھەسسىسىگە باراۋەر ئىكەن. نېفىتلىك ئېچىلغان 11 يىلدىن بۇيان، تارىم نېفىتچىلىرى جاپالىق كۈرەش ئارقىلىق، تارىم نېفىتلىكىنى دۇنيادىكى 1 ـ دەرىجىلىك نېفىتلىككە ئايلاندۇردى. يېقىندا يەنە تارىم ئويمانلىقىدىن 470 مىليارد كۇب تەبىئىي گاز زاپىسى ئېنىقلاندى. بۇ سانلار كىشىنى نەقەدەر خۇشال قىلىدۇ، ئىلھاملاندۇرىدۇ ـ ھەا بىراق···بۇ يەردە مەسىلە يەنىلا سۇغا بېرىپ تاقىلىدۇ. ئادەتتە بىر تونىا نېفىت تارتىپ ئېلىش ئۈچۈن ئون تونىا سۇ كېتىدۇ. ھەر تونىا نېفىتنى پىششىقلاش ئۈچۈن 20 تونىا، ئايلانغان سۇ مىقدارىنى چىقىرىۋەتكەندىمۇ بىر تونىا سۇ كېتىدۇ. ئۇنداقتا ھازىر تارىم نېفىتلىكىنىڭ يىللىق ئىشلەپچىقىرىش مىقدارى قانچىلىك؟ ئىككى مىليون تونىا! دېمەك، تارىم دەرياسىنىڭ سۇيى بارغانسىرى ئازلاپ كېتىۋاتقان ئەھۋالدا مۇناسىۋەتلىك خادىملارنىڭ مۇشۇنداق كېتىۋەرسە، يەنە بىرنەچچە يىلدا تارىم دەرياسى نېفىتلىكىنى سۇ بىلەن تەمىنلىيەلمەسلىكى مۇمكىن، دەپ ئەندىشە قىلىشى ئورۇنسىز ئەمەس.

غايەت زور «مەشئەل»لەر كېچە ـ كۈندۈز لاۋۇلداپ يېنىپ تۇرغاچقىمۇ، كىشىنىڭ نەپسىنى بۇغقىدەك ئىسسىق بىلىنگەن

نېفىتلىك يىراقتا قالدى. ئەمدى يولنىڭ ئىككى يېقى قۇرۇغان ھەم قۇرۇشقا باشلىغان شالاڭ توغراقلىق ئىدى. بۇ چىڭقىچۇشتە قاغجىرىغان تۈپراق، تىنجىق ھاۋا، قۇرۇغان توغراقلار كىشىدە زېرىكىش، ھارغىنلىق پەيدا قىلاتتى. يول ماڭسا ـ ماڭسا تۈگىمەيۋاتقاندەك بىلىنەتتى. دەريا تەرەپكە يېقىنلاشقانچە قىپقىزىل ئېچىلىپ كەتكەن يۇلغۇنلار ئۇچراشقا باشلىدى. قاقاس چۆللۈكتە ئۇشتۇمتۇت پەيدا بولغان بۇ گۈزەللىكتىن كىشى ھاڭ ـ تاڭ قالاتتى، ئىختىيارسىز كۆزىنى ئۈزەلمەي قالاتتى. بارا ـ بارا ئىككى تەرىپىمىزدىكى توغراقلار يېشىل تۈس ئالدى ھەم قويۇقلاشتى، كېيىن توغراقلار يوقاپ، ئۇنىڭ ئورنىنى كېۋەزلىك ئىگىلىدى. شۇ ئەسنادا «يېڭى بازار»غىمۇ كېلىپ قالدۇق.

نېفىتلىك ھەم قۇمлۇق تاشيولى بىلەن بارلىققا كەلگەن بۇ بازارنىڭ ئىككى تەرىپى قاتار كەتكەن ئاشخانا، ماگىزىن، رېمونتخانا دېگەندەكلەر بىلەن تولغانىدى. ئاشخانىنىڭ ئالدىدا ئۇزۇن يوللۇق يولۇچىلار ئاپتوبۇسى، ماشىنا ـ پىكاپلار توختاپ كەتكەن، يول بويى ئاشخانىلاردىن چىقىۋاتقان ناخشا ـ مۇزىكا ساداسى، خوجايىنلارنىڭ خېرىدار چاقىرىشلىرى، موتو ئاۋازى، ئومۇمەن تاشيول بويىدىكى كىچىك بازاردا بولىدىغان ھەممە ئاۋازلار بىلەن تولغانىدى. بازاردىن 100 مېتىر يىراقلىقتا تارىم دەرياسى چوڭ كۆۋرۈكى قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. يىراقتىن قارىغاندا، ئۇ خۇددى دەريا‌غا قونۇپ تۇرغان غايەت زور ھەم ئۇزۇن ئەجدىھا‌غا ئوخشايتتى. ئۇنىڭ ئايىغى ئاستىدا، ئەسلى قېنىنىڭ ئازلا بىر قىسمىدا تىپتىنچ ـ ھالسىز، كىچىك ـ كىچىك ئاراللارنى پەيدا قىلىپ ئېقىۋاتقان تارىم دەريا‌سى بولسا، كىشىنى سەل ئۇمىدسىزلەندۈرۈپ قويا‌تتى.

ـــ كەلكۈن ۋاقتىدا كەلگەن بولسىڭىز، باشقىچە مەنزىرە

كۆرگەن بولاتتىڭىز، ــ دېدى ھەمراھلىرىم.

مەن ئۇنىڭ تومۇز ئاپتىپىدا سارغۇچ بولۇپ تاۋلىنىپ، يىراق ـ يىراقلارغىچە سوزۇلۇپ ياتقان دەل ـ دەرەخسىز تاقىر قىرغاقلىرىغا بىر پەس قاراپ تۇردۇم. تۆۋەنگە چۈشۈپ قىرغاقنىڭ سەل پاكىزرەك يېرىدە زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ ئوچۇمۇمغا سۇ ئالدىم.

ــ ئىچمەڭ، بۇ سۇ مەينەت ھەم تۇزلۇق.

ئاغزىمغا ئازراق سۇ ئېلىپ، يەنە تۈكۈرۈۋەتتىم. بۇ قېتىمقىسى لوپنۇردىكىدەك ئاچچىق بولمىسىمۇ، خېلىلا تۇزلۇق ئىدى. بۇنىڭ سەۋەبىنى تارىم دەرياسىنى باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ بۇ يەردە تۇرۇشلۇق دەريا باشقۇرۇش پونكىتىنىڭ مەسئۇلى تەمىنلىگەن مەلۇماتلار چۈشەندۈرەتتى. 1999 ـ يىلى ئىيۇندا تارىم دەرياسىنىڭ مىنېرالللىشىش دەرىجىسى 10.6 گىرام ھەر لىتىرغا يېتىپ، ئىشلىتىدىغان سۇنىڭ دۆلەت بەلگىلىگەن مىنېرالللىشىش ئۆلچىمىدىن 10 ھەسسە ئېشىپ كەتكەن. شورلىشىش دەرىجىسى ئېغىر رايونلارنىڭ سۇغۇرىشقا ئىشلىتىدىغان سۈيىنىڭ مىنېرالللىشىش دەرىجىسىمۇ دۆلەت بەلگىلىگەن ئۆلچەمدىن بەش ھەسسە ئېشىپ كەتكەن.

يەنە مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللاردا ئېيتىلىشىچە، تارىم دەرياسىدىكى زەيكەش سۈيىنىڭ كۆپ قىسمى يۇقىرى ئېقىمدىن: ئاۋات ــ قۇمقۇدۇق (ساجىنرى) سۇغۇرىش رايونىدىن، ئۇگەن دەريا سۇغۇرىش رايونى ۋە ئاقسۇ دەريا سۇغۇرىش رايونىدىن قويۇپ بېرىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئىچىدە ئارال سۇغۇرىش رايونىدىن قويۇپ بېرىلىدىغان زەيكەش سۈيى ئەڭ كۆپ بولۇپ، بىۋاستە تارىم دەريا سىغا قويۇپ بېرىلىدىكەن. بۇ تۆت رايونىنىڭ نەچچە يۈز مىليون كۇب زەي سۈيى تارىم دەريا سىنىڭ سۈيىنى ئېغىر دەرىجىدە بۇلغىغان. تارىم ۋادىسىدا يەر ئۈستى سۈيىلا

ئەمەس، يەر ئاستى سۇيىمۇ ئېغىر دەرىجىدە مىنېرالىشىپ كەتكەن.

لوپنۇرلۇق ھېلىقى چارۋىچى ئېيتقانىدەك، تارىم دەريا‌سى دۇنيا بويىچە سۇيى ئەڭ تاتلىق دەريالارنىڭ بىرى ئىدى. بىر نەچچە يۈز يىل ئىلگىرى يېزىلغان «غەربىي دىيار سايا‌ھەت خاتىرىسى» ناملىق خەنزۇچە كىتابتا: «تارىم دەريا‌سىنىڭ سۇيى چوڭقۇر، سۇزۇك ھەم تاتلىق ئىكەن»دەپ يېزىلغان.

1958 ـ يىلىغا قەدەر تارىم دەريا‌سى سۇيىنىڭ مىنېرالىشىش دەرىجىسى 1 گىرام ھەر لىتىردىن ئېشىپ كەتمىگەن. بۇ يەردىكى بىردىنبىر سەۋەب، نوپۇسنىڭ پەۋقۇلئاددە تېز سۈرئەتتە كۆپىيىپ، يەرلەرنىڭ قارىغۇلارچە، ھەددىدىن كۆپ ئېچىلغانلىقىدا. پەقەت 1949 ـ يىلىدىن 1992 ـ يىلىغىچىلا تارىم ۋادىسىدا نوپۇس ئىككى ھەسسە، تېرىلغۇ يەر بىر ھەسسە كۆپەيدى. ئۇنىڭدىن كېيىن، ھەممىگە ئايان سەۋەبلەر تۈپەيلى، كۆپىيىش سۈرئىتى تېخىمۇ تېز بولدى.

دەريا باشقۇرۇش پونكىتىنىڭ مەسئۇلى بىزنى تارىم دەريا‌سىنىڭ جەنۇبىدىكى خۇسۇسىي دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنىڭ كېۋەزلىكىگە باشلاپ باردى. نەچچە ئون مىڭ مو كېلىدىغان، چېتىگە كۆز يەتمەيدىغان بۇ كېۋەزلىكلەر سان ـ ساناقسىز يېشىل توغراقلارنى، يۇلغۇن ۋە باشقا يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەرنى يوقىتىش ھېسابىغا ئېچىلغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە سۇنىڭ شورلىشىپ كەتكەنلىكى سەۋەبىدىن بولسا كېرەك، بىز كۆرگەن يەرلەردە كېۋەز ئانچە ئاينىمىغان. مۇشۇنچىۋالا يەرنىڭ بىر نەچچە يىلغا بارماي تاشلىنىپ، قۇملىشىپ كېتىدىغانلىقى «مانا مەن» دەپ كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇراتتى. مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار تەمىنلىگەن ماتېرىيالىلارغا قارىغاندا، بۇ يەردىن چاراغچە 400كىلومېتىرلىق دائىرىنى بۇزۇپ، يەر ئېچىش ئەھۋالى

ناھايىتى ئېغىر ئىكەن. بۇ رايوننىڭ 200 گە يېقىن سۇ تارتىش پونكىتىدىكى 500 سۇ پومپىسى تارىم دەريا سىنىڭ سۈيىنى خالىغانچە تارتىپ كېتىدىكەن. شايار ناھىيەسىدە يېقىنقى يىللاردا ئېچىلغان جەنۇبىي تارىم تەرەققىيات رايونىدا 120 مىڭ مو تېرىلغۇ يەر بار ئىكەن. بۇ يەردىكى 20مىڭغا يېقىن تۇراقسىز ئاھالە ئاساسەن ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن كەلگەن خۇسۇسىي بوز يەر ئاچقۇچىلار بولۇپ، يەر قالايمىقان ئېچىلىپ، كېۋەز بەك كۆپ تېرىلۇەرگەنلىكى، ئەتراپىدا مۇداپىئە ئورمىنى بولمىغانلىقى، ئەسلىدىكى ئورمانلارمۇ يوقىتىۋېتىلگەنلىكى ئۇچۇن، ئېكولوگىيە ئېغىر دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان. ھازىر بۇ يەردە قۇم ـ بوران بارغانسېرى كۈچىيىپلا قالماي، كەڭ دائىرىلىك قۇرت ئاپىتى يۈز بەرگەن…

شۇنداق قىلىپ، 20 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرقى 10يىلغا كەلگەندە قەدىمىي، ئەلۋەك تارىم دەرياسى بىردىنلا ھالسىزلىنىپ ماداردىن كەتتى. ئۇ خۇددى قېنى شوراپ تۇگىتىلگەن قۇرۇق تەنگە، قاقشال بولۇپ كېتىۋاتقان دەرەخكە ئوخشاپ قالدى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان دەريانىڭ ھەر قايسى قىسىملىرىدا ئارقا ـ ئارقىدىن سۇ ئۇزۇلۇپ قېلىش ھادىسىسى يۈز بەردى. بۇنىڭ ئىچىدە، 1999 ـ يىلى 17 ـ ، 18 ـ ئىيۇلدا تارىم دەريا سىنىڭ 88%قىسمىدا يۈز بەرگەن سۇ ئۇزۇلۇپ قېلىش ھادىسىسى دەريا تارىخىدىكى ئەڭ چوڭ سۇ ئۇزۇلۇپ قېلىش ھادىسىسى ھېسابلىنىدۇ. دەريا سۈيىنىڭ ئازلاپ كېتىشى مۇقەررەر ھالدا يەر ئاستى سۇ ئورنىنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىشىنى، يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەرنىڭ قۇرۇپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەرنىڭ قۇرۇپ كېتىشى بولسا، ئەسلىدىكى تۇراقلىق قۇمنى تۇراقسىز قۇمغا ئايلاندۇرىدۇ. ئىش مۇشۇ يېتى تەرەققىي قىلىۋېرىدىغان بولسا، ئاقىۋىتىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى

بولمايدۇ...ئالىملار بىزنى: «قۇرغاق رايوندا سۇنئىي ئېكولوگىيە تەبىئىي ئېكولوگىيەگە تايىنىپ، ئۇنىڭ مۇھاپىزىتى ئاستىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. سۇنئىي ئېكولوگىيە سىستېمىسىنىڭ قۇرغاقچىلىققا تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارى ئەسلىي قۇملۇق ئېكولوگىيە سىستېمىسىنىڭكىدىن كۆپ تۆۋەن بولغاچقا، بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراش، قۇملىشىپ كېتىشتىن ئىبارەت تەبىئىي قانۇنىيەتتىن قۇتۇلۇپ كېتەلمەيدۇ» دەپ ئاگاھلاندۇرىدۇ. ئۇلار يەنە قالايمىقان قۇدۇق قېزىش تۇپەيلى كېلىپ چىققان سۇ ئورنىنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىش ھادىسىسى توغرىسىدا بىزنى مۇنداق ئاگاھلاندۇرىدۇ:

يەر ئاستى سۇيىنى كۆپلەپ ئىشلىتىش خەتەرلىك، ئۇ قايتا بارلىقىقا كەلمەيدۇ. كان بايلىقلىرىغا ئوخشاش قانچىلىك ئىشلەتسە، شۇنچىلىك خورايدۇ. چوڭقۇر قاتلامدىكى سۇنى ئىشلىتىش مۇقەررەر ھالدا يەر ئاستى سۇيىنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇنداق ھالەتنى ئوڭشىماق بەك تەس ... ھازىر جۇڭگو بويىچە يەر ئاستى سۇيى ھەددىدىن ئارتۇق تارتىپ چىقىرىلغانلىقتىن، سۇيى ئورنى تۆۋەنلەپ كەتكەن ئويمانلىقتىن 145 ى بار. بۇ ئويمانلىقلارنىڭ كۆلىمى 158 مىڭ كىۋادرات كىلومېتىرغا يېتىدۇ. بەزى ئويمانلارنىڭ مەركىزىي سۇ ئورنى 60 ـ 80 مېتىر چوڭقۇرلاپ كەتكەن. بەزى شەھەرلەرنىڭ يەر يۈزى ئولتۇرۇشۇپ كېتىپ، ئېغىر ئاقىۋەت پەيدا قىلغان.

2001 ـ يىلى ئاپرېل ئايلىرىدا، مەن بۇ قۇرلارنى يېزىۋاتقىنىمدا ئورۇمچىدە قاتتىق بوران چىقىۋاتاتتى. قاتمۇ قات بىنالار توسۇپ قالالمىغان بوران دەھشەتلىك ھۇۋلاپ، ئىشىك ـ دېرىزىلەرنى تاراقشىتىپ، ھېلىلا تازىلاپ ـ سۇرتۇپ قويغان ئۆيلەرنى بىردەمدىلا توپىغا كۆمۈپ، توختىماي چىقىۋاتقىلى بىر

ھەپتە بولدى. بۇ يىل ئەتىيازدا باشقىچىلا ئۆرلەپ كەتكەن تېمپېراتۇرا بوراننىڭ چىقىشى بىلەن بىردىنلا تۆۋەنلەپ كەتتى. دەسلەپتە يامغۇر، سېرىق مۆلدۈر، ئارقىدىن توپا ئارىلاش قارياغدى. قىزىق يېرى، كىيىملىرىڭىزدىكى قارنى قېقىۋەتسىڭىز، سارغۇچ يېپىشقاق توپا قالىدۇ. خەۋەر تېپىشىمچە، بىر نەچچە كۈندىن بۇيان، شىنجاڭنىڭ ھەممىلا يېرىدە بوران ئاپىتى يۈز بېرىپ، تېمپېراتۇرا كۆرۈنەرلىك تۆۋەنلىگەن. چاقىلىق ناھىيەسىدە بوران كۈچى 8 بالغا يېتىپ، تېمپېراتۇرا سەككىز گىرادۇس تۆۋەنلىگەن. ناھىيەنىڭ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ئېغىر دەرىجىدە زىيانغا ئۇچرىغان. بارغانسېرى كۆپىيىۋاتقان، كۈچىيىۋاتقان تەبىئىي ئاپەت ئالدىدا ئىختىيارسىز ئويلانماي تۇرالمايمىز: بۇ تەبىئەتنىڭ جازاسىمۇ؟

ئاخشىمى بوراننىڭ دېرىزىلەرنى تاراقشتىشىغا قۇلاق سېلىپ يېتىپ ئۇزاققىچە ئۇخلىيالمىدىم. ئاشۇ بىر ئايدا چاقىلىقتىن تارتىپ ئاقسۇنىڭ ئارال رايونىغىچە بولغان سەپىرىمدە كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىم، ئاي شارىغا ئوخشاش چاڭ ـ توزان ئۆرلەپ تۇرىدىغان قۇرغاق جەنۇب يېزىلىرى، تىراكتور، توپا ئىتتىرىش ماشىنىلىرىنىڭ ئايىغى ئاستىدا قارسىلداپ يىقىلىۋاتقان توغراقلار، قاقشال توغراقلار، تارىم دەرياسىنىڭ قۇرۇغان ئىزلىرى، قۇم باسقان ئۆيلەر، ئېتىزلار كۆز ئالدىمغا كېلەتتى. گاھى بۇ مەنزىرىلەر پىرژىۋالىسكىي 1889 ـ يىلى سۈرەتلىگەن ھەقىقىي كۈن چۈشمەس ئىپتىدائىي ئورمانلار بىلەن، سىۋېن ھېدىننىڭ ساياھەت خاتىرىسىدىكى قويۇق توغراقلىق، قومۇشلۇق ئارىسىدىكى قەدىمىي دەريادا كېتىۋاتقان ئەنگلىيە پاسونىدىكى ياسىداق كېمە، دەريا ئوتتۇرىسىدىكى لاي ئاراللارغا قونۇۋېلىپ، بۇ يوچۈن كېمىنى كۆزلىرى بىلەن ئۇزىتىپ قالغان

سېمىز ھەم كالامپاي بېلىقئالغۇچىلار، يەرلىك تورلىرىنى سۇغا چۆكتۈرۈپلا، بىر دەمدە بېلىق تۇتىدىغان بېلىقچىلار، دەريا بويىدىكى ئورمانلىقتا يەتتە ـ سەككىز مىڭ ھەتتا ئونمىڭلاپ قويلارنى بېقىپ يۈرگەن مالچىلار...بىلەن، ئارىلىشىپ گىرەلىشىپ كېتەتتى. بۇلارنىڭ ھەچقايسىسى مېنىڭ خىيالىم، تەسەۋۋۇرۇم ئەمەس، بەلكى ھەقىقەت ئىدى. مەن ئىختىيارسىز ئۆزۈمگە سوئال قويدۇم:

بۇ سەپىرىمدە كۆزلىگەن مەقسىتىمگە يېتەلىدىمۇ، ئانا دەريانى ئىزدەپ تاپالىدىمۇ؟

تاپالىغاندەك قىلىمەن، ئەمما ...

ئانا دەريانىڭ ھاياتىبەخش سۈيىدىن باغرىم قانغۇچە ئىچەلىدىمۇ؟

...

شايار ناھىيەسىنىڭ تارىم يېزىسىدىكى توپا باسقان قويۇق توغراقلىقلاردىن ئۆتتۈم. بۇ توغراقلىقلار بۇ قېتىمقى سەپىرىمدە كۆرگەن ئەڭ قويۇق ھەم يېشىل توغراقلىق. تارىم دەرياسىنىڭ بويىغا بارغىنىمدا، لەيلىمە كۆۋرۈك يېنىدىكى پەس قىرغاقتا زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ، سۇنى ئوچۇمۇمغا ئالغىنىمدا يەنە بىر قېتىم :

ـــ بۇ سۇنى ئىچكىلى بولمايدۇ، ئاچچىق ھەم ... ـــ دېگەن سۆزنى ئاڭلىدىم. بۇ قېتىمقىسىنىڭ تەمى يېڭى بازارنىڭكىدىن ياخشىراق بولسىمۇ، يەنىلا بۇلغانغانىدى.

ئاخىرقى قېتىم ـــ ئارالدا تارىم دەرياسىنى يەنە بىر قېتىم كۆردۈم. ئەمما بۇ قېتىم مەركەزدىن كەلگەن يېزا ئىگىلىك پەن ـ تېخنىكا خادىملىرى ئولتۇرغان ئاپتوبۇسقا چىقىۋالغىنىم ئۈچۈن قىرغاققا چۈشەلمىدىم. دەريانىڭ بىرەر كىلومېتىردىن ئاشىدىغان قېشىغا نەزەر سالغاچ، ئىچكى ئۆلكىلەردىن كەلگەن

مۇتەخەسسىسلەرنىڭ تارىم دەرياسىنىڭ سۇيىنىڭ بەك ئاز ئىكەنلىكى توغرىسىدىكى مۇلاھىزىلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇردۇم. ئىلى دەرياسى بويلىرىدا چوڭ بولغان بىر ئۇيغۇر مۇتەخەسسىس قىزىقچىلىق قىلىپ :

ـــ تارىم دەرياسى دېسە نەقەدەر چوڭدۇ، دەپتۇق، ئەسلىدە بىر ئۆستەڭ ئىكەنغۇ! ـــ دەپ ھەممىمىزنى كۈلدۈرۈۋەتكەنىدى…

خىيالىمنى مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىدا بېرىلىۋاتقان تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىغا بۇ يىل يەنە سۇ قويۇپ بېرىلگەنلىكى توغرىسىدىكى خەۋەر بۆلۈۋەتتى. خەۋەرنى ئاڭلاپ بولۇپ خېلىلا يەڭگىللەپ قالغاندەك بولۇپ قالدىم. بۇ قېتىم قويۇپ بېرىلگەن سۇ تۆۋەنكى ئېقىمدىكى 215كىلومېتىر دائىرىگە يېتىپ بارغان! كىشىنى خۇشال قىلىدىغىنى، مەركەز ۋە شىنجاڭدىكى نۇرغۇن پەن - تېخنىكا خادىملىرى، رەھبەرلەر، «سۇ ئىچكەن قۇدۇقنى ئۇنتۇما» دەيدىغان نۇرغۇن ئاق نىيەت كىشىلەر تارىم دەرياسىغا كۆڭۈل بۆلدى، تارىم دەرياسى ئۇچۇن يول ماڭدى، تارىم دەرياسى ئۇچۇن نۇرغۇن ئىشلارنى قىلدى.

1991 ـ يىلى تارىم دەريا ۋادىسىنى باشقۇرۇش كومىتېتى، ئارقىدىنلا تارىم دەرياسىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، «تارىم دەرياسىنى جىددىي تۇزەش لايىھەسى» ئوتتۇرىغا قويۇلدى. مەركەزدىن يەرلىككىچە ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىك، پەن تەتقىقات خادىملىرى ۋە باشقۇرغۇچىلاردىن تەركىب تاپقان تەكشۈرۈش گۇرۇپپىلىرى تارىم دەرياسى ۋادىسىدا كۆپ قېتىم ئەمەلىي تەكشۈرۈش، تەتقىق قىلىش ئارقىلىق نۇرغۇن پايدىلىق پىكىر - تەكلىپلەرنى بەردى.

1994 ـ يىلى «تارىم ۋادىسى سۇ ۋە بايلىق مەنبەلىرىنى باشقۇرۇش ۋاقىتلىق بەلگىلىمىسى»ئوتتۇرىغا قويۇلدى. دۇنيا

بانكىسىنىڭ ھەمكارلىشىشىدىكى تارىم دەريالىق تۇزەش ئالدىنقى مەزگىللىك تەييارلىق تۇرلىرى ۋە «تارىم دەريالىق غول ئېقىمىنىڭ تۆۋەنكى ئېقىمىدىكى يېشىل كارىدورغا جىددىي سۇ يەتكۈزۈش قۇرۇلۇشى»، ئارقىدىن «تارىم ئويمانلىقى سۇغىرىش ۋە مۇھىت 2 ـ قارارلىق قۇرۇلۇش»ى يولغا قويۇلدى. ئاپتونوم رايون رەھبەرلىرىنىڭ بىۋاستە كۆڭۈل بۆلۈشى، تارىم دەريا باشقۇرۇش ئىدارىسىدىكىلەرنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن 1995 ـ يىلىدىن تارتىپ تۆۋەن ئېقىمغا ئىككى قېتىم سۇ يەتكۈزۈپ بېرىلدى. بۇلتۇر ئاپتونوم رايون ئۇچ يىل ئىچىدە كېۋەز تېرىلىدىغان يەرنى ئۇچ مىليون مو قىسقارتىپ، ئۇ يەردە ئاساسلىق ئورمان ئەھيا قىلىشنى قارار قىلدى. بايىنغۇلىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستىمۇ بەش يىل ئىچىدە تېرىقچىلىقتىن بوشىغان 700 مىڭ مو مو يەردە ئورمان بىنا قىلىشنى، 330مىڭ مو يەردە ئوت ـ چۆپ ئۆستۈرۈشنى، ئاقسۇ ۋىلايىتى تارىم دەريالىنىڭ ئىككى قىرغىقىدا بىر مىليون مو ئېكولوگىيەلىك ئورمان بەرپا قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى.

بۇلتۇر سېنتەبىردە زۇڭلى جۇرۇڭجى شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرگەندە، قەتئىي غەيرەتكە كېلىپ، بەش ـ ئون يىل ئىچىدە تارىم ۋادىسىنىڭ ئېكولوگىيەلىك مۇھىت قۇرۇلۇشىدا بۆسۈش ھاسىل قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى، بۇنىڭغا ئاساسەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى بىلەن سۇچىلىق مىنىستىرلىقى ھەر قايسى تەرەپلەردىن پىكىر ئېلىش، مەركەزدىكى مۇتەخەسسىسلەرنى دەلىللەشكە تەشكىللەش ئاساسىدا، تارىم دەريا ۋادىسىنى ھەر تەرەپلىمە تۈزەش لايىھەسىنى ئوتتۇرىغا قويدى. يېقىندا گوۋۈيۈەن بۇ لايىھەنى تەستىقلىدى. جۇرۇڭجى زۇڭلى :« تارىم دەريالىنى تۈزەش پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ غەربىي رايونىنى كەڭ كۆلەمدە ئېچىش

ئىستراتېگىيەسىنى يولغا قويۇشتىكى يەنە بىر مۇھىم تەدبىرى. مەبلەغنى ھەقىقىي كۆپەيتىپ، قۇرۇلۇش قەدىمىنى تېزلىتىپ، تارىم ۋادىسىنى ھەر تەرەپلىمە تۇزەش خىزمىتىنى 2005 ـ يىلى ئاساسەن تاماملاش ئۈچۈن تىرىشىش لازىم» دەپ تەكىتلىدى.

تارىم دەريا سىستېمىسى ھەر تەرەپلىمە تۇزەش لايىھەسىگە ئاساسلانغاندا، تارىم ۋادىسىدا ئېكولوگىيەلىك سىستېما قۇرۇلۇشى ئاساس، سۇ بايلىقىنى مۇۋاپىق تەقسىم قىلىش يادرو قىلىنىپ، سۇ بايلىقىنى بىر تۇتاش باشقۇرۇش ۋە ئورۇنلاشتۇرۇش كۈچەيتىلىپ، سۇ ئىشلىتىشنى نازارەت قىلىش، باشقۇرۇش يولغا قويۇلىدىكەن؛ تۇزلەشكەندىكى سۇ ئامبارلىرى قىسقارتىلىپ، تاغلىق رايونلاردا تىزگىنلەش خاراكتېرلىكى سۇ ئامبارلىرى قۇرۇلىدىكەن؛ غول ئېقىم رايونىدا سۇ تېجەش مۇھىم نوقتا قىلىنىپ، سۇ سىغىمىس ئۆستەڭلەر كۆپەيتىلىدىكەن، ئېتىز ـ ئېرىقلاردىكى يۇرۇشلەشكەن قۇرۇلۇش كۆلىمى تاماملىنىدىكەن. غول ئېقىن رايونىدا دەريا قىنىنى تۇزەش مۇھىم نوقتا قىلىنىپ، غول ئېقىنىنىڭ ئىككى قىرغىقىدا سۇ باشلاش توسمىسى، قىرغاقنى ئاسراش، تىزگىنلەش ئەسلىھەلىرى قۇرۇلىدىكەن؛ تېرىقچىلىقتىن بوشىغان جايلارغا كۆچەت تىكىلىپ، ئوت ـ چۆپ تېرىلىپ، چۆل، قۇملۇقتىكى ئورمانىنى ئاسراش، ئوتلاق سۇپىتىنى ياخشىلاش ئىشقا ئاشۇرۇلىدىكەن…

يېرىم ئەسىردىن بۇيان، قارىغۇلارچە قىزغىنلىقنىڭ، نادانلىقنىڭ، ئاچ كۆزلۈكنىڭ قۇربانىغا ئايلىنىپ، جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغان تارىم دەرياسى تۇنجى قېتىم ئەركىن نەپەس ئالدى. بىراق بۇزغۇنچىلىق قىلىش ئاسان بولغىنى بىلەن، ئۇنى ئەسلىگە كەلتۈرمەك ئانچە ئاسان ئەمەس. ئۇ بىزدىن سەممىي نىيەت بىلەن ئەمەلىي تىرىشچانلىق كۆرسىتىشنى،

تېخى نۇرغۇن بەدەل تۆلەشنى تەلەپ قىلىدۇ...

ئىنسان تەبىئەت قوينىدا يارالغان، تەبىئەت قوينىدا تۇرۇپ، ئۇنىڭغا تايىنىپ ياشاپ كەلگەن. تەبىئەت ئىنسانىيەت مەۋجۇتلۇقىنىڭ ئاساسى. لېكىن ئىنسانلارنىڭ نادانلىق دەۋرى بەكمۇ ئۇزۇنغا سوزۇلغان، ئىنسانلارنىڭ تەبىئەت توغرىسىدىكى بىلىشى ۋە ئۇنىڭغا كۆڭۈل بۆلۈشمۇ بەك كېيىن باشلانغان. پەن - تېخنىكا تەرەققىي قىلغان، دۇنيا، جەمئىيەت ئۇزۇكسىز ئالغا ئىلگىرىلەۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، ئىنسانلار ئۆزىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش شەكلى، تەبىئەت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ئۈستىدە قايتا ۋە ئەستايىدىل ئويلىنىشى لازىم. يەر شارى ئېكولوگىيەلىك مۇھىتىنىڭ ئۆزگىرىشلىرى توغرىسىدا باش قاتۇرۇۋاتقان ئىنسانىيەت كۆپ خىل تالالاشقا دۇچ كەلدى. «ھازىرقى زامان كىشىلىرىنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، كېيىنكى ئەۋلادنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ئىقتىدارىغا خەۋپ يەتكۈزمەسلىك»، بۇ، بىردىنبىر تاللىشىمىز بولۇشى كېرەك.

بۈگۈنكى كۈندە شۇنى تونۇپ يېتىۋاتىمىزكى، ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتتىن توختاۋسىز ئېلىشىنى ئادەم بىلەن تەبىئەت ماس ھالدا بىللە تۇرۇشقا ئۆزگەرتىش؛ مۇھىم نۇقتىنى سۇ مەنبەسىنى تەقسىملەش، تېجەش، قوغداشقا ئۆزگەرتىش؛ ئېھتىياجىغا قاراپ تەمىنلەشنى بېكىتىشنى تەمىنلەشكە قاراپ ئېھتىياجىنى بېكىتىشكە ئۆزگەرتىش؛ خەلق ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئورۇنلاشتۇرۇلۇشنى ۋە پىلاننى سۇ بايلىقىنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ بېكىتىش، باشقۇرۇش جەھەتتىكى پىكىر يولىلا بولۇپ قالماستىن، گۈزەل ئەتىگە ئىگە بولۇشتىكى ئىدىيە جەھەتتە ئويغىنىش ھېسابلىنىدۇ.

غەربنى كەڭ كۆلەمدە ئېچىش جەريانىدىمۇ ئېچىش،

تەرەققىيات پىلانىنى بايلىق مەنبەسىنىڭ ئەھۋالىغا، تەمىنلەشكە ئاساسەن ئېكولوگىيەلىك تەڭپۇقلۇق ۋە ئەۋلادلارنىڭمۇ مەنپەئىتىنى نەزەردە تۇتقان ئاساستا تۈزۈپ، قارىغۇلارچە بۇلاپ ـ تالاش، بۇزغۇنچىلىك خاراكتېرلىك ئېچىشتىن، تارىخىي خاتالىقلىرىمىزنى تەكرارلاشتىن ساقلىنىدىغانلا بولساق، گۈزەل كەلگۈسى چۈقۇم بىزنىڭ بولىدۇ.

مەن بىر چۈش كۆرۈپتىمەن، چۈشۈمدە قۇرۇپ قاقشال بولۇپ كەتكەن بىر دەرەخ ياشىرىپتۇ، ئۇنىڭ ئەڭ ئۇچىدا ھاۋا رەڭلىك ئاجايىپ گۈزەل كىرىستال گۈل ئېچىلىپتۇ.

بۇ، پەقەتلا بىر چۈش خالاس.

2001 ـ يىلى 17 ـ ئاپرېل، ئۈرۈمچى

ئۇيۇقتىكى ئىزلار

قەشقەردىكى ھەزرەت قەبرىستانلىقى مەڭگۈلۈك سۈكۈت ئىچىدە ئىدى. ئېگىز سەگۈ تېرەكلەر قەبرىلەرگە سارغايغان يوپۇرماقلىرىنى تۆشۈشسىز تۆكەتتى. تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا ئاڭلىنىپ قالىدىغان مۇڭلۇق خەتمىقۇرئان ئاۋازى، كىملەرنىڭدۇر بوغۇلۇپ ـ بوغۇلۇپ يىغلىغان ئاۋازى سۈكۈتنى بىر پەسكە بۇزاتتىيۇ، خۇددى غۇر ـ غۇر شامالدەك، سۇ يۈزىدىكى يېنىك دولقۇنلاردەك تېزلا غايىب بولاتتى، سۈكۈت يەنە ئەسلىگە كېلەتتى. قاتار ـ قاتار قەبرىلەردە ياتقان ئۇلۇغلار ۋە يۇقىرىلار، بايلار ۋە نامراتلار، ئەرلەر ۋە ئاياللار ... بۇ دۇنيادىكى بارچە ياخشىلىق ۋە يامانلىق، ئارزۇ ـ ئارمان ۋە ھەسرەت ـ نادامەتلەردىن قول ئۈزۈپ، ئەبەدىيلىك قوينىغا سىڭىپ كەتكەنىدى. ئاشۇ سۈكۈت ئىچىگە، ئاشۇ تۇپراق ئاستىغا قانچىلىك ئاجايىپ ۋە تەسىرلىك ھېكايىلەر يوشۇرۇنغاندۇ ـ ھەي! ئەنە، ئاۋۇ گومبىزى قوپۇرۇلغىنىغا ئانچە ئۇزاق بولمىغان قەبرىگە قاراڭ، ئۇنىڭدا ياتقىنى بىر ئانا ـــ ئاجايىپ بىر ئايال، ئۇ، ئاشۇ قاراڭغۇ يىللاردا يىراق بىر سەھرادىن ـــ جاھالەتلىك، خۇراپاتلىق، فېئودالىلىق ئادەت كۆچلىرى، پەرەنجە ۋە ئەرلىك ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىن باتۇرلۇق بىلەن يۇلقۇنۇپ چىقىپ، ئىلىم ـ مەرىپەت ئىگىلەپ، سانسىز سەبىي قەلبلەرنى ئىلىم نۇرى بىلەن يورۇتقان مائارىپچى؛ ئازادلىقتىن كېيىن ئۇيغۇر ئاياللىرى ئىچىدە ھاكىمىيەت ئورگانلىرىدا ئىشلەپ، خەلقنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشكەن ئەڭ دەسلەپكى ئايال رەھبەرلەرنىڭ

بىرى. ئۇ ھاياتىنى خەلقنىڭ خىزمىتىگە ۋە پەرزەنتلىرىگە بېغىشلىغاندى، ئۇ ھايات يولىدا ۋە خىزمەتتە ئەر كىشىلەرمۇ بەرداشلىق بېرەلمەيدىغان ئوڭۇشسىزلىق، توسالغۇلارغا يولۇقتى، قالايمىقانچىلىق يىللاردا كۆرەش، پىپەن، سازايى قىلىندى، تۇرمىدە ياتتى، ئۆي - بىساتلىرى بۇلاپ - تالاندى. چۈشىنىشمەسلىك، چەتكە قېقىشلارغا ئۇچرىدى، ھاياتنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىمۇ كېسەل، يالغۇزلۇق ئازابى تارتتى. بىراق ئۇ ھەممىگە بەرداشلىق بەردى. ئۇنىڭ ھاياتى مەيلى ئەمەل - مەنسىپى ئۆرلەپ ئىشلىرى روناق تېپىۋاتقان ۋاقىتلىرى بولسۇن ياكى پېشكەللىك، ئوڭۇشسىزلىق ئىچىدە بولسۇن، ئاجايىپ قىزىقارلىق رىۋايەت تۇسىگە ئىگە ئىدى. 50 - يىللاردا، «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» يىللىرىدا، ئۇنىڭ كەچۈرمىشلىرى كىشىلەر ئارىسىدا رىۋايەتتەك كەڭ تارقالغان ئىدى. لېكىن يىللارمۇ، نام - شۆھرەتمۇ، ئەمەل - مەنسەپمۇ ۋە ياكى جاپا - مۇشەققەت، ئوڭۇشسىزلىقمۇ ئۇنىڭ تۇغما توغرا سۆزلۈك، كەسكىن، ئەمما ساددا مىجەزىنى، ھەممە ئارتۇقچىلىقلىرى بىلەن بىللە ئادەمگە خاس يېتەرسىزلىكلىرىنى ئۆزگەرتەلمىگەنىدى. ياخشى كۆنلەردىمۇ، يامان كۈنلەردىمۇ ئۇ يەنىلا ئۇ ئىدى. يېڭىلگىنىگە تەن بەرمەيتتى. ئۇ ھاياتىنى قىزغىن سۆيەتتى. ئۇنىڭ ئېگىز بوي - بەستىدە، ئىككى ئۈچى يۇقىرىغا كۆتۈرۈلگەن قويۇق قاشلىرى ئاستىدىكى نۇرلۇق كۆزلىرىدە، سەل توم، جاراڭلىق ئاۋازىدا، ئولتۇرۇپ - قوپۇشىدا ئېنىق ئىپادىلىنىپ تۇرىدىغان ئۆزگىچە مىجەز - خاراكتېرى كىشىدە ئىختىيارسىز ھۆرمەت تۇيغۇسى قوزغايتتى. ئۇ تىنىقتىن توختاپ، دوختۇرلار ئاخىرقى قېتىم ئۇنىڭ كارىۋتى ئەتراپىدا پايپېتەك بولۇۋاتقان مىنۇتلاردىمۇ ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا ئاشۇ ئۆزگىچىلىك روشەن ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ چىرايى سۇزۇلۇپ، قاش - كىرپىكلىرى ئۆسۈپ قالغاندەك ئىدى.

كۆزلىرى چىڭ يۇمۇلغان بولسىمۇ، چىرايىدىن چىقىپ تۇرغان قانداقتۇر بىر ئىنتىلىش، لەۋلىرىدىكى سۈس كۈلۈمسىرەشتىن گويا يېڭى بىر دۇنيانى كۆرۈۋاتقاندەك ياكى يېڭى دۇنياغا قەدەم قويۇش ئالدىدا ــ ھايات ـ مامات چېگراسىدا ئىختىيارسىز كەينىگە بۇرۇلۇپ، يىراقتا قالغان گۆزەكلىك چاغلىرىغا قىيالماسلىق ئىچىدە قاراۋاتقاندەك بىلىنەتتى...

ئۇ مېنىڭ ئاپام، سەلىمە تالىپ ئىدى.

ئاشۇ چاغلاردىن تارتىپ، يۈرىكىمدە بىر ئاۋاز ياڭراشقا باشلىغانىدى. ھەر قېتىم ئاپامنىڭ قەبرىسى ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرغىنىمدا ياكى ئاپام ئىشلەتكەن، قولى تەگكەن، ئۇنىڭ ھىدى كېلىپ تۇرغان بىرەر نەرسىنى كۆرگىنىمدە، بۇ ئاۋاز بىر ـ بىرىگە ئۇلىنىپ، خۇددى ئېقىن سۈدەك راۋانلىشىپ كېتەتتى. ئادەتتە ئۆزى ھەققىدە سۆزلەشنى خالىمايدىغان ئاپام گويا كۆزلىرىنى يۇمۇپ يېتىپ، مەيىن شامالنىڭ شۇرلىشىدەك مۇلايىم ئاۋازدا ئۆتكەن ئىشلارنى بايان قىلىپ بېرىۋاتقاندەك، ئاپامنىڭ ئاۋازىغا ئەگىشىپ ئاشۇ ئىشلار، ئادەملەر خىيالىمدا جانلىنىپ، كۆز ئالدىمدىن بىر ـ بىرلەپ ئۆتۈۋاتقاندەك تۇيۇلۇشقا باشلايتتى.

يېڭىشەھەر ناھىيەسىدىن 25 كىلومېتىر يىراقلىقتا، قەشقەر ـ خوتەن تاشيولىنىڭ بويىدا ياپچان دەيدىغان بىر قەدىمىي بازار بار. تاشيول بىلەن كېسىشىپ قېرى دەرەخنىڭ يىلتىزىدەك تەرەپ ـ تەرەپكە شاخ ئايرىپ، كەنت ـ مەھەللىلەرگىچە ئېقىپ باردىغان ئۆستەڭ ئۇنىڭ جان تومۇرى. ئۇنىڭ ئىككى يېقىدا دېھقانلارنىڭ كونا ئۆيلىرى، دەڭ ـ سارايلار؛ ئېگەر ـ جابدۇق، چەرچىنمال دۇكىنى، تېمىغا سارغىيىپ كەتكەن گېزىت، پار ـ پۇر قەغەز، رەسىملەر چاپلانغان ساتىراشخانا، تام ـ تورۇسلىرى ئىسسىلىشىپ قاردىاپ كەتكەن ئاشپۇزۇل، ناۋايخانا، گەزمالچى، تۇنكىچىلەرنىڭ دۇكانلىرى

قاتار ئورۇنلاشقان. سەل نېرىدىكى پىششىق خىشتىن ياسالغان مەسچىت پاكار، كۆرۈمسىز ئۆيلەرنىڭ ئارىسىدا ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدۇ. ھەر سەيشەنبە كۈنى بازارنىڭ ھەممە تەرىپىگە تۇتاشقان يوللاردىن ئات ـ ئېشەك، تۆگە ھارۋىلىرىنى ھەيدىگەن سودىگەرلەر، ئېلىپساتارلار، ئاتلىق، ئېشەكلىك، پىيادە بازارچىلار، چارۋا ـ ماللار يوللارغا تىقىلىشىپ، بازار مەركىزىگە قاراپ ئاقىدۇ. كۈن قىيىلغىچە بازار خۇددى ۋاراقلىشىپ قاينىۋاتقان قازاندەك قاينايدۇ. كۈن قىيىلغاندا بازاردىكى ئادەم، ھارۋا، ئات ـ ئۇلاغلار يەنە تۆت تەرەپكە تۇتاشقان يوللار ئارقىلىق تارقىلىشقا باشلايدۇ. كەچقۇرۇن چۆلدەرەپ قالغان بازار ئاسمىنىدا، تېرەكلەرنىڭ ئۇچىدا لەيلەپ يۈرگەن چاڭ ـ توزان ئۇزاققىچە بېسىقمايدۇ. يول ـ مەيدانلارغا تولغان ئەخلەت ـ چاۋار، بېدە ـ سامان قالدۇقى، ئات ـ ئۇلاغلارنىڭ تېزەكلىرى تاكى كىشىلەر تازىلىۋەتمىگىچە جەڭدىن كېيىنكى خارابلىقتەك كۆزگە كۆڭۈلسىز تاشلىنىپ تۇرىدۇ. كېچىنىڭ قۇرغاق، توزانلىق ھاۋاسىدا قايسىبىر كەچ قالغان يولۇچىنىڭ مۇڭلۇق، سوزۇپ، ئېيتقان «لەيلىگۈل» ناخشىسى، ئات تاقىسىنىڭ شېغىل تاشقا ئۇرۇلغاندىكى ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ.

ئادەتتىكى كۈنلەردە بازار ئەتراپىدىكى بىكار تەلەپ ياشلار كۆۋرۈك ئۈستىدە ياكى تاشيولدا غۇزمەك بولۇپ تۇرۇشىدۇ. يولدىن بىرەر ناتونۇش يولۇچى ياكى قىز ـ چوكان ئۆتۈپ قالغۇدەك بولسا، كۆزلىرى تېشىلىپ كەتكۈدەك قارىشىدۇ. تېخى بىر ـ ئىككىسى قىز ـ چوكانلارغا سۈركىلىپ، نوچىلىق قىلىپ باقىدۇ. ئۆستەڭنىڭ دوغاپتەك ئاقىرىپ ئاقىدىغان سۈيىدە قاچانلا قارىسا، كاۋا قورساق، يالىڭاچ ئوغۇل بالىلار چۆمۈلۈپ ئويناشىدۇ ياكى بەدەنلىرىگە قىپقىزىل لاينى سۈۋاپ، ئاپتاپقا قاقلىنىپ يېتىشىدۇ...

مانا بۇ مېنىڭ قەلبىمدىكى مەڭگۈلۈك ياپچان بازىرى.

مېنىڭ ئاتا ـ بوۋام ئاشۇ بازاردىن سەككىز كىلومېتىر يىراقلىقتىكى توڭلۇق كەنتىدە ياشاپ ئۆتكەنىكەن. بۇنىڭدىن بىر نەچچە يۈز يىل ئىلگىرى، كۈسەن دەرياسى بىلەن يوپۇرغا دەرياسىنىڭ سۈيى بەك ئۇلۇغ بولۇپ، دەريالار دائىم ئېقىنىنى ئۆزگەرتىپ تۇرىدىكەن. كەلكۈن مەزگىلىدە، دەريا تېشىپ، دەريا ئەتراپىدىكى يەرلەرنى كۆل، سازلىققا ئايلاندۇرۇۋەتكەنلىكتىن، بۇ يەرلەردە قومۇش، ئوت ـ چۆپ، دەل ـ دەرەخلەر بەك قويۇق، ئۇچار قۇش، ياۋايى ھايۋانلارمۇ كۆپ ئىكەن. قىش كىرگەندە بولسا، بۇ يەرلەردىكى سۇ توڭلاپ ئەينەكتەك قېتىپ كېتىدىكەن، ئەتىيازدا توڭى ھەممىدىن كېيىن ئېرىيدىكەن. شۇڭا، بۇ يەر «توڭلۇق» دەپ ئاتالغان ئىكەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، مېنىڭ ئۇلۇغ بوۋام چارۋا، يەر ـ زېمىنى كۆپ، ھەج پەرزىنى ئادا قىلغان تەقۋادار ئادەم ئىكەن. ئۇنىڭ ئوغلى پالتا ھاجىم دادىسىنىڭ مال ـ دۇنياسى ۋە شان ـ شۆھرىتىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇپتۇ. ئۇ بادامخان ئىسىملىك ئايالغا ئۆيلىنىپ، بەش ـ ئالتە بالىلىق بولۇپتۇ. بالىلىرىنىڭ چوڭى قىزبولۇپ، ھەممىدىن كىچىك ئىككىسى ئوغۇل ئىكەن. چوڭلارنىڭ ھېكايە قىلىشچە، ئاشۇ يىللاردا پالتا ھاجىمنىڭ قويلىرى قوتاندىن چىقىپ بولغىچە، ئالدى كۈسەن دەرياسى بويىغا يېتىپ بېرىپ بولىدىكەن.

پالتا ھاجىم قىزلىرىنى تالالىق قىلىپ بولغاندىن كېيىن، يۈرتقا نەزىر بېرىپ، ئىككى ئوغلىنى ئايالىغا تاپشۇرۇپ، ھەج سەپىرىگە ئاتلىنىپتۇ. بادامخان ئىگىلىكىنى قولىغا ئېلىپ ئېرىنىڭ يوقلۇقىنى چاندۇرماي، ئالتە ـ يەتتە ئايىنى ئۆتكۈزۈپتۇ. ئاڭغىچە ھاجىلارنىڭ ئالدى قايتىپ كېلىشكە باشلىغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئېرىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتۈپتۇ. بىر كۈنى ئۇ چۆچۈرە ئىچىپ ئولتۇرسا، سىرتتىن بىرسى ئالدىراپ كىرىپ:

ـــ ۋاي بادامخان، پالتى ھاجىمنىڭ ھەجى مەقبۇل[1] بولۇپتۇ! ـــ دەپتۇ. ئىسسىق چۆچۈرنىى پۈۋلەپ ئەمدىلا ئاغزىغا سالغان بادامخان بۇ خەۋەردىن چۆچۈپ «ھىق» قىلىپتۇ ـ دە، ئارقىسىغا يىقىلىپتۇ. نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قالغان كىشىلەر ئامال تېپىپ بولغىچە، بادامخاننىڭ كۆزلىرى ئالىيىپ، تىنىقى توختاپتۇ.

كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئارىلىقتا ئاتا ـ ئانىسىز قارا يېتىمغا ئايلانغان كىچىك ئوغۇللار يىغا ـ زار قىلىشىپ قاپتۇ. ئاچىلىرى ئەرلىرى ۋە چوڭ بولۇپ قالغان بالا ـ چاقىلىرىنى باشلاپ كېلىپ، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ مال ـ دۇنياسىنى بۆلۈشۈپتۇ. ئىككى ئوغۇلنى بولسا، بالاغەتكە يەتكۈچە نۆۋەت بىلەن باقىدىغان بولۇپ پۈتۈشۈپتۇ.

ئوغۇللارنىڭ چوڭىنىڭ ئىسمى يۈسۈپئاخۇن، كىچىكىنىڭ ئىسمى تالىپئاخۇن بولۇپ، يۈسۈپئاخۇن ئاق سېرىققا مايىل، كۆك كۆزرەك، تالىپئاخۇن بۇغداي ئۆڭ، قاڭشارلىق ئىكەن. كۈنلەر كۈنلەرنى قوغلاپ، ئايلار ئايلارنى قوغلاپ يىللار ئۆتۈپتۇ، ئوغۇللار چوڭ بولغانسېرى ئەينى چاغدا ئۇكىلىرىنى باغرىغا بېسىپ چىرايلىق ۋەدىلەرنى بەرگەن ئاچىلىرىنىڭ ۋە ئۇلارنىڭ ئەرلىرىنىڭ چىرايى بۇلۇتلۇق ئاسماندەك تۇتۇلۇشقا باشلاپتۇ. ئوغۇللار بىرەر ئاچىسىنىڭكىدە ھەپتە تۇرۇپ بولغىچە يەنە بىرسىنىڭكىگە قوغلىنىدىكەن. يېڭى بارغان يېرىدىمۇ ئوچۇق چىراي، مېھرىبانلىق كۆرمەيدىكەن. نانىڭ كۆيۈكى، ئىشنىڭ ئېغىرى، تىل ـ ھاقارەت، تاياق ـ توقماق ئوغۇللارنىڭ ئىكەن. پالتا ھاجىمنىڭ بىر جۈپ ئارزۇلۇق ئوغلى كىيىملىرى جۇل ـ جۇل، ئاچىلىقتىن بىر تېرە، بىر ئۇستىخان بولغان ھالدا قوتانلاردا، تونۇر باشلىرىدا، بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلاردا يېتىپ ـ قوپۇپ يۇرۇپ، چىدىغۇسىز ئېغىر كۈنلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپتۇ. 15 ـ

① ھەج قىلىش جەريانىدا ئۆلۈپ كېتىپتۇ، دېگەن مەنىدە.

16 ياشلارغا كىرىپ قالغان چاغلىرىدا يۈرت كېزىپ، جاھاندارچىلىق قىلىش نىيىتىگە كېلىشىپتۇ ۋە بىۋاپا تۇغقانلىرىنى، قوينى تار يۈرتىنى تاشلاپ، ھەج قىلىش ھەم تىجارەت ئۈچۈن غەربكە ماڭغان كارۋانلارغا يالليىپ، ئەنجانغا كەپتۇ. ئەنجاندا قەشقەرلىكلەر ئىنتايىن كۆپ بولۇپ، يەرلىك كىشىلەرگە يالليىپ مەدىكارلىق، تامچىلىق، ياغاچچىلىق قىلىدىغانلارمۇ، ناۋايخانا، ئاشخانا، رابات ـ ساراي ئاچىدىغانلىرىمۇ، چوك ـ چوك سودا ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلىرىمۇ بار ئىكەن. ئاكا ـ ئۇكىلار گاھىدا ئەنجان تېمى سوقۇپ، گاھىدا قەشقەرلىكلەر ئاچقان ئاشخانىلارنىڭ ئوچىقىغا ئوت قالاپ، قاچا يۇيۇپ، كېيىنچە ناۋايلىق قىلىپ،ئانچە ـ مۇنچە پۇل تاپقاندىن كېيىن قوقان، مەرغىلان، تاشكەنتلەرگىچە بېرىپ تىجارەت قىلىشىپتۇ.

ياشتا چوڭراق يۈسۈپئاخۇن بالدۇرلار ئۆزىنى ئوڭشاپ، ھەج قىلىپ كەلگەندىن كېيىن يۈرتىغا قايتىپتۇ ۋە ئۆيلىنىپ بالا ـ چاقىلىق بولۇپ، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە يۇز بېشى بولۇپ ئۆتۈپتۇ. تالىپئاخۇن بولسا، بىر نەچچە يىلدىن كېيىن يۈرتىغا كېلىپ، ئانچە ـ مۇنچە يەرئىلىپ قويۇپ، يەنە ئەندىجانغا كېتىپتۇ. بۇ ئوتتۇرا ئاسىيانى ئۆز ئىچىگە ئالغان سوۋېت ئىتتىپاقى زېمىنىدا غايەت زور ئۆزگىرىشلەر يۈز بېرىۋاتقان دەۋر بولۇپ، تالىپئاخۇن بۇ يەردىكى ئۆزگىرىشلەرنى كۆرۈپ، ئاڭلاپ، يۈرتى بىلەن سېلىشتۇرۇپ، چوڭقۇر خىيالىلارغا چۆمىدىكەن: «ئادەمنىڭ ئادەمدەك ياشىشى ئۈچۈن چوقۇم پۇل بولۇشى كېرەك. ئەمما پۇلنىڭ بولۇشلا كۇپايە قىلمايدىكەن. ئادەم يەنە ئوقۇپ تەربىيە ئېلىشى، ساۋاتسىزلىق، نادانلىقتىن قۇتۇلۇشى كېرەك ئىكەن. بىزنىڭ يۇرتتىكى قالاقلىق، نامراتلىقنىڭ يىلتىزى دەل ئاشۇ ساۋاتسىزلىق، نادانلىقتا ئىكەن··· »

تالىپئاخۇن مۇساپىرچىلىقتا، ئاشخانا، ناۋايخانا ئېچىپ يىغقان پۇلىنى بېلىگە تېڭىپ،قەلبىدە ئاچچىق ئەسلىمىلەرنى قالدۇرغان، ئەمما يەنىلا كېچە ـ كۈندۈز خىيالىدىن چىقمىغان توپىلاڭ يۇرتىغا قايتىپ كەلگىنىدە، يېشى 30 لاردىن ئېشىپ قالغان ئىكەن. ئۇ كېلىپلا كۆڭلىگە پۈككەن پىلانلىرىنى بىر ـ بىرلەپ ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا باشلاپتۇ. نۇرغۇن يەر، مال ـ چارۋا سېتىۋاپتۇ، قەشقەردىن ئەڭ داڭلىق ئۇستىلارنى ئەكەلدۈرۈپ، ئۆزى ئەنجان تەرەپلەردە كۆرگەن كاتتا ئۆيلەرنىڭ پاسونىدا چوڭ باغلىق ئۆي سالدۇرۇپتۇ. شۇ ئەتراپتىكى هال ـ ئوقىتى يامان ئەمەس قۇتلۇق چوڭ ئىسىملىك بىر كىشىنىڭ چوڭ قىزى چولپانخاننى ئەمرىگە ئاپتۇ، بىراق خېلى يىللارغىچە پەرزەنتلىك بولالماي، ساۋۇت ئاخۇن ئىسىملىك بىر يېتىم بالىنى، كېيىن هەلىمىخان ئىسىملىك بىر يېتىم قىزنى بېقىۋاپتۇ. ئۆيدە ئىككى بالا پەيدا بولۇپ، ئۇزاق ئۆتمەيلا چولپانخان هامىلىدار بولۇپ قاپتۇ. ئەر ـ خوتۇن ئىككىيلەن خۇداغا چىن كۆڭلىدىن تەشەككۈر ئېيتىپ، خۇشاللىق ئەندىشە ئىچىدە تۇنجى پەرزەنتىنىڭ دۇنياغا كېلىشىگە ئىنتىزار بولۇپ، كۈنلەرنى ئۆتكۈزۈپتۇ.

راستىمنى ئېيتسام، ئاپامنىڭ ماڭا بولغان تەسىرى ناهايىتى چوڭقۇر ئىدى. ئۇ دائىم ئۆزىنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ، قەلبىمدە ئادىمىيلىك ئۆلچەملىرىنى مۇستەهكەم تۇرغۇزاتتى. ئۇنىڭ كەچۈرمىشلىرى هەم كۈلكىلىك هەم ناهايىتى ئېچىنىشلىق ئىدى.

ـــ توققۇز ئايدىن كېيىن بىچارە ئانامنى ئۈچ كېچە ـ كۈندۈز قىيناپ تۇغۇلۇپتىمەن. كىندىك ئانا جىنچىراغنىڭ يورۇقىدا پەرق ئېتەلمىگەنلىكتىنمۇ، ئوغۇل بالا دەپ قېلىپ، دادامغا: «باي ئاكا سۆيۈنچە بەرسىلە، رۇستەمدەك بىر ئوغۇلغا دادا بولدىلا» دەپتۇ. دادام سۆيۈنچىنى بېرىپ بولۇپ، مېنىڭ قىز

ئىكەنلىكىمنى بىلگەندىن كېيىن: «قىز بالا بولسىمۇ، مېنىڭ پۇشتۇم، خۇدانىڭ بەرگىنى» دەپ مېنى باغرىغا بېسىپتۇ. مولا چاقىرىتىپ، قوي سويۇپ ئاش ئېتىپ، ئەزان توۋلىتىپ، ماڭا سەلىمخان دېگەن ئىسمىنى قويۇپتۇ.

ئاپام تەقى ـ تۇرق، چىرايىدىلا ئەمەس، مىجەزدىمۇ ئوغۇل بالىغا ئوخشايدىكەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئاتا ـ ئانامنىڭ، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ ئەتىۋارلاپ، ھەممە ئىشتا رايىغا بېقىشى نەتىجىسىدە تېخىمۇ ئۆز سۆزلۈك، يۇرەكلىك، قىلىمەن دېگەن ئىشىمنى قىلماي قويمايدىغان بولۇپ ئۆسۈپتۇ. بوۋام ئۇنى «ئوغۇل بالىدەك قىزىم» دەپ ئەركىلىتىدىكەن. ئۇنى داۋاملىق ئۈيان ـ بۇيانغا ماڭدۇرۇپ، گەپكە سېلىپ قويۇپ، كەينىدىن مەستلىكى كەلگەن ھالدا قاراپ ئولتۇرۇپ كېتىدىكەن، ھەرقانچە خاتا ئىش قىلىپ قويسىمۇ، ئالدىراپ خاپا بولمايدىكەن.

— مەن تۆت ـ بەش ياشلارغا كىرگەندە، ئىنىم تۇغۇلدى. ئاتا ـ ئانامنىڭ خۇشلۇقتىن بېشى ئاسمانغا يەتتى. شۇ كۈنلەردە ھەممە ئادەم يېڭى تۇغۇلغان «ئەركەك» بىلەن بولۇپ كېتىپ، مەن بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمىغانلىقى، ھەر قاچان مېنى كۆرسىلا چىرايى ئېچىلىپ كېتىدىغان، مېنى قۇچىقىغا ئېلىپ ئەركىلىتىدىغان دادامنىڭ مېنى كۆرمىگەندەك ئۇدۇل تۇغۇتلۇق ئانام بىلەن ئوكامنىڭ يېنىغا ئالدىرىشى، ئانامنىڭ يېنىغاكىرىپ كارىۋىتىغا چىقماقچى بولسام، ئانامنىڭ: «سەن ئەمدى چوڭ بولدۇڭ، تولا ئەركىلىمە، نېرىراق تۇر، ئوكاڭنىڭ بىر يېرىگە قولۇڭ تېگىپ كېتىدۇ» دەپ جىملىگەنلىرى، مېنى ھاپاش قىلىپ كۆتۈرۈپ يۇرىدىغان ھەلىمە ئاچامغا ئېسىلسام، «ئوھوش خېنىم، نېرى تۇرغىنا، مەن ئالدىراش» دەپ سىلكىۋەتكەنلىرى خاتىرەمگە شۇنچىلىك چوڭقۇر ئورنىشىپ كەتكەن ئىدى. بىر كۈنى، ھويلىدا يالغۇز قورچاق ئويناپ ئولتۇرسام ساۋۇتكام يېنىمغا كېلىپ:

ـــ هە سەلىمخان ئۇكام، خاناچام ئوغۇل تۇغدى، ئەمدى سىلىنى باقمايدۇ، ئۇكىلىرىنى باقىدۇ، سىلىنى بالىسى يوق كىشىلەرگە ئىككى تاۋاق كېپەككە تېگىشىۋېتىدۇ، ـــ دېدى. بۇ گەپكە راست دەپ ئىشىنىپلا قاپتىمەن. چوڭلار راستتىنلا مېنى كېپەككە تېگىشىۋەتمىسۇن دەپ ئۆگزىگە چىقىپ بالىخانىغا مۆكۈنۈۋاپتىمەن ۋە شۇ يەردە قورچاق ئويناپ ئولتۇرۇپ ئۇخلاپ قاپتىمەن. ئۆيدىكىلەر مېنى كېچىچە ئىزدەپ، ئۆرتۆپە بولۇشۇپ كېتىپتۇ. دادام ساۋۇت ئاكامغا قاتتىق كايىپتۇ. ئانام تولا يىغلاپ سۈتى تارتىلىپ كېتىپتۇ.

ئەتىسى چۈشتە ئۇستىبېشىمغا توزغاق يۇقتۇرغان هالدا ئۆيگە كىرىپ كەلگىنىمدە، ئۆيدىكى هەممە كىشى بەس ـ بەستە قۇچىقىغا ئېلىپ ئەركىلىتىشىپ، كۆز يېشى قىلىشىپ كەتتى. ئانام مېنى يېنىغا چىقىرىپ، ئۇكامنى ئەركىلىتىشىمگە قاراپ كۈلۈپ تۇردى. شۇنىڭدىن كېيىن بىر يېنىغا مېنى، بىر يېنىغا ئۇكامنى ئېلىپ ياتىدىغان بولدى.

دادام ئەتىدىن ـ كەچكىچە ئېتىزدىن كىرمەيدىغان ئىشچان ئادەم ئىدى. ئادەتتە بەك قاتىلاڭ ۋاقىتلاردا ئانچە ـ مۇنچە مەدىكار ياللىغاندىن باشقا، دېھقانچىلىقىنىڭ هۆددىسىدىن ئۆزى يالغۇز دېگۈدەك چىقاتتى. قويلىرىمىزنى قىشتا ساۋۇت ئاكام ئۆزى باقايتتى. يازدا بولسا تاغقا ئاپىرىۋېتىشەتتى. چوڭلارنىڭ ئېيتىشىچە، قويلارنى تاغقا قەشقەر ئارقىلىق هەيدەپ ئاپىرىدىكەن. شەهەر ئىچىدە قويلارنىڭ مايالقىشىغا يول قويۇلمىغانلىقتىن، شەهەرگە ئاز قالغاندا قويلارغا يەم ـ خەشەك بەرمەيدىكەن، شەهەردىن ئۆتۈپ بولۇپ ئاندىن بېرىدىكەن.

دادام گۇل ـ گىياھ، دەل ـ دەرەخ ئۆستۈرۈشكە هېرىسمەن ئادەم ئىدى. ئۆيىمىزنىڭ ئالدى ـ ئارقىسىدىكى بوش يەرلەرگە خىلمۇخىل گۇل، ئوسما، خېنە دېگەندەك نەرسىلەرنى تېرىۋېتەتتى. دادام باغدىكى مېۋىلىك دەل ـ دەرەخلەرنىمۇ

كۆڭۈل قويۇپ پەرۋىش قىلاتتى. ئۆيىمىزنىڭ ئالدىدا چوڭ ئامۇتلۇق باغ بولۇپ، نەدە سورتى ياخشى ياكى ئاز ئۇچرايدىغان مېۋىلىك دەرەخ بولسا، ئەكەلدۈرۈپ بېغىمىزغا تىكەتتى. شۇڭا بېغىمىزدىكى ھەرخىل مېۋىلەر ئۆزلىرىمىزنىڭ، قولۇم - قوشنىلارنىڭ ھاجىتىدىن ئېشىپ، قىشىچە ئۆيىمىزدىن ھۆل - قۇرۇق يېمىش ئۆكسۈمەيتتى. قىشتا ئۆيدىكىلەردىن قايسىمىز زۇكامداپ قالساق، دادام ئۆز قولى بىلەن ئوچاقتا كۆك ئامۇت كۆمۈپ يېگۈزەتتى. ئىسسىق ھورى چىقىپ تۇرىدىغان، لېكىن بىر يەرلىرى يەنىلا مۇزدەك، تەمى چۈچۈمەل كۆك ئامۇت زۇكامغا ھەقىقەتەن پايدا قىلاتتى. مەن بۇرنۇمدىن سەل - پەل سۇ ئېقىپ قالسىلا، «كۆمگەن كۆك ئامۇت يەيمەن» دەپ تۇرۇۋالاتتىم. چىرايى قارامتۇل قىزغۇچ، چوڭقۇر كۆزلۈك، قاڭشارلىق كەلگەن كۆڭۈلچەك دادام ھېچقاچان مېنى ئۇمىدسىز قالدۇرمايتتى. ئۇ بىر يەرلەرگە بارسا، ھېچكىمنى ئۇنتۇپ قالماي، ھەممەيلەنگەن سوۋغاتلىق ئېلىپ كېلەتتى، بولۇپمۇ ماڭا ئالاھىدە چىرايلىق رەختلەرنى، كىيىملەرنى ئېلىپ كېلەتتى. «قىز بالا ئەمەسمۇ، قىز بالىنىڭ كۆڭلى كىيىم بىلەن ئۆسىدۇ» دەيتتى. ئۆيدە كالا - قوي سويغاندا، يىلكىلىرىنى ئاتايىتەن ئېلىپ قويۇپ، چاچلىق بولسۇن دەپ بىكار ۋاقىتلىرىدا چېچىمغا چېپىپ قويىاتتى. دەرۋەقە مېنىڭ چېچىم ئات قىلىدەك يىرىك ھەم ئۇزۇن، ئۆسكەن چېچىمنى ئۆرۈپ قويسا، يوغان ئىككى ئۆرۈم بولاتتى.

سەل چوڭ بولۇپ ئەقلىمگە كەلسەم، ئانام كېسەلچان ئىكەن. ئۇ تولا ئاغرىپ قالاتتى، بارغانسېرى ياداپ بىر تېرە، بىر ئۈستىخان بولۇپ قالغان ئىدى. داۋاملىق ماغدۇرسىزلىقىدىن، قىلماقچى بولغان ئىشلىرىنى قىلالمايۋاتقانلىقىدىن زارلىناتتى. ئۇكام ئىككىمىزنى قۇچاقلاپ، «بالىلىرىم تېخى كىچىك ئىدى، مەندىن كېيىن قالسا قانداقمۇ قىلار، كىملەرنىڭ قولىغا قالار» دەپ كۆزلىرىدىن ياش تۆكەتتى. مۇنداق چاغلاردا ئۇكام

ئىككىمىز قورققىنىمىزدىن ئانىمىزغا مەھكەم ئېسىلىپ يىغلايتتۇق. مېنىڭ كۆز ئالدىمغا هاممىلىرىم ئېيتىپ بېرىدىغان «يېتىم قىز» چۆچىكىدىكى باغرى تاش، هىيلىگەر ئۆگەي ئانىلار كېلەتتى. مەن ئۆگەي ئانىلارنىڭ هەممىسىنى ناهايىتى ياماڭ كۆرەتتىم، هەر ئاخشىمى ئانام ئۆگىتىپ قويغان ئايەتنى ئوقۇپ، خۇدادىن ئانامنىڭ ئۆمرىنى ئۇزۇن قىلىشنى تىلەيتتىم.

ئانام كېسەلچان بولغانلىقتىن، هاممىلىرىم، قوشنا ئاياللار، ئۇلارنىڭ قىزلىرى پات ـ پات كېلىپ، ئۆي ئىشىغا قارىشاتتى، هەلىمخان ئاچامۇ چوڭ بولۇپ، ئاش ـ تاماقنىڭ هۆددىسىدىن چىققۇدەك بولۇپ قالغانىدى. هەلىمخان ئاچام سۆزلەپلا تۇرىدىغان، چاققان، سەل شېتىلە قىز ئىدى. ئۆيدىكىلەر تازا خاپا بولۇپ تۇرغاندا، بىرەر ئېغىز گەپ ياكى بىرەر ئىش بىلەن هەممەيلەننى كۇلدۇرۇپ خاپىلىقنى ئۇنتۇلدۇراتتى. بىزنىڭ مەھەللىدە چوڭلار قايسى ئۆينىڭ موربىسىدىن تۇتۇن چىقىرىدىكىن دەپ پۇراپ يۇرىدۇ، دېيىشىدىغان بىر موللام بار ئىدى. دېگەندەك قاچانكى ياخشىراق تاماققا قوپساق، خۇددى بىر كىم خەۋەر قىلىپ قويغاندەك «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دەپ سالامنىڭ چوڭىنى قىلىپ كىرىپ كېلەتتى ۋە توختىماي گەپ سېتىپ تاكى ئالدىغا تاماق كەلگىچە ئولتۇراتتى. تاماقنى يەپ بولۇپ، چىقىپ كەتمەي يەنە خېلى ئۇزاق مەمەدانلىق قىلاتتى. بىرەر كىم ئالدىدىن قوپۇپ نېرى كەتسە، «مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلىمىدى» دەپ خاپا بولاتتى. ئۇنىڭ قىلىقلىرىدىن هەممىمىز جاق تويغانىدۇق. بىر قېتىم موللام يەنە كىرىپ گەپ ساتقىلى تۇردى، هەلىمە ئاچام ئۇنىڭ ئارقىسىدا گەپلىرىنى بېرىلىپ ئاڭلىغان قىياپەتتە بېشىنى چۆكۈرۈپ ئولتۇردى. تاماق پىشقاندا، ئاچام موللامنىڭ قولىغا سۇ بەردى. موللام تاماقنى ئىشتىها بىلەن يەپ، ۋەز ـ نەسىھەتنى تۇگىتىپ، ئورنىدىن قوپىدىغان چاغدا نېمىشقىدۇر تۇرالماي يىقىلىپ چۈشتى،

ئىككىنچى قېتىم ئۇزۇن چاپىنىنىڭ پەشلىرىنى تارتىپ كۆچەپ ئورنىدىن قوپۇۋىدى، سۇپىغا سېلىنغان يوغان بىر پارچە ئاق كىگىزنى سۆرەپ قوپتى ۋە يەنە يىقىلدى. دادام «بۇ نېمە گەپ!» دەپ موللامنىڭ قېشىغا بارسا، ئۇنىڭ ئۇزۇن چاپىنىنىڭ ئارقىسى كىگىزگە يۆمەپ تىكىۋېتىلگەن ئىكەن. دادام ئاچامنى تىللىغان بولۇپ، ئۆزىنى تۇتالمايلا كۈلۈپ كەتتى، بىزمۇ كۈلۈشتۇق. موللام قىزىرىپ، تاتىرىپ، يا كۈلۈشنى يا خاپا بولۇشنى بىلمەي چىقىپ كەتتى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن بىزنىڭ ئۆيى تەرەپكە يولىمايدىغان بولدى.

شۇ چاغدىكى ئانچە ـ مۇنچە قول ئىلكىدە بار كىشىلەرگە ئوخشاش دادامنىڭمۇ ھەج قىلىش ئارزۇسى كۈچلۈك ئىدى. ئۇ قازاقتىكى تاغار ـ تاغار بۇغداي، قوناق، پاختىلارنى، تاغدىكى قويلارنى قەشقەرگە ئاپىرىپ تىللاغا تېگىشىپ كېلەتتى. ساپسېرىق پارقىراپ تۇرىدىغان تىللانى ئۇزۇن ماتا خالتىغا سېلىپ ھېچكىم بىلمەيدىغان يەرگە تىقىپ ساقلايتتى. پات ـ پاتلا ئۆيدە كىشىلەر يوق چاغلاردا قان ـ تەرى بەدىلىگە كەلگەن بۇ تىللالارنى سۈپىدىكى كىگىز ئۈستىگە سىيرىپ چۈشۈرۈپ، بىر ـ بىرلەپ سانايتتى: «يەنە ئازراق كېمى بار، خۇدايىم بۇيرۇسا، كېلەر يىلى پەرزنى ئادا قىلىۋېتەرمەن» دەپ ئارمان قىلاتتى. دادامنىڭ يېنىدا، سۇپا ئۈستىدە چېچىلىپ تۇرغان ئالتۇن تەڭگىلەرگە قاراپ ئولتۇرغىنىمدا چوڭلار سۆزلەپ بېرىدىغان ھەج سەپىرى ھەققىدىكى ئاجايىپ ـ غارايىپ كۆرۈنۈشلەر كۆز ئالدىمغا كېلەتتى:

ـــ دادا، شور دەريانى كۈسەن دەريانىسچىلىك كېلەمدۇ؟ ـــ دەپ سورايتتىم. دادام كۈلۈپ كېتىپ:

ـــ ئۇنىڭدىن چوڭ، قىرغىقىغا كۆز يەتمەيدۇ، يوغان كېمە بىلەن 40 كېچە ـ كۈندۈزدە نېرىقى قىرغاققا چىقىدىغان گەپ، تېخى كېمىدە گۈناھلىق ئىشلارنى قىلغان، تاھارەتسىز

ئادەملەرنى بېلىقلار يەپ كېتىدۇ، ــ دەيتتى. ئۇچىمدە قورقۇپ تۇرسامۇ:

ــ دادا، مېنىمۇ بىللە ئېلىپ بارامسەن؟ ــ دەپ سورايتتىم.

ــ ئوغۇل بالا بولغان بولساڭ، بىللە ئېلىپ باراتتىم، ــ دەيتتى دادام.

ــ دادا، دادا، قىز بالىلار ھەرەمگە بارسا نېمىشقا بولمايدۇ؟ ــ دەپ سورايتتىم دادامدىن.

ــ قىز بالا دېگەن ئاجىز، چوڭ بولغاندا ئاكا ـ ئۇكىلىرى بىلەن بىللە بارسا بولىدۇ.

ــ دادا، قىز بالا نېمىشقا ئاجىز؟

دادام ماڭا ئاددىي تىللار بىلەن چۈشۈندۈرۈۋاتسا، يىغلاپ تۇرۇۋالاتتىم:

ــ ياق، ياق، مەن قىز بالا بولمايمەن.

ئۇ زامانلاردا قىز بالا بالا ئەمەس، دەيدىغان قاراش ناھايىتى ئېغىر ئىدى. جەمئىيەتتىلا ئەمەس، ئائىلىدىمۇ ئاياللارنىڭ ھېچقانچە ئورنى بولمايتتى. شۇ چاغنىڭ قانۇنى بويىچە قىز بالىنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ پۇل ـ مېلىغا ۋارىسلىق قىلىش ھوقۇقى يوق ئىدى. ھەرقانچە باي ئائىلە بولسىمۇ، ئوغلى بولمىسا، مال ـ دۇنياسى قىزلىرىغا مىراس قالدۇرۇلماي، ئەر بىر تۇغقانلىرىغا ياكى ئۇلارنىڭ ئوغۇل پەرزەنتلىرىگە قالدۇرۇلاتتى. شۇ سەۋەبتىن ئوغۇللۇق، ئوغۇللىرى جىق ئائىلىلەر ئۆزلىرىنى چوڭ تۇتۇپ، باشقىلارنى خالىغانچە بوزەك قىلىدىغان، خەقلەرنىڭ يەر، سۇلىرىنى ئىگىلىۋالىدىغان ئىشلار بولۇپ تۇراتتى. ئىنسانىڭ تۇغۇلۇشى ئاتا ـ ئانامغا زور تەسەللى بولغان بولسىمۇ، ئۇ تېخى كىچىك ئىدى. دادام گەرچە جاھان كۆرگەن، قول ئىلكىدە بار ئادەم بولسىمۇ، يەنىلا ياۋاش، ئاق كۆڭۈل دېھقان ئىدى. شۇڭا بەزىدە باشقىلارنىڭ بوزەك قىلىشىغا

ئۇچراپ تۇراتتى. مۇنداق چاغلاردا «سەلىمخان ئوغۇل بالا بولۇپ قالغان بولسىزە··· !» دەپ كېتەتتى. «دادا، مانا مەن سېنىڭ ئوغلۇڭ، مەن چوڭ بولسام سېنى، ئانامنى ۋە ئۆكامنى ھېچكىمگە بوزەك قىلدۇرمايمەن» دەيتتىم. دادام خۇش بولۇپ: «ئوغۇل بالىدەك قىزىم ئەمەسمۇ سەن!» دەپ ئەركىلىتەتتى. شۇڭا خېلى كىچىك ۋاقىتلىرىمدىن تارتىپلا ئۆزۈمنى ئوغۇل بالىدەك ھېس قىلاتتىم. ئوغۇل بالىلار بىلەن ئويناياتتىم. دادامغا چىرايلىق سەرپۇش تۇماق ئالدۇرۇپ، بېشىمغا پاتماي تۇرىدىغان چاچلىرىمنى تۇماق ئاستىغا تىقىپ، ئۇزۇن چاپىنىمنىڭ ئۈستىدىن بېلىمنى بەلباغ بىلەن باغلاپ يۈرەتتىم. كىچىكىمدىن تارتىپلا دادام ئېتىنىڭ ئالدىغا مىنگەشتۈرۈپ ئۆگەتكەچكە، ئات مىنىشنى ياخشى كۆرەتتىم. مەجەز، قىزىقىشلىرىمنىڭ ئوغۇل بالىغا ئوخشايدىغانلىقىنى بىلىدىغان كىشىلەر مېنى «تالىپ ئاخۇنۇم» ئوغلى» دېيىشەتتى. مەن بۇنداق گەپلەردىن پەخىرلىنەتتىم. ئادەتتە قىز بالىلار مەدرىسەگە بارمايتتى. مەن بەش ـ ئالتە ياشقا كىرگەندە ئوغۇل بالىلار بىلەن مەدرىسەگە بىرىپ ساۋاق ئېلىشقا باشلىدىم. ساۋاقلىرىمنى ھەممىدىن بۇرۇن ئۆگىنىپ بولغاچقا، ئۇستازلىرىم مېنى ئوتتۇرىغا چىقىپ باشقىلارغا ئۆگىتىشكە قويايتتى. مەن خۇشاللىق بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ ئۆزۈمدىن خېلىلا چوڭ ئوغۇل ساۋاقداشلىرىمغا ساۋاق ئۆگىتەتتىم.

شۇ يىللىرى (1932 ـ يىلى بولسا كېرەك) دادام ھەج قىلىپ قايتتى. ئۆيدىكىلەر ۋە قولۇم ـ قوشنىلار ئۇ ئېلىپ كەلگەن خورمىنى تالىشىپ ئەتىۋارلاپ يېيىشتۇق، قاپاقتا ئۇزۇن تۇرۇپ، تەمى باشقىچە بولۇپ قالغان «زەمزەم» سۇيىنى تالىشىپ بىر يۇتۇمدىن ئىچىشتۇق. بىچارە ئانامنىڭ دادام ئېلىپ كەلگەن غىجىم رومال بىلەن كىيىملىك رەختلەرنى ئىشلەتمەي، سەلىمخان چوڭ بولسا ئەسقاتىدۇ، دەپ ئاياپ، ساندۇققا سېلىپ

قويغىنى ئېسسىمىدە. شۇ چاغدا ئىككى ئىش مەندە ئەڭ قاتتىق تەسىر قالدۇرغانىدى. بىرى، دادامنىڭ «كەبىنى تاۋاپ قىلىۋاتقاندا كىمنىڭ ئېتىنى توۋلاپ قويسا، شۇنىڭغا ھەج قىلىش نېسىپ بولىدۇ، دەيدىغان گەپ بار. مەن سەلىمخان بىلەن تۇردا خۇنىنىڭ ئىسمىنى توۋلاپ قويدۇم» دېگەن سۆزى، يەنە بىرى، دادام ئەرەب ئەللىرىدىن ئالغاچ كەلگەن بىر جۇپ شاتۇتى ئىدى. دادام ئۇلارنى چىرايلىق قەپەسكە سولاپ، پېشايۋانغا ئېسىپ قويياتتى. ئىشىك غىچىلداپ ئېچىلىپ، سىرتتىن بىرسى كىرىپ كەلسىلا، شاتۇتىلار: «مېھمان كەلدى!»، «مېھمان كەلدى!» دەپ سايرىشاتتى. مەھەللىدىكى ئۇششاق بالىلارلا ئەمەس، چوڭلارمۇ قەپەسنىڭ ئەتراپىغا ئولىشىۋېلىپ، بۇ ئاجايىپ رەڭدار، كارامەتلىك قۇشنى تاماشا قىلىشاتتى.

دادام ئىنتايىن تېجەشلىك كۈن ئۆتكۈزىدىغان، راھەت ـ پاراغەتكە بېرىلمەيدىغان ئادەم ئىدى. ئىسراپچىلىق، بەتخەجلىكنى شۇ قەدەر يامان ئالاتتىكى، ھەتتا بەزىدە ئۆزىگىمۇ ئىنتايىن بېخىللىك، رەھىمسىزلىك قىلاتتى. لېكىن پۇل ـ مالنىڭ كۆزىگە قارىمايدىغان ۋاقىتلىرىمۇ بولاتتى. ساۋۇت ئاكام بېقىۋاتقان قويلار ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن زىيان ـ زەخمەتكە ئۇچراپ كەتسە: «بۇمۇ خۇدانىڭ ئىرادىسى، باغدىكى يەل ـ يېمىشىمۇ بىر يىلى بەك بولسا، بىر يىلى بولماي قالىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە باغۋەننىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق نەپسى، رىزقى بولىدۇ ئەمەسمۇ، مال بېقىشمۇ شۇنداق بىر ئىش» دەپ قويياتتى. دادام شۇنداق تېجەشلىكلىكى تۈپەيلىدىن بولسا كېرەك، ھەج قىلىشقا يىغقان تىللالارنىڭ يېرىمىنى دېگۈدەك ئاشۇرۇپ كەلگەنكەن. شۇڭا ئۇ كېلىپلا بۇ پۇلنىڭ بىر قىسمىغا مەھەللىدىكى مەسچىت بىلەن مەدرىسەنى يېڭىلاپ سالدۇردى، ئىشىك ئالدىغا يېڭىدىن كۆل چاپتۇردى. ئاشقىنىغا يەنە ئازراق پۇل قوشۇپ، بالىلىرىم چوڭ بولۇپ قالدى، دەپ ئۆينى يېڭىلاپ

سېلىشقا تۇتۇش قىلدى. كىچىكلىكىمدىنمىكىن يېڭى ئۆي ماڭا شۇنچىلىك چوڭ، توروسى شۇنچىلىك ئېگىز كۆرۈنەتتى، قازناق، ئامبارلىرىمۇ كەڭتاشا ئىدى. يېڭى ئۆيگە كۆچۈپ ئۇزاق ئۆتمەيلا ئانام ۋاپات بولدى. ئانام ۋاپات بولۇپ ئارقىدىنلا يەنە بىر بەختسىزلىك يۈز بەردى. بىر كۈنى ئاخشىمى بىر تۇغقىنىمىزنىڭ بالىسى بىر نەرسە سوراپ كىردى. ئۇ نەرسە قازناقتىكى چوڭ كات ساندۇقنىڭ ئىچىدە بولغانلىقى ئۈچۈن دادام ئىنىمنى ئېلىپ چىقىپ بېرىشكە بۇيرۇدى. ئىنىم پەنەر چىراغنى يانداۋرۇپ تۇغقىنىمىزنىڭ بالىسى بىلەن كىرىپ كەتتى ـ يۇ، هايال ئۆتمەي ئىككىسى «قازناقتا ئوت كەتتى!» دەپ ئالاقزاده بولۇپ يۈگۈرۈشۈپ چىقتى. ئەسلىده لازىملىق نەرسىنى ئاختۇرۇۋېتىپ، ئۇكامنىڭ قولىدىكى پەنەر كات ساندۇقتا چۈشۈپ كېتىپتۇ، ئىچىدىكى كىرسىن پاختىغا تۆكۈلۈپ، هەش ـ پەش دېگۈچە ئوت هەممە يەرنى قاپلاپتۇ...

ئوت كېچىچە، ئەتسىمۇ بىر ۋاقىلارغىچە كۆيدى. ئاز بىر قىسىم نەرسىلەرنى ئېلىپ چىقىۋالالىغان بولساقمۇ، كۆپ قىسىم نەرسىلەر، بولۇپمۇ ئامبار، قازناقتىكى ئاشلىق ـ پاختىلار ئۆي بىلەن تەڭ كۈيۈپ كۈلگە ئايلاندى. تۇغقىنىمىزنىڭ بالىسى قورقۇپ، بىرنەچچە كۈنگىچە كۆرۈنمەي يۈردى. ئەمما دادام كۈلۈپ قويۇپ: «بۇمۇ خۇدانىڭ تەقدىرى، ئەسلىده مۇشۇ ئۆينى سالمايدىغان ئىشتى، هەجگە ئاتىغان پۇلنى سەدىقىگە ئىشلەتمەي، ئۆي سېلىۋالغىنىمنى خۇدا قوبۇل كۆرمىدى. هېلىمۇ بالىلىرىم بىلەن ئۆزۈمنىڭ هايات قالغىنىمغا شۈكرى» دەپ كىچىككىنە بىر ئىشتەك ئۆتكۈزۈۋەتكەنىدى. كېيىنكى بىر مەزگىلنى تۇغقانلارنىڭ ئۆيىده ئۆتكۈزدۇق. دادام سەل ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىپ، ئۇچىنچى قېتىم ئۆي سالدى. سالغاندىمۇ قەشقەردىن ئەڭ داڭلىق ئۇستىلارنى ئەكەلدۈرۈپ يېزا، ناهىيە تەۋەسىده ئاز ئۇچرايدىغان قىلىپ سالدى. ئۆيلەرنىڭ كۆركەم ـ

ئازادلىكى، يېڭىچە ئىشىك ـ دېرىزىلىرى، تام ـ تورۇس، ئىشىك ـ دېرىزە، تۇڭرۇكلىرىگە ئويۇلغان ئاجايىپ گۈل ـ نەقىشلەر، ئويۇقلار، پېشايۋان ئەگمىسى ۋە ئويۇقلارنىڭ ئۈستىدە تورەك ساڭگىلاپ تۇرىدىغان توقۇلما نەقىشلەر كۆرگەنلا كىشىنى ھەيران قالدۇراتتى. دادام بۇ ئۆينى بىزنى ـــ بالىلىرىنى دەپ سالدۇرغانىدى. ئەمما بۇ ئۆينىڭ كېيىنكى ۋاقىتلاردا بالىلىرىنىڭ بېشىغا نەقەدەر ئېچىنىشلىق قىسمەتلەرنى كەلتۈرىدىغانلىقىنى ئويلاپمۇ باقمىغان بولغىيتتى. ئاردىدىن نۇرغۇن يىللار ئۆتكەندە، يەنى 1964 ـ يىلى تۆۋەنكى توڭلۇق كەنتىگە «سوتسىيالىستىك تەلىم ـ تەربىيە» خىزمىتىگە چۈشكەن خىزمەت ئەترىتىنىڭ بىر مەسئۇلى ئۆرۈلۈپ ئۇچتىن بىرىمۇ قالمىغان ئاشۇ ئۆينى كۆرۈپ قالدۇ. ئۇ تام ـ تورۇس، ئىشىك ـ دېرىزە، پېشايۋانلارغا سىنچىلاپ قاراپ ئىختىيارسىز ھەيران قالدۇ ۋە ئەتراپتىكىلەردىن:

ـــ پاھ، بۇ يەردە مۇشۇنداق ئۆيلەرمۇ بار ئىكەن ـ ھەا بۇ كىمنىڭ ئۆيلىرى؟ ـــ دەپ سورايدۇ.

ـــ مۇشۇ يەردە ئۆتكەن تالىپ ھاجىم دېگەن كىشىنىڭ.

ـــ تالىپ ھاجىمنىڭ تەركىبى قانداق ئايرىلغان؟

ـــ ئوتتۇرا دېھقان دەپ ئايرىلغان.

ـــ ئوتتۇرا دېھقان؟

باشلىق سوزۇپقىنە شۇنداق دەپ سورايدۇ. ئاردىدىن ئۇزاق ئۆتمەي تالىپ ھاجىمنىڭ تەركىبى توردىن چۈشۈپ قالغان پومېشچىككە ئۆزگىرىدۇ ... بۇلارنىڭ ھەممىسى كېيىنكى ئىشلار. مەن يەنىلا دادام ھەج قىلىپ كەلگەن ئاشۇ يىللارغا قايتىمەن.

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرى دۇنيا مىقياسىدا ئېزىلگەن، خارلانغان خەلق ئويغىنىۋاتقان، مۇستەملىكە ئەللەردىكى خەلقنىڭ مۇستەقىللىق، ئەركىنلىك، ئىنسانىي

هوقۇق يولىدىكى كۆرەشلىرى ئەۋج ئېلىۋاتقان يىللار ئىدى. بولۇپمۇ تۈركىيە بۇرژۇئا مىللىي ئىنقىلابى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىدىكى ئۆزگىرىشلەرنىڭ دولقۇنى، ئىلغار پىكىر ـ ئېقىملار شىنجاڭغىمۇ يېتىپ كېلىپ، ئاسىيانىڭ ئەڭ ئىچكىرىسىدە زۇلۇم ۋە قوللۇقتا، نامراتلىق، قاششاقلىق ۋە نادانلىق ئىلكىدە ئىڭراۋاتقان خەلقنىڭ نازۇك سەزگۈسىگە تەسىر قىلماقتا ئىدى. ئاتۇشتىكى ئاكا ـ ئۇكا مۇسابايلارنىڭ يول ئېچىشى، يېڭىچە مائارىپ، ئىلىم ـ پەن ئارقىلىق خەلقنى ئويغىتىشتەك ئۇلۇغ ئىشقا بارلىقىنى بېغىشلىغان سەر خىل كىشىلىرىمىز، ئېسىل ئوغلانلىرىمىزنىڭ باشلامچىلىقى بىلەن كىشىلەر ئارىسىدا يېڭىچە مائارىپقا، ئىلىم ـ پەنگە ئىنتىلىدىغان خاھىش ئەۋج ئالغان، تەرەققىيپەرۋەر بايلار ئۆز بالىلىرى قاتاردا نامراتلارنىڭ بالىلىرىنىمۇ ئوقۇتىدىغان، چەت ئەللەرگە ئوقۇشقا چىقىرىدىغان، يېڭى مەكتەپلەرنى قۇرىدىغان يۇزلىنىش بارلىققا كەلگەنىدى. شېكى شىسەينىڭ كومپارتىيە بىلەن، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بىرلىشىش سىياسىتىنىڭ تۈرتكىسىدە ئوتتۇرا ئاسىيا ئەللىرىدىكى بەزى ئىلغار پىكىرلىك زاتلار، ئۇ يەرلەردە ئوقۇغان ئىلغار زىيالىيلار، ئۇلار بىلەن بىللە ئۇ يەرلەرنىڭ يېڭىچە مائارىپ ئەندىزىسى، دەرسلىكلىرى، كىتاب، گېزىت ـ ژۇرناللىرى شىنجاڭغا كۆپلەپ ئېقىپ كىرىشكە باشلىغانىدى. مەشھۇر ئالىم، سىياسىيون، مائارىپچى ئابدۇقادىر دامولللىنىڭ: «ئىنسان نېمە سەۋەبتىن خار ۋە زەبۇن بولىدۇ؟ ئىككى سەۋەبتىن: بىرى نادانلىق، يەنە بىرى ئىتتىپاقسىزلىقتىن. ئىززەت ـ ئابرۇي ۋە كۇچ نەدىن كېلىدۇ؟ بىلىم ـ مەرىپەتتىن ۋە ئىتتىپاقلىقتىن كېلىدۇ» دېگەندەك مەشھۇر سۆزلىرى ئەينى زامانىدىكى ئاز ـ تولا كۆزى ئېچىلىپ قالغان ھەربىر ئۇيغۇر كىشىسىنى ئويغا، ھاياجانغا سېلىپ

قويغانىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە قۇمۇل، تۇرپان دېھقانلار قوزغىلاڭلىرى، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا، جۈملىدىن جەنۇبىي شىنجاڭدا كۆتۈرۈلگەن خەلقنىڭ زۇلۇمغا، تەڭسىزلىككە قارشى كۈرەشلىرىنىڭ تەسىرى ھەممە يەرنى قاپلىغانىدى. ياپچان بازىرى جەنۇبىي شىنجاڭ يولىدىكى مۇھىم قاتناش توگۇنى بولغانلىقتىن، توپ ـ توپ چېرىكلەر، قوزغىلاڭچى قوشۇنلار يولدىن توختىماي ئۆتۈپ تۇراتتى ياكى بۇ يەردە پارچە ـ پۇرات جەڭلەرمۇ بولۇپ تۇراتتى. مەھەللە، يول بويلىرىدا، كۆۋرۈك باشلىرىدا كىشىلەر توپ ـ توپ بولۇشۇپ ئەنە شۇنداق خەۋەرلەرنى سۆزلىشەتتى، بىر ـ بىرىگە يەتكۈزۈشەتتى. ئۇلار قانداقتۇر چوڭ بىر ئۆزگىرىش بولۇشىنى كۈتۈشەتتى. ئەمما، ئۇ ئۆزگىرىشنىڭ نېمىلىكىنى تەسەۋۋۇر قىلىشالمايتتى. ئۇ يەر ـ بۇ يەردىكى كەلگەن، يۇرت كۆرگەن كىشىلەرنىڭ باشقا يۇرت، باشقا ئەل، دۇنيا توغرىسىدىكى گەپ ـ سۆزلىرىنى گۇمان ئارىلاش قىزىقىش ئىچىدە ئاڭلىشاتتى. مەسچىتكە كىرگەندە بولسا، يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ موللىلارنىڭ ۋەز ـ نەسىھەتىنى ئاڭلاپ، ئەنە شۇنداق ئىمانسىز «دەھرى» لەرنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغىنىغا پۇشايمان قىلىشاتتى.

شۇ يىللاردا چەت ئەلگە چىقىپ كەتكىنىگە ناھايىتى ئۇزاق بولغان توختاخۇن ئىسمىلىك تاغام ـــ ئانام ۋە ئۇنىڭ ئۇچ سىڭلىسىنىڭ بىردىنبىر ئىنىسى چەت ئەلدىن قايتىپ كەلدى. ئاقسېرىق، ئېگىز بوي، كۆك كۆز كەلگەن بۇ تاغام رۇسلارنىڭ يۇرتىدىن گۈللۈك چىت، ئۆتۈك، كاللەك قەنت، رومال قاتارلىق نەرسىلەرنى ئالغاچ كېلىپلا قالماي، سوۋېتلەر ئىتتىپاقى زېمىنىدا يۈز بەرگەن ئۆزگىرىشلەر، ئۇرۇشلار، لېنىن، ستالىن دېگەن ئاجايىپ ئادەملەر توغرىسىدا بەكمۇ قىزىقارلىق يېڭىلىقلارنى ئېلىپ كەلگەنىدى. ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرى ۋە رۇسىيەنىڭ خېلى كۆپ

شەھەرلىرىگە بارغان، بىر مەزگىل غۇلجا تەرەپلەردىمۇ تۇرغان بولۇپ، خاتىرىسى كۈچلۈك، گەپدان ئادەم ئىدى. ئۇ بېشىدىن كەچۈرگەن، كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلىگىلى تۇرسا، كىشىلەر سائەتلەپ ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرۇشاتتى. ئۇ سۆزلەپ هارمايتتى. سوۋېت ئىتتىپاقىدا باي، پومېشچىك، كاپىتالىستلارنىڭ هۆكۈمىتى ئاغدۇرۇلۇپ، ئىشچى، باتراكلار هاكىمىيىتى قۇرۇلغانلىقى، بايلارنىڭ يەر ـ زېمىنى، بايلىقلىرى كەمبەغەللەرگە تەقسىم قىلىپ بېرىلگەنلىكىنى زوق ـ شوق بىلەن سۆزلەۋاتقاندا، دادامغا ئوخشاش قول ئىلكىدە بار دېهقانلار: «خەقنىڭ هالال ئىشلەپ تاپقان مال ـ دۇنياسىنى ئېلىۋالغان هۆكۈمەتنى ئادىل هۆكۈمەت دېگىلى بولامدۇ؟»، «هالال ئەمگىكىگە تايىنىپ باي بولغانلىق گۇناهمۇ؟»، «ئۆز كۈنىنى ئۆتكۈزىالمىغان قەلەندەرلەرنى هاكىمىيەت بېشىغا چىقىرىپ قويسا، دۆلەتنى قانداق باشقۇرىدۇ؟ ئۇنداقتا ‹ياقىلار ئېتەك، ئېتەكلەر ياقا› بولۇپ جاهان قالايمىقانلىشىپ كەتمەمدۇ؟» دېگەندەك سوئاللارنى سوراپ، تاغامنى تەڭلىكتە قويياتتى. تاغام سوۋېت هاكىمىيىتى تەرەپتە تۇرۇپ، ئۇ يەرلەردە خەلق تۇرمۇشىنىڭ ياخشىلىقى، هەممە ئادەمنىڭ باي ـ كەمبەغەللىكىگە، قايسى مىللەت ـ تائىپىدىن بولۇشىغا قارىماي باراۋەر ئىكەنلىكى، ئوخشاش هۆرمەتلىنىدىغانلىقى، پۇقرالار ئاغرىپ قالسا، ياتىدىغان دوختۇرخانىلارنىڭ جەننەتكە ئوخشاش راهەتلىكى، كىشىلەر سەپەرگە چىقماقچى بولسا، «پويىز»، «ئايروپىلان» لارغا ئولتۇرىدىغانلىقى ... قاتارلىقلارنى خۇددى ئۆزى ۋۇجۇدقا چىقارغاندەك مەغرۇلىنىپ سۆزلەيتتى. ئۇ يەنە «سايوزدا مەيلى باي، كەمبەغەل بولسۇن، هەممە بالا مەكتەپتە ئوقۇيدۇ، قىز بالىلارمۇ ئوغۇل بالىلار بىلەن ئوقۇيدۇ. ئاياللار ئەرلەر بىلەن تەڭ زاۋۇت، فابرىكا، دوختۇرخانىلاردا، هۆكۈمەتنىڭ كاتتا ئورگانلىرىدا ئىشلەيدۇ» دېگەندە، دېهقانلار

زاڭلىق قىلغاندەك پاراقلاپ كۈلۈشۈپ، باشلىرىنى چايقىشاتتى. تاغام كۈچەپ: «قىز بالا، ئايال كىشىمۇ ئادەمغۇ؟ قاراپ تۇرۇڭلار، ماۋۇ سەلىمخان ئوقۇپ چوڭ بولغاندا، شۇنداق بىر ئادەم بولۇپ چىقىدۇكى، ھەممىڭلار ئاغزىڭلارنى ئېچىپ قالىسىلەر» دەيتتى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا مەن تاغامنىڭ ئاشۇ سۆزلىرىنى تالاي قېتىم ئىختىيارسىز ئېسىمگە ئېلىپ، ھاياتنىڭ سىرلىقلىقى، ئىنسان تەقدىرىنىڭ تاسادىپىيلىقلارغا بايلىقى ھەقىدە چوڭقۇر خىياللارغا چۆمگەنىدىم...

توختاخۇن تاغام دادامغا، بولۇپمۇ مېنىڭ ھايات يولۇمغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەنىدى. ئۇ دادامنى مېنى يېڭىچە مەكتەپتە ئوقۇتۇشقا ئۇندەپلا قالماي، ماڭا دائىم ئۆزى چەت ئەلدە كۆرگەن قابىلىيەتلىك ئاياللار، ئايال ئوقۇتقۇچىلار، ئايال سوتچىلار، ئايال رەھبەرلەر توغرىسىدا سۆزلەپ بېرەتتى. ئۇلارنىڭ قولتۇقىغا «پاپكا» قىستۇرۇپ، يولدا قانداق قەدەم تاشلاپ ماڭىدىغانلىقىنى دوراپ كۆرسىتەتتى، ئارقىدىن مېنى شۇنداق ماڭدۇرۇپ، ئۆزى كەينىمدىن زوقلىنىپ، كۈلۈپ كېتەتتى. مېنىڭ قەلبىمدىكى ھەممە ئادەم باراۋەر بولغان، ئاياللارمۇ ئەرلەردەك ھوقۇقلۇق بولغان جەمئىيەتكە ــ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بولغان دەسلەپكى ئېتىقادىم ئەنە شۇ مەزگىللەردە بىخلانغانىدى، ئۇ يەنە دادامغا غۇلجا، ئاتۇش قاتارلىق جايلاردا پۇلى بار، دۆلەتمەن كىشىلەرنىڭ يېڭىچە مەكتەپ ئېچىپ، ئۆزىنىڭ بالىلىرى ۋە كەمبەغەللەرنىڭ بالىلىرىنى ئوقۇتۇۋاتقانلىقىنى سۆزلەپ بېرىپ، ئۇنىمۇ شۇ يولدا مېڭىشقا دەۋەت قىلاتتى. ئەمەلىيەتتە بۇ دادامنىڭمۇ ئۆزاقتىن بۇيانقى ئارزۇسى ئىدى. قولىدىن كەتمەن چۈشمەيدىغان دادام قارىماققا كەم سۆز، دۇنيانىڭ ئىشلىرىغا ئانچە ئارىلىشىپ كەتمەيدىغاندەك كۆرۈنسىمۇ، خېلى چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق كۆزىتىش، پىكىر قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە ئادەم ئىدى، ئۆزى توغرا تاپقان ئىشنى

پۇتۇن كۈچى بىلەن ئەملگە ئاشۇرۇشقا تىرىشاتتى ۋە بۇ يولدا ھېچنەرسىسىنى ئايمايتتى. 1933 ـ يىلى دادام ئۆكام ئىككىمىزنى، شۇ قاتاردا مەھەللىداشلىرىمىزنىڭ لاي ئويناپ نادانلىقتا چوڭ بولۇۋاتقان بالىلىرىنى ئوقۇتۇش مەقسىتىدە ئۆيىمىزنىڭ ئالدىغا ئىككى سىنىپلىق مەكتەپ سالدى. ئوقۇتقۇچىلىققا قەشقەردىن يۈسۈپئاخۇن خەلپىتىم دېگەن كىشىنى تەكلىپ قىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ مائاش، تەمىناتلىرىنى دادام ئۆز يېنىدىن بېرەتتى. بۇ مەكتەپتە دىنىي ساۋاقلارلا ئەمەس، ئانا تىل، ھېساب دەرسلىرى قوشۇپ ئۆتۈلەتتى. سىنىپتىكى دوسكا قازانىنىڭ قارىسىدا بويىاپ ياسالغانىدى. بورنىڭ ئورنىدا سېغىز چالما ئىشلىتىلەتتى. بىز لاي بىلەن ئوقۇر شەكلىدە سېلىنغان، ئاستىغا قوناق شېخى، پاخال سېلىنغان، ئالدى تەرىپىدە پاكار تەكچىسى بار «پارتا» لاردا ئولتۇرۇپ، دەرس ئاڭلايتتۇق. خەتنى ئالدىمىزدىكى تەكچە ئۈستىگە قويۇپ يازاتتۇق، قىش كۈنلىرى توڭلاپ كەتسەك، پۇتىمىزنى پاخالغا يۆگەپ ئولتۇراتتۇق. مەكتەپ ھويلىسىغا يېرىم مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى بىر تال قوزۇق قېقىلىپ، ئەتراپىغا سانلار يېزىپ قويۇلاتتى. كۈنگە ئەگىشىپ قوزۇقنىڭ سايىسى ئايلىنىپ تۇراتتى. مانا بۇ بىزنىڭ سائىتىمىز ئىدى. خەلپىتىم دەرس ئۆتۈۋېتىپ، بالىلارنى سائەتكە قاراپ بېقىشقا بۇيرۇيتتى. توپا ئۈستىگە يېزىلغان سانلار ئاسانلا ئۆچۈپ كەتكەچكە، بەزى ئويۇنچىراق بالىلار سانىنى ئالدىغىراق سۈرۈپ يازاتتى ـ دە، «خەلپىتىم، سائەت توشۇپتۇ» دەپ خەلپىتىمنى ئالدايتتى. بۇ ئىشى ئۈچۈن بىر نەچچە كۈنگىچە كېرىلىپ يۈرەتتى. قىممەتلىك يېرى، مەھەللىمىزدىكى نۇرغۇن ئوغۇل بالىلار قاتاردا قىزلارمۇ ئەنە شۇ مەكتەپكە كىرىپ قوللىرىغا «قەلەم» ئالغان، ئۆزلىرىنىڭ، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئىسىملىرىنى يېزىشنى ئۆگەنگەن. ئازادلىقتىن كېيىنكى يېزا، كەنت كادىرلىرى دەل

ئاشۇ مەكتەپتە ئوقۇغانلار ئارىسىدىن چىققانىدى. ئاردىدىن بىرەر يىل ئۆتكەندە دادام سىنىپتىكى ئوقۇر شەكىللىك پارتىلارنى ئالدۇرۇۋېتىپ، دوسكا ۋە سىنىپ ئاستىغا تاختاي مىخلاتتى ۋە ئايرىم ـ ئايرىم ئورۇندۇق ئۈستەللەرنى ياستىپ بەردى.

دادامنىڭ يېڭىچە مەكتەپ سېلىشى باشتىن تارتىپلا يۇرتتىكى مۇتەئەسسىپ، جاھىل مولىلارنىڭ قارشىلىقىغاۋجراپ كەلگەنىدى. ئۇلار ھەممىلا يەردە: «تالىپ ھاجىم ئۆزىنىڭ بالىلىرىنى ‹دەھرى› قىلىپ تەربىيەلەپتۇ قالماي، بىزنىڭ بالىلىرىمىزنىمۇ كاپىر قىلىۋەتمەكچى»، «قىز بالا دېگەن يۈزىنى يېپىپ ئۆيدە ئولتۇرماي، ئوغۇل بالىلار بىلەن ئارىلىشىپ يۈرىدىغان ئىش قانداقمۇ شەرىئەتكە ئۇيغۇن كەلسۇن؟ خالايىق، بالىلىرىڭلارنى يېڭى مەكتەپ دېگەنگە يېقىن يولاتماڭلار» دەپ ۋەز ئېيتىشىپ يۈرۈشەتتى. بايلار ۋە مولىلا ـ ئىشانلار بالىلىرىنى يېڭى مەكتەپكە بەرمەيتتى. يېڭى مەكتەپتە پەقەت كەمبەغەللەرنىڭ بالىلىرىلا ئوقۇيتتى. بەزىلەر مولىلاردىن قورقۇپ بالىلىرىنى مەكتەپتىن چىقىرىۋالاتتى. ئەمما ئۆمۈرۋايەت دىنىي ساۋاقلارنى يادلىسىمۇ، بىرەر پارچە ھۆججەت يازالماي ئۆتكەن دېھقانلار يېڭى مەكتەپتە ئوقۇغان بالىلارنىڭ بىر ئوبدان خەت ساۋاتى چىقىپ قالغانلىقىنى كۆرگىنىدە قايىل بولماي تۇرالمايتتى ـ دە، بالىلىرىنى يەنىلا يېڭى مەكتەپكە ئېلىپ كېلەتتى. دادام بالىلارنىڭ كۆپىيىۋاتقانلىقىنى، يۇسۇپئاخۇن خەلىپىتىمنىڭ ئوقۇتۇشنىڭ ئېھتىياجىدىن تازا چىقىپ كېتەلمىگەنلىكىنى كۆرۈپ، ئۇنى ئىشتىن بوشىتىپ، شۇ يۇرتلۇق ياقۇپئاخۇن خەلىپىتىمنى ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلدى. ياقۇپ ئاخۇن خەلىپىتىم ئاتۇش، قەشقەرلەردە ئوقۇغان ۋە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان ئادەم ئىكەن. ئۇ بىزگە ئانا تىل، ھېساب، قۇرئان تەجۋىتى، دىن دەرسى، ئىبادەتى ئىسلام، غەزەل، تەنھەرىكەت قاتارلىق دەرسلەرنى ئۆتەتتى.

1935 ـ يىلى قەشقەردە ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى، يېڭىشەھەردە بەشكەنت شۆبە ئۇيۇشمىسى قۇرۇلۇپ، ئۇيۇشمىنىڭ تەشەببۇسى ھەم يېتەكچىلىكى بىلەن يېڭىچە مائارىپ ئىشلىرى تەشكىللىنىپ، مۇنتىزىم ئىزغا چۈشتى. يېڭىشەھەر بارىنلىق ئابلىز مەخسۇم (1937 ـ 1897)، قومۇشئېرىقلىق موللاخۇن ھاجى (مەشھۇر شائىر، تەتقىقاتچى ئەخمەت زىيائىينىڭ دادىسى) قاتارلىق ئۇقۇمۇشلۇق، ئىلغار كىشىلەر ۋە يەنە بىر قىسىم تەرەققىيپەرۋەر بايلار ئۆز خىراجىتى بىلەن يېڭىچە مەكتەپلەرنى ئاچتى ياكى ئەسلىدىكى مەكتەپلىرىنى رەتكە سېلىپ كېڭەيتىپ قۇردى. كونىچە مەدرىسە مەكتەپلىرىنىڭ ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى ئىسلاھ قىلىپ، ئانا تىل ۋە پەن ـ مەدەنىيەت بىلىملىرىنى كىرگۈزدى. بۇ يىللاردا يېڭىشەھەر ناھىيەسىدىكى يېزا ـ كەنتلەرنىڭ خېلى بىر قىسمىدا يېڭىچە مەكتەپلەر قۇرۇلغان بولۇپ، بۇ مەكتەپلەردە دىنىي ساۋاتلاردىن باشقا، ئانا تىل، ھېساب، تەبىئەت، تارىخ، جۇغراپىيە، تەنھەرىكەت، رەسىم، ناخشا قاتارلىق دەرسلەر ئومۇملاشقانىدى. ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش شارائىتىنى ياخشىلاشقا كۈچ چىقىرىپلا قالماي، دەرسلىكلەرنىڭ بىرلىككە كېلىشى، ئوقۇتۇش ۋە ئوقۇتقۇچىلار قوشۇننىڭ سۈپىتى، مۇنتىزىملىقىغا كاپالەتلىك قىلىش يولىدا نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىگەنىدى.

ئاشۇ ۋەزىيەتنىڭ تۇرتكىسىدە، دادام ئىلگىرىكى دىنىي دەرسلەرلا ئۆتۈلىدىغان بىر سىنىپ، يېڭىچە پەننىي دەرسلەر ئۆتۈلىدىغان ئىككى سىنىپلىق مەكتەپنىڭ يېنىغا يېڭىدىن تۆت سىنىپ سالدۇرۇپ، سىنىپلارنى ئاقارتىپ، دېرىزە بېكىتىپ، پارتا ـ ئورۇندۇق ياستىپ، يېقىن ـ يىراقتىن ئوقۇش ئارزۇسى كۈچلۈك 40 ـ 50 بالىنى قوبۇل قىلىپ، مەكتەپنى بىرقەدەر ئۆلچەملىك پەننىي مەكتەپ قىلىپ قۇرۇپ چىقتى (ئۇ مەكتەپ

ئازادلىقتىن كېيىنكى خېلى يىللارغىچە ساقلىنىپ، كەنت ئىشخانىسى، مەدەنىيەت ئۆيى قىلىنغان. ھازىر گەرچە مەكتەپ ئۆيلىرى قالمىغان بولسىمۇ، ئاشۇ مەكتەپنىڭ ئورنىنى كىشىلەر ھېلىھەم «ئاق مەكتەپ»، «تالىۋاجمىنىڭ مەكتىپى» دەپ ئاتىشىدۇ). ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ ياردىمىدە قەشقەردىن كۆچلۈك، خىل ئوقۇتقۇچىلارنى تەكلىپ قىلىپ كەلتۈردى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرى، بەلكىم ئىستانبۇلدا ئوقۇغان ئادەم بولسا كېرەك، كىشىلەر ئۇنى «ئىستانبۇلدىن كەلگەن مۇئەللىم» دېيىشەتتى. يەنە سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن مۇئەللىملەرمۇ بار ئىدى. ئۇلار بىر مەكتەپتە بەك ئۇزاق تۇرماي، يېڭىچە ئوقۇ ـ ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى ئۆگىتىپ، ئىشلارنى ئىزغا سېلىپ بېرىپ، باشقا جايلارغا كېتىپ قېلىشاتتى.

مەن مەھەللىمىزدىكى ئاشۇ مەكتەپتە قۇرئان، ھەدىس، ئىلمىي نەجۋىد، ئاقايىد قاتارلىق دىنىي ئىلىملارنى، كىلاسسىك ئەسەرلەرنى پىششىق ئىگىلەپلا قالماي، باشلانغۇچ سەۋىيەدىكى پەننىي بىلىملەرنىمۇ پىششىق ئىگىلىگەنىدىم. كىشىلەر «تالىۋاجمىنىڭ قىزى خەت دېگەننى شارىلداپ ئوقۇيدىكەن ھەم يازىدىكەن» دەپ ھەيران قېلىشاتتى. مۇئەللىملەر يېڭىچە ئوقۇتۇشنى تەشۋىق قىلىپ سۆزلىگەندە، دائىم مېنى مىسالغا ئېلىپ، ماڭا خەت ئوقۇتۇپ، يازدۇرۇپ كۆرسىتەتتى. مېنى بەزىدە قىز ئوقۇغۇچىلارغا دەرس ئۆتكىلى سالاتتى. ئۆزۈممۇ يۇرەكلىك، ئاۋازىم ياخشراق بولغانلىقتىن، بالىلارنى بەزى مۇئەللىملەردىن ئوبدانراق باشقۇراتتىم.

شۇنداق قىلىپ يۇرۇپ مەن يېرىم ئوقۇتقۇچى بولۇپ قالدىم ھەم ئۆزۈممۇ بىلىپ ـ بىلمەيلا ئوقۇتقۇچىلىق كەسپىگە چوڭقۇر مۇھەببەت باغلىدىم. 1936 ـ يىلى رايون، ناھىيەلىك مائارىپ ئىدارىسى ۋە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ تەستىقى بىلەن بۇ مەكتەپكە رەسمىي ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىندىم. ئۇ

چاغلاردا مەن تېخى 13 ـ 14 ياشلاردا بولسامۇ، بويۇم ئېگىز، ئۇستىخانلىق بولغاچقا، خېلى چوڭ قىزلاردەك كۆرۈنەتتىم. مەندەك بىر قىز بالىنىڭ ئەرلەرگە ئوخشاش مۇئەللىملىك قىلىشى ئەينى يىللاردىكى جاھالەت قاپلىغان سەھرادا ھېچكىم ئاڭلىمىغان غەلىتە ئىش بولۇپلا قالماي، «يولدىن چىققانلىق»، «دەھرىيلىك» ھېسابلىناتتى. مەن ھەربىر قەدەمدە دېگۈدەك دىنىي مۇتەئەسسىپلەرنىڭ، ئەرلەرنىڭ، ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنىڭ، شۇنداقلا ئۆزۈمگە ئوخشاش خوتۇن خەقلەرنىڭ ھۇجۇمى، سۆز ـ چۆچەكلىرىگە ئۇچراپ تۇراتتىم. ھەتتا يۇقىرىدىن خىزمەت تەكشۈرگىلى كەلگەنلەرمۇ مەندەك بىر قىز بالىنىڭ ئەرگە تەگمەي، «مۇئەللىم» لىك قىلىپ يۈرۈشىنى كۆزىگە سىغدۇرۇشالمايتتى. مەن پەقەت دەرسنى ياخشى ئۆتىدىغانلىقىم، گەپكە گەپ كەلگەندە ھېچكىمدىن يانمايدىغانلىقىم، بولۇپمۇ دادام بىلەن تاغامنىڭ قوغدىشى ئارقىسىدىلا مەكتەپتە پۇت تىرەپ تۇرالىغانىدىم.

ئەنئەنىۋى ئۆرپ ـ ئادەتلەرنىڭ بېسىمى ۋە كىشىلەرنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىگە چىداپ تۇرالمىغان دادام ئاخىرى مېنى ياتلىق قىلماقچى بوپتۇ. ئۇلار ماڭا مېنى يۈز بېشى تاغامنىڭ ئوغلىغا بەرمەكچى بولغانلىقىنى، توي سۈرۈكىنىڭ يېقىنلىشىپ قالغانلىقىنى ئۇقتۇرغاندا مەن قار ـ يامغۇر يېغلاپ: «ئەرگە تەگمەيمەن، مەن تېخى قەشقەرگە بېرىپ ئوقۇيمەن، ئەگەر زورلاپ ئەرگە بەرسەڭلار ئۆلۈۋالىمەن» دەپ تۇرۇۋالدىم. ئەمما مېنىڭ قارشىلىقلىرىم، يىغلاشلىرىم، قېيىداشلىرىم، پوپوزا قىلىشلىرىم ھېچنېمىگە كار قىلمىدى، ئاخىر، مېنىڭ تويۇم بولدى. يېقىن ـ يىراقتىن ناھايىتى كۆپ مېھمان چاقىرىلىپ قوي ـ كالىلار سويۇلدى. ئاخشىمى ئەرلەر مېنى گىلەمگە سېلىپ تاغاملارنىڭ ئىشىكى ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. يەڭگە بولغۇچى ئايال قولۇمدىن تۇتۇپ گۈلخان ئەتراپىنى بىر ئايلاندۇرغاندىن كېيىن،

مېنى ھۇجرامغا ئېلىپ كىردى.

نەۋرە ئاكام تەقۋادار ئادەم ئىدى. ئۇ مېنىڭ تالا ـ تۈزگە چىقىشىمنى، بولۇپمۇ مەكتەپكە بېرىشىمنى قاتتىق چەكلەيتتى. مەن ئۇنىڭ چەكلىشىگە بويسۇنمايتتىم. تازا ئۆسۈپ يېتىلىۋاتقان چاغلىرىمدا ئانامنىڭ تەربىيەسى، قىز بالىنىڭ قانداق بولۇشى توغرىسىدىكى ئۆگۈت ـ نەسىھەتلىرىگە ئېرىشەلمىگەنلىكىمدىنمۇ ياكى خاراكتېرىمدىكى بەزى تۇغما ئالاھىدىلىكلەر سەۋەبىدىنمۇ، مەن باشقىلارنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئىتائەت قىلىپ، ياۋاشلىق بىلەن ئۆيدە ئولتۇرىدىغان قىز بالىلارغا ئوخشىمايتتىم. تۇرمۇشۇمنىڭ ھالقىلىق پەيتلىرىدە بۇ خاراكتېرىم ھامان ئۆزىنى كۆرسەتمەي قالمايتتى. خۇددى دانالار «خاراكتېر ـــ تەقدىر دېمەكتۇر» دەپ ئېيتقاندەك، مېنىڭ تەۋەككۈلچىلىككە باي، ئەگرى ـ توقاي كەچۈرمىشىمنى ئاشۇ ئۆزگىچە خاراكتېرىم بەلگىلىگەنىدى. مەن نەۋرە ئاكام بىلەن ئۇزاق ئۆي تۇتماي، دادامنىڭ ئۆيىگە يامانلاپ كېلىۋالدىم ۋە شۇ كەتكەنچە قايتىپ بارغىلى ئۇنىماي، يەنە ئۆزۈم ياخشى كۆرىدىغان مۇئەللىملىكنى تېپىۋالدىم. بىراق، بىردىنلا بىر ئەردىن چىققان چوكانغا ئايلىنىپ قالغانلىقىم ئەتراپىمدىكى مۇھىتنى تېخىمۇ مۇرەككەپلەشتۈرۈۋەتكەنىدى. ئۆيدىكىلەر مېنى قاتتىق باشقۇراتتى، گەپ ـ سۆز، ئىش ـ ھەرىكەتتە نۇرغۇن چەكلىمىلەرگە ئۇچراپ تۇراتتىم. شۇڭا ئىككىنچى قېتىم ياپچان بازىرىدا ئولتۇرۇشلۇق بىر باي ئادەمدىن ئەلچى كېلىپ، دادام مېنى ئۇنىڭغا بەرمەكچى بولغاندا، ئانچە قارشىلىق قىلىپ كەتمىدىم. ئەمما بۇ يەردىمۇ ئارام تاپالمىدىم. تۆت تام ئىچىدىكى بۇرۇقتۇرمىلىقتا قەپەستىكى قۇشتەك ئۆزۈمنى ھەريان ئۇرۇپ، كۈنلەرنى بەكمۇ تەستە ئۆتكۈزدۈم. ئېرىم قوپال، كۈنلەمچى ئادەم ئىدى، مېنى ھەدېسىلا ئۇرۇپ ـ سوقۇپ خورلايتتى. بىر ئاخشىمى ئۇ مېنى قاتتىق ئۇرۇپ بولۇپ، ئۆزى خورەك تارتىپ

ئۇخلاپ قالدى. مەن رومىلىمنى تەكشىيەتكەن ئارتىپ، تەكشىيەنى يوتقانلىق ئىچىگە باسۇرۇپ قويۇپ، ئۆيدىن قېچىپ چىقتىم. يۇز - كۆزلىرىم كۆك، چاچلىرىم چۈۋۈق هالدا ئېتىزلارنى، يانتاق، قومۇشلۇقلارنى ئارىلاپ، ئاي قاراڭغۇسىدا 9 - 10 كىلومېتىر يولنى يۈگۈرۈپ دېگۈدەك بېسىپ توڭلۇققا يېتىپ بارغان چېغىمدا، قويۇق تېرەكلەرنىڭ ئارقىسىدىكى بىر پارچە ئوت لاۋۇلداپ كۆتۈرۈلۈپ يەر - جاهاننى يورۇتتى. سەھەر ئاسمىنىغا لىق تولغان يۇلتۇزلارنى خىرەلەشتۈرۈپ تىنىمسىز يۇلقۇنۇپ، ئۆرلەپ، ۋالىلداپ نۇر چاقنىتىپ تۇرغان بۇ ئوت خۇددى مەن ئۇچۇنلا يېنىۋاتقاندەك ۋۇجۇدۇم ئىللىپ، يۈرىكىم قىنىغا پاتماي قالدى.

ــ ئاھ چولپان، ئانامنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىدىغان يۇلتۇز، بۇ سېنىڭ مېنى قارشى ئالغىنىڭمۇ؟ نۇرۇڭ بىلەن ماڭا يول كۆرسەتكىنىڭمۇ؟

دادام ئىشىكنى ماڭا ئۆزى ئېچىپ بەردى. مەن دادامنى كۆرۈپلا يىغلىۋەتتىم:

ــ دادا، مەن ساڭا هېچقانداق ئېغىرچىلىقىمنى سالماي، مۇئەللىملىك قىلىپ جېنىمنى باقاي، مېنى قوغلىمىغىن، جېنىم دادا!

دادام چىرايىمغا سىنچىلاپ قاراپ گەپ - سۆز قىلمىدى، بىراق ئۇ شۇنىڭدىن كېيىن مېنى ئەرگە تېگىشكە زورلىمىدى.

خۇددى شۇ كېچىسى تېرەكلەرنىڭ ئارقىسىدىن كۆتۈرۈلگەن ئوتنىڭ بىر پارچىسى يۈرىكىمگە ئورنىشىپ قالغاندەك ئىدى، ئۇ ئوتنى هېچكىم، هېچقانداق نەرسە ئۆچۈرەلمەيتتى. بالىلارنىڭ ئارىسىدا، دوسكا ئالدىدا ئاشۇ غۇبارسىز قەلبلەرگە بىر ئىنسان ئىگىلەشكە تېگىشلىك ئەڭ ئەقەللىي ساۋاتلارنى سىڭدۈرۈۋاتقان چاغلىرىم مېنىڭ ئەڭ بەختلىك چاغلىرىم ئىدى. بۇنداق چاغلاردا قەلبىم ئىشەنچ ۋە كۈچكە تولاتتى. كۆزلىرىم

نۇرلىنىپ، ئاۋازىم باشقىچە ياڭراپ، سۆزلىرىم ۋەزىنلىك بولۇپ كېتەتتى.

شۇ يىللاردا ياپچاننى ئۆز ئىچىگە ئالغان بەشكەنت (ياپچاندىن باشقا ئەرمىدۇن، ھاراپ، ئارال، يېڭىئاۋات قاتارلىق يېزا - كەنتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى) رايونلۇق ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش شۆبە ئۇيۇشمىسىغا يېڭىدىن بىر ئىلمىي مۇدىر كەلدى. ئۇ 25 - 26 ياشلارغا كىرگەن، ئېگىز بوي، سوزۇنچاق يۈز، قاشلىرى قاپقارا كەلگەن ئادەم ئىدى. ئادەتتە ياپچانلىقلارغا ئوخشاش ئۇزۇن چاپان كىيمەي، قىسقا پاختىلىق چاپان، كونىراق دوپپا ياكى قۇلاقچا كىيىپ يۈرەتتى. كىشىلەر ئۇنى ئىسرائىل ئەپەندى دەيىشەتتى، «ئاتۇشتىن كەلگەن كالتە قۇيرۇق ئەپەندى»، «جەدىت مۇئەللىم» دەيىشىدىغانلارمۇ بار ئىدى. ئۇ ناھايىتى گەپدان، مۇنازىرىچى ھەم بەك تۈز سۆزلۈك بولغانلىقتىن، مۇتەئەسسىپ بەگ - غوجام، مولا - ئىشانلار بىلەن كۆپ مۇنازىرىلىشەتتى ۋە ئۇلارنى ئاسانلا لەت قىلىپ قويىاتتى. ئۇ ئاشۇنداق كىشىلەرگە قىلچە يۈز - خاتىر قىلماي: «سىلەر دېھقانلارنىڭ مەكتەپتە ئوقۇپ كۆزى ئېچىلىپ قېلىشىدىن، سىلەرنىڭ ھەقىقىي ئەپەت - بەشىرەڭلارنى چۈشىنىپ قېلىشىدىن قورقىسىلەر، شۇڭا يېڭى مەكتەپكە، مۇئەللىملەرگە ئۆچمەنلىك قىلىسىلەر، ئەمما ھەرقانچە قىلساڭلارمۇ تارىخنى ئارقىغا بۇرىيالمايسىلەر. ئوقۇش، مەرىپەت ئىگىلەش ـــ زامانىنىڭ تەلىپى» دەيتتى. ئۇ ھەممىلا يەردە قاتراپ يۈرۈپ، خەلقنىڭ كۆزىنى بويىاپ ئالدامچىلىق، كاززاپلىق بىلەن جان باقىدىغان داخان، باخشى، پىر - ئەۋلىيالارغا قاتتىق نەپرەتلىنەتتى. ئابدۇقادىر دامۇللىنىڭ ئاتۇش، قەشقەرلەردە ئاشۇنداق كىشىلەرنىڭ ھىيلە - نەيرەڭنى پاش قىلىپ، خەلقنى تەربىيەلىگەنلىكىدەك ئىشلىرىنى، سۆزلىرىنى مىسالغا ئېلىپ، دېھقانلارنى ئۇلارغا ئىشەنمەسلىككە ئۇندەيتتى. شۇڭا

مۇتەئەسسىپ بەگ ـ غوجىلار، موللىلار، باخشى ـ داخانلار ئۇنىڭغا چىش ـ تىرنىقىغچە ئۆچمەنلىك قىلاتتى. ئەمما ئۇنىڭغا چېقىلىشقا پېتىنالمايتتى. بويى بىر مېتىر 90 سانتىمېتىردىن ئاشىدىغان ياش ھەم قاۋۇل بۇ ئەپەندى نان سېلىنغان خۇرجۇن بىلەن قاپاقنى مۇرىسىگە سېلىپ بەش يېزىنىڭ قۇمۇلۇق، جاڭگال، قومۇشلۇقلىرىنى پىيادە بېسىپ مەكتەپلەرنى تەكشۈرەتتى، مەسىلىلەرنى ھەل قىلاتتى، سىنىپلارغا كىرىپ دەرس ئاڭلاپ، ئوقۇتقۇچىلارغا يول كۆرسىتەتتى. قەشقەر، ئاتۇشتىن دەرسلىكلەرنى ئېلىپ كېلىپ، ئۆزى قولىدا كۆچۈرۈپ كۆپەيتىپ، مەكتەپلەرگە تارقىتاتتى. بىر قېتىم ئۇ توڭلۇققا كېلىپ مېنىڭ سىنىپىمغا كىرىپ دەرسىمنى ئاڭلىغاندىن كېيىن: «باركاللا، خانىم ـ قىزلىرىمىزنىڭ ئىچىدىن مۇشۇنداق بىر ياخشى مۇئەللىمە بولۇپ يېتىشىپ چىقىپلا، تېخىمۇ دادىللىق بىلەن ئىشلەۋەرسىلە» دەپ مېنى ئىلھاملاندۇردى. كېيىن ئۇ تاغام بىلەن دادامغا: «سەلىمخان خېلى ـ خېلى ئەر ئوقۇتقۇچىلاردىنمۇ يارامليق ئىكەن، ئۇنى بەك چەكلىمەي، مەيلىگە قويۇپ بېرىڭلار، ئوقۇتقۇچىلىق نومۇس ئىش ئەمەس، بولسا قەشقەرگە ئەۋەتىپ ئوقۇتۇڭلار» دەپ كۆپ نەسىھەت قىلغانىكەن. ئۇ يەنە رايون، ناھىيە، قەشقەردىكى مائارىپ تارماقلىرىغا، ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقاتارتىش ئۇيۇشمىسىغا مېنىڭ ئەھۋالىمنى تونۇشتۇرغان، ئۇلارنىڭ ئالدىدا مېنىڭ كۆپ تەرىپىمنى قىلغانىكەن.

ئەمەلىيەتتە، ئاشۇ دەۋردىكى كۆپ سانلىق كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە ئوقۇتقۇچىلىق نومۇس ئىش ھېسابلىناتتى. كىشىلەر يېڭى مەكتەپتە ئوقۇغان، مۇئەللىملىك قىلىدىغان خوتۇن ـ قىزلارغا، ھەتتا ئەرلەرگىمۇ ھاقارەت كۆزىدە قارىشاتتى. بۇ ئەينى دەۋردىكى مۇتەئەسسىپ دىنىي ھۆكۈمرانلارنىڭ ۋە فېئودال كۈچلەرنىڭ قارىشى بولۇپ، ھەممە ئىشتا ئۇلارنىڭ ئاغزىغا

باقىدىغان نادان خەلق قارىغۇچىلارچە ئۇلارغا ئەگىشىپ، يېڭىچە مەكتەپلەرنى، مۇئەللىملەرنى، مەرىپەتپەرۋەر كىشىلەرنى قارغايتتى. مەكتەپ ئوچۇن ئېلىنىدىغان 20/1 پىرسەنت ئۆشرىنى تاپشۇرغىلى ئۇنىمايتتى ھەم ئۇلارنىڭ ئىشلىرىغا خىلمۇخىل توسالغۇ، ئوڭۇشسىزلىقلارنى كەلتۈرەتتى.

ـــ ئوقۇ، ئوقۇ، ئوقۇر چاپلايمىز، ئەپەندىنى كۆرسەك ئۇرۇپ جايلايمىز!

بەزى يېزا ـ كەنتلەردىكى دېھقانلار شۇنداق دەپ قوشاق ئېيتىشاتتى. «ئەپەندى» لەرنى يالغۇز ـ يېرىم ئۇچرىتىپ قالسا، بىرنەچچىسى بىرلىشىپ ئۇرۇپ، چالا ئۆلۈك قىلىپ قويىاتتى. بىر قېتىم ئىسرائىل ئەپەندى قومۇشئېرىق كەنتىگە مەكتەپلەرنى تەكشۈرگىلى بېرىپ كەچ قالغاندا، يېزا سىرتىدىكى جاڭگاللىقتا ئوني بىرنەچچە ئادەم قاتتىق ئۇرۇپ بىر ئازگالغا تاشلىۋېتىپتۇ. شۇ كەنتلىك قوربان موللا دېگەن كىشى ئاتلىق ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، ئوني كۆرۈپ قېلىپ، ئۆيىگە ئاپىرىپ بېقىپ ھاياتىنى قوتقۇزۇپ قاپتۇ.

ئەينى دەۋردە يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى ئارىسىدا ۋە دېھقانلار ئىچىدە مائارىپنى، يېڭىلىقنى قوللايدىغان، ئوننىڭغا جان ـ تېنى بىلەن بېرىلگەن كىشىلەرمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. ياپچان بازار جامەسىدىكى خېتىپ ئاخوندوم، بەختى مۇپتى ئاخوندوم، ئەرمىدوللوق ماخموت قازى، يۇقىرى توڭلوقلوق ھاشىم خاتىپ ئاخوندوم قاتارلىق دىنىي زاتلار ۋە بىر قىسىم ھوندەرۋەن ـ تىجارەتچىلەر، ياش دېھقانلار ئىسرائىل ئەپەندىنىڭ كوچلوك قوللىغوچىلىرى ئىدى. تاغام توختى قوتلوقمۇ شۇلارنىڭ ئىچىدە ئىدى. ئو ئىسرائىل ئەپەندى بىلەن كۆپ مۇڭدىشاتتى، ئوننىڭ ئىشلىرىنى قوللاپ ـ قوۋۋەتلەيتتى. ئوننىڭ كۆپ تەرىپىنى قىلاتتى. مەنمۇ تاغامنىڭ ئوندىق سۆزلىرىنى زور قىزىقىش بىلەن ئاڭلايتتىم. 1938 ـ يىلى ئىسرائىل ئەپەندىنىڭ يەنە بىر

ئاغىنىسىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن ئىسرائىل ئەپەندى ئىككىمىز بىرنەچچە قېتىم كۆرۈشۈپ پاراڭلاشتۇق. ئۇ ماڭا ئۆزىنىڭ ئۇستۇن ئاتۇشنىڭ قايراق كەنتىدە مەدرىسەدە ئوقۇۋاتقان چېغىدا تاتارستانلىق ئەخمەد فەرىد ئەپەندىدىن يۈرت بىلگەسى (جۇغرافىيە)، تەبىئەت، باشلانغۇچ ھېساب قاتارلىقلارنى ئۆگەنگەنلىكىنى، ئەخمەت فەرىد ئەپەندى يەرنى يۇمىلاق دېسە ئىشەنمەي، «ئۇنداق بولسا بىز نېمىشقا يىقىلىپ چۈشمەيمىز؟» دەپ مۇنازىرىلەشكەنلىكىنى، كېيىن قەشقەر خانلىق مەدرىسەدە ئوقۇپ ئەرەب تىل ـ ئەدەبىياتى، لوگىكا (سەرپ نەۋھىسى) ۋە دىنىي ئەقىدە ئاساس قىلىنىدىغان بىلىملەرنى ئۆگەنگەنلىكىنى، مەكتەپ پۈتكۈزگەندىن كېيىن، يۇرتىدا دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىش جەريانىدا رۇسىيەدە ئوقۇپ كەلگەن ئىسلام ئەپەندى، مولا باقى ئەپەندى ۋە ئاتۇشتىكى يېڭىلىق تەرەپدارلىرىدىن بولغان ياقۇپ دامولا، رەخمىتۇللا ئاكىلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، تاتار ئالىملىرىنىڭ، جۇملىدىن مۇسا جارۇللانىڭ «دىنىي ۋە ئىجتىمائىي مەسىلىلەر» دېگەن كىتابىنى، ئابدۇقادىر دامولىنىڭ «تەسھىلىل ھېساب» دېگەنده كىتابلىرىنى پىشىق ئوقۇغانلىقىنى، بىر مەزگىل تورغات تاغلىرىغا بېرىپ، ئۇ يەردىكى قىرغىز بالىلارنى ئوقۇتقانلىقىنى، بۇ جەريانىدا چېگرادىن ئۆتكەن كىشىلەر بىلەن تونۇشۇپ، ئۇلاردىن كىتاب ـ ماتېرىيال كەلتۈرۈپ ئوقۇپ، بىلىم ۋە نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتكەنلىكىنى، 1934 ـ يىلى قايراقلىق مەرىپەتپەرۋەر زات ياقۇپ دامولا قەشقەردە ئېچىلغان 1 ـ نۆۋەتلىك دارىلمۇئەللىمىنده ئوقۇشقا ئەۋەتكەن بەش بالىنىڭ بىرسى بولۇپ ئوقۇپ، بۇ مەكتەپنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتكۈزگەنلىكىنى ··· سۆزلەپ بەرگەندى. ئورتاق غايە، ئۇلۇغۋار ئىشلارغا بولغان ئورتاق ئىشتىياق بىزنىڭ قەلبىمىزنى تەبىئىي ھالدا بىرلەشتۈردى. بىز گەرچە ھازىرقى ياشلاردەك ئەركىن

مۇھەببەتلىشىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالمىساقمۇ، خۇپىيانە ھالدا تەقدىرنىمزنى بىر - بىرىگە باغلاش قارارىغا كەلدۇق. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان دادام مېنىڭ «يالاڭ تۆش ئەپەندى» بىلەن توي قىلىشىمغا قەتئىي قوشۇلمىدى، ھەر خىل ئامالالار بىلەن ئىككىمىزنىڭ ئۇچرىشىشىنى توسۇدى. دادام گەرچە يېڭى مەكتەپ ئاچقان ئادەم بولسىمۇ، ئۆز قىزىنىڭ «ئەپەندى» گە تېگىشىنى زادى خالىمايتتى. ئۇ: «ئەپەندىلەر ئاق نانچى، قولىدىن چوڭ ئىش كەلمەيدىغان خەق. ئەپەندىچىلىكتىن ئايرىلىپ قالسا، خوتۇن - بالىلىرى تۆگۈل ئۆزىنىڭ جېنىنىمۇ باقالمايدۇ. قىزىمنى بىرەر ساتىراش، موزدۇزغا بەرسەم بېرىمەنكى، ئەپەندىگە بەرمەيمەن» دەيتتى. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان يۇرتتىكى مۇتەئەسسىپ كىشىلەرمۇ: «مانا ئوبدان بولدىمۇ، ئەر - ئايالالار ئارىلىشىپ گۇناھلىق ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇپ يۈرسە، ئاقىۋىتى مانا مۇشۇنداق بولىدۇ. تالىپ ھاجىمدەك ئادەم باشتىلا مەكتەپ ئاچمەن دەپ كۆپۈرلۈق قىلماسلىقى، قىزىنى ئۆيدىن تالاغا چىقارماي چىڭ تۇتۇشى لازىم ئىدى» دېيىشتى. يېڭى مائارىپقا، ئوقۇتقۇچىلارغا چىش - تىرنىقىغچە ئۆچمەنلىك قىلىپ يۈرگەن كىشىلەر بۇنى ئىسرائىل ئەپەندىنى كۆزدىن يوقىتىشنىڭ ئوبدان پۈرسىتى دەپ بىلىشتى. بەشكەنت رايونىدىكى 30 نەچچە بەگ، قازى، موللىلار بىرلىشىپ ئىسرائىل ئەپەندىنىڭ ئۈستىدىن يېڭىشەھەردىكى سىلىكىبۇغا ۋە قەشقەردىكى مائارىپ ئورۇنلىرىغا يوقىلاڭ بەتنامىلار بىلەن ئەرز قىلىدى. 1939 - يىلى ئىسرائىل ئەپەندى خىزمىتىدىن ئايرىلىپ يۈرتىغا قايتىپ كەتتى.

شۇ يىلى كۈزدە مەنمۇ دادامنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن بىزگە يىراقراق تۇغقان كېلىدىغان رەۋنخان ئىسىملىك تۇل ئايالنى ئېلىپ قەشقەر شەھىرىگە كەلدىم. ئىككىمىز چاسىدىن بىر ئۆينى ئىجارىگە ئېلىپ ئولتۇردۇق. بىرنەچچە كۈندىن كېيىن مەن ئوردا ئىشكىدىكى دارىلمۇئەللىمىنگە ئوقۇشقا تىزىملاتقىلى

باردىم. تىزىملاش ئورنىدىكى كىشىلەر ئىسمىمنى، يۇرتۇمنى، ئاتا ـ ئانامنى، توي قىلغان ـ قىلمىغانلىقىمنى تەپسىلىي سوراپ ئاخىرىدا: «خاپا بولماي قايتىپ تۇرسىلا، ھازىرچە ئېرى يوق ئايالالارنى مەكتەپكە قوبۇل قىلالمايمىز، بۇ مائارىپ ئىدارىسىنىڭ بەلگىلىمىسى» دەپ جاۋاب بەردى. مەن ئوقۇشقا كىرەلمىگەنلىكىمدىن بەكمۇ مەيۇسلەنىدىم. كەچتە مېنىڭ ھالىمغا ئىچى ئاغرىغان رەۋنخان ئاچام: «بۇنىڭ يولى ئاسان ئەمەسمۇ؟ بىز ئىسرائىل ئەپەندىنى تاپايلى، ئىككىڭلار توي قىلساڭلار ئىش پۈتمەمدۇ!» دېدى.

مەن قاتمۇقات ئەندىشە ئىچىدە بىر نەرسە دېيەلمەي تۇرۇپ قالدىم. گەرچە ئۇ مېنىڭ كۆڭلۈمدىكى گەپنى قىلغان بولسىمۇ، مېنىڭ بۇ قەدەمنى ئالمىقىم ئاسانغا توختىمايتتى. ئۇنداق قىلسام دادامنىڭ مېھرى - مۇھەببىتىدىن ئايرىلىپ قالاتتىم، تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتۇمغا ئىككىنچىلەپ ئاياغ باسالمايتتىم، بۇ بەكمۇ ئېغىر بەدەل ئىدى. لېكىن...

مەن كۆپ ئىككىلىنىشتىن كېيىن ئاخىرى بىر قارارغا كەلدىم. رەۋنخان ئاچام ئات مىنىپ، ئۈستۈن ئاتۇشقا قاراپ يولغا چىقتى ۋە ئىككى ـ ئۈچ كۈندىن كېيىن ئىسرائىل ئەپەندىنى باشلاپ يېتىپ كەلدى. ئەتىسى ئىسرائىل ئەپەندى بازاردىن گۆش، سەۋزە، گۈرۈچ ئېلىپ كەلدى، رەۋنخان ئاچام پولۇ ئەتتى. يېقىن قولۇم ـ قوشنىلاردىن بىرنەچچىسى ۋە نىكاھ ئوقۇغان موللا بىزنىڭ ئاددىيغىنە تويىمىزنىڭ گۇۋاھچىسى بولدى. تويدىن كېيىن ئەر ـ ئايال ئىككىمىز بىرلىكتە دارىلمۇئەللىمىنگە باردۇق. بۇ قېتىم ئوڭۇشلۇق ھالدا مەكتەپكە قوبۇل قىلىندىم. بۇ مېنىڭ ھايات يولۇمدىكى زور بۇرۇلۇش بولدى.

ئەنجان رەستىسىدىكى بەش سىنىپلىق قىز ـ چوكانلار دارىلمۇئەللىمىنى مېنىڭ نەزەرىمدە ئەڭ مۇقەددەس جاي ئىدى. خام كېسەكتىن سېلىنغان بۇ ئاددىي ئۆيلەردە قەشقەر، ھەتتا

پۈتكۈل جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپلەر ئۈچۈن ئايال ئوقۇتقۇچىلار تەربىيەلىنەتتى.

ئۇ چاغدا ئۇششاق گۇللۈك تېگى ئاق چىت كۆڭلەك، قارا تاۋار جىلىتكە، بېشىمدا سېرىق مارجان دوپپا، توم - توم ئىككى ئۆرۈم چېچىمنىڭ بىرى ئارقامدا، بىرى ئالدىمدا ھاياجان بىلەن مەكتەپ قورۇسىغا قەدەم قويغىنىم تۇنۇگۈنكى ئىشتەكلا ئېسىمدە.

مەكتەپتىكى ھەممە نەرسە ماڭا شۇنچىلىك يېڭى، شۇنچىلىك قىزىقارلىق، ئوقۇتقۇچىلار شۇنچىلىك مېھرىبان ھەم بىلىملىك تۇيۇلاتتى. مەكتىپىمىزنىڭ ئوقۇتۇش ۋە باشقا پائالىيەتلىرى نەزەرباغدىكى دارىلمۇئەللىمىننىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكىدە بولۇپ، دارىلمۇئەللىمىنگە ئەزىزە كېرىم ئىسىملىك چىرايلىق بىر خانىم ئىلمىي مۇدىر ئىدى. ئوقۇتقۇچىلىرىمىزنىڭ ئىچىدە تاشكەنتتە ئوقۇپ كەلگەنلىرى كۆپرەك ئىدى. ھېبىبۇللا مۇسا ھاجىيېف، سۇزۇك ھاجىيۇف، قۇربان ئەپەندى، ئادىل ئەپەندى، تۇرغۇن ئەپەندى (قىرغىز)، توختاروف (قىرغىز)، مالىك (تاتار)، مۇھەممەت يۇسۇپ جالالىدىن، ئابدۇقادىر مۇھەممەت زەۋقى، ئوبۇلقاسىم سېيىت، ئابدۇرېھىم قۇمرى، تۇرسۇن ئېلى قاتارلىقلار شۇ چاغدىكى داڭلىق ئوقۇتقۇچىلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ ۋاجۇدىدا تەربىيە كۆرگەن، بىلىملىك كىشىلەرگە خاس ئالاھىدىلىك گەۋدىلىنىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى يارىشىملىق شىم - كاستۇم كىيىپ، گالىستۇك تاقاپ، پاكىز، رەتلىك كىيىنەتتى. يۈرۈش - تۇرۇشتا مەدەنىي، قائىدىلىك ئىدى. بىزگىمۇ پاكىز، رەتلىك كىيىنىشنى، يول مېڭىش، ئولتۇرۇش - قوپۇش، باشقىلار بىلەن ئالاقىلىشىشتا ئەدەپ - قائىدىلىك، دۇرۇس بولۇشنى ئۆگىتەتتى. ئۇلارنىڭ تەلىملىرى قەلبىمىزدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغان بولۇپ، بىزمۇ كېيىنكى ھاياتىمىزدا ئوقۇغۇچىلىرىمىز ۋە پەرزەنتلىرىمىزگە ئەنە شۇنداق

تەلەپ قويغانىدۇق.

بىزگە تەبىئەت، ھېسسىيات، ئانا تىل، جۇغراپىيە، فىزىكا، خىمىيەدىن باشقا شىنجاڭ تارىخى، ئىسلام تارىخى، رۇس تىلى (ياكى خەنزۇ تىلى)، دىن، تەنتەربىيە، ھۆسنىخەت قاتارلىق دەرسلەر ئۆتۈلەتتى. ئادەتتە ھېچقانداق دەرسلىك كىتاب تارقىتىلمىسمۇ، ئوقۇتقۇچىلار دەرسنى ئەمەلىيەتكە باغلاپ جانلىق، ئەستايىدىل ئۆتەتتى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆگىنىش قىزغىنلىقىمۇ ئىنتايىن يۇقىرى ئىدى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ قەلبىدە مىللەتنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا نىسبەتەن ئىچىدىن قايناپ چىققان ئوتتەك مۇھەببەت ۋە پىداكارلىق بار ئىدى. ئوقۇغۇچىلار بولسا، خۇددى پەرۋانىلاردەك ئاشۇ ئوتقا پۇتۇن ۋۇجۇدى بىلەن ئىنتىلەتتى.

يۇقىرىقى دەرسلەردىن باشقا سىياسەت، ۋەزىيەتكە ئائىت دەرسلىرىمىزمۇ ناھايىتى جانلىق ئۆتۈلەتتى. تۇرغۇن ئەپەندى، توختاروف ئەپەندى، لى زىلياڭ (كومپارتىيە ئەزاسى) قاتارلىقلار بىزگە پەلسەپە، دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە ماركسىزىم، دۇنيا ۋەزىيىتى ۋە جۇڭگونىڭ ئىچكى ۋەزىيىتى، چەت ئەللەردىكى پەن ـ تېخنىكا تەرەققىياتىغا ئائىت بىلىملەردىن دەرس ئۆتەتتى. ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى تۇرۇش، ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى ئۇرغۇتۇش ـــ سىياسەت دەرسىمىزنىڭ مۇھىم بىر مەزمۇنى ئىدى. دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلاردا ئوقۇتقۇچىلار بىزنى ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزمۇن قىلىنغان لېكسىيە سۆزلەش، تام گېزىتى چىقىرىش، تەشۋىقات ۋاراقى تارقىتىش، شوئار ـ لوزۇنكا چاپلاش، خور، دېكلاماتسىيە قىلىش، سەنئەت نومۇرلىرىنى تەييارلاشتەك پائالىيەتلەرگە ئۇيۇشتۇراتتى. مەكتىپىمىز تەرىپىدىن چىقىرىلىدىغان «مۇئەللىملەر گېزىتى» مۇ ناھايىتى جانلىق ئىدى. ئۇنى زىيالىيلارلا ئەمەس، شەھەر ئاھالىلىرىمۇ تالىشىپ كۆرەتتى. قىز ـ چوكانلار

دارىلمۇئەللىمىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىغا ئۆتۈلىدىغان يەنە بىر ئالاھىدە دەرس بار ئىدى. ئۇ خەلقئارا ئايالار ئازادلىقى ھەرىكىتىگە ئائىت دەرس بولۇپ، بۇ دەرسنى كومپارتىيە ئەزاسى خۇ سىچېڭ ئۆتەتتى (خەنزۇ مۇئەللىملەرنىڭ دەرسنى روزى ھاجى ئىسمايىل بىر تەرجىمان تەرجىمە قىلىپ بېرەتتى). خۇ ئەپەندى بۇنىڭدىن كۆپ يىللار ئىلگىرى ئامېرىكىنىڭ چىكاگو شەھىرىدىكى ئىشچى ئايالارنىڭ تەشكىللىنىپ ئۆز ئازادلىقى، باراۋەرلىكىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدا قانداق كۈرەشكەنلىكى، پۈتۈن دۇنيا ئايالىرىنىڭ بۇ ھەرىكەتنى قانداق قوللىغانلىقى، ئايالار ئازادلىقى ھەرىكىتىنىڭ دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا، بولۇپمۇ تەرەققي قىلغان ئەللەردە ھېلى پەسىيىپ، ھېلى يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلۈپ كەلگەنلىكى، ئايالارنىڭ ھەقىقي ئازادلىقى ۋە باراۋەرلىكى پەقەت سوتسىيالىستىك سوۋېت ئىتتىپاقىدىلا ئەمەلگە ئاشقانلىقى توغرۇلۇق ناھايىتى تەسىرلىك سۆزلەيتتى. بۇ دەرس قىز ـ چوكان ئوقۇغۇچىلارنى بەكمۇ ئىلھاملاندۇراتتى. ئۇلارنىڭ قىزىقىش، ھاياجانلىرىغا ئەندىشە ۋە قورقۇش ئارىلىشىپ كېتەتتى. ئەسىرلەر مابەينىدە ئارقا ھويلا، قاراڭغۇ ئۆيلەردە دىنىي ۋە ئەنئەنىۋى ئۆرپ ـ ئادەتلەرگە، دادىلىرى، ئاكا ـ ئىنىلىرى، ئەرلەرنىڭ باشقۇرۇشىغا ئىتائەتمەنلىك بىلەن بويسۇنۇپ ياشاپ كەلگەن بۇ مەزلۇمەلەر ئۇچۇن، بۇ گەپلەر «يەتتە قات ئاسمان» نىڭ نېرىسىدىكى ئىشلار ئىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇلار بۇ دەرسلەردىن بىرلا نەرسىنى، ئۆزلىرىنىڭمۇ ئەرلەرگە ئوخشاش ئىنسان ئىكەنلىكىنى، ئۆزلىرىنىڭمۇ ئوقۇپ تەربىيە ئېلىش، خىزمەت قىلىش، ۋاقتى كەلگەندە ئۆز نارازلىقى، قارشىلىقىنى ئىپادىلەش ھوقۇقى بارلىقىنى بىلىۋالاتتى.

قىزلار دارىلمۇئەللىمىنىدىكى جۇشقۇن، ئىلمىي كەيپىيات، قاينىاق ئىنقىلابىي پائالىيەتلەر مېنىڭ بىلىم ئېلىش ۋە ئالغا

ئىلگىرىلەش تەشنالىقىمنى قاندۇرغانىدى. مەن تەستە كەلگەن بۇ پۇرسەتنى قەدىرلەپ، پۈتۈن كۈچۈم بىلەن تىرىشىپ ئوقۇدۇم، مەكتەپ تەشكىللىگەن پائالىيەتلەرگە ئاكتىپ قاتناشتىم. ئەنە شۇنداق قىزغىنلىق ۋە جەددىيلىك ئىچىدە ئۆيدىن ئايرىلغىنىمغا ھەش ـ پەش دېگۈچە بىر يىل بولۇپ قالدى. بۇ جەريانىدا تاغام ۋە باشقا تۇغقانلار بىزنى يوقلاپ كەلدى. ئۇلار ماڭا دادامنىڭ پات ـ پات ئاغرىپ قالىدىغانلىقىنى، ئىنىمنىڭ ھەددىدىن زىيادە ئەركە چوڭ قىلىپ قويۇپ ئەمدى باشقۇرالمايۋاتقانلىقىنى، ساۋۇت ئاكام، ھەلىمىخان ئاچاملارمۇ ئۆيلۈك ـ ئوچاقلىق بولۇپ كەتكەنلىكتىن دادامنىڭ يالغۇزلۇق تارتىپ قېلىۋاتقانلىقىنى دەپ بېرەتتى. مۇنداق چاغلاردا دادامنىڭ يېنىغا ئۇچۇپلا بارغۇم كېلەتتى، لېكىن بارالمايتتىم. يازلىق تەتىلدە تاغامنىڭ ياراشتۇرۇپ قويۇشى بىلەن ئېرىم ئىككىمىز پايچانغا باردۇق. دادام يۈرتقا چوڭ توي قىلىپ بەردى . ئۇ ئىلگىرىكى ئارازلىقلارنى ئۇنتۇپ كەتكەندەك ناھايىتى خۇشال كۆرۈنەتتى. لېكىن مەن ئۇنىڭ مۇشۇ بىر يىلدا ئوبدانلا قېرىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدىم.

1941 ـ يىلى مەن دارىلمۇئەللىمىنى پۈتكۈزۈپ، قەشقەر شەھىرىدىكى پاخال بازىرى قىزلار مەكتىپىگە مۇدىر بولدۇم. بۇ مەكتەپتە قىز ـ چوكانلار، ھەتتا خېلى چوڭ ئايالارمۇ ئوقۇيتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا قەشقەر شەھىرىدىكى چوڭ بايلار ۋە دىنىي ئۇلىمالارنىڭ خانىم ـ قىزلىرىمۇ بولۇپ، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى مەكتەپكە ۋېلىسىپىت مىنىپ كېلەتتى. بۇ ۋېلىسىپىت ئومۇملاشمىغان دەۋر بولغاچقا، ۋېلىسىپىت مىنگەن باينىڭ قىزلىرى ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا، ئوششاق بالىلار: «شەيتان ھارۋىسى كەلدى!» دەپ ۋارقىراپ ئارقىسىدىن يۈگۈرۈشەتتى.

بۇ مەكتەپتە يەنە ھۈنەرۋەن ـ كاسىپ، شەھەر كەمبەغەللىرىنىڭ قىزلىرىمۇ بار ئىدى. باينىڭ قىزلىرى بىلەن

كەمبەغەللەرنىڭ قىزلىرى كىيىم - كېچەك، يۇرۇش - تۇرۇشتا ئېنىق پەرقلىنىپ تۇراتتى. بىز مەكتەپ تەربىيەسىدە باي - كەمبەغەللەر باراۋەر، دەيدىغان قاراشنى تەشەببۇس قىلاتتۇق. قىز - چوكان ئوقۇغۇچىلىرىمىزنىڭ ئىنسانىي غۇرۇر تىكلىشى، ئائىلىدە ۋە جەمئىيەتتە ئۆزىنى قوغدايدىغان ئىقتىدار يېتىلدۈرۈشنى تەشەببۇس قىلاتتۇق. ئاياللارنى مال ئورنىدا ئېلىپ - ساتىدىغان، خورلايدىغان، ياش قىزلارنى قېرى مولىلارغا دۇئا قىلدۇرىدىغان، كۆپ خوتۇن ئالىدىغان ناچار ئادەتلەرگە قارشى تۇرۇشقا ئىلھاملاندۇراتتۇق، زۆرۈر تېپىلسا، مۇنداق ئىشلارغا ئارىلىشىپ قىز - چوكانلارنى قوغدايتتۇق. شۇ تۈپەيلى بەزى مۇتەئەسسىپ دىنىي كۈچلەر بىلەن قارشىلىشىپ قالاتتۇق. لېكىن ئۇ چاغلاردا مەكتەپ، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئابرۇيى ناھايىتى يۇقىرى بولغانلىقتىن، مۇتەئەسسىپ كۈچلەر بىزگە ئاشكارا قارشىلىق كۆرسىتەلمەيتتى.

شۇ يىلى قىشتا قەشقەردە قېلىن قار ياغقانىدى. بىر كۈنى ئەتىگەندە سىنىپلارنى ئارىلاپ تەكشۈرۈپ يۈرۈپ، بىر سىنىپنىڭ ئالدىدا قارغا يالاڭ ئاياغ دەسسەپ تۇرغان بىر كىچىك قىز ئوقۇغۇچىنى كۆرۈپ قالدىم. قىزچاقنىڭ كىيىملىرىمۇ يېلىڭ ئىدى. سوغۇقتىن قىزىلچىدەك بولۇپ كەتكەن پۇتلىرىنى توختىماي يۆتكەپ مىشىلداپ يىغلاپ تۇراتتى. ئىتتىك ئالدىغا بېرىپ نېمە بولغانلىقىنى سورىسام، پەيشەنبىلىك ئېلىپ كېلەلمىگەنلىكى ئۈچۈن دىن دەرسى ئۆتىدىغان خەلىپىتىم جازاسىغا قاردا تۇرغۇزۇپ قويغانلىقىنى ئېيتىپ، زار - زار يىغلاپ كەتتى. مەن غەزىپىمنى باسالماي خەلىپىتىمنى چاقىرىپ ئەيىبلىدىم. ئۇ گېپىمگە تازا قايىل بولمىۋىدى، «ئۇنداق بولسا ئۆزلىرى بىرەيلى يالاڭ ئاياغ تۇرۇپ باقسىلا خەلىپىتىم!» دەپ تۇرۇۋالدىم ۋە خاتالىقىغا تەن ئالدۇرۇپ، بۇنىڭدىن كېيىن بۇنداق ئىشلارنى سادىر قىلماسلىقىغا ۋەدە قىلدۇردۇم. قىزچاقنى

ئىشخانامغا ئېلىپ كىرىپ، شىرەدە ئولتۇرغۇزۇپ، ئىككى پۇتىنى چاپىنىمىنىڭ ئىچىگە تىقىپ ئىسىتىپ، پايتىمىلىرىنى يۆگەپ، ئۆتۈكىنى كىيدۈرۈپ، سىنىپقا ئەكىرىپ قويدۇم.

بۇ پەقەت كىچىككىنە بىر مىسال، بۇنداق ئىشلار دائىم ئۇچراپ تۇراتتى. مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ كۆپ قىسمى دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇغانلار بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتا ئۇستازلىرىمىز بىزگە سىڭدۈرگەن ئىنقىلابىي ئىدىيە بىزنىڭ تىرىشچانلىقىمىز ئارقىلىق ئوقۇغۇچىلىرىمىزنىڭ قەلبىدە چوڭقۇر يىلتىز تارتقانىدى. مەكتىپىمىزنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى تۇرلۇك ئىنقىلابىي پائالىيەتلەرگە ئاكتىپلىق بىلەن قاتنىشاتتى، سەنئەت كۇرۇژۇكىمىزدىكى ئوقۇغۇچىلار ساۋاتسىزلىق، خۇراپاتلىق، ھۇرۇنلۇقتەك ئىللەتلەر تەنقىد قىلىنغان ناخشا ـ ئۇسسۇل، كومېدىيەلەرنى ئويناپ ئامما ئارىسىدا تەربىيەلىگەنىدى. ياپونغا قارشى ئۇرۇشنى قوللاش يۈزىسىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان ئىئانە توپلاش پائالىيىتىدىمۇ مەكتىپىمىزنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى، بولۇپمۇ بەزى بايى ئائىلىنىڭ قىزلىرى ئالاھىدە باشلامچى بولغانىدى.

ياخشى كۈنلەر ئۇزاققا بارمىدى. ئوچۇق ئاسمانىنى بىردىنلا قارا بۇلۇت قاپلاپ، جۇت ـ شۇرغان قۇتراشقا باشلىدى. 1942 ـ يىلى شېڭ شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يۈز ئۆرۈپ، گومىنداڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىشى بىلەن گۇللەپ ياشناۋاتقان مىللىي مائارىپ باغچىسىغا ئۇششۇك تەگدى. ئىلغار ئوقۇتقۇچىلار ئارقا ـ ئارقىدىن قولغا ئېلىنىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كىرگۈزۈلگەن دەرسلىك، كىتاب ـ ماتېرىياللار يىغىۋېلىنىدى. دەرسلىككە «ئوچ مەسلەك» ۋە گومىنداڭنى مەدھىيەلەيدىغان مەزمۇنلار قوشۇلدى. بىر مۇنچە مەكتەپلەر تاقالدى، نۇرغۇن مۇئەللىملەر ئىشسىز قالدى. كىشىلەر يەنە بالىلىرىنى دىنىي مەكتەپلەرگە بېرىشكە باشلىدى.

بىر كۈنى ئىشقا كېلىپ ئولتۇرسام بىر ئوقۇغۇچۇم:

ــ سەلىمە خانىم كۆردىلىمۇ، ئەتىگەن كىملەركىن مەكتەپنىڭ ئەتراپىدىكى يوللارغا «يوقالسۇن قىزىل پاچاق سەلىمە تالىپ!» دەپ شوئارلارنى چاپلىۋېتىپتۇ، ئاچچىقىمدا تازا يىرتىپتىمەن، ــ دەپ بىر ـ ئىككى پارچە شوئار يېزىلغان قەغەزنى ئالدىمغا قويدى. يېقىندىن بۇيان شەھەر كوچىلىرىدا زىيالىيلارغا ھۇجۇم قىلىدىغان مۇنداق شوئارلارنى پات ـ پات ئۇچرىتىپ تۇرىدىغان بولۇپ قالغانىدۇق، شۇڭا ئانچە ھودۇقۇپ كەتمەي خىزمىتىمنى ئىشلەۋەردىم. شۇئارلارمۇ چاپلىنىۋەردى. بىر كۈنى مائارىپ ئىدارىسىدىن ئادەم كېلىپ مەكتەپنى تاقايدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. بىز ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار نۇرغۇن گۈزەل ئەستىلىكلىرىمىز، ئارزۇ ـ ئارمان ۋە قان ـ تەرىمىز قالغان بۇ مەكتەپتىن ۋە بىر ـ بىرىمىزدىن قىيمىغان ھالدا ئايرىلدۇق. شۇ كۈنلەردە ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى قوغان مەكتەپتە مۇدىر بولۇپ ئىشلەۋاتقان ئېرىمىمۇ ئوقۇتۇش ئىشلىرىدىكى نامۇۋاپىق ئۆزگەرتىشلەرگە نارازى بولۇپ، مائارىپ ئىدارىسىدىكىلەر بىلەن زىددىيەتلىشىپ قالغانلىقى سەۋەبىدىن، خىزمەتتىن بوشىتىۋېتىلدى. ھەر ئىككىمىز ئىشسىز قالدۇق. ئىش ئىزدەپ كۆپ يول ماڭغان بولساقمۇ ئىش تاپالماي، ئاخىرى ئىككىمىز ئېرىمنىڭ يۇرتى ئاتۇشقا بېرىپ، ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى قىزلار مەكتىپىگە ئورۇنلاشتۇق. مەن مەكتەپ مۇدىرى بولدۇم، ئېرىم ئىلمىي مۇدىر بولدى. ئەمما خىزمەتكە ئورۇنلىشىپ ئۇزاق ئۆتمەي ھېس قىلدۇقكى، بۇ يەرنىڭ ۋە ـ زىيىتىمۇ قەشقەرنىڭكىدىن پەرقلەنمەيدىكەن. بۇ يەردىكى ئىلغار ئوقۇتقۇچىلارغا كۆز ـ قۇلاق بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەربىر ئېغىز سۆز، ئىش ـ ھەرىكىتىنى يۇقىرىغا يەتكۈزۈپ تۇرىدىغان كىشىلەر بار ئىكەن. ئۇ دەۋرلەر ئەر ـ ئايال ئىككىلىمىزنىڭ ياش، قېنىمىز ئۇرغۇپ تۇرغان دەۋرلىرى بولغانلىقتىن،

كۆزىمىزگە خەۋپ ـ خەتەر كۆرۈنمەيتتى. پۈرسەت تاپساقلا ئوقۇغۇچىلارغا ئىلغار قاراشلارنى تەشۋىق قىلىپ، زۇلمەتلىك زامان، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ فېئودال قول چۆماقلىرى ئۈستىدىن شىكايەت قىلاتتۇق. ئىلغار كىشىلەرنىڭ سۆھبەت ـ مۇنازىرىلىرىگە قاتنىشاتتۇق.

شۇ يىللاردا يېڭىدىن تەرەققىي قىلىۋاتقان گومىنداڭ پىرقىسىنىڭ ئەزالىرى بىزنىمۇ يېنىغا تارتماقچى بولۇپ، گومىنداڭغا ئەزا بولۇشقا كۆپ دەۋەت قىلدى. ئەمما بىز ئېتىقادىمىزدىن ۋاز كەچمەي، گومىنداڭغا ئەزا بولۇشنى رەت قىلدۇق، نەتىجىدە بۇ يەردىمۇ «قىزىل پاچاق» ئاتالدۇق.

1944 ـ يىلى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ پارتلىشى ئىلغار ئوقۇتقۇچىلارغا ناھايىتى زور ئىلھام بولدى.

ئاڭلا ئەي ۋەتەن بالىلىرى،
شىمالدىن خەۋەر كېلىدۇ.
غالىبىيەت تۇغىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ،
مەرد ئوغلانلىرىڭ كېلىدۇ.
ئەي ۋەتەن، جانۇ ۋەتەن، جان ۋەتەن،
خەلقىمىز بولسۇن ئامان،
كۈرەشتىن ئۈتۈق، ئازادلىق كېلىدۇ.

دېگەن مارش ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە ئومۇملىشىپ، ھەر كۈنى ئەتىگەنلىك گىمناستىكىدىن كېيىن، ئوقۇغۇچىلار كۆتۈرەڭگۈ روھ بىلەن بۇ مارشنى ئوقۇيدىغان بولدى. ئوقۇ ـ ئوقۇتۇش ئىشلىرىدا يەنە بىر مەزگىل جانلىنىش بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىمۇ ئوقۇغۇچىلارغا بولغان باستۇرۇش، بېسىمنى كۈچەيتتى. ئىشپىيون، ئالىقاناتلاردىن كالتەكچىلەرنى تەشكىللەپ، ئىلغار زاتلارنى خالىغانچە ئۇرۇپ ـ

سوقتى، ئۆيلىرىنى ئاختۇردى. تەتىلەردە ئوقۇتقۇچىلارنى يىغىۋېلىپ، «ئۇچ ۋىلايەت ئوغرىلىرى» نىڭ تەشۋىقاتىغا ئىشەنمەسلىك، تىنچ ۋەزىيەتنى ساقلاش توغرىسىدا ۋەز ـ نەسىھەت سۆزلەيتتى، يەنە بىر تەرەپتىن ئوقۇتقۇچىلارنى كۆپلەپ قولغا ئېلىشقا باشلىغانىدى.

بىر كۈنى، ساقچىدا ئىشلەيدىغان بىر تونۇشىمىز بىزگە لاتا قەغەزگە يېزىلغان بىر تىزىملىكنى كۆرسىتىپ، بىزنى دەرھال ئاتۇشتىن كېتىشكە ئۈندىدى. ئۇ ئەسلى ساقچى ئىدارىسىنىڭ تۈتقۇن قىلىش تىزىملىكى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە ئەر ـ ئايال ئىككىمىزنىڭمۇ ئىسمىمىز بار ئىدى. بىز بىرنەچچە كۈن قوشنىلارنىڭ ساماناللىقىدا يوشۇرۇنۇپ تۇرۇپ، كېيىن ئوغرىلىقچە قەشقەرگە كەتتۇق، تاكى ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى گومىنداڭ بىلەن كېلىشىم تۈزۈپ ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت تەشكىل قىلغۇچە، شۇنداق سەرسان ـ سەرگەردان بولۇپ يۈردۇق.

1946 ـ يىلى ئەخمەتجان ئەپەندى، جاڭ جىڭجۇڭ قاتارلىقلار «بىتىم» نىڭ ئىجراسىنى تەكشۈرۈش ئۈچۈن قەشقەرگە كەلگەندە، ئەر ـ ئايال ئىككىمىز ئەخمەتجان ئەپەندى بىلەن كۆرۈشۈپ ئۇنىڭغا ئەھۋالىمىزنى ئېيىتتۇق. ئەخمەتجان ئەپەندى بىزگە ھېسداشلىق قىلدى ۋە بىزنى ئىلھاملاندۇردى. شۇنداقلا ئاتۇش ھاكىمىغا قارىتىپ، بىزنى لايىقىدا ئىشلىتىش توغرىسىدا خەت يېزىپ بەردى. خەتنىڭ يۈزى بىلەن بىز يەنە ئەسلىدىكى مەكتەپكە ئورۇنلاشتۇق. بىراق بىزگە قىلىنغان مۇئامىلە باشقىچە ئىدى. كۈندە ئەتىگەندە يوقلىمىغا قول قويۇپ خىزمەتكە تولۇق قاتناشساقمۇ، ئاي ئاخىرىدا يېرىم مائاش ئالاتتۇق. لېكىن جان بېقىش ئۈچۈن بۇنىڭغىمۇ رازى ئىدۇق. ھەممىدىن مۇھىمى ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ قورۇلۇشى بىلەن قەشقەر، ئاتۇشتىكى ئىلغار كۈچلەر قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ، ئىنقىلابىي پائالىيەتلەرنى جانلاندۇرۇۋاتقىنىدى، بۇ ۋەزىيەت بىزنى چەكسىز

ئىلھاملاندۇراتتى، لېكىن ئۇزاق ئۆتمەي «بىتىم» بۇزۇلدى. شىنجاڭنى يەنە بىر قېتىم تېررورلۇق قاپلىدى. 1947 ـ يىلىنىڭ سېنتەبىر ئېيىدا زادى ئېسىمىزدىن چىقمايدىغان بىر ئىش يۈز بەردى:

بىر كۈنى ئەتىگەندە تۈيۈقسىز مەكتەپنى ھەربىيلەر ئىگىلىۋالدى (چۈنكى ئۇلار مەكتەپنى «قىزىل پاچاق» لارنىڭ ئۇۋۇسى، دەپ قارايتتى)، مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار ھەممىمىز غەزەپكە كېلىپ، دەپتەر ـ قەلەم، داس ـ چېلەك، سۈپۈرگىلىرىمىزنى كۆتۈرۈپ نامايىشقا چىقتۇق. مەن سەپنىڭ ئالدىدا مېگىپ: «بىز ئوقۇيمىز!»، «يوقالسۇن زوراۋانلىق!»، «ھەربىيلەر مەكتەپتىن چىقىپ كەتسۇن!» دېگەندەك شوئارلارنى توۋلايتتىم. ئەتراپىمدىكى، ئارقامدىكىلەر شوئارىمغا ئاۋاز قوشۇپ كوچىلارنى چاڭ كەلتۈرەتتى. بىز مائارىپ ئىدارىسى، ناھىيەلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئالدىدا بىردەم تۇرۇپ، يەنە شوئار توۋلىغىنىمىزچە مەكتەپكە قايتتۇق. سىنىپ، ئىشخانىلارنىڭ دېرىزىسىدىن نۇرغۇن مىلىتسىلارنىڭ ئۇچى بىزگە قارىتىلدى. ئۆگزىگە ئورنىتىلغان پىلىموتلارمۇ بىزنى نىشانغا ئالدى. ھەربىي قوماندانلىنىڭ «دىققەت، ئوق چىقىرىشقا تەييارلان!» دېگەن ئاۋازى بىلەن مىلىتسىلار شاراقلاپ كەتتى، يەنە بىرلا بۇيرۇق بېرىلسە، مەكتەپ ئالدى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ۋە ناھىسىدە قىزلارنىڭ جەسەتلىرى بىلەن تولۇپ، قانلار دەريا بولۇپ ئاققان بولاتتى. مۇشۇنداق خەتەرلىك پەيتتە ناھىيەلىك ھۆكۈمەتتىكىلەر يۈگۈرۈشۈپ كېلىپ، ھەربىيلەر بىلەن سۆھبەتلەشتى. ھەربىيلەر مەكتەپتىن چېكىنىدىغان بولدى، بىراق، بىز يەنە بىر قېتىم مەكتەپتىن قوغلاندۇق.

ئۇ يىللىرى بىز بىر قىز، بىر ئوغۇل ئىككى بالىلىق بولۇپ قالغانىدۇق. ئاتۇشتىن يېنىپ، بالىلىرىمنى ئېلىپ، دادامنىڭ يېنىغا ــ پايچانغا باردۇق. بىز بارغان كۈنى دادام ئۆيدە يوق

ئىكەن. ئېتىز بېشىغا ئىزدەپ باردىم، ئۇ يەردىمۇ يوق. ئۆيدىن بىرەر - ئىككى كىلومېتىر يىراقلىقتا قوي باقىدىغان جاڭگاللىرىمىز بولىدىغان، دادامنى شۇ يەردىن تاپتىم. دادام ئۆمۈرۋايەت يەر بىلەن ھەپىلىشىپ، يەرگە چوڭقۇر مۇھەببەت باغلىغان ئادەم ئىدى. ئۇ ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردا دائىم مۇشۇ جاڭگالنى ئۆزلەشتۈرسە، كارامەت ئۇنۇملۇك يەر بولۇپ كېتىدۇ، دەپ يۇرىدىغان. بۇ قېتىم دادامنىڭ ئاشۇ ئارزۇسىنى ئەملەگە ئاشۇرغانلىقىنى كۆردۈم. ئۇ ئۆيدىكى يوغان كات ساندۇقىنى كالا ھارۋىسىغا باغلاپ، ئۆزى يالغۇز ھارۋىدا توپا توشۇپ، بىرەر كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا يىكتەك تۈز كۆتۈرمە ئېرىق قېزىپ جاڭگالغا سۇ باشلاپتۇ. جاڭگالنىڭ ئازغان، تىكەنلىرىنى قومۇرۇپ، ئوسا قىلىپ، يەرلەرنى ئاغدۇرۇپ تېرىشقا تەييارلاپ قويۇپتۇ. مەن چۆل قوينىدا يەردىن ئىككى مېتىرچە ئېگىزلىكتە كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان بۇ زور قۇرۇلۇشقا ھەيرانلىق ۋە قايىللىق ئىچىدە خېلىغىچە قاراپ تۇرۇپ قالدىم ... (ئارىدىن 50 نەچچە يىل ئۆتكەندە، يەنى 2003 - يىلىنىڭ ياز ئايلىرىدا ئاشۇ قۇرۇلۇشنىڭ ھېلىغىچە ساقلىنىپ قالغان قىسمىنى كۆرگىنىمدە ئەجدادىمنىڭ قەيسىرانە روھىدىن ئاپامغا ئوخشاشلا ھەيران قالدىم ۋە سۆيۈندۈم. خىيالىمغا ئاجايىپ تەسەۋۋۇرلار كەلدى. ئاشۇ توپىلارنى دۆۋىلىسە، يۇيگۇچنىڭ ئىشىك ئالدىنى توسۇۋالغان تاغدىن قانچىنى ياسىغىلى بولاتتىكەن دەپ ئويلىدىم. يەنە بىر تۈرۈپ گىيوتېنىڭ «فائۇست» نامىلىق ئەسىرىدىكى ھاياتىنىڭ ئاخىرىدا دېڭىزنى توسۇپ تۇغان ياساپ، «باغ - ساھىللارنى گۈللەتمەكچى» بولغان فائۇست كۆز ئالدىمغا كەلدى. «بوۋاي ۋە دېڭىز» دىكى بوران - چاپقۇنلۇق پايانسىز دېڭىز ئۆزى يالغۇز ھاياتلىق ئۇچۇن كۈرەشكەن بوۋاينىڭ قامىتى كۆز ئالدىمدا گەۋدىلەندى. دۇنيادا ھەممىدىن قىممەتلىك نەرسىنىڭ ئىنسانىنىڭ ئېگىلمەس - سۇنماس روھى، ھايات

يولىدىكى قەيسىرانە كۆرەشلىرى ئىكەنلىكىنى، بۇنىڭ ھەممە مىللەتكە ئورتاق ئىكەنلىكىنى ئويلاپ، ئۇزاق خىيالىلارغا چۆمۈلدۈم ... شۇ مەھەللىدىكىلەرنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، چوڭ دادام ئۆزلەشتۈرگەن يەرلەر كېيىن تاشلىنىپ قاپتۇ. ئانچە ـ مۇنچە ئۆزلەشتۈرۈپ زىرائەت تېرىغانلار بولسىمۇ، كۆلەم شەكىللەندۈرەلمەپتۇ. ھازىرقى يېزا ـ كەنت كادىرلىرى، ئەينى يىللاردا تالىۋاجىم ئۆزى يالغۇز قىلغان ئىشلارنى بۇگۈنكى كۈندە بىر كەنتنىڭ ئادەملىرىمۇ قىلالمىدى، دېيىشىدىكەن. ـــ ئاپتوردىن)

دادام ئەنە شۇنداق بىكارچىلىقنى ئۆلۈمدىن يامان كۆرىدىغان، دەسسىگەنلا يەرنى كۆكەرتىدىغان، تۇتقانلا ئىشنى باشقا ئىلىپ چىقىدىغان ئادەم ئىدى. ئەپسۇسكى يالغۇز ئىنىم دادامنى دورىمىدى. ئۇ دادامنىڭ قان ـ تەرى بەدىلىگە كەلگەن پۇلنى قىمار ئويناپ، توخۇ سوقۇشتۇرۇپ، بۇزۇپ ـ چېچىپ يۇرەتتى. ئۇنىڭ سەۋەبىدىن دادام ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا روھىي جەھەتتە پاراكەندىچىلىككە ئۇچراپلا قالماي، ئىقتىسادىي جەھەتتىمۇ سۇنۇپ، كۈننى قەدىر ئەھۋال ئۆتكۈزگىدەك ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى. مېنىڭ دادامغا ئىچىم ئاغرىيتتى. ئىنىمغا نەسىھەت قىلىپ توغرا يولغا باشلاشقا تىرىشاتتىم. ئەمما ھاياتىمدا نۇرغۇن قېتىم شۇنى ھېس قىلدىمكى، بۇ دۇنيادا بەزى ئىشلارنى ئۆزگەرتكىلى بولمايدىكەن، قولىمىزدىن كېلىدىغىنى پەقەتلا «تەقدىر شۇنداق» دەپ رېئاللىققا تەن بېرىش ئىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە مېنىڭمۇ ئۆز تۇرمۇشۇم، ئىككى بالام بار ئىدى. خىزمەت تېپىپ ئۇلارنى بېقىشىم، تەربىيەلەپ قاتارغا قوشۇشۇم كېرەك ئىدى.

11 ـ ئايدا قەشقەرگە كېلىپ، داربلمۇئەللىمىندىكى ئىسمائىل سابىرنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن ئېرىم داربلمۇئەللىمىنگە ئوقۇتقۇچى بولدى. مەن قىزلار شۆبىسىگە ئىلمىي مۇدىر، كېيىن

مۇدىر بولدۇم. بۇ تازا پۇل پاخاللىشىشقا باشلىغان يىللار ئىدى، ھۆكۈمەت ئايدا نەچچە قېتىم يېڭى پۇللارنى چىقىراتتى، بۇ پۇللار مىليونلۇق، يۈز مىليونلۇق پۇللار ئىدى، پۇللارنى تونۇپ ئۈلگۈرەلمەيتتۇق. مائاشىمىزغا تاغارلاپ پۇل بېرەتتى. ئۇنى ئېلىپ بازارغا چىقساق، ئۇنىڭغا بىر باغ تارىشا گۈڭگۈرت كەلمەيتتى. ئۇنىڭدىن كۆرە دەپ ئاشۇ پۇللارنى تارىشا گۈڭگۈرتنىڭ ئورنىدا ئىشلىتەتتۇق. ھۆكۈمەت ئورگانلىرى، يامۇللاردا چىرىكلىك، پارىخورلۇق، نەشىكەشلىك ئەۋج ئالغانىدى. بۇنىڭ تەسىرىدە مەكتەپلەرمۇ پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى. ئىلگىرىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بەزىلىرى قولغا ئېلىنىپ كەتكەن بولسا، بەزىلىرى جان بېقىش ئۈچۈن مۇئەللىملىكنى تاشلاپ كەتكەنىدى. لېكىن كۆپ قىسىم زىيالىيلار چىرىكلىك، جىنايەت بىلەن تولغان بۇ زۇلمەتلىك دەۋرنىڭ ئاخىرلىشىش ئالدىدا تۇرغانلىقىنى، گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ ئۆلۈم ئادىدا جان تالىشىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ يەتكەنىدى. ئىچكىرىدىكى ئازادلىق ئارمىيەنىڭ غەلىبە خەۋەرلىرىنى بىر - بىرىگە يەتكۈزۈشەتتى. گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاغدۇرۇلۇپ، خەلق ئۆز تەقدىرىنى قولىغا ئالىدىغان خۇشال كۈنلەرنىڭ تېزرەك يېتىپ كېلىشىنى ھاياجان بىلەن كۈتۈشەتتى. زىيالىيلاردىكى بۇ كەيپىيات پۈتكۈل خەلق ئاممىسىغا تەسىر كۆرسەتكەن ئىدى. ئېزىلگەن، خارلانغان خەلق ئازادلىق، ئەركىنلىك توغرىسىدىكى نەچچە يۈز يىللىق ئارزۇ - ئارمانلىرىنى لېنىننىڭ ئىزىدىن ماڭغان جۇڭگو كومپارتىيەسىگە باغلىغانىدى.

قەشقەردىكى ھەر ساھە خەلقى پۈتۈن مەملىكەت خەلقى قاتارىدا زارىقىپ كۈتكەن كۈنلەر ئاخىرى يېتىپ كەلدى. 1949 - يىلى 10 - ئاينىڭ 26 - كۈنى قەشقەر شەھىرىدىكى نەچچە ئون مىڭ ئامما ئايرودۇرۇمغىچە بېرىپ، تەنتەنە ساداسى ئىچىدە

ئازادلىق ئارمىيەنى كۈتۈۋالدى.

مەن ئۇ چاغدا قەشقەر شەھىرىدىكى نوبۇشى قىزلار مەكتەپتە ئىشلەۋاتاتتىم، بىر كۈنى ھەربىي ھەيئەتتىن چاقىرتىلدىم. ھەربىي ھەيئەتتىكى رەھبەرلەرنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن ئايالىلار خىزمىتى ھەيئەتلىكىگە تەيىنلەندىم. بۇ مېنىڭ ھايات يولۇمدىكى يەنە بىر چوڭ بۇرۇلۇش بولدى.

قەشقەردىكى ھەربىي كومىتېتنىڭ مۇدىرى ۋاڭ ئېنماۋ، مۇئاۋىن مۇدىرى مۇھەممەت ئىمىن ئىمىنوف ئىدى. ھەربىي كومىتېتتا يەنە چى گو، پېڭ دا، ئابدۇكېرىمجان مەخسۇم، قاسىمجان قەمبىرى، سەيپۇللايۇپ، تېخن جۇڭ، ئىبراھىم تۇردى، ئابدۇرېھىم لېتىپ، ئابلايوف قاتارلىق كىشىلەر بار ئىدى. رەھبەرلىك بىزدەك ياش كادىرلارغا قاتتىق تەلەپ قويياتتى ۋە كۆيۈنەتتى. بىز ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدىن نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئۆگىنەتتۇق. 1950 ـ يىلى 4 ـ ئايدا مەن شىنجاڭدا تەرەققىي قىلدۇرۇلغان تۇنجى تۈركۈمدىكى كومپارتىيە ئەزالىرى قاتارىدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئەزاسى بولدۇم (مېنى پارتىيەگە يولداش تېخن جۇڭ بىلەن ئۇنىڭ ئايالى ۋاڭ تاۋ تونۇشتۇرغانىدى). مەن پارتىيە بايرىقى ئالدىدا قەسەم بېرىۋاتقىنىمدا، ئۆزۈمنى ئاجايىپ مۇقەددەس، ئۇلۇغۋارئىشلارنىڭ بىر قىسمىغا ئايلانغاندەك، ئەتراپىمدىكى ئاشۇ نۇرغۇن ئالىيجاناب كىشىلەرگە ئوخشاش، خەلق ئالدىدىكى زور ۋە ئىنتايىن مۇھىم بىر مەسئۇلىيەتنى ئۈستۈمگە ئالغاندەك تۇيغۇدا بولدۇم. بۇ ھېچقانداق تەمە، شەخسىي غەرەز ئارىلاشمىغان چىن ئېتىقاد ئىدى. ئۇنىڭغا نۇرغۇن گۈزەل ئارزۇ ـ ئارمانلار، گۈزەلچە ساددا خىياللار ۋە تەلپۈنۈشلەر سىڭگەنىدى. شۇ يىلى مەن ۋىلايەتلىك ئايالىلار بىرلەشمىسىنىڭ مۇدىرلىقىغا تەيىنلەندىم. 1953 ـ يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ ئۆلكىلىك پارتكوم قۇرۇلغاندا، جەنۇبىي شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئايالىلار بىرلەشمىسىنىڭ مۇدىرى

بولدۇم. مەن يەنە مەملىكەتلىك 1 ـ نۆۋەتلىك خەلق ۋەكىللىرى قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، مەملىكەتلىك ئاياللار بىرلەشمىسىنىڭ تۇنجى قارارلىق دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق ئاياللار بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولدۇم. قۇرۇلتايلاردا دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ سەممىي قوبۇل قىلىشىغا مۇيەسسەر بولدۇم. مەن ئەنە شۇنداق ئىشەنچ ۋە شان ـ شەرەپلەرگە ئېرىشكەنچە، خىزمەت ئورنۇم ئۆسكەنچە، ئۆزۇمنىڭ مىليونلىغان ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ ۋەكىلى ئىكەنلىكىمنى، ئۇلار ئۈچۈن ياخشى خىزمەت قىلىپلا قالماي، ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭمۇ ئەرلەرگە ئوخشاش مۇھىم مەسئۇلىيەتلەرنى ئۈستىگە ئالالايدىغانلىقىنى ئەمەلىي ھەرىكىتىم بىلەن ئىسپاتلىشىم كېرەكلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلاتتىم. كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ، ئۆزۇمنى ئۇنۇتقان ھالدا ئىشلەيتتىم. بىرلەشمىمىزنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى ــ پارتىيەنىڭ ئاياللار سىياسىتىنى، ئاياللار ئازادلىقى ئىدىيەسىنى، يېڭى نىكاھ قانۇنىنى تەشۋىق قىلىش ۋە ئىزچىللاشتۇرۇش، ئاياللارنى دېموكراتىك ئىسلاھاتقا، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇشقا پائال قاتناشتۇرۇش ئىدى. بىز پارتىيەنىڭ ھەرقايسى باسقۇچتىكى خىزمەتلىرىگە ماسلاشتۇرغان ھالدا خىزمەت پىلانى تۈزۈپ، ئۇنى كىچىك كىتابچە قىلىپ، ئاساسىي قاتلام ئاياللار تەشكىلاتلىرىغا تارقىتاتتۇق. شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ ئۆيلىرىگىچە، يېزا ـ كەنتلەردىكى دېھقانلارنىڭ ھويلىلىرى ۋە ئېتىز بېشىغىچە بېرىپ، تەشۋىق ـ تەربىيە خىزمىتى ئىشلەيتتۇق. بىرلەشمىمىزنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ۋاڭ تاۋ ئۇزۇن يىللىق پارتىيە ئەزاسى ھەم خىزمەت قابىلىيىتى ئىنتايىن يۇقىرى ئايال كادىر ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە چىراي تۇرقى قاملاشقان، گەپ ـ سۆزى يېقىملىق، كېلىشىملىك بولغاچقا، ئاياللار بىلەن ئاسانلا يېقىنلىشىپ كېتەلەيتتى. ۋاڭ تاۋ ئىككىمىز يېقىندىن ھەمكارلىشىپ، خىزمەتلەرنى ئىنتايىن

ئوڭۇشلۇق قانات يايدۇرغان ئىدۇق. ھېلىمۇ ئېنىق ئېسىمدە، 50 ـ يىللاردا خەلقنىڭ روھى ئىنتايىن كۆتۈرەڭگۈ، قەلبى ئىشەنچ، ئۈمىدۋارلىققا تولغانىدى. ۋىلايەت بويىچە نەچچە يۈزلىگەن ساۋات چىقىرىش كەچ كۇرسلىرى ئېچىلغان بولۇپ، دېھقانلار بەس ـ بەستە كۇرسقا قاتنىشىپ ساۋات چىقىرىشاتتى، ئۇلارنىڭ تەڭ يېرىمىنى دېگۈدەك ئاياللار ئىگىلەيتتى. خەلقنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىمۇ ناھايىتى جانلانغان بولۇپ، كەسپىي سەنئەت ئۆمەكلىرى ۋە ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمەكلىرى شۇ ۋاقىتتىكى ۋەزىيەتكە ماسلاشتۇرۇپ، يېڭى دەۋرنى مەدھىيەلەيدىغان، كونا جەمئىيەت ۋە باي ـ پومېشچىكلار ئۈستىدىن شىكايەت قىلىدىغان ياكى ئەر ـ ئاياللار باراۋەرلىكى تەشەببۇس قىلىدىغان نومۇرلارنى ئويناپ، خەلقنىڭ قىزغىنلىقىنى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرگەنىدى. ھېيتگاھ تىياتىرخانىسىدا بىر مەيدان ئويۇن قويۇلسا، يىراق ـ يىراق يېزىلاردىن ئەر ـ ئايال دېھقانلار يېغىپ كېتىپ، زالغا ئادەم ياتماي قالاتتى، كېچىلىرى ئويۇندىن يانغان دېھقانلار يېڭى ناخشىلارنى، ئېيتىشىش ـ لەپەرلەرنى دوراپ، يول بويى ناخشا توۋلاپ مېڭىشاتتى. ئۇ يىللاردىكى ئەركىن ـ ئازادە كەيپىيات خەلقنىڭ يۈرىكىدىن ئېتىلىپ چىققان ھەقىقىي ھېسسىياتىنىڭ ئىپادىسى بولۇپ، كىشىنى ناھايىتى ئىلھاملاندۇراتتى. كېيىنكى يىللاردا قانات يايدۇرۇلغان ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، «بەشكە قارشى تۇرۇش»، «يەر ئىسلاھاتى» قاتارلىق ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەر داۋامىدىمۇ قەشقەر ئاياللىرى غايەت زور رول ئوينىدى. شەھەر ـ يېزىلاردا ئۆتكۈزۈلگەن ھەر قېتىملىق يىغىن ـ پائالىيەتلەردە ئاياللار خېلى كۆپ سانىنى ئىگىلەيتتى، ئاياللار قاتناشقانلىكى سورۇن قاينام ـ تاشقىنلىققا، قىزغىنلىقىغا چۆمۈلەتتى. تۆت تام ئىچىدە، قازان بېشى ئەتراپىدا چۆرگىلەپ ئۆتكەن ئاياللار ئاشۇنداق نەچچە مىڭ كىشىلىك سورۇنلارنى،

قاينام ـ تاشقىنلىق كەيپىياتىنى كۆرۈپ هاياجاندا يىغلاپ كېتىشەتتى، بەس ـ بەستە سەھنىگە چىقىپ پىكىر بايان قىلىشاتتى. ئاشۇ پائالىيەتلەر داۋامدا ئاياللار ئۆزلىرىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتى ۋە ئىقتىدارىنى نامايان قىلىپ، ئەرلەرنىڭ ۋە جەمئىيەتنىڭ ئۆزلىرىگە بولغان قارىشىنى ئۆزگەرتكەن ھەمدە ئۆزلىرىنىڭ ئورنىنى تىكلىگەنىدى. كېيىنكى مەزگىللەردە كىشىلەرنىڭ ئاشۇ دەۋرگە قانداق باھا بېرىشىدىن، خىزمەتلىرىمىزدە قانداق بىر تەرەپلىملىك، سەۋەنلىكلەرنىڭ ساقلانغانلىقىدىن قەتئىينەزەر، ئاياللار ئازادلىقىدىن ئىبارەت بۇ ئۇلۇغ ئىش مەڭگۈ تارىخ تەرەققىياتىنىڭ ئىلغار تەرىپىگە، يورۇقلۇققا ۋە ئىنسانىيەتنىڭ ھەقىقىي ئازادلىقىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئاشۇ يولدا تەر تۆككەنلەرنىڭ تەرى ھەرگىز بىكارغا ئاقمايدۇ.

ئەلۋەتتە، ئاياللار ئازادلىقى قۇرۇق شوئار توۋلاش ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشىدىغان ئىش ئەمەس. ئاياللارنىڭ قەد كۆتۈرۈشىدە ئىقتىساد ئىنتايىن مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. بىز تۇرلۇك يوللار ئارقىلىق ئاياللارنىڭ مەدەنىيەت ساپاسىنى ۋە كەسپىي ماھارىتىنى ئۆستۈرۈپ، ئۇلارنى ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئىقتىسادىي ئورنىنى تىكلەشكە ئىلھاملاندۇردۇق. مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار بىلەن ھەمكارلىشىپ نۇرغۇن «تۇل خوتۇن، يېتىم ئوغۇل» لارنى خىزمەت ئورنى ۋە مۇقىم مائاشقا ئىگە قىلدۇق. بولۇپمۇ 1954 ـ يىلىدىكى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشكە بىرلەشتۈرۈپ، ئاياللارنى ئەمگەككە قاتنىشىپ، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ياشاشقا پائال ھەرىكەتلەندۇردۇق. ئاياللارنى غەمدىن خالاس قىلىش ئۇچۇن، باغچا ـ يەسلى قۇرۇلۇشى، بالىلار ـ ئۆسمۈرلەرنىڭ ھوقۇق ـ مەنپەئىتىنى قوغداش جەھەتتىمۇ زور خىزمەتلەرنى ئىشلىدۇق ۋە كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردۇق. لېكىن بۇ نەتىجىلەر ئاسانلىقچە قولغا كەلگىنى

يوق. بىز كۆپ سانلىق ئائىلىلەرنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتقان چېغىمىزدا، ئۆز ئائىلىمىز ئالدىدىكى مەجبۇرىيىتىمىزنى تولۇق ئادا قىلالمايتۇق. ئاجىز، يېتىم بالىلار، ئۆسمۈرلەر ئۈچۈن چېپىپ يۈرگەندە، ئۆز بالىلىرىمىز بىزنىڭ مېھىر ـ مۇھەببىتىمىزدىن بەھرىمەن بولالمايتتى. ئۇ چاغلاردا ھازىرقىدەك زامانىۋى قاتناش قوراللىرى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، سىرتقى ناھىيە ۋە يېزىلارغا ئات مىنىپ ياكى ھارۋىغا ئولتۇرۇپ باراتتۇق. يېزا ـ كەنتلەرنىڭ ئارىلىقى يىراق بولغانلىقتىن، كۈنلىرىمىز ئات ئۈستىدە، ھارۋىدا ئۆتەتتى، ھەپتىلەپ ـ ئايلاپ ئۆيگە قايتالمايتۇق. ئىچكىرىگە بىرنەچچە كۈنلۈك يىغىنغا بېرىشقا توغرا كەلسە، قارا ماشىنا بىلەن ئايلاپ يول ماڭاتتۇق. ھەر قېتىم بۇنداق ئۇزاق سەپەرلەردىن كەلسەك، گۆھەردەك بالىلىرىمىز بىزنى تونۇيالماس بولۇپ قالاتتى.

ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا دادام ئاجىزلاپ، پات ـ پات ئاغرىپ قالىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئۇنى قەشقەرگە ئېلىپ كېلىپ بىر مەزگىل باقتىم. ئەمما قويىنى كەڭ سەھرادا ياشاپ ئادەتلەنگەن دادام شەھەردىكى تار ئۆيلەرگە كۆنەلمىدىمۇ ياكى مېنىڭ ئالدىراشلىقىمنى كۆرۈپ، ماڭا يۈك بولۇپ قېلىشنى خالىمىدىمۇ، ھە دەپ يۇرتقا كېتىشنىڭ جېدىلىنى قىلاتتى. كۆز ئايلىرى ئاخىرلىرىشىشقا باشلىغان كۈنلەردە يۇرتتىن تۇغقانلار كەلدى. ئۇلار دادامنى ھارۋىدا ياتقۇزۇپ ئېلىپ كەتمەكچى بولدى. مەن دادامنىڭ يالۋۇرۇشلىرىغا چىدىماي رازىلىق بەردىم. كېيىن خەۋەر تېپىشمچە، شۇ كۈنى كېچىسى ھارۋىدىكىلەر ئۇخلاپ قالغانلىقتىن، ھارۋا يولدىن چىقىپ، يولنىڭ تۆۋەنىدىكى بىر تۇپ دەرەخكە سوقۇلۇپ كېتىپتۇ. تۇغقانلار يىقىلغان يەرلىردىن شۇ يىللاردا خىزمەت ئورنۇمدىن بارغانچە ئۆسۈشى، ئىشلىرىنىڭ رونىق تېپىش بىلەن تەڭ ئائىلىمىزگە بىر پىشەكەلچىلىك ئەگىشىۋالغانىدەك ئىدى. دادام ئۆلۈپ كېتىپ

ئۇزاق ئۆتمەيلا چوڭ قىزىم بىلەن چوڭ ئوغلۇم ئارقا - ئارقىدىن تۇگەپ كەتتى. چوڭ قىزىم شۇ يىللاردا سەككىز ياشلارغا كىرىپ قالغان بولۇپ، قاپقارا چاچلىرى مۇرىسىگە چۈشۈپ تۇراتتى. ئاپپاق، يۇمران يۈزىدە چاقناپ تۇرىدىغان قارا كۆزلىرىدىن ئەقىل - پاراسەت ۋە شادلىق تۆكۈلەتتى، ئۇ چاقماقتەك گەپ - سۆزى، خەتلەرنى شارىلداپ ئوقۇشى، ھېسابلارنى توغرا ۋە تېز ئىشلىشى، كۆيۈمچانلىقى بىلەن بىزنى بەكمۇ سۆيۈندۈرەتتى. شۇڭىنىسى مېنىڭ ئالدىراشلىقىم تۈپەيلى، رەھمەتلىك قىزىم كۆپىنچە ۋاقتىنى ئۇستۇن ئاتۇشتىكى مومىسىنىڭ يېنىدا ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇر ئىدى. ئېرىمنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆيى شارقىراپ ئېقىپ تۇرىدىغان بىر قەدىمىي ئۆستەڭ بويىدىكى كۆككە تاقاشقان سېدىلەر بىلەن ئورالغان بۈككىدە بىر جايدا ئىدى. چوڭلارنىڭ ئېيتىشىچە، بىر كۈنى كەچتە قىزىم قايسىبىر ئۇكىسىنى تەرەت قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئىشىك ئالدىغا چىقىپتۇ ۋە ئىشىك ئالدىدىكى سېدىنىڭ قاراڭغۇلىشىپ تۇرغان شاخلىرىغا بىر قاراپلا، چىرقىرىغىنىچە ھوشىدىن كېتىپتۇ. قىزىمنى ئاتۇشتىن ئېلىپ كەلگەندە، ئىككى مەڭزى ۋە لەۋلىرىدە قارا داغ پەيدا بولۇپ، ئورنىدىن قوپالماس بولۇپ قالغانىكەن. دوختۇرلار ئۇنىڭ كېسىلىگە يۇرىكى ئېغىر دەرىجىدە زەئىپلەشكەن، دەپ دىياگنوز قويدى ۋە بار ئامالىلارنى ئىشلەتتى. قىزىم بىرەر ئايغىچە ئازابلىنىپ يېتىپ، ئاخىرى مېنىڭ قۇچىقىمدا جان ئۈزدى. ئۇ كېسەل ۋاقتىلىرىدا شۇنداق مۇلايىم، شۇنداق رايىش ئىدى، بىزگە تەلمۇرۈپ قاراپ: «ئانا، دادا، مەن ئۆلۈپ كېتەرمەنمۇ؟ مېنىڭ ئۆلۈپ كەتكۈم يوق··· » دەيتتى. قىزىمنىڭ ئىچ ئاغرىقىدا خېلى ۋاقىتلارغىچە يىغلاپ يۈردۈم ۋە غەم - قايغۇلىرىمنى ئۇنتۇش ئۈچۈن، ئۆزۈمنى خىزمەتكە تېخىمۇ بەكرەك ئۇرىدىغان بولۇپ كەتتىم. بىراق تەقدىر مېنى ئاياپ ئولتۇرمىدى. ئارىدىن بىرەر يىللار ئۆتكەندە،

ئۇچ ياشلارغا كىرگەن پاقلاندەك سېمىز ئوغلۇم بوغما كېسىلگە گىرىپتار بولۇپ قالدى. ئالدىنقى كۈنىلا تايچەقتەك سەكرەپ ئويناپ يۈرگەن بالا بىر كېچىدىلا بوغۇزى ئىششىپ نەپەس ئالالماي سەكراتقا چۈشۈپ قالدى. ئۇ چاغلاردا قەشقەردە پىنسىلىن بولمىغانلىقى ئۈچۈن، دوختۇرلار ئىششىقنى هېچقانداق قىلىپ ياندۇرالمىدى. نەپەسنى راۋانلاشتۇرۇش ئۈچۈن بالىنىڭ كارنىيىغا نەيچە ئۆتكۈزۈپ باققان بولسىمۇ، ئۇنۇمى بولمىدى. ئوغلۇمۇ كۆز ئالدىمدىلا ئەنە شۇنداق ئېچىنىشلىق جان ئۈزدى. كەينى ـ كەينىدىن ئىككى بالامدىن ئايرىلىش ماڭا كۆتۈرۈپ قويۇسىز زەربە بولدى. مەن بالىلىرىم ئۈچۈن هاياتىمنى تەقدىم قىلىشقا رازى ئىدىم، ئەمما مەن ئۇلارغا هېچنېمە قىلىپ بېرەلمىدىم، ئۇلارنى قوغداپ قالالمىدىم.

ئەقىل ـ هوشۇمنى يوقتىپ قويۇش گىردابىغا بېرىپ قالغان ئاشۇ قېيىن كۈنلەردە خىزمەتداشلىرىم، تەشكىل ۋە ماڭا هېسداشلىق قىلىدىغان كىشىلەر ماڭا تەسەللى، مەدەت بەردى، مېنى چۈشكۈنلۈك، قايغۇ ئىچىدىن تارتىپ چىقاردى. مەن خۇددى بوران ـ مۆلدۈرده يىقىلغان گىياھ ئىللىق ئاپتاپ ۋە سۈزۈك سۇغا قېنىپ، قايتا باش كۆتۈرگەندەك باش كۆتۈردۈم. هايات ياشاۋاتقان ئىككى قىزىم ئۈچۈن، مېنىڭ يارىمىمنى كۈتۈپ تۇرغان سانسىزلىغان قىزلار، ئايالار، بالىلار ئۈچۈن، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئۇزاق هايات مۇساپەم ئۈچۈن ئورنۇمدىن دەس تۇرۇپ خىزمەتكە ئاتىلاندىم. بىراق مېنى يەنە بىر سىناق كۈتۈپ تۇراتتى...

ئازادلىقتىن ئىلگىرىكى قېيىن كۈنلەردە قەيسەرلىكى، يۈرەكلىكلىكى، بىلىمى ۋە ئالغا ئىنتىلىشچانلىقى بىلەن ماڭا يار ـ يۆلەك بولۇپ كەلگەن ئىرىم ئازادلىقتىن كېيىن خىزمەتتە كەينى ـ كەينىدىن ئوڭۇشسىزلىقلارغا ئۇچرىدى. ئۇ ناهەقچىلىككە چىدىمايدىغان، ئويلىغىنىنى ئۇدۇلىلا دەۋېرىدىغان

مىجەزى بار ئىدى. ئۇ ئەينى دەۋردە مائارىپىنى قىلچە چۈشەنمەيدىغان بەزى كىشىلەرنىڭ مائارىپقا قارىغۇلارچە رەھبەرلىك قىلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ، ئۇلار بىلەن مۇنازىرىلەشتى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن ھەممە جەھەتتە چەتكە قېقىلىشقا باشلىدى. بىر نەچچە يەرگە يۆتكىلىپ بېقىپ، ھەممە يەردە «قازانىنىڭ قۇلىقى تۆت» ئىكەنلىكىنى كۆرگەندىن كېيىن، ئۇمىدسىزلىنىپ دەردىنى ھاراق، ئويۇن ـ تاماشىدىن ئالىدىغان بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە مېنىڭ خىزمەت ئورنۇمنىڭ ئۆزۇشى ئۇنىڭغا زور بېسىم بولدى. چۈنكى قەشقەرنىڭ ئەينى دەۋردىكى شارائىتىدا بىر ئايال كىشىنىڭ ئېرىدىن يۇقىرى ئەمەلدار بولۇشى ھېچكىم ئاڭلىمىغان، غەلىتە ئىش ھېسابلىناتتى. مەن ئۇنىڭدىكى ئۆزگىرىشلەرنى سەزگەن ئىدىم، ئۇنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنەتتىم. شۇڭا پات ـ پات ئۇنىڭ بىلەن ھېسسىيات ئالماشتۇرۇپ تۇرۇشقا تىرىشاتتىم. بۇنداق چاغلاردا ئۇ قايتىدىن روھلىنىپ تۇزۇلۇپ قالغاندەك بولاتتى، ئەمما ھەر قېتىم خىزمەت بىلەن تۆۋەنگە كەتكەن ياكى ئۇرۇمچى، بېيجىڭلارغا يىغىنغا كەتكەن چاغلىرىمدا، ئۇنىڭدا قانداقتۇر ئۆزگىرىشلەرنىڭ بولۇۋاتقانلىقىنى، ئىككىمىزنىڭ ئارىلىقىمىزنىڭ بارغانسېرى يىراقلاۋاتقانلىقىنى ھېس قىلاتتىم. ئۇنىڭ زېھنى ۋە جىسمانىي قۇۋۋىتى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان ئوتتۇرا ياشلىق مەزگىلى ئىدى. ئايالىنىڭ داۋاملىق يېنىدا بولۇشىنى تەلەپ قىلاتتى. ئەمما مېنىڭ شارائىتىم ئۇنىڭغا يار بەرمەيتتى. كەينى ـ كەينىدىن ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ھەرىكەتلەر تۈپەيلى، مەن ئاساسىي قاتلامدىن كېلەلمەيتتىم. 1956 ـ يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ ئۆلكىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، پارتكوم ۋە ھۆكۈمەت ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە ھۆكۈمەت بىلەن قوشۇۋېتىلدى. مەن ئاقسۇ ۋىلايىتىگە مۇئاۋىن ۋالىي بولۇپ تەينىلەندىم ھەم شۇ يىللا مەركىزىي پارتىيە مەكتىپىگە ئوقۇشقا ئەۋەتىلدىم. ئىككى

يىلدىن كېيىن قايتىپ كەلگىنىمدە، ئارىمىزدا ئورنىنى تولدۇرغۇسىز چوڭقۇر ھاڭ پەيدا بولغانىدى. ئوتتۇرىمىزدىكى ھېسسىيات ۋە ئىقتىساد جەھەتتىكى بىرلىكنىڭ بۇزۇلۇشى مۇناسىۋىتىمىزنى بارغانسېرى يىرىكلەشتۈرۈۋەتتى. ئىككىمىزنىڭ مۇناسىۋىتى توغرىسىدىكى گەپ ـ سۆز، پىتنە ـ پاساتلارمۇ ئوتقا ياغ چاچقاندەك رول ئويناپتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ھەر ئىككىمىز قىزىققان، كەسكىن، ئۆزۈمچىل خاراكتېرگە ئىگە ئىدۇق. ئۇ ئايال كىشىگە «باش ئېگىش» نى خالىمايتتى، مەنمۇ «ئەر كىشى يېرىم خۇدا» دەپ، ئۇنىڭ ھەممە ئىشىنى كەچۈرۈۋېتىدىغانلاردىن ئەمەس ئىدىم. لېكىن ئۇ قاۋۇل ئەر كىشى بولغانلىقتىن، زىيان تارتىدىغىنى مەنلا ئىدىم. تولا ۋاقىتلاردا قاپاقلىرىمنى كۆكەرتىپ ئىشقا باراتتىم ۋە باشقا ئايالالارغا ئايالالار ئازادلىقى، ئايالالار ھوقۇقى توغرىسىدا سۆزلەيتتىم.

1958 ـ يىلى قىشتا، ئۇستىنى بىرېزېنت بىلەن ياپقان يوغان قارا ماشىنىغا بىساتىمنى بېسىپ، بالا ـ چاقىلىرىمنى ئېلىپ ئاقسۇغا كۆچۈپ كەلدىم. ۋالىيلار ئىچىدە مەدەنىيەت ـ مائارىپ، سەھىيە، ئاممىۋى تەشكىلاتلار خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇپ قىزغىنلىق بىلەن خىزمەتكە كىرىشىپ كەتتىم.

«ئاقسۇغا بىر ئايال ۋالىي كەپتۇ» دېگەن خەۋەر ئاقسۇنىڭ ھەممە يېرىگە تارقالغان بولۇپ، كوچىغا چىقسام، كىشىلەر يولىدىن توختاپ ماڭا قارىشاتتى، بىر ـ بىرىگە كۆرسىتىشەتتى. بولۇپمۇ، يېزىلارغا بارغان چاغلىرىمىزدا دېھقانلار باشقا شۇجى، ۋالىيلار بىلەن كارى بولماي، ماڭا قىزىقىپ قارىشاتتى، بەزى گەپچى ئادەملەر مەندىن ئۇنى ـ بۇنى سوراشقا ئامراق ئىدى. مەن ھەممىلا ئادەمنىڭ نەزىرىدە: «ياپياشلا ئايال ئىكەن، ۋالىيلىقنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالارمىكىن؟ ھەي، ئايال دېگەن بەرىبىر ئايال جۇمۇ... » دېگەندەك مەنىلەرنى سېزەتتىم. ئۇزاق ئۆتمەي

كىشىلەرنىڭ ماڭا بولغان قاراشلىرى ئۆزگەردى. مەن ئەملىيىتىم ئارقىلىق رەھبەرلىكنىڭ ئېتىراپ قىلىشى، خىزمەتداشلىرىم ۋە خەلقنىڭ قايىللىقى ھەم ھۆرمىتىنى قولغا كەلتۈردۇم. بىراق ... مەن بىر ۋىلايەتنىڭ خىزمەتلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالىغىنىم بىلەن ئائىلەمدىكى زىددىيەتنى ھەل قىلىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىدىم. بۇ يىللاردا كونا ـ يېڭى زىددىيەتلەر قوشۇلۇپ، بىر ئىش يەنە بىر ئىشنى، بىر زىددىيەت يەنە بىر زىددىيەتنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، ئائىلىمىز ۋەيران بولۇش گىردابىغا بېرىپ قالغانىدى. ئۇزاق مەزگىللىك يىرىكلىك، ئۆچمەنلىك ۋە روھىي ئازابلار ھەر ئىككىمىزنى تۈرمۇشتىن جاق تويغۇزغانىدى.

ئىش ئاخىرى ساقچى ئارىلىشىشقىچە يېتىپ، جەڭگى ـ جېدەللىرىمىز ھەممە يەرگە پۈركەتتى، تۈرلۈك گەپ ـ سۆزلەر، رىۋايەتلەر ئوتتۇرىغا چىقتى. مېنىڭ ئاجرىشىش تەلىپىم ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىنىڭ ئارىلىشىشى، بىلەن بىرنەچچە قېتىم توسۇپ قويۇلدى. ئۇلار كىشىلەرنىڭ «كومپارتىيەنىڭ كادىرى تۈرۈپ، خىزمەت ئورنى ئۆسكەندە ئېرىنى ياراتماس بولۇپ قالدى» دېيىشىدىن ئەنسىرىگەنىدى. بىراق بىر ۋاللي دائىم ئېرىدىن تايىاق يەپ يۈرسە قانداق بولىدۇ. يەنە كېلىپ ئۆلۈم ـ يېتىم ۋەقەسى چىقىپ قالسچۇ؟! 1960 ـ يىلى يۈقىرىنىڭ تەستىقى بىلەن ئىككىمىز نىكاھتىن ئاجراشتۇق. شۇ كۈنلەردە بالىلىرىم بەك شۇكلەپ كېتىشتى (تۆت بالام بار ئىدى). ئۇلار قايسىمىز ئانىمىزغا، قايسىمىز دادىمىزغا تەۋە بولارمىز، بىر تۇغقانلار ئايرىلىپ كەتسەك، يەنە كۆرۈشەلەرمىزمۇ، دەپ دەككە ـ دۈككىدە قالغانىدەك قىلاتتى. مەن بالىلارنىڭ ھەممىسىنى ئېلىپ قېلىش قارارىغا كەلدىم. ئېرىممۇ: «بالىلارنى ئانىسى باقسۇن، مائاشى يۇقىرى، باقالايدۇ» دەپ ئىپادە بىلدۈردى. ئۇ قەشقەر شەھىرى ئۆستەڭ

بويىدىكى قورۇ - جايىمىزنىڭ ئۆزىگە بېرىلىشىنى ئاجرىشىشنىڭ شەرتى قىلىدى. بۇ قورۇ - جاينى بىز دادامنىڭ بۇغداي ساتقان پۇللىرىغا، ئاز - تولا يىغقان - تۇققىنىمىزنى قوشۇپ سېتىۋالغانىدۇق. شۇنداقتىمۇ مەن ئۇنىڭ تەلىپىگە قوشۇلدۇم.

تۇرمۇشىمىز تېزلا ئىزىغا چۈشتى. بولۇپمۇ تېخى كىچىك ئىككى بالام ھېچنەرسىنى سەزمەيلا قالدى. 1 -، 2 - سىنىپتا ئوقۇۋاتقان قىزلىرىم مېنىڭ ئالدىمدا دادىسىنى تىلغا ئالمايتتى. بىراق مەن ئۇلارنىڭ دادىسىنى ئويلايدىغانلىقىنى بىلەتتىم. بەزىدە، ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئۆزۈمنى ئەيىبلىكتەك ھېس قىلىپمۇ قالاتتىم. لېكىن مەن ئاجرىشىپ كەتكىنىمگە ئەزەلدىن پۇشايمان قىلمىدىم.

مەن شۇ چاغدا ئەمدىلا 34 ياشقا كىرگەنىدىم. ئۇزاق يىللىق ھېرىش - چارچاش ۋە روھىي پاراكەندىچىلىك بىراقلا ئۆزىنى كۆرسەتتىمۇ ياكى ئاقسۇنىڭ نەم ھاۋاسى يەكلىدىمۇ كېيىنكى يىلى كەينى - كەينىدىن قاتتىق ئاغرىپ ھاياتىمدىن ئايرىلىپ قالغىلى تاس قالدىم. بۇ كۈنلەردە چۆچۈرىدەك تۆت بالام كىملەرنىڭ قولىغا قالار، دەپ ئەنسىرەيدىغان بولۇپ قالغانىدىم. دوختۇرلار كېسىلىمنى ئۇزۇل - كېسىل ساقايتىش ئۈچۈن قۇرغاق، ئىسسىق جايلارغا يۆتكىلىپ ئىشلەشنى تەۋسىيە قىلدى. تەلىپىمگە ئاساسەن، يۇقىرى رەھبەرلىك مېنىڭ خوتەن ۋىلايىتىگە يۆتكىدى. مېنىڭ ئاقسۇنىڭ ھەممە ناھىيەلىرىدە دېگۈدەك ئىزلىرىم قالغانىدى. كۈچا ناھىيەسىنى سۇ بېسىپ كېتىپ، نەچچە مىڭ ئادەم ھاياتىدىن ئايرىلغاندا، باي ناھىيەسىدىكى ئاچارچىلىق تۈپەيلى، نەچچە مىڭ ئادەم ئۆلۈپ كەتكەندە، شۇ جايدىكى كىشىلەر بىلەن بىللە ياش تۆككەن، كادىرلار ۋە ئاممىا بىلەن بىرلىكتە كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش خىزمەتلىرىگە قاتناشقان، خىزمەتلىرىمىز

غەلىبىلىك بولغاندا كۆپچىلىك بىلەن بىللە شادلانغان، ئورتاق خىزمەت، كۈرەشلەر داۋامىدا ئاقسۇدىكى ھەر مىللەت كادىرلىرىغا، ئاق كۆڭۈل ئاقسۇ خەلقىگە چوڭقۇر مېھىر - مۇھەببەت باغلىغانىدىم.

ئاقسۇدىن قىيالمىغان ھالدا ئايرىلىپ، 1962 - يىلىنىڭ كۈز ئايلىرىدا بىر جىپ، بىر قارا ماشىنىدا خوتەنگە قاراپ يولغا چىقتۇق. بۇ جۇڭگو - ھىندىستان چېگرا توقۇنۇشى بولۇۋاتقان مەزگىل ئىدى. ئۇچرىغانلىكى كىشىلەر: ۋۇي، ئۇرۇشنىڭ ئالدىنقى سېپىگە كېتىۋېتىپسىلەرمۇ - نېمە؟ دەپ چاقچاق قىلىشاتتى، بىزمۇ چاقچاق بىلەن: خەير - خوش، ئالدىنقى سەپكە كېتىپ بارىمىز، دەيتتۇق.

قەدىمىي شەھەر خوتەننىڭ كۈز ئايلىرى سېھرىي كۈچكە ئىنتايىن باي ئىدى. خوتەن خەلقىنىڭ يەرلىك شېۋىلىرى، سۆز ئاھاڭى، ئۆزگىچىلىككە ئىگە كوچا - بازارلىرى، ئەرلىرىنىڭ ئاجايىپ يوغان، كېرىيە ئاياللىرىنىڭ ئاجايىپ كىچىك تەلپەكلىرى ... بىزگە بەكمۇ قىزىقارلىق، يېڭىچە تۇيۇلدى. بىز بارا - بارا بۇ ئالاھىدىلىكلەرنىڭ ئىچىگە سىڭىپ كەتتۇق. بولۇپمۇ بالىلىرىم تېزلىكتە يەرلىك كىشىلەردەكلا بولۇپ كېتىشتى.

مەن خوتەندىمۇ مەدەنىيەت - مائارىپ، سەھىيە، ئاممىۋى تەشكىلاتلار خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇپ ئىشلىدىم. دەسلەپكى يىللىرى مەكتەپلەرگە بېرىپ دەرس ئاڭلاپ، دوختۇرخانا، مەدەنىيەت ئورۇنلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، خىزمەت دائىرەم بىلەن تونۇشتۇم ۋە ئۇزاق ئۆتمەي دادىللىق بىلەن خىزمەتكە كىرىشىپ كەتتىم. ئۆزۈم ئۇزۇن يىل ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان بولغاچقا، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تۇرمۇش، خىزمەت ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلەتتىم. بولۇپمۇ بىر قىسىم ئايال ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تۈرلۈك قىيىنچىلىقلارنى ھەل قىلىۋېلىشىغا ياردەملەشكەنىدىم. مەن

قۇرۇق گەپنى جىق قىلىدىغان، ئەمەلىي خىزمەتتە بوشاڭ، مەسئۇلىيەتسىز كىشىلەردىن ئەمەس ئىدىم. قول ئاستىمدىكىلەرگە تەلەپنى قاتتىق قوياتتىم، ئۆزۈمنۇ تۇتقان ئىشىمنى ئاخىرىغا ئېلىپ چىقىشقا تىرىشاتتىم. مەسىلىلەرنى كەسكىن بىر تەرەپ قىلاتتىم. گەپ ـ سۆزۈم ئاشكارا، تۈز ئىدى، ئىچىمدە ئارتۇقچە چوت سوقۇپ، كىشىلەردىن ھەزەر ئەيلەپ يۈرمەيتتىم. شۇڭا بەزىدە ئوڭۇشسىزلىقلارغا، ئۇچ ئېلىشلارغا ئۇچراپ تۇراتتىم. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ ئالدىدىكى بىر نەچچە يىلدا، سوتسىيالىستىك تەلىم ـ تەربىيە خىزمىتىگە قاتناشتىم. ئۇ يىللاردا يېتىپ ـ قوپۇش، يېمەك ـ ئىچمەكتە دېھقانلار بىلەن بىردەك بولۇش قاتتىق تەكىتلەنگەچكە، دېھقانلارغا ئوخشاش زاغرا نان يەيتتۇق، ئۇماچ، شۇڭگۇتماق، يوبدان ئىچەتتۇق. دېھقان ئاياللار ماڭا ھېسداشلىق قىلىپ، ئوغرىلىقچە گۈلە ـ جىگدە، ياڭاق دېگەندەك نەرسىلەرنى يانچۇقۇمغا سېلىپ قوياتتى. ئۇلارنىڭ دوستلۇقى ماڭا ناھايىتى زور روھىي ئوزۇق بولاتتى.

1965 ـ يىلى خوتەندە خەلقئارا ئايرودۇرۇم قۇرۇلۇپ، مەركەز رەھبەرلىرى چەت ئەللەرگە بېرىش ـ كېلىش سەپىرىدە خوتەندىن ئۆتىدىغان، خوتەندە بىرنەچچە كۈن تۇرىدىغان بولدى. دۆلەت رەئىسى لىيۇ شاۋچى ئايالى ۋاڭ گۈاڭمېي خانىم بىلەن 1965 ـ يىلىدىكى قۇربان ھېيىتتا خوتەندە ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرى خالىغانچە شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ ئۆيىنى ھېيتلىدى. ئۇ يەردىن قايتىپ، بىزنىڭ ئۆيگە كەلدى. ھەممىمىز ئۇلارنى قىزغىن كۈتۈۋالدۇق. ئۇلار بالىلىرىم بىلەن بىر ـ بىرلەپ كۆرۈشۈپ پاراڭلاشتى. ئۆيىمىزدە بىرنەچچە سائەت كۆڭۈللۈك ئولتۇرۇپ، غىزالاندى. بىز بىلەن سۇرەتلەرگە چۈشتى. مۇئاۋىن زۇڭلى چېن يىنىڭ ئايالى جيانڭ جيەنمۇ بالىلىرىم بىلەن چوڭقۇر دوستلۇق ئورناتقاندى. ئۇنىڭ بىلەن چۈشكەن سۇرەتلەردىن بىرنەچچىسى

«مەدەنىيەت ئىنقىلابى»نىڭ بورانلىرىدىن ساقلىنىپ قالغانىكەن، ئۇلارنى ئەتىۋارلاپ ساقلاۋاتىمەن.

شۇ يىللىرى جۇ ئېنلەي زۇڭلىمۇ خوتەنگە بىر قانچە قېتىم كەلدى. ئۇ ھەر قېتىم كەلگەندە خوتەندىكى رەھبىرىي كادىرلارنى قوبۇل قىلىپ، خوتەننىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەيتتى، يولىيورۇقلارنى بېرەتتى، ئۇلارنى ئىلھاملاندۇراتتى. رەھبىرىي كادىرلار قاتارىدا مەنمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىرنەچچە قېتىم كۆرۈشتۇم. لېكىن ئۇنىڭ مېنى ئېنىق ئېسىدە تۇتۇۋېلىشىنى زادى ئويلىماپتىكەنمەن. زۇڭلىنى ئۇزىتىش يۇزىسىدىن ئۆتكۈزۈلگەن زىياپەتتە ئايال كادىرلار، سەنئەت ئۆمەكنىڭ ئارتىسلىرى، كۇتكۇچى قىزلار قاتناشقان تانسا ئۇيۇشتۇرۇلغانىدى. تانسا باشلىنىشى بىلەنلا زۇڭلى زالنى كېسىپ ئۆتۈپ مېنىڭ ئالدىمغا كەلدى. ئۇ تانسىنى ناھايىتى يەڭگىل، چىرايلىق ئويناۋاتقىنىنى كۆرۈپ ئۆزىمۇ ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ ئۇسسۇل ئويناشقا باشلىغانىدى. ئۇ ۋاقىتتا مەن ئۇنىڭغا چالا ـ بۇلا ئۆگىنىۋالغان خەنزۇ تىلىدا جاۋاب بەردىم. ئۇ مېنى ئىلھاملاندۇرۇپ ئېچكىرى ئۆلكىلەردىمۇ ئايال ۋالىيلار ناھايىتى ئاز ئىدى. سىز ئاز سانلىق مىللەت ئاياللىرى ئىچىدىكى پېشقەدەم كادىر بولۇپ قاپسىز، دادىللىق بىلەن تىرىشىپ ئىشلەڭ، پارتىيە، خەلق سىزنى قەدىرلەيدۇ، دېگەندەك سۆزلەرنى قىلدى. مۇزىكا ئاخىرلاشقاندا ئۇ ھۆرمەت بىلەن مېنى جايىمغا ئېلىپ كېلىپ قويۇپ، ماڭا رەھمەت ئېيتىپ ئايرىلدى. مەن ئىنتايىن ھاياجانلاندىم. شۇ كېچىلىكتىكى ئەڭ ئاخىرقى بىر مەيدان تانسا مۇزىكىسى چېلىنغاندا ئۇ يەنە مېنىڭ ئالدىمغا كېلىپ، سورۇننىڭ كەيپىياتىنى يەنە بىر قېتىم يۇقىرى پەللىگە كۆتۈردى. شۇ كۈنكى ئىككى قېتىملىق تانسا، جۇ ئېنلەي زۇڭلىنىڭ ئۇلۇغۋار ئەمما كەمتەر، يېقىملىق ئوبرازى قەلبىمدە ئۆمۈرۋايەت ساقلىنىپ قالدى.

هاياتتا تولا هاللاردا خۇشاللىققا قايغۇ، بەختكە بەختسىزلىك ھەمراھ بولىدۇ. بەختسىزلىك دائىم بىزنىڭ ئەڭ تەييارلىقسىز ۋاقتىمىزنى تاللاپ يېتىپ كېلىدۇ. شۇڭا ئۇ بىزنى ھەسسىلەپ ئازابلايدۇ. ھەر خىل كەچۈرمىشلەرگە تولغان 1965 ـ يىلىنىڭ ئاخىرقى ئېيىدا بىر كېچىسى قارا بېسىپ ئويغىنىپ كەتتىم. چۈشۈمدە بالىلىق ۋاقىتلىرىمنى، ياپچاندىكى ئۆيلىرىمىزنى كۆرۈپتىمەن، دادام قانداقتۇر بىر ئىشقا قاتتىق ئاچچىقلىنىپ ئىنىمنى بىر تەستەك ساپتۇدەك، مېنىمۇ ئۇرماقچى بولۇپ قولىنى كۆتۈرۈپ بولۇپ توختاپ قالغۇدەك ... چۈشىنىڭ ۋەھىمىسى بىلەن يۈرىكىم گۈپۈلدەپ سوقۇپ خېلىغىچە ئۇخلىيالمىدىم. مەن خۇراپىي بولمىسامۇ، كۆپ قىسىم كىشىلەرگە ئوخشاش، بەزىدە چۈشكە ئىشىنىپ قالاتتىم. شۇ كېچىسىمۇ مەن چۈشۈمنى ئويلاپ ئىنىمگە بىرەر بەختسىزلىك كېلىپ قالارمۇ؟ دەپ ئەنسىرىدىم (ئىنىم شۇ چاغدا خوتەن ناھىيەلىك قول سانائەت بىرلەشمىسىدە ئىشلەيتتى). ئاردىن بىر ـ ئىككى كۈن ئۆتە ـ ئۆتمەي، يۈرتىمىز ياپچاندىن بىر كادىر ئىككى ساقچىنى باشلاپ يېتىپ كەلدى. ئۇلار ئېلىپ كەلگەن ئالاقە سوتسىيالىستىك تەلىم ـ تەربىيە خىزمىتى داۋامىدا تالىپ ھاجمىنىڭ تەركىبى توردىن چۈشۈپ قالغان پومېشچىك دەپ ئايرىلدى، ئازادلىق ھارپىسىدا ئىنىم تۇردى تالىپ 18 ياشقا كىرگەن ئىدى. شۇڭا ئۇنىڭ تەركىبىمۇ پومېشچىك دەپ ئايرىلدى، توردىن چۈشۈپ قالغان پومېشچىك تۇردى تالىپ يۈرتىمىزغا قايتىپ كېلىپ، پىرولېتارىياتنىڭ دىكتاتورىسىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك، دېگەن مەزمۇندا ئىدى. مەن كىچىكىمدىنلا ئۆيدىن چىقىپ كېتىپ، تۇرمۇشلۇق بولغانلىقىم ئۈچۈن، مېنىڭ تەركىبىم پومېشچىك ھېسابلانمىسىمۇ، ئاشۇ يىللاردا ئائىلە كېلىپ چىقىشىنىڭ پومېشچىك بولۇشىلا بىر ئادەمنى نابۇت قىلىۋېتەلەيتتى. مەنغۇ

مەيلى، مۇشۇ ئاي، مۇشۇ كۈنلەردە پومېشچىك قالپىقىنى كىيىپ يۈرتقا يالاپ ئېلىپ كېتىلسە، ئىنىم نېمە كۈنلەرنى كۆرەر؟ ئىنىمگە ھەرقانچە ئىچىم ئاغرىسىمۇ كۆز يېشى قىلىشتىن باشقا ھېچقانداق ئامالىم يوق ئىدى. مەن كېچىلەپ ئىنىمنىڭ كىيىم - كېچەك، يوتقان - كۆرپىلىرىنى تەييارلاپ، قولىغا ئاز - تولا پۇل بەردىم، ئېلىپ كەتكىلى كەلگەنلەرگە يېلىنىپ تۇرۇپ، ياخشىراق قاراپ قويۇشنى تاپىلىدىم. ئەتىسى سەھەردە ئىنىم ئاددىيغىنە يۈك - تاقىسىنى يۈدۈپ، ساقچىلارنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ ھايات مەنزىللىرىنىڭ تىكەن - چاتقاللىق ئاچا يوللىرىغا يۈرۈپ كەتتى. مەن يىغلاپ قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىمنى مۇزدەك سۇدا يۇيۇپ، چاندۇرمىغان قىياپەتتە خىزمىتىمنى داۋاملاشتۇردۇم. ئەمما، كىشىلەرنىڭ مۇئامىلىسىدىكى ئاللىقاندىق ئۆزگىرىشلەردىن، كۈس - كۈس گەپلەردىن كۆڭلۈم بىر قىسما بولاتتى. مەن ياخشى كۈنلىرىمنىڭ ئۇزاقتا بارمايدىغانلىقىنى سەزگەندەك قىلاتتىم.

يېزىپ مۇشۇ قۇرلارغا كەلگىنىمدە، قۇلاق تۈۋىمدە ئېقىن سۇنىڭ شىلدىرلىشىدەك، مەيىن شامالنىڭ شۇۋىرلىشىدەك ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان ئىلھامبەخش سادا ئۇزۇلۈپ قالغاندەك، ئاپام ئۇ ئالەمدە تۇرۇپ پانىي ئالەمدىكى ئىشلارغا قايتا نەزەر تاشلاپ، چوڭقۇر خىياللار ئىچىدە سۈكۈتكە پاتقاندەك، قەلبىدىكى گىرەلىشىپ كەتكەن ھېس - تۇيغۇلىرىنى ئىپادىلەشكە ئاجىزلىق قىلىۋاتقاندەك بىلىندى. قەغەز ئۈستىدە شىرىلداپ ھەرىكەتلىنىۋاتقان قەلەمنىمۇ ئېغىرلىشىپ قالغاندەك بولدى.

دەرۋەقە، ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ 20 - ئەسىردىكى ئاشۇ پەۋقۇلئاددە يىللىرى — 1960 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن 1970 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىسىغىچە بولغان ئون يىل جەريانىدا جۇڭگو زېمىنىدا يۈز بەرگەن ئۆزگىرىشلەر ۋە ئاجايىپ ۋەقەلەر ئالدىدا ھەرقانداق تارىخچى سۈكۈتكە پاتماي، ھەرقانداق قەلەمكەش

تېڭىرقىماي قالمايدۇ. مەيلى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، مېنىڭ ۋەزىپەم ئاشۇ ھەيۋەتلىك ئېقىننىڭ گىرۋىكىدىكى يالغۇز ئاياغ ئىزلىرىنى، ئاشۇنداق تارىخىي ئۆزگىرىشلەر تۈپەيلى، ئاپامنىڭ ھايات يولىدا پەيدا بولغان داۋالغۇش، ئەگىرى - توقايلىقلارنى ئەينەن يورۇتۇپ بېرىشتىنلا ئىبارەت.

قەلبىمدىكى ئاشۇ ئىلھامبەخش سادانى ئىزدەپ يەنە بىر قېتىم تارىخ تونېلىغا ئېچكىرلەپ كىردىم. ئېسىمدە قېلىشچە ئۇ 1966 - يىلىنىڭ ئىللىق، ئەمما تىنچسىز باھارى ئىدى. ئۆيمىزنىڭ ئالدىدىكى كۆل بويىدا ئۆرۈك، ئالما چېچەكلىرى ھۆپپىدە ئېچىلىپ كەتكەنىدى. ئۆي ئالدىدىن سوزۇلغان تارغىنە سېمونت يولنىڭ ئوڭ تەرىپىدە كەڭ بىر پارچە قىزىلگۈللۈك بولۇپ، قىزىلگۈللەر تازا تۇۋلەپ، ئاينىپ، ياپيېشىل تۈسكە كىرگەنىدى. گۈللۈكنىڭ چېتىدە دېرىزلىرى ئۆيمىزگە قاراپ تۇرىدىغان ئەچىلگىنە ئىككى قەۋەتلىك ئاپپاق ئىمارەت قەد كۆتۈرگەن بولۇپ، ئەتراپتىكى سوۋېت پاسونىدىكى كونا ئۆيلەر ئارىسىدا ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭدا دائىملا ئالدىراش يۈرىدىغان كاتىپلار، چىرايلىق ماشىنىست قىزلار ئىشلەيتتى.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ بۇ قورۇسى ئەسلىدە بىر چوڭ بايىنىڭ بېغى بولۇپ، ئازادلىقتىن كېيىن، بولۇپمۇ، «پولات تاۋلاش» يىللىرىدا نۇرغۇن مېۋىلىك - مېۋىسىز دەرەخلەر كېسىلىپ كەتكەنكەن. شۇنداقتىمۇ بۇ قورۇ يەنىلا ئۆز سەلتەنىتىنى يوقاتمىغانىدى. يوللارنىڭ ئىككى تەرىپىدە، كۆل رەڭ ئىشخانا بىنالىرىنىڭ ئەتراپىدا يوپۇرماقلىرىنى توپا باسقان قېرى دەرەخلەر ئۇلۇغۋار سۈكۈت ئىچىدە تىزىلىپ تۇرۇشاتتى. ئەتىياز پەسلىدە مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ چېچەكلىرى بىلەن گۈللەر بىرلىشىپ، گويا تۇتاش كەتكەن گۈل دۇنياسىنى ھاسىل قىلاتتى.

قويۇق قارا چاچلىرىنى كەينىگە تۇرۇۋالغان، ئاقۇچ رەختتىن كۆڭلەك كىيىۋالغان ئاپام ھەر كۈنى دەرەخلەر ئارىسىدىكى ئاشۇ يولدىن بەزىدە خۇشال بەزىدە غەمكىن چىقىپ كېلەتتى. بەزىدە ئۇ مېنىڭ كۆزۈمگە شۇنداق غەمكىن، يەككە - يېگانە كۆرۈنۈپ كېتەتتى. بۇنداق كۈنلىرى ئۇ مېھمانخانىنىڭ ئىشىكىنى تاقاپ سائەتلەپ چىقماي ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى گەپلىرىنى ئېيتىدىغان ھېچكىمى يوق ئىدى. ئۇ داۋاملىق ئۇيقۇسىزلىقنىڭ دەردىنى تارتاتتى. بىز گەرچە كىچىك بولساقمۇ، ئاپىمىزنىڭ كۈنىنىڭ ئاسان ئەمەسلىكىنى ھېس قىلاتتۇق ۋە پۈتىمىزنىڭ ئۈچىدا مېڭىپ، پىچىرلاپ سۆزلىشىپ، ئۇنىڭ ئارامىنى بۇزماسلىققا تىرىشاتتۇق. ئۇ خۇشال كەلگەن كۈنلىرى بىزمۇ خۇشال بولۇپ، شوخلۇقلىرىمىزنى چىقىرىشقا باشلايتتۇق.

يەكشەنبە كۈنلىرى سەھەردە، ئاپام قولىغا قايچا ئېلىۋېلىپ قىزىلگۈللۈكتىكى گۈپۈلدەپ پۇراپ، ئوتتەك يېلىنجاپ تۇرغان نەمخۇش گۈللەردىن بىر دەستە كېسىپ كېلەتتى ۋە ئۇنى لوڭقىغا چىلاپ قويياتتى. مۇنداق كۈنلەردە ئۆيىمىز بايرام تۇسىگە كىرىپ قالاتتى. شۇ تاپتا مەن ئاپامنىڭ ئۇستەل ئالدىدا يېڭى چىلاپ قويۇلغان گۈللەرگە قاراپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغىنىنى كۆرگەندەك بولدۇم. قۇلاق تۇۋىمدە يەنە ئۇنىڭ ئاۋازى ياڭراشقا باشلىدى. دەسلەپتە بۇ ئاۋاز ناھايىتى يىراقتىن كېلىۋاتقاندەك تۇتۇق، ئۇزۇك - ئۈزۈك ئىدى. بارا - بارا خۇددى تارام - تارام سۇلارنىڭ يىغىلىشىدىن ھاسىل بولغان ئېقىندىن بىردىنلا ئەگرى - بۈگرى جىرالار ئارىسىدىن يول تېپىپ شىرىلداپ ئېقىشقا باشلىغاندەك راۋان ۋە ئوچۇقلاشتى، ئۇ ئاۋازغا ھەسرەت، ئۆكۈنۈش، ئامالسىزلىق ۋە تىل بىلەن تەسۋىرلىگۈسىز نۇرغۇن ھېسسىياتلار سىڭگەنىدى.

... ئۇ يىللاردا قورۇدىكى بالىلار ئەتىدىن - كەچكىچە قوللىرىغا ئويۇنچۇق «مىلتىق» ئېلىپ سوقۇش ئويۇنى

ئوينىشاتتى، ئۇلارنى قوغلاپمۇ، تىللاپمۇ بۇ ئويۇندىن بەزدۈرگىلى بولمايتتى. ئۆيمىزدىكى بالا باققۇچى ئايال دائىم: «قازانلىق قاينىشىغا، بالاڭنىڭ ئوينىشىغا باق، دەيدىغان گەپ بار، بالىلارنىڭ سوقۇش ئوينىشى زادى ياخشىلىقتىن ئەمەس» دەيتتى. مەن بۇنداق گەپلەرنى سۆكۈت ئىچىدە ئاڭلايتتىم ۋە گەپ ـ سۆز قىلمايتتىم. ئۇ مەزگىللەردە ئېھتىياتسىزلىقتىن قىلىنغان بىرەر ئېغىز گەپ، كىچىككىنە بىرەر ئىشمۇ يەردە قالمايتتى. ئائىلە ئايالىرى، بالا باققۇچىلار، مەكتەپ بالىلىرىدىن تارتىپ ھەممە ئادەمنىڭ «سىنىپىي كۆرەش» ئېڭى ۋە سەزگۈرلۈكى چېكىگە يەتكەنىدى. ئايالى ئېرىنى، ئاكىسى ئۇكىسىنى، بالىسى دادىسىنى پاش قىلىدىغان ئىشلار ئادەتتىكى، مۇقەررەر ئىشقا ئايلىنىپ كەتكەنىدى. يېڭى كىيىم كىيىش، ياخشىراق يېيىش، ئۆي ياساش ... دېگەندەك ئىشلارنىڭ ھەممىسى بۇرژۇئازىيەچە «چىرىك ئىستىل» ھېسابلىناتتى. ياماق چۈشكەن، ئۆڭۈپ كەتكەن كونا كىيىملەر كىشىلەرنىڭ نەزىرىدىكى ئەڭ چىرايلىق كىيىم ئىدى. بالىلارغا يېڭى كىيىم ئېلىپ بەرسەك، قەستەن سۈغا سېلىپ پۈرلاشتۇرۇپ، ياماق سالدۇرۇپ ئاندىن كىيەتتى ۋە ئاشۇ ياماقتىن قەھرىمان مېدالىدىن پەخىرلەنگەندەك پەخىرلىنىپ يۈرەتتى.

ئاشۇ يىللاردا ھەدىسىلا «بۇرژۇئا ئىدىيەسى ئېغىر، ئۆي ياسايدۇ، ياسىنىپ يۈرۈيدۇ» دېگەندەك تەنقىدلەرنى ئاڭلايتتىم. ئەمەلىيەتتە ئولتۇرىدىغىنىم ئاشخانىسى بىلەن قوشقاندا ئۈچ ئېغىز ئۆي بولۇپ، بىر ئېغىزى مېھمانخانا، بىر ئېغىزى بالىلىرىمنىڭ ئۆيى ئىدى. بالىلىرىمنىڭ ئۆيىدە چوڭ تاختاي كارىۋات، يوتقان ـ كۆرپە، بالىلىرىم دەرس تەييارلايدىغان كىچىك شىرە ۋە بىر قوڭغۇراقلىق سائەتتىن باشقا تىلغا ئالغۇدەك نەرسە يوق ئىدى. مېھمانخانامدا يەردە ۋە تامدا بىر پارچىدىن گىلەم بولغاندىن سىرت، بىر سىم كارىۋات، ئىدارىدىن بەرگەن ئىككى

كىشىلىك دىۋان، شۇ يىللاردا ھەممىلا ئۆيلەردە ئۇچرايدىغان سۇۋېت ئىتتىپاقىدا ياسالغان يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇقتىن بىرنەچچىسى بار ئىدى. ئۆيۈمدە ئالاھىدە كۆرۈنىدىغىنى بېيجىڭدا مەركىزىي پارتىيە مەكتىپىدە ئوقۇۋاتقان چېغىمدا «جۇڭگو ـ سوۋېت دوستلۇق ماگىزىنى» دىن سېتىۋالغان يىپەك تور پەردە بىلەن تامدىكى داڭلىق ئۇسسۇلچى ئايتىللا قاسىمنىڭ «ئۇزۇم ئۇزۇش» ئۇسسۇلىنى ئويناۋاتقان سۈرىتى بولسا كېرەك. 1965 ـ يىلىنىڭ ئاخىرلىرىغا بارغاندا مەن يەردىكى ھەم تامدىكى گىلەمنى، تور پەردىلەرنى، ئايتىللانىڭ سۈرىتىنى ئېلىۋەتتىم. ئىدارىنىڭ دۋازلىرىنى قايتۇرۇپ بەردىم. ئۇچامغا كىيىدىغىنىم شۇ چاغلاردا مودا بولغان داكا چىت كۆڭلەك، بېشىمغا ئارتىدىغىنىم ئاددىي گاز ياغلىق ئىدى. پارا، سوۋغا ـ سالام بېرىش ـ ئېلىش دېگەنلەر ئۇ چاغدا ئومۇمىي خەلق جۈملىدىن رەھبىرىي كادىرلارمۇ نەپرەتلىنىدىغان يىرگىنچلىك ئىش ھېسابلانغانلىقتىن، باشقىلارغا ھەرقانچە ئىش قىلىپ بەرسەكمۇ، قىلچە مىننەت ـ تەمەدە بولمايتتۇق. ئاددىي ـ ساددا، ئەمما پاك تۇرمۇشمىزدىن قانائەت ھاسىل قىلاتتۇق. بالىلىرىمىز كىيىم ـ كېچەك، يۇرۇش ـ تۇرۇشتا باشقا بالىلاردىن پەرقلەنمەيتتى، يەنە كېلىپ ھەممىسى دېگۈدەك ئۆگىنىشتە ئەلاچىلاردىن ئىدى. ئاندا ـ ساندا بالىلىرىمنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ، بالىلىرىمنىڭ ئوقۇشى توغرىسىدا سۆھبەتلەشكىنىمدە، ئۇلار بالىلىرىمنى چىن كۆڭلىدىن ماختىشاتتى ھەم مېنىڭ بالا تەربىيەلەش ئۇسۇلۇمغا بولغان قايىللىقىنى بىلدۈرەتتى. ئەمەلىيەتتە بولسا مەن بالىلىرىمغا ئومۇمىي جەھەتتە تەلەپچانراق بولغاندىن باشقا، ئۇلارنىڭ ئۆگىنىشىگە ھەيدەكچىلىك قىلىپ يۈرمەيتتىم ھەم ئۇلار بىلەن داۋاملىق بىللىمۇ بولالمايتتىم. دېمىسىمۇ، ئاشۇ ئاي، ئاشۇ كۈنلەردە كۆڭۈلنى پاراكەندە قىلىدىغان ئىشلار ئاز

ئەمەس ئىدى.

1967 ـ يىلى ئەتىيازدا ئىشىك ئالدىمىزدىكى قىزىلگۈللۈك بۇزۇۋېتىلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا كۆكتات تېرىلغانىدى. ئىسيانچىلار ئۆيىمىزنىڭ ئۇدۇلىدىكى ئاق بىنانى ئىگىلەپ، تاملىرىنى قالايمىقان شوئار، رەسىملەر بىلەن تولدۇرغانىدى. ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ئىچى ـ تېشى، تام ۋە دەل ـ دەرەخلەرگىچە «چوڭ خەتلىك گېزىت» بىلەن پۈركەلگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ماڭا قارىتىلغانلىرىمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. ھەممىسىدىلا ماڭا «پومېشچىك ئۇنسۇر، گومىنداڭنىڭ رايونلۇق پىرقىسىنىڭ سېكرېتارى، گومىنداڭنىڭ قالدۇقى··· » دېگەندەك يوغان قالپاقلار كىيدۈرۈلگەن، بەزىلىرىگە ھەجۋىي رەسىملىرىم سىزىلغانىدى.

تۇنجى قېتىم ۋىلايەت بويىچە ئېچىلغان چوڭ پىپەن يىغىندا ۋىلايەتتىكى ھەممە رەھبىرىي كادىر دېگۈدەك تارتىپ چىقىرىلىپ، كۈرەش، پىپەن قىلىندۇق. كېيىن ئاممۇۋى تەشكىلاتلار خالىغىنىنى تارتىپ ئاپىرىپ، كۈنلەپ تۈرغۈزۈپ قويۇپ، كۈرەش، پىپەن قىلىدىغان بولدى. بۇنداق پىپەن يىغىنلىرى ئېگىز قالپاق كىيدۈرۈش، تاختا ئېسىش، قولىنى قايرىپ باش ئەگدۈرۈش، ھاقارەتلەش بىلەن چەكلەنمەيتتى. ھایاجانلانغان ئىسيانچىلار قىزغىنلىقىنى باسالماي، ئۇرۇپ قويىدىغان ئىشلار كۆپ ئۇچرايتتى. بىر كۈنى كەچتە شۇنداق پىپەن يىغىنلىرىنىڭ بىرىدە تاياق يەپ كېلىپ، ھالسىزلىنىپ ياتسام، ئىدارىمىزنىڭ ماشىرىپ بۆلۈمىدىكى بىر پېشقەدەم خەنزۇ كادىر ئۆيۈمگە كىرىپ كەلدى. ئۇ ماڭا:

ــ ئىسيانچىلار سىزنى بۇنداق كۈرەش قىلىۋەرسە، ھایاتىڭىزنى ساقلاپ قالالماسلىقىڭىز مۇمكىن. خوتەن چەت يەر، ئادەملىرى قارامراق. مېنىڭچە سىز بېيجىڭغا بېرىپ جۇئېنلەي زۇڭلىغا ئۆز ئەھۋالىڭىزنى ھەم بۇ يەردە يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارنى

ئېيتىڭ. ئاڭغىچە بۇ شامالمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ، ـــ دېدى.

ـــ ھەممە يەردە ھوقۇقدارلارنى تۇتۇۋاتسا، بېيجىڭغا قانداق بارىمەن، بالىلىرىمنى كىمگە تاشلاپ كېتىمەن؟!

ـــ بالىلىرىڭىزنى چوڭلىرى 14 ـ 15 ياشلارغا كىرىپ قالدىغۇ، بىر ـ بىرىدىن خەۋەر ئالالايدۇ. قالغىنىغا بىزمۇ يوشۇرۇنچە قاراپ قويىمىز. قاتناش مەسىلىسىنى مەن ئويلاشتىم. بىڭتۇەندە شوپۇرلۇق قىلىدىغان بىرنەچچە يۇرتدىشىم بار. ئۇلار داخېيەنگە پاختا توشۇيدۇ. سىزنى شۇلار ئالغاچ كېتىپ، پويىزغا سېلىپ قويىدۇ، ـــ دېدى. ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىدە تۆۋەنگە چۈشۈرۈلۈپ، خوتەنگە كېلىپ قالغان، كىشىلەرگە ئارىلاشماي، ئاز گەپ قىلىپ، ھەممە ئىشلارغا سىرتتىن نەزەر سېلىپ يۈرۈيدىغان بۇ ئادەم ئىلگىرى مېنىڭ كۆزۈمگە بەك سىرلىق كۆرۈنەتتى. پۈتۈن جاھان ماڭا تەتۈر قاراۋاتقان، ھەتتا باغرىمنى يېرىپ چىققان بالىلىرىممۇ ماڭا گۇمان بىلەن قارايدىغان بولۇپ قالغان شۇ كۈنلەردە، بۇ كونا «ئوڭچى» ماڭا دۇنيادىكى بىردىنبىر رەھىمدىل ئادەمدەك تۇيۇلدى. مەن بىرنەچچە كۈن ئويلىنىپ، ئاخىرى ئۇنىڭ مەسلىھەتىنى توغرا تاپتىم. بىر كۈنى كېچىدە بەلگىلەنگەن سائەتتە مەن قاتناش بېكىتىگە بېرىپ، ھېلىقى پاختا ماشىنىلىرىنى تاپتىم. ئاڭغىچە ماشىنىلارنىڭ شوپۇرلىرى پەيدا بولدى. بىر ماشىنىڭ كوزۇپىغا تىزىلغان پاختا تايلىرىنىڭ ئەڭ ئوتتۇرىسىدىكى تايلار ئېلىۋېتىلگەن بولۇپ، بوش يەرگە كونا ھەربىيچە جۇۋا تاشلاپ قويۇلغانىدى. مەن ئاشۇ يەرگە كىرىپ ئولتۇردۇم. تۆت ئەتراپىم، باش ئۈستۈم پاختا تايلىرى بىلەن توسۇۋېتىلدى، ماشىنىلار يولغا چىقتى. ماشىنىلار كۆپىنچە چەت، كىچىك بېكەتلەردە توختايتتى. شوپۇرلار تامىقىنى يەپ بولغاندىن كېيىن، ماڭىمۇ بىر قاچا تاماق ئېلىۋېلىپ، ئادەمسىز جاڭگالغا كەلگەندە ماشىنىنى توختىتىپ، ماڭا سۇنۇپ

بېرىشەتتى. مەن كېچىلىرى ماشىنا توختىغاندا، يەرگە چۈشۈپ ئانچە - مۇنچە پۈت - قوللىرىمنى ھەركەتلەندۈرۈۋالاتتىم. كۈندۈزلىرى بولسا تەرەت قىستىسىمۇ چىداپ ئولتۇراتتىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ 6 - ئاي مەزگىلى بولۇپ، جەنۇبنىڭ ئىسسىقىغا گەپ كەتمەيتتى. تارغىنە قىسىلچاق ئىچىدە مەن خۇددى تونۇردا ئولتۇرغاندەك ئولتۇراتتىم. بېنزىن پۇرىقى، خام تېرە پۇرىقى ۋە يەنە قانداقتۇر بىر خىل پۇراقلار ماشىنىنىڭ توختىمايلا ۋىڭىلداپ تۇرغان ئاۋازى بىلەن قوشۇلۇپ بېشىمنى ئايلاندۇرۇۋېتەتتى. ئۇخلاي دېسەم، كۆزۈمگە ئۇيقۇ كەلمەيتتى. مېنىڭ يوقلۇقۇمنى بىلسە، ئاممۇۋى تەشكىلاتنىڭ ئادەملىرى بالىلىرىمنى قىينارمۇ، بالىلىرىم جاپا تارتىپ قالارمۇ؟ چوڭلىرىغۇ مەكتەپتە جان باقالايدۇ، ئۇكىلىرىنى قانداق قىلار؟ ياكى قايتىپ كېتىپ نېمە كۆرسەم، بالىلىرىم بىلەن تەڭ كۆرەيمۇ ... دېگەندەك زىددىيەتلىك خىيالىلار قاينىمىدا گاھ چۆكۈپ، گاھ لەيلەيتتىم. بىرنەچچە قېتىم شوپۇرلارغا: مەن چۈشۈپ قالاي، مېنى خوتەن تەرەپكە ماڭىدىغان ماشىنىغا سېلىپ قويۇڭلار، دېمەكچىمۇ بولدۇم...

6 - كۈنىگە كەلگەندە بۇ مۇشەققەتلىك سەپەر ئاياغلىشىپ، كەچتە داخىيەن ۋوگزالىغا يېتىپ كەلدۇق. ماشىنىدىن چۈشۈشۈمگىلا، شوپۇرلار قولۇمغا پويىز بېلىتىنى تۇتقۇزۇپ، پويىزغا سېلىپ قويدى. قاتتىق ئورۇندۇقتا ۋاگون ماڭا ئاجايىپ راھەت بىلىندى. ئىلگىرى مەن پويىزنىڭ يۈمشاق كارىۋاتلىق ۋاگونلىرىدا ياكى ئايروپىلانلاردا ئولتۇرۇپ، سەپەر قىلغاندىمۇ بۇنچىلىك ھۇزۇر ھېس قىلىپ باقمىغانىدىم.

مەن بېيجىڭدا 4 - 5 ئاي تۇرۇپ، زۇڭلى ئىشخانىسى نامىدىن يېزىپ بېرىلگەن «ئەلەم كۆرىشى قىلماسلىق، كادىرلارنىڭ ھاياتى، بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش كېرەك» دېگەن مەزمۇندىكى خەتنى ئېلىپ، 12 - ئايدا ئۇرۇمچىگە قايتىپ

كەلدىم. مەن بېيجىڭدا مۇساپىر بولۇپ يۈرگەن چاغلىرىمدا ئەينى چاغدا مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدا پىيانىنو كەسپىدە ئوقۇۋاتقان تۇمارىس، مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ تۈركچە دىكتورى تۇرسۇنئاي ساقىم، تەتقىقاتچى ئامىنە غاپپار قاتارلىق شىنجاڭلىق كادىرلار ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ خالىس، ئىنسانىي ياردىمىگە ئېرىشكەنىدىم. ئۇرۇمچىگە كېلىپ، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئورۇنلاشقاندىن كېيىن، تېخىمۇ كۆپ كىشىلەرنىڭ ياردىمىگە ئېرىشتىم. خوتەندىكى ئۆيۈمنىڭ بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنىپ، بالىلىرىنىڭ ئىداردىن قوغلاپ چىقىرىلغانلىقى، خوتەندىكى ئاممىۋى تەشكىلاتلار ئارىسىدا كەسكىن جەڭ بولۇپ، نۇرغۇن ياش بالىلارنىڭ ئۆلۈپ كېتىۋاتقانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەرلەرنى ئاڭلاپ، بالىلىرىدىن غەم قىلىپ يۈرگەن كۈنلەردە، ھاۋا ئارمىيەسىنىڭ شىنجاڭدىكى قىسمىنىڭ رەھبەرلىرى ئەلەم كۈرىشىنىڭ ئىس ـ تۈتەكلىرى، ئوق ۋە بومبا ئارىسىدىن بالىلىرىمنى ئايروپىلان بىلەن ئۈرۈمچىگە ئېلىپ كەلدى. بىز بىر ئائىلە كىشىلىرى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۇڭگو ئەدەبىياتى فاكۇلتېتىنىڭ بىر ئېغىزلىق ياتقىدا جەم بولدۇق. شەنبە، يەكشەنبە كۈنلىرى ئەينى چاغدىكى بىيولوگىيە فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئاببىاس بۇرھان بىلەن ئۇنىڭ ئايالى ـــ ئۇنىۋېرسىتېت دوختۇرخانىسىنىڭ دوختۇرى ماريە ھەممىزنى قوشۇپ ئۆيىگە ئاپىرىپ مېھمان قىلاتتى. ئوقۇغۇچىلار ئاشخانىسىنىڭ زاپخوزى ئابدۇباقى ھامىد بىزگە ئوقۇغۇچىلار ئاشخانىسىنىڭ تاماق بېلەتلىرىنى ۋە دوخۇپكا نانلىرىنى ئېلىپ كېلىپ بېرەتتى. بىزگە تۇغقان كېلىدىغان كەم سۆز، ئەمما ئاق كۆڭۈل بۇ ئادەم بىلەن ئۇنىڭ ئايالىمۇ شۇ ئاي، شۇ كۈنلەردە بىزگە كۆپ ياردەم قىلغانىدى.

بالىلىرىمنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، ئىسيانچى تەشكىلاتلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت، ئۇرۇش ـ جېدەل كۈچەيگەن كۈنلەردە

ئۆيمەزنىڭ ئۈدۈلىدىكى ئاق بىناغا ئورۇنلىشىۋالغان ئىسىيانچىلار ھەر كۈنى ئۆيمەزگە خىش ـ كېسەك ئېتىپ ئىشىك ـ دېرىزىلەرنى چېقىۋېتىپتۇ. بالىلىرىمىزمۇ باش ـ كۆزى يارىلىنىپتۇ. ئۆيدە داۋاملىق تۇرالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن بالىلار بىر كېچىسى مەسلىھەتلىشىپ ئاشخانا ئۆينى كولاپ، ئۆيمەزدىكى ئەڭ چىرايلىق ئۈچ پارچە گىلەمنى، مۈشۈك ئېيىق ماركىلىق رادىيونى (ئۇ يىللاردا رادىيو ناھايىتى قىممەتلىك نەرسە ھېسابلىناتتى)، مېنىڭ سوكنار تاشلىق بۇلغۇن جۇۋامنى ھەم ئۆزلىرى ئىنتايىن ئەتىۋارلايدىغان قوڭغۇراق سائەتنى بىر يۈك ئەدىيالغا يۆگەپ كۆمۈپتۇ. كولىغان يەرنىڭ خىشلىرىنى ئەسلىدىكىدەك تىزىپ ئۈستىگە ئوتۇن دۆۋىلەپ قويۇپتۇ. ئەتىسى سەھەردە چوڭ ئىككى بالام ئۆينىڭ كەينىدىكى تامدىن ئارتىلىپ چۈشۈپ، ۋىلايەتلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپتىن بىر قول ھارۋىسىنى ئېلىپ، بىرنەچچە قىز ـ ئوغۇل ساۋاقداشلىرىنى باشلاپ كەپتۇ. ساۋاقداشلىرى تامنىڭ ئارقىسىدىن ساقلاپ تۇرۇپتۇ. بالىلىرىم ئۆيدىن چامادان، گىلەم، يوتقان ـ كۆرپىلەرنى ئېلىپ چىقىپ، تامدىن ئىرغىتىپ تاشلىغىلى تۇرۇپتۇ. ئاڭغىچە ئۈدۈل بىنادىكى ئىسيانچىلار ئويغىنىپ، تاش ـ كېسەك، رەگەتكە ئېتىشىنى باشلاپتۇ. ئۇلار ئامالسىز جانلىرىنى ئېلىپ قېچىپتۇ. ئۆي بولسا ئىشىك ـ دېرىزىلىرى ھاڭغىرقاي ئوچۇق پېتى قاپتۇ.

شۇ ئاخشىمى ئۇلار ياخشى نىيەتلىك كىشىلەرنىڭ مەسلىھەتى بويىچە گىلەم، يۈك ئەدىيالىنى سىرتتا ئولتۇرۇشلۇق بىر تەرجىمانىنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ قويۇپتۇ. كېيىن ئۆزلىرى يەنە بىر قېتىم ئوغرىلىقچە تامدىن ئارتىلىپ چۈشۈپ، ئۆيدىن بىر ئىككى قۇردىن كىيىم ـ كېچەك ۋە يوتقان ـ كۆرپىلىرىنى ئېلىپ چىقىپ دەسلەپتە ناخشىچى سالامەت خانىمنىڭ قورۇسىدا ئۆي ئىجارە ئېلىپ ئولتۇرۇپتۇ. كېيىن يەنە بىر ئىشچىنىڭ

قورۇسىدا، 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئالدىدىكى بىر دېھقانلىڭ قورۇسىدا ... ئولتۇرۇپتۇ. ئۆي ئىگىلىرى بالىلىرىمغا ئىچ ئاغرىتىسىمۇ، «هوقۇقدارلىڭ بالىلىرىغا ئۆي بەرمەيدۇ» دېگەن گۇناهقا قېلىشتىن قورقىدىكەن. ئاخىرى بالىلىرىم ئامالسىز ۋىلايەتلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپتە پاناھلىنىپتۇ. چوڭ ئىككى قىزىم پوپايكا توقۇپ، رەپشىلىيە ئىشلەپ، ئانچە ـ مۇنچە پۇل تېپىپ، ئۆزلىرىنىڭ ۋە ئوكىلىرىنىڭ پارچە ـ پۇرات خىراجىتىنىڭ هۆددىسىدىن چىقىپتۇ. بالىلىرىمنىڭ بىر مۇنچە قىز ـ ئوغۇل ساۋاقداشلىرى ئۇلارغا هەر جەهەتتىن يارەم قىلىپتۇ، ئۇلارنى قوغداپتۇ. تاماق بېلىتى يېغىپ بېرىپ، ئۇلارنى تاماق بىلەن تەمىنلەپتۇ.

ۋىلايەتلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئارقىسىدىكى بوستانلىق كوچىدا ئۆيلىرىنىڭ تاملىرى ئاپپاق ئاقارتىلىپ، ئىشىك ـ دېرىزىلىرى هاۋارەڭ سىرلانغان چىرايلىق هەم پاكىز بىر قورۇ بار ئىدى. بۇ قورۇدا ئەينى يىللاردىكى شەهەرلىك كۇتۇپخانىنىڭ كىتاب باشقۇرغۇچىسى غازى ئاخۇن بىلەن ئۇنىڭ تاتار ئايالى تۇراتتى. ئۇلارنىڭ قىزى قىزلىرىم بىلەن بىر مەكتەپتە ئوقۇيدىغان بولۇپ، خىزمەتتىكى ئىككى ئوغلى تارتىپ چىقىرىپ قويۇلغانىدى. ئوقۇمۇشلۇق، كۆپىنى كۆرگەن، جەمئىيەتتىكى ئىشلارغا نىسبەتەن مۇستەقىل قاراشقا ئىگە غازى ئاخۇن بىلەن ئۇنىڭ ئايالى بالىلىرىمنىڭ ئەهۋالىدىن خەۋەر تېپىپ، ئۇلارغا هېسداشلىق ۋە يارەم قىپتۇ. بالىلىرىم دائىم ئۇلارنىڭ ئۆيىگە كىرىپ ـ چىقىدىغان، بەزى ئىشلاردا غازى ئاخۇندىن مەسلىهەت سورايدىغان بولۇپتۇ. ئۇلار ئۇرۇمچىگە مېڭىش ئالدىدا ئايرودۇرۇمغا بارغىچە قارشى تەرەپ تەشكىلاتتىكىلەرنىڭ تۇتۇۋېلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، غازى ئاخۇن ئائىلىسىدىكىلەر ئۇلارنىڭ كىيىملىرىنى يەڭگۈشلىتىپ، باشقىچە ياسىنىدۇرۇپ يولغا سالىتۇ. ساۋاقداشلىرى ئۇلارنى

ئايرودۇرۇمغا ئايرىم - ئايرىم ئاپىرىپ قويۇپتۇ.

ئۇلار ئايروپىلانغا چىقىش ئالدىدا، مەكتەپتىكى بىر ساۋاقدىشى ئالدىراش - تېنەش كېلىپ، ئۇلارغا بىر تۇغەنچەكنى تاپشۇرۇپ، غازى ئاخۇن ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ سالامىنى يەتكۈزۈپتۇ. ئەسلىدە مەن بالىلىرىمغا يامان كۆنلەردە ئىشلىتىش ئۈچۈن مىڭ يۈەندىن كۆپرەك پۇل چېكى، بىرنەچچە تىللا ۋە ئالتۇن ئۈزۈك، هالقا قاتارلىق نەرسىلەرنى قالدۇرغانىدىم. بالىلىرىم بۇ نەرسىلەرنى ئىشلەتمەي، كىچىك سىڭلىسىنىڭ چاپىنىنىڭ ئىچىگە تىكىپ ساقلاپتۇ ۋە بارا - بارا بۇ ئىش ئەسلىرىدىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىپتۇ.

ئايرودرومغا مېڭىش ئالدىدا كىچىك قىزىم غازى ئاخۇنىنىڭ قىزى بىلەن كىيىم ئالماشتۇرغان ئىكەن. كىيىن ئۇ قىزچاق چاپان ئىچىدە قاتتىق نەرسىلەرنىڭ بارلىقىنى سېزىپ، سۆكۈپ باقسا، هېلىقى تۇغۇنچەك چىقىپتۇ. قىزچاق تۇغۇنچەكنى ئاتا - ئانىسىغا كۆرسىتىپتۇ. بۇ ئالىيجاناب ئادەملەر شۇ هامان ئۇنى ئۆز پېتى بالىلىرىمغا ئەۋەتىپ بېرىپتۇ...

ئۇنىڭ ئەكسىچە، هېلىقى تەرجىمان: «سىلەر ئېلىپ كىرگەن گىلەمنى ئوغرى ئېلىپ چىقىپ كەتتى» دەپ بالىلىرىمغا ئۆينىڭ بۇرجىكىدىكى بىر تۆشۈكنى كۆرسىتىپ قويۇپتۇ. بالا باققۇچى ئايال بولسا غۇلجىغا كېتىپتۇ. ئۇنىڭ بالا - چاقىلىرى: «سىلەر ئېلىپ كىرىپ قويغان ئىككى چامادانىنى ئىسيانچىلار كىرىپ بۇلاپ كەتتى» دەپتۇ.

بالىلىرىم كۆمگەن نەرسىلەرچۇ؟ ئۇلار ساق تۇرغانمىدۇ؟ مەن خوتەن ۋالىيى مەھكىمىسىدىكى ياخشى ئۆتۈشكەن كىشىلەرگە خەت يېزىپ، ئۇلاردىن ياردەم سورىدىم. ئۇزاق ئۆتمەي ئۇلاردىن جاۋاب كەلدى:

بالىلىرىم ئۆيدىن چىقىپ كېتىپ بىرنەچچە كۈنگە قالماي ئۆيىمىز قۇرۇقدىلىپ قاپتۇ. كېيىن ئاممىۋى تەشكىلاتلار هوقۇق

تالىشىپ، ئۆزئارا قوراللىق جەڭ قىلىشقاندا، جەسەتلەرنى قويىدىغان يەر يوق، ئاشۇ ئۆيگە ئېلىپ كىرىپ قويۇپتۇ. جەسەتلەرنى يەرلىككە قويىدىغان چاغدا، ئاشخانىغا ئەكىرىپ يۇيۇپ، سۆيىنى يەرگە تۆكۈۋېرىپتۇ ... ۋالىي مەھكىمىسىدىكىلەر مېنىڭ خېتىمنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، بىر ئاخشىمى ئۇ ئۆيگە كىرىپ ئاشخانىنى كولاپ، كۆمۈلگەن نەرسىلەرنى ئېلىپ قارىسا، هەممە نەرسە نەملىشىپ، چىرىپ پارچە - پارچە بولۇپ كەتكەنكەن.

20 نەچچە يىللىق ئۆي - بىساتىمنىڭ ۋەيران بولغانلىقى مېنىڭ ئېچىندۇردى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئىچىدىكى دادامدىن قالغان نەچچە يۈرۈش مىس لېگەن، مىس جىمبىللەرگە ئىچىم ئېچىشتى، لېكىن ئالدىمدا قاتار چوڭ بولۇۋاتقان تۆت بالامنى ئويلىغىنىمدا، ئۇ نەرسىلەر كۆزۈمگە كۆرۈنمەي قالاتتى.

«بالىلىرىم ساق - سالامەت قالدىغۇ، مەنمۇ ئامان - ئېسەن تۇرۇپتىمەنغۇ» دەپ كۆرگەن كۈنۈمگە شۈكۈر قىلاتتىم.

ئەتىياز كىرىپ، هاۋا ئىللىشى بىلەنلا بىر قارا ماشىنىنىڭ كوزۇپىدا بالىلىرىم بىلەن قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتۇق. ئۇ شېكەر باسقان ماشىنا ئىدى. بىر خالتىنىڭ يىرتىلغان يېرىدىن توختىماي شېكەر تۆكۈلەتتى، ماشىنىدىكىلەر شېكەرنى تولا يەپ شېكەردىن چىقىپ كەتكەنىدى.

قەشقەردە تۇغقانلارنىڭ يېنىدا بىرنەچچە ئاي تۇردۇق. بالىلىرىم بالدۇرراق خوتەنگە قايتتى. مەن 1968 - يىلى كۆزدە قايتتىم. كىرا ئاپتوبۇسىدىن چۈشۈشۈم بىلەنلا ئىسيانچىلار بوينۇمغا 50 جىڭلىق تۆمۈر تاختا ئېسىپ كوچا ئايلاندۇردى. شۇ ئاخشىمىسىلا خوتەن ۋىلايەتلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ تۇتۇپ تۇرۇش ئورنىغا قاماپ قويۇلدۇم. دەسلەپتە ئايرىم بىر كامېرغا قامىدى، دەسلەپكى كۈنلىرى ساقچى، نازارەتچىلەرنىڭ ئەلپازىغا قاراپ مېنى هېيلىلا ئېلىپ چىقىپ ئېتىۋېتىدىغان ئوخشايدۇ دەپ

ئويلىدىم، ئۇچىنچى كۈنى ساقچىلار بىر يۆگەم يوتقان ـ كۆرپىنى ئالدىمغا تاشلاپ: «يوتقان ـ كۆرپىڭنى كۆتۈر، باشقا كامېرغا يۆتكەيمىز!» دېدى. قارىسام، ئۆزۈمنىڭ ئىلگىرى ئۆيىدە ئىشلەتكەن نەرسىلىرىم ئىكەن. ئۇلارنى كۆرۈپ، دېمەك، ھازىرچە مېنى ئاتمايدىكەن، دەپ ئويلاپ بەك خۇش بولدۇم. ھايات نەقەدەر قىممەتلىك ـ ھە؟ قاراڭغۇ كامېردا ياشىساڭمۇ، ئادەمسىز چۆل ـ باياۋاندا ياكى نەچچە يۈز مېتىر يەر ئاستىدا ياشىساڭمۇ، يۈرىكىڭنىڭ گۈپۈلدەپ سوقۇپ تۇرغىنى، نەپەس ئېلىپ، تەپەككۇر قىلىپ، شادلىنىپ ياكى قايغۇرۇپ تۇرغىنىڭنىڭ ئۆزى غەلىبە ئەمەسمۇ!

ئەنە شۇنداق خۇشاللىق ئىچىدە يېڭى كامېرغا قەدەم قويدۇم. تارغىنا ئۆيدە چىرايى تامدەك تاتارغان، ھەر مىللەت، ھەر خىل ياشتىكى بەش ئايال ماڭا ھېسسىياتسىز نەزەردە قاراپ ئولتۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ سېمونت ئۈستىگە سالغان ئورۇنلىرى ئىشىك ئالدىدىكى تەرەت تۇڭنىڭ يېنىغا قەدەر سوزۇلغانىدى. نازارەتچى: «ئورنۇڭلارنى سۈرۈپ ماۋۇنىڭغا ئازراق يەر چىقىرىپ بېرىڭلار!» دەپ بۇيرۇق بېرىپ قويۇپ، ئىشىكنى جالداقلاپ ئېتىپ چىقىپ كەتتى. ئاياللار مىت قىلىپ قويماي، بېشىمدىن ئايىغىمغا قەدەر دۇشمەنلىك نەزەردە قاراپ ئولتۇرۇشاتتى.

ـــ ماڭا ئازراق يەر چىقىرىپ بەرسەڭلار، ئورنۇمنى سېلىۋالسام، ـــ دېدىم. ئۇلار بىر ـ بىرىگە قاراپ قويۇپ يەنە مىت قىلمىدى. ئىككىنچى قېتىم ئېغىز ئېچىشىمغا بەش ئايال يوپۇرۇلۇپ كېلىپ، مېنى ئۇرۇشقا باشلىدى. ئۇلار خۇددى ئۆچىنى، ئاچچىقىنى چىقىرالماي تۇرغاندەك، ئۇلارنىڭ مۇشۇ يەردە يېتىشىغا مەن سەۋەبچىدەك بار كۈچى بىلەن ئۇراتتى.

ـــ ئادەم بارمۇ، قۇتۇلدۇرۇڭلار!

مەن دەرۋازىنى جالداقلاپ توۋلىدىم. نازارەتچى يېقىنلىشىشىغا ئايالىلار دەرھال جايىغا بېرىپ ئولتۇرۇۋالدى.

نازارەتچى ئىشىك يوچۇقىدىن قاراپ قويۇپ كېتىپ قالدى. مەن يۆگەكلىك يوتقان ـ كۆرپەمنىڭ ئۈستىگە ئۆزۈمنى تاشلاپ ئولتۇردۇم. ئۆمرۈمدە تۇنجى قېتىم ئايال كىشىدىن، يەنە كېلىپ مۇنداق ئايالالاردىن تاياق يېيىش قاتتىق ھار كەلگەن بولسىمۇ، پۈتۈن غەيرىتىمنى يىغىپ، ئۇلارغا كۆز يېشىمنى كۆرسەتمىدىم. ئىچىمدە قورقۇپ تۇرساممۇ، ئۇلار بىرنى دېسە ئىككىنى دەپ زاكۇن بىلەن ھەيۋە قىلىپ تۇردۇم. بۇ ئەھۋال بىرنەچچە كۈن داۋاملاشتى. ئورنۇم تەرەت تۇڭنىڭ يېنىدا بولغانلىقى ئۈچۈن يوتقان ـ كۆرپىلىرىمگە تەرەت ئېقىپ كېتەتتى، كېچىسى سېسىقچىلىقتىن ئۇخلىيالمايتتىم. بۇنداق چاغلاردا ئىشكنى جالداقشىتىپ ئۇرۇپ:

ـــ مەن گۇناھسىز، مېنى نېمىشقا بۇ يەرگە سولاپ قويىسىلەر! مېنى قويۇپ بېرىڭلار، چىقىپ بالىلىرىمنى باققىلى قويۇڭلار، ئۇلارنىڭ مەندىن باشقا ھېچنېمىسى يوق! ـــ دەپ توۋلايتىتىم.

بىر كۈنى 50 ياشلاردىكى خەنزۇ ئايال مەندىن:

ـــ نەچچە بالاڭ بار؟ ـــ دەپ سوراپ قالدى.

ـــ تۆت بالام بار.

ـــ بالىلىرىڭنىڭ دادىسچۇ؟

...

بالا توغرىسىدىكى پاراڭنىڭ باشلىنىشى بىلەن ئۇلار بىلەن مېنىڭ ئوتتۇرامدىكى كۆزگە كۆرۈنمەس توسۇق غايىب بولۇپ، ھەممىمىز ئايالىق ئەسلىمزگە يانغاندەك بولدۇق. مۇڭدىشىپ ئىچ ـ قارنىمىزنى تۆكۈشتۇق. چوڭ ياشلىق ئايال شياڭگاڭغا قاچماقچى بولۇپ تۇتۇلۇپ قالغان ئىكەن. ياشراق خەنزۇ ئايال بىلەن ئىككى ئۇيغۇر چوكان ئېرىنى ئۆلتۈرگەنلىك جىنايىتى بىلەن قولغا ئېلىنغانكەن. يەنە بىر خەنزۇ ئايال ئوت قويغان ۋە يەنە قانداقتۇ باشقا جىنايەتلىرى بىلەن تۇتۇلغانكەن.

ـــ ئەسسەت، مېنىڭ چۆچۈرىدەك ئۈچ بالام بار ئىدى، شۇ بالىلىرىمنى بىر كۆرۈۋېلىپ، ئېتىلىپ كەتسەم ئارمىنىم يوق ئىدى!

چىرايلىق ياش چوكاننىڭ يىغىسى بىلەن ئۇلارنىڭ ھەممىسى يىغلىشىپ كەتتى. «مەدەنىيەت ئىنقىلابى»نىڭ ئالدىدا بىر ھەربىيگە بۇزۇلۇپ، ئېرىگە زەھەر بېرىپ ئۆلتۈرۈپ قويغان بىر چوكاننىڭ ھېكايىسى خوتەنگە پۈر كەتكەنىدى، ئۇ ھېكايە مۇشۇ چوكانىنىڭ ھېكايىسى ئىكەن. ئايال دېگەن شۇنداق نەرسە، ئۇ باشقا ھەممە نەرسىدىن كېچىشى مۇمكىن. لېكىن بالىلىرىدىن كېچەلمەيدۇ. «بالام» دەۋاتقان چېغىدا ھەرقانچە تاش يۈرەك ئايالىنىڭمۇ يۇرىكى سۇ بولۇپ ئاقىدۇ. شۇڭا بالا ھەققىدىكى پاراڭ ئۇلارنى ئاسانلا بىر يەرگە ئېلىپ كېلەلەيدۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇلار ماڭا بىر كىشىلىك ئورۇن چىقىرىپ بەردى ۋە ماڭا ياخشى مۇئامىلە قىلىدىغان بولدى. مېنىڭ رېماتىزم كېسىلىم بار ئىدى. تۇرمىدە كۈن كۆرمەي، سوغۇق سېمونت يەردە ئۇزاق ياتقانلىقتىن، پۇت ـ قوللىرىم ئاغرىپ ناھايىتى قىينىلاتتىم، ئۇلار ماڭا ئىچ ئاغرىتىپ پۇت ـ قوللىرىمنى تۇتۇپ قويىاتتى. خەنزۇ ئايال «ئىچكىرىدىكى تۇرمىلەردە ھەر كۈنى ئاپتاپسىنغىلى ئېلىپ چىقاتتى» دەپ ئىچكىرىنىڭ پاراڭلىرىنى قىلىپ بېرەتتى. مەنمۇ ئۇلارغا لايىقىدا تەسەللى، تەربىيە بېرەتتىم.

بىر كۈنى كېچىسى تۇرمە سىرتىدىكى كارىدوردا بىر نەچچە ئادەمنىڭ ئالدىراپ ماڭغان، گەپ قىلغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇلارنىڭ «باشلىق ئۇنداق، باشلىق مۇنداق··· » دېگەندەك گەپلىرىدىن تۇرمىگە بىرەر ئەمەلدارنىڭ كەلگەنلىكى ئېنىق ئىدى. مەن ئادىتىم بويىچە كامېر ئىشىكىنى جالاقشىتىپ توۋلاشقا باشلىدىم. ھېلىقى باشلىق مەن ياتقان كامېرغا يېقىن كېلىپ، «توۋلاۋاتقان كىم؟ ئۇ نېمىشقا توۋلايدۇ؟» دەپ سورىدى.

نازارەتچىلەر: «سەلىمە تالىپ مۇشۇ يەردە، ئۇ ماڭا ناھەقچىلىك بولۇپ كەتتى دەپ توۋلاۋاتىدۇ» دېيىشتى. باشلىق كامېر ئىشكىنى ئاچقۇزۇپ، قول چىراغنى يېقىپ قاراپ، مېنى تونۇيالمىدى، ئەمما مەن ئۇنى تونۇۋالدىم، ئۇ شۆبە ھەربىي رايوننىڭ مۇئاۋىن سىلىڭيۈەنى ئىدى. مەن دەرھال: «سىلىڭيۈەن، مېنى تونۇيالمىدىڭىزمۇ؟ بىز كۆپ قېتىم بىللە يىغىنلارغا قاتناشقان، ھەر يىلى چاغاندا بىز سىلەردىن ھال سوراپ باراتتۇق!» دېدىم. سىلىڭيۈەن شۇ چاغدىلا مېنى ئېسىگە ئالدى ۋە مەندىن قانداق تەلىپىم بارلىقىنى سورىدى. مەن: «مەن ناھەق سولاندىم، سالامەتلىكىم ناچارلىشىپ كەتتى، بالىلىرىم ۋەيرانچىلىقتا قالدى، مەسىلەمنى دەرھال ئېنىقلاپ، بىر تەرەپ قىلىپ بەرسەڭلار. يەنە بىرى، بالىلىرىم بىلەن كۆرۈشتۈرسەڭلار. مېنىڭ مائاشىمنى توختىتىۋەتكىلى ئۇزاق بولدى. بالىلىرىم قانداق جان باقىدۇ، ئۇلارغا تۇرمۇش پۇلى ھەل قىلىپ بەرسەڭلار» دېدىم. ئۇ ماڭا بىر مۇنچە تەسەللى بېرىپ چىقىپ كەتتى. ئۇزاق ئۆتمەي، 15 كۈندە بىر قېتىم بالىلىرىمدىن كەلگەن خالتىنى تاپشۇرۇپ ئالىدىغان بولدۇم. خالتىدىن توقاچ، قورۇغان گۆش، گۆشنان، يەل ـ يېمىش، دېگەندەك نەرسىلەر چىقاتتى. مەن بالىلىرىمنىڭ ئۆزلىرىنىڭ گېلىدىن قىسىپ ئەڭ ياخشى نەرسىلىرىنى ماڭا ئەۋەتكەنلىكىنى كۆرۈپ يىغلاپ كېتەتتىم. خالتىدىكى نەرسىلەردىن كامېرداشلىرىمغىمۇ بەرسەم، ئۇلارمۇ يىغلىشىپ كېتەتتى ۋە: «سىزنىڭ بالىلىرىڭىز بەك ياخشى، بەك ۋاپادار ئىكەن» دەپ كېتەتتى.

ئاخىرى تۈرمە ھويلىسىدا بالىلىرىم بىلەن كۆرۈشتۈم. بىر پەلەمپەيدە ئولتۇرۇپ ھەممىمىز چىڭ قۇچاقلىشىپ، بىر جان ـ بىر تەن بولۇشۇپ كەتتۇق. يىغىدىن ئاغزىمىز گەپكە كەلمەيتتى. يىغلاپ بولۇپ بالىلىرىمغا بىر ـ بىرلەپ سەپسېلىپ قارىسام،

ھەممىسى ئورۇقلۇقتىن بىر تېرە، بىر سۆڭەك بولۇپ كېتىپتۇ. كىيىملىرى كونا، ئاياغلىرىدىن پۇتلىرى چىقىپ تۇرىدۇ ... بالىلىرىم يەنىلا ساق ـ سالامەت ئىكەن، دەپ خۇشال بولىدۇم. ئىدارىنىڭ ئۇلارغا ھەر ئايدا 50 يۈەن تۇرمۇش پۇلى بېرىدىغان بولغانلىقىنى ئاڭلاپ تېخىمۇ خاتىرجەم بولدۇم...

ئارىدىن بىرنەچچە ئاي ئۆتۈپ، ۋالىي مەھكىمە قورۇسىدىكى خەتەرلىك ئۆي ھېسابلىنىپ، ئادەم ئولتۇرۇش چەكلەنگەن بىر كونا ئۆيدە بالىلىرىم بىلەن جەم بولدۇم. ئەتىسىدىن تارتىپ ۋالىي مەھكىمىسىدىكى «جىن ـ شەيتانلار» قاتارىدا يېڭى ياسىلىۋاتقان يولغا زەمبىلدە شېغىل توشۇدۇم. ئۇچ ـ تۆت ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، قاپىقىدىن قار ياغىدىغان نازارەتچىلەرنىڭ مۇئامىلىسى بىردىنلا ئۆزگىرىپ قالدى. ئىلگىرى بىردەم ھاردۇق ئېلىپ ئولتۇرسام تىللاپ، دۆشكەلەپ كېتىدىغانلار ئەمدى «خانىم، بىردەم ئولتۇرۇڭ السلا» دېيىشىپ كېتىدىغان بولدى. بىر كۈنى بىرسى يېنىمغا كېلىپ: «خاتىرجەم بولسىلا، سىلىنىڭ مەسىلىلىرىنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ بوپتۇ، ھېچقانداق چاتاق چىقماپتۇ» دېدى. ئۇزاققا قالماي يېڭى ئۆيگە كۆچتۇق. دەل شۇ كۈنلەردە ۋىلايەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. مەن ۋەكىل بولۇپ قۇرۇلتايغا قاتناشتىم. شۇ قۇرۇلتايدا نامىم ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، ۋىلايەتلىك سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولدۇم. مەن ئۆتكەن كۈنلەرنى، قاباھەتلىك چۈشلەرنى ئۇنتۇپ، خىزمەتكە كىرىشىپ كېتىشكە تىرىشۋاتقان كۈنلەردە، يۈرتۇم يايچاندىكى بىر نەۋرە تۇغقىنىمدىن خەت كەلدى. نەۋرە تۇغقىنىم گۈڭشې مال دوختۇرلۇق پونكىتىنىڭ مەسئۇلى ئىدى. ئۇ خېتىدە خوتەن ناھىيەلىك سانائەت بىرلەشمىسىدە ئىشلىگەن، پومپىشچىك قالپىقى كىيدۈرۈلگەن ئىنىمنىڭ ئەمگەك ۋە تاياق تۈپەيلى ئاغرىپ، ھاياتىدىن ئايرىلىش گىردابىغا بېرىپ

قالغانلىقى، داۋالانغۇدەك پۇلى يوقلىقى ... قاتارلىقلارنى يېزىپتۇ. مەن خەتنى ئوقۇپ ئۇزاق ئويلاندىم: مېنىڭ بۇ دۇنيالىقتا بىر تالا ئىنىم بار. مەيلى قانداقلا بولمىسۇن، ئۇنىڭغا ياردەم قىلىش مېنىڭ ئىنسانىي مەجبۇرىيىتىم. ئەگەر مۇشۇ ھالەتتە تۇرغاندا ياردەم قىلمىسام، ئۇ ئۆلۈپ كەتسە، مەن ئۆمۈرۋايەت ۋىجدان ئازابى تارتىمەن. ئەگەر ياردەم قىلسام، بۇنى تەشكىل بېلىپ قالسا، بۈگۈنكى ئورنۇمنى ساقلاپ قالالمايمەن. تۆت بالام يەنە قېقىندى ـ سوقۇندى بولىدۇ ... مەن نەۋرە تۇغقىنىمغا مەلۇم بىر بازار كۇنى ئىنىمنى ئۆيىدە قوندۇرۇپ قېلىشنى، يېرىم كېچىدە بىر شوپۇر ئىزدەپ باردىغانلىقىنى، ئىنىمنى شۇ شوپۇرنىڭ ماشىنىسىغا سېلىپ قويۇشنى تاپىلاپ خەت يازدىم. مەتقاسىم ئاخۇن ئىسىملىك ئۇ شوپۇر قىزلىرىمنىڭ ساۋاقدىشى بولۇپ، ئىلگىرى جاپالىق كۇنلەردىمۇ بىزگە كۆپ ياردەم قىلغانىدى. مۇشۇ كۇنلەردە ئۇ مۇز داۋان يولى ئارقىلىق غۇلجىغا قاتناۋاتاتتى. غۇلجىدا توختاخۇن تاغام ۋە ئۇنىڭ بالا ـ چاقىلىرى بار ئىدى ... ئاق كۆڭۈل شوپۇر يىگىت غۇلجىدىن ئىنىمنىڭ ۋە تاغامنىڭ دۇئايى سالىمىنى ئالغاچ كەلدى. ياپچاندىن قېچىپ كەتكەن پومېشچىك تۇردى تالىپنى سۇرۇشتۇرۇپ ئادەم كەلگەندە، مەن ئۇلاردىن ئىنىمنى قانداقلا قىلمىسۇن تېپىپ بېرىشنى، ئۇنىڭ ھاياتىغا كاپالەتلىك قىلىشنى تەلەپ قىلدىم. ئۇلار ئىنىمنى تاپالمىدى، ئىنىم ئۇ چاغدا غۇلجا تاغلىرىدا كۆمۈر كاندا ئىشلەۋاتاتتى.

مەن 1973 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا، ھاياتىمدىكى ئۇنتۇلغۇسىز كۇنلەرنىڭ شاھىتى بولغان خوتەندىن ـــ جاپالىق كۇنلەردە بىزنىڭ قېرىندىشىمدەك كۆرگەن ئاق كۆڭۈل، قەدىردان كىشىلەردىن ئايرىلىپ، ئانا يۇرتۇم قەشقەرگە يۆتكىلىپ كەلدىم.

مانا، ئالدىمدا 20 ـ ئەسىر ئايالىلار مۇزېيىغا تەييارلىق قىلىش كومىتېتى تەرىپىدىن 1993 ـ يىلى بېرىلگەن تاۋار

تاشلىق گۈڭاھنامە تۈردۇ. ئۇنىڭ بەتلىرىگە ئالتۇن ھەل بىلەن: «ھۆرمەتلىك سەلىمە تالىپ خانىم، سىزنىڭ تارىخىڭىز 20 ـ ئەسىر ئايالىرىنىڭ ئېغىزچە تارىخ مۇزېيى تەرىپىدىن ساقلىنىدىغانلىقى ئۈچۈن ئۇشبۇ گۈڭاھنامە بېرىلدى» دېگەن خەتلەر يېزىلغان. گۈڭاھنامە بىلەن قوشۇپ ساقلانغان زىيارەت خاتىرىسىدە زىيارەت قىلغۇچى چىن خانىم (شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى سابىق جۇڭگو تىل ـ ئەدەبىياتى فاكۇلتېتىنىڭ دوتسېنتى) بىلەن شى خانىم (شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ تەھرىرى) نىڭ ۋەزىنلىك سوئاللىرى، ھاياجانلىرى ۋە باھالىرى، ئاپامنىڭ شادلىق ۋە قايغۇسى، ئارزۇ ـ ئارمان، ھەسرەت ـ نادامەتلىرى ئارىلىشىپ كەتكەن ئۆمۈر ئەسلىمىسى قىسقىچە خاتىرىلەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭدا مۇنداق قۇرلار بار:

«چىن خانىم: سەلىمە خانىم، سىزنىڭ ھاياتىڭىز ئەگىرى ـ توقايلىق ئىچىدە ئۆتۈپتۇ. سىز ھاياتىڭىزنىڭ ئەڭ گۈزەل مەزگىلىنى، ئوتتەك ياشلىقىڭىز ۋە يۇرەك قېنىڭىزنى خەلقنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا، ئىنقىلابقا، بىز ھەر مىللەت ئايالىرىنىڭ ئازادلىقىغا، شۇنداقلا پەرزەنتلىرىڭىزگە بېغىشلاپسىز. سىز ئۇلۇغ ئايال ھەم ئۇلۇغ ئانا بولۇشقا مۇناسىپسىز... »

مەن ئاپامنىڭ ياشقا تولغان قارا كۆزلىرىنى، تىترەپ تۇرغان لەۋلىرىنى كۆرگەندەك بولدۇم. ئۇنىڭ مۇشۇ ھاياجانلىق تۇرقى ماڭا ئاجايىپ تونۇش. كىچىك چېغىمىزدا قاتتىق ئاغرىق تۇپەيلى ھاياتىدىن ئۈمىد ئۈزگەن ئاپام تۆتىمىزنى دوختۇرخانىغا چاقىرتىپ، چەكسىز ئازاب ۋە قىيالماسلىق ئىچىدە بىز بىلەن ۋىدالىشۋاتقان چېغىدا: «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» يىللىرىدىكى بىر ئاخشىمى ئاددىي كىيىنىپ، كىچىككىنە قارا سومكىسىنى ئېلىپ قاچان قايتىشى نامەلۇم يىراق سەپەرگە ئاتلانماقچى بولۇپ تۇرغىنىدا؛ ياشانغان مەزگىللىرىدە ھەر قېتىم ئاپامنى يوقلاپ

كېلىپ، بىرەر ئاي تۇرغاندىن كېيىن ئۇرۇمچىگە قايتماقچى بولسام؛ «مۇشۇنداق ئالدىراپ كېتەمسەن؟ كېلەر يىلى سەن كەلگىچە مەن بارمۇ ـ يوق··· » دەۋاتقان چاغلىرىدا؛ ھاياتىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدە پۈت ـ قولىنى مەدىرلىتىشقا قۇربى يەتمەي، نە بىر ئېغىز گەپ قىلالماي، بىزگە تەلمۈرۈپ قاراپ ياتقان چاغلىرىدا ··· ئۇنىڭ كۆزلىرى ئەنە شۇنداق ياشقا تولغاندى، لەۋلىرى بىلىنەر ـ بىلىنمەس تىترەپ تۇراتتى. ئۇ ئەزەلدىن ھېسسىياتىنى ئاشكارىلمايتتى. ئۇنىڭ يىغلىغىنىنى كۆرۈپ باقمىغانلىقىمىز ئۈچۈنمىكىن، ئۇنىڭ ئاشۇ تۇرقى بىزگە ئاجايىپ كۈچلۈك تەسىر قىلاتتى. دېمىسىمۇ ئاپام ئاجايىپ قەيسەر ئايال ئىدى.

بىر ئايال ئۇچۇن ئۆزى يالغۇز تۆت بالىنى تەربىيەلەپ، قاتارغا قوشۇش ئاسان ئىش ئەمەس. ئاپامنىڭ ۋۇجۇدىدا ئادەتتىكى ئايالىلىقتىن، ئانىلىقتىن ھالقىغان تۇغما بىر خىل كۈچ بار ئىدى. شۇڭا ئۇ باي ئائىلىنىڭ خېنىمى بولۇشتىن ۋاز كېچىپ، دەۋرنىڭ ئەڭ مۇنەۋۋەر ياشلىرى قاتارىدا ئىلىم ـ مەرىپەت ۋە ھەقىقەت ئىزدىگەن. قەيسەرلىك بىلەن ئەينى دەۋردە ھېچقانداق ئايال مېڭىشقا جۈرئەت قىلالمىغان تىكەن ـ چاتقاللىق يولغا قەدەم قويۇپ، داغدام ھايات يولىنى ئاچقان ۋە ئۆز تەقدىرىنىڭ خوجايىنىغا ئايلانغان، تېخىمۇ مۇھىمى، ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ ھاكىمىيەت ئېڭى ۋە ئەمەلىي ئىقتىدارىنى نامايان قىلغان···

ئۇ ئەزەلدىن ئوڭۇشسىزلىق ئالدىدا تەمتىرەپ قالمايتتى. ئەكسىچە، قانچىكى قىينىچىلىق ئىچىدە قالسا، شۇنچە جانلىنىپ، ھاياتىي كۈچكە تولاتتى. مەدەنىيەت ئىنقىلابىنىڭ بېشى ۋە ئاخىرقى مەزگىلىدە ئۇ نەچچە يۈز كىشىلىك يىغىنلاردا كۆرەش ـ تەنقىد قىلىنغاندا، تاياق، تىل ـ ھاقارەت، بېسىملارغا قارىماي غۇرۇرى ۋە ھەقىقەتنى قوغدىغانىدى. بىز ئۇنىڭغا ئىچ

ئاغرىتىپ، ئۇلارنىڭ گېپىنى راست دەپ ۋاقتىنچە ئۆتكەلدىن ئۆتۈۋېلىشقا دەۋەت قىلساقمۇ،، ئۇ قەتئىي رەت قىلاتتى.

ئۇ ئۇزاق يىل رەھبەرلىك خىزمىتىنى ئىشلەپمۇ مال ـ دۇنياغا ھەۋەس قىلمىغان، پاك ـ دىيانەتلىك ياشىغان. ھەتتا 20 ـ 30 يىللىق بىساتىدىن ئايرىلىپ قالغان چېغىدىمۇ كۆكسى ـ قارنىنىڭ دەريادەك كەڭلىكى ۋە مەردلىكىنى ئىپادىلىگەن.

ئۇ تۇرمۇشتا ئىقتىسادچىل ئىدى. ئاددىي كىيىنەتتى، بىز بىلەن بىللە ئەڭ ئاددىي غىزالارنى يەيتتى، راھەت ـ پاراغەتكە ئىنتىلمەيتتى، ئۇ ھەقىقەتەنمۇ ئاز ئۇچرايدىغان «جاپاكەش ۋالىي» ئىدى. بىز پەرزەنتلىرىگىمۇ ئاشۇنداق قاتتىق تەلەپ قويايتتى.

خىيالىم شۇ يەرگە كەلگەندە ئاپامنىڭ ئاۋازى قۇلاق تۈۋىمدە يەنە ياڭرىدى، ئۇ ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ ئاخىرقى ۋاقىتلىرىدىكى بوغۇق، ئەمما ھاياجانلىق ئاۋازى ئىدى:

...ھاياتىمدا پەخىرلىنىدىغان، مەمنۇن بولىدىغان ئىشلىرىم ئاز ئەمەس، پۇشايمانلىرىم، ئاچچىق ساۋاقلىرىمدىمۇ كۆپ. خىزمەت ئورنۇمنىڭ يۇقىرىلىشىغا ئەگىشىپ، ۋاقتىمنىڭ كۆپ قىسمىنى ۋە زېھنىي كۈچۈمنى خىزمەت ئىگىلەپ كەتكەنلىكتىن، تۇرمۇشتا لاياقەتلىك ئانا، لاياقەتلىك خوتۇن بولالمىدىم. مەن بۇنىڭغا ئەپسۇسلىنىمەن. لېكىن مەن يەنە ئۆزۈمنى تەلەيلىك دەپ ھېسابلايمەن. كىچىكىمدە ئاتا ـ ئانام مېنى ئوقۇتۇپ تەربىيەلىدى، كېيىن ئېرىمنىڭ ۋە جەمئىيەتتىكى نۇرغۇن ئىلغار پىكىرلىك كىشىلەرنىڭ يېتەكلىشى، ياردىمىگە ئېرىشتىم. كوممۇنىستىك پارتىيە مېنى تەربىيەلەپ يېتىشتۇرۇپ، ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا قاتناشتۇردى. بۇنىڭ بىلەن مەن ئۆز ئىقتىدارىمنى جارى قىلدۇرۇش پۇرسىتىگە ئېرىشتىم. مەن خىزمەت مۇناسىۋىتى بىلەن ھازىرقى زامان تارىخى، ئېلىمىزدىكى نۇرغۇن مەشھۇر شەخسلەر،

پىشقەدەم ئىنقىلابچىلار، داڭلىق رەھبەرلەر بىلەن ئۇچراشتىم، تونۇشتۇم. ئۇلارنىڭ گەپ ـ سۆزى، ئىش ـ ھەرىكىتى، خىسلىتى قەلبىمدە ساقلىنىپ قالدى ۋە مېنىڭ ئۆزۈمگە تەلەپ قويۇشتىكى ئۆلچىمىم بولۇپ قالدى. مەن ئۇلارنى ئۇلۇغ قىلىپ، خەلق ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتىمنى ھالاللىق بىلەن ئادا قىلدىم. يەنە بىر جەھەتتىن ئالغاندا، بىر كوممۇنىست، رەھبىرىي كادىرى خۇددى زور دەۋر پاراۋۇزىنىڭ بىر تال ئىنتىسىغا ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ ماڭغان يولى، تۆھپە ـ سەۋەنلىكلىرى ۋە تەقدىرى ئاشۇ پاراۋۇز تەرىپىدىن، دەۋر ئېقىمى ۋە زور تارىخىي مۇقەررەللىك تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. ھېچكىم بۇنىڭ سىرتىدا قالالمايدۇ. ئەلۋەتتە، مەنمۇ خىزمەتتە ئەگرى ـ توقاي يوللارنى بېسىشتىن خالىي بولالمىدىم. مەسىلەن، «مەدەنىيەت ئىنقىلابى»نىڭ بېشىدا، مەدەنىيەت ـ مائارىپ خىزمىتىگە مەسئۇل بولغانلىقىم ئۈچۈن، خوتەن ۋىلايىتىنىڭ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھەرىكىتىگە رەھبەرلىك قىلغۇچىلارنىڭ بىرى بولدۇم. دەسلەپتە نۇرغۇن ئوقۇتقۇچىلار ۋە باشقا گۇناھسىز كىشىلەر تارتىپ چىقىرىلىپ كۆرەش قىلىنغاندا، «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دېگەن مۇشۇنداق ئىش ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىدىم.

ئەمما، ئۇزاق ئۆتمەي بۇ «ئىنقىلاب» تېخىمۇ پاجىئەلىك تۈستە مېنىڭ ۋە ماڭا ئوخشاش تېخىمۇ نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ بېشىغا كەلدى. ئەنە شۇ چاغدىلا، مەن بۇ ئىنقىلابنىڭ خاراكتېرىدىن گۇمانلىنىشقا باشلىدىم. ئەمما مەن بۇ دۇنيادا ناھەقچىلىق، ئۇۋالچىلىقلارنىڭ ھامان تۈزىتىلىدىغانلىقىغا، ھەقىقەتنىڭ غالىب كېلىدىغانلىقىغا بولغان ئىشەنچىمنى يوقىتىپ قويمىدىم. مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا تارتقان جاپالىرىم ۋە زىيانلىرىم ئۈچۈن بىر كىملەردىن رەنجىپ يۈرمىدىم. ئۇ يىللاردا ھەممىمىز ئەنە شۇنداق نادان ئىدۇق. ئاقىللارمۇ بار بولغىيتتى، ئەمما ئىش ئۆتۈپ كەتكەندە ئاقىل بولۇۋېلىش

كىشىنى قايىل قىلالمايدۇ.

مەن 1973 ـ يىلى قەشقەرگە يۆتكىلىپ كەلگەندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك پارتكوم ئاممىۋى خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى، تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مەسلىھەتچىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىدىم. 70 ـ يىللارنىڭ ئاخىرى ھەم 80 ـ يىللاردا بىر نەچچە قارارلىق سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى بولۇپ، يىغىنلاردا مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئىشلىرى، مۇھىت، دەريا ـ ئېقىنلارنىڭ بۇلغىنىشى، يېتىم بالىلار مەسىلىسى قاتارلىق تېمىلاردا تەكلىپ ـ پىكىرلەرنى بەردىم. مەن ھەر يىلى بىر قېتىم ئۇرۇمچىگە كەلگىنىمدە ئۇرۇمچىنىڭ كۇنسايىن ئۆزگىرىۋاتقانلىقىنى، كىشىلەرنىڭ يۇرۇش ـ تۇرۇش، روھىي قىياپىتىدىمۇ زور ئۆزگىرىشلەر بولغانلىقىنى كۆرەتتىم. بۇ يىللاردا بالىلىرىمۇ ئۆسۈپ يېتىلىپ چوڭ ئادەملەرگە ئايلاندى. ئۇيغۇر ـ ئوچاقلىق، بالا ـ چاقىلىق بولدى. ئىلگىرى تونۇش ـ بىلىشلىرىمنىڭ نەۋرە بېقىۋاتقانلىقىنى كۆرسەم ئىچىم پۇشاتتى، ئەمدى ئۆزۈمۇ نەۋرىلىرىمدىن ئايرىلالمايدىغان بولۇپ قالدىم. يەنە بىر تەرەپتىن، يېشىمنىڭ چوڭىيىشى، قېرىلىق ۋە بالا ـ چاقىلىرىمغا مۇناسىۋەتلىك ئىشلار، خىياللارنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، دادامنىڭ قېنىدىن مىراس بولۇپ قالغان ئۇيغۇر سېلىش ھەۋىسى ۋۇجۇدۇمدا ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلەشكە باشلىدى. مەن قوناق بازىرى[1] دىكى بىر تار كوچىدىن كىشىلەر ۋاقىتلىق ھاجەتخانا ۋە ئەخلەت تۆكىدىغان جاي قىلىۋالغان بىر پارچە يەرنى سېتىۋېلىپ، ياپچاندا ساقلىنىپ قالغان ئاخىرقى بىرنەچچە ئېغىز ئۆيمىزنىڭ ياغاچ ـ تاشلىرىنى توشۇپ كېلىپ، ئۇيغۇر سالدۇرۇشقا باشلىدىم. ئۆينىڭ ئاساسىي قىسمى بىرنەچچە ئايدا

① قەشقەر شەھىرىدىكى كوچا. ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ئارقىسىغا توغرا كېلىدۇ.

پۈتتى، لېكىن قالغان قىسمىلىرى ۋە ياساق ـ جابدۇقلىرى ئىككى ـ ئۈچ يىلدا ئاران تەييار بولدى. ئىككى قەۋەتلىك ئەپچىلگىنە ئۆي پۈتكەندە، ئۇنى كۆرگەنلەرنىڭ ھەممىسى ئاپىرىن ئېيتىشتى.

بۇ ئۆي مېنىڭ ھاياتىمنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا بالىلىرىمغا قالدۇرغان بىردىنبىر يادىكارلىقىم بولۇپ قالدى.

تارىخ چاقى توختىماي چۆرگىلەپ 90 ـ يىللارمۇ كىرىپ كەلدى. بۇ يىللاردا مەن قېرىلىقنى، كېسەللىك، يالغۇزلۇق، زەئىپلىشىۋاتقان تەن ۋە ئەسەبىي ئۆلۈم بىلەن توختىماي ئېلىشىشنى باشتىن كەچۈردۈم. بۇ ھەربىر ئىنسان يەككە ـ يېگانە باشتىن كەچۈرىدىغان، بېشىغا كەلمىگىچە ھېچكىم ھېس قىلىپ يېتەلمەيدىغان رەھىمسىز جەريان، ھاياتلىقنىڭ ئاخىرقى باسقۇچى ئىدى.

دىئابېت كېسىلىمنىڭ ئېغىرلىشىپ كېتىشى، قان تومۇرلىرىمنىڭ قېتىشىشى ۋە باشقا بىر مۇنچە كېسەللىكلەر تۇپەيلى كۈنلىرىم كارىۋات ئۈستىدە دېگۈدەك ئۆتىدىغان بولۇپ قالغانىدى. مەجەزىمنىڭمۇ بارغانچە خاپىغان، سەپرا بولۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى سېزىپ تۇراتتىم. ئاخشىملا ئەمەس، كۈندۈزلىرىمۇ يالغۇزلۇقتىن قورقاتتىم. يېنىمدا بەش ـ ئالتە ياشلاردىكى قىزنەۋرەملا بار ئىدى. كۈندە ئەتىگەندە تاڭ خىرە ـ شىرە يورۇشى بىلەن مەن ئۇنى ئويغىتاتتىم. ئۇ ئۇيقۇلۇق كۆزلىرىنى تەستە ئېچىپ چىقىپ سۈت، ئۆزىدىن يوغان چايداندا قاينىق سۇ ئېلىپ كىرەتتى. چۈشتە سەفەن شۆيۈەندە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىدىغان چوڭ قىزىم دەرستىن چۈشۈپ كېلىپ، تاماق ئېتىپ بېرەتتى. ئارىلىق يىراق، يول ناچار ئىدى. قىزىمنىڭ كۆزى تازا ياخشى بولمىغانلىقتىن، ئۇنىڭ ۋېلىسىپىتتە كېلىۋېتىپ، بىرەر ھادىسىگە ئۇچراپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ يۈرىكىم سۇ بولاتتى. كەچتە يەنە نەۋرەم بىلەن

قالاتتىم. ئوغلۇم قوناق بازىرىدىكى ئۆيدە ئولتۇراتتى. ھەر كۈنى كەچتە ئۆيىگە قايتقاچ، مېنى بىر يوقلاپ ئۆتەتتى، مەن ئۇنىڭ ئالدىراپ چىقىپ كەتمەسلىكىنى، يېنىمدا ئۇزاقراق تۇرۇشىنى تىلەيتتىم. شۇڭا كېتىۋاتقان يېرىدىن چاقىرتىپ ئالالمىغانداق ئۇششاق ئىشلارنى تاپشۇراتتىم. ئۇ خاپا بولسىمۇ، بەزىدە ۋازىراپ قويسىمۇ، كۆزۈمگە كۆرۈنمەيتتى. ئۇنىڭ ھەممىلا ئىشى كۆزۈمگە چىرايلىق كۆرۈنەتتى. چۈنكى ئۇ مېنىڭ ئوغلۇم - ده. ئوغلۇم چىقىپ كەتكەندە، نەۋرەم بىلەن ئىشىك - دېرىزىلەرنى تاقاپ ئۇخلاشنىڭ تەييارلىقىنى قىلاتتۇق. مەن يوغان ئۆيلەردە مېڭىپ يۈرۈپ، ئۆيۈم بالىلىرىم بىلەن تولۇپ تۇرغان كۈنلەرنى سېغىناتتىم. قېنى شۇلار ئەمدى؟ ئاتا - ئانا بولغۇچى مېڭىبىر جەبىر - جاپالارنى تارتىپ، نۇرغۇن بەدەللەرنى تۆلەپ، بالىلىرىمىزنى چوڭ قىلىپ قاتارغا قوشۇپ، ئۆيلۈك - ئوچاقلىق قىلىدىكەنمىز، ئەمما بىزنىڭ بالا مېھرىگە ئەڭ تەشنا بولۇۋاتقان چاغلىرىمىز ئۇلارنىڭمۇ ئۆيىۋىم، بالام دەپ چېپىپ يۈرگەن ۋاقىتلىرى بولىدىكەن. ھەممىمىز بالا مېھرىگە قانماي، «بالام! بالام» دەپ ئۆتىدىكەنمىز. مەن ھەر يىلى يازلىق تەتىلىنى زارىقىپ كۈتىمەن. چۈنكى تەتىل كەلسە، ئۇرۇمچىدە تېببىي ئۇنىۋېرسىتېتتا ئوقۇۋاتقان چوڭ نەۋرەم كېلىدۇ. ئۇرۇمچىدە ئولتۇراقلىشىپ قالغان ئىككىنچى قىزىم ئىككى بالىسىنى ئېلىپ كېلىدۇ. ئۇي ئادەمگە لىق تولغان مۇنداق چاغلاردا ساقىيىپ، جانلىنىپ قالغاندەك بولىمەن. بالىلىرىمغا كىچىك ۋاقىتىدا يەتكۈزەلمىگەن مېھرىبانلىقلىرىمنى نەۋرىلىرىمگە يەتكۈزۈشكە ئالدىرايمەن. ئۇلار كېتىشنىڭ تەرەددۇتىگە چۈشكەندە، مەيۇسلىنىپ «ئۇزاقراق تۇرساڭلار بولمامدۇ» دەيمەن، ئەمما تۇرالمايدىغانلىقى ماڭا ئېنىق ئىدى. مەن ئۆيدە ئەخلەت ۋە قالايمىقانچىلىقلار، كۆڭۈل ئاغرىقى، رەنجىشلەر بولماسلىقى كېرەك، دېگەندەك ئىرىم - سىرىملارغا قاتتىق ئىشىنىمەن.

شۇڭا ئۇلار يولغا چىقىشتىن بۇرۇن مەشىنىڭ كۇللىرىنى، ئەخلەتلەرنى پاكىز تۆكتۈرىمەن، ئەڭ ياخشى نەرسىلىرىمنى يوللۇق تۇتۇپ ئۇلارنى خۇشال قىلىشنى ئويلايمەن، ئۇلارنىڭ مەڭگۇ يوللىرى راۋان، كۆڭۈللىرى ئوچۇق بولۇشنى تىلەيمەن. ئۇلار كېتىپ ئۆي يەنە ھۇۋۇلداپ قالىدۇ. مەن يالغۇزچىلىقتا ئۆتكەن كۈنلىرىمنى، پۈتكۈل ھايات مۇساپەمنى ئەسلەپ چىقىمەن. مەن ھاياتىمدا ئۇچ قېتىم ياتلىق بولدۇم. ئالدىنقى ئىككى قېتىملىق ھېسسىيات، پىكىر بىرلىكى بولمىغان نىكاھتىن قىلچە ئىككىلەنمەي ۋاز كەچتىم. ئۇنىڭدىن ئەپسۇسلانمايمەن. ئۇچىنچى قېتىمدا بەختىمنى تاپقاندەك بولغان ئىدىم. بىراق، بۇ بەختمۇ ئىشەنچسىز بولۇپ چىقتى. مەن ئائىلە بەختىنى ياكى خىزمەتنى تاللاشتىن ئىبارەت ئاچا يولغا دۇچ كەلگەندە، خىزمەتنى تاللىدىم. ھېسسىيات، بىرلىك بۇزۇلغان، سەمىمىيەتسىز ئائىلە تۇرمۇشىدىن يالغۇزلۇقنى ئەلا كۆردۇم. مەن بۇنىڭدىنمۇ ئەپسۇسلانمايمەن. 30 نەچچە ياش ۋاقتىلىرىمدىن تارتىپ ئەنە شۇنداق يالغۇز ياشاپ كەلدىم. ئەمەلىيەتتە، مەن كىشىلەر ئويلىغاندەك تۇرمۇشنى ئويلىمايدىغان ھېسسىياتسىز ئايال ئەمەس ئىدىم. مەن ئۆمۇرۋايەت سەمىمىي ھېسسىياتقا، چۇشىنىشكە تەشنا بولۇپ ئۆتتۇم، ئەمما ئۇنىڭغا ئېرىشەلمىدىم. ياش ۋاقتىلىرىمدا ماڭا تەلەپ قويغۇچىلار چىقتى، ئەمما، بالىلىرىم خارلىنىپ قالارمىكىن، دېگەن ئەندىشىدە قايتا ياتلىق بولۇشقا پېتىنالمىدىم. ئەمەلىيەتتىمۇ تۆت بالا بىلەن ياتلىق بولۇش ئاسان ئىش ئەمەستە.

بالىلىرىم چوڭ بولۇپ ئۆز يولىغا كېتىشتى، نەۋرىلىرىمۇ مېنىڭ ئالدىمدا چوڭ بولۇپ، مەكتەپتە كىردى. مانا ئەمدى ئۇزۇل ـ كېسىل يالغۇز قالدىم. يالغۇزلۇق ماڭا ئۆزىنىڭ نەقەدەر مۇدھىش، رەھىمسىز ئىكەنلىكىنى ئاستا ـ ئاستا، بارغانچە چوڭقۇر ھېس قىلدۇرۇشقا باشلىدى. ئەتراپىڭغا

قارىساڭ، سېنى قورشاپ تۇرغان مۇزدەك سېمونت تام، ساڭا پەقەت سائەتنىڭ «چىك ـ چىك، چاك ـ چىك» قىلىشىلا ھەمراھ. ئۇ ساڭا كۈنلىرىڭنىڭ سانىقلىقلا قالغانلىقىنى ئەسكەرتىۋاتقاندەك بىلىنىدۇ. نەۋرەم مەكتەپتىن قايتىتىمكىن، بالىلىرىمنىڭ بىرەرسى ئىشكىنى چېكىۋاتامدىكىن، دەپ ئىشىككە تەلمۈرگىنىڭ تەلمۈرگەن، ئەمما ساڭا ئاغزىڭنى ئېچىپ تۇرغىنى يەنىلا يالغۇزلۇق، سېنىڭدىن دائىم ئايرىلالمايدىغىنى كېسەللىك.

بالىلىرىم بىلەن ئوتتۇرامدا قېلىن بىر تام بار، بولۇپمۇ يېشىمنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ، بۇ تام بارغانسېرى قېلىنلاپ كېتىۋاتقاندەك بىلىنىدۇ. بەزىدە ئۇلار بىلەن مۇڭداشقۇم، كۆڭلۈمدىكى گەپلىرنى دېگۈم كېلىدۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ ئويلايدىغىنى، كۆڭۈل بۆلىدىغىنى باشقا، ئۇلار مەڭگۈ ئالدىراش. يەنە نېمە ئۈچۈن شۇنداق بولىدۇ؟ ئوخشىمايدىغان ئىككى دەۋرنىڭ ئادىمى بولغانلىقىمىز ئۈچۈن شۇنداق بولامدۇ ياكى مەنمۇ ياش ۋاقتىلىرىمدا خىزمەت دەپ ئالدىراپ يۈرۈپ بالىلىرىم بىلەن پىكىر ـ ھېسسىيات ئالماشتۇرۇشقا ئەھمىيەت بەرمىگەنلىكىمنىڭ نەتىجىسىمۇ بۇ؟

ئەمەلىيەتتە، مەن بالىلىرىمدىن ئاغرىنمايمەن. ھەتتا ئۇلاردىن پەخىرلىنىمەن. ئۇلار سەممىي، كەسىپچانلىقى يۇقىرى، مەسئۇلىيەتچان كىشىلەردىن بولۇپ يېتىلدى، كىچىكىدىن تارتىپ مېنىڭ ئورنۇمغا ئەمەس، ئۆز تىرىشچانلىقىغا تايانىدى، مەن ئۇلارغا يار ـ يۆلەك بولالمىدىم. ئۇلارنى چۈشىنىشىم يېتەرسىز بولدى. چوڭ قىزىم بىلەن كىچىك قىزىم تۇرمۇشتا بەختسىزلىككە يولۇققاندا، ئۇلارغا توغرا يول كۆرسىتىپ بېرەلمىدىم ياكى ئامالسىز قالدىم. مەن ئۆز تۇرمۇش قارىشىم ۋە پىرىنسىپىمنىڭ ھەممىلا ئادەمگە مۇۋاپىق كېلىۋەرمەيدىغانلىقىنى، مۇتلەق كۆپ قىسىم ئاياللارنىڭ سەۋر ـ

تاقەت، ئەپۈچانلىق بىلەن ئۆز بەختى، غايىسى ۋە قابىلىيىتىنى ئۇن ـ تىنسىز قۇربان قىلىش بەدىلىگە ئائىلىسىنىڭ مۇكەممەللىكىنى ساقلاپ قېلىشقا رازى بولۇپ ئۆتىدىغانلىقىنى، مېنىڭ بەختسىزلىكىمنىڭ مەنبەسىمۇ دەل شۇنداق قىلالمىغانلىقىمدا ئىكەنلىكىنى ناھايىتى كېچىكىپ چۈشەندىم. بىراق، ناۋادا مەن يەنە بىر قېتىم دۇنياغا كېلىش پۇرسىتىگە ئېرىشسەم، يەنىلا شۇ يولۇمدا ماڭمەن. ھېسسىياتسىز، سەمىمىيەتسىز تۇرمۇشتىن قىلچە ئىككىلەنمەي ۋاز كېچىمەن، مەن ھەرگىزمۇ ئۆز غايەم ۋە قابىلىيىتىمنى قۇربان قىلىپ، تۆت تام ئىچىدە ياشايدىغان ئائىلە ئايالى بولمايمەن. پەقەت ياشىراق ۋاقتىمدا ئۆزۈمگە مۇۋاپىق ھەمراھ تېپىۋېلىشقا تىرىشمەن. راست، چوقۇم شۇنداق قىلىمەن. يەنە بىرى، بالىلىرىمنى بالا باققۇچىلارغا تاشلاپ قويمايمەن. ئۇلارنىڭ تامىقىنى ئۆز قولۇم بىلەن يېگۈزىمەن، كىيىمىنى ئۆزۈم كىيگۈزىمەن، يۇز ـ كۆزىنى يۇيۇپ، چاچلىرىنى ئۆرۈپ، تىرناقلىرىنى ئۆزۈم ئېلىپ قويىمەن. ھەر كۈنى مەخسۇس ۋاقىت چىقىرىپ، ئۇلار بىلەن پاراڭلىشىمەن. بالىلىرىم چوڭ بولغاندا لايىق تالاش، توي قىلىش ئەركىنلىكىنى ئۆزلىرىگە تاشلاپ بېرىمەن. مەيلى ئۇلار توغرا قىلسۇن ياكى خاتالاشسۇن، تۇرمۇش ئۇلارنى ئەقىل ـ تەجرىبە ۋە ئۆزلىرى ئارزۇلىغان ھەممە نەرسىگە ئىگە قىلىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن.

ئەپسۇسكى، ئىنسان دۇنياغا يەنە بىر قېتىم كېلەلمەيدۇ، ئۆمۈر چەكلىك، شۇڭا ھەممىلا ئادەم ئارمان ئىچىدە ئۆتىدۇ. مېنىڭمۇ ئارمانلىرىم ئاز ئەمەس. مەن داۋاملىق ئاتا ـ ئانامنى، تەركىبى ھەم خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، خوتەندە يەككە ـ يېگانە ئۆلۈپ كەتكەن ئىنىمنى ئەسلەيمەن. ئاتا ـ ئانامنى ئويلىغىنىمدا، ئۇلار ئالدىدىكى بالىلىق قەرزىمنى تولۇق ئادا قىلالمىغانلىقىمنى ھېس قىلىمەن. ئانام ئۆلۈپ كەتكەندىنۇ

كىچىك ئىدىم. ئەمما دادام قېرىپ، ئاغرىقچان بولۇپ قالغان چاغلاردىمۇ باقالمىدىم، ھاياتىنىڭ ئاخىرىدا يېنىدا بولالمىدىم. كېيىن ئۇزاق يىل سىرتلاردا خىزمەت قىلغانلىقىم تۈپەيلى، ئاتا ـ ئانامنىڭ تۈپرىقىنى يوقلاپ تۇرالمىدىم. شۇڭا بۈگۈنكى كۈندە ئۇلارنىڭ قەبرىسىنىڭ نەدە ئىكەنلىكىنىمۇ بىلمەيمەن. بىرنەچچە يىللار ئىلگىرى توڭلۇققا بارغىنىمدا ئۇرۇق ـ تۇغقانلار قەبرىستانلىقنىڭ توپىسى شامالدا ئۇچۇپ تۇرغان بىر چېتىنى كۆرسىتىپ: «تالىۋاجىم مۇشۇ ئەتراپقا قويۇلغاندى» دېيىشتى. مەن ئاشۇ يەردە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ كىچىك ۋاقىتلىرىمدا ئۆگەنگەن قۇرئان ئايەتلىرىنى ئوقۇدۇم. قەبرىستانلىقنىڭ چېتىدە بىر تۈپ قاقشال توغراق مۇڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ قەبرىستانلىق بىلەن بىرلىشىپ كەتكەن مىسكىن تۇرقى كىشىگە قېرىلىق ۋە ئۆلۈمدىن بېشارەت بېرىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. ئەمما ئۇنىڭ يىلتىزىدىن ياپيېشىل، يۇمران شاخلار ئۆسۈپ چېقىشقا باشلىغاندى.

شامال ئۆچۈرۈپ تۇرغان ئاشۇ ئالقاندەك تۈپراق، مۇڭلىنىپ تۇرغان قېرى توغراق، ئۇنىڭ يىلتىزىدىن كۆكلەپ چىقىقان يۇمران، ياپيېشىل شاخلار خىيالىمدا تەبئەت، ئۆلۈم ۋە ئىنسان ھاياتى توغرىسىدا تەگسىز خىياللارنى قوزغىدى. ماڭا ئىلھام، تەسەللى بەخش ئەتتى. مەن ئاتا ـ ئانامنىڭ بىكارغا ياشىمىغىنىنى، ئۆزۈمنىڭمۇ بىكارغا ياشىمىغىنىمنى ھېس قىلدىم.

قاغا ھەققىدە مۇنداق بىر قىزىق رىۋايەت بار: ئۇ ياڭاقنى ياخشى كۆرىمىش. ھەر قېتىم ياڭاقنى تاپسا، يېيىشكە كۆزى قىيماي، كېيىن يەيمەن، دەپ كۈننى بەلگە قىلىپ بىرەر يەرگە كۆمۈپ قويارمىش. ئەمما كۈن بىر جايدا تۇرمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ كۆمگەن ياڭقىنى مەڭگۈ تاپالمايمىش. ھەر قېتىم قويغان نەرسەمنى تاپالماي يۈرگىنىمدە قاغا ھەققىدىكى ئاشۇ رىۋايەتنى

ئويلايمەن. مەنمۇ مۇھىم بىلگەن نەرسىلىرىمنى ئورۇن - كۆرپەمنىڭ ئەتراپىغا، كارىۋىتىمنىڭ، ئىشكاپنىڭ بىر يەرلىرىگە قويۇپ قويىمەن. ئەمما ئۇلارنى ئىشلەتمەكچى بولغاندا زادىلا تاپالمايمەن. شۇڭا، كۈنۇم ئەتىدىن كەچكىچە كۆزەينەك، دورا، ئاچقۇچ ياكى قايچا ... دېگەندەك نەرسىلەرنى ئىزدەش بىلەن ئۆتىدۇ. تاكى نەۋرە قىزىم كېلىپ «چوڭ ئاپا، مانا بۇ يەردە ئىكەن!» دەپ تېپىپ بەرمىگۈچە، ئىزدىگىنىم ئىزدىگەن.

كارىۋىتىمنىڭ ئاياغ تەرىپىدىكى تېلېفون پات - پات جىرىڭلاپ تۇرىدۇ. مەن ئۈنىڭدىن بالىلىرىمنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاشنى، ئۇلارنىڭ تېلېفونىنى ئالدىراپ قويۇۋەتمەسلىكنى شۇنچىلىك ئارزۇ قىلىمەن. بەزىدە ئۇرۇمچىدىكى قىزىم تېلېفون قىلىپ قالسا ياكى ئىككىلىك خېتى كەلسە، بىرنەچچە كۈنگىچە خۇشال بولۇپ يۈرىمەن. ئەمما بۇنداق خۇشاللىق ماڭا داۋاملىق نېسىپ بولمايدۇ. ئىلگىرى تېلېفونىنى پات - پات ئۆزۈم قىلاتتىم، خەت يازاتتىم، ھازىر بارماقلىرىم كارغا كەلمەيدۇ، كۆزلىرىم تورلىشىپ، خەتلەرنى كۆرەلمەيمەن. 1998 - يىلىغا كەلگەندە، كۈنلىرىمنى دوختۇرخانا بىلەن ئۆي ئوتتۇرىسىدا يۇرۇپ ئۆتكۈزىدىغان بولۇپ قالدىم. چوڭ قىزىم مېنى دەپ ئالاھىدە ئېتىپ بەرگەن تاماقلار گېلىمدىن ئۆتمەيدۇ. بەزىسى تۇزلۇق بىلىنسە، بەزىسى قاتتىق بىلىنىدۇ، ئۇ ماڭا تاماق يېگۈزەلمەي بوغۇلۇپ كېتىدۇ. ئۈنىڭغىمۇ ئۆۋال دەيمەن، ئىچىمدە.

يازغا يېقىن، بىر كېچىسى چۈش كۆردۈم. ئۇزاقتىن بېرى مۇنداق ئېنىق چۈش كۆرۈپ باقمىغانىدىم. چۈشۈمدە مەن مۇشۇ كارىۋىتىمدا ياتقۇدەكمەن. ھەممىنى سېزىپ، ئاڭلاپ تۇرىمەنۇ، ئەمما گەپ قىلالمايمەن، مىدىرلىيالمايمەن. ئۆي سەللىلىك، ئاق روماللىق ئەر - ئاياللار بىلەن تولۇپتۇ. ئۆزئارا پاراڭلىشىپ، ئۆيدىكى ياش ۋاقىتلىرىمدا كىيگەن كىيىم - كېچەكلىرىم

سېلىپ قويۇلغان ساندۇق ـ چامادانلارنى ئۇياقتىن بۇياققا يۆتكەپ يۈرگۈدەك، ئىچىمدە ماۋۇ ئادەملەر نېمىشقا بۇنداق قىلىدۇ، دەپ خاپا بولغۇدەكمەن، ئەمما ئۇلارنىڭ مەن بىلەن كارى بولمىغۇدەك، ھېچكىم ماڭا قاراپمۇ قويمىغۇدەك ... بۇ چۈش ماڭا ئاللىقانداق بېشارەتلەرنى بېرىۋاتقاندەك ئىدى. 7 ـ ئايدا ئۈرۈمچىدىكى قىزىم ئىككى بالىسىنى ئېلىپ كەلدى. بالا ـ چاقىلىرىم ئۆيگە لىق تولدى. بۇ مەن ئۇزاقتىن بۇيان تەشنا بولغان جەم بولۇش ئىدى. قىزىم ماڭا ھەسەن ـ ھۈسەندەك رەڭدار شىپىڭ دۈخاۋىدىن كۆڭلەكلىك ئېلىپ كەپتۇ. ئۇنى كۆرۈپ بىردەم ياشلىقىمغا يانغاندەك بولدۇم، پەقەت بىردەملا. بىھوشلۇققا ئوخشاپ كېتىدىغان ئۇيقۇ، خىيالىي تۇيغۇ ۋە ئاندا ـ ساندا ئوچۇق ئاسماندەك ۋاللىدە چاقناپ قالىدىغان سەگەك ئۆي ـ پىكىرلىرىم كاللامدا توختىماي ئالمىشىپ تۇراتتى. ھېچقانداق تۇيغۇ ئۇزاق مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايتتى. بالىلىرىم كۆزۈمگە بىر تۇرۇپ ئەڭ يېقىن كىشىلىرىمدەك، بىر تۇرۇپ ناتونۇش، مېھمانلاردەك كۆرۈنەتتى.

ئۇ كۈنى، ئەتىگەندىن تارتىپلا شارقىراپ يامغۇر يېغىۋاتاتتى. جەنۇبىي ئىقلىمدا مۇنداق قاتتىق يامغۇر ناھايىتى ئاز ئۇچرايتتى. بالىلىرىم مېنى بىنادىن كۆتۈرۈپ ئېلىپ چۈشۈپ پىكاپقا سالدى، پىكاپ دوختۇرخانىغا قاراپ ئۇچقاندەك يۈرۈپ كەتتى...

دوختۇرخانىدا قانچىلىك ياتقىنىمنى بىلمەيمەن. پەقەت كۈندىن ـ كۈنگە تەگسىز چوڭقۇرلۇققا قاراپ ئىچكىرىلەپ كېتىۋاتقىنىمنىلا سېزىپ تۇرىمەن. تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا قاراڭغۇلىشىۋاتقان ئېڭىمدا روشەن كۆرۈنۈشلەر چاقناپ قالىدۇ. بەزىدە ئانام ئىسسىق قۇچقىغا ئېلىپ پەپىلەۋاتقاندەك، دادام ئاسمانغا ئېتىپ ئوينىتىۋاتقاندەك بولۇپ، بەختىيارلىقتا چۆمىمەن. ئەمما بىردەمدىلا غايىب بولۇپ كېتىدۇ. ياپچان بىلەن

ئارالنىڭ ئارىسىدىكى بەلگىچە كېلىدىغان پايانسىز قومۇشلۇقتا خۇرجۇننى مۇرىسىگە ئارتىپ، كېتىۋاتقان ياش ئىسرائىل ئەپەندىنى كۆرىمەن. ئۇ مېنى كۆرمەيدۇ، ئاۋازىمنى ئاڭلىمايدۇ، ئىككىمىزنىڭ ئارىسى بارغانسېرى يىراقلايدۇ ... بەزىدە ياش ۋاقىتلىرىمدا بالىلىرىم بىلەن ئولتۇرۇپ. ياتېفون قويۇپ ئابدۇرېھىم ئەخمەدنىڭ «ھاۋانى تۇمان باستى» دېگەن ناخشىسىنى ئاڭلاۋاتقاندەك بولىمەن. ناخشا ئېيتىلىپ: «ئاينى كۆرگىلى بولماس» دېگەن يېرىگە كەلگەندە پىلاستىنكا تىتىرەپ، پارتلىغاندەك ئاۋاز چىقىدۇ، بالىلىرىم كۈلۈشۈپ كېتىدۇ ... چۆكۈپ كېتىۋاتىمەن، چۆكۈپ كېتىۋاتىمەن. چۆكۈپ كېتىۋاتىمەن ... يىراقتا قانداقتۇر بىر پاسىلغا ئوخشاپ كېتىدىغان تۆپىلىك كۆرۈنگەندەك بولدى. ئۇنىڭ نېرىسى يۇلتۇزلار ئۆچۈپ ـ يېنىپ تۇرغان خىرە ـ شىرە بوشلۇق، چەكسىزلىك ئىدى.

تۆپىلىكتە ئىككى چېكىت پارقىراپ قالدى. چېكىت بارا ـ بارا زورىيىپ، كىچىككىنە ئىككى باش، ئىككى گەۋدە پەيدا بولدى. يۇلتۇزلارنىڭ يورۇقى ئۇلارنىڭ ناتونۇش چىرايىنى، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا تۇرغان ئاتا ـ ئانامنى يورۇتقاندا، مەن ئۇلارغا قاراپ ئۆزۈمنى ئاتتىم، ئۇلار مېنىڭ بىر مىنۇتمۇ ئەستىن چىقارمىغان، دائىم چۈشۈمدە كۆرىدىغان، كىچىك ئۆلۈپ كەتكەن قىزىم بىلەن ئوغلۇم ئىدى.

ئىلاھىي كۈي

(نەسىر)

قاچان ئەقلىمگە كەلدىم، شۇ چاغدىن تارتىپ قەلبىمدە بىر كۈي بار ئىدى. مەن ئۇنى خىرە ـ شىرە سېزەتتىم، ئاڭلايتتىم. ئۇ تومۇر ـ تومۇرلىرىمدا، قەلبىمدە، ۋۇجۇدۇمدا ئۆركەشلەيتتى. چۈشلىرىمدە، سۇلارنىڭ شاۋقۇنى، تېرەكلەرنىڭ شىلدىرلاشلىرى، بۇلبۇلنىڭ نىداسى، ئورۇقلارنىڭ پوست يېرىشى، سەراپلارنىڭ جىمىرلىشىدا ئۇنىڭ مەۋجى بار ئىدى. ئۇ مېنى قۇچىقىغا ئېلىپ ئەللەيلەيتتى، مەست قىلاتتى، كۆزۈمگە نۇر، ئەقلىمگە ئەقىل، كۈچۈمگە كۈچ قوشاتتى. بىراق ئۇنى ئېسىمگە ئالالمايتتىم، ئىزدەپ تاپالمايتتىم، گويا زۇلمەت كېچىدە خىرە ـ شىرە كۆرۈنگەن يورۇقلۇقنى قوغلىشىپ، ھەريان يۈگۈرگەن يولۇچىدەك ئۇنى قوغلايتتىميۇ، يېتىشەلمەيتتىم…

ھەممە ئارزۇ ـ ئۇمىدلىرىمنى يوقاتقان قەلبىمدىكى سېھىرلىك ئاۋازلار ئەمدى ياڭرىماس بولۇپ قالغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، مەن ئۇنى ئاخىرى تېپىۋالدىم. ئۇ زېمىننىڭ باغرىدىن بۇلاق سۈيىدەك ئورغۇپ چىقىۋاتاتتى، ئۇنىڭ ساداسى زېمىننىڭ باغرىدىن سامانيولىغچە تۇتاشقانىدى. مەن پۈتۈن ۋۇجۇدۇم بىلەن ئۇنىڭ ساداسىغا بېرىلگىنىمدە، ئۇنىڭ سېھىرلىك دولقۇنلىرى مېنى غەرق قىلدى، تومۇرلىرىمدىكى قانلىرىم ئۇنىڭ مېلودىيەسى بىلەن قوشۇلۇپ جۇش ئۇردى، يۈرەك سوقۇشۇم ئۇنىڭ رىتمى بىلەن، قەلبىمدىن ئوقچۇغان پىغانىم ئۇنىڭ تىترەشلىرى بىلەن قوشۇلۇپ كەتتى.

ئۇ مەن تەشنا بولغان ئىلاھىي كۈي، مېنىڭ قەلب كۈيۈم،

هاياتلىق كۆيۈم ئىدى.

ئىلاهىي كۆي ماموق قاناتلىرىنى كېرىپ، زېمىن ئۈستىدە لەرزان پەرۋاز قىلماقتا. ئايىغىم ئاستىدىكى زېمىن تىترەۋاتىدۇ، خورسىنىپ ئۇھ تارتىۋاتىدۇ. ئۇزاق تارىخ، يىللار خۇددى سېھىرلەنگەندەك كەينىگە يېنىپ، كۆز ئالدىمدىن سەلدەك ئېقىپ ئۆتىدۇ. ئۇنىڭدا باهار ۋە گۈل هىدىمۇ، كەچ كۈز ۋە زىمىستانىنىڭ شۇرغانلىرىمۇ؛ تۇن زۇلمىتىمۇ هەم سۈبهىمۇ، ئايدىڭ كېچىمۇ هەم مۇڭلۇق گۇگۈمۇ بار. ئۇ گويا زېمىننىڭ باغرىدىن ئۆسۈپ چىققان 12 پۇتاقلىق، 24 شاخلىق، 365 يوپۇرماقلىق ئالتۇن دەرەخ.[1] ئۇنىڭ يوپۇرماقلىرىنىڭ شىلدىرلىشى كائىنات، هاياتلىق ۋە ئۆلۈم، شادلىق، قايغۇ ۋە مۇهەببەت توغرىسىدىكى ئەبەدىي ئۇزۇلمەس كۆي. ئۇنىڭدا تەڭرىتاغ، كوئىنلۇننىڭ ۋەزنى، تەكلىماكاننىڭ سېهرىي كۈچى، تارىم، ئىلى، دولان سۇلىرىنىڭ شاۋقۇنى، ئۇنىڭدا شاهىنشاهلار ۋە مېهنەتكەشلەر، دانىشمەنلەر، شائىرلار، پالۋانلار ۋە ئاشىقلار ... نىڭ مۇڭى ۋە زارى، كۈلكىسى ۋە يىغىسى؛ ئۇنىڭدا دەشت ـ باياۋانىنىڭ، قۇمنىڭ، قوغۇنىنىڭ، توغاچىنىڭ، ئالما ـ ئانارنىڭ، يېڭى سويۇلغان تونۇر نېنىنىڭ، كاۋاپنىڭ هىدى؛ ئۇنىڭدا زېمىن ئۈستىدىكى ئۆمۈرلۈك مېهنەتتىن مۈكچەيگەن، ئىككى قولى قاغجىرىغان زېمىندەك چاك ـ چاك يىرىلغان قېرى ئوتۇنچى؛ بىر نازىنىن سازەندە چېكىسىدە گۈل، قۇچىقىدا دۇتار، قولىدا سىياهقا چىلانغان پەي قەلەم...

ئىلاهىي كۆي زېمىن ۋە كۆكنى لەرزىگە سېلىپ ياڭىرىماقتا ... زېمىننىڭ بالىلىرى زېمىندىن تۆرەلگەن، ئۇنىڭ باغرىدا ئۆسۈپ چوڭ بولغان ئىنسان ئۇنى پۈتۈن جىسمى ۋە قەلبى بىلەن سەزمەي، ئۇنىڭ مەۋجىدىن تىترىمەي، ئۇنىڭ باغرىغا غەرق بولماي تۇرالارمۇ؟

① 12 مۇقامنىڭ قۇرۇلمىسى 12 ئاي. 24 ۋاقىت، 365 كۈنگە تەقلىد قىلىنغانلىقىغا قارىتىلغان.

مۇقامچى بوۋاي

(نەسر)

بىر توپ ئەر ـ ئايال، قىز ـ يىگىتنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر بوۋاي يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، ساتار چېلىۋاتىدۇ. بېشىدا كۆرەك تۇماق، ئۇچىسىدا يىرتىق يەكتەك، بېلىدە بوز بەلباغ، چىرايىدىكى قات ـ قات قورۇقلار گويا ئۇنىڭ ئۆمۈرلۈك هايات مۇساپىسى، مەيدىسىگە چۈشىدىغان ئاپپاق ساقىلى گويا قەلبىنىڭ سۈرىتى. ئۇزۇن، ئاپپاق قاشلىرى ئاستىدىكى بىهوش كۆزلەر ئوت بولۇپ يانىدۇ، سەبىي بالىلارنىڭكىدەك ئۇمچەيگەن لەۋلىرىدە بىر تەرسالىق، ئۆلمەس بىر ئىشتىياق. قېرى دەرەخنىڭ يىلتىزىدەك قوللىرىدا نېمە كارامەت بار-كىن، ساتار خۇددى ئادەمدەك كۆيلەيدۇ، يىغلايدۇ، كۈلىدۇ ... ئۇنىڭ ئاغزىدىن تۆكۈلۈۋاتقىنىمۇ ئادەتتىكى سۆزلەر ئەمەس، لەئلى ـ ياقۇت، ئۇنچە ـ مەرۋايىت...

ساز ئۇنىڭ جېنى، بايلىقى هەم بارلىقى. ئۇ يىرتىق كىگىز ئۈستىگە تۇغۇلغانىدى. هېلىهەم بىر پارچە كونا كىگىز بىلەن سامان تەكىيەدىن ئارتۇق بىساتى يوق. بارى پەقەت بالا چاغلىرىدىلا دادىسىنىڭ قولىدىن ئالغان سىلىقلاپ، پارقىراپ كەتكەن نەقىشلىك ساتار بىلەن قەلبىگە لىق تولغان ناخشىلىرى.

ئاشۇ تارلار ئۇنى زېمىنغا، دادىسىغا، بوۋىسىغا، بوۋىسىنىڭ بوۋىسىغا، قېرى كۆتەكتىن شاخ ئايرىپ چىققان يۇمران

نوتىلارغا ئوخشايدىغان نەۋرە ـ چەۋرە، پەي نەۋرىلىرىگە باغلايدۇ. كىممۇ ئۇنى قېرىدى دېيەلىسۇن؟ ئۇنىڭ نەۋقىران يىگىتلىكى، تۇنجى سۆيگۈسى، بەخت ۋە شان ـ شەۋكىتى ئاشۇ كۈيلەردە.

ئېتىزدا، خامانda، ئۆستەڭدە، زەيكەشتە، بوز يەرلەردە تۆككەن تەرى، ئەلەم ۋە شادلىقى، جاپا ۋە ھالاۋىتى ئاشۇ كۈيلەردە. ئاشۇ كۈيلەرلا بار ئىكەن، ئۇ ئۆلمەيدۇ.

...بىر بوۋاي يۈكۈنۈپ ئولتۇرىدۇ.

بېشىدا كۈرەك تۇماق، ئۇچىسىدا يىرتىق يەكتەك، بېلىدە بۆز بەلباغ. قېرى دەرەخنىڭ يىلتىزىدەك قوللىرىدا نېمە كارامەت باركىن، قولىدىكى ساتار خۇددى تىرىك ئادەمدەك كۈيلەيدۇ. يىغلايدۇ. كۈلىدۇ ... ئۇنىڭ ئاغزىدىن تۆكۈلۈۋاتقىنى ئادەتتىكى سۆز ئەمەس، لەئلى ـ ياقۇت، ئۇنچە ـ مەرۋايىت...

ئۇنچىلەر

(نەسر)

قەشقەرلىكلەرنىڭ كۆزى

ئاپتوبۇس قوزغالدى. ئۇ، بېكەت مەيدانىدىكى ئادەملەر، ئاق ياغلىقلار ۋە كۆز ياشلارنى ئارقىغا تاشلاپ، يان كوچىغا بۇرۇلدى. قەدىمىي شەھەر قۇيۇق تۈتەك پەردە ئاستىدا ئويغانماقتا.

قۇياشنىڭ دەسلەپكى نۇرى ئېگىز ئۆگزىلەردە، مەسچىتلەرنىڭ رەڭلىك پەشتاقلىرى، نەقىشدار تاملىرىدا ژالىلدىماقتا. ئاپپاق ساقاللىق بىر بوۋاي يوغان سۇپۇرغە بىلەن كوچا سۈپۈرۈۋاتىدۇ. يېڭىلا سۈپۈرۈلگەن، سۇ سېپىلگەن يولدىن قەشقەر توپىسىنىڭ ئۆزگىچە پۇرىقى كېلىدۇ. دۇكانلار تېخى ئېچىلمىغان، پەقەت ساماۋارخانا، چايخانىلارنىڭ پېشايۋانلىرىدا پىيالە تۇتقان كىشىلەر ئولتۇرۇشىدۇ. شالاڭ يولۇچىلار ئارىسىدا يوغان سومكا يۈدۈۋالغان، سېرىق چاچلىق چەت ئەللىك يىگىت ئالاھىدە كۆزگە چېلىقىدۇ. ئۇ، يولنىڭ چېتىدە تۇرۇپ، پۈتۈن دىققىتى بىلەن ساياھەت خەرىتىسىدىن نېمىنىدۇر ئىزدىمەكتە، يولۇچىلار بىلەن تولغان ئۆزۈن ئاپتوبۇس كوچىنى بىر ئالدى. يول سۈپۈرۈۋاتقان بوۋاي، ئالدىراپ كېتىشۋاتقان پىيادىلەر، ۋېلىسىپىتلىك، ئات ـ ئۇلاغلىقلار، ساماۋارخانىلارنىڭ پېشايۋانلىرىدا ئولتۇرۇشقانلار بويۇنلىرىنى بۇراپ ئاپتوبۇسقا قاراشتى. ھەممىلا كۆزلەردە ھاياجان، خىيال ھەم ئارمان

ئارىلاشقان بىر ئوت چاقناپ قالدى، ...ئېھ ... قەشقەرلىكلەرنىڭ كۆزى!

بۇنداق كۆزلەرنى، مۇنداق ھاياجانىنى مەن باشقا ھېچ يەردە ئۇچراتمىدىم. قەدىمدە، شەرق ۋە غەربتىكى يىراق ئەللەرنىڭ تۆگە كارۋانلىرى كولدۇرمىلىرىنى كولدۇروڭلىتىپ، مۇشۇ كوچىلاردىن ئۆتكەندە، قەشقەرلىكلەر خۇددى مۇشۇنداق ھاياجان بىلەن قارىشىدىغان بولغىيدى. ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدىكى سەپەرگە، جاھانكەشلىككە بولغان ئىشتىياق ئەنە شۇ زامانلاردىن، بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ ئۇزاق زامانلاردىن تارتىپ بار بولغىيدى. ئەنە شۇ كۆزلەر قەشقەرنى جاھانغا تۇتاشتۇرغان، ئۇنىڭغا گۈزەللىك ۋە ئەبەدىي ياشلىق بەخش ئەتكەن بولغىيدى...

بۇ كۆزلەر نەقەدەر خاسىيەتلىك، نەقەدەر نۇرانە ـ ھە!

دەشت گۈزلى

چەكسىز كەتكەن سۇر رەڭلىك زېمىن، ئۇ يەر ـ بۇ يەرلىردە زومچەك ـ زومچەك قۇم بارخانلىرى، قىيان سۈيىنىڭ تارام ـ تارام ئىزلىرى، شالاڭ ئۆسكەن سۆكسۆك بىلەن يانتاق ... پاھ، ھەممىسلا سۇر رەڭدە، ھەتتا ئاسمانمۇ، ئاشۇ چەكسىز بىر خىللىق ئىچىدە يۇلغۇن چېچەكلىرىلا قىزىل، ئاجايىپ گۈزەل. مەن توپ ـ توپ يۇلغۇنلاردىن كۆزۈمنى ئۈزەلمەي قالدىم.

ئۇنىڭ گۈزەللىكى ھەرگىزمۇ كۆزنى چاقىدىغان سۈنئىي گۈزەللىك ئەمەس، بەلكى ئاشۇ دەشت ـ بايا‌ۋاننىڭ ۋۇجۇدىدىن ـــ ئۇنىڭ ئاچچىق سۈيى، شورلۇق تۇپرىقىدىن، جۇدۇن ـ چاپقۇنلىرىدىن يېتىلگەن ئاشۇ دەشتكىلا خاس گۈزەللىك، ئۇ ئەتىر گۈلدەك مەغرۇر، مودەنگۈلدەك نازۇك، نامازشام گۈلدەك ناز ـ كەرەشمىلىك ئەمەس، ئۇ تەبىئەتتىن، كىشىلەردىن ھېچنەرسە تەلەپ قىلمايدۇ. ئۇ پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن كۆكلەيدۇ،

چېچەكلەيدۇ. ئۇنىڭ بارلىقى ــ غوللىرىدىن ئۇچىغچە ھەم يوپۇرماق، ھەم چېچەك، ھەم ئۇرۇق. بەزىلەر ئۇنى چۆلنىڭ خانىشىغا، يالقۇنغا، قىپقىزىل شەپەقە ئوخشىتىشىدۇ. مېنىڭچە، ئۇ يالىڭاياغ يۇرۇپ چوڭ بولىدىغان دېھقان قىزلىرىغا ئوخشايدۇ. ئۇلار ھەممىلا يەردە بار، شۇنچە ساددا، چىداملىق، ئۆزگىچە گۈزەل، ئۇلار بايا‌ۋانغا ھاياتىي كۈچ، مېھىر ـ مۇھەببەت ۋە گۈزەللىك بەخش ئېتىدۇ، ئۇلار دەشت ـ بايا‌ۋاننىڭ جېنى.

سوقماق يول

كەچ. يامغۇرلۇق پەيتىتە چۆل ـ بايا‌ۋاننى ئارقىغا تاشلاپ، چەكسىز يېشىللىق دۇنياسىغا قەدەم قويدۇق. ئوڭ تەرەپ ئۇپۇققا تۇتاشقان رەڭدار ۋادا، سول تەرەپ يۇز يىللىق دوڭغاق سۆگەتلەر، جىگدىلەر، ئازغانلارنىڭ گىرەلىشىشىدىن ھاسىل بولغان يېشىل تام. يېشىللىق ئارىسىدىن دېھقان ئۆيلىرىنىڭ پاكار ئىشىكلىرى، ئاپپاق تاملىرى غىل ـ پال كۆرۈنۈپ قالدى. بىر‌دىنلا كىچىككىنە سوقماق يول كۆرۈندى. يولنىڭ ئىككى يېقىدىكى سۆگەت، ئاق تېرەك ۋە ھەر خىل مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ شاخ ـ يوپۇرماقلىرى گويا قېلىن پەردە بولۇپ، بۇ يولنى جاھاندىن ئايرىپ تۇراتتى. دەرەخ غوللىرىغا يامىشىپ ئېچىلغان سۆسۈن، قىزىل رەڭلىك ھەشقىپىچەك، ئازغان گۈللىرى يېشىللىق ئارىسىدا چىراغلاردەك چاقنايتتى. تۇيۇقسىز بۇلۇتلار ئارىسىدا قۇياشنىڭ ئاداققى نۇرى ۋالىلداپ كەتتى. سوقماق يولنى چۈمكەپ تۇرغان شاخ ـ يوپۇرماقلار گويا بىباھا قاشتېشى توسۇقتەك سۈپسۈزۈك، نۇرلۇق بولۇپ ئۆزگەردى. يوپۇرماقلار ئارىسىدىن چۈشكەن ئۇزۇن نۇر تالالىرى سوقماق يولنى سۈتتەك ئاپپاق، ئىللىق نۇرغا تولدۇردى…

سوقماق يول گويا رىۋايەتلەردىكى سىرلىق ماكانغا، گۈزەل

چۈشكە ئوخشاش، ھەش - پەش دېگۈچە، كۆز ئالدىدىن غايىب بولدى. ئەمما، ئۇنىڭ ئەكسى كۆڭۈل ئېكرانىمدا ئۇزاققىچە تەۋرىنىپ، جىمىرلاپ تۇردى. ئېھ، سوقماق يول، ئۇنىڭدا قانداق بەختلىك كىشىلەر ماڭمىدىغاندۇ؟...

تاغلار

بىر - بىرىگە مىنگىشىپ، ئىرماش - چىرماش بولۇپ كەتكەن تاغلار ئارىسىدا كېتىۋاتىمىز.

تاغمۇ تاغلاردىن ئېگىز،
ئاغىي بۇلاقنىڭ تاغلىرى.
.....

قەدىمكى كارۋانلارنىڭ ناخشىلىرىدا كۈيلەنگەن ئەنە شۇ ئېگىز چوققىلار ئۆز باغرىنى يېرىپ موكىدەك ئۆتۈشۈپ يۇرگەن زامانىۋىلىشىشنىڭ بەلگىسى بولغان ماشىنا - ئاپتوبۇسلارغا سۈكۈت ئىچىدە تىكىلىپ تۇرۇشىدۇ. باش ئۇستىگىزدىلا ئېسىلىپ تۇرغان بۇ تاغلار گويا جاھانىنىڭ بارچە سۇر - ھەيۋىسىنى، ئاجايىپ - غارايىپ رەڭ ۋە كۆرۈنۈشلىرىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملەشتۈرۈۋالغاندەك. زەن قويۇپ قارايدىغان بولسىگىز، ھەر بىر چوققىدا بىر تونۇش ئوبرازنى كۆرىسىز. بىرلىرى بېشىنى ساڭگىلىتىپ، كۆزلىرىنى يۇمۇپ، ھەسرەت ئىچىدە ئۆرە تۇرغان قېرى ئادەمگە ئوخشىسا، گاھى بىرلىرى بېشىغا ئوتۇغات تاقىغان، ئۇچىسىغا ئالتۇن ھەللىك ئۈزۈن كۆڭلەك كىيگەن خانىشقا، يەنە بىرلىرى يوغان گۈرزە تۇتۇۋالغان زەربەردەس پالۋانلارغا ئوخشايدۇ. يەنىمۇ يىراقتا نەزەر سالمىغان بولسىگىز، كۆككە تەلپۈنۈۋاتقان بۇركۈت بالىسىنى باغرىغا بېسىپ ياتقان ئانا، قاتارلىشىپ بىر - بىرىگە ئارتىلىپ ياتقان لەكمىك - لەكمىك ئەجدىھا، شىر، يولۋاسلار كۆز ئالدىڭىزغا كېلىدۇ ...

گويا ئۇلارنىڭ ھەممىسى قانداقتۇر بىر تىلسىماتنىڭ كارامىتىدىن بىر دەقىقە ئىچىدە تۇرغان يېرىدە تاشقا ئايلىنىپ كەتكەنىدەك، ئاخىر بىر كۈنى تىلسىمات يېشىلىپ، ئەسلىگە كەلگەنلىرى: «ئۇھ، ئەجەب قاتتىق ئۇخلاپتىمەنا!» دەپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ كېتىدىغاندەك تۇيۇلىدۇ…

نان

(نەسىر)

مەن نانغا ئامراق. ئاچچىق دەملەنگەن چايدىن ئاندا ـ ساندا ئوتلاپ قويۇپ، مەززىلىك، سىڭىشىپ پىشقان ئاق نانىنىڭ ئوتتۇرىسىنى گۇرۇچلىتىپ چاياپ يېيىش مەن ئۇچۇن ئالەمچە ھۇزۇر. مەن يەنە ئىسسىق گىرىدىنىڭ قىپقىزىل يۇزىنى سويۇپ يەۋېلىشنى ياخشى كۆرىمەن. كىچىك ۋاقتىلىرىمدا گىرىدىنىڭ ئۇلىغا ئامراق ئىدىم. ئەتىگەنلىك چايدا يۇمشاق يېرىنى يەپ، ئۇلىنى يانچۇقۇمغا سېلىۋالاتتىم. تەنەپپۇسلاردا ئوشتۇپ ئاغزىمغا سېلىپ، شورلىرى بىلەن قېتىپ، كەمپۇت شورىغاندەك شوراپ يەيتتىم.

ھېيت ـ بايراملاردا ئۆيىمىزگە تۇغقانلىرىمىز ـــ ئاق رومال ئارتقان، ئاق چاچلىق ئاياللار كېلىپ، يوغان تونۇرغا ساڭىزا ـ بوغۇرساق تىزىدىغان ھارۋا چاقىدەك يوغان ھەمەك نانلارنى، سەل كىچىكرەك ئاق نانلارنى، تۇم نان، قاتلىما، توقاچلارنى ياقاتتى. تونۇردىن يېڭىلا سويۇلغان نانلارنى ئىككى ـ ئۇچتىن دەستىلەپ، شامال ئۆتۈشىدىغان قىلىپ تىزىپ قويۇشاتتى. ئۆينىڭ ھەممىلا يېرى مەززىلىك نان ھىدى بىلەن تولغان شۇنداق كۇنلەردە ئاتا ـ ئانامنىڭ چىرايىمۇ ئاق نانىدەك ئوچۇق، يېقىملىق كۆرۈنەتتى.

نان ھىدى ماڭا ھازىرمۇ ئاشۇ ئاق چاچلىق ئانىلارنى، ئاتا ـ ئانامنىڭ ياش، ئوچۇق چىرايىنى ئەسلىتىدۇ.

يىلدا بىر ـ ئىككى قېتىم ئۆيىمىزگە ئاتۇشتىن بىر قارىۋاي تۇغقىنىمىز كېلەتتى، ئۇنى ئابلىز ئاكا دەيتتۇق. كوچا بېشىدا ئۇنىڭ ئېشەك بىلەن كېلىۋاتقىنىنى كۆرسەكلا، يۈگۈرۈشۈپ بېرىپ ئۇنىڭغا ئېسىلاتتۇق، كەپسىزرەكلىرىمىز بويۇن ـ باشلىرىغا چىقىپمۇ ئالاتتۇق. تاكى ئۇ ئاپپاق چىشلىرىنى چىقىرىپ كۈلۈپ، ئېشەككە ئارتقان خۇرجۇنىنىڭ ئاغزىنى ئاچمىغىچە ئۇنىڭغا ئارام بەرمەيتتۇق.

ئۇ ئېلىپ كەلگەن ھەمەك نان ئوشتۇلماي، رېزىنكىدەك سوزۇلۇپ تەستە ئۈزۈلەتتى، تەمىمۇ قايماقتەك مەززىلىك بولۇپ، ئادەمنىڭ يېگەنچە يېگۈسى كېلەتتى. خۇرجۇنىڭ يەنە بىر كۆزىدە ئاق قوناق ئۇنىدا يېقىلغان، قارىماقا شۇ چاغلاردا ئانىلىرىمىز كىر يۇيىدىغان سوپۇنغا ئوخشاپ كېتىدىغان يۇمىلاق زاغرا نانلار بار ئىدى. ئۇنىڭ سىرتى قارامتۇل قىزىل، ئىچى يۇمشاق، ئاپپاق بولاتتى، ئۇۋلىپ تۇراتتى. تەمى تاتلىق، سۈت پۇرايتتى. ئۇنى قۇرت غاجىغاندەك غاجاپ، تەمىنى تامشىپ يەيتتۇق.

چوڭ بولغانچە بارغان جايلىرىمىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، خىلمۇخىل نانلارنى كۆردۇم. خوتەنىنىڭ يېزىلىرىدا دېھقانلارنىڭ سېرىق قوناق ئۇنىغا مۇچ، شوخلا، پىننە سېلىپ ياققان، ئۆستەڭگە تاشلاپ قويۇپ ئاياغدىن سۈزۈۋېلىپ يۇمشاتقان نانلىرىنى تالىشىپ يەيتتۇق. ئاشۇ تەم ھېلىمۇ ئاغزىمدا.

ئۇرۇمچىدە ئولتۇراقلىشىپ قالغاندىن كېيىن، كۇچانىڭ تاۋاردەك نېپىز، يۇمشاق، قات ـ قات بىجاق نانلىرى، سىڭىپ پىشقان، سۈتكە چىلىنىشى بىلەن ئۆپكىدەك يۇمشاپ كېتىدىغان تۇرپان نانلىرى داستىخىنىمىزدىن ئۈزۈلمەيدىغان بولدى.

ھەر قېتىم ئۇرۇمچىنىڭ بۇلاقبېشى، دۆڭكۆۋرۈك تەرەپلىرىگە ئۆتۈپ قالسام، ھارۋىلارغا دەستىلەنگەن، سولياۋاخالتىلارغا قاچىلانغان خىلمۇخىل نانلارنى زوق بىلەن

تاماشا قىلمەن. ئۇنى ئۇيغۇرلارلا ئەمەس، ھەر مىللەت كىشىلىرىنىڭ تالىشىپ ئېلىپ كېتىۋاتقانلىقىغا قاراپ شادلىنىمەن. ئۇنىڭ بېيجىڭ، شاڭخەي، موسكۋا، ئىستانبۇل، ئالمۇتا، تاشكەنت، بېشكەكلەردىمۇ، دۇنيانىڭ يەنە نۇرغۇن جايلىرىدىمۇ بازار تېپىۋاتقانلىقىنى ئويلاپ سۆيۈنىمەن.

نەچچە مىڭ يىللىق قەدىمىي خارابىلاردىن تېپىلغان نانلار نانىنىڭ تارىخىنىڭ نەقەدەر ئۇزۇنلۇقىنى ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ. ئۇزاق تارىخ داۋامىدىكى مۇرەككەپ ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلەر ـ دىن، مەدەنىيەت ئۆزگىرىشلىرى ۋە خىلمۇخىل قىسمەتلەر نانىنىڭ قىممىتىنى، ھاياتىي كۈچىنى يوقىتالمىدى. ئۇ، ئاتىلىرىمىزنىڭ ئەجرى، ئانىلىرىمىزنىڭ ھىممىتى بىلەن ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا ئۆتۈپ ئەتىۋارلىنىپ كەلدى. مانا، تارىخ يېڭى بىر ئېراغا كىرىپ كەلگەن، كىشىلەرنىڭ ماددىي تەلىپى ھەسسىلەپ ئېشىپ، ھەممە نەرسىنىڭ قىممىتى قايتا باھالىنىۋاتقان مۇشۇ كۈنلەردە نان يەنە ئۆز قەدرى بىلەن ئەتىۋارلانماقتا.

مەن مەدەنىيەت قارىشى جەھەتتىكى تار مەھكىمىچىلەردىن ئەمەس، ئەمما نانىنى دۇنيادىكى ئەڭ ئېسىل يېمەكلىك، دەپ قارايمەن. ياۋروپالىقلارنىڭ تورت ـ بولكىلىرى يېيىشلىك، ئەمما نانداك سىڭىشلىك ئەمەس. ھورنان ئىسسىق چېغىدا قورۇما بىلەن يېيىشكە مۇۋاپىق.

بىر چاغلاردا قايسىبىر ژۇرنالدىن مىسرلىقلارنىڭ ئەنئەنىۋى تونۇرىنى كۆرگەنىدىم. ئۇلارنىڭ تونۇرى بىزنىڭ تونۇرغا ئوخشاپ قالىدىكەن، ئەمما ئۇلار ئوتنى ئىچىگە قالاپ، تونۇر قىزىغاندا، نانىنى سىرتىغا يېقىپ پىشۇرىدىكەن. ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قېرىنداشلىرىمىزنىڭ يەر تونۇرىدا پىشۇرغان تاۋا نانلىرىمۇ ناۋايىلىرىمىزنىڭ ھارارىتى تاۋلانغان تونۇر ئىچىگە باش تىقىپ، قىزىق شور ئۇستىگە ياققان نانلىرى ئالدىدا چېنىپ قالىدۇ.

بۇ مېنىڭ قارىغۇلارچە ماختانغىنىم ئەمەس، ئەلۋەتتە.

ئۇرۇمچىدىكى مەخسۇس چەت ئەللىكلەرنى كۈتىدىغان ئەڭ ئالىي مېھمانخانىدا ئۇزاق يىل ئىشلىگەن بىر ئاشپەز ئۇستام ئۆز ئاغزى بىلەن بىرنەچچىمىزگە مۇنداق بىر ۋەقەنى سۆزلەپ بەرگەنىدى:

يۇگوسلاۋىيەنىڭ رەئىس جۇمھۇرى، مەرھۇم تېتو 1970 ـ يىللاردا جۇڭگوغا زىيارەتكە كەلگىنىدە، ئۇرۇمچىدىكى ئاشۇ مېھمانخانىدا بىر نەچچە كۈن تۇرۇپتۇ. ئۇنى ئۇزىتىش يۇزىسىدىن ئۆتكۈزۈلگەن زىياپەتتە ئۇ ئاشۇ تاماقلارنى ئەتكەن ئاشپەز بىلەن كۆرۈشۈش ئارزۇسى بارلىقىنى ئېيتىپتۇ. ئۇستام چاقىرتىلىپتۇ. تېتو ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپتۇ. ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ بولۇپ، شىرە ئۈستىدىكى تونۇر كاۋىپى، پولۇ، چۆچۈرىدەك تۈگۈلگەن، ئىچىدىكى قىيمىسى كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان پېتىر مانتا، پەرمۇدە، تىتىرەپ تۇرىدىغان ھور قاتلىمىسى، ئۆپكە، ياغلىق ئۇچەي ... قاتارلىقلارنى بىر ـ بىرلەپ ماختاپتۇ. ئەڭ ئاخىرىدا يۈزىگە كۈنجۈت بىلەن سىيادان سېپىلگەن، سىڭىپ پىشقان ئاق نانىنى قولىغا ئېلىپ:

ـــ مانا بۇ ھەممىدىن سىڭىشلىك، ھەممىدىن ئېسىل تائام ئىكەن، ـــ دەپتۇ ...

نان داستىخانىنىڭ كۆركى، سەپىردە ھەمراھ. ئۇ قۇرۇق يېيىشكىمۇ، قورۇما بىلەن يېيىشكىمۇ، چايغا، سۈتكە چىلاپ يېيىشكىمۇ، ئىسسىق، يۇمشاق چېغىدا يېيىشكىمۇ، ساقلاپ يېيىشكىمۇ ئەپلىك. ئازراق سۈت بىلەن ماي ئارىلاشتۇرۇپ يېقىلغان توقاچنى بىرنەچچە ھەپتىدىن كېيىن چايغا چىلىسىڭىزمۇ ھۆپپىدە يۇمشاپ، سىزگە ھۇزۇر بەخش ئېتىدۇ.

نان دائىم كۆز ئالدىمىزدا تۇرسا، ئۇنىڭ قەدرىگە يەتمەيمىز، ئەمما ئۇنى بىرنەچچە كۈن كۆرمىسەكلا، ئۇنىڭدىن ئايرىلالمايدىغانلىقىمىزنى ھېس قىلىمىز.

بىر قېتىم، خىزمەت بىلەن ئىچكىرىگە بېرىشىمغا توغرا كەلدى. بېرىپ ـ كېلىشىمگە پەقەت ئون كۈنلا كەتكەن بولسىمۇ،

نانىنى شۇنچىلىك سېغىنىدىمكى، سېغىنىشىمنى باسالماي قالدىم. پويىزدا نانىنىڭ گېپىي بولۇپ، بىر سەپەردىشىم مەملىكەتكە داڭق چىقارغان ئايال خىروئىن سودىگىرىنىڭ ئېچكىرىدە ئۆلۈم جازاسى بېرىلىشتىن ئىلگىرى تۇرمە باشقۇرغۇچىلارغا: «قانچىلىك پۇل دېسەڭلار، شۇنچىلىك بېرەي، ماڭا بىر نان ئېلىپ كېلىپ بەرسەڭلار» دەپ يېلىنغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى. مەن بۇ گەپكە ئىشەندىم. قانچىلىغان كىشىلەرنىڭ هاياتىغا، بەختىگە، كۆڭۈل ئارامىغا بولغان، قانچىلىغان ئەزىزلەرنى خارۇ زار قىلغان بۇ قارا كۆڭۈل ئايالنىڭ هاياتىنىڭ ئاخىرىدا بىر بۇردا نانغا ئىلتىجا قىلىشى ماڭا بىر ئىلاهىي قىسمەتتەك تۇيۇلدى.

شۇنداق، نان ئۇلۇغ.

ئۇ، مىڭ قولدىن ئۆتۈپ، مىڭ خىل ئازرۇ ـ ئارمان ۋە ساپ تەر بىلەن يۇغۇرۇلۇپ پىشقان.

ئۇ، ساختا بوياقلاردىن، سۇنئىي كۆپتۈرۈشلەردىن خالىي. ئۇ، چىن ۋە تەبىئىي، پاك ۋە هالال. شۇڭا ئۇ مەڭگۇ يوقالمايدۇ.

هاياتىم ۋە ئىجادىيىتىمگە تەسىر كۆرسەتكەن كىتابلار

بالىلىق قەلبىمنى تۇنجى بولۇپ ئەسىر قىلىۋالغىنى «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى» بولغانىدى. مەن چۆچەك توقۇشقا، ئاڭلاشقا شۇنچىلىك ھېرىسمەن ئىدىم. ئاتا ـ ئانامنىڭ «مۇشتتەك تۇرۇپ كىتاب ئوقۇشقا بۇنچە بېرىلىپ كەتسە قانداق بولىدۇ» دەپ ئەنسىرەپ، كىتابلىرىمنى ئۆگزىگە ئېتىۋەتكىنى ھېلىمۇ ئېسىمدە. 2 ـ، 3 ـ سىنىپتا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمدا ئۆيىمىزگە غۇلجىدىن ئاپامنىڭ بىر ھاممىسى مېھمان بولۇپ كەلدى. پاتىمخان ئىسىملىك بۇ هاممىمىزنىڭ چۆچەكلىرى «مىڭبىر كېچە» دىكى شەھرىزادىنىڭكىدىن كۆپ ئىدى. كۈندە كەچلىك تاماقتىن كېيىن «پاتىمخان هامما، چۆچەك ئېيتىپ بەر» دەپ ئۇنىڭ ئېتەكلىرىگە ئېسىلاتتۇق. ئۇمۇ خۇددى شۇنداق دېيىشىمىزنى كۈتۈپ تۇرغاندەك كومىلىك چىشلىرىنى كۆرسىتىپ كۈلۈپ كېتەتتى. بىز ئۇنىڭ ئاق داكا روملىنى قوزۇقتا ئىلىپ، مەسسىنى بەس ـ بەستە تارتىپ سالدۇرۇپ قويىاتتۇق. ئۇ تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، چۆچەكلىرىنى باشلايتتى. «چىن تۆمۈر باتۇر»، «يېرىل تاشىم»، «يېتىم قىز»، «مۇقبىل تاش ئاتار» دېگەندەك چۆچەكلەرنى بىر ـ بىرىگە ئۇلاپ ئېيتاتتى. ھەر قېتىم چۆچەكلەرنى ئۆزى خالىغانچە ئاز ـ تولا ئۆزگەرتىپ ئېيتقاچقا، بىزگە يېڭى تۇيۇلاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە چۆچەك ئېيتىشتا ئۆزىگە خاس ئاھاڭى بار ئىدى. ساپ، ساددا، جانلىق سۆزلەر ئۇنىڭ لەۋلىرى ئارىسىدىن سۇدەك ئاقاتتى. يالماۋۇز

بىلەن مەختۇمسۇلانىڭ:

— چىن تۆمۇر باتۇر ئۆيىدە بارمۇ؟

مىسران قىلىچى قوزۇقتا بارمۇ؟

.....

دېگەن قوشاقلىرىنى، «يېرىل تاشىم» ھېكايىسىدىكى قىزنىڭ، سىڭلىسىنىڭ، ئۆگەي ئاكىسىنىڭ:

— يېرىل تاشىم، يېرىل تاشىم،

مەن قوينۇڭغا كىرىۋالاي.

...

دېگەن قوشاقلىرىنى ئاجايىپ مۇڭلۇق ئاھاڭغا سېلىپ، ئاۋازىنى گاھ يالماۋۇزنىڭكىدەك، گاھ نارەسىدە قىزنىڭكىدەك چىقىرىپ ئېيتاتتى. ئېيتىۋېتىپ پات ـ پاتلا مىشىلداپ يىغلاپ كېتەتتى ... ئەجدادلارنى ھاياجانغا سېلىپ كەلگەن قەدىمىي ھەم سىرلىق بىر دۇنيا ئاشۇ تەرىزدە كۆز ئالدىمىزدا جانلىنىپ، بىزنىمۇ ھاياجانغا سالاتتى، قورقۇتاتتى ھەم شادلاندۇراتتى.

«ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى» نىڭ تەسىرى مەنئۇيىتىمىزدە داۋاملىق ساقلىنىپ قالدى، بولۇپمۇ يېشىمنىڭ چوڭىيىشىغا، ئەدەبىيات جەھەتتىكى بىلىمىمنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، بۇ تەسىر تېخىمۇ كۈچىيىپ، ئۇنىڭدىكى ۋەقەلىكىلەر، ئوبرازلار، بەدىئىي ئۇسۇل ـ ۋاستىلەر ئاجايىپ يۈكسەك بىر پەللە سۇپىتىدە، ئېڭىمدا تېخىمۇ يارقىن جۇلالىنىشقا باشلىدى.

خەلق چۆچەكلىرىمىز خەلق قوشاقلىرىمىزغا ئوخشاشلا ئۇزاق تارىخ ۋە يىللارنىڭ تاسقىشىدىن ئۆتكەن، خەلق قەلبىدە ساقلىنىپ، ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا مىراس بولۇپ كەلگەن نادىر ئەسەرلەردۇر. ئۇنىڭ ۋەقەلىكى شۇنچىلىك رەڭدار، باي ۋە خىلمۇخىل، بىز ئۇنىڭدىن خەلقىمىز تارىخىدىكى زور ۋەقە، تارىخىي شەخسلەرنىڭ غۇۋا سايىسىنى، خەلقىمىزنىڭ ئارزۇ ـ ئارمان، ئىنتىلىشلىرىنى كۆرىمىز، كىشىنى تاڭ قالدۇرغۇدەك

يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىكىنىمۇ، ئەركىنلىك، باراۋەرلىك، ئادالەتكە، بەختكە بولغان تەلپۈنۈشنىمۇ، پاك مۇھەببەت، ھايات، ئىنسان تەقدىرى، ھۈنەر ـ كەسىپ، ئەدەپ ـ ئەخلاق ھەققىدىكى ئويلىنىشلارنىمۇ، ھايۋانات، قۇشلار، دەل ـ دەرەخلەر توغرىسىدىكى چوڭقۇر ھېكمەتلەرنىمۇ ئۇچرىتىمىز. خەلقىمىز ئەقىل ـ پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى بولغان چۆچەكلىرىمىز تارىختىن بۇيان دىن ياكى ھۆكۈمرانلارنىڭ ئىدىيەۋى ئاساسىتلىرىدىن نىسپىي مۇستەقىل ھالدا ئۆز ئالدىغا مەڭگۈلۈك گۈمانىزملىق قىممەت ياراتقان ۋە شۇ تۈپەيلى ئۆلمەس ئابىدىلەرگە ئايلىنالمىغان.

چۆچەكلىرىمىزدىكى ئوبرازلار خۇددى خەلق ئارىسىدىكى كىشىلەرگە ئوخشاش تەبىئىي، جانلىق، تىرىك. ئۇنىڭدىكى مۇبالىغە، ئوخشىتىش، سىمۋول، خىيالىي تەسەۋۋۇرلار غەرىبنىڭ مودىرنىزمغا تەۋە ۋەكىللىك ئەسەرلىرىنى چاڭ ـ توزاندا قالدۇرالايدۇ. بىرلا ئەپسۇن بىلەن ئادەملەرنى ياۋايى ھايۋانغا ياكى تاشقا ئايلاندۇرۇپ قويالايدىغان جادۇگەرلەر، قان شورايدىغان يەتتە باشلىق يالماۋۇزلار، نى ـ نى ئىشلارنى قىلالايدىغان بارماقچىلىق بالا، باغرى تاش ئادەملەرنىڭ زۇلمىدىن ۋاككىدە يىرىلىپ پاناھسىز قىزنى باغرىنى ئالغان قورام تاش، كۈلكىلىك ھەم سۆيۈملۈك «ئۇچ ئەخمەق»، «چېچەن تاز»، «قىرىق يالغان»، ئادەمگە ئوخشاش سۆزلەيدىغان، ئادەملەرگە يارىدەم قىلىدىغان ھايۋانلار، قۇشلار ... مانا بۇ ئىزدەنگۈچى سەييياھ ئۇچۇن خىلمۇخىل جاۋاھىراتلار بىلەن تولغان شۇنداق بىر تىلىسىم دۇنياكى، ئۇ يەردە ئارزۇلىغان ھەممە نەرسىنىلا ئەمەس، ھەتتا تەسەۋۋۇرىڭىزدىن ھالقىغان نەرسىلەرنىمۇ ئۇچرىتىسىز. گەپ سىزنىڭ پاراسىتىڭىز، ھېس ـ تۇيغۇڭىزغا، سەممىي نىيەت بىلەن ئەجىر سىڭدۇرۇشىڭىزگە باغلىق.

يەنە بىرى، خەلق چۆچەكلىرىنىڭ ياسالمىلىق، ۋەھىمىلىك،

بۇزۇلۇشتىن خالىي، ساپ، ساددا، گۈزەل، ئوبرازلىق تىلى، بالىلىرىمىز ئۇچۇنلا ئەمەس، چوڭلار ئۇچۇنمۇ ئۆرنەكتۇر. مەن تىلنى خەلق چۆچەكلىرىدىن ئۆگەندىم دېسەم ئارتۇق كەتمەيدۇ.

ئۆسمۇر، ياش ۋاقتىلىرىمدا مەن يەنە «خوجا نەسىردىن ھەققىدە قىسسە» (رومان)، «چىڭگىزخان»، «كاپىتان قىزى»، «تاراس بولبا»، «ئۆلۈك جانلار»، «ئېچىلغان تاڭ»، «ياش گۋاردىيە»، «نەۋايى»، «ئاباي يولى»، «تارمار»، «ئۆتكەن كۈنلەر»، «مېھرابتىن چايان»، «ھارپا»، «ئاتا ۋە بالا»، «ئانا كارىنا»، «دونكىخوت» قاتارلىق ئەينى يىللاردا تاپقىلى بولىدىغان كىتابلارنى تەشنالىق ۋە زوق بىلەن ئوقۇغانىدىم. كېيىنكى يىللاردا يەنە «تىنچ دون»، «تىرىلىش»، «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق»، «جىنايەت ۋە جازا»، «مۇھەممەت ئاۋاق»، «چالىقۇشى»، «يۇز يىل غېرىبلىق»، «ئەنسىز يىللاردىكى نازىنىن»، «ئۇرۇش تۇمانلىرى»، «ئاتامان» قاتارلىق كىتابلارنى ئوقۇدۇم ۋە بۇلاردىن ئۇنتۇلغۇسىز تەسىرات، زوق ۋە مەنىۋى ئوزۇقلۇققا ئېرىشتىم. مېنىڭچە، ئىنسانىيەت ئېتىراپ قىلغان، قەدىرلەپ كېلىۋاتقان بۇ مەنىۋى جەۋھەرلەرسىز ھەقىقىي يازغۇچى بولماق تەس.

دۇنيا ئەدەبىيات خەزىنىسىدە ئېسىل ئەسەرلەر كۆپ، ئۇلارنىڭ بىزگە بەخش ئېتىدىغانلىرىمۇ ھەرىرىمىزنىڭ تەربىيەلىنىشىمىز، مەجەز، قىزىقىشىمىزغا يارىشا كۆپ تەرەپلىمە ۋە خىلمۇخىلدۇر. بىر يازغۇچى سۈپىتىدە تۇرگىنىپ، لېۋى. تولستويغا قارىغاندا قەلبىمگە يېقىنراق تۇرىدۇ. «رۇسىيە جەمئىيىتىنىڭ ئەينىكى» دەپ تەرىپلەنگەن تولستوي ئەسەرلىرى زور ھەجىم، تەڭداشسىز كارتىنا، زور تۇركۇمدىكى پېرسوناژلىرى، كۆچلۈك پەلسەپىۋىلىكى بىلەن مېنى قايىل قىلسىمۇ، بىر - ئىككى ئابزاس بىلەن بىر نەچچە دەۋر، بىرنەچچە ئەۋلاد كىشىلەرنىڭ ھاياتىنى، بىر - ئىككى جۈملە بىلەن ساددا، ئوماق بىر قىزنىڭ قانداقلارچە تەكەببۇر، مۇز

چىراي، چاكىنا، ئوتتۇرا ياشلىق ئايالغا ئايلىنىپ قالغانلىقىنى كۆز ئالدىمىزغا ئېلىپ كېلەلەيدىغان چېخوف ئەسەرلىرى ماڭا تېخىمۇ يارايدۇ. چېخوفنىڭ ھەربىر ئەسىرى ماڭا تازا تاۋلىنىپ، سۇ تەركىبى ۋە باشقا تەركىبلەر چىقىرىپ تاشلانغان، قىيامىغا يەتكەن بىرقەدەھ ھاياتلىق شارابىدەك تۇيغۇ بېرىدۇ. روھىمنى لەرزىگە كەلتۈرۈپ، ۋۇجۇدۇمنى زوق ـ شوققا تولدۇرىدۇ. تۇرگېنېۋنىڭ «ھارپا»، «ئاتا ۋە بالا» رومانلىرى، «ئاسىيە» ناملىق پوۋېستى ۋە داڭلىق نەسرلىرىمۇ روھىي دۇنيايىمنى شۇنداق زىلزىلىگە سالغانىدى. ئۇنىڭ يۈكسەك دەرىجىدە قويۇقلاندۇرۇلغان ئەسەرلىرىدىكى سەل غەلىتە مىجەزرەك كىلگەن پېرسوناژلىرى، شېئىرىي تۈسكە ۋە ماي بوياق رەسىمىدەك رەڭدارلىقىغا ئىگە تەبىئىي مۇھىت تەسۋىرى، خاراكتېر تەسۋىرلىرى زادى ئېسىمدىن چىقمايدۇ. چېخوف ۋە تۇرگېنېۋلار مېنىڭ نەزىرىمدىكى تېپىلماس بەدىئىي ماھارەت ئۇستىلىرىدۇر.

«دونكىخوت» نى مەن ھاياتىمنىڭ ھەر خىل باسقۇچلىرىدا تەكرار ئوقۇدۇم. ھەر قېتىم ئوقۇغاندا تەسىراتىم يېڭىلىنىپ، چوڭقۇرلىشىپ باردى. سېرۋانتىس «دونكىخوت» تا بىر روھىي كېسەل يېزا مۆتىۋىرى ۋە ئۇنىڭ ھاماقەت خىزمەتكارىنىڭ ئاجايىپ ـ غارايىپ كەچۈرمىشلىرى ئارقىلىق ئىسپانىيە جەمئىيىتىنىڭ كارتىنىسىنى سىزىپ بەرگەن. ئۇنىڭغا مەشھۇر شەخسلەرنىڭ كەچۈرمىشلىرى، ئىبرەتلىك ۋەقەلەرمۇ كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، ئۇ بىر تارىخىي داستان خاراكتېرلىك ئەسەر. دۇنيادىكى ئادالەتسىزلىكنى يوقىتىشقا بەل باغلىغان دونكىخوت بىر قارىسا كۈلكىلىك، خىيالىي ئىشلارنى قىلىپ يۈرىدىغان روھىي كېسەل، بىر قارىسا ئەۋلىيادەك سۆزلەيدىغان كاتتا بىلىم ئىگىسى ھەم پەزىلەتلىك زات. مۇنداق چاغلاردا ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى جەمئىيەت بىنورمالدەك، ئۆزلىرىنى كاتتا ھېسابلىشىپ يۈرگەن كىشىلەر ئەرزىمەس، چاكىنا ئادەملەردەك

كۆرۈنىدۇ. دونكىخوت ماھىيەتتە خىيالپەرەس، قارام، تەۋەككۈلچى ئىنسانلىك ئۆزى. ئىنسانىيەتتىن ئىبارەت بۇ دونكىخوت سېرۋانتىستىن كېيىنكى نەچچە يۈز يىلدىن بۇيان ئۆز غايىسى يولىدا تىنماي ئىزدەندى. دەريا ـ دەريا قانلارنى ئاقتۇرۇپ، نۇرغۇن بەدەللەرنى تۆلىدى. ئۇنىڭ غايىسىدىكى تەڭداشسىز «مەلىكە» ئاخىر بېرىپ، توبوسۇ كەنتلىك قوپال، يۇز ـ كۆزى ئەمگەكتىن قاريداپ، قوللىرى يېرىلىپ كەتكەن، ئالغاي كۆز دولىسىيە بولۇپ چىقامدۇ، قانداق؟

ماڭا ئۇلۇغ سېرۋانتىس قانداقتۇر بىر غايىۋى ئېگىزلىكتە قولىدىكى غاڭزىسىنى پات ـ پات شوراپ، ئىستىھزا بىلەن قاراپ ئولتۇرغاندەك، قويۇق بۇرۇتلىرى ئاستىدىكى كۈلۈمسىرىشىنى كۆچ بىلەن يوشۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقاندەك تۇيۇلىدۇ. بۇنداق مەڭگۈلۈك قىممەت يارىتىش هەممە يازغۇچىغا نېسىپ بولۇۋەرمەيدۇ.

ئانا تىلىدىن بۇاستە ئەمەس، 2 ـ ياكى 3 ـ خىل تىلدىن ئۆتۈپ، بىزنىڭ تىلىمىزغا تەرجىمە قىلىنغان «يۈز يىل غېرىبلىق» بىزگە سەل تۇتۇق تەسىر بەرسىمۇ، ئۇنى قولىمىزغا ئالغىنىمىزدا، ئۇنىڭ تەڭداشسىز هاياتىي كۆچىنى پۈتۈن ۋۇجۇدىمىز بىلەن هېس قىلىمىز. ئۇنىڭدىكى رىۋايەت تۇسىگە ئىگە ئاجايىپ ـ غارايىپ ۋەقەلەر، تۇرلۇك قىسمەتلەر بىزگە سەل يوچۇن، لېكىن يەنە قانداقتۇر تېگى ـ تېگىدىن تونۇشتەك، ئەتراپىمىزدا قاچانلاردىدۇر يۈز بەرگەن ۋە يۈز بېرىۋاتقان ئىشلاردەك تۇيۇلىدۇ، هاياتنىڭ ماهىيەتلىك، مەڭگۈلۈك، ئىنسان روهىغا ئەڭ كۈچلۈك تەسىر كۆرسىتىدىغان كۆرۈنۈشلىرى هەجمى ئانچە چوڭ بولمىغان بۇ ئەسەرنى جاهانىمۇ ئەينىكىدەك خۇسۇسىيەتكە ئىگە قىلغان. بىز بۇ جاهانىمادىن ئۆتمۇش ۋە بۈگۈن، ئەجداد ۋە ئەۋلاد، ئەركىنلىك يولىدىكى كۈرەش،

مۇستەبىتلىك، ئىنسانىيەتكە غەيرىبلىقى ۋە يارىتىلىشى ... قاتارلىق ناھايىتى كۆپ نەرسىلەرنى كۆرىمىز. بەدىئىي جەھەتتىن بۇ ئەسەر گويا سانسىز ھەيۋەتلىك، سىرلىق مېلودىيىلەردىن تەركىب تاپقان تەڭداشسىز سىمفونىيەگە ئوخشايدىغان بولۇپ، ئۇنىڭدىكى چاقناق نۇقتىلار، ئۇنىڭدىكى گۈزەللىك ۋە چوڭقۇرلۇق ھەددى ـ ھېسابسىزدۇر. بىز ئۇنىڭدىكى نۇرغۇن نەرسىلەرنى يۈرىكىمىز بىلەن سېزىمىزيۇ، تىلىمىزدا ئىپادىلەشكە ئاجىزلىق قىلىمىز. ئۇنىڭدىكى سىرلىق، غەلىتە ئىشلار بىزنى تەگسىز خىيالغا سېلىپ، ئۆزىمىز ھەققىدە ئويلاندۇرىدۇ. لېكىن بىز تولاراق كۆرۈنۈشتىكى يۈزە، ساختا نەرسىلەرگە بېرىلىمىز. شۇڭا ئەسەرلىرىمىزدە چوڭقۇرلۇق ۋە مەڭگۈلۈك نەرسىلەر يېتەرسىز.

ئاخىرىدا، توپا ـ چاڭ توزۇپ تۇرىدىغان ماكوندو بازىرى كونا دۇنيانىڭ ھەممە نەرسىلىرى بىلەن قەدىمىي بىر جەمەتنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئەۋلادى ـــ قۇيرۇقلۇق بالا بىللە يەرشارىدىن غايىب بولىدۇ ۋە بىزگە يېڭى بىر دۇنيانىڭ بارلىققا كېلىشىدىن بېشارەت بېرىدۇ.

ئەدەبىيات بارغانچە چەتكە چىقىپ قېلىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندىمۇ ئۆزىنى يازغۇچى ساناپ يۈرگەنلەر قانداق قىلىشى كېرەك؟

بۇ ھەركىمنىڭ ۋىجدانىغا باغلىق ئىش.

يازغۇچى خالىدە ئىسرائىل بىلەن سۆھبەت

سوئال: سىزنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەت يولىغا قەدەم بېسىشىڭىزغا تۈرتكە بولغان نەرسە نېمە؟

جاۋاب: سوئالىڭىزنى سىز قانداق بولۇپ ئىجادىيەت يولىغا مېڭىپ قالغان دەپ چۈشەنسەم بولامدۇ؟ بۇنىڭغا ئېنىق بىر سەۋەبنى كۆرسىتىپ بېرەلمىشىم ناتايىن. بۇ ھەقتە مەن ئۆزۈمۇ ئويلانغان. تەھلىل قىلىشىمچە، بۇ مېنىڭ ئەسلىي تەبىئىتىم ــ مىجەز ـ خاراكتېرىم، كۆزىتىش ھەم تەپەككۇر ئادىتىم، تەسەۋۋۇر ئىقتىدارىم بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا كېرەك. كىچىكىمدىن كەم سۆز، سەل قورقۇنچاق ئىدىم، لېكىن ھەرقانداق ئىشقا نىسبەتەن خېلى دادىل پىكىر يۈرگۈزۈپ باقاتتىم. بەك رەھىمدىل، ھېسسىياتچان ئىدىم. باقىقان توخۇلىرىمىزغا كېسەل تېگىپ ئۆلۈپ كەتسە، ئىچىم ئاغرىپ گېلىمدىن تاماق ئۆتمەيتتى. «ئەلەم كۆرىشى» دە بۇلاڭ ـ تالاڭغا ئۇچراپ، ئۆيىمىزنى تاشلاپ چىقىپ كەتكەن چېغىمىزدىمۇ، ئۆي بىساتلىرىغا ئىچىم ئاغرىماي، «توشقانلىرىمىز ئاچلىقتىن ئۆلۈپ قالغانمىدۇ» دەپ خېلى ۋاقىتلارغىچە ئازابلىنىپ يۈرگەن ئىدىم. بۇ خىل ھېسسىياتلار باشقا بالىلارغا قارىغاندا، مەندە كۈچلۈكرەك ئىدى. سەل چوڭ بولغاندىن كېيىن ھاياتنىڭ مەنىسى ئۈستىدە ئويلىنىشقا باشلىدىم. ھاياتتا ھەممە ئادەم ئېتىقاد قىلىشقا تېگىشلىك بىر ھەقىقەت بولۇشى كېرەك، دەپ قاراپ، ئۇنى تېپىشقا ئىنتىلەتتىم. 13 ـ 14 ياش ۋاقىتلىرىمدا، ئەينى دەۋردىكى چەكتىن ئاشقان «سولچىل» ئىدىيەنىڭ مۇرىتىغا ئايلاندىم. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا بىز ئالدى بىلەن بىزگە

ئاشۇ ئىدىيەلەرنى سىڭدۈرگەن ئوقۇتقۇچىلىرىمىزغا قارشى ئاتىلاندۇق. نۇرغۇن بىگۇناھ ئادەمگە ئازار بېرىپ، نۇرغۇن پاجىئەگە سەۋەبچى بولدۇق. بىز گويا قارىغۇغا ئوخشايتتۇق. بىزگە ھېچكىم راست گەپ قىلمىغان، ھەقىقەت بىلەن كۆزىمىزنى يورۇتمىغان ئىدى.

16 ياش ۋاقتىمدا، بىر كۈنى تاسادىپىي پۈرسەتتە ھەقىقەتنىڭ «ۋاللىدە» چاقناپ قالغىنىنى كۆردۈم. ئۇنىڭ نۇرى قەلبىمنى يورۇتۇپ، ماڭا كىملىكىمنى تونۇتتى ھەم ھەق ـ ناھەقنى پەرق ئېتىش ئىقتىدارى ئاتا قىلدى. ئۇ مەڭگۈلۈك ئېتىقاد ئىدى. گەرچە مەن كېيىنكى ۋاقىتلاردا ھەقانىيەتنىڭ كۆپ قىسىم كىشىنىڭ نەزىرىدە شەخسىي مەنپەئەتنى ئالدىنقى شەرت قىلغان ئاساستىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان، خالىغانچە سۈيىئىستېمال قىلىنىدىغان نەرسە ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ يەتكەن بولساممۇ، قەلبىمدە ئۇنىڭغا نىسبەتەن بىر خىل پاك ئېتىقادنى ساقلاپ كەلدىم. رېئاللىقتىكى ئىشلارنىمۇ ئاشۇ ئۆلچەم بويىچە باھالاپ، مۇلاھىزە قىلىپ كەلدىم. بۇنىڭ زىيىنىنىمۇ كۆپ تارتىپ، ئاز ـ تولا ئېھتىياتچان بولۇپ قالغان بولساممۇ، مەن يەنىلا مەن. يەنە بىرى، خاراكتېرىم تۈپەيلى كىچىكىمدىن قىز بالىلار قىزىقىدىغان نۇرغۇن ئىشلار مېنى قىزىقتۇرالمايتتى. مەسىلەن، ياسىنىش ـ تارىنىش، كىيىم ـ كېچەك ۋە شۇلارغا ئائىت پاراڭلار. بۇ ئىشلاردا مەن ھازىرمۇ تازا چېچەن ئەمەس. مەن ئۆزۈم قىزىقىدىغان نەرسىلەرنى كىتابتىن تاپتىم ۋە كىتابقا بېرىلدىم. كىتاب ئوقۇش مەن ئۈچۈن يېمەك ـ ئىچمەكتەك زۆرۈر نەرسە بولۇپ قالدى. داۋاملىق ئوقۇپ تۇرمىسام، ئۆزۈمنى جاھاندىن ئايرىلىپ، بۇرۇقتۇرما بولۇپ قالغاندەك ھېس قىلىمەن. كىتاب ئوقۇش نەزەر دائىرەمنى ۋە تەسەۋۋۇرۇمنى كېڭەيتىپ، بەدىئىي تەپەككۇرۇمنى تاۋلاپ، مېنى ئۆزۈمگە بىلىندۇرمەي، ئەدەبىيات يولىغا يېتەكلىدى. بىراق مەن ئۆسمۈر ۋە ياش ۋاقىتلىرىمدا ئۆزۈمنىڭ يازغۇچى بولۇپ قېلىشىمنى

زادىلا تەسەۋۋۇر قىلمىغان ئىدىم. باشقىلارنىڭ ئەدەبىيات ھەققىدىكى مەمەدانلىقلىرىنى قىزىقىپ ئاڭلايتتىم. ئۆزۈم ئەدەبىيات ھەققىدە سۆز ئېچىشتىن ئۇيىلاتتىم. كۈندىلىك خاتىرىگە ئوخشاش دەسلەپكى يازمىلىرىمنى ھېچكىمگە كۆرسەتمەي، مەھكەم تىقىپ ساقلايتتىم. گېزىتخانىدا ئاخباراتچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىشىم، تەپسىلىي خەۋەر، ئوچېركلارنى يېزىپ، ياخشى باھاغا ئېرىشىشىم ئەدەبىي ئىجادىيەتكە يەنىمۇ ئىچكىرىلەپ يۈرۈش قىلىشىمغا تۈرتكە بولدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، يېشىمنىڭ چوڭىيىشى، تۇرمۇش تەجرىبەمنىڭ ئېشىشىغا ئەگىشىپ، قەلبىمدە نۇرغۇن نەرسىنىڭ يىغىلىپ، قاينىاپ تېشىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلاتتىم. باشقىلارنىڭ يازغانلىرىنى كۆرۈپ، دوراپ يېزىپ باققۇم كەلدى. دەسلەپكى ھېكايىلىرىمنى ئاياللارغا يېقىنراق بولغان مۇھەببەت، تۇرمۇش تېمىلىرىدىن باشلىدىم.

سوئال: ئىجادىيەت يولى خۇددى ھايات يولىغا ئوخشاش ئەگرى ـ توقاي، ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشىڭىزغا توسالغۇ بولۇۋاتقان نەرسىلەرمۇ بارمۇ؟

جاۋاب: شۇنداق قىلىپ ئەدەبىياتتىن ئىبارەت بۇ ئايىغى چىقماس، جاپالىق مەنزىلگە قەدەم قويۇپ قالدىم. دەسلەپتە بىرنەچچە ئەسىرىمنى ئېلان قىلىپ بولۇپ، بۇنى داۋاملاشتۇرۇشنىڭ ئاسانغا توختىمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدىم. دەسلەپكى توسالغۇ سۈبيېكتىپ جەھەتتىكى توسالغۇ، يەنى دەسمايىنىڭ تۆگەپ قالغانلىقى، بىلىم، تەجرىبە، ماھارەتنىڭ يېتەرسىزلىكى بولدى. بىر مەزگىل تېڭىرقاشتىن كېيىن، كۆپ ئوقۇش، كۆپ ئۆگىنىش، ھەر تەرەپلىمە ئوزۇقلۇق قوبۇل قىلىشتىن ئىبارەت ئىجادىيەت تەجرىبىسىنى يەكۈنلەپ چىقتىم. ئوبېيكتىپ جەھەتتىكى توسالغۇلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. بىزدەك ئۇزاق روھىي بېكىنمىچىلىكتە ياشىغان، كونا ئادەت قاراشلىرىنىڭ تەسىرى كۈچلۈك، ھەقىقىي ئەدەبىيات بىلەن

ئۇچرىشىش پۇرستىگە ئەمدىلەتتىن ئېرىشىۋاتقان بىر مىللەتنىڭ يازغۇچىسى بولماق، يەنە كېلىپ ئايال يازغۇچىسى بولماق ئاسان ئەمەس. بىزنىڭ شۇنداق بىر ئەيىبىمىز بار: ھېچ ئىش قىلماي يۇرگەن ئادەمنى ھېچكىم يامان دېمەيدۇ. ئەمما بىرەرسى بىز قىلمىغان ئىشنى قىلىپ قويدىمۇ، ئاز - تولا تىلغا ئېلىنىپ قالدىمۇ، ئۇنى بىر ئامال قىلىپ سېستىمىز، ھەتتا ئادەم بولغىنىغا تويغۇزمىز. رېئاللىقتا ئەسىرىگىزدىكى پېرسوناژلارنى ئۆزىگە ئوخشىتىۋېلىپ، سىزگە يامان كۆزدە قارايدىغانلار ياكى ئەسەردىكى ئايرىم ۋەقە، ھادىسىلەرگە ئېسىلىۋېلىپ، ماھىيەتنى چۈشەنمەي، سىزگە ھەر خىل يوغان قالپاقلارنى كىيدۈرىدىغانلار، كەلسە - كەلمەس باھا بېرىدىغانلار چىقىپ تۇرىدۇ. يازغۇچىنىڭ ۋەزىپىسى مەدھىيەلەش ئەمەس. مەسىلىلەرنى يازسىڭىز باشلىقلار خۇش بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، سىز ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتلاردا يازىدىغانلىقىڭىز ئۈچۈن ئەمەلدارلارنىڭ ئەتراپىدا چۆرگىلەشكە، ئادەتتىكى كىشىلەر بىلەن بولغان ئادەمگەرچىلىك مۇناسىۋەتلىرىنى تولۇق ئادا قىلىشقا ئىمكانىيىتىڭىز يار بەرمەيدۇ. ئائىلىدىمۇ ياخشى ئايال، ياخشى ئانا بولۇپ كېتەلمەيسىز. بۇلارنىڭ ھەممىسى روھىي بېسىم بولۇپ، پۈت - قولىڭىزنى چۈشەيدۇ، ئىجادىيەت قىزغىنلىقىڭىزنى بوغىدۇ. ئەر يازغۇچىلاردەك خالىغان يەرگە بېرىپ، خالىغان كىشىلەر بىلەن ئارىلىشىپ تۇرمۇش ئۆگىنەلمەيسىز. بىرەر كىشى بىلەن بەش مىنۇت پاراڭلاشسىڭىز، ھەتتا ئۇ قېرى ئادەم بولسىمۇ، سىزدىن گۇمانلىنىدىغانلار چىقىدۇ. دېمەك، سىز ئەرلەر بىلەن ئورتاق دوڭ كېلىدىغان ئوبيېكتىپ توسالغۇلارنى يەڭگەندىن سىرت، ئاياللىقىڭىز ئېلىپ كېلىدىغان توسالغۇ، قولايسىزلىقلارنى يېڭىشىڭىز، بېسىمغا، چۈشىنىشمەسلىكىلەرگە، ناھەق ئازار يېيىش، ھەتتا يېتىم قېلىشلارغا بەرداشلىق بېرىشىڭىز كېرەك.

يېزىقچىلىق شارائىتىم ھەقىقىدە كۆپ سۆزلىگۈم يوق.

ئوتتۇرا ھال ئۇچ ئېغىزلىق ئۆيدە ئولتۇرىمەن. ھازىرغا قەدەر يېزىقچىلىق ئۆيى تۇگۇل، ئۆزۈمگە خاس يېزىقچىلىق ئۇستىلىمۇ يوق. شۇڭا ئۇدۇل كەلگەن يەردە بەزىدە ئولتۇرۇپ، بەزىدە يېتىپ يازىمەن. تاماق ئېتىش، ئۆي يىغىشتۇرۇش، ھەپتىدە بىر چىقىدىغان «گۈلشەن» نىڭ ماقالىلىرىنى تەھرىرلەشتىن ئاشقان ۋاقىتلاردا يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىمەن.

سوئال: سىز ئەسەرلىرىڭىزدە ئىنسان خاراكتېرىنى يارىتىشتا، ئالاھىدە بىر يۇكسەكلىككە يەتتىڭىز. سىز خاراكتېر يارىتىشتا نېمىلەرگە بەكرەك ئەھمىيەت بېرىسىز؟

جاۋاب: ئەدەبىي ئەسەردىكى پېرسوناژلار خاراكتېرىنى ياخشى يارىتىش ئۈچۈن، پىسخولوگىيەدىن ئاز ـ تولا خەۋەردار بولغاندىن تاشقىرى، كىشىلىك تۇرمۇشنى، ئادەملەرنىڭ خىلمۇ خىل خاراكتېرىنى ئىنچىكە كۆزىتىش ۋە تەھلىل قىلىشقا ماھىر بولۇش كېرەك. مەن زىيالىيلار توپلاشقان مۇھىتتا ياشاش، خىزمەت قىلىش داۋامىدا قانۇنىيەتكە ئوخشاپ كېتىدىغان مۇنداق بىر ھادىسىنى بايقىدىم: ئادەتتە شەخسىيەتچىلىكى كۈچلۈك، ئۇششاق پايدا ـ مەنپەئەتكە ئامراق، چوڭ ـ كىچىك ئىشلاردا ئۆزىنى كۆرسىتىشنىڭلا كويىدا يۈرىدىغان بەزى ئادەملەر چوقۇم پۈتۈن كۈچى بىلەن ئەملگە ئىنتىلىدىكەن (كۆپ ساندىكى ھەقىقىي تەشكىللەش قابىلىيىتىگە ئىگە، پەزىلەتلىك باشلىقلار بۇنىڭ سىرتىدا)، ئەگەر ئۇلار قىيىن شارائىتتا ئۆسۈپ يېتىلگەن بولسا، ئۇلارنىڭ ئەملگە ئىنتىلىشى ماددىي نەرسىلەرگە بولغان ئىنتىلىشى بىلەن تېخىمۇ ئاشكارا بىرلىشىپ كېتىدىكەن. بۇنداق ئادەملەر ئاسان ئۆزگىرىدىكەن، ئىككى يۈزلىمىچى، يالاقچى ھەم ئابرۇيىپەرەس بولغاندىن باشقا، جېنىغا ناھايىتى ئامراق، قورقۇنچاق كېلىدىكەن. «تاش شەھەر» دىكى غالىبنىڭ دەسلەپتە تاغقا چىققانِ يەردە سومكىسىغا گۆش، ئىچىملىكنى تىقىۋېلىشى بىلەن ۋاستە تاللىماي يۇقىرىغا يامىشىشى، پارە

بېرىشى، ئاخىر ئۆزگىرىپ ئۆزىنى ئۆستۈرگەن باشلىقىنى ئورنىغا ئىتتىرمەكچى بولۇش، تېخىمۇ ئېغىزغە ئۆرلەپ، «تېخىمۇ چوڭ ئىشلار» نى قىلىشى، جېنىنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن ئۆز بالىلىرىدىنمۇ ۋاز كېچىشى بىر ـ بىرىگە زىچ مۇناسىۋەتلىك. توختىنىڭ بالىلار توغرىسىدا: «ئۇلارمۇ بايلىقنى كۆز ـ كۆز قىلىش، مۇئەللىملىرىگە كۆرسىتىش ئۈچۈن ئىئانە قىلىدۇ ـ دە!» دېگەن گېپى بىلەن ھە دېسە غالىبنىڭ ئىشخانىسىغا قاتراپ گەپ توشۇپ يۈرۈشى، ئۆزىچە «مۇھىم ھۆججەت» لەرنى يىغىپ يۈرۈشى، ئۆسۈش ئۈچۈن مېھمان چاقىرىشى، غالىبنى ماختاپ گېزىتكە يېزىشى بىلەن ھايات ـ ماماتلىق پەيتىدە غالىبتىن يۈز ئۆرۈشى بىر ـ بىرىگە باغلىنىشلىق. غالىب بىلەن توختى رېئاللىقىمىزدىكى ئەنە شۇنداق كىشىلەرنىڭ تىپى.

دېمەك، ئەسەرلىرىمدە خاراكتېر يارىتىشتا پېرسوناژ خاراكتېرىنى ئېچىپ بېرىدىغان ۋەقە، دىيالوگلارنى تاللاشقا، پېرسوناژلار خاراكتېرىنىڭ ئىزچىللىقىغا، تەبىئىي تەرەققىيات جەريانىنىڭ رېئاللىقىغا ئۇيغۇن بولۇشىغا ئەھمىيەت بەردىم. پېرسوناژلار خاراكتېرىنى، بولۇپمۇ ئاساسلىق پېرسوناژلار خاراكتېرىنى تېپىكلەشتۈرۈشكىمۇ سەل قارىمىدىم. مېنىڭچە، رېئالىزملىق ئەسەر مەۋجۇتلا بولىدىكەن، تېپىك ئوبراز، تېپىك خاراكتېر دېگەنلەرنىڭ ۋاقتى ئۆتمەيدۇ.

سوئال: ئىجادىيىتىڭىز ئۈچۈن كۆپرەك خام ماتېرىيال بولىدىغان نەرسىلەر قايسى؟

جاۋاب: ئاياللار تەبىئىي ھالدا تۇرمۇش، مۇھەببەت، نىكاھ، ئائىلە دېگەندەك ئىشلارغا كۆڭۈل بۆلىدۇ. شۇنداق بولغان ئىكەن، مېنىڭمۇ ئاڭلايدىغىنىم، كۆرىدىغىنىم ۋە ئويلايدىغىنىم، كۆپىنچە، ئەنە شۇنداق ئىشلار. ئەدەبىيات رېئاللىقنىڭ ئىنكاسى. مەن ئايال بولغانلىقىم ئۈچۈن، ئۆزۈمگە تونۇش ھەم يېقىن بولغان ئاشۇ رېئاللىقتىن ماتېرىيال ئېلىپ، ئاشۇ رېئاللىقنى يازدىم. ئەسەرلىرىم ئىچىدە مۇھەببەت، تۇرمۇش تېمىسىدىكى ئەسەرلەر خېلى زور سالماقنى ئىگىلەيدۇ. ئۇنىڭدىن

قالسا، زىيالىيلار تۈرمۇشى، ئەمەل سورۇنىدىكى ئىشلار. ئۆزۈم زىيالىيلار توپى ئىچىدە ياشىغاچقا، ئۇلارنىڭ روھىي دۇنياسى، مىجەز ـ خاراكتېرى، ئىنتىلىشلىرى مېنى چوڭقۇر ئويغا سالىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدە يېزىدىن چىقىانلىرىمۇ، شەھەرلىكلەرمۇ، باشلىقلارنىڭ پەرزەنتلىرىمۇ بار. ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى خىزمەتكە چىقىپلا ئىلگىرىكى ئۆگىنىش قىزغىنلىقىدىن، ياشلارغا خاس گۈزەل ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىدىن ئايرىلىپ، «باشلىق» نىڭ ئەتراپىدا چۆرگىلەيدىغان، ئەتىدىن كەچكىچە ئاغزىدىن دەرىجە چۈشمەيدىغان، بىر قېلىپتا قۇيغاندەك بىر خىل ئويلاپ، بىر خىل سۆزلەيدىغان رەسمىيەتچىلەرگە ئايلىنىدۇ. بەزىلەر مۇرادىغا يېتىپ، باشقىلاردىن چوڭراق ئۆيگە، پىكاپقا ئېرىشىدۇ، ھەتتا چېرىشكە باشلايدۇ. بىر مىللەتنىڭ ئوقۇمۇشلۇق كىشىلىرى، جەۋھەرلىرى ھېسابلىنىدىغان زىيالىيلىرىمىز شۇنچىلىك بولسا، بىزدىن ئۈمىد كۈتكىلى بولارمۇ؟ مەن مۇشۇ ئويلىرىمنىمۇ ئەسەرلىرىمدە ئىپادىلەشكە تىرىشتىم.

سوئال: بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىجادىيەت پىلانىڭىز قانداق؟

جاۋاب: پات ئارىدا تەرجىمھال خاراكتېرلىك يېرىكرەك بىر ئەسەر يېزىشنى پىلانلاۋاتىمەن. چۈنكى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا ئائىلىمىزدە ناھايىتى ئېچىنىشلىق ھەم قىزىقارلىق ۋەقەلەر يۈز بەرگەن. بۇ ۋەقە ئارقىلىق ئەينى دەۋرنى بىرقەدەر جانلىق يورۇتۇپ بەرگىلى بولىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ئازادلىقتىن بۇيانقى 50 يىل دەۋر ئارقا كۆرۈنۈشى قىلىنغان، ئاددىي بىر ئائىلە كىشىلىرىنىڭ تەقدىرى، كەچۈرمىشلىرى يورۇتۇلغان بىر رومان يېزىش ئويۇم بار، بۇنىڭ ئۈچۈن تۆۋەنگە چۈشۈپ، بىر مەزگىل تۈرمۇش ئۆگىنىش، ماتېرىيال توپلاش زۆرۈر بولىدۇ. بۇنىڭغا ئىمكانىيەت يار بېرەمدۇ ـ بەرمەمدۇ، بۇ بىر مەسىلە. ئۇنىڭدىن باشقا ئارىلاپ ھېكايە، ماقالە، ئەسلىمىلەرنىمۇ يازماقچىمەن.

ئايال يازغۇچىنىڭ قەلب سۆزى

سوئال: سىز ئۆتكەن بىرنەچچە يىلدا ئېلان قىلغان «ئەڭ گۈزەل خاتىرە»، «بىزمۇ ئاتا ـ بوۋا بولىمىز»، «قۇملۇقنىڭ چۈشى»، «رەڭدار قۇيۇن»، «ئۇ كۆزلەر» قاتارلىق خېلى كۆپ ئەسەرلىرىڭىز بىلەن ئالاھىدە تەسىر قوزغىغانىدىڭىز، بىراق ھازىر كىتابخانلىرىڭىزنىڭ جىددىي تەشنالىقىنى ۋاقتىدا قاندۇرالمايۋاتقانىدەك قىلىسىز. بۇنىڭ مەلۇم سەۋەبلىرى بارمۇ ـ قانداق؟

جاۋاب: ھازىر يىلنىغا بىر ـ ئىككى پارچە پوۋېست يېكى ھېكايە ئېلان قىلىۋاتىمەن. كىتابخانلارنىڭ تەلىپىدىن ئېيتقاندا، بۇ سۈرئەت ئاستا بولۇشى مۇمكىن. لېكىن، ئۆزۈم ئۇنداق قارىمايمەن. چۈنكى، بىرىنچىدىن، مەن كەسپىي يازغۇچى ئەمەس. يەنە كېلىپ خىزمىتى ئىنتايىن ئالدىراش بولىدىغان ئورۇندا ـــ گېزىتخانىدا ئىشلەيمەن. ئىشخانىدا سەككىز سائەت ئىشلەپ، ھېرىپ ـ چارچاپ ئۆيگە قايتقاندىن كېيىن، ئۆي ئىشلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىدىغان گەپ. بەزىدە مېھمان كۈتۈش ياكى باشقا ئۇششاق ـ چۈششەك ئىشلار تۈپەيلىدىن، خېلى كۈنلەرگىچە قولۇمغا قەلەم ئالالمايمەن. دېمەك، مەن ئادەتتە ئاخشىمى (بەزىدە كېچىلەپ) يازىمەن. شۇ سەۋەبتىن ئىجادىي ئەمگەك ماڭا شۇ قەدەر مۇشەققەتلىك ئىش بولۇپ تۇيۇلىدۇ. لېكىن، يازماي ئىلاجىم يوق. ۋاقتى ـ سائىتى كەلگەندە، ئىچىمدىن قاينىپ چىقىدىغان قانداقتۇر بىر كۈچ مېنى جىم تۇرغۇزمايدۇ؛ ئىككىنچىدىن، يازغۇچى ئۇچۇن يېزىش زۆرۈر

بولغىنىغا ئوخشاش، بىر مەزگىل جىم بولۇۋېلىشىمۇ زۆرۈر. چۈنكى، ئەدەبىي ئىجادىيەت ھەرگىزمۇ كەلسە ـ كەلمەس توقۇپ، زورمۇزور قۇراشتۇرىدىغان نەرسە ئەمەس. ئىجادىيەت خام ماتېرىياللىرى يەنە تۇرمۇش تەسىراتلىرىنىڭ يازغۇچى قەلبىدە ئۆزلەشتۈرۈلۈشى، شاللىنىپ تەرتىپكە سېلىنىش، يېڭى پىكىر، ھېسسىيات، بەدىئىي ماھارەتلەر بىلەن يۇغۇرۇلۇپ مۇكەممەل، كۆپ قاتلاملىق، قايسىلا تەرىپىدىن قارىسا، ئەھمىيەتلىك ھەم جانلىق بىر سەنئەت بۇيۇمى قىلىپ، ئىشلەپچىقىرىلىشىغا قەدەر بولغان ئارىلىق ئۇنچۇالا قىسقا جەريان ئەمەس. بولۇپمۇ چوڭ، مۇھىم تېمىلار تېخىمۇ شۇنداق. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بىر مەزگىل جىم بولۇۋېلىش يازغۇچىنىڭ يېڭى ئەسەرلەر، يېڭى ئۇچۇرلار، ئۆزگىرىشچان تۇرمۇش رېئاللىقى بىلەن بىلىملىرىنى تولۇقلىشى، ئۆزىنىڭ ئىجادىيەت يولى ۋە ئۇسۇلىدىكى تەجرىبە ـ ساۋاقلارنى يەكۈنلىشى ئۇنىڭ ئىزدىنىشىگە پايدىلىق. كىتابخانلىرىمىز يازغۇچى بىرەر ـ ئىككى يىل بىر نەرسە ئېلان قىلمىسا، «پالانچىمۇ تۈگەشتى» دېگىلى ئاران تۇرىدۇ. بۇ ئىلمىي پوزىتسىيە ئەمەس. دېمەكچىمەنكى، يازغۇچىنىڭ جىمجىتلىقى ھەقىقىي مەنىدىكى جىمجىتلىق ئەمەس. ئۇ پەقەت تېخىمۇ سۈپەتلىك يېڭى ئەسەرلەرنىڭ دۇنياغا كېلىشى ئالدىدىكى زۆرۈر بولغان ئىچكى تەييارلىق باسقۇچىدۇر. بۇ باسقۇچ زۆرۈر تېپىلغاندا نەچچە ئون يىل جەريانىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشىمۇ مۇمكىن.

سوئال: بازار ئىگىلىكى شارائىتىدا، بىز ھەممىمىز ھېچقاچان ھېس قىلىپ باقمىغان ئىقتىسادىي بېسىمغا دۇچ كېلىۋاتىمىز. بۇ ھال سىزنىڭ ئىجادىيەت خاھىشىڭىزغىمۇ مەلۇم تەسىر كۆرسەتتىمۇ ـ يوق؟

جاۋاب: بازار ئىگىلىكى يازغۇچىلارنىڭ ئالدىغا نۇرغۇن يېڭى مەسىلىلەرنى قويدى. بىراق، ئالدى بىلەن شۇنى

مۇئەييەنلەشتۇرۇش كېرەككى، ئۇ رەھىمسىزلىك بىلەن يازغۇچى ۋە ئەدەبىياتنىڭ ئىلگىرى ھەددىدىن ئارتۇق كۆپتۇرۇۋېتىلگەن ئورنىنى ئۆزگەرتتى. ئەدەبىيات ھازىر كىشىلەرنىڭ ھۇزۇرلىنىشى، نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىشى، كۆڭۈل ئېچىشى، بىلىم ئېلىشى، ئۆز - ئۆزىنى تونۇشى، شۇنداقلا روھىي دۇنياسىنى ئۇزۇكسىز مۇكەممەللەشتۇرۇشى ئۈچۈن ئەتراپلىق خىزمەت قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى. بازار ئىگىلىكىنىڭ قانۇنىيىتى يازغۇچىلاردىن ئۆزگىرىشچان رېئاللىققا، بولۇپمۇ ئادەملەرگە تېخىمۇ يېقىنلىشىشنى، يېڭى ئۇسلۇب، يېڭى پىكىر ئاساسىدا، كىشىلەرنىڭ يۈرەك تارىنى تىترەتكۈدەك ئېسىل ئەسەرلەرنى مەيدانغا كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى. ئەمدى ئەسەر كىتابخانلارغا يارىمسا، ئامال يوق بولدى. دېمەك، يازغۇچىلار ئىجادىيەتتە مۇھىم سىناقتا دۇچ كەلدى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئەسەرگە قويۇلغان تەلەپنىڭ كۈچىيىشى، قەلەم ھەققىنىڭ تۆۋەن بولۇشى ۋە قىممەت قارىشىدىكى ئۆزگىرىشلەر ئىلگىرى پۈل ئۈچۈن، نام - ئابرۇي ئۈچۈن يازىدىغان خېلى كۆپ كىشىلەرنى ئەدەبىياتتىن تەزدۈردى. ئەدەبىيات قوشۇنى ئىخچاملاشتى، خىلالاشتى، بۇ ياخشى ئىش، ئەلۋەتتە. ھالبۇكى، بىز بىر - ئىككى پارچە «شېئىر» يېزىپ باققان كىشىلەر ياكى ئۆمرىدە بىرەر - ئىككى پارچە ھېكايە، نەسر يازالىغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسىنى «شائىر، يازغۇچى» دەپ ئاتىدۇق ياكى ئۇلار ئۆزلىرىنى شۇنداق ئاتۇۋېلىشىدۇ. ئەمەلىيەتتە، بىر مىللەتنىڭ ھەقىقىي يازغۇچى، شائىرلىرى ساناقلىق بولىدۇ. بولۇپمۇ بىزدەك مىللەت ئۈچۈن تېخىمۇ شۇنداق. شەخسەن ئۆزۈمنى ئالسام، ئەزەلدىن ئىجادىيەتتە پۈلنى بەك مۇھىم ئورۇنغا قويۇۋالمايمەن. بەلكىم تۇراقلىق ماڭاشىم بولغاچ شۇنداق بولسا كېرەك. ئومۇمەن، مەن پۈل ئۈچۈن ياكى بىر مەزگىللىك داغدۇغا قوزغاش ئۈچۈن ئۆز ئەدەبىيات ئىستىكىم ۋە

ئېتىقادىمنى قۇربان قىلىۋېتىشنى خالىمايمەن.

سوئال: سىز رېئال مەسىلىلەرنى تېز بايقاشقا ماھىر ئىكەنسىز. زەھەرلىك چېكىملىككە قارشى ھېچقانداق ئەسەر ئېلان قىلىنمىغان شارائىتتا، سىز تۇنجى بولۇپ «قار كۆپ ياغقان قىش» ناملىق ئەسىرىڭىزنى ئېلان قىلدىڭىز. سىزنىڭ بۇ ئەسەرنى يېزىشىڭىزغا نېمە تۈرتكە بولغان؟ بۇ ئەسەردىكى پېرسوناژلارنىڭ مەلۇم پىروتوتىپلىرى بارمۇ؟

جاۋاب: يازغۇچى رېئال مەسىلىلەرنى بايقاشقا، ئۇنى ئەسەرلىرىدە ئەكس ئەتتۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىشى كېرەك. بىراق، ئالدىراڭغۇلۇق بىلەن مەلۇم بىر مەسىلىنى ئەكس ئەتتۈرۈش ئۈچۈنلا ئەسەر يېزىشقا بولمايدۇ. چۈنكى، يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك، تۈرمۇش تەسىراتىنىڭ مۇكەممەل ئەدەبىي ئەسەر بولۇپ چىقىشى ئۈچۈن چوقۇم مۇئەييەن جەريان، بىۋاستە ھەم چوڭقۇر تەسىرات، تۈرمۇش رېئاللىقىغا، ئەدەبىي ئىجادىيەت قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن بولغان ئىجادىيەت جەريانى كېرەك. چوقۇم ماۋۇ تېمىدا يازىمەن، دەپ ئالدىن تېما بەلگىلىۋېلىنغان ئەسەرنى كۆپىنچە ھاللاردا ياخشى يېزىپ چىققىلى بولمايدۇ. بۇ ھەقتە مەن چوڭقۇر ساۋاقتا ئىگە. مەن ئۇ ئەسەرنى يازغۇچە مەلۇم بىر ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئورنىغا بېرىپ، غۇلجىدىن ئېلىپ كېلىنگەن بىرنەچچە قىز بىلەن پاراڭلاشتىم. ئۇلار بىر - بىردىن چىرايلىق، ئەقىللىق ئىكەن. تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، شۇ ۋاقىتلاردا غۇلجىدا كۆپلەپ ئېچىلغان قەھۋەخانىلارغا كىرىپ قاپتۇ. شۇ جەريانداا بەزىلىرى ئىپپىتىنى سېتىش، خىروئېن چېكىشتەك يوللارغا مېڭىپتۇ. مەن ئۇلاردىن ئاڭلىغانلىرىمنى توقۇلما ئارىلاشتۇرۇش، قۇراشتۇرۇش، پىششىقلاپ ئىشلەش ئارقىلىق، «قار كۆپ ياغقان قىش» نى يېزىپ چىقتىم. ئەمما بۇ ئەسەر ئۆزۈمگە ئانچە يارىمىدى. ھازىر ئويلىسام، ئۇ ئەسەرنىڭ كەمتۈك تەرىپىنى بارغانسېرى چوڭقۇر

ھېس قىلىۋاتىمەن. ئۇنىڭدىكى كەمتۈكلۈك ئاساسەن بىۋاستە تەسىرات ۋە چوڭقۇر ھېسسىياتنىڭ كەملىكىدە. ئۇ چاغلاردا خىروئىن ۋە ئۇنىڭ زىيىنى توغرىسىدىكى چۈشەنچەم، كۆرگەن ـ بىلگەن، ئاڭلىغانلىرىم ھازىرقىدەك كۆپ ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭغا بولغان نەپرەت، ياشلىرىمىزنىڭ ئەھۋالىغا بولغان ئېچىنىش، قايغۇرۇش ھازىرقىدەك چوڭقۇر ئەمەس ئىدى. شۇڭا ئالدىراپلا يېزىلغان بۇ ئەسەرگە توقۇلما ۋە سۈبيېكتىپ قىياس كۆپرەك ئارىلىشىپ قالدى، گەرچە مەلۇم مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان تەرەپلىرى بولسىمۇ، ئومۇمەن ئالغاندا، چىن، ئىشىنەرلىك ھەم تەسىرلىك چىقمايا قالدى. بۇ مېنىڭ ئىجادىيەت يولۇمدىكى بىر ساۋاق.

سوئال: سىز ئاياللار ھوقۇقى مەسىلىسىنى ئەسەرلىرىڭىزدە ئىپادىلەپ باقتىڭىزمۇ؟

جاۋاب: مەن بۇ ھەقتە مەخسۇس ئىزدىنىپ باقمىدىم. ئەمما ئەسەرلىرىمدە ئازدۇر ـ كۆپتۇر ئەكس ئەتمەيمۇ قالمىدى، مەسىلەن، «ھاڭگىت كۆلى»، «باھاردا ياغقان قار»، «ئوربىتال» لاردا، بەزى تەنقىدچىلەر «قۇملۇقنىڭ چۈشى» نىمۇ شۇ بويىچە تەھلىل قىلدى. مېنىڭچە، ئايال يازغۇچى بولغان ئىكەنمەن، ئاياللار ھوقۇقى مەسىلىسىنى ئەلۋەتتە نەزىرىمدىن ساقىت قىلىش مۇمكىن ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەن ئاياللارنى ئانچە ئادەم قاتارىغا ئېلىپ كەتمەيدىغان فېئودالىق ئەنئەنە ئېغىر، ئۇيغۇردىن ئىبارەت بىر مىللەتنىڭ ئەزاسى، ئاددىيسى ھازىرغا قەدەر نۇرغۇن كىشىلەر مېنى كۆرسە: «ھە، ھە، ياخشى يېزىۋاتىسىز، ئاياللارنىڭ ئىچىدە خېلى ياخشى يېزىۋاتسىز جۇمۇ!» دەپ قويىدۇ. ماڭا مۇنداق گەپلەرنىڭ ئارقىسىدا: «دېمەك، سىزنىڭ بىزدەك ئەرلەرگە تەڭ بولالىشىڭىزغا خېلى بارا!» دېگەن گەپ بارەدەك تۇيۇلىدۇ. بىزدە ئاياللاردىن زادى يازغۇچى چىقامدۇ؟ دېگەن سوئال مېنى تىنمسىز قىينايدۇ…

سوئال: سىزنىڭ پوۋېست ئىجادىيىتىگە بولغان قىزغىنلىقىڭىز ھېكايە ئىجادىيىتىگە قارىغاندا كۈچلۈكمۇ - قانداق؟

جاۋاب: مەن ئەسەرلىرىمنى ئۆزۈممۇ پوۋېست ياكى ھېكايە دەپ ئايرىيالماي قالىمەن. مېنىڭ يازغانلىرىم ئومۇمەن ھېكايىدىن سەل ئۇزۇن، پوۋېستتىن ئىخچامراق نەرسىلەر. ئىشقىلىپ، بىر پارچە نەسرىي ئەسەر، بىر تېمىنى ئەكس ئەتتۈرۈش ئۈچۈن دەيدىغانلىرىمنى دەپ بولۇپلا، قەلەمنى قويىمەن. قىلچە ئۇزارتقۇم كەلمەيدۇ. ئىچىمدە ناھايىتى زور ئەسەر بولۇپ چىقىدىغاندەك تۇيۇلغان نەرسىلەر قەغەزگە پۈتۈلگەندە 80 - 90 بەتلىك ئارگىنالدىن ئاشمايدۇ. بەزىدە جۇملىلىرىم ھەددىدىن ئارتۇق بېسىلىپ، سىقىلىپ كەتكەندەك تۇيۇلىدۇ. شۇنداقتىمۇ ھەرقانچە ئۇزارتاي دېسەممۇ ئۇزارتالماي قالىمەن، مەن قىسقا ھېكايىلەرنىمۇ ياخشى كۆرىمەن. بىرنەچچە بەتلىك، چوڭقۇر مەزمۇنلۇق ھېكايىلەر يۈكسەك بەدىئىي ماھارەت ۋە ئىخچاملاش كۈچى بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن بۇنداق ھېكايىلەردىنمۇ كۆپرەك يېزىش ئويۇم بار.

سوئال: سىز ئادەتتە خام ماتېرىيالغا قانداق ئېرىشىۋاتىسىز؟ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان چېغىڭىزدا تەسەۋۋۇر كۈچىگە بەكرەك تايىنامسىز ياكى ئەمەلىي ۋەقە، چىن دېتاللار ئۈستىدە بەدىئىي پىششىقلاش ئېلىپ بېرىشقا كۆڭۈل بۆلەمسىز؟

جاۋاب: تۇرپاننىڭ بويلۇق يېزىسىدا تىم - تىم بۇلاق دەيدىغان بىر مۆجىزىلىك بۇلاق بار ئىكەن. ئىرماش - چىرماش چاتقاللار، يېشىل ئوت - چۆپ، مۇخ بىلەن قاپلانغان ئون مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى ئېگىز، تىك قىيانىڭ ھەممىلا يېرىدىن سۇ تامچىپ چىقىپ تۇرىدىكەن، يەرنىڭ تومۇر - تومۇرلىرىدىن سىرغىپ چىقىۋاتقان ئاشۇ سان - ساناقسىز تامچىلار تۆۋەنگە ئېقىپ چۈشۈپ، كىچىككىنە شىر - شىر ئېقىنىنى ھاسىل

قىلىپ ۋە ئاخىرى يىغىلىپ يوغان بىر داشقازانىنى تولدۇرىكەن، ئاشۇ سۇ خاسىيەتلىك دەپ قارىلىپ، بۇ يەرگە كېلىگەنلەر ئۇنىڭدىن قانغۇچە ئىچمەي قالمايدىكەن. ئاشۇ بۇلاقنىڭ ئالدىدا تۇرغان چېغىمدا، ئىختىيارسىز يۇرەكلىرىم دۇپۇلدەپ كەتتى. قۇلاق تۈۋىمدە سان - سانا قسىز ئالماس تامچىلارنىڭ چىكىلدىغان، شىرىلدىغان ئاۋازىنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ھەيۋەتلىك مېلودىيە جارانلىغاندەك بولۇپ، ۋۇجۇدۇم لەرزىگە كەلدى. مەن ئاشۇ ھەيۋەتلىك قىيانى بىر گىگانت ۋۇجۇدقا، بۇ دۇنيادىكى چەكسىز بايلىقنىڭ بىر بۆلىكى بولغان ئانا زېمىن بىلەن تەنداش، تۇمۇرداش بولغا جانلىق، ھېسسىياتلىق بىر ئىنسانغا، يەنى يازغۇچىغا ئوخشاتتىم. ئۇنىڭ تومۇر - تومۇرلىرىدىن ئېقىۋاتقىنى ئۇنىڭ ھاياتلىق شەربىتى — قېنى ۋە جېنى ئەمەسمۇ!؟ ئۇ ھاياتلىق شەربىتىنى زېمىندىن ئالىدۇ. ئۇنى بىر تامچىدىن، بىر تامچىدىن ئىنسانىيەتكە تەقدىم قىلىدۇ...

مېنىڭچە ھەقىقىي يازغۇچى ئەنە شۇ تىم - تىم بۇلاقلا، ھەقىقىي ئۇلۇغ ئەسەر ئۇنىڭ تومۇر - تومۇرلىرىدىن ئۇرغۇپ چىققان خاسىيەتلىك سۈيىگە ئوخشايدۇ. ھاياتلىقنىڭ، جەمئىيەتنىڭ بىر ئەزاسى بولغان يازغۇچى ھايات ھەققىدىكى ئوي - پىكىر، تەسىراتلىرىنى ئەنە شۇنداق تەبىئىي، داغدۇغىسىز، مىننەتسىز بەخش ئېتىدۇ. (تەبىئەتنىڭ مۆجىزىسى ئالدىدا بىز ئىنسانلار نەقەدەر بىچارە، ئەرزىمەس - ھە!؟)

دېمەكچىمەنكى، مەن ئىجادىيەتتىكى قانداقتۇر تېما بەلگىلۈملىش، ۋەقە، ماتېرىيال يىغىپ، ئاندىن بىر نەرسە يېزىشقا تۇتۇش قىلىش يولىدىن گۇمانلىنىمەن. بەلكىم يىغقان ماتېرىياللار ئىچىدە يازغۇچىنىڭ تۇرمۇش جۇغلانمىسى، پىكىر ھېسسىياتى بىلەن مەلۇم جەھەتتە بىردەك چىقىپ قالىدىغان، يازغۇچىنىڭ ئىلھامىنى قوزغايدىغان ئامىللار بولۇشمۇ، مۇنداق

ئەسەرلەر بەزىدە مۇڭەپپەقىيەتلىك چىقىپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. لېكىن مەن مۇنداق ئەسەرلەر ئومۇمەن مۇڭەپپەقىيەتلىك چىقمايدۇ، دەپ قارايمەن. سولچىلىق ئەدەبىيات ھۆكۈم سۈرگەن ۋاقىتلاردا يۇقىرىدىن يازغۇچىنى، تېمىنى بەلگىلەپ، زەربىدارلىق بىلەن يېزىشقا ئۇيۇشتۇرىدىغان ئىش بار ئىدى. ھازىرمۇ بەزى تەنقىدچىلەرنىڭ جۆيلۇگەندەك، پالانى تېمىنى كۆپ يازدىڭ، پوكۇنى تېمىنى يازمىدىڭ، ئۇنداق تېما كونا، بۇنداق تېما يېڭى ھەم مۇھىم دېگەندەك گەپلىرىنى ئاڭلاپ قالمىز. ئەمەلىيەتتە ئۇلار تېخىچە سولچىلىق، بىر تەرەپلىمە قاراشنىڭ تەسىرىدىن قۇتۇلالمىغانلاردۇر. مېنىڭچە، ئۇلار يازغۇچىلارغا قول شىلتىشتىن بۇرۇن ئۆزلىرىنىڭ ئەدەبىيات ھەقىقىدىكى چۈشەنچىسىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشى كېرەك.

ئۆزۈمنى ئېلىپ ئېيتسام، مەن ئەسەر يېزىش ئۈچۈن ۋەقەلىك ئىزدەپ ئاۋارە بولمايمەن. نېمىشقىدۇر باشقىلار تەسىرلىك ئىكەن، دەيدىغان بەزى مۇكەممەل ۋەقەلىكلەر مەندە قىزىقىش پەيدا قىلالمايدۇ. ئەمما تاسادىپىي ئاڭلاپ قالغان يېرىم - يارتا ۋەقەلىكلەر، بىرەر كۆرۈنۈش، ئوي - پىكىر ياكى بەزى ئىشلار چۈشىنىكسىز ھالدا روھىي دۇنيايىمدا زىلزىلە پەيدا قىلىدۇ. كاللامغا كىرىۋېلىپ چىقمايدۇ. ئىچكىرلەپ ئويلىغانسېرى تەسەۋۋۇرۇم قانىتلىنىپ، رېئاللىقتىكى كۆرگەن، ئاڭلىغان سان - ساناقسىز ئۇششاق دېتاللار بىلەن قوشۇلۇپ، غۇۋاراق بىر ئومۇمىي قۇرۇلمىنى ھاسىل قىلىدۇ. شۇ چاغدا قولۇمغا قەلەم ئالىمەن. ئۇنى كونكرېتلاشتۇرۇپ، زۆرۈر توقۇلمىلار بىلەن كىرىشتۇرۇپ، كۆرۈنۈش ۋە پېرسوناژلارغا تەبىئەتكە ئوخشاش جان ۋە قان، رەڭ بېرىش ـــ مانا بۇ ئەڭ جاپالىق جەريان، يېڭى بىر ئىجادىي ئەسەرنىڭ دۇنياغا كېلىش جەريانىدۇر. مېنىڭچە بۇ جەريان ھەرگىزمۇ پۈتۈنلەي سۇبېيېكتىپ تەسەۋۋۇرغا، توقۇلمىغىلا تايىنىدىغان جەريان ئەمەس. ئەسەرنىڭ ئومۇمىي

قۇرۇلمىسى ۋە ۋەقەلىكلىرىگە چوڭقۇر كىشىلىك ھايات پەلسەپىسى، سىرلىق ۋە ئاجايىپ ـ غارايىپ ھايات ھەقىقىدىكى ئويلىنىش، سوئال، رېئاللىق ئالدىدىكى تېڭىرقاشلىرى، ئىنسانىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش يولىدىكى جان تىكىپ ئېلىشىشلىرى، يۇرىكىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىكى ھاياتلىق ئىستەكلىرى ... ۋەھاكازالار سىڭدۇرۇلۇشى، توقۇلمىلار رېئاللىققا، تۇرمۇش چىنلىقىغا ئۇيغۇن، ئەقىلغە مۇۋاپىق بولۇش كېرەك. مەن ۋەقەلىك قوغلىشىدىغان يۇزە توقۇلمىلارنى ياقتۇرمايمەن. ئەدەبىي ئەسەر ئوچۇن چوقۇم مۇكەممەل ۋەقەلىكنىڭ بولۇشى شەرت ئەمەس. (ئەما مۇنداق دېگەنلىك ئاممىباب ئەدەبىياتقا تەۋە ۋەقەلىك ھېكايىلىرىنى يوققا چىقارغانلىق ئەمەس).

مەن رەسىم سىزىشنى ياخشى كۆرىمەن. كىچىك ۋاقتىلىرىمدا ئادەم رەسىمنى سىزسام، چوڭلار: «ئادەمنىڭ رەسىمنى سىزساڭ، ئۇ ئالەمگە بارغاندا سەن سىزغان رەسىملەرنىڭ ھەممىسى سەندىن جان تەلەپ قىلىدۇ» دەپ قورقۇتىدىغان. بۇ بەلكىم خۇراپىيلىقتۇر. مەن بۇگۈنكى كۈندە ھەربىر يازغۇچى، سەنئەتكارنىڭ ئۆزى ياراتقان ھەربىر پېرسوناژغا مۇشۇ ئالەمدىلا جان ۋە قانغا قەرزدار بولۇپ قالدىغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتتىم. سەن ئاشۇ پېرسوناژلىرىڭغا ھاياتىڭ ۋە يۈرەك قېنىڭنى بەخش ئەتسەڭ، ئۇ مەڭگۈ تۇغما زەئىپ، قېنى ئاز، غەلىتە ئۆلۈمتوك بولۇپ تۇغۇلۇۋېرىدۇ. يازغۇچىلار مۇنداق بولۇپ قېلىشنىڭ ئالدىنى ئېلىشى كېرەك، ئەلۋەتتە.

سوئال: سىز ئۆز ئەسەرلىرىڭىز توغرۇلۇق تەنقىدكە ياكى ئۆسەك سۆزلەرگە ئوچراپمۇ باقتىڭىزمۇ؟ ئۇ مەسىلىلەرگە قارىتا قانداق پوزىتسىيەدە بولدىڭىز؟

جاۋاب: يازغۇچىدا ئالدى بىلەن تۇرمۇشقا ۋە سەنئەتكە

نىسبەتەن سەممىيلىك بولۇشى كېرەك. بۇ نۇقتىنى ئەملگە ئاشۇرماق بەكمۇ تەس. بۇنىڭدا سۇبيېكتىپ جەھەتتىكى توسالغۇلارنى تۇگەتكەندىمۇ، نۇرغۇن ئوبيېكتىپ توسالغۇلارغا ئۇچرايدىغان گەپ. بولۇپمۇ بىزدەك ئوتتۇرا ئەسىر ئاڭ سەۋىيەسىدە ياشاۋاتقان كىشىلەر ئۈچۈن، يەنە كېلىپ ئايالالار ئۈچۈن تېخىمۇ شۇنداق. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىزنىڭ كىتابخانلىرىمىز ساختا مۇكەممەللىك، ساختا ئەخلاق ـ دىيانەت ۋە ساختا كىشىلىك مۇناسىۋەت مەدھىيەلىنىدىغان مۇھىتتا ئەنە شۇنداق ئەسەرلەرنى كۆرۈپ ئادەتلەنگەن.

مېنىڭ بەزى ئەسەرلىرىمدىكى ئايرىم كۆرۈنۈش، تەسۋىرلەرگە ئېسىلىۋالغان بەزى كىشىلەرنىڭ مېنى ئەخلاقسىز ئايال بولسا كېرەك، دېيىشكىنىنى ئاڭلىدىم. بەزىلەرنىڭ ئەسەرلىرىمدىكى ئايال پېرسوناژلارنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگىنىگە ئاساسەن يېزىپتۇ، دېگەنلىرىنمۇ ئاڭلىدىم. رەددىيە بەرگۈم كەلمىدى. ئەمما، ئەدەبىياتنى چۈشىنىدىغان، سەنئەتكە بولغان سەممىيلىكنى قەدىرلەيدىغان نۇرغۇن كىشىلەر يەنىلا مېنى چۈشەندى. ئۇلارغا رەھمەت! مەن بۇ يەردە كىتابخانلارغا شۇنى ئېيتىپ قويۇشنى لايىق تاپىمەن: دۇنيادا ئۆزۈمنىڭ كەچۈرمىشلىرىگىلا تايىنىپ، ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىمەن، دەيدىغان ھېچقانداق يازغۇچى بولمىسا كېرەك. يۇقىرىقىلاردىن باشقا، بەزىلەر ماڭا: «سىزنىڭ ئەسەرلىرىڭىزدە نېمىشقا ئىجابىي پېرسوناژ يوق؟» دەپ سوئال قويۇشىدۇ. مەن ئۇلارغا مۇنداق جاۋاب بېرىمەن: بىر ئادەم مەيلى ئۇ قانداق شارائىتتا ياشىغان، قانداق تەربىيە ئالغان بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇنىڭ تۇغما تەبىئىتى يوقىلىپ كەتمەيدۇ. ئۇ مەڭگۈ ھەر كۈنى، ھەر سائەت ياخشىلىق بىلەن يامانلىق، تۇغما ئىستەك بىلەن ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەت، شەيتان بىلەن پەرىشتە ئوتتۇرىسىدا تىرىشىپ ـ تىرمىشىدۇ، تېڭىرقايدۇ. ئۇنىڭ

قەلبىنى بەزىدە پەرىشتىنىڭ نۇرلىرى يورۇتسا، بەزىدە شەيتان ۋەسۋەسىسى ئىگىلەيدۇ. مۇتلەق ياخشى ياكى مۇتلەق يامان ئادەم بولمايدۇ. ھەربىر ئادەم تۇرمۇش سەھنىسىدە ھەم ئىجابىي ھەم سەلبىي پېرسوناژدۇر.

مۇنداق دېيىش ئارقىلىق مېنىڭ ئەسەرلىرىم نۇقسانسىز، كامالەتكە يەتكەن دېمەكچى ئەمەسمەن. مەن ئەدەبىي ئىجادىيەتكە قەدەم قويغىلى ئۇزاق بولمىدى. مەن يەنىلا ئۆگىنىش، مەشىق قىلىش باسقۇچىدا، بىراق سالامەتلىكىم ھەم شارائىتىم يار بەرسە يىرىك، ۋەزىنلىك ئەسەرلەرنى يېزىش پىلانىم بار. لېكىن بۇگۈنكى ئەسەرلەرسىز، بۈگۈنكى تىرىشچانلىقسىز ئەتىكى ئەسەر ۋۇجۇدقا كەلمەيدۇ.

سوئال:

سىز ئۇچۇن ھازىر ئىجادىيەت ئىشلىرىڭىزدىكى ئەڭ زور توسالغۇ قايسى؟

جاۋاب: مەن ئۇچۇن نۆۋەتتىكى ئەڭ زور توسالغۇ ــ ۋاقىتنىڭ زىچلىقى، ۋاقىت، ئىمكانىيەت بولسا، رېئال تۇرمۇشنى كۆپرەك ئۆگەنسەم، كۆپرەك ماتېرىيال كۆرسەم، دۇنيا ئەدەبىياتىدىكى مەشھۇر ئەسەرلەر بىلەن كەڭرەك تونۇشسام دەيمەن. بىراق خىزمەت، خىزمەت دەپلا، ئۇنىڭدىن قالسا ئائىلە، بالا ـ چاقا غېمى بىلەن ئارمانلىرىمنى ئەمەلگە ئاشۇرالماي بوغۇلۇپ كېتىمەن.

سوئال: سىز يېقىندا بەزىبىر تەرجىمە ھېكايىلەرنىمۇ ئېلان قىلدىڭىز، ئېنىقكى، تەرجىمە قىلىش يازغۇچىنىڭ ئىجادىيىتىگە ئاكتىپ ياكى پاسسىپ تەسىر كۆرسىتىدۇ. سىز تەرجىمە جەريانىدا ئۆز ئىجادىيىتىڭىز بىلەن تەرجىمىنىڭ مۇناسىۋىتىدە قانداق مەسىلىلەرنى ھېس قىلدىڭىز؟

جاۋاب: بۇلتۇر بالزاكنىڭ «شاپېر شاڭشياۋ» ناملىق پوۋېستىنى، يەنە بەزى ھېكايىلىرىنى تەرجىمە قىلدىم. مەن ئۆز

ئېھتىياجىم نۇقتىسىدىن، مەشھۇر ئەدەبىيات ئۇستىلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى تەرجىمە قىلسام، يېزىقچىلىق ماھارىتىمنى ئۆستۈرۈشۈمگە پايدىسى بولىدۇ، دەپ ئويلايمەن. چۈنكى تەرجىمە — شۇ ئەسەر ئۇستىدىكى تەتقىقات ئاساسىدا ۋۇجۇدقا چىقىدۇ. بۇنىڭ ئىجادىيەتكە ئەلۋەتتە پايدىسى بار. بىراق، ئەڭ ياخشىسى ھازىرقى زامانداىكى ھەم بەدئىي ماھارەت، مەزمۇن جەھەتلەردە مۇكەممەلرەك ئەسەر بولسا، تېخىمۇ ياخشى بولىدۇ. لېكىن بۇ يەنىلا ۋاقىتقا بېرىپ تاقىلىدىغان مەسىلە.

سوئال: سىز ئەسەرلىرىڭىزدە ئىنسان تەبىئىتىدىكى چىن بولغان «رەزىللىك» بىلەن ئاتالمىش «ئالىيجانابلىق» ھېسابلانغان ياسالمىلىقنىڭ زىددىيىتىنى مەركەزلىك ئەكس ئەتتۈرۈشكە بەكرەك ئېتىبار بېرىسىز، ئىنسان تەبىئىتىدىكى بۇ خىل ماھىيەتلىك تەرەپلەرنى ئەدەبىي ئىجادىيەتكە سىڭدۈرۈشنىڭ قانداق ئىجابىي ئەھمىيىتى بار دەپ قارايسىز؟

جاۋاب: ئىنسان تەبىئىتى ئۆزىنىڭ ئاجايىپ ئۆزگىرىشچان، زىددىيەتلىك ھەم كۆپ تەرەپلىمە ماھىيىتى بىلەن مەڭگۈ دائىم ھاڭ ـ تاڭ قالدۇرىدۇ، مەپتۇن قىلىدۇ، لەرزىگە سالىدۇ، ئويلاندۇرىدۇ. مەن كۆپ ئەسەرلىرىمدە بۇ نۇقتىنى ئىپادىلەشكە كۈچ سەرپ قىلدىم. مەسىلەن: «قۇملۇقنىڭ چۈشى»، «رەڭدار قۇيۇن»، «ئۇ كۆزلەر»، «شەيتان ئەينىكى» قاتارلىقلاردا. مەن بۇ ئەسەرلىرىمدە ئىنسان تەبىئىتىنى قانۇن، ئەخلاق، مىزان ۋەھاكازالاردىن ھالقىپ كۆزىتىشكە تىرىشتىم. مېنىڭچە، ھەقىقىي ئەدەبىي ئەسەر يۇقىرىقىلارنى تەشۋىق ـ تەرغىب قىلىش بىلەنلا چەكلىنىپ قالماسلىقى كېرەك. قانۇن، ئەخلاق، مىزانلارنىڭ كۈچى يەتمەيدىغان دائىرىلەرنى يورۇتۇش پەقەت ئەدەبىياتنىڭلا قولىدىن كېلىدۇ ھەم ئۇنىڭ مۇھىم ئىمتىيازى. ئىنسان تەبىئىتىدىكى ئۆزگىرىشلەر خۇددى ئاتوم رېئاكسىيەسىدەك ھەددى ـ ھېسابسىز يوشۇرۇن ئېنېرگىيە،

مەڭگۈ تەكرارلانمايدىغان يېڭىلىققا ئىگە پەن، يازسا يېزىپ بولغىلى بولمايدىغان جەريان. ھەۋزىخاننىڭ قەلبىگە پاتمايدىغان مۇھەببەتنىڭ كۈچلۈك نەپرەتكە ئۆزگىرىش جەريانى، ھامىدجاننىڭ روھىي دۇنياسىدا يۈز بەرگەن ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىشلەر ···ئەنە شۇنىڭ مىسالى ئەمەسمۇ؟! ھامىدجان قەھرىمان بولالايتتى. ئۇ ئاق كۆڭۈل، مەرد ئىدى. ئۆز يۇرتىنىڭ ئابرۇيىنى قوغداش ئۈچۈن باشقىلار بىلەن ئېلىشىشقا جۈرئەت قىلالىغانىدى. بىراق، رېئاللىق ئۇنى باشقىچە تۇستە ئۆزگەرتتى. ئەمما ئۇنىڭ قەلبىدىكى گۈزەللىك يەنىلا پۈتۈنلەي ئۆلمىدى.

ئۇ باشقىلار بىلەن پىرقىراپ تانسا ئويناۋاتقان ئايالىغا كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا قاراپ تۇرغىنىدا، ئۇنىڭ قەلبىدە يەنە بىر قېتىملىق ئاتوم رېئاكسىيەسى يۈز بەردى! مۇنداق ئەھۋاللار بىزنىڭ تۇرمۇشىمىزدا ھەر كۈنى، ھەر سائەت ئۈچراپ تۇرمامدۇ! «شەيتان ئەينىكى» دە تەسۋىرلەنگىنىمۇ بىر ئۆزگىچە روھنىڭ ھايات تەرىپىدىن ئۆزلەشتۈرۈلۈش، ئۆزگەرتىلىش، چىرىتىلىش، شۇنداقلا پىشىپ يېتىلىش جەريانى. بەلكىم ئىنسانلار بۇ جەريانىدىن مەڭگۈ قېچىپ قۇتۇلالمىسا كېرەك···

ئىنسان تەبىئىتى مەن ئۈچۈن، شۇنداقلا باشقا ھەممە يازغۇچىلار ئۈچۈن مەڭگۈلۈك تېما.

سوئال: سىزنىڭ ئىجادىيەت ئۇسۇلىڭىزدا غەرب ئەدەبىيات ئېقىملىرىنىڭ تەسىرى بارمۇ ياكى بۇنىڭدىن كېيىن بولۇشى مۇمكىنمۇ؟

جاۋاب: مېنىڭ ئىجادىيەت ئۇسۇلۇم رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى، بىراق مەن دۇنيا ئەدەبىياتىدىكىدەك تەسۋىرگە، جۈملىدىن پىسخىك تەسۋىرگە بەكرەك ئېتىبار بېرىمەن. مەن بۇنى بىرەرسىنى دوراپ شەكىللەندۈرگەن ئەمەس. بۇ پەقەت ئۆزۈمگە ئاسان ھەم قولايلىق، مۇۋاپىق تۇيۇلغان ئۇسۇل. مەن ھازىرچە بۇ ئۇسۇلۇمنى مۇكەممەللەشتۈرۈشۈم، بېيىتىشىملا

مۇمكىن. چۈنكى چەت ئەللەرنىڭ ئىجادىيەت ئۇسۇلىنى قوبۇل قىلىش ئۆلۈك دوراميچىلىق بولماسلىقى، بەدىئىي ماھارىتىنى ئۇزۇكسىز مۇكەممەللەشتۈرۈش، بىلىم، نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىش، چەت ئەل ئەدەبىيات ئېقىملىرىنى، ئۇنىڭ پەلسەپە، نەزەريە ئاساسلىرىنى پىششىق ئىگىلەش ئاساسىدا ئىجادىي، جانلىق يوسۇندا ئەملىگە ئاشۇرۇش كېرەك. كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىغا، قەلبىگە يېقىن ئەسەرلەر ھەرقانداق جايدا ئالقىشقا ئېرىشىدۇ. چەت ئەللەرنىڭ رېئالىزم ئۇسلۇبىدىكى نۇرغۇن مۇنەۋۋەر ئەسەرلىرى، كىنو ـ تېلېۋىزىيە فىلىملىرى دۇنيا كىشىلىرىنى ھېلىھەم جەلپ قىلىپ كەلمەكتە. بەزى چەت ئەللىك تەنقىدچىلەر ئېيتقاندەك، گەپ قايسىبىر ئېقىم، ئۇسلۇبتا ئەمەس، بەلكى ھەقىقىي گىگانت تالانت ئىگىلىرىنىڭ ئازىيىپ كېتىۋاتقانلىقىدا. يەنە بىر تەرەپتىن ئالغاندا، غەرب دۇنياسىدا يوقىلىپ كېتىۋاتقىنى يالغۇز مەلۇم بىر ئۇسلۇبلا ئەمەس، بەلكى پۈتكۈل ئەدەبىيات ـ سەنئەت. يېقىنقى يىللاردا غەرب ئەدەبىياتىدىكى ھەرخىل ئېقىملارنىڭ يوقىلىشى بىلەن ئەدەبىيات ئۆز نىشانىنى يوقىتىپ، مەزمۇن جەھەتتە يېڭى نەرسە تاپالماي، شەكىل جەھەتتە تۈيۈق يولغا كىرىپ قالدى. بۇ ھالەت كىشىلەرنى ئەدەبىياتتىن تېخىمۇ بىزار قىلدى ۋە ئەدەبىياتنى چۈشكۈنلۈككە گىرىپتار قىلدى.

غەرب ئەدەبىياتى يۈكسەك تەرەققىياتتىن كېيىن زاۋاللىققا يۈزلىنىۋاتىدۇ. بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىز بولسا ئەمدىلا گۈللىنىۋاتىدۇ. خۇددى غەرب ئەدەبىياتى بىر ئىزدا تۇرغاندا، قالاق لاتىن ئامېرىكىسى ئەدەبىياتىدا پارتلاش خاراكتېرلىك ئۆزگىرىش بارلىققا كەلگىنىدەك، ئەمدى نۆۋەت بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىزغا كەلدى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئەدەبىياتىمىز جانلىق، كۆپ مەنبەلىك تەرەققىيات ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتى. شۇڭا يېڭى نەرسىلەرنى دادىل قوبۇل قىلىش كېرەك. لېكىن بۇ قوبۇل

قىلىش ھەرگىزمۇ يېپرىم - يارتا، كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىنى ئۆلۈك كۆچۈرۈپ كېلىش، بىرنى كۆرۈپ يەنە بىرنى ئىنكار قىلىش، چەت ئەللىكلەر ئاللىقاچان زېرىككەن، چاينىلىپ تەمى قالمىغان نەرسىلەرنى قارىغۇلارچە دوراش بولماسلىقى كېرەك. بىز ئەدەبىياتىمىزنى ئۆزىمىزگە خاس ئۇسلۇبىمىز، ئەنئەنىمىز، ئېتىقادىمىز، مەدەنىيىتىمىز ئاساسىدا، چەتتىن كىرگەن نەرسىلەرنى ئۆز تۇپرىقىمىزدا ئۆزلەشتۈرۈپ، يىلتىز تارتقۇزۇپ، راۋاجلاندۇرۇشىمىز كېرەك. بىز قاچانكى ھېچكىمنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ، پەقەت ئۆزىمىزگىلا خاس بولغان، شۇنداق دۇنياۋى خاراكتېرلىك بىر يولنى تاپساق، شۇ چاغدا ئەدەبىياتىمىزدىن ئۈمىد بار بولىدۇ. بۇ مېنىڭمۇ تىرىشىش نىشانىم.

مەن يېڭى، توغرا پىكىرلەرنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىشقا ھەر ۋاقىت تەييار.

图书在版编目(CIP)数据

寻找母亲河：维吾尔文/哈丽达·斯拉音著. —
乌鲁木齐：新疆美术摄影出版社：新疆电子音像出版社，
2009.12
(哈丽达·斯拉音作品选：3)
ISBN 978-7-80744-522-7

Ⅰ.①寻… Ⅱ.①哈… Ⅲ.①中篇小说—作品集—
中国—当代—维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.①I247.5

中国版本图书馆CIP数据核字（2009）第243132号

丛 书 名	哈丽达·斯拉音作品选－3
书　　名	寻找母亲河
策　　划	艾则孜·阿塔吾拉·萨尔特肯
作　　者	哈丽达·斯拉音
责任编辑	艾尼瓦·库迪力克
特约编辑	艾则孜·阿塔吾拉·萨尔特肯
责任校对	古丽巴哈尔·托合塔木
特约校对	克尤木·吐尔逊
封面设计	努尔买买提·吾买尔
出　　版	新疆美术摄影出版社 新疆电子音像出版社
地　　址	乌鲁木齐市西虹西路36号
邮　　编	830000
发　　行	新疆新华书店
印　　刷	新疆新华印刷厂
开　　本	880×1230mm 1/32
印　　张	21
版　　次	2009年12月第1版
印　　次	2012年2月第1次印刷
印　　数	1—5100
书　　号	ISBN 978-7-80744-522-7
定　　价	58.00元

（书中如有缺页、错页及倒装请与工厂联系）